

LIBRARY *of the*
OHIO STATE
UNIVERSITY

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS

NOVA SERIES

**LUNDS UNIVERSITETS
ÅRSSKRIFT**

NY FÖLJD

FÖRSTA AFDELNINGEN

TEOLOGI, JURIDIK OCH HUMANISTISKA ÄMNEN

VII

1911

**LUND
C. W. K. GLEERUP**

LUND 1910—1912
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehåll:

1. **RODHE, E.**, Dopritualet i svenska kyrkan efter reformationen. (Sid. 1—228.)
2. **ZACHRISSON, R. E.**, Some instances of Latin influence on English place-nomenclature. (Sid. 1—35.)
3. **LEANDER, P. J. H.**, Idélära från Boströms filosofiska ståndpunkt. Efter författarens död utgifven af E. LILJEQVIST. (Sid. 1—70.)
4. **LUNDSTEDT, A. V.**, Om biintervention. Ett institut i svensk civilprocess-rätt. (Sid. 1—347.)
5. **NORLIND, T.**, Studier i svensk folklöre. (Sid. I—XXVI, 1—432, 16 sidor musikbilaga.)

Bihang: Lunds Universitets årsberättelse 1910—1911. (Sid. 1—116.)

828458

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 7. Nr 1.

DOPRITUALET I SVENSKA KYRKAN

EFTER REFORMATIONEN

AF

EDV. RODHE

LUND 1910

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Inledning.

Hvad kan vara mera ointressant än en liturgis, ett rituals historia? Den är ju intet annat än en registrering af på det hela taget mycket små förändringar. Det blir ett enda sysslande med petitesser: ett uttryck, ett ord har uteslutits och blifvit ersatt med ett annat, så har man efter en tids förlopp kanske tagit tillbaka det gamla. Man söker upptäcka ett system i ritualet, ett system, som kanske i verkligheten icke finnes, utan allt blir konstruktion. Det är ungefär som att leka med färgade byggbitar. En tid sätter af dem ihop ett mönster, som en följande förändrar genom att omplacera eller taga bort några bitar. Till slut försöker man själf att ordna de gamla byggbitarna till ett mönster, som man anser vara det riktiga. Men andra finner det icke tillfredsställande, det nya mönstret kommer aldrig till användning: kammarteori blir omdömet.

Och hvad är ett rituals historia annat än en formens historia? Icke kan en form vara värd en historisk framställning, allra minst en yttre form för det religiösa lifvet? Man säger ju, att formen dödar. Annorlunda förhåller det sig då med de religiösa personligheterna. Där har man att göra med friskt pulserande lif. Där har historikeru sitt arbetsfält. Dit hör också de religiösa tankeformernas historia, fastän redan beträffande dessa förefaller det, som om lifvet höll på att vika. Huru mycket mera är icke detta fallet med ritualerna, de yttre gudstjänstformerna! Utforskandet af ritualernas gamla former kan på sin höjd ha antikvariskt intresse, en undersökning af de i gång varande blott ett rent praktiskt, fjärran liggande från det vetenskapliga.

Likväl förhåller det sig i verkligheten på ett helt annat sätt. Naturligtvis kan ett rituals historia framställas på ett allt

intresse dödande sätt, men det kan också ske med personligheters historia. En annalistisk och krönikeartad framställning är värdefull endast som källa. Först med en pragmatisk metod ser man de historiska personligheterna i deras tidshistoriska miljö, i deras samband med föregående och efterföljande tid. Först härigenom blir man satt i stånd att bestämma den insats de gjort med sin lifsgärning. Samma metod måste man använda beträffande ritualerna. De få ej heller betraktas isolerade, utan måste ses i sitt sammanhang med det religiösa lifvet öfverhufvud. Betraktar man ritualernas historia från denna synpunkt, få deras i bruk varande former också ett intresse, som går utöfver det rent praktiska. De förlora karaktären af tillfällighet, i samma stund man upptäcker ett nödvändigt sammanhang mellan dem och det religiösa lif, som lefves.

Den mänskliga klädedräktens historia kan ge en förträfflig karaktäristik af olika tiders lefnadssätt och vanor. Den är ett stycke af kulturens historia och kan såsom sådan, huru obetydlig gren den än är af det hela, kasta mycket ljus öfver olika tiders kultur öfverhufvud. Liturgi och ritual är något analogt med den mänskliga klädedräkten. De äro de yttre gudstjänstliga formerna för det religiösa lifvet. De äro den dräkt, i hvilken kyrkan utför en del af sitt arbete. Huru denna dräkt gestaltar sig, beror af kyrkan själf, af hvad hon tänker och vill. Den afspeglar ett stycke af hennes inre lif och den gör det i ofantligt mycket högre grad än den mänskliga klädedräkten afspeglar kulturens faser. Liturgiska former växla icke så snabbt som moderna, men så bero de ej heller af tillfälliga infall och nycker, utan stå i intimt samband med hela kyrkans religiösa lif. De förändras, allt eftersom hur kyrkan uppfattar sitt inre lif och därmed också sin arbetsuppgift och metoden för dennas utförande.

Vissa grundtyper för uttrycken af det religiösa lifvet och vissa arbetsformer äro konstanta. Men olika äro uppfattningarna af deras innebörd. Tränger sig en fördjupad eller en grumligare eller en ytligare uppfattning fram och blir den förhärskande, ombytes icke genast den gamla liturgiska dräkten. Man gör kanske en del moderniseringar, tar bort det, som alldeles icke går ihop med hvad man känner och tänker, men radikal blir sällan omändringen. När det är fråga om ritualer, sätter man gemenligen nya lappar på en gammal klädnad. Ofta först efter

århundradens förlopp, märkas förändringarna i stort. Tider komma, då man måste rifva bort stora stycken på en gång och sätta andra i stället, därför att man sett, att kyrkan råkat på villovägar. Då passar icke den gamla dräkten, den verkar hindrande och störande och en genomgripande förändring blir nödvändig. Så skedde under reformationstiden. En annan gång kan det hända, att man icke känner den gamla dräkten besvärande, fastän man borde göra det. Det är därför att man icke arbetar, utan står stilla. Andra tider komma, då man känner, att det gamla måste ändras, men man har icke smak och förstånd, när man ändrar. Man vill bli modern i allt, det gamla anses odugligt. Ny blir dräkten, men smaklös, praktisk kanske för tillfället, men snart urmodig. Det är är rationalismens tid. En annan tid går tillbaka till det gamla, tar upp igen också det alltför gamla, det som icke passar för en ny tid med dess nya uppgifter. Så gör reaktionen, när helst den kommer. Då och då i kyrkans historia kommer en period, då man lägger för mycken vikt vid den liturgiska dräkten, då man med pinsam noggrannhet söker afpassa den i alla dess detaljer. Den blir kanske mönstergill i många afseenden, men för sysslandet med arbetsdräkten blir arbetet själfställt i andra rummet. En mönstergill liturgi *kan* betyda en harmonisk utveckling af ett kraftigt lif, men är ingalunda ett säkert kännetecken på en sådan. Om allt detta talar en liturgis historia. Den låter oss känna pulsslagen af kyrkans lif under olika tider.

Dopritualet i Sverige vilja vi följa från reformationstiden ända fram till vår tid. Hvarför icke också under medeltiden? Så hade man fått en enda sammanhängande historia om den svenska dopliturgien. Onekligen talar åtskilligt för ett dylikt tillvägagångssätt. Reformationen betyder i Sverige intet tvärt afbrott gentemot den föregående tiden. Det första reformatoriska dopritualet anknyter, såsom vi skola se, omedelbart vid det katolska. Längre ha också katolsk åskådning och katolska bruk lefvat kvar. Det ser ut, som om reformationstidens liturgiska historia icke kunde tillfredsställande behandlas, utan att en framställning af medeltida katolskt kyrkbruk förutskickades. Det är nog också så, åtminstone till en del. När vi trots detta beslutat oss för att börja med reformationstiden, äro vi väl medvetna om, att detta vållar en brist, men tungt vägande skäl ha bestämt oss.

Därvid kommer först i betraktande, att Olaus Petri med sin dopliturgi visserligen anknyter vid den katolska, men gör det via Luthers Taufbüchlein af år 1523. Därtill kommer — och det är det afgörande skälet — att vår liturgiska historia under medeltiden är så litet bearbetad, att tyngdpunkten i en undersökning af våra i behåll varande medeltida dopliturgier icke kan ligga i uppvisandet af kontinuiteten af vissa dopseder under medeltiden och reformationstiden, utan måste förläggas till en karaktäristik af den medeltida svenska kulturen öfver hufvud, m. a. o. dopliturgierna måste ses i samband med andra svenska medeltida ritual. Allt måste sedan jämföras med den medeltida kulturen i andra länder, så att man kan få fram det för Sverige egendomliga och möjligen påvisa inflytelser från andra länders kyrkbruk. Genom Freisens arbete, *Manuale Lincopense*¹, är visserligen materialet för en sådan undersökning till stor del lagdt till rätta, men bortsedt från att en bearbetning af detta material fullkomligt skulle spränga enheten i den föreliggande boken, då denna därigenom skulle sönderfalla i två väsentligen skilda delar, skulle det för uppgiftens lösande krävas en långt mer ingående bekantskap med den medeltida kyrkan och dess kult, än hvad författaren för närvarande med den tid och de krafter, som stått honom till buds, kunnat förskaffa sig. Framställningen kommer därför att inskränka sig till en undersökning af det svenska dopritualet efter reformationen.

Vi ha redan påpekat, att framställningen icke kommer att åsyfta ett blott registrerande af de förändringar ritualen genomgått. Så vidt möjligt är, skola dessa förändringars motiv framhållas. Dessa åter äro att söka i växlande uppfattningar af dopet, hvilka i sin tur sammanhånga med olika åskådningssätt af den gudomliga nådens natur och verkningssätt, således med kristendomslivet i sin helhet. Den dogmatiska utvecklingen kommer emellertid endast att ses i dess samband med den liturgiska och blir således, såsom isolerad, icke någon hufvudsak i framställningen. Hade detta varit fallet, skulle naturligtvis ett mycket större material framdragits för att belysa åsikterna om dopet, än hvad som nu kommer att ske. Den dogmatik, som ligger bakom

¹ *Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense. Katholische Ritualbücher Schwedens und Finnlands im Mittelalter. Mit Einleitung und Erläuterungen herausg. von JOSEPH FREISEN, Paderborn 1904.*

de liturgiska formerna, är i allmänhet populär och rör sig således med enklare former för det kristna trosinnehållet än den strängt vetenskapliga dogmatiken, ehuru den naturligtvis står i intim beröring med denna.

Den historiska framställningen hämtar sitt stoff i främsta rummet från de olika handböckernas dopformulär liksom också från de förhandlingar, ur hvilka nya handböcker framkommit såsom resultat. Härvid användas såsom hjälpmedel monografier från den svenska kyrkohistoriens område. Författaren hade önskat, att dessa varit flera, än som nu är fallet, äfven som att de förhandenvarande alla varit fullt slutförda. En källa af allra största betydelse för kännedomen om gångna tiders liturgiska bruk vid dop ha Svenska Synodalakter, utg. af A. H. Lundström, varit¹. Ännu är detta företag blott i sin begynnelse, men redan nu kan man se hvilken oerhörd betydelse det skall få för utforskandet af svenskt kyrkoskick i förfluten tid.

Dopritualets historia skall föras fram ända till den närvarande tiden med dess frågeställningar. Dock har jag icke tänkt mig slutföra den af mig upptagna praktisk-teologiska uppgiften på det sättet, att slutkrönet skulle bildas af ett af författaren själf hopsatt mönster för dopritual. Skälen därtill äro flera. Författaren har icke kunnat undgå att taga intryck af den riktning, i hvilken den vetenskapliga praktiska teologien för en tid hufvudsakligen arbetat, den som låter tyngdpunkten ligga i den historiska framställningen. En styrka, men på samma gång en svaghet har anhopningen af historiskt stoff varit. På liknande sätt har den systematiska teologien bearbetats. Hvad den praktiska teologien angår, är historien av något olika betydelse för dess olika grenar. Mest betyder den onekligen på det liturgiska området, då all liturgi bildar en länk mellan förgången och närvarande tid. När det gäller liturgiska frågor — men det har sin tillämpning också på andra — är man skyddad för många misstag, om man har klar blick öfver den föregående utvecklingen. Har man en sådan, är därmed visst icke gifvet, att man vet hvad man skall göra för det närvarande. Historien gifver aldrig direkta lärdomar

¹ Svenska Synodalakter efter 15-talets ingång saml. och utg. af HERMAN LUNDSTRÖM. Första ser., Uppsala ärkestift, Upps. 1908. Andra ser., Strängnäs stift, 1 h. Upps. 1909. Därför Holmström, Linköpings domkapitels arkiv, Sthm 1901.

därom. Den säger till en början blott hvar man står och hur man kommit dit, den säger hvart man icke skall gå — man får icke gå tillbaka — men den anger också den riktning vägen har. Om man finner denna vara den rätta, kan man af historien lära sig att akta sig för sidovägar. I enlighet härmed har jag fattat min uppgift. Så mycket mindre ämnar jag framkomma med något mönster för dopritual, som jag känner mig sakna nödig kompetens för att åstadkomma ett dylikt, slutligen därför att jag anser den reformifver, som kastar sig på liturgiska frågor, skäligen missriktad. Därmed är icke uteslutet, att vissa ändringar kunna vara både berättigade och nödvändiga. Sådana böra också genomföras. Men det är min öfvertygelse, att långt flera förslag till ändringar finnas, som kunna göra skäl för sig, än som kunna uppvisas vara nödvändiga. När arbetskrafter så väl behövas för andra uppgifter, böra de användas endast för nödvändiga förbättringar i ritualerna. Det verkar nedslående, när man ser — för att nämna ett exempel — huru man på 1850-talet kunde i prästeståndet icke bara vid *en* riksdag hålla ändlösa diskussioner om huruvida högmässan skulle begynnas med »Helig» eller med något annat. Det borde aldrig upprepas.

Till sist må några ord nämnas om dispositionen. En liturgi utgör ett sammanhängande helt af ord och handling. Dess olika moment borde därför få en samtidig behandling. Men skedde detta, skulle för de många detaljernas skull ofta hufvudsaken undanskymmas. Vissa partier måste därför utbrytas för att separat framställas. Beträffande somliga af dessa ligger det mycket nära till hands att skilja dem från hufvudtemat. Det är fallet med frågorna om själfva den yttre dophandlingen, om tid och rum för dopet. I mindre grad gäller det om ritualets alloktion till faddrarna och hvad därmed sammanhänger. För öfverskådlighetens skull har emellertid också detta moment fått sin särskilda behandling. Själfklart är slutligen, att med dopritualet i allmänhet afses barndopsritualet och att därför ritualet vid proselytdop kräver sitt särskilda kapitel. Frågan om nöddop och dess bekräftelse, hvad det liturgiska angår, får äfvenledes sin separata behandling.

I. Reformationstidens dopritual.

Sakramentsuppfattningen inom lutherska kyrkan. De svenska reformatornas ståndpunkt. — Olaus Petri och dopformuläret 1529. — Jämförelse med Luthers Taufbüchlein 1523. — Georg Normans inflytande. — Laurentius Petri och hans arbete. — Kyrkoordningen 1571.

De förändringar, som det katolska medeltida dopritualet undergår genom den af Olaus Petri 1529 utgifna handboken, ha sin rot i den lutherska reformationen¹. Förbindelselinierna mel-

¹ Det fanns icke något för alla gemensamt katolskt dopritual före utgifvandet af rituale romanum 1614. För korthetens skull tala vi dock i det följande om *det* katolska dopritualet. Olikheterna i ritualerna berodde på att man på olika ställen upptagit olika delar af de från den gamla kyrkan traderade liturgierna för katekumenat och dop, liksom också på att de gängse ceremonierna icke öfverallt kommo i samma följd. På det hela taget var dock gången i ritualerna densamma, böner och exorcismer i hufvudsak lika och således öfverensstämmelsen ritualerna sinsemellan större än olikheten. En god inblick i förhållandena lämnar Freisen i sitt o. a. a. —

Följande schema öfver de traditionella ceremonierna må gifvas:

I. Vid katekumenatets början: a) (abrenuntiatio diaboli) b) obsignatio crucis med c) impositio manuum c) (exorcisatio et) datio salis.

II. Under photizomenatet: d) nomenclatio e) exorcismus f) apertio aurium (Ephata) g) traditio et redditio symboli h) traditio (et redditio) orationis dominicæ.

III. De omedelbart med dopet förbundna handlingarna: i) abrenuntiatio diaboli k) unctio pectoris et scapularum l) interrogatio de fide m) *baptismus* n) chrismatio förbunden med o) (signatio) och p) impositio manuum q) alba vestis neophytorum r) (lotio pedum) s) traditio candelæ t) mellis et lactis gustatio u) communio neophytorum cum ecclesia.

De medeltida dopritualerna uppstodo genom ett sammanförande af de nämnda ceremonierna till ett sammanhängande helt, hvarvid, såsom ofvan antydts, vissa förskjutningar och ändringar vidtogos. Att märka är, att ceremonierna i fråga af gamla kyrkan användes vid proselyters upptagande i kyrkan.

lan den tyska och den svenska reformationen kunna, hvad dopformuläret angår, lätt uppdragas. Det kan ske på dubbelt sätt, dels indirekt så, att man kan ådagalägga, att den sakramentsuppfattning, som för Olaus Petri var det ledande motivet vid ritualens omgestaltning, har sitt ursprung från Luther, dels direkt, i det att det nya svenska ritualen visar sig vara utarbetadt i närgående anslutning till ett af Luther själf utgifvet. I bägge fallen bör man komma ihåg, att vår främste reformator, Olaus Petri, aldrig var den osjälfständige imitatorn, utan den själfständigt reproducerande lärjungen och att den svenska reformationen därför aldrig blef blott en kopia af den tyska¹. Öfverhufvud har den svenska lutherska kyrkan aldrig blifvit ett aftryck af den tyska, huru likartad än utvecklingen varit i bägge.

Den reformatoriska sakramentsuppfattningen var en direkt konsekvens af den djupare blick på kristendomens väsen, som kommit fram genom Luther. Hade man under medeltiden bland den stora massan en mycket oklar uppfattning af kristendomen såsom ett andligt, etiskt förhållande till Gud, så blef följden häraf, att man vid svaret på frågan, hur man skulle bli viss om sin frälsning, hänvisades till de af kyrkan förvaltade sakramenten. Man fäste sig beträffande dessa mindre vid det Guds ord, som var förenadt med det synliga tecknet, än vid själfva detta tecken. Den efter frälsningsvisshet längtande människan hade här något, som hon kunde se och ta på: hon fick en materiell förvissning om nåden. Ju mer man fäste sig vid det materiella, materialiserade man själfva nåden och det etiska förhållandet till Gud skymdes undan. En intim växelverkan har alltid ägt rum mellan religiös åskådning öfverhufvud å den ena sidan och sakramentsuppfattning och sakramentsuppskattning å den andra.

Den religiositet, som i första hand lefde af de synliga sakramentstecknen, af den materiella nåden, men i samma mån glömde Guds ord och tron, hade i Luther sin ärkefiende. Luther blef

De voro därför också fördelade på olika tider. Under medeltiden vidtogos inga principiella förändringar af hänsyn till den omständigheten, att det nu i allmänhet icke var fråga om dop af vuxna, hvilka åtnjutit en längre tids undervisning, utan blott om dop af späda barn. Jfr RIETSCHEL, Lehrbuch der Liturgik II, Berlin 1909, s. 57 ff.; DREWS art. Taufe III, Liturg. Vollzug, RE⁸, Bd 19, s. 424 ff.; DUCHESNE, Origines du culte chrétien, 4 ed., Paris 1908, s. 299 ff.

¹ SCHÜCK, Svensk litteraturhistoria I, Stockholm 1890, s. 227 ff.

trons förkämpe och med tron menade han ett personligt, religiöst-etiskt förhållande till Gud. Guds nåd, hans uppenbarelse svarade häremot. Lika litet som gudsförhållandet var något materiellt, lika litet kunde en människa, som ville bli viss om sin frälsning, trösta sig med materiella ting. Hon måste ha ett ord af Guds mun att hålla sig till, blott så kom hon Guds hjärta nära. Hufvudsaken blef nu Guds ord och tron. I sakramentet var ordet det bärande, det synliga tecknet kom först i andra rummet.

Denna reformatoriska uppfattning delar Olaus Petri¹. I sin förmaning till klerkeriet framhäfver han, att prästens förnämsta gärning var predikan. Tyngdpunkten föll således icke på sakramentsförvaltningen. »Predikanen är thet största stycket, ther presta embetet på henger, och för then skul sade S. Paulus, ath han icke war uthsender aff gudhi til ath döpa, vtan til ath predika euangelium, for ty gudhi är icke så mykit om sacramenten ath the uthskiftas, såsom ther om, ath hans helga ordh warda predikat; doch äro sacramenten ingalunda forachtandes, epter thet gudh haffuer them insatt oss til godho, ath wij skole ther medh förstärkia våra troo til gudz ordh, som för oss predikas»².

Samma syn på saken möter oss hos Laurentius Petri. Då på 1560-talet vinbristen i Sverige utgjorde ett allvarligt hinder för nattvardens stiftelseenliga utdelande och man med anledning däraf kom upp med förslaget att använda vatten i st. f. vin, satte sig Laurentius Petri med all kraft emot ett sådant utbyte af det ena nattvardselementet och menade, att man i brist på vin hellre fick låta bli att utdela nattvarden. Så beklagligt detta än kunde vara, utsattes dock icke det kristna tros-lifvet därigenom för någon grundskada. Ty, säger han, »så är ock icke sacramentet thet endesta, ja, icke heller thet förnemlighaste tinget, genom hwilket wij vår troo styrkia och vti sådana legenheet trösta måghe, vthan thet samma är leffuande Gudz ord, genom hwilket ock så sielffua sacramentet sijn krafft och helgelse bekomma moste; thetta samma, nemliga ordet, är retzliga then staffuen, som wij oss vthi vår troos swagheet medh stödia och

¹ BERGGREN, Olaus Petris reformatoriska grundtankar. Ups. 1898, s. 55 f., 69 och passim.

² Skrifter och handlingar til uplysning i svenska kyrko och reformationens historien [utg. af U. v. TROIL] III, Ups. 1791, s. 25 f.

vppehålla skole, ähuru sedhan kan gå med sacramentens anammelse¹. Man kan låta sig nöja med Herrens trösteliga och nådefulla ord². »Then som nu sådana Herrans ord medh en fast troo fatta och behålla kan, honom är platt ingen deel then til then ewiga saligheten tienligh är, bortto; sielffua sacramenten äro i sanningenne intet annat, än sådana ord, och är emellan them och thet munligha ordet ingen annan åtskildnat, än at the widh itt annat sätt, än thetta, giffuen och undfången warda»³.

Det är väl närmast om nattvarden Laurentius Petri i de ofvan anförda citaten talar, men i det sista åsyftar han bägge sakramenten. Äfven om detta icke hade skett, hade man dock varit berättigad att beträffande dopet göra gällande samma sakramentsuppfattning, som kommer fram angående nattvarden. Full öfverensstämmelse råder således mellan de båda reformatörerna i denna punkt: ordet är det egentliga och enda outhärliga nådemedlet, sakramenten få sin kraft af ordet och ordet är det hufvudsakliga i dem. Härmed är dock ännu icke full klarhet gifven öfver sakramentens väsen och värde.

Olaus Petri kände det som sin plikt att undervisa folket särskildt i denna sak, då han ju trädde i sådan skarp opposition mot den gängse uppfattningen⁴. Det skedde genom den lilla skriften om sakramenten, utkommen 1528⁵. Det heter här:

¹ Skrifter etc. III, s. 183 f.

² Naturligtvis menar förf., att detta gäller, när man af omständigheternas makt var förhindrad att få del af sakramentet. Ett åsidosättande af det sakramenterliga ordet under förgifvande af att man hade nog af det predikade och lästa, bedömde reformatörerna såsom en förkastlig och skadlig contemptus sacramenti.

³ Skrifter etc. III, s. 184.

⁴ För att rätt bedöma reformatörernas uttalanden om sakramenten bör man ihågkomma, att de polemiserade mot en öfverdrifven uppfattning af dem.

⁵ Jfr SCHÜCK, Våra äldsta reformationsskrifter och deras författare, Hist. Tidskrift 1894, s. 128 ff. Schück betviflar här på såsom det synes goda grunder, att boken om sakramenten skulle vara ett själfständigt arbete af Olaus Petri. Sin åsikt sammanfattar han på följande sätt: »Jag tror således, att Sacramenten blott är en öfversättning af Olavus Petri, att denna öfversättning enligt vanan väl stundom varit fri, så att öfversättarens egna åsikter spelat in, men att skriften i sin helhet icke kan betraktas såsom något distinkt uttryck af Olavus Petris åsikter och framställningsförmåga». Detta må vara sant, liksom också det Schück i det föregående anför, att Olaus Petri

»Widh thet sinnet skal tu anamma sacramenten, som gudh ther til stichtat haffuer, ath tu såå wisso skal troo gudh wara tich gönstigh och mil, thå tu them anammar, såsom gudh sielff taladhe widh tich. eller gjorde noghot järtekne, thet tich enkanneliga tilkomme eller pårörde . . . Wij fåå jntet wissare tekn til then nådhe, som gudh oss loffuat haffuer, än the som Christus sielff insatt haffuer, och ther medh kan och jntet kallas Sacramentz tekn, vtan thet som är lagdt och giffuit til noghot gudz löffte, ath man genom teknet skal styrkias och stadhfästas til ath förlåta sich påå thet gudh vtloffuat haffuer»¹.

I enlighet härmed utvecklar Olaus Petri sina tankar om dopet. Själfva nedsänkandet är tecknet, den som döper gör det å Guds vägnar. Gud själf talar i dopet, ja, han döper själf, hvarför det också säges: i Faderns, Sonens och den Helige Andes namn. Dopet är en säker pant på Guds nåd. »Then som döpt warder, skal låta sich tyckia (som och i sanningene är), ath honom förlåtes synderna aff gudh fadher och son och then helga anda»². Men dopet har också en annan sida. Genom dopet blir man upptagen i den kristna församlingen och »är såå dopet jtt tekn genom hwilkit man tagher en främmande och ochristen och sätter honom jn i Christenhetena, såå ath andre

näppeligen, om han själfständigt fört pennan, skulle, såsom nu sker i boken om sakramenten, ägnat en utförlig undersökning åt frågan om Kristi lekamen i brödet skulle sättas i monstransen och omdragas i procession, ty »för rituella spösmål af denna art ägde han föga intresse». Man bör emellertid härvid betänka, att brytningspunkten mellan katolicismen och protestantismen, hvad det regulära kyrkolifvet beträffar, i icke ringa mån var just sakrament-laran. Hade Olaus Petri icke utgifvit boken om sakramenten, skulle en högst betänkelig lucka ha uppstått i hans reformatoriska författarskap, ty just de brännande praktiskt-kyrkliga spösmålen hade han i så fall lämnat åsido, låt vara att den principiella protestantiska ståndpunkten fått ett fullödigt uttryck genom hans öfriga skrifter och att den i dessa i vissa enstaka fall blifvit tillämpad, såsom på klosterlifvet och den därmed sammanhängande aktenskapsfrågan. — I det följande taga vi boken om sakramenten såsom programskrift af Olaus Petri. Ingen annan skrift finnes, behandlande dessa frågor, och den är dock utgifven af honom, fastän han blott öfversatt den. Till en viss grad är han därför ansvarig för dess satser, så till vida som boken om sakramenten var ett viktigt led i den reformatoriska rörelsen, infogadt i denna af rörelsens främste representant.

¹ Skrifter etc. II, s. 104 f.

² Skrifter etc. II, s. 106.

weta sidhan kalla honom för en Christen man»¹. Belysande för Olaus Petris uppfattning är också följande citat: »Krafftē af nådhene, som Gud werkar i oss, then i döpelsen tecknat warder, är thet, ath man går genom dödhen til liffuē . . . thenna kötzens döpelse och andans fornyelse är icke annat än thet man kallar Penitencia (thet är) syndabättring . . . döpelsen är thet samma sacramentz tecknet, som teknar och merker penitenciam eller syndabättring»².

Naturligtvis föreligger icke här en fullständig teologisk utredning af dopets väsen, ej heller går författaren in på barndopet såsom sådant, men hvad som säges är tillräckligt för att se i hvilken riktning Olaus Petris tankar gå. Man får en tydlig förnimmelse af, att han å ena sidan håller fast vid att Gud själf handlar i dopet och handlar så, som reformatörerna erfarit, att han handlat med dem, nämligen genom sitt nådefulla ord skänkt dem syndernas förlåtelse, och att å andra sidan det materiella i dopet är ett tecken och förblir ett tecken. Dopet är, som han själf en gång säger, ett nådetecken³. Att tyngdpunkten i dopet icke ligger i det materiella tecknet betonar Olaus Petri därför och gör det ibland så mycket, att det någon gång ser ut, som om han lutade åt sakramenterligt håll, där sakramenten blott betraktades som symboler. Men redan det nu anförda, särskildt hans ord om Gud såsom själf handlande i dopet, visar, att han i sakramenten funnit något mer än symboler, hvilka först genom människornas handlande, genom deras tro fingo en helgande betydelse.

Olaus Petri yttrar sig icke ofta om barndopet såsom sådant. Ett och annat uttalande därom finner man dock i hans skrifter, värdt att framdragas för att ställa hans liturgiska reformation i rätt belysning. Man erinre sig först Luthers hållning i denna fråga. Till 1519 stod Luther kvar på den katolska ståndpunkten: barnet döptes på kyrkans tro, den var ställföreträdande. »Alienæ fidei merito baptizatur et salvatur». Fadrdarnes tro var således villkoret för att barnet skulle få pånyttfödelsens nåd. Det specifikt katolska ligger däri, att tro och nåd icke knyts samman på ett inre sätt. Ju mer Luther gör detta, ändrar sig hans upp-

¹ Samma sida som föregående citat.

² Skrifter etc. II, s. 108 f.

³ Skrifter etc. II, s. 133.

fattning af barnens förhållande vid dopet. Han menar nu, att barnen måste tro för att med gagn kunna mottaga dopet, en tro, som han anser verkas icke genom själfva dophandlingen ty just för denna var tron nödvändig, utan genom deras förböner, som buro barnet fram till dopet. Därför blef det för Luther en så viktig sak, att dopritualet med de där förekommande förböner skulle föredragas på modersmålet. Huru gick det annars med de kringståendes förböner? I hvad mån denna Luthers åsikt om barnens tro står i sammanhang med hans evangeliska trosprincip eller hur den skall förenas därmed, må här lämnas åsido. Klart är, att barnets tro vid dopet för Luther är ett religiöst postulat, som han icke kan uppgifva, då han å ena sidan fasthåller vid barndopets reala verkan, å den andra vid nådens religiöst-etiska, andliga karaktär. Uttryckligen bör nämnas, att Luther utformade sin åskådning i motsats mot vederdöparna ¹.

Liksom Luther konstruerar Olaus Petri barndopets väsen med utgångspunkt från proselytdopet, men till skillnad från honom lefde han ej i samma motsatsförhållande till vederdöparna som denne, hvarför hans uttalanden om barndopet äro sällsyntare, mindre klart formulerade, hufvudsakligen indirekta. I den förut anförda skriften om sakramenten kommer Olaus Petri att tala om barndopet vid behandlingen af »färmilsen», den katolska konfirmationen. Han opponerar här mot den katolska kyrkans tilltag att räkna denna kyrkliga handling som ett sakrament. då den ej hade stöd i Guds ord, men därmed är han icke färdig med handlingen öfverhufvud. Han gör sig möda

¹ RIETSCHEL, Lehrbuch der Liturgik II, Berlin 1909, s. 46 ff.; LOOFS Leitfaden der Dogmengeschichte, 4 Aufl., Halle a. S. 1906, 752 ff.; AMMUNDSEN Den unge Luther, Köbenh. 1907, s. 141 ff.; KÄHLER, Die Sacramente als Gnadenmittel, Leipzig 1903, s. 4 ff.; PFANNENSTILL i Kristendomen och vår tid 1909 s. 300 ff., där den dogmatiska litteraturen är omsorgsfullt anförd. Jfr häremot JØRGENSEN, Sakramenternes Betydning efter evangelisk luthersk Opfattelse, Köbenh. 1909. Författaren arbetar på den martensenska linien, men modifierar sin föregångares ståndpunkt. Den lilla skriften ger åtskilligt att tänka på; dess tankegång kunna vi icke finna vara den riktiga. — Till den äldre litteraturen höra HÖFDING, Der Sakrament der Taufe II, Erlangen 1848, viktigare för de rent liturgiska än för de principiella spörsmålen, vidare JACOB, Die Liturgik der Reformatoren I, II, Gotha 1871, 76. Första delen behandlar Liturgik Luthers, den andra Liturgik Melanths. I betraktande komma I s. 39 f., 185 ff., 300 ff.; II s. 34 ff., 240 f., 270 ff.

med att förstå »färmilsens» uppkomst för att kunna fälla ett rättvist omdöme. Han gör därvid följande historiska utredning: »Först j Christendomen wordo the alleena döpte, som såå gamble wåre thå the Christnades, ath the sielffue forstodho hwad troon war; sedhan wart och tillåtet, ath spädh barn döptes j then helga kyrkes, theras föräldres och gudhfäders och gudhmöders troo. Såå epter samma barn förstode jntit, hwad medh them skedde, ther fore wort skickat aff Romerske kyrkione, ath såå snart sådan barn wordo såå gammal, ath the kunde besinna och forstå hwad medh them skeedt war, skulle the komma för sokna presten, then och j scrifften kallas biscop, och för annat folk, och ther oppenbarligha anamma, samtyckia och stadhfesta thet, som medh then handlat war, och som theras gudhfädher och gudhmödher, för them loffuat och vthsagdt hade»¹.

Om färmelsen icke vore något annat än detta, om den således icke vore förbunden med vidskepliga föreställningar, såsom att den skulle försiggå med invigd smörjelse, hvilken förmenades ha en särskild kraft, och att den blott fick förrättas af biskop, hade Olaus Petri intet mot dem. Den kunde väl lidas, säger han, om man höll den »icke för någhot nådatekn, vthan til en åminnelse, påå thet nådha teknet, som til förrene anammat är i döpelsen, thet doch hwar Christen menniskia noogh ther forvtan aff sich sielff plichtig är ath göra».

Oklarheten i tankegången beträffande barndopet är här påtaglig, särskildt om man jämför detta yttrande med andra, om dopet i allmänhet. Olaus Petri refererar den katolska uppfattningen af barnens dop såsom skeende på faddrarnas tro, utan polemik, samtidigt som han på nästan rent sakramenterligt sätt finner barndopets kärna i det som faddrarna å barnens vägnar utlofvat. Oklarheten blir icke mindre, om man till de nyss anförda ut-sagorna om barndopet fogar några andra, hämtade från annat håll. Olaus Petri yrkade, liksom Luther, att dopet skulle förrättas på modersmålet. I sin skrift om sakramenten motiverar han detta därmed, att faddrarna på det sättet sattes i stånd att bedja Gud, »ath han wille wärdas giffua barnena troona, medh the fruchter som ther aff gåå»², och i nära anslutning

¹ Skrifter etc. II, s. 134 f.

² Skrifter etc. II, s. 206.

härtill heter det i företalet till handboken 1529: »Thet synes litit påå barnet när thet vpvexer at thet haffuer fåått gudz nådh j dopet til at föra jtt gott leffuerne, ja såsom wij haffwe bidhit til, så haffuer nu barnet fåått nådene til, som och synes wel på fruchtene». I det sist citerade yttrandet, hvilket Olaus Petri formulerar i synnerligen närgående anslutning till Luthers företal till Taufbüchlein, upptager han sin lärofaders åskådning om barnens tro vid dopet.

Resultatet af undersökningen blir, att Olaus Petri väl hade full klarhet öfver den evangeliska trosprincipen, men att han icke förmådde på en gång genomföra den öfver allt. Det förmådde ju icke heller Luther, det kunde man ej heller begära, ty det var något, som endast kunde ske så småningom, ett arbete för århundraden.

Den påpekade oklarheten spelar naturligtvis in vid den reformation, som kom till stånd på det liturgiska området. Principen var gifven. Den nya synen på det kristna troslifvet måste vinna uttryck i kyrkans dopformulär. Detta måste ändras, så vidt det tydde på en materiell uppfattning af nåden. Normen var också gifven, nämligen Guds ord. I full öfverensstämmelse med Luther säger Olaus Petri: »Then helga scrift som gudz ewiga och krafftigha ord jneholler är rätta reglan och måtet, medh hwilken wij mäta och döma skole allehanda lärdom»¹.

En blick endast på det medeltida dopritualet ger vid handen, att där fanns nog och öfver nog med böner och ceremonier, som måste förefalla reformationens män i behof af omgestaltning. Man erinre sig de många, själfva dophandlingen omgifvande och densamma undanskymmande ceremonierna: blåsandet på barnet, korstecknet, handpåläggningen, saltets välsignande och öfverräckande till barnet, exorcismerna, det s. k. effetamentet, abrenuntiationen, smörjandet med olja och med chrisma, iklädandet i den hvita dräkten, öfverlämnandet af ljus i barnets hand, hvilka ceremonier samt och synnerligen åtföljdes af böner eller vota. Med själfva den katolska dopakten till sitt väsen omedelbart sammanhängande var den denna föregående ceremonien att besvärja eller välsigna dopvattnet. En liknande ceremoni föregick också saltets användande. De flesta af dessa ceremonier hade

¹ Skrifter etc. II, s. 228.

från början haft symbolisk betydelse, men under tidernas lopp hade de fått en exhibitiv sådan, åtminstone efter den allmänna uppfattningen. I sanning fanns här ett rikt fält för reformation. Men för ett konsekvent och hänsynslöst tillämpande af de protestantiska principerna gentemot det traditionella dopritualet stod i vägen icke blott reformatörernas egen oklarhet öfver deras räckvidd, utan också den omständigheten, att folket icke med ens kunde bringas på den höga nivå, som motsvarade ett fullt evangeliskt ritual. Hvad gagnade ett sådant, om man icke fick folket att lyssna till det, använda och förstå det? Och kunde man vidare med ett slag ändra ett ritual, som sedan århundraden växt sig fast i folkets lif? Kunde man icke lätt vid en reformation, ur folkets religiösa lif upprycka hvetet på samma gång som ogräset? Det var ju karaktäristiskt för Luther och hans män, att de i hög behjärtade dessa omständigheter, alltför mycket tyckte många redan på den tiden.

Olaus Petri hade också i detta fallet Luthers kynne, ja, han var än försiktigare än sin lärofader. I sin skrift om Guds ord och människors bud och stadgar, utkommen 1528, fäller han ett yttrande, som ådagalägger såväl hans reformnit som hans försiktighet. Det må sättas såsom den norm han följde i sin reformatoriska verksamhet. Det heter: »Men thet skal man och här besinna, ath thet är wäl gudz wilie och bodh ath skickeligheet altijdh holles och forarghelse emoot kerleken altijdh vndwikas skal; doch kan sådana skickeligheet icke altijdh eens gå til medh the vtueres åthäffuor och ceremonier, ther före skeer ther offta förwandering vthi, epter som tijdhen och lägligheten tilkräffuer, för ty, the åthäffuor och ceremonier som i mong stycke wel tiente för tusende år sidhan til en ärligh skickeligheet the wilia nw i wor tijdh jntit tiena, och twert om jgen, mong stycke tiena nw til jtt ärlighit regemente, som thå jntet hade tient»¹.

Redan 1523 hade Luther skänkt församlingarna ett nytt dopritual, hufvudsakligen en öfversättning af det katolska med borttagande af de mest påtagliga oevangeliska utväxterna². Snart

¹ Skrifter etc. II, s. 232.

² HERING, Hülfsbuch zur Einführung in das liturgische Studium, Wittenberg 1888, s. 142 f. upptager såsom en Luthers Taufordnung »Wie man recht und verständlich einen Menschen zum Christenglauben taufen soll.» KAWERAU har påvisat, att denna dopordning falskeligen gått under Luthers

nog fann Luther, att han skrivit för mycket på försiktighetens och den fördragsamma kärlekens konto. 1526 utgaf han därför ett i evangelisk anda starkt revideradt ritual. När reformationsverket i Sverige skulle taga sin början, åren efter Västerås riksdag 1527, förelågo alltså, hvad dopritualet beträffar, tvänne förebilder af Luthers hand. Tänker man på ställningen i Sverige, öfverraskar det icke, att man här valde det konservativa mönstret. Olaus Petri var det, som först kom att tillämpa de reformatoriska principerna på den svenska kyrkans kult. Han var därtill själfskrifven. Ingen annan hade såsom han genom sin skrift om sakramenten utvecklat det nya programmet. På mötet i Örebro 1529 hade uttalats önskvärdheten af ett svenskt dopritual likasom också af en undervisning om huru prästen skulle handla med dem, som lågo på sotesängen¹. Olaus Petri ansåg sig böra efterkomma de uttalade önskningarna, men utvidgade samtidigt för sig uppgiften, i det den af honom 1529 utgifna handboken upptog icke blott de nämnda styckena, utan också annat, såsom vigselformulär m. m. Han gaf således den svenska kyrkan dess första protestantiska manuale.

Det af Olaus Petri först uttalade reformprogrammet hade till en del fått officiell sanktion vid Örebromötet, så att han icke kunde vara i tvifvelsmål om hvilka riktlinjer han borde följa vid sitt arbete. De gamla ceremonierna skulle enligt mötets uttalande bibehållas, såvida de ej stredo mot Guds ord. Vidare borde de återföras till sin ursprungliga symboliska betydelse och således afklädas den exhibitiva kraft, som de haft i den vulgära uppfattningen. Detta exemplifierades med några bestämda fall, där man synbarligen ansåg reformation mest vara af nöden. Ett par af dessa rörde dopritualet. Också detta åsyftades nämligen, när det i mötesbeslutet talas om att »olning eller chrismo smörjelse» blott var ett utvärtes tecken till den invärtes smörjelse, som skedde genom den Helige Ande, och när det heter, att »kyrkio-vigning, vijya salt, mat och annat sådant» icke borde ske i den akt, att tingen därigenom blef bättre, utan att sådan Guds

namn. Faktiskt är den skrifven i anslutning till Bambergeragendan 1491. Jfr RIETSCHER a. a. s. 64. Jfr dock Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI Jahrh., herausgeg. von Sehling, Band 1, Leipzig 1902, s. 17.

¹ Jfr QUENSEL, Bidrag till svenska liturgiens historia I, Ups. 1890, s. 11.

namns påkallelse skedde oss till förbättring, att vi ej skulle missbruka tingen ¹.

Dopritualet i handboken 1529 ansluter sig på det närmaste till Luthers Taufbüchlein af år 1523. Den möjligheten kunde tänkas, att likheten dem emellan är att förklara på det sättet, att båda äro öfversättningar från ungefär liklydande latinska ritual. Men utan tvifvel har Quensel träffat det rätta, när han gör gällande, att Olaus Petri öfversatt sitt formulär från det tyska och därjämte gjort vissa mindre betydande jämkningar efter de gängse svenska medeltida ritualerna². Quensel stöder sitt antagande bl. a. därpå, att Olaus Petri, i strid med samtliga inhemska ritual, men i öfverensstämmelse med Luther förlägger bönen «deus immortale presidium» i öfversättning omedelbart före ceremonien med saltet, vidare därpå, att vissa uttryck i öfversättningen af bönen »æternam ac justissimam pietatem» tyda på att den tyska öfversättningen tagits till utgångspunkt, att anvisningen »därefter skall prästen lägga sin hand på barnets hufvud» är formulerad i öfverensstämmelse med Luther, att de introductio beledsagande orden ha samma lydelse som hos Luther, att han i det svenska ritualet inför den förut okända, enligt somligas tanke af Luther själf författade s. k. syndafloidsbönen. Vi upptaga icke de olika skälen till diskussion, emedan vi anse saken vara fullt klar.

Luther hade 1523 bibehållit samtliga de vanliga ceremonierna, evangeliskt omtydda, med undantag af exorcisatio salis och barnens kommunion³. Den sistnämnda hade kanske icke ens funnits i det katolska ritual, som användts i Wittenberg, liksom den saknades i de svenska. Olaus Petri utesluter också exorcisatio salis och därjämte två andra ceremonier, blåsandet på barnet och effeta-momentet⁴. Han har ansett, att klar symbolisk betydelse utan fara för missförstånd näppeligen kunde i dessa inläggas.

¹ AHNFELT, Utvecklingen af svenska kyrkans ordning under Gustaf den förstes regering, Lund 1893, s. 66. Jfr. Hildebrands recension i Hist. Tidskrift 1893 s. 34 ff.

² QUENSEL a. a. — Före Quensel har ULLMAN, Evangelisk-luthersk liturgik II:2, Lund 1879, s. 179 ff. gjort gällande ungefär samma mening. Quensel går emellertid mera i detalj. Vi vilja här en gång för alla påpeka, att vi vid jämförelsen mellan det svenska och det lutherska dopformuläret genomgående följa Quensels noggranna och detaljerade uppgifter.

³ RIETSCHEL, a. a. s. 65.

⁴ Benedictio fontis och exorcismus aquæ bortfalla naturligtvis också.

Kanske ha också estetiska hänsyn spelat in. Ej underligt om så varit fallet, när man ser effeta-momentet i dess öfversatta form hos Luther. »Danach nehme er (der Priester) mit dem Finger Speichel und rühre damit das rechte Ohr und sprech: Ephthah, das ist, tu dich auf. Zu der Nasen und zum linken Ohre: Du Teufel aber fleuch, denn Gottes Gericht kompt herbei»¹. De andra ceremonierna stå, som sagdt, kvar, ehuru med en annan betydelse än förut.

Mycket omsorgsfullt vakade Olaus Petri öfver att den riktiga uppfattningen skulle klart lysa fram i ritualets ord, noggrannare än Luther själf². Vi ha nämnt, att Luther 1523 uteslöt exorcisatio salis, hvilken ceremoni under den katolska tiden vanligen förlagts till en annan tid än till själfva dopakten. I svenska ritual finnes också denna exorcisatio, men dessutom en benedictio salis, inryckt såsom fast beståndsdel i dopritualet³. Naturligtvis utesluter Olaus Petri denna benedictio, och han gör det med uttryckliga ord i själfva ritualet, där det heter: »Her görs ey behooft beswärja saltet som her til dags skeedt är för ty thet är aff sin skapelse gudz eena creatur». Själfva ceremonien med saltets öfverräckande står kvar, men de beledsagande orden förändras. När det i latinska texten står: »accipe sal sapientiæ ut sit tibi dominus propitiatus in vitam æternam«, säger Luther: »Nimm, N., das Salz der Weisheit, die dich fordere zum ewigen Leben». Olaus Petri uttrycker sig ännu tydligare, så att ingen skulle kunna misstänka, att saltet i sig verkade något, då han låter prästen säga: »Gudh som tich skapat haffuer, han vplyse tich och giffwe tich wijzdomens salt som thin leedsaghare wara skal til ewinnerlighit lijff. Amen.»

¹ Luthers Taufbüchlein 1523 och 1526 finnas lätt tillgängliga. De äro aftryckta hos HERRING a. a., HÖFLING a. a., uppl. 1523 hos ULLMAN a. a. Särskildt att beakta är Die ev. Kirchenord. v. Sehling, Bd 1. s. 18 ff., där litteraturen är anförd.

² Därvidlag har han andligt släktttycke med Melancthon. JACOBY a. a. II, s. 240 f.: »Es ist das ein Vorzug, durch welchen sich Melanthon vor Luther auszeichnete, dessen theosophisch gerichtete Weltanschauung ihn mitunter an die Schwelle von Ideenkreisen führte, in denen die Abgrenzung des Sittlichen gegen das Natürliche gefährdet wurde.»

³ Jfr QUENSELL a. a. s. 17 o. 101; FREISEN a. a. s. 5; RIETSCHEL a. a. s. 43; DREWS art. Taufe RE³ Bd 19, s. 434 o. 436 f. Här om sambandet mellan benedictio salis och benedictio aquæ.

Samma försiktighet iakttages vid de unctionerna beledsagande orden. Vid den efter abrenuntiationen följande smörjelsen låter Luther prästen säga: »Und ich salbe dich mit heilsamen Ole in Jesu Christo, unserm Herrn», därvid utelämnande det i katolska ritualet bifogade »ut habeas vitam æternam et vivas in secula seculorum». Olaus Petri nöjer sig icke härmed. Uttrycket »oleo salutis», »heilsamen Ole», menar han, kunde missförstås och han sätter i stället »glädhennes Olio». Han gör vidare Gud till satsens subjekt och för att borttaga hvarje tanke på att oljan skulle ha någon kraft i sig, riktar han uppmärksamheten på Guds barmhertighet såsom den allt verkande faktorn. Den formel han stannar vid blir då denna: »Gudh som aff sinne stora miskund tich til döpelsen kallat haffuer, han smörrie tich medh glädhennes olio».

Liknande förändringar vidtog Olaus Petri beträffande smörjelsen med chrisma efter dophandlingen. Den katolska formeln lydde: »Deus omnipotens... ipse te liniat crismate salutis in cristo ihesu domino nostro in vitam æternam». Luther hade här:»... der salbe dich mit dem heilsamen Ole zum ewigen Leben». Olaus Petri säger: »och smörrie tich medh then helga anda till ewinnerligit lijff¹». Han har dessutom i denna bön framför de nyss citerade orden inskjutit: »Han styrke och stadhfeste tich i sinne nådh», hvilka ord sakna motsvarighet i den latinska texten, men erinra om det slut Luther ger denna bön i Taufbüchlein 1526, där han för öfrigt borttagit själfva krismationen: »der stärke dich mit seiner Gnade zum ewigen Leben».

Olaus Petri har vidare företagit en lätt förändring i samma anda beträffande ceremonien med den hvita dopdräkten. Luther hade i ungefärlig anslutning till det latinska originalet: »Nimm das weisse und unbefleckte Kleid, das du ohn Flecken bringen sollst vor den Richtstuhl Christi, dass du das ewige Leben hast.» I den svenska handboken står det: »Jesus Christus clädhe tich j thet reena clädhet som tu skalt bära obesmittat för hans domstool».

Lika noggrann som Olaus Petri var att förebygga, att de många ceremonierna vid dopet fattades på ett vidskepligt sätt.

¹ Jfr Unterricht der Visitatoren ... zu Sachsen 1528, Sehlings Kirchenordnungen, Bd 1, s. 158:» Denn der rechte chresem damit alle christen gesalbet werden von gott selbs, ist der heilig geist.»

liksom om de materiella tingen, oljan, saltet etc. hade någon frälsande kraft, lika ängslig var han att skydda själfva dophandlingen: det låg ingen undergörande kraft i själfva vattnet. *Exorcisatio aquæ* utesluter han: vattnet behöfde ej helgas, då det var Guds rena skapelse. I dopritualet aktar han sig vidare mycket noga för att använda sådana uttryck om döpelsen, som kunde gifva näring åt oriktiga föreställningar om hvad som var hufvudsaken och den verkande faktorn i dopet, antingen det var Guds handlande, Guds ord eller det benedicerade vattnet. I den också af Olaus Petri bibehållna och öfversatta bönen »*Deus immortale præsidium*» fanns ett led så lydande: »*ut cœlestis lauachri benedictionem consequutus promissa tui muneris regna percipiat*», hvilket Luther öfversatte med orden: »dass er den ewige Segen dieses himmlischen Bades erlange und das verheissene Reich deiner Gabe empfahe». Olaus Petri såg med misstroende på ordet »himmlisches Bad» och satte i stället: »at han måå vndfå thes andeligha döpelsens ewigha welsignelse och warda delactigh aff thet rike som tu vthloffuat haffwer». I öfverensstämmelse härmed öfversatte Olaus Petri i den s. k. syndaflodsbönen uttrycket »*dies Bad deiner heiligen Taufe*» blott med »thin helga döpelse». När Luther i samma bön skref: »und durch die Taufe deins lieben Kindes unsers Herrn Jesu Christi, den Jordan und alle Wasser zur seligen Sindflut und reichlicher Abwaschung der Sünden geheiligt und eingesetzt», öfversätter Olaus Petri: »Tu som och genom thin helga sons Jesu Christi wor Herres döpelse giorde Jordan och all watn til enna helsosamma syndflodh, och insatte döpelsen ther synderne j Jesu nampn afftwaghne warda».

I alla dessa ändringar är tendensen oomtvistlig: uppmärksamheten fick aldrig fästas vid vattnet i döpelsen. Herren handlade på andligt sätt med baptizanden. Därmed var icke vattnet förklaradt för betydelselöst. Det var nödvändigt för Herrens handlande i den af honom själf iurättade dophandlingen, men blott såsom ett integrerande, ehuru väsentligt moment i handlandet hade vattnet sin betydelse. Verkan af det just genom vattnet synliga handlandet var af andlig art.

En öfverblick af den gestalt dopritualet erhöll 1529 må gifvas, innan ytterligare några detaljer framdragas. Gången var följande. Först frågade prästen efter barnets namn, hvarefter han utsade den s. k. mindre exorcismen. Sedan gjordes korstecknet

öfver barnets ansikte och bröst, åtföljdt af ett votum och handpåläggning. Därefter följde tvänne böner, öfversättningar af de latinska »Omnipotens sempiterne deus» och »Deus immortale præsidium». Så kom saltceremonien med votum, och därefter den s. k. syndaflodsbönen. Efter denna hade den stora exorcismen sin plats. Här må anmärkas, att Olaus Petri gaf den stora exorcismen en annan, kortare form, än den hade i Taufbüchlein 1523. I de svenska medeltida dopliturgierna voro exorcismerna mycket utförliga och långa. Snart nog förkortade emellertid Luther den stora exorcismen mycket starkt. Olaus Petri gick en medelväg mellan Luthers olika förfaringssätt, dock med betydlig dragning åt det konservativa hållet. Platsen efter exorcismen intogs af en böu, som var en öfversättning af den latinska »æternam ac justissimam pietatem», på hvilken följde evangelium infantium (ur Mark. 10 kap.), beledsagadt af bönen Fader vår, som skedde under prästens handpåläggning och hans såväl som faddrarnes knäfall. Därefter fördes barnet in i kyrkan under uttalande af orden: »Herren beware thin jngong och vthgong nw och til ewigh tijdh». Barnet hölls nu öfver funten, prästen frågade efter barnets namn och abrenuntiationsfrågorna framställdes, på hvilka faddrarna svarade. På abrenuntiationen följde smörjelsen med olja: ett kors på bröstet och ett på skuldrorna. Efter interrogatio de fide och frågan: Wilt tu warda döpt», hvarpå faddrarna ånyo svarade å barnets vägnar, frågade prästen åter efter barnets namn och döpte det sedan tre gånger under uttalande af orden: »Och iach döper tich j nampn fadhers och sons och theu helga Andes. Amen». Efter dophandlingen försiggick smörjelsen med chrisma på barnets hufvud, hvarvid prästen sade: »Alzmechtige gudh wor herres Jesu Christi fader som tich naffuer genom watn och then helga anda födt vppå nytt och förlåtit tich thina synder, han styrke och stadhfeste tich j sinne nådh, och smörje tich medh then helga anda til ewinnerligit lijff. Amen». Bönen var en öfversättning från det katolska ritualet. Utom den vid öfversättningen gjorda redan påvisade förändringen märkes en annan. Olaus Petri satte »thina synder» i st. f. »alla thina synder», utan tvifvel med tanke på att detta uttryck passade bättre vid dop af barn. Afslutningen skedde genom ceremonierna med det hvita klädet och med ljuset, åtföljda af resp. vota. Det mellan dessa

bägge hos Luther inskjutna »Fried mit dir», liksom salutationen efter krisminationen uteslötos af Olaus Petri.

Som sagdt, ansluter sig denna ordning på det närmaste till Luthers Taufbüchlein 1523. En del olikheter dem emellan äro redan påvisade, liksom också orsaken är angifven till att Olaus Petri beträffande vissa uttryck ansett sig böra göra förändringar. Ytterligare några olikheter skola framdragas, olikheter, hvilka ha sin rot däri, att Olaus Petri i vissa fall gjort ändringar med hänsyn till de svenska medeltida dopliturgierna. Han uteslöt den salutation efter evangelium infantium, som fanns hos Luther 1523, men ej i de gamla svenska ritualerna, ej heller hos Luther 1526. Prästens fråga efter barnets namn omedelbart före abrenuntiationen fanns ej hos Luther, utan är af inhemskt ursprung. Olaus Petri satte unctio quæ fit oleo före interrogatio de fide, under det den hos Luther kommer efter denna, och han följde därvid ånyo gamla svenska ritualer. I trosfrågorna satte Olaus Petri i likhet med Luther i st. f. »ecclesiam catholicam» »ena christeligha kyrkio», men i olikhet med Luther i st. f. »carnis resurrectionem» och »Aufferstehung des Fleisches» det gammalsvenska »lekamens vpstondelse».

Ännu några afvikelser från Luther äro att anteckna. De äro af mindre betydighet, såsom angående blott det språkliga uttrycket, men äro likväl af intresse. De visa nämligen, att Olaus Petri och Luther icke hade alldeles samma uppfattning af det liturgiskt vördiga i språkligt hänseende. Det är skillnaden mellan svenskt och tyskt, som här kommer fram. Det svenska lynnet synes alltid ha haft en alldeles afgjord motvilja mot allt det, som kunde stöta på känslsamhet och extravagans i det liturgiska, och i stället älskat det högtidliga och stela, låt vara att detta stundom blir litet torrt och prosaiskt. De exempel, som skola anföras, må lägga i dagen hvad som här åsyftas. I bönen »omnipotens sempiterne deus» öfversatte Luther uttrycket »omnium cupiditatum fetoribus» med »aller boser Lust Gestank» och »ad suauem odorem præceptorum tuorum» med »nach dem sussen Geruch deiner gebot». Olaus Petri har den torra öfversättningen »alla onda lustar» och »thina helga budh». I samma anda förändrar han senare delen af syndaflodsbönen. Luther hade här: »Wir bitten durch dieselbe deine grundlose Barmherzigkeit, du wolltist diesen N. gnädiglich ansehen und mit rechtem Glauben

im Geist beseligen, dass durch diese heilsame Sindflut an ihm ersaue und untergehe Alles, was ihm von Adam angeborn ist, und er selb da zu gethan hat, und er aus der ungläubigen Zahl gesondert, in der heiligen Arca der Christenheit trocken und sicher behalten, allzeit brunstig im Geist, frohlich in Hoffnung, deinem Namen diene, auf dass er mit allen Gläubigen deiner Verheissung, ewigs Lebens zu erlangen, würdig werde«. Olaus Petri har här de mera stillsamma och värdiga ordalagen: »Så werdas milleliga see til thenna thin tienare N. och giff honom ena rätt troo, och förnyia honom i andanom genom thesso helsosamma syndflodena, at honom måtte här förgåsz all then synd som honom aff Adam på kommen är, och then han sielff giordt haffuer, och at han motte skilias jfrå then ogudachtiga hoopen, och komme jn j then helga archen som är thin helga Christenheet, ther vpfyllas medh them helga anda, och komma til thet ewinnerliga liffwet«. — I sin öfversättning af bönen »æternam ac justissiman pietatem» utgick Olaus Petri, såsom Quensel framhäft, från den tyska öfversättningen, men han gjorde från denna några mycket karaktäristiska afvikelser. I st. f. »allersänftiste Gute» har han nämligen »obegripeliga godheet», i st. f. »deinen Segen . . . giessest» »låta thin welsignelse komma», i st. f. »erleuchten mit dem Licht deines Erkentniss» helt enkelt »vplysa». Icke ens i den ljuscereemonien åtföljande bönen vågar Olaus Petri bibehålla den nära till hands liggande bilden i latinska ritualet »in aula coelesti», som Luther öfversätter med »in den himmelischen Saal», utan sätter i stället: »jngåå medh honom j ewinnerliga glädhie». Också i detta sammanhang kan man nämna de förändringar, som Olaus Petri vidtog med den stora exorcismen, som han ju ansenligt förkortade. I jämförelse med det öfriga ritualet gör dock denna med sina skarpa, i örat skorrande ord, t. ex. »tu fule dieffuul», ett minst sagdt egendomligt intryck.

Olaus Petris behandlig af det katolska ritualet var i hög grad skonsam. Hela det gamla schemat, ursprungligen lämpadt för proselytdop, fick stå orubbadt kvar. De ojämförligt flesta ceremonierna voro bibehållna, och med skäl kunde man fråga sig, om faran för vidskepligt missförstånd var undanröjd genom den visserligen omsorgsfullt genomförda omtydningen. Den nya trosprincipen kunde och borde på ett långt kraftigare sätt tillämpas. Principen var i alla fall gifven, den måste verka som ferment i

den kommande utvecklingen. När det första svenska dopritualet blef färdigt 1529, hade man i den lutherska reformationens hemland hunnit betydligt längre, än hvad fallet var i Sverige. Luther själf hade tagit ett viktigt steg genom sin reviderade Taufbüchlein 1526. Han hade härvid särskildt riktat sig mot de många lätt missförstådda ceremonier, i hvilka den egentliga dopakten var inbäddad och af hvilka den därför undanskymdes¹. Flera af dessa voro också, såsom vi förut framhållit, i hög grad ägnade att förvrida församlingarnas uppfattning af Guds nåd. I synnerhet var detta fallet med smörjelsen med chrisma. Beträffande denna tillkom det, att vid dop i den katolska kyrkan ingen chrisma fick användas, som ej var invigd af resp. biskop, hvarigenom dopet kom helt och hållet i beroende af denne. Smörjelsen med chrisma betraktades därför såsom »förkroppsligandet af hierakiens idé och katolicismens lagiska väsen»². Den blef i Tyskland snart nog till schibboleth mellan den gamla och den reformerade kyrkan.

I sin bok om sakramenten hade Olaus Petri skarpt, mer än andra ceremonier, kritiserat smörjelsen med chrisma, framhållande, att Kristus vid dopet icke visat på någon annan materia än vatten. Det vore afguderi att tro chrisman innehålla en särskild kraft, att inför den falla på knä och hålla för en »bannsgärning» att vidröra den. Det vore då mera mening i att tillbedja vattnet i döpelsen, som ju Kristus själf förordnat³. Trots allt bibehöll dock Olaus Petri smörjelsen med chrisma, evangeliskt omtydd, som vi sett, men likväl ständigt utsatt för missuppfattning af folket. Själf företog han aldrig någon reform på denna punkt. Utan tvifvel har motivet härtill varit omtanke om reformationens lugna och successiva genomförande utan sårande af folkets känslor. Så var den svenske reformatorns metod. Det nya skulle komma fram på den fria öfvertygelsens väg.

Hela karaktären af 1529 års handbok anger också detta. Formellt sedt var den nämligen ett privat företag, författarnamnet, O. P., stod på titelbladet, företalet var personligt hållet och ingen var officiellt ålagd att använda den. Först så småningom har den väl kommit i bruk. Men att den blifvit använd, fram-

¹ Om de förändringar, som genomfördes i den nya upplagan, se RIETSCHER a. a. s. 72 f.

² HÖFLING a. a. s. 180; JACOBY a. a. II, s. 240 och 270.

³ Skrifter etc. II, s. 107 f.

går däraf, att nya upplagor utkommo 1533 och 1537. Inga förändringar hade vidtagits i dessa.

Det är däremot fallet med upplagan 1541. Handboken har nu fått en mera officiell karaktär: författarenamn och företal äro försvunna ¹. Hvad dopformuläret beträffar hade den viktiga förändringen vidtagits, att såväl unctio quæ fit oleo som smörjelsen med chrisma borttagits ². Olaus Petri är icke upphofsmannen härtill, ty han var icke längre någon bestämmande faktor efter brytningen med Gustaf Wasa. Fråga är hvems inflytande man här kan spåra. Valet måste stå mellan Georg Norman och Laurentius Petri. Quensel anser, att den förre i hufvudsak verkställt handboksrevisionen, Ahnfelt kommer genom analys af vissa förändringar, som samtidigt företogs med den svenska mässan af år 1531, till det resultatet, att Norman väl på grund af sin kännedom om den tyska liturgiska litteraturen genom anvisningar deltagit i arbetet, men att han, som för öfrigt ej var mäktig det svenska språket, ej haft den afgörande rösten, utan att denna tillkommit Laurentius Petri ³. Sedermera har Ahnfelt något modifierat sin ståndpunkt i riktning mot Quensel ⁴. Vi kunna icke här upptaga frågan i hela dess vidd, utan inskränka oss till att se efter, om man möjligen kan konstatera hvem som varit upphofsmannen till förändringarna i dopritualet. Mycket talar för att det varit Norman.

Det nämndes nyss, att Luther i sin Taufbüchlein 1526 borttagit smörjelserna och att deras vara eller icke-vara i dopritualet ansågs som ett särmärke mellan katoliker och protestanter. Normans ståndpunkt var således på förhand gifven, när han kom till Sverige. Icke blott på slutsatsernas väg kommer man till detta resultat. Norman har själf uttalat sina tankar i ämnet, nämligen i sin skrift explicatio articulorum fidei. Dateringen af detta blott i manuskript åt eftervärlden bevarade arbete — det utkom nämligen aldrig från trycket — är osäker ⁵. Möjligen är

¹ QUENSELL a. a. s. 120 ff.

² Förändringarna genomfördes ej genom kunglig maktfullkomlighet. Jfr. AHNFELT, Bidrag etc. s. 168 ff., om kyrkomötet i Uppsala 1539, om riksdagen i Västerås 1544, a. a. s. 213 ff. äfvensom svenska riksdagsakter 1544.

³ AHNFELT, Sv. kyrkans ordning, s. 203.

⁴ AHNFELT, Bidrag till svenska kyrkans historia i sextonde århundradet III, Lund 1899, s. II.

⁵ Aftryckt med inledande anmärkningar af AHNFELT, Bidrag etc. III, s. 40 ff.

det skrifvet 1549, således flera år efter 1541 års handboksrevision, men intet hindrar att här likväl finna de reformationsprinciper Norman alltifrån sin hitkomst ville se tillämpade. I denna explicatio finnes ett kapitel, som handlar om dopet¹. Normans dogmatiska utveckling af dopets väsen kunna vi här lämna åsido. Den är icke i något afseende anmärksvärd. Af intresse är däremot att se, med hvilken kraft han vänder sig mot smörjelsen i dopet: »Ego vero hic ingenue profiteor et aperta voce pronuntio in hac re, in hoc oleo fuisse maximam idolatriam eamque prorsus intollerabilem». Omöjlig att fördraga vore den på grund af det med densamma förbundna afguderiet. Denna »stinkande» smörjelse borde helt uteslutas från våra församlingar. Anmärkningsvärdt är tillägget: »senserint alii de hac re quicquid ipsis visum fuerit». Med dessa ord ställer sig således författaren i motsats mot andra, som icke velat gå så radikalt till väga. Räknade han bland dem Laurentius Petri? Liksom bemötande invändningar från detta håll, fortsätter Norman: prästen borde med milda ord så mycket som möjligt utrota den meningen bland folket, att smörjelsen medförde gagn för det eviga lifvet. Annars kunde det hända, att folket trodde, att utelämnandet af smörjelsen vid dopet var något, hvaröfver Gud vredgades.

När Norman i sitt anförda citat talar om utelämnandet af smörjelsen skrifver han: »... hac prætermissione olei in baptis-
mate, item apud infirmos». Sin kritik af unctionerna i dopet utsträcker han således också till en förkastelsedom öfver smörjelsen vid de sjukas besökning, hvilken unction likaledes borttogs vid handboksrevisionen 1541. I explicatio fidei behandlar han således unctionerna i kapitlet om dopet och nämner endast i förbigående unctionen vid de sjukas besökning. En annan gång gör han tvärtom. I den för svenska kyrkan afsedda kyrkoordningen, de s. k. articuli ordinantiæ, som Georg Norman utan tvifvel författat, har artikeln XVIII öfverskriften »de unctione»². Det säges här, att smörjelsen icke bör bibehållas, och det af ungefär samma skäl, som vi sett Norman anföra i sin senare författade

¹ Enl. AHNFELT är detta kapitel i handskriften delvis öfverstruket. Förf. har således ansett det tarvå en öfverarbetning.

² AHNFELT, Svenska kyrkans ordning, Bil. II, s. 35.

³ AHNFELT, Svenska kyrkans ordning, s. 182.

explicatio. Ahnfelt tänker härvid endast på sista smörjelsen och denna sin uppfattning stöder han synbarligen på det momentet i artikeln, som säger, att predikanterna skulle undervisa »infirmos antea non satis exacte institutos in verbo dei»¹. Otvifvelaktigt ligger det nära till hands att tolka satsen så, som Ahnfelt gör och tolkningen synes vinna stöd i nyss citerade ord från explicatio, där »apud infirmos» icke kan betyda annat än »hos de sjuka». Trots detta är den af Ahnfelt gifna översättningen säkerligen icke den rätta. »Infirmos» kan också betyda »de enfaldiga», de som behöfde undervisas. Låter man uttrycket ha denna betydelse, kan artikeln hänföras både till sista smörjelsen och till unctionerna i dopet. Detta är otvifvelaktigt också författarens afsikt, ty när Norman i explicatio sammanför alla unctioner till gemensam behandling och när både sista smörjelsen och unctionerna vid dopet borttagas i handboken 1541, så tala alla skäl för att bägge slagen afses i nämnda artikel, så mycket mer som den svenska versionen af articuli ordinantiæ, äfven den utgifven af Ahnfelt, vid ordet »infirmos» icke har »de sjuka» utan »the enfaldige»².

Normans afvisande hållning gentemot unctionerna vid dopet är således fullt konsekvent. Från första början är hans ställning klar och han har handlat därefter. Af honom, van som han var vid Luthers reviderade Taufbüchlein, kunde man icke väntat något annat. Allt detta pekar afgjort i riktning mot att Norman varit upphofvet till de nu vidrörda förändringarna i dopritualet 1541. Antagandet vinner i styrka, när man söker göra klart för sig Laurentius Petris ställning till frågan.

I sin på 1560-talet skrifna, först 1587 i Wittenberg utgifna bok om kyrkio stadgar och ceremonier nämner Laurentius Petri trenne slags liturgiska ceremonier, sådana, som voro nödvändiga för ordningens skull, sådana, som voro onödiga, men likväl kunde lidas, om de ej missbrukades, och slutligen sådana, som voro skadliga. Bland de sistnämnda framhåller han »beswärielse och viyelse til åtskilielig olio, nemliga thet the kalla oleum infirmorum et energumenorum, oleum cum balsama thet the och kalla Chrisma.

¹ AHN FELT, Svenska kyrkans ordning, s. 182.

² AHN FELT, Bidrag till svenska kyrkans historia i sextonde århundradet II, Lund 1895, s. 16.

oleum sanctum thet the och kalla catechumenorum»¹. All sådan vigning förkastar Laurentius Petri. Ingen Guds befallning fanns därom. Sådan vigning var trolldom och afgudereri. Då kommer där fram en invändning, som Laurentius Petri anser sig böra bemöta. Den kom från radikalt protestantiskt håll och formulerades af Laurentius Petri i hans skrift så: »Skal thetta och så vara i sanningenne som j nw fritt bekennen, och wij altidh sagdt haffue, nemliga, at thesse ceremonier, salt, watn, olia, etc. icke skola annat wara än leffierij. Så fölier iw thet tå ther aff, at effter j sådana ceremonier lijden widh döpelsen och ellies them försuaren, at j tå lijden och försuaren thet samma som j nw hårdeliga straffen»². Det är egendomligt, att Laurentius vid denna tidpunkt, 1566, upptager ceremonierna med olja vid dopet och låter motståndarna säga, att han och hans meningsfränder hade fördrag med att de bibehöllos, egendomligt, därför att dessa ceremonier afskaffades genom 1541 års handbok. I sitt svar på beskyllningen säger han: »Thet består man wäl som för ögonen är, at wij behollet haffue widh döpelsen, och ellies, några aff the gamla ceremonier, såsom salt, ljus, klädher»³. Här omnämnes således icke oljan. Han synes icke vilja medgifva, att unctionerna hade hans gillande. Är det för vågadt att förklara dessa yttranden så, att unctionerna vid dopet väl varit officiellt afskaffade från år 1541, men att förbudet mot dem icke kunnat genomföras med stränghet på grund af den förkärlek många fortfarande hyste för dem. Laurentius Petri och hans meningsfränder ha icke velat gå strängt till väga, därför att de i likhet med Olaus Petri ansågo, att ändringar i liturgien skulle ske så småningom, allt eftersom folket hunne undervisas. De fingo därför uppbära beskyllningen, att de gillade bruket af unctioner vid dopet.

Å andra sidan ville icke Laurentius Petri göra ändringen af år 1541 ogjord och åter införa unctionerna. En återgång härutinnan hade betydtt ett återfall i paptistiskt väsen. Därföre se vi också Laurentius Petri i Vadstenaartiklarna af år 1553 yrka på att dopet skulle förrättas helt och hållet efter den svenska handboken och skall man »huarken lägge ther nogot til, eller

¹ LAURENTIUS PETRI, Om kyrkostadga och ceremonier, 1566, tr. i Wittenberg 1587, bl. 68.

² a. a. bl. 73.

³ a. a. bl. 74.

iffrå taga, såsom een part plägar¹. Men upphofsman till unctionernas borttagande har han icke varit. Det var Georg Norman².

Man har att i denna reform se ett försök från Georg Normans sida att lämpa det svenska dopritualet efter Luthers Taufbüchlein 1526. Några smärre förändringar, som också vidtogos 1541, peka åt samma håll³. I exorcismen, som för öfrigt kvarstod oförändrad, utbyttes »tu fwle dieffuul» mot »tu orene dieffuul», svarande mot det tyska »du unreiner Geist». I interrogatio de fide, andra artikeln, ändrades »föddau och dödhan» till »föddan och pijntan» i öfverensstämmelse med Luther »geboren und gelitten»⁴. Dopformuläret fick till afslutning ett »Fridh ware medh tigh» i likhet med det tyska ritualets »Friede mit dir», liksom också en föreskrift gifves, att prästen skulle förmana faddrarna att lära barnet Fader vår, credo och tio Guds bud. Om detta skall talas mera i kapitlet om faddrarna.

Några ytterligare förändringar från 1541, hufvudsakligen af redaktionell art, må här påpekas. I st. f. »thina welgerninges dör» sattes »tina barinhertigheets dör»⁵, föreskriften, att man ej skulle besvärja sättet, utlämnades såsom obehöflig, likaledes uteslötos orden »och sedhan skal gudhfadher och gudhmodher på barnens wegna affseyas dieffuulen»⁶, Fader vår omändrades i öfverensstämmelse med mässans Fader vår. Svårförklarligare är utbytandet af orden efter saltceremonien »Haff fridh» mot salutationen »Herren ware medh idher. Så och medh tinom anda». I Luthers Taufbüchlein 1523 fanns en sådan salutation strax före evangelium infantium, men den har bortfallit 1526.

¹ AHNFLLT, Bidrag II, s. 35.

² Observeras bör, att unctionerna med åtföljande vota uteslötos utan någon ersättning. Bönen vid chrismationen förändrades ju af Luther 1526 till det bekanta formuläret: »Der allmächtige Gott etc. Jfr. HÖFLING a. a. s. 93 f. Detta votum har aldrig varit infördt i den svenska handboken. Det votum postbaptismale, som sedan infördes, är af annat ursprung. Se härom i det följande.

³ Jfr QUENSEL a. a. s. 122.

⁴ I första artikeln utbyttes »himmelrikes och iorderikes skapare» mot »himmelens och iordenes skapare».

⁵ Anfördt af QUENSEL. Andra småändringar kunna också framdragas. I samma bön sattes »thin bodh» i st. f. »thin helga bodh», i syndafloidsbönen på tvänne ställen »flodene» i st. f. »syndflodene».

⁶ Dock sattes efter första frågan: »gudhfadher och gudhmodher swara på barnens wegna.»

Möjligen har man att söka motivet till ändringen däri, att om det gamla uttrycket fått stå kvar, det avslutande »Fridh ware medh tig», som tillagts, skulle tätt sig som en blott upprepning af ett föregående moment.

Vi upprepa än en gång, att revisionen af dopformuläret år 1541 innebar ett försiktigt jämkande till Luthers Taufbüchlein och att tendensen var att befria själfva dophandlingen från de denna undanskymmande gamla katolska, ehuru lutherskt antydda ceremonierna. Laurentius Petri, som efter Norman fick ett långvarigt och djupgående inflytande på den svenska kyrkan, fortsatte icke i den inslagna riktningen. Synnerligen upplysande för hans hållning i detta fallet är, utom den förut citerade skriften om kyrkostadgar och ceremonier, förtalet till 1571 års kyrkoordning. Laurentius Petri framställer här och bemöter de klagomål, som riktats mot hans ledning af kyrkan. Somliga höllo hans kyrkoordning för för litet katolsk, därför att den ofta afvek från den romerska kyrkan, andra klandrade den såsom papistisk, därför att den bibehållit för många ceremonier, som voro i bruk hos de påfviska. Mot klandret för papism riktar Laurentius Petri hufvudparten af sitt försvar. Vi ha att närmare analysera det motstånd, som från specifikt antipapistiskt håll restes mot honom, liksom också den grundåskådning, som uppbar detta, i bägge fallen med hänsyn tagen därtill, att vi i första hand ha att göra med dopformuläret.

Man gjorde anmärkning på att många obehöfliga ceremonier bibehöllos. Laurentius Petri säger, att detta hade sina skäliga orsaker. »Så som är först thenna, At slijk stycker icke kunde bortläggias vthan affsaknat och skada Ty hwad som hörer till skickeligheet, så at alt må wel och höffneliga tilgå vti een Christeligh Församling, thet kan hon jw ingalunda umbära»¹. Man behöfde formulär och ordningar för de mångahanda kristliga handlingarna i församlingen, såsom för dopet m. m. Oskicklighet skulle uppkomma, om hvar och en skulle gå tillväga, såsom han funne för godt.

Men, återkommer anmärkningen, låt vara att ordning måste finnas. Det hindrade icke, att mycket kunde borttagas och

¹ Handl. rör. Skand. hist. Andra ser. II, Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686, I, s. 7.

ändras. Laurentius Petri svarar, att ändringar visst kunde ske, emedan man icke var bunden af de kyrkliga formerna, såsom judarna af den levitiska lagen: man hade kristlig frihet. Men därmed vore ingalunda porten öppnad för det subjektiva godtycket. Ty »skal sådana förvandling icke skee effter huars manz hoffuud eller aff förwetenheet j oträngdo måle, såsom en part lettferdige Swermare förvandla theras kyrkeordningar nästan hwart månade moot, vthan ther lägenheten så kräffuer, skal thet skee wel betänckt aff them som ther til kunna wara best betroodde»¹. Men, återkommer ånyo anmärkningen, bland förefintliga ceremonier voro somliga rent onödiga och gagnlösa, såsom bruket af salt, ljus, »christningaklädet», faddrar vid dopet. Svaret blir att kunde motståndarna bevisa, att dessa ceremonier stredo emot Guds ord, skulle man genast låta dem falla, men då ett sådant bevis icke kunde presteras, ägde man rätt att behålla dem på grund af den kristliga friheten. »Hwarföre ändoch wij icke rekna thessa Ceremonier så enkannerligha wara aff nödenne, likwel mädhan wij haffue funnet them för oss, och seem them ingen skadha kunna göra the menniskior, som nu j sakenne äro vnderwijste Och at the icke heller så alztings fåfengt brukas, lijde wij tvem vthi våra Församlingar»².

Af det nu anförda kunna vi göra oss föreställning om karaktären af den andliga strömning, hvilken Laurentius Petri kände sig uppfordrad att bekämpa. Sakramenterarna, såsom han kallade sina motståndare, gjorde gällande en långt gående subjektivism på det kyrkliga området och därmed sammanhängde deras afvisande hållning mot det historiskt gifna. Såsom subjektivister voro de nämligen böjda för att helt börja på nytt och därför radikala i sina reformkraf, stödjande sig på det lagiskt fattade Gudsordet i skriften. Att de därvid särskildt vände sitt missnöje mot det, som var gifvet genom liturgisk tradition, var ganska naturligt. Laurentius Petri åter häfdade sin rätt till konservatism på det kyrkliga området på grund af den kristliga friheten.

Men motsatsen mellan de stridande parterna gräfdde sig djupare än så, att den blott utmynnade in i en strid om den rätta tidpunkten att afskaffa en del ceremonier, om hvilkas umbärlighet bägge voro öfverens. Det framgår af motparternas olika syn på

¹ s. 10 f.

² s. 12.

exorcismen. Exorcismen var ett arf från den gamla kyrkan¹. Historiskt sedt hade den sin anknytning vid det utdrifvande af dämoner, som omtalas i Nya testamentet. Den äldsta kyrkan använde exorcismen mot ἐνεργούμενοι och δαιμονιζόμενοι och ansågs utöfvandet vara bundet vid en särskild charisma. Så småningom började exorcismen användas gentemot dopkandidaterna. Tankegången var denna. Hedendomen var dämonernas rike, afgudatjänst dyrkan af onda andar. Genom deltagande i hedniska offermåltider inträdde en real förbindelse med dämonerna. Hedningarna voro under satans herravälde. Därför måste de, som skulle döpas, behandlas med exorcism för att fördrifva satan från dem. Detta slags exorcism var således af annan art än den, som användes mot besatta, och kräfde ej heller en särskild charisma, utan var en prästerlig funktion. Rietschel, till hvilkens framställning det föregående anslutit sig, anför, för att sätta exorcismen i riktig tidsbelysning, följande citat af Kawerau²: »Der grosse Gedanke, dass in dem Gewinnen jedes neuen Christen aus der Heidenwelt ein Stück von dem Siege Christi über den Fürsten dieser Welt sich vollzieht, schafft sich in diesem Exorzismus einen dramatischen Ausdruck, einen Ausdruck von trotziger Kühnheit und Siegesgewissheit, der etwas Imponierendes hat. Gleichwohl war er verfehlt, eine Verwechslung einer Dämonenaustreibung mit der Bekehrung eines Menschenherzens von den falschen Göttern zu dem lebendigen Gott».

När barndopet blef det vanliga, öfverfördes utan vidare exorcismen till formuläret för detta. Den sattes nu i samband med arfsynden. Luther bibehöll exorcismen, ehuru i sin Taufbüchlein 1526 i betydligt förkortad gestalt³. Han anser den såsom en verksam bön gentemot satan. Rietschel säger: »Der Exorzismus schafft nach Luthers Auffassung zunächst Raum, damit die positive Wirkung, die den Glauben in den Kindern weckt, ohne Hinderniss stattfinden kann»⁴.

¹ RIETSCHEL, a. a. s. 24 ff.; KAWERAU art. Exorcismus i RE⁸, Bd 5. s. 695 ff.

² Citatet är hämtadt från den i föregående anmärkning anförda artikeln.

³ »Ich beschwöre dich, du unreiner Geist, bei dem Namen des Vaters und des Sohns und des heiligen Geistes, dass du ausfahrest und weichest von diesem Diener Jesu Christi. Amen».

⁴ a. a. s. 103.

Olaus Petri bibehöll äfvenledes exorcismen ehuru icke i dess medeltida gestalt. Af de olika momenten lånade han strödda uttryck, sammanfattande alla i en enda lång exorcism. Med ändringarna 1541 lydde den: »Jach beswäär tich tu orene ande widh gudhfadhers och sons och then helghe andes nampn, ath tu vth faar aff thenna gudz tiänare som then helga andes tempel wara skal. Och kän thin doom tu orene dieffuul, lååt then rätta och leffuandes gudhen haffua ärona, lååt hans son Jesum Christum och then helga anda haffua ärona, och rym jfråå thenna hans tiänare N. för ty gudh och wor herre Jesus Christus haffuer kallat honom til sina nådh, welsignelse och doop. Så fly nw bort tu orene dieffuul och haff jntet skaffa med thenne gudz tiänare som wedhersakar thina werld, och söker epter ther gudhi tilhörer». Jämte denna s. k. stora exorcism förekom ännu en, nämligen i början af dopformuläret, så lydande: »Faar här vth tu orene diäffuul och giff them helga anda rwm, genom hans krafft, som komma skall och döma liffwandes och dödha. Amen».

Laurentius Petri jämställde exorcismen med andra ceremonier vid dopet, såsom bruket af salt, ljus, »christningaklädhe»¹. Allt detta hörde, enligt hans mening, icke till dopets väsen, som ej bestod af annat än ordet, vattnet och anden, och var därför fritt och villkorligt. Men exorcismen ville han bibehålla. Det fanns intet direkt skäl att afskaffa den, ty den var icke »oöenligh» med skiften och den kristliga tron och »rymer sig ganska wäl med the ting som Döpelsens sacramente innehåller». Dessutom funnos positiva skäl för dess bibehållande. Särskildt vikt lägger Laurentius Petri vid dess ålder². Den hade brukats i hela kristenheten i mer än 1300 år, såsom man kunde se af Cypriani, Augustini och andra gamla lärares skrifter. Vidare hade den det gemensamt med andra vid dopet brukliga ceremonier, att den gaf tillkänna den stora Guds nåd och de margfaldiga gåfvor, som döpelsen hade med sig³.

Men ännu ha vi icke kommit till det starkaste skälet för Laurentius Petri att hålla på exorcismen. För att komma underfund därmed är en historisk orientering ånyo nödvändig. Exor-

¹ Se kapitlet om döpelsen i kyrkoordningen 1571. Kyrkordningar etc. I, s. 44.

² Kyrkoordningar etc. I s. 49.

³ a. a. s. 44.

cismen blef i Tyskland till ett stridsämne mellan lutheraner och reformerta. De senare förkastade afgjort exorcismen såsom papistisk surdeg och kunde icke finna det försvar tillräckligt, som lutheranerna presterade, nämligen att exorcismen betecknade hvad som försiggick i dopet, och detta, emedan deras uppfattning af barndopet öfverhufvud var en annan. Sitt klassiska uttryck har denna fått i Kalvins ofta citerade ord: »non ideo baptizantur fidelium liberi, ut filii dei tunc primum fiant, sed solenni potius signo ideo recipiuntur in ecclesiam, quia promissionis beneficio iam ante ad Christi corpus petinebant»¹. De reformertas opposition mot exorcismen betydde endels, att de ville göra skillnad mellan dop af kristnas barn och hedniskt proselytdop, men innebar också ett försvagande af arfsyndsbegreppet. Och helt och hållet från denna synpunkt sågo de stränga lutheranerna deras opposition, ja, från och med senare hälften af 1600-århundradet misstänkte de hvarje försök att borttaga exorcismen för att vara ett utslag af reformert anda. Det var under de kryptokalvinistiska stridigheternas sorgliga dagar med deras långvariga efterverkningar.

På den lutherska reformationens område var man från början icke fullt enig om exorcismen. Luthers Taufbüchlein 1526 blef väl antagen på de flesta ställena. Men vissa sydtyska områden hvilka intogo en mellanställning mellan Wittenberg och Schweiz, togo Luthers ritual, först sedan de strukit exorcismen och kors-tecknandet. Också på rent lutherskt område voro åsikterna divergerande. 1551 utbröt en skarp strid om exorcismen mellan diakonen i Gotha Georg Merula och Justus Menius. Den förre bestridde exorcismens berättigande öfverhufvud, pekade på orimligheten att den skulle tvenne gånger förekomma i dopliturgien, och ansåg dess öfverflödighet bevisad därmed att den utelämnades vid nöddopet. Särskildt stötte han sig på uttrycket: jag besvär dig. Det vore en motsägelse att affordra lögnens fader, djäfvulen, en ed. Menius svarade i en skrift, de exorcismo. Han uttalade här som sin mening, att exorcismen var en nödvändig preparation för dopet, då den helige Andes verk först kunde försiggå, när djäfvulen var utdrifven. Exorcismen vore icke en *actus significativus*, utan *exhibitivus*. Väl förklarade han icke ett dop utan exorcism för ogiltigt, men menade, att den dagliga erfarenheten visade, att djäfvulen vek undan

¹ PR², Bd 5, s. 698.

för exorcismen. Menius stod icke ensam med sin uppfattning, men hade ingalunda den ledande majoriteten på sin sida. Den härskande lutherska läran i motsats mot den kalvinska blef, att barnet icke genom exorcismen befriades från satans makt, hvilket skedde genom själfva dopet, men att exorcismen var en erinran om det, som verkligen genom den helige Andes kraft försiggick i dopet².

Den starka reformerta strömning, som kändes öfverallt i den västerländska kristenheten på 1550-talet, nådde också fram till Sverige. Sin främste målsman hade den här i Dionysius Beurreus, hvilken kunde göra räkning på medhåll af sin forne lärjunge, Erik XIV. Striden här hemma rörde sig hufvudsakligen om nattvarden, men också exorcismen kom på tal vid ett möte sommaren 1662. Konungen affordrade de i Stockholm församlade biskoparna och prästerna ett utlåtande, huruvida icke vissa likgiltiga ceremonier, bl. a. exorcismen, kunde bortläggas³. Något direkt svar blef icke gifvet, men Laurentius Petri kände sig nu förpliktad att offentligt framträda för att motarbeta de kalvinistiska tendenserna. Hvad exorcismen beträffar, gjorde han det genom att försvenska Menii ofvan omtalade traktat. Jag tror knappt, att man i denna åtgärd kan se ett reservationslöst avslutande från Laurentius Petris sida till alla de i denna skrift uttalade tankarna. Väl förekommer i hans förtal till 1571 års kyrkoordning ett yttrande om exorcismen, som har starkt tycke af Menii krassa uppfattning. Det heter här: »The [våra motståndare] moste jw bekänna thet S. Paulus säger, at alla meniskior äro aff naturen wredennes och otroones barn, vthi hwilkom then onde anden werckar. Kan tå thetta icke fehla, Hwi skulle man tå icke må beswäria, thet är, vidh Gudz Faders och Sons och then Helgha Andes nampn, biuda then orena andanom, at han wijker ifrå menniskionne och giffuer then helgha Anda rum? Ty annat förstådz icke medh thet ordet Beswäria, än biudha, ja

¹ Jfr RIETSCHEL a. a. s. 82 ff; KAWERAU a. art. s. 697 f. — MELANCHTON intog en jämförelsevis fri ställning till exorcismen, i det han ansåg exorcism och abrenuntiation nödvändiga blott vid vuxnas dop. Vid barndopet »erschien ihm ausreichend, dass ein Gebet für die Kinder und die Vorlesung des die Kindertaufe begründenden Worts des Herrn die Handlung begleitete». Så i Wittenbergerfakultetens utlåtande till de siebenbürgska församlingarna. JACOBY a. a. II, s. 271.

² ANJOU, Svenska kyrkoreformationens historia II, Ups. 1850, s. 173 f.

biudha medh itt alffuarligit och förskreckeligith trug och hoot, widh Gudz strenga dom och straff. Och haffuer then meningen warit hoos alla kyrkionnes Lärefäder, at sådana beswärielse skal wara krafftigh emoot dieffuulen. Såsom S. Augustinus med thenna orden betyghar, Dieffuulens macht warder genom Beswärielsen, som skeer widh Dopet ifrå the vnga barn bortdriffuen¹.

Men mellan denna här uttalade uppfattningen och Menii åsikt om exorcismens nödvändighet är ett stort steg. Vi ha redan förut framdragit några yttranden af Laurentius Petri, af hvilka framgår, att han jämnställde exorcismen med andra ceremonier af signifikativ betydelse, mot hvilkas borttagande intet principiellt hinder förefanns. Menius lade hufvudvikten vid det principiella försvaret af exorcismen, Laurentius Petri tog exorcismen mera såsom en gammal god sed, som ej borde afskaffas. Det framgår också af den titel han ger Menii försvenskade traktat: »At thet är rett och christelighit, bruka exorcismum widh döpelsen, såsom alment och aff ålder j Christenhetenne haffuer warit och vthi våra församblingar än nw är plägsed².

Laurentius Petris opposition mot kalvaniserande tendenser grundar sig — det visar sig särskildt i hans nattvardslära — på hans orubbliga öfvertygelse om Guds reala handlande med afseende på människorna i sakramenten. Därför att exorcismens borttagande enligt hans mening tydde på en blott symbolisk uppfattning af dopet, var han en afgjord motståndare därtill. Om han öfverhufvud taget någonsin haft lust att ytterligare, utöfver hvad som redan skett, rensa dopformuläret från de gamla ärfda ceremonierna, så försvann denna helt och hållet, därför att reformkrafven framkommo från misstänkt håll. Man kan betvifla, att denna lust någonsin funnits. Laurentius Petri ombesörjde tvenne nya upplagor af handboken, åren 1548 och 1557. Man kan säga, att inga ändringar i dopformuläret voro här vidtagna³. Ej heller kyrkoordningen 1571 tog bort något. Tvärtom

¹ a. a. s. 14 f.

² Skrifter etc. V, s. 83 ff.

³ Anmärkas må endast, att den avslutande hälsningen »Fridh ware medh tig» ändras till »Fridh ware medh edher» och att i bönen »O alzmechtige ewige gudh» orden »at koma» uteslutas i satsen »at han måå bequommelig wara at koma til titt helga döpelse». Äfvenledes förändrades stafningen.

heter det i kapitlet om döpelsen: »Sedhan tager tå Presten Döpelsen före med barnet, efter then form och sätt som föregiffuit är j then Swenska Handbokenne, både med Exorcismo och annat».

Men Laurentius Petris verksamhet inskränkte sig icke till att hålla på det gamla och sätta sig emot kalviniserande reformkraf. Han verkade också såsom reformator, på ett positivt sätt. Hans papismen motsatta ståndpunkt framkom i hans energiska polemik mot allt besvärjande och all vigning af materiella ting, såsom af saltet och oljan vid dopet. Denna polemik återfinnes såväl i företalet till kyrkoordningen som framför allt i boken om kyrkostadgar och ceremonier. Men att blott polemisera mot dylikt materialiserande af nåden kunde icke vara tillräckligt, då frestelsen därtill måste återkomma, hvar gång dopformuläret med dess ceremonier användes. Visserligen voro de ord, som beledsagade ceremonierna, så formulerade, att något missförstånd icke skulle uppstå, men det kunde icke vara tillräckligt värn mot hos folket ingrodde vidskepliga föreställningar. Som medel att bortskaffa dessa yrkade samtliga reformatorer, icke blott de svenska, på undervisning af folket. Då man icke ville eller ansåg sig kunna afskaffa ceremonierna och då vidskepelsen hängde sig fast icke blott vid dessa, som dock kunde afskaffas, utan ock vid själfva dophandlingen, tillgrepo de tyska reformatorerna den från liturgisk synpunkt delvis olämpliga utvägen, att i dopformuläret inflicka längre undervisande allokutioner.

Laurentius Petris positiva insats beträffande dopformuläret är, att han tillgodogör sig sina tyska trosfränders arbete på detta område¹. Kyrkoordningen 1571 förordar trenne tillägg till handbokens formulär, nämligen en allokution i början, en efter evangelium infantium samt därjämte en tacksägelsebön efter dophandlingen. Den första allokutionen skulle inleda dopakten. »Och är gott at Presten haffuer een liten förmaning til folcket som är tilstādhes, för än han tagher Döpelsen före med barnet»². Allokutionen börjar med följande ord: »Käre Christi wenner,

— Viktigt är tillägget 1548 om nöddops bekräftelse, hvarom mer i resp. kapitel. Likaså kommer på vederbörligt ställe att angifvas hvad 1548 års upplaga tillägger vid förmaningen till faddrarna.

¹ Jfr dock anm. 3 på föregående sida, resp. kapitlet om nöddopet.

² Kyrkoordningar etc. I, s. 48.

thet är oss nw allom genom Gudz ord wäl kunnogt wordet, huruledes alla menniskior som aff Adam vtkompne äro, afflas och födhas i synd» etc., hvilka ord lätt igenkännas gå igen i den inledande allokutionen i vårt nuvarande dopformulär. Den nämnda inledningsförmanningen är en tämligen ordagrann öfversättning af en i tyska agendor ofta förekommande. Författad är den af Justus Jonas och inkom först i den sachsiska kyrkoordningen 1539 (Herz. Heinrich), hvarifrån den spriddes till en mängd andra, däribland den mecklenburgiska 1552, hvarifrån Laurentius Petri möjligen tagit den ¹.

Efter evangeliets läsande infördes också »een kort vnderwijsning och förmaning», som skulle användas,» om tijden thet lijda wil». Den är en utläggning af barnaevangeliet, fördelad på trenne punkter, och visar sig, äfven den, vara en tämligen ordagrann, ehuru något förkortad öfversättning af en allokution, som först kom in i den nämnda sachsiska agendan och därefter i den mecklenburgiska m. fl. Slutet har Laurentius Petri själfständigt gestaltat och gifvit det följande lydelse: »Therföre måge wij nw trösteliga ock så thetta fattiga barnet sampt medh all annor, som theras wederlikar äro, haffua fram til Jesum, then altijd är tilstädes vthi sin försambling och genom Ordet och Sacramenten vthbiuder allom sina nådh, Såsom wij ock nw göra, bidiandes at han werdigas thet nådeliga vndfå, och görat til medarffuinga vthi sitt himmelska rike, Amen». Såsom ett kortare alternativ förordas en annan allokution, i tankegång öfverensstämmande med den föregående, till hvilken, så vidt vi kunnat finna, icke finnes något direkt tyskt motstycke. Den måste därför betraktas såsom författad af Laurentius Petri själf. Den börjar sålunda: »Käre Christi wanner, thenne wårs Herres Jesu Christi ord och milda åthäffua med barnen, giffua oss een starcka tröst och förhopning» etc. ².

Det tredje tillägget är en tacksägelsebön efter dopet, delvis densamma som i vårt nuvarande ritual, och lyder sålunda: »Alzmechtige ewige Gud käre himmelske Fader, wij tacke tigh aff alt bierta, at tu tijn helgha Christeliga Kyrkio altidh widh macht håller och förökar, och nw haffuer låtit thetta barnet födas på

¹ RIETSCHEL a. a. s. 74; HÖFLING a. a. s. 64 ff.; SEHLINGS Kirchenordnungen, Bd 1, s. 266 f.

² Kyrkoordningar etc. I, s. 50 f.

nytt til euinnerligit lijff, oc bidie tig, at tu werdigas thet vthi tinne nådh bewara och låta thet så vpfostrat warda, at thet altijdh må wara tigh behageligit, Genom tin Son Jesum Christum vår Herre, Amen.»¹. Hvarifrån har Laurentius Petri fått denna bön? Den återfinnes icke i de nordtyska agendorna, således ej heller i den mecklenburgiska, hvarifrån den svenske reformatorn ju hämtat åtskilligt. Man bör nämligen ge akt på att denna bön icke är en omgestaltning af det votum postbaptismale, som avslutar ritualet i Luthers Taufbüchlein, oaktadt vissa likheter förefinnas². Detta votum postbaptismale har följande lydelse: »Der allmächtige Gott und Vater uns. Herrn J. Chr., der dich anderweit geboren hat durchs Wasser und den h. Geist, und hat dir alle deine Sünde vergeben, der stärke dich mit seiner Gnade zum ewigen Leben. Amen. Detta votum är en ombildning af de smörjelsen med chrisma beledsagande orden, hvilka Luther omredigerade, då han lät smörjelsen falla, och är således uppbyggdt på det gamla, katolska ritualet.

Förebilden har Laurentius Petri hämtat från annat håll, nämligen från den württembergiska kyrkoordningen 1553, såsom redan Ullman påvisat³. Denna kyrkoordnings dopritual och de detta närstående och af detsamma influerade äro de enda, som ha en tacksägelsebön, ett karaktäristiskt kännetecken för dessa⁴. För jämförelses skull meddela vi den tyska bönen: »Allm. barmh. Gott und Vater, wir sagen dir von Herzen Lob und Dank, dass du Deine Kirche gnädiglich erhältst und mehrest, und diesem Kind verliehen hast, dass es durch den heiligen Tauff wieder geboren und deinem lieben Sohn, uns. Herrn und einigen Heiland J. Chr. eingeleibt, Dein Kind und Erbe Deiner himmlischen Güter worden ist. Wir bitten dich ganz gehorsamlich, dass du

¹ EKELOUND, Bidrag till dopritualets historia med särskild hänsyn till svenska kyrkan I, Filipstad 1909, s. 121 uppgifver, att tacksägelsebönen kom in redan i 1548 års svenska handbok. Jag kan icke räkna ut, hvarifrån han fått denna felaktiga uppgift.

² PFANNENSTILL har i Kristendomen och vår tid 1909 s. 340, synbarligen gjort sig skyldig till ett förbiseende, då han icke beaktat detta. Den bön PF. åsyftar, fanns i handboken 1529 såsom ett votum vid chrismationen, men utföll 1541 utan ersättning.

³ ULLMANN a. a. s. 230.

⁴ HÖFLING a. a. s. 89, 104, 218. — Vi tänka härvid på de tyska ritualerna. Common prayer book har tacksägelsebön efter dophandlingen.

dies Kind, so nunmehr dein Kind worden ist, bei der empfangenen Gutthat gnädiglich bewahren wollest, damit es nach allem Deinem Wohlgefallen zu Lob und Preis Deines h. Namens auf das treulichst und gottseligst auferzogen werde und endlich das versprochene Erbtheil im Himmel mit allen Heiligen empfahe durch J. Chr. Amen». Denna bön saknar motsvarighet i det katolska ritualet och är icke heller att anse som en utvidgning af Luthers votum postbaptismale, ty detta finnes också i det württembergiska dopritualet. Säkerligen är bönen författad af den hufvudsaklige upphofsmanen till kyrkoordningen i fråga, nämligen Brenz¹. En jämförelse mellan den tyska och den svenska bönen ådagalägger genast, att den svenska är en förkortad öfversättning af den tyska. Samma tankar och till stor del samma uttryck gå igen i båda. Olikheter mellan dem beträffande innehållet äro blott skenbara. Den svenska synes ha en pointerad tidsbestämmelse — »och nu haffuer låtit thetta barnet födas på nytt» — som saknar motsvarighet i det tyska originalet. Dock kan man icke skriva detta ordet »nu» helt på Laurentius Petris räkning, ty på ett annat ställe i den tyska bönen finns liknande tidsbestämmelse. »So nunmehr Dein Kind worden» säges det med hänsyftning på den nyss fulländade dop-handlingen².

Så välkomna de af Laurentius Petri förordade tilläggen till handbokens dopformulär än från en sida sedt kunde vara, gjorde de dock ritualet alltför långt, betydligt längre än de tyska. Från liturgisk synpunkt voro de långa förmaningarne olämpliga också därför, att en liturgi icke med fördel kan inom sig rymma längre undervisande moment. Den gestalt dopformuläret fick genom kyrkoordningen 1571 kunde därför omöjligen redan af nu anförda skäl betraktas såsom slutgiltig. Den inbjöd tvärtom till reformation, en reformation, som måste gå ut på reduktion antingen af alloktionerna eller af ceremonierna. Att antaga

¹ Die ev. Kirchenordnungen des sechzehnten Jahrhunderts herausg. v. Richter II, Weimar 1846, s. 131.

² All grund saknar Pfannenstills förmodan i Krist. och vår tid 1909 s. 340, att ordet »nu» insatts vid någon af de allra sista handboksrevisiöerna under inflytandet af de växande sympatierna för Rom. Ordet fanns redan 1571 och tidsbestämmelsen fanns också i det tyska protestantiska originalet 1553.

var då, att de senare skulle i någon mån få vika, då förmaningarna innehöllo värdefulla tankar af lutherskt ursprung, hvilka man måste vara angelägen om att inplanta hos folket, under det ceremonierna voro ett arf från den påfviska kyrkan. Denna senare omständighet var ytterligare en anledning till fortgående revidering. Laurentius Petri hade på grund af temperament och tillstötande omständigheter aldrig någon lust att företaga en sådan, men visade sig likväl ha blick för att en sådan kunde vara både befogad och nödvändig, då han i sin kyrkoordning säger, att likasom somliga påfviska ceremonier redan voro aflysta, »så kan thet samma ock wel skee med flere ther aff, ther man icke wil låta sigh her om rett vnderwisa»¹. Ytterligare en anledning till fortsatt reformering låg däri, att det gällande ritualet, i stort sedt det gamla katolska, var ett ritual för proselytdop, som utan vidare öfvergått att användas vid barndop. En på evangeliskt trosförlif grundad reflexion inom församlingen måste förr eller senare stöta sig på att om kristnas barn användes samma uttryck som om hedniska proselyter. En rent förståndsmässig kritik måste komma till samma resultat. Alltid måste dock den förra skilja sig från den senare i uppfattningen af syndens makt.

Från trenne synpunkter var således en revision af dopformuläret påkallad, först från formellt liturgisk synpunkt, vidare utifrån en konsekvent genomförd protestantisms kraf på aflägsnande af katolska kultrester, hvilka blott syntes bidra till att hålla vidskepelse vid lif, slutligen utifrån en fördjupad uppfattning af Guds handlande i sakramenten och då särskildt i barndopet. Den bärande principen var naturligtvis den sistnämnda, men i det praktiska reformarbetet skulle i den närmaste framtiden den rent yttre motsatsen mellan protestantiskt och katolskt starkare framträda. Man hade kunnat tänka sig en rätlinig utveckling, bestående däri att katolska ceremonier undan för undan utrensats, samtidigt som en evangelisk uppfattning fått växa sig stark och allt tydligare trycka sin stämpel på dopritualet i dess helhet. Men redan tidigt förrycktes den jämna utvecklingen. Det berodde på att *en* ceremoni, nämligen exorcismen, rycktes i skef belysning. Den var en ärfd katolsk ceremoni, som inbjöd till grof vidskepelse, och dess öde borde ha varit gifvet. Den

¹ a. a. 45. Detta yttrande blef sedan ofta framdraget.

passade illa samman med barndop inom kristna församlingar, såsom hämtad från gamla kyrkans proselytdop, och borde därför fått sin dom. Men som vi sett, blef krafvet på dess borttagande betecknad som ett utslag af en kalviniserande eller, hvilket för Laurentius Petri var det samma, en rationaliserande kristendomsuppfattning, och denna stred mot den bärande grundsatsen för Laurentii Petri reformverksamhet¹. Denna baserades, hvad dopritualet angår, på tron på Guds reala handlande i sakramenten, ett handlande, som skulle förstås utifrån den trosprincip Luther uppdagat. Att exorcismen kom att i Sverige betraktas såsom tydande på en fördjupad uppfattning af barndopet och ej sågs ur synpunkten af katolsk kultrest, hvilken en konsekvent lutherdom bordt ta bort, ju förr dess hellre, därtill var Laurentius Petri skulden. Man kan visserligen ej lägga detta honom personligen till last, ty han följde blott med strömmen i reformationens hemland, men han blef i alla fall den, som i Sverige försvårade framkomsten af ett tillfredsställande dopritual. Det vare sagdt utan förringande af hans förtjänst för öfrigt just i fråga om dopformuläret.

¹ Laurentius Petri hade icke rätt, när han hos Kalvin blott såg rationaliserande tendenser. Hans polemik mot dessa träffade mera Zwingli. Kalvin slöt sig på det hela taget till den lutherska traditionslinien beträffande barndopet. Dock släppte han Luthers antagande af barnatron, ett antagande, som denne för öfrigt icke alltid ansåg som oundgängligt för försvaret af barndopet. Jfr LOOFS a. a. s. 754 o. 890; KATTENBUSCH, art. Taufe II Kirchenlehre i R E⁸, Bd 19, s. 417 ff.

II. Dopritualet i 1614 och 1693 års handböcker.

Uppsala möte och de katolska ceremonierna. — Exorcismen. — Revisionsarbetet på 1590-talet. — Karl IX och Olaus Martini. — 1614 års handbok. — Förhandlingarna på 1650-talet. — 1693 års handbok.

Johan III:s liturgiska reformnit sträckte sig icke till dopformuläret¹. Det var ej så underligt, ty det svenska ritualet stod ju det gamla katolska betydligt närmare än öfriga protestantiska kyrkors gjorde. Skulle Johan önska sig något tillbaka, skulle det väl varit unctionerna. Icke så litet buller väckte han genom att kräfva smörjelse vid biskopsvigning. Men något försök att återinföra unctionerna vid dopet omtalas icke. Skulle man vidare framkasta någon förmodan, vore det den, att Johan med sitt utvecklade liturgiska sinne med mindre blida ögon sett de långa alloktioner, som Laurentius Petri infört, men intet hindrade, att dessa uteslötos, då de ej voro ovillkorligt föreskrifna. Johans liturgi rörde icke dopet och den handboksupplaga, som utkom 1586 företedde inga ändringar. Om således Johans regeringstid i rent liturgiskt hänseende icke betydde något för dopformuläret, blef denna dock också för detta rituals utveckling af stor räckvidd genom det kyrkliga läge, som skapades genom den liturgiska striden². Motsatsen mot allt, som gick åt det papistiska hållet, kom nämligen det protestantiska medvetandet

¹ För att förhöja högtidligheten vid de kyrkliga handlingarna träffade Johan åtgärder för att prästen skulle uppträda i värdig dräkt. D. 10 sept. 1583 fingo biskoparne afgifva försäkring om bl. a. att prästen skulle vara iklädd röklin, ett hvitt kläde, när han fungerade som dopförrättare. Bestämmelsen upphäfdes vid Uppsala möte. Svenska riksdagsakter II, s. 645.

² HAMMARGREN, J. A., Den liturgiska striden under konung Johan III, Upps. 1898, s. 245 ff.

att manifistera sig klarare än förut. Än mer skedde detta, då man i Sigismunds person fick känna den katolska motreformationen i all dess våldsamma kraft. Man skulle kunna tänka sig såsom en följd af beröringen med motreformationen en radikal reaktion, hvad dopritualet beträffar gående ut på en fullständig utrensning af hela det katolska arvet. Det kom emellertid ej därtill. Frukten för kalvinismen gjorde, att man alldeles afgjort ställde sig in i den riktlinje, som utstakats af Laurentius Petri. Den var ju betingad af motsatsförhållande både till papistisk och kalviniserande tankegång. Det såg således ut, som om man skulle stanna vid status quo. Det blef ej heller fallet. Det visade sig, att de män, som voro bestämmande vid Uppsala möte, hade andlig kraft nog att gå framåt utan att vika åt vare sig höger eller vänster. —

Vid prästmötet i Strängnäs 1592 under ordförandeskap af Petrus Jonæ fattades beslut om att bortlägga »christninge klädher» vid dopet¹. Beslutet är märkligt först så till vida, som ett enskildt stifts prästerskap anser sig befogadt att göra ändringar i gällande handbok. Det har icke skett utan medvetande om hertig Karls sympatier, möjligen efter hans önskan. Beslutet kan vidare utgöra ett vittnesbörd om förhandenvaron af önskingar hos en del af svenska prästerskapet att gå vidare på de liturgiska reformernas bana. Det är svårt att afgöra, hos hvilka sådana önskingar förefunnits — man tänker naturligtvis närmast på Strängnäs stift — liksom också huru långt de sträckt sig. Säkert är däremot, att hertig Karl ifrade för ganska långt gående ändringar i gällande ritual. Det fick man veta, om icke förr, så vid Uppsala möte 1593.

En antydning om Karls reformlust lämnades redan i hans betänkande ifråga om gången af mötets förhandlingar. Det säges nämligen där bl. a., att prästerskapet skulle göra sin »confession . . . om sacramentzens rette bruk och loflige och christlige ceremonier i församlingen»². Man kan här ej se annat än en maning till reformer. Hans mening i detalj fick man utan omsvep reda på först vid underhandlingarna om mötesbeslutets underskrifvande, ty under själfva mötet visade han en anmärk-

¹ Svenska synodalakter, 2 ser., s. 55.

² Handlingarna från Uppsala möte 1593 utgifna af riksarkivet genom EMIL HILDEBRAND, Sthm 1893, [särtryck ur svenska riksdagsakter], s. 84.

ningsvärd tillbakadragenhet. Han kom aldrig att offentligen framlägga den promemoria han uppsatt på sina önskningar, men man har den i behåll ¹. Här ställdes i första rummet den frågan, om »then besvärilse som sker hos döpelsen, ther satanas varder uthmant af menlöse barn, like som the ther medh lifligen besatte vore, kan med it gott och christligt samvett hålles, såsom och om andre ceremonier, som hos döpelsen brukas med lius, salt och christningeklädhe, som thet kalles, äre nödige ther till eller och om the äre fri och vilkorlige hålles eller lathas».

Man kan fråga sig om icke vid mötet andra bärare af reformkraf funnos än hertig Karl. Man kan därvid tänka på Petrus Jonæ, som t. o. m. varit misstänkt för kalvinism. Andra funnos också. Vi skola strax se hvilka de voro. Men majoritet ha reformvännerna ingalunda utgjort. Flertalet ville i det hela behålla status quo, sådant det var gifvet genom Laurentii Petri kyrkoordning och genom handboken. Det förslag till beslut, som först framlämnades till hertigen, ställde visserligen i utsikt afskaffandet af vissa uppenbart katolicerande ceremonier, såsom upphöjelsen vid nattvarden, men ingen bestämd antydan gafs, att utrensningen också skulle utsträckas till vissa ceremonier vid dopet ². Detta fordrade emellertid hertig Karl bestämdt, saltet och ljuset skulle bort likaledes exorcismen.

För öfversiktighetens skull se vi oss tvungna att först se till hur det gick med salt- och ljusceremonierna och ägna där- efter frågan om exorcismen en särskild behandling. — När hertigen vägrade att skriva under mötets beslut, med mindre det ändrades i öfverensstämmelse med hans önskningar, ställdes mötets præses, Nicolaus Bothniensis, inför en vansklighets uppgift. Utgående ifrån att mötet i någon mån måste gifva efter, grep han sig verket an och började underhandla med prästerna bl. annat om ceromonierna med saltet och ljuset ³). Genom att visa prästerna hvar till de nämnda ceremonierna dugde, såsom det heter i en relation, det vill utan tvifvel säga, genom att öfvertyga prästerna om, att dessa voro människostadgar, som kunde både förändras och bortläggas, lyckades han halft om halft att få prästerna att gå med på deras successiva afskaffande. I det underskrifna

¹ Handl. 1593 s. 92.

² Handl. 1593, s. 95 f.

³ Handl. 1593, s. 72.

mötesbeslutet säges det, att biskoparna och sockenprästerna skulle flitigt undervisa allmogen om ceremoniernas betydelse, så att det vidskepliga bruket af dem måtte försvinna. »Och när the bevisligen och nogsamblingen förnimmma missbruket icke kunna borttagas, medh mindre att sielfve ceremonierna [däribland saltet och ljuset, men ej exorcismen] förfalla och vthur ögonen förskaffas, måge bisperne medh någre af hvart capitel i alla stift samt andre the lärdeste af prästerskapet sammankomme och om fogeligiste medel och väger sigh betänka, rådhlå och endrächteligen samsättie, huruledes thesse för:ne ceremonier medh tidhen, dogh uthan någon förargelse och buller, i stillhet kunne afläggies»¹.

Jämför man detta beslut med det förslag till beslut, som hertig Karl framlade, där han gör gällande, att man genast skulle ga i författning om ceremoniernas succesiva afläggande, ser det ut som om prästerskapet segrat, som om Bothniensis' underhandlingar icke haft någon verkan². Ceremonier skulle afskaffas, först när de bevisligen missbrukades, trots förutgången undervisning. Så stod det också i prästernas ursprungliga förslag till beslut³. Faktiskt kom emellertid beslutet att betyda det, som hertigen åsyftade. Den tolkningen gaf man det. Den undervisning, som prästerna skulle gifva, blef af nöden icke för att få missbruket häfdt — man utgick från missbrukets obestriddighet — utan för att ge folket den rätta uppfattningen af ceremoniernas värdelöshet, så att dessa utan oroligheter skulle kunna borttagas. Hade man rätt att så tolka beslutet? Det synes verkligen vara fallet. De underhandlingar præses förde med prästerna, ledde ej till någon ändring i beslutets lydelse. Likväl ansåg han sig ha vunnit något. Det han vann, var otvifvelaktigt rättighet för resp. myndigheter att tolka beslutet i enlighet med hertig Karls önskningsar.

Men var det verkligen blott Karls önskningsar? Önskade kanske Nicolaus Bothniensis och flera med honom detsamma, äfven om de ej togo något initiativ i den vägen? Mycket talar

¹ Handl 1593, s. 88.

² Handl. 1593 s. 97 f. står hertig Karls förslag till beslut.

³ Jfr ANJOU, Om redaktionen af Upsala mötes beslut år 1593. Rektorsprogram. Ups. 1852, s. 3 ff. Anjou anser, att prästerskapet segrat på denna punkt.

för att besvara den senare frågan jakande. Följande omständigheter komma därvid i betraktande.

Vid mötet intog Nicolaus Bothniensis och jämte honom Jacobus Erixi, Ericus Jacobi Skinnerus och Petrus Kenicius redan från början en ledande ställning¹. Alla blefvo de sedan professorer vid det återupprättade Uppsala universitetet. Nära dem stodo Olaus Martini, en af mötets notarier vid sidan af Skinnerus, och Laurentius Paulinus Gothus². Otvifvelaktigt var det de nämnda männens förtjänst, att Augsburgiska bekännelsen blef vid mötet antagen, hvilket innebar ett påtagligt närmande af den svenska kyrkan till de tyska trosförvanterna. Det var ej underligt att så skedde, då de nämnda männen mottagit bestämmande intryck från Tyskland, särskildt från Rostock. Inflytande från David Chytræus har det tvifvelsutan med full rätt tillskrifvits, att konkordieformeln icke antogs vid mötet³. Betänker man nu, att nästan öfverallt i det lutherska Tyskland Luthers Taufbüchlein 1526 användes och att denna där hade så stort anseende att det t. o. m. varit tal om att upptaga den bland de symboliska böckerna, ligger det mycket nära till hands att antaga, att Uppsalaprofessorerna icke skulle ha något emot att det svenska dopritualet ändrades i öfverensstämmelse med det allmänt antagna tyska⁴. I detta voro ceremonierna med salt och ljus uteslutna. När därför hertig Karl yrkade på deras borttagande, har han, kan man med skäl antaga, på denna punkt ej mött annat än sympati hos Uppsalaprofessorerna. Annat var det med majoriteten vid mötet, hvilken närmast måste betrakta förändringen såsom en eftergift för kalvinismen. När Nicolaus Bothniensis fick prästerna med sig på de nämnda ceremoniernas afskaffande, har man ej att se den utslagsgifvande faktorn i hertig Karls vilja — man bör vakta sig för att öfverskatta betydelsen af hertigens inflytande, har Lundström med full rätt påpekat⁵ —

¹ HILDEBRAND, KARL, Undersökningar till Uppsala mötes historia, i Hist. Tidskr. 1893, s. 92.

² De fyra förstnämnda hade varit professorer vid kollegiet i Stockholm. För bekvämlighetens skull kalla vi dem redan för år 1593 Uppsalaprofessorerna. Jfr ANJOU a. a. III, s. 233 och ANNERSTEDT, Uppsala universitets historia I, Ups. 1877.

³ LUNDSTRÖM, Skisser och kritiker, Sthm 1903, s. 113 ff.

⁴ RIETSCHER a. a. s. 73.

⁵ LUNDSTRÖM, Skisser etc., s. 105 f.

utan i Nicolaus Bothniensis' och de honom närståendes öfvertygelse, att förändringen endast kunde bidra till att närma Sveriges kyrka till den tyska och att den därför måste hälsas välkommen. De ha känt fast mark under fötterna, så länge de voro i öfverensstämmelse med den tyska lutherska traditionen, under det att majoriteten vid mötet synes ha mist trygghetskänslan, så snart status quo från Laurentius Petris tid skulle öfvergifvas¹. Hvad Georg Norman påbörjat, har Nicolaus Bothniensis och de med honom liktänkande fortsatt, nämligen att konformera det svenska dopritualet med Luthers Taufbüchlein 1526. De ha representerat en i liturgiska ting strängare genomförd protestantism, utan att de dock kunna tillerkännas äran att hvad dopritualet angår ha tagit initiativet till dennas genomförande. Det kom från hertig Karl.

Emellertid visade de den följande tiden, att de allvarligt sökte genomföra hvad som beslutats i Uppsala 1593. Man får af deras ansträngningar i den vägen icke det intrycket, att de beslutade förändringarna voro dem påtvingade mot deras vilja. Den nye ärkebiskopen Abraham Angermannus och kapitlet i Uppsala sökte genom skrivelser påverka prästerskapet och deras sträfvanden kröntes så till vida med framgång, som i ärkestiftets stadsförsamlingar och många dess landsförsamlingar de ifrågasvarande ceremonierna inom kort, med menigheternas samtycke, i all stillhet afskaffades. Så har det väl också gått annorstädes, men på några håll höll man envist fast vid det gamla. I vissa stift gjorde man alls intet för att Uppsalabeslutet skulle gå i verkställighet, i andra helt litet »och een part hadhe vthskrifwit, at the, som vti stillheet några thesse ceremonier hadhe påbegynt afskaffa, skulle therför wara sakfälte och widh högt wijte them igen vptaga»². För att bl. a. råda bot på dessa missförhållanden hölls ett möte i Uppsala i februari 1595, där beslut fattades, att de utdömda ceremonierna skulle vara aflagda »innan nästkommande Pingesdag»³. Af olika skäl, hvilka vi ej här kunna gå in på, uppstodo snart nog misshälligheter mellan kyrkans män och

¹ Jfr KENICIUS' företal till 1614 års handbok. Där säges det, att man tagit hänsyn til Uppsalakonciliet, kyrkoordningen och »andra rena och oniss tankte evangeliske kyrkieordningar».

² LUNDSTRÖM, Laurentius Paulinus Gothus, I, II, Ups. 1893, Bil I, s. 5.

³ LUNDSTRÖM a. a. s. 51.

hertig Karl. Några månader efter det sistnämnda mötet sände denne sin hofpredikant Salemontanus med en skrifvelse till ärkebiskopen och Uppsala domkapitel, däri han protesterade mot misstanken, att han skulle gynna kalvinismen och samtidigt dref på med handboksrevisionen, den nödvändiga konsekvensen af Uppsalabeslutet 1593, därvid insinuerande, att det icke var så helt ställt med Uppsalakapitlets fasthållande vid detta. Kapitlet afgaf ett längre skriftligt svar, där man med styrka häfdade, att man stod kvar på den 1593 intagna ståndpunkten. Allt som med fog kunde enligt detta begäras, hade man gjort. Gärna hade man sett, att de omtalade ceremonierna redan öfverallt hade bortlagts. Men öfverdrifven och oklok skyndsamhet var man emot, liksom helt säkert hertigen själf det var¹.

En god inblick i det kyrkliga läget vid tiden efter Uppsala möte ger oss Melartopæi herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595². Vi fästa oss i detta endast vid det, som angår de ceremonier i dopritualet, som nu äro på tal. Melartopæus börjar med att såsom en för prästerna bekant sak framhålla att konciliet i Uppsala beslutit bl. a. afskaffandet af några få ceremonier vid döpelsen, och talar sedan om den undervisning, som måste föregå deras bortläggande. Det hade ej varit konciliets mening, att ceremonierna plötsligt skulle tagas bort, hvilket beklagligt nog hade skett här och hvar, så att stor förargelse hade väckts hos en del allmoge, men också hos medlemmar af adeln. Man hade satt sig i motvärn och klagat öfver, att »nu lägges alle godhe sedher af». Man hade rent af satt rättmätigheten af ceremoniernas afskaffande ifråga. Prästerna borde därför undervisa folket om, att de ifrågavarande ceremonierna ej voro befallda af Gud. Vål voro de ej heller förbjudna i bibeln, men där förbjudes »wijskepelsen och creaturzens misbruk» och till sådant hade saltet och ljuset vid dopet gifvit anledning. De påfviske hade invigt ljus och menade, att dessa så kunde fördrifva djefvulen och hjälpa till saligheten. Men det var falskt. »Hwarken olio eller chrisma, vax lius eller talg lius hwad heller the äre wigde eller owigde, hielpa menniskione till saligheten eller fördrifva then onda, hwarken thå han kommer i werlden eller skils wedh henne. Men Christus är thet sanna liuset».

¹ Jfr ofvannämnda bil., ett aftryck af svarsskrifvelsen.

² Aftryckt af LUNDSTRÖM i Kyrkohist. årsskrift 1904, s. 185 ff.

»Och ändoch een sådan wantroo icke är alment hoos oss gängse dock likwäll hon ännu hoos eenfalligt folck finnas. Är förthen-skul samtykt, att christninga lius skola afläggias». Vidskepelsen hade också häftat sig vid saltet. Man plögade gömma det och bruka det »till läkedomar udi kranckheten». Det var emot skriften och motiverade väl ett afskaffande af dess bruk vid dopet. Och rättighet hade man att bortlägga dessa ceremonier. Den kristliga friheten medgaf att bruka dem, så länge de användes utan missbruk, men gaf också rätt att uppgifva dem, »när Gudz försambling så synes gått att vare». Det framgick också af den svenska kyrkoordningen ¹.

Den 1593 i utsikt ställda och af hertig Karl påyrkade handboksrevisionen företogs under de följande årens riksdagar, särskildt 1598 och 1599. Därvid borttogos ceremonierna med saltet och ljuset, liksom också momentet med »christninge klädhed» ströks. Den reviderade handboken blef ej färdig och tryckt förr än 1614. men det oaktadt är säkert, att de nämnda ceremonierna försvunnit redan från och med senare hälften af 1590-talet. Därför talar å ena sidan det, som redan nämnts om ansträngningarna att bringa mötesbeslutet 1593 i verkställighet, å den andra den omständigheten, att under de mångfaldiga underhandlingarna mellan hertig Karl och det svenska prästerskapet under 1600-talets första decennium, då handboksfrågan och därmed sammanhängande ting debatterades, ceremonierna med saltet och ljuset icke omnämnas någon gång ². Hade de fortlevat, skulle de, såsom föremål för hertig Karls ovilja, säkerligen kommit på tal. Hertigen hade ju också 1599 låtit en förordning utgå, att allenast de ceremonier skulle brukas, som utan vidskepelse lände till andakt, samt att i alla kyrkor öfver hela riket enahanda kyrkoseder skulle iakttagas ³. Hur denna förordning blef tolkad och hvad kraft och verkan den kunde ha, kan vara vanskligt att afgöra, men nog har den gjort sitt till,

¹ Jfr ofvan s. 44.

² NORLIN, Svenska kyrkans historia I, s. 162 f., där det berättas, att vid riksdagen i Linköping bönderna begärde att man skulle blifva vid den ordning och de ceremonier, som funnos i konung Gustafs tid. Förf. drager den slutsatsen, att de önskade tillbaka bl. a. saltet och ljuset.

³ NORLIN a. a. s. 161 f. N. citerar Bælter, hvilken i sin tur stöder sig på SPEGEL, Then swenska Kyrkiohistorian, Link. 1708, s. 56.

att saltet och ljuset försvunno ur dopformuläret, fastän ingen ny handbok utkom.

Egendomligt förhåller det sig med »christninge klädhet»¹. Äfven denna ceremoni var föremål för hertig Karls ovilja. Men den omnämnes ej i Uppsala mötes beslut såsom något, som borde bortläggas. Beror detta på att Luther i sin Taufbüchlein 1526 bibehållit den? Efter hvad vi förut framställt, kunna vi ej föreställa oss, att Uppsalaprofessorerna hyst någon lust att afskaffa den. När den likväl försvinner mellan 1593 och 1614, ha vi däruti att se en eftergift för hertig Karl. Man har väl ansett, att formuleringen af Uppsala mötes beslut var så allmänt hållen, att ett afskaffande af nämnda ceremoni kunde baseras därpå. Däruti hade man otvifvelaktigt rätt. I sitt företal till 1514 års handbok säger Petrus Kenicius, att i dopformuläret äro »the orden vtheshlutna, som lyda om salt, lius etc. effter concilii decret och samtycke»². Ordet »etc.» åsyftar därvid just ceremonien med »christninge klädhet». I detta fall har man icke känt sig slafviskt bunden af Luthers formulär. Men förvisso stod hertig Karls mäktiga vilja bakom. Om dopritualet således med hänsyn till borttagandet af de gamla, från katolicismen ärfda ceremonierna med salt, ljus och »christninge klädhe», var oklanderligt i hertig Karls ögon, misshagade det honom så mycket mer i en annan punkt, nämligen i fråga om exorcismen och hvad därmed sammanhänger. Vi öfvergå nu till den behandling exorcismen fick vid Uppsala möte 1593 och dess öden därefter.

Vi erinra då först om det fastlåsta läge, hvori frågan om exorcismen kommit under Laurentius Petris tid. Situationen i Tyskland fram mot slutet af århundradet var ingalunda ägnad att på något sätt underlätta frågans lösning i Sverige³. Tvärtom måste de ledande svenska teologerna med tanke på de ännu

¹ EKELOUND a. a. s. 106: »Om beskaffenheten af det hvita klädet kan man med säkerhet ingenting afgöra. Sannolikt lämnar detta namn utrymme åt alternativen skjorta eller hufvudbetäckning (mössa). Måhända går bruket alltmer öfver till det senare. »Kläde» är ju än i dag benämning på den kvinnliga hufvudbonaden å vissa orter».

² Jfr BÆLTER, Kyrkoceremonierna, 3 uppl., Örebro 1838, s. 401.

³ KAWERAU, art. Exorcismus i RE³. Bd 5, s. 698 f.; RIETSCHEL a. a. s. 86 f.

pågående kryptokalvinistiska stridigheterna frukta kalvinism, så snart de märkte Karls motvilja mot exorcismen. Liknande var läget i Danmark. Här hade Luthers Taufbüchlein af år 1526 blifvit införd. Fastän man således hade den stora exorcismen i betydligt kortare form än i Sverige, fanns redan tidigt en hemlig motvilja mot den. Synoden i Antvorskov 1546 fann sig därför föranlåten att inskräpa bruket af exorcismen. Den förste uppenbare motståndaren var prästen Ivar Bertelsen, hvilken fick utstå svåra lidanden för sin opposition, icke minst därför att han genom denna störde det enhetsverk inom danska kyrkan man som bäst var i färd med att genomföra. 1588 bortlade prästen Jens Jacobsen, Venusinus kallad, på eget bevåg exorcismen. Efter några månaders suspension bekvämade han sig dock att följa ordinantian. Som exorcismens hemliga motståndare kunna räknas Niels Hemmingsen och hans skola. De förutnämnda prästerna ha utan tvifvel tagit intryck från detta håll. Motsättningen mot kalvinismen banade emellertid i Danmark, liksom i Tyskland, vägen för ortodoxien och med dennas seger-tåg följde exorcismens bibehållande¹.

Det är ganska vanskligt att få en klar uppfattning af förhandlingarna om exorcismen vid Uppsala möte 1593. Vägen till klarhet går genom en mödosam analys af de historiska källorna. —

Exorcismen kom på tal vid sammanträdet d. 8 mars och vid förhandlingarna med hertigen om dennes underskrift af mötets beslut. I den berättelse om Uppsala möte, som af Hildebrand i svenska riksdagsakter signeras med A — jag använder för korthets skull endast Hildebrands sigla så väl för denna som för andra berättelser om Uppsala möte, när de i det följande anföras — förekomma för d. 8 mars bl. a. följande uppgifter²: »Om exorcismen blef nogot vidlöfftigt handlat, hvilken och så gillat blef, att vi honom i vår församlingar efther en christen frihet bruka må, allenast om man the hårde ord, som

¹ HELVEG, L. N., Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, I, Kbn 1851, I s 139 f., 199 f. (2 uppl. af detta arbete, Kbn 1857, har icke varit mig tillgänglig); ENGELSTOFT, C. T., Liturgiens Historie i Danmark, Kbn 1840, s. 180 ff.; NILSSON, FR., art. Niels Hemmingsen i RE³, Bd 7, s. 659 ff.

² Handl. 1593, s. 59.

ther författade äro, nogorlunda lindrar, nempligen att sättia i then staden ther står »jag besvär tigh etc.»: »jag biuder och befalar tigh etc.»; item för the orden »far här uth»: »vik här ifrå», på thet att the enfåldighe sig ther öfver icke förskräcka skulle, menandes att nogon lekamlig besättelse skulle ment varda. Dock skall ingen mena, at exorcismus är de natura et substantia baptismi, att then förutan dopet icke skulle vara lika kraftigh. Skall och heller ingen fördrista sigh till att fördöma nogon församlingh, som exorcismo icke bruka vidh dopet».

Berättelsen A är på det hela taget den bästa, säger Emil Hildebrand. Dock talar åtskilligt mot att förloppet med exorcismen skulle varit sådant, som här ofvan relaterats¹. Det säges, att mötet gillade exorcismen under den förutsättning, att dess ordalag mildrades. Den skulle vidare brukas med kristlig frihet, ingen skulle döma den församling, där den icke brukades. I prästerskapets ursprungliga förslag till beslut nämnes intet om exorcismen. Redan detta väcker uppmärksamhet, om man verkligen förut beslutat så, som A uppgifver. Men ännu betänkligare är, att beslutets slutliga redaktion i ett par viktiga hänseenden afviker från det, som A uppgifver vara beslutadt d. 8 mars. Det säges nämligen i detta, att exorcismens ordalag skulle mildras så till vida, som uttrycket »far här uth» skulle utbytas mot »vik här ifrå», men intet nämnes om att »jag besvär» skulle förändras till »jag biuder och befalar». Denna senare ändring var dock ej betydelselös, då många vid exorcismen särskildt stött sig på att prästen genom ordet »jag besvär» liksom tog löfte och ed af den onde, något som Frälsaren aldrig hade gjort. Det underskrifna beslutet är således i denna punkt mindre liberalt än beslutet af d. 8 mars enligt A. Detsamma gäller i ett annat afseende. I det underskrifna beslutet säges väl, att exorcismen må brukas i våra församlingar med en christelig frihet, alldeles som i beslutet af den 8 mars enligt A, men dettas allmänt hållna erinran, att man ej skulle drista sig att fördöma någon församling, som ej brukade exorcismen, har i det underskrifna beslutet fått en betydlig inskränkning: man skulle ej fördöma »the församlingar i främmande land eller höge personer inrikes», som icke brukade exorcismen. Den liberala tolk-

¹ Så dock de vanliga framställningarna.

ning man kunde gifva beslutet af den 8 mars, att man icke skulle döma församlingar inrikes, som icke brukade exorcismen, är utesluten.

Frågan är, om gången från ett mera liberalt till ett mindre liberalt beslut kan anses sannolik. Frågan måste besvaras med ett bestämdt nej. Däremot talar afgjort framför allt situationen vid mötesbeslutets underskrifvande. Att hertig Karl vägrade att skriva under, så vida icke någon förklaring afgafs mot exorcismen, därom äro alla relationer ense. Den förut citerade berättelsen A uppgifver, att biskoparna och de förnämste af prästerskapet den 16 mars voro uppe hos hertigen för att få hans underskrift på det uppsatta beslutet, men att denne ställde sig afvisande, så vida icke exorcismen helt uteslöts. Hertigen lämnade fram ett motförslag, hvilket prästerna sedan fingo sig delgifvet, men hvilket de, på præses' tillfrågan, vägrade att underskrifva »therför att exorcismus var vthelyckt». »Så skrefs på en zedel åter up igen hvad in confessione concilii förändras skulle och blef dagen ther effter upburen för h. f. N.»¹. Berättelsen A omtalar vidare, att man följande dag åter var uppe hos fursten, som ånyo vägrade att skriva under med mindre »the medh h. f. N. samtycke ville att exorcismus kunne medh ett gott samvete afläggas. Då steg m. Ericus Jacobi afsides och hemligen skref på en zedel, att exercismus kunne medh ett gott samveth afläggas och effther en christeligh frihet hållen varda som andra christeliga ceremonier»². Äfven mot detta förslag ställde sig hertigen afvisande. Slutligen lyckades Schepperus få hertigens medgifvande att komma med ett nytt medlingsförslag, sedan han energiskt häfdat mötets önskan att vara ett fritt concilium. »Begärade för then skull alle samptligen, att unum tertium skulle ex duobus, s [cilicet] concilii et principis, blifva componerat och sammanstält, hvilket och så skedde». För den 18 mars berättar A, att præses kunde för mötet föredraga »then sammanskrifna confessionen, hvilken af the förra båden colligerat var», och meddela, att hertigen vore villig att underskrifva denna.

Beslutet, sådant det slutligen blef redigeradt. är således resultatet af en mödosam kompromiss. Allt ställdes åter på spel

¹ Handl. 1593, s. 72.

² Handl. 1593, s. 74.

genom en del mötesmedlemmars bestämda fordran, att kalvinisterna skulle uppräknas bland dem, hvilkas läror man förkastade, en fordran, som i hög grad förtörnade præses och äfven uppkallade Ericus Jacobi, emedan den syntes enkom anlagd på att uppretta hertigen. Denna episod kan, såsom liggande på sidan om vårt ämne, endast påpekas¹.

Af A:s berättelse om tilldragelserna den 15—18 mars får man ingalunda det intrycket, att mötet går från något mera till något mindre liberalt. Tvärtom, de deputerade synas söka medla mellan tvänne diametralt motsatta ståndpunkter, mötets och hertigens. Det längst gående medlingsförslaget framställdes af Skinnerus. Hertigen ville till en början icke höra talas ens därom, men till slut måste han nöja sig med mindre, ty mötet har tydligen icke accepterat Skinneri förslag, utan ganska mycket inskränkt det. Det, som så afprässades mötet, har hertig Karl funnit för godt att underteckna. Af A:s berättelse för d. 16—18 mars får man sålunda den uppfattningen, att mötets majoritet från början icke var böjdt för några eftergifter i fråga om exorcismen, men att man slutligen gaf med sig på några punkter. Detta stämmer emellertid icke med A:s berättelse för d. 8 mars.

Jämföra vi nu denna med andra berättelser om mötet finna vi, att den af Hildebrand med B signerade för d. 8 mars meddelar bl. a. följande:² »Tå tog præses fram handboken och begynte upläsa och examinera henne 1) De exorcismo: exorcismus est concio ad populum de conditione infantis; far här uth: horribilia sunt verba, quæ mitigari possunt sic: vik här ifrå. Schelnecceri judicium de exorcismo recitatum est, super examen Philippi. Approbatus est exorcismus». Det intryck man får af denna relation är, att ordföranden förslagsvis framställer, att exorcismen kunde mildras på det nämnda sättet, men att mötet ej beslutit något, utan helt enkelt, i sin obenägenhet för alla ändringar i handboken, gillat exorcismen, sådan som den där stod.

I den af Hildebrand med C signerade berättelsen, hvilken han uppgifver antagligen härflyta från kyrkoherden i Själevad i

¹ HILDEBRAND, KARL, Upsala möte 1593, Sthm 1893, s. 42 f.

² Handl. 1593, s. 60.

Norrland, Engelbertus Laurentii, nämnes intet om något beslut af mötet att mildra exorcismen. Handboken gillades och præses berörde exorcismen blott så till vida, som han bemötte den åsikten, att användandet af exorcismen skulle förutsätta barnens besatthet¹.

I den relation om Uppsala möte, som finnes i Linköpingshandskriften T. 136, af Hildebrand signerad med E, nämnes heller intet om något beslut att förändra bruket af exorcismen. Det heter för d. 8 mars: »Effter liturgiske ceremonier ware afflagde, wart frågath huad ceremonier wij wille vidh bliffua. Tå vart suarat ath wij wille beholla the cæremonier som vthi then gamble handboken och tryckte Kiörkoordningen innehålles. Till hvilket wart suarat neste daghen ther effter, som här effter fölier. Then 9 Martij. Cæremonia in Manuali skole hollas med en christelig friheet. Men om magor superstitiæ eller abusos kan infalla, skall thet bortläggias»².

Med förloppet sådant det i dessa berättelser skildras, stämmer väl öfverens gången af förhandlingarna vid beslutets underskrifvande, sådan vi tecknat den efter A, hvars hufvuduppgifter i detta fall bekräftas af de andra berättelserna. B har för den 16—18 mars en längre skildring, där hertigens motvilja mot att underskrifva omtalas samt att præses underhandlade med prästerskapet, hvaraf framgick bl. a. det resultatet: »item exorcismus måste förvandlas: ther som står far här uth, må lindras med thetta ord vik här ifrå. Thetta samtyckte b. f. N.» — C omnämner särskildt mötets starka animositet mot hertigen, som hvad en del Norrlandspräster angick, sträckte sig så långt, att man påtänkte en offentlig protest³. Det förmäles också, att man uppgaf tanken på en sådan, emedan man fick höra, att hertigen ville »sententiæ concilii sese confirmare vel saltem ad hanc quam proxime inclinare. Det senare är utan tvifvel det riktiga och antyder det slutliga beslutets kompromisskaraktär⁴. — E säger: »then 17 Martij var gjort tertium och vpsendt igien, ath exorcismum ville the beholla, dock så ath the hårda

¹ Handl. 1593, s. 61.

² NETTELBLADT, CHR., Schwed. Bibioth. IV, s. 108; Kyrkoh. årsskr. 1902, Medd. och aktst., s. 42.

³ HILDEBRAND, K., a. a. s. 40.

⁴ Handl. 1593, s. 72 f.

ord skola fram säijas med miukare ord. Men om någre höge personer ther på sigh förarga, måge the honom intet bruka». E visar sig här vara synnerligen klar beträffande kompromissens karaktär, då den nämner det undantag man ville göra för hertigen¹.

Om således A:s berättelse för d. 8 mars måste vika för de andras, kan man med skäl fråga hvarifrån dess uppgifter kommit. Det kan synas betänkligt att underkänna dessas värde, när berättelsen, såsom med högsta grad af sannolikhet härrörande från Uppsalaprofessorernas krets, kan göra stora anspråk på att blifva tagen för god. Svårigheten löses just genom att ge akt på berättelsens härkomst. Den har utgått från någon Uppsala-professorerna synnerligen närstående. Betänker man nu, att det var dessa män, som sökte och också lyckades medla mellan hertigen och mötet och därvid framställde ungefär det förslag, som A omnämner för den 8 mars, blir slutsatsen den, att det, som där framställes såsom mötets beslut, i själfva verket blott utvisar Uppsalaprofessorernas egen programständpunkt vid mötet. Såsom sådan är den af allra största intresse.

Vi kunna nu särskilja tre olika ståndpunkter i fråga om exorcismen vid Uppsala möte. Mötets majoritet har hållit fast vid status quo från Laurentius Petris tid. Liksom sin lärofader har man gjort gällande exorcismens signifikativa betydelse, möjligen med dragning åt det Meniuska hållet. Hertig Karl förkastade exorcismen helt och hållet. Han ansåg den vara en *actio quædam* och såsom sådan ren vidskepelse. Denna ståndpunkt har kanske icke saknat anhängare vid mötet, äfven om dessa ej voro så bestämda som hertigen. Det framgår af följande iakttagelser. Åtskilliga relationer gifva vid handen, att mötet fattat sitt beslut om exorcismen efter föregången, ganska ifrig diskussion². Det eftertryck, hvarmed ordföranden fram-

¹ Framställningen hos Messenius-Werwing går ut på att man d. 8 mars beslutat ändringen »vik härifrån». Tydligt framhäfves också den antikalvinistiska tendensen i beslutet om exorcismens bibehållande. Exorcismen förklaras vara *nota confessionis*. WERWING, Sigismunds och Carl IX:s historier, Sthm 1746. s. 149 o. 152 f.

² BAAZIUS, *Inventarium ecclesiæ Sveo-Gothorum*, Linc. 1642, s. 521: »De exorcismo . . . fuit diu disputatum an esset abrogandus an diutius servandus». FANT, som i sin *Historia concilii Ups.*, Ups. 1792, också stöder sig

häfde, att exorcismen var att anse som en *concio ad populum* och att den ingalunda förutsatte barnens besatthet, tyder på, att han också bland mötets deltagare trodde sig ha sådana, som i likhet med hertigen höllo den för en *actio quædam* och därför ville ha bort den¹. Talrika kunna dessa icke ha varit. De ha icke satt någon färg på mötet och kände sig så i minoriteten, att de ej alltid vågade frambära sina åsikter. Det synes icke ha varit fallet beträffande exorcismen, men väl inträffade det vid en annan, exorcismen delvis berörande fråga, den som angick barnens verksynd. I relationen C säges det nämligen, att ordföranden tog upp denna sak till behandling af egen drift »cum omnes negarent [att de hade några ändringsförslag att göra] et ille tamen aliquorum tergiversationes cognititas haberet»². Möjligt är emellertid, att hertigen icke haft några deciderade anhängare, utan att sådana existerat endast i de tongifvandes miss-tänksamma inbillning³.

Den tredje positionen är Uppsalaprofessorernas. Det utmärkande för denna är först, att dessa män strängt fasthöllo vid exorcismens signifikativa betydelse. Menius var för dem i intet hänseende någon auktoritet. I stället citerade de Selnecker, som

på den af Hildebrand med F. signerade relationen, ger följande skildring af d. 8 mars, s. 27: »Diu et acriter disputatum an exorcismus in baptismo esset im posterum adhibendus. Multas ultimo post altercationes conclusum, quod ea conditione retineretur ut verba. Far här uth thu lede djefwul ut justo duriora sic essent moderanda Wik härifrå du orene ande». Att man diskuterat exorcismen finner jag troligt särskildt på grund af A:s berättelse, men näppeligen tror jag, att Baazius och Fant riktigt uppfattat situationen. Högst osannolikt är att en allvarligare debatt förts om att verkligen afskaffa exorcismen. Att Baazius har den meningen, beror utan tvifvel på att man rätt allmänt, när Baazius skref, ansåg Uppsala möte ha varit liberalare i denna frågan än det i själfva verket var. Härom mera i det följande.

¹ Möjligen har præses också velat bemöta vidskepliga föreställningar om exorcismen. Det är mycket möjligt, att vidskepliga tendenser på denna punkt funnos hos en och annan mötesdeltagare. Den Meniuska traktaten kunde ge näring åt sådana.

² Handl. 1593, s. 61.

³ HILDEBRAND, K., a. a. s. 42: »Hertigen och sörmlänningarna misstänktes i hemlighet hysa kalvinska tänkesätt, ehuru Petrus Jonæ redan en gång under mötet tillbakavisat hvarje sådan misstanke såsom ogrundad». Det var därför, som man var så angelägen att få in en förkastelsedom af kalvinismen i mötesbeslutet.

representerade den segrande ortodoxa uppfattningen¹. Vi ha vidare sett, att de ville utbyta uttrycket »far här uth» mot »wik här ifrå». Frågar man, hvarifrån det nya uttrycket härleder sig, blir svaret lätt. Man behöfver endast hänvisa till Luthers Taufbüchlein 1526. Luther har visserligen »ausfahrest und weichest», men af dessa båda har man på grund af situationen valt det minst anstötliga². De föreslogo också att ändra »jag besvär» till »jag biuder och befalar». Ordet »biuder» ha de med all säkerhet fått från företalet till 1571 års kyrkoordning, där Laurentius Petri förklarar exorcismens besvärja med »biuda, ja biuda medh itt alffuarligit och förskreckeligit trugh och hoot, widh Gudz strenga dom och straff»³. Svårare är att afgöra hvarifrån ordet »befalar» kommit. Helt okänt är det icke på tyskt område. Omkring 1550 sökte en pastor i Gotha genom en dylik lindring i ordasättet komma ifrån sina samvetsbetänkligheter beträffande exorcismen⁴. Ett sammanhang mellan detta sporadiska försök och Uppsalateologernas förslag är föga sannolikt⁵. Snarare skulle man då gissa på att förebilden hämtats från den af Butzer och Melanchthon författade Kölner Reformation af år 1543. Dess dopritual är icke af den lutherska typen. Signatio crucis och exorcismen förekomma under formeln: »Ich gebiete im Namen unsers Herrn Jesu Christi allen bösen Geistern, dass sie von diesem Kinde weichen und ihm keinen Schaden tun»⁶. Utan tvifvel har man tillgripit ordet »befalar» af undseende för hertigen, men vi återfinna det icke i

¹ Rent meningslöst är yttrandet hos MAGNUSSON, Nicolaus Bothniensis, Upps. 1898, s. 59 f.: »Det torde i fråga om Bothniensis' mening, att exorcismen vid dopet vore en undervisning för folket, böra anmärkas, att en sådan uppfattning ingalunda var den ortodox lutherska kyrkans, som ansåg exorcismen behöflig för barnet själf, emedan hon ville eftertryckligt betona barnets naturliga syndafördärf och dess bundenhet under djäfvulens valde». Så meningslöst ha aldrig ortodoxerna resonnerat.

² Jfr RIETSCHEL a. a. s. 89: »Auch wurde das Wort »ausfahren» mit »weichen» vertauscht (so nach dem Beschluss des Reichstags und Konzils von Upsala und in Rothenburg). Enl. HÖFLING a. a. II, s. 216 också i Pappenh. kyrkoordningen. De åsyftade kyrkoordningar i Rothenb. och Pappenh. höra icke till 1500-talet.

³ Kyrkoordningar etc. I, s. 14.

⁴ RIETSCHEL a. a. s. 89; HÖFLING a. a. II, s. 215.

⁵ Längre fram i tiden möter man oftare »ich gebiete».

⁶ RIETSCHEL a. a. s. 80.

mötets beslut. Ej heller har det kommit in i 1614 års handboksupplaga. Dock har det ej blifvit helt bortglömdt de närmaste åren efter Uppsala möte.

A. H. Lundström har påvisat, att det i Engeströmska samlingen i Kgl. Biblioteket befintliga exemplaret af 1571 års kyrkoordning, innehållande handskrifna rättelser och tillägg, en gång i världen tillhörigt Laurentius Paulinus Gothus, utgör ett officiellt kyrkolagsförslag från Karl IX:s tid, utarbetadt 1608¹. Med denna bok är sammanbundet ett exemplar af 1586 års handboksupplaga, äfven det försedt med handskrifna tillägg och rättelser². Man kan framkasta det förmodandet, att vi i detta exemplar ha för oss ett officiellt förslag till reviderad handbok. En granskning säger oss genast, att det ej är fråga om ett slutligt förarbete till 1614 års handbok. Grath fäster uppmärksamheten på att vigselformuläret i 1614 års handbok visserligen till en stor del hvilar på det i nämnda bok gifna ritualet, men att de båda formulärerna dock icke sammanfalla³. Formuläret för nöddops bekräftelse står i det nämnda exemplaret utan någon ändring, under det 1614 års handbok helt utesluter det gamla och endast upptager det förut såsom alternativ tillåtna, i kyrkoordningen upptagna. Företalet till 1614 års handbok omtalar, att revisionen af handboken slutfördes 1608. Om det nämnda handboksexemplaret med sina rättelser representerar något stadium af det officiella revisionsarbetet, måste detta förläggas till tiden före 1608 och då intet sådant revisionsarbete företogs mellan 1599 och 1608, kommer man att stanna vid det, som företogs vid riksdagarna 1598 och 1599 och som utfördes af dem, som vid Uppsala möte intogo den ledande ställningen, nämligen Uppsalaprofessorerna, jämte andra med dem lika tänkande. Jämför man nu exorcismens lydelse efter, som vi antaga, 1599 års revision med dess affattning i 1614 års handbok, finner man blott ett enda ord olika: 1614 bibehåller det gamla »jag besvär», 1599 har »jag befallar», således just det ord, som Nicolaus Bothniensis förordade vid Uppsala möte. Ändringen är så remärkabel, att öfverensstämmelsen näppeligen kan bero på en tillfäl-

¹ LUNDSTRÖM, Laurentius Paulinus Gothus I, II, s. 134 ff.

² Berättelserna äro gjorda med kanslistil.

³ GRATH, Svenska kyrkans brudvigsel, Ups. 1904, s. 109.

lighet. Jag tror icke det är för vågadt, att i det många gånger nämnda handboksexemplarets öfversedda dopformulär se en frukt af 1590-talets revisionsarbete.

Men är detta riktigt, kan ännu en slutsats dragas. Om den stora exorcismens lydelse 1599 och 1614 är densamma på ett ord när, förefinnes stor skillnad mellan denna och formuleringen i den gamla handboken. Den förra är betydligt mera kortfattad och denna dess kortare form visar sig vara gjord alldeles i öfverensstämmelse med exorcismen i Luthers Taufbüchlein 1526, där den har följande lydelse: »Ich beschwöre dich, du unreiner Geist, bei dem Namen des Vaters und des Sohns und des heiligen Geists, dass du ausfahrest und weichest von diesem Diener Jesu Christi, N. Amen». 1614 lydde den: »Jagh beswär tig tu oreene Ande wid Gudz Faders och Sons och thens Helge Andes namn, at tu wiker ifrå thenna Jesu Christi tienare N. Amen». Säkerligen ha Uppsalaprofessorerna redan 1593 icke haft något emot denna form. Deras afsikt synes öfverhufvud ha varit att helt konformera det svenska dopformuläret med det allmänt antagna tyska, ehuru man i vissa fall gick något längre än detta. Slutsatsen vinner i sannolikhet, om man ger akt på att den mindre exorcismen 1614 har »tu oreene ande», svarande mot Luthers »du unreiner Geist», i st. f. det gamla »tu orene djäffuul» och härmed sammanställer den af Fant citerade uppgiften, att man d. 8 mars 1593 beslutit förändra de hårda uttrycken »fahr här uth tu lede djefwul» till »wik härifrå tu orene ande»¹. Man kan i denna uppgift finna en riktig tradition om Uppsalamännens sympatier för den lutherska formuleringen.

Men ytterligare kan något tilläggas om deras ståndpunkt. De ha ej hållit på exorcismen så strängt, att de skulle varit alldeles emot, att församlingar inom landet bortlade den. Skinnerus framställde med all tydlighet det förslaget, att exorcismens bruk skulle vara fullt frivilligt². Därmed är ingalunda sagdt, att de för egen del skulle velat bortlägga exorcismen, men de ha velat gifva andra den friheten³. Vi ha visat, att denna deras åsikt

¹ FANT a. a. s. 27.

² Jfr ofvan s. 51.

³ Observera att Chytræus vid kolloquiet i Quedlinburg 1582 uppträdde mot upptagandet af Luthers Taufbüchlein i konkordieboken, detta för att skona sydtyskarna, som aflagt exorcismen. RIETSCHEL a. a. s. 73.

icke förmådde tränga igenom vid mötet. I beslutet är undantag gjordt blott för höge herrar inrikes, d. v. s. för hertig Karl och hans hof¹. Likväl återfinnes deras mening på ett fördoldt sätt i mötesbeslutet, ej underligt för resten, då det var tillkommet genom en kompromiss. Det heter nämligen där om exorcismen: »therfore måge vi then i våre församblingar efter en christen frihet väl bruka». Dessa ord kunna bli föremål för en dubbel tolkning och ha också blifvit det. Läser man dem i det sammanhang, hvori de stå, kunna de omöjligen tolkas som ett frigifvande af exorcismen. Man skulle kanske vilja åberopa sig på, att uttrycket »efter en christen frihet» ju måste betyda något och att då Laurentius Petri i sin kyrkoordning säger, att vi måge exorcismen väl bruka och Uppsala mötes beslut upprepar dessa ord, men med tillägget »efter en christen frihet», detta uttryck måste tolkas såsom angifvande en friare ställning än förut, emedan annars intet skäl fanns att göra tillägget. Slutledningen är emellertid ingalunda tvingande. Uttrycket kan nämligen betyda något annat. I det försvar för exorcismen, som återfinnes i 1608 och 1619 års kyrkolagsförslag, ställes exorcismen i jämbredd med andra ceremonier, »som aff människiom införde äro och aff en christelig frijheet widh döpelsens sacrament skee»². Med i christelig frihet brukade ceremonier menas således sådana, som användes ej på grund af gudomlig auktoritet, såsom döpdet, utan på grund af mänskligt förordnande. Man kan mycket väl föreställa sig, att Uppsala mötes beslut med det nämnda uttrycket blott vill inskräpa, att exorcismen icke var väsentlig för dopet. Ja, denna tolkning är den närmast till hands liggande och säkerligen den riktiga, om man skall tolka efter orden.

Men en annan tolkning är också möjlig. När Skinnerus säger till hertig Karl, att exorcismus kunde med ett godt samvete afläggas och efter en christen frihet hållen varda, menar

¹ Så ANJOU, Om redaktionen etc, s. 11. Otvifvelaktigt felaktig är K. HILDEBRANDS reflexion, a. a. s. 42: »Hertigen kunde alltså förbjuda den exorcismen] i sitt hertigdöme». Så stor frihet i liturgiska ting hade han väl icke.

² Jfr ofvan omtalade volym i Engeströmska saml. K. B. Utlåtandet om exorcismen är aftryckt hos BÄLTER a. a., s. 395 f. Kyrkoordningar etc. I, s. 394.

han med en christen frihet utan tvifvel rättighet att utsluta exorcismen. Denna betydelse kan man ju också gifva samma uttryck, när det påträffas i Uppsala mötes beslut, särskildt om man isolerar den förut citerade satsen, hvari det förekommer, från det följande och i stället kombinerar den med det, som förut säges om ceremonier, som, om missbruket af dem icke genom undervisning kunde undanröjas, borde bortläggas, en sammanställning, som man dock ej har rätt att göra, då exorcismen i mötesbeslutet får sin separata behandling. Men man har verkligen gått så till väga och tidigt möter oss den tolkningen, att Uppsala möte medgifvit exorcismens afläggande. Olaus Martini, som varit en af mötets notarier, ålägger som ärkebiskop 1608 sitt prästerskap att bruka exorcismen »oansett, att concilium vpsaliense biuder thett conditionaliter»¹. Då Olaus Martini vid mötet stod Uppsalaprofessorerna synnerligen nära, är detta hans uttalande ett ytterligare bevis för att dessa mäns ståndpunkt var den, som vi angifvit den vara, liksom det är ett klart vittnesbörd om, att deras åsikt fortlefde, trots det att den icke lyckades slå igenom vid mötet.

Samma tolkning möter oss längre fram i tiden. Vid kyrkolagskommitténs förhandlingar 1650, upptogs den af de flesta kommittéledamöterna. Stigzelius t. ex. säger: »Concilium Ubsaliense synes wilja tit se, ehuru wäll the tå intet alt kunde borttaga effter dhet war så mycket på dhen tiden att abrogera the hafwa effter låtit Ecclesiis libertatem, att the som wilja finge honom behålla och andre igen effter sin tyckia låta honom sin koos». Än friare är Johannes Matthiæ's tolkning, då han påstår: »Theologi i Tyskland synas hafwa honom afskaffat. Concilium Ubsaliense också». Endast Laurelius hade en annan uppfattning, men så ville han ej heller ha bort exorcismen, såsom de förut nämnda. Han säger: »Exorcismus ähr tilåten i Concilio Ubsaliensi, ther som står att man må bruka honom. Hinc argumentum. Det wi må bruka, kunna wij intet borttaga»². Några år senare, då Terserus påstod, att Uppsala möte lagt fundamentet till exorcismens afskaffande, gjorde Laurelius gällande, att contrarium kunde bevisas³. Jag kan ej annat än ge Laurelius rätt härut-

¹ Svenska synodalakter, 1 ser., s. 18.

² Kyrkoordningar etc. II, 1, s. 74 ff.

³ TENGSTROM, Minne öfver Joannes Elai Terserus, Åbo 1795, s. 233.

innan. Vål fanns den ståndpunkt, som Stigzelius m. fl. ville återfinna i mötesbeslutet, företrädd vid mötet, ehuru icke så markerad, som Johannes Matthiæ ogeneradt påstår, och vål kan den skymtas i själfva beslutet, men faktiskt har majoriteten vid mötet varit af annan mening och tryckt sin oförtydbara stämpel på beslutet.

Ett stycke, ehuru ej så betydligt, — det blir resultatet af vår undersökning — fördes frågan om exorcismen framåt vid Uppsala möte¹. En ej oviktig förändring i uttryckssättet beslöt man, jämte det man gaf hertig Karl frihet att bortlägga den, en frihet, som han kanske redan tagit sig själf och som han säkerligen ej afstått ifrån, äfven om den ej blifvit honom medgifven 1593². Men än viktigare var, att en friare, renare protestantisk uppfattning var representerad, och det af män, som åtnjöto det allra största förtroende. Renare protestanter voro de, så till vida som de ville rensa det svenska dopformuläret från de katolska rester, som lutheranerna i Tyskland för länge sedan utmönstrat. Friare än majoriteten vid mötet voro de, emedan de ej kände sig slafviskt bundna af status quo under Laurentius Petri. Fria voro de också i det hänseendet, att de icke kände sig som trälar inför Luthers formulär, utan vågade gå utanför detta. Eller betydde denna deras frihet endast en annan bundenhet, nämligen under hertig Karls vilja? Naturligtvis kan man icke helt förneka, att de tagit hänsyn till hertigens önskningsar, men därmed är icke sagdt, att detta skett mot deras egentliga öfvertygelse. Som vi snart skola se, ifrade hertig Karl under sin senare regeringstid mycket för att få ett verkligt *barndops*formulär. En episod under

¹ ENGELSTOFT a. a. s. 193, säger: »I Sverrig var exorcismen blevet forandret saaledes, at den næsten kunde siges at vare afskaffet, idet Presten lod Dievelen vige fra denne hellige Handling». Det är öfverdrift att så bedöma förändringen. Det är visserligen sant, att tankegången var den, som Engelstoft angifver. BAAZIUS a. a. s. 522: »wijk härifrå discede ab hoc s. actu, Sathan». Man opponerade öfver hufvud mot tanken på barnets besatthet. Men det gjorde alla ortodoxer. Otvifvelaktigt framträdde emellertid den signifikativa betydelsen klarare genom den beslutade formuleringen. HÖFLING a. a. II s. 215 talar om den såsom »eine wesentliche, doch auch nicht ausreichende Verbesserung». Jfr BÆLTER a. a. s. 394.

² Jfr ANJOU, Sv. kyrkoref. hist. III, s. 245. Jfr det af BÆLTER a. a. s. 395 aftryckta kapitlet om exorcismen i 1608 års kyrkolagsförslag: »Och andock wi uti vårt Kungliga Hof honom hafwe, för det missbruk, som de påfviske der med som sagt är, bortlagt, som skiedde A: 93 med alla ständernas samtyckio i Upsala» etc.

Uppsala möte vittnar, att åtminstone Nicolaus Bothniensis visste behjärta denna synpunkt. Då vid sammanträdet den 8 mars dopritualet behandlades, ansåg sig ordföranden här böra beröra »aliquorum tergiversationes», som han visste förekommit med anledning af vissa uttryck i en af ritualets böner, nämligen syndaflodsbönen. Det var orden »the synder, som thet sielf gjordt hafver» etc., på hvilka man gjort anmärkning¹. Præses medgaf det berättigade i anmärkningen, så till vida som han fäste uppmärksamheten på att det ifrågavarande uttrycket inkommit i ritualet, därför att detta i gamla tider varit lämpadt efter vuxna personer, men ansåg det fortfarande försvara sin plats, emedan man ej kunde fixera den tidpunkt, då verksynden framträdde hos barnen. Man såg ju hos dem alltid »rebellionem et multa perversitatis signa»². Påståendet att den klandrade bönen under kyrkans äldsta tid inkommit i ritualet, är åtminstone obevisbart, ty den saknas i alla kända gamla ritual och har först genom Luther blifvit bekant. Än i dag tvistar man därför om Luther själf författat den eller blott upptagit den från någon oss obekant källa³. Men det gör mindre till saken. Uttalandet är i alla fall af stor vikt. Ty Nicolaus Bothniensis visar genom detta, att han verkligen reflekterat öfver skillnaden mellan formulär vid barns och vuxnas dop och hans försvar för det klandrade uttrycket är mera en ursäkt för det än ett uppvisande af dess positiva förtjänster. Han ville icke släppa det, emedan han fruktade ett kalvinistiskt förringande af barnens synd och därmed deras behof af dop. Endast under förutsättning att något sådant icke ägde rum, synes han varit böjd för att gestalta dopritualerna olika för barn och vuxna.

Det kan synas vara konstruktion att draga så stora slutsatser af den relaterade episoden. Men denna invändning förlorar i vikt, då man sammanställer den begynnande reflexionen öfver barndopet på fullt luthersk grund, vi här velat framställa såsom Nicolaus Bothniensis' — och hvarför icke också till finandes hos hans kolleger — med dessa mäns ståndpunkt för

¹ PALLDIUS hade i Enchiridion 1538 förändrat de anförda, från tyskan öfversatta orden, sålunda: »alt det, som hannem aff Adam er medfødt, det er den Synd, som Adam gjorde». Jfr ENGELSTOFT, a. a. s. 183 f.

² Enl. relationen C. Handl. 1593, s. 61.

³ RIETSCHER a. a. s. 67 f., där litteraturen också står angifven.

öfrigt och vidare betänker, att deenna reflexion under den följande tiden, först tillbakaträngd genom Karls kalvinism, sedermera tilltager i styrka. Däröfver skall i det följande berättas, liksom också huru den ånyo tränges tillbaka af ortodoxismen såsom reaktion mot synkretismen och så för lång tid försvinner liksom en ström, som borrar sig ned i jorden, för att sedan åter på nytt, men i ganska förändrad gestalt med mångdubblad styrka träda fram i dagen. Det rimmar sig väl med den ställning Uppsalamännen för öfrigt intogo, att hos dem tänka sig ansatser till en djupare och klarare luthersk uppfattning af dop och dopformulär, än som fanns hos majoriteten af präster, hos hvilka katolsk sakramentsuppfattning i mycket större uppfattning fortlefde, ansatser, som väl voro i sig ringa, men som dock ingingo som fruktbart ferment i den följande utvecklingen. När reformförslag beträffande dopformuläret framträdde 1650 — dessa voro då som alltid resultat af den föregående tidens inre arbete, ty ändringar i ritual betyda alltid konstaterande af något vunnet — så kan man, för att förklara dessa, näppeligen hänvisa på inflytande af kalvinsk tankegång, äfven om denna är en faktor att räkna med. Man har att peka på den insats Nicolaus Bothniensis och de honom närstående gjort i svenska kyrkans lif.

Men vi ha anteciperat den följande tidens historia. Vi anknyta ånyo vid Uppsala möte och händelserna på 1590-talet. Två rörelsemoment funnos, å den ena sidan hvad vi kunna kalla Uppsalaståndpunkten, å den andra hertig Karls reformifver. Från 1593 bortlade hertigen exorcismen vid sitt hof och dref på med handboksrevisionen. Den var slutförd 1599 och, hvad dopformuläret angår, ha vi redan angifvit några af dess sannolika resultat. Detaljerna i allmänhet kunna vi spara till behandlingen af 1614 års handbok och fästa oss blott vid dem, som äro af direkt intresse för uppfattningen af dopfrågans läge¹. Vi erinra om, att revisionen i det stora hela gick ut på ett konformerande af det svenska ritualet efter det allmänt antagna tyska. Den stora exorcismen förkortades i enlighet med detta. I såväl den stora som den mindre exorcismen insattes »wik här ifrå» i stället för »far här uth», i den stora utbyttes »jag besvär» mot »jag befallar». Vidare strök man bönen »O alzmachtige

¹ Se det följande s. 78 anm.

ewige gudz», den gamla katolska »omnipotens sempiterna deus», hvilken Luther också uteslutit¹. Märkligt är slutligen, att man utesluter korstecknet efter den mindre exorcismen, ja det ser ut, som om man också velat taga bort denna². Då den mindre exorcismen och korstecknet hörde samman, så att de, som uteslöto det senare, i allmänhet utgjordes af opponenterna mot exorcismen öfver hufvud, betecknar det tagna steget en frigjordare ställning med hänsyn till exorcismen³. Huru mycket hertig Karls vilja därvid inverkat, kan ej afgöras. Faktum är, att under tiden 1593—1614 korstecknet bortlades i flera församlingar, så att handboken 1614 ej trodde sig om att kunna återinföra det till allmänt bruk, utan gjorde det till en frivillig ceremoni, fastän det stod kvar i det officiella formuläret⁴.

Efter 1599 afstannade revisionsarbetet. Någon ny handbok syntes aldrig till. Regementssakerna förhindrade både detta och mycket annat, säger Kenicius i sitt företal till 1614 års handbok. Den minskade reformifvern måste tillskrifvas den stegrade fruktan för kalvinism, som utmärker 1600-talets första decennium. Här är icke platsen för en utförlig teckning af striden mellan hertig Karl och det svenska prästerskapet, representeradt af Olaus Martini. Den berör visserligen handboksfrågan, incl. dopformuläret, men dess olika faser ha förut framställts både af Norlin och Annerstedt, så att vi kunna spara oss en onödig och skrymmande upprepning. Det kräfvades blott att klarlägga stridspositionerna.

Striden rörde sig om hvad barndopet innebar och huru barndopsformuläret skulle gestaltas allt efter det svar, som gafs på den förra frågan. Utgångspunkten för de olika parterna var icke densamma. Hertig Karl utgick ifrån att det gängse formuläret utan väsentliga förändringar icke kunde användas vid barndop, ty det, som ursprungligen lämpats för proselytdop, passade ej vid barndop. Barn och vuxna stodo icke i samma

¹ Egentligen hoparbetade Luther denna bön med den följande till en enda. Men endast helt litet blef kvar af den förra. HÖFLING a. a. II, s. 73.

² I det ofvan nämnda handboksexemplaret i Engeströmska samlingen äro väl orden »wik här ifrå» insatta, men för öfrigt är hela exorcismen struken.

³ Jfr DUCHESNE a. a. s. 339.

⁴ Se KENICII företal.

ställning till det onda. Barnen stodo icke före dopet under djäfvulens våld. Vål voro de därför icke fria från synd, ty de föddes såsom vredens barn, men hur kunde man tala om annat än arfsynd hos små barn? Icke fanns hos dem verksynd? Mot denna barnens ställning till det onda svarade deras delaktighet af frälsningen. Att tala om barnatron vore en fåfänglig disputats, och då tro och nyfödelse hörde tillsammans, kunde man ej säga, att dopet verkade ny födelse, det endast »bemärkte», betecknade denna¹. Om man utförde denna tankelinie, kom man till den punkten, att barnen äfven utan dop voro heliga, och barndopet således obehöfligt såsom nådemedel, och nödvändigt blott såsom ett sätt att upptaga barnen i kyrkans gemenskap. Det betydde ett rationalistiskt försvagande af det ondas väsen, som kunde blifva liktydligt med en uppfattning af människans medfödda godhet, som gjorde den frälsande nåden öfverhufvud obehöflig. Alla dessa konsekvenser ville hertig Karl på intet vis vara med om, utan fasthöll oryggligt vid barndopets nödvändighet, och det icke blott såsom en kyrklig upptagningsceremoni. Men hans motståndare synas ha fruktat för att han egentligen ville gå åt detta håll. Under sådana omständigheter är det mindre underligt, att den ansats till reflexion, som under 1590-talet gjorts att skilja mellan barndop och proselytdop icke fullföljdes. Man kunde annars tycka, att när Karls afsikt tydligen var densamma, man skulle kunnat gå hvarandra till mötes och försökt förstå hvarandra, men däraf blef intet.

Man hade svårt att mötas, emedan Olaus Martini och hans meningsfränder hade en annan utgångspunkt för sitt religiösa tänkande än Karl. De utgingo från dopets reala verkan och drogo däraf konsekvenser, som komma i direkt strid med Karls resonnement. Af motsatsförhållandet mot detta drefvos de längre, än de kanske egentligen ville gå. Dopets reala verkan förutsatte, att dopet var nödvändigt såsom nådemedel. Den förutsättningen hade visserligen också hertig Karl. Men för honom var den blott ett religiöst postulat. Olaus Martini kunde icke nöja sig härmed. Han menade, att vore den blott ett postulat, fanns ingen garanti för dess fasthållande. Förutsättningen af

¹ Vi ha helt och hållet byggt på ANNERSTEDTS grundliga framställning i hans arbete Olaus Martini, Sthm 1904. Se detta arbete s. 51, 53, 75, 81.

dopets nödvändighet måste ha en fast basis. Denna fann han i barnets synd. Syndbegreppet ansåg han urvattnadt, om blott arfsynden här kom ifråga. Barnet hade också verksynd. »Pinan vid födelsen är ett syndastraff; att barnet lider sådant med otätighet, är en synd»¹. Likasom barnets synd tänktes i full öfverensstämmelse med de vuxnas, fann Olaus Martini också, att dess delaktighet af frälsningen var af samma art som dessas. Barnet döptes på sin egen tro. Och då tro och nyfödelse hängde sammman, blef resultatet, att dopet verkade ny födelse. Så försvarade han dopets reala verkan och uteslöt hvarje möjlighet att särskilja barndop från proselytdop. Blott på en enda punkt gör han halt, nämligen ifråga om barnatron, då han säger, att »man icke förstår huru med en sådan Guds hemlighet tillgår»². Här hade han sitt religiösa postulat, liksom hertig Karl hade sitt, fastän på en annan punkt.

Om således ena parten hade svårighet att förklara barnatron, så vidt dopets reala verkan skulle stå eller falla med antagandet af denna, men ingen svårighet att klargöra barndopets nödvändighet, så hade den andra på denna punkt sin svårighet, emedan barndopet tenderade att blifva blott en upptagningsceremoni i kyrkan, nödvändigt blott från denna synpunkt. Liksom ett öfverdrifvet urgerande af barndopets reala verkan kan ha till följd ett lossande af bandet mellan dop och kyrka och därmed mellan dop och den genom kyrkan garanterade uppfostran i dopets nåd, hvarigenom dörren öppnas för ren vidskepelse, lägger den andra sidan, i samma mån dopets reala verkan blir undanskymd, hufvudvikten vid uppfostran efter dopet och således hvad dopet beträffar, vid inlemmadet i kyrkan, som sker genom detta. Fullt så klart, som vi ha ställt problemet, låg det icke för denna tidens människor, men är likväl uppe, ehuru otympligt och oarbetadt.

Egendomligt att iakttaga och ett bevis på oklarhet är nu, att de bäggge stridandes meningar i en punkt korsa hvarandra. Man har på sitt sätt bytt positioner. Karl skulle man väntat ha lagt hufvudvikten vid upptagandet i kyrkan, då dopet därför utan icke kunde ha värde, under det motparten skulle ha låtit kyrkomedlemskapet träda afgjordt i andra hand. Det förhåller

¹ ANNERSTEDT a. a. s. 75.

² ANNERSTEDT a. a. s. 52.

sig nästan tvärtom. Visserligen säger Karl, att barnen döptes på den tro, som faddrarne bekände, och att de, så fort de kommo till förstånd, borde undervisas »i vår svenska katekes», men han fordrade å andra sidan, att dopet icke skulle förvägras något barn, äfven om föräldrarna voro af annan bekännelse än den augsburgiska. Vål borde prästen öfvertyga faddrarna att »de äro ense med oss i dopet», men »om eljest någon annan skiljaktighet vore i religionen, så bör döpelsen för den skull icke sättas tillbaka, efter det är Kristi allvarliga befallning, att allt folk döpas skall»¹. Prästerskapet i Stockholm åter vägrade att döpa hvilka föräldrars barn som helst. Då inga främmande präster fingo vistas i Sverige, hände det verkligen, att »barn fått ligga odöpta i Stockholm och flerstädes hela och halfva året, ja somliga af döden bortrycktes utan att hafva undfått dopet»². Olaus Martini försvarade detta förfarande med att man i motsatt fall icke kunde förvägra dopet, äfven om personen ifråga förblef i sin hedniska och turkiska blindhet. Det var enligt honom ej nog med att man vid barndopet förmanade vederbörande att uppfostra barnet i den rätta religionen, utan formligt löfte måste därom afgifvas³.

Utan att närmare analysera de olika åsikterna, hvilket dels skulle föra för långt, enär man då måste behandla de olika åsikterna om kyrkan, dels är vanskligt, om man skall undvika konstruktion, torde man kunna påstå detta, att Karl här häfdade dopets nödvändighet och själfständiga betydelse starkare än Olaus Martini, som i detta sammanhang betraktar ett dop utan efterföljande uppfostran enligt den ortodoxa läran nära nog värdelöst. Kombinerar man härmed hans uppfattning af dopets kraft och nödvändighet, såsom han enligt det föregående motiverat den, tyckes han komma till ett resolut häfdande af satsen »extra ecclesiam nulla salus». Emellertid måste man ta med i beräkningen andra orsaker till obenägenheten att döpa barn till föräldrar af främmande konfession, såsom tanken på den konfessionella enhetsstaten m. m. Å andra sidan kan man icke neka till att det ligger ett stycke katolicism i konsekvenserna af Olaus Martinis åskådning härvidlag. Så mycket mindre låter detta sig göra, som ett katolskt drag i kyrko- och ämbetsgreppet

¹ ANNERSTEDT a. a. s. 81 f.

² ANNERSTEDT a. a. s. 54.

³ ANNERSTEDT a. a. s. 76.

låter sig påvisa i ett annat afseende ifrån detta 1600-talets första decennium. I det försvar för exorcismen, som kyrkolagsförslaget 1608 har, finnes ett moment som icke förekommer i den gamla kyrkoordningen, då det heter, att exorcismen påminde åhörarna om, »at Gudh hafuer gifwit predikoembetet then fulmachten, at the genom Ordet och Sacramenten, genom hwilka Gudz Ande krafteliga werkar, i synnerhet genom them som tala och the högwerdiga Sacramenten rätteligen vtdela, fördrifuer Diefvulen, förstörer hans rijke, och niderslår hans werk och gerningar»¹. Det katolska draget mildras ju betydligt genom tillsatsen »i synnerhet genom them som ordet tala etc.» Man förnekade aldrig, att nöddop, förrättadt af lekman, var ett verkligt dop. Men man har mer än snuddat vid en katolsk uppfattning af prästämbetet.

Det är klart, att när de stridande stodo så skarpt mot hvarandra, någon ytterligare reformering af dopformuläret icke skulle komma ifråga. Den 1599 slutförda revisionen följdes icke af någon officiell ny handbok. Karl hade emellertid redan 1593 afskaffat bruket af exorcismen inom sin hofförsamling och 1602 gick han ett steg längre genom sin då utgifna handbok². Dopritualet i denna har bibehållit betydligt af det vanliga svenska, men åtskilliga förändringar och tillägg äro gjorda. En framställning af dessa kunde vara på sin plats i en specialskildring af denna tidens kyrkliga förhållanden. Här måste den utlämnas, emedan hertig Karls dopritual, som väl, enligt hvad Annerstedt förmodar, en längre tid af honom bibehölls³, likväl icke utöfvat något inflytande på den följande utvecklingen af det svenska dopformuläret, utom i en enda punkt, nämligen beträffande exorcismens uteslutande. Men denna förändring hade hertig Karl ju företagit långt före handbokens utgifvande. Om han redan 1593 också afskaffat det med exorcismen sammanhängande korstecknet, är ovisst. I hans nya formulär är också detta borttaget⁴.

¹ BÆLTER a. a. s. 396. Jfr kyrkoordningar etc. I, s. 395.

² Till riksdagen 1600 inlämnade han också ett förslag till nytt dopritual. Jfr NORLIN a. a. s. 164.

³ ANNERSTEDT a. a. s. 84.

⁴ Ordning och sätt huruledes hålles skall, uthi then Högborne Furstes och Herres ... Hertigh til Sudermannaland ... Hof Församling med Gudz tjenesten, Sthm 1602. Boken finnes på Lunds Universitets bibliotek. Karaktäristiska såväl för författarens åsikt om dopet som för hans liturgiska omdöme äro de ord, hvarmed Matt. 28: 18, 19 inledes: »Nw wele wij höre

Karls ifver minskade reformlusten hos Olaus Martini och hans meningsfränder. Vid stifssynoden i Upsala 1608 förehöll denne sitt prästerskap, att man skulle bruka exorcismen, »som vti handbookene står, så väll här effter som här till . . . effter alle ord i exorcismo stå, äre härlige, och haffue grund i then H. Skrift». Det var således den gamla, vidlyftiga exorcismen man skulle använda, icke någon förkortad form däraf. Olaus Martini fastslår bruket af exorcismen, »oansett concilium vpsaliense biuder thett conditionaliter». Har han än 1593 intagit en något friare ställning, har i hvarje fall de mellanliggande femton åren med sina ständiga antikalvinska stridigheter gjort slut på denna hans liberalism¹.

Men åren 1608 och 1609 betecknar dock en mildring i striden mellan prästerskapet och Karl IX. Det var nog icke ärkebiskopens förtjänst, att så skedde, såsom Annerstedt med rätta påpekat². Såsom en undfallenhet för konungen måste man beteckna, att kyrkolagsförslaget 1608, som väl tar exorcismen i försvar, dock i ingressen till paragrafen härom, så lydande: »Sedhan tager tå presten Döpelsen före medh barnet effter then Form och sätt som föreskriffuit är i then svenska handbokenne», uteslutit orden »både med exorcismo och annat» hvilka stodo i den gamla kyrkoordningen. Säkerligen afses därmed icke ett frigifvande af exorcismens bruk, men man har ej velat urgera detta bruk med tanken på Karls ställning och den ordning han infört i hofförsamlingen. Vidare är att märka, att förslaget upptager exorcismen i samma förkortade form, som sedan infördes genom 1614 års handbok.

1608 gingo också biskoparna med på att slutrevidera handboken. Någon ny upplaga utkom icke under Karls lifstid, men redan följande år på riksdagen i Stockholm anteciperade man en del af de föreslagna förändringarna i dopritualet. Mindre viktig, icke i och för sig, men från den synpunkt vi här behandla saken, var föreskriften, att dopakten skulle begynnas med den forma admonitionis och afslutas med den forma gratiarum

gott Christet folck hwadhen Döpelsen hon kommen är och hwem henne befalt hafwer, på thet wij måge warde förwissade om thet Förbund som Gudh medh oss gör, och wij åter medh Gudh igen».

¹ Sv. synodalakter, 1 ser., s. 18. Jfr ANNERSTEDT a. a. s. 34.

² ANNERSTEDT a. a. s. 157.

actionis, hvilka funnos i ordinantian, att trosartiklarna skulle fullständigt reciteras samt att den aronitiska välsignelsen skulle läsas öfver barnet efter den föreskrifna tacksägelsebönen. Märkvärdigare är, att ett moment i beslutet lyder: »Ther som ståår (tag thet helge Korsstecken) thet är vthslutit»¹. Beslutet är icke liktydigt med ett afskaffande af korstecknet, utan måste ses i ljuset af Petri Kenicii företal till 1614 års handbok, där det heter: »Men effter man j sanning haffuer förnummit, at någhra Församblingar här j Rijket, haffua thet (näml. korstecknet) alredho bortlagdt, och somliga ännu thet behålla: therföre är in congressibus ministerij någhra reesor bewiliat, at vthi the Församblingar, som thet här til haffuer warit j bruk, må thet och här effter brukas. Men ehuar thet alredho är aflagdt, giörs intet behoff, at thet på nyt skulle optaghes, at ther aff icke skulle yppas någhon oroligheet eller förargelse». Det var alltså ett faktum, såsom vi förut påpekat, att man i enstaka församlingar börjat afskaffa korstecknet, hvilket i sin tur tyder på en principiellt friare ställning till exorcismen, äfven om man alltjämnt bibehöll den.

Ändtligen, 1614, utkom den länge motsedda reviderade handboken. Kenicius säger i företalet beträffande dopritualet, att orden om salt, ljus etc. voro efter concilii dekret uteslutna. Under ordet »etc.» förstår han, såsom vi sett, ceremonien med christningeklädet. Exorcismen hade bragts i öfverensstämmelse med den lydelse den hade »i the reena Evangeliske agende Böcker», d. v. s. gestaltats i likhet med Luthers Taufbüchlein 1526, med undantag af att »ausfahrest» uteslutits. Däremot hade uttrycket »Jagh beswär» bibehållits i st. f. det 1599 insatta »jagh befalar». Lydelsen blef denna: »Jagh beswär tigh tu orene Ande widh Guds Faders och Sons och thens helgha Andes nampn, at tu wijker ifrå thenna Jesu Christi tienare N. Amen.» Likaledes insattes i den mindre exorcismen »wijk här ifrå» och »tu orene Ande» i st. f. »tu orene djäffuul». Korstecknet bibehölls i handboksritualet, men i företalet gafs rättighet att låta det vara i de församlingar, som redan bortlagt det, och därmed naturligtvis också rättighet att bortlägga det, där man så önskade

¹ THYSELIUS, P., Handl. rör. sv. kyrkans och läroverkens historia I, Örebro 1839. s. 258.

och det kunde ske utan förargelse. I företalet framhåfdes den djupa symboliska betydelse det hade, i det att det erinrade om att de, som döptes, skulle få mycken kors och bedröfvelse i världen, men att de blefvo därifrån nådeligen förlossade och på ändalykten saliga allenast genom Jesu Christi kors.

Uttryckligen säges det, att man gjort bruket af korstecknet frivilligt, oaktadt Uppsala möte ej talat därom. Icke med ett ord antydes det däremot, att något beslut fattats om exorcismens frigifvande. Revideringens historia framställles i företalet såsom i hufvudsak ett genomförande af de 1593 beslutna förändringarna. Hade verkligen Uppsala möte beslutat något så ingripande som exorcismens frigifvande, skulle väl ett enda ord sagts därom i företalet. Man kunde omöjligen förbigå en så viktig bestämmelse med absolut tystnad. Ännu tolkades således det något oklart formulerade Uppsalabeslutet såsom fasthållande exorcismen, visserligen såsom ett adiaforon, något ej väsentligt för dopet, men som dock borde bibehållas i de svenska församlingarna. Man tolkade det så, därför att prästerskapet och församlingarna ännu i allmänhet stodo på samma ståndpunkt som 1593, d. v. s. afgjort för exorcismen. Blott den omständigheten, att exorcismen förkortats, väckte på vissa håll bekymmer. Vid stiftssynoden i Uppsala 1614 måste Kenicius lugna en kyrkoherde, som ville ha kvar den gamla formuleringen, med den förklaringen: »thett är icke annath ähn iteratio vel unum et idem vthi then gamble handbooken. Som han nu haffer insatt, hafue alle reformatæ ecclesiæ in Germania»¹. Vid samma tillfälle var också korstecknets villkorliga bruk föremål för diskussion. Just friheten i bruket väckte bekymmer. Man fruktade, att discordia härigenom skulle uppväxa, men man lät likväl saken bero². Huru skulle det varit möjligt, att man under sådana omständigheter skulle underlåtit att uttrycka sina farhågor för discordia, om verkligen exorcismens bruk enligt Uppsala mötes beslut, som dock alla höllo för bindande, varit frivilligt?

De enda verkliga nyheterna i 1614 års dopformulär jämfördt med 1586 års handbok voro, jämte exorcismens omformulering, salt- och ljusceremoniernas uteslutande och en fixerad

¹ Jfr handbokens företal: »Och the många repetitiones, som intet syntes wara aff nödhen, äro vthlåtne».

² Svenska synodalakter, 1 ser., s. 28 f.

Karl IX:s kalvinism hade varit på god väg att framkalla en ortodoxistisk reaktion. När den gamle kungen gick bort, blef det kyrkliga läget mera normalt. Gustaf Adolf ställde sig på fullt nationell kyrklig grund. Det såg ut, som om den process, hvarigenom gamla katolska åskådningar så småningom veko för ett fullständigare tillämpande af den lutherska trosprincipen, skulle fortgå ostörd efter dess tillfälliga stagnation under Karl IX:s senare år. Detta gäller också uppfattningen af dop och dopritual. Hvad särskildt det pregnanta stridsämnet exorcismen beträffar, så bidrogo åtskilliga omständigheter att hålla den friare åskådningen vid lif. Gustaf Adolf gjorde ingen ändring inom hofförsamlingen: exorcismen förblef där utesluten, en ständig påminnelse för kyrkan och dess ledande män¹. Men det var ej nog med att man såg konungen, som man visste högt älskade den svenska evangeliska kyrkan, förkasta exorcismen. I vissa fall föreskref ju kyrkan själf dop utan exorcism. Vid nöddop och dess bekräftelse hade exorcismen nämligen aldrig varit använd och kyrkan hade likväl alltid gillat nöddop. Men exorcismen var ju blott ett pregnant uttryck för hvad man verkligen tänkte om barnen före dopet. Stod verkligen exorcismen med dess starka uttryck — låt vara att den hade strängt signifikativ betydelse — alltid i öfverensstämmelse med kyrkans handlingssätt med barnen?

En sak kunde därvid gifva anledning till reflexion. Hvad tänkte man om de barn, som dogo odöpta? Redan Laurentius Petri hade i sin kyrkoordning upptagit denna fråga till behandling och därvid framställt en del reflexioner och föreskrifter. Han menar, att om barnet vid födelsen var så svagt och nära döden, att man ej hann döpa det, man skulle befalla det i Guds milda hand och hysa till Gud den förhoppning, att han skulle anse en sådan bön för ett fullkomligt dop. »Ty han pläghar icke så mycket see effter then vthvertis gerningen, hvilken genom mongahanda fall offta warder förhindrat, som effter wilian och hiertat»². Blott försummelse var honom emot. Ett sådant barn skulle »få niuta christna människors lägrestadh och kyrkogår-

¹ Biörnklou vid 1650 års förhandlingar: »Kong Gustaf hade ingen mistancke om sig för Calvinisterij. Men likwäll wille han intet hafwa exorcismum». Kyrkoordningar etc., II 1, s. 75.

² Kyrkoordningar etc. I, s. 53.

den, dock görs icke behoff at Presten något befattar sigh med theras begraftning¹. Det ser ut som om hvad Laurentius Petri sagt i denna sak icke gjort till fyllest, ty kyrkolagsförslagen 1608 och 1609 äro mera energiska på denna punkt. De ha ett särskildt moment om »odöpta barn, som antingen i modherlifvet eller hasteligen döo bort, för än the warda döpta»². Åtskilliga tröstegrunder »aff skrifftene» framdragas här för ängsliga mödrar, en del rätt egendomliga. Det hänvisas på de många barn, som i gamla testamentets tid dogo före omskärelsen och äfvenså under ökenvandringen, då man ej brukade omskärelsen, om hvilkas salighet intet tvifvel uttalades i skriften. Man skulle bedja för barnet, men ej oroa sig, om bönen ej hann bli ordentligt formulerad. Vore den ock blott en suck, så räknade Gud denna som bön. Det erinras också om Ef. 3: 20, att Gud förmår göra utöfver allt vida mer, än vi begära eller tänka. Slutligen meddelas ett böneformulär, som man kunde använda, om man det ville.

Kyrkans åsikt var således tydlig, men den tyckes icke öfverallt ha trängt igenom. Det är väl förklaringen till att ärkebiskopen vid stiftssynoden i Uppsala 1638 fann sig föranlåten att fråga om den villfarelsen insmugit sig i stiftets församlingar, att barn, som dogo antingen i moderlifvet eller strax efter födelsen, voro fördömda och därför ej berättigade till plats på kyrkogården. Prästerskapet förnekade det enhälligt. Men till yttermera visso påpekade Paulinus Gothus, att man under inga förhållanden fick vägra sådana barn en hederlig begrafning³. — Om tankarna gingo i denna riktning beträffande dessa barn, döda under nu nämnda omständigheter, kunde man verkligen om barn i allmänhet tillämpa så starka uttryck, som det gängse dopformuläret innehöll?

Vi ha pekat på några faktorer, som kunde bidraga till en omgestaltning af det gällande dopformuläret. Vi se också på hvilken punkt ändringarna skulle försiggå, nämligen i fråga om uttrycken för barnens syndiga tillstånd. Resultatet af en långsamt och på djupet försiggående reflexion visade sig i kyrkolagskommitténs förhandlingar 1650. Men där visade sig också

¹ Kyrkoordningar etc. I, s. 123.

² Ofvan omtalade volym i Engeströmska saml. Ordagrant detsamma i Kyrkoordningar etc. I, s. 401 f.

³ Svenska synodalakter, 1 ser., s. 40.

något annat. Liksom under Karl IX fruktan för kalvinismen inverkade hämmande, röjde förhandlingarna 1650, att fruktan för synkretismen redan satt djupa märken på kyrkans män. Ortodoxismen var i antågande.

Två punkter i dopritualet debatterades mycket lifligt. Den ena rörde »duriores phrases» om barnens syndiga tillstånd, nämligen uttrycket »under djäfvulens våld» i inledningsförmaningen och det äfven 1593 berörda momentet i syndafloidsbönen: »all then synd han sielf giordt haffwer», den andra rörde exorcismen. Vi taga hvar punkt för sig.

Vidlyftigt behandlade man uttrycket »under djäfvulens våld» och uppsatte enligt tidens sed långa syllogismer af skäl och motskäl för dess förändring¹. Uttrycket hade biblisk grund. Härvid kommo framför allt i betraktande Joh. ev. 3: 6 om pånyttfödelsens nödvändighet och Ef. 2: 3, att vi af naturen äro vredens barn. Vidare Acta 26: 18, där Paulus talar om omvändelsen från mörkret till ljuset, från satans makt till Gud. Här emot kunde knappt ställas iner än Acta 2: 39, att löftet gäller eder och edra barn. Man gjorde vidare gällande, att något midt emellan icke kunde tänkas, en skillnad mellan att vara vredens barn och att vara under djäfvulens våld. Man hörde antingen ljuset eller mörkret till. Mot det att barn, som dogo odöpta, ej ansågos fördömda, sattes det, att Gud å sin sida icke var bunden af medel: han kunde göra barnen saliga extra ordinarie och utan medel. När man voterade, rycktes frågan om uttryckets bibliskhet i förgrunden. Denna dess egenskap bestreds af några lekmannamedlemmar i kommittén, nämligen Stiernhök, Biörnklou och Gyllenklou, så till vida som dessa påpekade, att skriften aldrig talade så om barn. De åberopade sig vidare på den förargelse, som uttrycket väckte hos de enfaldige. De voro därför för ändring. Stiernhök och Biörnklou tänkte sig därvid möjligheten af den gamla förmaningens bibehållande i oförändradt skick och insättandet af ett alternativ utan det klandrade uttrycket. Till de nämnda lekmännen anslöt sig också Johannes Matthiæ. Vål var denne ännu ej utpräglad och uppenbar anhängare af synkretismen, men hänsyn så väl till honom som till synkretismen i Tyskland har haft stort inflytande på de öfriga

¹ Kyrkoordningar etc. II, 1, s. 29 ff., 37, 40 ff., 47 ff.

teologerna inom kommittén och därigenom i någon mån för dem förryckt frågans läge. Framför allt Emporagrius och Lenæus betonade den förargelse, som skulle uppstå i Tyskland öfver en eventuell ändring. De renläriga teologerna skulle tolka en sådan såsom ett steg hän mot kalvinism och syukretism¹. Men så väl för dessa båda, som särskildt för Laurelius, men äfven för Stigzelius och de båda lekmän, som stodo på denna sida, Loccenius och Freinshemius, har uttryckets bibliskhet vägt tyngst. De kände sig bundna af bibelns bokstaf, utan att våga sig in på någon djupare tolkning. Så resonnerade också rikskanslern Axel Oxenstierna. De flesta vota afgåfvos för uttryckets bibelhållande, men därmed var frågan icke slutdebatterad. Man måste se till, på hvad sätt förargelse i församlingarna skulle kunna undvikas, antingen det borde ske genom att frigifva präfationens bruk eller genom att införa ett alternativ. I det senare fallet skulle dock den eftersträfvade uniformiteten komma till korta. Man kom således tillbaka till de förut framställda medlingsförslagen. Det var tydligt, att man hade att räkna med ett ganska utbredt missnöje. Det upplystes också, att många präster, särskildt i Strängnäs stift, önskade, att de hårda uttrycken skulle borttagas. — Frågan om barnens verksynd var också föremål för debatt, en kortare sådan, hvarvid skarpsinniga och subtila skäl anfördes för och emot ett dylikt antagande².

Grundligare var den behandling, som exorcismen erfor³. Märkvärdigt är att iakttaga, hur stämningen i afseende på exorcismen förändrats, hur stark opinionen emot den vuxit. Emporagrius säger, att han visste, att många förargades af exorcismen. Vidare meddelades den upplysningen, att prästerna i Stockholm allmänt redan aflagt exorcismen, utan att detta väckt något förargligt uppseende. Samma var förhållandet med tyska församlingen i Göteborg. Många präster, oberäknadt de i Stockholm, önskade dess afskaffande. Antagligen ha vi härvid att tänka på Strängnäs stift. Dels voro nämligen prästerna i detta stift, såsom vi nyss omtalat, emot de omtvistade »duriores phrases» i

¹ Dock fästes uppmärksamheten på att åtskilliga utländska kyrkoordningar, såsom den württembergiska, hade milda uttryck.

² Kyrkoordningar etc. II 1, s. 48 f.

³ Kyrkoordningar, s. 30, 40, 50 ff., 70 ff.

präfationen, dels uppger Terserus några år senare, att han hört, att hela Strängnäs stift bortlagt exorcismen¹. Visserligen medger han själf, att han vid noggrannare efterforskningar funnit denna uppgift vara osann, men att den kunnat spridas och vinna tilltro, visar dock i hvilken riktning sympatierna i detta stift gingo. Förklaringen till att präster vågade trots handboken utesluta exorcismen, är att söka i deras tolkning af Uppsala mötes beslut. En liberal tolkning var vanlig. Inom kyrkolagskommittén var man allmänt — Laurelius undantagen — på det klara med, att man ur beslutet 1593 kunde hämta skäl mot exorcismen. En och annan skiftning i uttrycken härom under diskussionens lopp ger dock vid handen, att man i någon mån känt åtminstone oklarheten i mötesbeslutets formulering, när man därur ville utläsa bestämmelser mot exorcismen².

Såsom vi förut framhållit, hvilade en liberal tolkning af Uppsala mötes beslut på förefintligt missnöje med exorcismen. Frågan är därför huru detta missnöje kunnat blifva så spridt, som det verkligen synes ha varit. Två möjligheter äro gifna. Den ena är, att den fördjupning i trosmedvetande och teologisk reflexion i riktning mot ett bättre fattande och vidsträcktare genomförande af reformationens trosprincip, som var att finna hos Uppsalamännen på 1590-talet, fortfar att verka, sedan motsatsen mot Karl IX:s kalvinism upphört att tvinga till ett blott fasthållande af de gamla positionerna af fruktan att annars komma på villovägar. Den andra möjligheten är, att vi här ha att spåra inflytande från den anderiktning, som representerades af Johannes Matthiæ.

Om Matthiæ's tidigare verksamhet har blifvit sagdt, att den blef i Sverige, inom lutherska rāmärken, ett uttryck för den religiösa strömning, som fått namn af den »reformerta pietismen», hvilken betecknar ett tillbakagripande till den första reformationstidens subjektivt-religiösa kraf såsom en reaktion mot den begynnande kyrkliga förstelningen³. Matthiæ's beröring med den tyska synkretismen blef sedermera af intimare art och han kom

¹ TENGSTRÖM a. a., s. 227.

² En gång heter det: »Concilium Upsaliense haffwer wid then tiden låtit märkia sig intet wara til fredz med honom och ordformen, som ther uti brukas». Kyrkoordningar, s. 51.

³ HOLMQUIST, Johannes Matthiæ, Ups. 1903, s. 153 f.

att i Sverige framstå som dess målsman. Då var han biskop i Strängnäs. Hvad nu hans ställning till dop och dopformulär angår, så är att märka, att han i sin programskrift »*Idea boni ordinis in ecclesia*» framställde önskningar om ett ritual, som var väsentligt olika det gällande svenska. Han önskade ett af reformert typ, som helt brutit med den katolska traditionen. Abrenuntiationsfrågor och trosfrågor skulle afskaffas. Han yrkade vidare på att ritualet skulle vara helt fritt från all slags vidskepelse, därvid åsyftande korstecknet, exorcismerna och »*duriora verba*». Slutligen lade han vikt vid att dopet betraktades såsom ett *sacramentum initiationis in ecclesiam* och kräfde i sammanhang därmed dess ovillkorliga förrättande af ett kyrkans organ. Följaktligen förkastade han nöddopet¹.

Den strid, som snart nog uppstod med anledning af hans uttalande om nöddopet, kunna vi icke här ge oss in på². Blott det må anmärkas, att Matthiæ's motståndare Nicolaus Eschilli genast drog konsekvenser däraf genom det påståendet, att Matthiæ nekade dopets reala verkan och höll det blott för en ceremoni, säkerligen med orätt, då äfven Matthiæ talade om i dopet skeende *regeneratio*. Men så till vida hade han nog rätt, som en konsekvent genomförd reformert pietism, liksom den senare pietismen och öfver hufvud all religiös individualism har svårt att komma till rätta med barndopet, i det hufvudintresset är förlagdt uteslutande till det andliga genombrottet hos den vuxna människan, likasom den religiösa och teologiska reflexionen tager sin utgångspunkt därifrån.

Det är väl troligt, att Matthiæ fått sina antipatier mot exorcism, korstecken och »*duriora verba*» i dopformuläret förstärkta genom reformert inflytande, men det är icke alls nödvändigt att söka deras upprinnelse på detta håll. Lika litet är det riktigt att öfverallt, där man kände motvilja mot exorcismen, se synkretistiska böjelser. Det var naturligtvis icke en tillfällighet, att i Matthiæ's eget stift denna var förhanden, men å andra sidan förekommer den också hos sådana, som icke det minsta kunna

¹ MATTHIÆ, *Idea boni ordinis in ecclesia*, 1644, s. 65 ff. Jfr HANNIGREN, *De syncretistiska stridigheterna*, Westerbås 1866, s. 12 f.

² CORNELIUS, *Svenska kyrkans historia efter reformationen*, Ups. 1886—87, I, s. 174; ANJOU, L. A., *Sv. kyrkans historia ifrån Ups. möte*, Sthm 1866, s. 179.

misstänkas för synkretism. Man måste därför stanna vid det antagandet, att motviljan mot exorcismen löper utefter tvänne linier, nämligen å ena sidan den synkretistiska, å den andra lutherdomens inre utvecklingslinje. Vål kunna dessa tangera hvarandra, båda strömningarna ha tagit intryck af en stämning i tiden, ha kanske också rönt inflytande af hvarandra, men de sammanfalla ingalunda.

I kyrkolagskommittén representerades den synkretistiska linien af Johannes Matthiæ. Vi kalla den för den synkretistiska, ehuru Matthiæ, redan misstänkt för synkretism, tillbakavisade dylika beskyllningar och det ännu skulle dröja flera år, innan han dömdes skyldig därför. Men de skäl, som i kyrkolagskommittén anfördes framför allt mot antagandet af verksynd hos barnen, härröra utan allt tvifvel från Matthiæ — de gå väl ihop med hans yttranden i allmänhet — och de äro af den art, att de ej låta sig tänkas uttalade af en rent lutherskt utbildad teolog då för tiden. Den andra linien representerades af Emporagrius, Stigzelius, Lenæus. Det, som gjorde, att dessa män kände sig stå friare inför exorcismen än inför ändringen af »duriores phrasæ», var, att exorcismen saknade bibliskt stöd. Emporagrius sade rent ut om exorcismen, att »hvar och en kan skeep måste bekienna i sitt hierta att dhetta är swårt tahla om barnet»¹. Visserligen kände man det obehagligt, att de strängt ortodoxa trosförvanterna i Tyskland skulle se illa på en förändring, men tyngre vägde det att mot bättre känslor använda så hårda uttryck om barnen, vidare att Uppsala möte förklarat exorcismen fri, att den flerstädes var aflagd framför allt vid hofvet, så att uniformitet aldrig kunde vinnas utan genom exorcismens borttagande. Man kunde nämligen ej tänka sig möjligheten, att hofvet på nytt skulle upptaga den. Slutligen fästes uppmärksamheten på att man här och hvar i Tyskland rest sig mot exorcismen². Det erinrades därvid om de teser, som den ortodoxe lutherske dogmatikern Aegidius Hunnius skrifvit mot exorcismen. Så enades då kommittén om att exorcismen skulle »införas till ordinantien som en wilkorlig ting och adiaphora, hwil-

¹ Kyrkoordningar etc., II 1, s. 73.

² Den württembergiska kyrkoordningen, som vid en annan fråga åberopades, saknade både exorcism och korstecken.

ken hwar och en bruka kan som thet wil och the andra igen kunna låta honom sin kos, hwilkom thet behagar»¹. Det var onekligen ett ganska modigt och frisinnadt beslut. Ej kunde man ana, att det skulle dröja ännu öfver halftannat sekel, innan exorcismen afskaffades.

En enda medlem i kommittén yrkade på exorcismens bibehållande. Det var en betydande man, nämligen Laurelius. Intet intryck gjorde på honom det argumentet, att aula regia hade bortlagt exorcismen och att andra församlingar borde rätta sig därefter. Om Uppsala möte menade han, såsom vi förut omtalat, att i beslutet stod att »man må bruka honom. Hinc argumentum. Det wi må bruka, kunne wij intet borttaga». För Laurelius voro två skäl för exorcismens bibehållande afgörande. Han hänvisade först på traditionen, som ju i liturgiska ting alltid haft mycket att betyda. En förändring skulle väcka oro i församlingarna. Det andra skälet var, att man genom en förändrings vidtagande skulle utsätta sig för vännernas misstankar och motståndarnas hån. Man kan just icke säga, att Laurelii argument hade någon inre styrka. Sin betydelse fingo de af den, som frambar dem. Laurelius var nämligen en af de starkaste religiösa krafterna på denna tid inom svenska kyrkan. Han stod för öfrigt icke ensam med sin åsikt om exorcismen.

Redan några år före kyrkolagskommitténs sammanträdande, nämligen vid riksdagen 1644, hade Johannes Matthiæ enligt egen uppgift dragit i härnad mot exorcismen och därvid stött på starkt motstånd. Han berättar därom: »Och i synnerhet nähr iagh om exorcismo mentionnerade, att then uthy våre postulatis anten måste blifwa heelt abrogerat, eller åthminstone sådana Ceremonier som hwar och en Ecclesia libere måtte bruka, eller låta prout salus et ædificatio sua requireret, då föll Eps. Wiburgensis et D. Calmarensis theremot»². I ett bref till rikskansleren, som Nicolaus Eschilli skref 1646, innehållande klagomål öfver Matthiæ, vidrör brefskrifvaren också exorcismen. Han kunde icke gilla afskaffandet vare sig af denna eller af andra, Matthiæ misshagliga ceremonier, emedan Uppsala möte beslutit deras bibehållande³. Man ser här, huru vänner af exorcismen också åbe-

¹ Kyrkoordningar, s. 77.

² HANNGREN a. a. s. 9 f.

³ HANNGREN a. a. s. 14.

ropade sig på mötet 1593. Betydelsefullt var, att Eschilli kunde räkna på sympatier hos rikskansleren.

När Laurelius 1650 argumenterade för exorcismen, kunde han stödja sig på en församlingsortodoxi, sådan som Eschilli representerat. Johannes Matthiæ tillmätte denna ringa vikt. Det rörde sig enligt hans mening blott om några präster, som man väl kunde informera¹. De andra medlemmarna i kommittén togo saken allvarligare. Det framställdes, när vota om exorcismen skulle afgifvas, det förslaget, att man skulle vänta med att uttala sig och först inhämta ett betänkande af det vid riksdagen församlade prästerskapet. Såsom skäl häremot anfördes: »Ähr den pericel deerhoos, att om der wore något wrångt sinne och hufwud, som skulle höra ecclesiarum præsules wilja det [bruket af exorcismen] afskaffa, så skulle dhen samma med supplication löpa till H. K. M:t med begiäran, att R:a M:tas wille hålla i skaklerna med bisperna, som wilja alltför mycket förändra, och då blifwer den sidre willa wärre än dhen första»².

Man beslöt också att afgifva sina vota. Om dem ha vi i det föregående berättat. Klart framträder här den inklämda ställning, hvari Emporagrius m. fl., som voro emot exorcismen, befunno sig. Framtiden skulle visa, att det blott behöfdes en ringa ansvällning af den synkretistiska strömningen för att så småningom drifva dessa män helt öfver på Laurelii sida.

Innan vi öfvergå till framställningen däraf, vilja vi taga en öfverblick af de reformförslag angående dopritualet, som framställdes 1650, hvarvid ett och annat kommer att tilläggas utöfver det redan sagda³. Vi följa gången i ritualet och angifva de ställen, där ändringar föreslogos. Vi påpeka vidare, att beträffande några af dessa man kan märka samma tendens, som ledde till ett inskränkande af exorcismens bruk.

Inledningsförmäningen med dess hårda uttryck beslöt man sig visserligen för att bibehålla, men den mindre exorcismen uteslöts. Korstecknet, som kom strax efter denna, hittills frivilligt, ehuru stående i handboken, fick stå kvar för dess sköna symboliska betydelse. Det var dock aflagdt både i Stockholm

¹ Kyrkoordningar, s. 76.

² Kyrkoordningar, s. 72.

³ Kyrkoordningar, s. 80 ff.

och i Uppsala¹. I den följande bönen »O alzmächtige ewige Gud» förändrade man uttrycket »på thet han må warda betecknat med tins wisdoms tekn» till »på det han må undfå den rätta och saliggiörande tron», för att all tanke på någon i dopet förlänad character indelebilis skulle undanrödjäs. I den bön, som kom därefter, »O alzmächtige Gud, tu som är» stötte man sig på följande sats: »Jag ropar till dig öfwer denna tin tienare, som tin döpelses gåfwor begärar». Denna sats var, menade man, lämpad för adulti, som själfve kunde begära dopet. Skulle den förstås på annat sätt, lämnades dörren öppen för synergister, papister och kalvinister. Satsen borde erhålla denna lydelse: »... som genom tin försambling tin döpelses gåfwor begärar». Syndafloidsbönen ansågo somliga kunna uteslutas, då man ju hade sådant öfverflöd på böner och i denna de vanskliga orden om barnets verksynder förekommo. Också den vore tydligen lämpad för adulti. Andra ville däremot icke släppa denna bön, »den förnemligaste bönen, ty hon innehåller och typos baptismi af Noe flodh, röda hafwet och Jordans flod». Något beslut kunde man icke enas om. Härvid förtjänar det erinras om, att i württembergiska m. fl. kyrkoordningar de vanskliga orden i denna bön åtföljdes af den anmärkningen i marginalen, att man »diese Wort, wenn ein Alts getauft wird, hinzusetzen soll», i några andra agendor voro de satta inom parentes och i några stycken t. o. m. helt uteslutna, i de ojämförligt flesta af rent luthersk typ däremot bibehållna².

Den stora exorcismen skulle blifva fullt fri, d. v. s. man räknade på att den så småningom skulle försvinna. Den efter exorcismen följande bönen »O helige Fader» etc. ville man utesluta och i dess ställe insätta »verba institutionis ex Math. 28: 19 et Marc. 16: 15 et 16». Evangelium infantium, som kom därefter, skulle naturligtvis bibehållas, men någon förmaning eller utläggning däraf skulle icke förekomma.

Hvad verba institutionis beträffar, funnos de icke i någondera recensionen af Luthers Taufbüchlein, beroende därpå, att de icke hörde till det katolska dopritualet, på hvilket Luther ju

¹ I Västerås stift hade man 1616 beslutit behålla korstecknet. Beslutet förnyades 1637. ANJOU a. a. s. 300; LUNDSTRÖM a. a. s. 266.

² HÖFLING a. a. II s. 55.

baserade sig, utan till den dopakten föregående consecratio fontis, som Luther lät helt försvinna. Af öfverdrifven pietet mot Luthers verk ville man icke infoga dem i Taufbüchlein, men där man ändå ville ha dem med, grep man i de flesta fall till den utvägen att insätta dem i inledningsförmäningen, där Matt. 28: 18, 19 ibland sammanställdes med Mark. 16: 15, 16, ibland med Joh. 3: 5, ibland därjämte med andra bibelspråk. Endast en agenda från 1500-talet, nämligen den för grefskapet Erpach af 1560, har Matt. 28: 18, 19 och Mark. 16: 15, 16 såsom en särskild biblisk lektion, men denna agendas dopritual har icke den lutherska typen. Svårt är därför att afgöra i hvad mån tyska förebilder på denna punkt inverkat på kommittén 1650¹.

Kyrkolagskommittén 1650 hade ej hunnit att behandla mer än den första början af kyrkoordningen, då dess förhandlingar blefvo afbrutna. På begäran af riksdagen 1655 tillsatte Karl X Gustaf en ny kommitté. Under ett par sammanträden 1656 kom frågan om exorcismen på tal². Endast Lenæus, Laurelius och Stigzelius voro närvarande. Vi känna deras ståndpunkter från det föregående. Laurelius synes ha haft öfvertaget. I protokollet heter det, att det talades om exorcismen såsom en villkorlig ceremoni, men icke till att förändra eller bortlägga för kalvinisternas calumniens skull. Den frågan framkastades, om icke orden »wijk härifrå» d. v. s. den mindre exorcismen kunde utslutas. Det var ju föreslaget 1650. Laurelius gaf ett nekande svar, men Stigzelius påpekade, att somliga församlingar redan tagit steget. Det vore obehöfligt med dubbla exorcismer. Saken hänsköts »till hela ministerii ecclesiastici censur». Det vill synas, men om Lenæus och Stigzelius denna gång icke yrkat på den stora exorcismens successiva bortläggande. Detta har i så fall berott på undfallenhet för Laurelius, ty att de ännu ej öfvergifvit sin 1650 intagna ståndpunkt framgår af de förnyade öfverläggningarna om exorcismen 1659. Då hade också ett nytt element inkommit i kommittén.

Liksom Johannes Matthiæ dominerade vid förhandlingarna 1650 och genom sin egen frimodighet gjorde, att andra också

¹ HÖFLING a. a. II, s. 222 ff.

² Kyrkolagskommitténs protokoll i Engeströmska saml. X 1, 57. K.B. Prot. d. 14 o. 15 febr. 1656.

kände sig friare, ställde Joannes Elai Terserus till friskt blåsväder, sedan han inträdt som medlem i kommittén. Redan förut hade det emellertid varit si och så med endräkten på grund af motsättningen mellan Emporagrius och Laurelius¹.

Vid sammanträdet d. 27 juni 1659 uppträdde Terserus med det yrkandet, att exorcismen, hufvudsakligen bestående i orden »jag besvär tigh» etc., skulle så småningom och hos enfaldiga åhörare oförmärkt afläggas. Såsom skäl åberopade han Uppsala mötes ställning, hvarom han dock denna gång begagnade mycket försiktiga uttryck, såsom att man då ansett den vara en villkorlig ceremoni, ej nödvändig för dopet, vidare, att den var aflagd i hela Strängnäs stift, Stockholm och många andra församlingar, en uppgift, som man begärde att Terserus skulle »vidare utföra». Rättighet till reformen menade han sig finna i en passus i kapitlet om dopet i den gamla kyrkoordningen, där det på tal om de gamla ceremonierna heter: »Ellies lika som en part aff thesse Ceremonier hoos oss för thenna saken skul äro bortlagda, så kan thet samma ock wel skee med flere ther aff, ther man icke wil lata sigh her om vnderwiisa», en passus som vi minnas Melartorpæus drog fram i sitt herdabref 1595.

Terseri skriftligt uppsatta yrkande lades till grund för diskussionen vid ett följande sammanträde². Närvarande voro Samuel Enander, biskop i Linköping, Laurelius, Terserus, Brunnius, superintendent i Göteborg, Stigzelius och Emporagrius. Brunnius meddelade, att ärkebiskopen vore för exorcismens successiva afläggande. Det var också Brunnii egen mening. Exorcismen borde icke införas i handboken. Stigzelius menade också, att kyrkoordningen kunde gå den förbi, hvarvid Emporagrius yttrade: »Ja, per silentium kan han bortläggas». Terseri mening var klar genom hans skriftliga yrkande. Oklar var däremot Enanders ställning. Det ser ut, som om han icke velat ge rent besked. Han yttrade nämligen: »om episcopi kunde uthi synodis här om tala med sina præpositis och the åter med the andra pastoribus, at the skriftligen sin mening härom kunde förnimma låta». Af

¹ HOLM, Joannes Elai Terserus I, Lund 1906, s. 357 f. Terserus hade, redan innan han blifvit medlem i kommittén, såsom ledamot af Uppsala teologiska fakultet deltagit i kyrkolagsarbetet. HOLM a. a. s. 350.

² Prot. d. 21 juni 1656.

det yttrande blir man icke klok på om Enander var för eller mot exorcismen. Blott så mycket tyckes framgå, att han lät sig bestämmas af den allmänna opinionen bland prästerskapet. Klarare linier följde Laurelius. Han ville icke släppa exorcismen. Väl medgaf han, att den var en villkorlig ceremoni, som brukades *ex libertate christiana*, men för uniformitetens skull måste den vara kvar. Han föreslog att uppskjuta saken till *maturius judicium* i hopp om gynnsammare stämning för sin mening. Så »discurrerades och widlyftigt pro et contra men slöts intet wisst then gången». En annan gång kom aldrig. Snart nog afstannade kyrkolagsarbetet ånyo och därmed också arbetet på ett revideradt dopformulär.

Den motvilja mot exorcismen, som framkommit under den nyss refererade diskussionen ligger icke på den synkretistiska linien. Intet skäl finnes att antaga, att ens Terserus på grund af kalvinska sympatier yrkade på exorcismens afskaffande. Terseri senaste minnestecknare gör gällande, att Terserus ännu på slutet af 1650-talet stod afvisande gentemot synkretismen¹. Dock delade han, med sin förkärlek för det direkt praktiskt-religiösa, dennas oppositionella hållning mot den starka ortodoxistiska strömningen. Endast samverkan af förhållanden af kyrklig, politisk och personlig art ha bragt det därhän, att hans öden sammanflätades med Matthiæ. Om man har rätt att af de kyrkliga personernas ställning till exorcismen draga några slutsatser, så kan man säga, att så vidt den stränga ortodoxismen höll på exorcismen, Terserus ingalunda var den ende representanten för den praktiskt-religiösa riktning, som inom lutherdomens rāmärken sökte motarbeta den begynnande förstelningen i det kyrkliga lifvet. Men Terserus var den oräddaste och ifrigaste, han drog frimodigt konsekvenserna af sin ståndpunkt, där andra väl mest af rädsla väjde undan och föllo till föga för traditionalismen och ortodoxismens järnhårda grepp. Å andra sidan är det icke mer än rättvist, att man tillägger, att ortodoxismen hade förmåga att draga till sig en sådan religiös storhet som Laurelius, ett förhållande, som kan gifva åtskilligt att tänka på.

Som sagdt, Matthiæ och Terseri öden sammanflätades. Hvad som för oss är viktigt att konstatera därjämte är, att frågan om dop och dopformulär drogs in i den synkretistiska

¹ HOLM a. a. s. 221 ff.

striden. Anledningen därtill var icke närmast att söka i händelsen från 1640-talet, då Matthiæ och Nicolaus Eschilli disputerade, utan finnes på annat håll. 1656 hade Terserus åtagit sig att utgifva en förklaring öfver vissa trons artiklar¹. 1662 blef hans katekes färdig. I denna sökte författaren beträffande dopet utföra den tankegång, som framkommit 1650, men klarare utgestaltats, åtminstone som problem, under striden mellan Karl IX och Olaus Martini. Den rörde den åtskillnad, som fanns mellan dop af vuxna och dop af barn. Vi erinra oss, att Olaus Martini medgaf, att det fanns en skillnad mellan tron hos vuxna och hos barn, men att han ej ville inlåta sig på ett ytterligare utredande af denna skillnad: barnatron var för honom ett religiöst postulat, en Guds hemlighet. Terserus tilltrorde sig förnågan att utreda skillnaden. Han menade sig ha funnit den däri, att då de vuxnas tro i sig inneslöt en rätt kunskap om Kristus, barnatron saknade en sådan kunskap. Orsaken härtill fann han åter däri, att barnen »intet förstånd hade, thy ther som alsintet förstånd eller kunskap är, ther kunna icke heller notitiæ naturales insitæ hafva rum»². I sammanhang härmed afvisade Terserus talet om verksynd hos barnen, nämnde åtminstone endast arfsynden³.

Enevald Svenonius, en af dem, som verksammast bidrogo till Terseri anklagande och fällande, påpekade med anledning af

¹ HOLM a. a. s. 224.

² TERSERUS, Förklaring öfver catechismum, Åbo 1662, Lit. R 3: »Men emellan the åldriga och barnen är likwäl en åthskillnad vthi döpelsens wärkande. Ty hoos the åldriga är döpelsen en bekræftelse, och lijka som itt insigel til troon som the förre hafwa. Men hoos the små barnen som tilförende intet hafwe någon troo, wärker döpelsen en begynnelse til troon. Och ehuru wäl thenna theas tro icke är aldeles aff samma art och egenskap medh the åldrigas troo, hwilken insluter vthi sigh en rätt kunskap och kânnedom om Christo, hans person och ämbete, then the små barnen intet hafwe kunne, emâdan them feles wett och förstånd. Lijkwäl är aff Gudz ord klart at barnen hafwa troon. Ty skriften säger, at vthan troon är omöjelig it täckias Gudi, Hebr. 11: 6 och Mar. 16: 16, then der icke troor han skal warda fördömd. Men barnen täckias Gudi och the warda intet fördömd. Therföre måste barnen hafwa troon. Men huru medh barnens troo än beskaffat, är Gudi allena bekant. Ey heller ligger oss macht vppå ther effter ransaka, thet är nogh at wij siälfwe beflite oss om en rätt och saliggörande troo».

³ a. a. Lit. T 3. »Nu behöfwe barnen syndernas förlåtelse, nämbl. arffsyndens then the medh sigh haffue genom första födelsen etc.»

dessa påståenden, att Terserus i artikeln om dopet gjorde förlikning med kalvinisterna¹. Den deputation af teologer, som hade att afgifva yttrande om Terseri katekes, slog ner på delvis samma punkter i dopläran som Svenonius². Liksom denne framhöllo de, att det påståendet, att döpelsen blott verkade en begynnelse till tro och att barnen icke hade en rätt kunskap om Kristus vore emot Guds ord, »en fast förargelig novitet uti våre rena evangeliska församlingar». Deputerade anmärkte vidare, att Terserus i sin katekes talade om exorcismen, »som ännu i så många våra församlingar brukelig är, icke så varligen som det sig bör om en uppenbar gängse församlingarnas ceremonia»³. Deputerade stannade vid Svenonii tolaloudöme, att Terserus för-ringade skillnaden mellan luthersk och kalvinsk uppfattning af dopet. Däremot upptogo de icke Svenonii anmärkning i fråga om bristande renlärlighet angående barneus verksynd. Detta för-tjänar att beaktas, då de deputerade för underlättande af sitt granskningsarbete fått sig Svenonii promemoria förelagd⁴. De ha således haft punkten under öfvervägande, men uteslutit den.

De ifrigaste i den för Terseri sak nedsatta kommissionen voro Uppsalaprofessorn Odhelius och — Emporagrius, hvilka uppsatte besvärspunkterna. Bland dem, som undertecknat dessa, finna vi Laurelius — det var naturligt nog — men också Stigzelius.

Terserus afgaf förklaring öfver de mot honom riktade besvärspunkterna och klargjorde här sina åsikter om dopet⁵. Han säger, att han »om de späda barnens tro ej har någon annan mening än Chemnitzius», en erkänd auktoritet också för hans motståndare, att nämligen »barnen hafva en rätt troo på Christum, dhen dhe uthi döpelsen anamma; ehuruwähl dhen på ett annat sätt är uthi dhe åldriga, som vett, förstånd och vilie hafva och bekommit af Guds ords hörande, än uthi barnen, som ingen

¹ Enev. Svennonii memoria lecti catechismi, bil. D. hos TENGSTROM a. a. s. 204 ff.

² Bil. E. TENGSTROM a. a. s. 216 ff.

³ TERSEBUS yttrade sig dock ganska försiktigt. Han säger, att Uppsala möte blott lagt fundamentet till exorcismens afskaffande, påpekar, att den var aflagd i flera församlingar såsom i Stockholm och Strängnäs stift, men inskräpper, att ingen af godtycke fick göra någon förändring. Man skulle vänta till dess den nya kyrkoordningen utkommit. Lit. V 5.

⁴ TENGSTROM a. a. s. 105.

⁵ Bil. E hos TENGSTROM a. a. s. 221 ff.

förstånds öfning hafva ej heller veta at de tro». Han återkallar så de antastade uttrycken såsom missvisande för hans verkliga mening. Angående exorcismen tar han tillbaka sin uppgift, att den var afskaffad i Strängnäs stift. Han hade nu fått bättre upplysningar. Han säger vidare, att liksom han i sin katekes uttalat sig mot en godtycklig förändring af ceremonien i fråga, »altså vill jag och icke heller af egen tagen godtyckio något emot exorcismi bruk skrifva eller tala».

I grund och botten var den position Terserus intog beträffande barndop och barndopsritual icke så olik den, som åtminstone en del af hans motståndare intogo eller en gång intagit. Man märker af kontroversen om exorcismen, att det gäller mer det oförsiktiga i uttalandena om exorcismen än den afvisande hållningen mot den. Kommissionen medgifver själf, utan att klaga däröfver, att den var aflagd i en del församlingar. Härvid kommer också i betraktande, att under rättegången mot Johannes Matthiæ intet förekommer om dennes förhållande till exorcismen, ej heller om den gängse praxis i Strängnäs stift. Det hade ju legat nära till hands att undersöka dessa saker, men man gjorde det icke¹. Läger man det ena till det andra, så blir resultatet, att det ännu icke var förbjudet att afböja exorcismen, men att det var vanskligt att tala mot den på en tid, då uniformiteten i kyrkliga ting började skattas högre än allt annat. Hvad vidare Terseri försök att uppdraga skillnaden mellan de vuxnas tro och barnatron vidkommer, så var detta kanske mindre lyckadt, men att en sådan skillnad fanns, erkände också hans motståndare, såsom Emporagrius och Stigzelius. Olikheten mellan de båda parterna var egentligen den, att de sistnämnda ryckts med af den ortodoxistiska strömningen och i rädsla för kalvinism och renläriga tyska teologers kritik närmat sig Laurelius, under det Terseri antipati mot ortodoxismen stegrats. Under den skärpta motsättningen mellan de olika riktningarna blef det så mycket farligare att gå med på någon reform, som kunde tydas som eftergift för motståndarna. Under denna synpunkt kom frågan om exorcismen allt mer uteslutande att betraktas.

I den kommission, som dömde Terserus, satt också Laurelius. Hans skarpsynta blick hade upptäckt ytterligare ett par punkter

¹ Jag har genomgått »Rättegångshandlingar 1663», ang. Johannes Matthiæ's ämbetsförvaltning, förvarade i Uppsala Universitetsbibliotek.

i Terseri doplära, som enligt hans mening i hög grad diskrediterade denna¹. Han hade funnit, att om nöddopet mycket vacillerades, »af hvilken position then förste irringen och tvisten om idea boni ordinis vpväcktes»². Vidare syntes Terserus mena, att man icke skulle vägra att döpa barn till föräldrar af främmande konfession, om dessa trodde på Jesus Kristus och den h. trefaldigheten och höllo döpelsen i tillbörlig ära³. Det var ju ett af tvisteämnena mellan Karl IX och Olaus Martini. Laurelius ansåg, att genom Terseri uttalande ett starkt fundament lades till synkretism icke allenast med kalvinisterna, utan också med ryssar, paptister och vederdöpare.

Vi kunna icke här afhandla frågan om graden af Terseri sympatier för synkretismen. Hufvudsaken är för oss att konstatera, att Terserus, ehuru hans förklaring öfver deputerades besvärspunkter accepterades af Uppsalafakulteten, dock tillsammans med Matthiæ vid riksdagen 1664 dömdes skyldig till synkretism och måste lämna sitt ämbete såsom biskop i Åbo 1664. Detta domslut, liksom den föregående året utfärdade förordningen om konkordieformelns giltighet, betecknade en seger för den ortodoxistiska riktningen. Hvad detta innebar för en eventuell revision af dopformuläret, är lätt att inse.

Det dröjde flera år, innan handboksfrågan kom upp igen. Först sedan kyrkolagsfrågan 1686 fått sin lösning, kom turen till handboken. Tidens lösen hade blifvit, hvad händelserna från 1660-talet varslade om, uniformitet och reulärighet, d. v. s. ortodoxism. Dessa principer följde handbokskommittén 1688 troget. Den lutherdomens inre utvecklingslinie, utefter hvilken man åsyftade en reform af det ursprungligen katolska dopformuläret i evangelisk anda, representerades nu, ehuru svagt, af Svea rikes ärkebiskop, Olaus Svebilius. De gamla beaktansvärda reformtankarna från 1650 ljödo blott såsom ett eko.

Svebilius fäste uppmärksamheten på de 1650 så ingående debatterade orden i inledningsförmäningen »under djäfvulens våld och fördömelse» och höll före, att de borde mildras⁴. Han

¹ »Biskopens i Westerås, Doct. Ol. Laurelii, emot Terseri cateches anmärkta punkter», bil. F. hos TENGSTRÖM a. a. s. 229 ff.

² TERSERI cateches Litt. S IV, V.

³ Litt. V, I.

⁴ Handbokskommitténs protok. i Eckl. handl. V nr 53.

ville skilja mellan att vara *filius iræ* och *filius satanæ*. Det senare uttrycket tydde på *spiritualis obsessio* och man borde vakta sig för att präfationens ord så tolkades. Att verklig fara var för handen, att enfaldigt folk skulle tro de små barnen vara besatta af djäfvulen före dopet, lider intet tvifvel. Senare hälften af 1600-talet är ju trolldomsprocessernas tid. Svebilius understöddes af pastor primarius Matthias Iser och Johannes Gerdtius, biskop i Reval. Men mot honom stod en falang af oböjliga män: biskoparna Henrik Benzelius och Carl Carlsson samt Uppsala-professorerna Petrus Rudbeckius, Johannes Schütz och Julius Micranders. Dessa ville ej medgifva någon »*medius status inter iram et gratiam*». Så uppfattade de Svebilii distinktion. En förändring skulle se ut som bifall till kalvinism och papism. Man borde behålla så mycket som möjligt af det gamla. Och därvid blef det: präfationen fick oförändrad stå kvar.

För öfrigt visade Svebilius icke någon reformlust. När frågan kom till korstecknet, yrkade han på att det skulle bibehållas — för kalvinisternas skull, att dessa icke skulle inbilla sig, att man gjorde eftergifter för dem. Därtill fogade Micranders, att de enfaldiga skulle styrkas i sin vidskepelse, om korstecknet borttogs. I samma riktning yttrade sig Benzelius¹. Mot exorcismen höjdes ingen röst. Den fanns i de pålitliga tyska agenterna och kunde ej utelämnas, för »vederparternas skull».

Emellertid hade man trots allt en känning af, att det gällande ritualet icke riktigt lämpade sig för barndop. På de mest omtvistade punkterna våga man ej ändra, såsom vi sett. Där hade man ej tyskar att åberopa sig på, där bands man af hänsynen till kalvinisterna. Men beträffande andra ställen kände man sig stå friare. I den trilogi af böner, som följde på den mindre exorcismen och korstecknet, funno kommitterade den mellersta bönen afsedd för vuxna och uteslöto den ur barndopsformuläret. I bönen näst före evangelium infantium förändrades orden: »och upplysa honom och gifwa honom en rätt kunskap, at han etc.» till »och gifwa honom tin helga nåd, at han etc». Märkelig är

¹ AFZELIUS, Erik Benzelius d. ä. II, Sthm 1902, s. 137 menar, att det var på Benzelii förslag kommitterade fattade sitt beslut. Benzelius yttrade sig visserligen först, men däraf följer väl icke, att man måste betrakta Benzelius såsom primus motor. Läget var på förhand gifvet, så mycket mer som man 1650 beslutit sig för att bibehålla korstecknet.

vidare såsom symptom den strängt ortodoxe professor Schütz' anmärkning mot trosfrågorna. Han menade, att man af deras plats och formulering fick den uppfattningen, att barnen hade tron före dopet. Äfven han har således kännning af att det gamla ritualet vid proselytdop icke alldeles passade vid barndop. Vid 1650 års förhandlingar hade trosfrågorna också varit på tal, nämligen i samband med kapitlet om faddrarna. Det hade då fastslagits, att »dhetta swaret som the giöra i barnsens nampn, är intet therföre, lijka som barnen hade troon för döpelsen, icke eller at barnen döpas in fidem patrinorum, vthan at susceptor repeterar Christi ord Matth. 18: 6, Marc. 9: 42, at the små troo på Christum och att Gudz rijke hörer them till. Marc. 10: 14»¹. När man öfverhufvud reflekterat på trosfrågornas lämplighet, har man väl utredt saken på förenämnda sätt. Men att förklaringen, såvidt den skulle gälla trosfrågornas formulering och placering, icke gjorde tillfyllest, kunde man näppeligen dölja för sig, och Schütz' yttrande är därför mycket förklarligt. Å andra sidan var det icke tänkbart, att man nu skulle vågat röra vid en så fast beståndsdel i den liturgiska traditionen som trosfrågorna. Alla rena evangeliska agendor hade dem och huru skulle man då kunnat ändra dem?

I detta sammanhang upplyste Gerdtius, att man i Tyskland formulerade den sista frågan så: »Wil tu wijd thenne bekente troon döpas?». Detta meddelande af Gerdtius är, åtminstone såsom det är framställt i det kortfattade protokollet, icke riktigt². Endast i ett par agendor hade man förändradt Luthers formulering i frågan och gifvit den följande lydelse: »Willst du also auf solchen Glauben getauft seyn» eller »Willst du auch auf diesen christlichen Glauben getauft werden?». Alltnog, man beslöt att omformulera frågan så: »wil tu på thenne tros bekiännelse warda döpt?», således i nära öfverensstämmelse med de nyss citerade tyska formuleringarna. Kanske ville man härigenom markera momentet med trosfrågorna såsom en framställning af fides quæ creditur, hvilken bekännelse barnen genom dopet fingo nåd att omfatta med fides qua creditur. I det fallet hade man emellertid fortfarande icke fått något tydligt intryck för sin tanke. Trosfrågorna kunde fortfarande tydas på annat sätt.

¹ Kyrkoordningar etc. II, s. 23.

² HÖFLING a. a. II, s. 84.

Till de nu framställda ändringsförslagen må fogas de, som för öfrigt framkommo, så vidt de gälla själfva formuläret. I sers yrkande att dopakten skulle begynna med orden »I namn Faders och Sons etc.», blef bifallet. Däremot hade han icke framgång med sitt förslag att ändra denna formel, också vid själfva dop-handlingen, i enligt med vanligt språkbruk till »I Faderns och Sonens . . . namn». Lika litet ville man acceptera Gerdtii åsikt, att man borde säga: »I namn, Gud Faders etc. Formula baptismi hade så länge varit konstant, att en förändring icke var tillrådlig. Ett förslag från 1650 tog man på allvar upp, nämligen det, som rörde verba institutionis. När Benzeliu under åberopande af tyskt mönster framställde yrkande därom, gaf man sitt bifall. Till Matth. 28: 18, 19, fogades Marc. 16: 15, 16, alldeles som 1650. Dessa språk fingo sin plats omedelbart efter præfationen såsom en särskild biblisk lektion. Såsom inledningsord satte man: »Låter oss höra sielfwa instichtelse-orden til then heliga Döpseln, som the heliga evangelister Mattheus och Marcus beskrifwa». Salutationen »Herren ware medh edher» med responsorium förändrades till en hälsning öfver barnet: »Herren ware med tig». Allokutionen efter evangelium infantium uteslöts ur handboken. Hittills hade man brukat den, om tiden medgaf det. Antagligen ville det säga, att man endast undantagsvis användt den. Ritualen var ju i alla fall ganska långt. Icke omnämndt i protokollet är att man satte »ena allmänneliga kyrkio» i st. f. det gamla »ena christeligha kyrkio». Slutligen är att nämna, att i förmaningen till faddrarna en restriktion gjordes, hvarom mera längre fram i kapitlet om faddrarna.

Handbokskommittén afslutade sitt arbete 1688. Någon ny handboksupplaga kom ej genast. Kommitténs renskrifna normal-exemplar råkade nämligen olyckligtvis förkomma. En afskrift blef emellertid funnen i prästeståndets acta. Den af konungen på ärkebiskopens anmodan 1692 tillsatta granskningsnämnden upprättade på grundval af denna afskrift ett nytt normalexemplar, som förelåg färdigt i början af år 1693. Några mindre förändringar utöfver de 1688 gjorda hade vidtagits. I st. f. Mark. 16: 15, 16 hade man satt Joh. 3: 5 och i sammanhang därmed i inledningsformeln inskjutit orden »och thess nödvändighet»¹.

¹ Joh. 3: 5 bildar komplement till inledningsförmaningens »förr än the warde genom watten etc.», hvarigenom begreppet ny födelse ytterligare pointeras.

Genomgående stod det nu »faddrar» i st. f. »gudhfadher och gudhmodher». I bönen »O Alzmechtige ewige Gud» ville man förändra »bekwämlig wara» till »bekwämlig warda», en förändring, som dock ej upptogs i den nya tryckta upplagan¹. Vid jubelfesten Uppsala 1693 skänkte Spegel och en del andra stiftschefer det uppgjorda förslaget sitt erkännande². Så utkom äntligen den nya handboken, inledd med en skrifvelse från konungen, daterad d. 22 juli 1693. Denna skrifvelse är karaktäristisk för den slutförda handboksrevisionen. I klara och tydliga ord framträder där det drifvande motivet för denna, sträfvan efter uniformitet. Nu var målet äntligen vunnet. »Wi förbiude förthen-skuld sträng- och alfwarligen thet missbruk, som för thetta mycket gängse warit hafwer, i thet at någre af egen godtyckio hafwa tagit sig then friheten, at stympa och afkorta, hwad enten til ceremonier eller ordasätt vti the förre handböckerna hafwer infördt oeh föreskrifwit warit». Hvad dopformuläret angår, hade man ju haft en faktisk, ehuru icke officiellt medgifven rättighet att afvika därifrån. Vål förekommo inga utelämningar och förändringar i de många manual och handboksupplagor, som utkommit efter 1614 jämte de officiella upplagorna af år 1637, 1671 och 1682, men praxis hade varit en annan, såsom vi sett. Nu måste dylikt upphöra. Handboken skulle vara till en orubbad regel och rättesnöre. Ingen fick ändra något. »Fördristar sig någon af sielftagen myndighet, eller androm til behag thet at göra; skal sådant intet strafflöst aflöpa: vthan, när thet angifwit warder, alfwarsam näpst ther på fölia». För första gången på långliga tider måste nu exorcismen undantagslöst brukas öfverallt. Karl IX och Gustaf Adolf hade varit emot denna ceremoni. 1650 hade hofvet utgjort det förnämsta hindret för uniformitetens genomförande, för så vidt exorcismen skulle vara obligatorisk. Men 1693 hördes intet missnöje från aula regia, när den blef ovillkorligen påbjuden. Huru skulle man kunna ha väntat sig något annat af Karl XI?

¹ Ändringarna äro noterade i Kolmodins protokoll (defekt) öfver granskningsnämndens förhandlingar. Detta finnes jämte 1682 års handbok med ändringarna från 1688 — det ofvan omtalade exemplaret i prästeståndets arkiv — i Uppsala domkapitels arkiv sign. I: VI 12.

² HELLANDER, Haquin Spegel, Uppsala 1899, s. 75 f. Jfr AFZELIUS a. a. II, s. 148 ff.

Uniformiteten var vunnen. Det lider intet tvifvel, att enhetlighet i liturgiska ting är i hög grad värdefull. Den utgör ett symptom på att kyrkan såsom samfund är stark. Men uniformiteten kan betalas med för högt pris. Det skedde 1693. De intentioner med afseende på ett verkligt evangeliskt barn-dopsformulär, som framkommit under århundradet, ledande sitt ursprung från Uppsalamännen på 1590-talet, hade mötts af radikala strömningar, som syntes antasta kyrkans tro på dopets reala verkan. Det såg emellertid ut, år 1650, som de trots allt åtminstone i viss mån skulle fullföljas. Men det gick icke så. Det är visserligen sant, att Karlarnas tidehvarf är genomströmmadt af starkt kristligt lif och att man ej kan nog beundra många af dess storslagna kristliga personligheter. Men det var något, som fattades denna tidens ledande kyrkomän. De visste visserligen att bevara det kyrkliga arvet, de släppte, hvad dop och dopformulär angår, icke ett ögonblick öfvertygelsen om dopets reala verkan. Men de hade icke andlig kraft nog att fördjupa hvad de mottagit. Det verksamma praktiska kyrkolifvet tog dem helt. Dess kraf på uniformitet betydde för mycket för dem. Så kom det sig, att de icke förmådde på en inre väg öfvervinna de motsatser, som framträdde under århundradet. Resolut fastslog de det gamla. Men det kunde icke annat än hämna sig att så undertrycka mycket, som hade rätt att lefva. Oppositionen mot exorcismen kunde icke dö bort, äfven om den kunde tryckas ner. Men ju kraftigare den slogs ner, desto destruktivare måste den blifva, när den tid kom, då den ånyo skulle träda fram i dagen.

III. Dopritualen under 1800-talet.

1793 års förslag. — 1799 års förslag och riksdagen 1800. — 1811 års dopformulär. — Det växande missnöjet med den nya handboken. — 1850-talets förslag till dopritual. — Karaktäristik af de olika riktningarna. — 1874 års ritual och förhandlingarna om den s. k. dopfrågan. — 1894 års reviderade formulär. — Det nuvarande läget.

I öfver hundra år användes 1693 års handbok. Frågan om ny revision väcktes först af Gustaf III genom en skrivelse till prästeståndet vid riksdagen 1789. Långt dess förinnan hade man ansett särskildt dopformuläret tarfva förbättring. De reformtankar, som varit uppe under 1600-talet, hade icke dött bort, men mot slutet af 1700-talet hade de i mångt och mycket skiftat färg. De framträdde nu också med en helt annan styrka än förut. Mycket hade nämligen passerat sedan 1693.

Först hade pietismen kommit med sitt yrkande på kristligt lif i motsats mot renlärighetsifvern. Kraftigt framhölls den subjektiva sidan i kristendomen, kristligt-religiöst lif i samband med träget arbete på den egna frälsningen, på det gudomligas tillägnande och utgestaltande i lifvet. Allt, som kunde inverka slappande på den religiösa och sedliga energien, hade i pietismen en fiende. Nåden hade icke någon magisk verkan, som besparade människan arbete, man fick icke slå sig till ro med ett blott yttre användande af nådemedlen. När ortodoxismen — med full rätt för öfrigt — hade hållit på de objektiva nådemedlen, hade den gjort detta på ett sätt, som ingalunda uteslöt missförstånd i magisk riktning. Pietismen glömde ej detta och vände sin kritik mot den ortodoxa uppfattningen af nådemedlen öfverhufvud. Vi ha här ej tillfälle att gå in på de nya satser

den framställde, t. ex. om *theologia irrogenitorum*¹. Blott det måste påpekas, att pietismen icke kunde förlika sig med den ortodoxistiska uppfattningen af dopets reala verkan. Den, menade man, kom människorna att hysa en falsk förtröstan, liksom det var i och för sig af frälsande betydelse att vara döpt. Af denna anledning var särskildt den senare pietismen missnöjd med exorcismen. Redan Spener hade för öfrigt varit emot denna ceremoni. Man ansåg, att den af folket uttyddes såsom ett sakramentalt fördrifvande af synden, hvaraf människor togo sig anledning att blifva mindre ifriga i sin kamp mot det onda². Pietismen fasthöll emellertid vid nådens oumbärlighet och reala verkan, detta också vid barndopet, ehuru den ansåg Andens verksamhet ej vara på samma sätt uteslutande bunden vid nådemedlen, som de ortodoxa gjort gällande.

På pietismen följde rationalismen. Den delade pietismens intresse för kristligt lif, men för det specifikt religiösa såsom ett delaktigblifvande af en på sitt sätt utom människan befintlig objektiv verklighet hade den föga sinne, i samma mån som den, fientlig mot all mystik, satte en klyfta mellan Gud och världen och betraktade de religiösa idéerna såsom medfödda. Därpå följde en, pietismen motsatt, optimistisk uppfattning af den mänskliga naturen, liksom också att intresset för det kristliga lifvet utmynnade i starkt häfdande af den kristna moralen. Det ligger i öppen dag, att den rationalistiska åskådningen skulle ha det allra största inflytande på uppfattningen af dopet.

När den af Gustaf III inaugurerade handboksrevisionen skulle företagas, hade rationalismen redan satt djupa märken så väl i den protestantiska kyrkan öfverhufvud som i den svenska kyrkan. Därpå följde, hvad dopformuläret angår, att reformarbetet skulle gå ut på ett borttagande af allt, som kunde gifva anledning till en magisk uppfattning af dopet, att kristendomens moraliska sida kraftigt skulle betonas och att en mera optimistisk uppfattning af barnet i odöpt tillstånd skulle göra sig gällande. Utifrån en sådan ståndpunkt var man beredd att lösa det gamla problemet att få ett ritual, verkligen lämpadt för barndop.

¹ Jfr t. ex. HORST STEPHAN, *Die Kirchengeschichte der Neuzeit*, Tübingen 1909, s. 46 ff., där den rikhaltiga litteraturen står anförd.

² ENGELSTOFT a. a. s. 202.

Prästeståndet vid 1789 års riksdag hade uttalat sig för att icke några betydliga och hufvudsakliga ändringar skulle göras i den gamla handboken än som voro oundgängligen af nöden. Hvad dopritualet vidkommer, blefvo dessa många nog. Af regeringen hade år 1792, efter Gustaf III:s bortgång, samtliga konsistorier förständigats att iukomma med förslag till förbättringar. Dessa förslag blefvo af ärkebiskop v. Troil sammanförda och föredragna vid jubelfesten 1793. Man märkte då, först och främst att exorcismens ställning var fullkomligt undergräfd¹. Alla konsistorier utom ett enda utdömde den. De flesta ville dock, att den lucka, som skulle uppstå i formuläret genom den stora exorcismens utfallande, skulle på något sätt fyllas, och framställde förslag därom. Somliga anslöto sig därvid i någon mån till den gamla exorcismen². Andra föreslogo en mera positiv önskan, närmast i analogi med votum postbaptismale³. Kors-tecknet ville fem konsistorier afskaffa. De andra ville bibehålla det, dock ej alla med den gamla formeln, utan borde denna ersättas med en ny, som undanröjde all anledning till vidskepelse⁴. Vidare hade de flesta konsistorier föreslagit rättelser i vissa hårda ordasätt i förmaningen och bönerna. Syndaflodsbönen, redan 1593 föremål för anmärkning, ogillades likaledes af de flesta. Dess typik, Noaks ark och Faraos dränkande i röda hafvet, fann man olämplig och i intet afseende bidragande till andaktens höjande. Också de till barnet riktade frågorna kritiserades. En del ville ha dem riktade till faddrarna: »afsägen I, försäkren I å detta barns vägnar?». Ett annat förslag var, att trosbekännelsen ej skulle förekomma i frågeform, utan i stället reciteras af prästen efter några inledande ord t. ex.: »låt oss höra den kristeliga tron, till hvilken detta barnet genom den h. döpelsen förpliktadt varder». Ett mindre betydande, men rätt själfallet ändringsförslag var slutligen, att man skulle utesluta orden

¹ Handlingar rörande jubel-festen i Upsala 1793, Ups. u. å., s. 82 f.

² Ett förslag var: »Vike ifrån detta barnet all otro och synd genom Hans kraft, som uttagit oss ifrån mörkrets väldighet och försatt oss i sin älskelige Sons rike».

³ »Gud bevare detta barn för mörkrets välde och försätta det i sin älskelige Sons rike».

⁴ Ett förslag var: »Läran om Jesu kors upplyse ditt förstånd och helge ditt hjärta».

»Herren bevare din ingång» etc. Formeln stod ju som en tämligen meningslös erinran om den i äldre tider brukliga seden att förrätta förra delen af dopet i vapenhuset. Nu stämplades den såsom ett österländskt talesätt och man föreslog i stället: »Herren bevare dig i sin sanning och fruktan nu och till evig tid»¹.

På grundval af de inkomna förslagen och efter studier i utländsk litteratur författade Troil ett förslag till ny kyrkohandbok, som utkom 1793². Den nya tidens tendenser hade där kommit till ett klart uttryck. Själfva det gamla ritualets stormme bibehölls, men de företagna förändringarna voro betydande. Den stora exorcismen hade helt uteslutits, den mindre ersattes med följande önskan: »Vike ifrån dig all synd och otro genom hans kraft som komma skall till att döma lefvande och döda». Korstecknet därefter var bibehållet, men de beledsagande orden voro nya: »Detta korstecknet påminne dig alltid din korsfäste Frälsare och uppmuntre dig att blifva en trogen Jesu Kristi efterföljare». Korstecknets symboliska betydelse, sådan den framställdes redan i Kenicii företal, hade här tydligt kommit fram.

Radikal var förändringen med afseende på abrenuntiationen och trosfrågorna samt den egentliga s. k. dopfrågan. Alla frågor, riktade till barnet, som skulle döpas, voro borttagna. Abrenuntiationen i dess gamla form försvann således, men Troil lät den ej utfalla utan ersättning, emedan den innehöll ett från hans synpunkt mycket värdefullt moment. Abrenuntiationen afsåg nämligen i sin ursprungliga betydelse en afgörelse å baptizandens sida, antydande betingelserna för att det med dopet afsedda gagnet skulle uppnås. Baptizanden förpliktade sig att helt vända sig bort från den hedniska kulten, från dyrkan af demonerna³. När abrenuntiationen bibehölls vid barndopet, fästes vid densamma en annan betydelse, dock syftande åt samma håll, nämligen på de subjektiva betingelserna för dopets verkan. Abrenuntiationen fattades såsom en barnets förpliktelse att lefva efter den Herres vilja, med hvilken det genom dopet blef förbundet. En sådan erinran ansåg Troil dopformuläret

¹ I sin kritik följer man BASTHOLM, Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstieneste, Kbhn 1785, s. 43.

² Förslag till en ny kyrkohandbok, Ups. 1793.

³ RIETSCHER, a. a. s. 91.

icke kunna undvara. Men innan vi angifva huru han gestaltade denna erinran, måste vi se till huru han ställde sig till trosfrågorna.

Representerade abrenuntiationen i den äldsta kyrkan baptizandens etiska afgörelse och därjämte något negativt, så utgjorde trosfrågorna ett positivt, religiöst moment, innebar afläggandet af en verklig trosbekännelse. Vi ha i det föregående sett, att trosfrågorna vid barndopet uppfattades såsom ett konstaterande af tro hos barnet och att Schütz därför vid revisionen 1688 fann deras placering före dophandlingen olämplig. Troil förkastade äfven här frågeformen och fattade detta moment såsom en anticipation af barnets trosbekännelse vid mognare år. I riktigt medvetande om att det religiösa var det primära, satte han nu i dopritualets förra hälft det religiösa momentet före det etiska och fattade bägge såsom tydande på framtiden. Det hela fick denna formulering. Först kom trosbekännelsen, reciterad af prästen, inledd med orden: »Låtom oss höra den kristeliga tro vi bekänna och till hvilken detta barnet genom den heliga döpselsen förpliktadt varder». Därpå följde det etiska momentet, ersättningen för abrenuntiationen, så lydande: »Men låter oss ock höra de förbindelser, som åtfölja denna tro och denna bekännelse: Jesus sade: du skall älska Herren din Gud . . . och din nästa såsom dig själf».

I stället för dopfrågan, riktad till barnet, insattes tvänne frågor till faddrarna: »Åstunden I, att detta barnet må varda döpt och förpliktadt till denna trosbekännelse? Lofven I ock å dess vägnar, att det genom Guds nåd skall blifva vid denna tro, undfly all synd och ogudaktighet samt troligen uppfylla dessa förbindelser?» — Helt nya moment inför sedan Troil. Efter faddrarnas ja på frågorna, skulle prästen uttala följande votum: »Gud styrke detta barnet med sin nåd att allt detta i alla sina lifsdagar hålla och uppfylla». Såsom öfvergång till dophandlingen insattes en deklaration: »Den kristna församlingen antager nu i Herrens namn och på Jesu befallning, igenom den heliga döpselsen, detta barnet till sin medlem och förklarar det berättigadt till ett fullkomligt åtnjutande och bruk af alla församlingens förmåner». Omedelbart därpå kom vattenbegjutningen under uttalande af orden: »Jag döper dig» etc.

Den uppfattning af dopet, som ligger till grund för de nu

nämnda radikala förändringarna, är alldeles motsatt den, för hvilken ortodoxiens män under 1600-talet kämpade sin tappra strid. Det gick, såsom somliga af dessa fruktade, att det skulle gå, om man i barndopsformuläret skulle genomföra skillnaden mellan barnens religiösa ställning och de vuxnas. Man förmådde icke fasthålla dopets reala verkan. Den belysning, som genom de af Troil införda nya momenten kastas öfver själfva dophandlingen, är af den natur, att den ger dopet karaktären af en förbunds-handling, ingången mellan Gud och faddrarna. Dessa tänkas därvid handla å barnets vägnar. Faddrarna gå i god för barnets framtida kristliga tro och lefverne och under sådana förhållanden ratificerar Gud sina förbundsplikter genom dopet. Kristlig tro och kristligt lif framställas såsom plikter. Barnet förpliktas till trosbekännelsen lika väl som till kärleksbudet. Tron blir därigenom ett försanthållande med auktoritativ karaktär, icke ett öppnande af förbindelsen mellan Gud och människan. All mystik är borta, all tro på Gud såsom den, som kommer barnet nära och inverkar på det. Rationalismens moralism kommer således ohöljdt fram. Men trots allt detta har den nya anordningen sina förtjänster. Det var dock en riktig tanke, att barndop skulle vara *barndop*, tendensen, som låg till grund för borttagandet af frågorna, var lofvärd. Det är intet annat än godt att säga om Troils försök, att vid dopet föra tankarna på församlingen, i hvilken barnet upptages genom dopet. Vålgörande i all sin nakenhet verkar också den ärliga motviljan mot all sakramentsmagi. Det var dock till en del oförmågan hos 1600-talets män att med bibehållandet af tanken på dopets reala verkan omgestalta dopformuläret så, att det icke gaf anledning till en mot reformationens principer snörrätt stridande vidskepelse, det var till en del denna oförmåga, som nu hämnade sig. Man slog öfver i den motsatta ytterligheten.

Liksom de centrala delarna af dopformuläret förändrades i öfverensstämmelse med den rationalistiska ståndpunkten, företogs motsvarande förändringar här och hvar i böerna. Endels äro de mycket typiska, såsom gående ut på att inskräpa kristendomens moraliska sida. Inledningsallokutionen hade ju flera sedan gammalt attackerade »duriores phrases», som nu försvunno. Första meningen kvarstod oförändrad, så när som på några obetydliga språkliga förändringar. Det följande omgestal-

tades mera. Det gamla ritualets ord om barnet, att det var af naturen orent och besmittadt af synden och för den skull under djäfvulens våld och fördömmelse, utbyttes mot de enkla ordalagen: »är af synden besmittadt». De gamla kraftiga uttrycken om Kristi nåd och hjälp, som vi alla behöfva och som han platt ingen förvägrar,ingo lämna rum för hvardagligare ord: »Guds nåd och hjälp, som Jesus alla människor förvärfvat och tillbjuder». Vidare blef »bedjande af allt hjärta», »bedjande med hjärtelig förtröstan». Det talades nu bara om »detta barnet», ej som förut om »thetta fattiga barnet». Slutet förändrades icke så litet. I stället för »att han wärdigas thet således nådeliga undfå, förlåta thy alla synd och smitto, thet wälsigna och til tröst och styrckelse med then Helga Ande rikeliga begåfwa» hette det nu: »att han det till en medlem i sin församling upptager, gör det delaktigt af sin försoning, med sitt blod renar det från all andelig smitta samt till tro och dygd med sin heliga Andes nåd och kraft välsignar». — Man kan just icke klandra dessa förändringar. Att de »hårda uttrycken» borttogos var i sin ordning. Förtjänstfullt var det, att församlingstanken betonades, och man behöfver icke vara så rädd för det bifogade ordet »dygd», att man slår ner på det, när helst det förekommer. Nekas kan emellertid ej, att allokutionen i sin nya gestalt verkar svagare än i sin gamla, detta beroende på den något torrt prosaiska ton, den fått.

I de förändringar, som bönen näst efter korstecknet undergick, märkas de rationalistiska inslagen mera. Denna bön, en kvarlefva från det katolska ritualet, var långt ifrån lämplig vid barndop. Det är ingalunda förvånansvärdt, att Troil helt omarbetade den. Han gaf den följande lydelse: »Allsmäktige evige Gud, vår Herras Jesu Kristi Fader, värdes med nåd anse detta barn, det du till delaktighet i Jesu kallat hafver. Gör det, du Herre, skickligt att emottaga den heliga döpelsen. Skingra det mörker, som råder i dess förstånd. Fria det från begärens valde. Upplys det med din visdom, och gif det kraft att efterfölja dina bud och tjäna dig i helighet och rättfärdighet, genom Jesum Kristum vår Herre. Amen». Vi ha anført den omgestaltade bönen i sin helhet på grund af dess karaktäristiska rationalistiska terminologi. Omarbetningen är ju långt ifrån tillfredsställande. — Syndafloidsbönen uteslöts, som var att vänta. Vi-

dare tog Troil bort den bön, som stod efter den stora exorcismen. Medverkande orsak har väl varit sträfvan att förkorta formuläret. — Tacksägelsebönen erhöll, jämte en språklig afslipning, ett tillägg i slutet: »samt gifver din välsignelse till dess kristeliga uppfostran, så att det genom en sann tro och ett heligt lefverne må alltid vara dig behagligt». I det gamla formuläret stod endast »och låta thet så vpfostrat warda, at thet alltid må wara dig behageligt».

Väl så märkligt som att iakttaga förändringarna, är att ge akt på hvad som fick stå kvar. I allokutionen stod fortfarande, att barnet behöfde födas på nytt genom vatten och ande, efter verba institutionis kom Joh. 3: 5, och i votum postbaptismale tackade man alltjämt för att »du nu hafver låtit detta barnet födas på nytt till evigt lif». Här möter oss en uppfattning af dopet, som är helt olik den konsekventa rationalismens, den, som låg till grund för och gaf färg åt de företagna förändringarna särskildt beträffande abrenuntiationen och trosfrågorna. Att de nyss anförda ord fingo stå kvar, tyder väl på, att den gamla traditionen, trots allt, på denna punkt ännu var stark. Näppeligen kan man påstå, att Troil blott af rädsla för att ändra för mycket låtit det blifva vid det gamla. Snarare får man antaga, att också hos honom personligen gammal åskådning i någon mån lefde kvar, såsom i allmänhet hos de svenska rationalistiska prästerna.

Innan vi tillse hvilket öde det Troilska förslaget rönt, vilja vi rekapitulera den allmänna gången i detta. Först kom inledningsförmaningen, sedan Matth. 28: 18, 19 och Joh. 3: 5, därefter ett votum »vike ifrån dig all synd» etc. och korstecknet med sin formel, efterföljdt af bönen »O allsmäktige evige Gud». Så kom evangelium infantium och Fader vår med handpåläggning samt en önskan: »Herren bevare dig i sin sanning och fruktan nu och till evig tid», därefter recitation af trosbekännelsen och kärleksbudet, samt frågor till faddrarna. Efter ännu ett votum och deklARATIONEN af prästen, att barnet genom dopet upptogs i församlingen, följde själfva dophandlingen, så tacksägelsebön, välsignelse öfver barnet och förmaning till faddrarna.

På begäran af de vid jubelfesten 1793 församlade ombuden från prästerskapet tillsattes samma år en ecklesiastik beredning, som skulle fullfölja de reformförslag, som framkommit

under förhandlingarna, och således också hade att lägga hand vid handboksarbetet. Till denna beredning, där ärkebiskopen var ordförande, öfverlämnades det Troilska förslaget. Först efter flera års arbete — vi se oss för närvarande icke vara i stånd att i detalj följa detta — var man färdig med sin revision 1799¹. I företalet till det nya förslaget angåfvo kommitterade den princip de följt vid arbetet. De hade trott »med sakens natur och allmänhetens önskan närmast instämma att af den gamla handboken bibehålla hvad bibehållas kunnat, åtminstone det hufvudsakliga». Samma grundsats hade visserligen Troil följt förut, då han arbetade ensam eller åtminstone under eget namn, men nu tillämpades den strängare. Det nya dopformuläret var en reviderad upplaga af det Troilska, men uppvisar på flera ställen en tydlig återgång till det gamla ritualet, äfven om en och annan ny förändring är vidtagen.

Troil hade helt utelämnat den stora exorcismen, men ersatt den mindre med ett votum, som han han lät efterföljas af korstecknet. Förslaget 1799 gör tvärtom och stryker således helt ersättningen för den mindre exorcismen, likaså korstecknet. Hvad sistnämnda ceremoni beträffar, påpekades det, att redan 1614 års handbok uttalat sig för att korstecknet fortfarande skulle utelämnas i de församlingar, där man förut bortlagt det. »Man vet ock, att korstecknet hos enfaldiga gifver anledning till vidskepelse och vantro». Däremot fann man sig föranlåten att ersätta den större exorcismen med en bön eller ett votum. Att exorcismen såsom sådan måste falla var man naturligtvis fullt på det klara med. Den ersättning man föreslog hade följande lydelse: »Herren Gud, den evige Förbarmaren, som sin enfödde Son till världens frälsning utgifvit, bevare dig i sin sanning och fruktan nu och till evig tid». Med den senare hälften af detta votum hade Troil i sitt förslag remplacerat den gamla formeln »Herren bevare din ingång» etc. Ersättningen för exorcismen insattes 1799 på denna nu försvunna formels gamla plats, men fastän den således icke kom att stå just där den stora exorcismen stått, kan man dock icke tveka att betrakta den såsom ersättning för denna. Formuleringen ger detta tydligt vid handen.

¹ Hand-Bok theruti stadgas huru gudstjensten . . . skall hållas . . . af then ecklesiastika committéen öfversedd. Ups. 1799.

De mest radikala förändringarna hade Troil företagit med abrenuntiationen och trosfrågorna. Där hade också den rationalistiska uppfattningen af dopet kommit till det klaraste uttrycket. Kommitterade bibehöllo den Troilska omgestaltningen i dess hufvuddrag, men företogo några ändringar, så att dopets lagiska karaktär mindre skarpt framträdde. De inledande orden vid trosbekännelsens recitering lydde: »Låtom oss höra den kristna tro, till hvilken detta barn skall döpas». Talet om barnets förpliktande till trosbekännelsen försvann således, åtminstone i direkt form. Kärleksbudet infördes omedelbart därefter med dessa ord: »Detta är den kristna tro, som vi bekänna, detta den bekännelse, som förpliktar oss till de dyra plikter, hvilka vår Frälsare oss lärer». De af Troil föreslagna frågorna till faddrarna utbyttes mot en fråga, riktad till barnet: »Barn, vill du till denna tro varda döpt och genom dopet till dessa heliga plikter förbindas?» Omedelbart efter faddrarnes svar på denna fråga kom dophandlingen och den deklaration, att barnet genom dopet upptogs i församlingen, som Troil infört efter frågorna till faddrarna, flyttades omedelbart efter dophandlingen. Votum postbaptismale kom således först efter deklarationen. — Genom att låta dopfrågan riktas till barnet och ej till faddrarna anknöt man vid det gamla ritualet. Dopakten fick genom denna fråga karaktären af att vara något, som verkligen angick barnet, just sådant det var vid dopets förrättande. Den blef icke i hufvudsak en akt mellan prästen och faddrarna, syftande blott på barnets framtid. Dock kvarstod uppfattningen af dopet såsom i främsta rummet ett förbund med ömsesidiga förpliktelser och dopets gåfva blef skynd undan, eller, rättare sagdt, tyddes därhän, att den bestod i att barnet blef medlem af församlingen. Detta var ju i och för sig en riktig tanke, men så som man nu fattade den, snarare uteslöt den än inneslöt tron på dopets reala verkan. Deklarationen efter dophandlingen fick nämligen denna lydelse: »I den treenige Gudens namn är nu detta barn, igenom den heliga döpelsen, upptaget till medlem af den kristna församlingen, och berättigadt till ett fullkomligt åtnjutande af alla dess förmåner. Gud förläne det sin nåd att i alla sina lifsdagar sitt döpelseförbund troget hålla och uppfylla».

Vi ha slutligen att se efter hvilka omformuleringar inledningsförmäningen och bönera erhöles. Vi underlåta att regi-

strera de mera obetydliga språkliga förändringarna i inledningsallokutionen. Endast en må antecknas, en mindre lyckad sådan. Det af Troil bibehållna »öfverlämna till vår käre Herre och Frälsare Jesus Kristus» utbyttes mot »öfverlämna till Gud vår Frälsare Jesus Kristus». Slutet omgestaltades. Med återgång i det stora hela till det gamla ritualet satte man: »bedjande af allt hjärta, att han värdes det nådeligen undfå och förläna det sin Andes kraft till tro, till syndernas förlåtelse och till en sann gudaktighet». Nytt däremot var det följande: »att det såsom en rättskaffens medlem i hans församling må delaktigt varda af all den salighet, som kristendomen lofvar och Jesus oss förvärfvat».

Bönen näst före evangelium infantium, »Allsmäktige evige Gud», omarbetades än en gång. Den Troilska formuleringen, som upptagit så tidsenliga uttryck som begärens välde och förståndets mörker, befanns otillfredsställande. Bönen erhöll nu följande lydelse: »Allsmäktige evige Gud! Kärleksrike Fader! Vi bedje Dig, att Du värdes med nåd omfatta detta barn, det Du till delaktighet i Jesu Kristo kallat hafver. Upptag det igenom den heliga döpelsen till Ditt barn, till en medlem i Din älskade Sons rike (»älskade» uteslutes 1811). Upplys det med Din visdom. Helga dess hjärta och förläna det genom den heliga Andas kraft att fly synden och tjäna Dig i helighet och rättfärdighet, genom Jesum Kristum vår Herre. Amen.

Tacksägelsebönen underkastades också en lätt revision, hvarvid dess senare hälft formulerades på följande sätt: »Vi bedja Dig, att Du värdes det uti Din nåd städse bevara och gifva Din välsignelse till dess kristeliga uppfostran och till dess dagliga tillväxt i Din kunskap, att det igenom en sann tro och ett heligt lefverne alltid må vara Dig behagligt och efter detta lifvet undfå de saligas arfdel i himmelen genom Din Son» etc. — Tillagdt är »till dess dagliga tillväxt i din kunskap» och »efter detta lifvet» etc.

Hvad formuläret i öfrigt angår, må följande mindre tillägg observeras. Efter inledningsförmäningen, före verba institutionis, insattes: »Upplyften edra hjärta till Gud». Instiftelseorden infördes med orden: »Vår Herre Jesus Kristus hafver den heliga döpelsen själf instiftat, då han sade till sina lärjungar». Framför Joh. 3: 5 sattes Mark. 16: 16. Bägge utsagorna motiverade

sin plats i ritualet genom följande ord: »Om döpelsens nytta och nödvändighet lärar oss vår dyre Frälsare».

Om det nya förslaget i dess helhet är icke mycket att säga utöfver det, som redan blifvit anmärkt. Liksom det Troilska är det sammansatt af disparata element. Den moraliska uppfattningen af dopet, ehuru ej så framträdande som i det Troilska, är i alla fall starkt pointerad och står oförmedladt bredvid den gamla.

Handboksförslaget utkom, som sagdt, 1799 och underkastades prästeståndets pröfning vid riksdagen 1800. Af allmänheten hade det blifvit välvilligt bedömdt. Recensioner i Stockholmsposten och Silverstolpes journal hade nästan idel loford — naturligt nog¹. Särskildt glädde man sig öfver dopritualets förändrade utseende. Samma ton genomgick de memorial från enskilda personer, som inlämnades till handbokskommittén vid riksdagen 1800. Uppmaning hade nämligen utfärdats till allmänheten att ge sin mening om handboksförslaget tillkänna. Dock var i memorialen kritiken skarpare och tonen bittrare gentemot det gamla än i de nämnda tidningsrecensionerna². Så betygade en person sin stora glädje öfver att exorcismen och korstecknet blifvit afskaffade och uttalade därjämte sin förhoppning, att »alla dylika infall och talesätt, som förfäktat satans anfäktningar, frestelser och anklaganden, tillkomna genom vidskepelse, mörker och fanatism, kanske ock genom katolicismens egennytta, måtte från vår rena evangeliska lära utgallras, utur våra böner, psalmer, predikningar, öfversättningar m. m. alldeles uteslutas, ja, utur svenska språket alldeles utskrapas». — En annan granskare ansåg, att handbokskommitterade bort gå längre i afskaffandet af anledningar till vidskepelse genom att borttaga också handpåläggningen. »Om icke vidskepelsen gör sig därvid samma tankar som förr, har dock detta och dylikt tjänat att underhålla den . . . Den enfaldige tror dock prästens hand medföra genom sin påläggning mycken kraft i döpelsen. En annan roar sig. Anledningen därtill kan undvikas». Vidare riktades i samma memo-

¹ Stockholmsposten 1799, nr 243, d. 23 okt.; Journal för svensk litteratur utg. af Silverstolpe, 1799 s. 521 ff.

² Memorialen äro bifogade det protokoll, som fördes inom den handbokskommitté, som prästeståndet vid 1800 års riksdag tillsatte. Bih. till prästest. prot. 1800.

rial opposition mot att vederbörande bibehållit det gamla ritualens ord som pånyttfödelse. I stället borde det om barnet heta: »Låt det uppväxa till upplysning af din visdom, i helgelse, i nåd». Denna tanke kommer igen i en tredje granskningsskrift. Författaren till denna klandrade inledningsförmanningen, därför att i den stod, att barnet icke kunde ingå i Guds rike utan att födas på nytt genom vatten och Andå¹. »Dessa hårda utlåtelse, som varit så många stötesten, böra enligt min fullkomliga öfvertygelse uteslutas. Döpelsens nytta och nödvändighet för barn nekar jag därför icke, men jag medgifver den på andra grunder». Dessa angifvas emellertid icke. Kritik riktades också i samma memorial mot beredningens förslag att ställa dopfrågan till barnet. Då vore Troils förslag 1793 bättre. »Att fråga den, som intet medvetande har, och taga löfte af den, som ingen fullmakt fått att lofva eller ens är tillfrågad, är en misshandel.»

Det är icke svårt att i de nu ånförda uttalandena upptäcka en viss bitterhet mot den gamla handboken och dess dopformulär. En rent af fientlig stämning framträder än klarare i en inlaga till prästeståndet vid riksdagen 1800, författad af den ganska betydande prostén Ekmansson². Inlagan berör handboksförslaget i sin helhet, mot hvilket några anmärkningar göras. Visserligen ligger det författaren om hjärtat att hänsyn tagas till dessa, men, säger han, »för min ringa del skulle jag snart vara färdig att utan all slags pröfning hellre tillstyrka antagandet af den nya handboken, än att ur den gamla prata oförnuft och idissla papaliska lämningar». Man märker hvilken olycka det var, att exorcismen icke i tid blifvit afskaffad.

De deputerade af prästeståndet, som vid 1800 års riksdag hade att förbereda handboksfrågan, kommo med idel berömande ord, anseende, att kommittén valt en lycklig medelväg att med bibehållande af det gamla goda göra oundgängliga och nyttiga förbättringar³. Så godt som inga anmärkningar gjordes

¹ Recens. i Stockholmsposten ansåg också, att inledningsförmanningen skulle vunnit i högtidlighet och värme, om man uteslutit mera af det gamla.

² Bih. till prästest. prot. 1800.

³ Deputerade voro J. Wingård, Erik Berggren, C. Blomberg, C. G. Ekmansson, A. M. Lanærus, Thomas Jedeur, O. Westman och Nikolaus Gardell.

mot det föreslagna dopformuläret¹. Inom ståndet rönt det också stort och nära nog enhälligt bifall². Endast ett par röster höjdes däremot. Prosten Jedeur yrkade på korstecknets bibehållande för dess uppbyggliga, symboliska betydelses skull. Af större betydelse var domprosten Wallers opposition, icke blott därför att Waller var en man med stort inflytande — särskildt stod han konungen nära — utan också på grund af oppositionens innehåll. Waller kunde icke gilla, att abrenuntiationen och trosfrågorna afskaffats. I faddrarnas svar på dessa frågor såg han en tolkning af barnets samtycke till det förbund, som i dopet ingicks. Ett förbund kunde, allra minst i Jesu rike, umbära ömsesidigt samtycke. Det var just nådemedlets storhet, att det förenade frihet och plikt. Med Waller instämde prosten Geringius, magister Falk och domprosten Fant.

Säkerligen trodde sig Waller kämpa för den gamla uppfattningen af dopet, som under 1600-talet gjort sig så starkt gällande, i motsats mot den rationalistiska, men mer än han anade, delade han gemensam plattform med sin motståndare. Det visar sig däraf, att han betraktar dopet framför allt som ett förbund. Såsom man denna tid fattade förbundsbegreppet, kom dopets karaktär af gåfva, af fri positiv nåd alltid till korta. Dock kände Waller, att den gängse uppfattningen af dopet var allt för litet evangelisk. Så bättrade Waller på den genom att framhålla, att barnet frivilligt måste åtaga sig dopförbundets plikter och att detta borde komma till uttryck i dopformuläret. När Waller talar om barnets frihet, så röjer sig däri en svag återklang från ortodoxernas åsikt om barnets mottaglighet för dopets gåfva, en tro, som de alltid höllo fast vid, låt vara ofta under mycket olämpliga och t. o. m. rent förkastliga former. Hos Waller är emellertid denna ståndpunkt minst sagdt karrikerad. Genom att värna frivilligheten hos barnet, som skulle döpas, gör Waller dessutom intrång på det som var rationalismens verkliga för-

¹ Deputerade föreslog en omredigering af inledningsformeln till verba institutionis. Förslaget ledde ej till någon åtgärd. De ville vidare i fadderförmaningen inskjuta orden »genom eder» i satsen »att det troligen håller, hvad nu [genom eder] utlofvadt är». Dessa ord inkommo också i 1811 års handbok.

² Prästest. prot. d. 14 juni 1800, s. 1079 ff.

tjänst, nämligen den genomförda åtskillnaden mellan barndop och dop af vuxna.

Prästeståndet antog, med några obetydliga ändringar, hela handboksförslaget. Wallers memorial bifogades ståndets beslut. Men handboksfrågan var härmed icke löst. Den hvilade ända till riksdagen 1809 och 1810, då den ånyo togs upp, nu under Lindbloms raska och fortfärdiga ledning. Det förslag, som framlades, var, hvad dopformuläret beträffar, nästan i allt öfverensstämmande med ecklesiastika beredningens af år 1799. Egentligen endast tvänne olikheter äro att anteckna¹. I det votum, som skulle ersätta den stora exorcismen, sattes, i st. f. »Herren Gud den evige Förbarmaren som sin enfödde Son till världens frälsning utgifvit» etc., »Herren Gud den evige Förbarmaren, hvilkens försyn låtit dig födas och hvilkens nåd kallat dig till delaktighet uti ljuset» etc. Efter förmaningen till faddrarna, innan prästen afslutade med »Går i Herrens frid» var en alloktion införd, som skulle läsas, om dopet förrättades offentligen inför en hel församling i kyrka. Den hade en starkt rationalistisk prägel och var af följande lydelse: »Kristne, låtom oss höja tacksamma och vördnadsfulla hjärtan till Gud, som genom döpelsen öppnat för oss ingången i Christi rike. Påminnom oss det viktiga förbund, vi alle hafve gjort, och glömmom aldrig de löften, vi i dopet svurit vår Gud och Frälsare Jesus. Blifve det vår allvarliga föresats, att i förtröstan till vår himmelska Fader, flit i vår kallelse, gudsfruktan och dygd, allt mer och mer likna vår gudomlige Förlossare, som kallat oss alla till de heligas arfdel i ljuset».

Hastigt expedierades handboksfrågan. Utan några debatter antogs förslaget först af prästeståndet, sedan af de öfriga stånden². Den 7 mars 1811 är det kungliga bref dateradt, som på-

¹ I inledningsallokutionen äro några obetydliga förändringar vidtagna. Så är ordet »aflas» uteslutet i satsen »att alla människor aflas och födas i synd». Det uteslutna ordet kunde säkerligen gifva anledning till missförstånd.

² Prästeståndet blef d. 7 nov. 1809 färdigt med sin granskning af kyrkohandboken och uppsatte en skrifvelse till konungen med meddelande om att det för sin del antagit handboken. Ett par dagar därefter yrkade Wijkman, att prästeståndet skulle kommunicera sin skrifvelse med de andra stånden, men hans yrkande aflogs och i jan. 1810 expedierades handbok och skrifvelse direkt till konungen. Prästeståndet anhöll, att valfrihet mellan den

bjöd den nya handboken till allmänt bruk. Klyftan var stor mellan det gamla och det nya dopritualet, men så väl det kungliga brefvet som Lindblom i sitt företal lägga stor vikt vid att förändringarna icke varit af radikal natur. Det af Nils v. Rosenstein kontrasignerade brefvet säger, att man utarbetat den nya handboken »utan att på minsta sätt rubba eller förändra hvad till svenska församlingens trosbekännelse och det väsentliga i gudstjänsten hörer». Lindblom uttalar sig på följande sätt: »hvad själfva kristendomens heliga sanningar vidkommer, äro de enligt sin eviga natur desamma i alla tider: man har därför med yttersta noggrannhet sökt att bibehålla den evangeliska läran i dess oförfalskade renhet. I det väsentliga af kyrkobruken har icke eller någon ändring bort eller kunnat göras»¹.

Svenska kyrkans nya dopritual, som skulle, ehuru under mycken opposition, bibehållas till år 1874, hade följande disposition. Början gjordes med »I Guds Faderns, Sonens» etc. och inledningsförmäningen. Därefter inleddes recitationen af Matt. 28: 18, 19, Mark. 16: 16 och Joh. 3: 5, med »upplyften edra hjärtan till Gud» och de formler, som förslaget 1799 hade². Efter bönen »Allsmäktige evige Gud» kom evangelium infantium, inledt med orden: »Att Gud nådeligen hör sin församlings bön, där-

gamla och nya handboken, hvad dop, brudvigsel och kyrkotagning angick, skulle till en början äga rum. I medio af febr. aflät Kgl. Maj:t proposition till samtliga ständer om ny kyrkohandboks antagande, dels emedan i denna åtskilligt fanns, som rörde kyrkolagen, dels på grund af prästerskapets privilegier 1723 § 23, där det försäkrades, att med kyrkodisciplinen och andra ceremonier skulle förblifva efter 1686 års kyrkolag och handboken, hvilka dock Kgl. Maj:t efter ständernas godtfinnande kunde låta förmera och förbättra. Inom bondeståndet väcktes nu motion, att den af prästeståndet föreslagna valfriheten skulle inskränkas. Allmänheten på landsbygden skulle annars tro, att det fanns tvänne slags dop. Lagutskottet behandlade sedan handboksfrågan, i sitt utlåtande betonande, att dess granskning gällde närmast det, som i handboken rörde kyrkolagen. »Om ceremonierna i allm. gjordes följande uttalande: »I samma mån dessa ceremonier närma sig till det enkla, höga och sköna i Gudalärans bud, lifvas känslan och beredas sinnena till ädlare njutning af religionens inflytelse». Utskottet föreslog, att den föreslagna valfriheten skulle äga rum blott till den första adventssöndagen 1811. Detta blef också ständernas beslut. Jfr särskildt prästest. prot. 1809—10, bd 3, s. 413 ff., 559 f., bd 4, s. 626, bd 5: 2, s. 225; Borgarst. prot., bd 6, s. 27 ff.; Bondest. prot., bd 8, s. 381 f., bd 9, s. 264 ff.

¹ Kyrko-Handbok 1811, s. 14.

² Se ofvan s. 111 f.

om förvissar oss det heliga och trösterika evangelium, hvilket läses hos Markus (i det 10 kap.)». Sedan kom Fader vår med handpåläggning och votum »Herren Gud, den evige Förbarmaren». Därför följde recitation af trosbekännelsen och kärleksbudet med resp. inledningsformler, sedan dopfrågan och slutligen själfva dophandlingen¹. Efter denna kom först deklarationen om upptagandet i församlingen, votum postbaptismale, välsignelsen, förmaningen till faddrarna och — eventuellt — erinran till församlingen. Afslutningen skedde med ordet »går i Herrens frid».

Vi ha nu att se till i hvad mån utländska förebilder inverkat på utgestaltningen af det nya dopritualet. I företalet till 1793 års förslag säger Troil, att han studerat Cramers, Hermes, Fischers och Bastholms skrifter samt att han med uppmärksamhet läst flera utländska liturgier, bland hvilka den kurpfalziska af 1786 och den kurländska af 1792 enligt hans uppfattning hade ett ostridigt företräde, men, tillägger han, »jag tror dock, att vi hvarken behöfva eller tåla en så allmän omstöpning»². Det gamla ritualets grundstomme blef ju också bibehållen. Mellan dopformulären i de af Troil förordade handböckerna, särskildt den kurländska, och det nya svenska äro likheterna i själfva verket icke många³. Gemensam är den rationalistiska uppfattningen af dopet såsom ett förpliktande förbund. Starkare än i de utländska betonas i det svenska ritualet, att dopet var en akt, hvarigenom barnet upptogs i den kristna församlingen. Från den pfalziska handboken har den svenska möjligen upptagit trosfrågornas förändring till recitation af trosbekännelsen. Den pfalziska inledningsformeln: »Lasset uns den christlichen Glauben bekennen, auf welchen dies Kind

¹ I trosbekännelsen insattes »de dödas uppståndelse» i st. f. kiözens uppståndelse», vidare »en helig christelig kyrka» i st. f. »ena helga allmänneliga kyrkio» samt »de heligas samfund» i st. f. »helga manna samfund». Vi markera dessa förändringar blott i en not, emedan de ej beröra blott dopritualet. Trosbekännelsen i detta har gestaltats efter trosbekännelsen vid gudstjänsten, ej tvärtom.

² Förslag 1793, s. företalet.

³ Handlungen und Gebete beym öffentlichen Gottesdienst in den Herzogthümern Kurland und Semgallen, Königsberg 1792, s. 105 ff.; Ordnungen, Gebete und Handlungen bey dem öffentlichen Gottesdienste der evangelisch lutherischen Gemeinen in Kur-Pfalz, Heidelberg 1786, s. 122 ff. Bägge dessa agendor har jag genom Lunds universitetsbiblioteks förmedling erhållit till låns från bibliotek i Berlin.

getauft werden soll» står den svenska synnerligen nära. Den pfalziska handboken kan i detta fall stå som typ för de flesta tyska agendor denna tid. Nästan öfver hela linien uppgaf man nämligen den gamla formen med frågor, riktade till barnet¹. Äfven den af Troil anförde Bastholm yrkade på frågeformens upphörande, men föreslog en annan omredigering: »Vil du være en Borger i Jesu Christi Rige, saa skal du troe paa Gud Fader etc.» Om man således vid trosmomentets formulering i det nya svenska ritualet snarast har att se tyskt inflytande, synes det sannolikt, att man vid abrenuntiationsfrågornas förändring tagit lärdom af Bastholm. Denne hade nämligen föreslagit att i abrenuntiationens ställe sätta recitering af tio Guds bud, sammanfattade i det dubbla kärleksbudet. Vidare ansåg han, att buden borde komma efter trosbekännelsen: först tro, sedan gärningar². Troil säger emellertid, att han genomläst många tyska liturgier och kanske har han då också sett den preussiska agendan, där äfvenledes kärleksbudets recitering förekommer³. Svårt är därför att afgöra hvad som bestämt de svenska förslagsställarna. Troligast är väl, att Bastholm varit auktoriteten. Han var under rationalismens tid en i Sverige mycket läst författare. Därtill kommer, att Troil i förslaget 1793 följde Bastholm i ett par andra punkter. Han gjorde det, när han uteslöt formeln »Herren bevare din ingång och utgång», likaledes när han afslutade tros- och abrenuntiationsmomentet med önskan: »Gud styrke detta barnet etc.», svarande mot Bastholms förslag: »Herren give ham dertil sin Naade». Här må påpekas, att de af Troil 1793 omedelbart före nämnda votum införda tvänne frågorna, riktade till faddrarna, synas vara formulerade i tämligen nära anslutning till det pfalziska formuläret. Att uppsöka utländska förebilder för de vidtagna smärre förändringarna i dopformulärets böner, är ändamålslost, då de rationalistiska tyska agendorna radikalt bröto med den liturgiska traditionen. Naturligtvis kan man påvisa ett och annat nyinfördt uttryck i det svenska formulärets

¹ Väl infördes icke i alla landskyrkor moderna agendor, men äfven där de gamla bibehöllos, användes de sällan, emedan prästen på denna tid hade stor liturgisk frihet. Rationalistiska privatagendor voro mycket flitigt brukade. Drews a. a. s. 341.

² BASTHOLM a. a. s. 44 f.

³ ENGELSTOFT a. a. s. 218.

böner, som har sin motsvarighet på tysk mark, men därmed torde intet vara vunnet. Likheten kan lika gärna vara tillfällig, beroende på gemensam rationalistisk åskådning.

I sin bok om liturgiens historia i Danmark, utgifven 1840, faller Engelstoft om det svenska dopritualet af år 1811 det omdömet, att det i flera hänseenden hörde till dem, som voro mest förtjänta att tagas till mönster¹. Han motiverar detta därmed, att det svenska formuläret lät tanken på församlingen klart framträda. Barnet upptogs genom dopet i denna, men det subjektiva tillägnandet förlades till framtiden. Barndopet fick ett komplement i konfirmationen². Engelstoft klandrar dock, att det svenska ritualet bibehållit den egentliga s. k. dopfrågan. Alla frågor borde förläggas till konfirmationen. Det hade ju Troil föreslagit 1793, men man hade sedan delvis återgått till det traditionella bruket. Att abrenuntiationen ersatts med kärleksbudet, hade vidare Engelstofts stora gillande. Slutligen fann han berömvärdt, att man i Sverige gjorde så rikligt bruk af evangelieordet: Matt. 28: 18, 19, Mark. 16: 16 och Joh. 3: 5 voro införda som själfständiga bibliska lektioner³. När Engelstoft skref detta, hade den liturgiska restaurationen, inledd genom den preussiska agendan af år 1822, redan kommit i full gång i Tyskland. Och fastän förändringarna i det svenska dopformuläret ej varit så långt gående som i Tyskland, hördes också i vårt land ett stigande rop på återgång till det gamla.

* *

*

¹ ENGELSTOFT a. a. s. 219 f.

² Observeras bör, att det är ingen tillfällighet, att handboksförslagen 1793 och 1799 samt handboken 1811 ha ett konfirmationsformulär, som korresponderar mot dopformuläret. Den nya församlingsakt, som nu officiellt infördes, kompletterade dopet, ja, såsom rationalismen fattade dopet, nämligen såsom ett förbund med ömsesidiga förpliktelser, kräfdes detta ett komplement. Uppfattningen af dopet inverkade på uppfattningen af konfirmationen. Tyngdpunkten i denna akt förlades till de löften barnen aflade, hvarigenom de åtog sig de förpliktelser, som redan i dopet ålagts dem. Waller, som 1800 opponerade mot förändringarne i dopritualet, ställde sig därför också tveksam gentemot konfirmationens införande. Det vore enligt hans åsikt förenadt med våda att sanktionera nya religionsakter, emedan aktningen för de gamla därigenom undergräfdes.

³ Engelstoft klandrar däremot, att den svenske prästen icke hade någon liturgisk frihet vid dopakten, hvarken i ord eller handling.

Missnöjet med dopformuläret 1811 framträdde först hos den andliga väckelse, som på 1820-talet och de följande årtiondena spred sig öfver stora delar af Norrland. Rörelsen hade en väckelses alla vanliga kännetecken. Dess fel äro lätt skönjbara, men också dess förtjänster. Man började med att opponera mot viss andlig litteratur, hvilken man menade dref lagen på nådens bekostnad, och höll sig i stället hårdt till Luther, hos hvilken man fann den fria nåden klart uttalad. Det utmärkande för hela rörelsen var just den starka erfarenheten af nådens genombrott, en nåd, som man verkligen kände som nåd, d. v. s. såsom fri gåfva. Man kände gudsgemenskapen såsom gåfva så mycket starkare, därför att man förut känt kristendomen såsom en lag. Kristendomens etiska sida hade varit isolerad från och skjuten i förgrunden på bekostnad af det specifikt religiösa. Här ligger orsaken till att man föll i en motsvarande ensidighet. Man kunde icke nog framhäfva nåden och gåfvan, hvarje tal om gåfvans ansvar och de förpliktelser den medförde, men ju också gaf kraft att fylla, kändes såsom ett undanskymmande af nåden. Härmed sammanhänger ett annat karaktäristiskt drag i rörelsen. Ju mer intensivt man kände den andliga befrielsen till barnskap hos Gud, desto mer lefvande kände man motsatsen mellan sitt förra och sitt nuvarande tillstånd, dess starkare ord kände man sig behöfva för att uttrycka det, hvarifrån man visste sig vara befriad. Det är ju ofta så, att förnimmelsen af det onda är starkast hos dem, som stridt mest däremot och vunnit de största segrarna däröfver. Människor med dylik erfarenhet förstå hvad som ligger i den bibliska föreställningen om djäfvulen och utan att känna rädsla för möjligen vidhängande vidskepelse i den folkliga föreställningen om djäfvulen, tveka de merendels ej att använda denna föreställning, i det de ej kunna gifva något adekvatare uttryck för det hvarifrån de befriats än så, att de förlossats från djäfvulens våld. Om nu därtill kommer, att väckelsen — och det är det vanliga — uppstår i sådana folk-lager, där den allmänna och teologiska bildningen är bristfällig, har den intet intresse af att särskilja de från en lägre religiositet kommande element, hvilka stundom hängt sig fast vid och i viss mån förvanskat de bibliska föreställningarna och uttrycks-sätten.

Från de nu framdragna synpunkterna opponerade läsarna

mot mycket inom kyrkan, mot katekes, psalmbok och handbok. I den sistnämnda var särskildt dopformuläret dem en nagel i ögat¹. Det är icke svårt att begripa hvilka partier i detta, som voro dem särskildt misshagliga. Själfva uppfattningen af dopet såsom ett förbund med ömsesidiga förpliktelser måste förekomma dem i hög grad missvisande och en gifven följd däraf var, att allt, som i detta ritual tydde på människans förbundsensliga plikter, enligt deras mening måste borttagas, om dopet skulle komma till sin rätt. Deras angrepp koncentrerade sig därför på kärleksbudet med dess inledningsformel och på det etiska momentet i dopfrågan. Men de anmärkte också på att abrenuntiationen var borttagen. Anmärkningen är ganska egendomlig². Abrenuntiationen betecknade ju de subjektiva betingelserna för dopets mottagande. Med den plats den hade i det gamla formuläret, måste den närmast uppfattas såsom ett lagiskt moment. Kärleksbudet var ju endast en positiv ersättning för den, dessutom placerad på en lämpligare plats, nämligen efter trosbekännelsen. Vid denna abrenuntiationens betydelse tycktes läsarna icke fästa sig. Så mycket mer vikt lade de vid de enstaka orden i densamma. Där talades om djäfvulen och hans väsen. Skälet till att dessa ord uteslutits i det nya formuläret, ansåg man vara antingen förnekelse af djäfvulens tillvaro eller ett försök att vända uppmärksamheten bort från arfsynden. Just därför ville man ha abrenuntiationen tillbaka. Af samma skäl yrkade man på kors-tecknets återupptagande. Väl var detta långt ifrån något väsentligt vid dopet, men var icke orsaken till dess uteslutande fiendskap till Kristi kors?

1844 petitionerade norrlandsläsarna hos konungen om att återfå de gamla böckerna, således också 1693 års dopformulär, eller om detta förvägrades dem, om tillåtelse att separera sig från svenska kyrkan. Vid riksdagen 1844—45 väcktes inom prästeståndet motion om åtgärders vidtagande för att stilla oron inom de norrländska församlingarna, därvid också en revision

¹ PER ERSSON, Christliga anmärkningar öfver de hufvudsakligaste falska lärosatser, som finnas i den nya katekesen, psalmboken och kyrkohandboken, 1842. Jfr Nordisk kyrkotidning utg. af Ternström, 1843 s. 70, 121, 138.

² Dopet efter den nya handboken var »en döpelse till lagen och till Moses».

af handboken framställdes såsom önskvärd¹. Motionen föll², men då regeringen infordrat utlåtande om läsarnas petition från resp. myndigheter, kom handboksfrågan ånyo på tal. I allmänhet ställde man sig afvisande mot läsarna, äfven om man icke var blind för handbokens brister. Domkapitlet i Hernösand påpekade oförenligheten mellan läsarnas kraf på kärleksbudets borttagande och dopfrågans omgestaltning å ena sidan och deras yrkande på abrenuntiationens återupptagande å den andra. Kontraktsprosten Nordlander i Skellefteå, som också hade att yttra sig i egenskap af kyrkoherde i en församling, där stor oro försports, menade, att en eftergift för läsarnas fordringar betydde ett partitagande för den döda tron. Han förväxlade vidare — man får väl antaga bona fide — abrenuntiation och exorcism och påstod, att läsarna ville ha tillbaka den senare. Det gaf honom anledning att tala om medeltidshufvuden, som önskade sig tillbaka ting, länge sedan utdömda af den teologiska vetenskapen³. De teologiska fakulteterna i Uppsala och Lund kommo också in med yttrande⁴. Den förra erkände vissa brister i handboken och fann, att det klandrade kärleksbudet gärna kunde ha varit borta ur dopformuläret. Det låg implicite i trosbekännelsen och var infördt emot liturgisk tradition. Men abrenuntiationen var fakulteten ingalunda hågad att återinföra, ej heller korstecknet. Man åberopade sig på att dessa moment icke kunde stödja sig på några nytestamentliga utsagor och pekade på de nyare tyska agendornas afvisande hållning. Öfverhufvud ville fakulteten icke genast gripa sig an med en handboksrevision. Den reviderade bibelöfversättningen borde först vara färdig. Mera gynnsam för en snar revision var Lundafakulteten⁵.

Vid 1851 års riksdag blef frågan om handboken, resp. dopformuläret ånyo dragen inför prästeståndet såväl från rege-

¹ Motionär var doktor Sandberg. Prästest. prot. d. 31 mars 1845, bd 10, s. 137 ff.

² Eckl. utsk. utl. prästest. prot. bd 12, s. 283 ff., debatten, bd 12 s. 379 ff.

³ Bägge dessa utlåtanden äro aftryckta i Nordisk kyrkotidning 1845, s. 70 och 89.

⁴ Äfven dessa äro aftryckta i Nordisk kyrkotidning 1846, s. 81 o. 105.

⁵ Ett flertal petitioner inlämnades till Kgl. Maj:t från läsarna. Redogörelsen för dessa lämnas i prästest. prot. 1851, bd 3, s. 322 ff.

ringens sida som genom enskild motionär¹. Med anledning af läsarnas petition hade justitiekanslern tillstyrkt, att deras begäran att få använda 1693 års handbok skulle bifallas på vissa villkor och på viss tid. Detta förslag kunde räkna på sympatier från många håll, men prästeståndets majoritet var afgjort däremot². Naturligtvis tänkte man här ännu mindre på att gifva tillstånd till separation. I stället beslöt man sig för att tillstyrka en genomgående revision af handboken, dock utan att dess hufvudsakliga innehåll förändrades. Detta beslut fattade man icke af blott underfallenhet för läsarna, utan på grund af egen öfvertygelse om bl. a. dopformulärets brister. Den ståndpunkt prästeståndets majoritet intog, stämde visserligen öfverens med läsarnas i några punkter, men sammanföll ingalunda med denna. Tvärtom gjorde man sig mycken möda att genomdrifva flera af läsarnas anmärkningar och positiva yrkanden³. Beslutet ifråga betyder därför, att partimotsättningen i kyrkan icke inskränkte sig till att vara den mellan rationalism, sympatiserande med 1811 års handbok, och väckelsefromhet, som ville tillbaka till den gamla handboken. De nya krafter, som voro i rörelse, framträdde ej klart vid 1851 års riksdag⁴. De höllo då på att arbeta sig fram. Hvad de inneburo, visade sig först i det förslag till ny handbok, som framlades 1854. Kgl. Maj:t gick nämligen prästeståndet till mötes och tillsatte, på grund af dess skrifvelse, 1852 en kommitté till handbokens öfverseende. Två år senare framlades resultatet af kommitténs arbete⁵.

Från dopritualets föregående historia erinra vi oss, att reformkraf och reformer grupperat sig omkring trenne punkter,

¹ Doktor Grafström motiverade om revision af katekes, handbok och psalmbok. I motionen instämde biskop Bergman, professor Carlsson, prostén Wallin, domprost Thomander.

² Thomander stod här mot Reuterdaahl. Jfr Reuterdahls broschyr »Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter, Sthm 1853, och Thomanders Om svenska kyrkan och skolans angelägenheter, intagen i Thomander, Saml. skr. II, Lund 1879, s. 318 ff.

³ Eckl. utsk. pastoralafd. utl. nr 2 var synnerligen vidlyftigt och genomgick omständligt alla läsarnas klagomål.

⁴ Utrymmesskäl hindra att ingå på den i hög grad intressanta diskussionen i prästest. ang. eckl. utsk. utl. Prästest. prot. d. 13 aug. 1851, bd 10, s. 361 ff.

⁵ Kyrko-Handbok . . . Förslag, Sthm 1854.

i fråga om exorcismen och i samband därmed om korstecknet, om abrenuntiationen och trosbekännelsen eller om trosbekännelsen och kärleksbudet samt slutligen om »duriores phrases» i inledningsallokution och böner. Den första frågan var nu skaffad ur världen. Kommitterade ansågo sig kunna konstatera, att ingen röst höjt sig för exorcismens återinförande¹. Den kunde visserligen, enligt deras mening, försvaras och förklaras, men gaf dock alltid anledning till vidskepligt missförstånd. Därför borde den ej åter upptagas, så mycket mindre som »det man genom exorcismen velat framhålla, kan i en för många mindre anstötlig form lika bestämdt blifva uttaladt». Korstecknet upptogs ej heller i det nya förslaget. Kommitterade ansågo väl, att Kristi församling icke ägde någon skönare och heligare symbol än korset, men då korstecknet i den liturgiska traditionen alltid stått i innerligt samband med exorcismen, måste man lämna det åsido. Den ersättning exorcismen fått i 1811 års formulär, »Herren Gud, den evige förbarmaren etc., uteslöto kommitterade. Motivet härtill låg i deras ställning till abrenuntiationen.

Beträffande denna var situationen ganska egendomlig. Rationalismen hade ersatt den med förpliktelsen till kärleksbudet och var naturligtvis emot dess återinförande. Väckelsen önskade den tillbaka för att i dess starka uttryck få fram den bakgrund, mot hvilken dopets gåfva skulle ses, således icke för dess egentliga betydelses skull, öfver hvilken de knappt reflekterade. Kommitterade föreslogo verkligen abrenuntiationens återupptagande väl icke i dess gamla, utan i en sammmandragen form: »Afsäger du dig djäfvulen och alla hans gärningar och allt hans väsen», hvarigenom den blef något mindre i ögonen fallande än förut, men i grunden var den ju densamma och placerades också på sin gamla plats strax före trosbekännelsen. Den kritik, som redan riktats mot läsarna, att de nämligen ville införa ett förpliktande moment för trosbekännelsen tvärt emot sina egna principer, tillbakavisade kommitterade genom påståendet, att abrenuntiationen icke betecknade den subjektiva betingelsen för delaktiggörandet af dopets gåfva på det sättet, att man måste lefva ett i kristlig mening etiskt lif, innan man kunde erhålla Guds nåd. Denna skulle ju i stället gifva kraft att lefva ett sådant lif. Det var

¹ Förslag 1854, motiver, s. 15 ff.

enligt kommitterade mindre välbetänkt att ersätta abrenuntiationen med kärleksbudet eller, såsom de heller ville säga, sätta kärleksbudet på abrenuntiationens plats. De bägge momenten motsvarade icke hvarandra, ty abrenuntiationen hade primärt religiös betydelse. Kärleksbudet före dophandlingen kunde gifva anledning till att man uppfattade dopet såsom ett lagförbund. Abrenuntiationen var däremot ett naturligt komplement till trosbekännelsen. Ty hvad denna positivt betecknade, nämligen baptizandens förklaring att han gick in på dopvillkoren och således begärde att bli döpt, kom på ett negativt sätt fram i abrenuntiationen. Genom denna förklarade sig baptizanden villig att utträda ur syndens och djäfvulens rike¹. Denna kommitterades specifikt religiösa uppfattning af abrenuntiationen, så vidt skild från den vanliga, var vunnen genom analys af ordningen vid det gammalkyrkliga proselytdopet, och detta hade till följd att proselytdopets schema ånyo flyttades öfver på barndopet.

Länge hade man i Sverige sökt skapa ett själfständigt barn-dopsformulär. I det hänseendet var 1811 års ritual ett framsteg. Kommitterade togo här ett steg tillbaka. De funno också frågeformen vara den naturligaste för det, som abrenuntiationen ville ha fram, och detta drog med sig en liknande konstruktion af trosbekännelsemomentet.

Icke utan talang försvarade kommitterade frågeformen. Enligt deras mening syftade abrenuntiationen på arfsynden och trosfrågan på »det i barnets innersta väsen slumrande behovet af frälsning och delaktighet i nåden d. ä. den treenige Gudens rike». Barnet var visserligen födt i synd, men också skapadt till Kristus, återlöst af honom och födt inom hans församling, därför predisponerat för Kristus. Egendomligt förefaller det nu, att barnet skulle tillfrågas om det ville lämna arfsynden, så riktigt det än var, att arfsyndens begrepp skulle komma fram i dopritualet. Här ses lätt att proselytdopets schema inverkat, hvilket också är fallet, när barnets tro fattades såsom ett ound-

¹ Den åtskillnad, som gjordes mellan abrenuntiationen och förpliktelsen till kärleksbudet, var konstlad och kunde icke genomföras i fråga om barn-dop. Vid 1853—54 års riksdag försvarade Annerstedt abrenuntiationen, i det han framhöll, att en påminnelse måste gifvas, att Kristi efterföljelse kräfver en fortfarande afsägelse och strid mot djäfvulen och allt hans väsende och alla hans gärningar. Men det är ju detsamma, som kärleksbudet positivt uttrycker. Prästest. prot. d. 2 sept. 1854, bd 8, s. 23 f.

gämligt villkor för dopets meddelande. Hvarför kommitterade höllo fast vid detta schema, ådagalägges klart af deras försvar för den egentliga s. k. dopfrågan. De menade, att alla måste anse den vara oundgängligen nödvändig, ty annars kom barnets frivillighet vid dopet icke till uttryck. Frågeformen var således af värde därför att den betecknade frivilligheten. Men hvarför lade man sådan vikt vid denna? Vi erinra oss Wallers opposition vid 1800 års riksdag mot frågornas borttagande. Också Waller såg i dessa ett symboliskt uttryck för barnets frivillighet. I såväl det ena som det andra fallet fattades frivilligheten såsom en oundgänglig förutsättning för antagandet af dopets reala verkan. Man trodde sig icke kunna fasthålla tron på denna, utan att på barndopet tillämpa proselytdopets schema. Därifrån fick man frivilligheten och frågeformen som symboliskt uttryck därför. Man tog således upp frågeformen för att få fram dopets reala verkan. Tron på denna var hufvudintresset och såvidt kommitterade på denna punkt gjorde front mot rationalismen och återknöto vid den gammallutherska utveckling, måste man gifva dem rätt. Men beklaga måste man, att den liturgiska traditionen i denna restaurationens tid var dem så öfvermäktig, att att de icke förmådde bringa sin öfvertygelse till uttryck utan genom omtolkning af liturgiskt arfvegods, som icke passade för ett lutherskt barndopsritual. Med frågeformen förhöll det sig på samma sätt som i forna tider med exorcismen. Den kunde bibehållas endast genom att omtolkas. Speners ord om exorcismen: »Indessen bleibts dabei, dass die Glosse besser ist als der Text, und dieser nicht anders gerettet werden kann als durch jene» kunna tillämpas också på frågeformen.

Att kommitterades hufvudintresse var tron på dopets reala verkan visar den konstruktion de gäfvos de moment, som i formuläret följde efter abrenuntiations- och trosfrågorna. Dopfrågan erhöll formuleringen: »Barn, vill du på denna trosbekännelse varda döpt?» Därigenom ville kommitterade undvika talet om förpliktelse till trosbekännelsen. De menade, att det här var fråga om tron såsom bekännelse, icke om tron såsom lif, om bekännelsen icke såsom det mål, hvartill dopet ledde, utan såsom det föregående villkor, på grund hvaraf dopet erhöles, och såsom den lärogrund, på hvilken baptizandens hela kommande

kristendom skulle hvila¹. Dopets reala verkan låg i den kraft det gaf att lefva efter bekännelsen. Den nya lifskraften meddelades genom dophandlingen. Tankegången är fullt klar, men icke fullt luthersk. Utan tvekan har proselytdopets schema tillämpats. Resultatet blir, att tro och lif skiljas åt, men när helst detta sker, blir tron intellektualistiskt fattad och den katolska uppfattningen af nåden såsom en öfvernaturlig naturkraft kommer fram. Det sker här. Så lofvärd därför än kommitterades sträfvan var att i sitt förslag till formulär få tron på dopets reala verkan uttalad, måste det sägas, att afsikten var betydligt bättre än utförandet.

Kommitterade anade, att förslaget om abrenuntiationen skulle stöta på starkt motstånd och föreslogo därför ett alternativ². Detta utgjordes af den ersättning för exorcismen, som 1811 års handbok infört, dock något omformulerad. Orden »bevare dig ifrån syndens välde» ansågos för matta och utbyttes mot »uttaga dig ifrån mörkrets och syndens väldighet». Det var kommitterades mening att äfven om detta alternativ antogs frågeformen vid trosbekännelsen skulle bibehållas. Man lägger genast märke till det egendomliga, att kommitterade upptogo ersättningsformeln för exorcismen såsom ersättning för abrenuntiationen. Det tyder onekligen på att deras tolkning af abrenuntiationen var konstlad, i det de i denna läste in ting, som borde uttryckas med helt andra medel. Det finnes ju ingen motsvarighet mellan de bägge alternativen. Abrenuntiationen med dess svar skulle beteckna barnets villighet att lämna arfsynden, men alternativet talade blott om Guds makt att uttaga barnet från syndens välde. Det gemensamma var endast de starka uttrycken för det ondas makt. Det var detta de väckte fäste sig vid.

Hvad slutligen kommitterades ändringsförslag med afseende på inledningsförmaning och bönen beträffar, så skedde också här en

¹ Kommitterade åberopade som stöd för sin uppfattning de tyska handböckernas »auf diesen Glauben» »auf dies Bekenntnis». C. A. AGARDH hade nog rätt i sitt påstående, att kommitterade här begingo ett misstag. Den tyska formen betydde »in hanc fidem». Agardh i Granskning af ... kyrkohandboken införd i Saml. skr. I, s. 256.

² Bland kommitterade hade Björling röstat emot abrenuntiationen. Prästest. prot. 1854, bd 8, s. 24. — Agardh såg i kommitterades förslag ett försök att återinföra en vidskeplig djäfvulslära af samma art som den han trott sig finna hos schartauanerna. Agardh a. a. s. 216 ff.

återgång till den liturgiska traditionen åtminstone till en del. »Duriores phrases» kommo igen. I inledningsallokutionen insattes åter det sedan gammalt omtvistade uttrycket, att barnet var i djäfvulens våld. För öfrigt vidtogos en del stilistiska och språkliga förändringar i den nämnda allokutionen. Bönen »Allsmäktige evige Gud» omarbetades ånyo och förkortades¹. Deklarationen efter dophandlingen bortföll. Senare delen af votum postbaptismale undergick en betydlig förändring. Däri inarbetades nämligen Pauli ord från Rom. 6 om dopet, hvarigenom man fick en ersättning för det uteslutna kärleksbudet. Förpliktelsen fick därigenom sin rätta plats, nämligen efter dophandlingen. Den starkt rationalistiska erinran till församlingen, »Kristne låtom oss etc.», uteslöts. Slutligen må anmärkas, att man strax efter Fader vår insatte den gamla formeln »Herren bevare din ingång och utgång nu ock till evig tid».

Förslaget var undertecknad af J. A. Butsch såsom ordförande, Th. Annerstedt, A. E. Knös, C. O. Björling, E. G. Bring och Th. Wensjoe. På det hela taget kan det karaktäriseras som ett försök till restauration. De krafter, som drifvit fram det, lågo dock icke i väckelsens linie. Vål voro kommitterade liksom de väckte emot den typiskt rationalistiska uppfattning af dopet såsom ett förpliktande förbund och hade med dem gemensamt intresse att framhålla åtskillnaden mellan naturens och nådens ordning. Men endast kommitterade hade däraf dragit konsekvensen med afseende på barndopet. Endast hos dem fauns såsom hufvudintresse öfvertygelsen om Guds handlande i dopet med barnet. Men vi ha påpekat, att denna deras öfvertygelse iklädt sig föråldrade former, i det man anlagt proselytdopets schema och i

¹ Bönen erhöll följande lydelse: »Allsmäktige, evige Gud, Käre himmelske Fader! Vi tacke Dig af allt hjärta, att Du Din heliga christna kyrka alltid vid makt håller och förökar, och nu hafver låtit detta barnet födas på nytt till evinnerligt lif. Vi bedje Dig, att Du värdes det i Döpelsens nåd städse bevara, så att det må uppväxa i Din fruktan, och såsom det är begrafvet med Christo genom dopet i döden, det ock i Hans uppståndelses kraft må vandra i ett nytt lefverne, alltid vara Dig behagligt och efter detta lifvet undfå de saligas arfvedel i himmelen. Genom samma Din Son Jesum Christum, vår Herre. Amen». Att observera är satsfogningen »i döpelsens nåd städse bevara, så att det må uppväxa i Din fruktan». Den kristna lifsutvecklingen framställes härigenom såsom uppbyggd på den i dopet undfångna nåden.

sammanhang därmed opererade med ett icke fullt lutherskt nådebegrepp. För bägge dessa felgrepp voro de åt rationalismen lutande synnerligen känsliga. Det skulle visa sig, att det senare felsteget stötte också de väckta och andra med dem.

Den behandling det nya förslaget fick vid 1853—54 års riksdag lade i dagen, att det ingalunda betecknade jämnviktsläget inom kyrkan. Inom prästeståndets pastoralutskott, hvilket först hade att afge yttrande öfver förslaget, synes J. H. Thomander ha varit den ledande mannen¹. Som arbetsmaterial förelägo utlåtanden öfver handboken från resp. kyrkliga myndigheter. Utskottets arbete gick ut på att fasthålla det man vunnit genom 1811 års formulär, nämligen de goda ansatserna till ett verkligt barndopsformulär, samtidigt som man ville ge rätt åt de väcktas kraf på att skillnaden mellan nåden och naturen skulle bli tydligt uttalad. Härigenom öppnades också möjlighet för att tanken på dopets reala verkan skulle komma till uttryck, men detta var ett andrahandsintresse för utskottet. Kommitterades och utskottets sträfvanden hade således olika utgångspunkt och kunde sägas komplettera hvarandra. Jämnviktsläget var vunnet, när de bägge intressesfärerna kunde stämmas i samklang mot ett gemensamt mål. Detta kunde ske, först när den specifikt rationalistiska tolkningen af dopet mist sitt herravälde inom kyrkan. Förhandlingarna inom prästeståndet visade emellertid, att denna ännu kunde räkna på starka sympatier.

Pastoralutskottet förmådde icke att skapa ett barndopsformulär utan att göra intrång på kommitterades hufvudintresse och i någon mån på de väcktas, lika litet som kommitterade förmått föra fram sin öfvertygelse, utan att tillämpa proselytdopets schema². Riktigt var det, att utskottet i sitt förslag bestämt afvisande frågeformens återupptagande. Abrenuntiationen ströks och recitationen af trosbekännelsen bibehölls. Dopfrågan fick stå kvar, men icke med kommitterades formulering. Utskottet föreslog: »Barn, vill du till denna tro varda döpt», svarande mot inledningsformeln till bekännelsen »Låtom oss höra den kristna

¹ För Thomanders ställning jfr hans recension af handboksförslaget i Vaktaren 1854 n:r 26. Sina tankar om barndopet har han framställt i en uppsats, »Försvar för barndopet mot dess nyare vedersakare» (1855) intagen i hans Saml. skrift II, Lund 1879, s. 240 ff.

² Pastoralutskott. utl. 1853, nr 2.

tro, till hvilken detta barn skall döpas». Genom denna omformulering försvann kommitterades tankegång om dopet såsom lifsmeddelelse på grund af baptizandens trosbekännelse, men samtidigt insmög sig något af rationalistisk tolkning. »Till» tydde på dopets förpliktande karaktär. En eftergift åt rationalistiskt håll låg också i utskottets förslag, att inledningsallokutionen i 1811 års handbok skulle bibehållas. Om således därigenom en del »hårda uttryck», som de väckta satte värde på, försvunno ville utskottet dock, att skillnaden mellan natur och nåd skulle komma fram. I den afsikten uteslöts bönen »Helige Fader, allsmäktige evige Gud» och insattes i stället en omarbetning af den bön, som i 1693 års formulär kom näst efter korstecknet¹. Däri talades om hjärtats blindhet och djäfvulens snaror, men också om den nya människan, som skulle tjäna Gud. Under ståndets öfverläggningar förklarade Thomander, att man insatt denna bön, därför att den syntes innefatta en tillräcklig häntydning på de sanningar, som besvärjelsen och afsägelsen voro ämnade att uttrycka, liksom den också kunde ersätta den i förslaget utelämnade hufvudsumman af lagen.

Anhängarna af 1811 års handbok voro icke fullt nöjda med utskottets förslag. Den nya bönen föll dem icke i smaken på grund af dess hårda uttryck. Förgäfves sökte Thomander öfvertyga dem om att man ingalunda i denna kunde finna exorcistiska kvarlefvor, lika litet som man af den kunde draga slutsatsen, att de barn, som dogo odöpta, blefvo fördömda. 1811 års bön, »Allsmäktige evige Gud», som de ville ha tillbaka, förutsatte också, att barnet före dopet icke var Guds barn. Man måste dock tala om det onda, som vidlådde barnen likaväl som alla andra människor. Bring, som förde kommitterades talan, anmärkte på, att bönen ifråga talade om vandringen i det nya lifvet, något som icke finge ske på denna punkt af ritualet.

¹ Bönens lydelse var denna: »Allsmäktige, evige Gud, vår Herres Jesu Christi Fader! Värdes se till detta barn, som Du till tron kallat hafver. Fördrif dess hjärtas blindhet och slit sönder alla djäfvulens snaror. Låt upp Din barmhertighets dörr att genom den nya födelsens bad alla onda lustar må förgås och en ny människa dagligen uppkomma och uppstå till att efterfölja Dina bud och gladeligen tjäna Dig i Din heliga christenhet, få där en sann läkedom och förkofras dag ifrån dag och på sistone komma till det eviga lifvet genom din Son Jesum Christum, vår Herre. Amen.»

om det skulle kallas evangeliskt. Han föreslog därför, att om kommitterades förslag icke kunde bli antaget, 1811 års bön måtte bibehållas, men därjämte att den af kommitterade förordade ersättningen för abrenuntiationen skulle insättas strax före trosbekännelsen. Detta blef också ståndets beslut¹.

På liknande sätt framträdde motsatserna vid öfverläggningen om dopfrågans formulering. Bring höll naturligtvis på kommitterades förslag, men då han fann, att detta icke hade några utsikter att bli antaget, yrkade han på den gammalkyrkliga formuleringen: »vill du varda döpt». På det sättet skulle häntydan på förpliktelsen försvinna. Också Sandberg, som representerade en med väckelsen besläktad fromhetstyp, opponerade mot hvarje formulering, som gaf dopet karaktären af ett kontrakt. Å andra sidan yrkade Sæve, att åtminstone i dopfrågan något om ansvar och plikt skulle nämnas. Trosbekännelsen vore en historisk tro och man måste se till att man fick garantier mot den döda tron. Förslagsvis formulerade han dopfrågan så: »Vill du till denna tros bekännelse och utöfning varda döpt?»². Ståndet stannade för utskottets förslag.

Hvad dopritualets senare hälft angår, hade ju kommitterade i votum postbaptismale inarbetat Rom. 6: 3, 4. Utskottet insatte omedelbart efter dophandlingen, en ny bön. »O Guds menlösa lam», hämtad från formuläret för nöddops bekräftelse i 1571 års kyrkoordning och 1614 års handbok. Senare delen af votum postbaptismale hade utskottet gifvit lofsägelsens karaktär. För att tillmötesgå inom ståndet uttalade önskningsar att efter faddermaningen få en erinran till församlingen, hvilken skulle ersätta 1811 års starkt rationalistiska, dock ännu af en och annan förordade allokution, framställde slutligen utskottet följande förslag: »Låtom oss nu höra aposteln Pauli förmaning till oss, som hafve undfått döpelsens nåd! Alla vi, som etc. (Rom. 6: 3, 4). Ära vare Fadern etc. (Gloria patri)». På alla dessa punkter anslöt sig ståndet till utskottet.

En jämförelse mellan det af prästeståndet nu antagna

¹ Prästest. prot. den 2, 6 och 26 sept. 1854, bd 8, s. 23 ff., s. 61 ff. s. 453 ff.

² En talare anförde Common prayer book som auktoritet. Där frågas: »Wilt thou be baptized? Wilt thou then obediently keep God's holy will and commandments, and walk in the same all the days of thy life?»

formuläret och det gällande af år 1811 ger vid handen, att i det nya den specifikt rationalistiska tolkningen af dopet såsom ett förpliktande kontrakt nästan helt tillbakaträngts. Blott spillror af den funnos kvar i de nya formuleringarna af inledningsformeln till trosbekännelsen och af dopfrågan. Det af de väckta påpekade återupptagandet af hårda uttryck hade däremot i mycket obetydlig grad ägt rum. Slutligen hade ritualet erhållit en mera biblisk färg genom den nya bönen efter dophandlingen och genom den nya anordningen vid erinran till församlingen. För öfrigt var det gamla bibehållet. Den restauration, som kommitterade, för att icke tala om de väckta, velat bringa till stånd, hade uteblifvit.

Handboksfrågan löstes icke vid 1853—54 års riksdag¹. Präteståndet enades ju bl. a. om ett revideradt dopformulär, men vid öfverläggningarna om andra kapitel i handboken kom man icke till något definitivt resultat. I en skrifvelse till Kgl. Maj:t redogjorde ståndet för de under förhandlingarna uttalade önskemålen. Kommitterade från år 1852 erhöilo nu i uppdrag att med ledning af denna skrifvelse framlägga ett nytt fullständigt handboksförslag². Detta blef färdigt mot slutet af år 1855 och trycktes 1856³. Dess dopformulär var naturligtvis det af präteståndet antagna. En och annan retuscheriug, särskildt i inledningsallokutionen, hade företagits⁴. Vid 1856 års riksdag uttalade präteståndet

¹ En motion om rättighet att använda 1693 års handbok blef också af präteståndet afslagen. Prästest. prot. d. 1 juni 1854, bd 5, s. 121 ff.

² Skrifvelsen återfinnes i Supplem. till prästest. prot. s. 97 ff.

³ Kyrko-Handbok . . . förslag, Sthm 1856.

⁴ Den erhöil följande formulering: »Oss kristna är genom Guds ord väl kunnigt, att alla människor födas med synd. Vi veta ock, att, om Jesus, Guds Son, vår Frälsare, ej kommit i världen, hade vi blifvit evigt förtappade. Emedan nu detta barnet, såväl som vi och alle andra, icke kan ingå i Guds rike, förrän det genom vatten och ande varder födt på nytt: därför vilja vi fullgöra hvad en christlig kärlek af oss kräfver och genom dopet öfverlämna detta barn till vår Herre och Frälsare, Jesum Christum; bedjande af allt hjärta, att han värdes det nådeligen undfå och förläna det sin Heliga Andes kraft till tro, till syndernas förlåtelse och till en sann gudaktighet, att det, såsom en medlem i Hans församling, må delaktigt varda utaf all den salighet, Han oss och alla människor, hvad de äro yngre eller äldre, förvärfvat och tillbjuder. Härtill förläne Gud sin välsignelse för Jesu Christi skull. Amen».

ånyo sitt gillande af det föreslagna dopritualet¹. Vid 1854–60 års riksdag aflät regeringen en proposition om antagandet af den reviderade handboken. Förslaget föll utom i prästeståndet². Endast kapitlet om enskild skrift och aflösning upptogs till behandling. Det sammansatta lag- och allmänna besvärs- och ekonomiutskottet afstyrkte regeringens proposition af tvänne skäl. Man menade, att handboksrevisionen framdrifvits af läsareoroligheterna, likasom också af den gällande handbokens mindre noggranna uppfattning af lärobegreppet. Vissa partier hade klandrats för matthet och oordning i tanken, för svaghet och torrhet i uttrycket. Häremot ställde utskottet den uppfattningen, först att läsarna ej skulle vinnas genom den nya handboken, sedan att den stora majoriteten af det svenska folket var belåten med den gamla. Tiden var för orolig för reformer. Den gamla handboken hade häfdens helgd och styrka³.

Detta uttalande föranleder oss att kasta en blick tillbaka på det kyrkliga läget, med särskildt afseende fästadt vid dopfrågan. Förut är framhållet, att andra krafter än väckelsens varit verksamma för att skapa en ny handbok, resp. ett nytt dopformulär, fastän utskottet i sitt nämnda utlåtande blott fäste sig vid denna såsom den mest i ögonen fallande faktorn. Utskottet ansåg, att läsarna icke skulle vinnas genom det nya förslaget, och däruti hade det onekligen rätt. Situationen var den, att väckelserörelsen på många ställen utvecklat sig till separatism, närmare bestämdt baptism⁴. Så underligt var detta icke, då den liksom all typisk väckelsefromhet, på grund af bristande historiskt sinne i grunden var likgiltig för kyrkan och därmed också för barndopet. Konsekvent genomförd blef den fientlig mot bådadera. Väckelsefromheten hade blicken riktad på nådens genombrott

¹ Följande mindre ändringar antogos. I bönen »O Guds menlösa lam, Jesu Christi, som älskar de menlösa» ändrades det sista »menlösa» till »barnen». I samma bön sattes »Din välsignelse» i st. för »Din heliga välsignelse». I fadderförmäningen utbyttes »Älskelige vänner i Christo» mot »Älskade Christne». Säve yrkade, att den gamla erinran till församlingen »Christne låtom oss» skulle återinföras — förgäfves. Pastoralutsk. utl. 1856 nr 2 och 3. Prästest. prot., bd 4, s. 190 f., bd 6, s. 48.

² Prästest. prot. d. 4 febr. 1860, bd. 2, s. 501 ff.

³ Sammans. lag- och allm. besvärs- och ekonomi-utskottets utlåtande 1860 nr 1. och 10.

⁴ Se t. ex. LUNDIN, Kyrkohistoria för hemmet III: 1, s. 266 f.

hos den vuxna människan och den starka skillnaden mellan förr och nu i en väckt människas lif ville den ha uttryckt i dopformuläret. Ju längre den kom i reflexion, desto klarare måste den se, att något sådant genombrott som hos vuxna icke kunde äga rum hos barnen. Slutsatsen drog en del ganska snart: alltså skall man uppskjuta dopet till en tidpunkt, då ett nådens genombrott kan ske.

I sitt förbiseende eller förnekande af Guds reala handlande i dopet med barnet hade baptismen en beröringspunkt med rationalismen. Bägge voro ytterst känsliga för hvarje spår till magisk uppfattning af nåden. Baptismen ansåg, att en sådan alltid måste förekomma vid barndop, rationalismen åter menade, att detta visst icke var fallet¹. Barndopet både ville och kunde den från sin ståndpunkt försvara. Den rationalistiska tolkningen af dopet såsom ett förpliktande förbund, hvilken vi mött omkring år 1800, lefde ännu kvar vid århundradets midt, ehuru vanligen i modifierad form. Vid 1853 års riksdag tolkade kontraktsprosten Runsten barndopet på följande sätt²: »Döpelsen bekänner det människoblivande eviga ordet såsom en hvarje särskild dopakt föregående allmännelig inre skapelsegrund, hvarur allt en människas andliga lif har sin första upprinnelse. Ty då troslivets uppkomst är en inom hvarje nyskapad människoande försiggående sådan akt af det högre livets nytändning, som icke först i följd af den mänskliga förrättade dophandlingen eller ens i följd af det mänskliga uttalade dopordet, utan redan dessförinnan är vorden i kraft af själfva Skaparens människoblifna återlösningssord verkad, så kan och bör just därför döpelsen blifva ett desto eftertryckligare insegel på den större lydnadsansvarighet, som just af den redan erhållna större lydnadsförmågan härflyter.» Dopet blef för Runsten en edsförpliktelse till ett rättfärdigt lif, manande och pådrifvande redan från barnomens tidigaste dagar. Med samma grunduppfattning kunde emellertid rationalismen uppträda i mera modifierad, mera kyrklig form³. Likaledes ledde ej hvarje väckelserörelse till separatism

¹ Jfr den svenske baptisten A. WIBERGS skrift »Det christeliga dopet», Philadelphia 1854.

² Prästest. prot. 1854, bd 8, s. 527 ff.

³ Jfr AGARDHS uppsats »Några upplysningar rörande barndopets ålder och uppkomst», Saml. skrift. I, s. 262 ff.

och baptism¹. Tvärtom funnos många väckta, som ville stanna kvar i kyrkan och många kyrkans trogna barn voro influerade af väckelsen. Bägge dessa riktningar inom kyrkan, den ena liggande i rationalismens, den andra i väckelsens linie, möttes, huru olika den fromhetstyp än var, som de hvar för sig representerade, i sin sträfvan att afvärja den magiska uppfattningen af dopet. Barndopet skulle vara *barndop*, huru det än gick med uppfattningen af dopets kraft och verkan.

Jämte dem fanns det en tredje riktning, den, hvilken handbokskommitterade företrädte. De, som hörde till denna, voro framför allt kyrkomän. Det kontinuerliga i folkets kristendomslif var deras ögonmärke, hvarför också barndopet för dem hade det allra största värde. Vi erinra oss från det föregående, huru de lade tonvikten på Guds verkliga handlande i dopet med barnet, men också huru de för att framställa denna sin öfvertygelse använde genom repositionsteologien gifna former, hvarigenom de tenderade åt en oluthersk uppfattning af nådebegreppet. För dem ställde sig saken så, att de hellre fördrogo anklagelser för oklarhet och katolska sympatier, än de uppgåfvon tron på Guds handlande i dopet. En fraktion af denna riktning representerades af dem, som samlade sig omkring Svensk Kyrkotidning. Här gjordes försök att skaffa bort den oklarhet, som alltid måste uppkomma, då man jämnställde dop af barn och dop af vuxna. I en artikel år 1860 behandlades sakramentens, särskildt dopets väsen². Skillnaden mellan ordets och sakramentens nådemedel sades bestå däri, att Kristus anammades endast af dem, som trodde, när han erbjöds genom ordet, men, när han erbjöds genom sakramenten, af alla, som blefvo delaktiga af dessa. I bägge fallen var tron villkoret för saligheten i Kristus, men icke för delaktigheten i honom. De gåfvor, som åtföljde sakramenten, ingingo i den människa, som blef delaktig af sakramenten, antingen hon trodde eller icke; i förra fallet lände det henne till salighet, i senare till osalighet och dom. Alla döpta voro faktiskt inlemmade i Kristi lekamen. De hade fått helighetens grund hos sig lagd och blifvit iklädda Kristus. Detta faktum stod kvar, hur än människan skickade sig. Ordet lät ur

¹ Jfr t. ex. uppsatser om dopet i tidskriften Evangelisten, årg. 1859 och 1860.

² Svensk kyrkotidning 1860, s. 289 ff.

den lagda helighetsgrunden lifvets och källans krafter tillströmma hjärtat. Den människa, som efter sitt dop genom synden skilde sig från Gud, lösgjordes icke helt och hållet från honom. Den bättring nya och födelse, som event. kom till stånd hos henne, var icke något helt nytt, utan anknöt vid döpelsen. Så långt artikelförfattaren. Huru lutherskt det än kunde vara att icke släppa nådemedlens objektivitet och att låta dopet omspanna hela människans lif, så lådde dock något i hög grad olutherskt vid det här använda nådebegreppet. Nåden var något annat och mera än favor Dei. Det ligger därför i öppen dag, att denna tredje riktning måste undergå en skarp kritikens skärseld, för att dess obestridliga sanningsmoment skulle rensas från slagget. Denna kritik utöfvades af de förut nämnda riktningarna, rationalismen och väckelsefromheten, men därjämte af en fjärde, som intog en egendomlig särställning, nämligen schartauanismen.

Vid prästmötet i Göteborg 1859 uppträdde biskop Björck och predikade front mot nylutheranismen¹. Det skulle föra för långt att mer än antydningssvis redogöra för schartauanismens ställning till barndopet. Björck opponerade mot hvarje tal om någon genom dopet förlänad character indelebilis. En sådan fann han häfdad af nylutheranerna. Antagandet af en sådan var att röra vid de subjektiva upplefvelserna bättring och tro och innebar en rubbning af deras fundamentala betydelse. Det fick icke ske. I samma stund en döpt människa för första gången föll i uppsåtlig synd, hade dopet mist sin betydelse. Man skulle kunna säga, att schartauanismen i allmänhet lät dopets verkan sträcka sig blott öfver det döpta barnets omedvetna period. I uppskattningen af dopets värde står därför denna riktning väckelsefromheten ganska nära. Barndopet har ingen tryggad plats i en åskådning, som förlägger tyngdpunkten till den individuella frälsningsprocessen, denna må bestämmas efter schartauanskt eller rosenianskt mönster.

Hurudant var läget inom kyrkan 1860? Man får icke af väckelsernas uppseendeväckande karaktär tillmätta dem någon dominerande betydelse i kyrkans lif. Det är nog sant, att de i viss mån satte sin prägel på tiden. Men att af det kyrkolag-

¹ Handl. rör. prästmötet i Göteborg 1859, s. 19 f. BJÖRCK hade i Pastoraltidning 1854, s. 127 ff. och 139 ff. ganska välvilligt behandlat det nya handboksförslaget.

stiftningsarbete, som blef en följd däraf att en del af väckelse-rörelserna utmynnade i separatism, och som i hög grad sysselsatte sinnena, draga den slutsatsen, att väckelsen var den enda, verkligt drifvande faktorn i kyrkans lif, är helt säkert oriktigt¹. Tiden får sin signatur också af andra faktorer. En af dessa ligger på rationalismens linie, en annan utgöres af gammal- och nylutheranism. Mindre kommer schartauanismen i betraktande på grund af sin utprägladt lokala karaktär. Handbokens, resp. dopritualets historia säger, att rationalismen ännu 1860 hade öfverhand. Dock kräfver detta påstående en inskränkning. Att handboksfrågan föll 1860, berodde på riksdagens hållning. Men efter de principer denna var sammansatt, utgjorde den ingen säker gradmätare på styrkan af de krafter, som rörde sig inom kyrkan, ty helt naturligt var i riksdagen såsom helhet betraktad den rationalitiska riktningen starkast företrädd. Likväl torde man våga påståendet, att ännu 1860 rationalismen var den utslaggifvande faktorn inom kyrkan, låt vara att denna rationalism var ganska kyrklig. Jag har det intrycket af det kyrkliga läget, sådant det framstår under de talrika debatterna om kyrkliga frågor på 1850-talet. Bevis för mitt påstående kan jag i detta sammanhang på grund af utrymmesskäl icke andraga. Genom införandet af en särskild representation för kyrkan blef en inblick i kyrkans inre lif möjliggjord. Därigenom bereddes också tillfälle för de typiska riktningarna inom kyrkan att med ursprunglig kraft utöfva ett bestämmande inflytande på de kyrkliga angelägenheterna. Dock kan det, som vi nyss sade om riksdagen, omvänt tillämpas på kyrkomötet. Detta har aldrig varit någon gradmätare på rationalismens styrka inom kyrkan, liksom det nästan alldeles utestängt rationalistiskt inflytande på de kyrkliga angelägenheterna, såvidt dessa bestämmas af kyrkomötet. Det har sina obestridliga fördelar, men också sina nackdelar, ty rationalismen såsom en ständig kyrklig företeelse har — det visar icke minst dopritualets historia — att frambära viktiga sanningsmoment, hvilka ej kunna umbäras i det kyrkliga lifvet. Som bestämmande faktor är den ödesdiger, såsom kontrollerande ounbärlig. Följden af det rationalistiska elementets utestängande från kyrkomötet har blifvit, att detta element sökt göra sig allt

¹ Så synes LUNDIN göra i sin Kyrkohistoria för hemmet III: 1.

starkare gällande genom riksdagen med tendensen att på det sättet tillvälla sig bestämmanderätten inom kyrkan. Incidit in Scyllam qui vult vitare Charybdin. Men vi återvända till dopritualets historia.

Det låg något sant i det vid riksdagen 1860 gjorda uttalandet, att den gamla handboken hade häfdens styrka och helgd. Ju längre en liturgi användes, desto svårare blir det i allmänhet att få den ändrad. Tröghetslagen äger sin giltighet icke minst i liturgiska ting, och helt naturligt är detta, då liturgien är ett uttryck för den historiska kontinuiteten. 1860 hade Anjou och Sundberg reserverat sig mot utskottets beslut, då det afstyrkte det nya handboksförslaget, och de hade fått sitt stånd med sig. Anjou hade därvid pekat på särskildt det gällande dopritualets otillfredställande beskaffenhet. Vid det första kyrkomötet 1868 hade den riktning, som Anjou och Sundberg representerade, kommit i en helt annan position med hänsyn till bestämmanderätten inom kyrkan. Kyrkomötet hade fått den afgörande rösten i de liturgiska frågorna och inom kyrkomötet hade den ortodoxa riktningen majoriteten. Vi ha sett hur denna, betecknande en återgång till gammallutherska positioner också ifråga om dop och dopritual, varit intresserad af att få till stånd en revision af 1811 års formulär. Initiativet till uppgörandet af ett nytt handboksförslag hade den icke tagit, men det nya, som framkommit, var i hufvudsak dess verk. Kgl. Maj:t hade i en skrifvelse till kyrkomötet begärt dess yttrande huruvida frågan om en ny kyrkohandbok skulle bli föremål för ny behandling eller om den icke vidare skulle föranleda någon åtgärd eller ock om det kapitel, det andra, som riksens ständer 1860 i sin skrifvelse omnämnt med särskildt gillande borde till offentligt bruk antagas. Med anledning häraf uttalade sig kyrkomötet för vissa partiella ändringar i handboken, hvilken dock ej berörde dopritualet, och beslöt, på förslag af biskop Brüg, att för öfrigt blifva vid det gamla, detta emedan meningarna visat sig delade icke blott ifråga om det sätt, hvarpå ändringar borde verkställas utan ock om någon ändrings behöflighet öfverhufvud¹. Enstaka röster höjde sig för det 1856 af prästeståndet förordade dop-

¹ Allmänna kyrkomötet 1868. Förhandlingarna . . . af F. P. HIERTA, Sthm 1868—71, s. 22, 471 f. 542, 570 ff.

formuläret, men förmådde icke göra sig gällande¹. Biskop Beckman försökte än en gång den gamla utvägen att söka stilla oron i Norrland, i det han föreslog, att 1693 års formulär skulle under vissa villkor få användas vid sidan af det gällande, men försöket strandade på motviljan mot att bryta den liturgiska enheten².

Vid det följande kyrkomötet, 1873, bragtes dopritualet på tal genom tvänne motioner. Domprosten Strömberg yrkade, att de kapitel i handboken, som hittills lämnats orörda, nu skulle revideras, Beckman, att dopformuläret i 1855 års handboksförslag skulle antagas³. Med anledning häraf föreslog den prästerliga afdelningen, att det gällande formuläret skulle utbytas mot ett nytt, hvars förra del, t. o. m. dophandlingen, skulle tagas ur 1855 års, under det den senare delen skulle hämtas ur 1854 års förslag. Skillnaden mellan det gamla och det nya blef genom denna anordning icke så stor⁴. Hufvudsakligen på formella grunder reserverade sig biskoparna Flensburg, Genberg och Rundgren mot detta beslut. Under debatten i plenum gjorde den sistnämnde gällande, att han icke under sin verksamhet förspott något missnöje med 1811 års ritual. Han understöddes af biskop Björck, så tillvida som denne också förklarade, att han för sin del icke kände något större behof af ändring. Då han emellertid af andra talare hört, att man i norra Sverrige tagit anstöt af vissa oegentligheter i det gamla formuläret, ville han icke motsätta sig antagandet af det föreslagna nya. Det är egendomligt att härvid iakttaga styrkan af de konservativa instinkterna. De nämnda männen ogillade från sin ståndpunkt det gamla formuläret. De voro nämligen rationalismens förklarade motståndare. Det föreslagna ritualets evangeliska karaktär öfverensstämde med deras position i allmänhet. Men långt ifrån att ta initiativet till dettas antagande, stannade de helst tillsvidare kvar vid ett formulär, som, om det framkommit såsom ett nytt

¹ Prosten Eurén och lektor Waldenström.

² Allm. kyrkom. 1868 s. 53, 477 ff.

³ Bih. till allm. kyrkom. prot. 1873, mot. nr 2 och 6.

⁴ Bönen »O Guds menlösa lam» kom således icke in i ritualet, ej heller blef senare delen af votum postbaptismale af lofsägende karaktär. Likaledes uteslöts erinran till församlingen, ett framsteg, då man tänker på hurudan denna erinran var i 1811 års handbok, annars ett steg tillbaka.

förslag, skulle af dem på det ifrigaste bekämpats. Antagandet af det föreliggande förslaget förordades på det lifligaste af dem, som stått i beröring med väckelserörelserna och delvis själfva tagit intryck af dem. Men otvifvelaktigt skulle de icke förmått drifva sin åsikt igenom, om de icke fått understöd från annat håll. De fingo det af biskoparna Bring och Björling, hvilka själfva deltagit i handboksarbetet på 1850-talet. Såvidt utgången bestämdes af debatten, voro deras yttrande af afgörande betydelse. Utan votering bifölls den prästerliga afdelningens förslag ¹.

Det nya formuläret, som påbjöds till allmänt bruk 1874 och med en enda senare vidtagen förändring bibehölls till 1894, behöfva vi icke analysera ². Det har redan skett vid redogörelsen för handboksförhandlingarna på 1850-talet. Förändringarna gingo ut på borttagandet af de rationalistiska inslagen, hvarigenom dopritualet i sin helhet fick en evangelisk prägel. Detta skedde framför allt därigenom, att det förpliktande momentet helt för-lades till ritualets senare afdelning.

Kyrkomötets beslut innebar den gamla rationalismens definitiva undanträngande. Så långt rådde enighet, men icke längre. Det visade sig nämligen under debatten, att partimotsättningen icke var öfvervunnen, därför att *en* riktning försatts utom räkningen. Å ena sidan stodo de ortodoxa, som i främsta rummet tänkte på dopets reala verkan och egendomligt nog — vi ha förut framhållit faktum — funnit denna symboliskt uttryckt i den s. k. dopfrågan, å andra sidan stodo de, som influerats af väckelsen eller den religiösa individualismen eller hvad man vill kalla den riktning, som hade sitt ögomärke på det andliga genombrottet hos den vuxna människan och därför ej ville vid barndopet tillämpa det, som blott kunde utsägas om vuxna. Opposition mot dopfrågan var däraf en gifven följd. Samtidigt sköts tanken på dopets verkan i bakgrunden. Redan vid 1868 års kyrkomöte hade Waldenström under en debatt framkastat ett förslag om dopfrågans borttagande, ett förslag, som han emellertid själf tog tillbaka ³. 1873 nämnde Beckman i sin förut omtalade motion mera i förbigående att man kanske borde låta

¹ Kyrkom. prot. 1873, s. 407 ff.

² Kongl. cirk. d. 25 sept. 1874.

³ Kyrkom. prot. 1868, s. 488.

dopfrågan försvinna. Den kunde på förhand anses nöjaktigt besvarad dels genom Frälsarens förklaring i Mark. 10 kap. dels genom barnets frambärande till dopet. Detta betydde ju, att man ansåg barnet kunna mottaga dopets nåd. Hofpred. Ruus tog fasta på Beckmans ord, och då den prästerliga afdelningen ställde sig afvisande, reserverade han sig mot beslutet i denna punkt. Han och hans meningsfränder mötte emellertid öfvermåktigt motstånd. Mest markeradt uppträdde i denna fråga lundaprofessorerna Olbers och Warholm. Den förre menade, att så länge kyrkan erkände barndopet, så var också dopfrågan ett nödvändigt uttryck för församlingens tro i detta fall. Den senare yttrade: »dopfrågan hör till den sanna och fulla formen för sakramentets begående». Också Bring och Björling yttrade sig mycket bestämdt för dopfrågans bibehållande. Läget ansågs vara sådant, att ett borttagande af dopfrågan var liktydigt med en eftergift för baptismen. Ruus' yrkande rönt därför ingen framgång, det kom icke ens under votering. Ruus kom igen vid nästa kyrkomöte, 1878, men lyckades icke få erforderlig majoritet för sitt förslag. 29 ja stodo mot 22 nej¹. De bägge riktningsarna började dock närma sig hvarandra. Vi kunna förbigå diskussionen, då den icke gaf några nya synpunkter². Viktigt var, att kyrkomötet på grund af framkomna yrkanden om fullständig handboksrevision beslöt att till Kgl. Maj:t aflåta en skrifvelse med begäran om en sådan.

Genom motion af Hazelius vid 1883 års kyrkomöte kom dopfrågan ånyo under behandling³. Denna gång lyckades de

¹ Kyrkom. prot. 1878, s. 520 ff.

² I sin Evangelisk-luthersk Liturgik, Lund 1879, II: 2, s. 206 ff. gifver ULLMAN en längre utredning om frågeformens berättigande vid barndop. Förf. anser, att frågeformen icke kan försvaras, och konstaterar, att betänkligheterna mot dopfrågorna »äro ingalunda en yttring först af våra dagars skepticism och klandersjuka i religiösa och kyrkliga ting».

³ Också Rudin motionerade om dopfrågans afskaffande. Han ville ha den utbytt mot följande ord af den dopförrättande prästen: »Låtom oss nu till denna allmänna kristliga tro döpa detta barn». Rudin föreslog vidare, att i votum postbaptismale orden: »låtitt detta barn födas på nytt till evigt lif» skulle utbytas mot »låtitt detta barn upptagas i dess (d. v. s. den nyss nämnda kyrkans) gemenskap och din nåds förbund, att det må födas på nytt till evigt lif». Rudins nu nämnda förslag voro moment i en stort anlagd motion, innehållande en mängd ändringsförslag i åtskilliga kapitel af

bägge riktningarna förstå hvarandra. Af formella skäl afstyrkte visserligen den prästerliga afdelningen Hazelii yrkande. Man hänvisade på den af föregående kyrkomöte begärda fullständiga handboksrevisionen. Men detta hindrade ej, att saken denna gång blef afgjord. Diskussionen i plenum blef synnerligen liflig¹. Den gjorde klart, att de bägge motsatta partierna ville ställa sig på gemensam basis. Alla erkände, att barndopet var behöfligt och berättigadt, att barnet hade möjlighet att mottaga dopets välsignelse samt att dopfrågan blott hade symbolisk betydelse. Diskussionen rörde sig därför om huruvida detta symboliska uttryck var lämpligt och af nöden just i den formen. Här tycktes nu en del af dem, som i första hand höllo på dopets reala verkan, ha kommit till insikt om att deras ståndpunkt tillät dem att göra åtskillnad mellan barndop och dop af vuxna och att en ekvivalent för dopfrågan kanske vore bäst. Björck föreslog: »må nu detta barn till denna vår kristna lära döpas» och Unger: »till denna tro vilja vi nu döpa detta barn, som enligt vår Herres Jesu ord är villigt och bekvämt att ingå i Guds rike». Bägge hade klart för sig, att de med sina formuleringar icke träffat det liturgiskt riktiga. Deklarationen syntes också för många obehöflig, då dess innehåll redan på flera sätt fått sitt uttryck i ritualet, icke minst genom det faktum, att man förde barnen fram till dopet. Dock hade dopfrågan ännu sina energiska försvarare. Warholm ansåg dess afskaffande rent af som en absurditet, i det han höll före, att alla kyrkliga handlingar fordrade ett högtidligt bejakande af dem, som mottogo Guds nåd. Gjordes ej barndopet genom dopfrågan lika med de vuxnas dop, så innebar detta, att man ej lät personligheten komma till sin rätt. Människan måste med sin tro möta Gud, tron var förutsättningen för att barnet skulle kunna döpas. Detta yttrande uppkallade biskop Landgren till en skarp replik. Han ansåg, att Warholm genom sitt yttrande allt för starkt betonat friheten och människans villighet att mottaga Guds nåd. Det var dock icke barnets naturliga mottaglighet, som utgjorde förutsättningen för dess dop, utan det var Guds löfte och Andens

kyrkohandboken. Motionen i sin helhet blef afslagen på grund af 1878 års kyrkomötes skrifvelse ang. en fullständig handboksrevision. Mot. nr 29. Präst. afd. bet. Litt. E. Kyrkom. prot. s. 481 ff.

¹ Kyrkom. prot. 1883, s. 452 ff.

närvaro, som gjorde, att vi kunde döpa barnen. Bättre än Warholm, som genom sitt försvar snarast verkade motsatsen mot hvad han ville, lyckades Anjou, då han talade om barnet såsom ingalunda ett medvetslöst väsen, något dödt, en atom, utan en lefvande del af mänskligheten, som lefde sitt släktes lif, men också lefde med i kristenhetens lif. Det tror på kärlek, mottager och finner kärlek. Dock måste man säga, att dopfrågans bibehållande icke framgick såsom en nödvändig konsekvens af Anjous yttrande. Resultatet af diskussionen blef, att dopfrågans afskaffande blef beslutet med 41 röster mot 18¹.

Förändringen genomfördes genast, ehuru genom 1878 års kyrkomötes skrifvelse en fullständig revision af handboken var ställd i utsikt². Dock lät denna ännu vänta på sig. 1888 års kyrkomöte gick förbi, utan att handboksfrågan löstes. Man upprepade emellertid begäran om revision³. Tvänne motioner rörande dopritualet hade väckts. Den ena gick ut på att förkorta ritualet genom att borttaga inledningsallokutionen, den andra ville ur formuläret utesluta Mark. 16:16 såsom textkritiskt osäkra. Bägge motionerna blefvo afslagna. De uttalade ju egentligen blott önskemål för det kommande revisionsarbetet⁴. Hvad den senare angår kunde dess tendens, att förkorta ritualet, räkna på ganska allmän sympati.

Någon ledande synpunkt för handbokskommitterade, Sundberg, Ullman, Norrby och S. L. Bring, blef dock ej ritualets förkortning, hvad dess första, 1891 framlagda förslag beträffar, ty dettas dopformulär företedde på det hela taget ganska obetydliga förändringar. Annorlunda ställde sig saken i det nya, på grund af inkomna utlåtanden utarbetade andra förslaget, fullbordadt 1893. I detta framträder också inflytande af den partimotsättning, som alltid varit rådande i fråga om barndopsritualet och som tydligt markerats under kyrkomötesdiskussionerna om

¹ Reservanter mot beslutet voro Liedholm, Fleetwood, Cl. Warholm, Lindskog, Charleville, Bring, Flensburg, J. Andersson, Wetter och R. Warholm.

² Kungl. cirk. d. 21 mars 1884.

³ Kyrkom. skrifv. nr 31.

⁴ Af kyrkomötet blefvo de ifrågavarande motionerna afslagna. Endast beträffande högmässogudstjänsten och vigselformuläret uttalades i skrifvelsen bestämda önskningar.

den s. k. dopfrågan. Däremot kan man i 1891 års förslag till dopritual se *ett* tydligt spår af den sträfvan, som på det hela taget utmärkte revisionsarbetet, sträfvan att bringa till stånd en liturgisk restauration hufvudsakligen i arkaiserande riktning gentemot den liturgiska taktlöshet, som det begynnande århundradets rationalism visat. Man gick således i de fåror, som handboks-kommitterade på 1850-talet börjat upplöja. Kommitterade föreslogo, att efter inledningsallokutionen följande moment skulle införas: »Prästen frågar nu faddrarna med hörbar stämma: Hvad är barnets namn? Faddrarna svara likaledes hörbart: N. N.»¹. Man motiverade sitt förslag med en hänvisning till fornkyrkans katekumenat, tilläggande: »Såsom ett naturligt människobarn och såsom sådant individuellt karakteriserad genom sitt af föräldrarna åt barnet gifna personnamn kommer baptizanden till sitt dop, behöfvande och mottagande dess frälsande nåd samt förpliktigande sig till barnaskapets heliga lydnad»². Detta försök att i barndopsformuläret insätta ett moment från det gammalkyrkliga proselytdopet rön-te ingen uppmuntran, utan tvärtom, hvarför kommitterade själfva 1893 slogo till fullkomlig reträtt på denna punkt³.

Som sagdt, förändringarna 1891 voro få och rätt obetydliga. Inledningsförmaningen hade något omgestaltats, i det man i denna inarbetat Joh. 3:5 och Mark. 16:16, hvarigenom Matt. 28:18, 19, 20 erhöilo en mera fristående och framskjuten ställning än förut. Inledningsformeln till evangelium infantium var förkortad: »Hören det heliga och trösterika evangelium etc.» I inledningsformeln till trosbekännelsen hade man insatt orden »som vi bekänna»⁴. Såsom erinran till församlingen efter fadderförmaningen föreslog man Kol. 2:6, 7, införda med orden: »Låtom oss nu höra Guds ords förmaning till oss som hafva undfått döpelsens nåd». Därefter kom Gloria patri och »Gån i Herrens

¹ Förslagets upphofsman var otvifvelaktigt Ullman. Jfr ULLMAN, Liturgik II: 2, 221 f.

² Förslag till reviderad handbok för svenska kyrkan. Fullbordadt 1891, Sthm 1892, s. XX, 88.

³ MARTIN JOHANSSON, Granskning af det senaste förslaget till ny kyrkohandbok i Tidskrift för kristlig tro och bildning 1893, s. 1 ff.

⁴ Jfr HORNBORG, Den finska kyrkans barndopsritual, Helsingfors 1860, s. 71 f.

frid. Denna erinran skulle läsas endast, när dopet förrättades inför församlingen i kyrkan.

Intressantare är förslaget 1893¹. Här har nämligen den strömning, som en gång genomdrifvit dopfrågans afskaffande, satt tydliga märken, liksom den allmänt önskade förkortningen af ritualet också kommit till stånd. Det ena sammanhänger med det andra, ty det, som uteslöts, var till större delen sådant, som måste förefalla mindre lämpligt för dem, som hade till ögonmärke, att ritualet gällde barn, ej vuxna. Förkortningen gick först ut öfver inledningsallokutionen. I dess första mening satte man: »men vi veta ock, att Jesus Kristus kommit i världen att frälsa syndare» i st. f. »att om icke Jesus, Guds Son, vår Frälsare, hade kommit i världen hade vi blifvit evigt förtappade». Ännu en af de gamla »duriores phrases» hade försvunnit. Vidare uteslöt man Mark. 16: 16. Dels var ju detta språk textkritiskt osäkert, dels lämpade det sig föga vid barn-dop. Därigenom fick Joh. 3: 5 en dominerande ställning och bestämde helt och hållet tankegången i allokutionens senare hälft, som erhöll följande lydelse: »så vilja vi efter hans befallning genom nya födelsens bad upptaga detta barn i den kristna församlingen, bedjande af allt hjärta, att vår Herre och Frälsare ville i nåd mottaga det etc.» Jämför man denna lydelse med den gamla, finner man, att kommitterade uteslutit orden: »därföre vilje vi fullgöra hvad en kristlig kärlek af oss kräfver och genom dopet öfverlämna detta barn till vår Herre och Frälsare Jesus Kristus». Dessa ord hade sitt naturliga komplement i orden »bedjande af allt hjärta etc.» Att kommitterade bibehöllo dessa senare, men uteslöt deras korrelat, vittnar om rätt stor oskicklighet. De ord, som sattes i stället, anslöt sig till det föregående, där nya födelsen omtalas. Därigenom rycktes detta begrepp helt och hållet i förgrunden. Någon förbättring kan man vidare näppeligen kalla förändringen »på hans befallning» i st. f. »fullgöra hvad en kristlig kärlek af oss kräfver», snarare är det motsatsen. Omgestaltningen af allokutionen vittnar om en viss bundenhet vid dogmatiska uttryck, en viss sterilitet i den liturgiska tankegången.

Kommitterade föreslogo vidare, att sluterinran, Kol. 2: 6, 7,

¹ Nytt förslag till reviderad handbok. Fullbordadt 1893, Ups. 1893.

alltid skulle läsas. Efter Matt. 18: 18, 19, 20 sattes evangelium infantium. Då detta själfallet efterföljdes af Fader vår, kom bönen »O allsmäktige, evige Gud», som bibehölls oförändrad så när som på orden »Upplys det med din visdom», hvilka uteslötos, att placeras strax före trosbekännelsen. Där fanns emellertid redan en bön, »Herren Gud, den evige förbarmaren». Detta votum uteslöts. Ursprungligen en ersättning för exorcismen eller abrenuntiationen, innehöll det några »hårda uttryck», hvilka blifvit insatta för att få fram den bakgrund, mot hvilken dopet skulle ses. Uteslutningen kunde således betraktas som ett intrång på öfvertygelsen om dopets reala verkan, på samma gång man kunde försvara den med hänvisning på att ritualet skulle vara ett barndopsritual.

Samma dubbla synpunkt kunde läggas på en annan föreslagen ändring. I tacksägelsebönen satte man: »vi tacka Dig . . . att Du . . . nu har låtit detta barn undfå nya födelsens bad till evigt lif» i st. f. »att Du . . . nu har låtit detta barn födas på nytt till evigt lif». Så väl präster som i synnerhet Uppsala teologiska fakultet hade yrkat på ändringen¹. Förslagsställarna ville icke underkänna vare sig nya födelsens eller dopets mysterium, endast reagera mot den föreställningen, att i och med uttalandet af instiftelseorden m. m. och i och med vattenbegjutningen en personlig pånyttfödelse skedde såsom en ögonblicklig akt. Det vore ett magiskt och opersonligt åskådningssätt. Samma riktning, som opponerat mot dopfrågan, vände sig således nu mot begreppet ny födelse såsom beteckning för dopets verkan. Man såg nya födelsen i väckelsens ljus och tänkte rent individualistiskt. Därpå följde en mera personlig uppfattning af nåden, men svårigheter yppade sig samtidigt att komma till rätta med barndopet, fastän man ärligt sökte öfvervinna dessa. Lik-

¹ Redan 1883 hade Rudin yrkat på att de nämnda orden i tacksägelsebönen skulle förändras. Hans förslag 1883 är ett typiskt utslag af väckelsefromheten och dess syn på barndopet. Det talade nämligen om dopet såsom betecknande endast ett upptagande i församlingen och nådeförbundet med Gud. Pånyttfödelsen tänktes falla långt in i framtiden. 1893 har Rudin modifierat sin ståndpunkt betydligt. Nu medger han, att dopet verkligen verkar något hos barnet, ehuru han icke vill kalla det, som verkas, ny födelse. Jfr det föregående s. 141 anm. 3. Kyrkom. prot. 1893, s. 644 ff.

som förut, stod på motsatta sidan den riktning, som först tänkte på dopets reala verkan, men naturligtvis drogs med svårigheten att få den riktiga synen på nåden, när man utan tvekan ansåg sig kunna tillämpa begreppet ny födelse på det, som i dopet försiggick med barnet. Själf torde man känt svårigheten mindre än motpartiet kanske föreställde sig, att man gjorde, emedan man, med sin samfundsmässiga uppfattning af kristendomen, i allmänhet gaf nya födelsen karaktären af en succesiv process, detta i motsats mot väckelsens bestämdt fixerade andliga genombrutt. Det var ingen tillfällighet, att det var en lundateolog, S. L. Bring, som i handbokskommittén representerade den nämnda riktningen. Han följde gamla traditioner, när han reserverade sig mot kommitténs ändringsförslag såsom enligt hans åsikt stående i strid mot den lutherska uppfattningen af dopets nödvändighet och reala verkan¹.

Vid 1893 års kyrkomöte visade det sig, att den riktning, som Bring företrädde, hade öfvervikten. En seger för denna var det, att den prästerliga afdelningen, med accepterande af det föreslagna dopritualet för öfrigt, yrkade, att den uteslutna bönen »Herren Gud, den evige Förbarmaren» skulle insättas i st. f. bönen »Allsmäktige, evige Gud» och att i tacksägelsebönen orden »födas på nytt» skulle ersätta »undfå nya födelsens bad». Det förra yrkandet bifölls utan diskussion. Endast Fehr reserverade sig mot beslutet, emedan det enligt hans mening innebar ett återinförande af exorcismen. Onekligen ligger det någon sanning i Fehrs betraktelsesätt, ty aldrig skulle den ifrågavarande bönen fått den form den hade, om den ej framgått såsom ersättning för exorcismen. Just formen ledde tanken tillbaka till exorcismen. Utan tvifvel hade det därför varit värdefullt, om man förmått bringa till annat uttryck den sanning man genom sagda votum ville ha fram, så mycket mer som dettas tämligen oförmedlade uppträdande i ritualet verkar något störande².

¹ Förslag 1893, s. XVI.

² Skulle en grundlig revision af nu gällande dopritual äga rum, vore en omarbetning af nämnda votum synnerligen önskvärd. Det kan ej utan vidare uteslutas, ty om dess placering än är mindre lyckad och förklarlig, endast om den ses i ljuset af dopritualets historia, innehåller det dock värdefulla tankar. Och nog behöfvas i dopritualet andra böner än Fader vår och välsignelsen, andra moment än trosbekännelsen och de bibliska lektionerna.

Den prästerliga afdelningens andra yrkande gällde tacksegelsebönen. Äfven detta bifölls, ehuru med ytterligt knapp majoritet. Rudin preciserade den sedan besegrade ståndpunkten¹. Han talade om dopet såsom en utgångspunkt för pånyttfödelsen, en afelse, »i kraft hvaraf under en fortgående utveckling ny födelse verkligen kommer till stånd». Just denna dopets objektiva lifskraftiga natur och betydelse såsom nådemedel hade man velat uttrycka genom orden »undfå nya födelsens bad». Med Rudin instämde Linnarsson och Charleville². Mot honom uppträdde S. L. Bring, stödjande sig på Job. 3: 5, sammanställt med evangelium infantium. Billing och Pehr Eklund häfdade, att bägge de föreslagna uttrycken voro likvärdiga, samtidigt som den för båda parterna gemensamma dogmatiska grunden framhölls. Den förre yrkade bifall till afdelningens förslag, emedan det vore svårt att föreställa sig hvad det innebar att undfå nya födelsens bad och likväl icke varda född på nytt. Den senare hade intet yrkande. Han pekade på Luther som jämnställde »att födas på nytt» och »att upptagas till Guds barn». Detta skedde i döpelsen. Därigenom insattes barnet i barnskapet hos den himmelske Fadern och upptogs i gemenskap med hans församling. Eklunds yttrande förtjänar att beaktas såsom utvisande en utväg ur den återvändsgränd man kommit in i med afseende på de liturgiska uttrycken för dopets värde och verkan. — Kyrkomötet antog, såsom nämnt är, det föreslagna dopritualet med de påpekade ändringarna och detta ritual, officiellt stadfäst genom 1894 års handbok, gäller än i dag.

*

*

*

Af det föregående har det framgått, att vårt nuvarande dopritual är resultatet af en lång utveckling. Vi ha äfven sökt påvisa denna utvecklings drifvande faktorer. Vårt första prote-

Det förefaller mig, som vore det en fara för dopritualet, att man har en så stor mängd af för församlingen alldeles bekanta ord och böner. Man får nästan det intrycket, att församlingens egen bön på senare tider förstummats.

¹ Kyrkom. prot. 1893 s. 644 ff.

² Egendomligt nog hade Charleville 1883 reserverat sig mot beslutet om dopfrågans afskaffande.

stantiska dopformulär hade arbetats fram ur det katolska och Luthers nya syn på Guds nåd i Jesus Kristus hade långt ifrån fullständigt kommit till uttryck. Den katolska uppfattningen lyste igenom i en mängd ceremonier och böner. Så småningom uteslöts det ena efter det andra af de katolskt färgade elementen med det resultat, att af det katolska arvet nu intet finnes kvar. Hvad Freisen säger: »Vom früheren katholischen Ritus ist nur die Handauflegung des Priesters beibehalten, alles andere aber fortgefallen» kan tillämpas på ritualet i sin helhet¹. Naturligtvis finnes ändå något gemensamt mellan det första protestantiska ritualet och det nu gällande, utom naturligtvis själfva dophandlingen. Evangelium infantium och Fader vår med handpåläggning ha ingått som konstanta element i alla våra dopformulär, ehuru naturligtvis den språkliga formen något förändrats under tidernas lopp. Nära nog konstanta ha trosartiklarna varit. Andra artikelns oförkortade form infördes först 1614. Frågeformen bortlades 1811 och en del, hufvudsakligen språkliga förändringar ha företagits också i trosartiklarna. De äldsta elementen i vårt nuvarande dopformulär äro, utom de nyss nämnda, inledningsallokutionen och tacksägelsebönen, inkomna 1571, resp. 1614. Af den förre har endast själfva anslaget bibehållits sig oförändradt. Tankegången har så tillvida alltid varit densamma, som dopets värde där framhållits, men för öfrigt ganska olika. Nya födelsen nämnes icke 1571, kommer in 1614 och har 1894 blifvit det dominerande begreppet². Hvad tacksägelsebönen beträffar, är dess första hälft bibehållen oförändrad, däri inberäknadt orden »nu har låtit detta barn födas på nytt», den senare delen är omskrifven och utvidgad. 1614 inkommo det inledande »I Guds Faderns och Sonens etc.», välsignelsen och den liturgiskt fixerade fadderförmaningen, 1693 instiftelseorden. Från rationalismens tid härrör bönen »Herren Gud, den evige förbarmaren», hvilken bön 1874 erhöll en mera bibliskt färgad formulering, vidare inledningsformeln till trosbekännelsen, också den omgestaltad 1874 och 1894, samt »upplyften edra hjärtan till Gud» efter inledningsallokutionen. Ett arf i egentlig mening från rationalismen är prepositionen »till» i nyss nämnda inledningsformel. Den pekar

¹ MANUALE LINCOPENSE etc., s. 29.

² Observera, att Joh. 3:5 infördes 1693 och 1894 flyttas in i allokutionen.

tydligt på rationalismens uppfattning af dopet som en förpliktelse till kristlig lära och kristligt lif. Från 1811 daterar sig också frågeformens bortläggande, fullt genomförd 1884, samt slutligen ett nytt moment, erinran till församlingen. Denna erinrans första form har helt försvunnit och i vårt nuvarande ritual ersatts med en annan. 1874—94 saknades detta moment i ritualet.

Förändringarna ha varit många, uteslutningarna talrika. Vi afstå därför ifrån att i ritualet söka en genomförd inre struktur, märkbar genom de olika tiderna. En sådan fanns i det katolska formuläret och rester af den funnos kvar i det första protestantiska. Vi få tillfälle att hänvisa därpå, när vi i ett följande kapitel tala om platsen för dopets förrättande. I gamla tider försiggick nämligen en del af förrättningen i kyrkans vapenhus ¹.

¹ Vid 1853 års riksdag påpekade Annerstedt, att dopritualet före 1811 sönderfallit i tvänne afdelningar, dem vi nyss nämnt, den s. k. primsignelsen och det egentliga dopformuläret. I bägge afd. uttalades dopets negativa och positiva betydelse, i den förra symboliskt genom exorcism och korstecken, i den senare genom löfte och bekännelse i abrenuntiation och trosbekännelse. I 1811 års handbok sammanslogos de bägge afdelningarna, i det exorcism och abrenuntiation borttogos. Prästest. prot., bd 8, s. 23. När Thomander i sin ofvan nämnda recension af handboksförslaget 1854, i Vaktaren 1854 n:r 26, polemiserar mot abrenuntiationens återinförande talar han om besvärjelse och abrenuntiation såsom de tvänne delar af dopritualet, som afse den negativa sidan af dopet, och argumenterar, att man ej kunde göra såsom kommitterade föreslagit, bibehålla den ena delen, abrenuntiationen, och utesluta den andra, exorcismen. Det var liturgiskt inkonsekvent. Thomanders bevisföring förefaller mig mindre lyckad. Den negativa och den positiva sidan voro icke jämnt fördelade i särskilda moment på parallella linier, så att man på grund däraf kunde fordra abrenuntiationens borttagande, när exorcismen icke fanns. I allokutjoner och böner gingo de båda linierna om hvarandra. ULLMAN, a. a. s. 217 ff. yrkar på tre afdelningar i dopritualet vid dess normala konstruktion, inledningsakt, hufvudakt och slutakt. Den förstnämnda skulle bestå af kort dopförmaning, förbön för baptizanden och möjl. korstecken med åtföljande votum, den sistnämnda af tackkollekta, välsignelsen och »gå i Herrens frid». Ullman kommer till nämnda trenne afdelningar genom att se på det fornlutherska ritualet, hvilket, såsom vi nämnt, hade en afdelning, som försiggick i kyrkans vapenhus, motsvarande de tidigare stadierna af den gammalkyrkliga katukumenhandledningen, en följande afdelning, också omfattande dophandlingen, hvilken afdelning till största delen motsvarade det sista skrutiniet med den s. k. kompetentklassen, samt slutafdelning. Ullman vill ej gå tillbaka till denna anordning. »Däremot», säger han, »är det i sin ordning, att själfva saken

Sedan denna sed på 1600-talet kommit ur bruk, kan man tala endast om tvänne delar i ritualet, en före och en efter dophandlingen. I den förra framhålles dopets väsen och värde genom förmaning, bibelord, trons artiklar och böner, i den senare kommer först tacksägelse för dopets nåd, sedan erinran om barnets kommande år under tillgodogörandet af denna nåd. Detta ses därvid i samband med barnets kristliga uppfostran af föräldrar och närmaste, men tanken vidgar sig att omfatta också församlingen i sin helhet, dem som redan hafva undfått döpelsens nåd. Det är församlingen som öfver sin nye medlem nedkallar Herrens välsignelse. Först i nyare tider har man genomfört den principiella skillnaden mellan de bägge delarna. i det den förra utgestaltats rent evangeliskt och religiöst, under det att det etiska momentet förlagts till den senare delen. Denna åtskillnad fanns icke i de gamla ritualen och man kan näppeligen undra öfver att rationalismen icke genomförde den, då den etiska sidan af kristendomen för denna riktning stod i förgrunden. När man på 1800-talets midt klandrade rationalismen för dess konstruktion af den förra delen, så var detta klander så tillvida orättvist, som rationalismen icke bar hela skulden. Också den gammalprotestantiska tiden hade del i den.

Orsaken till missnöjet var, att man blifvit finkänsligare och vägde de liturgiska uttrycken med finare vikter än förut. Den partimotsättning i fråga om uppfattningen af barndop och barn-dopsritual, som vi sökt påvisa såsom den drifvande faktorn i dopritualets utvecklingshistoria, har stegrat finkänsligheten å ömse

så till vida fasthålles eller, om ändring skett, återställes, att en akt af inledande, förberedande innehåll ställes framför den egentliga dopakten». Att en inledande akt, några inledande ord måste föregå själfva dopakten, faller af sig själf. Sitt historiska ursprung har denna inledande akt dock ej, såsom Ullman angifver, i den gammalkyrkliga dopordningen, utan i de inledningsförmåningar af homiletisk natur, som inkommo i alla protestantiska dopformulär under reformationstiden. — Af hvad nu anförts torde framgå, att det är lämpligast att afstå från att i dopritualet vilja inläsa ett genomfördt system, grundadt på den gammalkyrkliga dopordningen. Än olämpligare är det att på grundval af ett sådant system vilja reformera vårt nuvarande ritual. När man, såsom Ullman gör, bestämdt skiljer mellan vårt nuvarande barndop och den gamla kyrkans proselytdop, är det bäst att en gång för alla uppgifva proselytdopets schema. I realiteten gör också Ullman detta, ehuru hans tal om den historiskt-organiska utvecklingen stundom pekar åt annat håll.

sidor, stundom ända till ömtålighet. Man kan icke tveka att kalla utvecklingen på sitt sätt storartad. Uppfattningen af barn-dopet har så småningom uthamrats. Allt mindre har omfånget af de liturgiska uttryck blifvit, bakom hvilka en oluthersk uppfattning af nådebegreppet kunnat dölja sig, samtidigt som öfvertygelsen om dopets reala verkan stadigt fasthållits. Allt finkänsligare har man blifvit för att inga starka uttryck om barnets syndiga tillstånd skulle användas, utan att därför tanken på oumbärligheten af nåden i Jesus Kristus också för barnet blifvit uppgifven. En mindre lycklig följd af utvecklingen har blifvit den, att de klara linierna fört med sig ett ensidigt dogmatiskt bedömande af de liturgiska formerna. Däraf har åter följt en allt större fattigdom i liturgiskt hänseende. Revisionen 1894 bär därom tydligt vittne. Man tappat bort nästan alla andra genom traditionen gifna uttryck för hvad som försiggår i dopet utom nya födelsen. Redan allokutionen inriktar tanken på denna linie. Först fadderförmäningen uppvisar ett nytt bärande begrepp, när den talar om att barnet genom dopet blifvit Guds barn och Kristi medarfvinge. Men också här kommer nya födelsen fram. Barnet har blifvit ett Guds barn »i nya födelsens bad». I tacksägelsebönen finnes visserligen också bilden af barnskap, då det heter: »och efter detta lifvet undfå de saligas arfvedel i himmelen», men den träder ju där helt och hållet i skuggan för den härskande bilden »nya födelsen».

Här må vi beröra den diskussion, som vid sista kyrkomötet utspann sig om dopritualet¹. Den är en direkt fortsättning, kan man säga, af förhandlingarna 1893. Pfannenstill hade föreslagit, att tacksägelsebönens »nu låtit detta barn födas på nytt» skulle utbytas mot »nu har låtit detta barn undfå dopets bad till ny födelse». Partimotsättningen var den gamla. Hvardera partiet fruktade, att det motsatta skulle gifva till spillo något religiöst värdefullt, å ena sidan tron på dopets reala verkan, att vår Herre verkligen var med vid dopet och handlade med barnet, å den andra den evangeliska uppfattningen af nåden och gudsförhållandet såsom något personligt — etiskt. Hvardera misstänkte motståndaren för antilutherska tendenser, å ena sidan för katolsk uppfattning af nåden, å den andra för rationalism.

¹ Kyrkom. prot. 1909, n:r 12, s. 16 ff.

Ena partiet menade, att det andra från sin ståndpunkt icke kunde hålla på barndopet, det andra, att motsidan svek den lutherska uppfattningen af tron såsom det allena rättfärdigande, att det centrala var tron på syndernas förlåtelse.

Med hvad rätt ägde man att tillämpa det som gällde den vuxnes religiösa lif på barnet? Å ena sidan framhöll man, att barnet var ett led i släktet, således en människa, å den andra, att barnets utvecklade tillstånd icke tillät användandet af ordet personlighet om detta. Partimotsättningen var i stort sedt den gamla, misstankarna de samma, de faror man å hvardera sidan var utsatt för, de samma, som i gamla tider¹. Den förut gjorda

¹ Pfannenstill syntes tendera åt ett nedsättande af barndopets värde, när han å ena sidan, med full rätt, förnekade, att personlig pånyttfödelse i detta ords vanliga evangeliska betydelse skedde vid barndopet, men å den andra ej ville bestämdt värdesätta dopet, denna handling af Gud, låta vara förmedlad af människor, i analogi med »den kristna umgängelsens ord», till hvilket räknas »den omedelbart direkta inverkan, som går ifrån andra fromma människor öfver vårt sjäslif» och som mycket tidigt gör sig gällande. Här ha vi dock ett inflytande från Kristus på barnen, helt säkert af allra största värde för den kristna personlighetsutvecklingen, såsom ock Pf. medgifver. Men är det så, då är också dopakten af största betydelse på grund af det med dem förbundna löfte: Herren närvarande midt ibland oss, när vi äro församlade i hans namn vid dopakten. — Pf. lade mycken vikt vid att det, som verkade hos barnet genom den kristna umgängelsens ord, icke var något troslif, utan en mängd värdefulla förutsättningar för att barnet, när det hunnit tillräcklig utveckling, skulle vara färdigt att i tron taga emot Kristus. Han gör så för att förebygga hvarje ansats till katolsk uppfattning af nåden. Han undgår därvid icke, synes det mig, att underskatta värdet af dessa förberedelser till tron, ty han sätter för skarp gräns mellan förberedelse och fullbordan. M. a. o. han ser kristendomslifvet i väckelsens ljus. Detta är intet öfverraskande. Han står nämligen i den utvecklingslinie, som vi kunnat följa ända från reformationstiden fram till vår tid, han hör till den riktning, som, hvad barndopsritualet beträffar, ständigt haft till ögonmärke att inskräpa skillnaden mellan barndop och dop af vuxna. Historiskt sedt har denna riktning haft till uppgift att vara den skärseld, som den motsatta riktningen, den som i första hand tror på den verkligt närvarande och handlande Guden, haft att genomgå för att dess tro på Guds handlande skulle rensas från det slagg, som mer eller mindre vidlådt den och som bestått i en naturartad uppfattning af nåden. Den kritiserande strömningen har, såvidt den anlagt en religiös synpunkt, alltid när det gällt barndopet, sett kristendomslifvet i väckelsens ljus. Egendomligt är, att den kritiska riktningen, när det gäller vuxna personer, gärna vill tillämpa det betraktelsesätt, som motsidan anlägger på barndopet. Denna åter gör tvärtom och

iakttagelsen bekräftas också här, den nämligen, att kristendomen behöfver samfundslif också därför att den enskilde individen på grund af mänsklig begränsning icke kan med klara tankar omspänna mer än en del af det kristna lifsinnehållet. Begränsningen medför klarhet i en viss punkt, men samtidigt riskerar man att tappa bort det som man själf ej ser klart. De skilda individerna, de olika riktningarna behöfva hvarandra, de komplettera hvarandra. Sanningen ligger väl ej i ett enkelt summerande, men de olika uppfattningarna ange de riktlinier, hvilka måste följas för att komma till sanningen. Så gå vi från den ena klarheten till den andra.

Den sistnämnda satsen är verkligen sann. Det går framåt. Väl var partimotsättningen den gamla, men den låg nu på ett högre plan. Diskussionen bar vittne om en viss rörlighet, en viss frigjordhet i fråga om dogmatiska uttryck. Individualismens genombrott under 1800-talet hade som förblifvande vinst fört med sig, att man fått skarpare blick för den individuella religiösa personligheten. Därmed följde en något förändrad betydelse af begreppet ny födelse. Man blef aktsammare vid dess användande och kyrkomötesdiskussionen visade att man allmänt drog sig för att utan vidare bruka det, när fråga blef om barndopet. Man hade lärt sig inse de dogmatiska uttryckens rörlighet, att de icke täckte det lifsförhållande de ville uttrycka. Men traditionens makt var i alla fall så stark, att man icke kunde komma ifrån den uttryckslinie, utefter hvilken den föregående tiden arbetat. Man ville gå, men inskränkte sig att göra på stället marsch. Visst var det ett fattigdomsbevis, att man icke kunde gripa fatt om något annat uttryck än »dopets bad till ny födelse» i st. f. det gamla ¹.

Emellertid framställdes under diskussionens lopp ett förslag, som sökte leda in på nya banor, ett förslag, som kyrkomötet

vill gärna se kristendoms lifvet hos vuxna i väckelsens ljus. Pånyttfödelsen fixeras och man tenderar åt att anse sig kunna bestämma, hvilka som äro pånyttfödda eller icke, samtidigt som man underkänner värdet af s. k. obewussts Christentum hos »världsmänniskor». — Behöfver jag tillägga, att jag framställt ofvan anförda reflexioner i all anspråkslöshet, väl medveten om att jag icke är dogmatiker af facket?

¹ Ang. utgångspunkten för kyrkomötesdiskussionen, »det som ingen bestridt, nämligen att det ifrågavarande uttrycket är direkt öfverfördt från den romerska medeltidshandboken till vårt dopformulär», se ofvan s. 42 f.

sedan också accepterade. Ahnfelt yrkade på följande formulering: »i barnskap hos Dig genom döpelsens nåd upptagit detta barn». Förslagsställaren hade en ganska lycklig motivering: »Upptagandet i församlingen är ett upptagande i den öppna fadersfamnen, ett upptagande i den särskilda fadersomvårdnad, som ställer barnet in under de högsta och heligaste inflytelser, som framträdtt i mänskligheten, nämligen inflytelserna från Jesu Kristi personlighet och från hans ord och ande såsom det i församlingen lefvande ordet och anden. Icke minst för nutidens människa tror jag det vara af vikt att få syn på detta, nutidens människa, hos hvilken både vetenskapligt och skönlitterärt ärftlighetens lag har blifvit outplånligt inristad. Då mötas kristna föräldrar af dophandlingen såsom det stora barmhärtighetens evangelium, såsom den stora barnskapstillsägelsen, som försäkrar dem om att Gud vill handla med deras barn, som om allt det ärfda onda icke finnes, att allt detta genom generationer nedärfda onda icke kan utestänga barnet från de andliga och eviga verkligheter, som vi kalla Guds rike». Motiveringen var bättre än det förslag den uppbar, ty genom detta tog man steget ut blott till hälften. Genom orden »döpelsens nåd» kom man in igen på den traditionella linien. Om man nämligen, som Ahnfelt ville, skulle se tacksägelsen i dess samband med ritualet i dess helhet, så besvarades den frågan, hvad är den döpelsens nåd som denna bön omtalar, genom inledningsallokutionen, och dess bärande tanke var nya födelsen. Dopets nåd var pånyttfödelsens nåd och därmed var man åter inne på den gamla frågeställningen. Kyrkomötets beslut, som gick i den af Ahnfelt utpekade riktningen, innebar därför endast ett skenbart framsteg.

En förtjänst hade det Ahnfeltska förslaget framför det Pfannenstillska: ordet »nu» var uteslutet. Otvifvelaktigt hade man ganska allmänt en känsla af att detta ord, som naturligtvis refererar sig till den nyss förrättade dophandlingen och därigenom framställer dopets verkan såsom försiggående i ett bestämdt ögonblick, icke stod rätt väl tillsammans med en evangelisk uppfattning af nåden. Aldrig skulle man, antar jag, velat tidligt fixera andens verksamhet i den vuxna människans lif, icke ens när det gällde en så i sig afslutad handling som nattvarden. Denna tages ju alltid i sin helhet och äfven om andens verksamhet är bunden vid det predikade och sakramenterliga ordet, så

drar man sig dock för att tidligt bestämma andens verkan, t. ex. till det ögonblick, då man blir delaktig af brödet och vinet i nattvarden. Att så göra verkar totalt ruinerande på andakten och sker detta icke, är andakten helt säkert uppbyggd på en naturartad, oluthersk uppfattning af nåden. Man kan ju icke i ett personligt innerlighetsförhållande människor emellan fixera ögonblicken, ty i samma stund det göres, är det förbi med innerligheten. Ej heller bör man bestämma gifvet ögonblick för dopets verkan, utan först och främst måste dophandlingen ingå som ett moment i dopakten i sin helhet, dopet måste vidare ses i samband med barnets lif för öfrigt. Det skulle ju uppväxa i den kristliga atmosfär, som får sin signatur af dopet. Den tanken ha alltid fått en plats i de protestantiska dopformulären. Därigenom att dopet betraktas såsom en isolerad handling, mister det ej sin härskande ställning som gudomlig nådesakt. Dopet betyder ju å ena sidan, att föräldrarna såsom medlemmar af den kristna församlingen öfverlämna sitt barn åt Gud, hvar till de känna sig tvingade af den erfarenhet de själfva gjort, att människosläktet, barnen inberäknade, icke kan reda sig utan Gud och hans nåd i Jesus Kristus, å den andra sidan att de kunna göra detta med full tillförsikt, emedan ingen behöfver stå utanför Guds kärlek: den kommer alla till mötes. Den uppståndne och lefvande Frälsaren är med och tager sig an barnet. Likaväl som föräldrarnas kärlek är med barnet från första stund, så är också Gud med barnet och dopet är inseglet på att Gud kommer barnet nära och tar sig an det. Föräldrarna ha rätt att tro, att de i dopet lägga sitt barn i Frälsarens Jesu famn och att han verkligen mottager det, därför att han är med, icke blott i deras tanke och föreställning, utan på ett vida mer reallt sätt.

Hvad som här blifvit sagdt är ej något annat än det, som utgör grundtanken i den gamla genom Laurentius Petri införda inledningsallokutionen i dennas första form. Med sina påtagliga brister innesluter den mycket fullödigt gods. Det heter här: »Medan ock tå thetta barnet, såväl som wij och alla andra meniskior är orent och besmittat medh synd . . . hafwer och tå thet Christi nåd och hielp behoff, så wäl som wij och alle andre, hwilka effter han platt ingom, ähwad han är yngre eller äldre förwägrar. Therefore wilie wij nw göra med thetta fattigha barnet,

som en Christeligh och broderligh kärlek aff oss kräffuer, nemliga, haffuat genom döpelsen til vår käre Herre och Frelsare . . . » Detta är ett helt annat anslag för betraktelsen af dopet än det vår nuvarande allokution genom Joh. 3: 5 gifver. Frånsedt den ensidigt dogmatiska syn på dopet detta språk gifver, därför att ny födelse under tidernas lopp fått en mycket mera fixerad betydelse än detta begrepp hade på nya testamentets tid, kan man sätta ifråga riktigheten af att använda ett exegetiskt så svårtydt ställe som detta såsom grundval för liturgien. Vidare är att märka, att genom den gamla allokutionen Kristi person fick en helt annan betoning än i vår nuvarande. I denna liksom skjutes nya födelsen mellan vår Herre och barnet. Det heter ju i denna, att vi vilja genom nya födelsens bad upptaga detta barn i den kristna församlingen, bedjande att vår Herre och Frälsare ville taga emot det. Men nya födelsen är icke något, som föregår, innan vår Herre mottager någon, utan när han mottager någon, då blir denne en ny människa. Tankegången i allokutionen är således både oklar och felaktig.

Vi vilja icke komma med några onödiga ändringsförslag. De liturgiska formerna få icke mista sin fasthet genom alltför täta ombyten. Men när nu ändringsförslag beträffande tack-sägelsebönen äro å bane, bör det sägas, att denna bön näppligen kan ändras på ett tillfredsställande sätt, utan att allokutionen samtidigt omgestaltas. Jag vill nästan säga, att det är där det hufvudsakliga felet ligger. Liturgiskt fattigare blefvo vi på denna punkt genom 1894 års revision. Vi ha alla skäl att godtgöra det felet och det kan ske genom att gå tillbaka till Laurentius Petri. Det är sant, att vi därigenom förorda dogmatiskt obestämda uttryck. Naturligtvis bör en liturgi icke gifva anledning till oriktig uppfattning. Men därför behöfver icke den rena läran i den ena eller andra riktningen ligga utkristalliserad i en liturgi. Dogmatiska termer äro en sak, liturgiska former en annan. Båda vilja gagna det kristna lifvet, men båda ha hvar sitt område. Liksom man ur predikan vill ha bort intellektualism och dogmatism, så skall man förskona dopformuläret från dogmatik. Korrektivet mot den oriktiga uppfattning af dopet, som *kan* blifva en följd af evangeliskt äkta, men dogmatiskt ofixerade liturgiska former, kan icke gifvas endast eller ens hufvudsakligast genom själfva det liturgiska formuläret,

emedan man då misskänner dettas karaktär. Det gifves på annat sätt, genom undervisning m. m. men i första och sista hand därigenom att man lär lefva sitt eget kristliga lif i äkta evangelisk anda.

Några ord må tilläggas om det svenska dopritualets förhållande till det tyskt-lutherska¹. Ända till 1693 gick utvecklingen parallellt, sedan divergera linierna. Rationalismen kom i Tyskland med fullkomlig liturgisk revolution. Luthers Taufbüchlein blef nästan öfverallt uppgifven². Den liturgiska reaktionen inleddes genom den epokgörande preussiska agendan af år 1822. I den ena landskyrkan efter den andra gick man tillbaka till Luther. Nästan hela hans på det katolska formuläret grundade schema upptogs ånyo, således också abrenuntiations- och trosfrågorna. Den positiva insats rationalismen gjort i dopritualets historia genom frågeformens afskaffande gick dock ej helt förlorad. Den bevarades på det sättet, att så småningom jämte det ursprungliga lutherska formuläret ett alternativ infördes, som saknade frågor. Detta alternativ fick den missledande beteckningen reformert. Än i dag finnes inom de flesta landskyrkor dylika dubbla formulär.

En jämförelse mellan den tyska och den svenska utvecklingen utfaller gifvet till den senares fördel. De olika riktningarna i Tyskland ha stått så skarpt emot hvarandra, att de ej kunnat enas om ett gemensamt dopritual. Så vidt som liturgien utgör en afspegling af det kyrkliga läget, kan man af det nu anförda draga den slutsatsen, att söndringen inom den tyska kyrkan är mer djupgående än i Sverige. Med ledning af dopritualets historia är det icke svårt att påvisa orsaken härtill. Rationalismen trängde djupare ned i Tyskland än i Sverige, hvarför omgestaltningen af dopformuläret blef mindre omfattande hos oss, under det reaktionen i Tyskland blef häftigare och längre gående än här hemma. Också i Sverige var, på 1850-talet, fråga om alternativa formulär, men den ortodoxa riktningen satte sig afgjordt emot införandet af sådana. Visserligen är det sant, att det kyrkliga enhetssträfvandet därvid spelade hufvudrollen, men denna synpunkt kunde blifva den ledande därför, att ortodoxien fann det möjligt att tillsvidare stå kvar vid det gamla formuläret.

¹ RIETSCHEL a. a. s. 112 ff.

² Jfr ofvan s. 118 anm. 1.

Hade detta icke kunnat gå för sig och hade det därjämte icke funnits någon utsikt till att erhålla ett nytt, gemensamt för alla, så hade vi också hos oss fått tvänne alternativa formulär. Därför att brytningen blef mindre skarp i Sverige, har den svenska kyrkan också bättre kunnat tillgodogöra sig rationalismens positiva insats, betecknad genom frågeformens afskaffande. Den svenska kyrkan har således i högre grad än de tyska kyrkorna, visat sig vara i stånd att bryta med den katolska traditionen och att, utan att vara slafviskt bunden af Luthers formulär, utgestalta sitt dopritual efter evangeliska principer.

Ett motstycke till striden om uttrycket »nya födelsen» vid 1893 och 1909 års kyrkomöten ha vi också på tysk mark. De omstridda orden äro dock icke alldeles desamma som i Sverige. I Tyskland har man öfverallt Luthers, nästan direkt från det katolska ritualet öfversatta formel: »Der allmächtige Gott, der dich anderweit geboren hat durchs Wasser und Geist und hat der alle deine Sünde[n] vergeben, etc.». Om uttrycket nya födelsen icke utan vidare bör användas ifråga om barndopet, så ännu mindre orden »alle deine Sünden». De tala ju om barnet som om en vuxen människa. Också på denna speciella punkt se vi, att läget är gynnsammare i Sverige än i Tyskland.

IV. Fadderinstitutionen i de olika dopritualen.

Vi ha att behandla fadderinstitutionen endast från dopritualets synpunkt och måste därför se bort från den kyrkorättsliga sidan¹. I Olaus Petris handbok bibehölls den gamla anordningen med faddrar. De nämnas där gudhfadher och gudhmodher. Först 1693 insattes öfverallt i ritualet ordet »faddrar». Faddrarna hade att bära barnet fram till dopet, på prästens fråga meddela uppgift om barnets namn och på barnets vägnar svara på abrenuntiations-, tros- och dopfrågorna. Vidare hade de att bedja för barnet. I handbokens företal framhåller Olaus Petri i anslutning till Luther denna sida af faddrarnas uppgift såsom ett talande skäl för att ritualet skulle vara på modersmålet. Ett klart liturgiskt uttryck fick faddrarnas böneplikt i ritualets föreskrift, att gudhfadher och gudhmodher skulle jämte prästen falla på knä, när Fader vår lästes. Någon förmaning vid ritualets slut förekom icke i vårt första protestantiska formulär, men naturligtvis kvarstod den gamla uppfattningen, att faddrarna åtog sig vissa förpliktelser angående det döpta barnets kristliga uppfostran. Det är därför att antaga, att den dopförrättande prästen merendels uttryckligen fäste faddrarnas uppmärksamhet på deras plikter. Många katolska dopritual, t. ex. Åbomanualets, afslutades ju med en anvisning: »tunc dicat sacerdos patris quod doceant infantem Pater noster et Credo», eller något liknande². I realiteten var det säkerligen icke någon nyhet, när man 1541 lät dopritualet afslutas med föreskriften:

¹ Frågan om faddrarnas kvalifikationer upptages således icke till behandling.

² FREISEN a. a. s. 25.

»Tå skal Presten förmana Gudbfadher och Gudhmodher at the lära barnet Fader vår, Credo och tio Gudz bodh». 1548 tillades det, att prästen borde förmana barnets fader och moder — dessa tänktes väl vara närvarande vid dopet — att lära och vakta barnet, »som en Christen menniskia böör lärd och wachadt warda»¹.

I kyrkoordningen 1571 behandlar Laurentius Petri faddrarnas kvalifikationer och plikter². Han karakteriserar faddrarna såsom löftesfolk för barnen. Något tillägg i ritualet med afseende på dem gör han icke på ett undantag när. Han föreskrifver nämligen, att prästen, innan dopceremonien började, skulle fråga faddrarna om barnet förut varit döpt eller icke. Dessa skulle således gå i borgen för att nöddop icke var förrättadt. Däraf följde också, att de efter förrättadt dop skulle såsom dopvittnen vid förefallande behof intyga, att barnet verkligen blifvit döpt³. Någon lagstadgad kyrbobokföring fanns ju icke. Olaus Martini tecknar en gång på följande sätt faddrarnas plikter: de skulle hjärtligen bedja Gud för barnet, gå i löfte för barnet hos Gud och sedan påminna det om detta löfte samt slutligen beflita sig om att barnet blef uppfödt i gudsfruktan⁴.

I 1614 års handbok blef förmaningen till faddrarna agendariskt bunden. Den nyinförda förmaningen liknar så mycket den, som finnes i Niedersäch. Kirchenordu. (Lübeck 1585), att man tvingas till att antaga, att denna förelegat såsom mönster⁵. Den svenska är något kortare än den tyska och har den egenomligheten, att faddrarna åläggas att tillsäga föräldrarna, att dessa skulle upptukta barnet i Guds fruktan och alla kristliga dygder. Faddrarna skulle således ej ingripa först vid föräldrarnas fränfalle, men särskildt i detta fall. Förmaningen avslutas efter tyskt mönster med affordrandet af ett löfte: »Om j sådant welen effterkomma, så sägher samptligen jaa». Efter det jakande svaret skulle prästen säga: »Går i Herrans Fridh».

De förpliktelser faddrarna genom sitt jakande svar åtog sig, voro af ganska stor räckvidd, men efterkommos i mycket

¹ Jfr QUENSEL a. a. s. 122. HÖFLING a. a. s. 79 ff.

² Kyrkoordningar I, s. 45.

³ Kyrkoordningar I, s. 390.

⁴ Sv. synodalakt. 1 ser. s. 12 f.

⁵ HÖFLING a. a. s. 87.

ringa grad. Faddrarna spelade en annan roll än den i ritualet antydda. Ofta hoppades föräldrar, att faddrarna skulle på materiellt sätt understödja sitt fadderbarn, genom gåfvor eller längre fram genom rekommendationer. Fattiga föräldrar valde därför gärna förmögna ståndspersoner till faddrar åt sina barn, och detta ju flera dess bättre. Kungl. förordningar måste utfärdas för att sätta en damm för det oskick, till hvilket fadderinstitutionen gaf upphof. Kyrkoordningen 1571 hade lämnat antalet faddrar obestämdt. Under Kristinas tid var man betänkt på att fixera antalet, men förordningar därom utfärdades först under Karl XI:s förmyndareregering¹. Redan några årtionden efter antagandet af 1614 års handbok hade man klart för sig, att det i dopformuläret af faddrarna affordrade löftet gick alldeles för långt. Kyrkolagskommitterade 1650 ville utesluta hela förmaningen till faddrarna, ty »the göra ther thet löfte som the iutet altid kunna effterkomma»². 1688 års revision aflägsnade de värsta olägenheterna genom att begränsa löftet. Det skedde genom inskjutandet af satsen: »så wida Gud nåd förlänar och eder gör-ligit är»³. För öfrigt bibehölls den gamla fadderförmaningen. Ur 1693 års handbok hade borttagits den bestämmelsen, att faddrarna skulle säga barnets namn, vidare föreskriften, att faddrarna jämte prästen skulle falla på knä vid läsandet af Fader vår. Knäfallet var ju vanskligt för gamla och oviga personer. Bägge förändringarna voro föreslagna 1650⁴. Härigenom blef faddrarnas aktiva deltagande i dopförrättningen inskränkt. Än mera blef detta fallet genom 1811 års handbok, som borttog abrenuntiations- och trosfrågorna. Ännu kvarstodo dock dopfrågan och fadderlöftet, bägge fordrande ett jakande svar af faddrarna. När dessa moment försvinna, det förre 1884, det senare 1894, blifva faddrarna från ritualets synpunkt blott passiva vittnen till dopet.

Betänker man, att man redan 1650 ansåg, att faddrarna affordrades för vidtgående löfte, förefaller det anmärkningsvärdt, att ingen ändring gjordes på denna punkt under rationalismens tid. Jo, en ändring gjordes verkligen, men i riktning bakåt.

¹ BÆLTER a. a. s. 387 f. sammanför de kungl. förordningarna.

² Kyrkoordningar II 1, s. 85.

³ Eckl. handl. V nr 53.

⁴ Kyrkoordningar II 1. s. 84.

1811 års handbok tog bort den begränsning löftet fick 1693 och satte i dess ställe »med Guds nåd», således: om I detta med Guds nåd viljen efterkomma, etc. Rationalismen hade ju stor förkärlek för högtidliga löften och förpliktelser. Man behöfver blott tänka på de högttrafvande konfirmationslöftena i 1793 års handboksförslag för att finna detta bekräftadt. Det ser ut, som om man i allmänhet saknat känsel för löftesordens valör. Finkänsligheten och ömtåligheten kommer först senare. Vid 1840 års riksdag yrkade Grafström, att fadderlöftet skulle försvinna och förmaningen omgestaltas till en allmän erinran om de kristnas plikter att sörja för det uppväxande släktet. Motionären höll före, att faddrarna i allmänhet icke kände något moraliskt ansvar¹. Ofta hände det, att de vid dopet närvarande icke voro faddrar i egentlig mening, utan blott några för tillfället diktallade. Att affordra dessa ett fadderslöfte, var helt enkelt meningslöst. Pastoralutskottet ville icke gå med på någon förändring. Man anlade där ett idealistiskt betraktelsesätt och talade om fadderplikterna såsom knytande nya kärleksband och stadfästade dem, som redan funnos, helgande dessa genom religionens allt upplifvande och värmande kraft. Alla faddrar, menade man, togo dock ej sitt löfte lättsinnigt. Hvad som fanns, borde bevaras och befrämjas. Grafström lyckades icke få prästeståndet på sin sida. Endast Thomander behjärtade de svårigheter motionären vidrört och föreslog, att prästen skulle få rättighet att utelämna fadderförmaningen. Öfver hufvud, menade Thomander, borde prästen icke bindas så hårdt af liturgien, såsom hittills varit fallet². Under prästeståndets förhandlindlingar om handboksförslaget vid 1853 års riksdag upprepade Säre Grafströms yrkande, men rönste lika liten framgång som denne.

Först vid kyrkomötet 1873 företogs en ändring och då i den af Thomander, 1840 påyrkade riktningen. I det förslag till revideradt dopformulär, som prästerliga afdelningen framlade och som också accepterades af kyrkomötet, var följande not insatt: »I de undantagsfall, då inga dopvittnen kunna erhållas,

¹ MENNANDER yttrade vid prästmötet i Uppsala 1780: »Hvad åter faddrarnas plikt emot barnen angår, har den nu för tiden, som mycket annat godt, kommit i nästan allmän förgätenhet». Sv. synodalakt. 1 ser., s. 551.

² Prästest. prot. 1840—41, bd 2, s. 245 ff., bd 11, s. 545, bd 12, s. 7 ff.

som vilja åtaga sig fadderförbindelserna, uteslutes förmaningen till faddrarna». Någon genomgripande förbättring var icke detta. Därom vittnade den diskussion, som föregick mötets beslut¹. Af denna framgick, att de, som voro för fadderlöftets afskaffande, också yrkade på dopfrågans borttagande. Det var m. a. o. de af väckelsen influerade. Hade rationalismen icke väjt tillbaka för stora löften, slog dess motsats, väckelsen, öfver i en annan ensidighet och var ängslig, så snart det gällde ett löftes afläggande. Det framhölls nu från detta håll, att den i nyssnämnda noten gifna tillåtelsen att utelämna fadderförmaningen kunde förskaffa prästen stora svårigheter, ty huru skulle denne kunna få reda på om dopvittnena verkligen ville ikläda sig några fadderförbindelser. Från motsatta sidan fästes uppmärksamheten på den omständigheten, att mångenstädes ingen åtskillnad gjordes mellan faddrar och dopvittnen, såsom den föreslagna noten gjorde. De, som voro närvarande vid dopet, ansågos stå där å församlingens vägnar. Man menade, att de ej åtog sig några speciella plikter, endast församlingens allmänna, att sörja för de döpta barnens kristliga uppfostran. I korthet sagdt var således situationen denna: af folk i allmänhet ansågs dopvittnen och faddrar vara detsamma, faddrarna voro blott dopvittnen, de ortodoxa eller konservativa ville, så långt det var möjligt, hålla fast vid att alla dopvittnen också voro verkliga faddrar, de af väckelsen influerade yrkade på att man samvetsgrannt skulle skilja mellan faddrar och dopvittnen. Om detta icke lät sig göra, borde man helst stryka fadderlöftet helt och hållet vid alla tillfällen.

Den distinktion, som här gjordes mellan faddrar och dopvittnen, var resultatet af den förändring som fadderinstitutionen så småningom undergått. När i gamla tider faddrarna lofvade att tillse att barnet lärde sig Fader vår etc., så låg fadderplikternas tyngdpunkt just däri att man garanterade, att barnet icke uppväxte i okunnighet om den kristna läran. Denna garanti kunde behöfvas på en tid, då hvarken konfirmations- eller skolundervisningen hade antagit några fasta former. Detta hade emellertid skett för längesedan, när man diskuterade frågan 1873. Skulle man nu ta fadderförmaningen samvetsgrannt efter orden, lofvade man att gifva det döpta barnet en särskild religiös omvårdnad,

¹ Kyrkom. prot. 1873, s. 407 ff.

som väl förutsattes, i någon mån åtminstone, också i äldre tider, men som då ingalunda kunde sägas vara något hufvudmoment i faddrarnas uppgift. Eller, om man vill uttrycka saken på ett annat sätt, i forna tider lade man sådan vikt vid undervisningen i kristendom och man tillmätte denna så stor religiös betydelse, att religiös omvårdnad likställdes med undervisning i den kristna läran. När man sedan fick ögonen öppna för att den teoretiska undervisningen i själfva verket icke hade den dominerande betydelse en intellektualistisk tidsålder ville tilldela den, fick talet om religiös omvårdnad en djupare, mera omfattande mening. Men då stod man också inför en omläggning af fadderinstitutionen i direkt religiös riktning¹. Ytterst litet var den stora allmänheten förberedd på en sådan omläggning, ty i den allmänna meningen var fadderinstitutionen afklädd nära nog alla religiösa element. Man kan därför icke undra öfver att många ville, att fadderförmaningen skulle lämpas efter de reala förhållandena, enär omläggningen i det allmänna medvetandet med all säkerhet länge skulle låta vänta på sig. De, som satte sig emot fadderlöftets borttagande och förmaningens omgestaltande hade nog blick för fadderinstitutionens nya religiösa betydelse, men de tänkte sig öfvergången från gammalt till nytt förmedlad genom liturgien.

Vi stöta här på den synnerligen svåra frågan, huruvida en liturgi skall lämpas efter de faktiska kyrkliga förhållandena — den mister då sin idealitet — eller gestaltas idealt, i hvilket fall den lätt kommer i strid med sanningskrafvet. Hvilkendera synpunkt, som ensidigt göres gällande, motarbetar det mål, som en liturgi vill uppnå, och liturgien får därför sin form under ständig spänning mellan de bägge nämnda principerna². Det subjektiva sanningskrafvet hade genom individualismens genombrott blifvit utomordentligt kraftigt urgeradt och det var därför icke underligt, att de liturgiska reformerna under 1800-talets sista decennier i hög grad bestämdes af den subjektiva principen. Framför allt

¹ Därtill hade det kommit på 1850-talet. I handboksförslagen denna tid utvidgades fadderförmaningen med följande ord: »i kristlig kärlek och trogna förböner framgent, understödja barnet». Tillägget är betecknande. Jfr HOLMSTRÖM, Evangelisk-luthersk församlingsvård, Lund 1898, s. 480.

² Bevis därför lämna nästan samtliga kyrkomötesdebatter i liturgiska frågor på 1880- och 90-talen.

var det icke märkvärdigt att så blef fallet i fråga om fadderinstitutionen, där ideal och verklighet stodo så långt ifrån hvarandra. Men man kunde gå för långt åt det hållet också. Det gjorde Rudin, då han vid 1883 års kyrkomöte yrkade att fadderförmåningens inledande tilltalsord »älskelige vänner i Kristo» skulle utbytas mot »älskade dopvittnen»¹. Man kunde således enligt Rudin icke ens förutsätta, att dopvittnena voro kristna². För öfrigt upptog Rudin Grafströms yrkande vid riksdagen 1840 och föreslog, att fadderlöftet skulle borttagas och en enkel erinran insättas i fadderförmåningens ställe, af ungefär följande lydelse: »att faddrarna må betänka sin plikt att med deltagande och förbön följa det döpta barnet och söka befrämja dess andliga och timliga väl». På grund af handboksfrågans läge — revision var begärd 1878 — ledde Rudins yrkande icke till något resultat.

I 1891 års förslag till dopritual var den gamla fadderförmåningen af år 1874, resp. 1854 bibehållen. Endast inledningsorden voro förändrade till »käre kristne» och första satsens ord »nya födelsens bad» voro utbytta mot »pånyttfödelsens bad». I förslaget 1893 tog man tillbaka det gamla uttrycket »nya födelsens bad», men uteslöt de därpå följande orden: »som är skett genom vatten och den Helige Ande». Vidare hade kommitterade beslutit sig för att ta bort fadderlöftet. Förmåningen afslutades i stället med orden; »Härtill förläne Herren eder sin nåd». Kommitterade motiverade sitt förslag med en hänvisning till den ringaktning, hvarmed fadderlöftet mångenstädes betraktades, en ringaktning, som återföll på dopet själf. »Samvetsgranna faddrar skola utan alla löften göra sin plikt; de öfriga känna sig ändå icke bundna genom något, för öfrigt vanligen tanklöst afgifvet löfte»³. Handbokskommitterade läto emellertid den 1874 inkomna noten kvarstå. Då fadderförmåningen i denna not betraktades såsom förmåning till faddrar i egentlig mening och då för dessa det gamla fadderlöftet måste förefalla tämligen naturligt, ter sig åtgärden

¹ Bih. till kyrkom. prot. 1883, motion nr 29, s. 5 f.

² Biskop Beckman protesterade mot Rudins uppfattning. Så långt ville han icke gå. »Äro församlingsmedlemmar så oförståndige, att de anse sig kristlige, därför att jag under dylika förhållande så tilltalar dem, då få de skylla sig själfva, så vida jag nämligen icke underlåtit att undervisa dem om hvad en kristen och kristlig församling vill säga». Kyrkom. prot. 1883, s. 494 f.

³ Förslag 1893, s. V.

att borttaga detta rätt egendomlig, om man nämligen ställer sig på den ståndpunkt, som i den nämnda noten kommer till uttryck.

Just detta gjorde en granskare af 1893 års handboksförslag, nämligen Holmström. I sina »Tankar i handboksfrågan» drog denne därför af kommitterades tillvägagångssätt den i och för sig berättigade konsekvensen, att i ritualet en särskild förmaning borde införas i de fall, då inga faddrar i egentlig mening funnos¹. Af den skulle framgå, att ansvaret för barnets kristliga uppfostran återföll på församlingen själf, om ingen af dess enskilda medlemmar ville åtaga sig det. En dylik anordning med tvänne alternativa förmaningar skulle enligt Holmströms uppfattning motsvara tidens verkliga kraf. Nu är det fullkomligt riktigt, att en betänkelig lucka uppstår i ritualet, när fadderförmaningen utan vidare uteslutes. I denna talas nämligen om barnets kristliga uppfostran och, såsom vi förut framhållit, måste tanken härpå tydligt komma fram i ritualet, emedan dopet annars löper fara att betraktas såsom en isolerad handling, något som kan gifva anledning till en oriktig uppfattning af dopet. En annan fråga är emellertid, om Holmströms yrkande på tvänne förmaningar var tidsenligt och praktiskt genomförbart. Frågan kan ej besvaras annat än nekande, ty Holmström utgick från den felaktiga förutsättningen, att en liturgi kan skapa något nytt på församlingslivets område. Han förbisåg, att klyftan mellan de förhållandena liturgien förutsätter och de faktiska förhållandena icke får vara för stor. Till en viss grad kan och bör en liturgi slå bro öfver klyftan, men är denna för stor, kan en på ideala förutsättningar hvilande liturgi endast kännas som en börda för både präst och församling, ju mer det subjektiva sanningskrafvet hos dem båda får komma till sin rätt. Det kan nu ej vara något tvifvel underkastadt, att den förutsättning hvarpå den ofta omtalade noten byggde och till hvilken Holmström anslöt sig, nämligen förefintligheten af en klart fattad åtskillnad mellan faddrar och dopvittnen, icke var förhanden i församlingens allmänna medvetande i den mening som åsyftades, nämligen i riktning mot en religiöst fördjupad uppfattning af fadderinstitutionen. Man kan mycket väl vara ense med Holmström om

¹ HOLMSTRÖM, Tankar i handboksfrågan, Lund 1893, s 36.

önskvärdheten af en sådan, men påtagligt är, att den icke kan framprässas genom dopliturgien. Den måste organiskt framväxa ur församningslifvet.

Så synes också kyrkomötet 1893 ha tänkt, ty det fortsatte på den väg handbokskommitterade beträddt genom att borttaga fadderlöftet. Mötet antog kommitterades förslag, men gjorde på Linnarssons yrkande ett tillägg, som än mer försvagade förmaningens karaktär af förmaning till faddrar i egentlig mening. Man beslöt nämligen — visserligen med ganska knapp majoritet — att inskjuta orden »och läggen särskildt på edra hjärtan församlingens allmänna plikt» framför satsen »att näst barnets föräldrar och särskildt vid deras frånfälle etc.». Härigenom erhöll den populära uppfattningen, som ej ville göra någon direkt religiös åtskillnad mellan dopvittnen och faddrar, en viss sanktion¹. Att man likväl behöll noten oförändrad, visar hvilken oklarhet, som rådde i denna fråga. Det är emellertid icke lätt att säga hvad som varit riktigast att göra i detta fall. Förmaningen riktades enligt formuläret till faddrarna, men omgestaltades i riktning mot att vara en förmaning blott till dopvittnena. Den blef nu ett mellanting, och förvirringen hade blifvit än större, om noten uteslutits. Ja, den kunde knappast ha uteslutits, om icke förmaningen helt förändrats till en erinran till dopvittnena såsom församlingens representanter. Men då hade fadderinstitutionen försvunnit, från dopritualets synpunkt åtminstone.

En tillfredsställande formulering af den del af dopritualet vi nu behandlat kan framkomma först, när man inom kyrkan får klart för sig hvad man skall göra med det gamla arfvet från katolska kyrkan, fadderinstitutionen. Jag får för egen del bekänna, att jag beträffande denna ännu står blott undrande och spörjande. Frågan om denna kan och bör få någon ny betydelse i församningslifvet löses icke genom att tala än så välmenande och vackra ord om faddrarnas dyra plikter. Är institutionen död, så förmå vi icke väcka den till lif igen genom vår dopliturgi. Men kanske den dag kommer, då kyrkan känner det som ett lifsbehof att sätta något i faddrarnas ställe. Då blir också ritualet ombildadt. Vi ha visserligen påvisat ansatser till en omläggning och fördjupad uppfattning af fadderinstitutionen,

¹ HOLMSTRÖM, Församlingstvård, s. 482 framställer beslutet såsom i viss mån förhastadt.

framkomna under de senare åren, men det ser ut, som om dessa ansatser snarast varit alster af teoretisk reflexion och ej vuxit på verklighetens fasta mark ¹.

För öfverskådlig hetens skull vilja vi slutligen gifva en sammanställning af de succesiva förändringarna i fadderförmaningen. 1614 och 1693 har man tilltalsordet »älsklige vänner i Christo», 1811 »älskade kristne», 1874 (1854) återgår man till det gamla, 1894 sätter man »käre kristne». Den första satsen: »effter thetta barnet genom nyia födelsens bad som är skeedt genom watn och then Helga Ande, är Gudz barn och Jesu Christi medarffuinge wårdet», har bibehållit sig oförändrad tiderna igenom. Endast språklig retuschering har vidtagits. Orden »som är skedt genom vatten etc.» uteslötos 1894. Eftersatsen har 1614 och 1693 stark personlig färg: »så förmanar iagh eder, att j som thertil witne ären». 1811 har »så betänken I, som därtill vittnen varit, eder plikt» — man märker, att man är i moralismens tidehvarf. Först 1894 förändrar man ordalagen och sätter: »så låten I, som bevitnat denna heliga handling vara eder angeläget». 1614 och 1693 lyder fortsättningen: »at j . . . först tilsäyen barnsens föräldrar, at the vptuchta barnet j Gudz fruchtan och alle christelige dygder, och at the lära barnet Fader wår, Troon, Tijo Gudz bodh etc.». 1811 försvinner hela denna sats och kommer sedan ej tillbaka. 1614 och 1693 heter det därefter: »hwar Gudh kallar barnsens föräldrar, vthi thess onyndige åhr, at j tå wille haffua medh thetta barnet ett christeligt vpseende huru thet tillwexer i tucht och Herrans förmaning». 1811 har: »att näst barnens föräldrar, och i synnerhet vid deras frånfälle, i barnets onyndiga år, sorgfälligt tillse, att det uppväxer i dygd

¹ Jag har ej kunnat värja mig för detta intryck, äfven när jag läst kapitlet om fadderinstitutet i Holmström, Församlingsvård, s. 477 ff. Kapitlet innehåller enligt min tanke mycket, som är behjärtansvärdt. Men när förf. talar om »ett nytt bevis på huru det blott alltför ofta gått med kyrkliga lifsformers fördärfvande», så måste jag tänka på fadderinstitutets historia i Sverige under de senaste fyrahundraåren och det står då klart för mig, att denna institution aldrig varit någon kyrklig lifsform, ty den form, under hvilken den lefvat, har icke varit kyrklig — faddrarna ha alltid hufvudsakligen haft hvad jag skulle vilja kalla »familjär» betydelse — och den form kyrkan velat gifva institutet i fråga har aldrig i egentlig mening lefvat. — Jfr RYDHOLM, Fadderinstitutionen, Gbg 1894, OLAI, Om fadderinstitutionen i Tidskrift för teologi, Lund 1892.

och Herrens förmaning» — tukten försvinner således för dygden. 1874 (1854) uppvisar här ett religiöst inslag: »att i christlig kärlek och trogna förböner barnet framgent understödja samt näst barnets föräldrar . . . sorgfälligt tillse att det uppväxer i tukt och Herrens förmaning». Tukten kommer således tillbaka. 1894 säges det »*jämte* barnets föräldrar» och efter orden »understödja detta barn» inskjutes satsen »och läggen särskildt på edra hjärtan församlingens allmänna plikt». Därjämte strykes det under rationalismen inkomna, litet skolmästaraktiga ordet »sorgfälligt». Den därpå följande satsen lyder 1614 och 1693: »och at thet troligen håller hwad nu i dopet vthloffuadt är», 1811 heter det: »så att det troget håller hvad nu genom eder i dopet utlofvat är». 1874 (1854) stryker »genom eder» och sätter: »och sålunda troget håller hvad i dopet utlofvat är». 1894 tar man sikte på dopets gåfva i st. f. förpliktelsen och säger: »och sålunda troget förvarar hvad det i dopet har undfått». Afslutningen utgjordes 1614 af en uppfordran till löfte. Förändringarna på denna punkt ha i det föregående framställts, så att en upprepning ej är på sin plats.

V. Den yttre dophandlingen.

Dopvattnet. — Begjutningen. — Dopformeln. — Frambärandet af barnet. — Namngifningen. — Ort och tid för dopet.

Hvad den yttre formen för dophandlingen angår, fästa vi först uppmärksamheten på själfva döpanDET. Det skedde i vatten. En själfklar sak var detta. Likväl har det händt, att man brutit med urgammal och oeftergiflig tradition och användt annan materia. Direkta bevis härför kunna icke anföras, men väl ganska talande indirekta sådana. Hvad betyder den noggranna föreskrift kyrkoordningen gifver för nöddops bekräftelse, att prästen skulle göra sig underrättad om hvari barnet vid nöddopet blifvit döpt, om icke det, att man misstänkte, att dopet icke alltid förrättades så, som det borde? ¹. I bekräftelseformuläret för nöddop i 1614 års handbok står det, att prästen skall fråga om barnet blifvit döpt i »gemeent watn»; 1693 heter det »i gemeent och obemängdt watn»; 1650 ville kyrkolagskommitterade införa den bestämmelsen, att prästen vid dop skulle noga tillse »at watn här til brukas och ingen annan liquor eller wätska» ². Frågar man sig hvilken wätska som kunde tänkas använd i st. f. vatten, så afgifves svaret i Emporagrii kyrkolagsförslag, där det heter: »Christus, som säger, att menniskian födes på nytt af watn och Andanom, lærer nogsampt att Döpelsen icke må förrättas medh någon annan wätska, wijn, miööd, ööl, miölk, rosenwatn eller annat sådant, hwad namn thet hälst hafwa kan, utan bara watnet allena, hwarföre och alla the andra här medh alfwarligen förbiudas och presterna förmanas her om som oftast

¹ Kyrkoordningar I, s. 54.

² Kyrkoordningar II 1, s. 34.

gifwa folkena underwijsning»¹. Emporagrius menade således, att folket verkligen hade behof af sådan undervisning och förutsätter därmed, att fall verkligen inträffat, då man användt annat än vatten vid dopet. Härvid har man naturligtvis att tänka på nöddop. Den hast, hvarmed ett sådant måste företagas, och den spänning, hvari de närvarande då måste befinna sig, kunna tänkas ha haft till följd, att man tog det, som fanns till hands, vanligen någon dryckesvara, när rent vatten icke genast kunde framskaffas. Ännu så sent som 1766 ansåg sig prästeståndet i sitt riksdagscirkulär böra uttryckligen föreskrifva, att vid nöddop dopförrättaren skulle sörja för att rent och obemängdt vatten anskaffades och att de närvarande skulle göra sig försäkrade om att allt var i sin ordning. Denna bestämmelse öfvergick i 1811 års handbok och är bibehållen i vår nuvarande, där den står som en reminiscens från gångna, mindre kultiverade tider.

*

Huru har själfva actus baptismi, döpandet, tillgått? 1529 års handbok ger ingen upplysning därom. Med rätta drar Quensel däraf den slutsatsen, att handboken bibehåller gammal sedvänja². I det han pekar på Linköpings- och Åbomanualen, som tala om immersio, anser han sig kunna konstatera, att 1529 års handbok just genom sin tystnad sanktionerar immersio. För att stödja detta sitt antagande fäster Quensel uppmärksamheten på titelvignetten i 1529 års handbok, hvilken vignett visar prästen hållande barnet helt blottadt öfver funten. Quensel konstaterar slutligen, att då Laurentius Petri i sin kyrkoordning 1571 talar om begjutningen som rotfästadt, kyrkligt bruk, en förändring genomförts under reformationstiden. Att denna i begynnelsen stött det rådande trosmedvetandet, finner Quensel troligt. Som bevis drar han fram Bugenhagen, hvilken vid ett besök i Hamburg med förskräckelse såg prästen taga barnet helt inveckladt i kläder och döpa det genom att begjuta endast dess hufvud med vatten. Ekelund ansluter sig till Quensel och anser sig finna ett nytt stöd för den af bägge förfäktade meningen i dopritualets uttryck

¹ Kyrkoordningar II 2, s. 30.

² QUENSEL a. a. s. 23 f. — I det följande jämnställa vi superfusio af hela kroppen och immersio. Däremot ställa vi begjutningen, vid hvilken icke hela kroppen blottades.

»taga barnet upp ur funten». Han antar, att omkring 1571 den nya seden med begjutning arbetat sig fram, dock ej utan motstånd från den konservativa sidan¹. För att bevisa sitt påstående går Ekelund liksom Quensel till kyrkoordningen 1571, ur hvilken han anför ett långt citat. Stället är så pass viktigt, att vi anse oss böra aftrycka det i dess helhet².

Det heter: »Döpelsen må man ock så wäl giffua, som sedher warit haffuer, nemligha, at man allenast blottar och medh watnena begiuter hoffuud och skuldror på barnen, Ty ändoch thet kunde wäl så någhralunda gott wara, som en part mena, at menniskian komme allsamman blott och naken til dopet, såsom ock wäl någorstädz än nw skeer, ock fordom mykit skeedt är. likwel mädhan wij ock moste see til lägenheten, haffuer wår sedh sijn orsaak. Ty medh spädh barn haffuer thet sigh så. at the nepliga altijd skola kunna skadalöst fördraga luchten eller wädret, hwar the så wordo öffuer hela kroppen blottadt, Ty synes ock tå medh them wara nogh, at (såsom sagdt är) hoffuud och skuldror på them blottadt warda, effter slijkt är (såsom man tencker) wilkorligit, och för then skul wäl lijder, at thet laghas effter lägenheten. Doch ther man blottar allan kroppen på barnet, drager then seden meer öffuer eens medh Christi och Apostlarnas exempel, Hwilken sedh man än nw wäl fölia måtte, ther någhor gammol menniskia döpas skulle».

Den beviskedja Quensel och Ekelund knutit, synes vara fullständig. Emellertid tror jag icke, att den är så stark, som den ser ut att vara. Jag vågar att vara af rakt motsatt åsikt mot de nämnde författarna. Jag tror således, att begjutningen hade gamla anor i Sverige och att reformationen icke införde någon ny sed i detta hänseende, utan att Laurentius Petri i sin kyrkoordning endast pläderar för gammal praxis. Jag vill i det följande söka anföra skäl för min mening.

Ekelund tager fasta på uttrycket »taga barnet upp ur funten». Det bevisar emellertid intet för hans åsikt. Enligt föreskriften i 1529 års dopformulär hölls barnet under abrenuntiations- och trosfrågorna »öfver funten» och har således vid själfva dopakten sänkts ned i funten för att på det ena eller andra sättet komma i beröring med vattnet. Anvisningen efter dop-

¹ EKKELUND a. a. s. 105.

² Kyrkoordningar I, s. 46 f.

akten säger: »när presten haffuer taghit barnet vp aff funten, gör han jtt kors på thes hiessa». Detta vill säga, att chrismationen icke försiggår, medan barnet hålles *öfver* funten, utan medan det hålles *vid* funten. Att af uttrycket »taga upp ur funten» draga den slutsatsen, att dophandlingen försiggått med immersio, hvilar på den alldeles obevisade förutsättningen, att funten varit fylld med vatten. Det har den icke varit ens där man faktiskt brukat immersio. Ekelund anför själf Taufbüchleins föreskrift, att [chrismationen och] iklädandet af den hvita dräkten skulle försiggå *i* funten, »in der Taufe». Uttrycket »taga barnet upp ur funten» bevisar således ingenting, vare sig för eller emot immersio.

Vi komma så till kyrkoordningen 1571. Att Laurentius Petri här talar om begjutning såsom rotfästad kyrklig sed, medger Quensel. Quensel är försiktig nog att endast konstatera faktum. Ekelund anser sig i det nyss anförda citatet ur kyrkoordningen kunna inläsa den meningen, att den nya seden under motstånd så småningom arbetat sig fram. Synbarligen vill han tolka citatet på följande sätt. Vår sed med begjutning, det är den sed, som vi reformatorer infört i Sverige. Fordom brukades här allmänt immersio, men den är nu till största delen kommen ur bruk, ehuru den kanske ännu användes här och hvar. En part, de konservativa, de, som hålla på allt gammalt, ha ännu icke fogat sig efter det nya bruket. Denna tolkning låter plausibel nog, men stöter på efter min mening oöfverstigliga svårigheter.

Det förefaller besynnerligt, att Laurentius Petri kan tala om begjutning såsom en sed, som »warit haffuer», om den var så ung, att han själf varit med om att införa den. Den skulle icke ägt bestånd 1529, men redan 1561, då ju kyrkoordningen i stort sedt var färdig, var den gammal. På trettio år således skulle den nya dopseden ha hunnit bli rotfast, en sed, som efter hvad Quensel berättar om Bugenhagen, i hög grad måste ha stött de konservativa elementen inom kyrkan för hufvudet. Denna sed skulle ha skaffat sig själf burskap, ty handboken nämner i sina olika upplagor intet om den, ingen kyrklig förordning föreskrifver den. Den har således talat för sig själf. Det kunde den naturligtvis. Laurentius Petri påpekar själf dess hygieniska företräde och det låter ju tänka sig, att man på egen hand allmänt insett detta företräde. Men det är föga troligt, att det

skulle skett så hastigt som på tre årtionden, om nämligen ingen urgerat den hygieniska synpunkten, utan reformatorerna endast föregått med godt exempel. Men hvad kan ha föranlett dessa att införa den nya seden? Man kan här ej tala om inflytande från Luther, ty denne förordade immersio och kritiserade seden med begjutning¹. Var Olaus Petri verkligen ense med Luther om immersios företräde, hvarför har han, som annars så troget följer Luthers Taufbüchlein, i 1529 års handbok öfversatt dennas anvisning »tauche es in die Taufe» med blott »döper»? Eller betydde döpa detsamma som tauchen? Näppeligen, ty Linköpingsmanualet har »baptizet sub trina immersione»². Tillägget betyder väl mer än, att prästen skulle döpa tre gånger. Det betyder döpa med neddoppning och tillägget var behöfligt, ty man kunde tänka sig olika sätt för baptizare.

Antar man, att immersio varit det brukliga dopsättet i Sverige ännu 1529 och att reformatorerna infört begjutning, stöter man på idel svårigheter. I strid med Luther, emot det inhemska bruket, således i strid med de konservativa elementen ha reformatorerna infört begjutning och utan att göra den minsta påtryckning på prästerskapet, utan att föreskrifva något i dopformuläret, ha de lyckats att genomföra reformen på trettio år, trots det motstånd, som möter hvarje liturgisk förändring. Detta är så mycket egendomligare, som Olaus och Laurentius Petri i stort sett voro ytterst skonsamma mot folkseden och helst läto allt det stå kvar, som på något sätt kunde förlikas med reformationens grundprinciper³.

Enligt vår mening måste det ofvan anförda citatet ur kyrkoordningen tolkas på annat sätt, än [Quensel och] Ekelund göra. Laurentius Petri försvarar där den gamla svenska seden att döpa med begjutning. Han kallar denna sed »vår sed» och ställer därvid den svenska kyrkan i motsats mot andra kyrkor, särskildt mot den tysk-lutherska, så vidt denna använde immersio. Ett stöd för antagandet, att motsatsförhållandet är det nu nämnda, ger den paragraf, som i kyrkoordningens kapitel om döpelsen följer på den, ur hvilken det ofvan anförda citatet är hämtadt

¹ RIETSCHER a. a. s. 69.

² FREISEN a. a. s. 18 f.

³ Vi skola strax se, att de beträffande namngifningen vid dopet bibehöllo det inhemska bruket.

I denna omtalas nämligen huru seden med namngifningen vid dopet gestaltade sig »hos oss». Denna sed jämföres med bruk annorstädes, hvarvid ett citat ur Luthers *Taufbüchlein* tjänar att på konkret sätt åskådliggöra det utländska bruket d. v. s. bruket inom den tyska lutherska kyrkan. Laurentius Petri menar, att bägge bruken läto försvara sig, men han fann icke något skäl till att man i Sverige skulle öfverge det inhemska bruket.

På samma sätt förhåller det sig med begjutningen. Detta dop-sätt användes i Sverige på grund af klimatiska förhållanden, säger Laurentius Petri. Han visste, att man annorstädes brukade immersio. De, som så gjorde, kunde härför åberopa sig på åtskilligt. Immersio hade varit det vanliga i forna tider, säges det, d. v. s. inom den gamla kyrkan, ehuru det nu för tiden mer och mer kommit ur bruk. Immersio, heter det vidare, drog mer öfverens med Christi och apostlarnas exempel. Men trots detta, menar Laurentius Petri, kunna vi inom svenska kyrkan behålla vår gamla sed med begjutning, trots det att en part säger motsatsen. Hvem åsyftas här? Frågan är ganska lätt besvarad. Man erinre sig Luthers ställning och att Bugenhagen, när han kom till Danmark, gjorde anmärkning på att immersio där icke användes¹. Det kan då icke vara för vågadt att antaga, att den från Wittenberg kommande Georg Norman gjort liksom Bugenhagen. Också han har stött sig på det inhemska bruket med begjutning och helst velat införa immersio. Mot honom

¹ KOCH, Gudstjenesten i den danske Kirke efter reformationen, Kirkehist. Saml., 5 R. I, s. 653. Den danska ordiantian påbjöd, att barnet skulle helst helt blottas, eller åtminstone öfverkroppen. Palladius yrkade därpå 1559 och motsatte sig den gamla seden att endast blotta hufvudet. Skälet anger han också: »Barnet skal blottes, för at ikke troldkvinder skal indsmugle voksbørn og faa dem døbte til at øve trolddom med». Bugenhagen hade andra skäl för sin opposition mot begjutningen blott af hufvudet; de voro af historisk art. Jfr ENGELSTOFT, Kirkeordinantsens historie i Ny Kirkeh. Saml. II, s. 61. — Några vaxfigurer tyckes man ej haft i Sverige. Däremot hade man en annan högst besynnerlig sed. Kyrkolagskommittén 1650 uttalade sig bestämdt för att prästen skulle se till, »at faddrarna intet bära i famnen tillika med barnet, hundar och annat som intet tienar». Kyrkoordningar II 1, s. 20. Härmed sammanställa vi en passus från Laurentius Petris kyrkoordning, Kyrkoordningar I, s. 34: Och borde oss Christna icke elska thesse kyrkehundar, både för then skul, at vthi Tiderna icke ther igenom skal skee något hinder, såsom nu sagdt är, så ock för fremande nationers förargelse och förtaal skul».

ställer sig Laurentius Petri och säger: visst kunna skäl anföras för immersio, men vi i vårt land ha sedan gammalt ett annat bruk och vi ha ingen anledning att öfvergifva detta.

Två argument, som Quensel anför, hota emellertid att kullstörta hvad vi sökt bygga upp. Det ena är, att Linköpingsmanualen föreskrifver immersio, det andra, att titelvignetten i 1529 års handbok visar barnet fullt blottadt. Hvad det förra skälet angår, bör katolsk ritus i det medeltida Sverige ses i samband med den allmänkyrkliga utvecklingen. Funk har uppvisat, att man i västerlandet från 13:de århundradet så småningom börjar öfvergå från immersio till begjutning, hvilken senare form sedan gammalt var bruklig vid dop af svaga och sjuka barn. Bruket af begjutning var i femtonde århundradet så vidt utbreddt, att det från grekernas sida, hvilka höllo fast vid det gamla sättet, föranledde anmärkning vid kyrkomötet i Florens 1439. Bägge formerna voro mångenstädes använda jämsides med hvarandra, immersio försvinner först så småningom, kvarlefver ännu under det sextonde århundradet och är också under det sjuttonde påvisbart på enstaka områden inom den romersk-katolska kyrkan¹. Jag vill icke påstå, att den svenska kyrkan ovillkorligen måste ha följt den allmänna utvecklingen, men väl att det är möjligt, att den gjort det. Jag vill vidare fästa uppmärksamheten på att öfvergången från immersio till begjutning skett successivt. En följd däraf har varit, att dopritualens föreskrifter icke alltid varit ett uttryck för det faktiska bruket². Kan det icke tänkas, att när Linköpingsmanualen 1525 talar om immersio, detta ord då blott var en reminiscens från den tid, då immersio verkligen var eller åtminstone ansågs böra vara det normala dopsättet? Att en sådan bristande öfverensstämmelse mellan ritual och det faktiska bruket är möjlig, bevisas också af Luthers Taufbüchlein. Ursprungligen, innan några kyrkoordningar gjort ändring i den liturgiska anvisningen, föreskref denna: »Tauche es in die Taufe». Likväl var superfusio i Wittenberg det vanliga³.

Vi ha slutligen titelvignetten till 1529 års handbok, visande barnet fullt blottadt. Hur vanskligt det kan vara att af sådana

¹ FUNK, Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen I, Paderborn 1897, s. 478 ff.

² Jfr FUNK med FREISEN a. a. s. 18 f.

³ RIETSCHEL a. a. s. 68 f.

afbildningar draga några afgörande slutsatser kan man se däraf, att i upplagan 1586 samma vignett finnes, således på en tid, om hvilken man med säkerhet vet, att *immersio icke* brukades. Att på grund af titelvignetten förkasta alla de argument vi framställt, är helt enkelt ogörligt. Den måste förklaras på annat sätt. Om den gamla vignetten bibehölls 1586, ehuru den då icke passade till de svenska förhållandena, så bevisar väl detta, att man i Sverige hade svårighet att skaffa någon ny. Man kunde icke tillverka en sådan vignett på egen hand, utan måste hämta den från utlandet. Det gjorde man 1529, enligt vårt antagande. På den plats, där vignetten ritades, har man helt blottat barnet vid dopet. Tillverkaren afbildade den sed han kände till och de svenska förhållandena voro honom obekanta. Därför kom aldrig den vignett, som pryder 1529 års handbok, att bära vittne om svensk sed.

Under reformationstiden användes således begjutning och Laurentius Petri sanktionerade den gamla svenska seden i sin kyrkoordning. Man blottade barnets hufvud och skuldror, efter hvad kyrkordningen uppgifver. Öfverkroppen måste blottas, ty unctionen applicerades mellan skuldrorna och på bröstet. När unctionen från och med 1541 försvann ur handboken, blef öfverkroppens blottande onödigt. Likväl bibehöll Laurentius Petri den gamla seden och föreskref begjutning på hufvud och skuldror. Först så småningom skedde ändring. Öfvergången till blott hufvudets begjutande markeras genom kyrkolagsförslagen från 1600-talets första decennier, där det heter, att man blottar och med vatten begjuter barnets hufvud och skuldror eller hufvudet allena ¹. 1650 har man gått ett steg längre. Kyrkolagskommitterade föreslog nämligen, att »ordinantia skulle nemna hufwudet och ingen annan lem eller hela kroppen» ². Intressant är tillägget: »elliest och at watnet gutit blifwer med full hand så at hufwudet blifwer vått och icke allenast håret». Emporagrius tillägger i sitt kyrkolagsförslag: »Then präst som här medh sielfzwördigt um-

¹ Kyrkoordningar I, s. 391.

² Kyrkoordningar II 1, s. 25. LAURELIUS i Kyrkoordningar II 1, s. 146 säger: »Döpelsen må man och vel så förretta, som nu skeer och seder varit hafwer, nembliga, at man allenast blottar och medh watnena wäl och medh fulla hand begiuter hufwudet på barnen».

går och hufvudet icke wäl wäter, skal straffadt blifwa¹. Tendensen var således att minska vattenbegjutningens omfång. Man ansåg sig behöfva varna snarare för för litet än för för mycket. Handboken af år 1693 bildar slutstenen i utvecklingen; då den föreskrifver, att prästen »begiuter barnets hufwud».

Prästeståndet vid 1734 års riksdag fann sig föranlåtet att i sitt cirkulär uppmana prästerskapet att göra begjutningen på hufvudet ymnig. Sedan höres ej några uttalanden om denna sak². Seden är fast. Vi anteckna dock, att Kgl. Maj:t 1758 utfärdade ett bref, där det föreskrefs, att barnet, när dop förrättades i kyrkan, skulle vara väl försedt med kläder³. Tillåtelse gafs att genast efter dopet bära barnet till ett varmt rum. Kyrkorna voro ju oeldade. Slutligen påpekades vikten af att väl aftorka barnets hufvud. Dessa föreskrifter ha rent hygieniskt ursprung. Den sista verkar frapperande, likasom prästerna skulle af slarf underlåtit att torka barnets hufvud. Annat ljus faller däröfver, när man får höra, att allmogen ännu under de första årtiondena på 1800-talet var synnerligen angelägen om att barnets hufvud *icke* aftorkades⁴. Rent vidskepliga föreställningar om dopvattnet ha här spelat in, föreställningar, som ådagalägga, att de reformationens grundtankar, hvilka Olaus och Laurentius Petri sökt inskräpa just på denna punkt, icke på närmare trehundra år lyckats helt tränga igenom. Mindre öfverraskande är, att kyrkolagsförslagen på 1600-talet upptaga den bestämmelsen, att klockaren med det snaraste skulle utslå det vid dopet använda vattnet på lämpligt ställe, på det att icke någon vidskeplighet skulle drifvas därmed⁵.

Att tillägga är att Laurentius Petri vid dop af vuxna håller före, att immersio bör äga rum. 1693 års handbok har i sitt formulär för proselytdop begjutning endast af hufvudet.

Vattenbegjutningen vid dopet skedde trenne gånger, »första resan när Predikanten säger »i namn Faders», andra resan, när

¹ Kyrkoordningar II 2, s. 33.

² Jfr dock WALLQUIST, Eckl. saml. II, s. 151 och SCHENMARK, Kyrkolagfarenhet, Link. 1826, s. 50 ang. prästm. i Link. 1735.

³ Cirk. d. 20 okt. 1758.

⁴ v. SCHUBERT, Sveriges kyrko-författning II, Lund 1825, s. 72.

⁵ Kyrkoordningar II 1, s. 147 f. och II 2, s. 34.

han säger »och Sons» och tredje resan, när han säger »och then H. Andes», effter vår gamla plägsed och wana». Så yttrade sig kyrkolagskommitterade 1650¹. Bruket har sedan dess icke ändrat sig.

Själftva dopformeln »jag döper dig i namn etc.» bibehöll sig oförändrad ända till 1811, då man i stället satte »i Faderns . . . namn»². 1894 gjordes ännu en ändring. Prepositionen »i» utbyttes mot »till». Afsikten var att få fram, att dopet försatte den, som döptes, i gemenskap med Gud. Dopformelns »i Faderns . . . namn» betydde nämligen detta, icke att dopet förrätades i Guds namn d. v. s. på uppdrag af Gud. Otvifvelaktigt var ändringen fullt befogad. En och annan opponerade dock emot den vid 1893 års kyrkomöte. Så gjorde Fehr, som därvid anförde, att man i Tyskland t. o. m. i ett modernt förslag till dopformulär brukade »im Namen», icke »in den Namen» eller »auf den Namen»³. Sedan Fehr yttrade detta, ha förhållandena i Tyskland ändrat sig⁴. På många ställen har man nu i det officiella formuläret »in den Namen» och »auf den Namen», svarande mot det svenska »till». Mig förefaller det, som om uttrycket εις το ὄνομα knappast på ett fullt tillfredsställande sätt kunde öfversättas till svenska utan omskrifning⁵. När man af helt naturliga skäl icke velat tillgripa denna utväg, måste man nöja sig med »till», som i hvarje fall bättre än »i» uttrycker det, som det grekiska originalet vill säga⁶.

*

Att bära barnet till dopet var faddrarnas åliggande. Uppdraget hade i gamla tider sina vanskligheter. Under Fader vår skulle faddrarna falla på knä jämte prästen, under abrenuntia-

¹ Kyrkoordningar I, s. 25.

² Jfr MØLLER, OTTO, Om Sakramentordenes Betydning og Form, Kbhvn 1906, s. 55 ff. — Laurentius Petri omnämner i kyrkoordningen den grekiska kyrkans dopformel.

³ Kyrkom. prot. 1893, s. 642 f.

⁴ RIETSCHER a. a. s. 124 ff.

⁵ På den exegetiska frågan kunna vi af naturliga skäl icke inlåta oss

⁶ Sedan gammalt avslutas den svenska dopformeln med Amen. Så redan hos Olaus Petri, som härvid följer medeltida svensk sed, icke Luthers

tions- och trosfrågorna skulle barnet hållas *öfver* funten. Först handboken 1693 skaffade här lättnad, i det knäfallet borttogs och det föreskrefs, att barnet under de nämnda frågorna skulle hållas *vid*, icke *öfver* funten. Under själfva actus baptismi var det gammal sed, att prästen höll barnet. Stundom hände det, att prästen redan vid abrenuntiationen tog barnet¹. Å andra sidan synes det under 1600-talet stundom ha inträffat, att prästen förrättade döpdandet utan att själf hålla barnet. I protokollet från kyrkolagskommitténs förhandlingar 1650 heter det en gång: »Och sedan blef för godt funnit, at Prästen allena både nämner barnet så ock döper det, när sielfwa baptismi actus skall förrättas»². Härmed kan icke åsyftas något sådant, som att prästen ej skulle med egen hand förrätta vattenbegjutningen, utan när det säges, att prästen ensam skulle förrätta dopakten, betyder väl detta, att han också borde hålla barnet under begjutningen. Af den omständigheten att man anser en särskild föreskrift härom nödig, kan den slutsatsen dragas, att bruket icke alltid var sådant, som den föreslagna föreskriften ville fastslå. Under sådana förhållanden har det något att betyda, att 1693 års handbok ur det gamla dopritualets bestämmelse »presten . . . tagher och döper» utesluter ordet »tager». Handboken förbjöd således icke bruket, att en af faddrarna höll barnet under själfva döpdandet. Huru allmän denna sed varit, kunna vi icke afgöra, men vi antaga, att den icke varit den gängse. Påvisbar under 1600-talet, lefde den kvar ännu mot slutet af det adertonde århundradet. Wählin uppger nämligen i sin 1799 utkomna ecklesiastika handbok, att det på hans tid på vissa orter var brukligt, att den kvinna, som frambar barnet, också höll det under vattenbegjutningen³. Han ger prästerna det rådet, att de skulle i detta fall rätta sig efter ortens plägsed. Detta blef icke möjligt, sedan 1811 års handbok utkommit, ty den föreskref med tydliga ord,

Taufbüchlein. Jfr QUENSEL a. a. s. 24. I allm. har man inom katolska kyrkan icke haft Amen, sedan 1853 är det t. o. m. förbjudet att tillfoga detta ord, »denn die Taufformel hat nicht invocativen, sondern constitutiven Charakter». Jfr FREISEN a. a. s. 20. Svenska kyrkan kan i detta fall endast jämföras med den anglikanska.

¹ Kyrkoordningar II 1, s. 84.

² Kyrkoordningar II 1, s. 26.

³ WÄHLIN, Handbok uti svenska kyrko-lagfarenheten, Lund 1799, s. 18.

att prästen skulle själf taga barnet. I de handledningar för präster, som utkommo de närmaste årtiondena efter 1811, påpekas det därför, att handboken infört ett nytt påbud och att man således icke hade rättighet att följa ortens plägsed¹.

1894 års dopformulär återgår till gammal praxis och lämnar valet fritt, om prästen vill hålla barnet eller icke. I den liturgiska anvisningen är nämligen ordet »tager» uteslutet och det heter blott: »nu begjuter prästen barnets hufvud». Jag kan icke finna annat, än att vår nu gällande handbok gör fullt rätt, när den icke föreskrifver något bestämdt. Omständigheter kunna ju tänkas, som i hög grad för prästen försvåra barnets hållande. Också i estetiskt hänseende kan det mer än en gång vara lämpligt, att prästen icke tager barnet, utan låter en af faddrarna hålla det fram öfver dopfunten eller dopskålen².

*

Vid dopet erhöll barnet sitt namn. I gamla tider var dock namngifningen icke förbunden med själfva actus baptismi, ej heller var det prästen, som så att säga gaf barnet namn. Laurentius Petri säger nämligen i sin kyrkoordning, att den svenska seden var, att endast gudfader och gudmoder nämnde barnet till döpelsen, hvilken sed han sätter gentemot den tyska, enligt hvilken prästen sade: »Hans (eller hvad barnet heter) Jagh döper tigh etc.³». Laurentius Petri fann det vara likgiltigt hvilket sätt som användes. Hufvudsaken var ju, att barnets namn blef nämnt. Handboken 1529 hade således icke infört någon ny sedvänja, när den lät endast faddrarna nämna barnets namn. Det skedde ej mindre än tre gånger. Dopritualet börjades med fråga efter hvad barnet skulle heta, en fråga, som upprepades omedelbart före abrenuntiationen och strax före actus baptismi. Hvarje gång skulle faddrarna svara. Barnets namn förekom dessutom i åtskilliga böner och i exorcismen — det bette »thin tjänare N.» — men saknades i dopformeln. 1614 gjordes härutinnan ingen ändring. En sådan föreslogs däremot af kyrkolags-

¹ Jfr t. ex. CARLSON, Pastoralkalender, Jönk. 1819, s. 64 f. och Eckl. Tidskrift, 3 h., Ups. 1826, s. 52.

² Jfr HOLMSTRÖM, Tankar i handboksfrågan, s. 33.

³ Kyrkordning I, s. 47.

kommitterade 1650¹. Man ville, att prästen ensam skulle nämna barnet. Till en viss grad fullföljdes detta förslag vid revisionen 1688, resp. i handboken 1693. Man strök barnets namn ur böner och exorcism, bibehöll visserligen den trefaldigt upprepade frågan efter barnets namn, men insatte detta i dopformeln. Detta är anmärkningsvärdt, ty därigenom länkades namngifning och *actus baptismi* närmare tillsammans än förut. Dock hade också före 1693 dop och namngifning sammanfallit. Handboken 1529 och 1614 lät ju prästen vid dopaktens början fråga hvad barnet *skall* heta, icke hvad det heter. Den allmänna uppfattningen af dop och namngifnings förhållande till hvarandra belyses på ett förträffligt sätt af följande groteska episod från 1600-talet². Vid stiftssynoden i Uppsala 1653 berättade en präst, att en gift bonde i hans församling aflat barn med en kona. När barnet döptes, hade de kvinnor, som voro tillstädes, kallat det Erik. »När bondens [hustru], som barnet åtte, fick thett wetta, förtröth hon dett, att de nembde samma horunge effter sin fader, som war hennes man. Sände fördenskuld barnet bort till Wada sochen och lätt döpa dett på nytt, och blef kalladt Johan».

Det var i själfva verket icke underligt, att dop och namngifning sammanföll. Dopet var ju tillfället för borgerlig eller kyrklig inregistrering, hvilket man nu vill säga på en tid, då det borgerliga och kyrkliga samhället helt tückte hvarandra. Kyrkobokföringen tog sin början därmed att prästerna ålades att föra dop- och vigselregister. Så skedde i Uppsala stift redan under Olaus Martinis episkopat³. Religiös betydelse kunde det ha, att en persons dop blef antecknad, för den händelse tvifvel, om dop verkligen blifvit förrättadt, uppstode. Från kyrkans synpunkt var det önskvärdt, att förteckning fanns öfver alla dess medlemmar. Viktigast var emellertid det borgerliga intressets tillgodoseende. Noggranna längder öfver befolkningen ha alltid varit viktigare för det borgerliga än för det kyrkliga samhället. Det blef emellertid de kyrkliga myndigheterna, som förde dessa längder. I Sverige göra de det ännu i dag. Otvifvelaktigt fylla de därvid en hufvudsakligen borgerlig angelägenhet. Dop och

¹ Kyrkoordningar II 1, s. 26.

² Sv. synodalakter, 1 ser., s. 94.

³ LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia, Kyrkoh. årsskr. 1902, s. 106.

namngifning upphöra att sammanfalla, där civilståndsförfattning är genomförd. Där blir namngifningen således uppenbarligen, hvad den i själfva verket alltid är, en i första hand borgerlig angelägenhet. Detta sakförhållande undanskymmes i länder, t. ex. Sverige, där civilståndsförfattning icke behöft genomföras. Principiellt sedt äro således dop och namngifning tvänne skilda saker och ha endast på grund af yttre omständigheter sammankopplats. Något annorlunda ligger saken på missionsfälten, där namngifningen vid dopet ryckes under religiös belysning.

Men vi gå tillbaka till dopformulärets namngifning och dess historia. 1811 års handbok uteslöt de upprepade frågorna efter barnets namn, som funnos i det gamla formuläret. Endast den första bibehölls. Det stod således i den liturgiska anvisningen, att prästen före aktens början skulle göra sig underrättad om barnets tillämnade namn. Så står det också i vårt nu gällande ritual. Faktiskt förutsätter detta, att namngifningen äger rum vid dopet. Handboksförslaget 1892 gjorde ett misslyckadt försök att införa en ny ordning, när det efter inledningsallokutionen insatte frågan: hvad är barnets namn?, en fråga, som hörbart skulle besvaras af faddrarna. Frågans formulering tyckes förutsätta, att barnet redan fått sitt namn.

Såsom vi förut antydtt, kan man icke göra någon principiell invändning mot att barnet får sitt namn före dopet. Tvärtom måste det sägas, att det från liturgisk synpunkt är mindre lämpligt att vid själfva dopakten koncentrera de närvarandes intresse på namngifningen i st. f. på det religiösa momentet, något som ofta sker under nuvarande förhållanden, då barnets namn är inlagdt i formula baptismi. Å andra sidan förstår man väl, att många hålla fast vid den gamla seden. Man vill gifva namngifningen religiös helgd. Men tyngst väger kanske, att den gamla sedens brytande verkar som en smärtsam erinran om att det i modern tid blifvit en klyfta mellan borgerligt och kyrkligt samhälle. För min egen del ser jag intet skäl hvarför man med nödvändighet skulle öfvergifva gammal sed, men ej heller något skäl till att hindra andra, som vilja göra det. Löjligt förefaller det mig att principiellt dryfta saken och afgöra sig för eller emot. Jag kan ej se den diskussion, som fördes vid 1856—58 års riksdag angående denna sak, annat än från den komiska

sidan¹. Det gäller i all synnerhet den motion, som föranledde diskussionen. Kontraktsprosten Otterström yrkade nämligen med mycken ifver och hetsighet, att namnet skulle försvinna ur dopformeln, emedan namnet ofta vanhelgade det heliga ordet. Såsom exempel på dylika namn anförde han Per och Pål, men också Ragnar, ty detta erinrade om den hedniske Ragnar Lodbrok. Det hör till historien, att han meddelade, att han själf gifvit sin son detta namn. Pastoralutskottet hade ett mycket principiellt hållet afstyrkande utlåtande. Det hette här: »Men att vi genom vårt dop blifvit invigde icke blott till att heta, utan till att i all vår umgängelse vara kristna, därom skall enligt kyrkans mening med hennes gamla, nu klandrade anordning vårt dopnamn gifva oss en stundlig påminnelse. Icke så, som skulle det »världsliga» namnet »i sig själf» hafva en på dopet syftande »inre betydelse», utan så, att detta namn, just emedan vi därmed benämnas i dopet, kommer att allt framgent föra oss till minnes huru vi, hvarthelst vårt jordiska namn än måtte kalla oss, dock ingenstädes äro eller blifva lösgjorda från de heliga anspråken på vår kristna kallelse». Detta är mycket väl tänkt och sagdt, men bra litet realistiskt. Under diskussionen om utskottsutlåtandet, som af ståndet gillades, hade Landgren ett förträffligt anförande, hvori han söndertrasade Otterströms funderingar. Det är besynnerligt, att man i vårt land så ofta har svårt för att hålla på gammal vacker sed, om denna icke kan principiellt försvaras och att man därför är så ifrig att komma med långsökta resonnement vid försvaret af gammal sedvänja. Vi ha mer rationalistisk än historisk läggning.

*

Hvar förrättades dopet? Hvar borde det försiggå? Sedan reformationens dagar har vår kyrka, därvid följande medeltida bruk, på den senare frågan svaret, att det borde ske i församlingens gudstjänstrum. Därmed är dock icke svaret på den förra frågan gifvet.

Dopritualet i 1529 års handbok förutsatte, att dopet försiggick i kyrkan. Ett af ritualets moment blef meningslöst, om

¹ Pastoralutsk. utl. nr 1. Prästest. prot. 1856—58, bd 4, s. 64 ff.

så icke skedde. När det heter: »ther epter tagher presten barnet i handena och ledher thet in så seyandes: Herren bevare thin jngong etc.», så är det fråga om ett verkligt införande i kyrkan. Härom skall mera nämnas i det följande, för tillfället slå vi blott fast, att dophandlingen var fäst vid kyrkan. Samma åsikt om platsen för dopet har 1571 års kyrkoordning¹. Laurentius Petri menade icke, att dopet var oundgängligen knutet vid ett visst rum, vid kyrkan — denna var ej i och för sig helig, såsom katolikerna menade — men det lände sakramentet »til een förähring», att många voro tillstädes, när ett barn döptes. Dopet skulle således ske i församlingens midt, vara en församlingshandling. Att förlägga dopet till kyrkan och gudstjänsten därstädes var lämpligt också därför, att faddrarna eller andra, som följde barnet, då hade tillfälle att gå till nattvarden, »såsom wäl är tillbörlighit och christeligit», heter det i kyrkoordningen².

Det så uttalade önskemålet att dopet skulle förläggas till kyrkan, blef ofta endast ett önskemål. Det var särskildt en omständighet, som hindrade dess förverkligande. Kyrkan ansåg nämligen, att dopet borde förrättas så snart som möjligt. Laurentius Petri ålade prästerna att förmana folket, att man utan skadlig förtöfvan skulle låta barnen komma till dopet. Uppsköts dopet, kunde det ju hända, att barnet dog odöpt, och därigenom ådrog sig föräldrarna stor skuld. Nu kunde det på grund af klimatiska förhållanden vara förenadt med en högst betydlig risk att skyndsamt föra barnet till kyrkan. Man kan därför ej undra på att man mången gång drog sig för att följa kyrkoordningens föreskrift. Vidare kunde modren näppeligen vara närvarande vid sitt barns dop, om kyrkoordningen skulle åtlydas. Andra högst världsliga skäl talade också mot denna ordning. Man ville nämligen ha tid på sig för att skaffa faddrar åt barnet, faddrar, som i framtiden kunde på ett materiellt sätt understödja barnet. Att skaffa sådana gick icke alltid i en handvändning. Därtill kom, att med barnsöl ofta voro förenade stora festligheter, som kräfde rundlig beredelse³.

¹ Det var hänsyn till församlingen, som föranledde Laurentius Petri att i dopritualet infoga alloktioner.

² Kyrkoordning I, s. 45.

³ Kyrkoordning I, s. 46. BÆLTER a. a. s. 411 f. sammanför en del förordningar mot extravaganserna vid barnsöl.

Kyrkans kombinerade påbud om dop i kyrkan och skyndsamt dop sökte man komma undan på mer än ett sätt. Det enklaste var att uppskjuta dopet. Redan Laurentius Petri drar i härnad häremot. 1586 begärde prästerskapet i hertig Karls furstendöme »öffuerhetens förfordring och medhold at straffua med skrift onda seder och nepsa sådana synder, som ske emot bodorden och doch eij ingå i wår swenske lagbok». Bland sådana onda seder nämnas »dops drögze»¹. Olaus Martini ifrade vid stiftssynoderna 1607 och 1608 mot samma sak². Öfverhufvud går den sträfvan genom hela 1600-talets kyrkolagstiftningsarbete, såväl i biskoparnas constitutiones, den faktiskt gällande kyrkorätten, som i kyrkolagsförslagen, den sträfvan att förhindra dopets uppskjutande. Ansträngningarna resulterade i 1686 års kyrkolags bestämmelse, att alla fullkomligen till världen födda och lefvande barn skulle af deras föräldrar befordras till dopet åtminstone inom det åttonde dygnet. Försummade någon af vårdslöshet att göra detta, skulle han antingen af kousistorium beläggas med kyrkoplikt eller gifva något ansenligt till kyrkan.

Men det kunde hända, att föräldrar verkligen behjärtade den risk, som enligt denna tids föreställningssätt och seder var förbunden med dopets uppskjutande öfver den åttonde dagen. De ville faktiskt se sitt barn döpt så snart som möjligt. För att likväl komma ifrån kyrkans kraf på skyndsamt dop i kyrkan, slog man in på en ny väg, den att söka förlägga dopet till hemmet. Då prästerna i stort sedt vägrade att förrätta dop i hemmen — vi skola strax nämna undantagen — grep man till den utvägen att själf förrätta dopet i hemmet — det blef således nöddop — och därefter låta bekräfta detta dop i kyrkan. Med bekräftelsen förbands då ofta modrens kyrkotagning³. I sammanhang med bekräftelsen ägde så de synbarligen oundvikliga festligheterna rum. Att döma af biskoparnas constitutiones och prästmöteshandlingarna på 1600-talet har denna sed eller rättare sagdt osed förekommit i de flesta stiftet⁴. Laurentius

¹ Sv. synodalakt., 2 ser., s. 46.

² Sv. synodalakt., 1 ser., s. 12 o. 18.

³ Kyrkoordning II 1, s. 83.

⁴ I ärkestiftet 1607, Sv. synodalakt. 1 ser., s. 12; 1660 och 1662 a. a. s. 108 o. 115. I Vexjö stift 1619, PETRUS JONÆ, constit. WALLQUIST Eckl. saml. II, s. 593 f. I Västerås stift 1648, jfr. HACKLIN, Olavus Laurelius II,

Petri har den kanske i sikte, när han i kyrkoordningen varnar för nöddop, där fara för barnets lif ej var på färde, men först på 1600-talet synes den ha tagit fart. Det gick så långt, att ett särskildt namn präglades för bekräftelsen, nämligen christning eller någon gång kristendom¹. Det kunde således hända, att man talade om ett barn, som var döpt, men icke christnadt.

De kyrkliga myndigheterna ingrepo med all kraft mot denna åtskillnad mellan dop och christning. Det behöfdes, ty det hände, att präster sanktionerade det olagliga förfarandet genom att låta förmå sig att förrätta nöddop i hemmet, hvarefter christningen sedan försiggick i kyrkan. Vid stiftssynoden i Uppsala 1608 berättade Olaus Martini, att ett dylikt fall för kort tid sedan inträffat i Strängnäs stift, »ther om D. Archiepiscopus är worden hårdeliga tiltaladt och frågader af Kon. Carll, om han tilstädher och liida viil tuenne döpelse medh itt barn här i Riket. Dogh är samme Prest, genom D. Archiepiscopi skrifvelse til Episcopum Stränginensem, worden therföre priverat officio». Olaus Martini varnade nu sitt prästerskap för att handla på liknade sätt². Vid synoden i Strängnäs 1618 frågade en präst rent ut, om han hade rättighet att uppskjuta med några af ritualets ceremonier till kyrkotagningen. Negatum plane et prohibitum, heter det i protokollet. I stället träffade man vid detta tillfälle den bestämmelsen, att om några »magnates» önskade förlägga en del af dopritualet till barnsölet, då faddrarna hunnit samlas, ett sådant uppskjutande blott skulle få äga rum med afseende på fadderförmaningen³. Petrus Jonæ bestämde i sin 1619 utgifna kyrkoordning för Vexjö stift, att den präst, som skilde mellan dop och christning, skulle för en tid suspenderas och dessutom erlægga böter. Och — för att nämna ännu ett exempel — i protokollet för stiftssynoden i Linköping 1675 heter det: »Men ingen Präst skall låta bruka sig att förrätta något nöddop, wid sit Embetes förlust, at thet skännelige missbruket må afskaffas, som gör

Luleå 1896, s. 71 och LUNDSTRÖM, Undersökningar och aktstycken. I Skara stift 1679, JOHANNES SCARINUS, constit., Eckl. saml. II, s. 366. I Åbo stift 1689, JOH. GEZELIUS, const., Eckl. saml. II, s. 310. I Linköpings stift 1675, HOLMSTRÖM, Link. domk. arkiv. s. 225. Jfr ANJOU a. a. s. 299.

¹ Det senare namnet hos Johannes Scarinus.

² Sv. synodalakt. 1 ser., s. 18.

³ LUNDSTRÖM, Paulinus Gothus I, II, s. 264 f.

döpelsen och christningen till åtskillige akter eller handlingar». Slutstenen i det fortsatta lagstiftningsarbetet lades också på denna punkt af 1686 års kyrkolag, som uttryckligen förbjuder förrättandet af någon »somligstädes härtill så kallade och bruklig kristningsakt»¹.

Det af präst förrättade nöddopet, i hemmet med efterföljande bekräftelseakt i kyrkan var en öfvergångsform till af präst förrättadt dop i hemmet. Äfven denna utväg, nämligen med vanligt dop i hemmet, försöktes för att komma undan kyrkoordningens kraf på skyndsamt dop i kyrkan. I allmänhet voro prästerna emot detta dopsätt, och helt naturligt, ty de följde kyrkoordningens föreskrift². Likväl har det blifvit användt. Det fanns en grupp af präster, som stodo mer ofria gentemot allmänhetens kraf än präster i allmänhet, nämligen huskaplanerna. Hvad låg närmare till hands, än att en adelsman ålade sin huspräst att förrätta dopet i familjens hem, och huru värlös stod icke denne inför en sådan fordran? Men adelsmännen fingo likväl icke sin vilja fram. Öfverheten stod på kyrkans sida och i prästerskapets privilegier 1650 och 1675 infördes den demokratiska bestämmelsen, att adeln likaväl som annat folk skulle låta döpa sina barn i kyrkan³. När huskaplanerna likväl förrättade dop i hemmen, besvärade sig prästeståndet vid 1678 års riksdag och Kgl. Maj:t ställde sig på ståndets sida⁴. Det öfverklagade förhållandet vore emot Guds ord och kristenhetens rätta ordning. En särskild stadga i ärendet utlofvades. Löftet uppfylldes genom den nya kyrkolagen, ty den bestämde, att dopet skulle förrättas af de ordinarie predikanterna i den församling, där barnen voro födda, helst af kyrkoherden själf, om han var oförhindrad. »Dock skall intet vara församlingens ledamöter förbjudet att bruka kapellanerna, om de så vilja»⁵.

¹ 1686 års kyrkolag 3 kap. 3 §.

² Dock ej alltid. Petrus Jonæ klandrar i sin kyrkoordning de lekmän och präster, som föranstaltade dop i hemmen. WALLQUIST, Eckl. saml. II, s. 593.

³ Pr. priv. 1650 § 20, 1675 § 20. Jfr dessutom resol. på prästersk. besvär 1647, 1668, 1672, STIERNMAN, Alla riksdagens och mötens beslut, s. 1102, 1563 o. 1689.

⁴ STIERNMAN s. 1794.

⁵ 1686 års kyrkolag 3 kap. 3 §.

Trots de många stadgarna och förordningarna förmådde likväl icke kyrkan att häfda sin uppfattning, att husdop skulle vara nöddop. Folkopinionen blef för stark. Den nya kyrkolagen kom kristningsakten att försvinna och satte en damm för uppskjutandet af dopet. Men dop i hemmen kunde den icke få bort, ja, man kan säga, att lagen motvilligt medgifver ett sådant dopsätt. Röster för tillåtelse att döpa i hemmen hade höjts inom kyrkolagskommittén 1650¹. Några af dess medlemmar menade, att om det var ordinarie pastor, som döpte i hemmen, så kunde ju han tillsammans med de närvarande bilda en församling, alldeles som i kyrkan. Denna åsikt slog icke igenom, men ett svagt spår af den kan man finna i 1686 års kyrkolag, när det heter, att det heliga dopet skall alltid värdeligen och gudeligen förrättas i kyrka, när icke nödfall eller *andra skäligen orsaker* äro, som fordra, att barnet skall döpas hemma. Uttrycket »andra skäligen orsaker» var tånjbart, ehuru lagens mening för öfrigt var tydlig nog.

Som sagdt, lika litet före 1686 som efter detta år förmådde kyrkan binda dopet vid gudstjänstrummet och gudstjänsttiden. Minst gick det för sig i städerna, framför allt i Stockholm². I hufvudstaden hade på 1710-talet den oseden innitat sig, att folk af alla klasser både begärde och fingo såväl nattvard som dop administreradt i sakristian³. Michaelidagen 1715 predikade Stockholmsprästerna enligt öfverenskommelse häremot och detta hade så god verkan, att justitiekanslern utfärdade meddelande härom till alla konsistorier i riket. Men detta oaktadt och trots det att prästerskapets privilegier 1723 upprepade den gamla bestämmelsen, att adeln skulle döpa sina barn i församlingens åsyn, gick det icke att få dopet förlagdt till kyrkan. Det gick allt mindre och mindre. Betecknande för situationen äro förhandlingarna vid

¹ Kyrkoordningar II 1, s. 78. Det föreslogs, att i hemmet förrättadt dop skulle följande söndag kungöras från predikstolen. Kyrkoordningar II 1, s. 24.

² RHYZELIUS berättar för år 1715 om sina många göromål under söndagen, högmässan, aftonsång, skriftermål, begrafning, *dop hemma och i kyrkan* etc. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne, utg. af HELANDER, Uppsala, 1901, s. 73 o. 66.

³ BÆLTER a. a. s. 319. WILSKMAN, Svea rikes ecclesiastique — verk, Skara 1760, s. 171.

prästmötet i Uppsala 1750¹. Här satt den uniformitet och gammal ordning hängifne Henrik Benzelius som ordförande. Mötet beslöt att så mycket som möjligt afböja såväl det privata barn-dopet som den privata communionen och att allvarligen föreställa vederbörande, att så väl det ena som det andra borde ske i Guds hus, när nöden ej annorlunda fordrade, enligt flera utgifna Kungl. förordningar. Af stort intresse är ett annat beslut vid samma tillfälle och i samma sak. Man kom nämligen öfverens om att när dop inträffade på söckendag, detta skulle förrättas icke i prästgården, utan i kyrkan, om denna nämligen låg i närheten. Två nya dopsätt omnämnas här, hvilka framtvingats af motsättningen mellan kyrkolagens föreskrift och folkopinionen, nämligen dop i kyrkan på söckendag d. v. s. kyrkdop på annan tid än gudstjänst-tid och dop i prästgården. Af dessa bägge former har den senare synbarligen varit den mest använda.

Vid prästmötet i Uppsala 1755 hade man ytterligare slagit ner tonen. Konsistoriet gaf prästerna det rådet, att om åhörare af lägre eller högre samhällsställning begärde barns hemmadop, äfven när nödfall icke var för handen, en välsinnad prästman ingalunda skulle uteblifva med föreställningar, men att om han fick till svar, antingen att barnet var svagt och annat i den vägen eller att vederbörande så ville ha det, han icke därför skulle lämna dopet oförrättadt, så att föräldrarna tvingades att se sig om efter annan prästman inom eller utom församlingen². Och vid riksdagen 1765—66 klagade en präst: »Man är intet i stånd med all den saktmodighet och vänlighet samt allt det allvar man brukar uti sina föreställningar att få föräldrarna att döpa barnen i kyrkan»³. Detta yttrande torde dock icke gällt alla församlingar, utan hufvudsakligen städerna, framför allt Stockholm⁴. Jag tror nog, att Schubert i sin 1825 på svenska utgifva bok om den svenska kyrkoförfattningen har i hufvudsak rätt, när han säger, att då för tiden dopet förrättades på landet merendels i kyrkan, mindre ofta i sakristian, i städerna däremot mest i hemmen, i det endast fattigt folk kom med sina barn till kyrkan⁵.

¹ Sv. synodalakter, 1 ser., s. 367.

² Sv. synodalakt. 1 ser., s. 425.

³ BEXELL, Riksdags-historiska anteckningar, Christianstad 1839. s. 79.

⁴ Yttrandet fälldes af en Stockholmspräst, HAUSWOLF.

⁵ v. SCHUBERT a. a. s. 72.

Schubert glöminer bara, att dop i prästgården kunde förekomma. Handboken 1811 tillät, att dop förrättades på annat ställe än i kyrkan, ty den sluterinran, hvarmed ritualet i denna afslutades, skulle läsas, endast då dopet förrättades »offentligen inför en hel församling i kyrkan».

Var dop i hemmet på sätt och vis legaliseradt genom kyrkolagen, så fanns däremot ingen bestämmelse, som rörde dop på pastorsexpeditionen. En präst kunde således vägra att döpa barn, som fördes dit, liksom han också hade rätt att afböja dopförrättning i något annat hem än i barnets eget. Lagutskottet påpekade detta i sitt utlåtande öfver en vid riksdagen 1862—63 inom bondeståndet väckt motion, som gick ut på att kyrkolagens bestämmelser med afseende på tid och rum för dopet skulle ändras¹. Utskottet konstaterade först, att kyrkolagens föreskrift om dop inom åttonde dagen icke efterlefdes och föreslog, att tiden skulle utsträckas till sex veckor. För kontrollens skull borde icke hvarje tidsbestämmelse upphävas. Förslaget antogs af riksdagen och därmed var det hinder för kyrkdop, som fordom legat i den knappt tillmätta tid, inom hvilken dop skulle ske, på laglig väg röjdt ur vägen. Men man var långt ifrån att samtidigt inskräpa vikten af kyrkdop. Lagutskottet menade, att principiellt sedt intet var, att invända mot kyrkolagens mening, att dop borde förrättas i kyrkan. Lagen behöfde därför icke förändras, men den behöfde förtydligas. Utskottet höll före, att prästerskapet riktigt tolkat lagens ord om »skäliga orsaker» för dopets förläggande till hemmen, när det allmänt medgifvit detta dopsätt, och sanktionerade den fria tolkningen af lagen. Men lagen behöfde förtydligas, emedan intet i den talade om dop i pastors hem eller i annat hem än barnets eget. Förtydligandet fick denna form. »Hvad i 3 kap. 3 § i kyrkolagen finnes stadgadt därom, att det heliga dopet skall förrättas i kyrkan, när icke nödfall eller andra orsaker äro, som fordra, att barnet skall döpas i hemmet, utgör ej hinder därför, att dopet må, där skäl förefinnes, ske i prästens bostad eller på annat ställe». Detta förtydligande godkändes af riksdagen.

Granska vi riksdagens beslut, finna vi, att det närmast gäller tillåtelse till dop i pastors bostad eller på annat ställe än

¹ Lagutsk. utl. nr 72. Prästest. prot. d. 21 okt. 1862, bd 6 s. 516 ff.

i barnets eget hem. Dop på dessa ställen skulle få äga rum, »där skäl förefinnes». Villkoret för dop på annan ort än i kyrkan är betydligt mildare formuleradt i tilläggstadgan än i lagparagrafen, där det heter, att dop skall förrättas i kyrkan, när icke nödfall eller andra skäligen orsaker äro, som fordra, att barnet skall döpas hemma. Afsikten med förtydligandet var, att dop på de i tilläggsstadgan nämnda orterna skulle vara medgifvet i lika hög grad som dop i hemmen. Lagutskottet och riksdagen satte således likhetstecken mellan villkoret i lagparagrafen och i tilläggsstadgan. Att de därvid gåfvo den gamla paragrafen ett tånjbarare innehåll, än lagens bokstaf medgaf, är säkert. De utgingo nämligen från det faktum, att lagens bokstaf icke efterlefdes, utan tolkades tämligen fritt. Genom att antaga det förtydligande tillägget godkände emellertid riksdagen den fria tolkningen af den gamla paragrafens villkor. Detta har Holmström förbisett, när han säger, »att det nu mångenstädes antagna bruket att utan all pröfning eller blott därför, att det begäres, förrätta dop i hemmet eller å pastorsexpeditionen är följaktligen i uppenbar strid emot både lag och förordning»¹. Det är ingalunda så, som Holmström här säger. Pastor har — det framgår af det nyss anförda — full laglig rätt att medgifva dop både på pastorsexpeditionen och i hemmen, om han finner det skäligt. Och som giltigt skäl kan han upptaga en utan ingående motivering framställd begäran om dop på annat ställe än i kyrkan. Naturligtvis kvarstår det, att kyrkolagen anser dop i kyrkan vara det normala.

Vår nu gällande handbok stadgar intet om dop i kyrkan. Genom sin tystnad på denna punkt, kan man säga, tillåter den dop i hemmen eller på annat ställe. Vårt nuvarande dopritual har en sluterinran i likhet med 1811 års formulär, men i olikhet med detta föreskrifves det, att den alltid skall brukas, således icke endast när dopet förrättas i kyrkan med församlingen närvarande. Visserligen lämpar sig utan tvifvel ifrågavarande sluterinran bäst för kyrkan, men den är dock så formulerad, att den mycket väl kan brukas vid dop på andra ställen.

Är således lagligheten af nuvarande praxis att i städerna allmänt, på landsbygden i vidsträckt mån medgifva dop på

¹ HOLMSTRÖM, Församlingsvård, s. 269.

annan ort än i kyrkan, häfd öfver all tvifvel, så är det en annan fråga om denna praxis kan principiellt försvaras¹. Fordrar kanske dopet, att det förrättas i församlingens midt, i kyrkan? Bör man fordra, att dop skall förrättas inför församlingen i i kyrkan? Frågan är af ganska invecklad natur och kan ej besvaras med ett enkelt ja eller nej, ty faktorer, som syfta åt olika håll, måste tagas med i beräkning. Att dop på pastorsexpeditionen icke är lämpligt, ligger i öppen dag. Dopet får icke antaga karaktären af ett expeditionsgöromål. Att dop i sakristian eller i en tom kyrka icke är det ideala, faller också af sig själf. Valet står mellan dop i kyrkan vid gudstjänsttid och dop i hemmen. De andra dopsätten ligga mellan dessa ytterpunkter och äro därför öfvergångsformer eller karrikatyrrer. Vi ha i det föregående påpekat vikten af att tanken på församlingen kommer fram i dopformuläret. Dopet, såsom innebärande, att baptizanden upptages i den kristna församlingen, fordrar, att en församling är närvarande. Finnes ingen sådan och blir dopet sålunda s. k. Winkeltaufe, snedvrides uppfattningen af dopets väsen och betydelse. Bör nu dopet förrättas inför den församling, som församlats i kyrkan eller inför den, som församlats i hemmet? I århundraden har kyrkan energiskt häfdat det förra alternativet, folkopinionen lika energiskt det senare. Det är ingen öfverdrift att säga, att kyrkan måst kapitulera. Betyder denna kapitulation, att dopets helgd lidit afbräck?

Man bör här ge akt på folkopinionens motiv. Ett af dessa ligger på det hygieniska området: man har varit rädd för att utsätta barnet för en riskfylld färd till kyrkan². Det är en synpunkt, som är värd allt beaktande. Kyrkan har i forna tider icke förbisett den, men ansett sig böra tillämpa den endast i inskränkt omfång. I senare tider har hälsosynpunkten allt mera urgerats. Nu för tiden är det själfklart, att man i vidsträcktaste

¹ Praxis vid 1800-talets midt var ungefär densamma som nu. Det framgår t. ex. af förhandlingarna vid 1853—54 och 1856—58 års riksdag.

² Modrens önskan att närvara vid dopet har kanske också inverkat. Denna önskan mötes nu för tiden icke af några hinder, också hvad kyrkodop beträffar, sedan tiden, inom hvilken barndop skall förrättas, blifvit utsträckt. På 1600-talet ansågs det på somliga håll, att ingen af föräldrarna borde närvara vid barnets dop. Jfr Petrus Jonæs constit. hos Wallquist a. a. II s. 590.

män bör låta den komma till sin rätt, men äfven om man det gör, är därmed icke gifvet, att dop i kyrkan måste betraktas såsom uteslutet. Sträfvän att förlägga dopet till hemmen har nämligen starkast framträdt i städerna, där risken att föra barnet till kyrkan är mindre än på landsbygden. I många fall kan ju denna risk såväl i stad som på land nedprässas till ett minimum. Hälsosynpunkten har således icke varit det enda motivet för sträfvan att förlägga dopet till hemmen.

Ett annat, mycket kraftigt verkande motiv härför har varit önskan att göra dopet till en familjehögtid eller, rättare sagdt, att insätta dopet i den familjehögtid, som föranstaltats med anledning af barnets födelse. Det är mot detta, som kyrkan rest sin mest energiska opposition, och man kan ej undra däröfver. Hon har ej kunnat med tystnad åse, att man velat göra dopet till ett förbisedt moment i stora gillen och dryckeslag. Men saken har också en annan sida. Ett barns tillkomst till världen har sin natursida också på det sättet, att den verkar rent naturlig glädje. Man har ej rätt att undertrycka eller se ned på denna glädje. Natur och nåd stå ej i sådant motsatsförhållande, att familjehögtid och dop icke kunna förenas därigenom att dop förrättas i hemmet. Kristendomen skall ju genomtränga och och förädla de naturliga lifsformerna. Endast om den naturliga familjeglädjen tar sig sådana uttryck, som kränka dopets helgd, måste man helt afvisa tanken på dop i hemmet. Säkerligen har kyrkan i stort sedt haft rätt, när den i forna tider motsatte sig hemdop. Nu äro förhållandena genom stegrad kultur och civilisation ändrade. Men äfven nu bör kyrkan vara på sin vakt, så att dopets helgd blir värnad. Fastän den naturliga familjeglädjen och familjekänslan nu ikläda sig finare former än förr, är faran för förvärldsligande icke mindre. Kyrkan bör ha ögonen öppna för denna fara och träffa mått och steg för att undanröjda den. Men därifrån är det ett stort steg till att förbjuda dop i hemmen.

Man kan icke neka till att den naturliga familjeglädjen och familjekänslan ha rätt att komma fram. Det kan därför icke vara riktigt, om kyrkan föreskrifver ett sådant dopsätt, som skjuter de nämnda känslorna helt åt sidan, och det gör hon, om hon helt afvisar tanken på dop i hemmen och föreskrifver dop vid söndagens högmässa. Man kan begära, att barnets föräldrar, faddrarna och dopvittnena böra känna sig förenade med sina

medkristna, men man kan icke begära, att detta församlingssinne skall vara så utveckladt, att ett dop inför en stor församling, sammansatt af till största delen alldeles obekanta människor, skall te sig i något tilldragande ljus. Dop vid högmässogudstjänst i stadsförsamling förefaller åtminstone mig alldeles ogörligt med hänsyn såväl till baptizandens närmaste som till den gudstjänstfirande församlingen. Bättre gestalta sig förhållandena åtminstone tills vidare på landsbygden, där församlingarna äro mindre och den personliga bekantskapen församlingsmedlemmarna emellan således större. Mig synes det, som om kyrkan icke kunnat häfda sin mening om kyrkdop icke minst därför att hon icke förmått inrymma åt dopet någon annan tid än söndagens högmässa. Vi skola strax ytterligare tala om kyrkdopets och gudstjänsttidens förhållande till hvarandra. Här inskränka vi oss till att konstatera, att om alternativet står mellan dop vid högmässan och dop i hemmen och kyrkan håller på det förra, hon då kämpar en ojäm och därför utsiktslös strid. Vi kunna ej finna annat än att nuvarande praxis inom vår kyrka att villigt medge dop i hemmen är fullt berättigad. En annan fråga är om kyrkan bör stanna vid det ofvan nämnda alternativet och om hon har stannat därvid. Äfven denna fråga skall i det följande beröras.

Till hemdopets försvar kan emellertid mera anföras än detta enda, att det är det bättre af två olämpliga dopsätt. Man bör ej glömma den själavårdande betydelse det kan ha, att pastor kommer i direkt beröring med sina församlingsmedlemmar, däri-genom att hemmets dörrar öppnas för honom vid ett barns dop. Visserligen möter hon icke hemmet i hvardagslag och dess inne-vånare ha kanske anlagt en svårgenomtränglig högtidsdräkt, men detta utesluter icke, att pastor likväl kommer i närmare beröring med de vid dopet närvarande, när han träffar dem i deras hem, än han skulle gjort, om dopet försiggått i kyrkan, där det rent ämbetsmannamässiga ofta låter det mänskliga och personliga träda i skuggan. Det sistnämnda kan ske också vid hemdop, naturligtvis. En bidragande orsak därtill ligger i det egendomliga hos det svenska dopritualet, att allt i detsamma är liturgiskt bundet. Intet utrymme lämnas för prästens fria ord. Doptal äro framför allt i åtskilliga tyska kyrkor mycket vanliga. I Sverige torde de höra till sällsyntheterna. Det är möjligt, att en ändring härutinnan bör ske. Visserligen pålägges därigenom

prästen ökad arbete, men så slipper han också känslan af det mekaniska och själlösa, som kan förbinda sig med det ideliga upprepandet af ett och samma dopformulär. Han tvingas nämligen att betrakta dopet icke blott såsom fullgörandet af en prästerlig funktion utan såsom något, som berör också hans eget personliga lif. Kanske skulle också en djupare insikt i och en större värdesättning af dopet på den vägen komma fram hos församlingens medlemmar. Allt detta är möjligt, men långt ifrån säkert. Att oupphörligt hålla doptal kan snart nog uttömma en prästs andliga förråd, just därför att ämnet är så speciellt¹. Vi ha icke pekat på något universalmedel, men den omständigheten hindrar icke, att doptal kunna komma till användning också i vårt land, när vederbörande vilja ha ett sådant. Sådana fall äro kanske talrikare, än man anar. Man bör emellertid ge akt på att icke tala i otid, ty många finnas, som ha förkärlek för det liturgiskt bundna och helst se att intet tal förekommer, särskildt om man har att vänta sig ett sådant i känd s. k. predikostil. Skall doptal förekomma, så bör detta eventuellt ersätta ritualets inledningsallokution, kanske också fadderförmäningen. Ihågkommas bör, att hufvudvikten i hvarje fall ligger, icke på talet, utan på liturgien. Dopet är ju en offentlig församlingshandling.

Vi ha med det föregående icke velat förorda dop i hemmet, utan endast framhållit, att beaktansvärda skäl kunna anföras till dess försvar. Det starkaste skälet, fränsedt det hygieniska, är enligt vår mening det, att man haft att välja endast mellan dop i hemmen och kyrkdop vid högmässotid. Hur ha dop och gudstjänsttid förhållit sig till hvarandra, blir därför vår nästa fråga.

Laurentius Petri höll före, att dop borde ske i kyrkan, därför att församlingen där var tillstädes². Det vill med andra ord säga, att dopet skulle förrättas vid gudstjänsttid, ty annars fanns ingen församling i kyrkan. Och gudstjänsttid i kyrkan betydde i normala fall sön- eller helgdagens högmässa. Men när skulle dopet då förrättas, före, under eller efter högmässan? Till en början kunna vi svara: icke efter gudstjänstens slut.

¹ Vi hänvisa till de många tyska hjälpredorna för »Kasualreden».

² Kyrkoordningar I, s. 45.

Denna tid var nämligen reserverad för dop af oäkta barn ¹. Redan på 1600-talets början är denna sed påvisbar. Olaus Martini inskräppte vid stiftsynoden i Uppsala 1608 vikten af dess iakttagande ². Synbarligen ville man utpeka de oäkta barnens föräldrar och närmaste, dem till straff och andra till varnagel. I kyrkolagskommittén 1650 ställde sig Johannes Matthiæ på denna ståndpunkt ³. Clerus comitalis vid riksdagen 1689 gjorde det samma, när den besvarade en förfrågan i saken, som inkommit från Lunds stift ⁴. I hvad mån seden fortlefvat under 1700-talet, är svårt att konstatera. Att den icke försvunnit, ser man af Gustaf III:s förordning 1778, som förbjöd att vid dopet göra åtskillnad mellan äkta och oäkta barn. Om det således ansetts vara förenadt med en viss skam att få vänta med dopet till gudstjänstens slut, så har dopet ursprungligen icke varit förlagdt till denna tidpunkt, utan förrättats antingen före eller under gudstjänsten.

1650 konstaterade kyrkolagskommittén, att man på landsbygden döpte före gudstjänsten enligt gammal sedvänja, så vidt församlingen då var samlad, i städerna efter predikan ⁵. Kommittén synas helst ha velat inordna dophandlingen i högmässan: den skulle äga rum före trons eller predikstolsversens afsjungande. Tyst skulle det vara i kyrkan under pågående dopakt. Härmed sammanställa vi beslutet vid Norrköpings riksdag 1604, där det heter, att när dopet förhandlas skall det vara tyst och uppehållas med sången ⁶. Samma yrkande frambars af Petrus Jonæ vid stiftssynoden i Strängnäs 1592 ⁷. Johannes Rudbeckius upptar i sina kyrkostadgar Norrköpingsbeslutet och har dessutom det

¹ På synoden i Strängnäs 1585 bestämdes det, att oäkta barn skulle döpas på söckendag, »at skilfong bliffuer emillan ontt och goott». Sv. synodalakt., 2 ser., s. 25.

² Sv. synodalakt., 1 ser., s. 18: »At man vyrdeligen handlar med dopet och synnerligen achtar thenne ordning, at ähta barn döpas för predikan och oähta barn efter predikan, at man må see åtskillnan och huru tilgår i församlingarna.

³ Kyrkoordningar II 1, s. 17 f.: »nemligen sedan gudztiensten är föröfwad och alt är lycktat».

⁴ Eckl. handlingar V nr 74.

⁵ Kyrkoordningar II 1, s. 24, 31 o. 70.

⁶ WALLQUIST, Eckl. saml. II s. 164.

⁷ Sv. synodalakt., 2 ser., s. 54.

tillägget: »För barnadöpelse, kyrckiegångshustrur eller brudhe-wijelse skal medh messan eller predijkan ingalunda fördröijas, vthan the, som sådana dienst begära, skola strax thet är ringt eller åthsidstonne, för än troon siunges om helghedaghar, eller: Kom helghe Ande, herre godh, om söcknedagharna, wara til-städhes; elliest må the förbijda åter i kyrkion till thes predijkan och gudztiensten är ändat»¹. I betraktande kommer också en af Laurentius Paulinus Gothus för ärkestiftet utfärdad stadga af det innehållet att dopet i vanliga fall skulle förrättas efter episteln läsning².

De slutsatser, vi af dessa spridda uppgifter våga draga, äro först den, att dophandlingen faktiskt varit inflettad i högmässa-gudstjänsten, åtminstone på vissa orter och under vissa tider, vidare, att man på auktoritativt kyrkligt håll ansett denna an-ordning vara den riktiga. Vi se också, att man haft svårighet att finna en lämplig plats för dopet under högmässans förra del, samt slutligen att det varit förenadt med vanskligheter att få till stånd ett ordentligt uppehåll i gudstjänsten: församlingen ville icke låta sig störas. Tidigt kan man därför konstatera en annan doptid, nämligen före högmässan, sedan församlingen samlats. Jag vågar icke afgöra hvilket af dessa dopsätt, antingen före eller under högmässan, som varit det äldsta. I bägge fallen var det nödvändigt, att faddrarna i rätt tid infunno sig med barnet i kyrkan. Gudstjänstens olika moment fingo icke uppskjutas under väntan på faddrarna. Gudstjänsten skulle börja på utsatt tid och predikan fick icke afbrytas. Därom utfärdades föreskrif-ter af Olaus Martini, Petrus Kenicius och Johannes Rudbeckius³.

Det är klart, att det var förenadt med högst betydande olägenheter att administrera dopet under pågående högmässa. Vi ha redan nämnt några af dessa olägenheter. Andra må här tilläggas. En låg i den tudelning, som af gammalt fanns i dop-ritualet.

Efter handboken 1529, som härvid följde gammal katolsk praxis, förrättades första delen af dopritualet i kyrkans vapen-hus, hvarefter barnet fördes till funten, som gemenligen var upp-ställd strax innanför kyrkdörren för att beteckna »det döpelsen

¹ RUDBECKIUS, Kyrkio-stadgar, utg. af Lundström, Upps. 1900, s. 9 f.

² Sv. synodalakt., 1 ser., s. 40.

³ Sv. synodalakter, 1 ser., s. 14 o. 29.

wore the christnas första ingång i Gudz församling»¹. När reformationens män ansågo, att dopet borde ske i församlingens åsyn, svarade den gamla anordningen illa däremot. Församlingen var icke i vapenhuset och dopfuntens placering längst nere vid kyrkdörren var väl från symbolisk synpunkt ganska lämplig, men otillfredsställande, om man ville ha församlingen med vid dopet. Längre dröjde det, innan någon ändring kom till stånd. Först 1604 på riksdagen i Norrköping fattades det beslutet, att dopet hädanefter skulle förrättas inne på kyrkgolfvet, in conspectu totius ecclesiæ. Om nu dopakten helt flyttades in i kyrkan, blefvo ritualets ord »Herren beware thin yngong etc.», meningslösa, försåvidt de refererade till det symboliska införandet af barnet från vapenhuset in i kyrkan. Dock förlorade de ej helt och hållet sin gamla betydelse, emedan man sökte ersätta den afskaffade akten med en annan.

Dopfunten hade, som nämnt, sin ursprungliga plats i kyrkans bakre del, ibland på kyrkogången, stundom vid en af kyrkväggarna, skild från den öfriga delen af kyrkan genom ett skrank². Ofta flyttades emellertid dopfunten fram i koret, där den blef synlig för hela församlingen. Paulinus Gothus sökte vid prästmötet 1639 förmå sitt prästerskap till en dylik förflyttning af funten och han gör detta på ett sätt, som tyder på att frågan förut varit på tal och att Paulinus därvid icke frambar blott sina egna privata önskningsar, utan att han stod som förespråkare för en princip³. Nu var frågan den, om hela dopakten skulle förrättas på den plats, där dopfunten eller dopskålen stod, eller om man kunde och borde fördela ritualet till olika ställen i kyrkan med bibehållande af den gamla inledningsaktens symboliska betydelse. Olika praxis har gjort sig gällande⁴. På somliga orter var det brukligt, att allokutionen och bönerna i början af ritualet, i hvilka det talades om människornas naturliga syndiga tillstånd, lästes, under det prästen stod i den stora midtelgången. Därefter förflyttade man sig dit, där dopvattnet fanns. Härigenom fick dopets karak-

¹ QUENSEL a. a. s. 21. DIJKMAN, *Antiquitates ecclesiasticæ*, Sthm 1703, s. 294.

² BÆLTER a. a. s. 112.

³ Sv. synodalakt, 1 ser., s. 44.

⁴ Kyrkoordningar II 1, s. 84.

tär af sacramentum initiationis ett synligt uttryck. På andra ställen, såsom i Stockholm, var detta tillvägagångssätt omöjligt, emedan det ofta stod fullt med folk på gången. Därtill kom såväl i ena som andra fallet, att vederbörande utom prästen stundom redan gått innanför skranket vid funten eller upp i koret, hvarigenom prästens olika ställning, äfven om han blef lättare hörd, då han stod på gången, blef ganska otjänlig. Stod funten i koret, var det också för akustikens skull onödigt att gå ned på gången. I kyrkolagskommittén 1650 diskuterade man om denna olika praxis, men kom ej till något beslut om uniformitet. Handbokskommittén 1688 beslöt, att orden »Herren bevare din ingång etc.» skulle i ritualet bibehållas, äfven om ingen ändring i rummet skedde¹. Detta betyder väl, att man mer och mer upphört att fördela ritualet på olika platser i kyrkan.

Det är uppenbart, att hela denna procedur med förflyttning från det ena stället till det andra, skulle, där den praktiserades, i hög grad störa den till gudstjänst församlade menigheten. Inordnandet af dopet i högmässan försvårades också genom ritualens längd. Församlingen blef otålig under den långa akten och det är ej att undra öfver, om prästen föll för frestelsen att forcera takten vid dopförrättningen. Att det här skett mer än en gång, bevisas däraf att man önskade införa i kyrkolagen den bestämmelsen, att prästen skulle dopet »medh wrynat och gudelike åthäfuor förretta, långsamt och medh tydelige ord»².

Då så stora praktiska olägenheter vållades af dopets förrättande under pågående högmässa, framtvingades andra anordningar³. Seden att döpa före gudstjänstens början eller efter predikan hade framtiden för sig. Rudbeckius synes förorda denna, men Paulinus söker motarbета den, troligtvis utan framgång, ty 1650 konstaterades det, att dopet på landsbygden merendels förrättades före gudstjänstens början eller efter predikan. Kyrko-

¹ Eckl. handl. V n:r 53.

² Kyrkoordningar II 1, s. 146. Så också Johannes Scarinus hos Wallquist, Eckl. saml. II, s. 366.

³ Oreda och buller kunde uppkomma också af den anledningen, att prästen ansåg sig skyldig att visa tillbaka diskvalificerade faddrar. Allmänt sträfvade man därför efter att vederbörande dagen före dopet skulle lämna underrättelse om faddrarna. Så t. ex. hos Johannes Scarinus.

lagskommitterade voro dock böjda för att ställa sig på Paulini ståndpunkt. I städerna gick utvecklingen snabbare. 1614 säges det vara synnerligen svårt att få tyst i kyrkan under pågående dopakt och 1650 omtalar Emporagrius, att i Stockholm dopet allmänt förrättades efter välsignelsen, således icke ens efter predikan ¹.

Gå vi nu till 1600-talets slut finna vi, att förhållandena stadgat sig och att praxis löper utefter klara linier. Vid stiftssynoden i Uppsala 1689 framställdes af en pastor den frågan, om han fick förrätta dopet, under det symbolum sjöngs, där detta var vanligt, för den händelse att faddrarna för oväders skull kommit för sent. Svaret blef, att det ingalunda tilläts, utan skulle dopet i nämnda fall försiggå efter predikan ². Både frågan och svaret äro mycket upplysande. Först se vi, att den gamla seden att döpa under pågående församlingssång ännu här och hvar kvarlefde. Det är vidare klart, att prästen ifråga icke kunde med godt samvete tolerera denna sed. Han vill först inhämta öfverordnades utlåtande. Slutligen tyckes ordningen med dop före gudstjänsten framstå som det normala. Endast två möjligheter gåfvos, antingen före gudstjänsten eller efter predikan. Den tredje möjligheten, dop under gudstjänsten, betraktades som utesluten. Visserligen rör det nu anförda blott ärkestiftet, men det kan påvisas, att man i allmänhet velat tillämpa samma praxis. Vid riksdagen 1689 hade från Västerås stift inkommit en förfrågan, vid hvilken tid dop skulle utföras på söndagarna. Prästeståndet gaf det svaret, att alla sådana sysslor som vigslar, barndop, begrafningar, hvilka ägde rum på söndag eller helgdagar, borde förrättas strax efter sammanringningen före syndabekännelsen, på det den ordinarie gudstjänsten icke skulle afbrytas ³. Dop efter predikan omnämnes icke. Säkerligen har detta dopsätt varit mindre tilltalande: man ville icke vänta så länge som öfver hela predikan.

Kyrkdop på landsbygden ägde således i normala fall rum före högmässogudstjänstens början ⁴. Denna anordning har bi-

¹ Sv. synodalakt., 1 ser., s. 28.

² Sv. synodalakt., 1 ser., s. 171.

³ Eckl. handl. V s. 74.

⁴ Jfr ROTHOVII constitutiones hos Wallquist, Eckl. saml. I, s. 267.

behållit sig oförändrad de följande århundradena¹. Vi anteckna endast, att ett par prästmöten på slutet af 1700-talet inskräppte vikten af att icke uppskjuta gudstjänsten för barndops skull². I städerna, först i Stockholm, synes man så småningom ha upphört att kombinera dopakt och högmässa. Att döpa före högmässan stötte på svårighet på grund af den i städerna mer än på landsbygden fixerade gudstjänsttiden. Att förlägga dopet efter predikan gick icke heller på grund af den långa väntetiden under predikan. När dopet icke förrättades i hemmen, försiggick det därför vid aftonsången eller på söckendag vid någon bönestund i kyrkan³. Kyrkdop vid annan tid än gudstjänsttid har också förekommit såväl i Stockholm och andra städer som på landsbygden. 1650 öfverlade kyrkolagskommittéerna om icke i detta fall, särskildt på landsbygden, någon psalm skulle sjungas och en text uppläsas från predikstolen. Förslaget syntes godt, men man beslöt att öfverlämna saken till den enskilde prästens afgörande och »bäst låta det blifwa onemdt och intet infördt till ordinantien»⁴. Principiellt ogillade man således kyrkdop vid annan tid än gudstjänsttid. Samma uppfattning får man af cleri comitalis utlåtande vid riksdagen 1689. Från Lunds stift hade inkommit förfrågan i ärendet och prästeståndet resolverade, att när så många vittnen och faddrar voro närvarande, som kyrkolagen föreskref, kunde dopet *försvarligen* förrättas i kyrkan, antingen flera af församlingen voro tillstädes eller icke⁵.

Vi ha redan sett hvad som följde af svårigheten att kombinera dop och gudstjänst. Det bidrog till att dopet drogs ifrån kyrkan. När man i senare tider ånyo velat förlägga dopet till kyrkan, uppstå samma problem som fordom. Skall man kombinera dop och högmässa? Ullman svarar nej: det hela blir däri- genom för långt utdraget och för tröttande⁶. Han föreslår i stället dopaktens förläggande till någon af bigudstjänsterna, en veckogudstjänst, där sådan förekommer, eller också till en sär-

¹ ÅSBRINK, Pastoralkalender, Ups. 1852, s. 39, anför ett domkapitels-bref från år 1757 i ärkestiftet, stadgande barndop efter sammanringningen.

² Prästmötet i Strängnäs 1785 och Vexjö 1797.

³ Kyrkoordningar II 1, s. 24.

⁴ Kyrkoordningar II 1, s. 83 f.

⁵ Eckl. handl. V n:r 74.

⁶ ULLMAN a. a. s. 232 ff. Jfr RIETSCHEL a. a. 113 ff.

skild dopgudstjänst. Holmström betviflar möjligheten af att för närvarande genomföra Ullmans förslag och yrkar bestämdt på att dopakten tills vidare sammanbindes med högmässan¹. Han menar, att äfven om, såsom rätteligen bör ske, en psalmvers afsjönges före och en efter dopakten, det hela ej blefve mer tröttande än en vanlig högmässogudstjänst med nattvardsgång. Jag nödgas ånyo att taga afstånd från Holmström. Det synes mig vara uppenbart, att man åtminstone i stadsförsamlingar omöjligt kan förlägga dopet till högmässan. På landsbygden är det ännu möjligt, men i längden går det väl icke heller där. Församlingen begär fixerade tider för sin gudstjänst och den begär, att gudstjänsterna icke skola blifva för långt utdragna. Den vill, att högmässan skall vara högmässa och intet annat. Jag kan ej här ingå på en utredning af rättmätigheten af dessa önsknin- gar; mig förefalla de icke obilliga, trots allt hvad som kan anföras emot dem. Samma skäl gälla, ehuru i mycket mindre grad, om dopets förläggande till veckogudstjänsterna, där sådana firas.

Öfverhufvud taget har jag ej mycken tilltro till denna kombination af dopakt med något annat. Ingen organisk enhet kommer till stånd, ty kombinationen hvilar ej på några inre grunder. Man förlägger dopet till en gudstjänst, därför att man vill ha församlingen med vid dopakten och man ej kan få fatt på församlingen utom vid gudstjänsten. På så sätt tvingas dopakten på församlingen, ty denna har ju samlats icke för dopets skull, utan för annat ändamål. I hög grad tilltalande är däremot tanken på särskilda dopgudstjänster, men hur skall man få församlingen till dem? Ja, behöfs det nödvändigt, att den kommer dit lika talrikt som vid en vanlig gudstjänst? Är det kanske nog, att församlingen vid dop i kyrkan är lika stor eller lika liten som vid dop i hemmen? På den sista frågan vill jag svara både ja och nej. Det synes mig i hvarje fall vara så, att dop i kyrkan, utan att någon större menighet är samlad, likväl har sitt värde. Bidrager icke rumnets helgd till dopaktens högtidlighet och kommer icke församlingens gudstjänstrum tanken att gå just till församlingen? Jag tänker på våra många kyrkor, som stå tomma och ödsliga, så snart icke offentlig guds-

¹ HOLMSTRÖM, Församlingsvård, s. 268.

tjänst hålles. Borde icke församlingens medlemmar känna sig mer hemma i sitt gudstjänstrum, än de nu göra? Borde de icke älska det så, att de gärna ville gå dit, icke bara när predikogudstjänst hålles, utan också annars, gå dit också när ett litet barn skall bäras fram till Frälsaren? Reformationens energiska förknippande af gudstjänstrum och församlingsgudstjänst, enkanerligen predikogudstjänst, var mycket förklarligt såsom reaktion mot den katolska uppfattningen. Reformationens tankegång har på denna punkt fullständigt segrat, i all sin ensidighet. Hvad skall man göra i kyrkan, när det icke predikas, frågar man. Nog borde man söka få till stånd en omsvängning, få folket att använda sin kyrka mycket mera, än som nu sker.

*

Vi ha nämnt, att man under 1600-talet vid oäkta barns dop gjorde skillnad med afseende på tiden för dopets förrättande, men att någon ändring i ritualet icke vidtogs. Öfverhuvud var ritualet alltid ett och detsamma, på ett undantag när. 1693 infördes en särskild bön att användas vid hittebarns dop. Den var betydligt kortare än inledningsallokutionen, hvilken den skulle ersätta, och framhöll, att då det var osäkert om barnet ifråga blifvit döpt, man nu ville förrätta den heliga handlingen. Rationalismen älskade mycket de specificerade ritualen¹. Att likväl icke några dylika inkommo i 1811 års handbok är ytterligare ett bevis på att rationalismen trängde mindre djupt i Sverige än i Tyskland. Den nya handboken bibehöll naturligtvis den gamla bönen för hittebarn. Dock utvidgades och omarbetades den i någon mån. Barnets beklagansvärda omständigheter pointerades mera. Handboken föreskref vidare, att i fadderförmäningen orden »näst barnets föräldrar och i synnerhet vid deras frånfälle» skulle utelämnas, om hvarken fader eller moder

¹ I Tyskland voro de specificerade ritualen legio. En 1834 utkommen privatagenda hade 10 dopformulär. Det första var bestämdt »für die Taufe eines von wohlhabenden, höher gebildeten und geachteten Ältern stammenden Kindes, das zweite soll gebraucht werden besonders im Familienkreise der Ältern und im Beisein der Grosseltern des Kindes, das fünfte bei der Taufe eines Kindes, welches eine ohnedies schon zahlreiche Familie vermehrt». Drews a. a. s. 341.

voro kända¹. Ritualet 1874 föreskref vid hittebarns dop den vanliga allokutionen. Endast följande tillägg skulle göras: »Nu vete vi icke om detta barn undfått det heliga dopet. Därför vilja vi fullgöra etc». I fadderförmaningen skulle utelämnas orden »näst barnets . . . omyndiga år». I vårt nu gällande formulär inskjutes efter orden »så vilja vi efter hans befallning» följande sats: »då det är ovisst om detta barn erhållit det heliga dopet». I fadderförmaningen sker samma utslutning som förut.

*

Huru tillgick det, när flera barn döptes samtidigt? I handböckerna från femton- och sextonhundrataletn gafs ingen föreskrift därom. Det kunde vara vanskligt nog att veta huru man skulle göra, då handpåläggning denna tid förekom tvänne gånger i ritualet, först under bönerna efter den mindre exorcismen och sedan under Fader vår, och då vidare abrenuntiations- och trosfrågorna i sin formulering afsågo blott *ett* barn. Johannes Matthiæ vill, att endast actus baptismi skulle upprepas för hvart barn. Pluralis skulle insättas i st. f. singularis i böner och frågor. Om handpåläggningen nämner han intet². Vid handboksrevisionen 1688, då endast handpåläggning vid Fader vår bibehölls, föreslog prof. Schütz, att nämnda bön skulle läsas för hvart barn särskildt³. Kommitterade funno detta vara önskvärdt, men någon bestämmelse därom inkom icke i 1693 års handbok. Under 1700-talet synes olika praxis ha rådt. Vid prästmötena i Uppsala 1705 och i Göteborg 1740 höll man före, att Fader vår skulle upprepas, vid prästmötet i Lund 1757, att det samma skulle ske också med abrenuntiations- och trosfrågorna. Wählin ger i sin 1799 utkomna ecklesiastika handbok icke något bestämdt råd i denna sak. Han endast refererar de nyssnämnda synodalbesluten⁴. Handboksförslaget 1855 föreskref, att Fader vår, Herren Gud den evige Förbarmaren, trosbekännelsen och dopfrågan skulle läsas för hvart barn särskildt. Prästeståndet vid 1856—58 års riksdag fann med rätta detta orimligt och förordade i stället, att endast Fader vår med handpåläggning

¹ Detta har man väl iakttagit redan före 1811, ehuru handboken icke föreskref det.

² Kyrkoordningar II 1, s. 18.

³ Eckl. handl. V n:r 53.

⁴ WÄHLIN a. a. s. 20.

skulle upprepas¹. I 1874 års dopformulär upptogs ingen bestämmelse därom, en sådan inkom först 1894. Det heter i vår nu gällande handbok: »Då flera barn på en gång döpas, må Fader vår under handpåläggning läsas öfver två barn på samma gång». Man utgår från gängse praxis, att Fader vår borde läsas för hvart barn, och medgifver den lättnaden, att prästen, om han vill, får i och för handpåläggningen använda bägge händerna, en för hvart barn. — Upprepandet af Fader vår beror synbarligen därpå, att man ansett, att handpåläggningen borde komma hvarje barn särskildt till del.

Under 1600-talet lät man gossebarnen döpas före flickbarnen, när flera barn döptes på en gång. Mot bakgrunden af denna sed bör man se den fråga, som från Lunds stift ställdes till clerus comitalis vid riksdagen 1689, den nämligen, om en förnämlig mans pigobarn eller en ringa mans piltebarn skulle döpas först, när dopakten samtidigt förrättades². Clerus afgaf det något orakelmässiga svaret, att det var indifferent, hvilket barn som döptes först, och rådligast att blifva vid landsens plägsed i detta mål. Seden att döpa gossebarnen först måtte ha kvarlefvat, ty Wählin förklarar i sin handbok helt kategoriskt, att när pilte- och flickbarn på en gång döpas, de förra böra ställas närmast intill dopfatet och först meddelas den heliga dopelsen³. Kanske representerade Wählin sydsvensk sed, ty en författare i den i Uppsala utgifna *Ecklesiastik Tidskrift* häfdade några årtionden senare, att åldern borde vara det bestämmande⁴. Nu för tiden följer man väl knappast några principer beträffande denna sak. Man inser nog allmänt, att den är så indifferent, såsom det hette 1689, att någon allmän regel därom icke bör uppställas.

¹ Pastoralutsk. utl. n:r 2 och 3.

² Eckl. handl. V n:r 74.

³ WÄHLIN a. a. s. 21.

⁴ Eckl. Tidskr., 3 h., s. 52.

VI. Formuläret för nöddop och dess bekräftelse.

I Sveriges rikes landslag af år 1442 fanns en förordning om nöddop. Det medgafs här, att om barnet vid födelsen var så sjukt, att man ej kunde föra det till kyrkan och man ej heller hann tillkalla någon präst, dop likväl kunde få förrättas. Dopförrättaren skulle, om möjligt vara en manlig person. Ritualen för sådant nöddop var af enklaste beskaffenhet och inskränkte sig till den dophandlingen beledsagande formeln »jag döper dig i namn etc.»¹. Detta var nöddop i egentlig mening och ej att jämnställa med af präst förrättadt dop af sjukt barn, hvar-till ritual finnes i manuale lincopense: *orda ad baptizandum infirmum infantem, qui non potest expectare totum baptismum*².

Otvifvelaktigt bibehölls den gamla seden med nöddop oförändrad vid reformationens genomförande i Sverige, fastän 1529 års handbok icke nämner något därom. Den följer därvid Luthers Taufbüchlein, bägge upplagorna, där ej heller något, som rör nöddop, förekommer³. I de flesta protestantiska kyrkoordningar från 1500-talet finnes däremot ett kapitel om nöddop, i somliga längre, i andra kortare. Den sachsiska kyrkoordningen af år 1539 (Herz. Heinr.) kom att med sitt formulär för nöddops bekräftelse stå som mönster för en hel del andra⁴. Öfverallt polemiserades uttryckligt mot det katolska bruket med villkorligt dop.

¹ QUENSEL a. a. s. 132. EKELOUND a. a. s. 125.

² FREISEN a. a. s. 27.

³ Ang. Luthers mening om tillvägagångssättet vid nöddops bekräftelse se RIETSCHER a. a. s. 131.

⁴ HÖFLING a. a. s. 299 ff.

Var barnet döpt i den treenige Gudens namn, så kunde detta dop icke bättras på af prästen, ty det fanns icke mer än ett dop. Var man således oviss om barnet var döpt i enlighet med Kristi ord, skulle man lämna den ceremoni, som möjligen företagits, helt å sido och skrida till nytt dop. Däremot borde, där nöddop förrättats, barnet, om det blef vid lif, så snart som möjligt föras till kyrkan, där prästen skulle pröfva om dopet riktigt förrättats och församlingen bedja öfver barnet.

Hvad de svenska förhållandena angår, införde Laurentius Petri i handboksupplagan 1548 ett formulär för nöddops bekräftelse¹. I de anvisningar, som föregå själfva formuläret, säges det, att prästen vid nöddops bekräftelse borde fråga sig för om barnet verkligen blifvit döpt i Faderns, Sonens och den h. Andes namn. Något formulär för nöddopet gafs således icke, men det ser ut, som om det ritual, som förutsattes vara användt, inskränkte sig till själfva dopformeln. Uttryckligen uttalades i det följande förkastelse af villkorligt dop i tvifvelaktiga fall. Kyrkoordningen 1571 införde närmare bestämmelser². Laurentius Petri talar först om sådana extrema fall, där icke ens nöddop medhanns. Liksom sina tyska trosfränder, opponerar han därvid mot den här och hvar i katolska kyrkan gängse och ej alltid ogillade seden att i sådana fall af öfverhängande fara döpa barnet, innan det var fullt framfödt. Det enda man i dylika fall hade att göra, var att befalla moder och barn i Guds milda hand. Så skulle man gå tillväga också i det fallet, att barnet efter födelsen var så svagt, att nöddop ej kunde medhinnas. Den bön, som uppsändes för barnet, skulle Gud taga för ett fullkomligt dop. Gud såg ej på den utvärtes gärningen, utan på viljan och uppsåtet.

I detta sammanhang må anföras några förmaningar, som Laurentius Petri har att gifva beträffande barnaföderskorna. De kvinnor, som brukade vara jordgummor eller barnamoderskor, skulle uppmanas att styrka barnaföderskorna i deras nöd, att de fördrogo all värken och svedan såsom ett af Gud pålagdt kors. De skulle icke onödigt skrämman dem med tal om döden, men å andra sidan, om döden nalkades, trösta dem med att de aldrig kunde dö på någon bättre tid än i sitt rätta kall. Laurentius Petri citerar därvid ett ord från 1 Timot. brefvet, att kvinnorna

¹ Jfr QUENSEL a. a. s. 132 ff.

² Kyrkoordningar I, s. 52 ff.

blifva saliga genom barnsörden, om de blifva i tron. En egen-
domlig belysning får den folkliga uppfattningen af barnsörden
genom kyrkoordningens tal om att prästerna skulle lära hafvande
kvinnor besinna, att lifsfrukt var en synnerlig Guds gåfva. All-
varligt borde de bestraffa den fordom gängse, men ännu möjli-
gen kvarlevande vederstyggliga åsikten om de kvinnors lik, som
aflidit i barnsäng, en åsikt, som tagit sig uttryck däri, att man
knappt kunnat fördraga deras jordande bland kristet folk. Lauren-
tius Petri menar, att man här kunde skönja djäfvulens verk,
som ville bringa äktenskapet och barnsörden i förakt. Genom
den populära uppfattningen, så vidt denna ännu lefde kvar, får
folkets fasthängande vid exorcismen sin fulla belysning. Den
medeltida asketiska åskådningen synes ha haft till följd, att barns-
örden och hvad därmed sammanhängde betraktades såsom något
ondt, såsom en följd af synden. Ej underligt var detta, om
synden, sp. arfsynden, fattades i främsta rummet såsom concu-
piscencia. Samma åskådning möter oss i det sätt, hvarpå man
behandlade barnsängskvinnor under medeltiden, nämligen såsom
orena, hvilka behöfde undergå en särskild kyrklig akt, kyrko-
tagningen. Laurentius Petri bibehåller denna akt, men ändrar
dess betydelse. Han betraktar den som en tacksamhetens gärd
till Gud och opponerar mycket bestämdt mot den medeltida
åskådningen ¹.

Hvad själfva nöddopet angår, upprepades i kyrkoordningen
1571 den gamla stadgan, att dopförrättaren helst borde vara
manlig. Akten ifråga skulle tillgå så, att alla de närvarande
först skulle falla på knä, hvarefter dopförrättaren »öfverljudd»
skulle bedja Fader vår. Sedan man rest sig upp, skulle dop-
förrättaren fråga efter barnets namn, taga vatten i sin hand och
begjuta barnets hufvud trenne gånger under uttalande af orden:
»jag döper dig etc.» Därmed var dopet förrättadt. Laurentius
Petri tillägger, att man icke skulle tvifla på att ett sådant dop
var fullkomligt. Utan tvifvel säger han så med tanke på de
utelämnade exorcismerna. Kyrkoordningen kräfde icke, att de
vid dopet närvarande skulle vara faddrar. Om de icke voro det,
skulle föräldrarna, om barnet blef vid lif, sedermera skaffa fadd-

¹ Kyrkoordningar I, s. 58 f.

rar och jämte dem och dopvittnena infinna sig i kyrkan, där nöddopet skulle bekräftas.

Innan vi se till huru denna bekräftelse gestaltade sig, vilja vi undersöka, om det gifna formuläret för nöddop under tidernas lopp undergår någon förändring. Lika litet som de föregående handboksupplagorna upptog 1614 års handbok något formulär för nöddop, men af de frågor, som prästen enligt handbokens föreskrift skulle göra vid dopets bekräftelse, kan man draga den slutsatsen, att kyrkoordningens bestämmelser icke undergått någon förändring. Dock torde tillsatser ha gjorts här och hvar. Petrus Jonæ föreskrifver i sin kyrkoordning för Vexiö stift, att kristliga böner och Fader vår skulle läsas före dophandlingen och efter denna en tacksägelse »med sådan ordasätt, som de närvarandes förstånd kan bäst tillsäga»¹. Öfverhufvud får man väl icke föreställa sig, att ritualet alltid inskränkt sig till det kortast möjliga, utan vederbörande ha nog, om omständigheterna medgifvit det, ökat bönernas antal². Ritualet blef i följd däraf obestämmt och i allmänna medvetandet synes oklarhet ha varit rådande om hvad som oundgängligen hörde till nöddop. Därför inskräpper också kyrkolagen 1686 hos prästerna, att de skulle undervisa folket om nöddop, så att missbruk och vårdslöshet måtte undvikas. Den nya lagen föreskrifver vidare, att en gudfruktig och till laga ålder kommen manlig eller event. kvinnlig person, förständig och i katekismi lära väl underrättad, skulle förrätta dopet i Faderns, Sonens etc., hvarefter de närvarande borde befalla barnet i Guds omvårdnad med Herrens bön och välsignelsen. Den gamla bestämmelsen, att de närvarande skulle falla på knä, är således utesluten, välsignelsen däremot tillagd³. Den form nöddopsritualet nu fick, har i stort sedt sedan blifvit bibehållen. Fortfarande hände naturligtvis, att man förlängde ritualet. Bælter berättar, att biskop Lund i Vexiö vid prästmötet därstädes 1715 införde den ordningen, att de närvarande, förr än dopet skedde, skulle under knäfall läsa »O rena Guds lam»⁴. Vid prästmötet i Göteborg 1747 beslöt man, att instiftelse-

¹ WALLQVIST, Eckl. saml. II, s. 592.

² Emporagrius yrkade i sitt förslag på instiftelseordens läsande. Kyrkoordningar II 2, s. 37.

³ 1686 års kyrkolag 4 kap.

⁴ BÆLTER a. a. s. 418.

orden skulle läsas¹. Då ej heller handboken 1693 innehöll någon underrättelse om nöddop och en dylik således saknades i evangelieboken, där sedan gammalt utdrag ur handboken pläгат införas, fortfor missförhållandet, att oklarhet rådde om hur nöddop skulle tillgå. Prästeståndet fann sig därför föranlåtet att i sitt cirkulär vid riksdagen 1766 yrka på en enhetlig form för nöddop. Först skulle Fader vår läsas, sedan dophandlingen för rättas och akten avslutas med välsignelsen. Denna ordning afviker således något från den i kyrkolagen föreskrifna. Först 1811 års handbok upptog nöddopsformuläret och gestaltade det i öfverensstämmelse med kyrkolagens anvisning. 1874 och 1894 gjordes ingen ändring härutinnan. I vår nu gällande handbok är endast det tillägget infördt, att dopförrättaren bör vara konfirmerad. —

Laurentius Petri hade i de tyska kyrkoordningarna, så vidt dessa voro honom tillgängliga, ett rikt material, när han vid utgifvandet af 1548 års handboksupplaga företog sig att där införa ett kapitel om nöddops bekräftelse, men han gick sin egen väg. Som ritual införde han nämligen hela det vanliga dopformuläret — blott med några förändringar och utelämnningar, som måst vidtagas, därför att själfva dophandlingen försiggått. Så blefvo exorcismerna uteslutna: ett döpt barn var ju icke längre i djäfvulens våld. Introductio bortföll, men de denna beledsagande orden »Herren bevare din ingång etc.» bibehöllos. I syndaflodsbönen insattes efter »thenna helsosamma syndflodena» orden »som han genom gången är» och följande sats förkortades till »at honom måtte förgåås all synd». I den därefter följande bönen »O helghe fadher» sattes »at han må warda werdig at bliffua widh tijn helga ord och döpelse» i stället för »werdig at komma til thin helga döpelse etc.» På flera ställen hänvisas till hufvudritualet. En sådan hänvisning förutsattes otvifvelaktigt också vid saltceremonien, där den beledsagande formeln helt är utesluten ur ritualet, men antagligen lästes i alla fall².

I sitt arbete om dopritualets historia fäster Ekelund uppmärksamheten på att bekräftelseformuläret utom i nyss berörda afseenden på tvänne punkter skiljer sig från sitt hufvudritual³.

¹ WÄHLIN a. a. s. 23.

² QUENSEL a. a. s. 133 f. Vi ansluta oss här till EKElund a. a. s. 126.

³ EKElund a. a. s. 126.

I de två första trosfrågorna upptagas icke de 1541 vidtagna förändringarna, utan de gamla ordasätten bibehållas, således: »himmelrikes och iorderikes skapare» och »föddan och dödhan»¹. Märkligare är den anvisning, som är införd efter formeln »Herren beware tin ingång etc.» Den lyder: »när barnet hålles offuer Funten, bedher Presten at thet skal uppenbarliga bekenna sin tro». Ekelund anser, att denna uppfordran från prästen åtföljts af en recitation af credo å faddrarnas sida. Han tillägger detta credo stor betydelse och menar, att det innebär ett väsentligt moment i dopritualet, ett moment, som Olaus Petri icke upptagit, då det ingalunda är att förväxla med trosfrågorna. Accepterar man Ekelunds antagande, har man väl att se mönstret för den nya anordningen i det credo, som prästen tillsammans med faddrarna enligt det katolska dopritualet skulle bedja efter evangeliets läsning. I Linköpingsmanualen står det: »postea sacerdos et patrini Pr. nr et credo». Att märka är emellertid, att detta credo kommer före introductio med dess formel och att det bedes gemensamt af präst och faddrar. De senare tala således ej å barnets vägnar.

Men fråga är om Ekelunds antagande är riktigt. Mig förefaller det orimligt. Ekelund åberopar liturgisk praxis och säger, att en uppfordran bör åtföljas af ett svar. Detta äger nog sin rättighet, men svaret ligger ej i en för det vanliga dopritualet okänd recitation af credo, utan i de omedelbart följande abrenuntiations- och trosfrågornas bejakande. Från rent liturgisk synpunkt framtvingas detta antagande, ty kan man tänka sig en mera oliturgisk anordning, än den Ekelund antager: först uppfordran att bekänna tron, så recitation af credo, därefter abrenuntiationsfrågorna och så credo i frågeform?² Vidare, antar man insättandet af ett nytt credo så blir följden den, att bekräftelseritualet på ett eklatant sätt skiljer sig från sitt hufvudritual. Det är säkert icke meningen, utan tvärtom, de båda skulle, så vidt som möjligt, vara likalydande. De små skiljaktigheter, som förefinnas beträffande trosfrågornas formulering, spela

¹ Orsaken härtill är svår att uppgifva. Ville Laurentius Petri opponera mot de 1541 gjorda förändringarna? Det är väl tvifvelaktigt, då de bibehöllos i hufvudritualet.

² Andra trosfrågan upptog visserligen icke hela artikeln, men detta förändrar ingenting.

därvid ingen roll. Slutligen kan den ifrågavarande anvisningen förklaras på ett fullt tillfredsställande sätt, utan att man tillgriper en sådan nödfallsutväg, som Ekelund gör. Den står där helt enkelt för att markera, att dopet redan skett. Barnet hålles ju öfver funten, det ser ut, som om prästen skulle skrida till nytt dop. Då uppmanar prästen barnet att uppenbarligen bekänna sin tro, därmed gifvande de följande abrenuntiations- och trosfrågorna en annan betydelse, än de hade i det vanliga dopritualet. Där betecknade de villkoren för dopets undfående, vid bekräftelsen var det jakande svaret ett uttryck för barnets tillhörighet till den kristna kyrkan, i hvilken det blifvit inlemmadt genom det förut förrättade nöddopet. Anvisningen är således fullt på sin plats. —

Bekräftelse af nöddop förrättades icke därför att detta slags dop den förutan var ofullständigt, utan därmed afsågs utöfvandet af en i många fall välbehöflig kontroll. Därmed sammanhänge, att man genom bekräftelsen ville gifva nöddopet den karaktär af offentlig församlingshandling, som den hittills saknat¹. Dessa synpunkter voro ej tillräckligt beaktade i 1548 års ritual. Ett fel hos detta var också dess vidlyftighet. Det var därför ej underligt, att 1571 års kyrkoordning kom med ett nytt formulär, som fick användas alternativt med handbokens.

Kontrollen öfver nöddopet blef nu skärpt, i det noggrann föreskrift gafs om hvad prästen skulle taga reda på, innan bekräftelsen skedde. Prästen skulle fråga hvaruti och med hvilka ord barnet blifvit döpt, hvem som gjort det och hvilka som varit närvarande. Dessa frågor voro icke agendariskt bundna. Det var däremot fallet i den sachsiska kyrkoordningen 1539. Denna har således Laurentius Petri icke tagit till mönster, åtminstone icke på denna punkt. I stället ansluter han sig till formulär af den brenziska typen, där kontrollfrågorna icke höra till själfva den liturgiska handlingen².

Första momentet i den svenska kyrkoordningens nya bekräftelseformulär utgjordes af en allokution. Denna innehöll i sin förra del en uttrycklig stadfästelse af nöddopet. Formulären

¹ Kyrkolagskommittén 1650 ville, att vanligt dop, förrättadt i hemmet, påföljande söndag skulle kungöras från predikostolen. Kyrkoordningar II 1, s. 24.

² HÖFLING a. a. s. 300 ff.

af den sachsiska typen ha också ett bekräftande moment, men det inskränker sig till ett »so sage ich dass Ihr recht und wohl gethan habt». Än mer försvagadt är det i den brenziska typens formulär, där prästen endast konstaterar, att dop försiggått och att det således ej skall på nytt förrättas. Laurentius Petri har däremot de synnerligen starka orden »gillar och stadhfester iagh vthi then helga Treefalligheetz namn sådan Döpelse». I alloktionens senare del förekommer han emellertid alla falska slutsatser, enär denna ger klart vid handen, att det, som prästen stadfäster, icke är dopet såsom sådant, utan nöddopets karaktär af att vara fullständigt dop, när det förrättats i vederbörlig ordning. — Kyrkoordningen föreskref, att alloktionen alltid skulle läsas, således också när handbokens bekräftelseritual brukades.

Det nya formuläret bestod — fråsedt alloktionen — af tre moment, evangelium infantium, förmaning till föräldrar och faddrar samt böner. Vid utformandet af dessa moment står Laurentius Petri den brenziska typen närmast, då det sachsiska ritualet saknar det mellersta och i bönemomentet icke har Fader vår. Det svenska skiljer sig dock från den brenziska typen därigenom att det är mera högtidligt, liturgiskt hållet. Det tyska har en särskildt i förmaningen till faddrarna starkt framträdande didaktisk karaktär. Evangelium infantium infördes med följande formel: »Och på thet wij skole wara thes wissare, at Gudz Son wår käre Herre Jesus Christus thetta barnet genom samma Döpelse til sikh anammat haffuer, så wilie wij therom höra hans helga och trösteliga ord aff Evangelio som S. Marcus scriffuer så lydandes». Efter skriftläsningen följde förmaningen till föräldrarna och faddrarna. I denna refereras först till det nyss lästa evangeliet: det uttalas vissheten om att detta barnet liksom alla andra döpta människor hörde till Jesu Christi rike och församling. Den specifika förmaningen är synnerligen kortfattad och inskränker sig till ett anbefallande af barnet i vederbörandes vård, att det måtte kristligen uppfostras. Den svenska kyrkoordningen låter sedan namngifningen ske, för så vidt denna icke skett vid nöddopet. Därefter skulle prästen lägga handen på barnets hufvud, tillsammans med de närvarande falla på knä och bedja Fader vår. Sedan man rest sig upp, bads ännu en bön »O tu meenlösa lam» och slutligen kom välsignelsen, som afsåg såväl barnet som de närvarande. Hela denna böneakt är

högtidligare utarbetad än i de tyska kyrkoordningarna. Där förekommer hvarken knäfall eller handpåläggning, ej heller den aronitiska välsignelsen, utan i dess ställe en kort fridshälsning. Hvad bönen »O tu meenlösa lam» angår, saknar den hvarje motstycke i de tyska formulären. Möjligen har den således blifvit författad af Laurentius Petri. De tyska ordningarna ha i stället för denna bön merendels någon ur det vanliga dopritualet hämtad.

Af den nu gjorda jämförelsen mellan den svenska ordningen och de tyska framgår det, att Laurentius Petri gått sin egen väg. Det kan icke påvisas, att han direkt lånat något från utländskt håll, om äfven de i ritualet ingående momenten äga sin motsvarighet i de tyska formulären. Möjligen har han från dessa endast fått uppslaget och den allmänna planen. Utgestaltningen är honom egen och hade denna samma kännemärke, som den svenska liturgien i stort sedt hade i jämförelse med den tyska, nämligen den större liturgiska rikedom¹.

I 1614 års handbok upptogs endast kyrkoordningens bekräftelseformulär. Några tillägg och förändringar voro gjorda. Kontrollfrågorna, åtta till antalet, blefvo agendariskt bundna, ungefär såsom i den sachsiska kyrkoordningen 1539. Den sjunde löd: Hvad är barnets namn? Hade barnet vid nöddopet icke erhållit något namn, skulle det nu erhålla ett. Den eventuella namngifningen har således fått en annan plats än den hade i kyrkoordningens formulär. Efter frågorna och före allokutionen infördes en deklaration: »Älskelighe käre wenner, effter j för Gudhi och hans församling bekenne, at barnet är effter Christi befalning medh watn döpt, i namn Fadhers och Sons och thens helghe Andes, så witnar iagh edher haffua vthi sådant fall wijsligen giordt, och barnet wara rätt döpt och nu ingen widhare döpelse behöffua». Denna deklaration är en förkortad öfversättning af den, som förekommer i den sachsiska ordningen. Formuläret avslutas med den från hufvudritualet hämtade fadderförmaningen och »Går i Herrans fridh».

¹ Angående det danska bekräftelseformuläret se ENGELSTOFT a. a. s. 215 f. Det var rikhaltigare än de tyska: trons artiklar, evang. inf., Pater noster, deklaration, »Gud bevare din Indgang» etc. och till slut en bön, hämtad ur det vanliga dopritualet. Äfven abrenuntiationsfrågorna infördes längre fram.

1650 ville kyrkolagskommitterade ansenligt förkorta formuläret. Deklarationen skulle bortfalla, allokutionen efter evangeliet och den avslutande fadderförmaningen likaledes. Knäfallet skulle också försvinna. Däremot skulle verba institutionis, Matt. 28: 18 och Mark. 16: 15, 16, insättas. I stället för »O tu meenlösa lam» skulle det vanliga votum postbaptismale kunna brukas ¹.

Nästan ingen af dessa föreslagna ändringar genomfördes vid revisionen 1688, utan hela det gamla formuläret bibehölls. Dock uteslöts knäfallet. Benzeli yrkande på insättandet af verba institutionis ledde ej till någon åtgärd. Däremot insattes efter Fader vår trons artiklar, införda med formeln: »låter oss höra trones bekännelse, til hwilken thetta barnet döpt är». Slutligen skulle välsignelsen hädanefter riktas endast till barnet ².

Genom upptagandet af trons artiklar och fadderförmaningen från dopritualet hade bekräftelseformuläret från 1571 i viss mån konformerats med detta. 1811 års handbok tog steget fullt ut och gick således, formellt sedt, tillbaka till anordningen 1548. Från och med evangelium infantium blefvo nu de bägge formulären liklydande. Bönen »O tu meenlösa lam» försvann således. I votum postbaptismale var tidsbestämmelsen »nu» naturligtvis utesluten. Likheten mellan de bägge ritualen gick så långt, att också bönen »Herren Gud, den evige Förbarmaren» upptogs i bekräftelseformuläret. Det var ett mindre lyckligt grepp, när man tänker på denna böns historiska uppkomst. Också 1874 och 1894 gestaltades bekräftelseritualet i likhet med det vanliga dopritualet. Dock uteslöt man — med full rätt, enligt vår mening — den nyss omtalade, nu något omformulerade bönen »Herren Gud den evige Förbarmaren».

1693 års handbok hade, som vi förut nämnt, före evangelium infantium kontrollfrågor, deklaration och allokution. 1811 bortförde man frågorna från det liturgiska formuläret och omnämnde dem endast i anvisningen — en återgång således till ordningen på 1500-talet. Man strök vidare deklarationen. I bägge dessa fall har ingen förändring sedermera inträffat. Allokutionen omarbetade man. Den gamla allokutionens förra del, innehållande stadfästelsen, bibehölls nästan oförändrad. Det tillades endast,

¹ Kyrkoordningar II 1 s. 85.

² Eckl. handl. V nr 53.

att prästen stadfäste dopet »såsom Christi tjänare». Af den senare delen, innehållande ett rättfärdigande af nöddopet, kvarstod endast orden: »Guds nåd är hvarken inskränkt till person, tid eller rum». Omedelbart därpå kom den något omredigerade inledningsformeln till evangelium infantium, som sålunda inarbetades i allokutionen. Dennas förra del, motsvarande den gamlas senare, var helt ny. Här klargjordes nöddopets berättigande, på ett i flera hänseenden mindre lyckligt sätt. Det hette nämligen: »I veten, Christne, att vår Herre Jesus Christus uttryckligen befallt, att, i Fadrens och Sons och den helige Andes namn döpa dem, som vilja antaga Jesu lära och blifva hans barn. I veten ock, att Christne föräldrar äro förbundne att tidigt frambära sina barn till Gud deras Frälsare, helga dem till hans tjänst, och genom dopet låta dem upptagas till medlemmar af Christi församling, på det de må delaktige varda af all den salighet, som Jesus oss förvärfvat och christendomen lofvar».

1874 (resp. 1854 och 1855) fortsatte man på den 1811 inslagna vägen. Nu kvarlämnades nämligen af den gamla allokutionen endast stadfästelsen. Den kom att avsluta förmaningen, enär inledningsformeln till evangelium infantium frigjordes -- en från rent liturgisk synpunkt förträfflig anordning. Allokutionens förra del erhöll en mera biblisk färg, emedan däri inarbetades Matt. 28: 18, 19 och Mark. 16: 16. Det följande omarbetades i samma anda. Det hette: »Emedan nu detta barn N. N. är . . . döpt . . . och vi sålunda kunne vara förvissade, att det blifvit uttaget ifrån mörkrets väldighet, och försatt uti Guds älskelige Sons rike, samt upptaget till Guds barn och arfvinge till det eviga lifvet, alltså gillar etc.». Sin nuvarande gestalt erhöll allokutionen 1894, därigenom att Mark. 16: 16 ströks och satsen »att det blifvit uttaget . . . och försatt i Guds . . . rike» uteslöts.

Att fälla några omdömen om ett ritual, som användes så sällan, som det nu genomgånga, faller sig svårt. Det synes mig emellertid vara mindre lämpligt att gestalta bekräftelseritualen i närmaste öfverensstämmelse med det vanliga dopritualet. Man får däraf lätt det intrycket, att dopet icke är ett verkligt dop, om icke hela det vanliga ritualen användes, att nöddopet sålunda är ofullständigt såsom dop betraktadt. Onekligen går kyrkoordningen 1571 en bättre väg. Tveksam kan

man vidare ställa sig inför den solenna stadfästelsen, särskildt när den gamla deklarationen ej längre finnes. Denna sade ju enkelt och naturligt ungefär så: Ni gjorde väl, att Ni döpte ert barn. Under närvarande förhållanden kan stadfästelsen fattas så, som ville den betyga, att nöddopet icke är ett verkligt dop, förr än prästen stadfäst det. Det är dock ej meningen. Stadfästelsen sker ju för att gifva nöddopet karaktären af den ordnade kristna församlingens handling, en karaktär, som nöddopet hittills saknat. Bekräftelsen kan därför väl försvara sin plats, ehuru den icke kan anses vara alldeles nödvändig. Det låter tänka sig, att vederbörande präst å ämbetets vägnar endast gör sig underrättad om att nöddop ägt rum och att detta försiggått i vederbörlig ordning, således verkligen varit *nöddop* och *nöddop*¹. Man kan knappast säga, att den riktiga uppfattningen af stadfästelsen kommit till klart uttryck i vår nu gällande handbok.

En helt annan fråga är om ett kapitel om nöddop och dess bekräftelse bör förekomma i en handbok. Frågan är näppeligen aktuell, ej heller af liturgisk art, men några ord må ändock yttras därom. Skäl kan anföras både för och emot nöddopet. Man kan peka på huru nöddopet lätt nog kan föranleda en oriktig, magisk uppfattning af dopets verkan, vidare att dopet är en kyrklig akt, som endast bör förrättas af församlingens med nådemedlens förvaltning betrodde tjänare, prästen. Å andra sidan kan man andraga, att ett förnekande af nöddops berättigande kan bidraga såväl till ett underskattande af dopets värde, liksom detta ej bestod i annat än ett upptagande i den organiserade kyrkan, som också till ett öfverskattande af prästens ställning, liksom denne i egenskap af nådemedlens förvaltare hade himmelrikets nycklar. Väger man det ena mot det andra, synes det, som om vågskålen lutade åt att låta nöddopet stå kvar. Nöddopet är något, som sällan behöfver och bör förekomma, men att det finnes kan vara en tröst för många. Faktiskt har det

¹ Så RIETSCHEL a. a. sid. 130. Egendomligt för Sverige är, att Fader vår med handpåläggning alltid funnits i bekräftelseformuläret. Då bekräftelsen alltid varit obligatorisk, har följden blifvit, att handpåläggning alltid administrerats till alla döpta barn. Denna omständighet har beaktats af »the church of England». Jfr MOTT WILLIAMS, The church of Sweden and the anglican communion, Milwaukee 1910, s. 80.

spelat en icke obetydlig roll i dopritualets historia. På 1600-talet anfördes det som argument mot exorcismens bibehållande, i senare tider såsom instans mot dopfrågan. I bägge fallen tvång nöddopet till besinning på det, som var för ett dop väsentligt. Redan detta är en icke liten post på nöddopets creditsida.

VII. Formuläret för proselytdop.

Först 1693 års handbok upptog ett formulär för proselytdop¹. Vid handboksrevisionen 1688 erhöll prof. Schütz i uppdrag att författa ett dylikt. Af protokollet kan man icke se i hvad mån hans förslag undergick förändringar, innan det inkom i handboken². Tyngdpunkten i det nya ritualet låg på annat håll än i barndopsformuläret — jag bortser här naturligtvis från den för bägge gemensamma centralpunkten, dophandlingen. Den låg nämligen i de frågor, som riktades till baptizanden. Frågorna voro fördelade på tvänne afdelningar. Den förra tog sikte på den undervisning baptizanden erhölet och upptog trenne frågor, om baptizanden förkastade den villfarande lära, i hvilken han blifvit uppfödd, om han höll den evangeliska läran för ren och saliggörande och om han ville förblifva vid och förkofra sig i denna lära. Den senare afdelningen syftade på det förestående dopet och skildes från den förra genom instiftelseorden Matt. 28: 18, 19 och Joh. 3: 5 samt Fader vår med handpåläggning. Den var synnerligen rikhaltig. Först kom hela fjärde hufvudstycket i Luthers lilla katekes, därefter trosfrågorna och dopfrågan, »wil tu på thenna tros bekiännelse warda döpt», slutligen frågan efter namnet: »hwad namn wil tu hafwa». Därpå skulle actus baptismi förrättas på det sättet, att baptizanden lutade sig öfver vattnet och prästen begöt hans hufvud tre gånger med vatten under uttalande af den vanliga dopformeln. Hvad vi nu genomgått utgör de centrala delarna af ritualet. Vi komma nu till hvad som gick före och följde efter dessa.

¹ Det första formuläret för proselytdop på protestantiskt område utkom 1539. Jfr Kirchenorordnungen herausg. v. SEHLING II, s. 265.

² Eckl. handl. V, nr 53.

Början gjordes med en till församlingen riktad allokution. Genom denna erhöll dopet en i hög grad offentlig karaktär. Det hette nämligen: »Käre wänner, thet skal eder allom här med witterligit wara, at thenne förestälte person» är omvänd till sanningens kunskap, vederbörligen undervisad och förhörd och nu längtar efter dopet. Vidare uppmanades församlingen att bedja för baptizanden. I anslutning därtill kommo tvänne böner, skilda från hvarandra genom hälsningen »Herren ware med tig». Den förra var den nu, 1693, från barndopsformuläret öfverflyttade bönen »O Alzmächtige Gud», den gamla »deus immortale præsidium» i öfversättning, den senare var den också i barndopsritualet förekommande »O helige Fader». Efter dop-handlingen kom det vanliga votum postbaptismale, något om-arbetadt med hänsyn till att baptizanden var en vuxen person. Tacksägelsen följdes af en allokution till den döpte, hvori han förmanades att stadigt förblifva vid det han hade utlofvat. Därefter kom välsignelsen och så förmaningen till faddrarna. Dessa tilltalades såsom vittnen till den döptes omvändelse, trosbekännelse och dop. De uppmanades att troget stå honom bi med råd, undervisning och nödiga påminnelser. Sedan uppfordran till fadderlöftet jakande besvarats, afslutades akten med »Går i Herrens frid».

I hög grad anmärkningsvärdt är det, att exorcismen och det därmed sammanhängande korstecknet saknas.¹ Det är synnerligen belysande för denna tid. I det nu uppsatta formuläret för proselytdop, där exorcismen i viss mån, med åberopande af den äldsta kyrkans exempel, kunnat försvara sin plats, insatte man icke exorcismen, fastän man hade fullt fria händer, men i barndops-formuläret, där exorcismen under inga omständigheter passade, ansåg man den för nödvändig — för kalvinisternas skull. Det, om något, bevisar väl, att exorcismens ställning faktiskt var undergräfd, fastän man icke vågade tillstå det.

Vi nämnde, att ritualets inledningsallokution gaf dopet en offentlig karaktär. Därmed harmonierar den anvisning, som i handboken föregick ritualet. Den hade följande lydelse: »Förr än döpelsen förrättas, skal ther om af predikestolen (så framt predikan hålles) tilkiänna gifwas, med påminnelse, at församlingen

¹ Så också i Danmark. ENGELSTOFT a. a. s. s. 209 f.

enhärligen beder Gud för honom om nåd och välsignelse vti hans christelige förehafwande»¹.

1811 gjordes betydande förändringar. Först och främst inskränktes dopets offentlighet. Prästeståndet hade ej tagit initiativet härtill, men väl de andra stånden. I företalet till den nya handboken hette det, att Kungl. Maj:t på riksens ständers underdåniga hemställan gjort den ändringen i den framlagda och antagna handboken, att det måtte bero på baptizandens eget val, om dopet skulle förrättas offentligt i kyrkan eller enskildt². Det nya ritualet företedde många olikheter med det gamla. Inledningsallokutionen var i någon mån omarbetad, om ock grundtanken var densamma som förut. Tidehvarfvets lätt igenkännliga uttryckssätt hade gifvet det hela en ny prägel. Man kan ej vara i tvifvelsmål om till hvilken tidsperiod en sats sådan som denna hör: »ty är det oss en öm och christelig plikt att detta gudeliga uppsåt med trogna förböner befrämja». Efter inledningsallokutionen, i stället för hvilken prästen kunde hålla ett lämpligt tal, kommo ej längre bönerna »deus immortale præsidium» och »O helige Fader». I deras ställe insattes en ny bön, »Helige Fader, allsmäktige Gud».

Vi komma så till frågeafdelningen. Dess bägge delar sammandrogos till ett helt, i det instiftelseorden, Mark. 16: 16, och Joh. 3: 5 samt Fader vår sattes i omedelbart samband med actus baptismi, skilda därifrån endast genom bönen »Herren Gud, den evige Förbarmaren» och namnfrågan. Frågeafdelningen var dessutom mycket förkortad, emedan fjärde hufvudstycket uteslutits såsom hörande till baptizandens undervisning. Den inleddes med följande ord: »Inför Gud, som pröfvar ditt hjärta och inför denna christna församling, i hvilkens gemenskap du åstundar att inträda frågar jag dig». Därpå följde trenne frågor, till innehållet öfverensstämmande med den gamla handbokens, ehuru lärans renhet betonades mindre än förut. Trosfrågorna förvandlades till en uppfordran: »Aflägg då din trosbekännelse», med åtföljande recitation af den apostoliska tron. Alldeles som i barndopsformuläret följde därpå kärleksbudet. Prästen frågade: »Känner du ock de plikter, hvartill denna tro och bekännelse dig förbinda». Svaret gafs genom recitation af kärleksbudet.

¹ Handboken 1894 gör ingen ändring härutinnan.

² Denna bestämmelse kvarstår än i dag.

Frågeafdelningen afslutades med dopfrågan, formulerad ungefär så, som vid barndopet: »Vill du till denna tro varda döpt och genom dopet till dessa plikters utöfning dig förbinda?» Öfvergången till den följande afdelningen, instiftelseorden etc. och actus baptismi, förmedlades genom den från barndopsritualet hämtade bönen »Allsmäktige, evige Gud! Kärleksrike Fader!»

Efter dophandlingen kom votum postbaptismale, liklydande med barndopsritualets, men med vederbörliga förändringar. Den där-efter följande allokutionen visade i sin omarbetade gestalt samma karaktär som den nya inledningsförmäningen. Välsignelsen åtföljdes af fadderförmäningen, i hvilken dopets karaktär af förbund med ty åtföljande plikter starkt betonades. Afslutningen skedde genom den från barndopsformuläret hämtade erinran till församlingen och »går i Herrens frid».

Ritualet af år 1874, resp. förslaget 1855, betecknar i flera afseenden en återgång till 1693 års handbok. Revisionens allmänna art ha vi angifvit vid behandlingen af barndopsformuläret. Ur inledningsallokutionen bortogs det, som framhöll dopet såsom ett förpliktande förbund. Efter förmäningen insattes den gamla »deus immortale præsidium». Frågeafdelningen fördelades ånyo på tvenne delar. Den förra upptog blott två frågor: »Afsäger du dig offentligen den lära, efter hvilken du hittills i mörker och villfarelse vandrat hafver? Antager och bekänner du den evangeliska läran, såsom den rena och saliggörande?» Genom den nya formuleringen markerades mera än förut motsatsen mellan kristendomen och hedendomen. Alldeles som i 1693 års handbok följde därefter instiftelseorden, Mark. 16: 16 (tillagdt 1811) och Joh. 3: 5 sam Fader vår med handpåläggning. Där-efter kom bönen »Herren Gud, den evige Förbarmaren». Frågeafdelningens senare hälft upptog först afläggandet af trosbekännelsen. Kärleksbudet uteslöts. Den gamla dopfrågan omformulerades och sönderdelades i två frågor: »Vill du till denna tro varda döpt? Vill du ock däruti stadigt förblifva?» Efter namnfrågan kom så actus baptismi.

Vi komma så till den sista afdelningen. Efter dophandlingen kom ett votum: »Vår Herres Jesu Christi Fader gifve dig kraft efter sin härlighets rikedomar, att du genom hans Anda varder stark till den invärtes människan och uppfylles med all-
handas Guds fullhet. Amen». Votum postbaptismale, som kom

därefter, skilde sig från det, som förekom i barndopsformuläret, därigenom att dess senare del hade lofsägende karaktär. I den följande allokutionen framhåfdes kristendomens etiska sida. Därför att den döpte nu fått Guds nåd, skulle han i kraft af denna lefva ett nytt lif. Rom. 6: 6 och kärleksbudet voro inarbetade i allokutionen. Efter välsignelsen och den något reviderade fadderförmäningen skedde afslutningen med en erinran till församlingen, nämligen Kol. 2: 6, 7 och 3: 9—11. Gloria patri och »Går i Herrens frid».

1894 års handbok bibehåller i stort sedt det nu genomgångna ritualet. Dock äro några ändringar vidtagna, hvilka till största delen afgjort måste betecknas som förbättringar. Inledningsallokutionen hade hittills varit densamma vid alla proselytdop. Nu infördes en särskild för dop af judar, och en för muhammedaner och hedningar. Bägga dessa nya allokutioner upptogo Joh. 3: 5. Äfven frågeafdelningen uppvisar några förändringar. Dess förra del började nu med en fråga efter baptizandens nuvarande namn, det namn, som han hade före dopet, detta antagligen för att ställa gammalt och nytt i skarp motsats mot hvarandra¹. Afsägelsefrågan var olika formulerad för judar och muhammedaner och hedningar. Den andra frågans formulering blef något förändrad: »Antager och bekänner du alltså den rena evangeliska läran, hvori du nu är undervisad?». Mark. 16: 16 uteslöts, Joh. 3: 5 flyttades, såsom nämnts, till inledningsförmäningen. Det votum, som 1874 infördes efter *actus baptismi*, flyttades från denna plats. I votum postbaptismale är en egenomlighet att observera. Det har nämligen det af kyrkomötet 1893 för barndopsformuläret förkastade uttrycket »låt . . . undfå nya födelsens bad till evigt lif». Den därefter följande allokutionen blef betydligt omarbetad. Det votum vi nyss omnämnde utgjorde dess begynnelse. Allokutionen erhöll på det hela taget en varmare och innerligare ton än förut. Åtskilliga af dess tankar och uttryck hämtades från konfirmationsritualet². Uttryckligen nämndes nattvarden. Förut hade det talats blott om nådemedeln i allmänhet. Fadderförmäningen omarbetades och förkortades något. Fadderlöftet borttogs. Den nya formuleringen

¹ Frågan förefaller mig ganska omotiverad.

² Helt naturligt, då dop och konfirmation sammanföll. Jfr RIETSCHEL a. a. s. 134 ff.

verkar mera tilltalande än den gamla. Ritualet avslutas på samma sätt som barndopsformuläret. — Äfven 1894 års handbok tillåter, att prästen i st. f. inledningsallokutionen håller ett doptal. Vi ha förut framhållit, att vi finna det vara en brist, att handboken icke förutsätter möjligheten af doptals hållande vid barndop. Det hade legat nära till hands att göra de bägge formulären i detta fall öfverensstämmande.

Ovedersägligen är ritualet för proselytdop i 1894 års handbok bättre än de föregående. Det är ingen tillfällighet. Förklaringsgrunden är lätt att finna. Den ligger däri, att kyrkan blifvit medveten om sin plikt att verka för evangeliets utbredning bland hedningarna. Rätt sent har hon kommit därtill. Vi nämnde, att vår kyrka fick sitt första ritual för proselytdop 1693. Redan dessförinnan hade man emellertid känt behof af ett sådant. Bælter berättar, att biskoparna 1641 öfverenskommo om ett dylikt¹. Hvilka proselyter som åsyftades framgår af den titel man gaf det nya kapitlet i 1693 års handbok: »om judars, turkars, morianers och hedningars dop». Af kyrkolagsförslagen från århundradets midt finner man, att det ej var fråga om någon mission i modern betydelse, utan om de personer af icke-kristen religion, hvilka af en eller annan anledning inkommit i riket². Laurentius Petri nämner i sin kyrkoordning icke något om sådana. Dylika måtte ha inkommit först under 1600-talet eller har man först under detta århundrade börjat tänka på, att de borde kristnas? Kort och godt säger 1686 års kyrkolag: »Judar, turkar, morianer och hedningar, som här i riket inkomma, skola undervisas om vår rätta lära och befordras till dop och kristendom; försumma de detta, som böra sig härom vårda låta, då skola de därför tilltalas»³. En konsekvens af denna lagparagraf var det nya formuläret i 1693 års handbok.

Proselytdop kunde tänkas också bland lapparna. Om vi vid handbokens »hedningar» också ha att tänka på tartarerna, tattarna, är tvifvelaktigt⁴. Dessa, som under 1600-talet voro förbjudna att vistas i riket — myndigheterna hade i uppdrag att om tattare gjorde sig skyldiga till tjufveri eller dylikt utan

¹ BÆLTER a. a. s. 422.

² Kyrkoordningar II 1, s. 157 ff. o. II 2, s. 41 ff.

³ Kap. 3 § 10.

⁴ Kungl. förordn. d. 28 febr. 1642 och d. 14 maj 1662.

vidare aflifva dem, för öfrigt att jaga dem, hvar i sin stad, från sitt område, till dess de kommo ut ur landet — dessa tattare ville gärna låta döpa sina barn. Lagstiftningen måste ingripa mot dop af tattarebarn och förbjuda dem, så vidt dopet icke följdes af kristlig uppfostran, garanterad antingen genom att föräldrarna blefvo bofasta och trädde »till Guds församlings gemenskap» eller därigenom att de lämnade sina barn ifrån sig»¹.

1811 erhöll kapitlet den titel det nu har: »Judars, muhammedaners och hedningars dop». Att man 1894 skiljde mellan judars dop och muhammedaners och hedningars dop, bevisar, att man börjat arbeta både i jude- och hednamissionen. Så vittnar då detta kapitels historia om att kyrkan på denna punkt åtminstone icke gått tillbaka, utan framåt. Jag tror också, att församlingen kommer att alltmer inse dopets betydelse och värde, ju rikare erfarenheter man gör på missionsfältet.

¹ Sv. synodalakt., 1 ser., s. 75. 1686 års kyrkolag kap. 3 § 9.

Till Lunds Universitetsbiblioteks tjänstemän, främst till Öfverbibliotekarien m. m. Dr. C. af Petersens vill förf. här framföra sitt tack för allt visadt tillmötesgående, icke minst vid förmedlingen af lån från biblioteken i Stockholm, Uppsala, Köpenhamn och Berlin.

Innehållsförteckning.

	Sid.
Inledning	3—8.
I. Reformationstidens dopritual	9—45.
Sakramentsuppfattningen inom lutherska kyrkan. De svenska reformatörernas ståndpunkt, s. 9. Olaus Petri och dopformuläret 1529, s. 17. Jämförelse med Luthers Taufbüchlein 1523, s. 20. Georg Normans inflytande, s. 28. Laurentius Petri och hans arbete, s. 33. Kyrkoordningen 1571, s. 40.	
II. Dopritualet i 1614 och 1693 års handböcker	46—100.
Uppsala möte och de katolska ceremonierna, s. 46. Exorcismen, s. 55. Revisionsarbetet på 1590-talet, s. 67. Karl IX och Olaus Martini, s. 70. 1614 års handbok, s. 75. Förhandlingarna på 1650-talet, s. 79. 1693 års handbok, s. 95.	
III. Dopritualen under 1800-talet	101—159.
1793 års förslag, s. 101. 1799 års förslag och riksdagen 1800, s. 108. 1811 års handbok, s. 115. Det växande missnöjet med den nya handboken, s. 120. 1850-talets förslag till dopritual, s. 123. Karaktäristik af de olika riktningarna, s. 133. 1874 års ritual och förhandlingarna om den s. k. dopfrågan, s. 139. 1894 års reviderade formulär, s. 143. Det nuvarande läget, s. 148.	
IV. Fadderinstitutionen i de olika dopritualen	160—170.
V. Den yttre dophandlingen	171—207.
Dopvattnet, s. 171. Begjutningen, s. 172. Dopformeln, s. 180. Frambärandet af barnet till dopet, s. 180. Namngifningen, s. 182. Ort och tid för dopet, s. 185.	
VI. Formuläret för nöddop och dess bekräftelse	208—220.
VII. Formuläret för proselytdop	221—227.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 7. Nr 2.

SOME INSTANCES OF LATIN INFLUENCE
ON
ENGLISH PLACE-NOMENCLATURE

BY

R. E. ZACHRISSON

LUND 1910
PRINTED BY HÅKAN OHLSSON

Abbreviations. ¹

A.S. Chr. = Two of the Saxon Chronicles parallel, ed. Plummer and Earle 1892.

Anglo-Norman Influence = A contribution to the study of Anglo-Norman influence on English place-names by R. E. Zachrisson (Lunds Universitets Årsskrift N. F. Afd. 1 Bd. 4 Nr. 3).

Asser = Asserius de rebus gestis Ælfredi (M.S. 11th cent.), ed. in Monumenta Britannica.

Bede = Bædæ Historiæ Ecclesiasticæ Gentis Anglorum (MS. 8th or 9th cent.), ed. in Monumenta Britannica.

Benoit = Benoit de Sainte Maure, Chronique des ducs de Normandie (1165), ed. F. Michel 1836.

C.R. = Calendars of Close Rolls. Rolls Series 1892 ff.

Camden = Camden's Britannia, sec. ed. by E. Gibson 1722.

Capgrave = John Capgrave, The Chronicle of England (c. 1450), Chron. and Mem. 1.

Ch.R. = Calendars of the Charter Rolls, vol. I 1226—1257, vol. II 1257—1300, vol. III 1300—26. Rolls Series 1903 1906 1908.

D.B. = Domesday book seu Liber Censualis (1086 MSS. 12th cent.), ed. A. Farley 1783 (vols. I, II), H. Ellis 1816 (vols. III, IV).

Duc. Lanc. = Ducatus Lancastriæ calendarium inquisitionum post mortem Edward I — Charles I, Rec. Comm. 1823.

Ethelwerd = Ethelwerdi Chronicorum Libri quatuor (M.S. 11th cent.), ed. in Monumenta Britannica.

F.A. = Inquisitions and Assessments relating to Fendal Aids etc. (1284—1431), Rolls Series 1899 ff.

Flor. = Florentii Wigornensis Chronicon (12th cent.), ed. in Monumenta Britannica.

Forbiger = A. Forbiger, Handbuch der alten Geographie vol. III, 1877.

Fr.Ch. = Calendar of documents preserved in France (12th cent.), Rolls Series 1899.

Gaimar = The Anglo-Norman Chronicle of Gaimar (c. 1150), Chron. and Mem. 91.

¹ A great number of the works I have used are published in the series, Calendars of State Papers (= Rolls Series), Chronicles and Memorials of Great Britain and Ireland (= Chron. and Mem.), Publications of the Record Commissioners (= Rec. Comm.).

Guill. le Mar. = Histoire de Guillaume le Maréchal (1225), ed. P. Meyer 1891—1901.

H.R. = Rotuli Hundredorum (i. e. the Hundred Rolls) (the latter part of the 13 th cent.), Rec. Comm. 1812—18.

Harl. M.S. = Harleian Manuscript 2261 (c. 1400), ed. in Polychronicon Ranulphi Higden, Chron. and Mem. 41.

Higden = Polychronicon Ranulphi Higden (c. 1350), Chron. and Mem. 41.

Hope = R.C. Hope, A glossary of dialectal place-nomenclature 1883.

Hunt. = Henrici Huntendensis Historiæ Anglorum (12th cent.), ed. in Monumenta Britannica.

I.P.M. = Calendar of Inquisitions Post Mortem, Rolls Series 1898 ff.

Index = Index to the Charters and Rolls in the British Museum, ed. Ellis & Bickley 1900.

La I.P.M. = Lancashire Inquisitions Post Mortem, La. and Chesh. Rec. Soc. n:o 3. Chetham Soc. 1875 etc.

La Pi.R. = Pipe Rolls for Lancashire, La. and Chesh. Rec. Soc.

La P.F. = Lancashire Pedes Finium, La. and Chesh. Rec. Soc. n:o 50.

Lazamon = Lazamon's Brut (M.S.A c. 1205, MS.B c. 1275) ed. F. Madden 1847.

Langtoft = The Chronicle of Pierre de Langtoft (14 th cent.), Chron. and Mem. 47.

M.c. 1700 = Morden's maps in Camden's Britannia, ed. Gibson 1722.

M. 1610 = Speed's map of Yorkshire 1610.

M.Br. = Magna Britannia by Th. Cox 1726—1731.

Mousket = Chronique rimée par P. Mousket (c. 1244), ed. Reiffenberg 1836.

P.R. = Calendar of the Patent Rolls, Rolls Series 1891 ff.

Pi.R. = Pipe Rolls, Record Comm. 1833 etc.

R.B. = The Red Book of the Exchequer (12th and 13th cent.), Chron. and Mem. 99.

R.Br. = The Story of England by Robert Mannyng of Brunne (c. 1330), Chron. and Mem. 87 & Th. Hearne 1716—35.

R.Gl. = The metrical Chronicle of Robert of Gloucester (c. 1300), Chron. and Mem. 86 & Th. Hearne 1716—35.

Simeon = Simeonis Dunelmensis Historia de Gestis Regum Anglorum (12 th cent.), ed. in Monumenta Britannica.

T.N. = Testa de Nevill (early part of 13th cent.), Record Comm. 1807.

Tanger = G. Tanger, Englisches Namen-Lexikon 1888.

Trevisa = Trevisa's English Translation of Higden's Polychronicon (c. 1390), Chron. and Mem. 41.

V.E. = Valor Ecclesiasticus 1534, Record Comm. 1825—39.

Wace = Roman de Brut par Wace (1160), ed. Le Roux de Lincy 1836.

Yo. KQ. = Kirby's Quest for Yorkshire (1284), ed. R.H. Skaife, Surtees Society 1867.

Yo. NV. = Nomina Villarum for Yorkshire (1316), ed. R. H. Skaife, Surtees Society 1867.

Our earliest sources of English place-names are Greek and Latin works. A number of the forms to be found there are still preserved on the English maps in a more or less altered form.

From O.E. times we have a fair number of historical works written in Latin where numerous place-names appear in a Latin garb. Such Latin forms obviously exhibit many archaic features, as compared with the forms in contemporary English works. In O.E. times the Latinized forms can scarcely be said to have exercised any influence on their English correspondents, at any rate, there are hardly any traces of such an influence on the numerous forms of place-names in the Anglo-Saxon Chronicle.

This influence does not commence until after the Norman Conquest of England. The Conquest proved fatal to the West Saxon dialect as a literary *κοινή*. With the exception of the Peterborough Chronicle we have no literary English monuments of any length from the 12th century. French and Latin predominated in the literature of this period, and Latin was the language of indenture. Consequently, all the numerous works dating from this epoch in which place-names occur are written in French and Latin. Such works may be divided into two groups, viz. chronicles, and official feudal or legal deeds. Whereas from the 13th century onward chronicles were often written in English, Latin is nearly exclusively used in official deeds throughout M.E. times. Even as late as the 17th and 18th centuries many records of this kind were written in Latin.

Under such circumstances it goes without saying that Latin must have left some traces on the English place-nomenclature. I have set myself the task to describe and exemplify in the following pages the principal kinds of Latin and Latinized forms

in the old records, with special reference to cases where the Latin forms have been preserved to our day or, at any rate, have left some traces on the present spelling and pronunciation of the names.

I do not aim at completeness as far as examples are concerned, I hope, however, that all the *principal kinds* of Latin influence on English place-names will be duly illustrated in the course of my investigations. In a few instances I have also discussed alterations in place-names similar to those brought about by Latin influence, though due to other causes.

In tracing the early forms of the place-names I have availed myself of the following sources.

For Roman times: FORBIGER, Handbuch der alten Geographie vol. III.

For O.E. times: BÆDÆ *Historiæ Ecclesiasticæ Gentis Anglorum*, ed. in *Monumenta Historica Britannica* London 1848; ASSERIUS *de Rebus Gestis Ælfredi*, ed. in *Mon. Brit.*; ÆTHELWERD *Chronicorum*, ed. in *Mon. Brit.*; *The Anglo-Saxon Chronicle*, ed. Earle and Plummer, 1892. The MS. F of the chronicle is bilingual, written both in English and Latin. Latinized forms quoted from this MS. are always taken from the Latin version.

From M.E. and N.E. times: Latin chronicles of the 12th cent., printed in *Monumenta Britannica*.

Besides these, I have used a great number of English and French chronicles, as well as Anglo-Latin feudal or legal deeds. For abbreviations and also in some cases date of the works see the list on the first pages of this essay. Abbreviations of the counties, which are given in brackets after the place-names, are the same as in ELLIS, *English dialects*.

The alterations the English place-names are subjected to in Latin works are principally of two kinds:

I. *The place-names are Latinized by the addition of some Latin ending.* Here we can distinguish between two ways of Latinizing: a) One of the Latin endings *-a*, *-ia*, *-um*, *-ium* is added immediately to the place-name or part of the place-name. b) A new Latin ending is formed on the analogy of well-known alter-

native French and Latin forms. This way of Latinizing is not very usual, and all instances belonging here are of post Conquest date.

II. *The place-name is translated into Latin.* Here we can distinguish between: a) Translations of the whole name of the place. b) Translations of additions to place-names.

The instances belonging to the various headings are generally arranged alphabetically according to the modern forms of the place-names concerned.

I. The place-name is Latinized by the addition of a Latin ending.

A. The Latin ending is added immediately to the place-name or part of the place-name.

1. Bath (Sm.), O.E. *Bathanceaster* A.S.Chr.; *Bathan-* is Latinized to *Batha* Flor., Ch.R. 14 c., and *Bathonia* Flor., Ch.R. 14 c., F.A. 1428, *Bathon'* H.R., *Batonia* Ch.R. 14 c., Higden II p. 54. The form *Bathonia* also occurs in a Latin heading in R. Manning's Chronicle I p. 353. That *Bathan-* was Latinized to *Bathonia* not **Bathania* is partly due to the circumstance that in several English dialects *a* before *n* was pronounced *o*; See BÜLBRING Elementarbuch § 366. 3. Besides, *-onia* was in the Latin forms of French place-names a much more usual ending than *-ania*.
2. Britain, M.E. *Bretayne* < O.Fr. *Bretaigne*, may owe its *i* to the influence of the Latin form *Britannia* Forbiger p. 268, which is still used as a poetic name for Britain personified as a female. Influence from Britons, ME. *Brytones* R.Gl. p. 2 (ed. Hearne), Harl. MS. (= Higden II p. 57) <

Latin *Brittonem*, is also not excluded. From the 16th cent. onward N.E.D. gives only forms with *i* for Britain.

3. Canterbury (Ke.), O.E. *Cantwarebyrig* A.S.Chr., the first element of which was Latinized to *Cantuaria* Ethelwerd, Flor., Fr.Ch., H.R., Ch.R. 1300, F.A. 1431, Higden II p. 53.
4. Cornwall, O.E. *Cornwealas* A.S.Chr., is Latinized to *Cornubia* Flor., Fr.Ch., Ch.R. c. 1300, Higden II p. 44, and *Cornuallie* Hunt., which in O.Fr. became *Cornwaille* Wace l. 1486. This form is very usual also in M.E., as appears from the following instances: *Cornwaile* Lazamon l. 2246, *Cornewaille* B.Br. l. 1877, *Cornwayle* Capgrave p. 149, *Cornewayle* Trevisa II p. 45, *Cornewaile* Harl. MS. (= Higden II p. 45), *Cornwayle* Paston Letters l. 10.
5. Dorchester (Do.), O.E. *Dorcicœstra* Bede, from the first element of which is formed *Dorcica* Flor.
6. Durham, O.E. *Dunholm* A.S.Chr., which is Latinized to *Dunelma* (for *Dunolma* owing to the influence of the adjective *Dunelmensis*) Bede, *Dunolmia* Simeon, *Dunelmia* *Dunolmia* Ch.R. c. 1300, *Dunelmia* Higden II p. 136. As the forms with *r* are the only ones occurring in English chronicles of the 13th and 14th cent. (as in R.Gl. and R.Br.), the circumstance that *n* is kept in late forms, as in *Dunolm* C.R. 1343—46, *Dunelm* V.E. 1534, and *Dunholm* M. c. 1700, is probably to be put down to the influence of the archaic Latinized forms.
7. To *Englaland* A.S.Chr. = England, corresponded the unmutated Latin form *Anglia* Bede, Flor. etc., which has been kept to the present day in East Anglia, an appellation of the kingdom of the East Angles, comprising the counties of Norfolk, Suffolk, and Cambridge. The present form of the name is found already in Flor., *Eastanglia*, and Hunt., *Estanglia*. Flor. has also the pure Latin form *Anglia Orientalis*, as well as *East Englia*, a curious blending of Latin *Anglia* and English *East Engle* A.S.Chr. — *Angle* A.S.Chr.

(= the Angles), and Ælfreds Translation of Bede IV, XXVI (= the English), owes its *a* either to the influence of unmutated Latin forms like *Angli* Bede, Flor., Hunt. etc., or to the O.E. noun *Angelcyn* A.S.Chr. In modern English *Angles* is still used in two senses: (1) The Angles, the Low-German tribes that settled in Britain; (2) rhetorically for the English (N.E.D.).

8. *Eastsexonia* Flor., *Suthsaxonia* ib., *West Saxonia* ib., and *Saxonia Middel* ib., were soon ousted by their English correspondents *East Seaxe*, *Suth Seaxe*, *Westsexe*, *Middelseaxe* A.S.Chr. = Essex, Sussex, Wessex, Middlesex. Convertedly, OE. *Seaxe* A.S.Chr., has disappeared from the language, whereas Latin *Saxones* Bede, Asser, Flor., is still kept in the mod. English word Anglo-Saxon.
9. Exeter (Dv.), O.E. *Exanceaster* A.S.Chr., the first element of which is Latinized to *Exonia* A.S.Chr. MS. F., Flor., F.A. 1346, 1428, *Exon* H.R., T.N. Throughout M.E. and early N.E. times *Exonia* is a very usual name for Exeter. The F.A. and the H.R. have no instances of the English forms. According to TANGER, the local pronunciation of the place is (eksənz) < *Exonia*.
10. Furness (La.), *Furnese* Fr.Ch., is Latinized to *Furnesia*, -ium > French *Furneis*, which also finds its way into English works, as in *Furneys* H.R., *Furneys Fourneys* F.A. 1303 1346. For similar instances cf. below 22.
11. Glastonbury (Sm.), O.E. *Glastingabyrig* A.S.Chr. Here the Latinizing takes place in the following way. To *Glast*-, the first element of *Glasting*-, is added the ending -onia, on the analogy of such usual forms as *Bathonia*, *Exonia*, where -on was part of the stem itself. I have found the form *Glastonia* in Flor., Fr.Ch., F.A. 1428, Higden V p. 322. The H.R. have *Glaston*.
12. Gloucester (Gl.), O.E. *Gleaweceaster* *Glowecestre* A.S.Chr., to which were formed Latin *Glaworna* Flor., and *Glovernia* H.R., Higden II p. 48, on the analogy of *Wigornia* = Wor-

cester, see below 24. It is difficult to account for *e* instead of *o* in Glovernia. It may be due to the influence of such forms as *Hibernia*, *Saverna*.

13. Lincoln is generally stated to be identical to *Lindum Colonia* in the Ravenna Geography, but there is not sufficient evidence to support this theory. Our earliest trustworthy form is from Bede, *Lindocolina*, which appears in the A.S.Chr. MS A. with i-mutation as *Lindcylene*.

Is the want of i-mutation in modern Lincoln, O.E. *Lincolne* A.S.Chr. MS.S. D, E, due to the influence of Latinized forms like *Lincolnia* Flor., Hunt. etc? This cannot be decided, until the meaning of the second element has been made clear. To judge from several forms in the A.S.Chr., the name of the town was originally a plural, perhaps a tribal name. Cf. the nominative forms *Lindcylene* MS.A, *Lindcylne* MS. B, *Lincolne* MS. D, the dative plural *on Lincollan* MS. D a. 1067 (similar dat. plur. forms are *Readingon Readingan* A.S.Chr. MS.S. B, E, F. a. 1004, *Hæstingan* ib. MS. E a. 1066), the genitive plural(?) *Lincolnascire* M.S. A. a. 1063, MS. D. a. 1065. These forms, as well as *Lindocolina* Bede, do not support the theory that Lincoln is identical to *Lindum Colonia*. English writers of the 17th and 18th centuries were only too prone to connect old Roman names with modern English place-names. Thus Cambridge has been wrongly identified with *Camboricum* (cf. SKEAT, Pl.-Ns. of Cambridgeshire p. 29.) and *Corinium* with Cirencester (cf. Anglo-Norman Influence p. 19 foot-note).

14. Oxford, O.E. *Oxena-*, *Oxan-*, *Oxanaford* A.S.Chr., from the first element of which is formed *Oxonia* Asser, H.R., Ch.R. 1300, F.A. 1316 1428. The shortened form Oxon is still used as an appellation of Oxford.
15. Rochester, (Ke.), O.E. *Hrofesceaster* A.S.Chr., is Latinized to *Hrofa* Bede, *Roffa* Index 13th cent., F.A. 1316, Higden VI p. 38, *Rofa* H.R.
16. Severn, O.E. *Sæfern* A.S.Chr., *Severne* R.Br. l. 15437, *Seuarn* Trevisa II p. 61. The Latin ground-form is *Sabrina* Forbiger

p. 281, which I have also noted in Bede, Flor., Simeon, H.R. A Latin, likewise unmutated form is *Savernus* Fr.Ch., *Saverna* Hunt. > French *Saverne* Ch.R. 1300.

17. Salisbury or New Sarum and Old Sarum (Wl.); *Sarum* was formed from the first element of *Saresbur* H.R., by means of the Latin ending *-um*. The first instance I have noted of the Latin form is *Sarrum* H.R.; Higden II p. 116, and V.E. have *Sarum*.
18. Shaftesbury or Shaston (Do.), O.E. *Sceaftes-*, *Scæftesburh* A.S.Chr.; the modern form Shaston is probably due to older Latin *Septonia* Geoffrey of Monmouth (see Roux de Lincy's edition of Wace I p. 79), *Septonia* Higden II p. 34, *Scestonia* Simeon, *Sceftonia* A.S.Chr. MS. F., Ch.R., *Shaftonia* F.A. 1316 1428, *Schafton* *Shaston* *Scheston* H.R. — *Sceftonia*, *Scestonia* has originated either by the adding of the usual ending *-onia* to *Sceaft-*, *Sceaftes-*, or from an unrecorded O.E. **Sceaftestun*. In the records I have had at my disposal I have not been able to find such a form.
19. Shropshire or Salop is called *Salopscire* Hunt., *Salopescira* Pi.R. 1155, *Salopia* C.R. 1231—34, *Salop* H.R., T.N., *Salopia* F.A. 1284 1316 1346 1431. For Shrewsbury we often find the same Latin forms. Cf. Anglo-Norman Influence p. 56 f., where the origin of *Salop* is also explained.
20. Thames was in the A.S.Chr. more correctly called *Temes* < Lat. *Tamēsis* < *Tamensis* with i-mutation of *a* to *e*. See POGATSCHEE Engl. Stud. XIX p. 349. The appearance of *a* in the modern spelling is obviously due to the influence of Latin forms with *a*. I will proceed to give some instances of early forms with *e* and *a*.
 - 1) Forms with *e*: *Temes* A.S.Chr., *Temesa* Asser, *inne þare Temese* Laz. l. 7403, *Themesia* H.R., *Temese* R. Gl. p. 2. (ed. Hearne), *Temese* R.Br. l. 4143, *Temse* R.Br. (ed. Hearne p. 122), *Temse* Trevisa IV p. 185, *Themse* ib. II p. 47, *Tempse* ib. II p. 55, *Temmys* Harl. MS. (= Higden II p. 47).
 - 2) Forms with *a*: *Tamesis* Bede, Asser, Ethelwerd, Flor., *Thamesis* Asser, Flor., *Thamisia* Index 1223, *Tamis Thamesia*

H.R., *Tamyse: wyse* B.Br. l. 1901, *Thamisia* Higden II p. 54, *Thamys* Harl. MS. (= Higden II p. 55).

It appears from the material given above that forms like N.E. Thames never occur in the M.E. chronicles; *Tamyse* R.Br., *Thamys* Harl MS., are obviously due to O.Fr. *T(h)a-mise*, Wace l. 4328. Consequently, *a* has not been introduced into the spelling until N.E. times.

21. Totnes (Dv.) appears Latinized in two forms, *Totonia* Fr.Ch., H.R., formed from the first element of the name, and *Tottonesium* Geoffrey of Monmouth. *Tottonesium* gives origin to French *Totenais* Wace l. 1053, which I have also noted in English works: *Toteneis* Lazamon l. 4829, *Toteneys* R.Br. l. 3092, H.R., F.A. 1316. In O.Fr. texts several similar forms are to be found. Thus Gaimar has *Holderneis: Daneis* l. 2707 (cf. the Latinized form *Heldrenesia* in Ch.R.) = Holderness (Yo.), and *Cateneis: li reis* l. 11 = Caithness (Scotland). Also R.Br. has *Cateneis* (var. *catheneis*) l. 3094.

22. Winchester (Ha.), O.E. *Uintancæstir* Bede, is Latinized to *Uintana Uintonia* Ethelwerd, *Wentonia* A.S.Chr. MS.F. (*e* is due to the old Roman form *Venta*, Forbiger p. 288), *Wintonia* Asser, Ethelwerd, Flor., Simeon, Hunt., Fr.Ch., H.R., *Wyntonia* F.A. 1316 1428, Higden II p. 54.

23. Worcester (Wo.), O.E. *Wigernaceaster* A.S.Chr. MS.A. a. 993, the first element of which appears as *Weogorna* in a Latin charter of the 8th cent. (see TAYLOR, Names p. 297), whence the Latinized forms *Wigorna* Flor., *Wigornia* Hunt., Fr.Ch., *Wigorn* H.R., *Wygornia* Higden II p. 53, F.A. 1428. The Latin form has been preserved to the present day in Warley Wigorn, the name of a small place in Halesowen, Worcestershire. See F.A. V p. 452.

24. York was by the Romans called *Eboracum*, and this form also appears in Bede, Flor., Fr.Ch., and Higden II p. 53. *Eboraca* I have noted in Flor. and Simeon. H.R. and V.E. have the shortened form *Ebor*.

I will now proceed to give a brief, comprehensive account of the various instances of Latinizing adduced above. The Latinizing generally takes place by the adding of the endings, *-a*, *-ia* (*Wigorna* *Wigornia* 23), seldom *-um* *-ium* (*Sarum* 17, *Tottonesium* 21), either to the whole place-name, or to its first element. In the latter case we can distinguish between two possibilities: the ending is added to the stem itself (*Batha* 1, *Roffa* 15), or to the stem + the ending (*Bathonia* 1, *Wintonia* 22). Forms that have originated in the way just described sometimes serve as patterns for similar formations (*Glastonia* 11, *Shaftonia* 18 on the analogy of *Exonia* 9, *Wintonia* 22; *Glovernia* 12 on the analogy of *Wigornia* 23).

A special group is made up of instances where the Latin forms have given origin to O.Fr. forms, which, being used not only in written but also in spoken French, soon found their way into the English language (*Cornwaille* 4, *Fourneys* 10, *Thamys* 20, *Toteneis* 21).

On the other hand, I have been unable to note any instances of Latinized forms in M.E. texts. At that time these forms lived a mere ghost life, they were little more than dead letters — not living words. Nevertheless, the fact that a considerable number of the Latinized forms appear in the place-nomenclature of present English is probably not due to the circumstance that in mediæval times Latin was a *spoken* as well as a written language — no, it was the *written forms* that, being handed down from one generation to another, at last began to be considered equally good or even better than those used in the spoken language. Their introduction into the spoken language bears witness of the great importance, that is attached, where place-names are concerned, to the official written forms. Cf. hereon also MEYER-LÜBKE, *Romanische Sprachwissenschaft* p. 194.

It is, however, very seldom that the Latin forms have wholly replaced their English correspondents; the English form is usually kept by the side of the Latin one. Cf. Exeter-Exon, Oxford-Oxon, Shaftesbury-Shaston, Shropshire-Salop, Salisbury-Sarum. In Thames only the spelling is Latinized, the pronunciation (*temz*, already in Gill 1621) is due to M.E. *Temse*. East Anglia is, of course, a mere book-form¹.

¹ I cannot help feeling rather sceptical towards ACKERMANN'S (*Diss.* Berlin 1898) explanation of (sk) in Scotland and Scots as due to Latin influ-

A few Latin forms, some of which would otherwise have disappeared from the language long ago, still live a more or less artificial life in the very exclusive use of serving as episcopal signatures: Cantuar' = Canterbury, Winton = Winchester, Exon = Exeter, Roffen (from the adjective *Roffensis* < *Roffa*) = Rochester, Sarum = Salisbury, Ebor = York, Dunelm = Durham.

A special group is formed of cases where the name of a *foreign* country, province, or town has been Latinized. I will now draw attention to a few instances of this kind. Early forms are given only from Higden, Trevisa, and the Harl. M.S. vol. I p. 254:

Austria; Bavaria = *Bavaria* Higden, *Bauarria* Trevisa, *Bauarrea* Harl. MS.; Belgium; Bohemia = *Boemia* Higden, Trevisa, Harl. MS.; Bosnia; Bulgaria; Carinthia; Croatia; Dalmatia; Frisia = *Frisia* Higden, Trevisa, Harl. MS.; Galicia; Istria; Lotharingia = *Lotharingia* Higden, *Lotharinga* Trevisa, *Lothoringia* Harl. MS.; Moravia; Pomerania; Prussia; Roumelia; Russia; Servia; Silesia; Slavonia; Styria; Thuringia = *Thuringia* Higden, *Thuryngia* Trevisa, *Turingea* Harl. M.S.; Transylvania; Wallachia; Westphalia = *Westfalia* Higden, Trevisa, *Westefalia* Harl. MS.; Vienna.

It is worthy of note that not only Higden but also his two English translators always have forms with Latin endings. Hence Latinized forms of *foreign geographical names* seem to have been in general use in ME. times.

Of particular interest are the old forms of Denmark, as well as Danes and Danish, which I will treat more fully. Denmark

ence. If this theory is correct, it would be the only case where a place-name has been permanently affected by Latin pronunciation as early as in M.E. times. The continual appearance of *sc* in the mediæval spellings of *Scotland*, *Scots* proves that (sk) was then the current pronunciation. The form *Sceotta leoda*, A.S.Chr. MS.A. a. 937, seems to indicate that in O.E. times *sc* was also pronounced (ʃ).

At least misleading is BOERNER's (Morsb. Studien 12 p. 180) statement that in Robert of Brunne's chronicle l. 2109 the learned form *Sabren* occurs by the side of *Severne*. The passage alluded to reads as follows:

*Severne hit hight for the child Sabren
for þat child þat name we ken.*

Sabren is here one of the many eponymous personal names the old chroniclers delighted in inventing.

appears in early spellings as *Denemarche* Lazamon B l. 27257, *Denemarch* R.Gl. p. 259 (ed. Hearne), *Danemarche* Cursor Mundi (Edinburgh MS.) l. 24775. All these forms must be due to O.Fr. *Denemarche*, *Danemarche* Gaimar l. 71 < Latin *Denemarcia*, *Danemarcia* Flor.¹

Such forms as *danmark* Cursor Mundi (Göttingen MS.) l. 24775, *danemerk*, *danemark* ib. (Cotton and Fairfax MS.S.) l. 24805, are probably best explained as a blending of French *Danemarche* and English *Denmark*. To identify the Cursor Mundi form *Danemark* with O.Danish *Dannemark* is hardly advisable in consideration of the occurrence of such decidedly French forms as *Danemarche* and *danais* (cf. below) in the same texts. Besides I have found no other evidence of forms like *Danemark*. *Denmark*, the regular development of O.E. *Denemearc* A.S.Chr., is by far the most usual form in M.E. texts. Cf. the following instances: *Denemarke* Lazamon l. 4563, *Denemark* R.Gl. p. 3 (ed. Hearne), *Denemark* Havelok l. 340, *Denmarke* Beves of Hamtoun l. 25, *Denmark* Trevisa I p. 321, *Denmark* Capgrave p. 87, *Denmarke* Harl. MS. (= Higden I p. 321).

The explanation of the various M.E. forms of Mod. E. *Danes* and *Danish* involves much more difficulty. The regular M.E. development of O.E. *Dene* and *Denisc*, *Deniscan* is *Dene* and *Denish*, *Denshe*, but by the side of these forms, we find others, exhibiting several irregularities, as *a* for *e* etc. Before I attempt any explanation, it will be advisable to adduce the early forms I have collected.

Mod. E. *Danes*. 1. Early forms with *a*: *Danes* R.Br. l. 10695, *Daneys* ib. l. 7119, *þe danais*: *pais* (< *pacem*) (Cotton MS.), *þa danais* (Fairfax MS.) Cursor Mundi l. 24796, *þe danes* (Göttingen MS.), *þe danis* (Edinburgh M.S.) ib. l. 24771, *þe Danes* Trevisa I p. 29, *Danes* Capgrave p. 109, *Dannes* ib. p. 111, *Danes* Harl.

¹ O.Fr. *marche* has been sporadically substituted for English *mark* also in *Marchby* a. 1289 (see BOERNER, Morsbach Studien 12 p. 296) = *Markby* (Li.), which elsewhere always appears as *Markeby* T.N., F.A. 1316 1431. A similar substitution may have taken place also in *Marcham* (Be.), of which I have noted the following early forms: *Mercham* T.N., F.A. 1316 1401. On the other hand, (t/) for (k) may here be due to the spelling, as *ch* may have been taken to denote the sound-complex (t/). The regular uninfluenced form *Markham* is found on Morden's map (c. 1700) in Camden's *Britannia*.

M.S. (= Higden I p. 287), *þe Danois* var. *Danys* The Brut or the Chronicles of England c. 1400 (= E.E.T.S. 131) p. 126, *þe Danoyis* var. *Danes* ib. p. 136, *Dan* Catholicon Anglicum 89, *The Danoyis* Merlin a. 1450, *a danois* Caxton (Chron. Eng. XCI. 73) a. 1480.

2. Early forms with *e*: *Denene* (with the analogical plural ending *-en* of the n-declension, to which belonged in O.E. a considerable number of names of people; see SIEVERS, Angels. Gramm³ p. 145) Lazamon A, B l. 27308, l. 25422, *þe Deneys þe Denes* R.Gl. p. 260 (ed. Hearne), *an Deneys* ib. p. 261.

Mod. E. Danish. 1. Forms with *a*: *danshe* Havelok l. 2689, *Danysshe* Trevisa (Barth. de P.R. XV LXI).

2. Forms with *e*: *Denisce* Lazamon l. 27257, *dench(ax)* R.Gl. p. 299 (ed. Hearne), *denshe men* Havelok l. 2575, *densh* Aberdeen Reg. V 19 a. 1545, *Densmen* Kennedy Flyting w. Dunbar 356 a. 1500.

As appears from the lists above, *Denen*, *Denes* were soon superseded by *Danes*. Hence the question arises, how are we to account for the latter form? The assumption that *Denes* was altered to *Danes* by the influence of the Latin form *Dani* does not seem to me wholly satisfactory, as Latin forms have rarely replaced native ones that were in common use. When this has been the case the Latin forms were not generally accepted until quite recent times. Another possibility is to consider *Danes* as a Scandinavian loan-word < O.N. *Danir*, O.Da. *Danæ*. This explanation may suffice to account for the appearance of *Danes* in texts where the Scandinavian element is very strongly represented. A closer examination of the forms above will, however, easily suggest another way of accounting for *Danes*. In the same texts where *Danes*, *Danis* have been evidenced, we also find such alternative forms as *Daneis*, *Danais*, *Danois*. This is regularly the case in all our earliest sources, as in R.Br., Cursor Mundi, and R.Gl. These forms are obviously due to O.Fr. *daneis* < Lat. *danensem*. In my opinion all instances of *þe danes* can very well have originated from *þe daneis*. It is a well known fact that A.N. *ei* before *s* very soon passed into *e*. Consequently *Danes* may only be another spelling of *Daneis*. This may apply also to 15th century forms like *Danois*. In late M.E. the spelling of loan-words of Anglo-Norman origin was often remodelled on the

pattern of Parisian French. But the old pronunciation was in all probability not influenced by such incidental spellings¹. In course of time the adjectival plural *þe danes* came to be looked upon as a substantive from which was formed the singular form *Dane*².

I have not yet explained the form *Deneis*, by the side of *Denes*, in R.Gl. In my opinion *Deneis* is a blending of English *Denes* and French *Daneis*.

I will now pass on to consider the various early forms of Mod. E. Danish. *Denshe* (still preserved in dial. English 'Denshman', the name of a bird E.D.D.), and *Denisce* are regular developments of O.E. *Denisc*, *Deniscan*. *Danysshe* is probably formed directly from *Danes* on the analogy of *Irish*, *English*, and similar forms. To consider *Danish* as an alteration of *Denish* (with *a* for *e* by the influence of *Dane*) is hardly advisable, as *Denish* is a very rare form that was soon supplanted by *Denshe* with syncopated *i*. The late appearance of *Danish* supports my theory of it being a late M.E. formation from *Danes*. On the other hand *a* in *danshe*, by the side of *denshe*, in Havelok may be due to the analogy of *Danes*.

Two more words remain to be discussed the first element of which contain *Dane*-, viz. *Danelaw* and *Danegeld*. All M.E. forms of the former word exhibit *Dene*- in the first component. In the 16th cent. *Denelawe* was altered to *Danelawe* from the obvious reason that there was no such word as *Dene* to support the old form. In Latin records the unmutated form *Dane*, as in *Danelaga* (N.E.D), naturally appears from the earliest times. Cf. *Danemarcia* in early Anglo-Latin M.S.S. against *Denemearc* in the A.S.Chr.

¹ Thus Central French *oi* occurs sporadically in *cortois* Ayenbite, *monoye* Langland, *demosele* Alex., *eu* for *ou* in *amoreus* Chancer, *soigneus* Ayenbite. Many interesting instances from Caxton can be collected from the material given by FALTENBACHER, Die romanischen Lehnwörter bei Caxton (München 1907).

² My explanation of *Danes* as due to French *Daneis* is supported by the fact that names of people in M.E. texts not unfrequently exhibit the French forms in *-eis*. A few instances may be adduced to illustrate this: *Noreis*, *Sureis* R.Br. (ed. Hearne) p. 6, *Londreis* *Londres* ib. p. 215, *Yreis* R.Gl. l. 5551 (ed. Wright).

Mod. Engl. Danegeld exhibits nothing but *a*- forms (see N.E.D.) from the earliest times. But this word is not of English origin, it is no doubt borrowed directly from Scand. *Danegjeld*.

B. A new Latin ending is formed on the analogy of well-known alternative French and Latin forms.

a. *ei, ai* > *acum*.

The two following instances may belong here. Helmsley (Yo.): *Elmeslac* D.B., *Helmesleia Helmeslac Halmelac Hamelak Haumeslac* Cartularium abbathie de Rievallie (Surtees Soc.) 13th cent., *Hamelac* P.R. 1225—30, *Helmesle* Ch.R. 1257—1300, *Hamelak* H.R., *Hamelake Hamlake* Ch.R. 1300—1326, *Hamelak Helmesleye* C.R. 1346—49, *Hamelak* P.R. 1343—45, *Helmeslegh* Yo N.V. 1316, *Helmesley* I.P.M. c. 1485, *Elmesley* called also *Hamlak* Camden II p. 412.

Beverley (Yo.): *Beverlacum* Simeon, Fr.Ch. 1199, *Beverley* 12 th c. Yo. P.F., *Beverlay: lay Beverle: pre.* R.Br. (ed. Hearne) p. 29, p. 235, *Beverlacum* Yo.N.V. 1316.

The introduction of Latin *-ac(um)* for English *-ey* (< *lege*, obl. cas. of *leah*) may be due to the analogy of French place-names in *ai* < *acum*, which in the records of this time often appear with French and Latin endings respectively (*Spernacum Spernai* = Epernay, *Vernacum Vernai* = Le Buisson-Vernet etc., see Dictionnaire Topographique, Marne, Calvados). For another explanation of these forms see Anglo-Norman Influence p. 152.

b. *ou* > *ollum, ollia*.

The only instance belonging here is Bristol, O.E. *Brycgstow* A.S.Chr., i. e. the place at the bridge, a name that well suits its situation on both sides of the Avon. I proceed to give the early forms in chronological order.

12th cent. — *Bristou* D.B., *Bricgstowa* Flor., *Bristou Bristowe* Index c. 1180, *Bristollum* Index 1189.

- 13th cent.** — *Bristouwe* Lazamon l. 21027, *Brystow* R.Gl. p. 433 (ed. Hearne), *Bristow* P.R. 1232—47, *Bristou* Mousket l. 17792, *Bristou: pou* (< *paucum*) Guill. le Mar. l. 15729; *Bristollia* *Bristolle* R.B., *Bristol* Ch.R. 1247, *Bristoll* H.R., *Bristol* C.R. 1231—34.
- 14th cent.** — *Bristowe* R.Br. p. 236 (ed. Hearne), *Brystowe* P.R. 1391—96, *Bristowe* *Brystowe* Trevisa II p. 34, p. 50; the Latin original (Higden's Polychronicon) has *Bristol-
lia*; *Bristowe* Langtoft I p. 484.
- 15th cent.** — *Bristow* Capgrave p. 100, *Bristol* P.R. 1401—05, 1467—77.
- 16th cent.** — *Bristow* *Bristowe* V.E., *Bristol* 1569 Spenser, Fairy Queen IV 11, 31., *Bristol* V.E.
- 17th cent.** — *Jane of Bristow* 1634, *Philip Grene de Bristow* 1623 see Bardsley's Dictionary under Bristow), *Bristol*, Smith, A Description of Engl. 1616.
- 18th cent.** — *Bristol* Camden I 94.

The vowel *o* in the second element of O.E. *Brycgstow* was long and close. In pronouncing the name of the place, the Normans seem to have substituted their close *o* in words like *fou(s)*, *mou(s)* for the English diphthong *ōu*. Thus Langtoft I p. 384, rhymes *Bristouz: deduz* (< *deduit*): *touz: muz*. In the North of England Anglo-Norman *ü* was levelled under *ō*. See SUCHIER, Les voyelles du vieux français p. 22. Guillaume le Maréchal rhymes *Bristou: pou* (< *paucum*), which, according to SUCHIER p. 59, originally had *ou*, but was soon levelled under *ō*.

A great many French words in *-ou* were derived from Latin etyma in *-ol*. Hence *Bristou* was Latinized to *Bristollum*, *Bristol* on the analogy of such French and Latin pairs as *fous* *fou* < *follem*, *mous* *mou* < *mollem*. In a similar manner French *Rou* < Scand. *Hrolfr* appears Latinized as *Rollo*, see FREEMAN, Norman Conquest I p. 163.

The Latin forms of Bristol did not become popular until N.E. times. They do not occur in the early chronicles. Even Capgrave has invariably *Bristou*. This substantiates the view I have previously expressed as to the cause of Latin forms being adopted into the spoken language. As late as the 17th and 18th cent. *l* was not sounded in *Bristol*, according to the statements of

various English orthoepists (Gill, Price, Jones, Johnston, Elphinstone). Walker (1791) seems to be the first authority for the modern pronunciation.

On the other hand, it can hardly be questioned that *l* was often pronounced in *Bristol* at least towards the beginning of the 18th cent. The emphatic way in which Elphinstone (1769) objects to such a pronunciation is the best proof of its existence. After having stated that *l* is mute in *Bristol*, he adds, 'nor can Affectacion (dhe dubble ov Ignorance) evver render *l* effective'. But here as in so many other cases ignorance has done its double work of not only introducing but also giving credit to erroneous forms. Cf in particular the account of the origin of Mary-le-Bone in my paper, 'On the use of the French definite article in English place-names', (*Anglia* 1910).

The true English form of Bristol has survived to our time only in the personal name 'Bristow'; see Bardsley's *Dic. of Surnames*.

In O.Fr. chronicles I have noted some distinctly French forms of Bristol, viz. *Bristout* Benoit l. 41512, *Bristuit* R.B. c. 1300 in a French deed), *Bristouz* Langtoft I p. 384, *Bristuyt* C.R. 1346—49. The appearance of *t* in all these forms is due to the operation of analogy. To the nominative *Bristouz*¹ (Langtoft) was formed an accusative *Bristout* on the analogy of such pairs as *tous*, *tout* < **tuttus*, **tutlum*².

In *Bristuit ui* is probably only an inverted spelling for *ou*. For A.N. instances of *ui* for *ou* see STIMMING, Boeve p. 190.

¹ I have noted the following instances of the O.Fr. nominative ending -s having been added to an English place-name: *Bedefons* Index 12th cent. = Bedfont (Mi.), (*James*) *Beverles* Capgrave p. 249 = Beverley (Yo.), *Froyles* C.R. 1223—31 = Froyle (Ha.), *Portesmues* C.R. 13th cent., Guill. le Mar. l. 10352 = Portsmouth, *Radignes* ib. l. 17943 = Reading, *Salebires* ib. l. 1558 = Salisbury, *Windesores* Index 1140 = Windsor.

² Also early loss of *t* may sometimes be due to the operation of analogy. M.E. *petty* (< *petit*) Ayenbite, and *ple* (< *plet*) Langland, have been explained by BEHRENS, Paul's Gr² p. 983, as late French loan-words. But in the French of the 14th cent *t* was generally kept in words of this kind. On the other hand, the form *plai* for *plait* occurs as early as 1200 in *Frère Angier* 127 r⁰.b. Such early instances of loss of *t* may be explained in the following way. To nom. forms like *petis* < *petiz*, *ples* < *plez* were formed analogical accusatives without *t*.

The old explanation that Bristol < *Bristou* is a 'hyperliterary' formation of the same kind as Tyndale's *rainboll* for *rainbow* (see HORN, *Neuenglische Grammatik* p. 177) is altogether untenable (Cf. *Anglo-Norman Influence* p. 1).

Though Bristol < *Bristou* must decidedly be considered a case of Latinizing, there are, however, some instances of an inorganic *l* in place-names which must be explained in a different way. These will be duly treated in the appendix.

Appendix. Some additional cases of an inorganic final *l* in place-names.

A. Dialectal loss and addition of *l*.

a. Loss of *l*.

α. In the first element of a place-name.

1. Bolsover (Db.), locally pron. (bɹ'ʊzɹ), ELLIS V p. 438. The first component of this and the two following place-names contains either O.E. *holla*, 'a bowl', which in place-names might have the meaning of 'a hollow place', 'a den', or the O.E. personal name *Bolla*, Searle. In the Derbysh. dialect *o* before *l* + consonant has been developed to (ɹu), literary English 'hold' being pronounced (ɹu'd), ELLIS V p. 428.

2. Bowsden (Nb.): *Bollesdon* F.A. 1346 1428.

3. Bowthorpe (Yo.): *Bol-*, *Bolethorp* Yo K.Q. 1284, Yo. N.V. 1316. In the present Yorksh. and Northumbr. dialects *l* is dropped in 'bolt' but kept in 'bowl', ELLIS V p. 531 p. 671.

4. Fowberry (Nb.): *Folbury* F.A. 1346 1428.

5. Howthorpe (Yo.): *Holtorp* D.B., *Holthorp* Yo. K.Q. 1284, Index 1357 1361 < O.E. *hol*, 'a den', 'cave'.

6. Poulton (La.), pron. (pu'utn), ELLIS V p. 354.: *Poulton* La. I.P.M. 1603, *Potton* M. c. 1700 < O.E. *pōl*. According to ELLIS V p. 339, 'school' is pronounced without *l* in the Lancash. dialect.

β. In the second element of a place-name.

1. Calow (Db.): *Kalalh* *Calhale* *Calall* Index 13th cent., *Callowe* F.A. 1431, *Calow* M.Br. In the second element there seems to have been some vacillation between O.E. *healh* and

heall. In the Derbysh. dialect *l* is lost in 'call', 'all', WRIGHT E.D. Gr. § 255.

2. Greenhalgh (La.): *Grenhole*, *Greenhol*, *Grenol* La. Pi.R. 1200—1350, *Greneholl* ib. 1428, *Greenoll* La. I.P.M. 1608—*Grenowe* Duc. Lanc 1569, *Greno* M. c. 1700, < O.E. *hol*. In the present Lancash. dialect loss of *l* occurs in 'toll', 'pole', WRIGHT l. c.

3. Kelsall (Ch.), pron. 'Kelsa', according to HOPE, A glossary of dialectal place-nomenclature: *Kelshall Kelsaw* 1561, see Bardsley's Dic. of Surnames, < O.E. *heall*. In the Chesh. dialect loss of *l* is usual in words like 'all' 'call', WRIGHT l. c.

4. Skellow (Yo.): *Skelale* Yo. N.V. 1316, *Skelhall* V.E. — *Skellow* M.Br. < O.E. *heall*. The Yorksh. dialect exhibits loss of *l* in 'ball' etc., WRIGHT l. c.

b. Addition of *l*.

1. Earshall (Nt.): *Ereshawe* 1302, *Ereshaghe* 1346, *Ereshagh* 1428 F.A. < O.E. *haga*.

2. Hackensall (La.): *Hacunesho* La. P.F. 1199, Ch.R. vol 1, La. I.P.M. c. 1250, *Hakonesho* La. P.F. 1246, *Haconeshowe* La. P.F. 1359, *Hacunsaue* P.R. 1467—77, *Hackensaue* Duc. Lanc. 1600—*Hackensall* Duc. Lanc 1591, *Hackinsall* M. 1610, *Hackonsall* La. I.P.M. 1613 < O.E. *hōh*.

3. Preesall (with Hackensall) (La.): *Presho* La. P.F. 1199, *Preshou* ib. 1246, La. Pi. R. c. 1200, *Presowe* Duc. Lanc. 1579, *Prisaue* ib. c. 1595, *Priscoo* M. 1610, *Prysehowe* La. I.P.M. 1613, *Prezaw* M. c. 1700 — *Prisall* Duc. Lanc. 1591 < O.E. *hōh*.

4. Watnall (Nt.): *Watenot* (where *t* is an error for *c*, i.e. French *-oc* was substituted for O.E. *(h)ōh*, see Anglo-Norman Influence p. 151 f.-n. 3) D.B., *Watenhou* H.R., *Watenhow* T.N., *Watenowe* F.A. 1316 1346, *Watnow* ib. 1428, *Watenowe* *Watnowe* Records of the borough of Nottingham 1399—1485 (ed. W. H. Stevenson 1882—89), *Watnowe* ib. 1506 — *Watnall* M. c. 1700 < O.E. *hōh*.

5. Wysall (Nt): *Wisoc* D.B., *Wyhou* H.R., *Wyshou*, *-owe* T.N., *Wishow* *Wysowe* F.A., *Wysowe* *Wyshowe* Records of the bor. of Nottingh. 1399—1485, *Wisshaw* M. 1642 — *Wisall* M. c. 1700 < O.E. *hōh*.

6. Swartshall manor (in Gislingham, Sf.): *Swardeshawe* Index 1255 < O.E. *haga*.

Dialectal loss of final *l* after a guttural vowel is evidenced as early as 1547 by Salesbury. Rhymes like *vowe* (< *weall*): *snowe*, The Tale of Beryn c. 1400 (see DIBELIUS Anglia XXIII p. 457) prove, however, that *l* was dropped already in M.E. times. — The earliest instance I have noted is *Calowe* 1431 < *Calall* = Calow (Db.). I take this opportunity of adducing a few examples from N.E.D., exhibiting loss of *l*: 'cow' < 'coll' = to poll the head; 'pow' < 'poll' = a slow-moving rivulet; 'know' < 'knoll' = a hill. The first references for the forms without *l* are from the end of the 15th and the beginning of the 16th cent. They are all found in Northern Engl. texts.

The circumstance that dialectal *-(h)aw* *-(h)ow* corresponded to Standard English *-(h)all* *-(h)ole* gives origin to 'hyperliterary' formations like *Hackensall* for *Hackensaw* and other instances given under b.

It is curious that an inorganic *l* appears in the names of two places situated in Nottingham (Watnall b 4 & Wysall b 5), though loss of *l* does not occur in the present Nottingham dialect. This makes it highly probable that loss of final *l* has formerly been peculiar also to this dialect, which, according to ELLIS V p. 447, is very much influenced by Standard English. — In the present Suffolk dialect loss of *l* before a dental is usual, whereas final *l* is regularly kept. Hyperliterary Swartshall < *Swardeshawe* b 6 tends to prove that in earlier times also final *l* was dropped in this dialect. — Bowthorpe and Howthorpe (Yo.) a, α 3, 5 seem likewise to indicate that the difference in pronunciation between 'bowl' (boul) and 'bolt' (bout) in the present Yorkshire dialect is due to the influence of the received language.

The curious vowel-change has still to be accounted for in such forms as *Calowe* < *Calall* (Db.) a, β 1, Skellow < *Skelhall* (Yo.) a, β 4, *Hacunsawe* < *Haconeshowe* (La.) b 2, Watnall < *Watnow* (Nt.) b 4, *Wisshaw* < *Wyshowe* (Nt.) b 5. This confusion of *ow* and *aw* is probably due to a late M.E. or early N.E. dialectal levelling of the diphthongs *ou* and *au* under the same sound. According to WRIGHT E.D. Gr. §§ 40, 96, 168, Mod. Engl. 'flow' 'grow' 'bow' (< *boga*), as well as 'all' 'call', exhibit the same vowel-sound 'ō' in S. Yorksh. and N. Derbysh. In the present Oldham dialect, Lancashire, *ō* corresponds both

to M.E. *ou*, as in *krō slō bō* (= 'crow', 'slow', 'bow' < *boga*), and M.E. *au*, as in *ō kō fō* (= 'all', 'call', 'fall'); see SCHILLING, A Grammar of the dialect of Oldham (Giessen 1906) p. 67. Also in the Nottinghamsh. dialect *ou* and *au* may have been levelled under the same sound, though no traces of such a sound-change are to be found in the present dialect.

B. Anglo-Norman addition of *l*.¹

1. Amney or Ampney (Gl.) < O.E. **Ammaneg*. Cf. *Amman broc* Birch 1110, where *amman* seems to have the sense of 'water'; thus MIDDENDORFF, Flurnamenbuch p. 1.

2. Cerne (Do.) < O.E. **Cirnea*, see Anglo-Norman Influence p. 19.

3. Goastrey (Ch.); O.E. *trēo* may be contained in the second element.

4. Graveney (Ke.) < O.E. *Grafon eah* Earle, English Charters, *Grafonæa*, *Grauenea* Kemble, Codex Diplomaticus.

5. Odsey Hundred (Ht.) < O.E. **Oddes eg*; Searle gives *Odd* as a personal name.

6. Oxney (Ke.) < O.E. *Oxena gehæg* Index 1040—44.

7. Pevensey (Ss.) < O.E. *Pefenesea* MS. E, *Pefenesæ* MS. C, A.S. Chr.

8. Romney (Ke.) < O.E. *Rumenea* A.S. Chr.

9. Winchelsea (Ss.) < O.E. **Wincelesea*, composed of *win-cel* = 'corner', 'far away place' + *ēa*.

10. Withernsea (Yo.), the second element of which may contain O.E. *ēa* or *sæ*.

12th cent. — A.S. Chr. MS. H. *Cernel*². Benoit. *Pevenesel*¹: *bel* l. 37035, *Romenel*⁸ l. 37680, *Wincenesel*⁹ l. 38344. D.B. *Omenel*¹, *Omenie*¹, *Cernel*², *Gostrel*³, *Gravenel*⁴. *Odesei*⁵, *Oxenai*⁶, *Pevenesel*⁷, *Romenel*⁸, *Wilfornes*¹⁰, *Widfor-nessei*¹⁰. Fr. Ch. *Winchenesel*⁹, *Witfonesel*¹⁰. Index. *Graue*⁴ 1139, *Pevenesel*⁷. R.B. *Pevenesel*⁷. Wace. *Romenel*⁸.

¹ The records from which I have collected the early forms are arranged chronologically. The figures at the top refer to the modern forms of the places, which head the list.

- 13th cent.** — C.R. *Amenel*¹ 1227—30, *Peveneseye*⁷ 1288—96, *Rumenal*⁸, *Romenal*⁸ 1227—31, *Romenal*⁸ 1272—79—86, *Winchelse*⁹, *Wynchelese*⁹. Ch.R. *Amenel*¹ 1228, *Gorstre*⁸ 1292, *Pevenesello*⁷, *Peveneshe*⁷, *Pevenesey*⁷, *Rumenell*⁸, 1290, *Rumenal*⁸ 1227, *Winchelesse*⁹, *Winchelse*⁹. F.A. *Hameneye*¹ 1284, *Dunameneye*¹ 1284. Guill. le Mar. *Winchenesel*⁹: *bel* l. 15769. *Winchesai*⁹: *lai* (*un felon lai*). H.R. *Ameneye*¹, *Odeseles*⁵, *Odeseye*⁵, *Oxeneye*⁶, *Pevenese*⁷, *Romenal*⁸. Index. *Romenal*⁸, *Rumenell*⁸, *Winchenesel*⁹. Lazamon. *Cernel*²: *iwildel* l. 29681, *Cernele*²: *hele* l. 29674, *Romerel*⁸ l. 28309. Mousket. *Peneveziel*⁷ l. 17400. P.R. *Wynchelse*⁹. Pedes Finium (= Archæologia Cantiana I—VI XI—XX). *Grauenell*⁴ 1202. R.B. *Dunamel*¹, *Oxnel*⁶, *Oxenhel*⁶, *Pevenesea*⁷, *Pevenesello*⁷, *Romenel*⁸. R.Gl. *Penneseie*⁷ l. 11800 (ed. Wright). T.N. *Amenell*¹, *Hamenel*¹, *Cerne*² p. 159, *Oxenia*⁶, *Pevenesel*⁷. Yo. N.V. *Withornse*¹⁰.
- 14th cent.** — F.A. *Dounamoneyeswyk*¹ 1346, *Dounameneye*¹ 1316, *Upameney*¹ 1303, *Up Amoney*¹ 1356, *Up Ameneye*¹ 1346, *Gravene*⁴ 1316, 1346, *Oddeseye*⁵ 1303, *Oxeneya*⁶ 1346, *Pevenese*⁷ 1303. Index. *Romene*⁸ 1346. Langtoft. *Pevenesheye*⁷: *mestrye* II p. 126, *Romeneye*⁸ I p. 338, *Romenye*⁸: *octrie* I p. 388, *Winchelse*⁹ II p. 196. R.Br. (ed. Hearne). *Pevenese*⁷: *sle* p. 207, *Romeneye*⁸ p. 252, *Wynchilse*⁹ p. 252.
- 15th cent.** — Capgrave. *Wynchilseye*⁹ p. 176. F.A. *Oddeseye*⁵ 1402, *Odeseles*⁵ 1428, *Pevenese*⁷ 1428, *Wynchelse*⁹ 1428. Index. *Romene*⁸ 1418, 1451. P.R. *Oxney*⁶ 1461—67, *Oxeney*⁶ 1467—77, *Romeney*⁸ 1461—67, *Rompney*⁸ *Rumney*⁸ 1467—77.
- 16th cent.** — Index. *Romene*⁸ 1523. V.E. *Gosetre*³, *Graveney*⁴ *Oxeney*⁶.

The very distribution of the forms given above renders it very improbable that *l* here is due to Latinizing, as in Bristol < *Bristou*. Indeed, whereas the *l*-forms of Bristol in mediæval times were wholly confined to the Latin records, the *l*-forms in question are well evidenced both in early Latin, French, and English works. In records of the 12th cent. they abound. They

are still very usual in the 13th cent., particularly in works belonging to the early part of the century. Thus T. N. (c. 1230) has in two instances *l*-forms corresponding to forms ending in a vowel in the H.R. (c. 1275). After this time I have hardly noted any instances of *l*. Langtoft has invariably *Pevenesheye*, *Romeneye* against *Pevenesel*, *Romenel* one century earlier. As to *Odeseles* F.A. 1428, cf. below p. 28.

In Domesday book forms like *Omenel* etc. *l* cannot be an orthographical error for *i*. The letters *i* and *l* are quite distinct one from the other both in the Exon and the Exchequer M.S. That *l* really was pronounced is proved by rhymes like *Cernel*: *iwildel* Lazamon, *Pevenesel*: *bel* Benoit, *Winchenesel*: *bel* Guill. le Mar.¹

The time and place of the appearance of the *l*-forms makes it obvious that they are due to French influence. As has been stated above, they are principally found in French and Latin works of the 12th and 13th cent. It is true the form *Cernel* also occurs in the A.S. Chr. M.S. H a. 1114, but this does by no means disapprove my assumption of French influence. French forms often occur in the names recorded in the late MSS. of the A.S. Chr. Cf. Anglo-Norman influence, p. 42 (*Torn' Turstan*, etc. to which may be added *Turolde* M.S. E. p. 205), p. 102 (*Ægel* < *Æpel*), p. 152 n. 1 (*Beverlic*). Indeed, the Anglo-Norman influence was very strong in the names of places and in personal names, long before words borrowed from French were more generally used in English texts. French loan-words are very scarce in the *Orrmulum*, but the personal names of this text exhibit a considerable number of French peculiarities. See hereon REICHMANN'S interesting treatise, *Die Eigennamen in Orrmulum* (Morsbach Studien 25).

As appears from the O.E. forms given on page 24 it is principally in place-names of two or three syllables the last of which contains a long *e* < O.E. *ēo*, *ēa* that addition of *l* has

¹) To explain the meaning of *Cernel*, formerly the site of a famous abbey, the old chroniclers make even a very curious etymology, deriving it from Latin *cerno* 'I see' and Hebrew *El*, 'the Lord', Lazamon l. 29674—29682. According to MADDEN, Lazamon III p. 421, the origin of the name is accounted for in the same way by William of Malmesbury and Walter of Coventry.

taken place. It is very difficult to account for the appearance of this *l*. The following attempt at an explanation may, however, deserve to be taken into consideration. Such an English form as *Grauenea*, where *ea* at the time of the Conquest had the value of \bar{e} , became in the speech of the French *Gravenés*, with the stress on the last syllable and the addition of the nominative ending *-s*. To the nominative form *Gravenes* was now formed an accusative *Gravenel*, on the analogy of such pairs as *tes*, *tel* < Latin *talis*, *talem*, *chetes*, *chetel* < Latin *capitalis*, *capitalem*. Cf the explanation given above p. 20 of the form *Bristout*, by the side of *Bristouz*. A form like *Gravené* could not have been very pleasant to Norman ears, for at the time of the Conquest there existed no *stressed* final *e* in the Norman dialect, the dental being still kept in words like *cariteth* < Latin *caritatem*. In consideration of this, it can hardly be a mere incident that the Domesday book forms of the place-names here concerned never exhibit the ending *-e* (there are five instances of *-el*, one of *-ei*, and in one case loss of *-e*). Hence it is not altogether incredible that English *-e* was at once replaced by the extremely usual French ending *-el*.

For *Romenel* we find *Romenal* (perhaps analogous to *tal* for *tel* < Lat. *talem*, see MENGINE Anglo-Norman dialect, p. 48), which seems to have been transformed by the English to *Romenhale*, Ch.R. 1249, H.R., Index 1329 etc., probably by association with *-hale* < O.E. *healh*, *heales*, a very usual compound in English place-names.

In some instances *l* has been added to English place-names ending in *-ei* < O.E. *ēg*, *-æg*, as in *Omenel* D.B., *Oxenel* R.B. etc. This is very remarkable, for the ending *-ei* < Latin *-etum* was quite familiar to the Normans. Moreover, this *ei* remained a diphthong the whole time Anglo-Norman was spoken in England. I have, however, been able to find some instances of an interchange between *-el* and *-ei* also in French place-names. Thus Bannay, a place in Marne, appears in the old records as *Baanelum* 1122, *Banell* 1162, *Beannay* *Baanay* c. 1253, see Dictionnaire Topographique, Marne, p. 13. Mousket l. 817, has *Fontenele* : *buele* = Fontenay, a village near Auxerre. This interchange of *ei* and *el* is probably best explained as a mere change of suffixes, which may have been facilitated by the coexistence of such

usual French place-names as Fontenelle, Fontenay (< *Fontanella*, *Fontanetum*), Fresnelles, Fresney (< *Fraxinella*, *Fraxinetum*) etc., formed from the same root by means of the two suffixes *-etum* and *-ella*.

The instances of addition of *l* given above have been overlooked or misunderstood by previous writers on English place-names. In his book on the place-names of Hertfordshire p. 24, SKEAT explains *Odeseles*, by the side of *Odeseye*, H.R., as an alternative name with the sense of 'Odd's houses' < O.E. *sele*, 'house'. This may be true, as far as *Odesel* was considered by the English to contain *sele*. This false association of the last element with an English word may account for the appearance of *Odeseles* as late as 1428, when the other *l*-forms were no longer in use.

MIDDENDORFF, *Flurnamenbuch* p. 83, incorrectly assumes that an O.E. word *isel* = 'island' is contained in the forms *Pevenesel*, *Pevenisel*, *Pævenisel* found in some late copies of O.E. charters (Birch 252 259). Such a flagrant error shows how necessary it is to take into consideration the possibility of French influence, even when judging forms from so called O.E. charters.

II. The place-name is translated into Latin.

A. Translations of the place-name itself.

As early as in Bede English place-names are sometimes translated into Latin: *Heruteu, id est Insula Cervi* p. 180, *Selæseu, quod dicitur Latine Insula vituli marini* p. 224 etc. Here the sole object of the translation is to give the etymology of the place-name by explaining the meaning of its elements.

It was hardly until in records of post Conquest date that the Latin translation was used as the name of a place. Instances of this kind are, *Villa S. Botulphi* Index 13th c. = Boston (Li.), *Castrum cum Marisco* Subsidy Roll 1327 = Marston (St.), *Novum Castrum subtus Lyme* T.N. = Newcastle under Lyme (St.), *Novum Monasterium* Fr.Ch. = Newminster (Nb.), *Nova terra* Sub-

sidy Roll 1275 = Newland (Wo.), *West Monasterium* Fr.Ch. = *Westminster* (London), *Album Monasterium* Index 1244 = Whitchurch (Sh.). It appears that translation principally takes place when the place-name consists of well-known words the last of which has the meaning of town or monastic building¹. All such translations of place-names of English origin are however very scarce and of sporadic occurrence.

On the other hand, if the place-name is of French origin, it mostly appears in a Latin garb; indeed in several cases Latin forms of this kind have been preserved to our day. To illustrate this the following instances will suffice.

a. *The Latin forms have not been preserved.*

1. Battle Abbey² (Ss.): *Bellum* Index 1082, *Bellum abbatia* Hunt., *Bello* Index 1398.

2. Isle, The (Du.): *Insula* Index 1430.

3. Mold (Flintshire): *Mon's altus* Index 1338, *Monte alto* C.R. 1279—88.

4. Pleshy (Es.): *Plesseto* H.R., *Plessetum* Index 1408. In my treatise on Anglo-Norman Influence I had adopted the old identification of Pleshy with *Plesincho* D.B., and explained *Plesse-*

¹ DUIGNAN, Staffordshire Place-Names p. 30, is of opinion that Callingwood (St.), in some Latin deeds also called *Boscum calumpniatum*, really means 'a wood challenged or in dispute'. The name may, however, be due to an O.E. **Callingawudu* (*Calla* as a personal name is recorded by Searle) > M.E. *Calyngewode* 13th cent., which was turned into *Chalengwode* 13th cent. by association with *challenge*, *challenge*, both usual alternative forms in early M.E. The form *Chalengwode*, which was Latinized to *Boscum calumpniatum*, was still in use in the 16th cent.

² Near Battle are the ruins of Battle Abbey, founded by William the Conqueror in fulfilment of a vow, made during the battle. It is a well-known fact that this battle was also called the battle of Senlac, which by many authors has been interpreted as a 'corruption' of French 'lac de sang', a name given in allusion to the many lives lost during the battle. In Victoria County History p. 486 the ingenious English historian H. J. Round has given the correct explanation of the name: 'the battle was fought in that part of Battle afterwards known as *Sandlake* or *Sentlache*, which Orderic adopted, Normanizing it as *Senlac*, a name which, even if contemporary, was used by only one writer and misspelled by him'. — The following entry from the Index a. 1398 corroborates Round's statement: *in Borgo de Sandlake in Bello*.

tum as an alteration of *Plesincho* on the analogy of the numerous French place-names in *-ei* < *-etum*. Mr. Round has kindly informed me that *Plessetum* and *Plesincho* are not identical. The earliest forms of Pleshy, noted by Round, are *Plassiz* Historia Eliensis 12th cent., *Plaisseiz* Hunt. Hence the correct etymology of the place-name is Latin *Plaxetum*, O.Fr. *plaisseis* (cf. KÖRTING, Lateinisch Romanisches Wörterbuch (1907) p. 758) = 'clôture, enclos, soit parc ou forêt formé de haies'.

5. Spinney (Cb.): *Spineto* Pedes Finium 1228, see SKEAT Cb. Pl. Ns. p. 72.

b. *The Latin forms have been preserved to our day.*

1. Melsa or Meaux (Yo.), pron. (mou), TANGER and WORCESTER: *Melse* D.B., *Melsa* Subsidy Roll 1297, *Meux Meaux Melsa* Yo. Inquis. post mortem 13th cent. (Yorksh. Archæol. and Topograph. Assoc., Record Series XII, XXIII), *Mewes* P.R. 1467—77. The present pronunciation (mou) is not regular; it is to be considered as a spelling-pronunciation, due to the fact that *eau* in mod. French is the orthographical symbol of a sound similar to English (ou). Early forms like *Meux*, *Meaux* ought to have given modern English (mjuws). This is the local pronunciation of the place, according to HOPE, A Glossary of dialectal place-nomenclature. The ultimate source of the name may be Meaux (a town in France) < Latin *Meldis*, see QUICHERAT, p. 16.

2. Montacute (Sm.) pron. (mɒntəkjuwt), TANGER: *Montagud* D.B., *Monteague* F.A. 1316, *Monte Acuto* T.N., *Mont' Acut' Muntagu* H.R., *Monte Acuto* F.A. 1346, *Mountagu* Index 1438. In present English the popular form is used only as a personal name, Montagu(e) pronounced (mɒntəgjuw), where (ə) is due either to spelling-pronunciation or to the influence of Latin *montem* or modern French 'mont'.

3. Pontefract or Pomfret (Yo.): *Ponte Fracto*, *Pontis Fracti* R.B. 12th cent., *Pontefract* H.R., P.R. 1232—47, C.R. 1346—49, *Poumfreit* R.Gl., *Pontffrayt* Index 1374, *Pountfreyt* P.R. 1401—05, *Pountfret* P.R. 1467—77, *Pountfryt* Index 1555. According to TANGER Pomfret is pronounced (pɒmfɹæt), where (ə) is due to the spelling.

B. Translations of additions to place-names.

Additions to place-names do not appear in the records until after the Conquest, when it became necessary to distinguish one place with the same name from another. From the Conquest up to the 17th cent. Latin was nearly exclusively used in the official deeds where the early forms of English place-names are recorded. In records of the 12th and 13th cent. the additions are nearly always wholly or partly translated into Latin. Records of a later date present a motley mixture of English and Latin forms. The following instances may serve to illustrate this interchange: *Doune Eyston* Index 1285, *Eyston de Monte* H.R. = Easton Great (Es.); *S. Michael versus Ripam Reginæ* Index 1232 = S. Michael Queenhithe (London); *Stoke atte Neilond* Index 1327, *Stoke juxta Neyland* ib. 1528 = Stoke by Nayland (Sf.). For more examples of this kind I may refer to the copious material given in the second part of my paper, 'On the use of the French definite article in English place-names' (Anglia 1910).

I will now adduce some instances where the additions have been handed down to our time in their Latin forms. The examples are divided into smaller groups, according to the various meanings of the additions. For the sake of comparison parallel English forms have been adduced, by the side of the Latin ones, as often as this has been possible.

a. Possessive additions.

1. Milton Abbas (Do.); cf. Newton Abbot (Dv.).

2. Buckland Monachorum (Dv.); Zeal Monachorum (Dv.). The manor belonged to Buckfast monastery (BARTHOLOMEW'S Gazetteer). English correspondents to these two place-names are Monk Coniston (La.), Monk Hopton (Sh.).

3. Belchamp Otton (Es.), called *Beauchamp Ottonis* Index 1341. Otton may be a shortening of *Ottonis*, or represent the accusative form of French *Ote*.

4. Ashby Puerorum (Li.), called so on account of a bequest for the upkeep of the choristers in Lincoln Cathedral (BARTHOLOMEW'S Gazetteer).

5. Bere Regis (Do.); Bromley Regis or King's Bromley (St.); Brompton Regis (Sm.); Cliffe Regis or King's Cliffe (Np.); Letcombe Regis (Be.); Melcombe Regis (Do.); Lyme Regis (Do.).

6. Buckland Sororum (Dv.). English correspondents are Barrow Minchin (Sm.) < O.E. *mynece* the gen. plur. of *mynece*(u) = 'nun', and Nuneaton (Wo.).

b. *Descriptive additions.*

α. General descriptive terms.

1. Newton Alter (Nt.), called (*Neuton &*) *alteram Neuton* in T.N. p. 384.
2. Lillings Ambo (Yo.); cf. Martons Both (Yo.).
3. Buckenham Parva (Nf); Colden Parva (Yo.); Marston Magna (Sm.); Linstead Parva & Magna (Sf.); cf. Coates Great and Little (Li.), Morton Great and Little (Nt.).

β. Descriptive terms indicating relative position.

St. Lawrence Intra & Extra (Ke.); St. Margaret Intra (Ke.); St. Mary Extra (Ha.); Romsey Extra & Infra (Ha.); cf. English forms like Stoke Within (Sr.), St. Nicholas Within and Without (Dublin).

γ. Descriptive terms consisting of preposition + a place-name.

1. Bluntisham cum Earith (Ha.); Bootle cum Linacre (La.); Cadney cum Howsham (Li.); Hailey cum Crawley (Ox.); Wathall cum Houghton (Li.); cf. Carlton with Fosham (Yo.), Balby with Hexthorpe (Yo.).
2. Langton juxta Partney (Li.); Norton juxta Kempsey (Wo.); Norton juxta Twycross (Le.); Tilbury juxta Clare (Es.); cf. Stoke by Neyland (Sf.).
3. Stoke Sub Hamdon (Sm.); Stratford sub Castle (Wl.); Thorpe sub Montem (Yo.); cf. Thorpe under Stone (Yo.).
4. St. Brides super Ely (Glamorgan).
5. Carleon ultra Pontem (Monm.).

Only in two ways have a fair amount of Latin forms been kept to the present day, viz. in the combinations place-name + *Regis*, and place-name + Latin preposition + another place-name. Very usual is *cum* between two place-names. Some forty or fifty instances are to be found in BARTHOLOMEW'S Gazetteer.

Such Latin additions as given above are, no doubt, in the local pronunciation of the place-names mostly replaced by their English equivalents. Thus I know for certain that Hailey *cum* Crawley (Ox.) is spoken of as Hailey *with* Crawley.

Hence the Latin forms are to be looked upon as a few scattered remains from the time when Latin predominated in all deeds of an official character. Their appearance in modern gazetteers is a proof of the great inconsistency with which the authorities have proceeded when deciding which should be the official form of a place-name.

Index to Names.

(The figures refer to pages.)

- A**mney (Gl.), 24, 27.
Angle, 8.
Ashby Puerorum (Li.), 31.
Austria, 14.
- B**annay (France), 27.
Bath, 1, 13.
Battle Abbey (Ss.), 29.
Bavaria, 14.
Belchamp Otton (Es.), 31.
Belgium, 14.
Bere Regis (Do.), 31.
Beverley (Yo.), 18.
Bluntisham cum Earith (Ha.), 32.
Bohemia, 14.
Bolsover (Db.), 21.
Bosnia, 14.
Boston (Li.), 28.
Bowsden (Nb.), 21.
Bowthorpe (Yo.), 21, 23.
Bristol, 18 ff.
Britain, 7.
Buckland Monachorum (Dv.), 31.
Buckland Sororum (Dv.), 32.
Bulgaria, 14.
- C**allingwood (St.), 29 f.-n.
Calow (Db.), 21, 27.
Canterbury, 14, 38.
Carinthia, 14.
Carleon super Pontem (Monm.), 32.
- Cerne (Do.), 24.
Cornwall, 8, 13.
Croatia, 14.
- D**almatia, 14.
Dane, 15 ff.
Danegeld, 18.
Danish, 16 f.
Denmark, 14 f.
Dorchester, 8.
Durham, 8, 14.
- E**arshall (Nf.), 22.
East Anglia, 8, 13.
Easton Great (Es.), 31.
England, 8.
Essex, 9.
Exeter, 9, 13, 14.
- F**ontenay (France), 27.
Fowberry (Nb.), 21.
Frisia, 14.
Furness (La.), 9, 13.
- G**alicia, 14.
Glastingbury (Sm.), 9, 13.
Gloucester, 9, 13.
Goastrey (Ch.), 24.
Graveney (Ke.), 24.
Greenhalgh (La.), 22.

Hackensall (La.), 22, 23.
Hailey cum Crawley (Ox.), 33.
Helmsley (Yo.), 18.
Howthorpe (Yo.), 21, 23.

Ise (The) (Du.), 29.
Istria, 14.

Kelsall (Ch.), 22.

Langton juxta Partney (Li.), 32.
Lillings Ambo (Yo.), 32.
Lincoln, 13.
Linstead Parva & Magna (Sf.), 32.
Lotharingia, 14.

Marston (St.), 28.
Meaux or Melsa (Yo.), 30.
Middlesex, 9.
Milton Abbas (Do.), 31.
Mold (Flintshire), 29.
Montacute (Sm.), 30.
Moravia, 14.

Newcastle under Lyme (St.), 28.
Newland (Wo.), 29.
Newminster (Nb.), 28.
Newton Alter (Nt.), 32.

Odsey Hundred (Ht.), 24, 28.
Oxford, 10.
Oxney (Ke.), 24, 27.

Pevensey (Ss.), 24, 28.
Pleshy (Es.), 29.
Pomerania, 14.
Pontefract (Yo.), 30.
Poulton (La.), 21.
Preesall (La.), 22.
Prussia, 14.

Rochester (Ke.), 10, 14.
Romney (Ke.), 24, 27.
Ramsey Extra & Infra (Ha.), 32.
Rou N.P., 19,

Roumelia, 14.
Russia, 14.

St. Brides super Ely (Glam.), 32.
St. Michael Queenhithe (London), 31.

Salisbury or Sarum (Wl.), 11, 13, 14.

Scot, 13 f.-n.

Scotland, 13 f.-n.

Senlac, 22 f.-n. 2.

Servia, 14.

Severn, 10, 14 f.-n.

Shaftesbury or Shaston (Do.), 11, 13.

Shrewsbury (Sh.), 11.

Shropshire or Salop, 11.

Silesia, 14.

Skellaw (Yo.), 22, 23.

Slavonia, 14.

Spinney (Es.), 30.

Stoke sub Hamdon (Sm.), 32.

Stoke by Nayland (Sf.), 31.

Styria, 14.

Sussex, 9.

Swartshall manor (Sf.), 22, 23.

Thames, 11, 13.

Thuringia, 14.

Totnes (Dv.), 12, 13.

Transylvania, 14.

Vienna, 14.

Wallachia, 14.

Watnall (Nt.), 22, 23.

Wessex, 9.

Westminster, 29.

Westphalia, 14.

Winchelsea (Ss.), 24.

Winchester, 12, 13, 14.

Withernsea (Yo.), 24.

Worcester, 12, 13.

Wysall (Nt.), 22, 23.

York, 12, 14.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 7. Nr 3.

IDÉLÄRA FRÅN BOSTRÖMS FILOSOFISKA STÅNDPUNKT

AF

P. J. H. LEANDER

EFTER FÖRFATTARENS DÖD UTGIFVEN

AF

EFRAIM LILJEQVIST

LUND 1910

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

I Boströms filosofi har idé samma allmänna betydelse af osinnligt begrepp som i Platos dialektik, ehuru fattadt icke endast från objektiv sida utan äfven närmast och särskildt från den subjektiva sidan såsom en förnimmelse, under det att Plato exklusivt fäster sig vid den objektiva af ett förnummet, ett osinnligt varande eller objekt (χωριστόν). Att märka är äfven, att hvad Plato kallar den högsta idéen af B. bestämdt fattas såsom Gud och personlig, så att de egentliga idéerna äro ock Guds förnimmelser, hvilka äfven af B. fattas (för sig) såsom personer. Den ursprungliga, absoluta verkligheten (eller gudomligheten), som är grund till allt ändligt, är nämligen enligt B. konkret och personligt väsen, hvilkets innehåll eller bestämningar därför utgöras af förnimmelser. Och då Gud är oändlig person, som är höjd öfver rum och tid, och hvars förnimmande är fullkomligt, måste alla hans förnimmelser vara begrepp och icke allenast genom sin klarhet och tydlighet vara andliga och eviga (af medvetandet fullt genomträngda), utan icke ens stå i någon relation till tid och rum. Äfven måste de vara osinnliga och förnuftiga (begrepp), emedan Gud såsom oändlig person måste vara rent andlig och evig eller osinnlig och han naturligen icke skulle kunna äga denna karaktär med sinuliga bestämningar. Och såsom osinnliga måste de för att vara Guds bestämningar icke endast (i och för sig) vara fria från (all) relation till rum och tid (sinnlighetens allmänna former), utan äfven göra det möjligt att tänka Gud i och genom dem utgöra en fullständigt och alltigenom af sig själf bestämd verklighet (hvilket intet sinnligt kan vara). Och såvidt en ändlig person på något sätt i sitt förnimmande har ett innehåll, som låter fatta sig såsom oberoende af sitt faktiska sammanhang i det ändliga medvetandet och såtillvida såsom i

och för sig andligt och evigt, har visserligen äfven den enligt B. osinnliga förnimmelser, som kunna kallas för idéer, aktuellt eller potentiellt (allt efter som de hafva begreppets form eller icke). Men då allt andligt och evigt enligt B. ursprungligen är gifvet i och genom Gud och hans idéer, så är ock enligt honom en idé såsom osinnlig förnimmelse hos en ändlig person antingen Gud själf såsom förnimmelse hos en ändlig person eller ock en gudomlig idé såsom äfven varande en sådan förnimmelse. Närmast utgöra i enlighet härmed idéerna Guds tankar eller begrepp, innehållet eller mångfalden hos gudomligheten tänkt såsom oändlig person.

I uttrycket idélära fatta vi nu idé i den härmed angifna (enligt B. ursprungliga) betydelsen af förnimmelse hos Gud eller innehållsmoment i det gudomliga medvetandet. Min hufvuduppgift i det följande är att tillse hvilka och pröfva giltigheten af de allmänna bestämningar (eller grundbestämningar) angående idéerna som följa af B:s idealism. Att jag härvid i vissa fall kommer att beröra tankar och punkter, som förekomma i en af mig år 1886 utgifven afhandling *Boströms lära om Guds idéer. Studier. Förra afdelningen*, är naturligt. Min nu ifrågavarande undersökning kan t. o. m. på visst sätt betraktas såsom ett återupptagande och fullföljande af ämnet för denna afhandling, nu ofulländad, som i det hela stannat vid ett negativt resultat eller en kritik af B:s idélära, men som det vid tidpunkten för dess författande var min afsikt att utföra till ett med den Boströmska åskådningens själfva anda öfverensstämmande mera positivt resultat, hvilket omständigheterna ej tillåtit mig. Att hon icke blifvit blott en direkt fortsättning såsom en senare afdelning af den förra afhandlingen, har berott därpå, att jag under tiden, som förflutit sedan denna utgafs, trott mig hafva kommit till en i någon mån bättre förståelse af några punkter i B:s framställning och djupare inträngande i den idealistiska åskådningen, hvilket naturligen inverkar på både mitt återgifvande och mitt bedömande af hans lära och det nämnda åsyftade positiva resultatet. Min nuvarande undersökning vill därför vara ett helt för sig. Därpå beror ock, att hon fått en annan titel än den föregående afhandlingen, en titel hvilken dessutom torde bättre öfverensstämma med resultatets förhållande till B:s egen lära om Guds idéer. Visserligen kan på sitt sätt divergensen mellan

detta mitt resultat och denna lära icke sägas vara stor eller sträcka sig öfver något vidare och större antal punkter af läran. Alla hennes grundtankar måste jag, såsom af det följande kan inses, biträda i deras allmänna betydelse. Afvikelsen beträffar det närmare bestämmandet eller utförandet och kan, om jag undantager motiveringen af en hufvudpunkt, sägas inskränka sig till egentligen blott tvänne sådana punkter. Och i fråga om en af dessa innebär för mig B:s framställning en emot hvad jag fattat såsom hans principiella åskådning så stridande och densamma upplösande uppfattning, att jag starkt måste tvifla på att jag rätt förstått nämnda framställning eller ock anse, att motsägelsen hos B. undgått honom på grund af det stannande vid allmänna konturer och underlåtande af systematiskt och skriftligt utförande i detalj af sin åsikt, som man velat finna såsom för honom utmärkande. Någon direkt fortsättning af min föregående afhandling eller någon annan fortsättning däraf, än som denna min undersökning kan komma att innehålla, kommer jag på grund af det ofvan anförda icke att gifva.

I enlighet med det anförda anser jag ock lämpligt att leda mig till de nu ifrågavarande bestämmningarna angående idéerna i sammanhang med en kort framställning och granskning af B:s egen idélära, hvarvid vissa upprepningar af åsikter från min föregående afhandling helt naturligt icke kunna undvikas. Sammanhanget och den ledande tankegången är dock (i det hela) nu någon annan, och syftet nu är större korthet.

Då idéerna förutsättas vara bestämmningar hos Gud såsom ett oändligt personligt väsen, synes mig lämpligt att allra först inledningsvis stanna något vid ett par satser, som B. anført såsom stöd för sin af mig hyllade idealism.

Hvad då nu beträffar denna idealism, så betecknar den sig själf såsom rationell af ofvan antydt skäl eller emedan det substantiella andliga fattas såsom fritt från all relation icke endast till rummet utan äfven till tiden såsom det sinnligas allmänna former. Den kan äfven betecknas såsom personlighetsidealism på grund af sin uppfattning af det ursprungliga andliga såsom personligt eller i själfva verket såsom alltigenom personligt, så att både det gudomliga väsendet själf och hvarje dess bestämning tänkes såsom ett jag, subjekt eller person. Sin princip kan den sägas hafva i medvetandets eller själfmedvetandets begrepp

såsom det första, som vi fatta om personen i och för sig. Ingen kan i abstraktion gå ut öfver medvetandet, och personen, det medvetande eller själfmedvetande väsendet, kan därför såsom sådan icke subsumeras under något högre eller allmännare begrepp än medvetandet eller själfmedvetandet. Detta begrepps betydelse af filosofisk princip kan anses vara uttalad af B. i hans sats om lifvets och själfmedvetandets identitet, hvilken han närmast funnit visa sig däri, att båda begreppen på något sätt hafva lika stor sfär, och att graden af lifvets egentlighet mätes efter egentligheten hos själfmedvetandet, hvilket därmed visar sig såsom lifvets väsen. Och härvid finner han hvarterda begreppet uttrycka något ursprungligt, som icke är »fästadt vid något substrat eller någon substans», utan »själft just är det absolut första (enklaste) i allt». »Hvad det så ofta antagna substratet (substansen) skulle vara i och för sig själft och utan afseende på lifvet, har ingen hitintills sagt och skall ingen någonsin kunna säga. Alla de ord, med hvilka man har försökt att beteckna det, uttrycka blott relativiteter eller någonting i förhållande till ett annat varande. Endast med lifvet eller själfmedvetandet är förhållandet annorlunda» (II 240). För öfrigt drager han, hvilket närmare visar karaktären af hans idealism, af nämnda sin sats det slutet, att »om någonting finnes till för oss, som icke är lefvande eller själfmedvetande och andligt, utan (mer eller mindre) lifflöst eller medvetslöst och materiellt, så är detta endast ett fenomen för oss af någonting, som i och för sig själft eller i sin sanning betraktadt är lefvande, ehuru det i och för oss visar sig såsom mer eller mindre annorlunda eller motsatsen däraf, då vi såsom ändliga måste uppfatta det ofullkomligt», hvarpå en bekräftelse från empiriskt psykologisk och sinnesfysiologisk sida gifves i det förhållandet, att de kroppsliga tingen äro blotta komplexer af sensationer samt rum och tid, giltiga endast för ett förnimmande subjekt. I själfva verket äro de, rum och tid, enligt B. fenomen för oss af det rena obestämda själfmedvetandet (II 282), med hvilket såsom den första bestämningen hos och generiskt omfattande allt ursprungligt varande de förete den likheten att vara första bestämningen hos och hvar på sitt sätt generiskt omfatta allt sinnligt. Från lifvet såsom identiskt med själfmedvetande utesluter B. emellertid verksamhet eller rörelse, som han ingalunda finner väsentligen

höra till lifvets begrepp. Han sluter härtill därifrån, att rörelsen såsom förenad med faktiskt lif gifvet måste fattas såsom själfrörelse, hvarvid tonvikten måste anses falla på »själf» eller själfständigheten i rörelsen och icke på rörelsen och lifvet sålunda uttrycka ursprunglig, substantiell, själfständig, själfbestämd verklighet eller enhet. Det samma uttrycker nu ock begreppet själfmedvetande, hvilket såsom ett enkelt begrepp endast kan återgifvas med medvetande i och genom sig själf. Men detta ena och samma, som i båda begreppen fattas, fattas i lifvet från objektiv synpunkt och i själfmedvetandet från subjektiv såsom enhet hos det förnimmande väsendet. Och medan sålunda lifvet ännu uttrycker detta jämförelsevis formellt och obestämdt såsom ursprunglig enhet och princip, utan att säga hvad det såsom sådan enhet är, afhjälpes denna brist genom den ifrågavarande satsen: lifvet är själfmedvetandet såsom ett förnummet, bestämning hos en förnimmande. För öfrigt kan naturligen hvad satsen direkt leder till sägas vara, att den ursprungliga substantiella verkligheten är själfmedvetande, och att själfmedvetandet är ursprunglig och substantiell verklighet, hvari det enkla själfmedvetandet angifver sig såsom enhet.

Den andra sats, som nu såsom karaktäristisk för den tankegång, hvarigenom B. leder sig till sin idealism, må anföras, är en, som kan betraktas såsom pendant eller komplement till den förra, nämligen den om identiteten af vara och förnimmas på grund af möjligheten att rent omvända och omsätta satsen »vara är förnimmas», när båda orden tagas i samma omfattning i afseende på subjekt, innehåll och form. Under det att den förra satsen kan sägas leda till uppfattningen af det substantiella eller den substantiella, principiella enheten såsom varande själfmedvetandet, så kommer B. från den sist anförda satsen till uppfattningen af själfva objektet såsom innehåll hos subjektet eller själfmedvetandet. Då nämligen varande är den allmännaste bestämning, som skulle utmärka föremålet eller objektet såsom något annat än subjektet eller själfmedvetandet, så visar sig, då vara är förnimmas och sålunda varande detsamma som förnummet, objektet äga betydelse endast för subjektet eller icke kunna tänkas utan relation till medvetandet. Och då allt förnummet enligt B. på något sätt måste vara förnimmelse, som är innehåll i medvetandet, så följer sålunda vidare, att objektet såtill-

vida (på något sätt eller i grunden) också måste vara sådant innehåll i medvetandet. Det sist anförda torde ock i öfverensstämmelse med B. kunna uttryckas på följande sätt. Vara och förnimmas hafva samma sfär och äro därför identiska. Förnimma uttrycker ett förhållande eller ett samband mellan medvetandet eller själfmedvetandet och något annat. Det identiska eller gemensamma, som i båda begreppen är från olika synpunkter gifvet, är sålunda ett sådant förhållande. I förnimmas är själfmedvetandet, fattadt såsom det aktiva, bestämmande. Såsom passiv form till det transitiva verbet förnimma kan nämligen förnimmas till sin betydelse endast fattas genom detta verb eller genom den aktiva formen. Och då verbet förnimma endast kan hafva själfmedvetandet till logiskt subjekt och därför såsom aktivt verb uttrycka ett från medvetandet utgående bestämmande eller att medvetandet bestämmer, så uttrycker förnimmas att bestämmas af medvetandet. I vara såsom den andra sidan af det ifrågavarande förhållandet måste då i sin ordning varat tänkas såsom det aktiva och ordet sålunda uttrycka, att något bestämmer medvetandet, eller att medvetandet bestämmes, är bestämdt, hvilket är det, som särskildt med stöd af vanligt föreställningsätt framhålls af B. vid hans bestämmande af begreppet förnimma utan afseende på den grammatiska skillnaden mellan aktiv och passiv form hos själfva verbet. Emellertid finner man af det sagda, att medvetandet och objektet, det förnumna eller varande, bestämma hvarandra ömsesidigt och såtillvida ock på något sätt ingå i hvarandra såsom bestämningar. Då det, som bestämmer ett annat, däråt gifver en bestämdhet, måste det åtminstone i denna ingå i det bestämda. Men en skillnad i fråga om detta ingående beror därpå, att själfmedvetandet, då det fattas såsom ett enkelt, måste vara enhet i förhållande till det förnumna såsom mångfaldsmoment. Däraf följer, att själfmedvetandet kan ingå i det förnumna endast såsom enhet, hvaraf detta på något sätt är en form, under det att det förnumna måste tänkas ingå i själfmedvetandet såsom ett egentligt moment, [såsom] mångfald, ett bland många, [eller såsom] bestämning i sitt hela. Det torde vara detta olika ingående, hvarpå B. syftar, då han vid redogörelsen för jagets schema — 1) thesis: det rena själfmedvetandet, 2) antithesis: själf förnimmelsen och förnimmelsen, 3) syntesen af antitesens båda moment: jaget eller den förnim-

mande själf — säger, att själfmedvetandet och det förnumna, objektet (innehållet), äro hvarandras bestämningar och på visst sätt ingå i hvarandra (II 240, 241). Säkert är alltid, att han fattar det förnumna såsom förnimmelse och låter förnimmelsen på samma gång vara form af det rena själfmedvetandet och ingå i det bestämda själfmedvetandet eller det förnimmande väsendet såsom ett innehåll i sitt hela. Skillnaden mellan förnimmelse och förnummet, varande eller objekt, kan, menar B., enligt sakens natur och således vid ett absolut förnimmande väsen blott vara den, att i fråga om det ena och samma, som fattas i båda bestämningarne, i den förra reflekteras öfvervägande på dess betydelse af att vara en form af medvetandet (»själfmedvetandet däri», II 242) och i den senare på det bestämda innehållet (»dess öfriga bestämdhet»). Och en motsats kan, säger B., tänkas förefinnas endast på två sätt, nämligen antingen däri- genom att en dunklare förnimmelse på grund af innehållets ofullkomliga genomträngdhet af medvetandet af detta fattas såsom jämförelsevis yttre (ett medvetandet motsatt objekt, som gör intryck på detsamma), eller däri- genom att de båda begreppen icke tagas i samma bestämdhet i ofvan angifna afseenden (innehåll, subjekt eller form). Det förra inträffar i allmänhet och företrädesvis på föreställningens ståndpunkt, då föreställningen fattas på något sätt såsom yttre ting eller bild af ett yttre ting. I det senare af de båda fallen beror motsatsen vanligen på en användning af båda begreppen i en olika bestämdhet i afseende på formen sålunda, att vara, varande, förnummet hänföres till en ofullkomligare, oegentligare förnimmelse, t. ex. en sensation eller varseblifning, och förnimmelse till en egentligare förnimmelseform, t. ex. en fantasibild eller ett begrepp, hvarvid fråga egentligen blir om motsats mellan olika förnimmelseformer. I båda fallen kan motsatsen endast finnas för ändligt förnimmande väsen.

För min del kan jag icke annat än biträda såväl B:s uppfattning både af satsen om identiteten af lif och själfmedvetande och den om identiteten af vara och förnummet som de konklusioner vi nu funnit honom af dem draga, å ena sidan att den ursprungliga verkligheten är en rent andlig och personlig verklighet, och att det för oss gifna kropps- och opersouliga är fenomen för oss af sådan verklighet, och å den andra, att allt va-

rande är ett förnummet och såsom sådant på något sätt förnimmelse (och innehåll i medvetandet), och att all förnimmelse på något sätt är ett förnummet och varande, att därför ingenting kan förnimmas, som icke är innehåll i medvetandet, och att allt sådant innehåll är förnimmelse. Och då båda ifrågavarande satserna med antydda konklusioner äro hufvudpunkter för B:s idealism, så är min anslutning till dem ock ett principiellt omfattande af denna idealism.

Sedan vi nu funnit den allmänna betydelsen af nämnda idealism och huru den förnämligast af B. motiveras, hafva vi att göra oss reda för hufvuddragen af hans idélära. De allmänna dragen ha vi redan funnit däri, att idéerna skola vara osinnliga och fullständigt bestämda och personliga. Det som vi då närmast till den förut med afseende på idéerna framställda fordran, att de skola vara osinnliga eller rationella förnimmelser (som medgifva uppfattningen af medvetandet såsom fullständigt och alltigenom af sig själf bestämdt), observera, är, att de enligt B. icke skola vara blott förnimmelser, innehåll eller bestämningar hos Gud utan äfven själfva förnimmande andar, förnuf-tiga, själfmedvetande eller personliga väsen. B. sluter härtill, dels emedan ingenting kan vara i och för ett annat utan att, om ock icke på samma sätt, äfven vara i och för sig, hvilket, då vara är det samma som förnimmas, skall betyda, att det måste förnimmas i och af sig eller vara förnimmande väsen. Dels följer, menar han, deras personlighet af samstämmigheten inom och med det hela (II 271, 272). Förnimmande och, då förnimmandet nu alltid tänkes motsvara sitt begrepp, ande eller person, allmänt fattad, är en idé såsom bestämdt själfmedvetande (hvad B. ock i [*Rel., Sap. etc.*] kallar medvetande väsen) eller såsom form af själfmedvetande, såvidt därvid icke tänkes på hvad en sådan form i öfrigt är (I 225). Ty att en form af själfmedvetande är själfmedvetande (väsen), är icke mera besynnerligt, än att en form af guld är gyllene (I 239). I denna allmänna, mer obestämda betydelse fattas ock tydligen ande, när B. säger, att »då lifvet eller själfmedvetandet är den absolut första bestämningen hos allt, som är, så måste all sann och ursprunglig väsenhet vara fullkomligt lefvande och själfmedvetande» (II 270). Emellertid måste enligt B. äfven förnimmelsen allmänt fattad vara form af själfmedvetande eller bestämdt sådant, ty

om något annat än (det abstrakta) själfmedvetandet ingår i anden, så måste detta och själfmedvetandet stå i något förhållande till hvarandra och då hafva något med hvarandra gemensamt, hvilket naturligen endast själfmedvetandet såsom ett rent enkelt kan vara (I 226, 227). Men såsom förnimmelse är det bestämda själfmedvetandet en form af själfmedvetandet tänkt såsom bestämning hos en person eller ett förnimmande väsen (I 230, 231). Fullständigare kan därför personen eller det förnimmande väsendet sägas vara en form af själfmedvetande, hos hvilken en annan sådan form tänkes såsom bestämning (jfr I 239), men som själf därvid icke tänkes såsom bestämning (II 244). En och samma form af själfmedvetande kan därför vara både förnimmelse och förnimmande, nämligen i olika förhållanden eller allt eftersom den tänkes såsom bestämning hos eller såsom subjekt för en annan form, »hvilken är i och för sig (levande, själfbestämmande)» eller (II 243, 244) »själf sitt subjekt» (jfr I 239). Dock skola enligt B. icke alla former af själfmedvetande kunna (omedelbart) tänkas såsom personer, utan endast sådana som äro former af det för alla själfmedvetande former gemensamma själfmedvetandet eller själfmedvetandet såsom enheten i det hela och såtillvida Guds själfmedvetande¹ (I 241) och icke blott af ett inskränkt ändligt väsens själfmedvetande (jfr I 239). Äfven är det enligt B. för anden, personen utmärkande att vara fullständigt bestämd och att hafva allt till innehåll eller förnimma allt, och sålunda för en idé såsom person, att den såsom form af själfmedvetandet är subjekt för det hela, gudomligheten och alla (andra) former af själfmedvetandet. Detta skall följa däraf, att alla ursprungliga, »levande, själfmedvetande väsenden måste omslutas af det för dem alla gemensamma lifvet och genom detta utgöra ett enda system, ett enda levande, själfmedvetande väsende, gudomligheten», hvarigenom vid de bestämda förhållanden till hvarandra, hvarigenom de »ursprungliga väsendena» bilda detta hela, äfven momenten skola kunna tänkas fullständigt bestämda, nämligen genom bestämdhet af det hela och hvarandra, och i sitt sammanhang fattade tänkas innehålla allt. Vis-

¹ Kunna manne enligt B. annars alla former af det gemensamma själfmedvetandet fattas såsom subjekt, så att i själfva verket hvarje sådan form vore blott olika betraktelsesätt att fatta en form af det rena själfmedvetandet såsom person och förnimmelse?

serligen skola nämnda förhållanden innebära, att de ursprungliga väsendena, då två och två af dem kunna bilda ett helt endast därigenom att det ena af dem är det gemensamma för sig och det andra, kunna utgöra ett helt eller system endast genom att bilda en serie af lägre och högre sålunda, att af hvilka två och två som helst det ena ingår i det andra och visserligen äfven, när det tänkes i detta andra, måste tänkas bestämdt däraf men negativt, så att det tänkes utesluta det ifrån sig. Men å andra sidan skall detta icke hindra, att vid en i egentlig mening fullständig och sann betraktelse det på sådant sätt lägre kan tänkas innehålla det sålunda uteslutna högre. Ty en relation kan omöjligen uppfattas utan det som står i relation, och Gud, den absolute anden, som fullkomligt klart och tydligt förnimmer alla väsenden i alla deras förhållanden till hvarandra, »kan icke tänka något enda ibland dem såsom isoleradt från något af de öfriga och sig själf». »han måste följaktligen i hvart och ett tänka ej blott sig själf, utan äfven alla de öfriga såsom dess bestämningar. För honom är därför ingenting utom eller frånvarande från det öfriga. Allt är för honom i allt». »I allmänhet hafva de negativa omdömena ingen betydelse för andra än ändliga väsen. Den, som alltid kan klart och tydligt och fullständigt förnimma, hvad det varande är, har ingen anledning att någonsin tänka eller utsäga, hvad det icke är» (II 275). Men hvad som sålunda gäller om Gud, det gäller på visst sätt äfven om hvart och ett annat förnimmande väsen, då ett sådant icke kan upphäfva det för Gud varande, som är det sannt verkliga och eviga. Äfven ett sådant annat väsen måste därför hafva allt till innehåll i sitt förnimmande fastän på ett relativt dunkelt och otydligt sätt (I 241—243, II 273—276).

Vidare märkes nu, att idéerna såsom själfva personer, förnimmande väsen skola vara ändliga. Att B., när han i fråga om idéerna skiljer mellan deras vara i och för Gud och för sig själfva, låter dem i det senare vara ändliga, är gifvet. Däremot kan man visserligen vara tveksam, huruvida detta är B:s mening i fråga om det förra varat, när han såväl, såsom vi funnit, låter idéerna såsom »sann och ursprunglig väsenhet vara fullkomligt lefvande och själfmedvetande» och därvid äfven betecknar dem såsom »fullkomligt förnimmande eller förnuftiga väsen», som ock säger dem vara absoluta väsen (I 267 o. f.). Utan närmare

bestämmande eller förklaring kunna ock utan tvifvel dessa uttryck vara missledande. Hvad emellertid beträffar det först anförda yttrandet, så visar sammanhanget och B. har äfven uttryckligen sagt det (II 275), att han i detsamma blott afser den »formella och inre», »i lifvets kvalitativa renhet och klarhet» bestående fullkomlighet, som idéerna såsom Guds tankar eller rent andliga förnimmelser skola hafva. Såsom Guds tankar (eller uppfattning af personliga väsen) äro de från objektiv sida (såsom percepta) förnumna personliga väsen, sådana dessa äro till i och för Gud. Och då Guds tankar alltigenom och således i allt, som bestämmer dem, äro rent andliga eller klara och tydliga och det som bestämmer dem, när de tänkas såsom personer, kan fattas såsom förnimmelser, så kunna de såtillvida i och för Gud såsom till hans värld hörande personer sägas vara »fullkomligt andliga och ideella», fullkomligt lefvande och själfmedvetande, »fullkomligt förnimmande eller förnuftiga väsen», ha rent andliga förnimmelser. Hvad åter beträffar beteckningen af idéerna såsom absoluta väsen, så föranledes hon vid identiteten af vara och förnimmas närmast däraf, att de från subjektiv synpunkt såsom förnimmelser på grund af sin absoluta klarhet och tydlighet och däraf följande absoluta sanning blifvit kallade absoluta förnimmelser. Hon afser sålunda på sitt sätt samma formella fullkomlighet som det andra yttrandet och fäster sig särskildt vid den betydelse af ett i sitt slag fullkomligt, fulländadt och oföränderligt, hvartill ingenting [kan] läggas och hvarifrån intet tagas som tillkommer idéen, hvarigenom den är mått i sig själf och sitt eget mått och mått för det fenomen. Men denna fullkomlighet i sitt slag är icke absolut fullkomlighet eller egentlig absoluthet. Också finner man vid närmare undersökning, att den formella fullkomligheten hos idéerna i och för Gud, hvarom i de anförda beteckningarne varit fråga, icke för B. från idéerna fullständigt fattade utesluter ändlighet. Af intresse kan det vara att märka, att B. i den senare skriften *Grundlinier till filosofiska statslärans propedeutik*, i hvilken han betecknar idéerna i deras vara i och för Gud såsom fullkomligt förnimmande väsen, icke talar om dem såsom absoluta väsen, och i den äldre skriften *Om religionens[, vishetens etc.]*, i hvilken han så talar om dem, låter dem såsom andar eller förnimmande väsen vara ofullkomliga, både så, att när han talar om dem såsom fullkomligt

levande och själfmedvetande och själfständiga i och för Gud, han uttryckligen anmärker, att lifvet och friheten hos dem är den absolute andens (I 285), och så, att han, när nu genom tillämpning af satsen, att allt som är i och för en är och måste vara i och för sig, slutes till idéerna såsom själfmedvetande väsen, personligheter, uttryckligen låter dem vara ofullkomliga sådana väsen (I 285).

Att emellertid idéerna med sin formella fullkomlighet i och för Gud måste äfven i och för honom vara ändliga väsen eller personer, beror därpå, att de på något sätt i afseende på innehållet, mångfalden hos dem själfva måste tänkas hafva en brist. Vi hafva nu vidare funnit, att, om de ursprungliga väsendena, af hvilka hvart och ett, betraktadt blott inom eller i sin positiva bestämdhet och däri fasthållet, fattas såsom själfst varande det enda och högsta och sålunda absolut, jämföras, så bilda de en serie af lägre och högre, af hvilka hvarje lägre ingår såsom positiv bestämning i hvarje högre och visserligen tänkt i ett högre och sålunda fullständigare fattadt måste tänkas bestämdt af detta men negativt eller såsom icke varande utan uteslutande det högre. Nu skall, såsom vi sett, visserligen ifrågavarande negativitet icke hindra, att för den i egentligaste mening fullständiga betraktelsen af idéerna, hvilken egentligast tillhör Gud, men på något sätt äfven det ändliga förnimmandet eller den ändliga personen, allt ingår i allt. Men på något sätt måste den dock (i fråga om idéen) hafva betydelse äfven för Gud, åtminstone så, att en idé i sin positiva bestämdhet eller att en idé i sin positiva bestämdhet är en del af hvad idéen är i sin fullständiga bestämdhet. I alla händelser är idéens ifrågavarande innehållsfattigdom eller negativitet det, som omedelbart skiljer idéen från Gud och betraktas af B. dels såsom gifvande åt idéen en viss plats, nämligen lägre eller högre i olika förhållanden i väsendenas system, och dels såsom grund till att idéen för sig eller såsom förnimmande sig själf endast förmår att med en viss grad af intensitet bestämma eller genomtränga sig själf och sitt innehåll. Redan i nämnda bestämda plats ligger gifvetvis ändligheten (såsom B. själf erkänner, t. ex. II 279, där han talar om »vår mänskliga andes eller idées ändlighet») fastän utan sinnlighet och visserligen en ändlighet hos idéen, som måste hafva betydelse äfven i och för Gud, enär annars ofullkomligheterna i

idéens vara för sig själf icke skulle hafva någon grund i Gud eller idéens vara i och för Gud. Af nämnda intensitetsgrad eller blott relativt fullkomliga förnimmande följer nu vidare en ofullkomlighet hos detta, som närmast består i blott relativ klarhet och såtillvida i dunkelhet i idéens förnimmande, hvarigenom idéen i sitt vara för sig eller hvad B. kallar dess tillvaro, liksom tillkomna vara, stannar under sitt ideala mått eller hvad den är i och för Gud och det alloändliga innehållet i idéens förnimmande, Gud och hans rena idévärld, på något sätt förvanskas och för idéen blir ett annat, än det är i och för Gud, i sin sanning och såtillvida i och för sig, och i sin helhet utgör en för idéen egen fenomenvärld såsom en dunkel och relativt oriktig uppfattning af den ursprungliga och sanna verkligheten. Vill man med afseende på beskaffenheten af människans dunkla förnimmande beteckna fenomenalitet eller dunkelhet i allmänhet i förnimmande såsom sinnlighet, så kan man sålunda säga, att idéerna visserligen redan i och för Gud på något sätt måste vara ändliga väsen, men utan fenomenalitet eller sinnlighet, och att de för sig själfva därjämte äro sinnliga. Äfven kan man naturligen säga, att Gud är både formellt och materiellt fullkomlig, men att idéerna i och för Gud äro formellt fullkomliga, men på något sätt materiellt ofullkomliga samt ock för sig själfva både materiellt och formellt ofullkomliga¹. Och om man nu tänker idéerna i deras vara för sig, så kan man säga, att Gud, som naturligen kan sägas vara för sig hvad han är i och för sig, är det enda oändliga och enda fullkomligt förnuftiga förnimmande väsendet, men alla idéerna ändliga, relativt och för sig själfva sinligt förnuftiga och relativt ofullkomligt förnimmande väsen. Och därmed är skillnaden mellan Gud såsom oändlig ande eller person och idéerna såsom ändliga personer enkelt och fullständigt angifven. Själfva ändligheten skulle såtillvida hos idéen för sig icke ligga i brist på innehåll, utan i formen för dettas förnimmande.

Såsom utmärkande för B:s uppfattning af idéerna må vidare

¹ Detta manuskriptets ursprungliga form, där förf. sedan öfverstrukit »både materiellt och», hvarpå efter »formellt ofullkomliga» följer fortsättningen: »och äfven materiellt (ofullkomliga) i den meningen att det finnes något hos hvarje idé, det egentligen konstitutiva hos densamma, som är innehållsfattigare än det konstitutiva hos en annan idé och än Gud». Utg.

erinras, att hvad angår dem i deras tillvaro eller såsom varande för sig, så kan visserligen det varande för dem i det hela sägas vara fenomenellt eller utgöra en fenomenvärld och så både i det hela och i hvarje moment fattas såsom produkt af tvänne faktorer, den ursprungliga, väsentliga verkligheten och den förnimmande idéens ändliga medvetande, hvarvid den positiva faktorn kan i olika fall vara i olika grad aktuell, och hos den i hvarje fall ifrågavarande tillvarande personen själf vara så aktuell, att han kan sägas förnimma det osinnliga och förnuftiga och hafva osinnliga förnimmelser, därigenom att han hos sig finner bestämningar, som, oberoende af det sammanhang med det sinnliga, hvari de faktiskt hos honom förekomma, hänvisa på ett personligt vara, och det osinnliga, förnuftiga såtillvida hos honom framträder såsom ett särskildt innehåll jämte det sinnliga och reellt, ej blott formellt eller såsom en högre utvecklingsgrad skildt från detta. Så skall man relativt kunna fatta den i det hela tillvarande personen såsom enhet af väsen och fenomen och liksom varande medlem af tvänne världar, den gudomliga, väsentliga och absoluta samt den fenomena och relativa. Också skall han, äfven om han har tiden till form för sitt förnimmande på grund (af sin aktuella ideella substantialitet och evighet) af sitt eviga mått vara att fatta såsom oförgänglig och odödlig. Hvad för öfrigt beträffar de i det hela fenomenella världar, som tillhöra väsendena såsom tillvarande, så kunna flera sådana, fastän hvarje väsen i det hela har en för sig egen fenomenvärld, vara i de väsentliga bestämningarne lika, nämligen fenomenvärldar som hänföra sig till väsen, som kunna antagas höra till samma klass och sålunda liksom hafva samma grundtyp, t. ex. vi människor. De kunna då ock såtillvida sägas vara för dessa väsen en och densamma, liksom visserligen alla fenomenvärldar kunna sägas hafva de allmänna bestämningarna gemensamma. För öfrigt kan anmärkas, att B., hvad beträffar idéerna i deras vara i och för Gud eller såsom ideella personer, dels talar om olika slag af sådana och såtillvida låter dem gruppera sig i olika klasser, dels synes antaga, att de ändliga personerna på något sätt äfven i sitt vara för sig skola vara i och för Gud, så att de fattas af honom eller förnimmas af Gud.

Vi hafva nu funnit hufvudpunkterna i B:s idélära och

hafva att tillse deras giltighet i och för sig och i B:s behandling af dem.

Hvad då först beträffar fordran, att idéerna skola vara rationella begrepp, så hafva vi funnit henne framgå såsom en nödvändig konsekvens af B:s idealism och sålunda i sig befogad. Hvad beträffar möjligheten att fasthålla henne, så följa andlighet och evighet och såtillvida osinnlighet ur begreppens natur af klara och tydliga, då de såsom sådana äro inre och oföränderliga. Relativt tillkommer emellertid denna osinnlighet äfven människans begrepp, som dock genom sin abstrakthet äro sinnliga. För idéernas osinnlighet fordras därför ock, såsom vi funnit, att de skola kunna medgifva uppfattningen af det gudomliga medvetandet såsom i dem i och genom sig själf fullständigt bestämdt. Möjligheten åter af en sådan uppfattning är ock i och för sig gifven i och genom idéernas betydelse af begrepp. Närmast följer däraf nödvändigheten att fatta dem såsom hafvande sin grund i medvetandet själf, så att detta är i dem själfbestämdt, då de såsom klara och tydliga måste vara af medvetandet fullt genomträngda. Indirekt kommer man till samma resultat från den andra af ofvan anförda satser, som för B. gälla såsom hufvudstöd för hans idealism, eller den om identiteten af vara och förnimmas. Af denna sats följer ju nämligen, att en motsats mellan förnimmelse och förnummet eller varande kan äga rum antingen endast vid den jämförelsevis dunkla, af medvetandet icke fullt genomträngda förnimmelsen eller ock såsom en motsats mellan en fullkomligare och en ofullkomligare förnimmelse. Men sålunda kan det förra fallet icke äga rum vid begreppet såsom fullt klar och tydlig förnimmelse. Det kan såsom sådant icke hänvisa på något annat medvetandet motsatt såsom sin grund. Och vid fråga om ett medvetande, hvars alla förnimmelser äro begrepp eller fullkomliga, kan icke heller det senare fallet äga rum. Men om nu förnimmelse är bestämning hos medvetandet och begrepp därför det slags förnimmelse, som mest motsvarar förnimmelsens och sålunda äfven medvetandets begrepp, så följer ock, att ett (fullkomligt) medvetande, som fullt motsvarar själfva begreppet, måste vara bestämdt endast af begrepp och visserligen fullständigt bestämdt, då naturligen endast fullständig bestämdhet fullt motsvarar begreppet bestämdhet. Medvetandet såsom fullt motsvarande sitt begrepp måste därför vara

ett inom sig slutet fullständigt och själfständigt bestämdt helt. Och till fordran af ett sådant medvetande kommer man med nödvändighet, emedan det ofullkomliga förutsätter det fullkomliga och man därförutan icke skulle kunna tala om ett ofullkomligt medvetande. Det begreppet fullt motsvarande medvetandet är åter det gudomliga. Och sålunda visa sig idéerna i och genom sin betydelse af begrepp medgifva medvetandets uppfattning såsom fullständigt och alltigenom af sig själf bestämdt och följaktligen uppfylla förut uppställt villkor för osinnlighet.

Härmed medvetandets absoluthet såsom fordran fullständigt häfdad. Hvad beträffar fordran, att idéerna skola vara icke endast förnimmelser utan äfven själfva förnimmande och personliga väsen, så måste jag visserligen äfven biträda henne, men för det första icke utan vidare på den första af de af B. anförda grunderna, att ingenting kan vara i och för ett annat utan att äfven vara i och för sig. Angående denna grund är att märka, att satsen i allmänhet såsom själfklar blott betyder eller kan utbytas mot satsen, att ingenting kan stå i relation till ett annat eller äga någon bestämdhet genom ett annat eller i och genom en annan, utan att äfven på något sätt vara genom sig själf eller själfbestämdt eller äga någon bestämdhet i och genom sig själf, hvad man ock i vissa fall säger vara något i sin sanning. Äfven B. använder uttrycket vara i och för sig, utan att låta det betyda vara för sig eller förnimmas af sig, blott i betydelsen af vara i sin sanning, när han t. ex. säger idéernas vara i och för Gud vara (både) deras sanna vara och deras vara i och för sig. Och vidare må märkas, att nyss angifna allmänna användning af satsen, att allt, som är i och för en annan, också måste vara i och för sig, icke står i strid mot den fordrade identiteten af vara och förnimmas. Satsen innebär i allmänhet angående denna identitet blott att allt, som förnimmes stå i relation till annat eller i och genom en sådan relation hafva någon bestämdhet, ock måste förnimmas hafva någon bestämdhet genom sig själf. Detta är ock det enda, som på grund af nämnda identitet kan (omedelbart) slutas af satsen, och icke att det, som förnimmes af någon, också förnimmes af sig själf eller är ett förnimmande väsen. Endast om det kan visas, hvilket icke torde vara omöjligt men icke hör hit, att idéernas vara i och för sig betyder egentligt ursprungligt eller substantiellt vara, och att sådant

innebär personlighet, kan den ifrågavarande satsen leda till fordran af idéernas personlighet.

Mera direkt ehuru icke alldeles omedelbart kan man föras till nämnda fordran från den af B. enligt det föregående anförda andra grunden för densamma eller samstämmigheten inom och med det hela. Samstämmiga med sitt hela äro de nämligen omedelbart genom att äga dess allmänna art eller form. Och då denna närmast är enheten i det hela, hvilken är lifvet eller själfmedvetandet, äro de sålunda i allmänhet samstämmiga med detsamma genom att vara former af denna enhet och sålunda såsom former af lifvet eller själfmedvetandet eller Guds lif och själfmedvetande. Men denna samstämmighet med det hela och hvarandra måste de haiva eller sådana former måste de vara redan såsom förnimmelser. Omedelbart på grund af samstämmigheten med det hela kunna de vara personliga — ej personer — såsom tillhörande det hela såsom person. För att de på grund af samstämmigheten med det hela skola vara att fatta såsom andra personliga väsen, måste de kunna fattas icke blott såsom bestämningar eller substantiella moment i det hela utan äfven såsom subjekt genom att själfva på något sätt kunna tänkas innehålla och sålunda vara det fullständiga, alltomfattande hela. Subjekt är egentligen endast det hela, och personlighet är närmast en helhetskaraktär eller ett helhetsattribut, som utmärker det hela eller fullständigt bestämda medvetandet till skillnad från momenten eller bestämningarna; och därför kunna dessa fattas såsom subjekt och personer från hvarandra skilda, endast om de kunna tänkas en hvar (såsom innehållande eller) varande på något egendomligt sätt detta hela. Hvad nu beträffar B:s uppfattning, så hafva vi funnit honom fordra, att idéerna såsom personliga väsen skola vara subjekt. Skillnaden mellan förnimmelse eller idéen såsom förnimmelse och förnimmande väsen angifver han ju nämligen så, att, då han låter båda vara former af lif och själfmedvetande, den förra skall vara en sådan form tänkt såsom bestämning hos en annan form och det en dylik form tänkt såsom subjekt för en annan. På samma gång detta visserligen i allmänhet angifver idéen såsom subjekt i dess betydelse af person, är det blott att anse såsom ett allmänt schema för person. I själfva verket fordrar han emellertid, såsom vi funnit, att en form af själfmedvetandet (såsom subjekt och

person) skall äga en fullständig bestämdhet med bestämdhet af allt annat, det hela och hvarje dess moment, hvarigenom det skall kunna innehålla allt detta. Visserligen härleder han icke fordran af denna fullständiga bestämdhet ur fordran att fatta dem såsom personer utan ur deras sammanhang i och genom det hela med detta och hvarandra. Men klart är dock, att om han kan häfda åt dem samma bestämdhet eller, såsom vi ock kunna säga, i egentlig mening fatta dem såsom subjekt, så har han i sak uträttat, hvad som behöfves, eller så är den möjligheten för honom gifven att fatta dem såsom personer. Vid undersökningen af frågan huru det förhåller sig med denna senare möjlighet, är därför den förra möjligheten ett hufvudföremål för undersökning.

Enligt min mening har nu B. icke uppfattadt idéerna såsom subjekt på nu fordradt sätt, såsom egentliga subjekt eller hvad vi nu korteligen vilja kalla subjekt. Subjekt, som innehåller det hela, eller subjekt för det hela och hvarje dess innehåll skall en idé, som framgår af det föregående, enligt B. vara i och genom sin fullständiga bestämdhet på den plats, som den intager i systemet (i serien af lägre och högre väsen), alltså genom positiv bestämdhet af hvarje möjligen lägre och negativ bestämdhet af hvarje möjligen högre väsen. Nu innebär visserligen negativ bestämdhet uteslutning. Men B:s mening synes, såsom förut antydts, vara, att det negativt bestämda lägre fullständigt fattadt skall på något sätt kunna tänkas i sig innehålla det högre. Därhän synes hans förut angifna anmärkning syfta, att en relation icke kan uppfattas utan att det, hvartill den innebär relation, ock uppfattas. B:s mening synes vara att det högre ingår i det lägre, då det senare [väl misskrifning för: förra] icke kan tänkas icke vara det förra [väl misskrifning för: senare] och såtillvida detta förra tänkes vid eller i tänkandet af det andra. Möjligt är ock, att B. menar att det lägre, som från sig utesluter det högre såsom negativ bestämning, står i relation till detta högre och äger genom detsamma en bestämdhet, som uttrycker denna relation, och att i och genom denna bestämdhet det annars uteslutna högre ingår i det lägre och måste af detta senare såsom förnimmande väsen förnimmas. Härvid är dock för det första att märka, att, då relation alltid på något sätt innebär uteslutning, så skulle det, hvartill relationen är relation, endast

ofullständigt kunna ingå i den bestämdhet, som det gifver åt det andra, och sålunda också endast ofullständigt i detta. I alla händelser skulle således det lägre i och genom sin relation till det högre endast kunna ofullständigt innehålla och förnimma detta. Men vidare måste med afseende på båda fallen märkas, att det, såsom B. ock anmärker, endast är inom det högre eller när det lägre tänkes eller förnimmes däri, som det kan tänkas däraf negativt bestämdt. Men för att det skall kunna förnimmas i det högre, måste detta själf förnimmas. Men om det nu skulle kunna innehålla och förnimma det högre endast i och genom sin relation till detta och det för att förnimma denna relation (förut) måste innehålla och förnimma det högre och detta är omöjligt, så följer, att det lägre icke kan enligt den anmärkta tankegången innehålla (eller förnimma) det högre. Eller m. a. o. endast inom det högre (eller från det högres ståndpunkt) kan det lägre (tänkas) vara bestämdt af det högre och skulle då ock endast från det högres ståndpunkt eller af detsamma kunna fattas såsom innehållande och förnimmande detta. Det är möjligt, att B. åtminstone haft en aning om nu påpekade svårighet, och att han velat undanrödja densamma genom den anmärkning hvarom vi förut erinrat, att för Gud, som är positivt bestämd af allt, intet är isoleradt från något annat; att, då Guds förnimmande är fullkomligt och sant, idéerna i sanning och verkligen¹ äro hvad de äro i och för Gud, och att därför detta icke kan upphävas af deras eget ofullkomliga förnimmande, hvadan äfven de själfva på visst sätt måste kunna sägas enhvar hafva allt till innehåll eller förnimma allt. Att åter för Gud allt ingår i allt, synes enligt ifrågavarande anmärkning för B. bero därpå, att, när B. tänker en viss idé (eller i samma tanke som han tänker en viss idé), han ock tänker sig själf och hvarje annan idé. Den ifrågavarande anmärkningen synes fullständigt uttala sig i redogörelsen för systemets begrepp på följande sätt. »Förnuftet har», säger han [därvid], »uti dem alla äfvenså många subjekter och likasom centra för sin uppfattning af sig själf, och det förnimmer sig själf med hela sitt innehåll i det fullständiga förnimmandet af hvilket ibland dem som helst.

¹ hvilket dock nu skulle betyda äfven för sig själfva, d. v. s. icke i sin sanning eller verkligen (på grund af identiteten af vara och förnimmas är något i sanning endast hvad det är såsom sant, d. v. s. af Gud förnummet).

Det har dem således alla närvarande uti sig och det är själfv äfven med hela sitt innehåll närvarande i hvart och ett bland dem, hvaraf följer, att de ock alla äro närvarande i hvarandra» (II 265). Men gifvet är nu för det första, att, såvidt Guds uppfattning af alla väsen i ett slag skall fatta dem i deras särskildhet från honom och hvarandra, så måste den ock fatta dem i deras förhållande af lägre och högre sinsemellan och lägre än Gud. B. har med det anförda blott sagt, att Gud har alla idéerna närvarande i sig på samma gång. Och vidare är gifvet att, då Gud nu såtillvida (eller såsom det hela) tänkes endast kvantitativt skild från idéerna, att han tänkes såsom det (genom positiv bestämdhet) innehållsrikaste, som har det största antalet positiva bestämningar eller alla idéerna till sådana bestämningar, så kan ett högre väsens ingående i ett lägre icke till själfva sin art eller betydelse och sitt sätt vara annat för Gud än för en idé. Därmed, att han i intuitivt tänkande fattar ett visst högre väsen i samma tanke, som han fattar ett annat och lägre, följer icke, att han tänker det förra såsom bestämning eller ingående i det senare. Men då följer såväl, att det endast skulle vara i och för Gud som alla väsendena skulle vara »närvarande i hvarandra» eller icke endast hvarje lägre i hvarje högre, utan ock tvärtom, som ock att det endast skulle vara i och genom sin relativa bestämdhet genom det högre väsendet, som det lägre skulle kunna innehålla det högre.

Och härmed komma vi till det resultat, att B. icke kan fatta idéerna såsom personliga väsen. Det är visserligen klart, att momenten i ett helt måste inom detta vara bestämda af det hela och hvarandra. Och den fullständiga bestämdhet, hvarom det för B. i afseende på idéerna är fråga, är visserligen en deras fullständiga bestämdhet såsom innehåll eller bestämningar hos det hela, men också är den endast en sådan deras bestämdhet inom det hela och icke en fullständig bestämdhet såsom subjekt eller som gör dem till subjekt. Och då icke ens i och för det hela det lägre kan i egentlig mening innehålla det högre, så kan det detta ännu mindre från sin egen ståndpunkt. Intet moment kan så innehålla det hela. Intet kan därför fattas såsom subjekt ens i den allmänna meningen att allt däri innehålls. Att det skall kunna fattas såsom subjekt, är åter villkoret för att det skulle kunna fattas såsom förnimmande, personligt väsen.

Grunden till att B. icke kan fatta idéerna såsom subjekt och personliga väsen ligger, såsom vi finna, i den materiella ofullkomlighet, som han tillägger idéerna. hvilken från hvarje lägre utesluter hvarje högre och därför från hvarje idé utesluter det hela; [ligger alltså i] hans sätt att fatta denna [materiella ofullkomlighet] såsom grundad i systemets begrepp. Nämda ofullkomlighet fyller ett viktigt rum i B:s system, då den skall vara grund till idéernas ändlighet och utgöra den metafysiska förutsättningen för deras formella ofullkomlighet för sig själfva, hvarpå den ändliga världens betydelse af fenomen skulle bero. Genom att omöjliggöra uppfattningen öfver hufvud af idéerna såsom subjekt och personliga väsen upphäfver den nu för B. det första villkoret för förklarandet af världen, hvilken just skall äga betydelse omedelbart endast för en idé såsom ändlig person. Men det ifrågavarande begreppet sträcker sin upplösande betydelse för systemet utöfver världsförklaringen äfven till gudomlighetens och (den absoluta) personens begrepp. Framställningen i det hela hos B. leder öfver hufvud till trenne uppfattningar af det absoluta väsendet, af hvilka de två väsentliga bero på hans begrepp om idéernas materiella ofullkomlighet, och af hvilka ingen låter fasthålla sig.

Enligt den ena skulle det absoluta väsendet vara gifvet i och genom enheten eller själfmedvetandet såsom både ingående i och innehållande alla momenten eller såsom varande både enhet i och af idéerna, så att det skulle vara samma enhet, som såsom ett gemensamt för dem vore enhet i dem och i sin bestämdhet af dem vore det hela, som innehölle dem. Tänkas de ursprungliga väsendena bilda en serie af lägre och högre, skulle det absoluta sålunda visserligen på sitt sätt vara gifvet i seriens utgångspunkt som enhet, men så att denna äfven kunde fattas såsom slutpunkt och följaktligen enheten och det absoluta såsom ett och det samma vore både begynnelsen och ändan och därför i själfva verket intetdera utan utgjorde det hela såsom sammanslutande sig med sig själf och höjdt öfver all kvantitativ bestämdhet och all relativitet. Af sådant hos B., som talar för denna uppfattning, anföra vi först den idealistiska andan af hans system, som uppfattar medvetandet såsom själfmedvetande och uppställer detta begrepp såsom sin princip. Vidare synes hit kunna hänföras det ställe i *filosofiska statslärans propedeutik* (II 220—1), där han,

efter att hafva betecknat alla de ursprungliga väsendena såsom fullkomligt förnimmande eller förnuftiga väsen, säger, att de alla genom det för dem gemensamma lifvet eller själfmedvetandet utgöra ett enda förnuftigt väsen, gudomligheten. Äfven hänföra vi hit hans allmänna schema för jaget, då han låter detta såsom person och förnimmande väsen vara syntes af själfförnimmelsen eller det genom motsättning mot förnimmelsen bestämda själfmedvetandet och förnimmelsen såsom form af själfmedvetandet och sålunda, såsom det kan synas, utgöra själfmedvetandet såsom enhet af sig själf och förnimmelsen eller enhet i och af denna, så mycket mer, som han nu äfven säger, att själfmedvetandet och det förnumna på visst sätt innehållas i hvarandra (II 241, 242). Klart är emellertid att den ifrågavarande läran gör det omöjligt för B. att fatta enheten såsom det hela, såsom både enhet i och af idéerna, då det är gifvet att enheten såsom bestämd af och varande och såtillvida innehållande ett lägre icke på samma gång kunde vara och innehålla ett högre, då det lägre utesluter från sig det högre.

Det andra nu ifrågavarande sättet att fatta det absoluta väsendet är direkt bestämdt genom B:s lära om de ursprungliga väsendena, såsom bildande en serie af lägre och högre. Visserligen säges om det absoluta väsendet, då dess begrepp i sammanhang med denna lära beröres, att det är icke blott enhet utan äfven allhet, både enhet i mångfald och mångfald i enhet, både såsom enhet närvarande i alla momenten och såsom totalitet i sig omfattande dem (I 269), deras både inre enhet och subjekt (I 289, 295). Men dylikt skulle då, hvilket likväl icke sker hos B., i mindre omfattning sägas om hvarje system och hvarje högre i förhållande till ett lägre och blott företrädesvis om det absoluta, emedan det är det innehållsrikaste begreppet (I 291). Men sålunda synes det omöjligt att fatta det såsom närvarande i eller enhet i momenten på annat sätt än det förut granskade sättet, att det såsom förnimmande skulle förnimma sig själf i samma tanke, i hvilken det förnimmer alla momenten, hvarförutom själfva det allmänna problemet om enhet och mångfald blifvit oberördt. I själfva verket är det omöjligt att i det absoluta, såsom det i öfverensstämmelse med den nu ifrågavarande läran skulle vara att fatta, se, icke hvad man däri närmast måste se, ett inom sig slutet helt, utan slutpunkten i en serie af väsen, icke enhet och det

enda, utan ett mångfaldsmoment och ett bland flere andra, låt vara det innehållsrikaste och högsta, men sålunda dock ett relativt, ett kvantitativt begrepp, ett oafslutadt och icke ett absolut. En svårighet innebär dessutom ifrågavarande uppfattning af det absoluta genom det mot personlighetens förut antydda allmänna schema, som dock väl egentligast borde äga tillämpning på begreppet absolut person, stridande uppfattning, som det innebär. Ty under det att enligt nämnda schema, såsom nyss antydts, enheten (thesis, själfmedvetandet) såsom enhet af sig själf och sin närmare bestämning, mångfalden, förnimmelsen, synes skola vara själfva personen, så blir enligt nu ifrågavarande uppfattning det förnimmande väsendet förlagdt på mångfaldsmomentens sida, i hvad som enligt det antydda schemat skulle vara förnimmelse, fastän visserligen nu fattad icke såsom bestämning utan såsom subjekt och det hela och såtillvida ock såsom enhet. Att en idé såsom person på något sätt måste vara en form af själfmedvetandet, fattad såsom subjekt, är naturligt, då idéen omedelbart som sådan just är form af själfmedvetandet. Däremot måste det hela, såsom det synes, nödvändigt omedelbart vara gifvet i och genom enheten själf. I denna motsägelsen en reda i afseende på personlighetsbegreppet. Såsom det innehållsrikaste är det hela ock fattadt såsom ett bland många, således ett mångfaldsmoment.

Enligt den tredje nu i och genom B:s framställning i det hela och särskildt läran om de ursprungliga väsendena såsom bildande en serie af lägre och högre gifna möjligheten att fatta det absoluta väsendet, skulle detta visserligen vara både enhet i och enhet af mångfald, nämligen det ena såsom utgångspunkt eller det lägsta och det andra såsom slutpunkt och det högsta i en serie af lägre och högre skilda. Nu har det visserligen sagts, att det absoluta och hela är både begynnelsen och ändan, både det första och sista, men tydligen blott i bildlig bemärkelse som äfven [det] icke utan bild kan sägas därmed, att det är inom sig slutet eller ett, som sammansluter sig med sig själf och därmed framställer sig såsom ett, utan all relation till annat, fullständigt bestämdt. För öfrigt kan påpekas, att den nu ifrågavarande uppfattningen af det absoluta såsom liksom gifvet i och genom tvenne poler icke allenast i sig är orimlig utan äfven är den bland de anförda tre åskådningarna, som har minst stöd för sig

hos B. Det förra framgår däraf, att det hela för att vara inom sig slutet och samstämmigt måste kunna fattas både såsom enhet i mångfald, då sådana som skola kunna hänföras till ett visst helt måste hafva uti sig något af det hela, som är gemensamt för dem, och såsom omfattande eller innehållande dem, utgörande ett verkligt helt och icke ett blott förhållande, t. ex. en summa. Och vidare då B. själf betecknar det första i serien äfven såsom gifvet i själfmedvetandet såsom det lägsta väsendet, således ett annat väsen än Gud eller det högsta, så kan svårligen hans egen framställning sägas mycket tala för den nu granskade uppfattningen. Endast i den meningen skulle den kunna sägas innebära något rimligt, att det gudomliga väsendet tänkes gifvet i en mångfald af väsen, nämligen i olika grad efter graden af positiv bestämdhet, af hvilka det lägsta vore ifrågavarande väsen såsom enhet i och det högsta, som ock egentligast vore det absoluta, såsom enhet af mångfald. Men liksom denna åskådning visar sig orimlig genom att tillämpa gradationens relativa begrepp på det absoluta, lär den såsom sagdt näppeligen kunna tillskrivas B.

Då B. nu icke kunnat åt idéerna häfda personlighet, så förfalla naturligen för hans vidkommande de angående idéerna förut uppställda frågor eller fordringar, nämligen för det första den med deras egenskap af personliga väsen omedelbart förbundna, att de skola vara ändliga personer, som jämte sitt vara i och för Gud såsom deras sanna vara, i hvilket de äro formellt fullkomliga, skola hafva ett vara för sig själfva såsom ett tillkommet vara, en tillvaro, hvori de äro formellt ofullkomliga med en grund för denna ofullkomlighet i deras ändlighet i det sanna varat och en fenomenell värld såsom en relativt oriktig uppfattning af det sanna varat; vidare då mera speciellt att de i sitt vara för sig, oaktadt i det hela sekundärt och fenomenellt, dock äfven hafva en förnimmelse af sitt sanna och väsentliga vara, som gör att de kunna sägas i nämnda vara tillhöra tvänne världar eller verkligheter eller vara enheter af väsen och fenomen; att äfven om de såsom tillvarande kunna bestämmas af tid och vara underkastade utveckling, [de] likväl måste kunna nå ett stadium af fulländning, hvori de verkligen äro höjda öfver tiden och i egentlig mening odödliga; samt att de i sitt vara i och för Gud skola kunna tänkas gruppera sig i olika slag eller klasser, och att Gud

skall hafva något förnimmande af dem äfven i deras vara för sig. Emellertid kvarstår själfva problemet om deras personlighet. Det har icke fallit bort däraf, att B. icke löst detsamma. Och idéernas personlighet fordras från personlighetsidealismens ståndpunkt, som fattar den ursprungliga verkligheten såsom oändlig person, af den faktiska förekomsten af (ändliga) personer. Såvidt personlighet innebär substantialitet, måste de ändliga personerna i sin egenskap af rent personliga vara substantiella. Och då de såsom sådana icke kunna vara i tiden uppkomna, måste de vara evigt innehåll hos Gud. Och i själfva verket sammanhånga äfven de andra nyss antydda frågorna för B. så nära med detta problem eller hafva ett sådant intresse i och för personlighetsidealismen, att man vid en fullständigare undersökning af frågan om idéernas personlighet icke kan undgå att äfven ingå på dessa frågor. Då vi nu efter en granskande betraktelse af B:s idélära och oberoende af denna lära men på grundvalen af det resultat, hvartill vår granskning ledt oss, öfvergå till frågan om beskaffenheten af en idélära på den Boströmska idealismens ståndpunkt, vilja vi ock ägna vederbörlig uppmärksamhet åt alla nu berörda frågor.

Då nu idéerna vid en filosofisk ståndpunkt sådan som den ifrågavarande till sin beskaffenhet åtminstone ytterst måste vara beroende af det gudomliga väsendet, hvars förnimmelser de äro, och hvori de hafva sin grund, så hafva vi närmast för att söka svaret på våra frågor om idéerna att taga i betraktande nämnda väsens begrepp. Och visserligen hafva vi därvid väsentligen att undersöka detta väsens s. k. attributer eller bestämningar, som omedelbart följa af dess allmänna begrepp eller definition. Egentlig begreppskunskap om ett föremål äga vi ju nämligen endast i och genom dess definition och på den grundade bestämningar och former af föremålet. Och af dessa bestämdheter äro de omedelbart ur definitionen följande i den vetenskapliga progressen gifna före möjliga logiska indelningar af föremålet och tillkomma såtillvida detta i dess enhet och helhet (äro grundformer). Ty vid ett helt, hvars enhet såsom i fråga om mänsklig vetenskap är ett allmänt begrepp, och som sålunda utgör en klass eller ett slag af föremålet, utgöres i regel den egentliga mångfalden af de genom en indelning af begreppet möjliga specifika-tionerna däraf; och attributerna utgöra olika sidor eller synpunkter

för väsendets betraktande eller, som man kanske mera adekvat kan säga, sidor eller bestämdheter som saken har i olika afseenden eller från olika synpunkter ¹ (något hvartill saken står i relation och liksom en punkt hvarifrån hon liksom ses eller betraktas). Det gudomliga väsendets idéer må nu visserligen i och för sig icke bero på en indelning af enheten, lifvet eller själfmedvetandet. Men de utgöra mångfalden hos detta väsen, och såsom mångfald, som fattas såsom själfständiga väsen, falla de inom den mänskliga vetenskapen om Gud på artformernas sida, och i förhållande till dem uttrycka attributerna gudomligheten själf såsom enheten och det hela. Ett bestämmande af idéerna ur gudomlighetens begrepp måste därför väsentligen grunda sig på hans attributer. I dessa hafva vi fördenskull väsentligen att söka grunden till idéernas beskaffenhet. B. har ock i sina satser ur den rationella teologien använt anförda logiska vy eller motiv, i det han skiljt mellan [dels] väsendets, förnuftets attributer såsom dess allmänna ur definitionen följande bestämningar såsom formella och [dels dess] idéer såsom mera speciella eller materiella bestämningar och den egentliga mångfalden eller det egentliga innehållet hos gudomligheten. Emellertid torde man vilja finna en svårighet vid fråga om attributerna såsom innebärande kunskap om Gud och särskildt i fråga om idéerna såsom innebärande en sådan kunskap. Oberoende af attributerna känna vi Gud endast genom det rena själfmedvetandet. Frågas: huru fattas detta, då det såsom enhet ej kan definieras?

Såsom varande den första och allmännaste bestämning, som vi i vårt tänkande tillägga gudomligheten rent i och för sig betraktad och såsom utgörande enheten hos detta väsen, är det enkla själfmedvetandet analogt med det begrepp, som i en mänsklig vetenskap vanligen fattas i en definition på vetenskapens föremål. En egentlig definition är det dock icke, då det såsom enhet icke kan expliceras genom ett omdöme eller endast [kan] genom en nominal förklaring angifvas. Såsom ett enkelt begrepp innehåller det icke heller några synpunkter för ett vidare determinerande af föremålet och skulle sålunda icke angående detta medgifva sådana slags bestämningar som de förut antydda s. k.

¹ Synpunkt användes ibland såsom likbetydande med sida eller själfva bestämdheten.

attributerna. Då vi i det föregående bestämdt den ursprungliga verkligheten och sålunda väsendet eller gudomligheten såsom varande själfmedvetandet, hafva vi emellertid tydligen icke identifierat Gud med det enkla själfmedvetandet, utan med själfmedvetandet såsom varande person eller själfva personen, det själfmedvetande väsendet. Eller vi hafva utsagt detsamma som B., då han betecknar väsendet såsom förnuftet och bestämmer förnuftet såsom ett förnimmande väsen eller fullständigare — emedan nu utan vidare ingen inskränkning i förnimmandet behöfver tänkas — såsom det oändligt förnimmande väsendet. Och detta bestämmande kan tydligen sägas hafva formen af en vanlig definition. Men den förut antydda svårigheten vid en tillämpning af det logiska förfarandet vid determinerandet af Guds begrepp möter just särskildt här.

Det allmänna begrepp väsen (*ens*) eller varande, hvarunder gudomligheten vid det ifrågavarande angifvandet subsumeras, är nämligen tydligen icke endast ett blott för oss första begrepp i allt, utan kan öfver hufvud endast äga betydelse för ett abstraherande diskursivt fattande förnimmande sådant som det mänskliga, som tänker genom att döma. Och själfva det motsättande mot det ändliga, som *differentia specifica* »oändliga» innebär, måste äfven omedelbart äga betydelse endast för oss. Det synes sålunda kunna sättas i fråga, om icke det ifrågavarande bestämmande af gudomligheten äger endast subjektiv giltighet och följaktligen icke innebär någon verklig kunskap om detta väsen själf. Och om definitionen icke äger objektiv giltighet eller är sådan kunskap, så skall, kan det tyckas, detta icke heller kunna vara förhållandet med däraf härledda följdbestämningar. Härei skulle nu ponerade svårighet bestå.

Hvad då nu först beträffar själfva det ifrågavarande bestämmandet af gudomligheten, så må påpekas, att det utgör vårt sätt att i begreppet (eller bestämningen) själfmedvetande fatta Gud och på grund däraf tillägga honom det enkla (reua) själfmedvetandet såsom den i sig första bestämningen¹, om vi på gudomligheten i och för sig tillämpa distinktionen vid det mänskliga vetenskapliga bestämmandet af ett föremål mellan föregående och efterföljande bestämningar. Men på samma gång

¹ Attributerna äro sätt hos oss att fatta, nämligen högst ofullständigt liksom i förkortade former, hvad Gud själf förnimmer.

utsäger det, att Gud icke sammanfaller med det enkla själfmedvetandet utan är något mer, nämligen själfmedvetandet såsom själfmedvetande väsen. I detta är det enkla själfmedvetandet enheten och på grund däraf det, som vi på nämnda sätt kunna fatta såsom den i sig första bestämningen hos gudomligheten, då sakens enhet i förhållande till mångfalden är det helas form, utan hvilken de många icke kunna fattas såsom hörande till det hela. Ty då det är enheten hos Gud, så framträder det på samma gång såsom varande mer än en blott bestämning jämte andra, ett mångfaldsmoment eller egentlig bestämning, nämligen såsom äfven varande det hela själf, som äger bestämningar, fastän tänkt med bortseende från dessa egentliga bestämningar. Ehuru icke tillhörande Gud sålunda isoleradt från sitt innehåll, tillkommer det emellertid honom, sådant det till sin kvalitet eller arten af sitt vara är, och är sålunda ett begrepp hos oss, som äger objektiv giltighet i fråga om Gud. Och då vi nu i och genom det ifrågavarande bestämmandet i det enkla själfmedvetandet fatta Gud, så gifver det oss sålunda eller innehåller det denna objektiva kunskap om honom. Och af samma skäl kan naturligen ock dess användande såsom utgångspunkt för filosofien eller såsom definition på det gudomliga väsendet sägas vara det-samma som användandet af själfmedvetandet såsom filosofiens princip eller utgöra vårt sätt för ett sådant användande. Såsom hafvande form af ett omdöme eller en vanlig definition har det den fördelen framför det enkla själfmedvetandet, att det erbjuder en mångfald af synpunkter för ett vidare bestämmande af väsendet och därmed äfven för dettas betraktande i en mångfald attributer.

Hvad åter nu vidare beträffar själfva dessa bestämningar, så äro de visserligen icke objektiva i betydelse af en mångfald bestämningar hos det gudomliga väsendet i och för sig från sin egen ståndpunkt betraktadt, då ju naturligen ock i och för sig enligt det föregående den egentliga mångfalden hos gudomligheten skall utgöras af hans idéer. Såsom uppfattningar måste de dock i enlighet med det föregående vara uppfattningar af Gud såsom enhet och helhet. Men också äro de icke heller objektiva i den meningen, att de såsom mångfald äro Guds egna uppfattningar af sig (jo, ofullständiga) eller former för hans uppfattning af sig själf. Guds egna uppfattningar eller förnuimmelser äro åter idéerna, hvilka visserligen på något sätt måste vara upp-

fattningar af honom själf, såvidt hvarje bestämning hos en sak på något sätt skall tänkas vara saken själf, men ock enligt förutsättningen skola vara hans uppfattningar af andra väsen (än honom själf) och dessutom skola vara konkreta bestämningar och förnimmelser, under det att attributerna äro abstrakta sådana. Men på grund af sitt förhållande till definitionen såsom ägande objektiv giltighet måste de [attributerna] dock äga sådan giltighet. Såsom omedelbara följder af det i definitionen på Gud om honom predicerade begreppet oändligt förnimmande väsen, hvilka från olika synpunkter äro bestämdheter af detta begrepp, som icke innebära någon omfångsbegränsning af detsamma utan enhvar från sin synpunkt fullt uttömmar dess omfång, äro de t. o. m. samma begrepp, nämligen just från olika synpunkter eller olika sidor däraf. De måste då ock i och för sig äga samma objektivitet som begreppet förnimmande väsen och för det kunskapsägande subjektet själf eller såsom dess kunskap äga samma giltighet såsom dess begrepp eller klara och tydliga förnimmelser eller såsom af subjektet tänkta eller med nödvändighet insedda såsom former af det nämnda begreppet, hvarvid naturligen ock förutsättes, att de måste vara motsägelselösa, enär Gud såsom det absoluta och sanna måste vara fri från all motsats eller motsägelse inom sig. De äro, kan man säga, vårt tänkandes eller objektivt giltiga förnimmandes sätt att tillägna sig det absoluta väsendet och äro därför detta väsen själf såsom närvarande i samma tänkande eller [där] återspegladt. Blott subjektiv giltighet äga de såsom mångfald och abstrakta. Men objektivt giltiga äro de å ena sidan från objektiv synpunkt såsom uppfattningar af gudomligheten, det sant varande (hvarifrån vi genom abstraktion ledt oss till dem) och å den andra från subjektiv såsom tankar genom sin klarhet och tydlighet eller allmängiltighet och nödvändighet. Vi kunna icke förnimma med Guds eget förnimmande, men vi hafva heller icke behof däraf. Däremot kan man säga, att de ifrågavarande bestämningarna, om de kunna i och för sig tänkas, tillfredsställa vårt högsta teoretiska behof eller behof af kunskap, objektivt giltigt vetande, som just är att, på det sätt som vårt tänkande är beskaffadt, kunna tänka en absolut verklighet och däri finna en grund till det gifna. Hufvudsaken för oss i fråga om attributerna är därför att kunna fatta attributets absoluthet såsom ett i och för sig eller, hvilket är det-

samma, under förutsättning af en motsvarande verklighet motsägselöst begrepp och (vidare) att i det andliga och personliga kunna finna denna motsvarande verklighet samt i denna ock finna en grund till det gifna. Vi kunna därför i de ifrågavarande begreppen såsom i sig (eller) utan motsägelse tänkbara anse oss äga en verklig kunskap om Gud i och för sig och såsom grund till det ändliga och världen.

Undersökningen af de ifrågavarande begreppens hållbarhet tillhör metafysiken, ja, sammanfaller i sin fullständighet väsentligen med själfva metafysiken. Vår närvarande uppgift är väl icke direkt en sådan (fullständig) undersökning. Hon hänför sig mera direkt endast till några af attributerna, hvilkas giltighet vi därför vilja visa, men dessa inta likväl inom metafysiken en så central ställning, att hennes egentliga uppgift icke kan lösas utan att på något sätt ett svar äfven gifves på metafysikens hufvudfråga om det absoluta. De attribut, som för oss egentligen äro i fråga, kunna icke vetenskapligt nöjaktigt undersökas utan i sammanhang med en erinran om de attributer, som för sin hållbarhet och tillämpning förutsätta dem, hvarjämte deras fullständiga vetenskapliga belysning kan anses fordra en antydan äfven om öfriga attributer. Vi inleda deras betraktande med en öfverblick af själfva attributtaflan, hvilken redogörelse upptager nu fordrade erinringar och antydningar.

Först erinra vi då angående denna [attributtafla], att vi sluta oss till B:s allmänna schema för angifvandet af attributerna och sålunda upptaga hans indelning och klassificering af dem. Vi söka blott att vid ett par speciella fall fullständigare eller bestämdare, än förhållandet synes oss vara hos B., motivera eller angifva synpunkterna, som leda till de beträffande attributerna. I sak eller i uppfattningen af de ifrågavarande begreppens betydelse afvika vi från B. endast i någon mån i afsende på de attributer, hvarpå lösningen af vår uppgift i fråga om idéerna beror, nämligen så långt som erfordras för denna lösning, hvilken, såsom vi sökt visa, icke gifvits af B. I afseende på nomenklaturen följa vi i vissa fall äfven Sahlins framställning, som synes hafva mera historiskt och kanske språkbrukligt skäl för sig än B:s terminologi.

Hvad nu beträffar klassifikationen af attributerna, så synes mig B. någon gång, t. ex. vid distinktionen mellan enhet i mång-

fald och enhet i allhet, utgå från den gamla indelningen i attributa communia och attributa propria, ibland från skillnaden mellan mera negativa och positiva bestämningar, som ock torde hafva skäl för sig. En annan gång synes han åter i samma fall, t. ex. då han talar om enhet i mångfald och mångfald i enhet, stödja sig på andra af honom icke direkt nämnda grunder. Emellertid synes mig den gamla indelningen i attributa communia och propria nu vara tillämplig, i det fall att något visst attribut närmare bestämmes till olika andra, då de speciellare och särskildt de speciellaste äro propria och de andra communia. Propria äro då egentligen samma begrepp som communia, nämligen dessa senare blott i en egentligare och begreppet motsvarande betydelse, då det ändliga i grunden icke kan vara något annat än det oändliga med en viss inskränkning. Hvad beträffar en annan allmän indelning af attributerna, hvilken B. använder såsom hufvudindelning, nämligen den i logiska (af logos, begreppet) attributer, i hvilka vi betrakta väsendet utan förhållande till det ändliga och världen, och metafysiska, i hvilka vi betrakta det i sådant förhållande i allmänhet såsom grund för det ändliga, så anser jag mig här icke behöfva särskildt fästa mig vid det senare slaget attributer. Vål måste vi i allmänhet inse möjligheten af en förklaring af det ändliga ur Gud eller af att fatta Gud såsom dess grund. Men denna insikt måste kunna vinnas i och genom den logiska betraktelsen af väsendet eller dess logiska attributer. Däremot behöfva vi för vårt ändamål icke göra oss reda för, i hvilka närmare bestämdheter eller betydelser som gudomligheten kan tänkas såsom grund för det ändliga. Vi inskränka således den betraktelse af väsendet, som nu för oss är i fråga, inom de s. k. logiska attributernas sfär.

Till indelning af dessa kommer B. först från den förut anförda definitionen på förnuftet såsom oändligt förnimmande väsen genom att betrakta det dels mera allmänt eller formellt [såsom] väsen eller förnimmande i allmänhet (Sahlin) utan afseende på skillnaden mellan objekt och subjekt: huru det är, och dels mera speciellt reellt i vidsträckt bemärkelse eller materiellt såsom ett visst väsen (Sahlin): hvad det är; och genom att i senare fallet betrakta det dels blott såsom ett förnummet objekt med bortseende från att det tillika är förnimmande väsen eller subjekt och dels såsom tillika varande subjekt. Och detta leder till tre

attributer, hvilka vi i saklig öfverensstämmelse med B. kunna kalla oändlighet, realitet (i inskränkt bemärkelse) och medvetande eller medvetenhet. Och då dessa attributer kunna närmare bestämmas från ännu andra synpunkter, från hvilka väsendet låter betrakta sig, så kunna de äfven betecknas såsom olika slags attributer, oändlighetsattributer o. s. v.

Af det sagda framgår, att de tre nyss anförda synpunkter, från hvilka väsendet omedelbart på grund af definitionen låter fatta sig, stå till hvarandra i förhållande af ofullständigare och fullständigare eller obestämdare och bestämdare, och att därför de tre attributerna eller slagen af attributer också förhålla sig till hvarandra på samma sätt (såsom obestämdare och bestämdare). Detta gör att man i det hela i fråga om de logiska attributerna på något sätt kan tala om ett första obestämdt attribut, hvaraf de öfriga äro närmare bestämningar eller speciellare former. Och såsom detta första attribut måste man naturligen fatta bestämningen absoluthet, oändlighet eller helhet, som naturligen ock uttrycker en fordran med afseende på väsendet, med hvilken egentlig spekulation eller metafysik, filosofien såsom den universella vetenskapen, måste begynna, liksom den ock historiskt är den begynnande filosofiens första fordran med afseende på väsendet, uttryckt i de första grekiska filosofernas fråga: hvad är τὸ πᾶν?

Till nyss ofvan antydda andra synpunkter för väsendets betraktande, från hvilka ock de tre anförda attributerna låta närmare bestämma sig, kommer man, menar jag, från det helas begrepp. Och de motsvarande attributerna äga då naturligen ock omedelbar användning vid den formala betraktelsen af väsendet. Men då det hela också är det begrepp som bestämmes vid den reala och noologiska betraktelsen, så äga de naturligen ock tillämpning vid dessa betraktelser, och attributerna därvid motsvara naturligen respektive attributer från den formala synpunkten och kunna anses såsom ett slags upprepningar inom speciellare sfärer af dessa senare.

Olika synpunkter för betraktelse erbjuder det hela, dels emedan det måste fattas i allmänhet såsom ett (varande) något, föremål, och dels genom sin speciella betydelse såsom helt. Denna betydelse gör det nödvändigt att fatta det lika ursprungligt såsom både enhet och mångfald eller att tillägga det både enhet

och mångfald såsom lika ursprungliga bestämningar. Historiskt hafva visserligen i afseende på dessa bestämningar tvenne ensidiga riktningar förekommit, af hvilka den ena, den monistiskt panteistiska (och dynamiska), gifvit primär betydelse åt enheten, hvaraf mångfalden skulle förklaras, och den andra, den pluralistiska (mekaniska), fattar mångfalden såsom det ursprungliga och grund till enheten. Såvida nu mångfaldsmomenten, på samma gång de äro eller innehålla något annat än enheten, då denna fattas panteistiskt såsom ett obestämdt, också måste innehålla denna, emedan ett moment icke kan tänkas utan det hela, eller vara enheten på närmare sätt bestämd och den närmare bestämningen tillför det determinerade en ökning af innehåll, så skulle antagandet af mångfalden och således det innehållsrikare såsom grundad i enheten, det innehållsfattigare, såsom ofta anmärkts, komma i uppenbar strid med substantialitetsgrundsatsen = e nihilo nihil, då det mer af innehåll, som ingår i mångfalden, skall ha sin grund i intet. Nu är visserligen panteismens lösen, att determination är negation och sålunda inskränkning eller upphäfvande af innehåll i stället för tillökning däraf, hvarvid det determinerade skulle utgöra en lägre grad af verkligt än det odeterminerade. Men det är orimligt att tala om inskränkning och grad af ett enkelt. Ty enkel måste enheten, hvarifrån man utgår, vara, enär man annars i enheten ursprungligen hade ett i någon mån konkret, hvari skillnad kunde göras mellan innehåll och innehållande, och det konsekventa då vore att låta all mångfald vara lika ursprunglig som enheten. Inskränkning af ett enkelts omfång är visserligen tänkbar genom tillökning af innehållet, men vid förklaring af denna inskränkning ur enheten skulle just den nämnda svårigheten från substantialitetslagens sida möta. Inskränkning af ett enkelt i anseende till innehållet skulle endast kunna betyda upphäfnings af det enkla; och det, hvaraf något är grad, måste därför vara ett konkret, som har både enhet och mångfald, men med ett fullkomligare förhållande dem emellan eller en mångfaldens fullständigare bestämdhet af enheten, än graden företer, eller åtminstone måste olika grader hafva mer eller mindre af det helas innehåll uti sig. Dessutom skall, då ingenting kan negera eller upphäfva sig själf, inskränkning af enhetens omfång förutsätta ett inskränkande motsatt. Och liksom man sålunda (enligt det nu anförda) icke kan komma till mångfalden hos det hela, om

man utgår från enheten såsom det enda ursprungliga, så kan man icke heller från mångfalden såsom ursprunglig komma till enheten eller till det hela såsom verklig enhet. Liksom i förra fallet enheten, skulle nu ett hvart af de många vara ett rent enkelt. Att sålunda antaga en ursprunglig mångfald enkla är detsamma som att antaga en mångfald skilda, som [ursprungligen] icke sammanhånga med hvarandra eller utgöra ett helt. Men huru de [någonsin] skola kunna tänkas sammanhånga eller bilda ett helt, är obegripligt. Öfver hufvud gäller att skilda, som icke i och för sig bilda ett verkligt (reellt) helt eller själfständigt väsen, hvari de ingå såsom moment, äro motsatta. Dock är själfklart, att de, om de på något sätt ingå i ett verkligt helt, sammanhånga med och bestämma hvarandra. Men lika själfklart är, att sådana skilda icke utan ett sådant tredje förmedlande, hvari de ingå, kunna stå i förhållande till och bestämma hvarandra, hvilket ju är uttryckt därmed, att en relation förutsätter ett gemensamt för membra (fundamentum, tertium relationis) och en (real-) grund för relationen (ratio relationis).

Af det nu anförda följer, att enhet och mångfald måste vara lika ursprungliga hos det hela och detta sålunda omedelbart kunna fattas från både det enas och det andras synpunkt. De synpunkter, från hvilka väsendet såsom ett helt eller det hela kan fattas, kunna då sägas vara å ena sidan dels i likhet med allt varande såsom ett för sig, skildt från annat, dels med afseende på sammanhanget inom sig såsom helt, och å den andra dels från enhetens dels från mångfaldens synpunkt. Och af dessa fyra synpunkter, hvilka, om de ock icke äro af B. uttalade, hvilket jag svårligen kan finna, åtminstone hvad det andra paret angår, leda till samma attributer, som han framställt, torde de båda förra lämpligast kunna användas såsom hufvudsynpunkter och de båda senare för att närmare bestämma hvad väsendet är från de båda andra synpunkterna. Och i det hela skulle man i fråga om väsendets attributer, och visserligen närmast de logiska, kunna komma till en klassifikation genom att såsom allmänna hufvudsynpunkter använda den formala, [den] reala eller objektiva, ontologiska och [den] ideala, subjektiva eller noologiska och [sedan] närmare bestämma, hvad väsende är från hvardera af dessa synpunkter genom att betrakta det dels såsom ett för sig, dels med afseende på sammanhanget inom sig samt slutligen i hvartdera

fallet af dessa senare betraktelser fatta det dels från enhetens dels från mångfaldens synpunkt¹.

Af det slags förhållande mellan obestämda och bestämda, som, enligt hvad vi nu finna, kan göras gällande mellan de olika hufvudklasserna af attributer, nämligen på grund af ett sådant förhållande mellan synpunkterna för väsendets betraktande, följer att man äfven kan leda sig till attributerna på annat sätt än genom en analys af definitionen på väsendet såsom absolut förnimmande väsen, nämligen på syntesens eller den logiska determinationens väg, därigenom att man utgår från det allmänna begreppet väsende (*ens*) och visserligen närmast från det allmänna begreppet oändlighet eller helhet och därifrån syntetiskt medels logisk determination fortgår ända till de fullständigaste bland de noologiska attributerna. De andra attributerna äro jämförelsevis formella i förhållande till de noologiska. Särskildt gäller detta om de formala attributerna, som därför företrädesvis äro blotta fordringar af blott hypotetisk giltighet, tills man funnit en verklighet eller ett materiellt, som motsvarar dem. På frågan om möjligheten att finna sådan verklighet beror afgörandet mellan skepticism och egentlig positiv filosofi. Å andra sidan kan man icke anse sig fullt fast och säker i det reella (materiella) bestämmandet eller fasthålla det, utan att man funnit tänkbarheten i och för sig eller under förutsättning af en motsvarande realitet af de formella bestämningarna. Sålunda, fastän vi i det föregående kommit till fordran att fatta medvetandet såsom själfmedvetande och absolut verklighet, måste vi för full visshet om giltigheten af en sådan uppfattning göra oss reda för begreppet absolut och finna dels dess giltighet i och för sig, dels medvetandets personlighet [såsom] motsvarighet däremot.

Vi öfvergå nu till ett kort angifvande af attributerna² såsom de af B. tilläggas väsendet, och hvilka delvis äro motiverade i det föregående, och hafva då först det *formala attributet* oändlighet eller absoluthet, hvilket, allteftersom väsendet från formal synpunkt betraktas blott såsom ett för sig, skildt från

¹ I stället för enhet och mångfald såsom synpunkter i det speciella synes B. och ibland äfven Sahlin (t. ex. subjekt och person) använda skillnaden mellan attributum commune och proprium, hvilket väl ock kan ha skäl för sig, såvidt det ena (från enhetens synpunkt) är obestämdare än det andra.

² Kursivering och spärrning i detta stycke och sid. 40 härröra från utg.

aunat, eller inom sig, kan närmare bestämmas såsom yttre oändlighet, absolutet i inskränkt bemärkelse, att väsendet icke har något jämte sig, hvarifrån det är att skilja, och inre oändlighet eller systematiskhet, sammanhang eller sammanslutenhet inom sig. Och betraktadt från enhetens och mångfaldens synpunkter innebär det förra attributet självständighet, vara i och genom sig själf och fullkomlighet eller fulländning och [det senare attributet] systematiskhet, enligt hvad vi funnit, enhet i mångfald, likartighet, sammanslutenhet inom sig, homogeneousitet och mångfald i enhet eller enhet af mångfald eller allomfattning, det fullständigaste formala uttrycket för helhet. De motsvarande *objektiva*, egentligt *real*a eller *realitetsattributerna* äro (enligt Sahlin) allmännare: substantialitet, mera speciellt (B.): osinnlighet, egentlig väsenhet, ursprungligt vara eller vara i och för sig; och (enligt Sahlin) allmännare: kausalitet (realt sammanhang), speciellare (B.): organiskhet (motiveradt af lifvets ursprunglighet: reell systematiskhet), hvilka från enhetens och mångfaldens synpunkter specificera sig det ena till andlighet och evighet och det andra (enligt B) till makt och allmakt eller (enligt Sahlin) till lif och individualitet. *Medvetenhets*- eller de *noologiska*, *subjektiva attributerna* från de speciellare synpunkterna äro å ena sidan medvetenhet i inskränktare bemärkelse (enligt B. absolut förnuftighet), som innefattar själfmedvetenhet [B.; enligt Sahlin själfmedvetande] och [all-]vetande (Sahlin; enligt B. allsjälfmedvetenhet), och å den andra förnuftighet (Sahlin; enligt B. personlighet), som innefattar subjekt eller jaghet ([Sahlin;] enligt B. vetande) och personlighet. ([Sahlin;] enligt B. allvetenhet), som sålunda fullständigast uttrycker hvad väsen är.

De attribut, som för lösningen af vårt problem om idéerna äro af största betydelse, äro naturligen de, som mest uttrycka väsendet såsom det hela, som i sig innefattar en mångfald af moment, men närmast begreppen systematiskhet och organiskhet (eller formell och reell systematiskhet). Visserligen är person eller personlighet det egentliga fullständigaste uttrycket för väsendet såsom det hela. Men personlighet är det noologiska och sålunda konkretaste uttrycket för system. Och just därför måste vi veta, om de allmänna begreppen af det hela medgifva, att det kan fattas så, att dess moment såsom person, idéerna, kunna tänkas icke blott

såsom moment, bestämningar eller förnimmelser, utan äfven såsom förnimmande väsen. Och sålunda föras vi närmast till undersökning af nämnda allmänna begrepp. (Naturligen är det också i första hand systemets begrepp, som har att lösa det allmänna problemet om enhet och mångfald, hvilket för vårt syfte är af betydelse.) Hvad vi särskildt angående personlighetens begrepp blott såsom sådant behöfva veta, är, om det kan tänkas innebära absoluthet. Men sedan vi i det här föregående förts till fordran af en sådan uppfattning, återstår för dess fasthållande endast att vi kunna tänka begreppet absoluthet i och för sig utan motsägelse och finna personlighet motsvara detta begrepp. Men just härför är en undersökning af det helas och in specie systemets begrepp af nöden, då systematiskhet är det formella begreppet absoluthet fullständigt [fattadt]. Genom vår undersökning af detta begrepp i intresset för vårt problem angående idéerna få vi insikt om dess hållbarhet i och för sig och behöfva icke särskildt för personlighetsbegreppet i rent idealistiskt intresse undersöka absoluthetens begrepp.

I det hela måste vi nu enligt det föregående tänka enhet och mångfald. Och då man vid system alltid förutsätter något, en princip, genom hvilken såsom enhet en mångfald förenas till ett inom sig slutet helt, hvori de många ingå såsom moment, så visar sig därmed systemet såsom den egentliga formen för det hela. Systemets problem är därför det helas problem och, allmänt uttryckt, kan frågan därvid sägas vara den om enhet och mångfald eller möjligheten att förena båda. Och gifvet är, att vi, för besvarande af denna fråga, närmast hafva att undersöka de allmänna former för sammanhang, som äro gifna i den mänskliga vetenskapen såsom ett system af begrepp, hvilka former visa en mångfald genom enhet bilda ett helt. Tydligt är nämligen å ena sidan att visserligen intet för oss gifvet system helt kan motsvara systemets allmänna begrepp (det ursprungliga systemet), emedan detta är form för absoluthet. Men å andra sidan är ock klart, att någon uppfattning af detta icke står att vinna, om icke för oss i erfarenheten gifna system på något sätt kunna gifva en anvisning därpå. Och då fråga för oss nu är om systemets allmänna begrepp såsom sådant, systemet från formal synpunkt, söka vi naturligen en sådan hänvisning i vetenskapen

såsom det formala systemet eller i de logiska formerna för sammanhang mellan begrepp såsom de allmännaste former.

I det vetenskapliga systemet är nu enheten gifven i och genom dess princip såsom det logiskt högsta och första eller allmännaste begreppet om vetenskapens föremål. Mångfalden utgöres af detta begrepps determinationer eller former, i hvilka det är den vetenskapliga progressen kan tänkas, och som kunna delas i hvad Sahlin kallar grundformer — såsom mig synes motsvarande den äldre logikens attributa propria — [och artformer:] grundformer, hvilka omedelbart följa af definitionen eller grundbestämningen, utgörande de former eller sätt, hvarpå vetenskapens föremål sluter sig tillsamman såsom ett, eller som utmärka det såsom ett helt, och äro olika sidor (eller synpunkter) af denna [grundbestämning]; och artformer, hvilka medels de förra kunna inses ur begreppet och utmärka mångfalden och därför mera egentligt kunna sägas utgöra mångfalden i vetenskapen. Det allmänna förhållande, hvari enhet och mångfald och de många sinsemellan framträda vid den vetenskapliga progressen såsom en fortgång från grund till följd, är den logiska subordinationen. Alla artformer kunna därför på något sätt sägas vara subordinerade under enheten. Sinsemellan äro de artformer, som på samma grad [grund?] äro underordnade denna, koordinerade [samarter].

Att af nu angifna till den mänskliga vetenskapen hörande förhållanden koordinationen icke kan hänföras till det ursprungliga systemet, så att mångfaldsmomenten i fråga om detta eller några bland dem skulle vara gifna i och genom detta förhållande, kan lätt inses, då de koordinerade såsom motsatta utesluta hvarandra och icke kunna ingå i samma hela. Eller enheten, det hela kan såsom gifvet i det ena icke äfven vara gifvet i det andra, eller man hade icke ett enda helt, utan lika många hela som moment, d. v. s. i själfva verket intet helt utan blott enhetslös mångfald. Enheten skulle nämligen vara blott formell, ett allmänt och sålunda en relation eller ett tertium relationis, som alls icke skulle kunna tänkas utan en grund i ett reellt helt, hvari båda relationsleden inginge såsom moment, men som ju nu icke kunde antagas.

Nu kan man möjligen föreställa sig, att ensamt den logiska subordinationen utan all koordination skulle vara formen för det ursprungliga sammanhanget, så att det ursprungligt varande

skulle bilda en fortlöpande serie af i logiskt subordinationsförhållande stående skilda, sålunda, att af hvilka två bland dem som helst det ena vore logiskt öfverordnad och det andra underordnad och visserligen omedelbart utgjorde den enda tänkbara specifikationen af ett visst annat såsom sitt närmaste allmänna. Det är nu icke omöjligt, att B. i synnerhet i sitt äldre filosoferande under någon påverkan från Schelling (utan uppfattning af determinationen såsom negation eller inskränkning af det allmännas omfång) tänkt sig förhållandet på sådant sätt¹.

Om nu icke det i hvarje fall logiskt underordnade skulle inskränka sitt omedelbart öfverordnades omfång, och visserligen alla de underordnade omedelbart eller medelbart skulle hafva samma omfång, nämligen enhetens, så skulle likväl subordinationsförhållandet medföra, att det ena af hvilka två som helst vore innehållsfattigare än det andra och därmed öfver hufvud leda till samma svårigheter som B:s lära om idéernas materiella ofullkomlighet. Då alla de ifrågavarande skilda hafva samma omfång, kan det visserligen sägas vara samma enhet eller hela, som på ett ofullständigare eller fullständigare sätt framträder i dem alla. Däremot kan denna enhet icke vara både enhet i och af momenten eller på samma gång den ingår i alla också innehålla alla. Den kan nämligen såsom varande och såtillvida innehållande ett lägre icke på samma gång vara och innehålla ett högre. Dessutom kan den, fastän det högre väl kan sägas innehålla det lägre, äfven såsom varande det högsta, på grund af dettas blott kvantitativa betydelse såsom just högsta, icke äga den afslutenhet inom sig själf, som det hela såsom enhet både i och af mångfald måste äga. Det innehållsrikaste är ett relationsbegrepp och medgifver i och för sig tänkandet af ett ännu högre. Och såsom gifven i det högsta är enheten såtillvida till begreppet blott partiell enhet likaväl som såsom gifven i ett lägre och sålunda öfver hufvud blott partiell enhet. Motsatsförhållandet vid den ifrågavarande subordinationen är visserligen blott ensidigt, i det att endast det lägre utesluter det högre, och

¹ Manuskriptet har här ett par luckor: omedelbart följer satsen »Såsom talande härför kan erinras . . .», därefter »På samma gång finnes dock visserligen annat, som talar mot den ifrågavarande uppfattningen, såsom t. ex.»; fortsättningen förete en del öfverkorsade partier, af hvilka här ett infogats såsom enklast öfverledande till det följande. Utg.

inte tvärtom. Men likasom den ömsesidiga motsatsen vid koordinationen finna vi nu äfven att denna ensidiga motsats i förening med gradförhållandet vid det hypotetiskt antagna subordinationsförhållandet omöjligt [kan] tänkas såsom form för sammanhanget inom det ursprungligt varande.

Efter det resultat i fråga om det nämnda ursprungliga sammanhanget, hvartill vi nu kommit, återstår oss endast en logisk analogi för uppfattningen af detsamma, nämligen förhållandet mellan ett begrepp och dess grundformer (och mellan dessa själfva). Vi hafva då nu att närmast se till hvad som ligger i detta förhållande.

Därvid finna vi att äfven vid detta de skilda kunna sägas hafva samma omfång. Men vid ifrågavarande grundformer såsom olika sidor af begreppet tänker man bestämdheter, som saken eller begreppet har i olika afseenden eller från olika synpunkter, och som enhvar från sin synpunkt fullt uttömma det för [dem] alla gemensamma omfånget, och som kallas grundformer, emedan de äro omedelbara former af det gemensamma och logiska grunder för andra former. Såsom enhvar från sin synpunkt uttömmande sitt gemensammas omfång äro emellertid de ifrågavarande formerna icke hvarandra uteslutande delar af detta omfång (koordinerade), och i sin betydelse blott af omedelbar form af det gemensamma är den ena bestämdheten hvarken innehållsfattigare eller innehållsrikare än den andra. Såsom hafvande samma omfång med enheten äro de enhvar identiska med denna. Bestämdheter af ifrågavarande [slag] äro t. ex. hvad angår triangelns begrepp [tresidighet och trevinklighet, och det är] tydligt, att begreppet af tre linjer, af hvilka de två tillsammans äro större än den tredje, är från en viss synpunkt alldeles samma sak eller begrepp som begreppet tresidig figur, liksom förhållandet naturligen ock är med begreppet tre vinklar, som tillsammans äro lika med två räta. Men begrepp (eller föremål), som på sådant sätt fullt täcka eller äro hvarandra, kunna naturligen ock sägas innehålla hvarandra. Ty innehåll (bestämning) i en sak är naturligen logiskt, då begreppet icke får fattas rumligt, något som saken i ett visst afseende är. Och såsom identiska på angifvet sätt måste då enheten och hvarje moment kunna sägas innehålla hvarandra. Genom enheten och såtillvida medelbart kunna nu naturligen momenten ock sägas vara identiska med

och innehålla hvarandra. Närmast hafva vi emellertid att påpeka identiteten mellan enheten och etthvert moment, hvilken tydligare gifver oss ett inom sig samstämmigt helt såsom enhet i och af mångfald. Det är samma enhet och hela, som framträder i det ena mångfaldsmomentet och i det andra, men icke såsom vid det förut betraktade subordinationsförhållandet på ett ofullständigare sätt eller fullständigare sätt i det ena än i det andra. Såsom ingående i och bestämd af samt såtillvida varande och innehållande den ena formen kan därför enheten, på samma gång den ingår i hvarje annan form, ock sägas vara bestämd af och innehålla hvarje sådan [eller] innehålla alla. Det är alldeles ett och detsamma med sig själf identiska ena, som såsom ett gemensamt ingår i de många, och som i dem, nämligen alla tillsammans och icke i något enskildt bland dem såsom ett innehållsrikaste, är fullständigt bestämdt och i denna fullständiga bestämdhet utgör ett helt, hvari de innehållas. Intet kvantitativt förhållande [alltså]. Det hela eller enheten [är] A och O, enhet i och af mångfald.

Frågan för oss blir nu den, om detta förhållande kan tillämpas på det ursprungligt varande, eller dels om det ifrågavarande identitetsförhållandet är i och för sig eller såsom blott form (och sålunda visserligen under förutsättning af en motsvarande verklighet) tänkbart, dels om själfmedvetandet eller personligheten såsom den af oss nu förutsatta ursprungliga verkligheten kan tänkas såsom ett helt i enlighet med samma förhållande. Båda frågorna äro af centralt metafysisk natur, hänförande sig till metafysikens hufvudbegrepp, det absoluta väsendet i och för sig betraktadt, och kunna anses i metafysiken framkallas af en dylik betraktelse som den, som i våra föregående inledande undersökningar förekommer i erinran om B:s bevis för sin idealism och med den bildar en hel metafysisk tankegång. Sedan man genom en sådan betraktelse förts till fordran att fatta medvetandet eller själfmedvetandet såsom en i och genom sig själf fullständigt bestämd verklighet, kommer man helt naturligt till frågan om hvad som ligger i begreppet om en sådan verklighet eller om tänkbarheten i och för sig af en sådan. Och då man funnit denna tänkbarhet i begreppet om systemet såsom ett helt, som är enhet i och af mångfald, följer af sig själf af de båda föregående frågorna den om själfmedvetandets motsvarighet mot systemets

begrepp. Att vi nu kommit in på frågorna om systemets begrepp i och för sig och om denna motsvarighet, så att vi icke kunna lösa vår uppgift i fråga om idéerna utan något svar på dessa metafysiska hufvudfrågor, visar, huru mycket vår undersökning rör sig på metafysisk grund och botten. Vi kunna emellertid icke inlåta oss på dem mer, än som behöfves för lösningen af nämnda uppgift.

Innan vi öfvergå till den första af de båda anförda frågorna, erinra vi, att analogien med grundformerna i en mänsklig vetenskap för uppfattningen af mångfaldsmomenten i det ursprungligt varande icke kan innebära, att de såsom bestämdheter af enheten få anses såsom sidor af densamma i egentlig bemärkelse eller utan att man tillika förutsätter, att synpunkterna, hvarifrån de äro sidor, sammanfalla med dem själfva eller med själfva sidorna. Annars skulle de ju såsom enhetens bestämdheter innebära en relation, som icke får tänkas i fråga om det ursprungligt varande. Fordran af nämnda sammanfallande är åter nödvändig, då relation icke är något ursprungligt och det fordrade sammanfallandet i själfva verket blott är ett annat uttryck för det ursprungliga såsom ett bestämdt, hvarken blott enhet eller blott mångfald. Och således visserligen — hvilket är detsamma — ett i och genom sig själf bestämdt. Spörsmålet är nu icke egentligen, om det ursprungligt varande skall vara ett bestämdt och sålunda själfbestämdt. Till ett jakande svar härpå ha vi kommit genom vår föregående granskning af de båda extrema ståndpunkterna panteism och mekanism. Det ursprungligt varande är ett urfaktum eller en urförutsättning. Utan frågan är, huru eller under hvilken form det ursprungligt varande skall vara att fatta för att kunna tänkas såsom endast i och genom sig själf bestämdt. Men detta är just den första af nyss uppställda frågor, till hvilken vi därför nu öfvergå.

Hvad då nu beträffar denna fråga, så torde man möjligen vilja finna några svårigheter vid densamma. Sålunda torde man kanske vilja spörja, huru idéerna enligt uppfattningen af dem efter analogien med ett begrepps grundformer skola kunna skiljas från Guds attributer, då äfven en saks attributer kunna fattas såsom grundformer. Härpå är emellertid att svara, att attributer är ett till den mänskliga vetenskapen hörande begrepp och att förnuftets (väsendets) attributer därför äro grundformer till dess

[väsendets] begrepp, sådant detta i den mänskliga vetenskapen om detsamma eller i metafysiken, den filosofiska teologien, genom en definition, d. v. s. genom begreppet oändligt personligt väsen, angifves och utgör principen och enheten i nämnda vetenskap. De äro från definitionen erhållna sidor, bestämdheter af detta begrepp från olika synpunkter och höra sålunda till den mänskliga vetenskapen om väsendet. Idéerna åter skola vara sidor af själfmedvetandet, icke sådant det omskrifvet i en mänsklig vetenskap om Gud utgör enhet i denna, utan sådant det såsom ett enkelt förutsättes utgöra enheten hos själfva det gudomliga väsendet.

Möjligen skulle man äfven, då nu inga från själfva bestämdheten skilda synpunkter, hvarifrån de vore bestämdheter, skulle vara gifna, vilja anmärka, att det icke funnes något kännetecken, hvarigenom de kunde skiljas från koordinerade, som visserligen skola vara olika bestämdheter af ett och samma från samma synpunkt, men i fråga om hvilka såsom ursprungliga denna synpunkt skulle sammanfalla med själfva enheten. Härpå få vi svara, att kännetecknet just ligger däri, att de ursprungliga mångfaldsmomenten tänkta efter ett begrepps grundformer skulle vara omedelbara former af enheten, under det att koordinerade väl kunna vara omedelbart motsatta artformer af sitt begrepp, men icke omedelbara former däraf, utan förutsätta grundformerna såsom sådana omedelbara former. Kan en bestämdhet fattas såsom omedelbar form af ett begrepp, så visar hon sig därmed såsom en grundform af detsamma. Vidare skulle man möjligen vilja finna en svårighet vid tillämpningen af den ifrågasvarande analogien på det ursprungliga sammanhanget på den grund, att ett begrepps grundformer, hvaremot idéerna skulle svara, utmärka begreppet såsom enhet och helt till skillnad från artformerna (såsom under begreppet subordinerade sinsemellan koordinerade begrepp, såsom andra själfständiga begrepp än hufvudbegreppet) såsom utgörande den egentliga mångfalden hos detta begrepp och i vetenskapen om detsamma.

Härpå må först svaras, att distinktionen mellan grundformer och nämnda artformer i den mänskliga vetenskapen beror på ifrågasvarande begrepps abstrakthet eller generalitet i det hela (formell enhet, relation). På grund af denna [abstrakthet] antager vid en viss punkt determinerandet karaktären af logisk

division, så att begreppet, hvarom vetenskapen handlar, framträder i bestämdheter eller former, som äro koordinerade och motsatta och utgöra nya själfständiga föremål för betraktande och bestämmande, och som därför visa sig såsom egentlig mångfald i förhållande till hufvudbegreppet. Vore ett begrepp icke i det hela abstrakt, skulle det icke kunna framträda i annan mångfald än sådana begrepp, som i den mänskliga vetenskapen utgöres af grundformer, och som visserligen i detta fall såsom icke hafvande ett korrelat i artformer icke (lämpligen) kunde kallas grundformer utan endast i allmänhet former af begreppet. Såsom enhet i mångfald kan ett begrepp alltid af oss fattas såsom abstrakt, då det såsom ett gemensamt i de många kan fattas genom sig själf (utan de många) och af ett abstraherande tänkande äfven för sig själf (med bortseende från de många). Såsom abstrakt är det en form, ett förhållande, formell enhet och visserligen en form eller karaktär hos det hela, som momenten måste äga för att vara därmed så samstämmiga, att de kunna höra till detsamma. I sina artformer är ett begrepp i och för sig abstrakt och således blott form eller formell enhet, då det i och för sig kan vara bestämdt genom såväl den ena som den andra af tvänne motsatta artformer. I sina grundformer är åter begreppet icke i och för sig abstrakt, då de i dem icke utesluta hvarandra och det i fråga om enhvar endast kan vara bestämdt på ett visst sätt eller det bestämda sätt, som grundformen angifver. Med afseende härpå kan det såsom enhet i grundformerna kallas reell enhet på samma gång det väl kan fattas såsom form, men icke i och för sig är det eller icke är blott form. Såsom enhet af sina grundformer eller fullständigare såsom enhet i och af dem är det total enhet, det ifrågavarande hela själf. I förhållande till hufvudbegreppet såsom (formell och reell) enhet i mångfald äro de många bestämdheter eller former, nämligen af begreppet. I förhållande till begreppet såsom (total) enhet af mångfald äro de bestämningar eller innehåll. Då ett begrepp såsom enhet i mångfald för människans abstrakta tänkande alltid är abstrakt, kan det af detta tänkande antagas såsom varande mer än en blott form eller äfven reell enhet endast genom att hafva någon betydelse, som visar, att det icke är ett blott förhållande utan närmast såsom på sin grund hänvisar på det väsendet (såsom ett enda), som har den i begreppet fattade egen-

skapen. Det ursprungliga väsendet måste nu vara en i sig reell och total enhet i och af, allhet af bestämdheter och bestämnin-
gar, som alla måste tänkas efter analogien med ett begrepps
grundformer utan något korrelat i artformer.

Till det resultat angående befogenheten och nödvändigheten
att tänka idéerna eller mångfalden hos det ursprungligt varande
efter analogien med ett begrepps grundformer i den mänskliga
vetenskapen och icke efter dess artformer, till hvilket vi nu
kommit, tillägga vi emellertid nu vidare, att nämnda analogi
blott såsom sådan dock visserligen icke ensamt kan läggas till
grund för uppfattningen af dem såsom en mångfald själfstän-
diga väsen eller personer. Vi hafva kommit till systemets all-
männa begrepp såsom begreppet om ett inom sig fullt har-
moniskt helt, i hvilket finnes enhet och mångfald, men utan all
motsats dem emellan. I stället äro de i visst afseende identiska,
och den korrelation, hvori vi fatta dem, kan då endast hafva
subjektiv giltighet och bero på att vårt diskursiva tänkande kan
fatta ett helt (liksom blott utifrån) endast genom att först tänka
det upplöst i sina beståndsdelar och sedan finna ett visst för-
hållande mellan dessa och efter detta förhållande sammanfatta
det hela. Af momentens identitet med enheten följer naturligen
ock identitet dem emellan.

Emellertid hafva vi kommit till systemet såsom ett helt,
hvori enhet och mångfald kunna tänkas tillsammans, så att det
kan sägas vara en enhet, som är mångfald, och en mångfald,
som är enhet. Hvad som fordras för fasthållande af detta be-
grepp är nu blott ett verkligt, som motsvarar detsamma. Men
sålunda hafva vi kommit till dess tänkbarhet i och för sig (så-
som blott form) eller absoluta betydelse (såsom blott form). Med
afseende på idéerna innebär emellertid detta resultat blott, att
de under förutsättning af medvetandets eller själfmedvetandets
motsvarighet mot systemets begrepp kunna tänkas såsom ett full-
ständigt och alltigenom af sig själf bestämdt helt. Däremot
räcker icke systemets allmänna begrepp till för uppfattningen af
dem såsom en mångfald personer. Eller närmare uttryckt så
skulle man icke omedelbart från nämnda begrepp kunna komma
till den uppfattning af idéerna såsom särskilda subjekt, som ut-
gör förutsättning för möjligheten att fatta dem såsom personer.
Ty visserligen kan man säga, att systemets allmänna begrepp i

och genom uppfattningen af enheten såsom enhet i och af mångfald med nödvändighet för till tänkandet af det hela såsom ingående i hvarje moment, i och med detsamma enheten tänkes såsom i momenten närvarande. Men då härvid nu det hela skulle på alldeles samma sätt tänkas i momenten, skulle man icke genom detta tänkande kunna komma till olikhet mellan momenten såsom subjekt och sålunda icke heller till en flerhet särskilda subjekt. Man skulle kunna säga allt vara i allt eller hafva ett inom sig åtskildt, som läte tänka sig liksom närvarande i hvarje punkt (så att man i hvarje punkt hade det hela), ehuru omedelbart blott i en viss bland dem och genom denna i de öfriga, men i alla på fullkomligt¹ sätt. Men därmed skulle man icke från det hela hafva kommit till en verklig mångfald hela, utan i alla fallen blott ha att göra med ett och samma i enheten gifna hela och subjekt, blott liksom repeteradt i momenten. Det slags ingående af det hela i momenten, som skulle vara gifvet härigenom (genom ett sådant repeterande af det hela), skulle i sak icke gifva mer, än som för det hela såsom förnimmande skulle vara gifvet därigenom, att det tänkte sig själf i samma tanke, i hvilken eller på samma gång som det tänkte momenten. Skall det vara möjligt för oss att från det hela komma till uppfattningen af idéerna såsom subjekt och personer, måste vi fortgå från betraktelsen af detsamma från blott formal synpunkt till speciellare betraktelse. Vi lämna icke därmed systemets begrepp utan fatta det närmast blott under den speciella formen af organism, som är reallt, objektivt system, för att se till, hvad det begreppet gifver vid handen i fråga om idéernas personlighet och göra tillämpningen däraf vid ideal, subjektiv, noologisk betraktelse af det hela. Äfven vid den noologiska betraktelsen hafva vi att göra med systemets begrepp, då personlighet från ideal synpunkt skall motsvara system från formal. Men då själfmedvetande och lif eller lefvande äro identiska och det senare begreppet är mera formellt än det förra, så kan systemets allmänna begrepp tillämpas på personlighetens begrepp endast under den närmare bestämdhet eller modifikation, som organismens begrepp innebär, så att personligheten tänkes vara idealt, noologiskt system. Tydligen äro vi emellertid i och genom nu

¹ Ofvan ordet »fullkomligt» står skrivet ordet »samma». Utg.

antydde undersökning om idéernas personlighet inne på den frågan, om medvetandet eller personligheten låter tänka sig såsom system eller ett helt i betydelsen af enhet i och af mångfald, till hvilken, jämte den om tänkbarheten i och för sig af ett sådant helt, vi i det förra fördes, sedan vi kommit till nödvändigheten att tänka momenten i det ursprungliga hela efter analogien med grundformerna i den mänskliga vetenskapen. Vi kunna ock nu behandla frågan om själfmedvetandets subsumtion under systemets eller absoluthetens begrepp väsentligen endast tillsammans med och i nämnda undersökning, så att ur denna svaret på frågan må kunna uttagas. Endast ett par anmärkningar må förut göras angående den ifrågavarande subsumtionen för att i allmänhet visa dess tänkbarhet, af hvilka den ena vill visa, att något hinder för denna tänkbarhet icke möter från enhetens sida i fråga om det ursprungliga hela såsom själfmedvetande, och den andra vill finna ett stöd för samma tänkbarhet hos mångfalden i samma hela.

Hvad då först beträffar enheten hos det nu ifrågavarande hela, så skulle den utgöras af det s. k. rena eller enkla själfmedvetandet. Och på samma gång detta genom sin enkelhet måste såsom form kunna fattas såsom universell eller allt omfattande och således kan tillkomma personen såsom det alltomfattande hela, så tala våra föregående inledande undersökningar för att det icke är en blott form utan äfven bör tänkas såsom reell enhet i och för en mångfald, som skulle vara att tänka efter analogien med grundformerna i den mänskliga vetenskapen, och själfmedvetandet för den skull vara att fatta icke endast såsom enhet i utan äfven såsom enhet af denna mångfald. En bekräftelse på själfmedvetandets och lifvets betydelse af reell enhet [är], att det icke kunnat förklaras ur det icke lefvande eller icke medvetande eller såsom en relation mellan sådana väsen. Det stöd från mångfaldens synpunkt för en sådan uppfattning, som vi nu vilja anföra, är ock negativt och vill blott påpeka, att idéernas egenskap af personliga väsen skulle icke såsom i fråga om blotta ting, t. ex. i det kroppsliga universum, där dessutom saknas den enhet, som själfmedvetandet är i den personliga tillvaron, lägga hinder i vägen för att de såsom mångfald hos det ursprungliga hela tänktes efter den nämnda analogien utan fastmer tala för en sådan betraktelse. Enligt det begrepp

om personliga väsen, hvartill den faktiska erfarenheten leder, stå dessa väsen icke till hvarandra i förhållande af logisk subordination, då intet personligt väsen kan tänkas såsom genus eller species i förhållande till något annat. Icke heller kunna sådana väsen i sanning tänkas stå i förhållande af logisk koordination eller motsats till hvarandra, såsom ting göra, då de [personliga väsendena] i sina rent personliga egenskaper, i teoretiskt afseende mera formellt i sitt tänkande och begripande och i praktiskt mera reellt i den sedliga pliktbestämda och i den sant rättsliga och religiösa viljan, väl måste erkännas vara samstämmiga, hvilket förutsätter det ifrågavarande identitetsförhållandet dem emellan. Den förra anmärkningen leder till uppfattningen af själfmedvetandet såsom enhet i och den senare till [uppfattningen af själfmedvetandet såsom] enhet af mångfald. Rent i och för sig skulle själfmedvetandet i enlighet härmed vara att fatta såsom fullt konkret, i och genom en fullständigt bestämd verklighet.

Vända vi oss nu, för att komma till lösning af frågan om idéernas personlighet, till en betraktelse af organismens begrepp, så skola vi ock i detsamma med tillhjälp af det allmänna begreppet system finna en ledning till ett jakande svar på frågan. Såsom organiskt är det hela substantiellt och lefvande. Och såsom organer eller moment i en organism och samstämmiga därmed eller bestämda af dess form eller enhet, som är lifvet, måste äfven idéerna vara att fatta såsom lefvande eller af lifvet delaktiga. Men om de härvid betraktas blott i de bestämdheter, i hvilka de äro omedelbara former af enheten, som icke från sig utesluta något af det hela, skulle de icke (alla) kunna vara organer hos sitt hela. Endast en viss bland dem kan under förutsättning af ett visst förhållande mellan dem i denna bestämdhet blott såsom sådan vara ett sådant organ. Om de inom det hela såsom organiskt betraktas eller kunde betraktas endast i ifrågavarande bestämdheter, skulle de nämligen visserligen vara lefvande och fullkomligt lefvande och substantiella, ja personliga, men endast såsom former af det hela lif och själfmedvetande, så att i själfva verket endast ett eller endast en substans vore det lefvande, endast ett väsen vore person, nämligen det hela. Men nu måste organerna i en organism äfven i sig själfva hafva lif eller själfva vara subjekt för lifvet och utgöra substanser och

makter, ehuru visserligen endast relativt, då de såsom substanser förutsätta det hela och därför redan i den bestämdhet, i hvilken enhvar är omedelbar form af enheten och i egentligaste mening skulle vara själfbestämd, måste innebära en relation till detta. Såsom i sig själfva lefvande kunna därför organerna i det egentliga hela icke utan inskränkning hafva uti sig själfva lifvet eller det lefvande hela eller dess lif. M. a. o. betyder detta, att momenten såsom organer i det hela endast kunna till en viss grad hafva uti sig dess lif eller det lefvande hela samt då visserligen såsom en mångfald (endast) i olika mått hafva uti sig detta. Och då organer i en organism måste vara fullständigt bestämda i denna af det hela och genom att utöfva eller mottaga bestämdhet i förhållande till hvarandra (såsom subjekt för lifvet själfva principer för bestämmande), följer visserligen ock, att de endast kunna i viss och sinsemellan i olika grad äga fullständig bestämdhet inom det hela och makt till bestämmande öfver sitt innehåll. Närmast innebär eller förutsätter emellertid gradförhållandet dem emellan att deras skillnad sinsemellan icke endast är den kvalitativa, hvarigenom de äro omedelbara former af enheten, utan äfven måste vara en kvantitativ, så att de i olika mått hafva uti sig det hela eller dess innehåll och i det afseendet äro högre och lägre i förhållande till hvarandra. Och då de själfva utgöra allt innehåll hos det hela och intet finnes utom detta, är sådant möjligt endast därigenom, att det ena af hvilka två som helst innehåller det andra utan att själf i detta innehållas, hvilket åter i fråga om idéerna med deras omedelbara betydelse af former af enheten och dennas betydelse af att i och för sig vara det hela innebär, att den ena af hvilka två som helst utan att själf innehållas i den andra genom enheten innehåller denna uti sig. För öfrigt skulle visserligen det lägre inom det hela och ett högre vara bestämdt af detta, fastän negativt därigenom att det uteslöte det ifrån sig. Det lägre skulle nämligen icke kunna tänkas i det högre utan såsom icke varande detta. Däremot skulle härvid det högre kunna sägas vara positivt och absolute bestämdt i och genom ett lägre ehuru endast jämförelsevis. Ty fastän endast genom enheten bestämdt af det lägre skulle det likväl vara själfbestämdt i detta såtillvida, som det i och för sig vore bestämdt af enheten. Men på samma gång vore det endast relative själfbestämdt i det lägre eller be-

stämmt af detta endast i och genom relation till det hela, då det kunde tänkas vara bestämt däraf genom enheten endast däri-genom att denna vore det hela, som intet moment såsom en omedelbar form af enheten omedelbart är. Emellertid skulle man på grund af det anförda kunna säga, att idéerna såsom organer i sitt hela skulle inom detta vara fullständigt bestämda genom att omedelbart i enheten och sin bestämdhet såsom omedelbara former af denna eller sina annars egentligt absoluta bestämdheter vara bestämda af det hela och genom att vara positivt och negativt bestämda af hvarandra. Och å ena sidan skulle tydligen härvid till det lägres bestämdhet af det högre höra äfven något slags positiv bestämdhet, nämligen en bestämdhet, som det hade i relation till det högre, då det annars inom det högre på grund af bristande innehåll skulle vara både jämförelsevis obestämt och af det högre, som icke kunde vara för detsamma likgiltigt, bestämbar. Å andra sidan skulle bristen på fullständig bestämdhet, hvad beträffar den högsta idéen, endast ligga i dess bestämda grad af relativitet i förhållande till det hela, då såsom annars bestämd af endast positiva bestämningar dock denna äfven skulle förutsätta det hela.

Då vi emellertid nu i likhet med Boström kommit till fordran af ett förhållande mellan idéerna, som påminner om deras materiella ofullkomlighet hos B. och visserligen äfven kan kallas för en sådan ofullkomlighet, torde vara lämpligt, innan vi gå vidare, att fästa uppmärksamheten på olikheten mellan oss och B. i afseende på detta begrepp. Först visar sig då en olikhet däri, att B. vill härleda ifrågavarande ofullkomlighet redan ur systemets allmänna begrepp, under det vi anse oss kunna komma till densamma först från organismens begrepp. Redan i allmänhet såsom innehåll hos det hela eller för att kunna tänkas såsom innehåll hos detta måste idéerna enligt B. tänkas såsom materiellt lägre än det hela och materiellt lägre och högre i förhållande till hvarandra, under det att vi anse, att det först är såsom organer hos det hela såsom reellt lefvande system eller organism, som de kunna så fattas. Vidare är det hos oss på grund af vår uppfattning af systemets begrepp en gifven sak, att den högre idéen endast i och genom enheten, såsom den där ensam närmast har idéerna till innehåll, kan innehålla den lägre idéen, under det att en sådan uppfattning svårligen eller alldeles

icke kan tillskrifvas B. och omöjligen kan det, såvidt han låter de ursprungliga väsendena såsom lägre och högre bilda en serie af logisk subordination. Härmed sammanhänger ock en annan olikhet mellan oss och B., nämligen att vi förlägga den ifrågasvarande skillnaden mellan lägre och högre endast till idéernas sfär och icke till de ursprungliga väsendena öfver hufvud, sålunda äfven Gud inberäknad. Äfven det enligt denna skillnad i serien högsta eller innehållsrikaste väsendet är endast en idé, nämligen visserligen den högsta, men som dock äfven är något relativt, som förutsätter det hela och väsentligen äfven genom detta innehåller de öfriga idéerna. Härigenom är det möjligt både att tänka det hela i sig utan uteslutning innehålla momenten äfven i deras materiella olikhet samt sålunda för sig i sin fullhet vara närvarande i hvarje eller att med idéernas materiella ofullkomlighet förena uppfattningen af det hela såsom både enhet i och af mångfald och att hålla det hela själf fritt från all kvantitativ bestämdhet eller att, om man bildligt vill hänföra det till väsendena såsom bildande en serie, fatta det såsom varande både utgångs- och slutpunkt för serien eller det första och det sista, både A och O, men i själfva verket såsom varande hvarken det ena eller det andra utan i sig höjdt öfver all kvantitativ bestämdhet eller höjdt öfver allt mått (ingen relativitet för det hela själf, blott inom det). Sådan bestämdhet kan däremot visserligen göras gällande med afseende på idéerna såsom organiska moment i det hela, men tangerar icke detta själf eller gör icke detta själf relativt, då det endast är genom enheten såsom enhet i och af mångfald, som den högre idéen kan tänkas innehålla den lägre. Härigenom visar sig det kvantitativa förhållandet i fråga om idéerna så långt ifrån upphäfva det helas systematiska enhet i och af mångfald eller harmoni inom sig, att det tvärtom förutsätter denna. Också är det klart, att [det är] på grund af denna, som det hela kan tänkas för sig vara i sin fullständighet närvarande i det lägre momentet såväl som i det högre. I begreppet system såsom slutenhet inom sig ligger upphöjdhet öfver all blott kvantitativ bestämdhet, och det utgör enligt det föregående det fullständigt fattade formella begreppet absoluthet; kan därför det organiska hela oaktadt idéernas materiella ofullkomlighet såsom dess organer fasthållas så-

som fullkomligt system, så kan det ock oaktadt denna fasthållas såsom absolut.

För att nu återgå till idéerna såsom organiska moment i det hela, så må de först vid sin skillnad sinsemellan såsom innehållsfattigare och innehållsrikare belysas genom en jämförelse med koordinerade skilda och med sinsemellan i förhållande af logisk subordination stående begrepp, då de med båda-dera visa likhet, men ock väsentlig olikhet. Genom att kunna fattas såsom omedelbara former af lifvet såsom ett gemensamt förete de sålunda en likhet med koordinerade begrepp eller föremål, men skilja sig från sådana därigenom att de äro att fatta efter analogien med bestämdheter eller former af ett och samma icke från samma synpunkt såsom koordinerade utan från olika synpunkter (afseenden), som enhvar fullt uttömmar det gemensammets omfång. Genom att förhålla sig till hvarandra såsom lägre och högre eller innehållsfattigare och innehållsrikare, af hvilka hvarje innehållsfattigare innehålls i hvarje innehållsrikare, förete de en likhet med begrepp, som stå till hvarandra i förhållande af logisk subordination, men skilja sig från sådana dels därigenom, att det högre icke omedelbart och icke heller genom något annat moment såsom ett förmedlande (vid subordination ett genus intermedium) utan endast genom enheten innehåller det lägre, dels därigenom att det lägre genom det högre äger någon närmare bestämdhet, som uttrycker dess relation till det högre, under det att vid den logiska subordinationen det innehållsrikare är närmare bestämning af det innehållsfattigare. På samma gång, medan den ena af två idéer måste närmast tänkas såsom innehållsfattigare än den andra, måste de alla såsom organer tänkas äga fullständig bestämdhet. Vi erinra därför nu vidare med stöd af det föregående, att de såsom organer äro fullständigt bestämda genom bestämdhet omedelbart af det hela såsom former af det eller dess enhet (i mångfald), af de andra momenten genom att intaga (medels enheten) en bestämd plats såsom lägre eller högre sinsemellan, sålunda att enhvar genom enheten innehåller hvarje möjligen lägre och är bestämd i och genom relation till hvarje möjligen högre samt naturligen innehåller det lägre äfven i dess bestämdhet i och genom relation till hvarje möjligen högre idé. Så bestämd är idéen fullständigt bestämd inom det hela eller såsom moment, bestämning, organ.

För B. voro, såsom vi erinra oss, idéerna, i deras fullständiga bestämdhet inom det hela, äfven subjekt och förnimmande personliga väsen. Då han emellertid, såsom vi anse säkert, icke fattade denna fullständiga bestämdhet såsom gifven på samma sätt, som den nu fattats gifven, i det att enligt B. en högre idé icke genom enheten utan omedelbart skulle innehålla den närmast lägre idéen och genom denna en möjligen därefter lägre o. s. v., så kan det sättas i fråga, huruvida icke omöjligheten för honom att fatta idéerna såsom subjekt och förnimmande väsen berott just härpå, och om icke vårt sätt att komma till den ifrågavarande fullständiga bestämdheten möjliggör samma uppfattning. Enheten, hvarigenom den högre idéen skall tänkas innehålla den lägre, och som såsom ett förnummet eller bestämning är lifvet, är ju nämligen i och för sig själfmedvetandet. Och lika omöjligt som det är att tänka något, som icke innehålls i själfmedvetandet, vara en förnimmelse eller ett förnummet, lika nödvändigt kan det synas vara att så fatta allt, som i själfmedvetandet ingår, hvadan hvarje idé, som genom enheten innehåller en annan, synes böra förnimma denna och sålunda vara ett förnimmande väsen. Och vidare, om det att förnimma är att med själfmedvetande bestämma och organerna såsom lefvande äro subjekt för lifvet och därmed med detta som enhet bestämma sitt innehåll, och om lifvet är själfmedvetandet, så kan man ju synas äfven från denna betydelse af förnimma komma till uppfattningen af idéerna i deras betydelse af organerna i den oändliga personen såsom förnimmande väsen.

Hvad då beträffar sist uppkastade fråga, anmärka vi, att, om det endast är genom att medels enheten, själfmedvetandet innehålla något annat, som ett moment eller en idé kan fattas såsom subjekt och förnimmande väsen, så kan för det första den lägsta idéen, som endast är form af själfmedvetandet utan att genom detta innehålla någon annan idé, icke så fattas (såsom subjekt eller person) och öfver hufvud ingen lägre idé förnimma en högre. Men vidare skulle ingen lägre idé kunna vara förnimmande väsen i förhållande till eller såsom sådant väsen förnimma bestämdheter, som det har genom möjligen högre idéer, enär den skulle hafva dessa bestämdheter icke genom att innehålla själfmedvetandet, utan genom att innehållas i detta och de högre idéerna. Och en lägre idé skulle i själfva verket, såvida

(subjekt och) personlighet är ett det egentliga helas attribut, kunna fattas såsom subjekt endast genom att med bortseende från hvarje möjligen högre idé själf fattas såsom den högsta och sålunda tänkas genom enheten eller själfmedvetandet innehålla allt hvad som i detta ingår och således vara det hela, hvilket uttalar den sauning, som kan anses ligga i B:s sats, att hvarje idé blott för sig betraktad (eller i sin blott positiva bestämdhet) är själf det högsta och äger alla dess attributer. Äfven af det skälet skulle nu den lägsta idéen icke kunna fattas såsom person, emedan hon icke kunde subsumeras under systemets, det till sin form mera egentliga helas och personlighetens allmänna schema. Såvidt nämligen det hela (systemet) måste tänkas i sig hafva enhet och mångfald eller såsom enhet i och af mångfald, så erfordras för dess allmänna schema trenne åtskilda, af hvilka ett förhåller sig såsom enhet till två andra såsom mångfald, och icke såsom omedelbart i fråga om den lägsta idéen blott tvenne, i fråga om hvilka man icke skulle kunna tala om något såsom mångfald till skillnad från ett annat såsom enhet, då båda skulle tänkas bilda ett helt, som vore lika mycket ett omedelbart gifvet i det ena som i det andra. Då personlighet är helhetsattribut, så måste dess allmänna schema motsvara det helas schema, och med upptagande af B:s schema för jaget [II 240] måste i bestämdhetens moment i fråga om antithesis alltid förutsättas en flerhet, hvilket icke kan tänkas i fråga om den lägsta idéen, tänkt inom det hela. Nämda schema skulle därför nu icke kunna tillämpas på denna.

För öfrigt må i afseende på den förevarande frågan erinras, att, om subjekt, förnimmande väsen, personlighet är helhetsattribut, så kan ingenting annat vara egentligt subjekt och person än för det första själfmedvetandet själf i dess fullhet och afslutenhet såsom enhet i och af mångfald och vidare dess bestämningar, såvida de såsom former af själfmedvetandet kunna tänkas enhvar på något egendomligt sätt innehålla eller vara detta i nämnda dess fullhet. Men däraf följer för det första, att, då ingen lägre idé kan såsom materiellt ofullkomlig innehålla det hela i dess fullhet, så kan icke heller någon sådan vara (subjekt eller) förnimmande väsen. I nämnda ofullkomlighet kan idéen endast vara ett organ och sålunda visserligen lefvande och något i någon grad själfbestämt och själfmakt, men ett för-

nummet och icke subjekt eller förnimmande väsen. Men vidare följer af det sagda, att den princip, som i och för sig säges vara själfmedvetandet, med hvilken lifvet är identiskt, betraktas i och för sig, när den fattas eller kan fattas såsom subjekt eller i sin fullhet såsom enhet i och af mångfald. I annat fall eller där den väl måste förutsättas såsom princip för vissa bestämningar (verkningar), utan att kunna fattas i nämnda fullhet, är den blott lif som ett objekt, förnummet, en makt eller själfmakt, men icke själfmedvetande och sålunda förnummen icke rent i och för sig utan blott i sina bestämningar (verkningar, yttringar), emedan den i och för sig är själfmedvetandet, förnimmandet och icke ett förnummet. Om sålunda en lägre idé kan sägas såsom lefvande vara subjekt för lifvet och därmed bestämma sitt innehåll, så är det sålunda just med lifvet i allmänhet blott såsom själfbestämmande eller en princip för bestämmande, om ock hos den särskilda idéen på något särskildt sätt beskaffad, och icke med själfmedvetandet, som denna idé bestämmer sitt innehåll.

En särställning ibland idéerna intager emellertid den högsta idéen, då det är tydligt, att den såsom å ena sidan positivt bestämd af alla de öfriga liksom visserligen af sig själf såsom omedelbar form af enheten kan sägas genom denna innehålla allt, som i densamma ingår, men å den andra likväl icke fullkomligt (såsom det hela) själfbestämd i detta innehåll, kan fattas såsom subjekt och förnimmande. På samma gång den är något i det hela eller utgör ett dess organ, kan den därför äfven fattas såsom ett personligt väsen, hvaremot alla öfriga eller lägre idéer fattade inom det hela endast kunna betraktas såsom dess organer. För öfrigt gäller det om alla idéerna, att de inom det hela såsom förnimmande väsen kunna fattas dels från subjektiv synpunkt såsom förnimmelser och dels från objektiv såsom något förnummet eller varande. Fattade såsom organer äro de nu tänkta från objektiv synpunkt och äro då såsom organer blott former af det helas lif fastän visserligen på förut angifvet sätt mer eller mindre innehållsrika och själfbestämda. Man kan med B., då han talar om dem såsom moment af systemet, beteckna dem såsom centra eller subjekt för Guds egen uppfattning af sin verklighet, själfständiga former af hans lif, som en hvar i sig på sitt sätt reflektera detta i dess inre rikedom. Fattade såsom

förnimmelser äro de förnimmelser af sådana former, hvari Guds inre reflekterar sig inom sig själf. Endast den högsta idéen skulle såsom förnimmelse för Gud äfven vara förnimmelse af ett personligt väsen, men endast af ett sådant, såvidt den objektiva sidan af personligheten, nämligen lifvet, för Gud icke är skild från den fullständiga eller subjektiva sidan, personligheten. Äfven såsom person skulle den vara en reflex af det hela. Hvad beträffar de öfriga idéerna, så skulle de genom sin fullständiga bestämdhet i och genom positiva och negativa bestämningar endast vara fullständigt bestämda inom det hela eller såsom dess organer.

Emellertid visar det sig på grund af systemets begrepp och dess tillämpning på organismens begrepp, både att uppfattningen af idéerna endast såsom organer hos det hela och icke äfven såsom varande subjekt är en ofullständig uppfattning af dem, och att det är lätt att därifrån öfvergå till deras uppfattande såsom subjekt¹. Då nämligen på grund af det föregående det högre organet endast genom enheten kan innehålla det lägre och således förhållandet mellan idéerna i deras betydelse af organer såsom lägre och högre icke upphäfver systemets begrepp, enligt hvilket hvarje idé genom enheten såsom varande det hela kan tänkas innehålla hvarje annan idé, så är tydligt, både att äfven den i det liksom färdiga² hela såsom organ lägre idéen kan tänkas genom enheten innehålla den högre, och att den icke fattas fullständigt utan att äfven så tänkas. Men så tänkt såsom innehållande äfven hvarje högre fattas den icke blott såsom organ utan såsom subjekt. Tänkt såsom subjekt tänkes en idé genom enheten innehålla icke endast hvarje möjligen lägre idé utan äfven hvarje möjligen högre och visserligen hvarje lägre idé i hvarje dess bestämdhet i och genom relation till hvarje högre idé. Utom såsom moment och organ i det hela måste sålunda hvarje moment fattas äfven såsom själfst varande det hela och

¹ Då frågan är om ideell personlig organism, annars icke! Fordran på att organen skola vara subjekt kan m. a. o. endast uppfyllas i fråga om noologisk organism.

² [Häri villkoret] att det hela kan liksom förut tänkas färdigt såsom subjekt och sålunda fattas icke endast i allmänhet såsom system utan äfven såsom organism med idéerna i deras förut angifna fullständiga bestämdhet såsom lägre och högre af hvarandra såsom organer och innehåll.

subjekt, och först sålunda fattadt är det fullständigt fattadt. Såsom subjekt är åter hvarje idé, då enheten i sig eller det hela är själfmedvetandet såsom enhet i och af mångfald, förnimmande väsen eller person. Och sålunda hafva vi nu kommit till möjligheten att fatta Guds idéer icke endast såsom förnimmelser hos honom, utan äfven såsom personliga väsen och visserligen såsom ändliga personer, då det utom den materiella ofullkomlighet, som den ena af hvilka två bland dem som helst har i förhållande till den andra, alla såtillvida äro materiellt ofullkomliga i förhållande till det hela, att de för sitt innehåll eller sin konkretion förutsätter detta (alltså äfven den högsta blott relativt själfbestämd). Klart är ock, att de äro sådana ändliga personer icke endast i sitt vara för sig själfva eller såsom själfva förnimmande utan äfven för Gud såsom förnumna af honom, som tydligen måste fatta dem både i deras materiella ofullkomlighet i förhållande till honom och hvarandra och såsom kunnande i och genom enheten enhvar tänkas vara det hela. Och äfven är gifvet, att på samma gång de såsom Guds förnimmelser eller af honom förnumna äro klart och tydligt och sålunda sant fattade, så måste de alla, när de tänkas för sig själfva eller såsom själfva förnimmande och med enheten genomträngande sig och sitt innehåll (det hela), på grund af sin materiella ofullkomlighet och allt efter dennas grad, endast kunna relativt fullkomligt med enheten bestämma eller klart förnimma detta alloändliga rent andliga innehåll, hvaraf då ock måste följa en relativt ofullkomlig och oriktig uppfattning af detsamma. Därmed måste de ock hafva för sig själfva (en tillvaro i) en relativt ofullkomlig värld, som är fenomen för dem af Guds sanna rent ideella värld. Och i det hela hafva vi sålunda i och med möjligheten att fatta idéerna såsom personer också kommit till dem såsom personer i den mening, hvari B. fattar dem, eller kommit till lösning af vår hufvudfråga i afseende på idéerna, nämligen huruvida och huru de skola kunna fattas på samma gång såsom förnimmelser hos Gud och själfständigt förnimmande och personliga väsen, som på samma gång hafva ett ursprungligt vara i och för Gud och ett sekundärt vara, en tillvaro för sig själfva, och i det förra äro fullkomliga, nämligen formellt, i afseende på lifvets kvalitativa renhet och klarhet, och i det senare ofullkomliga. Och grunden

till dessa förhållanden med idéerna hafva vi funnit i det absoluta gudomliga väsendet såsom ett oändligt.

Liksom vi utgått från B:s personlighetsidealism, bestämmandet af den ursprungliga verkligheten såsom absolut personlig eller gudomlig verklighet, så hafva vi ock, såsom visat sig, kunnat upptaga hennes grundtankar i afseende på idéerna, att de äfven skola vara personliga väsen (genom att kunna fattas såsom subjekt), som äro fullkomliga i och för Gud och ofullkomliga för sig själfva och hafva grunden till denna såväl fullkomlighet som ofullkomlighet i Gud, nämligen till den förra idéernas rena andlighet såsom Guds förnimmelser och till den senare i en materiell ofullkomlighet i och för Gud. Min afvikelse från B. består nu egentligen i en olika motivering och däraf följande olikhet i uppfattningen af dessa grundtankar. Grunden till att B. misslyckades i försöket att lösa sitt problem angående idéerna kan sålunda enligt mig närmast sökas i hans uppfattning af nämnda materiella ofullkomlighet, som såväl gjorde det omöjligt för honom att låta en lägre idé genom enheten eller själfmedvetandet verkligen innehålla det hela och en högre idé och sålunda att fatta idéerna såsom subjekt, hvilket var ett villkor för möjligheten att tänka dem såsom personer, som ock för honom grumlade själfva det absoluta och personlighetens begrepp och försvårade eller omöjliggjorde dessa begrepps fasthållande. Grunden åter till nämnda uppfattning kan ytterst sökas i motiverande af den ifrågavarande ofullkomligheten ur systemets allmänna begrepp eller ur idéernas allmänna betydelse af innehåll i det hela. På grund därav inför han i det ursprungliga systemet en ordning eller en skillnad mellan lägre och högre såsom innehållsfattigare och innehållsrikare såsom villkor för skillnaden mellan ett innehållet och [ett] innehållande, i följd hvaraf det (sålunda) lägre i och för det hela äfven från sig utesluter det högre och kan vara i någon mån positivt bestämdt därav endast i och genom en relation därtill. Väl må man tala om en ordning såsom ett förhållande mellan lägre och högre inom det ursprungliga systemet, t. ex. i uttrycket väsendenas system, och låta hvarje moment däri hafva sin särskilda plats. Men man tager då system icke blott i den allmänna formella bemärkelsen utan i den mera reella af organism (äfven ideell); och man kan då tänka en sådan ordning utan relativitet för det hela och [utan] omöjlighet att låta det lägre

fullständigt fattadt äfven innehålla det högre. Det är i själfva verket endast formellt betraktad såsom system, som den oändliga personen af B. användes såsom grund för förklaringen af idéerna såsom personliga väsen och deras betydelse såsom sådana väsen. I det att vi, där det kunnat vara behöfligt, med särskild motivering utgått från uppfattningen af gudomligheten såsom oändlig person och af idéerna såsom hans förnimmelser, hafva vi till grund för nämnda förklaring väsentligen lagt icke endast systemets allmänna begrepp utan äfven såsom en närmare bestämning af detta attributet organism eller organiskhet, real eller ideal. Det förra begreppet [real organism] har gjort det möjligt för oss dels att i allmänhet tänka ett innehållande helt eller ett konkret och idéerna såsom innehåll i gudomligheten, dels, i och genom möjligheten att fatta den i hvarje idé ingående enheten såsom i och för sig varande enhet i och af mångfald, att i allmänhet tänka hvarje idé såsom varande eller innehållande det hela och sålunda det ursprungliga subjektet. Organismens begrepp (såsom en real kategori för det helas uppfattande) har gjort det möjligt att tänka idéerna såsom lägre och högre i betydelse af innehållsfattigare och innehållsrikare, hvarvid förenligheten af denna uppfattning med det formella attributet system berott på möjligheten och drifvit till nödvändigheten att tänka det högre till en viss grad själfbestämdt genom enheten innehålla det lägre. Men samma förenlighet har ock i fråga om den ideella organismen möjlig- och nödvändiggjort att låta det¹ i det sålunda såsom ett helt i och af lägre och högre moment liksom färdiga hela vid en fullständig uppfattning tänka äfven det lägre innehålla det hela och därigenom äfven hvarje högre och sålunda fatta hvarje moment eller idé såsom subjekt och person.

Sammanfattande kunna vi uttrycka det resultat, hvartill vi så kommit, sålunda, att under det att det helas (och systemets) begrepp i allmänhet fordrar, att momenten och sålunda nu idéerna fattas såsom former af det helas enhet, så har systemets begrepp, tillämpadt på den absoluta personen, gifvit en allmän möjlighet att betrakta idéerna dels och närmast inom det hela eller såsom dess innehåll eller förnimmelser, dels såsom själfva varande det hela och subjekt. Betraktade inom det hela kunna de fattas dels

¹ Manuskriptets »låta det» torde böra utgå. Utg.

i allmänhet såsom innehåll, dels såsom organer i det hela. Fattade i allmänhet såsom innehåll kunna de tänkas efter analogien med skilda, som äro identiska genom att hafva lika stor sfär eller just såsom sådana skilda. Betraktade såsom organer i det hela måste de tänkas såsom själfva hafvande lif i sig och, utan att inskränka det hela, upptaga i sig den ena mer den andra mindre af dess lif eller af det hela, hvarvid det mindre innehållsfulla måste tänkas bestämdt i och genom relation till det högre. Fattade blott såsom organer skulle de visserligen ännu blott vara former af det helas lif fast relativt själfbestämda i olika grad, liksom delkrafter eller delmakter i det hela såsom system af makter, och från subjektiv sida utgöra förnimmelsen af sådana former, så att Gud i dem skulle fatta blott sig själf. Denna betraktelse är emellertid ännu ofullständig, och fullständigt fattas de först, när de betraktas äfven såsom subjekt. Så betraktade låta de fatta sig såsom personer, som visserligen hafva allt eller Gud och alla hans idéer till innehåll i sitt förnimmande eller förnimma allt, men på grund af sin materiella ofullkomlighet såsom organer icke med samma grad af intensitet och fullkomlighet som Gud själf och sinsemellan med olika sådan grad. För öfrigt är klart, att en lägre idé skulle förnimma jämförelsevis ofullkomligt, icke endast hvarje högre idé, utan äfven hvarje möjligen ännu lägre. Ty om ock hvarje sådan ännu lägre idé, i jämförelse med en i förhållande till den såsom subjekt förutsatt högre idé, skulle kunna betecknas såsom positiv och absolut bestämning hos subjektidéen, så vore den dock en bestämning, som denna idé hade också i och genom det hela eller i relation¹ därtill och sålunda icke gifven endast genom en subjektsidéens själfbestämning. Dessutom äger hvarje i förhållande till den nu förutsatta subjektsidéen lägre idé sin fullständiga bestämdhet i och genom bestämdheter, som den lägre idéen har i och genom relation till hvarje idé, som är högre än subjektsidéen och från denna såsom organ hos det hela utesluten. Af nämnda skäl eller emedan en idé har hvad som skulle kunna kallas dess posi-

¹ Relativiteten hos en idé ligger däri, att den förutsätter det hela. Men dess absoluta bestämdhet i denna relativa bestämdhet ligger i dess positiva bestämdhet. Den positiva bestämdheten = det som i och för sig utmärker eller tillkommer en idé såsom detta relativa = det med afseende hvarpå ingen motsats finnes mellan relativ och absolut bestämdhet.

tiva bestämningar i och genom relation till det hela och således icke är alldeles själfbestämd i en sådan bestämning, kan icke heller den högsta idéen, som skulle hafva endast positiva bestämningar, förnimma med samma fullkomlighet som gudomligheten, hvilket naturligen ock måste förutsättas, såvidt äfven den högsta idéen måste vara ett ändligt väsen eller en ändlig person. Såsom person fattas emellertid, såsom vi finna, en idé i den bestämdhet, som den äger såsom organ i det hela, när den därvid tänkes i och genom enheten vara det hela eller innehålla detta och alla dess idéer. På samma sätt måste den äfven fattas, när den af Gud fattas såsom personligt väsen. Och under det att nämnda innehåll hos idéerna såsom förnimmande, tillvarande i deras vara för sig själfva måste på grund af deras olika formella fullkomlighet eller olika förmåga att med själfmedvetandet genomtränga detsamma vara något olika, så är det åter i grunden eller för Gud, som förnimmer allt fullt klart och tydligt, hos alla idéerna eller de ändliga personerna ett och detsamma, Gud själf och hans rena idéer. I fråga om deras olikhet eller åtskillnad såsom personer för Gud¹ faller därför hufvudvikten på deras olika bestämdheter såsom organer hos honom, hvarigenom de äro lägre och högre sådana organer. Ja, man kan säga, att de såsom organer hos Gud eller i sina fullständiga bestämdheter såsom sådana organer, när de nu äfven af Gud vetas genom enheten innehålla hela den i sig ideella verkligheten eller vara själfmedvetande såsom enhet i och af mångfald, äro personliga väsen såsom närvarande i och bestämmande Guds själfmedvetande. Detta äro de i sin fullständighet eller såsom subjekt i och för Gud, tänkta från objektiv sida, med afseende på innehållet eller såsom förnumna. Från subjektiv sida skulle de vara förnimmelser af personliga väsen. För öfrigt kunna de, då det är i sin bestämdhet såsom organer hos Gud, som de äro personliga väsen i och för honom, ock sägas såsom personliga väsen vara olika centra eller

¹ Såsom personer äro de närmast för sig och icke för en annan. För en annan äro de personer endast genom bestämdheter, som för den andre tyda på att de äro för sig. Så äfven med idéerna i och för Gud. Såsom hans förnimmelser äro de närmast förnimmelser af honom själf från olika sidor och af organer (centra) hos honom. Han vet, att de äfven för sig äro subjekt och personer, som dock han förnimmer fullkomligt och såsom rent andliga. Såsom personer i och för Gud eller tillhörande hans värld äro de därför rent andliga.

subjekt för Guds uppfattning af sig själf, som liksom på olika sätt återspegla honom för sig själf¹. Så kan Gud sägas se sig själf, liksom sin egen bild, i allt annat varande, på samma gång bilden kan tänkas såsom ett eget väsen för sig. Därför kan ock Gud sägas vara allt i allom och allt sägas vara i allt, ehuru på annat sätt än då fråga blott är om det formella begreppet system, så att allt vore blott ett enda väsen.

Nu äger distinktionen mellan formal, real och noologisk synpunkt för väsendets betraktande betydelse endast för människans abstraherande tänkande. Endast för detta tänkande, nämligen såsom ett metodologiskt hjälpmedel för oss att komma till vetande såsom demonstrativ kunskap om Gud, kunna därför den formala och reala betraktelsen skiljas och, därför att vi subsumera det noologiska under det reala och formala, föregå den noologiska; och sålunda kan det endast för oss vara fråga om hvad Gud och hans idéer äro eller skulle vara från endast formal och endast real synpunkt, t. ex. blott osjälfständiga eller endast relativt själfständiga former af enheten (såsom Guds lif) eller lifvet och förnimmelser af sådana. I och för sig och för Gud ingår den formala och reala uppfattningen i den noologiska såsom den fullständiga. Mest adekvat i förhållande till gudomligheten uttrycka vi oss därför genom att icke med afseende på vägen, hvarpå vi kommit till vårt resultat, utan endast med afseende på detta och sålunda från noologisk synpunkt angifva, hvad Gud förnimmer i sig och sina idéer och således, då hans förnimmande är absolut sant, hvad han och hans idéer i sanning äro. I enlighet härmed säga vi sålunda, att Gud förnimmer sig själf såsom person eller själfva personen i betydelse af själfmedvetandet själf i dess fullhet såsom enhet i och af mångfald och sina idéer såsom äfvenledes varande personer eller personliga väsen i betydelse af omedelbara former af själfmedvetandet (lifvet), hvilka på förut angifvet sätt äro fullständigt bestämda genom hvarandra och det hela samt af Gud vetas genom enheten i olika grad af själfbestämmdhet och förnimselförmåga innehålla och vara det hela eller själfva själfmedvetandet. Och sålunda är Gud ett personligt helt af personliga väsen eller ett harmoniskt helt, ett system af sådana, eftersom det formala begreppet system kan tillämpas äfven på

¹ »För Gud är jorden icke jord utan Gud».

den reala och noologiska betraktelsen. Och om man nu vill beteckna ett systematiskt helt af personer såsom ett rike, kan man säga, att Gud är ett personligt rike af personligheter eller att idéerna äro ett sådant rike. Och om man talar om en Guds värld såsom en idévärld, så säger vårt resultat, att den är en värld af rent ideella eller andliga personligheter (som för sig själfva icke hafva denna klarhet och renhet). Hafva vi härmed liksom i den idealistiska utgångspunkten för idéläran slutit oss till B., så hafva vi sålunda med en viss olikhet i motiveringen och däraf följande olika bestämmande af vissa begrepp kommit till samma resultat som han i afseende på vårt hufvudspörsmål angående idéerna.

För att nu till slut genom en bild åskådliggöra på samma gång vår uppfattning af det ursprungliga systemet och vårt förhållande i denna uppfattning till B., begagna vi oss med vissa fiktioner af ett af B. ofta för åskådliggörande af hans uppfattning användt exempel, nämligen talsystemet. I likhet med B. fingera vi då ett tal såsom det högsta, t. ex. talet 1000. Men till skillnad från B. låta vi icke detta afbilda det hela, systemet själf eller gudomligheten, utan endast det högsta momentet eller den högsta idéen. Och enheten i detta hela är icke talet 1 (ett) utan själfva begreppet tal. Talet 1 är blott det lägsta momentet eller den lägsta idéen. Alla tal äro idéer, talet själfv enheten och det hela. I alla talen ingår begreppet tal och är så enheten i dem. Men det förutsättes nu äfven vara enhet af dem och så utgöra det egentliga hela eller systemet själfv såsom enhet i och af mångfald. Af begreppet tal såsom enhet i talen utgöra de omedelbara former efter analogien af bestämdheter af ett och samma från olika synpunkter, hvilka enhvar från sin synpunkt fullt uttömma det gemensammas omfång. Hos talet såsom enhet af mångfald äro de innehåll. Lägre och högre eller innehållsfattigare och innehållsrikare i förhållande till hvarandra genom att vara negativt eller positivt bestämda af hvarandra äro [de] såsom organer hos det hela, hvarvid hvarje lägre äfven är (positivt) bestämdt i och genom relation till hvarje högre, såsom t. ex. talet 10 är bestämdt i förhållande till alla de högre och sålunda utgör $\frac{10}{11}$, $\frac{10}{12}$ $\frac{10}{1000}$ ¹. Så är hvarje tal full-

¹ Detta tydligen — jfr strax nedan $\frac{4}{5}$, $\frac{4}{6}$ etc. — en mindre adekvat

ständigt bestämdt inom det hela såsom dess organ. För öfrigt står hvarje tal genom själfva sin betydelse såsom ett visst tal i förhållande till det hela, och det högre innehåller genom själfva enheten det lägre. Äfven det högsta är sålunda ett relativt. Om nu talet såsom sådant är själfmedvetandet och de många talen äro omedvetna former däraf på nyss nämndt sätt, så kunna de ock fattas såsom subjekt och själfmedvetande personliga väsen, för sig själfva och i och för Gud, men ändliga subjekt, för Gud gifna i de bestämdheter, i hvilka de äro i tal-systemet gifna såsom hans organer, då han på samma gång vet dem såsom genom enheten innehållande det hela. Såsom förnimmande innehåller hvarje tal i och genom enheten det hela och hvarje däri ingående tal i dess fullständiga organbestämmdhet, och ett lägre innehåller sålunda hvarje möjligen ännu lägre i dess bestämdheter genom alla högre, sålunda talet 10 talet 4 i dess bestämdhet $\frac{4}{5}$, $\frac{4}{6}$. . . $\frac{4}{10}$, $\frac{4}{11}$. . . $\frac{4}{1000}$. Men på grund af sin relativitet och efter måttet af denna kan ett visst tal endast på visst sätt dunkelt förnimma detta sitt innehåll. En mångfaldig gradation då från det lägsta till det högsta och så, att högsta talet med de öfriga till positiva bestämningar, när det tänkes såsom organ i Gud, står [i sådant förhållande till] Gud, att det väl kan betecknas såsom en andeperson ¹ i gudomen.

matematisk symbol för att 10 i sin identitet med sig själf träder i däraf bestämda olika relationer till alla andra tal och alltså finge sägas af dem mot taga nya aritmetiska bestämdheter till hvad som är tänkt i 10 för sig. Textens ordalydelse får alltså icke pressas. Utg.

¹ eller »underperson»? Manuskriptet ytterst otydligt. Hvad som talar för textens läsart och mot det andra alternativet är den särställning förf. i det föregående sökt vindicera åt den högsta idéen, och att hvarje idé såsom förnimmande subjekt kunde sägas vara »underperson i gudomen» (= person under eller i gudomen). Möjligen bör läsas: »andre person». Utg.

Efterord.

De tre första terminerna efter min utnämning till professor i praktisk filosofi vid Lunds universitet föreläste jag offentligen öfver det boströmska systemet och dess praktiska filosofi. En mångfald omständigheter, som icke höra hit, hade hos mig väckt behovet af en allmän kritisk »Auseinandersetzung» med den boströmska ståndpunkten, hvars insats i den svenska filosofiska forskningen varit så betydande, och hvars roll säkert ännu icke är utspelad. Bland mina trognaste åhörare under första terminen och förra delen af den andra var min företrädare i ämbetet — intill dess han af hälsoskäl hindrades att infinna sig, hvilken tidpunkt ungefär sammanföll med afslutningen af den granskning jag ägnat ståndpunktens teoretiska grundläggning. I tacksamt minne skall jag städse bevara det filosofiska tankeutbyte med honom, som jag i regel kunde vänta efter min föreläsnings slut och i anknytning till dess framställning, då vi en stund brukade vandra af och an i Lundagård.

Att Professor Leander trots en öfvertygad principiell anslutning till den boströmska filosofien fann densamma i behof af ombildning på en så central punkt som idéläran, var mig genom hans tidigare oafslutade undersökning öfver denna naturligtvis bekant. Och det låg mig nära att förmoda, att hans kritik icke skulle stanna vid denna enda hufvudpunkt. Men det innebar dock för mig en särskild tillfredsställelse att i vida större utsträckning, än jag vågat hoppas, få höra hans instämmande i mina föreläsningars kritik och att hans egna föreläsningar innehållit åtskilliga analoga kritiska utföranden. Själffallet var synpunkten oftast annorlunda nyanserad, och det var heller icke så sällan, som vi ej kunde komma till samstämmigt resultat — så mycket mer gifvande blef just härigenom för mig vårt tankeutbyte.

När vi på sådant sätt ventilerade idéläran, där vi icke kunde fullt utjämna meningsdifferenserna, fick jag några antydningar om en från Boströms afvikande positiv gestaltning af densamma, genom hvilken Professor Leander ansåg sig ha öfvervunnit grundfelet i den. Tiden medgaf icke dessa antydningars utförande till sådan full-

ständighet, att jag hade ansett mig verkligt hemmastadd i den nya tankegången, men som jag trodde mig skönja ett betydelsefullt uppslag, uttalade jag min önskan, att detta måtte utarbetas af Professor Leander, och frågade, om han kanske redan hade någon framställning däraf färdig. Svaret blef, att han för sina föreläsningar flere gånger hade genomarbetat tankegången, men att ingenting förelåge i publikationsfärdig form.

Några månader senare inträffade efter en tids sjuklighet men dock på sätt och vis plötsligt och oförmodadt Professor Leanders frånfälle, då jag var stadd på en längre ferieresä. Sedan jag återkommit till Lund och träffat den hädangångnes maka, erfor jag af henne, att Professor Leander efterlämnat trenne manuskript, och att han med den största ifver arbetat på ett af dessa, ändrande och omarbetande, till kort före sin död. Han hade också antydtt, att något af dessa manuskript vore färdigt; hvilket hade Professorskan Leander ej rätt kunnat uppfatta. På grund af manuskripternas synnerligen svårlästa beskaffenhet föreslog hon, att en dotter, som brukat hjälpa Professor Leander med hans manuskript, nu skulle renskrifva de nämnda trenne efterlämnade. Renskrifterna skulle sedan jämte originalen tillställas mig, om jag ville granska dem för att se till, om de lämpade sig för publikation.

Med sin anpart i uppgiften har den hädangångnes dotter Fröken Ines Leander kunnat arbeta blott på tämligen skilda tider, ferierna från en annan verksamhet, och hon har löst den på ett sätt, som är höjdt öfver allt beröm. Originalen, skrifna med blyerts och redan härigenom, sedan någon tid gått, svårdechifferbara, utmärka sig för en piktur, som i sig innebär de största svårigheter, och ett förkortningssystem, som knappast kunnat upplösas annat än af en med detta system och pikturen fullt förtrogen person. Och svårigheterna förökades i högst betydande mån genom en mångfald strykningar, ändringar och tillägg, som gjorde det hela ytterst oöfverskådligt. De mig jämte originalen tillhandahållna renskrifterna ha upplöst så godt som alla förkortningar men äro för öfrigt absolut autentiska kopior, där icke ens ett enda öfverstruket ord eller stycke saknas.

Af de tre manuskripten äro tvenne ägnade åt en granskning af Vitalis Norströms filosofiska ståndpunkt. Dessas undersökning har ännu icke kunnat slutföras, och här kan därför ingenting anges om deras eventuella lämplighet för publikation. Det tredje manuskriptet är antagligen det, hvarpå Professor Leander arbetade så in i det sista — måhända var min uppfordran till honom ett medverkande motiv härtill — och har enligt en anteckning därå i sin ursprungliga form utarbetats dec. 1902—april 1903. Det omgifvande konvolutet bär dubbel titel: »Idélära från Boströms filosofiska ståndpunkt.» samt »Gud och världen. Från Boströms filosofiska ståndpunkt.» Af dessa titlar är den förra satt inom parantes. Vid närmare undersökning finnes manuskriptet bestå af tvenne delar: den

senare större ett i det väsentliga afslutadt helt för sig och försedd med den första af nyss angifna titlar, nu utan parentes; den förra mindre några oafslutade utkast, som i förhållande till den senare icke ur innehållssynpunkt erbjuda något egentligt nytt. Sannolikt betecknar den omnämnda parentesen, att författaren någon gång afsett en större mer omfattande undersökning om Gud och världen, i hvilken idéläran skulle ha utgjort en integrerande del. Enligt angifna beskaffenhet hos det tredje manuskriptet kunde för publikation af detsamma endast den senare större delen ifrågakomma, och har då naturligtvis den titel valts, som denna del skulle haft som undertitel inom ett större helt. Äfven om denna senare större del otvifvelaktigt är ett i det väsentliga afslutadt helt för sig, föreligger det knappast i den fullt definitiva form, författaren skulle ha velat ge därät, om han själf hade kunnat publicera det. Men ur innehållssynpunkt betecknar det ett »Weiterdenken» af en central fråga för boströmianismen med ett så betydelsefullt uppslag, att dess tillbakahållande vore orätt, hur man nu vill ställa sig till boströmianismen själf. Sin rätta uppskattning får denna undersökning först måhända, när en filosofisk renässansrörelse, analog till den som nu är kraftig på kontinenten, i sinom tid nått fram till ultima Thule. För min del uppskattar jag särskildt författarens tankegång om idéernas bestämdhet af hvarandra icke omedelbart utan genom enheten. Mer problematiskt synes mig, om äfven efter denna förmedling genom enheten de skola kunna tänkas i det inbördes förhållande à la Boström, att af två hvilka som helst den ena (lägre) alltid skulle ingå som positiv bestämning hos den andra (högre). Denna antydning kan här icke vidare utföras, men måhända får jag tillfälle att i annat sammanhang framställa grunderna för den.

Sedan jag kommit till den öfvertygelsen, att ifrågavarande undersökning af Professor Leander borde offentliggöras, öfvergick jag till att på grundvalen af den mig lämnade renskriften förbereda den för tryckning. Vid den noggranna jämförelse med originalet jag verkställt har jag blott sällan varit nödsakad att fastställa en annan läsart än renskriftens. Uttryck och hela stycken, dem författaren öfverkorsat, ha uteslutits utom i ett fall, där det gällde att fylla ett par luckor, hvarom noten sid. 41 lämnar upplysning. Här och hvar har författaren afkortat så starkt, att ett tillägg syntes nödvändigt; stundom har också något ord inskjutits för tydlighetens skull. Hvarje tillägg är emellertid kännetecknadt genom klammer, så att intet tvifvel kan råda om hvad som härrör från utgifvaren. Stafningen är väsentligen renskriftens, som något moderniserat originalets. I afseende på kommatering har jag tillåtit mig ändringar, när sådana ur innehållets synpunkt och för tydlighetens skull voro påkallade. Vissa senare tillägg af författaren, som icke lämpligen kunde ingå i texten, ha satts som noter. Alla noter, hvilka ej äro betecknade som utgifvarens, äro af detta slag.

Som renskriften så bearbetad skulle ha varit synnerligen svår att sätta, åtog sig Fröken Ines Leander benäget att förfärdiga en afskrift af denna i och för tryckningen. För korrekturläsningen bär undertecknad ensam ansvaret.

St. Moritz-Dorf i juli 1910.

Efraim Liljeqvist.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 7. Nr 4.

OM
BIINTERVENTION

ETT INSTITUT I SVENSK CIVILPROCESSRÄTT

AF

A. V. LUNDSTEDT

LUND 1911
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Använda förkortningar.

- Arch. civ. = Archiv für die civilistische Praxis. Heidelberg, Freiburg, Leipzig, Tübingen. 1818—
- D. C. P. O. = Die Civilprozessordnung für das deutsche Reich in der Fassung des Gesetzes vom 17 Mai 1898.
- GAUPP-STEIN = Die Civilprozessordnung für das Deutsche Reich, erläutert von L. GAUPP, 5 Aufl., bearbeitet von FR. STEIN.
- G. Z. = Zeitschrift für das Privat- und Öffentliche Recht der Gegenwart, herausgegeben von C. S. GRÜNHUT. Wien. 1874—
- J. F. T. = Tidskrift utgifven af Juridiska Föreningen i Finland, Helsingfors 1864—
- J. J. = JHERINGS Jahrbücher für die Dogmatik des bürgerlichen Rechts. Jena. 1857—
- N. J. A. = Nytt juridiskt arkiv, utgifvet af G. B. A. HOLM. Afd. I. Stockholm. 1874—
- PETERSEN = Die Civilprozessordnung für das deutsche Reich, erläutert von J. PETERSEN, 5 Aufl., bearbeitet von E. REMELÉ und E. ANGER.
- SEUFFERT = Kommentar zur Civilprozessordnung von L. SEUFFERT, 9 Aufl.
- STRUCKMANN-KOCH = Die Civilprozessordnung für das deutsche Reich, Kommentar. 9 Aufl.
- Z. f. C. = Zeitschrift für deutschen Civilprozess, begründet von H. BUSCH. Berlin. 1879—
- Z. f. C. u. Pr. = Zeitschrift für Civilrecht und Prozess, herausgegeben von I. T. B. v. LINDE u. A. Giessen. 1828—1865.
- Ö. C. P. O. = Die Civilprozessordnung für Österreich vom 1 August 1895.

Hänvisning till andra arbeten här i allmänhet skett i förkortad form, sedan arbetets fullständiga titel vid första hänvisningen angifvits.

I.

Inledning.

Vår ursprungliga afsikt var att utarbete en monografi öfver biinterventionsinstitutet med hänsyn till svensk rätt utan att mer än nödigt beakta institutets reglering i främmande rättssystem och utan att särskildt koncentrera oss på något eller några vissa hithörande spörsmål. Under arbetets gång har denna plan i båda dessa afseenden blifvit modifierad. Först och främst ha vi företagit en ganska ingående utredning angående interventionsinstitutet i romersk rätt. Ofta nog torde man finna den anmärkningen framställd emot svenska författare på juridikens område, att de i stället för att mera uteslutande ägna sig åt undersökning och bearbetande af svensk rätt, rättspraxis och doktrin i alltför hög grad sysselsatt sig med utredningar inom främmande rättssystem. I hvilken mån denna anmärkning måste anses befogad, vilja vi gifvetvis ej här söka afgöra. Blott såvidt vi kunna befara, att en dylik anmärkning skulle komma att framställas emot vårt arbete på grund af det jämförelsevis stora utrymme, som vi lämnat åt framställningen af romersk rätt i ämnet, vilja vi hafva förutskickat följande.

Å ena sidan torde det böra medgifvas, att detta utrymme tilltagits i större dimensioner än som kan sägas hafva varit alldeles nödvändigt för ett arbete om svensk rätts lära angående biinterventionsinstitutet. Men å andra sidan måste vi som vår mening uttala, att en utredning af ifrågavarande institut från svensk rätts ståndpunkt svårligen skulle kunna blifva annat än mycket bristfällig, om den ej föreginges af studier af den romerska rättens och den på dess grund omedelbart byggande *gemeines Recht's* satser angående detsamma. Det förhåller sig nämligen med biinterventionen så, att denna processuella företeelse med sina rötter

ej är så djupt fästad i den svenska rättens historia som flertalet af våra nu gällande rättsinstitut. Förgäfvess skall man söka efter rättssatser angående biintervention både i våra landskapslagar och de bägge landslagarne. De första uttryckliga regler härom, som äro att finna i svensk rätt, utgöras af 18 kap. i 1734 års rättegångsbalk och hafva sålunda fortfarande giltighet¹. Häraf synes det vara klart, att den svenska rättshistoriska utvecklingen ej i någon betydande mån kan tjäna som grundlag för vår utredning. Läger man härtill, att — såsom skall framgå af den följande framställningen — reglerna i 18 kap. R. B., såvidt de afse biintervention, medelbart leda sitt ursprung från hithörande satser i romersk rätt, så torde redan tillräckligt skäl föreligga för att i denna afhandling medtaga en utredning af institutet i detta rättssystem.

Det återstår blott att närmare motivera den omständigheten, att nämnda utredning blifvit utförligare, än som varit alldeles nödvändigt för ett arbete om biintervention i svensk rätt. I själfva verket skulle denna motivering kunna blifva mycket omfattande. Följande torde emellertid vara tillräckligt att anföra i denna inledning. Förf. har inom hithörande litteratur ej kunnat påträffa någon mera ingående framställning af biinterventionsinstitutets processuella betydelse inom den klassiska jurisprudence och den Justinianska rätten. Det var härvid — såvidt vi ha oss bekant — blott tvenne arbeten, hvilka kunde komma ifråga. Men båda äro ytterst knapphändiga i afseende å framställningen af romersk rätt. Det ena² rör dessutom så godt som uteslutande blott interventionsgrunden, under det att det andra³ hufvudsakligen behandlar intervenientens processuella ställning. Mest ingående ha dock de romerska källorna behandlats af

¹ Att rättspraxis redan före 1734 års lag erkänt biinterventionen såsom processuellt institut, torde emellertid vara gifvet och framgår dessutom däraf, att NEHRMAN behandlar densamma redan i första upplagan, tryckt i Lund 1732, af sin Inledning till then Swenska Processum Civilem, 15 kap. 8 §. — Äfven ABRAHAMSSON, Swerikes Rijkets Landslag, Stockholm 1726, talar på åtskilliga ställen om intervention, s. 603, 615 och 669. Dock synes han med uttrycket intervention blott å sistnämnda ställe inbegripa äfven biintervention.

² WALSMANN, Die streitgenössische Nebenintervention. Leipzig 1905, s. 6—17.

³ SCHULTZE, Die rechtliche Stellung des sogenannten Nebenintervenienten im Rechtsstreit, i Z. f. C. Bd 2; s. 30—56 angå romersk rätt jämte »gemeines Recht».

MAXEN¹. Vid sidan af honom förtjänar äfven BRAUER² att nämnas. Det är emellertid just dessa båda författares framställningar, framför allt MAXENS, hvilka i särskildt hög grad hafva föranledt oss att ägna en jämförelsevis mera ingående behandling åt romerska rättens läror i ämnet. De nämnda båda författarne utnyttja de romerska källorna i den gemeinrättsliga doktrinen tjänst. De komma båda i sina undersökningar till det resultat, att biinterventionsfallen i enlighet med romerska rättens lära borde uppdelas i tvenne grupper. I fallen tillhörande ena gruppen skulle intervenienten erhålla en själfständig ställning i processen, under det att intervenienten i andra gruppens fall stode i sådant beroende af den part, på hvilkens sida han intervenerade, att man blott med orätt kunde tala om någon verklig interventionsbefogenhet. Det är en känd sak, att de båda författarnes ifrågavarande arbeten utöfvat stort inflytande icke blott på *gemeines Recht* utan — hvad som är betydelsefullare — på den tyska processlagstiftningen i hithörande frågor³ och därmed indirekt på doktrinen och rättsutvecklingen i andra germanska länder⁴. Vi hafva för den svenska processens räkning kommit till en annan uppfattning än de båda nämnda författarne och den med dessa öfverensstämmande härskande läran, i det vi tro,

¹ MAXEN, Die sog. accessorische Intervention im Civilprocess, i Z. f. C. u. Pr. NF. Bd 21, s. 365—476.

² BRAUER, Über die Grundlage und den Umfang der Nebenintervention, i Arch. civ. Bd 24, s. 423—468.

³ Se t. ex. Protokolle der Kommission zur Beratung einer allgemeinen Civilprocessordnung für die deutschen Bundesstaaten, Hannov. 1863 ff., s. 4892 ff. SCHULTZE, a. a. s. 76 och 78; ECKSTEIN, Die Intervention nach österreichischem Recht, Leipzig 1893, s. 22 och 24.

⁴ Sin släktskap med stadgandena angående biintervention i D. C. P. O. röja bestämmelserna icke blott i Ö. C. P. O. utan äfven i Danmarks Lov om Rettens Pleje den 26 mars 1909 (jfr processkommissionens Bemærkninger til Udkast til Lov om den borgerlige Retspleje, Kbhvn 1899, s. 13/14) och framför allt i det norska Udkast til lov om rettergangsmaaden i tvistemaal. 1908. (Se motiverna till detta s. 161.) Det finska Förslag till lag om rättegången i tvistemål, 1901, är hufvudsakligen fritt från inflytande af den tyska processlagen, hvilket däremot ej kan sägas som den svensk-finska rättsdoktrinen. Både KALLENBERG, Föreläsningar öfver lag om ändring i vissa delar af rättegångsbalken den 14 juni 1901, II, Lund 1902, s. 69 ff. och WREDE, Finlands gällande civilprocessrätt I, Helsingfors 1905, s. 254 ff. stå under inflytande af tyska (och österrikiska) processrättens interventionslära.

att en gruppering af interventionsfallen med hänsyn till intervenientens processuella befogenheter ej har stöd vare sig i svensk lag eller i rättssatser, som kunna uppställas med hänsyn till hvad sakens egen natur gifver vid handen. Tvärtom föras vi både af den förra och de senare till åsikten, att biintervenienten i samtliga fall intager en själfständig processuell ställning¹. Då både BRAUER och MAXEN i sina argumenteringar för den andra uppfattningen vilja stödja sig blott på de romerska rättskällorna, har deras bevisföring väl ej kunnat ligga i vägen för vår antydda åsikt. Men det är likväl ganska klart, att, just i anledning af de bägge författarnes anförda arbeten, ett godt stöd för riktigheten af vår egen uppfattning vore förhanden, om det kunde påvisas, att de romerska källorna ej afgåfve stöd för att den inom lagstiftning och doktrin allmänt antagna grupperingen af interventionsfallen med hänsyn till intervenientens processuella befogenheter vore riktig. Men för att påvisa detta har det varit nödvändigt att företaga en så ingående undersökning, som inom ramen för vårt arbete har kunnat vara möjlig, af rättsgrunden till den romerske intervenientens befogenhet att deltaga i en rättegång mellan två andra personer. Ty först mot bakgrunden häraf kunde man söka bestämma intervenientens ställning i den romerska processen.

Lägger man härtill den betydelse, som — bortsedt från det senast sagda — alltid måste tillerkännas de romerskrättsliga satserna beträffande ett institut i vår rätt, hvilket indirekt stöder sin tillkomst på dessa — för att ej tala om det stora allmänna intresse för klassisk rätt, som råder också inom rättsvetenskapen i vårt land — så tro vi, att det skall finnas grundadt att som integrerande del i föreliggande arbete medtaga ett innehåll, som kan sammanfattas under rubriken till afd. II här nedan².

Den nu anförda modifieringen af vår ursprungliga plan för arbetet har indirekt bidragit till ändringen äfven i det andra

¹ Se härom nedan afd. V.

² I slutet af denna afd. fogas äfven en kortfattad redogörelse för institutets behandling i den italienska medeltidsjuridiken och gemeinrättsliga doktrinen. Dess medtagande torde äfvenledes vara motiveradt af det i texten sagda. Såsom ytterligare skäl kan anföras, att stadgandet angående interventionsgrunden i 18: 1 R. B. synes icke blott till innehåll utan äfven med hänsyn till de valda ordalagen röja sin nära släktskap med satser uttalade inom den gemeinrättsliga doktrinen vid tiden före det svenska lagstiftningsarbete, som ändade i 1734 års lag. Se härom nedan.

ofvan antydda afseendet. Den utförligare behandlingen af romerska rättens lära föranledde nämligen en särskild begränsning af arbetet, hvilket hotade att antaga alltför stora dimensioner. Till denna begränsning hafva äfven bidragit rent yttre omständigheter, hvilka fordrat arbetets påskyndande till tryckning inom viss tid. Förf. har alltså sett sig nödsakad att i afhandlingens dogmatiska delar (afd. IV och V) uteslutande koncentrera sig på de två stora spörsmål, hvilka väl i första hand tarfvade en framställning, nämligen om interventionsgrunden samt intervenientens processuella befogenheter och ställning i processen i rättssystematiskt afseende. Om den förra handlar afd. IV, om de senare afd. V.

Dessförinnan ha vi förutskickat en kortfattad utredning angående begränsningen af biinterventionsbegreppet, såvidt en dylik utredning kan utföras, innan interventionsgrunden blifvit närmare bestämd. Från både systematisk synpunkt och lämplighetssynpunkt hade det otvifvelaktigt varit riktigare att låta denna utredning följa först efter innehållet i afd. IV. Den omständigheten, att arbetet af särskilda skäl kommer att i ett begränsadt antal exemplar utgifvas i tvänne häften, har emellertid förorsakat, att ifrågavarande utredning inordnats redan under afd. III. Detta har åter haft till följd, att vi i densamma måst ägna oss blott åt biinterventionens afgränsning mot hufvudinterventionen, under det att andra spörsmål angående begränsningen af begreppet framkomma vid behandlingen af interventionsgrunden. Härigenom låter emellertid den af oss valda ordningen för framställningen försvara sig. Ty dels låter gränsen mellan de båda interventionskategorierna sig draga oberoende af biinterventionsgrundens närmare bestämmande, och dels måste, när det gäller begränsningen af biinterventionens begrepp, största vikten onekligen ligga på dess afskiljande från institutet hufvudintervention. Det kan nämligen ej skarpt nog betonas, att dessa båda processuella företeelser faktiskt icke ha något annat med hvarandra gemensamt än senare hälften af namnet¹ och att de från både systematisk och rättslig synpunkt icke ens borde få ha denna gemenskap. Det råder i själfva verket ej någon slags släktskap mellan de båda instituten. Visserligen har detta redan med stor skärpa inom doktrinen framhållits², men trots detta hvarken i lagstiftningen eller dok-

¹ SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 30.

² Se särskildt ECKSTEIN, Intervention, s. 54 ff.

trinen i allmänhet tillräckligt beaktats. I vårt land lämnar särskildt rättspraxis i denna fråga en del öfrigt att önska.

I vår framställning komma alltså enligt det föregående icke frågor att beröras angående proceduren vid intervenientens inträde i processen, icke spørgsmålet om hans skyldighet i vissa fall att betala rättegångskostnad, ej heller de svårigheter, som i praxis stundom torde uppstå genom intervenientens uppträdande i högre instans o. s. v.

En ingående undersökning af begreppet *litis denuntiatio* i svensk rätt kunde väl hafva varit på sin plats i sammanhang med framställningen af interventionsgrunden. På grund af nödvändigheten att begränsa arbetet har förf. emellertid sett sig tvungen att afstå äfven härifrån.

Till sist må här beträffande i arbetet brukad terminologi anmärkas, att förstafvelsen bi(-intervention) i allmänhet utesluts, såvida det ej i särskilda fall varit nödvändigt att därmed utmärka biinterventionen till skillnad från hufvudintervention. Med intervention och intervenient afses i det följande således alltid biintervention och biintervenient¹. Vidare ha vi för korthetens skull begagnat oss af en kanske mindre lyckligt vald, men inom litteraturen dock ganska mycket använd beteckning, *intervenient*, för den part i processen, med hvilken intervenienten gör gemensam sak².

¹ Som redan antydts och som framgår af begreppsbestämningen i afd. III, borde terminologien hufvud- och biintervention upphöra och benämningen intervention behållas såsom beteckning blott för hvad som numera i allmänhet går under namnet biintervention.

² Så betecknas denna part t. ex. af WETZELL, System des ordentlichen Civilprocesses, 3 Aufl., Leipzig 1878, § 7; MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21, s. 366; WREDE a. a. s. 254. Äldre författare använda detta uttryck — kanske med icke mindre fog — för att utmärka motparten. Så BRAUER, Arch. civ. Bd 24, s. 434.

II.

Interventionen i romersk rätt med hänsyn till interventionsgrunden och intervenientens processuella ställning.

När vi säga, att interventionen har sina rötter i romersk rätt, så får detta ej gifva anledning till antagandet, att det i romerska rättens system ingick ett processuellt institut, som kallades intervention eller motsvarade det nutida interventionsinstitutet. Ett sådant deltagande från en tredje persons sida i en pågående process, hvilket vi beteckna med ordet intervention, var väl i åtskilliga fall uttryckligen tillåtet enligt romersk rätt. Och äfven om, praktiskt taget, möjligheten att intervenera i den romerska processen förefanns i ganska stor utsträckning¹ och kanske i visst afseende t. o. m. i större utsträckning, än institutet numera erkännes i de olika processrättsliga systemen², så stod dock interventionen hos romarne ännu på den så till vida lägre ståndpunkten, att reglerna för densamma blott voro gifna rent kasuistiskt. Någon antydning till klassifikation af de olika fallen kan ej spåras. En ansats till att sammanföra dem under ett gemensamt interventionsbegrepp

¹ Se t. ex. MAXEN, Die sog. accessorische Intervention im Civilprocess, i Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd, 21 1864, s. 405: »Dass diese Fälle, wovon in den Quellen die Rede ist, nur als Beispiele zu betrachten sind, dass diese Intervention demnach auch in anderen als den hier zu betrachtenden Fällen Platz greifen kann, das bedarf kaum einer besonderen Hervorhebung». Se härom i det följande.

² Vi syfta på den utbredda, enligt vårt förmenande dock oriktiga uppfattningen, att äfven andra intressen än sådana, som kunde karaktäriseras såsom »rättsliga», i romerska rätten kunde bilda interventionsgrund. Det omtvistade källstället är framför allt l. 1 § 1 D de app. rec. 49, 5. Se härom i det följande.

kan emellertid påvisas¹. Det är dock att märka — trots den tämligen allmänna motsatta uppfattningen — att en tredje persons deltagande såsom intervenient i andras rättegång icke i något enda fall af romarne betecknats med ordet *intervenire*².

Den mest betydande roll som interventionsregel synes i romerska rätten den sats ha spelat, enligt hvilken legataren vid rättegång mellan testamentstagare och intestatarfvinge angående testamentets giltighet hade befogenhet att deltaga i denna för att bidra till en dom, hvarigenom intestatarfvingens talan ogillades. Legatarens interventionsbefogenhet torde dels vara den först erkända, dels har ock detta fall upprepade gånger blifvit föremål för reglering i de romerska källorna. Hithörande ställen äro:

l. 14 pr. D de app. 49, 1: *Si per lusorio iudicio actum sit adversus testamentum, an ius faciat iudex, videndum. Et divus Pius, cum inter coniunctas personas diceretur per collusionem in necem legatariorum et libertatum actum, appellare eis permisit. Et hodie hoc iure utimur, ut possint appellare: sed et agere causam apud ipsum iudicem, qui de testamento cognoscit, si suspicantur non ex fide heredem causam agere.*

l. 29 pr. D inoff. test. 5, 2: *Si suspecta collusio sit legatariis inter scriptos heredes et eum qui de inofficioso testamento agit: adesse etiam legatarios et voluntatem defuncti tueri constitutum est, eisdemque permissum est etiam appellare, si contra testamentum pronuntiatum fuerit.*

l. 5 § 1—3 D de app. 49, 1: *Si heres institutus victus fuerit ab eo, qui de inofficioso testamento agebat, legatariis et qui libertatem acceperunt permittendum est appellare, si querantur per collusionem pronuntiatum: sicut divus Pius rescripsit. 2. Idem rescripsit legatarios causam appellationis agere posse. 3. Sed et si in fraudem suam transactionem factam ab eo qui appellasset dicerent, idem dicendum est, sed et sine appellatione si fuerit transactum, similiter rescriptum est.*

Hvad som i dessa fall för de romerska juristerna utgjort grund till att en utanför rättegången mellan tvänne personer

¹ l. 4, 2 D de app. 49, 1; l. 5 pr. eod.

² Se härom i det följande.

stående tredje man erhållit befogenhet att deltaga i densamma¹, torde förefalla ganska klart. Legatarens rätt emot testaments-tagaren, gående ut på legatets fullgörande, grundar sig på arf-låtarens testamente till den senare. Är detta ogiltigt, så kan legataren ej med fog framställa något anspråk mot testaments-tagaren. I processen mellan denne och intestatarfvingen är det emellertid just spörsmålet om testamentets giltighet, som är föremål för tvist. I denna process kommer alltså domen att afgöra öfver ett rättsförhållande, hvars bestämmande i viss riktning är en nödvändig förutsättning för legatarens anspråk mot testaments-tagaren på legatets fullgörande. Därmed är dock grunden till legatarens interventionsbefogenhet icke fullständigt angifven. Denna framstår fullt klart, blott när man tillägger, att legatarens anspråk definitivt betraktades såsom obefogadt, så snart afgörandet i processen mellan intestatarfvingen och testamentstagaren, att testamentet vore ogiltigt, blifvit oföränderligt, d. v. s. att domen i denna process bildade *res iudicata* för legataren. Att detta vore grunden till legatarens interventionsbefogenhet, har dock bestridts. Ett särskildt starkt stöd för uppfattningen, att domen bildade *res iudicata* för legataren, erhålles i följande uttalande af PAPINIANUS, l 3 pr. D de pign. 20, 1:

Si superatus sit debitor, qui rem suam vindicabat, quod suam non probaret, aequè servanda erit creditori actio serviana probanti res in bonis eo tempore, quo pignus contrahebatur, illius fuisse — — — — — Atquin aliud in legatis et libertatibus dictum est, cum secundum eum, qui legitimam hereditatem vindicabat, sententia dicta est. Sed creditor non bene legatariis per omnia comparatur, cum legata quidem aliter valere non possunt, quam si testamentum ratum esse constaret: enimvero fieri potest, ut et pignus recte sit acceptum nec tamen ab eo lis bene instituta.

PAPINIANUS framhåller här först, att pantborgenären icke är bunden af en dom, hvari gäldenärens talan om äganderätt till panten blifvit ogillad. Men annorlunda, säger han, förhåller det

¹ Befogenheten att intervenera uttryckes i dessa ställen liksom i allmänhet, när de romerska källorna medgifva interventionsbefogenhet, företrädesvis därmed, att det tillåtes legataren att appellera mot domen. Dessutom förekomma här uttrycken »*causam agere*» (l. 14 pr. etc.) och »*adesse et voluntatem defuncti tueri*» (l. 29 pr. etc.). Betydelsen af dessa uttryck skall behandlas vid framställningen af den romerske intervenientens processuella ställning.

sig förvisso med legater och frigifningar, när det (i processen mellan testamentstagaren och intestatarfvingen) har dömts till förmån för intestatarfvingen. D. v. s. legataren blir i motsats till pantborgenären bunden af domen. Och grunden till denna pantborgenärens och legatarens olikartade ställning angifves logiskt klart, när han fortsätter: *cum legata* etc. Just denna motivering synes oss på ett klart och tydligt sätt ådagalägga, att det enligt romersk rätt förhöll sig så, att domen för legataren bildade *res iudicata*¹. Den förmodan har framkastats, att källstället skulle innebära, att legataren vore bunden af domen i rättegången mellan testamentstagaren och intestatarfvingen, blott om han hade kunskap om, att rättegång mellan dessa angående testamentets giltighet vore anhängiggjord. Borde man i källstället inlägga denna mening, då rörde man sig i en cirkel, när man påstod, att

¹ FRANCKE, Die Nebenparteien der Deutschen Civilprocessordnung nebst der Rechtskraft Dritten gegenüber, Göttingen 1882, hvilken för »gemeines Recht» söker urgera, att det ej vore fråga om en utsträckning af rättskraftens verkan till legataren, måste medgifva, att hans åsikt ej kan förenas med den å vårt ställe uttalade grunden. Han försöker icke ens att lösa kontroversen utan nöjer sig med ett påpekande af att »die Gründe der römischen Juristen nicht immer ganz genau sind, zumal dann nicht, wenn sie, wie hier, in der Bezugnahme auf einen allgemeinen Rechtssatz bestehen»; a. a. s. 57. — Det torde dock vara allmänna uppfattningen, att det för romarrättens räkning är fråga om verklig rättskraft. Sedan gammalt har denna åsikt häfdats, bl. a. af DONELLUS, Commentar. iur. civ. Frankf. 1626, lib. XXII, cap. V, och CUIACIUS, Observ. et emend. Halle 1637, lib. II, cap. VII, och den företrädes bland senare tidens författare af bl. a. namnen KELLER, Über Litis Contestation und Urtheil, Zürich 1827, s. 382 ff.; SAVIGNY, System des heutigen römischen Rechts Bd VI, s. 474; WETZELL, System des ordentlichen Civilprocesses, 3 Aufl., s. 579; WINDSCHEID, Lehrbuch des Pandektenrechts, 9 Aufl. bearb. von KIPP, § 132; MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 432 ff.; ECKSTEIN, Die Intervention nach österreichischem Rechte, Lpz. 1893, s. 205 f.; BINDER, Zur Lehre von den subjektiven Grenzen der Rechtskraft, Diss. Lpz. 1894; WALSMANN, Die streitgenössische Nebenintervention, Lpz. 1905 s. 6. FREUDENSTEIN, Die Rechtskraft nach der Reichscivilprocessordnung und ihre Wirkungen auf die subjektiven Rechte, 2 Aufl., Hannover 1884, talar (s. 228) blott om en oäkta *exceptio rei iudicatae* för och mot legataren. Se härom hans a. a. s. 229 n. 2. Beträffande uttalande af WACH, Handbuch des Deutschen Civilprocessrechts I, Lpz. 1885, s. 627 n. 38, se nedan. — Mot antagandet, att det vore fråga om en domens rättskraftiga verkan mot legataren hafva vi utom FRANCKE a. a. blott sett SCHULTZE bestämdt uttala sig. BRAUER lutar åt samma uppfattning som SCHULTZE, ehuru han ej direkt bestrider, att domen bildade *res iudicata* för legataren. Ang. dessa förf. i det följande.

grunden till legatarens befogenhet att intervenera i testamentsklanderprocessen utgjordes däraf, att domen i denna bildade *res iudicata* för honom. I själfva verket förhåller det sig då tvärtom så, att domens rättskraftiga verkan mot legataren vore en följd af dennes interventionsbefogenhet. Något stöd för ifrågavarande förmodan, vare sig af ordalydelsen eller af innehållet i l 3 pr. D de pign. 20, 1, kan emellertid långtifrån utletas. Tvärtom har det med starka skäl påvisats, att just innehållet i detta ställe logiskt måste gifva vid handen, att domens bindande verkan för legataren inträdde oberoende af om han haft kännedom om testamentsprocessens anhängighet eller icke¹. Men därmed bör det väl äfven vara ganska klart, att legatarens interventionsbefogenhet i testamentsprocessen just hade sin grund i den omständigheten, att domen bildade *res iudicata* för honom. Domen i denna process hade en alldeles särskild verkan, hvilken domar i allmänhet ej ha. Regeln var den, att domens rättskraft blott rörde dem, som varit parter i processen. I vårt fall åter visade det sig, att legatarens, en utanför rättegången stående tredje persons, rätt också drabbades af domens auktoritativa kraft. Därmed hade hans intresse indragits i rättegången. Tredjemans rätt hade gjorts beroende af utslaget i den mellan parterna pågående processen, alldeles så som parternas egen rätt komme att normeras genom domen. Men var läget sådant, så måste det ju innebära den största orättvisa mot legataren, om ej någon möjlighet stode honom till buds att få deltaga i rättegången och, liksom parterna, genom sin insats bidra till en för hans rättsliga ställning gynnsam dom. Modifieringen af den romerskrättsliga regel, hvilken erhållit följande (i olika afseenden vilseledande för att icke säga oriktiga²) formulering: *res iudicata ius facit inter partes*, hade som nödvändigt korrelat en modifiering äfven af satsen, att hvarje rättegång vore något rent internt mellan domstolen och de processande parterna samt att därför ett deltagande i rättegången från en tredje persons sida vore något processvidrigt³. De tre först

¹ MAXEN a. a. s. 432 ff.

² Jfr HELLWIG, Wesen und subjektive Begrenzung der Rechtskraft, Lpz. 1901, s. 18.

³ »Wäre es aber nicht ungerecht, einen civilprozessualen Urteil, das doch wesentlich von den Parteien, ihrem Vorbringen und ihren prozessualischen Handlungen bestimmt wird, eine Wirkung gegen dritte Personen

anförda ställena ur den Justinianska lagboken äro uttryck för denna modifiering af principen om parternas exklusiva ställning i processen.

Emellertid ha röster höjts emot denna uppfattning af rättsgrunden till legatarens befogenhet att intervenera i testamentsprocessen. Vi syfta särskildt på SCHULTZE¹ och BRAUER², hvilka båda med stor energi bekämpat åsikten, att grunden till ifrågasvarande befogenhet vore att finna i den omständigheten, att domen i processen angående det klandrade testamentet bildade res iudicata för legataren. SCHULTZE bestrider, att öfverhufvud taget legatarens rätt berördes af rättskraften hos domen i processen mellan intestatarfvingen och testamentstagaren. Det ofvan anförda källstället l 3 pr. D de pign. 20, 1 betecknar SCHULTZE såsom *eine ganz gelegentliche beiläufige Aeusserung Papinian's*. Större betydelse måste man därför tillmäta följande uttalande af ULPIANUS, hvilket *ex professo* behandlade frågan:

Si hereditatis iudex contra heredem pronuntiaverit non agentem causam vel lusorie agentem, nihil hoc nocebit legatariis. Quid ergo, si per iniuriam fuerit pronuntiatum, non tamen provocavit? Iniuria ei facta non nocebit legatariis, ut et Sabinus significat (l. 50, § 1 de leg. I (30).

Måste häri sägas ligga uttaladt, att legatarens rätt icke drabbades af domens rättskraftiga verkan, när det kunde visas.

zu verleihen, ohne ihnen die Möglichkeit zu geben, selbst in causale Beziehung zu diesem Urteile zu treten? War jene Wirkung gegeben, so musste man diejenigen, die sie traf, in den Stand setzen, Mitursache dieser Wirkung zu sein; konnte das Urteil auch für sie schädliche Folgen haben, konnten sie gar durch dasselbe ihres Rechtes verlustig werden, musste ihnen gestattet sein, nach ihrem Vermögen ein solches Urteil und mit ihm diese Folgen zu verhüten. Isoliert das Recht die gesetzlichen Wirkungen des Urteils nicht auf Kläger und Beklagte -- und es kann dies nicht immer -- so darf es auch jenen Personen, auf welche es diese Wirkungen erstreckt, von dem Prozesse nicht fernhalten, über den das mit solcher weitergreifender Wirkung ausgestattete Urteil ergeht. ECKSTEIN, Intervention, s. 3 f.

¹ Die rechtliche Stellung des sog. Nebenintervenienten im Rechtsstreit, i Z. f. C. Bd 2. 1880. (Äfven separat. Våra hänvisningar afse afhandlingens såsom intagen i tidskriften.)

² Über die Grundlage und den Umfang der Nebenintervention, i Arch. civ. Bd 24, 1841.

att domaren fällt en orättvis dom¹, så måste det medgifvas, att l. 50 § 1 de leg. I stode i rak strid mot den tolkning af l. 3 D de pign. 20, 1 som här ofvan och i allmänhet gifvits åt detta ställe. Talet om domens rättskraftiga verkan, hvilken gjordes beroende af att domen fastställt, hvad som verkligen i det konkreta fallet öfverensstämde med den objektiva rätten, kan uppenbarligen blott betecknas såsom en *contradictio in adjecto*. Det tillhör just rättskraftens väsen att verka oberoende af om domen varit materiellt riktig eller icke. Sedan gammalt har också den åsikten funnit förespråkare, att de båda ifrågavarande ställena stodo i skarp kontrast med hvarandra; och CUIACIUS, efterföljd af andra, finner negationen i l. 50 § 1 de leg. I öfverflödigt och föreslår läsarten: *iniuria ei facta nocebit legatariis* för att undgå den skenbara motsägelsen².

Innan vi söka bedöma innebörden af sist antydda ställe, ha vi att erinra oss, att det romerskrättsliga begreppet *res iudicata* saknade den formellt bindande kraft, som är utmärkande för begreppet i våra dagar³. Af både l. 14, 1 D de app. 49, 1 och l. 17, 1 D de inoff. test. 5, 2⁴ framgår, att satsen, att domen i testamentsprocessen bildade *res iudicata* för legataren, hade den begränsningen, att legatarens rätt lämnades oberörd af domen,

¹ Detta är SCHULTZES uppfattning af ställets innebörd; Z. f. C. Bd 2 s. 40 f. Så tolkas det dessutom äfven af BRAUER, Arch. civ. Bd 24 s. 442 n. 50 samt FRANCKE, Nebenparteien, s. 56.

² CUIACIUS, Observ. et emend. lib. II cap. VII (s. 34). Se härom bl. a. KELLER, Litis Contestation, s. 385 n. 8.

³ Se WACH, Handbuch, s. 626; HELLWIG, Rechtskraft, s. 18 n. 41.

⁴ Då båda ställena ha en viss betydelse äfven i annat afseende (se s. 21 f.) citera vi dem: l. 14, 1 D de app. 49, 1: *Quotiens herede non respondente secundum adversarium sententia datur, rescriptum est nihil nocere neque legatis neque libertatibus. Et hoc divorum fratrum epistula continetur ad Domitium in hæc verba: »Quod absente possessore nec quoquam nomine eius respondente pronuntiatum est, non habet rei iudicatæ auctoritatem nisi adversus eum solum qui adesse neglexerit. Quare his, qui testamento libertates vel legata vel fideicommissa acceperunt, salvæ sunt actiones, si quas habuerunt, perinde ac si nihil esset iudicatum: et ideo adversus eum qui vicit permittimus eis agere».* — l. 17, 1 D de inoff. test. 5, 2: *Cum contra testamentum ut inofficiosum iudicatur, testamenti factionem habuisse defunctus non creditur. Non idem probandum est, si herede non respondente secundum praesentem iudicatum sit: hoc enim casu non creditur ius ex sententia iudicis fieri: et ideo libertates competunt et legata petuntur.*

om testamentstagaren varit orsak till sitt nederlag i processen, därigenom att han underlåtit att försvara sig, och därför dömts *in contumaciam*. Det sägs emellertid i dessa båda ställen icke uttryckligen, att samma begränsning af satsen gällde, när testamentstagaren visserligen inställde sig som part i processen men i hemligt samförstånd med motparten förde försvaret på ett så underhålligt sätt, att detta måste leda till en för hans rätt ogynnsam dom. Af *ratio legis* följer emellertid, att äfven i dylikt fall (*collusio* från testamentstagarens sida) domen ej kunde bilda *res iudicata* för legataren. Af denna orsak har emellertid ingen, också hvarken SCHULTZE eller BRAUER¹, velat bestrida, att legatarens interventionsbefogenhet kunde grunda sig på domens rättskraftiga verkan för honom. Vi förmena nu, att i de citerade orden af l. 50 § 1 etc. blott finnes utsagdt, hvad som uttryckligt och *ex ratione legis* framginge af stadgandena i l. 14 § 1 D de app. 49, 1 och l. 17 § 1 D de inoff. test. 5, 2, nämligen att domen icke bildade *res iudicata* för legataren, när testamentstagaren underlåtit att svara i processen eller gjort sig skyldig till *collusio* med motparten.² Det är just detta som direkt utsäges i första punkten (*heredem non agentem causam vel lusorie agentem*). När ULPIANUS därefter fortsätter: *Quid ergo* etc., så mena vi, att det ligger närmast till hands att i hans fråga inlägga denna betydelse: huru skola vi alltså, när vi nu veta, att passivitet från testamentstagarens sida eller *collusio* bör ha till följd, att domen i testamentsprocessen icke kan bilda *res iudicata* för legataren, bedöma det fall, att en oriktig dom har fällts mot testamentstagaren och denue underlåtit att vädja mot domen? Ordalydelsen *quid ergo* gör det nämligen ganska klart, att ULPIANUS vill komma med en tillämpning på den i första punkten uttalade allmänna satsen. Äfven om han ej gjort tillägget *non tamen provocavit*, skulle vi förmenat, att han gifvit sin fråga denna innebörd. Vi tro nämligen, att ULPIANUS med tillägget blott afsett att helt flyktigt omnämna den självklara förutsättningen för att spörsmålet om den oriktiga domens verkan gent emot legataren öfverhufvud taget skulle kunna ha någon be-

¹ Se SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 39 f.; BRAUER, Arch. civ. Bd 24 s. 441 f.

² Angående omfattningen af begreppet »*collusio*» i detta sammanhang se KELLER a. a. s. 388 n. 12.; MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 435 n. 47; BRAUER, Arch. civ. Bd 24 s. 442 n. 49.

tydelse, nämligen att denna dom blir bestående och icke ersättes af öfverinstansens dom. Men ville man finna någon särskild anledning för ULPIANUS att hafva tillagt de ifrågavarande orden, så torde en sådan visserligen icke för antagandet vara utesluten utan t. o. m. ligga ganska nära till hands. ULPIANUS kan med tillägget förmodas hafva velat gifva uttryck åt ett konkret exempel, då testamentstagaren måste anses *causam non agere vel lusorie agere*. Detta är KELLERS mening, och han anför det just som ett kraftigt stöd för att det ifrågavarande stället blott under de nämnda omständigheterna (testamentstagarens *contumacia* och *collusio*) ville stadga, att domen icke bildade res iudicata för legataren, och att sålunda någon motsägelse alls icke rådde mellan detta ställe och l. 3 pr. D de pign. 20, 1¹.

¹ KELLER, Litis Contestation, s. 388 n 12, hvarur vi anför: »Wie nun in folgendem Beyspiel? Ein Testaments-Erbe verliert den Process gegen den heres legitimus durch ein entschieden und erweislich ungerechtes Urtheil des Unterrichters. Er unterlässt die Appellation, und das Urtheil erwächs't in Rechtskraft. Soll dasselbe die Legatare binden? Für die Verneinung dieser Frage spricht die alltägliche Beobachtung, dass, wer einen bedeutenden Process (wie Erbstreite gewöhnlich sind) mit Unrecht verliert, in der Regel die ihm offen stehende Apellation zu gebrauchen nicht unterlässt, wenn es ihm anders nur die Vertheidigung seines Erbrechts im Ernste zu thun ist. So entscheidet denn auch Ulpian mit Berufung auf Sabinus in d. L. 50. De legatis 1mo, es solle in jenem Falle das Urtheil den Legataren nicht entgegen stehen, indem er denselben gleichsam als ein Beyspiel des non agere vel lusorie agere (welcher letztere Begriff offenbar viel weiter als der einer eigentlichen Collusion ist) behandelt, und durch die Art, wie er ihn mit dem vorigen verbindet (die Worte *Quid ergo*) selbst äusserlich als solches bezeichnet». — Emot KELLERS antagande, att underlåtenheten att appellera mot en orättvis dom af ULPIANUS betraktats såsom ett indicium på partens collusio heter det hos SCHULTZE a. a. s. 41: »Unterlassung der Appellation gegen ein ungerechtes Urtheil kann auf Überdross am Prozessieren, auf Mangel an günstiger Aussicht, auf Zweifel über die Ungerechtigkeit des Urtheils, kurz auf jedem anderen Motiv, als Kollusion mit dem Gegner beruhen, und es wäre mehr als kühn von ULPIAN, wenn er wirklich die ihm von KELLER imputirte Schlussfolge gezogen hätte». Här förbises af SCHULTZE trenne saker: dels att KELLER uttryckligen framhåller, att det ej vore fråga om en bokstaflig collusio utan om ett mycket vidsträcktare begrepp; dels att ULPIANUS förutsätter, att domen otvifvelaktigt varit oriktig; dels ock att ULPIANUS vid en kort exemplifiering ej kan ha ansett sig behöfva anföras de särskilda omständigheter, under hvilka partens underlåtenhet att appellera mot en orättvis dom måste innebära eller icke innebära ett »causam non agere vel lusorie agere». Märk dessutom,

Bortsedt nu därifrån, att den här gifna tolkningen åt satsen *quid ergo* etc. är den, som afgjort ligger närmast till hands, och den enda rent naturliga, när man icke bedömer satsen isolerad utan i sammanhang med den föregående, hvartill man ju äfven genom *ergo* föranledes¹, så har denna tolkning det kraftiga skäl för sig, att med densamma undanrödjes den skarpa motsägelse, som med SCHULTZES bokstafstolkning af l. 50 § 1 etc. skulle förefinnas mellan detta ställe å ena sidan samt icke blott l. 3 pr. D de pign. 20, 1 utan äfven åtskilliga andra källställen å andra sidan, af hvilka senare också framgår, att domen mellan testamentstagaren och intestatarfvingen bildade *res iudicata* för legataren. Tydligast har visserligen denna regel uttalats i l. 3 pr. etc.; men detta ställe är visst icke det enda stödet för satsen. Såsom sådant torde vid sidan här af först böra anföras l. 8 § 16 D de inoff. test. 5, 2:

Si ex causa de inofficiosi cognoverit iudex et pronuntiaverit contra testamentum nec fuerit provocatum, ipso iure rescissum est:

hvad som i texten framhållits, att man ingalunda behöfver antaga, att ULPIANUS framhållit underlåtenheten att vädja mot en orättvis dom såsom exempel på *collusio*, för att undgå en motsägelse mellan de båda källställena. — SCHULTZE får genom att betrakta satsen »*quid ergo* etc.» rent isolerad och så åt densamma gifva en fullt bokstaflig tolkning ett godt stöd för sin teori. att domens beviskraftiga verkan (och icke dess rättskraftiga verkan) i romersk rätt utgjorde grunden till interventionsbefogenheten: domen i testamentsklanderprocessen utgjorde *prima facie* bevis emot legataren, hvilken genom motbevisning om domens orättfärdighet kunde göra densamma betydelselös i afseende å sitt anspråk. Vi återkomma i annat sammanhang till SCHULTZES teori om domens beviskraftiga verkan.

¹ Betecknande är det, hur en sådan auktoritet på detta område som KELLER betraktar saken. Vi tillåta oss därför att citera ytterligare följande uttalande af honom (forts. å den i föregående not citerade anmärknigen): »So verstanden scheint mir die angeführte L. 50 nicht nur keine Schwierigkeit zu haben, sondern ich würde sogar den Vorwurf besorgen, diese ganze Note recht überflüssig geschrieben zu haben, wenn nicht alle mir bekannten Ausleger der L. 50 cit. den richtigen Gesichtspunkt so sehr verfehlt hätten, dass sie nur entweder durch gewaltsame Emendation oder durch künstliche Conciliationen einen Widerspruch zwischen dieser Stelle und der oben angeführten L. 3. pr. De pignoribus heben zu können glaubten. Das Abgeschmackteste hat Iac. Constantinaeus — — — — — ausgesonnen, nämlich das Urtheil gegen den Testaments Erben binde überhaupt die Legatäre u. dgl. nur wenn es richtig, nicht aber wenn es ungerrecht sei.»

et suus heres erit secundum quem iudicatum est et bonorum possessor, si hoc se contendit: et libertates ipso iure non valent: nec legata debentur, sed soluta repetuntur aut ab eo qui solvit: aut ab eo qui obtinuit et hæc utili actione repetuntur.

En laga kraftvunnen dom på testamentets ogiltighet medför icke blott att testamentet måste *ipso iure* betraktas såsom upphäfdt, utan äfven, likaledes *ipso iure*, att legatarens anspråk försvinner. I uttrycket *ipso iure*, hvilket blott utsäges i afseende å ogiltigheten af gjorda frigifningar men uppenbarligen måste underförstås vid *nec legata debentur* ligger, att domen verkade emot legataren, alldeles såsom emot testamentstagaren, oberoende af dess materiella riktighet. I detta ställe utsäges i själfva verket just det, som i l. 3 pr. D de pign. 20, 1 åberopas för att motivera legatarens bundenhet af domen i testamentskländerprocessen i jämförelse med panthafvarens motsatta ställning beträffande domen i rättegången mellan gäldenären och tredjeman angående äganderätten till panten, nämligen att ett legatsanspråk icke kan existera utan ett giltigt testamente. Därför måste en laga kraftvunnen dom på testamentets ogiltighet *ipso iure* medföra äfven legatets ogiltighet d. v. s. bilda *res iudicata* för legataren¹.

Indirekt framgår samma regel af det i l. 14 § 1 D de app. 49, 1 innehållna reskriptet². Här framhålles, att om svaranden dömes *in contumaciam*, så hade domen blott verkan mot honom själf. Därför skulle också bl. a. legatarens anspråk lämnas oberördt af en dom, som fastställt testamentets ogiltighet, utan att testamentstagaren kommit tillstädes och försvarat sig. *E contrario* kan man nu sluta till, att, om testamentstagaren icke dömts *in contumaciam*, så skulle en dom, som ogillat testamentet, hafva blifvit bindande för legataren. Att ett dylikt *argumentum e contrario* i vårt fall är befogadt, torde vara utom allt tvifvel, enär — såsom också WALSMANN framhåller³ — hela stället eljest vore fullt meningslöst. Bibehölle nämligen legataren sitt anspråk mot testamentstagaren, sedan testamentet trots testamentstagarens

¹ Äfven en dom i motsatt riktning utgjorde gifvetvis *res iudicata* för legataren. Med en sådan dom var dock legatarens anspråk icke definitivt fastslaget. Härför fordrades uppenbarligen också andra moment än testamentets giltighet.

² Se citat s. 17 n. 4.

³ Die streitg. Nebenintervention, s. 7.

försvar i processen blifvit ogilladt, så vore det ju en själfklar sak, som ej särskildt behöfde framhållas, att legatarens anspråk ej kunde tillintetgöras genom en dom på testamentets ogiltighet, som meddelats i en process, hvori testamentstagaren underlåtit att komma tillstädes.

Till sist kan som stöd för satsen, att domen bildade *res iudicata* för legataren anföras l. 17 § 1 D de inoff. test. 5, 2¹. Stället har för oss ungefär samma betydelse som det föregående. Stadgandets yttre formulering är här sådan, att befogenheten att göra samma *e contrario*-slut, som gjordes i afseende å l. 14 § 1 D de app. 49, 1, om möjligt förefaller ännu mera påtaglig² ³.

BRAUER hänvisar i nyss anförda not till l. 1 D de exc. rei iud. 44, 2 såsom talande emot uppfattningen, att domen på

¹ Se citat s. 17 n. 4.

² BRAUER, Arch. civ. Bd 24 s. 441 n. 47, ser oförståeligt nog i l. 17 § 1 etc. ett uttalande till stöd för uppfattningen, att domen i testamentsklanderprocessen icke bildade *res iudicata* för legataren.

³ Vore FRANCKES begränsning af området för tillämpligheten af l. 50 § 1 D de leg. I (30) riktig, då kunde man visserligen ej tala om någon motsägelse mellan detta ställe med SCHULTZES tolkning å ena sidan (med honom öfverensstämmar FRANCKE; se s. 17 n. 1) och l. 8 § 16 D de inoff. test. 5, 2 samt l. 17 § 1 eod. å andra sidan. De båda sista ställena afse nämligen sådan testamentstvist, som inleddes med en »querela inofficiosi testamenti», under det att l. 50 § 1 etc. enligt FRANCKES mening blott angick processer, hvilka rörde sig om en »hereditatis petitio». Det skulle föra oss för långt utanför vårt egentliga ämne att söka vederlägga FRANCKES motivering för denna begränsning af stället. Säkert är, att denna icke är bindande. Vi nöja oss emellertid med att för vår åsikt, att l. 50 § 1 etc. äfven gäller domar som föranledts af en querela inoff. test., åberopa en sådan auktoritet som HELLWIG, Rechtskraft s. 18 n. 41. — Men äfven antaget, att FRANCKES åsikt om giltighetsområdet för l. 50 § 1 etc. vore riktig, är därmed ingalunda den motsägelse undanröjd, som vi ansett uppstå genom SCHULTZES tolkning af stadgandet. Ty både l. 3 pr. D de pign. 20, 1 och l. 14 § 1 D de app. 49, 1 måste afse lika mycket en »hereditatis petitio» som en »querela inofficiosi testamenti». Detta har heller aldrig blifvit bestridt beträffande det förra. Beträffande det senare åter må nämnas, att FRANCKE — dock utan tillräckligt skäl — undandraget »hereditatis petitio» från tillämpningen af l. 14 pr. D de app. 49, 1 (FRANCKE s. 54). Gifvetvis böra l. 14 pr. D de app. 49, 1 och l. 14 § 1 eod. i detta afseende ha samma giltighetsområde. I öfrigt hafva vi ingenstädes funnit den uppfattningen antydd, att l. 14 § 1 etc. blott gällde »querela inoff. test.» och icke »hereditatis petitio». SAVIGNY, System VI s. 475 n. v., anför både l. 3 pr. etc. och l. 14 § 1 etc. som stöd för att domen öfver en »hereditatis petitio» bildade *res iudicata* för legataren.

testamentets ogillande producerade en *exceptio rei iud.* mot legataren. Det är också sant, att innehållet i detta ställe — särskildt betydelsefullt enär det *ex professo* behandlar rättskraften — vid den första betraktelsen synes jäfva vår åsikt, att domen i testamentsprocessen bildade *res iudicata* för legataren. Stället lyder:

Cum res inter alios iudicatae, nullum aliis praeiudicium faciant ex eo testamento, ubi libertas data est vel legato agi potest, licet ruptum vel irritum aut non iustum dicatur testamentum: nec si superatus fuerit legatarius, praeiudicium libertati fit.

Sedan gammalt synes man dock hafva uppfattat detta stadgande blott såsom ett uttryck för satsen, att spörsmålet om själfva testamentets giltighet kunde rättskraftigt afgöras endast i process mellan testamentstagaren och intestatarfvingen¹. Denna uppfattning förefaller ock onekligen vid närmare betraktelse vara den enda möjliga. Det är nämligen klart nog, att satsen *nec si superatus fuerit legatarius praeiudicium libertati fit* anföres såsom tillämpning af den förut gifna regeln. Skulle denna nu äfven innehålla, att domen i process mellan testamentstagaren och intestatarfvingen angående testamentets giltighet icke utgjorde något *praeiudicium* med afseende å legater eller frigifningar, så vore det svårt att förstå, hvarför detta icke uttryckligen utsäges, under det att det särskildt betonas, att en process som ogillat legatarens anspråk, icke bildade *praeiudicium* med afseende på i testamentet anordnade frigifningar. Detta senare vore dock en själfklar sak, om icke ens domen i en process mellan testamentstagaren och intestatarfvingen angående testamentets giltighet vore prejudicierande². Härtill kommer, att en motsatt tolkning skulle ställa oss inför en olöslig konflikt mellan l 1 etc. och samtliga de ställen, hvilka här ofvan visats mer eller mindre kraftigt tala för att domen i

¹ MAURITIUS, Dissertationes et opuscula, Frankfurt 1692, de iure interventionis disp., XV (s. 447); CUIACIUS, Observ. et emend. lib. II, cap. VII s. 34; KELLER, Litis Contestation, s. 390; SAVIGNY, System VI, s. 474.

² Hvad FRANCKE, Nebenparteien s. 57, menar, är svårt att förstå. Han säger efter anförande af l 1 etc.: »Indess möchte es bedenklich sein als denjenigen, welcher sich auf das Testament beruft und dem gegenüber dasselbe vom Intestaterben angefochten wird, mit Brauer a. a. O. § 20 N. 68, nur den Testaments-Erben zu denken und nicht etwa auch den zur Freiheit berufenen Sklaven und den Legatar selbst.»

processen mellan testamentstagaren och intestatarfvingen bildade *res iudicata* för legataren. Beträffande ett af dessa ställen, l. 14 § 1 D de app. 49, 1, blir motsägelsen så mycket mera oförklarlig, som detta ställe och l. 1 etc. båda stamma från en och samma författare, nämligen *ULPIANUS*¹.

BRAUER lämnar därhän, huruvida man bör antaga, att efter romersk rätt domen angående testamentets giltighet i processen mellan testamentstagaren och intestatarfvingen bildade *res iudicata* för legataren eller icke. Så mycket stode dock alltid fast, att legataren ej vore bunden af domen, om testamentstagaren dömts *in contumaciam* eller om *collusio* i processföringen ägt rum. Men just för dessa fall — säger *BRAUER*, hänvisande till de ofvan anförda ställena l. 29 D de inoff. test. 5, 2, l. 5 D de app. 49, 1 samt l. 14 pr. eod. — har man gifvit legataren befogenhet att intervenera. *Es lässt sich daher in keinem Falle behaupten, dass diese Intervention wegen der dem Legatar entgegenstehenden exceptio rei iudicatae eingeführt wurde, weil sie für einen Fall eingeführt wurde, wo diese exceptio nicht statt findet.* Denna till synes så slående argumentering är emellertid i själfva verket rent ytlig. Liknande argumentering framkastades redan före *BRAUER*s afhandling af *GESTERDING* för att emellertid af honom själf vederläggas². Oriktigheten af densamma framstår kanske klarast genom den utredning rörande ifrågavarande källställen, som i föreliggande afseende gjorts af *MAXEN*. Vi göra i det följande dennes resonemang till vårt eget.

Det kunde väl synas enligt de nämnda källställena, som om legataren hade interventionsbefogenhet, blott när anledning förelåg att misstänka, att testamentstagaren icke skötte processen med vederbörlig omsorg³. Detta skulle ha till följd, att legataren måste bevisa, att misstanken var grundad, innan han kunde tillåtas att intervenera. Emot detta står emellertid, att *ULPIANUS*, författare

¹ Jfr *WALSMANN*, Die streitg. Nebenintervention, s. 8.

² *GESTERDING*, Ausbeute von Nachforschungen über verschiedene Rechtsmaterien, Th. 5, Greifswald 1835, s. 173 f.

³ Obs! nämligen uttrycken »perlusorio iudicio», »si suspicantur, non ex fide heredem causam agere» (l. 14 pr. D de app. 49, 1); »Si suspecta collusio sit legatariis» (l. 29 pr. D de inoff. test. 5, 2); »si querantur per collusionem pronuntiatum» (l. 5 § 1 D de app. 49, 1); »si in fraudem suam transactionem factam dicerent» (sc. legatarii) (l. 5 § 3 D eod.).

till två af de ifrågavarande interventionsställena, i l. 50 § 1 D de leg. I (30) uttryckligen förklarar, att domen mot testamentstagaren i processen med intestatarfvingen icke i något afseende finge skada legataren, om domen fallit på grund af ett *non agere* eller *lusorie agere* från testamentstagarens sida. På denna grund kan, hvad som vid första blicken på de föreliggande källställena synes vara en förutsättning för interventionsbefogenheten, i själfva verket icke uppfattas såsom sådan. Den omständigheten, att testamentstagaren gifver anledning till misstanken, att han icke förde processen med vederbörlig omsorg, den omständigheten kunde väl utgöra ett motiv för legataren att intervenera, men kunde aldrig vara förutsättning för interventionen.

Nu uppstår emellertid frågan hvarför legataren, som misstänker testamentstagaren för dålig processföring, häri skall finna en anledning till att intervenera, då han ju vet, att testamentstagarens processföring, om denna verkligen är bristfällig, icke kan blifva prejudicierande för hans rätt. Härtill svarar MAXEN:

Das ist freilich richtig, und der Legatar kann von Rechts wegen ruhig das Ende jenes Processes abwarten, in dem der Testamentserbe seine Rolle schlecht vertritt. Er braucht nicht zu interveniren. Allein dieses unthätige Zusehen hat für ihn auch eine gefährliche Seite. Wenn er nämlich trotz des unglücklichen Ausgangs des Erbschaftsprozesses gegen den unterlegenen Testamentserben auf Auszahlung des ihm hinterlassenen Legats klagen will, so muss er beweisen, weshalb das ergangene Urtheil für ihn nicht verbindlich sein soll. Diesen Beweis zu erbringen, wird nun freilich nicht schwer sein, wenn er behaupten wollte, das Urtheil sei in contumaciam des Testamentserben ergangen. Wollte er aber die Behauptung, er sei durch jenes Urtheil nicht gebunden, etwa auf die Behauptung stützen, der Testamentserbe habe jenen Process »lusorie« geführt, oder gar, derselbe habe colludiert mit dem Intestaterben, so dürfte dieser Beweis nicht so leicht zu erbringen sein.

Für den Legatar ist es darum unter allen Umständen von besonderem Interesse, sich an dem Erbschaftsprozesse zu betheiligen, einerlei, ob die Processführung des Testamentserben zu begründetem Verdacht Anlass giebt oder nicht. Ist aber das erstere der Fall, so wird das für den Legatar ein ganz besonderes Motiv zur Betheiligung an dem Prozesse sein, um auch seinerseits dafür sorgen zu

*können, dass in demselben ein gerechtes Urtheil gefällt werde, um dem Uebelstande zu entgehen, hinterher einen neuen Process beginnen zu müssen, der wegen der Schwierigkeit des vorhin erwähnten Beweises sichere Aussicht auf günstigen Erfolg nicht bietet*¹.

Härefter anse vi oss fullt befogade till påståendet, att grunden till att romarne i de ifrågavarande källställena förlänat legataren befogenhet att intervenera i processen mellan testaments-tagaren och arfspretendenten varit den, att domen i denna process bildade *res iudicata* också för legataren. Så har äfven den romerskrättsliga interventionsgrunden i detta fall i allmänhet uppfattats af representanterna för interventionsläran².

Interventionsgrunden har i vårt fall uppfattats på ett särskildt sätt äfven af WACH. Visserligen behandlar han interventionsläran från gällande rätts ståndpunkt, d. v. s. med hänsyn till D. C. P. O. Han har emellertid i diskussionen indragit också just spörsmålet om *die Intervention des römisch-rechtlichen Legatars im Streit des Testamentserben und Inofficiositätsquerulanten über die Giltigkeit des Testamentes, von dessen Bestand das Vermächtnis abhängt*³. Enligt WACH vore interventionsgrunden här att söka i *die Tatbestandswirkung des Urteils*. Denna verkan för tredjeman hade domen, när den icke bunde honom såsom en formellt auktoritativ norm för hans rättsförhållande utan blott på grund af verkningar, som domen hade för ena partens person, hvilka blott såsom reflexverkningar gjorde sig gällande för tredjeman *gleich einer pflichterzeugenden oder rechtsvernichtenden oder rechtsgenussverkümmernenden Tatsache*. Att det ej kunde vara fråga om domens rättskraftiga verkan framgick till det yttre däraf, att tredjeman i mer eller mindre vidsträckt mån kunde få saken underkastad ny materiell pröfning. Denna *formalverbindliche Natur* hos domen — obekant hos romarne — vore i vår tid ett

¹ MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 436 ff.; jfr äfven WETZELL, System, s. 49 n. 12 a. och SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 45.

² Se ECKSTEIN, Intervention, § 3; WALSMANN, Die streitg. Nebenintervention, s. 6 ff. Af äldre författare kunna utom MAXEN anföras LANG, Die Interventionen nach den Grundsätzen des gemeinen teutschen Civilprocesses, Diss. Landshut 1826, s. 43; GESTERDING, Nachforschungen V, s. 172 ff.; v. LINDE, Lehrbuch des deutschen gem. Civilprocesses, 6 Aufl. Bonn 1843, § 110; BAYER, Vorträge über den deutschen gemeinen ordentlichen Civilprocess, 10 Aufl. München 1869, s. 138; WETZELL, System, s. 48 f.; s. 579.

³ WACH, Handbuch, s. 627.

väsentligt moment i rättskraftsbegreppet¹. Angående detta resone-mang och dess betydelse för bedömandet af interventionsgrunden i det romerska legatarfallet torde nu följande böra anföras. Det är sant, att i enlighet med rättskraftens praktiska uppgift detta begrepp i nutiden så att säga fulländats till att omfatta äfven nyssnämnda moment². Men med afseende å rättskraften såsom interventionsgrund i anledning af dess utsträckta verkan till tredjemans rättssfär kunna vi icke finna, att detta moment spelar den allra minsta roll. Interventionsgrundens art är en och den-samma i vårt fall, vare sig domen är absolut bindande för legataren eller densamma blott så tillvida bildar *res iudicata* för honom, att han endast genom bevis om *collusio* kan freda sig mot domens auktoritativa verkan. Det karaktäristiska för begreppet domens rättskraft, såsom grundande interventionsbefogenhet för tredjeman, kan enligt vårt förmenande blott vara den omständigheten, att domen är i den mening absolut bindande norm för ett afdömdt rättsförhållande, att dess auktoritativa verkan icke kan upphävas genom utredning om dess materiella oriktighet. Och att domen mellan testamentstagaren och intestatarfvingen i denna mening bildade *res iudicata* för legataren, har det just varit en af våra uppgifter att söka visa i det föregående. Att legataren kunde föra utredning om *collusio* kan så mycket mindre hafva någon betydelse för bedömandet af interventionsgrunden i romersk rätt, som det föregående ju gifver vid handen, att denna grund just utgjordes af den verkan, som domen kunde utöfva på legatarens rätt, alldeles bortsedt från möjligheten, att *collusio* ägt rum. Af det nu sagda följer — så vidt vi kunna finna — att det är oriktigt att uppfatta interventionsbefogenheten i det romerska legatarfallet såsom baserad på domens *Tatbestandswirkung*, blott därför att legataren för att undgå domens rättskraftiga verkan kunde föra bevis om *collusio*. Man har här lika litet af detta skäl anledning att tala om *Tatbestandswirkung* såsom interventionsgrund som i ett fall, hvori

¹ WACH, Handbuch, s. 626. — WACH har i interventionsläran infört följande tredelning allt efter interventionsgrundens olikartade beskaffenhet: »Rechtskraftswirkung», »Tatbestandswirkung» och »Vollstreckungswirkung», a. a. s. 621 ff. — Härom mera ingående vid behandlingen af interventionsgrunden i arbetets IV afd.

² Det är uppenbarligen fråga om domens absolut-formellt bindande verkan.

interventionsbefogenheten tillagts tredjeman af den orsak, att domen i interventionsprocessen bunde honom *als die formell-auktoritative Normirung seines Rechtsverhältnisses*. En annan sak är, att man möjligen kunde fatta begreppet *Tatbestandswirkung* så, att äfven rättskraftsverkan fölle inom dess sfär, men uppställandet af begreppet i interventionsläran vore därmed uppenbarligen meningslöst. Att det ej så fattas af WACH är gifvet¹.

Att det för det romerska legatarfallet ej kan vara riktigt att söka interventionsgrunden i domens *Tatbestandswirkung*

¹ Till det i texten sagda vilja vi ytterligare foga följande. Den omständigheten, att domens auktoritativa verkan på grund af inträffandet af ett visst faktum (*collusio*) kan förekommas, behöfver helt säkert icke ha någon betydelse för arten af denna verkan. Vi tveka också icke att säga, att denna domens verkan mot legataren i det romerska legatarfallet — så vidt den icke genom *collusio* är utesluten — är af alldeles samma art som domens verkan mot tredjeman i nutida rätt, då domen bildar *res iudicata* för honom såsom »formell-auktoritative Normirung» för ett rättsförhållande, hvari han är subjekt. Äfven här kan denna domens verkan utgöra interventionsgrund. Inträffar detta, så måste man väl också säga, att grunden för tredjeman att erhålla befogenhet att intervenera är densamma som för den romerske legataren. Hur WACH kan undgå att betrakta saken på detta sätt, är så mycket svårare att förstå, som han i en not, s. 627, har följande uttalande: »Ich gebe zu, dass man von einer abgeschwächten modificirten Rechtskraftwirkung sprechen könnte». — Om man bör beteckna förhållandet mellan domen och legatarens anspråk i vårt fall med rättskraftsverkan eller gifva det en annan benämning blir en terminologisk fråga, som när det gäller att förklara grunden till interventionsbefogenheten icke har den allra minsta betydelse. — Förnekar man emellertid tillämpligheten af begreppet rättskraft, därför att *collusionsbeviset* är tillåtet (resp. därför att en dom »in contumaciam icke» bildar *res iudicata*) så synes man enligt vår mening skjuta öfver målet och förgäta att ifrågasvarande absolut-formella moment hos rättskraften är något sekundärt, under det att dennas väsentliga kännetecken utgjordes däraf, att domen förblef auktoritativ norm trots utredning om dess materiella oriktighet. Då den romersk-rättsliga hänsynen till »*collusio*» icke hade någon annan betydelse, än att i det konkreta fallet efter *collusionsbevis* rättskraftens verkan uteslöts, under det att denna eljest hvarken var försvagad eller modifierad torde man hellre än att med WACH tala om en dylik beteckna domens rättskraftiga verkan för legataren såsom eventuell eller kanske i viss mening fakultativ. Denna distinktion torde dock numera icke ens i tysk rätt ha någon betydelse. Vi bortse från de spörsmål, som i denna sak kunna uppstå på den internationella processrättens område, hvilka för öfrigt ej gärna kunna tänkas erhålla något samband med frågan om interventionsgrunden. I svensk rätt saknas dylika fall af eventuell rättskraft, då vår rätt öfverhufvud taget ej (med obetydliga undantag) erkänner verkan af dom i utlandet.

i WACHS mening, framgår kanske tydligast, om man jämför det samma med ett annat fall, hvori interventionsgrunden af WACH med rätt¹ föres tillbaka på en dylik domens verkan i afseende å intervenientens rätt. A har gått i borgen för hvad B genom rättskraftig dom kan blifva skyldig betala C. Här utgör domen i processen mellan B och C icke auktoritativ norm för ett rättsförhållande, hvori A är subjekt. Domen afgör intet angående borgensförbindelsens existens. Domens betydelse för A:s rätt är den, att därigenom fixeras den summa, hvarför A iklädt sig borgen. Domen är i själfva verket i förhållande till A:s rättsliga ställning icke annat än ett rättsfaktum — analogt med uppfyllandet af en villkorsbestämmelse — hvilket har till rättsverkan, att A:s åtagna prestation blir definitivt bestämd. Helt annorlunda ligger saken i legatarfallet. Legatarens anspråk faller med den laga kraftvunna domen på testamentets ogiltighet, därför att denna dom har definitivt också mot legataren fastställt, att rättsläget är sådant, att det ej är förenligt med legatarens anspråk, enär en nödvändig förutsättning för legatarens anspråk, testamentets giltighet, icke existerar. Att det rättsfaktum, hvarpå legataren måste grunda sitt anspråk, genom domen förklarats icke existera, är uppenbarligen något annat, än att domen själf utgjort ett rättsupphäfvande faktum i afseende å legatarens anspråk².

Ett fall, som beträffande interventionsgrunden plägar omnämnas i sammanhang med det nyss behandlade, är det, hvarpå följande ställe i Nov. 112 c. 1 syftar:

Et hoc autem præsentī nostra lege decernimus, ut si contigerit unum pro tali causa litigantem ab humano consortio recedentem per ultimam voluntatem res aliquas de quibus dominii dubitatio vertitur, legati nomine cuicumque relinquere, siquidem heres iudiciali sententia dominus earum fuerit demonstratus, tunc legatarius quod

¹ Förutsatt att öfverhufvudtaget interventionsbefogenhet bör anses föreligga. Härom i en senare del af arbetet.

² WALSMANN, Die streitg. Nebenintervention s. 9 n. 5, uttrycker skillnaden sålunda: »entscheidet für das Bestehen des Legates schlechtweg das Urteil, so liegt eine Tatbestandswirkung vor; ist aber die wahre Rechtslage massgebend, so kann nur die andere Wirkung in Frage kommen. Dass letzteres der Fall ist, geht daraus hervor, dass auch ohne Urteil zwischen den streitenden Erben über das Legat im Legatsprozess entschieden werden konnte».

ei relictum est modis omnibus consequatur. Si vero heres in iudicio victus extiterit, non habeat legatarius locum aliam rem pro eodem legato heredem exigere, quoniam sciens testator rem litigiosam esse litis eventum legatario dereliquit. Unde damus licentiam legatario, si hoc prodesse sibi putaverit, litis participem fieri, ne aliquam forte neglegentiam seu proditorem heredi possit obicere.

Till det yttre råder här också en viss likhet med det första legatarfallet. En person, som processar öfver äganderätten till en viss sak, anordnar angående denna ett legat och aflider, innan processen slutats. Processen öfvertages af hans arfvinge. Det är nu, som legataren erhåller befogenhet att intervenera. Det har emellertid äfven ganska allmänt ansetts, att grunden till legatarens befogenhet att intervenera också i detta fall utgjordes af den omständigheten, att domen i processen bildade *res iudicata* för honom¹. Detta betraktelsesätt kan emellertid helt säkert icke vara riktigt. JUSTINIANUS talar om oförytterligheten af *res litigiosae* och uppställer så det fall, att en person anordnar legat öfver saker *de quibus dominii dubitatio vertitur*. Saken är alltså *litigiosa*, redan när dispositionen utföres. I enlighet härmed förklarar JUSTINIANUS också grunden till att legatets giltighet göres beroende af utgången af processen öfver äganderätten till saken därmed, att: *sciens testator rem litigiosam esse litis eventum legatario dereliquit*. Därmed har JUSTINIANUS uttryckligen fört legatarens bundenhet af domen tillbaka på testators vilja och icke på någon utsträckt verkan af domens rättskraft². I detta fall har WACH därför med rätt kunnat basera interventionsgrunden på domens *Tatbestandswirkung*. Domen har här sitt inflytande på le-

¹ Så framför allt MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 438 ff. och WETZELL, System, s. 48 f.; äfven LANG, Interventionen, s. 43 n. 121; v. LINDE, Lehrbuch des deutschen gemeinen Civilprocesses, Bonn 1843, § 110; BAYER, Vorträge, s. 138. Hos de tre sista säges icke uttryckligen, att det är fråga om domens rättskraft. Interventionsgrunden betecknas emellertid här af dem med samma ord, hvarmed de angifva interventionsgrunden i det föregående legatarfallet och andra interventionsfall, i hvilka grunden måste anses vara domens rättskraftiga verkan för intervenienten. Interventionsintresset säges hos dessa författare framgå däraf, att intervenienten var subjekt i ett rättsförhållande, som betingades af ena partens seger i processen. Detta var den gängse formuleringen för påståendet, att domen bildade *res iudicata* för intervenienten. Jfr BRAUER, Arch. civ. Bd n. 24, s. 432.

² SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 39 n. 41.

gatarens anspråk icke därför, att domen afgjort öfver en rättsfråga, hvars bedömande i viss riktning utgjorde förutsättning för detta anspråk, utan domen verkar här rätt och slätt såsom ett rättsfaktum, antingen neutraliserande eller kompletterande (allteftersom domen går emot arfvingen eller denne vinner processen) verkan af de öfriga rättsfakta, som legataren måste åberopa för anspråket på saken. Denna säregna betydelse för legatarens rätt har domen erhållit *quoniam testator litis eventum legatario dereliquit*. Därmed har denne — såsom WACH säger — ställt legataren *wie sich selbst der Kontrahent stellt, wenn er sein Recht oder seine Pflicht von dem Ausfall eines fremden Prozesses abhängig macht*¹.

Det behöfver knappt särskildt framhållas, att den hittills berörda skillnaden mellan domens inverkan på legatarens rätt i de båda fallen icke har något att göra med intensiteten utan blott med den juridiska arten af denna inverkan. Beträffande graden af styrka, hvarmed legatarens rätt påverkades af domen, får man ej tro, att denna principiellt vore högre, när domen bildade *res iudicata* för honom, än i det fall att domen för hans rätt hade *Tatbestandswirkung*. Legatarens anspråk var i båda fallen beroende däraf, att en viss utaf parterna i processen utginge med segern. Behofvet för legataren att få interveuera måste alltså sägas vara för handen lika mycket i det fall, som afses i

¹ WACH, Handbuch, s. 627 n. 39. — Äfven BRAUER, Arch. civ. Bd 24, s. 443 ff., har med ifver förfäktat åsikten, att interventionsgrunden i Nov. 112 c. 1 icke berodde på en utvidgning af domens rättskraftiga verkan. På BRAUERS tid opererade man emellertid ännu icke med begreppet domens »Tatbestandswirkung». Hade BRAUER haft tillgång till detta begrepp, torde det vara möjligt, att han ej sökt förklara domens betydelse för legatarens rätt med antagandet, att arfåtaren förordnat legatet under det suspensiva villkor, att saken vore hans. I Nov. 112 c. 1 finnes intet, som föranleder till detta antagande; man har tvärtom allt skäl att, såsom MAXEN erinrar (Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 439 n. 49), i analogi med »emptio spei» uppfatta legatet såsom ovillkorligt. — Att MAXEN så energiskt försvarar teorien om domens rättskraftiga verkan för legataren i vårt fall förefaller egendomligt efter följande uttalande i anslutning till ordet »litis eventum»: »der Letztere (legataren) hat also nur Anspruch darauf, was bei dem vom Erben geführten, also einem ihm fremden Prozess herauskommt». Dessa ord synas ju häntyda på domens egenskap att ingå bland betingelserna för legatarens anspråk. Också gör MAXEN klart för sig, att legatarens ställning i förhållande till domen i detta och föregående fall icke vore densamma. Se härom not å nästa sida.

Nov. 112 c. 1, som i det af oss först behandlade fallet; och kanske rent af i högre grad i det förra. Domens rättskraftiga verkan mot legataren var ju så tillvida blott eventuell¹ att den kunde förekommas genom bevis om *collusio*. Genom sådant bevis torde däremot legataren i Nov. 112 c. 1 icke kunna fria sig från domens menliga inflytande på hans rätt². Denna olikhet får sin särskilda betydelse, när man betänker, att i det sistnämnda fallet faran, för att *heres* skulle vansköta processen låg så ytterst nära till hands. Denne hade ju icke något att vinna eller förlora i processen. Honom skulle den omtvistade saken — hur än processen utfölle — icke komma att tillhöra.

Ett för den romerska rätten säreget fall af intervention omtalas i källorna på åtskilliga ställen³, hvori det tillåtes hufvudmannen att intervenera (*appellare, causae adesse*) i den af hans ställföreträdare förda processen. Grunden till dessa för vår egen rättsåskådning så egendomliga stadganden var i själfva verket den, att fullmaktsinstitutet, som bekant, saknades i romersk rätt eller i hvarje fall därstädes aldrig kom till formell utbildning.

¹ Se s. 28 n. 1.

² Att collusionsbevis ej fick föras, torde framgå däraf, att JUSTINIANUS förlänat legataren interventionsbefogenhet »ne aliquam forte negligentiam seu prodicionem heredi possit obicere». På grund häraf konstaterar också MAXEN (Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 440) en väsentlig skillnad mellan legatarens ställning i förhållande till en process öfver äganderätten till saken, som genom legatet skulle blifva hans, och legatarens ställning till en process angående giltigheten af testamentet. Grunden till denna skillnad mellan legatarens ställning i ena och andra fallet erhåller en nöjaktig förklaring just genom antagandet, att det i ena fallet vore fråga om domens »Thatbestands-wirkung», under det att domen i andra fallet bildade res iudicata för legataren. Då de båda fallen i afseende å de faktiska förutsättningarna stå hvarandra så nära, vore det med antagandet, att domen i båda bildade res iudicata för legataren, ganska svårt att förstå, hvarför domen i ena fallet skulle vara absolut bindande för legataren, under det att dess utvidgade rättskraftiga verkan i senare fallet förutsatte »collusio» å partens sida. Mot åsikten, att det i Nov. 112 c. 1 vore fråga om res iudicata, talar äfven — förutsatt att collusionsbevis ej fick föras — det förut antydda förhållandet, att romerska rätten eljest var främmande för våra dagars rättskraftsbegrepp, enligt hvilket domen utgör absolut-formellt bindande norm.

³ l. 69 D de proc. 3, 3; l. 4 § 2 D de app. 49, 1; l. 1 § 15 D quando app. 49, 4; l. 2 D an per alium causae app. 49, 9; l. 9 C de app. 7, 62; l. 10 C eod.

Om någon öfverlät förandet af sin talan åt en ställföreträdare, så blef denne senare genom *litis contestatio dominus litis*¹. Härigenom kom hufvudmannen att stå utanför processen. Därmed var den formella betingelsen för handen för ett intervenerande från hans sida (deltagande i en främmande process). Grunden till att han också erhöll befogenhet att intervenera i ställföreträdarens process var att denna, från början både materiellt och formellt för hufvudmannen en *aliena causa*, med tiden kom att medföra rättsverkan *utiliter* omedelbart för honom själf, i det att den för eller mot ställföreträdaren genom domen uppkomna *actio iudicati* såsom en *actio utilis* gällde för eller mot hufvudmannen². Den omständigheten, att domen i ställföreträdarens process bildade *res iudicata* för hufvudmannen, bör sålunda äfven här hafva utgjort interventionsgrund. Och att saken äfven så uppfattades af romarne, torde framgå genom utredningen af följande interventionsfall.

Af alldeles samma slag som interventionsbefogenheten i det nu behandlade fallet var nämligen enligt vår mening den befogenhet att intervenera, som medgifvits tredjeman i l. 4 § 3 och 4 D de app. 49, 1, hvarest det heter:

— — — — — *aut si auctor egerit et victus sit, non est deneganda emptori appellandi facultas. Quid enim, si venditor, qui appellare noluit, idoneus non est? Quin etiam si auctor appellaverit, deinde in causae defensione suspectus visus sit, perinde defensio causæ emptori committenda est, atque si ipse appellasset. 4 Idque ita constitutum est in persona creditoris, cum debitor victus appellasset nec e. c. fide causam defenderet. Quæ constitutio ita accipienda est, si interveniente creditore debitor de pignore victus provocaverit: nam absenti creditori nullum præiudicium debitor facit.*

»Hiernach kann, wenn der Verkäufer über das Kaufobject einen Eigenthumsprocess geführt hat und unterlegen ist, der Käufer appellieren. Aber auch wenn der Verkäufer selbst appelliert hat, so soll dem Käufer in der Appellationsinstanz «*causae defensio*», d. h. Unterstützung der vom Verkäufer eingelegten Appellation gestattet werden, gerade so, als wenn er selbst Appellation eingelegt hätte. Es könnte

¹ »Sed meminisse oportet, quod procurator lite contestata dominus litis efficitur» l. 4 § 5 D de app. 49, 1.

² WETZELL, System, s. 68 ff.; MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 405 ff.

scheinen, als ob der Käufer das Recht zur Unterstützung der vom Verkäufer eingelegten Appellation nur dann haben sollte, wenn der letztere die Appellation lässig betreibt. Allein dagegen spricht, dass das Recht des Käufers zur Einlegung der Appellation selbst nicht an diese Voraussetzung geknüpft ist. Es kann demnach der Umstand, dass der Verkäufer die eingelegte Appellation lässig betreibt, nur als Umstand in Betracht kommen, der in der Regel den Käufer, der selbst die Appellation nicht eingelegt hat, veranlassen wird, in dem vom Verkäufer begonnenen Appellationsprocess zum Zweck besserer Führung desselben sich einzumischen¹. — Was vom Käufer im Verhältnis zum Process des Verkäufers gilt, soll auch gelten vom Pfandgläubiger im Verhältnis zu dem vom Verpfänder geführten Eigenthumsprocess. Aber auch hier ist daran festzuhalten, dass der Umstand, dass der Verpfänder den begonnenen Appellationsprocess mangelhaft, nicht «ex fide» führt, nicht Voraussetzung, sondern nur Motiv für die Ausübung des Rechts ist, in jenen Process sich einzumischen².

Äfven i dessa fall utgjordes interventionsgrunden däraf, att domens rättskraft sträckte sin verkan utöfver parternas rätt till intervenientens rättsfär. Detta framgår visserligen icke af innehållet i l. 4 etc, utan härtill kommer man genom det bekanta och till innebörden omstridda l. 63 D de re iud. 42, 1. Detta får sin särskilda betydelse för utläggningen af l. 4 etc., emedan båda ställena äro hämtade från samma författare i hans behandling af ett och samma ämne (MACER libro primo, l. 4 etc. och secundo, l. 63 etc., de appellationibus). Vi citera ur l. 63 etc. följande:

Sæpe constitutum est res inter alios iudicatas aliis non præiudicare. Quod tamen quandam distinctionem habet: nam sententia inter alios dicta aliis quibusdam etiam scientibus obest, quibusdam vero, etiamsi contra ipsos iudicatum sit, nihil nocet. Nam scientibus nihil præiudicat, veluti si ex duobus heredibus debitoris alter condemnatur: nam alteri integra defensio est, etiamsi cum coherede suo agi scierit. Item si ex duobus petitoribus alter victus adquisierit, alterius petitioni non præiudicatur: idque ita rescriptum est. Scientibus sententia, quæ inter alios data est, obest, cum quis de ea re, cuius actio vel defensio primum sibi competit, sequentem agere patiatur, veluti si creditor experiri passus sit debitorem de proprie-

¹ Se ofvan s. 24 ff.

² MAXEN, a. st. s. 412 f.

tate pignoris, aut maritus socerum vel uxorem de proprietate rei in dote acceptæ aut possessor venditorem de proprietate rei emptæ: et hæc ita ex multis constitutionibus intellegenda sunt. Cur autem his quidem scientia nocet, superioribus vero non nocet, illa ratio est, quod qui scit coheredem suum agere, prohibere eum, quo minus uti velit propria actione vel defensione utatur, non potest: is vero, qui priorem dominum defendere causam patitur, ideo propter scientiam præscriptione rei quamvis inter alios iudicatæ summovetur, quia ex voluntate eius de iure, quod ex persona agentis habuit, iudicatum est.

Närmast intresserar oss här blott den del af det citerade, som börjar med *Scientibus sententia*. För sammanhangets skull ha vi redan här anført ställets början. Att stället sedan gammalt vållat vetenskapsmännen sådan möda, beror därpå, att texten i *Vulgata* varit oriktigt återgifven, i det orden *debitor* och *creditor* blifvit omkastade. Sedan genom CUIACIUS' förtjänst den riktiga florentinska läsarten börjat användas¹, var nu visserligen den nämnda svårigheten undanröjd, men andra återstodo, ty kritiskheten på stället hade blifvit så inrotad, att man vid hvarje motighet i tolkningen vädrade logiska språng i tankegången hos ställets författare eller förvanskning af detsamma genom kompilatorerna och andra²). Alla försök till beriktigande af texten i den s. k. *lex Sæpe* efter den florentinska lärarten torde emellertid få anses fruktlösa af det skälet, att denna text med stor sannolikhet icke innehåller några felaktigheter³. Densamma kan nämligen i ett oförändradt skick erhålla en fullt tillfredsställande tolkning. Först uttalar MACER den allmänna regeln, att domens rättskraft icke sträcker sig ut öfver parterna till utanför rättegången

¹ CUIACIUS, *Observ. et emend.* lib. XII cap. XXV (s. 412).

² Se t. ex. KELLERS anförande af stället med anmärkningar, *Litis Contestation*, s. 368 ff.

³ BINDER, *Rechtskraft*. Diss. s. 18; HELLWIG, *Rechtskraft*, s. 492. En utvidgning af BINDERS dissertation, hvilken utkommit året efter denna, 1895, under titeln *Die subjektiven Grenzen der Rechtskraft* och numera slutsålt i bokhandeln, hafva vi vid utarbetandet af manuskriptet tyvärr ej haft tillgänglig. Försök att på antikvarisk väg anskaffa boken har misslyckats. Vi hafva dock förr haft tillfälle öfvertyga oss, att BINDER i sin senare afhandling i hithörande spörsmål fasthåller vid de åsikter, som uttalats i dissertationen.

stående personer. Men en viss skillnad måste dock iakttagas. Ty om tredjeman hade kännedom om att process var anhängig, så kunde det i vissa fall hända, att domen gällde äfven emot honom,¹ under det att i andra fall domen icke gjorde intrång på personers rätt, också om domen uttryckligen gällde dem². Domen bildade t. ex. icke *res iudicata* för ena medarfvingen, om den andra dömts för arflåtarens skuld, trots det att den förre erhållit underrättelse om processen mellan den senare och arflåtarens borgenärer o. s. v. Däremot blef domen bindande för tredjeman, när han haft kännedom om processen, förutsatt att tredjeman stod i det förhållande till tvisteföremålet för processen, att talan i första hand bort tillkomma honom själf, under det att han dock fann sig i att en först i andra hand intresserad uppträdde som part i processen³. Som exempel härpå anföras nu tre fall, hvilka samtliga utmärka sig därigenom, att tredjeman succederat efter en af parterna i det rättsförhållande, hvarom processen rör sig. De tre exemplen äro: pantborgenären nöjer sig med att gäldenären processar angående äganderätten till panten, äkta mannen med att svärfadern eller hustrun för talan angående äganderätten till någon sak, som ingått i hemgiften, och köparen med att säljaren för process om äganderätten till den köpta saken. Förutsättningen för, att domen skulle bilda *res iudicata* för dessa utanför rättegången stående personer, var sålunda, icke blott att de haft kännedom om den pågående pro-

¹ För att den rätta meningen skall uppkomma måste »etiam» hänföras till »aliis quibusdam» och icke till »scientibus». Se BINDER a. a. s. 19.

² Detta torde vara den riktiga innebörden af orden »quibusdam vero, etiam si contra ipsos iudicatum sit, nihil nocet». Det är svårt att bestämdt säga, hvilka fall MACER här afsett. Sannolikt afses såväl vissa utanför rättegången stående personer — de två första exemplen torde syfta på dessa — som verkliga parter. Dessa senare fall beröras dock icke alls af MACER i det följande. »Möglich wäre an die Entscheidung über Präjudicialpunkte zu denken, welche der Rechtskraft nicht fähig sind; möglicherweise aber bezieht sich der Satz auf die eigentümliche Stellung des procurators in Prozesse, der selbst Partei war, und das Urteil auf sich nahm. Verurteilt wird er; aber der materiellen Rechtskraftwirkung ist es gegen ihn nicht fähig, weil nicht er, sondern der vertretene Dritte, der materiell Berechtigte ist». BINDER a. a. s. 20 n. 1.

³ Detta ligger i orden »cum quis de ea re, cuius actio vel defensio primum sibi competit, sequenti agere patiatur».

cessen, utan äfven att de underlåtit att inlägga sin gensaga emot att *sequens* förde talan ¹.

I det första af de tre exemplen förefaller det svårt att förstå, hvad MACER kan hafva menat, och det synes tvifvelaktigt, huruvida stället riktigt återgifvits. Fallet synes nämligen vid första påseendet alls icke kunna utgöra någon tillämpning af den undantagsregel från satsen, att tredjeman icke berördes af domens rättskraft, åt hvilken undantagsregel, vi förmena, att MACER här velat gifva uttryck. Beträffande pantborgenären kan ju icke sägas, att han *priorem dominum defendere causam patitur* eller att det dömes öfver en rätt, som han härleder från den angående äganderätten till panten processande gäldenären ². Trots sakens förpantning upphör ju gäldenären icke att vara ägare till densamma. Också efter romersk rätt erhåller pantborgenären nämligen blott en begränsad sakrätt till panten. Då gäldenären nu själf och icke borgenären är ägare till saken, så måste den förre också betraktas såsom saklegitimeradt subjekt för en vindikationstalan ³ och vara den, *cuius actio vel defensio primum sibi competit*, ⁴ och det vore ingen mening i att fästa något slags afseende vid borgenärens *prohibere* eller *non prohibere*. Då han både formellt och rättsligt står utanför processen, måste det vara betydelselöst både för honom själf och gäldenären, om han inlägger sin gensaga eller icke emot att den senare för talan ⁵.

¹ Detta framgår ju redan af orden »*patitur*» och »*passus sit*». Vidare framgår det af MACERS förklaring, att grunden till att kunskapen om den pågående processen i de förstnämnda fallen icke skadade tredjeman utan blott i de tre sista exemplen, vore den, att tredjeman i de förra fallen trots denna kunskap icke (med någon rättsverkan) kunde »*prohibere eum* (medarfvingen, parten), *quominus uti velit propria actione vel defensione utatur*», under det att däremot den, som lät »*priorem dominum defendere causam*», därmed hade gifvit uttryck åt sin vilja, att det dömdes öfver en rätt, som han härledde från den processförande (underförstått: enär han rättsligen hade kunnat »*prohibere eum quominus etc.*»).

² Se föreg. not.

³ Att det är en sådan, som i stället närmast afses torde vara säkert.

⁴ Härvid får dock följande distinktion göras: efter hypotekarisk förpantning var gäldenären i regeln såväl aktivt som passivt saklegitimerad i en vindikationsprocess angående panten. Efter upplåtande af handpanträtt blott det förra. Han kunde här ej vara rätt svarande vid en *rei vindicatio*, eftersom han ej hade saken i sin besittning.

⁵ Af MACERS närmare motivering (se ofvan) framgår att »*prohibere*» icke kan ha någon annan betydelse än att genom protest mot auctores

KELLER finner, att MACERS ifrågavarande exempel erhåller en fullt nöjaktig förklaring, sedt under synpunkten, att tredjeman härledde den rätt, hvarom tvistades, från en af de processande.¹ Det är visserligen sant, att detta måste vara en af de synpunkter, som tagit sig uttryck i satsen, *cuius actio vel defensio primum sibi*

processföring förhindra dess fortsättning eller åtminstone förekomma, att denna erhåller någon rättslig verkan mot successor. — En i synnerhet i äldre litteratur utbredd åsikt har emellertid velat låta »prohibere» häntyda på hufvudintervention. Denna åsikt förfäktas äfven af BINDER, Rechtskraft, s. 23, 24 och 27, hvilken anser, att grunden i l. 63 etc. till att domen bildades res iudicata för successor vore den, att han — om han ville — kunde uppträda som hufvudintervenient i auctors rättegång. Samma åsikt antydes äfven af WALSMANN, Streig. Nebenintervention, s. 19 n. 27. Att i l. 63 etc. icke uttalas någon regel, som hade med institutet hufvudintervention att göra, torde bäst framgå af MENDELSON-BARTHOLDYS utredning, Grenzen der Rechtskraft, Leipzig 1900 s. 372—376. Å sid. 375 heter det: »Der Unterschied liegt in dem »sequentem agere patiatur«, dem Zusatz, der das Feld der lex 63 erheblich enger macht als das der Hauptintervention ist. Ein Gegenprätendent ist nicht »sequens« des Intervenienten, aber gerade der Prätendentenstreit ist klassischer Fall der Hauptintervention. Auf der anderen Seite wäre in keinem der drei Fälle, die Macer zur Illustration seiner Regel anführt, Hauptintervention des Dritten angebracht. Denn zur Begründung der Hauptintervention genügt es nicht, dass über die dem Dritten eigene Sache überhaupt unter anderen prozessiert wird; die Sache muss in einer Weise in Anspruch genommen, das Recht in einer Weise verfolgt werden, welche es rechtfertigt dass der Hauptintervenient Klage gegen beide Parteien des Erstprozesses erhebt.» Der Dritte der lex 63 tritt seinem sequens nicht als Gegenpartei klagend gegenüber, sondern verdrängt ihn aus seiner Parteirolle.» HELLWIG, Rechtskraft s. 498 n. 33, framhåller såsom det hufvudsakliga skälet emot antagandet, att »prohibere» syftade på hufvudintervention, »dass das ganze Institut unter Einwirkung des germanischen Processrechts erst als ein Product des mittelalterlichen Gewohnheitsrechts entstanden ist . . . und schon deshalb völlig ausser Betracht bleiben muss». Häremot torde väl dock kunna sägas, att, om »prohibere» i l. 63 etc. med fog kunde anses häntyda på en företeelse, som motsvarade institutet hufvudintervention, så måste ju denna åtminstone för vissa fall vara sanktionerad genom detta stadgande i corpus iuris. — Att prohibere hade afseende å hufvudintervention bestrides äfven af WACH, Handbuch s. 623 n. 29 och HEIM, die Hauptintervention, München 1907, s. 68 n. 25. — Emot den förres åsikt att prohibere i l. 63 etc. tydde på »denegatio actionis in iure», se HELLWIG a. st. — Åtskilliga författare, bl. a. KELLER, Litis Contestation s. 375 ff. och SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 39 n. 40, låta »prohibere» syfta på biintervention. Med full rätt har en dylik uppfattning afvisats bl. a. af WACH, Handbuch s. 623. Ang. SCHULTZE se s. 48 n. 1.

¹ KELLER, Litis Contestation, s. 376.

competit, men vårt medvetande härom gör det i själfva verket ej klarare för oss, hvarför MACER använt ifrågavarande exempel. Ty i detta tvistas *de proprietate pignoris* och denna har ju icke öfvergått från *debitor* till *creditor*. Den förre är fortfarande ägare och kan därför icke betecknas som *priorum dominum*. Ehuru motvilligt för dock KELLER oss in på rätta vägen. *Zum Überfluss aber*, säger han, *vergegenwärtige man sich auch noch die beiden Möglichkeiten einer Fiducia und eines Faustpfandes, wo dann im ersten Fall eine wahre Singularsuccession vorliegt, im letzteren aber der Creditor als Besitzer wenigstens der nächste Beklagte wäre*¹. Beträffande den senare möjligheten så torde denna visserligen kunna utgöra ett tjänligt exempel på fall, då enligt MACERS ifrågavarande regel en dom i process mellan *debitor* och vindikant bildade *res iudicata* för *creditor*²; men svårligen kan denna möjlighet vara åsyftad i MACERS särskilda exempel. Ty här betecknas ju *debitor* såsom *priorem dominum*, och grunden till den utvidgade rättskraften säges ju vara den, att *creditor* genom att nöja sig med *debitors* processföring gifvit sin vilja till att det dömdes öfver en rätt, som han härledde från *debitor*. Men detta kan i förevarande af KELLER föreslagna exempel blott i mycket oegentlig mening sägas vara händelsen. Därtill kommer, att i detta exempel *creditor* vore i första hand legitimerad blott i afseende å en *defensio* men däremot icke, aktivt, i afseende å själfva vindikationstalans förande, under det att vi icke ha någon slags anledning antaga annat, än att MACER i samtliga sina exempel afsett både kärandens och svarandens roll³. Däremot upphöra alla betänkligheter angående riktigheten af ställets återgifvande, när man riktar uppmärksamheten på den af KELLER först antydda möjligheten och antager, att MACER haft blott den äldsta formen för den romerska »pantupplåtelsen» i sikte, den fiduciariska öfverlåtelsen. Genom denna blef borgenären ägare till panten; han blef därigenom icke blott passivt utan aktivt saklegitimerad i en vindikationsprocess, och gäldenären kunde nu verkligen betecknas såsom *priorem dominum*.

Det är BINDINGS förtjänst att på ett öfvertygande sätt hafva

¹ KELLER a. a. s. 377 n. 24.

² Så MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 427; jfr ofvan s. 37 not 4.

³ Härpå tyda ju äfven orden: si creditor experiri passus sit debitorem.

ådagalagt, att MACER blott åsyftat denna fiduciariske *creditor*, men hvarken haft tanken på *hypotheca* eller *pignus* i egentlig mening¹. Då nu efter MACERS tid *fiducia* småningom alldeles undanträngdes af *pignus* i egentlig mening, hade enligt BINDINGS åsikt exemplet i den Justinianska lagboken intet *raison d'être*, och dess upptagande i denna kunde blott förklaras genom förbiseende af kompilatorerna². Detta senare antagande kan dock svårligen vara riktigt. Ty alldeles samma exempel har i annat afseende blifvit föremål för stadgande i l. 29 § 1 D de exc. rei iud. 44, 2:

Si debitor de dominio rei, quam pignori dedit, non admonito creditore causam egerit et contrariam sententiam acceperit, creditor in locum victi successisse non videbitur, cum pignoris conventio sententiam præcesserit.

Att det äfven i detta ställe blott kan vara fråga om fiduciarisk pant, måste enligt det föregående vara klart af stadgandets innehåll. Detta öfverensstämmer äfven så till vida med l. 63 etc., som man *e contrario* kan sluta, att, om borgenären erhållit kunskap om gäldenärens process, så skulle följderna blifva densamma som enligt l. 63 etc., nämligen att domen prejudicierade borgenären³.

Vidare kan det knappt råda något tvifvel om att det ofvan citerade interventionsstadgandet l. 4 § 4 D de app. 49, 1 afser just samma exempel angående gäldenären och pantborgenären som det i l. 63 etc. berörda⁴, så mycket mer som båda stadgandena härröra från samma författare. Under sådana omständigheter — har det med rätta framhållits⁵ — kan man väl svårligen skjuta skulden för exemplets bibehållande på kompilatorerna. Man kan nämligen icke tilltro dem att hafva gjort ett sådant

¹ BINDING, Die gemeinrechtliche Lehre von der Rechtskraft des Urtheils gegen Dritte aus dem Grunde ihrer Mitwissenschaft vom Streite, Arch. civ., Bd 47 s. 265 f. — Se äfven WINDSCHEID, Lehrbuch § 132 n. 2; HELLWIG, Rechtskraft, s. 492; BINDER, Rechtskraft, s. 25. — BINDING påvisar, att »fiducia» på MACERS tid hade stor praktisk betydelse samt att »pignus» ingalunda vore uttrycket blott för handpant eller hypotekarisk pant utan att äfven objektet vid den fiduciariska öfverlåtelsen betecknades med detta ord.

² BINDING, Arch. civ. Bd 47 s. 275.

³ Se HELLWIG, Rechtskraft, s. 499.

⁴ Se härom i det följande (s. 47 n. 1).

⁵ Jfr HELLWIG, Rechtskraft, s. 493.

förbiseende på icke mindre än tre olika ställen. Vi måste därför utgå från att exemplet haft sin betydelse äfven i den Justinianska kodifikationen. Angående denna betydelse föreslår HELLWIG tvänne möjligheter. Man kunde, trots det att *fiducia* såsom särskildt rättsinstitut kommit fullständigt ur bruk, antaga, att exemplet i den Justinianska rätten måste begränsas till det dock rättsligen icke omöjliga fall, att borgenären erhöi panten med äganderätt mot förpliktelse att vid betalnings erläggande återgifva densamma. HELLWIG reflekterar verkligen på denna möjlighet. Enligt vår mening kan någon grund till exemplets bibehållande med denna betydelse icke utletas. Ty antingen måste man antaga, att det i undantagsfall verkligen gick så till, att gäldenären till säkerhet för skulden öfverlät »panten» med äganderätt åt borgenären. Men hade JUSTINIANUS velat framhålla just detta undantagsfall, då kan man svårligen föreställa sig, att han därvid skulle bibehållit en formulering, som på hans tid, i första hand åtminstone, måste anses utsäga något helt annat. Eller också måste man antaga, att »pansättning» med äganderättens öfvergång, ehuru rättsligen möjlig, dock aldrig förekom och därför praktiskt taget icke existerade¹. Såsom exempel på den i l 63 etc. innehållna undantagsregelns tillämpning skulle nu vårt fall, i praktiken fullt betydelselöst, hafva bibehållits blott på den grund, att det icke utgjorde ett rättsligen omöjligt exempel på nämnda rättssats. Det torde dock få betraktas såsom en mycket stor och obefogad ringaktning af JUSTINIANUS' jurister, om man ville tilltro dem att hafva låtit sig ledas af ett så improduktivt ändamål.

Däremot tala starka skäl för den andra möjligheten, enligt hvilken bibehållandet af MACERS formulering i den Justinianska rätten skulle innebära, att exemplet numera gällde pantborgenären i vanlig mening. Ty äfven med denna innebörd kan

¹ Det är väl med detta antagande, som HELLWIG, Rechtskraft, s. 493, reflekterar på möjligheten: »Dies wäre keine absolut unmögliche Auslegung. Denn wenn auch die fiducia als besonderes Rechtsinstitut beseitigt ist, so ist damit keineswegs gesagt, dass es verboten sei dem gläubiger Eigentum zu übertragen und die Rückübertragung bezw. die Herausgabe der hyperocha zu stipulieren. Käme aber die Eigentumsübertragung zu solchen Zwecken nicht vor, so wäre der Rechtssatz des l. 63 in Beziehung auf den creditor und den debitor nicht unrichtig, sondern nur gegenstandslos».

exemplet utgöra en tillämpning på den af MACER uttalade undantagsregeln. Äfven pantborgenären i vanlig mening kunde ha den ställning till gäldenärens process *de proprietate pignoris*, att hans *actio vel defensio primum sibi competit*. Och hvarför skulle nu domen, om den bildade *res iudicata* för borgenären såsom ägare af panten icke hafva samma verkan för honom, när han blott hade en begränsad sakrätt till densamma?¹ Dock är det af det föregående klart, att pantborgenärens *actio vel defensio*, — såvidt det var fråga om en vindikationsprocess — i jämförelse med den fiduciariske borgenärens blott i ett visst begränsadt antal fall kunde sägas *primum sibi competere*. Detta kunde nämligen icke gärna tänkas vara händelsen, om tredjemau vore svarande eller om han vore kärande och panten befunne sig i gäldenärens besittning². När MACERS exempel trots den begränsade omfattning, det sålunda skulle erhålla i afseende å en vindikationsprocess, af JUSTINIANUS har bibehållits, så torde detta sannolikt ha skett i medvetandet om att därunder äfven kunde innefattas processer, i hvilka gäldenären uppträdde som part och hvilka icke angingo en *rei vindicatio*. Uttrycket *de proprietate pignoris* torde nämligen ej nödvändigt utesluta från exemplets omfattning en *actio legis Aquiliæ* eller en *condictio furtiva*³.

Säkert är, att dylika processer borde kunna utgöra exempel på den i MACERS undantagsregel innehållna grundsatsen. Ty att MACERS regel icke fullständigt täckes af de tre af honom framhållna fallen är tydligt. De behandlas ju uttryckligen af

¹ Jfr BINDER, Rechtskraft, s. 26.

² Jfr sid 37 n. 4.

³ Som ett stöd härför torde kanske kunna åberopas ordalydelsen i det samma fall rörande stället l. 4 § 4 D de app. 49, 1, hvari det heter »debitor de pignore victus», ett uttryck, som väl ej blott afser gäldenärens nederlag i en vindikationsprocess. — Se äfven HELLWIG, Rechtskraft, s. 493 f. — Det är väl sant, att den pantupplåtande gäldenären i den utvecklade romerska rätten ej kunde betecknas såsom »prior dominum». Detta kan dock ej tillerkännas någon betydelse emot vårt resonemang. Det är ju blott fråga om exemplets bibehållande, i MACERS formulering men med en annan betydelse, såsom uttryck för den af honom uppställda undantagsregeln. Att »sequens» i samtliga MACERS exempel var »prior dominus» i förhållande till den, hvars »actio vel defensio primum sibi competit», var en tillfällighet, som i och för sig icke hade någon betydelse i afseende på den ifrågavarande regeln.

honom blott såsom exempel. Ur dessa skall man nu förvisso kunna deducera fram den regeln, att *successor* är bunden af den dom, som faller i en efter successionen anhängiggjord process mellan hans *auctor* och tredjeman i en fråga, som angår det succederade rättsförhållandet, förutsatt att *successor* erhållit under rättelse om att *auctor* förde talan angående hans rätt och icke inlagt sin gensaga emot att *auctor* utförde processen. I alla dylika fall kan sägas, att någon *de ea re, cuius actio vel defensio primum sibi competit, sequenti agere patitur*. *Auctors* betecknande såsom *sequens* framstår också i dessa fall förklarligt: *successor* är den berättigade, men om successionen icke hade ägt rum så hade *auctor* varit den materiellt berättigade och sålunda innehafvare af aktiv- och passivlegitimationen i processen; eliminerar man bort *successors* rätt, så måste man räkna med, att *auctor* är saklegitimerad kârande eller svarande. I denna mening kan MACER nu ha funnit, att *actio* i första hand tillkom *successor* och i andra hand *auctor*. Att dylika fall i allmänhet innefattas under MACERS regel, framgår äfven af hans motivering till densamma. En gensaga från *successor* mot att *auctor* intager partsställning måste ju här alltid ha genomgripande betydelse, enär därigenom *auctors* bristande legitimation i processen blir bekant. Därför kan också ett *non prohibere* från *successors* sida anses innebära ett uttryck för hans vilja, att det dömes *de iure, quod ex persona agentis habuit*. Jämväl detta uttryck talar starkt för att nämnda successionsfall af MACER afsetts med regeln i l. 63 etc.

Det förefaller emellertid klart nog, att *ratio legis* till domens utvidgade rättskraft i dessa fall är densamma som eller åtminstone analog med grunden till att domen i *procurators* process bildade *res iudicata* för hufvudmannen. *Ratio legis* i l. 63 etc. är den, att *auctor* med *successors* medgifvande anses föra processen i dennes ställe. På grund af rättsförhållandet mellan *auctor* och *successor* har den senares underlåtenhet att protestera mot att *auctor* med laga verkan för *successor* förde processen betraktats såsom ett medgifvande härtill. Det borde därför synas ganska antagligt, att de ifrågavarande exemplen, om *successor* i stället för sitt tysta medgifvande uttryckligen gifvit sitt bifall, därmed icke skulle komma att ligga utanför tillämplighetsområdet för l. 63 etc.¹. Men bör icke detsamma gälla, om

¹ Jfr HELLWIG, Rechtskraft, s. 496.

successor redan före processens början gifvit sitt bifall till *auctors* processföring i form af ett uppdrag åt *auctor* att föra processen i hans ställe eller — för att gå rakt på sak — faller icke äfven *ratio legis* till att domen i *procurators* process bildade res iudicata för hufvudmannen inom området för undantagsregeln i l. 63 etc.? Vi tro, att denna fråga bör besvaras jakande. Visserligen kan *procurator* icke betecknas såsom *priorem dominum* och icke heller härleder hufvudmannen *ex persona agentis* den rätt, hvaröfver det dömes; men detta allt säges ju i källstället blott i anslutning till de tre såsom exempel valda fallen¹. Beträffande förutsättningen *non prohibere* så är det visserligen sant, att åt hufvudmannens underlåtenhet att protestera mot *procurators* process icke kan tillerkännas någon betydelse. Men det är klart, att denna förutsättning med hänsyn till stagandets *ratio legis* ej kan ha själfständig betydelse utan blott kan fordras för att indicera, att det med hufvudmannens vilja i *procurators* process dömes öfver ett rättsförhållande, hvari den förre är subjekt. Frånvaron af förutsättningen *non prohibere* kan alltså enligt stadgandets grund i föreliggande fall icke ha någon betydelse, eftersom hufvudmannen på ett eklatant sätt gifvit uttryck åt denna sin vilja genom att uppdraga processföringen åt *procurator*. Spörsmålet blir därför, om MACERS allmänna motivering: *cum quis de ea re, cuius actio vel defensio primum sibi competit, sequenti agere patiatur*, kan erhålla sin tillämning också som grund till att domen i *procurators* process bildade res iudicata för hufvudmannen. Att *actio vel defensio* i första hand tillkommer hufvudmannen är ju gifvet, likaså att han kan sägas låta sig nöja med *procurators* processföring. Svårigheten ligger blott däri, att den processförande betecknats såsom *sequens*. I den mening, vi i det föregående sökt förklara detta ord, passar det blott för successionsfall men icke som beteckning för *procurator*. Detta var emellertid en förklaring, som vi föreslagit under förutsättning, att blott successionsfallen omfattades af den i l. 63 etc. uttalade regeln. Kan åt *sequens* gifvas en fullt nöjaktig betydelse, enligt hvilken *procurator* med lika mycket fog som *successor* kunde betecknas som *sequens*, så tveka vi icke att låta den i l. 63 etc. innehållna satsen angående domens utvidgade rättskraftiga verkan

¹ Jfr oöfvan s. 36 f.

äfven gälla hufvudmannen i förhållande till hans *procurators* process. Låter man med *BINDER sequens* gälla såsom en rent formell beteckning, som icke rör själfva sakens väsen utan blott tjänar till att beteckna den, som utåt uppträdde som den materiellt berättigade — ehuru han icke var det — så bör äfven *procurator* kunna vara *sequens*. I själfva verket torde emot en sådan uppfattning af betydelsen hos ordet *sequens* intet skäl kunna invändas. Vi tro därför, att *MACER* med den i l. 63 etc. innehållna undantagsregeln från den allmänna satsen *res inter alios iudicatas aliis non praejudicare* vill utsäga, att tredjeman blefve bunden af domen i en process, som angick hans egen rätt och som med hans tysta eller uttryckliga medgifvande i hans ställe fördes af en, bortsedt från detta medgifvande, icke legitimerad person, och detta vare sig den förre härledde den omtvistade rätten från den senare eller icke. Man kan ej förvåna sig öfver att *MACER* ej anført verkan af *procurators* process för hufvudmannen som exempel på den af honom gifna regeln. *MACER* vill just genom exemplen betona, att redan underlåtenheten att afgifva protest — såsom innebärande ett tyst mandat åt *auctor* — gjorde domen bindande för *successor*. Att, om uppdraget var gifvet uttryckligt före processens början, domen borde bilda *res iudicata* för hufvudmannen, torde hafva varit så klart, sedan *MACER* anført sina tre extrema fall, att han mycket väl kan ha ansett det öfverflödigt att särskildt framhålla det ¹.

¹ Angående ytterligare stöd för vår uppfattning se nedan s. 46 f. — *BINDING* kommer till det resultat, att grunden till domens verkan mot tredjeman enligt l. 63 etc. vore den, att han genom sitt medvetna stillatigande gifvit sitt tysta mandat till förandet af processen. Men *BINDING* inskränker regeln i l. 63 etc. till att gälla blott domens verkan i auctors process för den nuvarande ägaren. Arch. civ., Bd 47 s. 273 f. Med *BINDING* går *WETZELL*, System s. 578. Detta synes äfven vara *MAXENS* ståndpunkt, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21, s. 411. *HELLWIG* går långt ifråga om giltighetsområdet för den i l. 63 etc. innehållna satsen. Äfven för honom innebär förutsättningen »non prohibere» blott »das Unterlassen des Widerspruchs» i betydelsen »stillschweigende Zustimmung» och han finner andemeningen i stället vara den, att liksom »die Verfügung, die ein Nichtberechtigter, mit meiner Zustimmung über mein Recht getroffen hat, wirksam ist bezw. durch Ratihabition wirksam wird, so wirkt gegen mich auch die Prozessführung des Dritten über meine Rechtsverhältnisse, wenn ich ihr zugestimmt habe» (s. 496). *HELLWIG* uttalar vår egen tanke, när han framhåller, att satsens utvidgning utöfver de tre

Som ett korrelat till regeln i l. 63 etc. har samme MACER nu uppställt de förut refererade interventionsreglerna i l. 4 § 3 och 4 D de app. 49, 1. Interventionsbefogenheten tilldelas här just *successor* i *auctors* process i två af de fall, som anförts i l. 63 etc. Orden *interveniente creditore* i l. 4 § 4 etc. får ej förvilla. Att *intervenire* här icke kan ha betydelsen *intervenire* i vår mening framgår däraf, att samma *creditor* betecknas som *absens*. *Interveniente creditore* har såsom sedermera skall visas icke annan betydelse än *sciente creditore*. Uttrycket är sålunda blott ägnadt att bekräfta antagandet, att det just är fråga om samma fall, som afsetts i l. 63 etc. — Af ett alldeles särskildt intresse synes oss vara, att de nämnda interventionsreglerna omedelbart föregås af den redan åberopade ¹, likaledes af MACER författade regeln angående hufvud-

exemplen i l. 63 etc. egentligen blott låge däri, »dass wir davon absehen, dass der Berechtigte sein Recht gerade von demjenigen ableitet, der als der Berechtigte für die Prozessführung vorgeschoben wird. Diese Erweiterung rechtfertigt sich aus der ratio legis, die in den eben bezeichneten Fällen geradeso zutrifft, wie in den Beispielen der l. 63» (s. 503). Det kunde i anledning här af förefalla, som om vi hos HELLWIG kunde få stöd för antagandet, att satsen i l. 63 etc. bl. a. också vore det generella uttrycket hos romarne för att domen i *procurators* process bildade *res iudicata* för mandanten. Något dylikt antyder han emellertid icke. Att det ej heller kan öfverensstämman med HELLWIGS åsikt framgår indirekt däraf, att han finner MACERS regel i l. 63 etc. ha den innebörd, att domen väl skadade tredjeman men däremot icke kunde lända honom till någon fördel (s. 500 jfd med s. 486). Att domen i *procurators* process gällde icke mindre för än mot mandanten är nämligen otvifvelaktigt. Det enda i källställets ordalydelse, som kunde gifva anledning till HELLWIGS uppfattning är ordet »obesse». Det synes oss dock alldeles tydligt, att detta ord här användts såsom den kontradiktoriska motsatsen till »non praejudicare» d. v. s. i betydelsen »praejudicare». Så vidt vi veta, står HELLWIG i denna punkt ensam. Enligt den allmänna uppfattningen bildade domen verklig *res iudicata* för tredjeman. Så bl. a. KELLER, *Litis Contestation*, s. 368 ff.; SAVIGNY, *System VI* s. 477; BINDING, *Arch. civ.* Bd 47 s. 274; MAXEN, *Z. f. C. u. Pr. N. F.* Bd 21, s. 410 f. m. fl.; WETZELL, *System*, s. 578; REGELSBERGER, *Pandekten I*, Leipzig 1893, § 198, 2; BINDER, *Rechtskraft*, s. 20 m. fl.; WALSMANN, *Die streitg. Nebenintervention*, s. 9 n. 8. — Framhållas må emellertid särskildt, att, bortsedt från de tre exemplen, intet finnes i stället, som antyder, att för tillämpligheten af MACERS undantagsregel fordrades, att tredjemans tysta samtycke måste kunna uppfattas såsom ett »mandatum» åt den oberättigade litiganten. Tvärtom torde af en ännu icke citerad del af stället framgå, att regeln i l. 63 etc. icke hade denna begränsning. Jfr nedan s. 51 n. 4.

¹ s. 32.

mannens befogenhet att intervenera i *procurators* process, l. 4 § 2 D de app. 49, 1: *alio condemnato, is cuius interest, appellare potest, qualis est qui per procuratorem expertus victus est*¹. Här af erhåller vår uppfattning angående räckvidden af regeln i l. 63 etc. ett kraftigt stöd. *Procurators* process har af MACER ansetts vara öfverflödigt att såsom exempel omnämna i l. 63 etc., men såsom ett korrelat till den här uttalade regeln anför han icke blott *successors* interventionsbefogenhet i två af de i l. 63 etc. upptagna fallen, utan han anför i främsta rummet hufvudmannens befogenhet att deltaga i *procurators* process. Här har det ej varit öfverflödigt att särskildt framhålla förhållandet mellan hufvudman och *procurator*. Ty vore det en gång klart, att regeln i l. 63 etc. hade den ofvan förmodade innebörden, så vore det icke mera gifvet, att hufvudmannen borde ha befogenhet att intervenera i *procurators* process, än att *creditor* och *emptor* borde ha motsvarande befogenhet i *auctors* process. Att MACER vid interventionsreglerna ej anför det tredje i l. 63 etc. innehållna exemplet, torde bero på att fallen efter regeln i l. 63 etc. därmed likväl icke hade uttömts. Något skäl, hvarför maken, till skillnad från *creditor* och *emptor* i motsvarande fall, icke skulle få intervenera i hustruns eller svärfaderens vindikationsprocess angående den *in dote* erhållna saken, trots det att domen bildade *res iudicata* för honom, kan väl svårligen utletas. Att detta fall uteslutits, måste därför anses bekräfta antagandet, att de i l. 4 § 2—4 etc. berörda fallen blott voro exempel på den af MACER inledningsvis framhållna allmänna interventionsregeln: *alio condemnato, is cuius interest, appellare potest*. Orden *alio condemnato* synas kanske närmast häntyda på att *is cuius interest* blott vore en sådan utanför rättegången stående person, för hvilken domen bildade *res iudicata*. Så förhåller det sig emellertid icke. Utom de tre i samband med l. 63 etc. anförda fallen framhåller nämligen MACER (i l. 4 § 3 etc.) såsom

¹ HELLWIG, Rechtskraft, s. 499 f. framhåller, att redan glossan och de senare italienarne funnit, att l. 4 § 2—4 D de app. 49, 1 behandlade samma fall, som afsågos i l. 63 etc. — l. 4 § 3 och 4 (däremot icke § 2) D 49, 1 torde också numera allmänt sättas i relation till l. 63 etc. Så MAXEN, Z. f., C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 411; WETZELL, System, s. 578 n. 31; FRANCKE, Nebenparteien, s. 29. WALSMANN, Die streitg. Nebenintervention, s. 9 n. 7, ser blott sambandet mellan l. 4 § 4 D 49, 1 och l. 63 etc. Interventionsbefogenheten i l. 4 § 3 etc. grundar han på domens »Tatbestandswirkung», s. 12 n. 17.

exempel på den allmänna interventionsregeln jämväl, att säljaren vore befogad att intervenera i köparens eviktionsprocess. Såsom vi i det följande skola få se utgjordes interventionsgrunden här af domens *Tatbestandswirkung*. — För såvidt regeln har afseende å res iudicata såsom interventionsgrund kan dess allmänna affattning ej tillåta antagandet, att densamma blott vore tillämplig på de fall, hvori domens utvidgade rättskraft grundade sig på den i l. 63 etc. innehållna grundsatsen. Att MACERS exempel falla inom området för denna, är ju det oaktadt förklarligt, eftersom han själf närmare behandlat just denna princip för rättskraftens verkan mot tredjeman.

Emot antagandet, att l. 4 § 3 och 4 D de app. 49, 1 hade afseende å den i l. 63 etc. uttalade satsen, kan man nu vänta sig den invändningen, att interventionsbefogenheten med hänsyn till denna sats knappt vore af behovet påkallad. Köparen eller pantborgenären borde ju, om detta antagande vore riktigt, kunna freda sig mot domens rättskraft genom att protestera mot (*prohibere*) att *auctor* processade med verkan för dem. Denna invändning kan dock blott vara befogad för den händelse, att det enligt l. 63 etc. alltid stode *successor* fritt att när som helst under processen med sitt *prohibeo* förhindra, att domen bildade res iudicata för honom. Beaktar man emellertid, att — om vår uppfattning af de tre exemplen i l. 63 etc. är riktig — *successors non prohibere* hade den verkan, att *auctor* rättsligen betraktades såsom en *procurator* och alltså som *dominus litis*, så förstår man, att ett återtagande af det tysta medgifvandet måste vara rättsligen betydelselöst. Och att ett *non prohibere* från *successors* sida kunde förekomma på hvilket stadium af processen som helst, är klart. Det förelåg, så snart *successors* underlåtenhet trots vetskap om processen att protestera mot *auctors* processföring måste innebära hans samtycke till densamma. Ofta nog skall därför *auctor* i förevarande afseende hafva intagit en med *procurators* analog ställning i processen redan kort tid efter *successors* vetskap om den samma. Därmed gör äfven behovet sig gällande för denne att få deltaga i processen ¹.

¹ Se äfven HELLWIG, *Rechtskraft*, s. 501 jämte n. 44. — SCHULTZE *Z. f. C.* Bd 2 s. 39 n. 40 sätter äfvenledes l. 4 § 3 och 4 etc. i samband med l. 63 D de re iud. 42, 1, men för honom är sambandet ett helt annat, än det vi antagit. Detta sammanhänger med SCHULTZES ofvan (s. 37 n. 5) antydda

Ett för den romerska rätten alldeles säreget fall af interventionsbefogenhet finner MAXEN uttryckt i vårt meromtalade ställe l. 63 etc., när MACER omedelbart efter det ofvan citerade fortsätter i följande ordalag: *Nam etsi libertus meus, me interveniente, servus vel libertus alterius iudicetur, mihi praeiudicatur. Intervenire* erhåller af MAXEN här utan vidare betydelsen deltaga i rättegång såsom biintervenient. Interventionsbefogenheten kunde i detta fall enligt MAXEN ej grunda sig därpå, att domen bildades res iudicata för intervenienten, enär det ej kunde antagas, att domen skulle prejudiciera patronus, i händelse denne icke intervenerade. Det vore nämligen blott för det fall, att patronus intervenerade i rättegången som l. 63 etc. stadgade, att domen skulle bilda res iudicata för honom. Därför kan MAXEN blott finna interventionsgrunden däri, *dass es für den Patron immerhin manche Nachtheile mit sich führen konnte wenn sein Libertus in Folge eines ohne seine Mitwirkung geführten Processes thatsächlich als Sclav oder Libertus des Siegers in jenem Processe galt, Nachtheile, welche*

uppfattning af »prohibere», som han låter syfta på biintervention. Han synes nu mena, att det är denna med »prohibere» i l. 63 etc. antydda intervention hvarom l. 4 § 3 och 4 etc. handlade. Det är därmed gifvet, att SCHULTZE skall förneka, att interventionsgrunden i detta ställe utgjordes däraf, att domen bildades res iudicata för intervenienten. — I resultatet ytterst egenodligt blir BINDERS resonemang. Som vi sett (s. 37 n. 5) grundar han å ena sidan domens rättskraftiga verkan i l. 63 etc. mot successor därmed, att denne underlät att begagna sig af möjligheten att inleda hufvudintervention. Å andra sidan härleder han (Rechtskraft s. 24) befogenheten att uppträda som biintervenient ur denna domens verkan. Han kan visserligen icke, hvilket han själf frambåller, beskyllas för att röra sig i en cirkel, men icke förty synes antagligheten af ett dylikt resonemang vara ytterst tvifvelaktig. Man får »in dem Dritten ein gleichzeitig zur Haupt- und Nebenintervention berechtigtes Subjekt. Er ist von Haus aus zum Hauptintervenienten qualifiziert; die drohende Rechtskraftwirkung bei unterlassener Intervention aber berechtigt ihn auch zur Nebenintervention. Im allgemeinen kann der Dritte wohl sagen: ich mache von meinem Interventionsrecht Gebrauch, weil bei der Unterlassung der Intervention Rechtskraft gegen mich einträte. Aber kann er ebenso sagen: ich werde Nebenintervenient, weil, wenn ich nicht Hauptintervenient werde, das Urteil Rechtskraft gegen mich erlangt? Und muss sich die Partei, neben die er treten will, das gefallen lassen? Und, praktisch: wie steht es mit dem Übergang von der einen Interventionsart zur anderen in solchem Fall? Kan der Intervenient erst sein Nebeninterventionsrecht als Folge unterlassener Hauptintervention geltend machen und dann im Lauf des Prozesses noch zur Hauptintervention übergehen?» MENDELSON-BARTHOLDY, Grenzen der Rechtskraft, s. 375 n. 2.

*ihn bei dem Ausgange jenes Processes als interessirt erscheinen liessen*¹. Med kännedom om att den romerska rätten i alla öfriga interventionsfall blott medgifvit tredjeman att uppträda som intervenient, när interventionsbehofvet grundade sig på att hans rättsliga ställning löpte risken att försämrast genom processen², kan man redan vid första begrundandet ej fria sig från den förmodan, att MAXEN är på villospår. I själfva verket förhåller det sig äfven så. Hela MAXENS resonemang hvilar på en alldeles felaktig utgångspunkt: *me interveniente* betyder nämligen i detta sammanhang detsamma som *me sciente*³. I stället göres i själfva verket ej antydning om någon interventionsbefogenhet. Det säges blott, att, om min *libertus* i en rättegång, som jag hade kännedom om, förklaras vara en annans slaf eller *libertus*, så prejudicierades jag af domen. Detta torde hafva varit en tämligen allbekant rättsregel, hvilken MACER därför nu vill anföra som stöd för billigheten af den af honom förut i stället uttalade regeln angående domens utvidgade rättskraftiga verkan hos tredjeman⁴. Huruvida *patronus* hade befogenhet att interveniera i processen redan på den klassiska tiden därom lämna de romerska källorna icke uttryckligen något besked⁵. Det antagandet torde emellertid vara ganska sannolikt, att MACERS allmänna regel i l. 4 § 2 D de app. 49, 1: *alio condemnato is cuius interest appellare potest* äfven hade sin tillämplighet beträffande frågan om *patronus*' befogenhet att interveniera i den ifrågavarande libertetsprocessen. Grunden till att denna befogenhet borde tillkomma *patronus* anse vi äfven vara den, att domen bildade *res iudicata* för honom, och denna domens verkan åter torde likaledes ha sitt stöd i den merbehandlade regeln i l. 63 D de re iud. 42, 1 och icke, såsom man

¹ MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 371 f.

² Se de redan behandlade interventionsfallen och de i det följande behandlade.

³ Det är BINDINGS förtjänst att på ett öfvertygande sätt hafva påvisat detta. Arch. civ. Bd 47 s. 274. »Das Wissen ist versinnbildlicht durch die Handlung die dazu führt». Se äfven HELLWIG, Rechtskraft, s. 500 n. 37; WALSMANN, Die streitg. Nebenintervention, s. 19 n. 27. — Att MACER äfven i l. 4 § 4 D de app. 49, 1 i sammanställningen »*interveniente creditore*» (se ofvan s. 33 o. 46) använder »*intervenire*» i betydelsen »scire» eller liknande, torde ej vara något tvifvel underkastadt. Se härom äfven FRANCKE, Nebenparteien, s. 30.

⁴ Härpå tyder ju »nam etsi».

⁵ Att *patronus* i den Justinianska rätten hade denna befogenhet är däremot uttryckligen uttaladt i l. 19 C de liberali causa 7, 16.

till en början kunde vara frestad att förmoda, sammanhålla med egendomligheten hos domen i statusprocesser att bilda res iudicata för »alla». Förhållandet torde nämligen vara följande. Domen i en process angående *status libertatis* bildade res iudicata också mot tredjeman¹, under förutsättning att *ingenuus* eller *libertus* förde processen mot en *iustus contradictor*². *Iustus contradictor* var den, som uppträdde som *patronus*³. Kunde emellertid en annan person efter domen visa, att han hade patronatsrätten, så måste detta innebära, att processen ej förts mot en *iustus contradictor*, och i enlighet härmed borde ej heller domen kunna bilda res iudicata för honom. Det heter därför också i l. 1 D si ingenuus esse dicetur 40, 14:

Si libertus alterius alio agente ingenuus pronuntiatus esse dicetur, sine ulla exceptione temporis patronus eius cognitionem solet excercere.

Alldeles analogt är nu det af MACER beskrifna fallet i l. 63 D de re iud. 42, 1. Den med hvilken *libertus* för processen är icke *iustus contradictor* och därför borde domen enligt principen för domens utvidgade rättskraftiga verkan i libertetsprocess icke bilda res iudicata för *patronus*. Om icke förty *patronus* prejudicieras af domen, så kan detta blott bero på en annan rättsgrundsats, och härvid torde väl endast den i l. 63 etc. uttalade regeln, kunna komma ifråga, hvilkens tillämplighet på fallet just möjliggöres genom inskjutandet af orden *me interveniente* i betydelsen *me sciente*⁴.

¹ l. 25 D de statu hominum 1, 5.

² l. 3 D de collus. deteg. 40, 16.

³ l. 1 C de ingenuis manumissis 7, 14.

⁴ Tydligt är att *patronus* »non prohibere» här innebär ett tyst medgifvande åt den oberättigade litiganten att föra processen, hvilket icke kan karakteriseras såsom ett mandat och förläna denne en ställning analog med procurators. Jfr ofvan s. 45 n. 1 in fine. Ville *patronus* begagna sig af sin interventionsbefogenhet, så hade han också uppenbarligen att göra ett med *libertus* och icke med hans motståndare. Jfr l. 19 C de liberali causa 7, 16. I brist på detta stadgande torde ett särskildt tvifvel kunnat uppstå angående *patronus*' interventionsbefogenhet. Då hans tysta medgifvande ej kunde uppfattas såsom ett mandat åt den oberättigade litiganten, hade man nämligen alltid haft den möjligheten att räkna med, att *patronus* varit berättigad att när som helst under rättegångens lopp genom sitt »prohibeo» förekomma hvarje skadlig verkan af processen. Därmed hade interventionsgrund saknats. Se ofvan s. 48. I anledning af den i l. 19 etc. åt *patronus* gifna befogenheten »eum (den frigifne slafven) invitum etiam defendere» får man väl anse, att *patronus* — såsnart han kunde anses hafva gifvit sitt

Huruvida löftesmannen på grund af sin ställning som sådan hade befogenhet att intervenera i borgenärens process mot hufvudgäldenären, har blifvit besvaradt på olika sätt. Det hithörande stadgandet innehålles i l. 5 pr. D de app. 49, 1 och lyder:

*Item (sc. appellare possunt) fideiussores pro eo, pro quo inter-
venerunt. Igitur et venditoris fideiussor emptore victo appellabit, licet
emptor et venditor adquiescant.*

BRAUER vill i detta ställe se den allmänna regeln uttalad, att löftesmannen i dylika processer hade interventionsbefogenhet och finner detta jämväl motiveradt däraf, att löftesmannens accessoriska förbindelse vore betingad af att gäldenärens skuld stode fast. Då vidare löftesmannen häftade till borgenären, om gäldenären icke fullgjorde sin förpliktelse, så måste han vara

tysta bifall åt processföringen — vore utesluten från att med sitt »prohibeo» kunna afbryta processen eller förekomma domens verkan mot sig. — WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 13 och 19 n. 27, grundar patronus' interventionsbefogenhet på domens Tatbestandswirkung »da die Rechte des Patrons durch den inter alios geführten Prozess nicht betroffen wurden». (Jfr ofvan s. 29 n. 2). Detta är ej riktigt. Ty i och med att patronus' libertus i domen förklarades vara en annans slaf eller libertus var det äfven rättskraftigt fastställt, att han icke var patronus' libertus. Så har man all anledning att uppfatta den ifrågavarande satsen i l. 63 etc., och att romarne själfva under denna synpunkt betraktade interventionsgrunden, är nästan direkt uttaladt i l. 19 C de liberali causa 7, 16: Nam cum te eum ad libertatem produxisse profitearis, illius interest magis sollemniter suum tueri statum et consequenter tua etiam agitur causa: nam si ab eo contra quem fundis preces, servus dicatur eique libertas ex manumissione tua vindicetur, probatio servitutis originis et beneficium manumissionis libertatem illi adsignans tuum etiam ius patronatus tuetur Af mindre betydelse däremot för spörsmålet, om domen i libertetsprocessen utöfvar rättskraftig verkan eller »Tatbestandswirkung» mot patronus, torde den omständigheten vara, att MACER uttrycker sig »mihi praeiudicatur». Begreppet praeiudicium hade nämligen hos romarne en å olika tider ytterst växlande betydelse. Se härom PLANCK, Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten, Göttingen 1844, s. 178—194. Ursprungligen innebar praeiudicium säger WETZELL i anslutning till PLANCK »die Entscheidung, welcher sich der in einem späteren Prozess urteilende Richter anschliessen pflegt, wenn auch nicht notwendig anzuschliessen braucht, durch die er sich gebunden fühlt, obschon er nicht gerade durch sie gebunden ist», System s. 863. Med tiden erhöill praeiudicium emellertid en annan betydelse och i våra källställen torde med detta ord helt allmänt afses »den Nachteil, der aus der ersten Entscheidung für den zweiten Prozess erwachsen kann, so dass auch spezifische Tatbestandswirkungen mit unter den Ausdruck fallen». WALSMANN a. a. s. 15. Jfr PLANCK a. a. s. 191 f.

mycket intresserad af utgången af den process, som gäldenären förde med borgenären. Det måste ju ligga i hans intresse, att alla invändningar emot skulden också verkligen gjordes gällande ¹. Ganska säkert har det emellertid ej varit MARCIANUS' (författaren till fragmentet) mening, att löftesmannen i allmänhet skulle vara befogad att intervensera i processen mellan borgenär och hufvudgäldenär angående skulden. Ty på MARCIANUS' tid skulle en sådan befogenhet hafva varit alldeles öfverflödig. Löftesmannen blef nämligen säkrad mot hvarje anspråk af borgenären på grund af hufvudgäldenärens förpliktelse just därigenom, att borgenären riktade sin talan mot gäldenären. Genom *litis contestatio* med en gäldenär fördes nämligen hela korrealobligationen (i vårt fall mellan borgenären å ena samt hufvudgäldenären och löftesmannen å andra sidan) *in iudicium*. Därigenom konsumerades borgenärens *actio* mot medgäldenären (här löftesmannen) ². Det var först JUSTINIANUS som förordnade, att *litis contestatio* med hufvudgäldenären icke befriade löftesmannen utan att härför fordrades borgenärens verkliga förnöjande ³. Detta kan emellertid gifvetvis icke ha haft någon inverkan på den ursprungliga betydelsen af MARCIANUS' ord. Spörsmålet kan emellertid uppstå, om dessa med eller utan ett obetydligare utbyte af ord ⁴ i den Justinianska lagboken upptagits i den för deras författare främmande betydelsen, att löftesmannen borde tillerkännas interventionsbefogenhet i gäldenärens process. Det föreligger icke någon anledning att antaga detta. Löftesmannen prejudicierades nämligen icke af domen i processen mellan gäldenären och borgenären. Vände denne sig efter dom på gäldenärens betalningsskyldighet mot löftesmannen, så måste hufvudskuldens existens i denna process ånyo bli föremål för själfständig undersökning ⁵. Därmed är emellertid visst icke, såsom MAXEN antager ⁶, gifvet, att löftesmannen enligt romersk

¹ BRAUER, Arch. civ. Bd 24 s. 438 f.; jfr SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 38.

² Se särskildt KELLER, Litis Contestation, s. 435 ff. och FUCHS, Beiträge zum Civilprocess. I. Die Lehre von der Litisdenuntiation, Marburg 1855, s. 145 f.; Se äfven BRAUER, s. 446; MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 441; WETZEL, System, s. 49 n. 7.

³ l. 28 C de fideiussoribus 8, 41.

⁴ BRAUER, s. 446 n. 58, menar »dass die Machtvollkommenheit des Tribonian sich auch hier geäussert, und er den zu seiner Zeit gebräuchlichsten Ausdruck fideiussores statt des ursprünglichen mandatores gesetzt habe».

⁵ BRAUER, s. 446 f.; FUCHS, s. 146; MAXEN, s. 442 n. 53.

⁶ MAXEN, ibid.

rätt saknade det intresse af processens utgång, som borde kunna grunda hans interventionsbefogenhet. Vi skola nämligen beträffande den svenska rätten finna, att just den af BRAUER framhållna omständigheten, att löftesmannens accessoriska förbindelse vore betingad af hufvudskuldens existens, måste bilda interventionsgrund för löftesmannen. Men vi sakna i den romerska rätten med dess jämförelsevis ofullkomliga utbildning af interventionen stöd för antagandet, att denna omständighet kunde utgöra interventionsgrund. Se vi bort från l. 5 pr. etc., så torde vi ej kunna påträffa något ställe i *corpus iuris*, hvaraf man skulle kunna sluta till, att en dylik interventionsgrund godkändes. Läger man härtill, att det ifrågavarande stadgandet i l. 5 pr. etc. kan erhålla en tolkning, som väl öfverensstämmer med på MARCIANUS' tid rådande rättsuppfattning, så synes det vara mera än djärft att biträda det radikala antagandet, att MARCIANUS' uttalande skulle upptagits i ofvannämnda förändrade betydelse eller att kompilatorerna skulle hafva företagit någon emendation för att åstadkomma denna. Den ifrågavarande riktiga tolkningen af MARCIANUS' ord går ut på, att denne med *fideiussores* afsett sådana löftesmän *welche für einen beim Ausgange des Rechtsstreites interessirten Schuldner sich verbürgt haben und deshalb dem Gläubiger desselben assistiren*¹. Denna tolkning erhåller äfven stöd af det fall, som MARCIANUS använder som tillämpningsexempel på regeln. Här syftas nämligen på ett rättsförhållande, som uppstått därigenom, att en person har gått i borgen för säljarens eviktions skyldighet. Förlorar köparen eviktionsprocessen, så kan han nu vända sig med regresstalan icke blott mot säljaren utan äfven mot dennes löftesman. MARCIANUS vill sålunda blott hafva sagt, att liksom säljaren hade interventionsbefogenhet i eviktionsprocessen på grund af sin regressplikt, så bör samma befogenhet äfven tillkomma hans borgensman².

Härmed hafva vi ledts öfver till det kanske allra mest fängslande spörsmålet i den romerskrättsliga interventionsläran, spörsmålet angående den interventionsbefogenhet, som grundar sig på den intervenienten genom processen hotande regressplikten gent emot den ene af parterna. Här spelade afgjordt säljarens intervention i köparens eviktionsprocess den viktigaste rollen. Det allmännaste

¹ FUCHS a. a. s. 146. Jfr äfven WETZELL, System, s. 49. n. 7.

² MAXEN a. st. s. 441 f.; WETZELL, System, s. 49 n. 7.

uttalandet härom återfinnes i l. 4 § 3 D de app. 49, 1, där MACER såsom exempel på regeln *alio condemnato is cuius interest appellare potest* jämte de undantagsregeln i l. 63 D de re iud. 42, 1 afseende fallen äfven anför:

*Item si emptor de proprietate victus est, eo cessante auctor eius appellare poterit*¹.

Vidare höra hit l. 20 pr. C de evict. 8, 44 (45), l. 21 § 1 eod. samt l. 1 C de per. et com. 4, 48². Dessutom kunna åtskilliga ställen anföras, hvori säljarens interventionsbefogenhet helt kort omnämnes eller åtminstone förutsättes³. Det är påtagligt, att interventionsgrunden i dessa fall utgöres af säljarens i samband med regressplikten stående intresse, att köparen icke förlorar rättegången. Förlusten skulle ju dock i sista hand få bäras af säljaren. Emellertid är interventionsgrunden långt ifrån fixerad därmed, att den säges hvila på säljarens regressplikt. Dennas innehåll kan nämligen tänkas vara af vidt skilda slag. Säljaren kan på grund af köpet tänkas ansvara för att köparen verkligen erhåller äganderätt till det köpta⁴ eller att han åtminstone får i orubbad besittning behålla saken, så att denna ej på grund af bristande äganderätt i rättegångsväg frånvinnes honom⁵. Slutligen kan säljaren tänkas ansvara rätt och slätt för eviktion, d. v. s. att köparen icke genom eviktionsprocess förlorar saken, likgiltigt om evincenten i själfva verket hade bättre rätt till saken än köparen eller icke⁶. En utredning af innebörden af säljarens regressplikt efter romersk rätt synes därmed vara af stor betydelse för interventionsgrundens bestämmande.

¹ Orden »eo cessante» få ej leda till antagandet, att utöfvandet af interventionsbefogenheten betingades af köparens verksamhet. MAXEN a. st. s. 375; Se äfven det ofvan s. 24 ff. i analoga fall sagda.

² l. 20 pr. etc.: »Si parentes vestri mancipia venundederunt quaestioque domini mota est, emptoribus adesse et defendere causam non prohibemini.» — l. 21 § 1 etc.: »Si itaque is, quem te comparasse commemoras, nunc in libertatem proclamet, interpellare venditorem sive successores eius debes, ut tibi assistant causamque instruant.» — l. 1 C. 4, 48: »... Auctor enim ex his tantum causis suo ordine tenetur, quae ex praecedente tempore causam evictionis parant, et ita, si ei denuntiatur, ut causae agenda adesset...»

³ Så t. ex. i l. 53 § 1 D de ev. et dupl. stip. 21, 2; l. 55 § 1 eod.; l. 63 pr. eod.

⁴ Gällande svensk rätt i afseende å lös sak . 59 § i lag om köp och hyte af lös egendom d. 20 juni 1905.

⁵ Gällande svensk rätt i afseende å fast egendom. J. B. 11 kap. 1 §.

⁶ Skall i det följande visas vara romerska rättens ståndpunkt.

Vid det äldsta köpet, *mancipatio*, uppstod för säljaren regressplikt, blott om han åtagit sig sådan genom särskild öfverenskommelse med köparen (*nuncupatio*)¹. Man torde vara ense om att, i enlighet med den i *nuncupatio* å säljarens sida liggande utfästelsen (*auctoritas*), köparen erhöll en *actio auctoritatis* (på dubbla köpesumman), blott om eviktion ägt rum. När en *res nec mancipii* skulle säljas, så kunde nu mancipationköpets regler icke tillämpas. Köparen erhöll efter traditionen icke äganderätt till saken, och öfverenskommelsen med säljaren hade ej aftalets rättsverkningar. Ur det behof, som härigenom gjorde sig gällande, utbildades småningom den s. k. eviktionsstipulationen efter mancipationens reglernas förebild. Till en början gick stipulationen helt allmänt blott ut på att säljaren skulle prestera *habere licere* åt köparen. I enlighet med reglerna vid *mancipatio* individualiserades med tiden innehållet i stipulationen så, att säljaren därmed förpliktades att i händelse af eviktion² utbetala en viss mångfald af köpesumman (vanligen *duplum*) åt köparen. Med tiden erkändes det formlösa köpets giltighet. Den *actio empti*, som nu stod köparen till buds, motsvarades dock till en början å säljarens sida blott af en förpliktelse *rem praestare* (tradition af saken). Skyldigheten *rem emptori habere licere* ålåg säljaren först efter särskild stipulation, hvilken äfven den blef en *stipulatio* (vanligen *duplae*) *pro evictione*. När utvecklingen så hunnit fram till den klassiska tiden, kunde köparen begagna sig af den omedelbart på köpet grundade *actio empti* äfven såsom en regresstalan mot säljaren. Köparen kunde nu genom *actio empti* i ersättning visserligen icke fordra *duplum* utan blott *quanti interest*, men i öfrigt — och hvad var mera förklarligt — gällde beträffande *actio empti* detsamma som angående *actio ex stipulatu*. Den motsvarades å säljarens sida alltså icke af en förpliktelse *rem dare emptori* utan säljarens förpliktelse hade till innehåll: *praestare rem eamque emptori habere licere*³. Säljaren svarade sålunda icke för att

¹ Jfr till det följande, utom läroböckerna af PUCHTA och SOHM, FUCHS, Lehre von der Litisdenuntiation, s. 12 ff.; ECK, Die Verpflichtung des Verkäufers zur Gewährung des Eigenthums nach römischem und gemeinem deutschen Recht, Halle 1874.

² Evictio betecknade »den gerichtlichen Sieg eines fremden Rechts auf die Sache über das eigene des Käufers, wie es von seinem auctor ihm übertragen ist», ECK a. a. s. 20.

³ l. 11 § 2 D de a. e. v. 19, 1 och l. 30 § 1 eod.

köparen blef ägare till det köpta, utan förpliktelsen innebar, såsom efter stipulationen, blott att han i händelse af eviktion skulle ersätta köparen. Till större säkerhet och för att undgå svårighet vid likvidation samt bevisning om skadans storlek bibehölls allmänt den gamla *stipulatio duplae pro evictione*¹. Köparen kunde alltså för sitt regressanspråk göra gällande antingen *actio empti* eller *actio ex stipulatu*, men förutsättning för båda *actiones* var, att köparen förlorat besittningen till saken efter eviktion. Detta har äfven varit den allmänna uppfattningen bland de rättslärda. Numera torde denna däremot gå ut på att eviktionsplikten i romersk rätt blott var en särskild sida af säljarens ansvar, hvilket var riktadt på att köparen verkligen blef ägare till det köpta². Omslaget i den allmänna uppfattningen torde hufvudsakligen grunda sig på den ofvan antydda uppsatsen af ECK³. Före honom har emellertid redan FUCHS förklarat, att skillnaden mellan *actio empti* och *actio ex stipulatu* vore den, att den förra tillkom köparen, *cum rem ex causa emptionis habere non licet*, under det den senare uppstod blott *cum propter ipsam evictionem rem habere non licet*⁴. Enligt vårt förmenande är hvarken FUCHS' eller ECKs bevisföring ägnad att rubba den allmänna uppfattning, hvilken före den senares skrift var rådande. Våra argument skola här i korthet angifvas.

Ser man på det historiska förloppet, så måste det antagandet förefalla mycket rimligt, att säljarens förpliktelse i romersk rätt förblef inskränkt till eviktionen. Vi ha också i källorna icke kunnat påträffa något stadgande, som antyder någon förmedlande länk för öfvergång från säljarens eviktionsplikt till ansvar för att köparen erhöll äganderätt till det köpta. Vidare, om köparen med *actio empti* kunde kräfva ersättning på grund af bristande äganderätt öfver hufvud, hvarför fortfor man att vid sidan af *actio empti* begagna sig af en *actio ex stipulatu pro evic-*

¹ FUCHS a. a. s. 14.

² Så t. ex. WINDSCHEID, Lehrbuch, § 389, särskildt n. 8 a; BECHMANN, Der Kauf nach gemeinem Recht I, 1876, s. 546 ff.; HAGERUP, Om köb og salg, Kria 1884, s. 19 n. 5; s. 60 f.

³ Till samma resultat som ECK kommer efter egen själfständig utredning äfven RABEL, Die Haftung des Verkäufers wegen Mangels im Rechte I, Geschichtliche Studien über den Haftungserfolg, Lpz. 1902, företrädesvis s. 75—130. Detta arbete hafva vi tyvärr haft tillgängligt först vid slutredigeringen af manuskriptet.

⁴ FUCHS a. a. s. 20; honom följer MAXEN a. a. s. 380 f.

tione? Skulle denna lända köparen till ytterligare säkerhet, vore det svårt att förstå, hvarför man stipulerade blott *pro evictione*, om säljaren redan på grund af själfva aftalet vore ansvarig för äganderättens öfvergång till köparen. Eviktionsstipulationens bibehållande måste tyda på att man ej kände någon annan förpliktelse för säljaren än den, som innebar ansvar för att det köpta ej evincerades från köparen. Detta erhåller nu också det allra kraftigaste stöd i de romerska källorna. Det heter i dessa icke blott, att säljarens förpliktelse hade till innehåll *rem praestare, id est tradere*¹ samt *rem emptori habere licere*², utan det sägs t. o. m. uttryckligen, att säljaren genom köpet icke åtagit sig att göra köparen till sakens ägare³. Innebörden af säljarens prestation *rem emptori habere licere* karaktäriseras nu af FUCHS sålunda, att säljaren säges hafva brustit åt sin prestationsskyldighet, så snart det kunde visas, att en tredje person vid tiden för aftalets ingående hade bättre rätt till saken, än den köparen erhållit från säljaren. Ty i detta fall måste man säga: *rem non emptori habere licet ex causa emptionis*⁴. Vi kunna emellertid ej finna annat, än att detta resonemang står i uppenbar stid med de båda sist anförda stadgandena, hvari säljaren uttryckligen befrias från ansvaret för att köparen blefve ägare. I enlighet med dessa har man att i uttrycket *rem non emptori habere licere* inlägga den betydelsen, att köparen är tvungen *ex iusta causa*, som ej kan vara annat än eviktionsdom, att afstå från besittningen till saken. Denna tolkning står alldeles icke i strid med ordalydelsen⁵ och erhåller ett särskildt stöd däraf, att stipulationen ursprungligen löd på *habere licere* och sedan omformades till en *stipulatio pro evictione*⁶. Slutligen synes det oss vara fåfäugt att söka bortförklara

¹ l. 11 § 2 D de a. e. v. 19, 1.

² l. 11 § 18 och 30 § 1 eod.; l. 8 D de evict. 21, 2.

³ l. 25 § 1 D de contrah. e. etc. 18, 1: »Qui vendidit necesse non habet fundum emptoris facere, ut cogitur qui fundum stipulanti spopondit» — l. 30 § 1 D de a. e. v. 19, 1: »..... quamvis enim alioquin verum sit venditorem hactenus teneri, ut rem emptori habere liceat, non etiam ut eius faciat.....»

⁴ FUCHS a. a. s. 13 f.

⁵ Man resonnerar så: det är köparen tillåtet att ha saken, tills domstolen annorlunda förordnar, alltså icke tillåtet först efter dylikt förordnande, eviktionsdom.

⁶ ECK a. a. s. 14 n. 2, 15 ff.

innehållet i sådana uttalanden i källorna, hvori det heter att, om säljaren varit ägare till den sålda saken, så blefve äfven köparen ägare; hvarom icke, svarade säljaren blott i händelse af eviktion, under det att det däremot ingick i köparens förpliktelse att göra säljaren till ägare af mynten. Denna olikhet mellan säljarens ansvar beträffande varan och köparens angående penningarne framhålles i skilda ordalag på åtskilliga ställen i *corpus iuris*¹. Till sist finna vi ett kraftigt stöd för vår åsikt i l. 4 pr. D de usuris etc. 22, 1. Om köparen stipulerat sig *rem dari vacuumque possessionem tradi*, så anses han likväl blott hafva stipulerat sig *factum tradendi*, enär det icke vore sannolikt *plus venditorem promississe, quam iudicio empti praestare compelleretur*. Den bakomliggande tanken är uppenbarligen, att, då säljaren på grund af själfva köpet icke är skyldig *rem dare*, så kan han ej antagas i stipulationen hafva velat medgifva en så vidsträckt förpliktelse².

FUCHS grundar nu sin mening, att *actio empti* stode till köparens disposition oberoende af om eviktion ägt rum eller icke, hufvudsakligen på följande ställe:

l. 29 D de a. e. v. 19, 1: *Cui res sub condicione legata erat, is eam imprudens ab herede emit: actione ex empto poterit consequi emptor pretium, quia non ex causa legati rem habet.*

Efter FABERS konjektur utbyter han *non* mot *nunc*. Denna emendation torde också gifva den bästa meningen³. Stället bevisar emellertid ingalunda något för FUCHS' uppfattning. Tvärtom synes oss stadgandet vara ägnadt att såsom konstituerande ett på billighetsskäl grundadt undantag bekräfta den enligt vårt förmenande i romersk rätt härskande regeln, att eviktion utgjorde förutsättning för *actio empti*. Det anspråk, som i det anförda stället täflar med och öfverträffar köparens rätt ur köpeaftalet, tillkommer här

¹ l. 11 § 2 D de a. e. v. 19, 1: »... quae res, si quidem dominus fuit venditor, facit et emptorem dominum, si non fuit, tantum evictionis nomine venditorem obligat Emptor autem nummos venditoris facere cogitur». — l. 1 pr. D de rer. permut. 19, 4: »... Emptor enim, nisi nummos accipientis fecerit, tenetur ex vendito, venditori sufficit ob evictionem se obligare possessionem tradere et purgari dolo malo, itaque, si evicta res non sit, nihil debet»

² Beakta äfven följande stadgande, l. 3 C de evict. 8, 44 (45): »Qui rem emit et possidet, quamdiu evicta non est, auctorem suum propterea, quod aliena vel obligata res dicatur, convenire non potest».

³ FUCHS a. a. s. 20 f.

köparen själf. Då han ej kan föra eviktionstalan mot sig själf och det således är rättsligen omöjligt att åstadkomma den vanliga förutsättningen för säljarens regressplikt, så fordrar billigheten, att köparen oberoende af eviktion får göra regressanspråket gällande mot säljaren. Äfven om den satsen i romersk rätt vore otvifvelaktigt fastslagen, att *actio empti* förutsatte, att köparens besittningsrätt gått förlorad *propter ipsam evictionem*, kunde man alltså ej förvånas öfver att påträffa det i l. 29 etc. innehållna uttalandet ¹.

Jämväl Eck finner ett kraftigt stöd i nu anförda och med dem likvärda ställen för åsikten, att *actio empti* hvilade på bredare basis och att dess gilighet icke vore beroende af eviktion ². Närmast vill dock Eck erinra om *jene Aussprüche der Quellen, dass venditio die wichtigste iusta causa dominii transferendi bildet, dass der Verkäufer das ihm zustehende Eigenthum durch die Tradition auf den Käufer überträgt, sogar darin, wenn dieser von einem Nicht-Eigenthümer zu kaufen meint, und dass ein Kaufvertrag mit dem Zusatz, das Eigenthum der Sache solle nicht auf den Käufer übergehn, keinen Kauf mehr, sondern einen Mieths- oder sonstigen Vertrag darstellt* ³. Vi kunna icke finna någon betydelse för vårt spörsmål af denna argumentering. Det är just romerska rättens egendomlighet beträffande köpet — en egendomlighet, som sammanhänger med den historiska utvecklingen — att säljaren, trots det att rättshandeln gick ut på och (om säljaren själf var ägare) äfven hade till följd äganderättens öfvergång till köparen, icke i aftalet ådrog sig något ansvar för att köparen blef ägare utan blott förpliktades att *rem praestare eamque emptori habere licere*. Icke ens FUCHS — oaktadt han gifvetvis har uppmärksamheten riktad på detta säregna förhållande — söker däri finna ett argument för sin med Ecks närbesläktade uppfattning ⁴. Man skulle

¹ De båda öfriga ställen, hvarå FUCHS stöder sig, hafva alldeles samma karaktär af undantagsstadganden. Det framhålles t. o. m. uttryckligen i dem båda, att rättsläget är sådant att eviktion icke kan ske; l. 9 de evict. 21, 2 och l 41 § 1 eod.

² Eck a. a. s. 31 ff.

³ Eck a. a. s. 24 f.

⁴ FUCHS konstaterar blott förhållandet a. a. s. 12: »Bekanntlich geht bei dem Kaufgeschäfte die Absicht der Contrahenten dahin, Eigenthum an dem Kaufobjekte zu übertragen bezw. zu erwerben, und eine Übereinkunft, dass Eigenthum nicht übergehen solle, würde, als dem Zwecke des Rechtsgeschäfts zuwiderlaufend, dieses selbst zu nichte machen. Mit jener Absicht

så mycket mindre hos ECK hafva väntat att finna den ifrågasvarande argumenteringen, som han beträffande mancipationköpet gjort uttalanden, hvilka gå i motsatt riktning¹.

ECK förbinder med sin ofvan relaterade argumentering tre satser af innehåll, den första, att köparen af en *res Mancipi* med aftalet erhöi ett anspråk på mancipation, den andra, att säljaren, som medvetet sålde en annans sak, också utan eviktion ansvarade för att köparen blef ägare, samt den tredje, att en säljare, som uttryckligen försäkrade, att han vore ägare, häftade på grund af denna försäkran, också om han utan skuld befunne sig i villfarelse angående sin äganderätt². Beträffande den första satsen så kan den, såsom också ECK själf antyder, ej hafva stor betydelse vid bedömandet af den Justinianska rätten. Men satsen är dessutom af ECK mycket svagt motiverad och har äfven blifvit vederlagd af BERNHÖFT³.

För den andra satsen anför ECK i första rummet ett uttalande af AFRICANUS, l. 30 § 1 D de a. e. v. 19, 1:

Si sciens alienam rem ignorantem mihi vendideris, etiam priusquam evincatur utiliter me ex empto acturum putavit in id, quanti mea intersit meam esse factam: quamvis enim alioquin verum sit venditorem hactenus teneri, ut rem emptori habere liceat non etiam ut eius faciat, quia tamen dolum malum abesse praestare debeat, teneri eum, qui sciens alienam, non suam ignorantem vendidit.

coincidirt jedoch nicht die Verbindlichkeit des Verkäufers, indem derselbe nicht Eigenthumsübertragung, rem dare emptori, sondern lediglich Überlieferung der Sache zu eigenthumsmässigem Besitze zu leisten hat. Er ist nur verpflichtet, praestare rem (i. e. tradere) eamque emptori habere licere». Detta uttalande är dessutom så till vida af betydelse, som det väl svårligen kan förenas med FUCHS' i texten kritiserade åsikt, men däremot tillfullo öfverensstämmer med vår egen ofvan uttalade uppfattning.

¹ ECK a. a. s. 3: »Aus der Grundidee der Mancipation als einer Eigenthumserwerbung mittelst Kaufs lässt sich offenbar eine Gewährleistungspflicht des Mancipanten noch nicht ohne weiteres folgern». — s. 8: »Übrigens vereinigte sich die Beschränkung der auctoritatis obligatio auf den Eintritt der Eviktion mit der auf Übereignung gerichteten Absicht der Mancipation sehr wohl durch den Gedanken, dass der Mangel des vom Mancipanten angeblich übertragenen Eigenthums eben nicht eher festgestellt erschien, als bis ein Dritter die Sache auf dem Rechtswege erstritten hatte». — Emot ECK i föreliggande afseende se BERNHÖFT, Beitrag zur Lehre vom Kaufe, J. J. 14 s. 181,

² ECK a. a. s. 25—27.

³ BERNHÖFT a. st. s. 181 f.

Stället har förut af oss till en del blifvit anfördt till stöd för den ECKS motsatta ståndpunkten ¹. Det måste väl också sägas att AFRICANUS här på ett synnerligen exakt sätt gifver tillkänna, att regeln var den, att säljaren icke ansvarade för att köparen blefve ägare till den sålda saken. När AFRICANUS emellertid nu för visst fall tillåter en regresstalan *etiam priusquam evincatur*, så behöfva vi icke ens betrakta detta som ett undantag från denna regel. Man träffar säkerligen närmast den af AFRICANUS afsedda meningen, om man säger, att köparen erhåller en *actio utilis ex empto*, formellt grundad icke därpå, att köparen icke blifvit ägare till saken utan på den omständigheten, att säljaren handlat svikligt. Därmed hade han nämligen brustit åt sin prestationsskyldighet. Ty denna innehöll äfven det negativa momentet: frånvaron af *dolus malus* ².

Beträffande den tredje satsen så är det väl att antaga, att, om säljaren uttryckligen tillförsäkrat köparen äganderätt, så bunde honom en dylik försäkran äfven enligt romersk rätt; men säljarens utsträckta ansvar grundade sig ju nu — såsom äfven af ECKS formulering framgår — icke på själfva köpeaftalet utan å det från säljarens sida särskildt afgifna löftet ³. En sådan särskild försäkran torde emellertid i romersk rätt icke ha haft stor praktisk betydelse, då densamma, trots den rikliga tillgången på källställen angående denna materia, ingenstädes blifvit omnämnd ⁴.

¹ s. 58 n. 3.

² »Utiliter me ex empto acturum . . . quia . . . dolum malum abesse praestare debeat . . . » Jfr l. 1 pr. D de rer. perm. 19, 4: » . . . venditori sufficit ob evictionem se obligare possessionem tradere et purgari dolo malo . . . »

³ Se äfven BERNHÖFT, J. J. 14, s. 182.

⁴ Att källorna ej tala härom medgifves uttryckligen af ECK. — ECKS argumentering — försåvidt vi icke inom ramen för detta arbete ansett oss kunna upptaga densamma till bemötande — är visst icke ägnad att på ett bindande sätt ådagalägga riktigheten af hans teori. Man måste förvåna sig, att den Eckska uppsatsen kunnat åstadkomma ett sådant omslag i den allmänna åskådningen angående romerska rättens lära i hithörande spörsmål. För vår del äro vi böjda för antagandet, att detta omslag, mera än i ifrågasvarande skrift, har sin grund i den omständigheten, att WINDSCHEID i sin pandektlärobok (§ 389 n. 8 a) så bestämdt uttalat sig för riktigheten af ECKS teori. — En annan sida af saken torde man äfvan våga skänka en viss uppmärksamhet vid bedömandet af framgången af ECKS skrift. Sedan länge hade i den gemeinrättsliga praxisen behovet gjort sig gällande och inom både doktrin och praxis den tendensen framträdte att låta säljarens ansvar omfatta äfven garantien för att köparen blefve ägare till det sålda.

Vi hafva alltså starka skäl för antagandet, att enligt den romerska rättens lära köparens regressrätt mot säljaren blott motsvarades af dennes ansvar för att den förre icke genom eviktionsprocess förlorade saken. Huruvida köparen blifvit ägare till den sålda saken eller icke, var fullt likgiltigt. Äfven om köparen kunde påvisa, att en tredje person hade bättre rätt till saken, kunde han dock icke regressvis vända sig till säljaren, förrän eviktionsdom fallit. Föll denna åter så var därmed regressplikten gifven. Säljaren kunde nu ej till sitt fredande förebringa utredning om att eviktionsdomen vore oriktig, d. v. s. att köparen genom aftalet verkligen blifvit ägare eller i alla fall erhållit bättre rätt än evincenten. Härmed är eviktionsdomens betydelse för säljaren och därmed grunden för hans interventionsbefogenhet gifven. Segrade evincenten i eviktionsprocessen, så stod därmed orubbiigt fast (bortsedt från *collusio* och dom *in contumaciam*) att köparen hade regressrätt mot säljaren. Detta får emellertid ej förleda till någon tanke på att domen här bildade *res iudicata* i afseende å rättsförhållandet mellan köpare och säljare. Att det ej

(Bl. a. ECK a. a. s. 39) ECKS skrift torde därför hafva mottagits som en befrielse från det i denna punkt hittills tryckande oket af den romerska rätten. Vi hafva också icke kunnat värja oss för tanken, att ECK utarbetat den lilla skriften under trycket af en förutfattad mening. — Utom BERNHÖFT har KOHLER uttalat sig mot ECK i Zeitschrift für franz. Civilrecht Bd 8 s. 518 ff. och sina Ges. Abh. I s. 244 ff. Vi ha dock ej haft tillfälle taga del af KOHLERS uttalanden. — JEHRING däremot anser, att *actio empti* icke vore bunden »an diese Voraussetzung der processualischen Abstreitung» d. v. s. eviktion i teknisk mening, J. J. 16 s. 294. — WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 11 f., framhåller ytterligare ett på källorna stödt argument för uppfattningen, att *actio empti* förutsatte eviktion af saken. Om evincentens seger mot köparen berodde på dennes försummelse eller »*collusio*» så hette det nämligen icke i romarrätten, att domen icke hade någon verkan för regressprocessen; då skulle köparen i regressprocessen hafva blifvit bevisskyldig för att trots försummelsen eller »*collusio*» afgörandet i eviktionsprocessen vore riktigt. Man uppfattade tvärtom ett dylikt förhållande hos köparen såsom *dolus* och fränkände honom rätt och slätt regressanspråket. (l. 51 pr. D de ev. et d. st. 21, 2; l. 63 pr. eod.; l. 3 C de ev. 8, 44 (45) och l. 8 eod.) — Vi måste i detta arbete af antydt skäl (s. 57 n. 3) afhålla oss från en polemik emot RABELS vidlyftiga hypotetiska utredning för att säljarens ansvar omfattade förskaffandet af äganderätt åt köparen. Det i och för sig intressanta och utan tvifvel med stor flit skrifna arbetet är ej ägnadt att i förevarande spörsmål förtaga betydelsen af de skäl, som här ofvan framhållits för teorien, att eviktionen vore en nödvändig förutsättning för köparens regresstalan mot säljaren.

kan vara fråga härom, framgår redan af att domens existens är nödvändig för regressansspråkets konstituerande. Före domens tillkomst fanns ej något regressansspråk till för köparen. Eviktionsdomen har sitt inflytande på regressförhållandet, icke därför att den slutgiltigt fastställt, att evincenten haft bättre rätt än köparen, utan därför att säljaren på grund af aftalet ansvarade just för att eviktionsdom ej skulle gifvas mot köparen. Denna domens säregna verkan på rättsförhållandet mellan köpare och säljare är fullt analog med verkan t. ex. af gäldenärens *mora* vid uppfyllandet af en penningförbindelse. Liksom gäldenärens försummelse att på förfallodagen betala sin skuld föder anspråket på uppskofsränta, så konstituerar den mot köparen gående eviktionsdomen hans regressansspråk mot säljaren. Domen utgör här på grund af köpet ett rättsfaktum, som till rättsverkan har köparens regressansspråk mot säljaren. Eviktionsdomens inflytande på säljarens rättsliga ställning torde därför ej kunna bättre betecknas än med det efter WACH förut använda ordet *Tatbestandswirkung* i betydelsen rättsfaktumsverkan. Det är också denna verkan hos domen, som utgjort grunden till den säljaren i de ofvan angifna källställena tillåtna befogenheten att intervensera i processen mellan köparen och evincenten.

Grunden till den löftesmannen i l. 5 pr. D de app. 49, 1 medgifna befogenheten att intervensera i eviktionsprocessen mot köparen¹ är uppenbarligen alldeles densamma. Eviktionsdomen har för honom samma betydelse som för säljaren. — Samma ställe behandlar äfven ett annat interventionsfall:

A sententia inter alios dicta appellari non potest nisi ex iusta causa, veluti si quis in coheredum praeiudicium se condemnari patitur vel similem huic causam (quamvis et sine appellatione tutus est coheres).

Redan MAURITIUS satte detta stadgande i samband med l. 2 § 2 D de verb. obl. 45, 1², enligt hvilket visserligen hvar och en af flera arfvingar, hvilka ärft en odelbar skuld, kunde tagas i anspråk för hela förbindelsen men äfven — om han fullgjort densamma — kunde regressvis vända sig mot sina medarfvingar

¹ Jfr ofvan s. 52 ff.

² MAURITIUS, Dissertationes et opuscula, de iure interventionis disp., XIV (s. 446 n. s.).

med en *actio familiae erciscundae*. Att denna medarfvningarnes regressplikt utgjorde grunden till deras i l. 5 pr. D de app. 49, 1 medgifna interventionsbefogenhet, har äfven allmänt antagits¹. Domens *Tatbestandswirkung* kan emellertid här icke sägas bilda interventionsgrund, åtminstone icke i den mening, som vi nyss sett detta begrepp tillämpadt. Af l. 2 § 2 D de verb. obl. 45, 1 framgår nämligen ingalunda, att arfvingens regressrätt mot medarfvningen vore beroende af att den förre i rättegångsväg blifvit ålagd att prestera. Tvärtom synes regressrätten uppstå, så snart en arfvinge uppfyllt en odelbar obligation, som ålåg samtliga arfvingarne. För vår del äro vi böjda för antagandet, att grunden till interventionsbefogenheten i l. 5 etc. icke har någon närmare släktskap med den nyss behandlade interventionsgrunden². Af skäl, som torde framgå af en jämförelse mellan ordalydelsen i detta stadgande och l. 63 D de re. iud. 42, 1 torde det riktigaste vara att i orden *in coheredum praeiudicium se condemnari* se en häntydan på domens rättskraftiga verkan. Nu heter det visserligen som allmän regel i l. 63 etc., att medarfvningen icke prejudicierades af domen. Motsägelsen erhåller emellertid sin lösning, om man med WETZELL antager, att orden *in coheredum praeiudicium* användts i en begränsande betydelse *gleichbedeutend mit »soferne unter den gegebenen Umständen die Miterben ein Präjudiz erleiden«, wie es etwa da der Fall ist, wo einer von mehreren Erben aus dem Versprechen des Erblassers auf Bestellung einer Prädialservitut belangt worden ist*. Satsen *quamvis et sine appellatione tutus est coheres* erhåller då sin förklaring såsom en hänvisning på den *exceptio*, som kunde göras gällande mot den i processen besegrade arfvingen, om han handlat *lusive* eller låtit sig dömas *in contumaciam*³.

Till stadgandena om intervention hänföres af vissa författare äfven l. 1 § 1 D de app. rec. 49, 5. Enligt detta till-

¹ Bl. a. MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 378; FRANCKE, Nebenparteien, s. 60; WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 12.

² Annorlunda MAXEN a. st. s. 375 ff.; WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 12. Den senare menar, att sedan interventionen först blifvit erkänd i eviktionsprocessen, »dehte man diesen Fall analog aus und liess auch in anderen Prozessen, wo ein Regress in Frage kam die Intervention zu».

³ WETZELL, System, s. 49 n. 12 a.

låtes det en mor att vädja emot en dom, hvari sonens talan ogillats. Interventionsgrunden anses af dessa författare med stöd af ordalagen utgöras af *die mütterliche pietas gegen den Sohn*¹. Vore detta riktigt, så skulle man svårligen kunna tänka sig någon fast begränsning af interventionsintresset i den romerska rätten. Att blott *die mütterliche pietas* skulle vara interventionsgrund med uteslutande af andra pietetsintressen, kunde man väl ej få antaga, lika litet som att blott pietetsintressen och icke äfven vissa andra etiska intressen i interventionsafseende skulle spela samma roll². Ha vi i alla de fall, som hittills berörts, funnit, att romarne medgifvit tredjeman befogenhet att intervenera, på den grund att domen hotade att göra ett ingrepp i hans rättsfär, så måste vi gifvetvis iakttaga en viss försiktighet, innan vi på grund af ett eller ett par stadganden sluta till, att äfven ett rent personligt eller etiskt intresse i romersk rätt kunde bilda interventionsgrund. Så mycket betänkligare blir ett sådant antagande för den romerska rättens räkning, som man med hänsyn till dennas stränga formföreskrifter framför allt i afseende å processen a priori måste luta åt den förmodan, att ett deltagande i en rättegång från en utanför denna ståendes sida — om detta icke vore alldeles otillåtet — blott kunde vara medgifvet i sådana undantagsfall, i hvilka tredjeman, ehuru formellt icke part, dock intoge en rättslig ställning, hvarigenom domen erhöll sådan betydelse för honom, att det måste betraktas som en orättrådighet, om han ej finge medverka till dess innehåll. Man har därför så mycket större skäl att biträda den uppfattningen, att det i l. 1 § 1 etc. öfver hufvud taget icke är fråga om någon interventionsbefogenhet. Här stadgas blott, att en mor, ehuru hon i sin egenskap af kvinna icke vore befogad att ställföreträda någon, likväl finge lof att för sin sons räkning appellera mot domen. Den appellation, hvarom stället talar, har alltså intresse, blott när det gäller att bedöma reglerna för processuellt ställ-

¹ PLANCK, Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten, Göttingen 1844, s. 161 n. 2. Äfven SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 33 n. 29, har argumenterat för satsens riktighet. Se emot denna argumentering WACH, Handbuch, s. 616 n. 3.

² I själfva verket räknar äfven PLANCK rent etiska intressen såsom interventionsgrund. Härför åberopar han med orätt jämväl l. 6 D de app. 49, 1. — Detta var äfven glossatorernas och de senare italienarnas under medeltiden uppfattning. Af dem åberopades ytterligare l. 2 § 3 D quando app. etc. 49, 4.

företrädarskap. Däremot har stället ingen betydelse i afseende å den romerska interventionen ¹. De ofvan (s. 66 n. 2) antydda l. 6 D de app. 49, 1 och l. 2 § 3 D quando app. etc. 49, 4 afse heller icke den ifrågavarande företeelsen utan tala om försvaret i straffsaker ².

Härmed äro nu visserligen de romerska källställena angående intervention ingalunda uttömmande angifna. Men de torde gifva en fullständig bild af interventionsintresset i romersk rätt. De visa, att grunden till att romarne tilläto tredjeman att deltaga i rättegången utgjordes af den omständigheten, att domen antingen bildade *res iudicata* för honom eller ock, om den gick någon viss af parterna emot, verkade på hans rättsliga ställning såsom ett ofördelaktigt rättsfaktum. Vål är det möjligt, att vår uppfattning af grunden till den medarfvingen i l. 5 pr. D de app. 49, 1 gifna interventionsbefogenheten ej är obetingadt riktig, men med de öfriga källställena för tanken återstår oss då ej annat än att förena oss med WALSMANN i det af honom föreslagna antagandet, enligt hvilket romarna analogt utsträckt den först i eviktionsprocessen gifna interventionsbefogenheten till andra processer, i hvilka en regress mot tredjeman kunde komma i fråga såsom följd af processen ³. Med denna uppfattning måste alltså interventionsgrunden här i viss mening sägas vara densamma som i eviktionsfallen. De stadganden i *corpus iuris* angående interventionsbefogenhet, som i det föregående icke blifvit anförda, jäfva — såvidt dessa stadganden genom studiet af hithörande litteratur äro oss kända — icke det resultat angående interventionsgrunden, hvartill vi kommit.

Äfven om samtliga stadganden i Justiniansk rätt rörande interventionen kunnat medtagas, så vore dock säkerligen därmed ingalunda samtliga interventionsfall angifna. Det torde nämligen knappt kunna dragas i tvifvelsmål, att alla de fall af intervention, som i källorna upptagits, af romarne själfva blott uppfattats såsom exempel ⁴. Något som emellertid skulle kunna gifva anledning till sådant tvifvel, är följande uttryck af JUSTINI-

¹ Så äfven BAYER, Vorträge, s. 138; WETZELL, System, s. 705 n. 16; MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 368; WACH, Handbuch, s. 616 n. 3.

² WACH, Handbuch, s. 615 n. 3.

³ Se ofvan s. 65 n. 2.

⁴ Se t. ex. MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 405 (ofvan s. 11 n. 1); GESTERDING, Nachforschungen V. s. 176; BRAUER, Arch. civ. Bd 24, s. 451 ff.

ANUS i ofvan anförda Nov. 112 c. 1: *unde damus licentiam legatario litis participem fieri*¹. Hade legataren redan i enlighet med de klassiska juristernas uttalanden interventionsbefogenhet, så hade kejsar JUSTINIANUS — tycker man — svårligen kunnat säga, att han nu tilldelade honom denna befogenhet². Denna formulering kan emellertid mycket väl, såsom BRAUER framhåller, erhålla sin förklaring genom den kejsarliga kurialstilen, hvori ofta bestående rättssatser uttalades, såsom om de först nu erhöilo sin giltighet³. Det torde emellertid icke få anses vara alldeles utslutet, att stadgandet i Nov. 112 c. 1 verkligen borde betraktas såsom en ny rättssats. De föregående juristerna ha icke anført detta legatarfall såsom exempel på tredjemans interventionsbefogenhet. I den gemeinrättsliga doktrinen har nu visserligen interventionsgrunden här liksom i de öfriga legatarfallen ansetts bero därpå, att domen bildade *res iudicata* för legataren. De romerska juristerna på JUSTINIANUS' tid kunde emellertid hafva funnit, att domens inverkan på legatarens rätt i ett sådant fall som det i Nov. 112 c. 1 förutsatta icke bestod i en utvidgning af domens rättskraft utan var af faktisk art. Å andra sidan torde man våga antaga, att de kunnat förbise släktskapen mellan interventionsgrunden i det i Nov. 112 c. 1 afsedda fallet och eviktionsfallen, ett förbiseende förklarligt till följd af den stora yttre olikheten dem emellan. Stadgandet i Nov. 112 c. 1 skulle i enlighet härmed för JUSTINIANUS och hans jurister kunna ha tett sig såsom en ny rättssats utan att därför böra sägas jäfva an-

¹ Se ofvan s. 29.

² »Es macht einen daher fast irre, wenn Justinian ihm besonders die Erlaubnis zur Intervention ertheilt, die ihm, wie man nicht anders annehmen kann, schon durch allgemeine Grundsätze des römischen Rechts gegeben war» GESTERDING, Nachforschungen V s. 176.

³ BRAUER, Arch. civ. 24 s. 452: »Aber dies Bedenken verschwindet bei einer nähern Betrachtung der Sprache, wie sie in der spätern Kaiserzeit von den Regenten geführt wurde. Die Kaiser waren schon zu sehr an den Gedanken gewöhnt, dass sie die Quelle alles Rechts seyen, und dass jede Bestimmung einer Rechtsnorm nur ein Ausfluss der fürstlichen Gnade sey, als dass sie nicht in ihrem Curialstyl auch schon längst bestehende Rechtsätze, wenn sie dieselben gelegentlich einer neuen Verordnung oder in einer besonders schwierigen Anwendung wiederholten, auf eine Weise vortrugen, als wenn sie dieselben gerade jetzt durch einen neuen Act ihrer Kaiserlichen Gnade ausspendeten».

tagandet, att de i *corpus iuris* uttryckligen framhållna interventionsfallen blott hade karaktären af exempel.

Detta antagande stödes först och främst däraf, att den romerska lagboken är hållen i kasuistisk stil och därför ofta nog ej uttryckligen meddelar den generella rättsgrundsats, hvarpå det *in concreto* behandlade fallet utgör tillämpning. Men dessutom har man att märka MACERS allmänna interventionsregel enligt hvilken *is cuius interest appellare potest*¹. Att de interventionsfall, hvarom han talar i samband med denna regel blott tjäna till att såsom exempel närmare bestämma begreppet *is cuius interest* har i det föregående framhållits. Äfven MARCIANUS uttalar en allmän interventionsregel, när han tillåter tredjeman att appellera *ex iusta causa*². Att de båda fall, hvilka han anför efter regeln, blott framhållas såsom exempel, är klart af den inledande konjunktionen: *veluti si*. För bestämmande af innebörden af begreppet *iusta causa* åter har man ingen annan utväg än att, som här gjorts, med stöd af källorna söka utfinna interventionsgrunden i de särskilda fallen. Denna undersökning har — som nyss framhållits — gifvit oss till resultat, att romarne såsom *iusta causa* för tredjemans befogenhet att deltaga i en mellan andra pågående rättegång fordrade, att domen bildade *res iudicata* för honom eller hotade att såsom ett menligt rättsfaktum försämra hans rättsliga ställning.

Man kan sålunda säga, att romerska rätten som interventionsgrund erkände endast ett mycket starkt interventionsintresse. Lika ödesdiger för tredjeman var domen, när den gick en viss af parterna emot, vare sig den verkade på hans rätt såsom *res iudicata* eller såsom ett menligt rättsfaktum. I båda fallen hade hans rättsliga ställning — för det fall att domen varit materiellt oriktig och bortsedt från *collusio* och *contumacia* — blifvit definitivt försämrade. Detta erhåller sin betydelse, när det gäller att bedöma intervenientens processuella befogenheter. Det kan nämligen svårligen för romarne med denna lära om interventionsgrunden hafva funnits någon anledning att i vissa slags processer gifva intervenienten en mindre själfständig ställning.

¹ l. 4 § 2 D de app. 49, 1. Intervenienten betecknas af MACER helt allmänt med »*cuius interest*» äfven i l. 2 § 1 D quando app. etc. 49, 4.

² l. 5 pr. D de app. 49, 1.

än i andra. Vare sig intervenienten uppträdde i en eviktionsprocess eller i en rättegång, hvilkens dom bildade *res iudicata* för honom, borde han — om han med framgång skulle kunna bevaka sina intressen och vinna ändamålet med interventionen — oberoende af protester eller medgifvanden från intervenenten eller motparten vara befogad att utveckla den processuella verksamhet, som han för sina rättsliga intressen aktade nödigt. Att den romerska rätten tillerkände intervenienten en själfständig processuell ställning, styrkes äfven af de ordalag, i hvilka interventionsbefogenheten i källorna medgifves. Tredjemans deltagande i rättegången betecknas nämligen i allmänhet med ordet *appellare*. Hvarför de romerska juristerna användt just denna beteckning för interventionen, är ej fullt klart. En ganska antaglig förklaring torde dock kunna gifvas i det följande. Säkert är emellertid, att därmed den mest vidtgående befogenhet blifvit inrymd åt intervenienten. Man får nämligen icke glömma, att den romerskrättsliga appellationen medförde verklig förhandling i öfverinstansen. Den, som kunde appellera, kunde därför gifvetvis äfven *causam agere* i appellationsinstansen¹. Att appellationsbefogenheten dessutom måste anses häntyda på en själfständig ställning i afseende å själfva processföringen i underinstansen, ligger i sakens natur och synes äfven framgå af åtskilliga stadganden såsom l. 20 § 1 D de app. 49, 1 och l. 2 D quando app. 49,4².

¹ Tydligt framgår detta bl. a. af l. 5 § 2 D de app. 49, 1 jfd med l. 5 § 1 eod.

² I l. 14 pr. D de app. 49, 1 heter det, att legataren kunde icke blott appellera »sed et agere causam apud ipsum iudicem si suspicantur non ex fide heredem causam agere». I anledning häraf skiljer WETZEL, System s. 51, på intervenientens befogenheter. Denna kunde alltid »die Appellation einlegen und ausführen» men han kunde i första instansen framställa själfständiga yrkanden (*causam agere*) blott om han förmodade, att parten ej ginge ärligt till verket. En sådan tolkning kan emellertid svårigen vara riktig. »Appellare» kan icke häntyda på en mindre befogenhet än »causam agere», när man betänker, att det just innebar; »causam agere» i appellationsinstansen. Att betydelsen af satsen »si suspicantur etc. . . .» är en helt annan har äfven framhållits i det föregående (se ofvan s. 24 f.). Emot WETZEL, dock ej med bindande motivering, se MAXEN Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 453 f. Grunden till användandet af uttrycket »causam agere» i l. 14 pr. etc. skall framgå af det följande.

Denna befogenhet att appellera gifver nu MACER åt säljaren i köparens eviktionsprocess samtidigt som han tillerkänner den-
samma åt hufvudmannen i *procurators*, pantborgenären i gälde-
närens process o. s. v.¹, och MARCIANUS låter säljarens löftes-
man få appellera i köparens eviktionsprocess samtidigt som detta
medgifves åt arfvingen i medarfvingens process och legataren i
processen mellan testamentstagaren och querulanten². — I det
särskilda fall, hvori legatarens interventionsbefogenhet stödde sig
på domens *Tatbestandswirkung* (fallet i Nov. 112 c. 1) har JU-
STINIANUS tillerkänt honom en själfständig med partens fullt jämn
bördig ställning, i det han medgifvit honom *litis participem fieri*.

Intervenientens verksamhet i processen betecknas nu icke
med *causam agere* någonstädes i eviktionsfallen. Här af får
emellertid icke den slutsatsen dragas, att hans processuella ställ-
ning i dessa fall vore mindre själfständig än i de öfriga inter-
ventionsfallen. Redan den omständigheten, att uttrycket blott
förekommer beträffande ett af dessa senare, nämligen i l. 14 pr. D
de app. 49, 1, måste göra en sådan slutsats betänkelig. Denna
betänklighet ökas i hög grad, när man erinrar sig, att inter-
venienten i eviktionsfallen tillåtits appellera och att hans verk-
samhet i processen dessutom i åtskilliga fall betecknats med ut-
tryck, som indicera en själfständig ställning, såsom *causam defen-
dere*³ och *causam instruere*⁴. Att det förra ordet icke tyder på
någon svagare ställning än *causam agere*, framgår af att uttrycket
äfven användes om partens egen processföring⁵ samt att *appellare*
behandlas såsom ett moment i begreppet *causam defendere*⁶.

¹ Vi syfta på interventionsfallen i l. 4 § 2—4 D de app. 49, 1.

² l. 5 D de app. 49, 1.

³ l. 20 pr. C de evict. 8, 44 (45). Se ofvan s. 55 n. 2. — Man beakte
äfven stadgandet i l. 2 § 1 D quando app. 49, 4: »Sed si alius, quam qui
iudicio expertus est, appellat, qualis est cuius interest, an etiam tertia die
appellare possit, videamus. Sed dicendum est secunda die appellare eum
debere, quia verum est eum suam causam defendere». Stadgandets för-
fattare är MACER, som på annat ställe, l. 4 D de app. 49, 1, under samma
begrepp: »is cuius interest» äfven hänför den interventionsberättigade evik-
tionspliktige säljaren.

⁴ l. 21 § 1 C de evict. 8, 44 (45). Se ofvan s. 55 n. 2.

⁵ l. 4 § 4 D 49, 1; l. 4 § 3 eod. I den senare § betecknas både parts
och intervenients processföring i ett fall, där interventionsgrunden utgjordes
af att domen bildade res iudicata för intervenienten, med »defensio causae».

⁶ l. 2 pr. § 1 och 3 D quando app. 49, 4.

Instruere causam torde i själfva verket här innebära alldeles det-samma som *causam defendere*. Detta antagande anse vi vara befogadt, på den grund att uttrycken innehållas i två förordningar, hvilka gifvits af samma kejsare, samtidigt utkommit och beröra ungefär samma slags fall¹.

Det har i allmänhet och bl. a. af de till auktoriteter på området upphöjda författarne BRAUER och MAXEN bestridts, att den romerske intervenienten i alla fall hade en själfständig processuell ställning. Af dessa författare uppdelas interventionsfallen i två grupper, allteftersom intervenienten i sin processuella ställning vore beroende af den understödda parten eller själfständig. Till den förra gruppen hänföras samtliga fall, hvori interventionsbefogenheten grundade sig på intervenientens regressplikt, alltså framför allt eviktionsfallen. Till den senare gruppen de öfriga. En ingående polemik emot dessa författare måste vara öfverflödig, alldenstund deras argument — såvidt dylika användts och man icke a priori behandlat det som en afgjord sak, att den nämnda grupperingen vore riktig² — till största delen erhållit sitt bemötande genom framställningen här ofvan³. Hvad som i själfva interventionsstadgandena kan vara ägnadt att stödja de nämnda författarnas åsikt, är det i eviktionsfallen rätt ofta använda uttrycket (*causae*) *adesse*, samt det å ett ställe brukade ordet *assistere* såsom beteckning för intervenientens verksamhet. Betydelsen af den argumentering, som häri kunde ligga innesluten, försvagas dock, när man erfar, att det förra uttrycket användes också i afseende å en intervenient, som grundar sin befogenhet därpå, att domen bildade *res iudicata* för honom⁴ och

¹ Här må erinras, att talrika stadganden (l. 53 § 1 D de ev. et dupl. stip. 21, 2; l. 55 § 1 eod.; l. 63 pr. eod.; l. 1 C de per. et comm. 4, 48; l. 8 C de ev. 8, 44 (45) m. fl.) ådagalägga, att köparens regressanspråk efter eviktion betingades af att »denuntiatio» (»litis») ägt rum. I enlighet härmed kunde helt säkert köparen genom påståendet, att »denuntiatio» icke utgått, hindra säljaren från att intervenera i eviktionsprocessen. Uppenbarligen innebär emellertid detta icke, att interventionsbefogenheten var beroende af säljarens vilja. Med sitt påstående gjorde köparen blott gällande, att interventionsgrund saknades, och det är af denna orsak som säljaren afvisas.

² Detta kan nära nog sägas var BRAUERS behandling af spörsmålet, Arch. civ. Bd 24, s. 460 ff.

³ Beträffande MAXEN är framför allt att erinra, att han med stöd af FUCHS bestrider eviktionsdomens afgörande inflytande på regressanspråket.

⁴ l. 69 D de proc. etc. 3, 3: *causae adesse* och l. 29 pr. D de inoff. test. 5, 2: *adesse*.

att det i stadganden angående säljarens intervention i eviktionsprocessen förenas med uttryck, som afse en själfständig processuell verksamhet¹ samt att *tibi assistere* i det antydda stället² förbindes med orden *causamque instruere*.

Onekligen måste det emellertid betraktas sasom något egenomligt, att interventionen — vare sig interventionsgrunden är af det ena eller andra slaget — företrädesvis utmärkes såsom appellation med ty åtföljande förhandling i öfverinstansen, under det att intervenientens processuella verksamhet i underinstansen blott å ett enda ställe uttryckligen betecknas såsom stälfständig³ under det karaktären af densamma eljest antingen — hvilket är det vanliga — alls icke antydes eller och angifves med ordet (*causae*) *adesse*. En enligt vårt förmenande fullt träffande förklaring har i detta spörsmål afgifvits af SCHULTZE, som framhåller, att i den på den klassiska tiden och den första kejsartiden härskande formularprocessen ett tekniskt hinder för interventionsprincipens genomförande i underinstansen utgjordes af *formula*, som förmedlade öfvergången från förfarandet *in iure* till förfarandet *in iudicio*. Blott den, å hvars namn *formula* löd, kunde i rättegången uppträda sasom själfständigt processsubjekt inför *iudex* i första instansen. I den *condemnatio*, som *formula* innehöll, kunde blott intagas namnet på parten själf eller hans ställföreträdare, hvilken då med partens uteslutande förde processen. För en person, hvilken skulle jämte parten med själfständighet uppträda i processen, fanns ej något rum i *formula*. Då denna var absolut bindande för *iudex* i underinstansen, var det uteslutet för denne att behandla intervenienten såsom ett själfständigt processsubjekt⁴. Nu förstår man, hvarför källorna stundom blott gifva intervenienten befogenheten (*causae*) *adesse*. Att i likhet med en advokat stå vid partens sida och dymedelst öfva inflytande på sakens utgång kunde ej förmenas intervenienten, därför att *formula* ej löd på hans namn. Därmed vanns för intervenienten äfven, att han på nära håll kunde följa processens utveckling och med hänsyn till denna fatta sitt beslut, huruvida han ville appellera mot domen eller

¹ l. 20 pr. C de ev. 44 (45): *emptoribus adesse et defendere causam*.

² l. 21 § 1 C eod.

³ l. 14 pr. D de app. 49, 1: *sed et agere causam apud ipsum iudicem*.

⁴ Jfr SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 53 ff.

icke. I afseende på appellation däremot och förfarandet i öfverinstansen kunde ej pretorns *formula* utgöra något hinder för intervenienten att utveckla en själfständig processuell verksamhet. Däraf grunden till att interventionen så ofta förekommer i källorna blott under namnet af appellation, under det att intervenientens processuella verksamhet i första instansen vanligen förbigås med tystnad eller betecknas med sådana uttryck som (*causae*) *adesse*.

Ännu hafva vi dock ej nått till full klarhet. Är det riktigt, att *formula* bildade ett tekniskt hinder för en själfständig interventionsverksamhet inför *iudex* i första instansen, så återstår förklaringen till det faktiska förhållande, att källorna dock stundom låta intervenienten *causam agere*, *causam defendere* eller *causam instruere*. Emot teorien om *formulas* betydelse för vårt spörsmål talar ingalunda, såsom SCHULTZE menar, den omständigheten att l. 14 pr. D de app. 49, 1 tillåter legataren icke blott att appellera utan äfven *agere causam apud ipsum iudicem*. SCHULTZE vill här och eljest, *wo in alteren Stellen des Corpus iuris auch für die erste Instanz weitergehende Befugnisse des Intervenienten bezeichnet werden*, undanröjda den förmenta svårigheten genom antagandet, att en interpolation ägt rum från kompilatorernas sida¹. Vi finna tvärtom, att det ifrågavarande stället blott bekräftar riktigheten af den nyss anförda teorien. Otvifvelaktigt afses nämligen i stället en *querela inofficiosi testamenti*². Denna fördes undantagslöst inför centumviraldomstolen³. Här fanns ej någon *formula* utan förfarandet inleddes med *legis actio per sacramentum* också sedan *legis actio* upphört att vara den ordinarie processformen⁴. *Formula* har alltså i det i l. 14 pr. etc. afsedda fallet ej stått i vägen för intervenientens processföring och därför har ULPIANUS också varit oförhindrad att gifva honom befogenheten *causam agere apud ipsum iudicem*⁵. I öfverensstämmelse med det nu

¹ SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 54.

² Obs. nämligen uttrycken »actum sit adversus testamentum»; »iudicem, qui de testamento cognoscit».

³ Se t. ex. KELLER, Der römische Civilprocess und die Actionen, Leipzig 1855 s. 24.

⁴ Se t. ex. KELLER, a. a. s. 20.

⁵ Att ULPIANUS använder singularisformen *iudex* bör ej tillmätas någon betydelse. Det torde nämligen ej vara tvifvel underkastadt, att *querela inoff. test.* undantagslöst fördes inför centumviraldomstolen. *Iudex* har användts i stället för *indices* e. d. liksom vår egen lag talar om domaren i

sagda säges legataren äfven i l. 29 pr. D de inoff. test. 5, 2 *adesse et voluntatem defuncti tueri*. Det senare häntyder på en fullt själfständig verksamhet. Det heter icke, att legataren uppträder för att försvara parten¹ utan för att skydda testatorns yttersta vilja d. v. s. för att utveckla samma verksamhet, som ankommer på parten själf, om denne ej för processen *lusorie*. Att legataren härvid stode i något beroende af parten, antydes icke i stället.

När en fullt själfständig *defensio causae* öfverlåtes åt intervenienten i l. 4 § 3 och 4 D de app. 49, 1 eller när han säges *suam causam defendere* i l. 2 § 1 D quando app. 49, 4, så strider icke heller detta mot teorien, att *formula* stod hindrande i vägen för interventionsprincipens fullständiga genomförande i första instansen. Det framgår nämligen otvetydigt af de ifrågavarande stadgandena, att det är fråga om appellation eller processföring i appellationsinstansen.

Återstå formuleringarne *emptoribus adesse et defendere causam*² samt *ut tibi* (köparen) *assistant causamque instruant*³. Vi ha redan påvisat, att *defendere causam* och *instruere causam* måste hafva ungefär samma betydelse som *causam agere*. Denna på en stark intervenientens ställning pekande betydelse förtages ingalunda af uttrycken *adesse* och *assistere*. Äfven om intervenienten har en aldrig så stark ställning i processen kan han i viss mening sägas understödja och hjälpa den part, på hvilken sida han intervenerar. För en icke *lusorie* processande part blir t. o. m. denna hjälp så mycket effektivare ju själfständigare verksamhet intervenienten kan utveckla. Sannolikt användas uttrycken här blott såsom häntydning på säljarens eviktionsplikt, framgången ur den äldsta romerska rättens defensionsplikt⁴, under det att blott de efterföljande orden utsäga något om säljarens befogenhet såsom intervenient. — Men ej heller de nu ifrågavarande stadgandena innebära något, som strider emot teorien om betydelsen af *formula* såsom hinder för en

stället för domstolen. Möjligen har ULPIANUS särskildt tänkt på den i centumviraldomstolen presiderande ordföranden, pretorn eller annan.

¹ »adesse» har här en rent yttre betydelse: vara närvarande, uppträda (inför domstolen).

² l. 20 pr. C. de ev. 8, 44 (45).

³ l. 21 § 1 eod.

⁴ Om sambandet mellan eviktionssystemet och den äldre defensionsplikten se framför allt RABEL, Die Haftung des Verkäufers, I, kap. I Abschnitt I.

själfständig processuell verksamhet från intervenientens sida. Vid tiden för deras tillkomst (år 290) hade det gamla rättegångsväsendet med formularprocessen försvunnit. Detta är äfven förklaringen till att JUSTINIANUS i Nov. 112 c. 1 kan gifva legataren *licentiam litis participem fieri*.

Att med det obetydliga och spridda material, som i interventionsfrågan står oss till buds från de romerska rättskällorna, söka afgöra, huru romarne i systematiskt afseende uppfattade förhållandet mellan part och intervenient i processen, förefaller oss stöta mot hart när oöfvervinneliga svårigheter. Ett sådant försök kan också efter det ofvan sagda betecknas som öfverflödigt för vårt ämne. Så mycket torde dock alltid kunna sägas, att det saknas hvarje stöd i källorna för antagandet, att intervenienten vore partens ställföreträdare *kraft eigenen Rechts*. Detta är SCHULTZES åsikt¹. Emot denna talar uttryckligen stadgandet i l. 2 § 1 quando. app. 49, 4:

sed dicendum est secunda die appellare eum (intervenienten), debere quia verum est cum suam causam defendere.

Svårförklarligt nog vill SCHULTZE äfven i detta uttalande finna ett stöd för sin åsikt. Hans argumentering är intressant nog, men den kan blott föra till att intervenienten uppfattades såsom processsubjekt. Detta är också vår mening (s. 78)².

Plausiblare och med källorna bättre öfverensstämmande förefaller vid första betraktelsen BRAUERS antagande, att parten och intervenienten stode med hvarandra i verklig processgemenskap i teknisk mening³. Ur källorna anför BRAUER till stöd härför formuleringen i Nov. 112 c. 1: *damus licentiam legatario . . . litis participem fieri*. Vidare åberopar han l. 4 § 4 D de app. 49, 1 jfd med l. 4 § 3 eod.⁴. Den intervenerande borgenären kunde tydligen icke alldeles drifva bort gäldenären ur processen. Innebörden af stället vore tvärtom enligt BRAUER följande. *Debitor*, parten, har appellerat. *Creditor* låter nu i början parten

¹ Z. f. C. Bd 2, s. 51 f.

² SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 51 f. Se emot SCHULTZE WACH, Handbuch, s. 615 n. 9 och WALSMANN, Streitg. Nebenintervention s. 20 n. 29: »M. E. konnte in einem Recht, welches jeder Vertretung principiell feindlich gesonnen war, der Vertretergedanken für einen bestimmten Einzelfall nicht deutlicher abgelehnt werden als es in l. 2 geschieht.

³ BRAUER, Arch. civ. Bd 24, s. 455 ff.

⁴ Se ofvan s. 33.

ensam föra processen. Men när han märker, att denna är försumlig, tager han för sin räkning saken i egna händer utan eller mot partens vilja. Detta kunde blott förklaras *aus einer wahren Streitgenossenschaft*. Till sist anför BRAUER som det bästa beviset för sin åsikt stadgandet i l. 5 § 3 D de app. 49, 1¹, enligt hvilket legataren, intervenienten, icke voro bunden af förlikning, som slutits mellan testamentstagaren och querulanten².

Vi tro emellertid icke heller, att BRAUER med hänsyn till romerska rättens lära träffat det rätta. Att intervenienten i källorna behandlats såsom själfständigt processsubjekt, är en sak³. En annan fråga är, om källorna kunna anses afgifva stöd för att intervenienten och parten tillsammans bildade *litis consortium* i teknisk mening d. v. s. att intervenienten betraktades såsom medpart; jämte den understödda parten subject för det i processen tvistiga rättsförhållandet. Denna fråga äro vi böjda för att besvara med nej. BRAUERS enda argument, som vore ägnadt att tala för antagandet af *litis consortium* är l. 5 § 3 D de app. 49, 1. Vore i detta stadgande uttaladt, att processen kunde utfalla olika mot parten och intervenienten, i det densamma mot parten kunde slutas genom förlikning och mot intervenienten genom dom, så måste väl också det anses inneslutet i stadgandet, att intervenienten betraktades såsom subject för själfva saken, som utgjorde föremål för pröfning i processen och att han sålunda sasom medpart själf hade en *actio*. Detta torde emellertid få betraktas såsom en ganska godtycklig tolkning af l. 5 etc. I stad-

¹ Se ofvan s. 12.

² BRAUER s. 459. »Damit ist ausgesprochen, dass der Prozess gegen den Principalen und gegen den Intervenienten einen verschiedenen Ausgang nehmen könne, indem er z. B. gegen den ersten durch Vergleich, gegen den Letzten aber durch Urtheil geendigt werden könne. Dies ist aber offenbar nur dann möglich, wenn man annimmt, dass beide in einer wahren Streitgenossenschaft mit einander standen». — Före BRAUER har MARTIN, Lehrbuch des teutschen gemeinen bürgerlichen Processes, Heidelberg (12 Ausg. 1838) § 305, under åberopande af Nov. 112 c. 1 antagit, att part och intervenient blefvo »Streitgenossen». Öfriga samtida författare antaga i allmänhet en oegentlig processgemenskap. Så GÖNNER, Handbuch des deutschen gemeinen Processes I s. 377; GENSLER, Arch. civ. Bd 4, s. 156 n. 7; v. LINDE, Lehrbuch § 110.

³ Något annat ligger bokstafligen icke i orden: *litis particeps*. Annan innebörd än »dominus litis». Se dock Zeitschrift der Sav.-St. Germ. Abt. Bd 1, s. 207 n. 56.

gandet utsäges icke något annat, än att en bedräglig förlikning mellan parterna icke hindrar legataren att *appellare* eller *causam appellationis agere*, vare sig förlikning ingåtts af parten utan att han appellerat eller först sedan han appellerat. Det finnes ej någon antydning om att domen nu kom att lyda på intervenienten, under det att interventens rätt normerades genom förlikningen. Den närmast till hands liggande uppfattningen angående innebörden af stadgandet är onekligen — om man beaktar det här ofvan s. 24 ff. sagda — denna: förlikning mellan parterna, bedräglig eller icke, är i processuellt afseende en nullitet, så länge densamma i processen bestrides af intervenienten, här legataren. Med denna utläggning har stadgandet också sin stora betydelse såsom ådagaläggande intervenientens fullt oafhängiga ställning. Vid konkurrens mellan intervenientens och partens mot hvarandra stridiga processhandlingar tillerkännes rättslig verkan åt intervenientens, om de såsom i vårt fall äro mera ägnade att befördra partens sak till seger¹.

För vår del tro vi det alltså för romersk rätts räkning lik som beträffande svensk rätt vara fåfängt att söka rättsligen karakterisera intervenienten såsom något slags ställföreträdare åt interventen, hans medpart (*Sreitgenosse*) el. dyl. Han är hvarken det ena eller andra. Han är intervenient, en person som på grund af relationen mellan sitt eget rättsförhållande och det i rättegången pröfning underkastade måste tillerkännas en ställning i processen af (själfständigt) processsubjekt. I sin processuella verksamhet kan han alltså mycket väl likställas med medparten och framför allt medparten i den s. k. nödvändiga processgemenskapen. Men längre kan man icke komma. Medpart är han icke ty han är icke subjekt i det materiella rättsförhållandet. Härmed öfverensstämmer, att samtliga interventionsstadganden icke innehålla något, som tyder på att intervenienten själf hade någon *actio* och alltså vore part².

¹ Att det så förhöll sig i den romerska rätten, torde dessutom framgå af de många antydningarne, att interventionen skulle utgöra en motvikt mot partens »collusio». Under detta — som KELLER och flera påvisat — vidsträckta begrepp kunde säkerligen de flesta interventens processhandlingar rubriceras, om de stode i strid mot sådan verksamhet från intervenientens sida, hvilken var ägnad att befördra den förres sak till seger.

² Med processsubjekt afse vi den, som själfständigt utför processhandlingar, vare sig han är subjekt i det materiella rättsförhållande, som är före-

Af mindre betydelse för denna framställning är spörsmålet, om interventionen i underinstansen före den gamla rättegångsordningens upphäfvande under kejsartiden kunde taga sin början redan *in iure* eller först *in iudicio*. Källorna innehålla intet uttryckligt härom, om man undantager l. 14 pr. D de app. 49, 1: *agere causam apud ipsum iudicem*. Häraf kan emellertid någon bestämd slutledning icke dragas. Öfriga uttryck (*causae*) *adesse*, *causam defendere* och *instruere* kunna afse jämväl förfarandet *in iure*. Ty äfven inför pretorn fördes förhandlingar; parterna kunde framställa yrkanden och göra invändningar¹. Och ser man på sakens natur och ändamålet med interventionen, så kommer man väl helst till det resultat, att interventionen vore tillåten redan under förfarandet *in iure*. Konceptionen af *formula* hade nämligen den största betydelse för utgången af rättegången *in iudicio*. Den interventionsberättigade hade därför stort intresse af att få deltaga i proceduren, som ledde till *formulas* bildande. Härtill kommer, att saken stundom slutgiltigt afgjordes redan *in iure*. Var parten *confessus* eller *indefensus in iure*, så behandlades han som *iudicatus*. Samma blef förhållandet efter *iusiurandum in iure delatum*². Finge intervenienten därför ej uppträda redan *in iure*, så kunde en »colludent» part lätt göra hela interventionsbefogenheten om intet. Att källorna emellertid ej haft interventionsförfarandet *in iure* i sikte, torde framgå af det ofvan påpekade förhållandet, att interventionen i underinstansen ofta förbigåtts med tystnad och stundom omtalats såsom ett (*causae*) *adesse*, under det att vid förfarandet *in iure* dock intet tekniskt

mål för pröfning i processen eller icke. I allmänhet hänföras, utom domstolen, blott parterna till kategorien processsubjekt, därför att rättegången föres blott i deras namn och för deras omedelbara intressen. Se t. ex. Wrede, Civilprocessrätt I s. 172 f. Detta parternas särskilda förhållande till saken är dock något, som utmärkes genom själfva partsbegreppet. Uppställer man ett särskildt begrepp, processsubjekt, så synes oss detta böra afse personers förhållande blott till själfva processen, d. v. s. utmärka dem, som kunna själfständigt utföra processhandlingar. Jfr Wrede I s. 311 f. Utom domstolen och parterna kan väl med begreppet, så fattadt, svårligen omfattas någon annan än just intervenienten. Svensk rätt uppfattar enligt vårt förmenande intervenienten såsom processsubjekt utan att tillerkänna honom partsegenskap. Se s. 114 och V afd. nedan.

¹ Se t. ex. KELLER, Röm. Civilprocess, s. 87.

² Se t. ex. KELLER a. a. §§ 63—65.

hinder förefanns för att intervenienten skulle kunna utveckla en med partens jämngod verksamhet. Att särskild hänsyn i interventionsfrågan ej tagits till *in iure*-förfarandet är emellertid ganska förklarligt. Här voro parterna ännu ej formellt bestämda. Intet torde ha legat i vägen för att hvem som helst som hade del i saken uppträdde inför pretorn med sina yrkanden, hvilka eventuellt ledde till att han såsom part eller medpart upptogs i *formula*.

Till sist förtjänar det blott att påpekas, att efter intervenientens deltagande i rättegången domen verkade emot honom --- vare sig rättskraftigt eller med *Tatbestandswirkung* --- såsom absolut-formellt bindande norm. Redan utan intervention var den härtill befogade bunden af domen, om man bortser från *collusio* och *contumacia*. Af talrika ställen framgår --- såsom vi ofvan sett --- att interventionsbefogenheten tillerkändes tredjeman framför allt med hänsyn till möjligheten af partens bedrägliga eller vårdslösa processföring. Däraf borde nu äfven följa, att, om han begagnade sig af denna befogenhet, så kunde han ej längre fria sig från domens menliga inflytande på hans rätt genom utredning om partens *collusio* eller *contumacia* ¹.

Var detta nu den romerska rättens satser angående interventionen så måste man säga, att den utbildning, som institutet erhållit på basis af den romerska rätten i den italienska medeltidsjuridiken och den gemeinrättsliga litteraturen och praxisen, icke erbjuder någon särdeles glädjande anblick. Blott de allra gröfsta konturerna af institutets utveckling skola vi här i det följande söka angifva ².

¹ Så äfven t. ex. PLANCK, *Mehrheit*, s. 175; MAXEN, *Z. f. C. u. Pr. N. F.* Bd 21, s. 395 ff.; SCHULTZE, *Z. f. C.* Bd 2, s. 93, dock alla med orätt åberopande l. 63 D de re iud. 42, 1; WALSMANN, *Streitg. Nebenintervention* s. 21. — Se äfven BRAUER, s. 448 ff.

² En ganska ingående utredning angående institutets utveckling finnes hos WALSMANN, *Streitg. Nebenintervention*, s. 21—52. Bidrag lämna äfven PLANCK, *Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten*, s. 439 ff., och framför allt WEISMANN, dels genom sin i *Zeitschrift der Savignystiftung*, Bd I, Germ. Abth. (1880) offentliggjorda undersökning öfver die Entwicklung der Principalintervention in Italien, dels ock i 1:sta kap. af sin monografi, *Hauptintervention und Streitgenossenschaft*, Leipzig, 1884. Vår framställning grundar sig på dessa arbeten, så vida icke hänvisning sker till särskilda källor.

Hvad som faktiskt blef orsak till att denna utveckling redan tidigt kom in på villospår, torde hafva varit den omständigheten, att, sedan begreppet *appellatio tertii* från romerska rätten ingått i den kanoniska processen, detta begrepp började utnyttjas i kyrkorättsliga saker af rent administrativ art. Om t. ex. påfven af misstag eller annan anledning i särskilda *rescripta* anvisat två personer på samma prebende, så kunde eller åtminstone behöfde den, tillsättande myndigheten, *capitulum*, blott antaga en af dem. Den andre kunde nu föra klagan mot *capitulum* på grund af sitt *rescriptum*¹. Denna klagan skedde i processuell form och man betraktade densamma såsom en *appellatio tertii* efter de romerska interventionsstadgandena². Att den ej hade något gemensamt med den romerskrättsliga *appellatio tertii* är uppenbart. Domen i den process, som nu uppstod, bildade emellertid *res iudicata* för den andre af de två, hvilken af *capitulum* godtagits till prebendet, om han haft kännedom om processen. Man grundade detta på MACERS ofvan behandlade undantagsregel i l. 63 de re iud. 42, 1.³ Man inlade nämligen en oriktig betydelse i uttrycket *non prohibere* i l. 63 etc. Man förbisåg, att underlåtenheten att protestera mot att *sequens* förde talan enligt stadgandet blott hade någon rättslig verkan, om »prohibenten» intog den rättsliga ställning i förhållande till saken, att han kunde protestera mot *sequens*' processföring⁴. För att bevaka sina intressen kunde nu den af *capitulum* föredragne personen *opponere*⁵. Denna *oppositio tertii* har — såvidt vi kunna finna — icke behöft ske

¹ WEISMANN, Z. d. Sav.-St. s. 195; Hauptintervention, s. 4.

² Jfr WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 22.

³ Denna regel torde man ha utsträckt än längre och ansett att den ifrågavarande domen bildade *res iudicata* äfven för enskilda parochiani. Denna extensiva tolkning var ett resultat af inflytandet af den germanska, särskildt den tyska rättsåskådningen, hvilken i motsats till romarnes allmänna sats, att domen blott bildade *res iudicata* för parterna, hyllade följande regel: Svelke gave die man siüt, oder svelk ordel die man vinden hort, ne weder redet he des tohant nicht, dar na mach h'es nicht weder reden. (Citat ur das sächsische Landrecht, II, 6. § 4, efter PLANCK, Das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter I, 1 1878 s. 169. Jfr M. KLINGEN, Das gantze sechsische Landrecht, Lpz. 1572, bl. 62.)

⁴ Se ofvan s. 37 n. 1. Jfr WEISMANN, Z. d. Sav.-St. s. 196; Hauptintervention s. 4 n. 5.

⁵ Då domen ansågs bilda *res iudicata* äfven för enskilda parochiani, torde äfven dessa haft oppositionsbefogenhet. Jfr WALSMANN, a. a. s. 22 f.

under formen af *appellatio tertii*. Af allt att döma har man icke grundadt den ifrågavarande befogenheten blott på sådana stadganden i *corpus iuris*, som tillåta tredjeman att appellera, utan man torde ha åberopat l. 63 etc. också som omedelbart stöd för själfva »oppositions»-befogenheten. Det står nämligen i god öfverensstämmelse med den antydda oriktiga uppfattningen af *non prohibere* att låta ordet *prohibere* häntyda på tredjemans inblandning i rättegången. Härmed var också ett säkerligen eftersträfvadt mål vunnet: den nyss anförda germanska rättsregeln hade funnit sin motsvarighet i ett stadgande i *corpus iuris*.

Tertius opponens intog nu till en början verkligen samma ställning som den romerskrättslige intervenienten. Han ansågs icke föra någon själfständig talan utan blott understödja svaranden (i vårt exempel *capitulum*) mot kändens angrepp. Detta understöd kunde emellertid enligt sakens natur blott bestå däri, att han emot kändens gjorde gällande sin egen bättre rätt. Denna omständighet ådagalägger emellertid, att hans opposition ej kunde vara af det slag, som afsågs i de romerskrättsliga stadgandena angående tredjemans deltagande i processen mellan andra. Under inflytande af den tyska länsrätten tog också i den kanoniska praxisen i beneficiälsaker småningom (efter WEISMANN att döma under loppet af 1200-talet) opponentens egna anspråk ut sin rätt i processen. Han behandlades icke längre såsom intervenient på ena partens sida utan såsom en fullt själfständig part, hvilken förde sin egen talan i processen¹. Rättsåskådningen inom den kanoniska beneficiälspraxisen banade sig äfven väg till den världsliga rätten². Därmed hade vid sidan af den romerska rättens intervention och formellt ur denna utvecklats den företeelse, som sedermera efter receptionen erhöll namnet *interventio principalis*, vårt hufvudintervention. Häremot var nu i och för sig intet annat än godt att säga, men felet låg däri,

¹ I regeln mot båda de öfriga parterna. Det beror blott på beskaffenheten af det i texten valda exemplet, att *tertius opponens'* talan icke gärna kunde rikta sig mot svaranden utan blott mot motparten. — Tvistade däremot tvenne om rätten till samma beneficium och en *tertius opponens* uppträdde med anspråk på detsamma (ett vanligt fall i den kanoniska praxisen — *tres contendunt de beneficio*) så gällde han som känd emot båda de först stridande.

² Se WEISMANN, *Z. d. Sav.-St.* s. 203 ff.; *Hauptintervention*, §§ 3—5.

att man begreppsligen ej skilde de olika instituten åt utan behandlade dem såsom ett gemensamt institut, hvilket man i sin helhet ville fota på romerskrättslig grund. Därmed undertrycktes möjligheten af en principenlig utveckling för den romerska interventionen. Härtill kom, att man sammanblandade försvaret i straffsaker, hvarom de ofvan antydda l. 2 § 3 D quando app. 49, 4 och l. 6 D de app. 49, 1 handla, med den civilprocessuella interventionen och äfven till denna hänförde fallet i l. 1 § 1 D de app. rec. 49, 5¹. Detta ledde till, att hvarje slags intresse (*quale quale praeiudicium*) af utgången af en process kunde åberopas af tredjeman såsom interventionsgrund².

Beträffande intervenientens processuella befogenheter så gällde, att han erhöll tillträde till processen oberoende af parts invändningar. Han var befogad att mot parts vilja framställa jäf mot domaren, äfven om hans tillträde till processen skett först efter dennas början, och han intog också i öfrigt, innan ännu principalintervenienten börjat uppfattas såsom särskild part, en själfständig ställning i processen. Efter denna tid började emellertid en viss skillnad i afseende å intervenientens processuella ställning göra sig gällande mellan *tertius pro suo interesse comparens* (detta var den vanliga beteckningen för intervenienten) *ad auxiliandum* eller *assistandum* och *ad removendum*. Beträffande den förra sanktionerade den kanoniska rätten satsen: *tertius comparens pro suo interesse causam in eo statu, in quo eam invenit, acceptare debet*. Denna sats genomfördes med tiden allt skarpare till en afsevärd inskränkning i de processuella befogenheterna för en *tertius comparens ad auxiliandum*. Sådillvida förblef han visserligen oberoende af parten, att han både utan och mot dennes vilja kunde utföra de processhandlingar, från hvilkas företagande parten själf icke var utesluten. Sådana handlingar däremot, som parten själf icke kunde företaga, lågo jämlikt den anförda satsen utom intervenientens befogenheter: *insofern ist er abhängig und zwar abhängig von der Hauptpartei, denn der Ausschluss ist nicht einzig und allein Gesetzesfolge sondern die Partei*

¹ Se ofvan s. 65 f.

² Till denna uppfattning af interventionsintesset torde äfven den oriktiga tolkningen af l. 63 D de re iud. 42, 1 under tyskrättsligt inflytande hafva bidragit.

*hat es in Händen, wenn sie den Ausschluss eintreten lassen will.*¹ Beträffande *tertius comparens ad removendum* bibehöll man åter den »romerskrättsliga principen» (denna gällde dock blott interventionen *ad auxiliandum*), att partens processhandlingar icke finge lända intervenienten till någon skada².

Därmed var visserligen första steget (ehuru i orätt riktning) gifvet till en åtskillnad mellan biintervention och hufvudintervention. Men det stannade också vid detta första steg. Ty äfven efter receptionen behandlades de båda företeelserna till långt in på 17 århundradet blott såsom olika sidor med hänsyn till ändamålet af ett och samma rättsinstitut, hvilket numera betecknas såsom *interventio*³. Först i början af 1700-talet uppkomma mera allmänt benämningarne *interventio principalis* och *accessoria*; den förra motsvarande *interventio ad removendum* och den senare *interventio ad assistendum*⁴. I slutet af 1600-talet började blicken något öppnas för skillnaden mellan *interventio ad removendum* och *assistendum*. Man betraktade de båda interventionerna icke längre såsom uttryck för ett och samma processinstitut utan inrangerade dem såsom från hvarandra skilda arter af ett vidsträcktare begrepp, intervention. Men det kom likväl icke till ett systematiskt åtskiljande mellan de i grunden med hvarandra obesläktade instituten. Man kunde ej frigöra sig från inflytandet af den historiska utvecklingen och hade framför allt stirrat sig blind på det gemensamma namnet *interventio*. Detta torde utgöra förklaringen till att klassifikationen hufvud- och biintervention höll sig inom doktrinen till tiden emot midten af 19 århundradet. Det är namnet PLANCK, som här bildar vändpunkten. Efter hans protest mot den gamla

¹ WALSMANN, Streitg. Nebenintervention s. 36.

² Jfr WALSMANN a. a. s. 28 ff.

³ Se t. ex. GAILL, Observationes practicae, lib. I, LXX, 19 (s. 127) ed. postrema, Col. Agr. 1634 (första upplagan i slutet af 1500-talet): . . . scire oportet interventionem fieri ad triplicem effectum: Primo ad impediendum vel removendum agentem vel defendentem Secundo, ad assistendum agenti vel defendenti Tertio, sit interventio post sententiam in executione, ad impediendam eam. — Interventionen inför forum executivum hade redan af italienarne dragits in under begreppet *tertius comparens pro suo interesse*.

⁴ Se litteratur, anförd af WALSMANN a. a. s. 39 n. 110. Vi ha dock funnit, att redan BRUNNEMANN, Tractatus juridicus de processu, ed. V. Wittenberg 1684, använder uttrycken *accessorie* och *principaliter intervenire*; se t. ex. s. 133.

klassifikationen har densamma inom den tyska rättsvetenskapen i allmänhet blifvit utdömd ¹.

Beträffande interventionsgrunden så frångick man snart nog efter receptionen regeln i den romersk-kanoniska processen, att ett tredjemans intresse af hvilket slag som helst kunde vara tillräckligt som interventionsgrund. Man fann riktigt nog begreppet intresse för allmänt för att såsom interventionsgrund kunna gifva ett resultat, som af praxis kunde godkännas. Redan GAILL ålägger partens advokat, när en tredje person uppträder på motpartens sida och *articulos interventionales exhibet* att noggrannt undersöka *utrum ad causam principalem sint pertinentes vel impertinentes* ². De följande författarne ansluta sig till GAILL. Så frågar HILTROP, sedan han närmare utvecklat, att *totum ius interventionis fundatur super interesse intervenientis: Cur me immiscebo in negotium, quod me nullatenus tangit?* hvarefter han åberopar GAILLS uppmaning till partens advokat ³. ILICO UMMIUS anför en del exempel och resolverar sedan: *Deinde requirimus ut illud interesse Principium ius in iudicium deductum concernat*, hvarefter han beträffande *interesse a causa principali aliena* upprepar GAILLS uttalande (se n. 2) ⁴. Hos BRUNNEMANN heter det blott i anslutning till GAILL.: *Interesse illud debet esse pertinens, & à causa principali non alienum aut separatum*. Det fall hvarmed han exemplifierar satsen afser emellertid hufvud- och ej biintervention ⁵. MAURITIUS slår in på en själfständigare väg i sin stora *disputatio de iure interventionis*. På frågan *quando interventio admittenda sit in iudicio* svarar han: *toties locum habebit, quoties causa inter aliquos vertens*

¹ Se afd. III nedan.

² GAILL, Obs. pract. I, LXIX, 1 (s. 125). Det heter därefter, n:r 2: *Dicuntur autem pertinentes si ius tertiae personae idem sit cum iure quod deductum est per principalem, impertinentes, si ius separatum & alienum à iure principaliter in iudicium deducto, contineant: quo casu interventio locum non habet, sed nova opus est instantia, novo processu.*

³ HILTROP, Processus iudiciarius. Col. Agr. 1629, II, tit. XI, 63—66 (s. 290 f.). I anslutning till det efter GAILL i föregående not citerade heter det hos HILTROP, n:r 65: *quod ius interventionis non sit diversum separatum, vel alienum à iure principalis, alias articuli interventionales impertinentes censentur.*

⁴ ILICO UMMIUS, Disputationes XXIII ad processum iudiciarium, ed. III Jena 1620, disp. XI, thesis I, 5 (s. 444 f.).

⁵ BRUNNEMANN, Tractatus juridicus de processu, cap. XIII, 5 (s. 130).

tertio aliqua ratione, sive sua natura, sive propter scientiam, sive denique per consequentiam necessariam detrimentum afferre potest. Id quod etiam tum fieri censetur, quando ius tertii separatum est a iure litigantis, modo tamen ipsi damnosum sit, sententiam inter alios dici vel dictam executioni mandari. I anledning häraf kritiserar han också, hvad GAILL sagt till närmare förklaring af begreppen *articuli interventionales pertinentes* och *impertinentes* (se n. 2 föreg. sida), som han finner *nimis generaliter dictum & tantum de interventione, quæ ad adhærendum sit, intelligi debere*¹.

Alla bestämningar af interventionsgrunden gå alltså ut på att i en eller annan form begränsa interventionsintresset. I stället för den italienska lärans *quale quale praeiudicium* fordras, att interventionsintresset så till vida vore af ett och samma slag, att det alltid grundade sig på att tredjemans rätt stode i någon relation till saken, som pöfvades i rättegången. Så fortgick det genom hela den gemeinrättsliga doktrinen. Resultatet blef bestämmelsen i D. C. P. O. 66 §: *Wer ein rechtliches Interesse daran hat, dass in einem zwischen anderen Personen anhängigen Rechtsstreite die eine Partei obsiege kann dieser Partei zum Zwecke ihrer Unterstützung beitreten.* Det är beaktansvärdt, att detta stadgande icke öfverensstämmer med doktrinen angående interventionsgrunden vid tiden för tillkomsten af D. C. P. O. I början af 1800-talet karakteriserades visserligen interventionsintresset af GLÜCK och MARTIN så till vida allmänt därmed, att utgången af processen hade inflytande på intervenientens rätt² eller att en för den understödda parten vidrig utgång af processen innebure men för intervenienten³. GESTERDING gifver äfven en generell bestämning, dock kanske med rätt

¹ MAURITIUS, Dissertationes et opuscula, Frankfurt a M. 1692, de iure interventionis disputatio, XXIV (s. 462 f.). — Beträffande interventionsgrunden kan MAURITIUS i viss mån sägas återgifva den romerska rättens lära. Orden »sua natura» och »propter scientiam» torde nämligen syfta på sådana fall, hvori domen bildade res iudicata för tredjeman. Detta förutsatte ju dennes vetskap om processen i fallen efter l 63 D de re iud. 42, 1, ett stadgande, som spelat den allra största roll i den gemeinrättsliga rättskraftsläran. »Per consequentiam necessariam» åter tyder på domens »Tatbestandswirkung». — Beakta äfven MAURITIUS' distinktion beträffande sättet för domens menliga inflytande: domen kunde antingen som sådan skada tredjemans rätt eller genom verkställandet.

² GLÜCK, Erläuterungen der Pandecten, Bd VI § 351 s. 475.

³ MARTIN, Lehrbuch, s. 556.

något snäfvare i formuleringen, i det han finner interventionen tillåtlig, *wenn nur überhaupt ein Nachteil als unmittelbare oder nächste Folge der Entscheidung des Streits für den Intervenienten entstehen und man dabei sagen kann, die Sache gehe ihn mit an*¹. D. C. P. O:s anförda stadgande öfverensstämmer till formen med PLANCKS uttalande för den romerska rättens räkning: *es ist Jedem erlaubt, der ein rechtliches Interesse hat, eine Partei in ihrem Rechtsstreit zu unterstützen, um ihr zum Siege zu verhelfen*². Att D. C. P. O. emellertid ej vill ha utsagt detsamma som PLANCK, är säkert. Denne författares ståndpunkt innebär nämligen i själfva verket en återgång till den italienska medeltidsdoktrinen. Under begreppet *rechtliches Interesse* hänför han äfven *das allgemeine Interesse der Gerechtigkeit sogar mütterliche pietas gegen den Sohn*³. D. C. P. O. gifver detta begrepp — såsom vi i annat sammanhang skola finna — en viss begränsande betydelse.

Bortser man emellertid från nu nämnda författare, så kan den gemeinrättsliga doktrinen under 19 århundradet sägas hafva fattat interventionsintresset mera begränsadt än D. C. P. O. Så finner GENSLEB, att ändamålet med den accessoriska interventionen vore, att *der positive Nachteil abgewendet werde, welcher ihm, dem Intervenienten, ex re iudicata gegen diese Partei drohet, besonders eine Entschädigungsklage*. I sak detsamma säger BAYER, när han formellt riktigare än GENSLEB delar upp interventionsfallen i två grupper och fordrar antingen att intervenienten *ein Recht hat, dessen Existenz durch den Fortbestand des bestrittenen Rechts einer Partei bedingt ist* eller att han *von einer Partei eine Regressklage zu besorgen hat, falls diese in dem Rechtsstreite gegen einen Andern unterliegen sollte*⁴. Detta är äfven v. LINDES⁵ och LANGS⁶ läror. Och detsamma säger äfven den för den tyska lagstiftningen i interventionsfrågan eljest så betydelsefulle MAXEN, när han så-

¹ GESTERDING, Nachforschungen V, 1 s. 177.

² PLANCK, Die Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten im Processrecht, Göttingen 1844, s. 161.

³ PLANCK, a. a. s. 161 n. 2. Se ofvan s. 66.

⁴ BAYER, Vorträge über den deutschen gemeinen ordentlichen Civilprocess, 10 Aufl., München 1869, § 44.

⁵ v. LINDE, Lehrbuch des deutschen gemeinen Civilprocesses, § 110.

⁶ LANG, die Interventionen nach den Grundsätzen des gemeinen teutschen Civilprocesses, Diss. Landshut 1826, § 37.

som förutsättning för intervention fordrar ett rättsligt intresse men blott i den så begränsande meningen, att intervenienten *der einen Partei für den Fall des Unterliegens derselben regresspflichtig ist* eller att han *das gegen die eine Partei ausfallende Urteil auch gegen sich gelten lassen muss*¹. Trettonhundra år sedan den romerska rätten kodifierades, hade alltså doktrinen återkommit till i stort sedt samma begränsande sats angående interventionsgrunden, som lärdes inom den klassiska jurisprudence².

Hvad beträffar intervenientens befogenheter i processen, så gällde efter receptionen i stort sedt detsamma som under slutet af den italienska tiden. *Meminisse quoque oportet tertium intervenientem causam acceptare debere in eo statu, in quo eam reperit* heter det hos GAILL.³ och denna sats återfinnes hos åtskilliga författare under 1600-, 1700- och början af 1800-talet⁴. Eljest påyrkades icke någon inskränkning i afseende å intervenientens processuella befogenheter. — Sedan man emellertid kommit till den nyssnämnda uppdelningen af interventionsfallen med hänsyn till interventionsgrunden i rättskrafts- och regressfall, lät man småningom denna gruppering motsvaras af en åtskillnad i afseende å intervenientens rätt att utveckla verksamhet i processen. I regressfallen går man så långt, att man beröfvar intervenienten hvarje själfständig befogenhet. Både tillträdet till processen och de olika processhandlingarna fordra partens tysta

¹ MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21, s. 372.

² I själfva verket begränsar äfven BRAUER interventionsfallen i samma grad som de senast anförda författarne. Han skiljer sig från dem blott i afseende på interventionsgrundens karakteriserande beträffande den ena gruppen interventionsfall. BRAUER bestrider nämligen under hänvisning till romerskrättsliga stadganden, att den omständigheten, att domen bildades *res iudicata* för tredjeman, utgjorde interventionsgrund (jfr ofvan s. 24). Han anser tvärtom, att interventionsbefogenhet gafs »damit das Urtheil auch in Bezug auf seine Person über das Rechtsverhältnis entscheide». Arch. civ. Bd 24 s. 451.

³ GAILL, Obs. pract I, LXXI, 1 (s. 129).

⁴ T. ex. BRUNNEMANN, Tract. iur. cap. XIII, 15 (s. 133) och MAURITIUS, de iure interventionis disp., XXV, (s. 464 f.). Båda framhålla särskildt, att satsen blott gällde biintervention men icke hufvudintervention. — CLAPROTH, de interventione libellus, Göttingen 1763, § 32. — MARTIN, Lehrbuch, § 305; v. LINDE, Lehrbuch, § 110; GENSLER, Arch. civ. Bd 4, s. 174; GESTERDING, Nachforschungen, V, 1, s. 185 f. m. fl.

eller uttryckliga medgifvande ¹. Om någon interventionsbefogenhet i egentlig mening kan det alltså här ej vara tal. I de öfriga fallen tillerkänner man däremot intervenienten en fullt själfständig ställning i processen ². I sak kan denna lära sägas vara accepterad af D. C. P. O. 67 och 69 §§.

¹ BRAUER, Arch. civ. Bd 24 s. 460 ff.; MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21, s. 449 f., 456 ff.

² BRAUER, s. 455 ff.; MAXEN, s. 449 f., s. 462 ff.

III.

Interventionsbegreppet.

Betrakta vi blott den romerska rättens intervention, så möter oss ej någon svårighet i afseende å bestämmandet af interventionsbegreppet. Intervention är en tredje persons deltagande i rättegången mellan parter, ett deltagande som består däri, att han utvecklar processuell verksamhet, som är ägnad att befordra interventens sak till seger. Någon förväxling med partsbegreppet kan svårligen ifrågakomma¹. Parten, men icke intervenienten, är subjekt i det rättsförhållande, som genom domen skall afgöras. *Actio* tillkommer part och är riktad mot part; intervenienten står helt utanför densamma. Hans ställning är också begreppslikt klart skild från ombudets och rättegångsbiträdets. Intervenienten är subjekt för rättsförhållanden, som — ehuru de ligga utanför själfva tvisteföremålet — påverkas till hans nackdel af en dom, som går den af parterna emot, på hvilkens sida han intervernerar. Ombudet och rättegångsbiträdet däremot äro i denna sin egenskap icke subjekt för något dylikt rättsförhållande. Deras rättsliga ställning föranleder dem ej att vara verksamma i processen. De äro därför icke heller såsom intervenienten för sin egen utan blott för partens räkning intresserade af resultatet af rättegången. Därmed sammanhänger, att de måste grunda sin befogenhet att vara processuellt verksamma på parts anmodan eller medgifvande, under det att intervenienten är berättigad att deltaga i processen oberoende häraf.

Den nu sist antydda skillnaden har väl alltid varit insedd. Däremot har man ej alltid fullt klart förstått, att partsbegreppet ej kunde tillämpas på intervenienten. Det var den företeelse,

¹ Se dock ofvan s. 76 f.

som började utbilda sig under den italienska medeltidsjuridiken, hvilken skulle vålla begreppsförvirringen. Vi syfta på den »intervention» (sedermera s. k. hufvudintervention), som bestod däri, att tredjeman kom in under rättegången mellan tvänne personer och inför domstolen gjorde gällande en själfständig talan, i det han yrkade, att den rätt, hvarom tvistades, skulle tillerkännas honom eller att den sak, som en af parterna yrkade att utbekomma från den andra, skulle utgifvas till honom. Här hade nu tillkommit en ny processuell företeelse, från hvilken man hade att skilja den romerska interventionen¹. Skillnaden mellan de båda instituten hade väl i och för sig ej varit så svår att karakterisera, om man blott från början hade kommit så långt, att man öfverhufvud riktat uppmärksamheten på densamma och konstaterat, att en olikhet mellan dem var för handen. Men så långt hann man ej för än sent omsider. Gången torde i stort sedt kunna sägas hafva varit denna. Först stirrade man sig blind på själfva det yttre förloppet, som var gemensamt för båda företeelserna: en process försiggår mellan två personer; en tredje kommer och tvingar sig in emellan dem. I samband härmed står en genomgående missuppfattning af de romerska interventionsstadgandenas betydelse, indirekt åstadkommen genom den tyska rättens inflytande och sannolikt omedelbart möjliggjord genom en vantolkning af l. 63 D de re iud. 42, 1, som man äfven uppfattade såsom ett interventionsstadgande af samma slag som de ofvan i afd. I behandlade². Det yttre momentets förment stora betydelse erhöi så i början af 1500-talet en sådan sanktion, att det skulle fordras öfver trehundra år, innan man kunde komma ifrån densamma och uppskatta momentet efter dess rätta värde. Denna sanktion tog sig den form, att man,

¹ Att det processuella institut, som plägar benämnas hufvudintervention, ej hade sanktion i romersk rätt utan uppstått först inom den italienska medeltidsjuridiken, därom torde meningarne numera knappt vara delade. Så PLANCK, *Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten*, § 55 och framför allt WEISMANN, *Die Entwicklung der Principalintervention* i *Zeitschrift der Sav.-St.* Bd 1, Germ. Abth. s. 191 f. och *Hauptintervention und Streitgenossenschaft* § 1: ECKSTEIN, *Intervention*, s. 56; SEUFFERT, Anm. 1 till §§ 64 och 65; PETERSEN, Anm. I, 1 till §§ 64 och 65; GAUPP-STEIN, Anm. I till § 64; HELLWIG, *Rechtskraft*, s. 498 n. 33; WALSMAN, *Streitg. Nebenintervention*, s. 22 ff. Annorlunda dock BINDER, *Rechtskraft*, s. 23. Jfr ofvan s. 37 n. 5.

² Jfr ofvan s. 82.

falskeligen troende sig följa romerska rättens exempel, belade båda processfigurerna med namnet *intervention*¹. Och nu stirrade man sig blind på den gemensamma benämningen. Att man skilde mellan *interventio principalis* och *accessoria* hade härvid ej någon inverkan, eftersom begreppsbestämningarna dock alltid gjordes med hänsyn till beteckningen *interventio*². Därigenom kunde man ju ej komma till någon djupare insikt om skillnaden mellan *interventio principalis* och *accessoria*.

Framför allt var en dylik insikt utesluten, så länge man med uttrycket *intervention* fortfor att blott afse den rent yttre omständigheten, att en tredje person kom till och uppträdde inför domstolen i parternas rättegång. Men det kunde ej i längden stanna vid, att man fäste sig blott vid den yttre sidan af ett begrepp. Man måste se äfven på *interventionens* materiella innebörd. Man såg på de romerskrättsliga *interventionsfallen*, och man fann, att *interventionen* här innebar, att tredjeman deltog i den mellan parterna pågående processen. Detta var klart däraf, att *intervenienten* ej förde någon egen talan och alltså icke öppnade någon ny process. Efter *intervenientens* tillträde existerade blott en process, och denna var densamma, som pågick före *interventionen*. Så snart man på allvar började definiera *interventio* såsom ett deltagande i andras rättegång måste väsensolikheten mellan de båda »*interventions*»-arterna börja att göra sig gällande. Ty den s. k. hufvudintervenienten deltar icke i den process, som pågår vid hans uppträdande inför domstolen. Han riktar en särskild talan till domstolen och inleder därmed en ny process, på hvilkens utförande han koncentrerar hela sin verksamhet. Att denna ej kan innebära ett deltagande i den pågående processen, framgår till det yttre däraf, att denna process ofta får hvila, till dess att tredje mans talan blifvit genom laga kraftvunnen dom afgjord³. Ville man alltså vid begreppsbestämningen fästa sig vid ett materiellt kriterium, kunde det ej vara någon mening i att bibehålla klassifikationen hufvud-

¹ Att romarne ej brukade uttrycket *intervenire* i denna eller liknande betydelse har ofvan framhållits.

² Se WALSMANN a. a. s. 40.

³ Se t. ex. WREDE, Civilprocessrätt, I s. 251 f. som betraktar ett dylikt förfarande såsom det vanliga och regelbundna och D. C. P. O. 65 §: »Der Hauptprozess kann auf Antrag einer Partei bis zur rechtskräftigen Entscheidung über die Haptintervention ausgesetzt werden».

och biintervention. Denna kunde för tanken försvaras, blott om man fattade begreppet *interventio* såsom utmärkande den rent yttre omständigheten, att en tredje person uppträder inför domstolen.

Den förste processualist — såvidt vi veta — hvilken bestämt fordrat hufvudinterventionens borteliminering från interventionsbegreppet är v. LINDE¹, men såsom den epokgörande torde icke han utan PLANCK böra nämnas². Denne framhåller först, att den s. k. accessoriska interventionen icke hade något med begreppet kumulation att göra, enär den förra ej medförde någon ny process. Reglerna för biintervention måste därför ligga helt utanför en framställning angående den processuella betydelsen af flera tvistemål, hvarom PLANCKS ifrågavarande arbete handlade³. *Eben deshalb aber sind auch die hiefür zu gebenden Vorschriften wesentlich und durchaus verschieden von den jetzt darzustellenden Regeln über das selbständige Auftreten eines Dritten in der Absicht, einen neuen Prozess auf eigne Hand zu führen, selbst wenn dieser mit dem alten auf irgend eine Weise verbunden werden sollte. In den jetzt gebräuchlichen Kunstaussdrücken würde der Satz so lauten: die Regeln über accessorische Intervention sind durchaus nicht anwendbar auf die Prinzipalintervention. Wenn beide daher etwas gemeinsam haben, so ist dies nur zufällig. Es wäre daher zu wünschen, dass man auch in der Theorie, um Missverständnisse zu vermeiden, den so geringen Vortheil einer gemeinschaftlichen Rubricirung im System fallen liesse, und den Namen Intervention und Intervenient ausschliesslich für den Fall der s. g. accessorischen zurückbehielte, für welchen er allein in den Quellen vorkommt*.⁴ ECKSTEIN anmärker, att man efter denna PLANCKS protest mot den gamla klassificeringen hufvud- och biintervention, kunde iakttaga

¹ Första gång i sin Lehrbuch des deutschen gemeinen Civilprocesses, § 111; vidare i sina Abhandlungen aus dem Civilprozess Bd 2 s. 148 ff samt Z. f. C. u. Pr. Bd 5 s. 420.

² Det förtjänar påpekas, att före PLANCK äfven GESTERDING, Ausbeute von Nachforschungen, V, 1 s. 128, framhållit den djupgående olikheten mellan de båda institutens karaktär. Enligt PLANCK hade den rätta vägen förut beträffat äfven af HEFFTER, Institut, s. 533 ff.

³ PLANCK, Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten, s. 160, 443 f.

⁴ PLANCK a. a. s. 444 f. Att romarne ej heller beträffande sin intervention använde uttrycket *intervenire*, har ofvan påvisats.

»eine seltene Einmütigkeit der Prozessualisten»¹. Man borde dock hafva kunnat hoppas, att både lagstiftare och teoretiker undantagslöst skulle ansluta sig till **PLANCK** och fordra det principiella afskiljandet af hufvudinterventionsinstitutet från interventionsbegreppet. Väl betecknar **HEYSSLER** de båda institutens sammanförande under en gemensam *Gattungsrubrik* såsom *eine doktrinäre Geschmacklosigkeit*². **WETZELL** tager äfvenledes afstånd från den gängse klassificeringen³ och framför allt har **SCHULTZE** klart och skarpt framhäft den genomgripande skillnaden mellan de båda processföreteelsernas inre natur⁴. Men den enighet, som bort kunna förväntas, har visst icke blifvit resultatet af **PLANCKS** anförda protest. Se vi tillsvidare bort från de efter denna tillkomna processlagarna i olika länder och hålla oss till doktrinen, så kunna vi t. o. m. inom den till språket tyska litteraturen finna försvarare för åsikten, att den gamla utdömda klassificeringen borde bibehållas. Vi syfta på **MENGER**, hvilkens argumentering torde böra anföras på den grund, att författaren framfört densamma efter att hafva tagit del af **SCHULTZES** omedelbart förut offentliggjorda — och, som det kunde synas, slutgiltiga -- inlägg emot den ifrågavarande gemensamma rubriceringen⁵. I verkligheten, menar **MENGER**, innehålla begreppen hufvud- och biintervention viktiga gemensamma moment, som göra det befogadt att fasthålla vid ett kollektivbegrepp för båda instituten. Gemensamt för båda begreppen vore nämligen, att i den pågående processen en tredje intressent gjorde sitt inträde, hvilken öfvade inflytande på processens gång utan att höra till de ursprungliga parterna. Låt vara att de gemensamma kriterierna vore af en mera yttre natur, så hade dock just sådana begreppsmoment stor betydelse i en formell disciplin som civilprocessrätten. Därför finner **MENGER** också, att den senare lagstiftningen med rätt bibehållit motsatsen mellan hufvud- och biintervention.

Denna **MENGER**s motivering för bibehållande af den ifråga-

¹ **ECKSTEIN**, Intervention, s. 14.

² **HEYSSLER**, Gegenwart und Zukunft der accessorischen Intervention im österreichischen Civilprocess, i G. Z. Bd 2 s. 78.

³ **WETZELL**, System, § 5 n. 11; § 7 n. 13.

⁴ **SCHULTZE**, Z. f. C. Bd 2. s. 21, 30 f.

⁵ **MENGER**, Die Lehre von den Streitparteien im österreichischen Civilprocess, i G. Z. Bd 7 s. 688 n. 1.

varande klassificeringen kan ej bättre och fullständigare vederläggas än genom följande resonemang af ECKSTEIN, emot hvilkets logiska riktighet väl svårligen någon invändning torde kunna framställas. Då vi på samtliga punkter till fullo instämma med honom¹ och hans uttalande enligt vår mening kan betraktas såsom det skarpsinnigaste inlägget i denna diskussion återgifva vi hans resonemang ordagrant in extenso:

Die alte Streitfrage über das Verhältnis von Haupt- zur Nebenintervention ist nach dem Gesagten richtig zu formulieren wie folgt: Soll der Ausdruck »Intervention« fernerhin im eigentlichen oder im bildlichen Sinne gebraucht werden? Wird die Frage im letzteren Sinne entschieden, dann hat die Institution, die bis jetzt Hauptintervention genannt wird, einen anderen Namen im Prozessrechte zu erhalten, den Namen »Intervention« fürderhin nicht mehr zu führen. — Die Frage ist eine Klassifikationsfrage. Es handelt sich um die Stellung zweier Prozessvorgänge in einem System. Von diesem Gesichtspunkt aus lautet sie: Wenn man einen von zwei bestimmten Prozessvorgängen im Prozessrechte »Intervention« nennt, soll und kann man diesen Namen auch dem anderen beilegen? Die Entscheidung der Frage steht bei der Rechtslogik. — Sie aber muss sich dafür entscheiden, den Ausdruck »Intervention« im quellenmässigen, bildlichen, ihm auch in anderen Disciplinen zukommenden Sinne zu nehmen, der auch vom vulgären Sprachgebrauche mit dem Worte verbunden wird. — Gegen eine Klassifikation: Oberbegriff Intervention; subordinierte (einander koordinierte) Begriffe: Haupt- und Nebenintervention spricht folgendes Argument: Es bestehen so tiefgreifende Unterschiede zwischen der accessorischen Intervention und der sogenannten »Hauptintervention«, die Fälle dieser beiden Prozesserscheinungen sind so heterogen, der prozessualische Vorgang und die Wirkungen beider soweit auseinanderliegend und die Ähnlichkeiten so geringfügig, das die Logik einer solchen Schematisierung nicht das Wort reden kann. — Der sogenannte Hauptintervenient macht einen selbständigen Klageanspruch geltend durch eine gegen beide Parteien des Erstprozesses gerichtete Klage. Er erstrebt ein gegen beide wirksames Urteil; seine Klage ist eine in ihrer Existenz von der ursprünglichen völlig

¹ Bortsedt därifrån, att han antager, att de romerska källorna betecknat tredjemans deltagande i rättegång med »intervenire».

unabhängige, neue, und das ist auch der Prozess, den sie hervorruft; die Wirkungen des Interventionsprozesses auf den Erstprozess formaler Art: eventuelle Verbindung beider Prozesse zu einem Verfahren, oder Sistierung des Erstprozesses; nur das Urteil wirkt bestimmend für den Erfolg des Erstprozesses. — Etwas ganz Verschiedenes ist die Nebenintervention. Keine Klage, nicht selbständig bestehend, aufgehend im anhängigen Prozesse gehört sie demselben ganz an. Der Intervenient ist nicht neue Prozesspartei, er beteiligt sich thätig mit am Prozesse und tritt so in ursächliche Beziehung zum Erfolge desselben. — Und die Ähnlichkeit? Einzig und allein das Späterkommen, Hinzutreten einer dritten Person, ein Umstand, der bei der Nebenintervention nicht einmal immer voll vorhanden ist, ein rein äusserliches Moment ohne jede Folgewirkung aus sich selbst, denn die Situation, die der Hinzutritt veranlasst, ist in beiden Fällen ein fundamental verschiedener. Und dieses Momentes wegen sollte hier unter gemeinsamen Namen vereinigt werden, wo es für die Wissenschaft gilt, zu trennen? Denn die Wissenschaft schafft Kategorien nicht nach Äusserlichkeiten. — Es mag ja sein, dass bei dem sinnfälligen Verfahren im mündlichen Prozesse der Vorgang ein ähnlicher ist, wenn accessorischer Intervenient und wenn Hauptintervenient in den Prozess eingreifen, bei der Verhandlung auftreten. In beiden Fällen erscheint am Forum eine Person, die nicht Kläger, nicht Beklagter im ursprünglichen Prozesse ist. Es mag auch sein, dass bei der Hauptintervention die Verschmelzung beider, richtiger dreier, Prozesse zu einem Verfahren, die *pari passu*-Verhandlung den Anschein erweckt, als läge nur einer vor. Aber für uns, die wir aufgezogen wurden im römischen Prozessgrundsatz: Ein Prozess — eine Frage, die gewöhnt sind an die »analytische Struktur« des Prozesses, für die Prozess und Prozedur, Rechtsstreit und Verfahren scharf gesonderte Begriffe sein sollen, für uns verliert der Schein seine Wirkung. Wir sehen und distinguieren schärfer: Wir sehen mehrere oft nur ganz lose zusammenhängende Prozesse, eine Kombination von Prozessen, wo das ungeübte Auge nur ein einheitliches Verfahren wahrnimmt. Wir sehen im *processus simultaneus* mehrere Rechtsstreite, wie in der *Simultanhypothek* mehrere Pfandrechte, wir unterscheiden im *Aggregat* die Bestandteile. — Und darum, weil die rechtliche Lage bei der Nebenintervention mit der durch die sogenannte »Hauptintervention« hervorgerufenen nichts gemeinsam hat, muss die Wissen-

schaft hier trennen, nicht vereinigen. Nennt sie das eine Intervention, darf das andere nicht so heissen, und da das Wort Intervention für die selbständige Drittbeteiligung am Prozesse ein Name ist, der dieselbe wie kein anderer treffend bezeichnet, muss man aufhören, den Vorgang, der mit »Hauptintervention« bezeichnet wurde und wird, fernerhin Intervention zu nennen. Wollte man übrigens für das Auftreten einer dritten Person in einem Prozesse eine Kategorie schaffen, so würden in dieselbe noch andere Fälle als die der Neben- und der Hauptintervention fallen, denn diese beiden erschöpfen nicht alle Fälle möglichen Auftretens dritter Personen. — Es kann auch der Wissenschaft kein Dienst damit geleistet werden, als Kriterium für eine bestimmte Reihe von Prozesserscheinungen das »Späterkommen« aufzustellen, ein Moment, das — wie schon gesagt — an sich zu keinem Schluss berechtigt, keine Deduktion gestattet. Das ist kein systembildender Faktor. Bezeichnet das Wort lediglich die Erscheinung eines Augenblicks, so hat es für das Prozessrecht wenig Wert. — Obendrein ist es schädlich, weil Vorgänge mit diesem Worte bezeichnet würden, die ausser diesem Moment nichts Gemeinsames haben. Die Bedeutung und Wirkung einer Systematik, der Nutzen einer guten, der Schaden einer schlechten Klassifikation darf nicht unterschätzt werden. Ein System ist produktiv — es schafft Neues, es wirkt zurück. Das hat die Erfahrung gerade in dieser Materie gezeigt. Die Einteilung Haupt- und Nebenintervention hat Verwirrung erzeugt, das Verständnis beider Institutionen getrübt und Missverständnisse hervorgerufen, an denen diese Lehre zu laborieren erst vor kurzer Zeit aufgehört hat¹.

Bortser man från MENGINE, torde väl kunna sägas, att inom den tysk-österrikiska litteraturen enighet råder angående väsensolikheten mellan de båda instituten samt därom, att den gamla klassifikationen af dem under ett och samma interventionsbegrepp är oriktig². Detsamma kan emellertid ej sägas om den nordiska rättsdoktrinen. Den egentliga begreppsförvirringen härskar dock blott inom den dansk-norska rättsvetenskapen; däremot ej i den nutida svensk-finska. Att SCHREVELIUS ännu så

¹ ECKSTEIN, Intervention, s. 57—61.

² Tyskrättsliga författare äro dock gifvetvis bundna af D. C. P. O., hvilken — såsom skall visas i det följande — sammanför båda processinstituten under gemensam rubrik, ehuru eljest väsensolikheten mellan dem insetts. Se äfven nedan s. 108 n. 1.

tidigt som 1853 fäster sig uteslutande vid de yttre momenten och fattar intervention (därunder inbegripna både hufvud- och biintervention) såsom »den handling, hvarigenom tredjeman inträder i en mellan tvänne parter anhängiggjord och af dem äfven sedan fortsatt sak, utan att af någon af dem vara instämd»¹ är med hänsyn till begreppens historiska utveckling ej underligt och försvaras dessutom däraf, att hans lärobok i civilprocess blott i ringa mån går utöfver ändamålet att redogöra för lagtextens innehåll². Man kunde då snarare vara böjd för att rikta kritik emot BROOMÉ, som skiljer mellan olika slag af intervention, allteftersom intervenienten uppträder mot båda de ursprungliga parterna eller blott mot en af dem³. Af hans framställning af ämnet i öfrigt synes det vara tydligt, att han menar, att äfven biintervenienten förde en själfständig talan⁴ och till en dylik uppfattning kan man säkerligen icke tvingas af ordalagen i 18: 1 R. B. Af nutida svensk-finskrättsliga processualister hafva vi i detta spörsmål blott funnit uttalanden af KALLENBERG och WREDE. De bortse båda från de gemensamma formella momenten och stå i afseende å den materiella skillnaden mellan de båda instituten på en fullt rationell ståndpunkt⁵. Mot den systematiska

¹ SCHREVELIUS, Lärobok i Sveriges nu gällande civilprocess, Lund 1853, s. 165.

² Det är för öfrigt att märka, att SCHREVELIUS på ett beaktansvärdt sätt karakteriserar biintervenienten, när han om denne säger, att »han sluter sig till någon af de ursprungliga Parterna, sålunda, att han blott söker att försvara dennes rätt, utan att göra någon själfständig rätt gällande för sig», s. 166 f.

³ BROOMÉ, Allmänna civilprocessen, Lund 1882 s. 149.

⁴ BROOMÉ betecknar biintervenienten också utan vidare såsom mellankommande part, under det att SCHREVELIUS uttrycker sig försiktigare, att man kallar tredjeman, som uppträder i en rättegång enligt 18 kap. R. B., för mellankommande part.

⁵ KALLENBERG, Föreläsningar, II, s. 69: »Hufvudintervenienten är nämligen part; han inleder ny rättegång, i hviken han uppträder såsom kärande mot bägge de ursprungliga parterna såsom svarande. Af helt annan innebörd är, som bekant, biinterventionen. Biinterventionens uppträdande betecknar icke inledandet af ny rättegång. Han är i den mellan andra personer såsom parter förda rättegången verksam i syfte att åstadkomma bifall till den partens talan, med hvilken han gjort ett. Denna verksamhet utvecklar han i eget namn och i eget intresse, men han förer icke någon själfständig talan, han är icke part». Liknande uttalande hos WREDE, Finlands gällande civilprocessrätt, I, s. 246.

behandlingen och beteckningen af instituten såsom arter af ett gemensamt interventionsbegrepp har dock ingen af de båda författarne uttalat sig. Detta behöfver dock beträffande **KALLENBERG** ingalunda innebära ett gillande af den gängse klassificeringen, eftersom han ej alls ingår på någon närmare behandling af hufvudinterventionen och blott från en alldeles speciell synpunkt undersöker biinterventionen. Däremot torde väl **WREDE**, som i läroboksform ingående behandlar både hufvud- och biintervention, genom sin ifrågavarande underlåtenhet få anses godkänna de båda institutens systematiska inrangerande såsom arter af samma begrepp: intervention.

Det är, som antydts, den dansk-norska litteraturen, som lämnar mycket öfrigt att önska i afseende å en klar uppfattning af de båda begreppen. Detta är så mycket mera anmärkningsvärdt, som den dansk-norska rättsdoktrinen — i motsats till den svenska — varit fullt obunden af legala regler i hithörande frågor och därför haft fria händer att efter rationella grunder bedöma de två processfigurena och uppdraga gränsen dem emellan. I allmänhet skiljer man här icke mellan hufvud- och biintervention, utan man talar rätt och slätt om intervention¹. Men under det **NELLEMANN** och **SCHWEIGAARD** uteslutande fäster sig vid detta ord i dess ursprungliga bokstafliga betydelse af förflyttning, kunde **HAGERUP** — hvilkens lära inom den dansk-norska jurisprudensen beträffande detta ämne torde vara förtjänstfullast — synas företrädesvis fästa sig vid uttrycket i dess härledda betydelse af deltagande. Härtill skulle man vilja sluta däraf, att han under rubriken intervention så godt som uteslutande behandlar sådana fall, som pläga gå under benämningen biintervention². Han måste emellertid anses tyvärr icke hafva konsekvent fasthållit vid interventionsbegreppet i denna materiella betydelse, eftersom han dock i slutet af framställningen indragit äfven spörsmålet angående den s. k. hufvudinterventionen. Härigenom har äfven för **HAGERUP** begreppet intervention blott kommit att innebära ett tredjemans inträdande i en mellan andra personer pågående process³. **HAGERUP** upptar emellertid klassifikationsfrågan hufvud

¹ Så **SCHWEIGAARD**, **NELLEMANN** och **HAGERUP**. **MUNCH-PETERSEN** tar däremot upp den gängse terminologien hufvud- och biintervention.

² **HAGERUP**, *Forelæsningsnoter over den norske civilproces*, I, Kria 1895, s. 194 ff.

³ Jfr också ingressen till hans behandling af interventionsinstitutet.

och biintervention och hänför med rätt till den förra »den art af intervention, hvorved intervenienten gjør et selvstændigt søgsmaal (actio) gjældende» under det han till biintervention hänför de fall, »hvor intervenienten er indskrænket til enten at støtte et fremmed søgsmaal eller bidrage til at afværge et saadant»¹. Men följande uttalande synes oss dock tyda på, att han till stor del misskänner den djupgående olikheten mellan de båda instituten: »De i det foregaaende optrukne grænser for interventionen (den föregående framställningen har blott berört fall af biintervention) vil kunne udvides ved parternes samtykke. Navnlig vil herved intervenienten kunne aabnes adgang til et virkeligt interventionssøgsmaal hvorunder han selvstændig forfølger og fordrer paakjendelse af sit eget retskrav»². Härmed har HAGERUP gifvit uttryck åt en uppfattning angående sambandet mellan hufvud- och biintervention, som torde vara ganska allmän och som säkerligen i sin mån bidragit till den gamla klassifikationens bibehållande, uppfattningen, att skillnaden mellan de båda instituten mera afsåge graden än arten: biinterventionen förstärkes till hufvudintervention. Grunden till att en dylik uppfattning öfverhufvud taget kunnat uppkomma är återigen att söka i den olyckliga klassificeringen och därmed sammanhängande terminologi. Det är visserligen sant, att omständigheterna torde kunna tänkas någon enstaka gång ligga så, att en person, som uppträder som biintervenient, i ännu högre grad skulle kunna tillgodose sitt intresse i rättegången genom att föra särskild talan och alltså uppträda såsom hufvudintervenient. Men först och främst skall det höra till undantagen, att en person, som innehar ett sådant anspråk, att han kunde föra en själfständig talan som mellankommande part, skall kunna åberopa sådana omständigheter, som borde göra honom befogad att vara biintervenient. Det fall, hvarpå man närmast föranledes att rikta tanken är följande: A. för vindikationstalan mot B. C uppträder nu som biintervenient på svarandens sida och yrkar, att denne befrias från skyldigheten att utlämna saken till A. Vi kunna här bortse från grunden till C:s befogenhet att sålunda delta i vindikationsprocessen. Ha vi fattat HAGERUP rätt, så skulle nu fallet

¹ HAGERUP a. a. s. 204.

² HAGERUP a. a. s. 202.

kunna tänkas så, att C dessutom kunde vara befogad att i samma rättegång fordra sakens utlämnande till sig själf, förutsatt att parterna samtyckte till att han förde en sådan talan (eller, enligt svensk rätt, att C uttog särskild stämning)¹. Vi tro emellertid, att, äfven om rättsläget vore sådant, att jämte biinterventionsgrund sådana omständigheter förelåge, hvilka gjorde C befogad att föra själfständig talan, så borde just utaf denna befogenhet följa, att det ej kunde tillåtas honom att vara biintervenient². Riktigheten häraf torde framgå af vår utredning angående interventionsgrunden, ehuru gifvetvis meningarne därom kunna vara delade. Hur härmed förhåller sig har emellertid ej afgörande betydelse. Ty äfven antaget, att C i ett dylikt fall kunde uppträda antingen som hufvudintervenient eller som biintervenient, så kunde detta i och för sig ej innebära den allra minsta grund för antagandet, att hufvudinterventionen vore att uppfatta såsom en förstärkning af biinterventionen eller eljest hade något moment af rättslig betydelse gemensamt med denna. Kan C välja hvilken väg han vill, så beror det blott och bart på en ren tillfällighet: en person står i det konkreta fallet inför möjligheten att kunna begagna sig af olika rättsliga vägar, hvilka ehuru med olika verkningar befrämja hans intressen. Att det i vårt fall blott kunde bero på en ren tillfällighet, att tredjeman kunde välja mellan att uppträda som biintervenient och föra en själfständig talan, framgår bäst däraf, att i så godt som samtliga biinterventionsfall ej ens den möjligheten kan diskuteras, att tredjeman äfven skulle kunna vara befogad att uppträda som hufvudintervenient. Cedenten intervenerar i cessionarens process mot cessus, säljaren i vindikationsprocessen mot köparen, den romerska legataren i rättegången mellan intestatarfvingen och testamentstagaren, borgensmannen i processen mot hufvudgäldenären, de enskilda borgenärerna i rättegången, som föres af konkursförvaltningen mot tredje person, o. s. v.: för ingen af dessa intervenienter kan det komma ifråga att föra en själfständig hufvudinterventionstalan. Blott i ett alldeles särskildt fall synes,

¹ 18: 2 R. B.

² Korrektare borde det uttryckas så, att tillgången till s. k. hufvudintervention innebure, att det särskilda behof, som vore nödvändigt för att få intervenera enligt 18: 1 R. B., saknades och att därmed biinterventionsgrund i själfva verket ej förelåg.

åtminstone vid första betraktelsen, det spörsmålet kunna framställas, om icke en utanför rättegången stående person kunde välja mellan biintervention och själfständig talan. Vi syfta på en rättegång, som föres af tredjeman mot promittenten i ett tredjemansafstal. Promissaren skulle nu kunna tänkas antingen ansluta sig till tredjeman såsom biintervenient eller ock på grund af sin rätt ur tredjemansafstalet föra själfständig talan af innehåll, att promittenten förpliktades prestera till tredjeman¹. Härom närmare i det följande.

SCHWEIGAARD och NELLEMANN fästa sig — som antydts — vid begreppet *interventio* blott i ordets ursprungliga betydelse af ett mellankommande. Den förre synes därmed endast förstå, hvad som inom den svensk-finska rättsdoktrinen går under benämningen hufvudintervention². Han omnämner väl äfven cedentens uppträdande i rättegången mellan cessionaren och cessus samt hemulsmannens i eviktionsprocessen, men härvid förutsättes, att deras deltagande i rättegången följt efter *litis denuntiatio*, och de betecknas icke såsom intervenienter³.

I begreppet intervention ligger för NELLEMANN, att det inträder en ny part i rättegången⁴. I enlighet härmed utesluter han från interventionsinstitutets omfattning uttryckligen biinterventionen, ett begrepp, som han finner sakna all *raison d'être* i dansk processrätt⁵. Sätillvida kunde alltså NELLEMANN synas förtjäna särskildt erkännande, som han förefaller hafva icke blott insett den begreppsliga olikheten mellan hufvud- och biintervention utan äfven hänfört dem till fullt skilda kategorier. Ha vi emellertid fattat NELLEMANN riktigt, så måste ett dylikt erkännande anses förhastadt. Det förefaller oss, som om NELLEMANN varit starkt påverkad af BRAUERS och MAXENS ofvan berörda arbeten. Samtliga de fall, hvilka NELLEMANN anför såsom exempel på biintervention, höra nämligen till den grupp biinterventionsfall,

¹ Det är oss däremot svårt att utfinna någon rimlig interventionsgrund, som tredjeman kunde åberopa för sin befogenhet att vara biintervenient på svarandens sida i en vindikationsprocess, om rättsläget är sådant, att han kan fordra sakens utgifvande till sig själf.

² SCHWEIGAARD, *Den norske Process*, I, 3 udg., Kria 1862, s. 287—289.

³ SCHWEIGAARD a. a. s. 291 f.

⁴ NELLEMANN, *Den ordinaire civile Procesmaade*, 3 udg., Khvn 1881, s. 251 ff.

⁵ NELLEMANN a. a. s. 252.

hvari dessa författare bestrida, att någon själfständig befogenhet tillkommer intervenienten ¹. Det är äfven på denna grund, som NELLEMANN förklarar dessa fall ovärdiga att behandlas såsom uttryck för ett särskildt processuellt institut. Håri ligger också onekligen konsekvens. Det är emellertid också att märka, att NELLEMANN icke uttryckligen från interventionsbegreppet undantager de fall af biintervention, hvari nämnda författare tillerkänna tredjeman en själfständig ställning som intervenient. Att döma af ett visst uttalande af NELLEMANN äro vi äfven frestade att antaga, att han principiellt icke skulle vilja utesluta dessa fall af biintervention från interventionsbegreppet. Ur det åsyftade uttalandet citera vi: »Det eneste Tilfælde, hvori Intervention skulde kunne tillades Trediemand som en Ret, maatte være, hvor Dommen virkelig har Retskraft for ham. Men paa Civilrettens Omraade gives i dansk Ret neppe nogen Undtagelse fraa Regeln: *res iudicata tertio non obest*» ². Härmed kan NELLEMANN väl knappast afse något annat än de i den gemeinrättsliga doktrinen, framför allt genom MAXEN, framhållna biinterventionsfallen, hvari befogenheten att intervenera grundade sig därpå, att domen bildade *res iudicata* för tredjeman. Men är detta riktigt, så är därmed gifvet, att NELLEMANN ej har haft den rätta blicken för skillnaden mellan de hithörande begreppen. Däraf framgår också, att det ej kan vara logiskt riktigt att såsom NELLEMANN — låt vara med hänsyn till dansk rätt — i begreppet intervention inlägga »at den Intrædende virkelig bliver en ny Part i Sagen, der optraeder som selvstændigt berettiget under Processen» ³. Ty den omständigheten, att tredjeman grundar sin befogenhet att intervenera därpå, att domen för honom bildade *res iudicata*, gör honom ingalunda till subjekt för en själfständig talan i processen ⁴.

¹ NELLEMANN a. a. s. 252.

² NELLEMANN a. a. s. 260 n. 1. Jfr äfven det af NELLEMANN i texten sagda.

³ NELLEMANN a. a. s. 254.

⁴ Anmärkningen mot NELLEMANN i afseende å begreppsbestämningen kan alltså sägas bestå däri, att han ej skarpt afgränsar partsbegreppet. Denna omständighet kommer till synes i de senast citerade orden. Med »selvstændigt berettiget» menar NELLEMANN — detta framgår af hans framställning — icke att intervenienten är subjekt för ett rättsförhållande, som prövas i processen, utan därmed vill han ha utsagt motsatsen till hvad som skulle

Ungefär samma omfattning, som vi antagit, att **NELLEMANN** principiellt velat förläna åt sitt interventionsbegrepp, gifver **MUNCH-PETERSEN** åt institutet »Hovedintervention». Härunder inbegripas nämligen icke blott de fall, hvori tredjeman uppträder med en själfständig talan och alltså inleder en ny process utan äfven fall, i hvilka tredjeman blott förenar sig med en af parterna för att bidra till dennes seger, såvidt interventionsgrunden utgjordes däraf, att domen bildade res iudicata för intervenienten eller eljest hade sådan inverkan på dennas rättsliga ställning, att han borde tillerkännas en själfständig ställning i processen och befogenhet att »selv mod begge Parters Protest» inträda i densamma¹. Vid sidan häraf uppställer **MUNCH-PETERSEN** äfven begreppet biintervention, som omfattade öfriga fall, hvori tredjeman gjorde ett med ena parten. Framför allt har han härvid de s. k. regressfallen i sikte².

Beträffande denna systematisering heter det, att biinterventionen »adskiller sig fra Hovedinterventionen, for det første derved, at Intervenientens Paastand altid accessorisk slutter sig til en af Parternes og i intet Tilfælde gaar ud deraf. Dette hænger igen sammen med den dybere Væsensforskell, at Intervenientens Optræden overhovedet ikke skyldes nogen selvstændig Ret, men kun en indirekte Interesse, der altid er fyldestgjort ved, at den paagældende Parts Ret anerkendes»³. Det är af det föregående utan vidare klart, att det af **MUNCH-PETERSEN** här först antydda momentet icke kommit till sin rätt i hans systematisering. Beträffande det andra af honom betonade skillnadsmomentet, så kan detta — äfven antaget, att det samma vore riktigt — icke gifva hans klassificering hufvud- och biinter-

gälla angående den accessoriske intervenienten (i **NELLEMANN**s mening), hvilken icke hade »nogen selvstændig Ret til at optræde og foretage Noget i Processen» (s. 252). Andemeningen i de citerade orden kan väl nu ej gärna vara någon annan, än att, om tredjeman vore själfständigt berättigad i denna mening, så vore han att betrakta såsom en ny part och sålunda såsom intervenient. Man kan nämligen ej förmoda att **NELLEMANN** särskildt med spärrad stil velat framhålla, att part i vanlig mening har »selvstaendig Ret til at optræde og foretage noget i Processen».

¹ **MUNCH-PETERSEN**, Den danske Civilproces i Hovedtraek, I, (tryckt som manuskript) Kphvn 1906 s. 150 f.

² **MUNCH-PETERSEN** a. a. s. 153 f.

³ **MUNCH-PETERSEN** a. a. s. 154.

vention mera berättigande, än som kan tillerkännas den gängse indelningen i hufvud- och biintervention. Detta är äfvenledes klart af det föregående. Ty antingen måste man ju med uttrycket intervention afse ordets egentliga (förflyttnings-) betydelse och fästa sig vid den yttre omständigheten, att tredjeman vinner inträde i processen. Anlägges denna betydelse, så finnes ej någon grund att öfverhufvud taget skilja hithörande kategorier åt med hänsyn till interventionsbenämningen. Den af MUNCH-PETERSEN med biintervention betecknade företeelsen är lika mycket som de öfriga interventionsfallen ett »mellankommande» i en rättegång. Eller också måste man fatta ordet i den härledda betydelsen deltaga i rättegång. Men lika säkert är det då, att de af MUNCH-PETERSEN till biintervention hänfödda fallen komma under interventionsbegreppet, som att blott en del af de såsom hufvudintervention betecknade kunna föras under detta begrepp, nämligen blott de fall, i hvilka intervenienten icke förde egen talan såsom part. Borde nu klassificeringen göras med hänsyn därtill, att i vissa fall tredjemans »Optræden overhovedet ikke skyldes nogen selvstændig Ret», under det att däremot i andra fall detta vore händelsen, så är det påtagligt, att en sådan klassificering icke logiskt kan ske genom en subsumering af två koordinerade kategorier under begreppet *interventio*. Ett annat hufvudbegrepp måste man söka utfinna. Nu torde det emellertid framgå af vår utredning angående interventionsgrunden i nästa afd., att äfven den af MUNCH-PETERSEN såsom biintervenient betecknade tredjeman grundar sin interventionsbefogenhet på en själfständig rätt och att hans intresse ej mera kan karakteriseras såsom indirekt än intervenientens, som för sin befogenhet att intervenera åberopar den omständigheten, att domen för honom bildade res iudicata. Häraf följer, att den af MUNCH-PETERSEN föreslagna klassificeringen hufvud- och biintervention icke blott till namnet är olämplig utan äfven med hänsyn till sin materiella innebörd kan sägas vara logiskt oriktig¹.

Hvarken inom fransk eller italiensk rätt finner man någon antydning om att det förelåge någon djupare skillnad mellan

¹ Äfven MUNCH-PETERSENS systematisering torde sammanhånga därmed, att han icke fasthåller vid partsbegreppet såsom tillämpligt blott på den person, hvilken är subjekt i det rättsförhållande, som är föremål för domstolens pröfning. Se hans a. a. s. 150.

den mellankommande parten i verklig mening ¹ och intervenienten. Man fäster sig här blott vid det formella momentet, att en tredje person kommer in i rättegången. *Ainsi, l'intervention est la survenance volontaire d'une tierce personne dans des débats déjà entamés, venit inter litigantes*, definierar BOITARD interventionen ². Han gör lika litet här som eljest i sin framställning någon skillnad mellan de båda instituten. Detta står i full öfverensstämmelse med den franska processlagens stadganden, hvilken under interventionsbegreppet otvifvelaktigt hänför icke blott intervenienten i vår mening utan äfven den mellankommande parten ³. Den italienska processlagen följer den franska ⁴.

Af de moderna processlagarne i de germanska länderna är det blott en, som intager en rationell ståndpunkt med hänsyn till klassifikationsfrågan, och det är Ö. C. P. O. Visserligen har denna lag bibehållit benämningarne *Haupt-* och *Nebenintervention*. Denna anmärkning erhåller emellertid blott en underordnad be-

¹ Härmed syfta vi på den s. k. hufvudintervenienten. Är man på det klara med, att denna benämning ej bör bibehållas, så torde i vårt rättsspråk beteckningen mellankommande part med fördel kunna accepteras, under det att man behölle beteckningen intervention blott beträffande den företeelse, som hittills gått under namnet af biintervention. Vi använda i det följande denna beteckning.

² BOITARD, Lecons de procédure civile, I, 15:me Ed. par E. GLASSON, Paris 1890, s. 589.

³ Code de procedure civile 339—341 art., 466 art. Att dessa stadganden, ehuru det ej uttryckligen framhålls, gälla båda de ifrågavarande instituten, torde bl. a. framgå af det historiska skälet, att fransk rätt upptagit interventionsläran från den italienska medeltidsjuridiken. — Det bör helt och hållet betraktas såsom en tillfällighet, att BOITARD i sin utläggning af interventionsartiklarne icke anfört något fall af s. k. hufvudintervention. Denna omständighet vittnar blott om att väsensolikheten mellan de båda instituten är för fransk rätt främmande. — GARSONNET, Précis de procédure civile, 14:me Ed. par CÉZAR-BRU, Paris 1901, s. 293, går för öfrigt till den motsatta öfverdriften, i det han som exempel på intervention enligt 339—341 art. blott — på ett undantag när — angifver fall, i hvilka tredjeman förde en själfständig talan. — SCHLINK, Kommentar über die französische Civilprozessordnung, II, Coblenz 1843, s. 131, förmenar, att skillnaden mellan de båda instituten erhållit uttryck i franska processlagen genom 466 art., jfd med 474 art. (ang. tierce oposition) och 339—341 art.. Att denna mening är oriktig, såvidt man med s. k. hufvudintervenient förstår en mellankommande part, torde framgå af framställningen om den franska rättens ställning till frågan om interventionens rättsgrund.

⁴ Codice italiano di procedura civile 201 ff. art.; 491 art.

tydelse därigenom, att lagen icke uppställt något gemensamhetsbegrepp för de båda instituten utan skiljt dem åt under olika titlar. Hufvudinterventionen ¹ behandlas under titelrubriken *Streitgenossenschaft und Hauptintervention* och biinterventionen ² under rubriken *Beteiligung Dritter am Rechtsstreite* ³.

¹ Ö. C. P. O. 16 §.

² Ö. C. P. O. 17—20 §§.

³ Det förtjänar att framhållas, att det 1893 framlagda regeringsförslaget till civilprocesslag för Österrike icke upptagit beteckningarna hufvud- och biintervention. Det institut, som under det förra plägar förstås, hade reglerats (13 § i förslaget) under titeln »Streitgenossenschaft». Detta står i öfverensstämmelse med den nutida rättsdoktrinen angående den s. k. hufvudinterventionen. Jfr bl. a. WEISMANN, Hauptintervention etc., särskildt 33 §; KROLL, Klage und Einrede nach deutschem Recht, Berlin 1884, s. 137; PETERSEN, Anm. IV, 11, till 64 o. 65 §§; SEUFFERT, Anm. 4 till 64 o. 65 §§; GAUPP-STEIN, Anm. IV till 64 §; STRUCKMANN-KOCH, Anm. 3 till 64 §; HEIM, Hauptintervention, s. 21 ff.; WREDE, Civilprocessrätt I, s. 246. Hit torde äfven SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 30 och s. 72 n. 103, böra hänföras. För uppfattningen, att processgemenskap icke uppstode genom mellankommande partens uppträdande, se KOHLER i HOLTZENDORFFS Encyklopädie der Rechtswissenschaft, II, 6 Aufl., s. 202 f. och v. KRIES, Die Rechtsmittel s. 43. — Ur motiverna till det österrikiska lagförslaget må till belysning af den fördomsfria uppfattningen anföras följande: »§ 13 betrifft die gewöhnlich sogenannte Hauptintervention. Die Anschauung, dass letztere nicht ein besonderer Fall der Beteiligung dritter Personen an einem fremden Rechtsstreite sei, sondern sich als Complex von mehreren selbständigen und zwar von zum mindesten drei Processen darstelle, wurde schon öfter geäußert. Jedenfalles genügt die Gesetzgebung ihrer Aufgabe, wenn sie es demjenigen, welcher das zwischen anderen Personen streitige Recht für sich in Anspruch nimmt, gestattet, diesen Anspruch im Wege der Klage bei dem Processgericht gleichzeitig gegen beide Parteien des anhängigen Rechtsstreits zu verfolgen, und wenn sie eine Verbindung der Verhandlung und Entscheidung über die hiedurch entstehenden Prozesse ermöglicht. Beides wird durch die Bestimmung des § 13 erreicht, ohne dass die Gesetzgebung erst zu einem besonderen neuen Begriffe Zuflucht nehmen und die einzelnen Consequenzen dieses Begriffes besonders normiren müsste». Materialien zu der neuen österreichischen Civilprocessgesetzen, hggbn von k. k. Justizministerium, I, Wien 1877, s. 201. — »Der Permanenzausschuss für die Reform des Civilprocesses» föreslog, att beteckningen Hauptintervention skulle inflyta i §:en, dock med bibehållande af titelrubriken »Streitgenossenschaft». Därmed var dock icke meningen att principiellt intaga en annan ståndpunkt än den i motiverna uttalade. Det heter i utskottets betänkande angående beteckningens införande blott: »Zum leichteren Verständnisse wurde hier die Institution von der dieser Paragraph spricht mit dem Namen bezeichnet, mit welchem sie in der Litteratur und Gerichtssprache am meisten bekannt ist». Se Materialien etc., I, s. 766,

Ö. C. P. O. skiljer sig härigenom på ett synnerligen förtjänstfullt sätt från D. C. P. O., hvilken gifver regler för båda instituten under den senare rubriken¹. Stadgandena angående de ena och andra institutet äro dock fullt skilda åt².

Det norska »Udkast til lov om rettergangsmaaden i tvistemål» står nära den tyska processlagen i afseende å denna liksom öfriga hithörande frågor. Regler för båda instituten gifvas tillsammans med reglerna för processgemenskap under rubriken: »processfællesskap og tredjemands indtræden i retstvisten»³. Ett företråde framför den tyska lagen i afseende å logisk konsekvens synes ligga däri, att såsom det för båda företeelserna gemensamma momentet betonats »tredjemands indtræden i retstvisten», den enda betydelse, som kan gifvas interventionen, för att man under detta ord skall kunna inordna dem båda. Å andra sidan är ju det norska förslaget därmed utsatt för anmärkningen, att detsamma i systematiseringsafseende fäst sig vid ett i rättsligt hänseende fullt värdelöst moment⁴.

809 f. — Genom beslut af den gemensamma konferensen (Permanenz-commission des Herrenhauses och Permanenzausschuss des Abgeordneten-hauses) ändrades därefter äfven titelrubriken till den nu gällande: Streitgenossenschaft und Hauptintervention.

¹ Egendomligt nog ser man mera sällan inom den tyska litteraturen protester emot denna anordning. Det är visserligen sannt, att kommentatorerna och delvis äfven läroboksförfattarne och framställarne af tysk rättslära angående interventionen i öfrigt äro bundna af D. C. P. O:s systematisering, men detta borde ej hindra dem att angående den ifrågavarande omständigheten i lagen, hvilken enligt rättsvetenskapens ståndpunkt måste betecknas såsom en oegentlighet, särskildt framhålla detta. Författarnes tystlåtenhet i föreliggande fråga torde emellertid ej i allmänhet få uppfattas såsom ett gillande af systematiseringen i D. C. P. O. KROLLS behandling af de båda instituten under samma gemensamma rubrik som D. C. P. O. i arbetet med titeln »Klage und Einrede» måste väl dock uppfattas som ett godkännande af anordningen i D. C. P. O. — Mot densamma se framför allt SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 31. Till honom ansluter sig HEIM, Hauptintervention, s. 22.

² 64 och 65 §§ angå Hauptintervention; 66—71 §§ Nebenintervention.

³ 4 kap. — 55 § angår s. k. hufvudintervention, 61—65 §§ handlar om »medintervention».

⁴ Ett visst företråde hos norska lagförslaget framför D. C. P. O. skulle man kanske vilja finna däri, att i lagtexten benämningen hufvudintervention för en persons mellankommande såsom part utesluts, under det att interventionsbeteckningen användts beträffande det andra institutet (medintervention). Att detta ej beror på någon tillfällighet, framgår af motiverna (s. 159)

Af nyare processlagar intager onekligen i ifrågavarande afseende Danmarks »Lov om Rettens Pleje» den mest otillfredsställande ståndpunkten. I 22 kap. gifver denna lag under rubriken »Forening af flere Krav under samme Retssag» i skilda §-er allmänna bestämmelser angående objektiv kumulation, processgemenskap, parts mellankommande (342 §), ad citation och intervention i vår mening (243 §). I 33 kap. gifvas så speciella stadganden för de tre sista instituten under rubriken »Intervention og Tilstævning af Trediemand». Fäster man sig blott vid den senare rubriken, så skulle man kunna förmoda, att lagen fattat interventionsbegreppet i ordets yttre formella betydelse. Häremot talar åter den förra rubriken. Interventionen synes här hafva erhållit en alldeles särskild betydelse, såsom gifvande upphof åt en subjektiv kumulation. Men man har nu svårt att förstå, hur innehållet i 243 § kunnat erhålla sin plats i 22 kap. Någon verklig lösning torde ej kunna gifvas, men vi tro oss hafva funnit en förklaring till denna inkonsekventa hållning hos den danska lagen. Denna förklaring går ut på, att den danska lagen i själfva verket i första rummet velat gifva sanktion åt den i landet härskande interventionsläran, för hvilken NELLEMANNS framställning torde varit ett uttryck. Enligt denna hade blott ett visst interventionsbegrepp *raison d'être* i dansk rätt; intervention innebar hufvudintervention, dock i en viss vidsträcktare betydelse. Biinterventionsinstitutet ingick ej i det processuella systemet. Systematiseringen i den nya lagen har nu skett med hänsyn till den härskande danska lärans interventionsbegrepp. Under påverkan af den tyska och österrikiska lagstiftningen hafva så helt löst tillfogats knapphändiga¹ regler, som skulle angå den

till 55 §, som säges handla om »den saakaldte hovedintervention». Därmed är det emellertid klart, att det företräde, som vi i texten velat tillskrifva det norska förslaget framför tyska processlagen, svårligen kan tillräknas kommissionen såsom förtjänst. Ty hade »tredjemands indtræden i retstvisten» med afsikt betonats såsom det gemensamma momentet, med hänsyn till hvilket en klassifikation af de båda instituten skulle ske, så hade konsekvensen fordrat, att benämningen intervention upptagits för båda instituten och ej blott för det ena.

¹ Huru knapphändiga reglerna äro angående biintervention i jämförelse med reglerna för hufvudintervention, framgår däraf, att bland de speciella stadgandena i 33 kap. blott 373 § angår den förra under det 368—372 §§ angår den senare. I österrikiska och tyska processlagarna äfvensom i det norska processlagförslaget är förhållandet omvänt.

processuella företeelse, hvarför sympatierna inom landets egen rättsdoktrin voro så ringa. Vårt antagande bestyrkes äfven af en viss detalj i lagen. Lagen använder ingenstädes beteckningarne hufvud- och biintervention utan blott uttrycken intervention, interventionssøgsmaal och intervenient. Men det är att märka, att dessa benämningar — under det att de förekomma i hvarje §, som angår, hvad som i motiverna betecknas såsom hovedintervention — hvarken användas i 243 § eller 373 §, de enda stadganden, som röra det institut, som vi vilja beteckna med intervention. Att detta förhållande ej kan bero på någon tillfällighet, är klart, när man beaktar den före lagen gällande rättsdoktrinen i Danmark. Det framgår äfven af processkommissionens motiver, i hvilka det talas om »saakaldt Bi-Intervenient» och i hvilka med »den egentlige Intervention» blott afses uppträdande af en tredje person, som »vil nedlægge nogen selvstændig Paastand under Sagen»¹. Om skillnaden mellan »den egentlige Intervention» och »saakaldt Biintervention» enligt lagens anda motsvaras af den skillnad, som eljest (t. ex. i svensk rättsdoktrin) göres mellan hufvud- och biintervention eller om »den egentlige Intervention» täckes af NELLEMANNS interventionsbegrepp och MUNCH-PETERSENS »Hovedintervention» är ej klart af motiverna. Stadgandenas affattning torde i själfva verket utesluta en tolkning i den senare riktningen. Det föregående tyder emellertid på att lagstiftaren velat draga gränsen i öfverensstämmelse med de nämnda författarnes lära².

Under det att hittills både i dansk och norsk lagstiftning stadganden saknats angående de ifrågavarande processuella företeelserna, blefvo dessa hos oss lagligen reglerade genom 1734 års lag. 18 kap. R. B. handlar härom och äger fortfarande oförändrad giltighet. Såsom man kan förmoda återspeglas här den äldre gemeinrättsliga doktrins lära. Mellankommandet som verklig part och interventionen i egentlig mening behandlas här såsom ett institut, i det lagen i en § gemensamt för dem båda angifver grunden för tredjemans befogenhet att »komma in» i rättegången. Detta sammanhänger därmed, att lagen — säker-

¹ Se processkommissionens Bemærkninger etc. s. 13/14 och 101/102

² Anmärkningsvärdt är, att MUNCH-PETERSEN, som i sin framställning hänvisar till »Retsplejereformen», icke antyder något om bristande öfverensstämmelse mellan hans egen och lagförslagets ståndpunkt.

ligen därtill föranledd af den gemeinrättsliga benämningen *interventio* — i begreppsbestämningen fäst rättslig betydelse vid den yttre omständigheten, att en utanför rättegången stående person »kommer in» i denna. Ett klart uttryck härför är rubriken till 18 kap. R. B.¹ Liksom *gemeines Recht* intager emellertid också 1734 års lag här en ståndpunkt, vida öfverlägsen de romanska lagarne, i det skillnad dock göres mellan de båda instituten och olika regler gifvas för dem i afseende å det processuella förfarandet. Den karakteristiska formulering, hvori vår lag uttryckt skillnaden mellan de båda instituten, sätter emellertid denna framför också den dåtida gemeinrättsliga doktrinen. Lagen skiljer nämligen mellan den tredjeman, som »gör ett med någondera af dem som tvista» och den som »klandrar bägge delomännens rätt». Med det förra afses den s. k. biintervenienten, af NEHRMAN betecknad som *intervenientis adhærens*. Den senare distinktionen gäller den s. k. hufvudintervenienten, *intervenientis excludens*². Den sålunda uttryckta skillnaden kan för visso formellt försvaras äfven inför den nutida rättsdoktrinen. Den prisvärda styrkan hos lagens formulering ligger emellertid framför allt i den senare distinktionen. Här finnes klart och tydligt uttaladt, att den mellankommande parten i egentlig mening förde en själfständig talan både mot käranden och svaranden i den pågående rättegången, att hans uppträdande sålunda medförde en verklig processgemenskap, en sats, hvarom först den nutida rättsvenskapen kan sägas stå tämligen enhällig³. Lagens

¹ »Om den, som kommer under parternas rättegång in och vill i saken tala».

² NEHRMAN, Inledn. til then svenska proc. civ., 2 uppl. Stockholm och Uppsala 1851, s. 209.

³ Jfr ofvan s. 107 n. 3 I saknad af en dylik sats skulle hela institutet parts mellankommande kunna betecknas som ganska meningslöst. Ändamålet med detsamma måste ju vara att få ett definitivt afgörande mellan samtliga de tre intresserade personerna. Hur skulle detta mål kunna vinnas, om det ej komme en process till stånd mellan den mellankommande och båda de ursprungliga parterna? Tillerkändes den förre en rätt blott mot den ene af de två, kunde han senare antastas af den andre utan hinder af den gifna domen och vice versa. — Så vidt vi ha oss bekant, hade uppfattningen, att den s. k. hufvudintervenienten förde talan mot båda de föregående parterna, i den gemeinrättsliga doktrinen ännu icke framställt vid tiden för 1734 års lags tilkomst. Det betonades tvärtom, att tredjeman förde talan antingen mot den ena eller andra parten. Hos GAILL heter det, Obs. pract lib. I,

uttryckssätt, enligt hvilket den s. k. biintervenienten gör ett med en af parterna, måste onekligen äfvenledes anses stämma öfver-

LXX, 19, att den ifrågavarande »interventio» ägde rum »ad impediendum vel removendum agentem vel défendentem». — Det är först i slutet af 1700-talet, som den åsikten börjar uttalas (af CLAPROTH), att »intervenientis exclusio» förde talan mot båda parterna. Något uttryck för den gemeinrättsliga doktrinen blef denna åsikt dock icke, också om den följdes i rättspraxis. Detta var ej heller att undra på, när man betänker det intima sambandet mellan »gemeines Recht» och romersk rätt. Romersk rätt erkände nämligen i det stora hela blott giltigheten af en talan, som gick ut på »condemnatio», och äfven om »gemeines Recht» under inflytande särskildt af germansk rättsåskådning i ganska vidsträckt mån brutit mot den romerska rättsgrundsatsen, så kom det dock aldrig till det principiella erkännandet af fastställsetalans giltighet. Betrakta vi nu det typiska fall, hvori parts mellankommande kan förekomma: A för vindikationstalan mot B; C uppträder och fordrar sakens utlämnande till sig; så är det tydligt nog, att, under det C för kondemnationstalan mot B, så kan — förutsatt att han såsom mellankommande part måste anses föra talan äfven mot A — denna talan ej rimligtvis gå ut på annat än att blott få fastställt äfven emot A, att C är berättigad till saken. C för sålunda kondemnationstalan mot B och positiv fastställsetalan mot A. (Man skulle äfven kunna tänka på negativ fastställelse. Dock anses dylik med rätt blott kunna föras, i den händelse vederbörande part ej vore betjänt utaf positiv talan. Jfr WACH, Feststellungsanspruch s. 58; HEIM, Hauptintervention, s. 36). Man förstår nu, hvarför den uppfattningen aldrig i den gemeinrättsliga doktrinen kunde bryta igenom, att den mellankommande parten riktade talan emot båda de föregående parterna. CLAPROTH ansåg emellerid gent emot de principella betänkligheterna, att man för det allmänna bästas skull måste sätta sig öfver den oregelbundenheten, att i ett fall som det antydda en icke-possessor behandlades såsom svarande. Detta var däremot icke doktrinens ståndpunkt i öfrigt. Ett uttryck för denna torde PLANCKS åsikt kunna sägas vara. Denne författare finner, att kvalifikationerna för att vara svarande gent emot den mellankommande parten, besittningen af tvisteföremålet t. ex i vindikationsprocessen, blott föreligga i den förste svarandens person och att därför den mellankommande partens talan blott kunde rikta sig mot denna. För att ändamålet med hans mellankommande emellertid icke därigenom skulle omintetgöras, menar PLANCK, borde den förste käranden uppfattas som accessorisk intervenient å svarandens sida. På grund af satsen, att domen bildade res iudicata också för en dylik intervenient (se ofvan s. 80), kunde tvisten nu slutgiltigt afgöras mellan alla tre, trots det att den mellankommandes talan blott riktades mot den ene af de föregående parterna. (PLANCK, Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten, s. 457 f.) — Sedan D. C. P. O. (256 §) medgifvit fastställsetalans förande, så snart ett rättsligt intresse förelåg af att få ett rättsförhållande fastställt, hafva i allmänhet inom den tyska litteraturen betänkligheterna fått fara emot antagandet, att den s. k. hufvudintervenienten

ens med den riktiga uppfattningen, att denne icke förde någon egen talan i processen och alltså icke vore part. Att detta också vore 1734 års lags ståndpunkt, torde emellertid kunna

riktade en talan mot en hvar af de båda ursprungliga parterna. Detta är sålunda den numera gällande uppfattningen. Jfr ofvan s. 107 n. 3. — I svensk rätt har denna sats varit fastslagen, så länge som mellankommande parts-institutet varit lagligen regleradt i densamma. Man torde nämligen ingalunda vara befogad till antagandet, att uttryckssättet i lagen berott på en tillfällighet utan måste tvärtom anse, att det varit lagstiftarens afsikt att konstituera process-gemenskap såsom en omedelbar konsekvens af tredjemans mellankommande såsom part. För 1734 års lagstiftare har ej härför den omständigheten kunnat vara hindrande, att det ena af de kumulerade målen innebure en fastställelse-talan. I den äldre svenska rätten ingick lika litet som i germansk rätt öfverhufvud taget den grundsatsen, att kärandens talan måste vara riktad på ett fullgörande från svarandens sida. Och att 1734 års lag ej — såsom TRYGGER, Om skriftliga bevis, Stockholm 1887, s. 13 förmenar — intager denna ståndpunkt, torde väl numera få sägas vara den svensk-finska rättsvetenskapens lära. Se WREDE, Till frågan om fastställsetalan enligt finsk rätt, i J. F. T. 1902; Civilprocessrätt, s. 225 f.; KALLENBERG, Föreläsningar, II, s. 107 n. 2. Utom NEHRMANS framställning om processu provocatorio, IX cap. i Inl. til proc. civ., och öfriga argument, som af de båda sistnämnda författarne anförts för denna ståndpunkt, synes det oss, som om stadgandet i 10: 6 B. B. utgjorde ett kraftigt stöd för densammas riktighet. Så vidt vi ha oss bekant, har detta lagrum icke indragits i den hithörande diskussionen. I stadgandet förutsättes process angående »intagor eller annan åverkan». Skulle i denna process tvifvel uppstå, huruvida käranden verkligen vore ägare till marken, så heter det i lagen att »det som tvistas om» skulle »i kvarstad sättas och vid vite förbjudas. Sedan skilje domaren dem emellan om äganderätten. Tappar han saken, som åverkan gjorde; böte för våld, eller åverkan, allt som målet är till». Ordalagen gifva enligt vår mening ganska tydligt vid handen, att äganderättsfrågan borde bedömas isolerad för sig, d. v. s. att en särskild process angående fastställandet af äganderätten borde föras. Härpå tyda särskildt orden, »tappar han saken etc.». »Saken» kan ej syfta på något annat än den särskilda fastställelseprocessen. Som stöd för riktigheten af denna uppfattning kunna anföras tvänne rättsfall, anförda i N. J. A. 1883 s. 444 och 1885 s. 307. Den meningsskiljaktighet, som mellan H. D:s ledamöter i båda fallen uppstod, afsåg ej den nämnda tolkningen af 10: 6 B. B. utan frågan, huruvida grunderna för detta stadgande hade sådan giltighet också beträffande andra civila rättsförhållanden, hvilkas afgörande vore prejudicerande i afseende å ett straffanspråk, än äganderätt, att ett dylikt prejudicerande spørsmål borde hänvisas till afgörande i särskild rättegång. — Allt detta gör, att man väl svårligen kan betvifla riktigheten af påståendet, att 1734 års lag lyckats karakterisera den s. k. hufvudinterventionens rättsliga natur på ett sätt, som af rättsvetenskapen först i vår tid erkänts såsom det riktiga. Men

förefalla något tvifvelaktigt. Man kunde af vissa skäl vara böjd för antagandet, att lagen uppfattat intervenienten såsom verklig part. »Göra ett» med ena parten synes lagen här an-

äfven om vi ej haft tillgång till den antydda argumenteringen för den principiella gitigheten af fastställsetalan i svensk rätt, skulle vi ha vågat göra samma uttalande. Man kan nämligen ej utan vidare utgå från, att den svenske lagstiftaren handlat i blindo, därför att han uttalat en rättsregel, som i andra rättssystem först halftannat århundrade efteråt kommit till sin rätt, utan man måste tvärtom räkna med att ordalagen i 18: 2 R. B. äro uttryck för lagstiftarens verkliga vilja, till dess annat förhållande ådaggagts. Då detta ej skett, måste alltså 18: 2 R. B. äfven betraktas såsom ett själfständigt stöd för att den allmänna principen om fastställsetalans befogenhet var erkänd i 1734 års lag. — Uppfattningen, att parts mellankommande medförde en processgemenskap, bestående däri, att den mellankommande riktade en talan mot hvar och en af de föregående parterna, har, ehuru nästan enhällig, dock — som ofvan (s. 107 n. 3) antydts — från auktoritativt håll blifvit bestridd. Vi syfta på KOHLER, som icke finner denna uppfattning träffande. Han menar, att den allmänna nutida åsikten, att den s. k. hufvudintervenienten förde talan mot båda de ursprungliga parterna, stode i strid med idén, att tvenne processer icke borde få föras, så snart ändamålet kunde nås genom en process. För det ändamål, som fullföljdes med tredjemans mellankommande, vore det nu tillräckligt med en process, hvori tredjeman riktade sin talan mot den föregående svaranden »mit Wirkung des Urteils gegen den bisherigen Kläger: es handelt sich hier nur darum, die rechtskräftige Entscheidung auch diesem gegenüber zu Kraft kommen zu lassen; dies geschieht aber, sobald dieser zum Nebenintervenienten, und zwar zum streitgenössischen Nebenintervenienten wird, ja sobald man ihn als streitgenössischen Nebenintervenienten herbeizieht; dann muss er sich die Entscheidung gefallen lassen, ob er kommt oder nicht. Nichts anderes aber besagt § 64 Z. P. O.; natürlich wenn man ihn nach seinem prozessrechtlichen Gehalt bemisst und nicht bei den Worten stehen bleibt. Sehr wesentlich ist hier die Ladung zum Eintritt als streitgenössischer Intervenient; sie entspricht völlig dem altitalienischen Recht, völlig der germanischen Idee, die Interessenten beizuladen und dadurch eine allgemeine Wirkung der Entscheidung zu erzielen. HOLTZENDORFFS Enzyklopädie der Rechtswissenschaft, 6 Aufl., II, s. 202 f. (»Streitgenössischer Nebenintervenient« i den tyska processen är jämlikt D. C. P. O. 69 § den intervenient, som för sin befogenhet att intervenera kunnat åberopa, att »nach den Vorschriften des bürgerlichen Rechts die Rechtskraft der in dem Hauptprozeß erlassenen Entscheidung auf das Rechtsverhältnis des Nebenintervenienten zu dem Gegner von Wirksamkeit ist«; det vill i stort sedt säga, den senare geminnrättsliga doktrinen själfständiga biintervenient. För oss, som anse, att själfständighet med hänsyn till den processuella verksamheten alltid bör tillerkännas intervenienten, är ifrågavarande distinktion utan betydelse). Förebilden för KOHLERS teori är väl den nyssantydta åsikt, som uttalats af PLANCK. Men

vända såsom en motsättning till uttrycket »klandra bägge delomännens rätt». Den, som »gör ett» med ena parten, kan därför efter lagens ord sägas klandra den andra partens rätt.

under det att PLANCK så godt som tvangs till densamma på grund af sin bundenhet af den romerska rättens satser, hvilka icke tilläto förändret af fastställesetalan, så synes, med hänsyn till stadgandet i D. C. P. O. 256 §, KOHLER urgera sin uppfattning på grund af dennas eget reella värde. Sådant måste vi emellertid frångå den densamma redan på den grund, att uppfattningen står i strid med gällande rätt. KOHLERS teori hvilar på en oriktig eller kanske hellre godtycklig uppfattning af den nutida innebörden af begreppet »litis denuntiatio». Visserligen kan det i detta sammanhang icke vara tal om någon »rekvisorisk» litisdenuntiation, eftersom ändamålet med densamma ej kan vara att göra gällande en rätt att af tredjeman erhålla understöd i rättegången. Utan det kan trots KOHLERS uttryckssätt blott vara fråga om en »litis denuntiatio» i egentlig romerskrättslig mening, d. v. s. en rent »notifikatorisk» sådan. Och dennas ändamål är just att förläna domen verkan också gentemot denuntiaten (Jfr ECKSTEIN, Intervention, s. 71 ff.). Men det säger sig själft, att en »litis denuntiatio» med dylik verkan blott kan vara tillåten af en processordning i vissa särskilda fall, när denuntiatens rättsförhållande till tvisteföremålet vore af visst slag. Hänvisningen till den äldre germanska rätten och den italienska medeltidsjuridiken såsom stöd för att en parts litisdenuntiation i det af KOHLER förutsatta fallet medförde åsyftad verkan mot denuntiaten har härvidlag ej något att betyda. Äfven om det beträffande den förra förhållit sig så, som KOHLER antyder, måste man ej förglömma, att ett dylikt förhållande berott på det primitiva inrättandet af rättegångsväsendet hos de gamla germanerna. En dylik anordning måste enligt sin natur försvinna, så snart processrätten nått en högre utveckling, framför allt sedan partsrollerna erhållit sin noggranna bestämning. Hvad den italienska medeltidsjuridiken angår, så är det väl sant, att en part genom att underrätta tredjeman om processen eller framför allt genom att åstadkomma hans »citatio» genom domstolen kunde förorsaka, att domen erhöll verkan emot denne tredje (WEISMANN, Zeitschrift der Sav.-St. Germ. Abt. Bd 1 s. 197 f.). Men detta sammanhänge med en fullständig vantrokning af ett romerskrättsligt stadgande (l. 63 D de re iud. 42, 1), hvilken åter hade sin praktiska grund i inflytandet från germanernas primitiva processrätt (se ofvan s. 81 f.). Att i detta afseende för modern rätt hämta förebild från den italienska medeltidsjuridiken synes således ej allvarligen kunna sättas ifråga. — Beträffande nu spörsmålet, när en »litis denuntiatio» erhåller den verkan, att domen blir bindande för denuntiaten, har man alltså att se på de olika processordningarne. För svensk rätt ha vi då att märka, att »litis denuntiatio» ej i något fall har denna verkan. Rättsverkan tillkommer »litis denuntiatio» blott enligt tvänne särskilda stadganden (13: 2 Ä. B. och 11: 1 J. B. Se WREDE, Civilprocessrätt, I, s. 260 f.). Men denna »litis denuntiatio» är icke en sådan i egentlig mening utan »rekvisorisk»: parten vill med densamma ej blott och bart underrätta tredjeman om processen

Vidare har man i detta afseende att beakta ordalagen i rubriken till 18 kap. R. B., hvori äfven sådan tredjeman, som afses i 1 § antages vilja »i saken tala», uppfordringen till domaren i samma §: »döme så mellan dem alla», samt framför allt stadgandet i 18: 3 R. B.: »finnes hans talan sådan, som i 1 § sägs». Ett betydelsefullt stöd för antagandet, att intervenienten efter 18: 1 R. B. verkligen betraktats som en ny part, skulle man också vilja finna i NEHRMANS uttalande, att, under det *interveniens excludens* bestrede båda parternas talan och rätt, så finge *interveniens adhaerens* »allenast en af dem till sin vederdeloman»¹. Detta antagandes riktighet förutsätter dock, att 1734 års lagstiftare äfvensom NEHRMAN stätt främmande för innebörden af själfva partsbegreppet, enligt hvilket parten är subjekt i det materiella rättsförhållande, som utgör föremål för domstolens pröfning. Att denna förutsättning] brister, torde emellertid här ej behöfva närmare utredas. Det torde vara tillräckligt att hänvisa till NEHRMANS definitioner på begreppen käreande och svarande². På grund

utan framför allt anmoda honom att fullgöra sin plikt att lämna parten understöd i processen. Detta sammanhänger därmed, att tredjemans förpliktelse gent emot parten i de båda fallen i första hand yttrar sig som en defensionsplikt i rättegången, hvilken plikt öfvergår till regressplikt, om parten förlorar rättegången och tredjeman underlåtit att fullgöra sin defensionsplikt (eller misslyckats vid försök att fullgöra densamma). I enlighet härmed visar sig rättsverkan af litisdenuntiationen blott negativt: underlåtenheten att utföra densamma åstadkommer förlust af regressanspråket. På grund af det nu sagda och i betraktande af att rent »notifikatorisk» litisdenuntiation fullständigt saknas i svensk rätt är KOHLERS ifrågavarande teoris giltighet hos oss alldeles utesluten. — Detsamma synes oss emellertid äfven böra sägas i afseende å den tyska rätten. Väl ingår i den rättsliga verkan af »Streitverkündung», att domen erhåller verkan gent emot denuntiaten (D. C. P. O 74 §, jfd med 68 §). Men D. C. P. O. medgifver i 72 § dylik »Streitverkündung» blott i vissa särskilda fall, bland hvilka ingalunda den af KOHLER förordade »Ladung zum Eintritt als streitgenössischer Intervenant» kan inrangeras. Denna kan ej heller rimligtvis omfattas af ratio legis i detta stadgande.

¹ NEHRMAN a. a. cap. XV, 8 §.

² NEHRMAN, *Inl. til proc. civ.*, VIII cap. 2 och 12 §§: Actor, som kallas åkäreande, tiltalande eller käreande, är then person hvilken inför domaren, fordrar något af en annan; med påstående, at domaren bör göra honom handräckning, så fraunt then, af hvilken han thet samma fordrar, än vidare skulle vilja förneka honom thet. Thetta påstående kallas actio. — Reus, svaranden eller then, som tilkäres, kallas then, af hvilken käreanden, således som i 2 § sagdt är, kräfver något, eller emot hvilken actor anställer sitt käromål.

häraf och med hänsyn till att intervenienten i 18: 1 R. B. säges »göra ett» med interventen¹ samt af NEHRMAN utmärkes sasom *adhærens* torde man ej kunna påstå, att 1734 års lag uppfattat intervenienten såsom verklig part. Men däremot måste den föregående argumenteringen sägas mycket starkt häntyda på att vår lag velat — trots det att intervenienten ej kunde karakteriseras såsom part — tillerkänna honom samma ställning i processen som en part med hänsyn till befogenheten att själfständigt utföra processhandlingar. Vi finna i den svenska lagens hållning ett stöd för att intervenienten — ehuru ej part — bör uppfattas som ett verkligt processsubjekt.

Utaf svenska processlagsförslag är det blott tvänne, som reglera de ifrågavarande instituten, nämligen Lagkommiténs² och Lagberedningens³. Till formen afvika stadgandena i dessa förslag något från bestämmelserna i 1734 års lag, därigenom att det processuella förfarande litet utförligare reglerats. I sak kunna de dock sägas nästan fullständigt återgifva den gamla lagens lära⁴. I en särskild punkt måste vi dock — i strid med uttalandena i motiverna till de båda förslagen — anse, att dessa intaga en afvikande ståndpunkt. Vi ha funnit, att intervenienten i vår mening enligt 1734 års lag borde karakteriseras såsom ett själfständigt processsubjekt, hvilket icke är part. Båda förslagen däremot behandla intervenienten såsom

¹ Att intervenienten, såsom nyss framhållits, enligt en jämförelse mellan 1 och 2 §§ i 18 kap. R. B. måste sägas klandra interventens motparts rätt, behöfver i själfva verket icke alls häntyda på att han förde någon egen talan. Den, som biträder en annans talan utan att själf äga dylik, måste ju också anses klandra motpartens rätt. — Uttrycket klandra i 2 § måste däremot afse en själfständig talan, enär tredjeman här icke biträder någon annans talan.

² Lagkommiténs förslag till rättegångsbalk. Förra delen. Om rättegång i tvistemål 1822, 29 kap.

³ Lagberedningens förslag till rättegångsbalk. Förra delen. Om rättegång i tvistemål 1849, 29 kap.

⁴ Detta framhålles uttryckligen i motiverna till båda lagförslagen. Lagkommiténs motiver till 29 kap. i förslaget uttömmas genom följande sats: Om mellankommande part har Comitéen ej föreslagit något annat, än hvad 18 Cap. Rättegångsbalken af 1734 års lag stadgar, lämpadt efter de förändringar, förslaget i öfriga delar innefattar. — I Lagberedningens motiver sägs det, att de nya ändringarne — med undantag af en, hvilken rör förfarandet — blott äro af redaktionell art.

part. Mest uttryckligt har detta skett i Lagkommiténs förslag, där det heter angående den, som gör ett med en af parterna, att det skall »öfver hans rätt dömas, samma gång, som öfver dens, med hvilken han sig förenat»¹. I Lagberedningens förslag är ordet »rätt» utbytt mot »talan»². I och för sig vore det väl logiskt riktigt att tillerkänna intervenienten i hans egenskap af processsubjekt en talan, trots det att han ej vore part. Man tänkte därvid, kanske med rätt, på ordet blott i rent processuell betydelse utan att låta det motsvaras af den materiella rätt, som är föremål för domstolens pröfning³. Det behöfver emellertid knappt påpekas, att ett dylikt användande af begreppet »talan» är stridande mot den betydelse, som detsamma — i sin släktskap med den romerska *actio* — sedan gammalt i vår rätt haft. Och att Lagberedningen ej velat tillägga begreppet någon ändrad betydelse, framgår däraf, att intet härom nämnes vare sig i lagförslaget eller i motiven till detsamma. Af dessa senare framgår däremot — såsom redan påpekats — att den ifrågasvarande ändringen af Lagkommiténs formulering blott är af redaktionell art. Att sålunda äfven Lagberedningen i sitt förslag velat göra intervenienten till part, är dessutom ganska klart däraf, att Beredningen i sitt förslag bibehållit Lagkommiténs rubrik till 29 kap.: Om mellankommande part.

18 kap. R. B. af 1734 års lag har äfven tillsvidare giltighet i Finland. I det härstädes sedan 1901 föreliggande »Förslag till lag om rättegången i tvistemål» hafva gifvetvis äfven stadgandena i 18 kap. R. B. blifvit föremål för omarbetning. Den förändring, som reglerna angående de båda instituten härigenom undergått, har — såsom motiven angifva — hufvudsakligen bestått däri, att »de olika slagen af intervention i förslaget angifvits något annorlunda än i nyssnämnda lagrum, hvilket varit nödigt för att närmare precisera dessa begrepp»⁴. De nya begreppsbestämningarne innebära — enligt vårt förmenande — ett företräde framför 1734 års lag blott så tillvida, att det af dem klart

¹ 29 kap. 2 §.

² 29 kap. 2 §.

³ I denna betydelse torde ordet — sannolikt i brist på tillgång till ett riktigare kortfattadt begrepp — vara användt i 18: 3 R. B., när det heter: finnes hans talan sådan, som i 1 § sägs.

⁴ Förslag till reform af rättegångsväsendet, II, Hfrs 1901 s. 156.

framgar, att blott den s. k. hufvudintervenienten för egen talan, under det att intervenienten i vår mening icke är subjekt i det omtvistade rättsförhållandet¹. Detta innebär emellertid ej någon kritik af lagförslaget utan står endast i öfverensstämmelse med det ofvan sagda om 1734 års lags rationella ståndpunkt i denna fråga. En anmärkning beträffande det finska reformförslagets stadgande angående biintervenienten (49 §) må dock göras. Interventen betecknas här såsom hufvudpart². Däraf följer, ehuru det ej uttryckligen i stadgandet sägs, att intervenienten vore bipart³. I detta sammanhang må blott framhållas, att införandet af ett dylikt begrepp i interventionsläran icke kan lända till något gagn men väl vara ägnadt att åstadkomma oreda och bebreppsförvirring. Partsbegreppet tillåter ej någon gradering: antingen uppträder en person i processen såsom subjekt i det materiella rättsförhållande, som pröfvas af domstolen, eller också uppträder han icke i denna egenskap. I senare fallet är partsbegreppet alldeles uteslutet, och därför kan icke heller intervenienten rubriceras såsom något slags part⁴.

¹ Hufvudintervenienten karakteriseras såsom den, hvilken gör »för egen del anspråk på den sak eller rättighet, hvarom tvist mellan tvänne parter är vid domstol anhängig», 48 §. — I 49 §, som handlar om biintervention, heter det: »Nu kommer någon i en rättegång mellan tvänne parter och säger, att hans rätt annars beröres af den utgång, målet kan erhålla: visar han skäl därtill, låte domstolen honom deltaga i rättegången för att understödja den part, om hvars talan han förenar sig. Vare han ock berättigad att få del af rättegångsskrifterna samt att framställa skäl och bevis, dem hufvudparten ej företelet».

² Sannolikt efter D. C. P. O:s (67—69 §§) och Ö. C. P. O:s (19 o. 20 §§) föredöme.

³ Såsom sådan betecknas han äfven i motiven till lagförslaget. Se Förslag etc., II, s. 157.

⁴ Vi afse gifvetvis partsbegreppet, sådant som detta begrepp allmänligen inom juridiken fattas. Se t. ex. WACH, Handbuch, s. 518 f.; WREDE, Civilprocessrätt, I, s. 173 f. — FRANCKE kallar intervenienten för bipart. Han är enligt vårt förmenande också i sin fulla rätt härtill. Han stöder sig nämligen uttryckligen därpå att D. C. P. O. i vissa stadganden betecknar intervenenten som hufvudpart. Däraf följer ju, att intervenienten vore bipart. D. C. P. O. måste nu enligt vårt förmenande antagas just genom dessa stadganden hafva uppställt ett partsbegrepp afvikande från den allmänna lärans, såvida man icke oberoende af dessa för D. C. P. O:s räkning kan utleta ett dylikt, hvarunder intervenienten kunde hänföras. Se FRANCKE, Nebenparteien, s. 1 f. — Det af v. CANSTEIN (Lehrbuch des österr. Civilprozessrechtes, I, 2 Aufl. Berlin 1892, s. 208 ff. och Z. f. C. Bd 8, s. 217 ff.,

Måste emellertid, bortsedt från det senast sagda, begreppsbestämningen i det finska reformförslaget anses riktig, så kan mot detsamma beträffande systematiseringen göras befogad anmärkning. De båda instituten behandlas i ett gemensamt kapitel (det 4:de), hvilket bär öfverskriften: »Om förening af mål och om tredje persons deltagande i rättegången». Kapitlet innehåller stadganden angående objektiv och subjektiv kumulation (43—47 §§), parts mellankommande (48 §), intervention (49 §) och litisdenuktion (50 §). Af hvad som förut sagts, är det klart, att 48 §, liksom 43—47 §§, angår förening af mål, under det att 49 och 50 §§ röra tredje persons deltagande i rättegången. Till det yttre råder sålunda full öfverensstämmelse mellan rubriken och innehållet i kapitlet, och man gör sig blott frågan, hvad som kunnat förmå förslagets upphofsmän att behandla så vidt skilda institut som kumulation och (bi)intervention utan eller efter föregående litisdenuktion under en gemensam kapitelrubrik. Vi tro, att blott ett visst svar på denna fråga kan komma i betraktande. Parts mellankommande har jämte interventionen betraktats såsom ett tredje persons deltagande i rättegången, och grupperingen i kapitlet har sålunda tänkts vara å ena sidan 43—47 §§ och å andra sidan 48—50 §§. Detta sägs uttryckligen i motiverna¹. 48 § har nu bildat den förmedlande länken mellan de båda kategorierna. Ty har man å ena sidan hufvudsakligen uppfattat parts mellankommande såsom ett tredje persons deltagande i rättegången, så har man ju dock å andra sidan ej varit blind för att den mellankommande parten öppnar ny rättegång. Den gemensamma behandling, som nu stundom kan tänkas², af den pågående rättegången och den af den mellankommande inledda innebär ju ett visst slags kumulation³. Däremot torde man ej hafva haft i sikte den kumulation, som enligt det föregående alltid uppstår genom en parts mellankommande, därför att denne »klandrar bägge delomännens rätt». Man hade nämligen då svårligen kunnat undgå att hänföra inne-

uppställda partsbegreppet, hvarunder föras hufvud- och biparter, till hvilka senare framför allt intervenienten räknas, få vi tillfälle göra bekantskap med i afd. V.

¹ Se förslag etc., II, s. 153 o. 156 f.

² Se ofvan s. 92 n. 3.

³ Se t. ex. WREDE, Civilprocessrätt, I, s. 252.

hållet i 48 § till stadgandena angående förening af mål. Därmed hade anledningen varit borta till ett sammanförande under en kapitelrubrik af stadganden angående förening af mål och tredjemans deltagande i rättegången.

Om också den nutida svenska rättsdoktrinen trots vår lags gemensamma behandling af de båda instituten fullt uppfattat väsensskillnaden dem emellan, så kan detsamma ingalunda sägas om svensk rättspraxis. Mellankommande part är en beteckning, som allmänt af våra domstolar användes icke blott för att utmärka den s. k. hufvudintervenienten utan lika bestämdt för att beteckna intervenienten i riktig mening. Och detta gäller icke blott underrätterna utan äfven de de högre domstolarne¹. Det är väl sannolikt denna omständighet, som man har att tacka för en del andra oegentligheter. I regeln torde nog dessa kunna betecknas såsom rent formella, i den mening åtminstone, att de i de konkreta fallen ej åstadkommit någon kränkning vare sig af parts eller tredjemans intressen i processen². En ledamots i Hofrätten votum i följande rättsfall³ torde emellertid visa, att det ej alltid stannar vid blott formella oegentligheter. H. yrkade i rättegång mot S., att denne måtte åläggas utbetala en summa penningar jämte ränta (redovisningsskyldighet) till H. S. invände, att L., i enlighet med särskildt kontrakt mellan S. och L., för S.' räkning afgifvit behörig redovisning till H. Denne åter anförde häremot: uppgörelsen mellan S. och L. vore utan inflytande på H:s rätt. Emellertid hade H. förmått L. att tillse vidare förskottera redovisningsbeloppet, men detta hade L. gjort

¹ Se t. ex. N. J. A. 1876 s. 13; 1877 s. 111; 1895 s. 499; 1905 s. 440. — Beakta äfven själfva referaten och dessas öfverskrifter å nu nämnda ställen samt dessutom i N. J. A. 1884 s. 193 och 1906 s. 120.

² Se t. ex. ett rättsfall, refererad i N. J. A. 1895 s. 499. I ett till K. M. fullföljt mål mellan N. å ena sidan och P. m. fl. å den andra anmälde sig B. och L. P. hos K. M. »såsom mellankommande parter och yrkade, att P. och hans medparter måtte åläggas till N. återbära den del etc.». H. D:s flesta ledamöter funno nu icke den af B. och L. P. »såsom mellankommande parter först hos K. M. förda talan kunna komma under pröfning». Oriktigt men konsekvent, ty vore intervenienten mellankommande part, så förde han äfven egen talan. Riktigare, men i samma mån inkonsekvent, biföll en ledamot den af N. fullföljda, af B. och L. P. »såsom mellankommande parter biträdda talan.»

³ N. J. A. 1905 s. 440.

under uttryckligt villkor om återbetalning. L. inställde sig i rättegången och gjorde ett med H. under förmälan, att S.' påstående, att L. skulle hafva godtgjort H. beloppet i fråga eller vore därför ansvarig, icke vore med verkliga förhållandet öfverensstämmande. Huruvida enligt svensk rätt interventionsbefogenhet kan anses tillkomma L. eller icke, skola vi ej i detta sammanhang söka afgöra. R.R:n tillät L. att uppträda såsom intervenient och afgaf en dom, hvori L:s rättsläge icke utgjorde föremål för bedömande. Detta står uppenbarligen i full öfverensstämmelse med L:s ställning i rättegången såsom icke part. Någon ändring i R.R:ns dom gjordes väl nu ej af HofR:s majoritet, men en ledamot, med hvilken en annan instämde, yttrade: »Med hänsyn till beskaffenheten af den af H. emot S. i saken förda talan och då frågan, om L. i förhållande till S. på grund af bestämmelserna uti det i saken åberopade kontraktet . . . åtagit sig redovisningsskyldighet för ifrågasvarande . . . belopp, icke i denna sak föreligger till bedömande, finner jag L. icke hafva bort tillåtas att i saken uppträda såsom mellankommande part; i följd hvaraf, hvad L. härstädes anfört, af mig lämnas utan afseende». Oriktigheten af denna motivering för L:s afvisande ligger i öppen dag, och det är lika klart, att en dylik oriktig motivering aldrig skulle kunna befaras, om man hade blicken fullt öppen för skillnaden mellan den mellankommande partens och intervenientens ställning till processen. L. uppträder blott såsom intervenient efter 18: 1 R. B. I enlighet härmed har han aldrig kunnat framställa något yrkande, att domstolen måtte upptaga rättsförhållandet mellan honom och S. till bedömande. Han har begärt att få tillträde till processen blott för att med den utredning, som han vore i stånd att åvägabringa, bidra till att H:s talan komme att bifallas. Hans anhållan att få uppträda som intervenient kan blott afslås på den grund, att han ej kan visa sannolika skäl för att han har ett interventionsintresse i lagens mening. Men detta intresse framgår däraf — såsom vi i nästa afd. skola finna — att domen, om den går intervenienten emot, utan att afgöra öfver intervenientens rätt likväl inverkar menligt på densamma. Blott på spörsmålet, om sannolika skäl förebragts eller icke för att detta intresse existerar för tredjeman, har domstolen att inrikta sig, när det gäller att svara på hans yrkande att till-

lätas uppträda i rättegången. Intervenientens rätt föreligger aldrig till bedömande i processen, och därför kan ej heller den omständigheten, att tredjemans rätt ej utgör föremål för domstolens pröfning, utgöra grund till att afslå hans begäran att få intervenera. Med att en fråga »föreligger till bedömande» afse vi här detsamma, som uppenbarligen åsyftades af den ifrågavarande hofrättsledamoten, nämligen att frågan omedelbart är föremål för domstolens pröfning och rättskraftiga afgörande. I egenskap af s. k. prejudiciellt rättsförhållande bör visserligen i vårt fall L:s rätt pröfvas af domstolen. Men en dylik pröfning beror därpå, att domen just i detta fall förutsätter, att domstolen erhållit en viss uppfattning om rättsförhållandet mellan L. och S. Interventionsbefogenheten har i och för sig ej något sammanhang med denna pröfning.

I vårt spörsmål öfverensstämmande med den ifrågavarande hofrättsledamotens votum torde man få anse utlåtandet af ett justitieråd i samma rättsfall: . . . pröfvar jag, som finner rättsförhållandet emellan L. och S. icke i förevarande sak utgöra föremål för bedömande, rättvist att etc. . . . » Emellertid är det häraf ej fullt klart, att meningen varit den, att L. på denna grund ej bort tillåtas uppträda såsom intervenient.

Ett intressant rättsfall är följande¹, hvori man torde kunna draga i tvifvelsmål, huruvida domstolarne rätt uppfattat interventionsfrågan. Å. sålde en fastighet till L. mot en köpesumma af 250,000 rdr, i afräkning på hvilken L. skulle öfvertaga inteckningar i egendomen till ett belopp af 176,000 rdr. G. och L—m, hvilka innehade ett af Å. till viss man eller order utgifvet skuldebref å 15,000 rdr., till säkerhet hvarför inteckning meddelats i den försålda egendomen före försäljningen, inledde rättegång mot L. med yrkande, att, som uti ofvannämnda 176,000 rdr efter betäckande af äldre inteckningar ingått jämpäl 10,666 rdr 67 öre, han måtte förpliktas utgifva denna summa till G. och L—m. — L. bestred käromålet, enär han icke å skuldebrefvet tecknat för bindelse att betala detsamma och enär uppgörelsen härom i köpehandlingen blott gällde mot Å. men däremot icke mot G. och L—m. På denna grund ogillades också kärandenas talan af R. R:n. — Kärandena sökte ändring i HofR:n. Här anmälde sig

¹ N. J. A. 1877 s. 111.

nu Å. »såsom mellankommande part» och yrkade, att L. måtte förpliktas att till G. och L—m utbetala den ännu oguldna delen af köpeskillingen för egendomen, som, redan då köpet uppgjordes, af L. öfvertagits och på sådan grund bort af honom utgifvas till skuldebrefvets innehafvare. L. fordrade, att hvad Å. yrkat icke måtte upptagas till pröfning, då Å. icke visat, att hans rätt vore af saken beroende. HofR:n ålade med ändring af R.R:ns dom L. betalningsskyldighet, såsom domskäl uttryckligen åberopande bl. a. Å:s ifrågavarande yrkande »såsom mellankommande part», och denna dom gillades af H. D., hvarest L. sökte ändring under påstående, att Å. måtte skiljas från saken samt R.R:ns dom fastställas.

Att domstolarne i själfva verket betraktat Å. icke såsom mellankommande part i riktig mening utan såsom intervenient, synes vara klart däraf, att Å. — trots det att L. fordrat hans afvisande — icke enligt 18:3 R. B. hänvisats att särskildt instämma sin talan till underrätten. Vi kunna emellertid för vår del icke uppfatta Å. såsom intervenient, utan vi tro, att han blott efter särskild stämning till R.R:n såsom mellankommande part bort kunna förskaffa sig tillträde till rättegången. Synpunkterna äro härvid följande. Kärandena göra i den ifrågavarande rättegången sina anspråk gällande i deras egenskap af »tredjeman» i ett tredjemansafstal, hvori svaranden är promittent och hvarur de förmena sig hafva blifvit fordringsberättigade emot denne. Å. är promissar i detta afstal. Han fordrar i rättegången, att svaranden fullgör sin prestationsskyldighet enligt aftalet och presterar till tredjeman. Är det nu ej blott en synvilla, att Å. »gör ett» med kärandena? Kan han verkligen sägas blott biträda deras talan, därför att han nu, liksom de, fordrar att svaranden betalar till dem? Detta skulle i själfva verket innebära, att Å. i processen icke ville göra gällande sin ställning såsom promissar i det ifrågavarande aftalet. Ty såsom sådan tillkommer honom i detta fall, äfven om aftalet uppfattas såsom ett tredjeman berättigande, en själfständig, af kärandenas eventuellt existerande anspråk fullt oberoende rätt att fordra prestationens utgörande till dem.¹ Antaget att vi här hade att göra med ett tredjeman berättigande afstal, så vore, teoretiskt sedt, den möjligheten icke utesluten, att

¹ Se LUNDSTEDT, Aftal ang. prest. till tredjeman, s. 232 f. f. jämte där antecknad litteratur.

promissaren förklarade sig afstå från att göra sitt eget anspråk ur aftalet gällande och skaffade sig tillträde till rättegången för att blott biträda tredjemans talan. Ett sådant handlingssätt från promissarens sida skulle icke alldeles sakna betydelse för honom¹. I vårt fall ha vi emellertid ej någon anledning att förmoda, att icke Å. i rättegången skulle vilja göra sitt eget anspråk som promissar gällande. Tvärtom är det väl ganska påtagligt, att han grundar sitt yrkande, att svaranden skall förpliktas betala till kärandena, just på sin egen rätt ur tredjemansaftalet. Att domstolarna äfven så uppfattat Å:s ställning till saken, framgår däraf, att, som nyss antydts, för den kärandenas talan bifallande domen som domskäl uttryckligen bl. a. anförts, att Å. »såsom mellankommande part» yrkat, att L. måtte fullgöra sitt åtagande i köpekontraktet med honom. Häraf torde också den slutsatsen kunna dragas, att domstolarne icke funnit, att det ifrågavarande aftalet förlänat tredjeman en fordringsrätt mot promittenten utan att det för bifall till kärandenas talan varit nödvändigt, att promissaren gjort sin egen rätt ur aftalet gällande. Är denna slutsats riktig², så synes oss ej någon tvekan kunna uppstå därom, att Å. i rättegången fört en egen själfständig talan.

Af det nu sagda synes det vara oriktigt att uppfatta Å. såsom intervenient, d. v. s. bedöma hans uppträdande i rättegången efter 18: 3, jfd med 18: 1 R. B. Väl är det sant, att han i den mening gör ett med kärandena, att han fordrar prestationens fullgörande till dem och icke till sig själf. Fasthåller man emellertid, såsom det karakteristiska för den s. k. biintervenienten, därvid, att han icke själf är subjekt för den rätt, som utgör föremål för domstolens pröfning, och att han således icke för

¹ Är aftalet sådant, att en fordringsrätt ur detsamma måste uppstå för tredjeman i samma mån som för promissaren, skola de i regeln ej vara särskildt betjänade därmed, att den senare gör sitt eget fordringsanspråk gällande. En särskild omväg kan nu sparas, om promissaren vid sitt tillträde till rättegången förklarar sig blott vilja biträda partens, tredjemans, talan. Därigenom utsätter han sig nämligen icke för möjligheten att af domstolen erhålla hänvisning att först instämma sin talan. ---

² Riktigheten af densamma stödes icke blott däraf, att R.R:n, hvarest Å. ej anmält sig, ogillat kärandenas talan, utan framför allt däraf, att en ledamot i H. D., som funnit, att Å. icke bort tillåtas intervensera, ogillat deras talan, enär aftalet mellan L. och Å. icke kunnat gifva dem något anspråk mot den förre. Se äfven LUNDSTEDT, Aftal ang. prest. till tredjeman, s. 230.

någon egen talan i vanlig mening, så förefaller det vara utesluttet att betrakta Å. såsom intervenient. Att han, trots det att han för en själfständig talan, blott fordrar prestationens utgörande till kärandena och icke till sig själf, är något rent tillfälligt och beror på den särskilda beskaffenheten af hans rätt ur tredjemansaftalet. Kan Å. alltså ej karakteriseras såsom intervenient, så är det därför ej alldeles gifvet, att han bör vara befogad att uppträda såsom mellankommande part i riktig mening, d. v. s. som s. k. hufvudintervenient. Häremot synes nämligen den omständigheten tala, att Å. ej kan sägas »klandra bägge delomännens rätt». ¹ Att Å. emellertid ej i vårt fall riktar sin talan mot både kärandena och svaranden, beror åter därpå, att hans själfständiga anspråk i detta särskilda fall — just därför att det tillkommer honom såsom promissar i ett tredjemansafstal och göres gällande af honom i en rättegång mellan tredjeman och promittenten — blott står i strid med den ena men däremot icke med den andra partens intresse. Den omständigheten, att Å. klandrar blott ena partens rätt, måste därför, som nyss antydts, framstå såsom ett rent tillfälligt moment utan rättslig betydelse beträffande Å:s ställning i processen. Fasthåller man så, att A. dock ej har något särskildt intresse i rättegången af att urgera kärandenas rätt, om blott hans egen beaktas, att han sålunda gör sitt anspråk gällande oberoende af om tredjemans talan i och för sig vore befogad eller icke, så förefaller det oss ej stå i strid med den rättsliga karaktären hos den mellankommande parten i riktig mening att uppfatta Å. såsom sådan. I enlighet härmed hade HofR:n bort förvisa Å. att instämma sin talan till R.R:n samt förklara »den lagvadda tvisten» tillsvidare hvilande. Hade åter Å. rätteligen icke kunnat uppfattas såsom mellankommande part, enär han icke »klandrade bägge delomännens rätt», så hade HofR:n bort utan vidare hänvisa Å. att på vanligt sätt utföra sin talan efter stämning samt fullt oberoende häraf fortsätta med behandlingen af det vädjade målet och afgöra detsamma ².

¹ Se ofvan s. 111 n. 3.

² Öfverensstämmande med vår uppfattning, att Å. bort behandlas såsom mellankommande part efter 18: 2 R. B., förefaller oss den från majoritetens i H. D. afvikande mening, hvilken hyllades af ett justitieråd, som fann, att Å:s talan, hvarpå L. icke inlåtit sig i svaromål annorlunda än

Om det nu anförda fallet erinrar i interventionsfrågan ett annat rättsfall¹, hvori det dock torde vara tvifvelaktigt, om H. D:s utslag grundat sig på en oriktig uppfattning om interventionens processuella innebörd. En bolagsstämma, som af vissa skäl vägrat decharge åt styrelsen, utsåg aktieägaren K. att af dessa skäl föra talan mot styrelsen. K. inledde därefter för egen del och såsom ombud för bolaget rättegång mot J. (och öfriga styrelseledamöter), med yrkande, att J. måtte åläggas utgifva visst belopp i skadestånd till bolaget för detsamma tillskyndad förlust. Under målets handläggning vid R.R:n yrkade K. för egen del jämväl, att J. måtte fällas till ansvar för oredlighet mot bolaget. Trots J:s bestridande af K:s behörighet att föra ansvartalan upptogs denna och bifölls jämte skadeståndstalan af R.R:n. I HofR:n, dit målet fullföljts, anmälde K. bolaget (med företeende af protokoll vid extra bolagsstämma) såsom mellankommande part samt tillkännagaf, att bolaget förenade sig med K. i ansvarsyrkandet. HofR:n fann ej skäl göra ändring i R.R:ns utslag. J. fullföljde sin talan. De tre justitieråd, hvilkas votum blef H. D:s utslag, yttrade beträffande den af J. fullföljda invändningen mot K:s behörighet att i målet föra ansvarstalan: att de väl funne K. i sin egenskap af aktieägare i bolaget icke äga rätt till talan mot J. i afseende å det förhållande, hvarom i målet vore fråga; men enär, sedan K. enligt det vid R.R:n åberopade bolagsstämmoprotokollet . . . af bolaget erhållit uppdrag att i anledning af nämnda förhållande anhängig göra och utföra talan mot bolagets styrelse, bolaget i HofR:n instämt i den af K. mot J. förda ansvarstalan, lämnades berörda invändning utan afseende².

under bestridande af att denna talan finge sammanblandas med den till HofR:n vädjade saken, innefattade en ny och från det emot L. vid R.R:n väckta käromål skiljaktig fråga, nämligen angående L:s förpliktelser i förhållande till Å. på grund af omförnälda köpekontrakt, hvilken fråga, såsom L. invändt, vore att bedöma efter andra skäl och grunder än den instända af R.R:n afgjorda tvisten, och således ej bort i sammanhang med denna tvist af Hof R:n omedbarligen upptagas.

¹ N. J. A. 1887 s. 398.

² Denna dom är högst oförklarlig. Det utsäges visserligen icke i densamma, att det vore fråga om en tillämpning af 18 kap. R.B. K. har emellertid i HofR:n anmält, att bolaget såsom mellankommande part genom honom såsom ombud förenade sig med K. i dennes ansvarsyrkande, och vi kunna ej finna, att någon annan grund kunde åberopas för upptagandet af bolagets

Fall, i hvilka sålunda en person, hvilken rätteligen bort behandlas såsom part, godtagits såsom intervenient, torde ingalunda vara sällsynta inom svensk rättspraxis. Mera sällan komma dock hithörande frågor att pröfvas af H. D. Vi få i nästa afd. tillfälle återkomma till detta spörsmål, betraktadt från en annan sida.

ansvarstalan, när man — hvilket torde vara det rätta och som H. D. väl trots den sväfvande motiveringen måste sägas hafva gjort (jfr. just.-r. NORBERGS votum i samma fråga) — utgår från att K. vid R.R:n icke varit behörig att föra ansvarstalan för bolaget. Den nämnda motiveringen skulle emellertid äfven kunna häntyda därpå, att den första bolagsstämmans beslut, i hvad densamma kunde utgöra grund för K:s behörighet att föra ansvarstalan för bolaget, skulle hafva kompletterats genom den extra stämmans beslut. En dylik verkan af det senare kan dock ej erhålla stöd i någon svensk rättsats. — Att 18: 1 R.B. ej kan tillämpas i detta fall, är emellertid utan hvarje slags tvifvel och torde ej behöfva närmare utredas. Bolaget borde emellertid ej heller — äfven förutsatt att det ej bestridts af J. — kunna hafva erhållit tillträde i HofR:n såsom mellankommande part (18: 3 jfd med 18: 2 R. B.). Härutinnan skiljer fallet sig från det förut anförda: K. söker göra gällande ett och samma anspråk (statens straffanspråk), som bolaget vill rikta mot J. Det beror här icke blott på en underordnad tillfällighet, att den tredje personen (bolaget) icke »klandrar bägge delomännens rätt». På grund häraf måste man instämma i det yttrande, hvarom i samma sak tre andra justitieråd enade sig: att enär K. icke i sin egenskap af delägare i bolaget varit behörig att såsom målsägare emot J. föra talan om ansvar för trolöshet mot bolaget, samt bolagets först i HofR:n framställda ansvarspåstående icke i detta mål kunde komma under pröfning, domstolarnas beslut, så vidt därigenom J. blifvit (till böter) fälld, undanröjdes.

IV.

Interventionsgrunden med särskild hänsyn till svensk rätt.

Det är uppenbart, att, hur teoretiskt än spørgsmålet om interventionens rättsgrund ter sig, det likväl måste hafva den allra största praktiska betydelse för den processuella interventionsrätten. Detta spørgsmål är nämligen snart sagt identiskt med ett annat: i hvilka fall är interventionen rättsligen möjlig? Ty i alla sådana fall måste ju äfven interventionsgrund finnas till. Och så snart denna existerar, bör däraf följa, att interventionsbefogenhet är för handen¹. Men äfven från en annan synpunkt är det af synnerligen stor vikt att ha fullt klart för sig den rättsliga grunden till att en utanför rättegången stående person erhåller befogenhet att uppträda i densamma och utföra processhandlingar. Ty först när denna grund är gifven, är man i läget

¹ För närvarande torde våra domstolars hufvudsakliga kontakt med interventionsläran begränsa sig till spørgsmålet: är tredje man befogad att intervensera, eller är han det icke? Detta är erfarenheten från underrätternas domböcker och prejudikaten utvisa i allmänhet ej något annat. Se t. ex. N. J. A. 1876 s. 38; 1877 s. 111; 1884 s. 193; 1895 s. 499; 1900 s. 121; 1901 s. 410; 1905 s. 440; 1906 s. 120. Det är dock att märka beträffande åtskilliga af de här anförda rättsfallen, att det ej är fullt klart, huruvida K. M. bedömt interventionsgrunden eller blott inriktat sig på spørgsmålet, om tredjeman kunde tillåtas uppträda som intervenient hos K. M. utan att hafva anmält sig som sådan i UR:n eller HofR:n (18: 3 R. B.). — Jfr t. ex. för fransk rätt BOITARD, Lecons de procédure civile, I, 15:e Ed. par E. GLASSON, Paris 1890, s. 590: La première et la plus importante question de la matière est celle-ci: Qui peut intervenir et dans quels cas? Toute intervention, c'est-à-dire toute demande formée, dans une instance entamée, par un tiers qui n'y figurait pas, présente donc avant tout au tribunal saisi de l'instance principale cette première question à décider: l'intervention est-elle recevable? L'intervenant a-t-il qualité?

att kunna med utsikt att lyckas gifva sig in på försöket att bestämma karaktären af intervenientens deltagande i rättegången, d. v. s. hans befogenheter och rättsliga ställning i processen. Att en klar uppfattning af interventionsgrunden är af särskild betydelse för en sådan bestämning, är för svensk rätt så mycket mera gifvet, som man ej kan hämta någon säker ledning från uttryckliga rättssatser i frågan.

Det har ofta framhållits, att interventionsinstitutet vore något, som stode i strid med den processuella grundsatsen, att parterna borde vara befogade att ensamma, ostörda af tredjeman, få utkämpa rättegången mot hvarandra och att institutet därför kunde betraktas såsom en *anomaly*¹. Utan tvifvel är detta — såsom särskildt skall visa sig senare under framställningen — en ingalunda träffande beteckning. Redan nu må blott följande anmärkningar emot densamma anföras. Man torde ej kunna säga, att det för processen vore ett väsentligt karaktärstecken, att blott parterna, själfva eller genom ombud, finge utveckla verksamhet i processen i och för sakens utredning. Redan den romerska rätten medgaf litiganten att medhafva *oratores* och *advocati*, hvilka, uppenbarligen utan att gälla som ställföreträdare, vid partens sida utförde processhandlingar. Och det anses alltjämt tillhöra god processordning, att parterna vid domstolsförhandlingarne understödjas af rättegångsbiträden². Dessa äro icke partens ställföreträdare. De måste rättsligen betecknas som utanför rättegången stående tredje personer, hvilka jämte parten utföra processhandlingar³. Vidare får man beakta, att interventionsinstitutet vunnit erkännande i de allra flesta nu gällande processrättssystem, åtminstone i dem, af hvilka vi kunna vara in-

¹ Så t. ex. BRAUER, Arch. civ. Bd 24, s. 424; SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 43 o. 46; HEYSSLER, Anmälan af SCHULTZES afhandling i G. Z. Bd 8, s. 324. — ECKSTEIN, Intervention, s. 216, påpekar, att man i praxis ej kunnat fria sig från uppfattningen af institutets anomaliska natur.

² R. B. 15: 1; lag d. 14 sept. 1906 ang. förordnande af rättegångsbiträde åt häktad.

³ Se t. ex WREDE, Civilprocessrätt I, § 36. — Kan enligt R. B. 15: 1 någon tvekan angående riktigheten häraf för svensk rätt uppstå i anledning af ordet »fullmäktig», så är sådan dock utesluten beträffande lagen d. 14 sept. 1906, enligt hvilken rättegångsbiträdet förordnas af K. B:e och sålunda icke kan vara befullmäktigadt af parten. Man beakte äfven ordalagen i R. B. 15: 1: Mannen må ock hustrun etc. . . . bistånd göra.

tresserade: i svensk-finsk ¹, norsk ², dansk ³, tysk ⁴, österrikisk ⁵, fransk ⁶ och italiensk ⁷ process. Ja, vi ha funnit talrika stadganden angående intervention redan i den romerska processrätten. Allt detta tyder ju på, att institutet icke kan undvaras i en god processordning. Detta åter måste ju innebära, att institutet, i stället för att stå i strid med processrättens väsen, vara en anomali, har hemortsrätt i ett ordnad processsystem ⁸. Vill man

¹ R. B. 18 kap.

² I norsk rätt saknas allmänna lagbestämmelser. Institutet är emellertid här antaget af sedvanerätten. Se HAGERUP, Forelæsninger I, s. 194 f. — I Udkast til lov om rettergangsmaaden i tvistemaal har interventionen blifvit sanktionerad (61 ff. §§).

³ I hittills gällande dansk rätt saknas äfven allmänna lagbestämmelser. Institutet är dock åtminstone till en del erkänt. Se t. ex. MUNCH-PETERSEN Civilproces I, s. 149 ff. — I 243 § af Lov om Rettens Pleje d. 26 mars 1909 har biinterventionen sanktionerats. Jfr 373 § i samma lag.

⁴ D. C. P. O. 66—71 §§.

⁵ Ö. C. P. O. 17—20 §§.

⁶ Code de procédure civile 339—341 art.

⁷ Codice di procedura civile 201—205 art.

⁸ Här torde vara platsen att med några ord antyda, hur det förhåller sig i den engelska processen i afseende å den hithörande frågan. Institutet intervention kan sägas saknas i Englands processrätt. Begreppet intervention finnes ej ens omnämndt hos ODGERS, The principles of pleading and practice in civil actions in the High Court of Justice, 6:th Ed., London, 1906. Frånvaron af interventionsinstitutet (i det engelska processsystemet torde emellertid i och för sig icke få betraktas såsom någon bristfällighet. Denna omständighet torde nämligen stå i samband därmed, att partsbegreppet ej erhållit någon skarp begränsning i den engelska processen. Se t. ex. den engelska processens regler angående subjektiv kumulation; ODGERS, The principles, s. 13 m. fl.). Därmed torde sammanhånga, att personer, som enligt vår rätt blott vore berättigade att intervenera i rättegången, enligt engelsk rätt redan från början kunna indragas i densamma i den formella ställningen af parter eller att de under rättegångens lopp kunna skaffa sig tillträde till rättegången såsom sådana. Beträffande subjektiv kumulation gälla nämligen i den engelska processen synnerligen liberala regler, Order XVI, rules 1—13, i »The rules of the Supreme Court», 1883. Framför allt torde här rule 11 komma i betraktande. Enligt densamma kan »the Court or a Judge . . . order that the names of any parties, whether plaintiffs or defendants, who ought to have been joined, or whose presence before the Court may be necessary in order to enable the Court effectually and completely to adjudge upon and settle all the questions involved in the cause or matter, be added». Detta stadgande torde nu i engelsk rättspraxis uppfattas så, att en person, som efter vår rätt hade befogenhet att intervenera i en pågående rättegång, kunde indragas i denna såsom part på eget ini-

nu med hänsyn till svensk rätt invända, att först 1734 års lag gifvit sin sanktion åt biinterventionen, så förlorar denna invändning all betydelse inför den omständigheten, att på de föregående

tiativ oberoende af åtgöranden från parternas sida. Till stöd härför kan anföras följande anmärkning till rule 1 (den allmänna regeln angående förutsättningarna för subjektiv kumulation) i *The Annual Practice*, 1911 (s. 176), under rubriken »Intervention by Persons not Parties»: If a person not a party seeks to intervene, he should apply by summons under rule 11 to be made a defendant, serving it upon plaintiff and defendant. — Ordet »intervention» synes alltså förekomma i engelsk rättspraxis också i en betydelse, som är besläktad med det egentliga interventionsbegreppet. I »The Rules of the Supreme Court» förekommer uttrycket »intervene» i Order XII, rr. 23 o. 24. Dessa stadganden afse tvänne särskilda processarter, »Probate actions», testamentssaker, och »Admiralty actions in rem», vissa sjörättsmål. Enligt de nämnda »rules» kan »any person not named in the writ intervene and appear in the action (as heretofore), on filing an affidavit showing how he is interested in the estate of the deceased» (r. 23, Probate intervention) eller »showing that he is interested in the res under arrest, or in the fund in the Registry» (r. 24, Admiralty intervention). Med hänsyn till tvisteföremålet i dessa processer och de ifrågakommande stadgandenas sätt att uttrycka tredjemans intresse har man ingen anledning förmoda, att det är fråga om någon intervention i egentlig mening. Tredjeman söker här att få »intervene» för att göra gällande en själfständig rättighet i processen, hvori han torde uppträda antingen såsom medpart eller såsom mellankommande part. — I *Annual Practice's* register hänvisas under uppslagsordet »Intervention» utom till de båda nu nämnda rules äfven till den efterföljande r. 25: »Any person not named as a defendant in a writ of summons for the recovery of land may by leave of the Court or a Judge appear and defend, on filing an affidavit showing that he is in possession of the land either by himself or by his tenant». »Action for the recovery of land» torde motsvara vår vindikationsprocess angående fast egendom. Se om densamma ODGERS, *Principles*, s. 17 f. m. fl. Däremot har stadgandet i r. 25 icke (såsom FAHLCRANTZ, *Om rättegångsväsendet i England*, Stockholm 1885., s. 176, synes förmena) något gemensamt med 11: 1 J. B. beträffande tredjemans ställning till processen. Denne uppträder efter r. 25 ej därför, att han befarar något regressanspråk från parten. Men onekligen erinrar hans uppträdande om den verkliga intervenientens. R. 25 syftar nämligen uttryckligen på det fall, att en annan än den, hvilken såsom ägare besitter egendomen blifvit stämd som svarande och af en anm. till stadgandet i *Annual Practice* erfar man, att detsamma företrädesvis afser det fall, att dennes »tenant» blifvit af vindikanten instämd. »The tenant» är också såsom omedelbar besittare »the proper defendant». (Jfr ODGERS a. a. s. 17). Han kan sålunda icke undanträngas ur denna roll genom ett uppträdande i processen af hans »landlord», hvilket för öfrigt synes framgå af r. 26: »Any person appearing to defend an action for the recovery of land as landlord, in re-

lagarnas tid den skarpa begränsningen af partsbegreppet saknades. Vid tiden för våra landskapslagar var det icke blott de, hvilka saken närmast angick, som fingo deltaga i förhandlingarne på tinget. Åskådningen, att rättsskipningen äfven *in concreto* angick icke blott parterna utan den församlade tingsmenigheten, gjorde, att hvar och en, som såg sin intressesfär beröras af rättsgången, ansågs vara befogad att uppträda och göra sin rätt gällande¹. Ett särskildt interventionsinstitut var här öfverflödigt.

spect of property whereof he is in possession only by his tenant, shall state in his appearance that he appears as landlord». Stadgandet i r. 25 påminner härigenom mycket om de romerska källställen, i hvilka hufvudmannen tilläts intervenera i processen, som fördes af hans procurator, enär denne genom litiskontestationen blef »dominus litis» (Ofvan s. 32 ff.). Härom erinras man äfven genom den antydda anmärkningen i Annual Practice: »This rule is to prevent collusion between plaintiff and tenant». Emellertid behandlas tredjeman uttryckligen såsom part (r. 27), något som dock efter det här ofvan sagda angående bristen på ett interventionsbegrepp i den engelska processrätten ej behöfver stå i vägen för den gjorda analogien. Jfr dock äfven institutet »nominatio auctoris» särskildt med hänsyn till föreskriften i Common Law Procedure Act, 1852, sect. 209, enligt hvilken »the tenant is bound under penalty of three Years' rent to give notice to his landlord »forthwith» of service of writ in ejectment». — Att under det engelskrättsliga partsuttrycket jämte parten äfven döljer sig det processsubjekt som vi skulle vilja kalla intervenient styrkes af befintligheten af det processuella institut, som benämnes »Third party procedure», Order XVI, rr. 48—55. Med »third party» afses nämligen en tredje person, mot hvilken ena parten, i händelse han förlorar processen, erhåller ett regressanspråk och hvilken uppträder i rättsgången efter »third-party notice» (litisdenuntiation) från denna parts sida. (ODGERS, The Principles, s. 227 f.). Om den regresspliktige tredjeman också på eget initiativ (utan »third-party notice») kunde förskaffa sig tillträde till processen för att hjälpa parten till seger och dymedelst förekomma regressanspråket, är ett spørsmål, som med hänsyn till det ofvan sagda torde böra besvaras jakande. Att de stadganden, som reglera »third party procedure», iakttaga tystnad härutinnan, har ej någon betydelse. »Third party procedure», har uppenbarligen icke tillkommit i tredjemans intresse utan i den regressberättigade partens och framför allt i det allmännas intresse. Jfr anm. i Annual Practice till r. 48 under rubriken »Object of third party rules»: »Their object is to prevent multiplicity of actions The scheme of the rules (se de följ. rules) appears to be to make the proceeding against the third party in many cases an independent proceeding in which the defendant is to be the actor». Af det sist anförda framgår, att »the third party» stundom kommer att intaga ställningen af part i egentlig mening.

¹ Jfr PLANCK, das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter, I, 1, Braunschweig 1878, s. 169.

eftersom en befogenhet, innefattande äfven en motsvarighet till hvad vi nu beteckna med interventionsbefogenhet, af den tidens rättsmedvetande uppfattats såsom af sig själf gifven. När emellertid efter landslagarnes tillkomst. processen med tiden började gestalta sig som något internt mellan domare och parter, då var det en naturlig sak, att de romerska satserna angående intervention, förmedlade genom den gemeinrättsliga doktrinen, skulle tränga fram och vinna terräng i svensk rättegångspraxis, redan innan de erhållit uttrycklig sanktion i 1734 års R. B.¹

Något helt annat än att karakterisera interventionen såsom anomalisk är att såtillvida tillägga densamma undantagsnatur, som den blott förekommer och enligt sin natur blott bör få förekomma i ett jämförelsevis litet antal rättegångar. Pröfningen i processen är strängt begränsad till det af parterna inför domstolen framlagda materiella rättsförhållandet. Därför böra parterna också så till vida få vara ensamma om striden, att hvem som helst ej erhåller befogenhet att blanda sig in i rättegången. Detta kan, bortsett från ombud och rättegångsbiträden, blott tillåtas den person, som kan påvisa alldeles särskilda skäl. Denne blir då intervenient. Vill man tala om anomali i detta sammanhang, då bör det heta, att det innebure en processuell anomali, om någon annan utanför rättegången stående person än den till intervention befogade finge lof att deltaga i parternas rättegång. Vi måste, a priori och tillsvidare, räkna med att intervenienten i öfverensstämmelse med processuella grundsatser bland utanför rättegången stående personer intager denna undantagsställning och spørgsmålet blir omedelbart: hvarför?

För att finna svaret på denna fråga ha vi gifvetvis att söka utleta de moment, som karakterisera intervenientens ställning i förhållande till processen till skillnad från andra utanför ståendes. Grunden till att dessa ej få lof att gripa in i rättegången kan i stort sedt sägas vara tvåfaldig. Dels spelar ett offentligträttsligt intresse in: då rättsskipningen är en af statens funktioner, måste staten vara intresserad af att det processuella farandet är så ändamålsenligt ordnad, att rättsskipningen kan i möjligast högsta mån fylla sin uppgift, samt skaffa garantier för

¹ Se ofvan s. 6 n. 1.

att detta intresse tillvaratages. Till detta ändamålsenliga inrättande af förfarandet hör gifvetvis en sådan ordning, att domstolarne icke kunna utsättas för risken att vid förhandlingarne besväras af ett större eller mindre antal personer, som af någon slags anledning kunde komma på idén att vilja ha sitt ord med i laget. Dels gör sig här också en privaträttslig synpunkt mycket starkt gällande. Processen har till föremål pröfningen af ett materiellt rättsförhållande. Subjekter i detta förhållande äro nu de båda parterna. Före processen var det de, som ensamma bestämde öfver gestaltningen af detsamma. Hvarför skulle nu den omständigheten, att rättsförhållandet dem emellan drages under domstolens pröfning, medföra någon förändring i detta afseende? Hvarför skulle de nu icke fortfarande med uteslutande af alla andra få ensamma göra sina rättigheter gällande och genomföra densamma inför domstolen¹? I anledning af dylika synpunkter har så den principen utbildats, att till en process hörde utom domstolen blott och bart tvänne parter, *ein Grundprincip, welches ebensowohl aus dem Wesen eines geordneten Kampfes (lis; contrad.: iurgium) als aus dem Wesen des subjektiven Rechtes und der actio als der Prozessgrundlage fliesst und die »kontradiktorische Natur« des Prozesses zur Folge hat*². Som ett korrelat till denna princip eller kanske riktigare såsom blott en annan sida af densamma var sedan den satsen gifven, att parterna hade befogade anspråk på att ostörda af tredjeman få utkämpa rättstvisten med hvarandra³. Beträffande den förstnämnda synpunkten, så torde redan a priori den möjligheten kunna förutsägas, att den helt eller delvis förlorar i betydelse gent emot de utanför rättegången stående personer, hvilka i afseende å den andra synpunkten kunna utmärkas med särskilda kvalifikationer. Härigenom är det ju att antaga, att deras antal, hvilka kunna komma ifråga till deltagande i rättegången, blir så reduceradt, att någon fara för oreda och förvirring i processen ej kan uppkomma genom att de förlänas interventionsbefogenhet.

Det gäller alltså närmast att med hänsyn till denna senare synpunkt undersöka, i hvilken mån en modifiering af densamma

¹ Se t. ex. BRAUER, Arch. civ. Bd 24, s. 424; SCHULTZE, Z. f. C Bd 2, s. 43.

² ECKSTEIN, Intervention, s. 6.

³ Se t. ex. BRAUER a. st.

gent emot vissa personer skulle för dem kunna innebära en rättsgrund för befogenheten att deltaga i andras rättegång. En synnerligen stark modifiering, ja rent af ett neutraliserande i viss mån af den ifrågavarande synpunkten måste anses föreligga gent emot en tredje person, hvilken af en part fått tillstånd eller anmodan att deltaga i rättegången såsom intervenient på hans sida. Spörsmålet blir nu, om den omständigheten, att en utanför rättegången stående person genom nu antydda särskilda förhållande till en af parterna skiljer sig från massan af utomstående, för rättsordningen har varit af betydelse, när den gifvit sin sanktion åt interventionsinstitutet. Spörsmålet skulle allmänna kunna uttryckas, huruvida institutets rättsgrund utgjordes af interveniens särskilda intresse af att interventionen komme till stånd. Att detta emellertid ej kan bilda interventionsgrund, framgår omedelbart däraf att interventionen i sådana fall, hvari interventionsinstitutet i rättsordningen är erkänd äger rum alldeles oberoende af, om intervenenten gifver sitt bifall därtill eller motsätter sig densamma¹. I annat fall skulle man ju icke i egentlig mening kunna tala om någon interventionsbefogenhet från tredjemans sida. Kan interventionen mot interveniens protester påtvingas honom, så är det också uppenbart, att hans intresse ej spelat roll såsom interventionsgrund².

¹ Vi bortse från det särskilda deltagande i rättegång från tredjemans sida, som sker efter s. k. litisdenuntiation.

² Det i texten sagda belysa vi med följande exempel. Den nyss myndigblifne A instämmer med ett fordringsanspråk af B. Anspråket är sådant, att, om A förlorar rättegången, blir hans förre förmyndare C på grund af sin bristfälliga förmyndarförvaltning skyldig att täcka A:s förlust. Ingen tvekar att här tillerkänna C befogenhet att i rättegången intervensera på A:s sida. Då denne själf gifvetvis är angelägen att få B:s talan ogillad och då för detta ändamål hjälp af hans med ställningen mera förtrogne f. d. förmyndare bör vara af stort värde för A, kan han sägas hafva ett verkligt intresse af C:s intervention i rättegången. Men i förhållande till C:s eget interventionsintresse ter sig A:s intresse onekligen beträffande interventionsbefogenheten för C som helt underordnad. Detta tar sig uttryck däri, att C:s interventionsbefogenhet otvifvelaktigt enligt de rättsordningar, som erkänna densamma, skulle stå sig äfven om A på det allvarligaste undanbåde sig hans medverkan (såvida icke A samtidigt afstod från sitt eventuella regressanspråk mot C; därmed upphörde dennes interventionsintresse att vara existent). Ett ännu klarare uttryck för den ringa betydelse, som kan tilläggas A:s intresse af C:s deltagande i processen, erhålles, om vi i vårt

I åtskilliga fall kan dock parten sägas hafva ett alldeles särskildt intresse af att intervention kommer till stånd. Vi sågo, att interventionen redan i romersk rätt gaf åt domen ytterligare den styrkan, att intervenienten ej mot densamma kunde göra gällande partens *contumacia* eller *collusio*, ehuru han i regeln kunnat detta om han icke intervenerat. Den uppfattningen torde också efter nutida rättsåskådning vara både allmän och riktig, att intervenienten måste låta domen gälla emot sig, äfven om domen ej skulle hafva bundit honom i det fall, att han icke hade intervenerat¹. Betydelsen häraf för t. ex. cessionaren i processen om

exempel antaga att B:s anspråk vore sådant, att A i händelse af processens förlust icke hade någon regressrätt mot C. Nu har denne icke längre något interventionsintresse. Men att A fortfarande kan vara starkt intresserad af sin gamle sakkunnige förmyndares hjälp i rättegången är gifvet, ja han kan t. o. m. vara så mycket mera angelägen om hans deltagande i processen, som denna nu öfverhufvud taget har större betydelse för honom, eftersom han för sin förlust ej kan hålla sig skadeslös hos C. Att emellertid denne icke för sin interventionsbefogenhet bör kunna åberopa detta A:s intresse, är klart. Visserligen gör detta, att han i förhållande till A intager en viss särställning i jämförelse med andra utanför rättegången stående personer, men någon grund för en processordning att låta just denna hans ställning utgöra interventionsgrund kan ej utletas. Vill C. för A:s skull och med hans vilja bidra till en för A lycklig utgång af processen, så kan han ju utanför rättegången med stöd af sin sakkunskap gifva honom sina råd och instruktioner, och skulle själfva processföringen behöfva anförtrösa honom, så har processordningen också härför medel till buds, i det den tillstodder A att anlita C som sitt ombud eller medhafva honom såsom sitt biträde i rättegången. — Beträffande köparens intresse af säljarens intervention i eviktionsprocessen heter det också hos ECKSTEIN, Intervention, s. 70: »Dass seine Intervention auch im Interesse des Käufers liegt, ist eine Folgeerscheinung und daher sekundär — es ist eigentlich wieder nichts anderes als eine Reflexwirkung. Und gewiss wird sich der Käufer den gut informierten Kampfgenossen gern gefallen lassen, da ja dieser zumeist in der Lage ist, der Evictionsklage die überhaupt mögliche Verteidigung entgegenzusetzen, dagegen der Käufer sich in Unkenntnis dieser Verteidigungsmittel befinden kann; und vielleicht hat dieser Umstand das Recht darin bestärkt, dem Verkäufer das Interventionsrecht zu verleihen: Rechtsgrund desselben ist doch nur das Interesse des Verkäufers, nicht das des Käufers».

¹ Jfr D. C. P. O. 68 § och härtill SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 93. Huruvida detta kan antagas för svensk rätt, är tvifvelaktigt. Att så icke är fallet förutsättes af KALLENBERG, Föreläsningar öfver lag om ändring i vissa delar af rättegångsbalken d. 14 juni 1901, II, s. 290. Vi äro däremot af annan uppfattning. Se härom under afd. V.

fordringen mot gäldenären, köparens i eviktionsprocessen, den nyblifne myndlingen i en process, hvars förlust gör honom regressberättigad mot f. d. förmyndaren o. s. v. är påtaglig. Intervenerar icke den eventuellt regresspliktige och förlorar den eventuellt regressberättigade processen, så kan den förre i den efteråt inledda regressprocessen oberoende af den ågångna domen förebbringa utredning om, att regressanpråket icke är befogadt. Har han åter intervenerat, så följer för den regressberättigade den stora förmånen att i regressprocessen kunna använda den ifrågavarande domen såsom obestriddig grundval för sitt ersättningsanspråk. I själfva verket torde man äfven kunna säga om grunden till den intervention, som BRAUER och MAXEN tillstådja den eventuellt regresspliktige i den regressberättigades process, att den ej rätteligen kan rubriceras annorlunda än som interveniens nu framhållna intresse. Blott genom antagandet af en sådan interventionsgrund kan man komma till resultatet, att intervenienten i sitt deltagande i processen icke utöfvade en honom tillkommande befogenhet och därför intog en af partens vilja fullt beroende ställning¹. Det ligger emellertid i sakens natur, att icke heller detta partens intresse kan spela den allra minsta roll som grund för tredjemans rätt att intervensera. Det är också klart, att interventionens nämnda betydelse i afseende å domens verkan mot intervenienten aldrig kan vara ändamålet med interventionen. Interventionens inflytande på domens verkan sammanhänger med institutets utnyttjande för tillfredsställelse af det utanför den ursprungliga interventionsgrunden liggande praktiska behovet af en minskning i processernas antal och ett undvikande

¹ Hos BRAUER, Arch. civ. Bd 24, s. 463 f. heter det: »Wirklich reichen seine (intervenientens) Befugnisse auch durchaus nicht weiter, als die eines Advokaten, man könnte sie im Gegentheil noch für beschränkter erklären. Der Principal hat nur bei sich zu überlegen, will ich mein eventuelles Regressrecht gegen den intervenienten aufs Spiel setzen, oder nicht. Liegt ihm daran das Rückgriffsrecht nicht zu verlieren, muss er freilich nicht nur den autor beitreten lassen, sondern er muss sich auch seiner Ansicht und seiner Vertheidigungsweise accommodiren. Liegt ihm aber hieran nichts, so kann er den Einfluss des intervenienten ganz paralysiren. Er kann zunächst erklären, dass er sich seine Beihülfe ganz verbitte». I enlighet härmed heter det å s. 465 »dass derselbe (intervenienten) in Wahrheit gar kein Recht hat zu intervenieren». — Jfr MAXEN, Z. f. C. u Pr. Bd 21, s. 399, s. 449 och s. 457.

af mot hvarandra stridiga domar och är af rent sekundär art¹. Det synes sålunda vara något alldeles gifvet, att interventionsgrunden ej kan utgöras af interventens intresse af att interventionen kommer till stånd². Att ej heller den svenske lagstiftaren uppfattat interventens intresse som interventionsgrund framgår af vår lags stadgande i ämnet, enligt hvilket tredje man tillåtes intervenera, när han visar sannolika skäl för »att saken honom eller hans rätt rör»³. Af detta stadgande framgår, såsom ju också var att vänta, att det särskilda kriterium, hvarigenom intervenienten borde utmärka sig framför andra utanför rättegången stående personer, utgöres af intervenientens eget särskilda intresse af att rättegången skulle få en viss utgång. Ändamålet med interventionen måste därför också i stort sedt vara detsamma, som vi funnit i den romerska rätten, nämligen att skaffa intervenienten möjlighet att blifva en medverkande faktor till innehållet i den dom, som, oaktadt han ej var part i rättegången, hade en viss inverkan på hans egen intressesfär. Spörsmålet koncentrerar sig nu därom, hurudan denna domens inverkan på intervenientens intressesfär måste vara för att af honom kunna åberopas som interventionsgrund. Att domens inflytande på intervenientens intressen skulle vara af så bestämdt begränsad art, — rättskrafts- eller rättsfaktumsverkan — som vi för romerska rättens del funnit, kan efter lagens, åtminstone vid första påseendet, generella stadgande ej utan närmare skäl antagas.

De tredjemans intressen, som kunna påverkas utaf domen i en rättegång mellan tvänne andra, äro af mångahanda slag. A har t. ex. med B råkat i en process, hvars för A menliga utgång skulle beröfva honom en ansenlig del af hans förmögenhet med den påföljd, att han skulle vara nödsakad att i afsevärd mån inskränka sina lefnadsomkostnader. Bl. a. äro A:s leveran-

¹ Se nedan s. 150 n. 2.

² Ännu mera gifvet förefaller det, att tredjemans interventionsbefogenhet icke kan grunda sig på motpartens intresse af att interventionen ägde rum. Den »streitgenössische» intervention, som enligt KOHLER skulle komma till stånd från den ursprunglige kärandens sida, när mellankommande parten uppträdde i en rättegång (se ofvan s. 114), måste åtminstone ofta nog sägas ha sin grund uteslutande i dennes intresse af att domen erhöile verkan äfven mot »intervenienten». Detta visar kanske bäst, att interventionsbegreppet här ej alls kan komma ifråga.

³ R. B. 18 kap. 1 §.

törer och hans tjänstepersonal intresserade af, att processen ej får denna utgång. De måste onekligen sägas ha ett understundom ganska starkt ekonomiskt intresse af att A fortfarande kan föra sitt höga lif och förbli deras afnämare i lika hög grad som förut, resp. behålla personalen i sin tjänst. Det torde dock nästan förefalla öfverflödigt att särskildt framhålla, att någon intervention i rättegången från leverantörernas eller tjänstepersonalens sida ej kan ifrågakomma. Lika litet kan interventionen vara tillåtlig för det fall, att i leverantörernas och tjänstepersonalens ställe tänkas vissa personer, hvilka sedan åtskilliga år tillbaka af A i enlighet med af honom afgifna icke förpliktande löften regelbundet erhållit större eller mindre ekonomiska understöd, hvilka de se sig gå miste om genom processens menliga utgång för A. Vore i alla dessa fall interventionen tillåten, då måste man medgifva, att den innebure en verklig processuell anomali. Institutet kunde då ej längre sägas stå i öfverensstämmelse med processens väsen och ändamål, att såsom en statligen reglerad funktion till de privaträttsliga intressenas skydd fastställa, hvad som i ett konkret fall vore rätt. All ordning och reda skulle utbytas i den största förvirring, såvidt tillräckligt stort antal intresserade gjorde bruk af sin interventionsbefogenhet, och uppgiften att fastställa rättsförhållandet mellan parterna skulle ofta nog blott genom slumpen kunna fullgöras. En »lösning», enligt hvilken vissa slag af blott ekonomiska intressen skulle afskiljas såsom dugliga till interventionsgrund eller en viss ekonomisk styrka skulle fordras hos interventionsintresset, skulle svårligen kunna åstadkommas. Vi skulle på den vägen blott föras in i en hopplös strid om svaret på frågan: hvilket ekonomiskt intresse är dugligt som interventionsgrund, eller när är ett ekonomiskt intresse starkt nog och när för svagt för att grunda interventionsbefogenhet? Att uppdraga någon rationell gräns är ej möjligt. Att åt domstolen öfverlåta befogenheten att *in concreto* afgöra, huruvida den ekonomiskt intresserade borde få intervensera eller icke, innebure gifvetvis ej någon lösning af spørgsmålet.

Redan den offentligträttsliga synpunkten kan alltså sägas tala emot en interventionsbefogenhet, som grundade sig blott på intervenientens ekonomiska intresse af ifrågavarande slag. Häremot talar äfven den ofvan anförda privaträttsliga synpunkten med full styrka. Det af de anförda exemplen framgående in-

tresset för tredjeman af tvistens utgång är ingalunda ägnadt att rubba betydelsen af det parterna tillkommande intresset att ostörda af inblandning från utomstående få ensamma utkämpa den rättsliga striden. Därför att tredjeman är ekonomiskt intresserad af utgången, är han dock icke berörd af själfva föremålet för processen, det materiella rättsförhållandet mellan parterna, i den mening, att hans egen rättsliga ställning stode i något samband med detta. Före processen har tredjeman därför ej på sitt ekonomiska intresse kunnat grunda någon befogenhet att medverka till regleringen eller omgestaltningen af rättsförhållandet mellan parterna. Processens öppnande bör nu gifvetvis i och för sig ej kunna åberopas såsom grund för befogenhet att blanda sig i parternas mellanhafvanden. Hvad som sagts om det ekonomiska intresset, gäller gifvetvis i allmänhet äfven den grupp af intressen, hvilka skulle kunna sammanfattas under rubriken etiska eller humanitära intressen, intressen som grunda sig på tredjemans vänskap eller släktskap med ena parten, stånds- eller kårintresset o. s. v. Här skulle kanske en utgallring vara tänkbar af vissa intressen, hvilkas åberopande som interventionsgrund icke skulle komma i konflikt med den offentligträttsliga synpunkten och kanske äfven skulle öfvervinna betänkligheterna med hänsyn till parternas intressen att få föra tvisten till slut utan inblandning från tredjemans sida¹. Emot dessa senare intressens upphöjande till interventionsgrundande intressen måste dock alltid den omständigheten tala, att de icke omedelbart beröras af processen. Omedelbart är tredjeman ej själf intresserad utan blott medelbart, därigenom att partens intresse står på spel. Tredjemans intresse går i själfva verket blott ut på, att partens rättsliga intresse, hvarom rättegången rör sig, ej skall blifva kränkt. Tredjeman har alltså ej ett eget intresse i rättegången och det är jämväl därför, som han ej kan tillerkännas någon befogenhet att intervensera².

¹ Härmed tänka vi på intressen, som kunde karakteriseras därigenom, att förlusten af processen för en viss af parterna medförde en djupare kränkning för tredjeman, korporation eller enskild person. Detta förutsätter emellertid, att det vore fråga om brottmål eller att processen i hvarje fall hade en kriminell anstrykning. I fransk och italiensk rätt synes spörsmålet, huruvida dylika intressen kunna grunda interventionsbefogenhet, vara ganska omtvistadt.

² Jfr WACH, Handbuch, s. 618: »Das Interesse ist das eigene des

Vi ha sett, hur den italienska medeltidsjuridiken på grund af felaktig värdesättning af vissa romerskrättsliga stadganden fattade interventionsintresset så vidsträckt, att *quale quale præiudicium* kunde åberopas såsom interventionsgrund. I detta begrepp voro äfven rent humanitära intressen inneslutna¹. Och ännu så sent som 1844 låter PLANCK dessa — med hänsyn till romerska källställen — bilda interventionsgrund². Vi sågo dock äfven, hur den gemeinrättsliga doktrinen redan från början satte in på en reaktion emot medeltidens uppfattning, och huru bemödandena gingo ut på en begränsning af interventionsintresset, hvilka tidigt kröntes med framgång i rättspraxis och till sist hade den verkan, att interventionsintresset i den tyska rikslagstiftningen begränsades till ett rättsligt sådant³. Att interveniententen skall kunna påvisa ett rättsligt intresse af att den part, på hvilkens sida han vill intervenera, vinner rättegången kan också numera sägas vara en allmän fordran inom de germanska ländernas processrättsordningar⁴.

Intervenienten. Ein unegoistisches Interesse besteht mit der civilistischen Reflexwirkung des Urtheils nicht. Das Civilrecht regelt die selbstischen, nicht die humanitären Interessen. Verwandtschaftliche, freundschaftliche, allgemein menschliche Theilnahme ist nicht das rechtliche Interesse des § 63 (n. v. 66 § D. C. P. O.). — Se äfven BEHREND'S uttalande i Zeitschrift für die deutsche Gesetzgebung, Bd 8, s. 314: »Diziplinirter Egoismus ist auch unser Privatrecht (icke blott den romerska) und am Ende wird keine Zeit und kein Volk für den Organismus des Rechts ein höheres Prädikat beanspruchen dürfen». Emot det sagda strider icke t. ex. att A, om han aftalat med B, att denne skall prestera något till C med själfständig fordringsrätt för denne, får föra talan mot B på prestationens fullgörande. Det är visserligen sant, att i denna rättegång C:s intresse står på spel. Men A gör dock äfven ett eget omedelbart intresse gällande, nämligen sitt aftalsintresse. Se härom LUNDSTEDT: Aftal angående prestation till tredjeman, s. 130 ff.

¹ WACH, Handbuch, s. 618 f.; WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 26.

² Se ofvan s. 87.

³ Se ofvan s. 85 ff.

⁴ Ö. C. P. O. har sin bestämmelse angående interventionsgrunden nästan ord för ord hämtad från D. C. P. O. (Se ofvan s. 86). Det heter i den förra, 17 § m. 1: »Wer ein rechtliches Interesse daran hat, dass in einem zwischen anderen Personen anhängigen Rechtsstreite die eine Person obsiege, kann dieser Partei im Rechtsstreite beitreten (Nebenintervention)». — Danmarks Lov om Rettens Pleje 243 § röjer oförtydligt sin nära släktskap med bestämmelserna i nämnda processordningar: »Enhver, der har en retlig Interesse i, at en Part vinder en for Retten svævende Sag, kan

Det torde emellertid kunna påvisas, att man med denna formulering ej kunnat nå fullt den begränsning och precisering, som man med densamma velat vinna. Först och främst är nämligen begreppet rättsligt intresse i sig själf något ytterst vagt¹. Omedelbart kan detsamma ej utnyttjas i interventionsläran. Man måste först närmare angifva, hvilken särskild betydelse man vill gifva begreppet såsom ett konstituerande moment i interventionsmaterien. Nödvändigheten häraf framstår synnerligen klart, när man beaktar, att intressets rättslighet kan tänkas taga sig uttryck bl. a. just däri, att det bildar rättslig grund för interventionsbefogenhet. Ty har tredjemans intresse af processens utgång den rättsliga verkan, att det konstituerar hans befogenhet att intervenera i rättegången, så måste det nämnda intresset onekligen redan af detta skäl sägas vara rättsligt. Framförallt synes oss ologiskheten blifva påfallande, när man motiverar de etiska eller ideella intressenas afskiljande från de interventionsgrundande intressena därmed, att de förra icke vore rättsliga. Vänskaps-, släktskaps-, allmänna humanitets- eller kär-intresset o. s. v. af att en viss utaf parterna i en pågående rättegång utgår som segrare kan, i och för sig betraktadt, lika litet påstås vara icke rättsligt som rättsligt. Denna synpunkt kan öfverhufvud taget icke anläggas på sådana intressen, sedda isolerade. De ha ej en sådan riktning, att de kunna tänkas på rättslig väg realiserade. Är det denna omständighet som åsyftas, när man afskiljer dylika intressen såsom icke rättsliga från interventions-

indtræde i Sagen till denne Parts Understøttelse og faa Adgang til at ytre sig i Sagen i Overensstemmelse med de nærmere Regler i Kapitlet 33». — Beträffande svensk rätt se KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 69 ff. Det heter s. 69 n. 2: »Hans (biintervenientens) syfte är att bevaka sitt eget rättsliga intresse — det intresse, som gifvit anledning och berättigat till interventionen — och detta intresse är sådant, att det tillgodoses därigenom, att ena parten segrar». WREDE, Civilprocessrätt I, s. 255, fordrar i öfverensstämmelse med tyska och österrikiska processlagarne såsom materiell förutsättning för intervenientens befogenhet, »att han har ett rättsligt intresse af den förut anhängiga processens utgång». — HAGERUP använder för norsk rätt en annan formulering, Föreläsningar I, s. 195. Här om nedan s. 150 n. 2 in fine. — 61 § i det norska Udkast til lov om rettergangsmaaden i tvistemål öfverensstämmer med de anförda processlagarne.

¹ Jfr WACH, Handbuch, s. 617. »Ihn an und für sich zu erörtern ist ohne Frucht».

intressena, så måste väl syftet vara riktigt, men formuleringen är af antydt skäl fullt ologisk. Ty först i samband med spörsmålet, om bärarne af dessa intressen böra få åberopa dem för sin befogenhet att intervensera i processen (eller möjligen för någon annan befogenhet) uppstår frågan, om de ha rättslig betydelse eller icke. Grunda de befogenhet för sina subjekter att intervensera, så äro de rättsliga; kunna de ej detta, så ligger däri, att de äro icke rättsliga intressen. Man har sålunda rört sig i en cirkel, när man argumenterar: de nämnda intressena grunda ej befogenhet att intervensera, enär de ej äro rättsliga. De äro nämligen icke rättsliga, enär de ej grunda interventionsbefogenhet¹.

För användbarheten af begreppet rättsligt intresse såsom interventionsgrund är det emellertid ej tillräckligt, att en restriktion på förhand göres angående betydelsen af ordet i syfte att undvika den antydda oegentligheten. Också med en dylik restriktion torde det rättsliga intresset ej lämpa sig som interventionsgrund. Äfven i åtskilliga sådana fall, hvori tredjemans intresse kan visas vara rättsligt, måste det nämligen likväl sägas vara oförmöget att konstituera någon interventionsbefogenhet. I exempel sådana som de ofvan använda angående leverantörernas, tjänstepersonalens eller understödstagarnes interventionsmöjlighet är det visserligen sant, att det ifrågavarande kriteriet med fördel kunde anlitas. Men om exemplen på följande sätt varieras: A:s många understödstagare ha af honom erhållit rättsligen relevanta löften och frukta nu, att A:s förmögenhet efter processens slut ej skall förslå till understödets utbetalande, leverantörerna befara, att A:s ekonomiska ruiner genom en eventuell förlust i processen blir så fullkomlig, att han ej kan likvidera deras räkningar och tjänstepersonalen, att han ej skall kunna fullgöra kontrakten med densamma, då grunda samtliga dessa interven-

¹ Att detta resonemang icke bör uppfattas såsom någon slags »advokatur» utan att det har en viss betydelse, torde visas bl. a. däraf, att en så berömd processualist som J. W. PLANCK — såsom ofvan framhållits — fordrar, att tredjeman för sin interventionsbefogenhet skall kunna åberopa ett rättsligt intresse, som stundom kunde vara »nur das allgemeine Interesse der Gerechtigkeit, sogar mütterliche pietas gegen den Sohn». PLANCK, Mehrheit, s. 161. Märk för öfrigt likheten mellan PLANCKS och D. C. P. O:s formuleringar i afseende å interventionsintressets bestämmande. (Se ofvan s. 87.)

tionssökande sina för interventionsbefogenheten åberopade ekonomiska intressen på fordringsrätter mot A. I enlighet härmed måste väl dessa intressen sägas vara rättsliga. Med den allmänna formuleringen, att det rättsliga intresset utgjorde interventionsgrund, måste de nämnda utanför rättegången stående personerna anses befogade att intervensera i A:s process. Det kunde möjligen vid första påseendet förefalla tämligen plausibelt att låta skillnaden mellan fallen, allteftersom tredjemans ekonomiska intresse hvilade på en fordringsrätt eller icke hade denna bakgrund, motsvaras af olikhet i afseende å interventionsspörmålets besvarande och i förra fallet anse, att det åberopade intresset verkligen utgjorde interventionsgrund¹. En dylik upp-

¹ I den franska civillagen (icke processlagen) har borgenärens befogenhet att intervensera i gäldenärens process blifvit sanktionerad. Se i det följ. — Den franska lagen synes emellertid här intaga en ståndpunkt, som förefaller oss fullständigt irrationell, i det interventionsbefogenheten ej gjorts beroende af att gäldenären vore insolvent eller med processens förlust blifve detta. Förblifver gäldenären också efter processens förlust fullt solvent, så kan ju öfverhufvud taget ej något behof föreligga för borgenären att intervensera i densamma, enär domen ej åstadkommer något slags men för honom. — Hafva vi fattat ECKSTEIN rätt, så hänför han de ifrågavarande ekonomiska intressena, såsom rättsliga intressen, till de interventionsgrundande, hvarvid han menar sig blott fullfölja ett rent konsekvent resonemang. Han resonerar: hvarje domens skadliga verkan för en tredjes rättsfär (detta ord fattar han tydligen i en så vidsträckt mening, att icke blott själfva rättigheten utan äfven dess ekonomiska värde faller därunder) grundar uppenbarligen för denne ett intresse att få intervensera. Spörmålet är blott, om detta intresse äfven bör berättiga honom till intervention. Härtill svarar ECKSTEIN de lege ferenda: »Jede Art von Urteilstwirkung auf fremde Rechtssphäre berechtigt zur Intervention. Denn es ist nicht der geringste Grund vorhanden, gewissen Urteilstwirkungen auf fremde Rechtssphären erhöhte Bedeutung durch Gewährung des Interventionsrechtes an den Betroffenen beizulegen. Es war vom Anfange an schon ein Missgriff, ganz bestimmte Urteilstwirkungen herauszugreifen, und das durch sie hervorgerufene Interventionsinteresse allein mit dem Interventionsrechte auszustatten, das Interventionsrecht also in solcher Weise zu beschränken. Die Römer haben das nicht gethan. Die hieher gehörigen Quellenstellen enthalten nur Beispiele und schon ihr allgemeines »cuius interest« hätte davor warnen sollen, eine Beschränkung des Interventionsrechtes auf die Fälle jener Beispiele und höchstens noch ganz analoge eintreten zu lassen, wie es im jüngsten gemeinen Rechte geschah . . . Ausgeschlossen bleiben nur freundschaftliche, verwandtschaftliche, Ehren-, Standesinteressen u. s. w. . . . Ob Rechtsidentitätsverhältnis besteht ob ein Rechtskonditionalverhältnis

fattning vore dock otvifvelaktigt mycket förhastad. Emot den samma kunna nämligen i själfva verket alldeles samma skäl anföras som mot interventionsbefogenhetens medgifvande i de ifrågavarande exemplen i deras först framställda form. Mot interventionsbefogenheten för de fordringsberättigade talar först och främst den offentligträttsliga synpunkten, statens intresse af att processen förlöper på ett praktiskt och ändamålsenligt sätt. I en stor mängd förmögenhetsrättsliga processer skulle domstolarne vara utsatta för risken att formligen omsvärmas af intervenienter, hvilka stödde sin befogenhet på en större eller mindre fordran. Så snart utredning kunde förebringas för att partens activa icke fullt täckte hans passiva, eller att den ekonomiska ställningen skulle blifva sådan i händelse af rättegångens förlust, skulle borgenärernas, åtminstone de oprioriterades, befogenhet att intervenera vara för handen. Men äfven den andra synpunkten, angående parternas intresse att, ostörda af tredjemans inblandning i tvisten, få utagera denna med hvarandra ensamma, talar med oförminskad styrka mot borgenärernas befogenhet att i deras egenskap af borgenärer intervenera i gäldenärens process. Tvistens föremål är fortfarande ett materiellt rättsförhållande,

vorliegt oder eine Pflichtbedingtheit, ob durch das Urtheil die Ausübung fremden Rechtes beeinträchtigt oder die wirtschaftliche Seite desselben in Frage gestellt wird — es ist einerlei. In einem Falle Intervention zu gestatten, in anderen zu versagen, dazu fehlt jeglicher Grund. So war auch die in Gesetze aufgenommene Einschränkung auf die bekannten beiden Kategorien unbegründet, und es war ein grosser Fortschritt, als man in Gesetzen und Entwürfen . . . zur klassischen Einfachheit des Satzes zurückkehrte: Wer ein rechtliches Interesse am Ausgange eines fremden Streites hat, kann intervenieren». ECKSTEIN, Intervention, s. 207—209. Beakta äfven n. 1 å sid. 207 *ibid.* Sedan han här med rätt framhållit, att interventionsintresset förutsatte, att domen kunde medföra skada för tredje man och att därför »die Erbschaftsschuldner» icke hade något intresse af att intervenera i arfstvisten, eftersom det vore likgiltigt, till hvem de måste betala, frågar han: »Ob die Erbschaftsgläubiger ein Interventionsinteresse haben? Wach negiert es, weil sie kein Recht auf Solvenz des Erben haben. Aber Recht und Interesse ist zweierlei». Oss synes, att det är just detta som af ECKSTEIN förbises. — Felet hos ECKSTEIN kan karakteriseras så, att han efter ordalagen godkänner satsen: Wer ein rechtliches Interesse etc. En dylik regel hade visst icke sanktion i romersk rätt. Med »is cuius interest» afsågs blott den, som kunde åberopa »iusta causa», och detta kunde blott den, som kunde visa, att domen hotade att försämra hans rättsliga icke blott ekonomiska ställning. Se ofvan t. ex. s. 69.

i hvilket parterna ensamma äro subjekt. Genom erhållandet i och för sig af en fordringsrätt mot en af parterna kan en tredje person icke komma i någon sådan relation till det särskilda rättsförhållande, som är processens föremål, att därmed hans befoogenhet att medverka till en dom öfver detsamma kunde vara motiverad. Därför bör den fordringsberättigade i denna sin egenskap lika litet som en annan af rättegångens resultat blott ekonomiskt intresserad kunna ha något anspråk på att få intervensera i processen¹. Detta är också säkerligen den allmänna uppfattningen inom de germanska ländernas rättspraxis och doktrin, trots D. C. P. O:s och Ö. C. P. O:s allmänna stadganden om det rättsliga intresset såsom interventionsgrund².

¹ Jfr följande uttalande af JEHRING, *Gesammelte Aufsätze*, Bd 2, s. 141, cit. efter MENDELSON, a. a. s. 319: »Betrachten wir einmal das Rechtsverhältnis zwischen Gläubiger und Schuldner. Bei allem was letzterer thut und unterlässt, ist ersterer im höchsten Grade interessiert Wohin aber würde es führen, wenn der Gesetzgeber ihn gegen die Gefahren dieser seiner Mitleidenschaft sichern wollte? Eine solche Sicherung der mittelbar beteiligten Personen wäre ein völlig abenteuerlicher Gedanke; die bei der betreffenden Handlung unmittelbar beteiligte Person, der eigentlich Berechtigte, würde aufhören der Berechtigte zu sein und das Werkzeug, der Sklave fremder Interessen werden».

² Så framför allt FRANCKE, *Nebenparteien*, s. 16; SEUFFERT, Anm. 2 c till 66 §; SKEDL, *Das österreichische Civilprozessrecht*, I, Lpz 1900, s. 360 f. och POLIAK, *System des österreichischen Zivilprozessrechtes*, Wien 1906, s. 142; men äfven, ehuru icke lika uttryckligt, WACH, *Handbuch*, s. 617 ff., särskildt s. 620; GAUPP-STEIN, Anm. II B till 66 §, och STRUCKMANN-KOCH, Anm. 2 till 66 §. Se dessutom nedan s. 149 n. 2. SEUFFERT motiverar borgenärernas uteslutande från interventionsbefogenheten därmed, att de blott hade faktiskt men ej rättsligt intresse af ena partens seger. Af det i texten sagda framgår emellertid, att med denna distinktion i själfva verket blott sådana ekonomiskt intresserade, hvilka icke grundade sitt intresse på någon rättighet, kunde uteslutas från interventionsbefogenheten, så länge ej en restriktion i ifrågavarande afseende beträffande betydelsen af begreppet rättsligt intresse blifvit gjord. — Med SEUFFERT synes väl äfven PETERSEN, Anm. II D 12 till 66 §, öfverensstämma: »Der Gegensatz zum rechtlichen Interesse bilden Interessen von rein thatsächlicher (wirtschaftlicher) Natur». Emellertid är det tvifvelaktigt, hvad han afser med följande uttryck (ibid. 13): »Ein eigenes (interventionsgrundande) Interesse kann aber auch ein Gläubiger an einem von seinem Schuldner geführten Prozesse haben, wenn dadurch seine eigenen Rechtsverhältnisse berührt werden». Det ligger väl närmast att antaga meningen vara den, att borgenären hade ett interventionsintresse, om gäldenärens förlust af processen hade inverkan i afseende å solvensen.

Mot de anförda utländska lagarnas formulering, enligt hvilken den kunde intervenera, som hade ett rättsligt intresse af att en viss af parterna afginge med seger¹, kan i ytterligare ett afseende göras anmärkning. Ty bortsedt från de nu gjorda invändningarne mot interventionsgrundens begränsande genom begreppet »rättsligt intresse», är det oriktigt att säga, det intervenienten har ett rättsligt intresse af att ena parten vinner rättegången. Ett intresse med denna riktning kan aldrig ha något annat än en rent etisk karaktär och måste i enlighet med det förut sagda för lagstiftaren vara fullt ligkiltigt. Ingen utomståendes rätt kan i och för sig bli kränkt, därigenom att en viss part förlorar rättegången. Ingen utomstående kan därför ha någon rätt att fordra, att någon viss part vinner rättegången. Riktigheten häraf gäller äfven för det fall, att processen angår en sådan sak, att domen i sina verkningar, om den ginge den ifrågavarande parten emot, måste tangera den utanför ståendes rättssfär. Denne bör fortfarande icke kunna fordra, att en viss af parterna vinner rättegången utan blott att han får medverka till domens innehåll och i mån af sin förmåga bidra till att detta blir för hans egen rätt så gynnsamt som möjligt².

Tillsvidare hafva vi alltså ej kommit längre än till påståendet, att det särskilda kriterium, hvarigenom intervenienten skulle utmärka sig framför andra utanför rättegången stående personer, utgjordes däraf, att han var bärare af ett särskildt slags intresse i afseende å rättegången, hvilket af lagstiftaren tillgodosetts så, att han erhållit tillstånd att intervenera i densamma. Vilja vi söka utforska den närmare arten af detta intresse, så böra vi gifvetvis utgå därifrån, att för lagstiftaren alla andra intressen

Borgenärens egna rättsförhållanden kunna ju därigenom i viss mening sägas beröras. Hafva vi nufattat PETERSEN rätt, så kan hans resonemang anföras till stöd för att distinktionen faktiskt och rättsligt intresse ej kan leda till borgenärernas principiella uteslutande från interventionsbefogenheten. — Betr. ECKSTEIN se ofvan s. 145 n. 1.

¹ Liknande formulering äfven hos WREDE. Se ofvan s. 142 n. 4.

² Det förtjänar särskildt att framhållas, att KALLENBERG — synbarligen för att undgå denna oegentlighet — icke accepterat den utländska formuleringen utan gjort följande enligt vårt förmenande fullt befogade omskrifning: »... och detta intresse är sådant, att det tillgodoses därigenom, att ena parten segrar». Se ofvan s. 142 n. 4. Beakta äfven den i detta afseende riktiga formuleringen hos PLANCK. (Ofvan s. 87).

äro likgiltiga än de, som kunna göras rättsligen gällande. Vi hafva nämligen ingen särskild anledning att förmoda, det lagstiftaren just vid interventionsinstitutet skulle tillerkänna det rent ekonomiska eller moraliska intresset någon rättslig betydelse¹. De intressen, hvarom här är fråga, böra alltså grunda sig på rättigheter, och intervenienten måste därför sägas inneha en viss rättslig ställning, hvarigenom han skiljer sig från andra utomstående. Arten af denna rättsställning måste nu framgå däraf, att densamma föder intresse med afseende å rättegången samt att lagstiftaren tillgodoser detta intresse därmed, att han bryter exklusivitetsförhållandet i processen och låter intressets bärare deltaga i rättegången för att komma i kausalförhållande till domen. Däraf måste det åter vara ganska klart, att den rättsställning, som innehas af intervenienten, måste vara sådan, att domen i rättegången kunde utöfva ett menligt inflytande på densamma. I stället för den allmänna vilseledande och, efter hvad som här ofvan påvisats, i olika afseenden oriktiga satsen, att intervenientens särskilda ställning, jämförd med andras, i förhållande till rättegången utmärktes genom hans rättsliga intresse af att en viss af parterna vunne processen, bör därför såsom det utmärkande kriteriet för biintervenienten angifvas, att han är subjekt i ett rättsförhållande af den beskaffenhet, att detsamma skulle till intervenientens skada påverkas genom en dom, som, materiellt oriktig, ginge en viss utaf parterna emot². Därmed har intervenientens

¹ I det nu sagda ligger icke någon motsägelse till det, som ofvan s. 143 f. yttrats.

² I D. C. P. O:s och Ö. C. P. O:s stadganden inlägges i den hithörande litteraturen väl också i allmänhet den betydelsen — trots de bristfälliga formuleringarne — att interventionsintresset måste framgå däraf, att domen, om den ginge en viss af parterna emot, medförde en förändring af tredjemans rätt. Se t. ex. WACH, Handbuch, s. 618—621; FRANCKE, Nebenparteien, s. 14; SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 35; SCHMIDT, Lehrbuch des deutschen Civilprozessrechts, Lpz. 1898, s. 873; BUNSEN, Lehrbuch des deutschen Civilprozessrechts, Berlin 1900, s. 143; WEISMANN, Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechts I, Stuttgart 1903, s. 493; HELLWIG, Lehrbuch des deutschen Civilprozessrechts, II, Lpz 1907, s. 482; SKEDL, Civilprozessrecht I, s. 360 ff. POLLACK, System s. 143; WALSMANN (efter FRANCKE), Streitg. Nebenintervention, s. 128; GAUPP-STEIN, Anm. II B till 66 §; PETERSEN, Anm. II D till 66 §; SEUFFERT, Anm. 2 c. till 66 §; STRUCKMANN-KOCH, Anm. 2 till 66 §.

undantagsställning verkligen erhållit en rationell grund. Rent processuella (alltså offentligträttsliga) hänsyn samt framför allt den väl grundade uppfattningen, att parterna böra vara befogade att ensamma inför domstolen sköta en tvist om rättigheter och förpliktelser, för hvilka blott de själfva äro subjekt, leda därtill, att tredje personer äro uteslutna från att uppträda och förhandla i andras rättegång. Men däraf, att processen ej blott är till för sin egen skull och ej heller blott för de i det konkreta fallet tvistande parternas skull utan för att i allmänhet upprätthålla den bestående rättsordningen och skydda samhällsmedlemmarnes rättsliga intressen — däraf följer att exklusivitetsprincipen icke får urgeras på bekostnad af integriteten i rättsförhållanden, för hvilka andra än parterna äro subjekt. De processuella hänsynen, hvilka fordra upprätthållandet af processens exklusiva förlopp, kunna näppeligen sägas äga någon större betydelse gent emot sådana personers deltagande i rättegången, hvilka efter det sagda kunna vara intervenienter, enär deras antal åtminstone i regeln ej kan blifva så stort, att rättegångens ändamålsenliga förlopp i nämnvärd grad kunde äfventyras. Tvärtom torde ofta nog genom dylika personers deltagande i rättegången på grund af deras ställning till tvisten en allsidig och grundlig utredning af saken befrämjas¹. Så snart processens absolut exklusiva förlopp mellan parterna skulle kunna innebära en fara för kränkning af tredjemans rätt, måste man därför fordra, att denna exklusivitet begränsas därigenom, att tredjeman får tillträde till rättegången. Detta blir den nödvändiga motvikten mot den fara, som hotar honom genom exklusivitetsprincipens stränga urgerande. Såsom sådan motvikt ha vi att fatta den utbyggnad på processen, hvilken såsom processuellt institut bär namnet biintervention. Att här tala om en anomali är lika obefogadt som att på straffrättens område beteckna nödvärnsrätten eller nödrätten som en anomali. Interventionen och dessa institut hafva en fullt analog uppkomstgrund. De gå alla ut på detsamma: att vara neutraliserande faktorer vid kollision mellan tvänne intressesfärer². Däraf följer

¹ Att det betraktats så af den svenska lagstiftningen, därom vittnar ju sanktionerandet af den rekvisitoriska litisdenuktionen (ofvan s. 111 n. 3 in fine).

² Det är enligt vårt förmenande hufvudsakligen denna intressekollision, som måste betonas såsom den legislativa grunden till institutets sank-

äfven, att interventionsbefogenheten, såsom redan antagits, blott är grundad, om parternas rättegång eventuellt slutar med en dom, som åstadkommer ett ofördelaktigt inflytande på tredjemans

tionering i processrätten. Att man så ofta kunnat tala om dettas anomaliska karaktär, torde just sammanhånga därmed, att den ifrågavarande materiellt-rättsliga synpunkten ej beaktats. Man har i stället fäst hufvudvikten vid institutets rent praktiska ändamålsenlighet. WACH synes t. o. m. blott hafva tänkt sig denna såsom den legislativa grunden till institutet: Die Nebenintervention verdankt ihr Bestehen dem Bedürfnis einer Verringerung der Prozesse und des Vermeidens ihrer widersprechenden Resultate. (Handbuch s. 613). BRAUERS lära, att interventionen aldrig kunde hafva sin grund däri, att domen bildade res iudicata för tredjeman, utan att interventionen tvärtom tilläts honom, på det att domen också måtte innebära ett afgörande öfver hans rätt (se ofvan s. 88 n. 2), sammanhänger synbarligen med ett alltför högt uppskattande af dessa båda moment. Se BRAUER, Arch. civ. Bd 24, s. 448. WACHS nyssanfödda påstående måste betecknas såsom, minst sagdt, i hög grad öfverdrifvet. Erfarenheten från både romersk och modärn rätt visar oss, att de af WACH framhållna momenten ensamma ingalunda kunna hafva varit tillräckliga att motivera institutets sanktionering i processrättssystemen. Hade behovet af processernas minskning i antal och undvikandet af mot hvarandra stridande domar haft afgörande betydelse, skulle interventionsinstitutet haft en annan förekomst, än det hade i romersk rätt och har i gällande rättsordningar. Man skulle då dels icke hafva tillåtit interventionen, blott när ett visst slags intresse förefunnes å intervenientens sida, och dels skulle man i en betydande grupp fall, de s. k. rättskraftsfallen, hafva förvägrat tredjeman interventionsbefogenhet trots hans starka intresse af att få medverka till domens innehåll, enär det ifrågavarande behovet här ej existerade. Det är alltså ganska tydligt, att den ofvan omnämnda intressekollisionen måste hafva haft legislativ betydelse. Af det i texten sagda förefaller det också vara klart, att densamma ensam måste vara tillräcklig att grunda interventionsinstitutets sanktionering. Därutaf följer också, att institutet skulle hafva trängt sig fram i processrätten, alldeles bortsedt från det af WACH åberopade behovet. Interventionens tjänlighet till minskning af processernas antal och undvikande af mot hvarandra stridiga domar kan ej förnekas men bör enligt vårt förmenande här blott komma i betraktande såsom ett rent sekundärt moment: institutet medför stor praktisk nytta utöfver sitt egentliga ändamål. Se beträffande WACHS uttalande äfven ECKSTEIN, Intervention, s. 4 n. 2. — SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 42 synes i afseende å den legislativa grunden vilja likställa institutets tjänlighet till minskning af antalet processer med tredjemans intresse att få blifva medverkande till innehållet i domen. Enligt det föregående kan ej heller detta vara riktigt. — Den nutida s. k. hufvudinterventionen däremot kan hufvudsakligen tacka det af WACH framhållna behovet för sin tillvaro, framför allt såvidt det gällde minskning af processernas antal. Själfva ändamålet med detta institut är nämligen just att åstadkomma

rättsläge¹. Däremot skulle ej något giltigt interventionsintresse kunna sägas föreligga om domens inverkan på tredjemans rätt blott kunde vara af förmånlig art. Den praktiska betydelsen af

ett definitivt afgörande beträffande de ursprungliga parternas och tredjemans rätt vid ett och samma tillfälle och därmed förekomma, att tredjemans rätt blefve föremål för särskild process. Synpunkten af regulator vid kollision mellan parternas intresse att ensamma få utkämpa tvisten å ena sidan och tredjemans i texten framhållna intresse å andra sidan ligger ej bakom såsom legislativ grund till hufvudinterventionen. En dylik intressekollision kan väl tänkas afhjälpt genom tredjemans uppträdande som mellankommande part; men det föreligger då ett af de undantagsfall, hvori tredjeman i brist på tillgång till möjligheten att uppträda som mellankommande part skulle kunnat uppträda som intervenient. (Se ofvan s. 100 ff.). När parts mellankommande har en dylik effekt är denna alltså blott af sekundär art. — Vi ha funnit intressekollisionen klart och tydligt framhållen såsom den synpunkt, hvarunder man har att betrakta interventionen, blott hos tvänne processualister, HAGERUP och MUNCH-PETERSEN. »Udgangspunktet maa her vistnok være, at inblanding af en oprindelig udenforstaaende tredjemand alene kan finde sted, hvor de interesser, der knytte sig hertil, er stærke nok til at opveie den interesse, som parterne har af selv at bevare eneherredømmet over processen». HAGERUP, Forelæsninger I, s. 195. Jfr MUNCH-PETERSEN, Civilproces I, s. 149. Man beakte dock, att dessa båda författare hafva icke blott vår intervention utan äfven den s. k. hufvudinterventionen i sikte.

¹ Jfr förutsättningen för den franskrättsliga »tierce opposition» enligt 474 art. i Code de procédure civile: »un jugement, qui préjudicie à ses droits». Att domen, om den går en viss af parterna emot, icke blott skall inverka förändrande på tredjemans rätt utan att det måste vara fråga om en för honom menlig inverkan betonas i allmänhet icke inom litteraturen såsom innebörden i D. C. P. O:s och Ö. C. P. O:s stadganden angående interventionsgrunden. (Se nästa not.) Af de å s. 149 n. 2 nämnda författarne är det blott WACH, HELLWIG och GAUPP-STEIN, som särskildt framhållit detta moment. Så äfven ECKSTEIN, Intervention, s. 207. Vi ha ofvan (s. 149) antydtt, att interventionsintresset förutsätter, att tredjeman med hänsyn till det konkreta rättsläget blefve lidande genom en oriktig dom. (Så äfven HELLWIG. Lehrb. II, s. 482.) Detta öfverensstämmer därmed, att interventionens rätta ändamål gifvetvis blott kan vara att gifva tredjeman tillfälle att medverka till en materiellt riktig dom. Emellertid har ett betonande häraf ej någon särskild praktisk betydelse, eftersom man öfverhufvud taget icke och ännu mindre på det tidiga stadium, då frågan, om intervenienten bör erhålla tillträde till processen eller icke, skall afgöras, vet, huruvida det är en materiellt riktig eller oriktig dom, som kommer att skada intervenienten.

denna distinktion torde dock ej vara stor ¹. Kan en dom som bifaller interventens talan gagna intervenientens rätt, så skall väl i regeln enligt sakens natur en dom, som går i motsatt riktning lända honom till men. — Som en gifven konsekvens af den anlagda intressekollisionssynpunkten följer, att den rätt, till hvilkens skydd intervenienten uppträder, ej behöfver försämras just genom den ofördelaktiga domen. Det är tillräckligt, att denna åstadkommer en sådan rättslig situation, att intervenientens rätt råkar i fara att försämras genom åtgärder, hvilka det ej står i intervenientens makt att hindra.

Af den anförda satsen framgår äfven, att interventionsspörsmålet blifvit här ofvan riktigt besvaradt, när borgenären ej ansågs kunna åberopa denna sin egenskap för befogenheten att få intervenera, oafsedt om processen innebure fara för gäldenärens solvens eller icke. Borgenärens fordringsrätt blir ej i minsta mån kränkt genom den emot gäldenären gående domen. Efter denna likaväl som förut innehar han sitt anspråk. Och detta kan han göra rättsligen gällande, alldeles så som om gäldenären antingen vunnit processen eller ock icke varit invecklad i någon dylik. Då domen alltså ej kan sägas influera på borgenärens rättsliga ställning, så föreligger här ej heller något skäl för borgenären att erhålla interventionsbefogenhet. Gifvetvis kan domen medföra en ytterst menlig inverkan för den förlorande partens borgenärer, i det genom densamma partens insolvens kan inträda eller ökas. Men denna försämring rör icke borgenärernas rätt, den är af rent ekonomisk, faktisk art ². Det vore nu obefogadt att beteckna

¹ Detta skall särskildt visa sig vid behandlingen af interventionsgrunden i regressfallen. Af skäl, som där skola framgå, finna vi, att praktiskt taget någon anmärkning näppeligen behöfver framställas mot t. ex. följande formulering: »Der Ausgang des Prozesses muss auf ein Rechtsverhältnis des Intervenienten vorteilhaft oder nachteilig einwirken», STRUCKMANN-KOCH, Anm. 2 till 66 §. Liknande formulering hos WEISMANN, Lehrbuch, s. 493, och WREDE, Civilprocessrätt I, s. 255 (cit. i n. 3 å s. 171).

² Att hans intresse emellertid så tillvida måste sägas vara »rättsligt», som det hvilade på ett obligatoriskt rättsförhållande, har ofvan betonats. Man märke därför oegentligheten i t. ex. denna formulering: »Der Ausgang des Prozesses muss irgendwie auf ein Rechtsverhältnis des Intervenienten einwirken, das Interesse also auf einem Rechtsverhältnisse beruhet», STRUCKMANN-KOCH, Anm. 2 till 66 §. De båda satserna utsäga ingalunda detsamma. — När SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 35, yttrar: »Unter recht-

det förda resonemanget såsom konstladt, under förmenande att det vore likgiltigt, om domens inverkan rubricerades såsom faktisk eller rättslig, eftersom tredjeman kunde vara i behof af att bevaka sina intressen i ena fallet lika väl som i det andra. Vårt resonemang förblir trots denna invändning riktigt. Civilprocessens uppgift är nämligen att skydda icke faktiska förhållanden utan privaträttsliga intressen. Icke så att förstå, att ej ofta nog de ekonomiska förhållandena kunde behöfva statens skydd för att kunna vidmakthållas. Men detta skydd erhålles ej genom civilprocess i egentlig mening, utan i sådant afseende stå särskilda medel till buds¹. Så har borgenären kanske möjlighet att efter ett snabbt lagsökningsförfarande genom utmätning skaffa sig pant- och förmånsrätt i partens egendom framför dennes motpart eller att få den förre försatt i konkurs, hvarigenom borgenären rent af kan få tillfälle att själf inverka på den pågående processens förande². Det är visserligen sant, att för dessa möjligheter förutsättes, beträffande den förre alltid och den senare ofta nog, att borgenärens fordran är förfallen. Men det är väl klart nog, att interventionsbefogenheten icke på denna grund kan tillkomma innehafvaren af en icke förfallen fordran mot parten, under det att borgenären med förfallen fordran vore utesluten. Vare sig det må uppfattas som en brist eller icke i lagstiftningen, att den förre icke utsökningsvis eller konkursvägen kan tillgodose sina ekonomiska intressen så som den senare, är det tydligt, att han icke bör kunna utnyttja interventionsinstitutet i civilprocessen för bevakandet af dessa intressen. Till sist torde böra framhållas, att ett visst skydd för borgenärens ekonomiska intressen emot gäldenärens dolösa eller vårdslösa processföring föreligger i strafflagens hot om straff för bedräglighet eller vårdslöshet mot borgenärer.

FRANCKE söker närmare utveckla innebörden af begreppet

lichem Interesse ist zu verstehen ein in den Rechtsverhältnissen der betreffenden Person begründetes Interesse», så är detta påstående riktigt; men däraf bör just följa — något som SCHULTZE tydligtvis ej menar — att äfven borgenärens ekonomiska intresse vore ett rättsligt sådant.

¹ Jfr FRANCKE, Nebenparteien, s. 16, cit. i en not här nedan.

² Genom att deltaga i valet af konkursförvaltning samt genom att på dennas sida intervensera i processen. Se härom nedan. Jfr FRANCKE, Nebenparteien, s. 16.

intervenientens rättsliga intresse med utgångspunkt från det allmänna stadgandet i D. C. P. O. 66 §. **FRANCKE** inlägger i detta stadgande den betydelsen, att intervenienten skall vara »rättsligen intresserad» af domen såsom sådan, oberoende af dess förverkligande¹. Det vore härigenom, synes **FRANCKE** mena, som intervenienten skiljde sig från sådana andra utomstående personer som partens borgenärer. Dessa vore nämligen ej intresserade omedelbart af domen själf utan blott af dess förverkligande². Vi kunna dock ej finna, att den sålunda uttryckta skillnaden mellan en icke interventionsbefogad borgenärs och en intervenients förhållande till afgörandet i processen är fullt riktig. Man måste nog säga, att äfven borgenärernas ekonomiska läge försämrats redan genom själfva domen, när denna går emot den part, som de skulle velat understödja, förutsatt att gäldenären oberoende af processen vore insolvent eller åtminstone att med den i processen mot honom fastställda fordringen eller med det honom fränkända anspråket gäldenärens passiva något öfverskjuter hans activa. Hade gäldenären själf vunnit processen, hade gifvetvis hans activa i och med den laga kraft vunna domen varit större än den nu blifvit ge-

¹ **FRANCKE**, Nebenparteien, s. 15: »Das rechtliche Interesse muss nach § 63 (nuv. 66 §) D. C. P. O. bestehen an dem Obsieg derjenigen Hauptpartei, welcher man beitreten will. Soweit die eine Partei obsiegt, soweit unterliegt die andere; aber es siegt nicht etwa diejenige Partei, welche ihre Ansprüche thatsächlich verwirklicht, und unterliegt nicht diejenige Partei, deren Ansprüche nicht verwirklicht werden, sondern es siegt diejenige Partei, deren Ansprüche durch die Entscheidung des Gerichts als zu Recht bestehend anerkannt werden. Der Obsieg im Rechtsstreit ist insbesondere unabhängig davon ob das Urtheil zur Zwangsvollstreckung gebracht werden kann oder nicht. Die D. C. P. O. fordert also im § 63 rechtliches Interesse des Dritten an der Entscheidung selbst».

² **FRANCKE**, s. 16: »Der Gläubiger kann ein grosses Interesse daran haben, dass ein rechtshängig gewordener Anspruch seines Schuldners verwirklicht werde, weil nämlich anderenfalls seine eigene Forderung unbefriedigt bleiben wird. Aber die in dem Rechtsstreit des Schuldners ergehende Entscheidung ändert in der Rechtslage des Gläubigers nichts; sie schafft ihm keine Rechte und sie stellt auch solche nicht klar, sondern giebt ihm höchstens die rechtlich nicht in Betracht kommende Hoffnung auf Befriedigung. Nicht Neben-Intervention, sondern Pfändung oder Arrestanlage ist daher hier das Mittel zur Wahrung der Interessen des Gläubigers». Allt detta är fullkomligt riktigt, men det bevisar icke — såsom skall framgå af det i texten sagda — att borgenärens »rechtliches Interesse» icke sträckte sig till »die Entscheidung selbst» utan blott anginge dess förverkligande.

nom motpartens framgång. Men om gäldenären genom domen blifvit insolvent eller hans redan befintliga insolvens genom densamma ökats, så följer däraf, att jämväl hans borgenärers ekonomiska ställning genom domen har blifvit försämrad. Nu är det visserligen sant, att om gäldenärens motpart, sedan domen fastställt fordringsanspråket för honom, underlåter att göra sin så fastställda fordran gällande, i det han t. ex. afstår från att bevaka densamma i gäldenärens konkurs, så skadar fordringen ej de öfriga borgenärerna. Men detta är något rent sekundärt. Domen har gifvit honom rättigheten att med åsyftad verkan bevaka fordringen. För öfrigt kunna ju alldeles analoga undantagsfall tänkas med afseende å domens menliga inflytande på den otvifvelaktigt interventionsberättigades rättsliga ställning: om interventens motpart definitivt afstår från att göra sin i domen fastställda rätt eller befrielse från förpliktelse gällande, så kommer det äfven att visa sig, att den interventionsbefogades ställning faktiskt ej blifvit försämrad genom domen. Cessionaren förlorar t. ex. processen mot cessus angående den cederade fordringen, enär denna var preskriberad. Cedenten blir nu regresspliktig mot cessionaren, men befrias från denna plikt därigenom, att cessus trots domen betalar fordringen till cessionaren. — Att det är domen och icke blott dess verkställande, som utöfvar sitt inflytande på den ekonomiska ställningen parterna emellan, framstår klarast, om vi antaga, att käranden fränkänts ett fordringsanspråk, som han gjort gällande mot sin motpart. Här kan det ej rimligtvis vara fråga om annat än domens omedelbara verkan på den förres borgenärers ekonomiska läge, eftersom en sådan dom ej kan verkställas.

Gent emot Francke har man för öfrigt att märka, att interventionsgrund uppenbarligen måste anses föreligga äfven om tredjemans rätt blott medelbart försämrades genom domen, nämligen genom dess verkställande. Härom nedan.

Innan vi gå in på en undersökning, huruvida i svensk rätt den ofvan *de lege ferenda* anförda satsen kan anses äga giltighet, vilja vi här bereda plats för en kortfattad utredning af interventionsinstitutet med hänsyn till interventionsgrunden i

Frankrikes processrätt och denna närstående italienska processrätten. — Vända vi oss mot den franska rätten, så blir det nödvändigt att beröra ett institut till bevakande af tredjemans intressen i andras rättegång, hvilket i den franska processen existerar sedan före midten af 1500-talet och som leder sitt ursprung från den blandning af germansk och romersk rätt, som i den italienska medeltidsjuridiken gaf upphofvet till det sammansatta hufvud- och biinterventionsinstitut, som benämndes *oppositio tertii*¹. Vi syfta på *la tierce opposition*. Det oss intresserande stadgandet härom innehålles i 474 art. af *Code de procédure civile* och lyder: *Une partie peut former tierce opposition à un jugement qui préjudicie à ses droits, et lors duquel ni elle ni ceux qu'elle représente n'ont été appelés*. Oppositionen äger rum i samma instans, som fällt domen, mot hvilken oppositionen riktar sig (475 art.). Mot domen i oppositionsprocessen äro, alldeles som mot den genom oppositionen attackerade domen, både ordinära och extraordinära rättsmedel (alltså äfven *la tierce opposition*) användbara. Vid sidan af detta institut låter den franska rätten tredjeman bevaka sina intressen i andras rättegång genom intervention. Härom handla 339—341 art. i *Code de proc. civ.* Franska rätten erbjuder alltså, kan man säga, tredjeman tvänne utvägar för att tillgodose de intressen, som komma att stå på spel genom att andra personer föra process med hvarandra, ett preventivt medel i interventionsinstitutet och ett korrektivt i *la tierce opposition*. Inom germansk rätt äger detta, såvidt vi ha oss bekant, någon motsvarighet blott i svensk rätt. Vi tänka på tredjemans nullitetsklagan enligt 25: 10 R. B. *La tierce opposition* har dock fått en jämförelsevis vida större praktisk betydelse gent emot interventionen än vår nullitetsklagan. Bl. a. torde detta bero därpå, att den förra i motsats till vår nullitetsklagan, icke är ett devolutivt rättsmedel utan såsom nyss framhållits, medför förnyad handläggning inför den domstol, som fällt den attackerade domen. Under det att den svenska rättens nullitetsklagan — i enlighet med sitt ändamål — säkerligen ej åstadkommit någon begränsning i interventionsfallens antal, så skall möjligheten för den interventionsberättigade tredjeman i fransk rätt att genom *la tierce opposition* förtaga verkan af domens menliga inflytande på hans intressesfär ofta nog afhålla honom

¹ Jfr MENDELSON-BARTHOLDY, Grenzen der Rechtskraft, Lpz 1900, s. 45 och 56; WEISMANN, Hauptintervention, s. 1 n. 1.

från att följa sin interventionslust. För att ej behöfva i onödan göra sig besvär inväntar han resultatet af rättegången för att, först om detta är ogynnsamt för honom, genom *la tierce opposition* åstadkomma en ny förhandling, hvarunder han har lika godt tillfälle att förebringa sina skäl inför domstolen, som om han före domen uppträdt som intervenient. Af det nu sagda skulle man vara böjd för att antaga, att förutsättningarna för användande af interventionsinstitutet och *la tierce opposition* i fransk rätt vore desamma. Så visar sig emellertid ingalunda vara fallet. I detta afseende synes oss sambandet mellan tredjemans nullitetsklagan och hans interventionsbefogenhet i svensk rätt vara ett annat än mellan den senare i fransk rätt och dennas *tierce opposition*. Samtliga till intervention berättigade kunna enligt vår mening anställa nullitetsklagan, om de icke begagnat sig af sin interventionsbefogenhet¹. Af 474 art. framgår nu, att tredjeman kan framställa opposition blott emot *un jugement, qui préjudicie à ses droits*. Gällde motsvarande förutsättning för interventionsbefogenhet, så skulle detta innebära, att beträffande interventionsgrunden i fransk rätt just gällde den här ofvan *de lege ferenda* anförda satsen². *Préjudicier à ses droits* syftar icke blott på domens rättskraftiga verkan utan har helt allmänt afseende å domens menliga inverkan öfver hufvud taget på tredjemans rätt. 339—341 art. utsäga emellertid intet angående interventionsintresset eller om hvem som är befogad att intervenera utan reglerar blott själfva förfarandet. Skulle endast häraf någon slutsats kunna dragas, så borde väl denna i analogi med förutsättningen för *la tierce opposition* gå ut på, att äfven intervenienten måste kunna för sin befogenhet åberopa den omständigheten, att domen, om den ginge en viss af parterna emot, skulle *préjudicier à ses droits*. Det finnes emellertid redan i *Code de proc. civ.* ett interventionsstadgande, som synes jäfva riktigheten af denna slutsats. Vi syfta på 466 art.: *Aucune intervention ne sera reçue, si ce n'est de la part de ceux, qui auraient*

¹ KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 69 ff., uppdelar intervenienterna i tvänne grupper, allteftersom de hafva en mer eller mindre själfständig ställning i processen. (Se härom den i nästa afd. följande framställningen angående intervenientens processuella ställning). I enlighet med den antydda grupperingen tilldelar KALLENBERG, a. a. s. 290, blott intervenienten af första gruppen befogenhet att besvara sig enligt 25: 10 R. B.

² Jfr ofvan s. 152 n. 1.

droit de former tierce opposition. Detta stadgande återfinnes i processlagen under rubriken *Des tribunaux d'appel* och kan därför med fog antagas blott gälla befogenheten att intervenera i processen inför *tribunal d'appel*. Stadgandet tolkas också allmänt restriktivt¹, och dess betydelse för bestämmandet af interventionsgrunden i allmänhet i fransk rätt framgår af följande uttalande af BOITARD: *C'est en appel que l'art. 466 déclare non recevables à intervenir tous ceux qui n'auraient pas qualité pour former plus tard tierce opposition. Il suit de là que cette condition restrictive imposée seulement en cause d'appel, par des motifs que nous verrons plus tard, est inapplicable en première instance; c'est-à-dire qu'en première instance on peut être admis à intervenir encore bien qu'on n'ait pas qualité pour attaquer le jugement par la tierce opposition*². Man kan alltså påstå, att interventionsintresset i den franska processlagen hvarken uttryckligt eller *ex ratione legis* erhållit någon bestämning. De franska processualisterna synas heller icke hafva nedlagt någon synnerligen stor omsorg om begränsningen af begreppet interventionsintresse³. Att interventionsbefogenhet beträffande rättegång i första instansen tillkommer alla, hvilka kunna anställa *terce opposition*, är gifvet⁴. Hvilka som härutöfver äro interventionsbefogade i fransk rätt, är ett spörsmål, alltför svårt och vidlyftigt för att här kunna erhålla ett fullt motiveradt besvarande. Hos de fransk-rättsliga processualisterna finner man uttalanden, som tillstädja interventionen så allmänt, att man kunde vara frestad tilltro den franska rätten att räkna äfven med det rent ekonomiska eller etiska intresset såsom interventionsgrund⁵. För att rätt kunna

¹ Se t. ex. GARSONNET, Précis de procedure civile, 14:me Ed. par CÉZAR-BRU, Paris 1901, s. 292 och BOITARD, cit. i texten.

² BOITARD, Leçons de procédure civile, s. 591.

³ Jfr ECKSTEIN, Intervention, s. 34.

⁴ »Cela résulte de l'art. 466, qui, restreignant, en cause d'appel, la faculté d'intervenir, déclare qu'on ne recevra l'intervention que de la part de ceux qui auraient droit de former tierce opposition à l'arrêt d'appel». BOITARD a. a. s. 590.

⁵ Hos SCHLINK, Kommentar über die französische Civilprozessordnung, Bd 2, Coblenz 1843, s. 131, heter det: »Man ist in Frankreich allgemein einverstanden, dass es zur Intervention genüge, ein Interesse an dem Streitgegenstande nachzuweisen, und dieser Ansicht steht der Artikel 30 des Titels XI der Ordonnanz von 1667 zur Seite, worin die Intervention eines Protestanten

bedöma innebörden af dessa uttalanden måste man äfven beakta de anförda exemplen. Först och främst anföras sådana interventionsfall, hvori interventionsbefogenheten grundas på domens prejudicerande verkan på intervenientens rätt. Om vi nu bland öfriga exempel tillsvidare bortse från det af SCHLINK och GARSONNET antydda, af BOITARD närmare utförda¹ fall, hvori tredjemans kränkta ära utgjorde interventionsgrund, så visar det sig, att i dem samtliga interventionsbefogenheten har sitt stöd i särskilda stadganden i civillagen, enligt hvilka vissa af utgången i en rättegång ekonomiskt intresserade personer tillerkännas rätt att deltaga i denna². Härutaf skulle man kunna vara böjd för det

besprochen wird, der die Evokation der Sache vor das ihm durch das Edikt von Nantes zugestandene Forum verlangt, und der mit einer Geldbusse bedroht wird, wenn es sich ermittelt, dass er bloss intervenirt sei, um die Sache zu evoziren, ohne daran ein Interesse nachweisen zu können. — Ein Interesse ist vorhanden, wenn man einen Vortheil oder Nachtheil bei dem Prozesse zu befürchten hat. Es ist nicht einmal nöthig, dass das Interesse pekuniärer Natur sei, da auch die Gefährdung der Ehre zur Intervention berechtigt. Wäre z. B. in einem Prozesse die Ehre eines Dritten in einer Schrift verunglimpft worden, so könnte derselbe interveniren, um Schadensersatz zu fordern». — Lika allmänt uttrycker sig BOITARD a. a. s. 591: »L'intervention sera donc recevable, au moins en première instance, toutes les fois que l'intervenant aura un intérêt direct ou indirect au résultat de la contestation». — Och GARSONNET säger, a. a. s. 292 f.: »1) qu'il suffit, pour pouvoir intervenir, de justifier des conditions requises pour l'exercice de l'action principale: l'intérêt, la qualité, la capacité ou le pouvoir d'agir au nom d'autrui; 2) qu'un intérêt éventuel est également suffisant, et que la seule crainte du préjugé qui pourrait résulter d'un jugement est un juste motif d'intervenir; 3) que l'intérêt morale a la même valeur, en pareil cas, que l'intérêt pécuniaire, et qu'on peut, notamment, poursuivre par voie d'intervention la suppression d'un mémoire injurieux ou diffamatoire».

¹ Se nedan i texten.

² De ifrågavarande i Code civil innehållna stadgandena äro 882 art. »Les créanciers d'un copartageant, pour éviter que le partage ne soit fait en fraude de leurs droits, peuvent s'opposer à ce qu'il y soit procédé hors de leur présence: ils ont le droit d'y intervenir à leurs frais»; 1166 art. »Néanmoins, les créanciers peuvent exercer tous les droits et actions de leur débiteur, à l'exception de ceux qui sont exclusivement attachés à la personne»; 1447 art. »Les créanciers du mari peuvent se pourvoir contre la séparation de biens prononcée et même exécutée en fraude de leurs droits; ils peuvent même intervenir dans l'instance sur la demande en séparation pour la contester». Se härom GARSONNET, s. 293 f. BOITARD omnämner ej alls dessa interventionsfall.

allmänna antagandet, att interventionsgrunden, bortsedt från specialstadganden i *Code civil*, utgjordes af domens prejudicerande verkan på intervenientens rättsliga ställning och att restriktionen i 466 art. blott ginge ut på att interventionsbefogenheten enligt dessa stadganden vore utesluten i appellationsinstansen. Det allmänna uttrycket »intresse» torde också merendels hos de franska författarne ha en inskränkt betydelse, som säkerligen närmast motsvarar det af germanisterna i föreliggande rättsmateria införda begreppet »rättsligt intresse». Man tänke på satsen: *pas d'intérêt pas d'action*, hvori väl blott kan afses ett »rättsligt intresse». BOITARD har uttryckligen förklarat, att han fattade begreppet intresse *dans le sens ordinaire et juridique de ce mot*. Det är också på denna grund, som BOITARD för sin räkning besvarar med nej ett spörsmål, som i den franska jurisprudensen vore mycket vanskligt och hvilket gifvit anledning till olika lösningar: *Une corporation comme celle des notaires, des avoués, des huissiers, peut-elle intervenir dans un des procès ou l'un de ses membres est intéressé en qualité d'officier ministériel?* Med träffande och med våra ofvan förda resonemang öfverensstämmande motivering bestrider BOITARD här interventionsbefogenheten¹.

Den omständigheten, att föreliggande interventionsspörsmål i den franska jurisprudensen kunnat besvaras på olika sätt, vittnar om den franska rättens osäkra hållning i interventionsläran, särskildt med afseende å interventionsgrunden. Det torde vara mer än sannolikt, att denna osäkra hållning på området har sin grund i den oklara och oriktiga uppfattningen af själfva interventionsbegreppet, som råder hos fransmännen². Ej nog emellertid med att s. k. hufvud- och biintervention behandlats öfver en bank. Genom att gifva konstituerande betydelse åt begreppet intervention i betydelsen *survenance* har man äfven hit indragit företeelser, som hvarken höra under hufvud-

¹ BOITARD a. a. s. 592: il nous semble que cet intérêt (dans le sens ordinaire et juridique de ce mot) n'existerait pas si la corporation redoutait seulement que la décision à intervenir fût de nature à constituer un précédent judiciaire qu'on pourrait invoquer plus tard dans toute autre affaire de même nature. Si cette seule crainte donnait le droit d'intervenir, en réalité tous les citoyens auraient à chaque instant le droit de prendre part à un procès quelconque.

² Se ofvan s. 106.

eller biintervention. Till dylika företeelser måste man räkna det af samtliga de tre franskrättsliga författarne berörda fallet, att en tredje person, som känner sig kränkt genom en parts skriftliga eller muntliga uttalande i rättegången, gör anspråk på att få inter-venera för att fordra skadestånd¹ eller för att eljest *obtenir la réparation à laquelle il peut avoir droit*². Om intervention i riktig mening kan det här uppenbarligen ej vara tal, och det torde vara tydligt nog, att det här ej heller kan vara fråga om s. k. hufvud-intervention. Tredjeman för talan om ersättning eller straff mot den missfirmande parten. Hans yrkande — långtifrån att vara kongruent med ena partens — har ej något slags rättsligt samband med tvisteföremålet i processen. Här föreligger en kumulering af tvänne mål, af hvilka tredjeman är part blott i det ena³.

Beträffande interventionsinstitutet liksom eljest har den franska processlagen tjänat Italiens *Codice di procedura civile* till

¹ SCHLINK a. a. s. 131.

² BOITARD a. a. s. 592.

³ Att fallet utgör tillämpning hvarken på hufvud- eller biintervention framgår bäst af BOITARDS utredning angående detsamma. Hans medgifvande af interventionsbefogenheten trots denna utredning ådagalägger på ett eklatant sätt den rådande begreppsförvirringen i hithörande frågor inom den franska jurisprudensen. BOITARD säger s. 592: »Il peut même arriver, et cela n'est pas sans exemple, qu'une intervention soit recevable, encore bien qu'elle ne porte pas sur l'objet de la contestation primitive; c'est lorsque cette intervention est connexe, dans sa cause, avec les débats de cette contestation. Ainsi, dans un procès entamé, sur une matière quelconque, entre deux personnes, des plaidoiries sont prononcées, des mémoires sont publiés, dans lesquels se rencontrent des faits calomnieux, des allégations injurieuses pour un tiers. Ce tiers est sans intérêt, quant au fond de la contestation; il ne prétend, il n'allègue aucun droit, direct ou indirect, sur l'objet litigieux entre les parties. Mais néanmoins il lui est permis, suivant nous (car la question est controversée), d'intervenir dans l'affaire devant le même tribunal, pour obtenir la réparation à laquelle il peut avoir droit. C'est ici un cas d'intervention qui sort tout à fait des règles ordinaires, c'est un tiers absolument étranger à l'objet principale de l'instance, et dont cependant l'intervention sera reçue; c'est-à-dire qu'il viendra, dans la cause même, devant un tribunal qui eût peut-être été incompétent, réclamer les dommages et intérêts qui peuvent lui être dus. La raison en est fort simple, c'est qu'aucun tribunal, mieux que celui devant lequel les plaidoiries ont été prononcées, ne saurait apprécier la gravité de l'injure et la quotité des dommages et intérêts qui peuvent raisonnablement être adjugés et qu'il peut y avoir un intérêt très légitime à faire punir l'injure dans le lieu où elle a reçu de la publicité».

förebild. Det står i god öfverensstämmelse med den franska lagen, när den senare i 201 art. gör följande allmänna uttalande angående interventionsgrunden: *Chiunque abbia interesse in una causa vertente tra altre persone può intervenirevi* Äfven i den italienska processen förekommer en utbildning af medeltidens *oppositio tertii* med fullt samma oppositionsgrund som den franska: *Un terzo può fare opposizione a sentenza pronunciata tra altre persone, quando pregiudichi i suoi diritti.* (510 art.) Att det också här varit lagstiftarens mening att gifva interventionsgrunden en allmännare omfattning än oppositionsgrunden, framgår, utom af den allmänna affattningen af 201 art., af ett stadgande, fullt analogt med det i 466 art. i den franska processlagen innehållna. Vi syfta på 491 art.: *Nel giudizio di appello non si ammette intervento in causa, se non di coloro che hanno diritto a formare opposizione di terzo* Det är emellertid gifvet, att intresset ej heller inom den italienska jurisprudence kan fattas utan inskränkning¹. Man har här — efter franskt mönster — försökt åstadkomma begränsningen därigenom, att man helt allmänt från interventionsintresset afsöndrade det s. k. indirekta intresset. Denna distinktion synes i och för sig ej kunna erhålla verklig betydelse². Vi sågo, att BOITARD i afseende å den franska rättens interventionsintresse icke fäste någon vikt vid, om detta vore direkt eller indirekt³, och äfven BORSARI varnar för en sådan distinktion i den italienska processen. Han finner därför, att lagen uttryckt sig mycket klokt, när den helt allmänt säger *chiunque abbia interesse*. Men hans invändning mot det indirekta intressets afskiljande hvilar icke på någon

¹ »L'interesse è il fondamento delle azioni, point d'intérêt, point d'action. È lecito esaminare l'interesse in diversi aspetti» så inleder BORSARI sin utredning angående interventionsintresset i sin kommentar till *Il codice italiano di procedura civile*, I, 2 uppl., Turin 1869, s. 272.

² Strängt taget kan intervenientens intresse alltid betraktas såsom indirekt med hänsyn därtill, att han ej för egen talan, att hans rätt ej är föremål för domstolens pröfning. Med fordran på det direkta intresset torde väl emellertid i den franska och italienska jurisprudence framför allt afses, att intresset måste vara intervenientens egna intresse. Se ofvan s. 141. Emellertid märkes att därmed tredjemans blott ekonomiska intresse ej vore uteslutet såsom interventionsgrund.

³ Se ofvan s. 159 n. 5.

principiell grund¹, och han har öfverhufvudtaget icke sökt åstadkomma någon rationell distinktion i spörsmålet utan inskränker sig till smärre kasuistiska utredningar. Liksom de nyss omnämnda franska processualisterna för han till »interventionen» också ett tredjemans uppträdande i en rättegång för att erhålla upprättelse för sin kränkta ära². Beträffande biintervention synes han gå längre än dessa i frikostigt godkännande af interventionsintresset. En kårs intresse i sådana fall som det af BOITARD anförda³ finner BORSARI utgöra grund för kårens representanter att intervenera. Hans utveckling af interventionsgrunden i detta sammanhang är betecknande nog för interventionsintressets obestämmdhet i den italienska jurisprudensen⁴, men längst går han i följande uttalande, hvori han gifver begreppet interventionsintresse en åtminstone för tyska och skandinaviska jurister ofattlig utsträckning: *Ma se le decisioni emanate in cause nelle quali non abbiano avuto parte non ci pregiudicano (res inter alios acta), l'interesse*

¹ Han säger, s. 272: »Se per interesse indiretto s'intende quello indeterminato e comune che può avere ogni cittadino, o anche un individuo di un dato Comune, di una data corporazione, perchè la verità venga in luce perchè la giustizia si faccia, non cale: è un interesse che nei giudizi non si considera. Se per *interesse indiretto* si avvisa quello che non è che condizionale, eventuale remoto, è un interesse che basta nel senso della legge».

² »È stato deciso che *l'interesse d'onore* non misto d'interesse pecuniario attuale, a parte che una responsabilità materiale potrebb'esserne la conseguenza, si è deciso, io diceva, semplicemente che un interesse d'onore, bene accertato, legittima l'intervento», s. 272.

³ Se här ofvan s. 161.

⁴ »Non escludo neppure l'interesse di Corpo, spiegando la proposizione accennata, se l'interveniente abbia una rappresentanza, un carattere nel quale l'interesse stesso del Corpo si riassume, altrimenti non converrei. Alludo alle questioni più volte fatte, se trattandosi di cause in cui nella persona di un membro di una corporazione si agita, come si crede, l'interesse generale della stessa corporazione, per esempio, della prerogativa di un notaio, di un diritto di causidici, sia fondato a intervenire un individuo del corpo, o la sua rappresentanza. L'individuo no, la rappresentanza sì (quando ci sia una rappresentanza legalmente riconosciuta): *semprechè si discuta veramente di massime che sensibilmente influiscano nella estimazione, nella posizione sociale, nelle più vitali condizioni di esistenza di quel corpo*. Se, per esempio, ai notai si fossero date dalla legge certe attribuzioni per formare atti nell'interesse del commercio o della pubblica amministrazione, ed altri e diversi funzionarii o agenti vi pretendessero, impugnando e mettendo in lite l'atto fatto da un notaio», s. 272.

d'intervenire qual'è? Non è questo l'interesse che bisogna giustificare; la sola istanza che ne facciamo, induce a credere che crediamo d'averne. Noi temiamo l'effetto morale di quelle decisioni che implicano, senza percuoterci personalmente, una condanna, una reiezione dei diritti che stimiamo appartenerci; e riputiamo essersi resa con ciò la nostra posizione più difficile. Siamo portati talvolta a intervenire per procurarci uno scioglimento più sollecito di gravi questioni che ci tormentano, e scongiurare il pericolo che ci minaccia, quantunque ancora lontano. Abbiamo l'interesse della verità¹.

Det gäller nu att söka afgöra, huruvida äfven i svensk rätt den ofvan *de lege ferenda* anförda satsen har giltighet, att tredjeman har befogenhet att intervenera i en rättegång, blott om han vore subjekt i ett rättsförhållande, på hvilket domen — om den ginge en viss utaf parterna emot — utöfvade ett menligt inflytande. Begrundar man innehållet i hithörande lagstadgande (18: 1 R. B.), så synes detta till en början visserligen ej vara fallet. Lagens uttryckssätt är nämligen sådant, att däri ej nödvändigt måste ligga någon dylik begränsning af det interventionsgrundande intresset. Ordalagen synas nära nog gifva vid handen, att begreppet interventionsintresse hade en mycket vidsträckt omfattning. Ty enligt lagen behöfver intervenienten blott visa, »att saken honom eller hans rätt rör». Det ligger ju vid den första betraktelsen nära till hands att uppfatta detta uttryck så, att det senare alternativet afsåge interventionsgrunden i här ofvan *de lege ferenda* utvecklade mening och att lagen med det förra alternativet velat förläna interventionsbefogenhet i allmänhet åt den person, som kunde påvisa ett sådant intresse, af ett eller annat slag, att processen kunde sägas angå honom. Emot en sådan tolkning kan man dock genast uppställa

¹ BORSARI a. a. s. 272. — Vi ha velat gifva denna orienterande inblick i dessa två länders läror angående interventionsinstitutet. Vår afsikt har ej varit att därmed lämna ett positivt bidrag till främjande af institutets utbildning i svensk rätt. En dylik afsikt hade otvifvelaktigt varit fåfäng. Snarare kan ändamålet med den lilla utredningen, hvilken borde haft sin plats i en not men för öfverskådlighetens skull intagits i texten, sägas hafva varit negativt, i det vi trott oss med densamma kunna bidra till öfvertygelsen, att vår rätt — hvad angår interventionsgrunden — icke har något att lära från processen i de båda romanska länderna.

spörsmålet: hvarför skulle lagstiftaren, om han velat tillstämja en sådan vidsträckt interventionsbefogenhet, ej nöjt sig med det förra alternativet? När saken angick tredjemans rätt, angick ju saken äfven tredjeman. En noggrannare undersökning af lagens ord torde också gifva vid handen, att de båda alternativen ej kunna ha den nyss antydda betydelsen och att en öfvermåttan vidsträckt interventionsbefogenhet ej alls är medgifven enligt svensk lag. Enligt denna skall saken angå intervenienten eller hans rätt. Det heter icke, att utgången af processen, domen, skall angå intervenienten. Mellan dessa båda möjligheter består en betydelsefull skillnad i afseende å tolkningen af lagrummet. Äfven i de fall, där en utanför rättegången stående person, borgenär eller icke, kan sägas vara t. ex. ekonomiskt intresserad af att ena parten vinner, utan att hans rättsliga ställning kan influeras af domen, beröres tredjeman af utgången af processen. Man kan däremot ingalunda påstå, att saken angår honom. Och det är detta, som vår lag uttryckligen fordrar, för att interventionsbefogenhet skall vara för handen. Det kan visserligen diskuteras, om icke lagstiftaren i ett eller annat stadgande med »saken» velat utmärka det yttre processuella förfarandet. Hade han emellertid med uttrycket sak här velat afse själfva processen, så hade han ganska sannolikt hellre talat om sakens utgång (domen), enär det i själfva verket dock är denna och ej det processuella förfarandet, som egentligen kan sägas angå tredjeman. Någon anledning att förmoda, det lagstiftaren just här velat använda uttrycket sak i betydelsen af process finnes dessutom så mycket mindre, som en sådan betydelse af ordet, efter hvad som ofvan utförts, måste tyda på en rent irrationell ståndpunkt hos lagen, hvilken man — såvida en sådan ståndpunkt ej nödvändigt framgår af ordalagen — får förutsätta att lagen ej intager.

Med begreppet sak vill vår lag i regel uttrycka det materiella rättsförhållande, som af parterna dragits under domstolens pröfning, och det kan svårligen betvivlas, att ordet äfven här användts i denna betydelse. För sin interventionsbefogenhet måste alltså intervenienten enligt svensk rätt kunna visa, att det i processen pröfning underkastade materiella rättsförhållandet angår »honom eller hans rätt». Särskildt intresserar oss innebörden af det förra alternativet. Det kan nu ej, strängt taget, sägas, att ett rätts-

förhållande mellan två personer rent personligt berör en tredje. Ett rättsförhållande kan ej utaf lagstiftaren antagas vara satt i relation till en person blott och bart i hans egenskap af person. Det är ganska klart, att ett rättsförhållande logiskt blott kan sättas i relation till ett annat rättsförhållande. När lagen fordrar, att det materiella rättsförhållandet skall angå intervenienten, så har man därför att underförstå: i hans egenskap af subjekt i ett rättsförhållande, för rättigheter eller förpliktelser. I själfva verket måste lagen alltså mena, att det är dessa, hvilka skola ha något samband med saken, det rättsförhållande som af domstolen skall pröfvas. Häraf följer nu, att partens vänner, släktingar, understödstagare, tjänstefolk, leverantörer o. s. v. blott och bart i dessa deras egenskaper icke kunna vara intervenienter. Men härmed äro från interventionsbefogenheten äfven undantagna partens borgenärer, trots det att de, i händelse processen kunde hafva inflytande på partens solvens, kunna åberopa ett på fordringsrätt grundadt — alltså rättsligt — ekonomiskt intresse för sin interventionsbegäran. Ty det materiella rättsförhållandet mellan parterna har här — såsom i annat sammanhang framhållits — i och för sig ej något att skaffa med borgenärernas fordringsrättigheter¹.

Emot denna tolkning af lagen står dock det faktum, att densamma blott fordrar, att saken skall angå intervenienten eller hans rätt. I det senare alternativet synes ju nu ligga innesluten en fordran, att det måste vara fråga om en domens inverkan på intervenientens rättigheter eller förpliktelser, alltså att interventionsintresset måste vara sådant, som vi nu ha funnit, att det borde vara redan på grund af förra alternativet i lagen, enligt hvilken saken angår »honom». Frågan är nu, hur vår uppfattning angående betydelsen af detta alternativ skall kunna försvaras gent emot det senare alternativet, hvilket för lagstiftaren säkerligen ej varit fullt identiskt med det förra utan haft sin särskilda betydelse. En tillfredsställande förklaring ligger emellertid nära till hands. I enlighet med den dåtida doktrinen har ju 1734 års lag uppfattat biinterventionen såsom underordnad kollektivbegreppet intervention, innefattande både hufvud- och biintervention. Ehuru väl lagstiftaren insett skillnaden mellan de

¹ Jfr ofvan s. 145 ff.

båda instituten, har han dock just beträffande interventionsgrunden gifvit dem den anförda gemensamma bestämmelsen. Man kan nu tänka sig, att lagen redan i denna bestämmelse dock velat antyda skillnaden mellan de båda kategorierna eller åtminstone att han velat formulera bestämmelsen så, att den kunde tillämpas, vare sig ett fall af hufvudintervention eller biintervention förelåg. Ganska sannolikt har lagstiftaren med det förra alternativet (»honom») åsyftat ett mera omedelbart interventionsintresse än i det senare (»hans rätt»). »Saken» har ansetts angå intervenienten själf, när — såsom vid fall af hufvudintervention — hans egen förmenta rätt har varit föremål för processen. Han själf står här i omedelbar relation till »saken» såsom subjekt för densamma. I fråga däremot om t. ex. den eventuellt regresspliktiges befogenhet att intervenera i den regressberättigades process kan »saken» ej sägas i denna mening beröra intervenienten själf omedelbart, eftersom hans rätt ej är dragen under domstolens pröfning. »Saken» angår honom så till vida blott medelbart, som han ej är subjekt för densamma utan blott därigenom beröres af »saken», att den angår hans rätt. Det kan nu emellertid äfven tänkas, att med det förra alternativet afsetts icke blott fall af hufvudintervention utan äfven vissa biinterventionsfall. Bland dessa finnas nämligen åtskilliga, i hvilka intervenienten åtminstone vid en ytlig betraktelse kan sägas mera omedelbart beröras af den omprocessade saken än i andra fall. Efter den romerska rätten hafva utan tvifvel 1734 års lagstiftare just opererat med de båda hufvudtyper af interventionsfall, hvilka framgiingo, allt eftersom grunden till interventionsbefogenheten utgjordes af domens rättskraftiga verkan mot intervenienten eller af dess betydelse såsom förutsättning för interventens regressanspråk mot honom. Att som typiska fall just stått å ena sidan legatarens intervention i testamentstvisten mellan testaments-tagaren och intestatarfvingen och å andra sidan säljarens i eviktionsprocessen framgår bland annat däraf, att NEHRMAN just anført dessa fall i sin »Inledning til then svenska processum civilem»¹. Då i och med testamentets ogillande fastställts, att grunden för

¹ I första upplagan, 1732, nämnes som exempel på interveniens ad-hærens: när Legatarius angifver sig till att försvara testamentets riktighet. (s. 206). I andra upplagan, 1751, tillägger han det fall, att Fångeman gör den biträde som köpt egendomen emot den som klandrar (s. 209).

legatarens anspråk vore obefintlig, kunde det i viss mening sägas, att det i testamentsprocessen dömts öfver hans rätt och att saken sålunda omedelbart angått äfven honom. I eviktionsprocessen åter har det dömts öfver köparens rätt och icke öfver säljarens. Men säljarens regressplikt står i ett visst samband med det i eviktionsprocessen bedömda rättsförhållandet. Saken i eviktionsprocessen har därför ansetts medelbart angå säljaren, därigenom nämligen, att densamma angått hans rätt ¹). Andemeningen i den ifrågavarande lagbestämmelsen torde sålunda vara den, att intervenienten för sin interventionsbefogenhet måste kunna visa, att »saken» antingen rent af rörde honom själf eller också åtminstone hans rätt.

För den nu uttalade tolkningen af stadgandet hafva vi ej kunnat erhålla någon direkt ledning genom undersökningar angående detsammas historiska tillkomst. Före 1734 års lag saknades — som ofvan antydts — bestämmelser angående intervention. På landskapslagarnas tid liksom vid tiden för landslagarnes stiftande är detta förklarligt ². Men i och med det att partsrollerna småningom erhöilo en allt starkare formell begränsning och uppfattningen, att rättegången vore något internt mellan domstolen och parterna, gjorde sig mera gällande, måste äfven behovet framträda att genom ett särskildt institut få till stånd en reglering af de intressekollisioner, som nu kunde uppstå mellan tredjemans intressen och de intressen, hvilka framkallat det nyss påpekade förhållandet. Tillräckligt avancerad var den ifrågavarande uppfattningen å ena sidan ännu ej vid tiden för landslagarnes tillkomst för att kunna leda till interventionsinstitutets sanktionering genom bestämmelser i dessa lagar. Men å andra sidan vore det ej sannolikt, att institutet i vår process skulle hafva hållits obekant ända till 1734 års lag. Att så ej heller varit fallet, utan att interventionen (både i egentlig mening och parts mellankommande) varit erkänd i svensk rättspraxis, innan den erhållit laglig sanktion, därom vittna både ABRAHAMSSON och NEHEMAN ³. Det verkar därför ganska öfverraskande, att de lagförslag, hvilka föregingo det slutligen till lag antagna försla-

¹ Se äfven WREDE, Civilprocessrätt I, s. 255 f.

² Se ofvan s. 133.

³ Se ofvan s. 6 n. 1.

get till rättegångsbalk, äro i saknad af bestämmelser angående både hufvud- och biintervention¹. Först det af Rikets ständer 1734 antagna förslaget innehöll interventionsstadganden (det ännu gällande 18 kap. R. B.). Man kunde nu ha hoppats, att i lagkommissionens protokoll finna en för tolkningen af stadgandet i 18: 1 R. B. kanske betydelsefull motivering just med hänsyn därtill, att det sista men icke de föregående förslagen reglerat interventionen. I lagkommissionens protokoll — såvidt de äro samlade i »Förarbetena till Sveriges Rikes lag 1686—1736»² — finnes emellertid ej en antydning om någon motivering till institutets sanktionerande eller öfver hufvud taget om någon diskussion angående detsamma.

Att emellertid vår tolkning af den meromtalade satsen i 18: 1 R. B. är riktig, torde äfven utan stöd i kommissionsprotokollen vara ganska säkert. Då interventionen såsom institut ej med sina rötter är fästad i den äldre svenska processen, så synes det vara en gifven sak, att de rättslärda i vårt land vid tiden för stiftandet af 1734 års lag till mönster för institutets reglerande velat taga den romerska rättens satser angående detsamma, förmedlade genom *gemeines Recht*. Härpå tyda ju bl. a. både terminologien och exemplen hos de dåtida rättslärarne ABRAHAMSSON och NEHRMAN samt framför allt lagens oriktiga systematisering af hufvud- och biintervention såsom blott olika uttryck för ett och samma rättsinstitut, en systematisering, hvars öfverensstämmelse med den gemeinrättsliga doktrinen otvifvelaktigt icke berott på en tillfällighet utan just på dennas inflytande. Att det interventionsgrundande intresset var starkt begränsadt i både romersk rätt och *gemeines Recht* ha vi haft tillfälle att se i det föregående. Någon anledning för vårt lands lagstiftare att härutinnan frångå den romerskrättsliga principen kan omöjligen utletas. Den friare tolkning af interventionsintresset enligt romersk rätt, som gjorde sig gällande hos italienarne på medeltiden, har helt säkert lämnat vårt land oberördt. Det var först genom de tyska rättslärarne, som hos oss det mera ingående studiet af den romerska

¹ Detta gäller såväl förslaget till rådstufvubalk 1688 som förslagen till rättegångsbalk 1717 och 1723.

² Efter offentligt uppdrag utgifna af WILHELM SJÖGREN, I—VIII, Uppsala 1900—1909. Protokollen innehållas i del. I—III.

rätten började bedrivas. Och vi ha sett, hurusom man ganska snart efter receptionen i Tyskland började opponera sig mot italienarnes tolkning af de hithörande romerska källställena. Stor auktoritet icke minst i denna fråga synes den ofvan omtalade GAILL hafva haft. Vi ha funnit, hur hans sats till interventionsintressets begränsning, att *articuli interventionales* borde vara *ad causam principalem pertinentes*, åberopats af hans efterföljare¹. Att GAILL på sin tid äfven flitigt studerats i vårt land torde vara säkert. Lika säkert är visserligen icke, men enligt vårt förmenande talar stor sannolikhet för, att just GAILLS ifrågasvarande sats tjänat den svenska lagstiftaren som förebild, när det tillåtits tredjeman att intervenera, »förty att saken honom eller hans rätt rör». Likheten mellan lagens uttryck och GAILLS förefaller att vara ganska slående, isynnerhet när man — utan att innebörden därigenom förvanskas — vänder om lagens formulering och fordrar, att »den tredjes påstående måste angå samma sak, som är emellan parterna anhängig»².

Såvidt vi veta, har också aldrig någon annan tolkning af 18: 1 R. B. gjorts gällande, än att det ålåg intervenienten att visa, att hans rätt berördes af utgången af processen³. Det

¹ Se ofvan s. 85.

² SCHREVELIUS, Lärobok, s. 165.

³ Framför allt har man att märka, det NEHRMAN fordrar, att den af intervenienten åberopade rättigheten måste vara med någon af de tvistande gemensam. Han visar också med sina exempel, att interventionsintresset måste framgå däraf, att intervenientens rätt berördes af domen. — Angående SCHREVELIUS se föregående not. — WREDE, Civilprocessrätt I, s. 255: »... icke nog med ett blott personligt eller oegennyttigt intresse, såsom det hvilket härrör af släktskap eller vänskap med intervenenten, icke heller med ett uteslutande ekonomiskt, såsom då sakens utgång kan inverka menligt eller fördelaktigt på den affär, som drives af den tredje. Intresset måste vara rättsligt, d. ä. sakens utgång måste kunna inverka på intervenientens rättsläge, eller — då i civilprocessen är fråga om privaträttsliga förhållanden — lända honom till fördel eller skada i privaträttsligt hänseende». Med hänsyn till det ofvan (s. 153 n. 1) sagda är det af särskildt intresse att anteckna, att WREDE i en ny upplaga af sitt arbete, hvilkens förra del nu under tryckningen kommit oss tillhanda, i det föreliggande citatet ersatt orden »menligt eller fördelaktigt» med »ofördelaktigt» samt utbytt orden »fördel eller skada» mot »men eller skada». I samband härmed må äfven framhållas, att WREDE i den nya upplagan uttryckligen framhåller, att interventionsgrund föreligger, icke blott om domen kunde medföra skada för tredjemans rätt utan äfven om den kunde åstadkomma fara för menlig inverkan på densamma, 2 uppl.

synes ej ens hafva rådt någon tvekan härom i anledning af lagens uttryckssätt. Lagkommittén bibehåller nämligen i sitt förslag (29: 1) den nyss anförda formuleringen. Lagberedningen vidtager visserligen den i logiskt afseende befogade ändringen att utesluta orden »honom eller». Det framgår emellertid af motiverna, att detta af Beredningen själf blott betraktats såsom en obetydlig redaktionell förändring ¹.

Svensk rättspraxis torde ej kunna sägas jäfva den satsen, att tredjeman såsom grund för sin interventionsbefogenhet måste kunna åberopa den omständigheten, att domen hade inflytande på hans rätt och att således partens borgenär ej skulle kunna få intervenera, blott och bart därför att han som sådan hade ett än så starkt intresse af att en viss af parterna afginge med seger. Ganska belysande torde i detta afseende följande rättsfall vara ². Ett järnvägsaktiebolag förde talan mot en f. d. aktieägare B. med yrkande, att han måtte förklaras skyldig till bolaget utbetala en viss summa på grund af beslut om uttaxering af visst belopp per aktie i bolaget till betäckande af annuiteter å ett af bolaget — innan svaraunden till annan öfverlåtitt sina aktier (hvilken öfverlåtelse bolaget af vissa skäl med stöd af bolagsordningen vägrade att gilla) — upptaget obligationslån. Efter inställelsedagen hos K. M. anmälte S., att han som »mellankommande part» i saken ville förena sig med bolaget på den grund, att han vore innehafvare af en bolagets obligation, hvilken skulle tillhöra det ifrågavarande lånet. B. bestred, att afseende finge fästas, å hvad S. anförde. N. Rev. anförde, att, »då S. icke visat, att saken rörde honom eller hans rätt», borde hvad han anförde icke förtjäna afseende, hvarefter H. D:s flesta ledamöter icke funno, hvad S. anförde, föranleda till vidare afseende, »då de af S. åberopade omständigheter icke vore af beskaffenhet, att han på grund däraf kunde anses berättigad att i saken föra talan». Olikheten i formuleringarne af motiveringen är, såvidt vi kunna

s. 260). Alla dessa jämkningar stå i god öfverensstämmelse med den ofvan betonade synpunkten af intressekollisionen såsom egentlig interventionsgrund. — Att KALLENBERG ej fattar interventionsintresset mera vidsträckt än WREDE framgår af hans framställning, Föreläsningar II, s. 69 ff.

¹ Se ofvan s. 117 n. 4.

² N. J. A. 1884 s. 193.

finna, utan betydelse i förevarande afseende¹. Att S.' »talan» ej upptagits till pröfning stämmer väl öfverens därmed, att den ifrågavarande domen ej kunde utöfva något inflytande å hans rättsliga ställning till bolaget på grund af den innehafda obligationen. Blott det ekonomiska läget kan påverkas af en dom, som går bolaget emot. Emellertid är det icke så alldeles gifvet, att ifrågavarande rättsfall måste betraktas som ett uttryck för att tredjemans ekonomiska intresse — låt vara att detta hvilade på en fordringsrätt — icke kunde grunda interventionsbefogenhet. Ty äfven antaget, att ett dylikt intresse i svensk rätt kunde medföra befogenhet att intervenera, så kunde därför S. ingalunda sägas hafva ådagalagt tillräcklig grund för att få intervenera i föreliggande fall. Härtill måste nämligen med det gjorda antagandet höra, att han visade, det bolaget vore insolvent eller i händelse af processens förlust blefve oförmöget att fullgöra sina förpliktelser i afseende å det ifrågavarande obligationslånet, ty eljest kunde ju ej heller det ekonomiska läget för S. influeras genom domen². Ej alldeles uteslutet, ehuru föga sannolikt, får det kanske nu anses, att H. D. med sin motivering för interventionens afböjande velat häntyda på det nu nämnda förhållandet³. Vi skulle emellertid ej varit böjda för att skänka beaktande åt denna möjlighet, om icke ett senare rättsfall⁴ synt oss lämna ett visst stöd för att N. Rev. och H. D. låtit ett intresse, som i själfva verket icke berörde tredjemans rättsliga utan blott hans ekonomiska ställning, grunda interventionsbefogenhet för honom. I ett testamente hade förordnats, att 50,000 kr. skulle tillfalla hustru A. och hennes barn sålunda, att arfsmedlen skulle innestå i hustru A:s lifstid med rättighet för henne att till sitt och barnens underhåll årligen uppbära räntan däraf, samt att kapitalet efter hennes död skulle lika fördelas mellan barnen.

¹ H. D:s formulering synes mera än N. Rev:s taga hänsyn till att intervenienten enligt 18: 1 R. B. blott behöfver visa sannolika skäl för att interventionsgrunden vore för handen. Detta förefaller vara den enda skillnaden med hänsyn till innebörden.

² Jfr ofvan s. 145 n. 1, s. 155.

³ Härutinnan skulle alltså möjligen en olikhet kunna utletas mellan H. D:s motivering och motiveringen i N. Rev:s betänkande, hvilken senare svårligen kunde tilläggas den antydda innebörden.

⁴ N. J. A. 1900, s. 121.

Makarna A. försattes sedermera i konkurs, hvarefter hustru A. å inställelsedagen anhöll att få från boet undanskifta den enligt hennes förmenande henne enskildt tillhöriga räntan af det kapital, som genom testamentet tillagts hennes barn. Då förlikning härom ej kunde träffas med borgenärerna, hänsköts tvisten till domstol. När rättegången avancerat till K. M. anmälte sig hustru A:s enda lefvande barn, P. A., såsom »mellankommande part» och anförde: Genom testamentet hade icke upplåtits annan rätt till den ränta å 50,000 kr., hvarom i testamentet vore fråga, än att använda densamma för det i testamentet angifna ändamål, hustru A:s och hennes barns underhåll. Denna rätt kunde icke innehafvas af annan än hustru A. och hennes barn och följaktligen icke vara föremål för öfverlåtelse. I allt fall hade de i konkursen bevakade fordringarna icke tillkommit på sådant sätt, att hustru A. vore för dem ansvarig. Därför yrkades, att berörda ränta icke måtte få gå till betalning af samma fordringar. Kunde detta påstående icke bifallas, yrkades, att enär omförmälta ränta tillkomme hustru A. och P. A. gemensamt, och hustru A:s borgenärer icke lagligen kunde tillerkännas större del af räntan än som belöpte på henne eller hälften däraf, P. A. måtte förbehållas en likaledes till hälften bestämd andel af räntan; och förmenade P. A., att sistnämnda yrkande, såsom innefattande klander af såväl hustru A:s som konkursboets rätt, borde förvisas till utförande vid R. R:n. — I N. Rev:s betänkande omnämnes nu icke P. A. öfver hufvud taget. Då han alltså ej heller afvisats, torde detta innebära, att han uppfattats såsom intervenient efter 18: 1 R. B. Detta torde likaledes vara meningen i H. D., hvars flesta ledamöter funno, hvad af hustru A. och P. A. anförts icke föranleda annan ändring i domstolarnas beslut, än att, då frågan om den rätt, P. A. möjligen ägde till ifrågavarande räntemedel, icke i denna sak kunde komma under bedömande, samma räntemedel förklarades få till fullgörande af den hustru A. af domstolarna ålagda betalningsskyldighet användas, allenast så vidt hustru A:s rätt till medlen sig sträckte. Såsom interventionsgrund enligt 18: 1 R. B. kan domens betydelse för P. A. icke åberopas. Väl är det sant, att, om rätten till en del af ifrågavarande ränta verkligen vore hans, domen skulle kunna lända honom till förfång. Men hans rätt kan ej förnärmas. Vill han förekomma en ofördelaktig dom, så måste detta

ske därigenom, att han i processen gör sin rätt till röntan gällande, d. v. s. öppnar en själfständig talan i egenskap af hufvudintervenient. Blott om han underlåter att sålunda åberopa sin egen rätt, kan han sägas i lagens mening vilja göra ett med parten. Detta är ju, hvad som i första hand af P. A. åsyftats. Bortser man emellertid från hans eventuella rätt till del i de omtvistade röntemedlen, så kan hans rättsliga ställning öfver hufvud taget ej antagas vara utsatt för någon menlig påverkan af domen. Enligt den uppfattning, som vi äfven beträffande svensk rätt funnit vara den riktiga, borde P. A. därför antingen behandlats såsom mellankommande part (hufvudintervenient) eller ock alldeles ha afvisats, allt eftersom man funnit, att sannolika skäl förebragts för att han hade rätt till en del af röntemedlen eller icke¹. Emellertid torde det riktigaste vara att icke fatta den ifrågavarande domen så, att P. A. tillåtits att intervenera, trots det att hans rättsliga ställning ej kunde influeras af domen. H. D. torde nämligen — ehuru enligt vår nu framhållna mening med orätt — just ha betraktat den omständigheten som interventionsgrund efter 18: 1 R. B., att P. A. visat sannolika skäl för att han hade andelsrätt till röntemedlen ifråga. Härmed hafva vi berört en fråga, som ej här skall upptagas till behandling, frågan angående förhållandet mellan hufvud- och biintervention².

¹ I samma sak anförde ett justitieråd, hvari ett annat instämde, att han funne hvad af P. A. hos K. M. anförts ej förtjäna afseende, enär han ej visat giltigt skäl för sitt påstående att förevarande sak rörde hans rätt.

² Se härom ofvan, särskildt s. 100 f. — Alldeles uteslutet torde väl ej vara, att H. D. velat tillstödja P. A. att bevaka sin egen rätt, men under form af intervention och icke medelst uppträdande såsom mellankommande part efter 18: 2 R. B., i det praktiska syftet att genom undgående af den tidsödande proceduren med den mellankommande partens instämmande af de båda andra till första domstolen förekomma ett opropotionerligt långt uppskof af ett redan nästan slutfördt mål. H. D:s motivering kan häntyda härpå, liksom H. D:s afgörande i ett annat mål, N. J. A. 1901, s. 410, kanske just erhåller sin förklaring från denna synpunkt. I själfva verket kan ju också ett sådant tillvägagångssätt — äfven om det ej kan anses öfverensstämma med grunderna för stadgandena i 18 kap. R. B. — ej formellt sägas stå i strid med bestämmelserna i detta kap., eftersom tredjemans uppträdande först hos K. M. som intervenient eller mellankommande part öfverhufvudtaget ej blifvit berördt i de ifrågavarande stadgandena, hvilket åter uppenbarligen sammanhänger därmed, att Hofrätten, när 1734 års lag skrefs, betraktats som »konungens högsta nämnd».

I detta sammanhang kan anföras ett jämförelsevis säkerligen ganska vanligt fall af intervention, hämtadt från domstolspraxis vid Göteborgs rådstufvurätt. A sålde den 15 juli 1907 en fastighet till B mot en viss summa. A sökte därefter, den 13 april 1908, inteckning i fastigheten till säkerhet för samma belopp såsom ogulden köpeskilling. Då ansökningen bestreds af B, förklarades densamma hvilande, och A uttog nu efter hänvisning stämning å B med yrkande, att A måtte förklaras berättigad att erhålla den sökta inteckningen och att densamma skulle gälla med förmånsrätt såsom för ogulden köpeskilling. Vid målets handläggning anmälte sig C som »mellankommande part» och gjorde ett med B under anförande, att C vore innehafvare af två af B utgifna skuldsedlar, till säkerhet hvarför ansökningar om inteckning gjorts den 3 febr. 1908 i bl. a. den ifrågavarande fastigheten, hvilka ansökningar förklarats hvilande. Interventionen tilläts af R. R:n¹. Står detta i strid med den ofvan uttalade regeln, enligt hvilken tredjeman som grund för sin interventionsbefogenhet måste kunna åberopa, att en dom, som godkände A:s talan, innebure ett förnärmande af hans rätt? Till stöd för ett jakande svar å detta spörsmål kunde man kanske vara frestad att förmena, det intervenientens rätt i afseende å de af honom sökta inteckningarna förblefve densamma, vare sig käromålet godkändes eller icke och A i enlighet härmed erhöile den sökta inteckningen eller icke. C:s ansökningar komme att bifallas eller ogillas oberoende häraf, och om inteckningarne fastställdes, så medförde desamma under alla omständigheter pant-rätt i hela den afsedda fastigheten. Det vore visserligen sant, ville man fortsätta resonemanget, att vid en eventuell realisation af fastigheten till inteckningarnes gäldande den omständigheten, att A fått sig fastställd inteckning med förmånsrätt före intervenientens inteckningar, kunde åstadkomma, att full betalning ur fastigheten ej kunde belöpa på dessa senare, men detta vore något, som berodde på det ekonomiska värdet hos fastigheten ifråga. Vore detta tillräckligt högt, kunde intervenienten öfver hufvud taget ej hafva något men af om det instämnda käromålet bifölles eller icke. Domen öfver detta kunde alltså blott hafva

¹ Interventionsfrågan blef ej bedömd af högre rätt.

inflytande på intervenientens ekonomiska men däremot ej på hans rättsliga ställning, därför borde enligt den ofvan gifna regeln den ifrågavarande interventionen icke hafva tillåtits. Vore detta resonemang riktigt, så hade därmed ett betänkligt argument gifvits emot regeln, att intervenientens rättsliga läge måste vara hotadt genom processen. Ty att ett verkligt, i högsta grad beaktansvärdt behof föreligger för C att få medverka till käromålets ogillande, synes ju vara alldeles påtagligt. Otvifvelaktigt var det också i full öfverensstämmelse med gällande rätt — såsom vi ofvan fattat denna — som interventionssökanden tilläts att deltaga i rättegången. I själfva verket måste nämligen sägas, att en dom, som med orätt godkände kärandens talan, hade ett menligt inflytande för intervenienten, därigenom att den medförde fara för en förnärmelse af hans rätt. Fordringsrätterna, hvilka inteckningarne skulle tjäna som säkerhet, förbli visserligen desamma, vare sig käranden alltefter processens utgång erhåller inteckning med den begärda förmånsrätten eller icke; C:s ansökningar om inteckning bedömas oberoende häraf, ja de med inteckningarnes fastställande uppkomna panträtterna torde väl också få sägas vara oberörda af om A erhåller den sökta inteckningen eller icke. Med hänsyn till dessa rättigheter är det nämligen blott deras ekonomiska värde, som varierar, alltefter som A:s ansökan bifalles eller icke. Denna växling i ekonomiskt värde beror likväl i själfva verket på en motsvarande olikhet i afseende å det rättsliga läget. De med panträtterna förenade förmånsrätterna äro, för den händelse att A:s käromål gillats och hans inteckningsansökan i enlighet härmed bifallits, ej desamma, som i det fall, att motsatsen ägt rum. En förmånsrätt, som hänförs sig till en viss fordran, blir en annan, sämre rätt, om det tillkommer en ny fordran med förmånsrätt framför eller lika med den förra, trots det att denna bibehålles oförändrad. Det är här ej blott fråga om en förändring i ekonomiskt hänseende utan om en skillnad af rättslig innebörd. Af det sagda följer som en allmän regel, att en tredje person bör vara befogad att intervensera i en rättegång, om han innehar fordran, förenad med förmånsrätt till egendom, hvilken så till vida är föremål för rättegången i fråga, att parterna tvista om förmånsrätt till densamma med bättre nummerordning än (eller samma som) den

förstnämnda¹. Och härvid må särskildt framhållas, att för interventionsbefogenheten ej kan fordras någon utredning om att ett godkännande af den tvistiga förmånsrätten med sannolikhet skulle medföra, att den ifrågavarande egendomen ej försloge till gäldande af tredjemans fordran. Man måste nämligen under alla omständigheter anse, att en viss förmånsrätt förändras och blir en sämre rätt, därigenom att en förmånsrätt tillkommer med tidigare ordning.

Det nu refererade fallet gifver dessutom i interventionsafseende anledning till ytterligare tvänne frågor dryftande. Af de referat angående detsamma, som stå oss till buds, framgår ej, huruvida B erhållit lagfart å den ifrågavarande fastigheten först så sent, att enligt 11: 2 J. B. inteckning skulle kunna meddelas åt A med förmånsrätt såsom för ogulden köpeskillning. Detta torde emellertid hafva varit fallet, enär eljest A:s yrkande, att inteckningen skulle gälla med förmånsrätt såsom för ogulden köpeskillning, måste hafva varit skäligen meningslöst. Antaget emellertid, att nämnda lagfart beviljats redan år 1907, men att A — trots det att hans inteckningsansökan daterar sig först från den 13 april 1908 — funnit skäligt i rättegångsväg fordra att förklaras berättigad till inteckning med dylik förmånsrätt, så uppstår den frågan, om C:s begäran att såsom intervenient varda hörd kunde ogillas blott med hänvisning därtill, att lagfart å fastigheten söks så tidigt, att enligt 11: 2 J. B. inteckningen ej kunde erhålla en sådan förmånsrätt, att C:s förmenta rätt däraf kunde lida intrång. Frågan bör säkerligen med nej besvaras. Hur klar tillämpningen af rättssatsen i 11: 2 J. B. än i detta fall synes vara, så har den ju dock af käranden gjorts till föremål för tvist och beroende af domstolens afgörande. Den omständigheten, att detta af allt att döma måste gå i en för tredjemans rätt förmånlig riktning, kan ej få motverka hans intervention. Eftersom saken dock måste betraktas som tvistig, tills den blifvit genom laga kraft vunnen dom afgjord, måste möjligheten lämnas tredjeman öppen att medverka till ett för honom gynnsamt afgörande. En motsatt uppfattning skulle principenligt ej låta sig genomföras. Ty när skulle tillämpningen af en rättssats anses så klar, att innehållet

¹ Under dessa omständigheter kan alltså en borgenär i denna sin egenskap vara interventionsbefogad. Jfr ofvan s. 145 ff.

i domen med tillräcklig visshet kunde förutses? En användbar gränslinje skulle ej kunna uppdragas.

Af större intresse torde emellertid den andra frågan vara, till hvars dryftande vårt fall kunde gifva anledning: kan någon betydelse vid interventionsbefogenhetens bedömande tillmätas den omständigheten, att C:s ansökningar om inteckning icke beviljats utan blott förklarats hvilande? Innan vi försöka ett besvarande af denna, torde det emellertid vara planmässigt att ytterligare underkasta den ofvan (s. 149) uttalade satsen om interventionsgrunden någon granskning. Redan genom några exempel torde det nämligen kunna ådagaläggas, att denna sats tar för sig ett begränsande tillägg. A och B äro invecklade i rättegång, hvarti tvisten rör sig om tolkningen af ett dem emellan ingånget aftal. Ett med detta fullt öfverensstämmande aftal är också slutet mellan C och D. Äfven dessa hafva liknande skiljaktiga meningar angående tolkningen af aftalet som A och B. I stället för att låta tolkningen afgöras af domstol öfverenskomma de emellertid, att domen i rättegången mellan A och B skall vara normerande äfven för tolkningen af det mellan dem ingångna aftalet. Enligt den formulering, som vi gifvit åt regeln, vore därmed grunden gifven för en intervention i den pågående processen af såväl C som D, af C å den ena partens sida och af D å motpartens. Ganska säkert bör dock ej någon interventionsbefogenhet medgifvas dem. För densamma tala här ej de grunder, som ofvan för interventionsinstitutet blifvit anförda. Synpunkten af interventionen såsom en neutraliserande faktor å tredjemans sida emot en hotande intressekollision, kan här ej anläggas, enär C och D själfva af-siktligt drifvit det därhän, att deras rättsställning komme att influeras af domen i rättegången mellan A och B. Vilja de göra sin rätt beroende af denna dom, så kan ingen hindra dem därifrån. Men de kunna aldrig få makt att blott genom dylik öfverenskommelse förskaffa sig befogenhet att deltaga i andras rättegång, d. v. s. att beröfva denna dess karaktär att vara något internt mellan parterna själfva. Från den underordnade sekundära synpunkten, behovet af processernas minskning i antal¹, kan väl också knappt något skäl utletas till förmån för interventionsbefogenhet i detta fall. Genom sitt aftal ha C och D för-

¹ Se härom s. 150 n. 2.

bundit sig att låta domen i de båda andras rättegång vara ett rättesnöre äfven för dem. De torde därför ha alla skäl att inbördes afhålla sig från rättegång. -- Med de vanliga interventionsfallen för ögonen kunde man nu känna sig frestad att försöka en regel, enligt hvilken interventionsbefogenheten vore tredjeman medgifven, om utgången af processen hade inverkan på ett mellan honom och någon af parterna bestående rättsförhållande¹. Men äfven en sådan restriktion vore ej tillfyllestgörande. Den ifrågavarande möjligheten skulle vara förhanden, om vårt nyss använda exempel ändrades så, att det af domen i rättegången mellan A och B i afseende å tolkningen beroende aftalet antoges vara ingånget mellan C och A i stället för D. Emot C:s interventionsbefogenhet talar nu gifvetvis det nyss förda resonemanget. Det är ej heller tillräckligt att för interventionsbefogentens medgifvande åt tredjeman fordra, att det rättsförhållande, som kunde påverkas af domen, bestode mellan tredjeman och den part, som han i rättegången vill understödja. A, som t. ex. har köpt en sak af B, har därvid utfäst sig att betala ett visst belopp, hvilket emellertid enligt aftalet skulle betydligt sänkas, om A icke utginge som segrare i en pågående eller tillämnad process med C. Att interventionsbefogenhet på denna grund ej kan förlänas åt B bör äfvenledes af det ofvan anförda vara klart.

Vi skulle knappt ansett det nödigt att särskildt framhålla, att interventionsbefogenheten vore utesluten för tredjeman i de anförda exemplen, om vi icke inom litteraturen funnit en åsikt, som synes gå i annan riktning, företrädd af framstående representanter för interventionsläran. Vi tänka särskildt på ett uttalande af WACH, enligt hvilket interventionsbefogenhet skulle vara för handen i det fall, att *das Urtheil droht dem Dritten Entstehung einer Pflicht oder Verlust eines Rechtes, weil kraft Vereinbarung oder Gesetzes an die Thatsache der Verurtheilung der einen Partei jene Folge für den Dritten angeknüpft sein soll*². Till

¹ Jfr t. ex. SKEDI, Civilprozessrecht I, s. 362: »Die das Interventionsinteresse bedingende Rückwirkung des Urteils auf die Rechtssphäre des Intervenienten tritt ein in Ansehung eines Rechtsverhältnisses, in dem der Intervenient entweder mit der Partei, an deren Seite er handelt, oder mit der Gegenpartei steht».

² WACH, Handbuch I, s. 626. — Äfven ECKSTEINS uppfattning torde gå i denna riktning, Intervention, s. 207 ff, särskildt hans hänvisning å

belysning hänvisar han bl. a. till stadgandet i *Preuss. allg. Landrecht*, Th. 1, Tit. 14, 313 §: *Hat der Bürge sich für das, wozu der Hauptschuldner rechtskräftig verurtheilt werden möchte, verbürgt, so kann er den Inhalt eines solchen gegen den Hauptschuldner ergangenen Urtheils nicht ferner anfechten.* Ej heller vi tveka att låta en dylik löftesman intervenera i borgenärens rättegång mot hufvudgäldenären, men ej på grund af den särskilda betydelse, som domen genom ifrågavarande innehåll i borgensförbindelsen erhållit för rättsförhållandet dem emellan. Det är i sin egenskap af borgensman för gäldenärens skuld, som han bör tillåtas att intervenera ¹.

Äfven i afseende å den begränsning af den uppställda satsen, som i föreliggande afseende bör göras, har vår lag intagit en riktig ståndpunkt. Detta framgår i själfva verket redan af vår utläggning af den lagliga bestämmelsen, att saken skall angå intervenienten eller hans rätt. Att detta ej är alldeles detsamma, som att domen kan komma att utöfva menlig inverkan på intervenientens rättsliga ställning, framgår af de nyss behandlade exemplen. Domen hade väl här ett afgörande inflytande på tredjemans rätt, men det materiella rättsförhållande, som utgjorde processens föremål, hade ej i och för sig något att skaffa med ett rättsförhållande, hvori tredjeman var subjekt. Detta är i själfva verket också den innersta grunden till att i dessa exempel interventionsbefogenheten måste förnekas. Vår lags bestämmelse står här i full öfverensstämmelse med hvad sakens egen natur måste anses gifva vid handen. Lagens fordran, att saken skall angå intervenienten, kan nämligen icke innebära något annat, än att det omtvistade materiella rättsförhållandet såsom sådant skall stå i ett visst samband med ett rättsförhållande, hvori intervenienten vore subjekt. Detta senare måste till sin egen natur vara sådant, att det kränktes eller råkade i fara att kränkas genom en materiellt oriktig dom, som ginge den part emot, hvilken intervenienten ville biträda. Det är alltså, kan man säga, sambandet mellan de båda rättsförhållandena, oberoende af den ifrågavarande rättegången och domen, som lagen fordrar och

s. 211 n. 1 till ett rättsfall, ref. i *Entscheidungen des Reichsgerichts in Civilsachen*, Bd 23, s. 341, hvarest han finner, att tredjemans interventionsbegäran med orätt afslagits. Angående detta fall se nedan, s. 182 ff.

¹ Härom i frambställningen nedan.

som saknas i de anförda exemplen ¹. Den omständigheten, att parterna ensamma äro subjekt för det omtvistade materiella rättsförhållandet, är det nu, som grundar deras befogenhet att, ostörda af inblandning från tredjemans sida, få föra processen blott mot hvarandra. Men denna omständighet bör ej kunna tillerkännas någon betydelse gent emot de utanför rättegången stående, hvilka kunna visa, att »saken» i lagens mening rör dem. Gent emot dessa kan ej längre den där exklusiviteten vara befogad. Däremot kvarstår betydelsen af den antydda omständigheten med oförminskad styrka emot dem, hvilkas rätt väl kan menligt påverkas af domen, men hvilka — såsom i de anförda exemplen — ej kunna visa, att »saken» angår dem. För de förra, men ej för de senare har man i enlighet härmed att antaga tillvaron af interventionsgrund.

För riktigheten af en sådan allmän formulering som den efter WACH nyss anförda kan väl ett visst stöd utletas i de tyska och österrikiska stadgandena, enligt hvilka den, som har ett rättsligt intresse af att ena parten vinner rättegången, kan intervenera på dennes sida. Vi ha dock aldrig funnit de ifrågavarande stadgandena åberopade härför ². I tysk rättspraxis har tvärtom *Reichsgericht* fått tillfälle uttala, att en dylik tolkning af 66 § i D. C. P. O. vore oriktig. I det fall, hvarpå vi syfta ³, hade tredje-man såsom intervenient sökt vädja emot *Landgerichts* dom, åberopande för sin befogenhet att intervenera en skriftlig förklaring af svarandena, *in welcher dieselben ihm das von dem Erlöse der ihnen vom Nebenintervenienten übertragenen Vermögensstücke nach Deckung ihrer Auslagen und Vorschüsse Übrigbleibende zurückübertragen und den Betrag der Zinsen, welche sie von der Klägerin*

¹ Så tolkas väl äfven i allmänhet stadgandena angående interventionsintresset i tysk och österrikisk rätt. »Die Reflexwirkung des Urteiles auf die Rechtssphäre des Intervenienten wird daher immer nur beruhen auf einer durch positive gesetzliche Bestimmung oder durch die rechtliche Natur gegebenen Wechselbeziehung zwischen dem Rechtsverhältnisse, für welches der prozessuale Rechtsschutz in Anspruch genommen wurde, und einem Rechtsverhältnisse, dessen Träger der Intervenient ist», SKEDL, Civilprozessrecht I, s. 364 f. Jfr PETERSEN, 66 §, II D: »Ebenso besteht ein rechtliches Interesse dann nicht, wenn dem Dritten von einer Partei für den Fall ihres Sieges eine Schenkung oder eine Vergütung versprochen wurde».

² Se föregående not.

³ Ref. i Entscheidungen des Reichsgerichts in Civilsachen, Bd 23, s. 341.

für das ihnen vom Nebenintervenienten mitübertragene Kapital eingezogen haben und auf deren Rückzahlung sie verklagt worden, schenkungsweise bar auszahlen zu wollen erklärt, im Falle die Klägerin abgewiesen werde. Interventionsfrågan gick till högsta instans, och interventionen blef där afvisad på den grund, att nach den Erklärungen der Beklagten im höchsten Grade zweifelhaft sei, ob von dem den Beklagten übertragenen Vermögen nach Deckung der Vorschüsse und Auslagen noch etwas übrigbleiben werde, was dem Nebenintervenienten zurückzuübertragen. Deshalb ist das rechtliche Interesse des Nebenintervenienten nicht für glaubhaft gemacht erachtet. Die Erklärung der Beklagten, dem Nebenintervenienten die Zinsen schenkungsweise auszahlen zu wollen, ist für bedeutungslos erachtet, weil sie erst nach dem Beitritte des Nebenintervenienten abgegeben und deshalb für die Frage nicht in Betracht komme, ob die Nebenintervention zur Zeit des Beitrittes zulässig gewesen. Här- efter sökte parten själf att vädja mot underrättens ifrågavarande dom men afvisades af öfverrätten. Emot detta beslut inlade nu tredjeman begäran om revision hos Reichsgericht i egenskap af intervenient, denna gång åberopande blott gäfvoföreläggandet angående räntorna. Beträffande denna interventionsgrunds giltighet befanns det — med hänsyn därtill att die Schenkung schon bei Einlegung der Nebenintervention erklärt war — att res iudicata ej förelåg. Interventionen afvisades emellertid nu af Reichsgericht på följande grunder: *Rechtliches Interesse an dem Obsiegen der Partei, welcher der Nebenintervenient beitrith, im Sinne des § 63 (nouv. 66 §) C. P. O. ist nicht jedes Interesse, namentlich nicht ein thatsächliches, wirtschaftliches, nicht jedes Vermögensinteresse. Rechtliches Interesse ist das Interesse, welches auf einem Rechtsverhältnisse des Nebenintervenienten zu den Parteien oder dem Gegenstande des Rechtsstreites beruht, das durch die Entscheidung des Rechtsstreites, ihren Inhalt oder ihre Vollstreckung mitbetroffen wird. Ob ein solches rechtliches Interesse für den Nebenintervenienten hier vorliegen würde, wenn ihm die Zinsenforderung der Beklagten an die Klägerin geschenkt und diese Zinsenforderung Gegenstand des Rechtsstreites wäre, kann dahingestellt bleiben. Diese Zinsenforderung ist weder Gegenstand des Streites noch der Schenkung. Nach dem Thatbestande des Urtheiles vom 28 Februar 1888 (Reichsgerichts ofvan berörda afvisningsbeslut) schuldete die Klägerin den Beklagten das ihnen vom Nebenintervenienten übertragene Kapital, und die Zinsen desselben sind unstreitig getilgt.*

entweder durch Zahlung oder Kompensation. Die Parteien streiten nur darüber, ob die Zinsen, als sie von der Klägerin an die Beklagten gezahlt, bereits durch kompensable Gegenforderungen getilgt waren, und ob der gezahlte Betrag deshalb zurückzuzahlen ist. Geschenkt ist dem Nebenintervenienten nicht die gar nicht mehr existierende Zinsenforderung sondern die Geldsumme im Betrage der Zinsen, welche den Beklagten verbleibt, wenn die Klägerin abgewiesen wird. In Wahrheit liegt danach die Sache so, dass dem Nebenintervenienten eine Geldsumme für den Fall des Obsiegens der Beklagten versprochen ist. Damit ist für ihn ein thatsächliches Interesse am Obsiegen der Beklagten begründet, aber kein rechtliches Interesse im Sinne des Gesetzes. Denn das Urteil in dem Rechtsstreite berührt weder die Schenkung noch ihr Objekt, stellt auch rechtlich nicht den Eintritt oder den Nichteintritt der Bedingung fest, sondern bildet nur das thatsächliche Moment, von welchem das Recht und die Pflicht aus der Schenkung abhängig gemacht sind.

En viss svårighet torde här kunna förmärkas med hänsyn till motiveringen, beroende på den ofvan (s. 143 ff.) kritiserade formuleringen af interventionsintresset i 66 § D. C. P. O. Med hänsyn till denna formulering kan motiveringen väl näppeligen anses fullt lyckad. Ty den ifrågavarande interventionspretendenten kan med icke mindre fog än hvilken som helst till intervention verkligen befogad person sägas besitta det i stadgandet fordrade »rättsliga intresset». Hans intresse af att få intervenera framgår ju däraf, att domen kunde ha menligt inflytande på hans rätt. I 66 §, sådan denna nu en gång är formulerad, torde väl därför svårligen ett fullgodt stöd kunna hämtas för att i föreliggande fall ogilla tredjemans begäran att få intervenera¹. Den tyska domstolen kan emellertid sägas — otvifvelaktigt i enlighet med stadgandets *ratio legis* — i detsamma fordran på rättsligt intresse för intervenienten af interventens seger hafva inlagt, just att det där sambandet måste existera mellan den förres och den senares rätt, alldeles oberoende af om en rättegång komme till stånd eller icke.

¹ ECKSTEIN, som godkänner satsen: »Wer ein rechtliches Interesse am Ausgange eines fremden Streites hat, kann intervenieren», (se ofvan s. 145 n. 1) finner också, som ofvan (s. 180 n. 2) framhållits, att den tyska domstolen med orätt afvisat tredjeman från interventionen.

Enligt 18: 1 R. B. måste alltså tredjeman vara befogad att intervenera, när han kan visa sannolika skäl för att han är subjekt i ett rättsförhållande, hvilket står i sådant samband med »saken», det omtvistade rättsförhållandet, som sådan, bortsedt från att densamma är föremål för den ifrågavarande rättegången, att en viss utgång af denna skulle ha menlig betydelse för hans rättsliga ställning. Härmed återgå vi till den senast framkastade frågan i anledning af det refererade rättsfallet från Göteborgs domstolspraxis. Kan C i vårt fall sägas hafva presterat sannolika skäl? I lagens godkännande af en sådan prestation kan nu med logisk nödvändighet ej den innebörden läggas, att endast sannolika skäl behöfde presteras för att domstolens afgörande i viss riktning kunde ha skadligt inflytande med hänsyn till den rätt, som intervenienten uppgifvit vara sin. Det måste, enligt sakens natur, för domstolen alltid råda visshet därom, huruvida det där rättsliga sambandet, som lagen fordrar för att interventionsgrund skall föreligga, råder eller icke mellan det omtvistade rättsförhållandet och den rätt, som tredjeman uppgifvit tillkomma honom. Existerar detta samband, så följer med logisk nödvändighet, att processens utgång i viss riktning, d. v. s. till den parts nackdel, som tredjeman velat biträda, måste ha ett skadligt inflytande å tredjemans rättsställning¹, om han verkligen vore subjekt för det rättsförhållande, som han åberopat. Någon utredning från den interventionssökandes sida kan alltså ej komma i fråga för att domen, om den ginge nämnda part emot, komme att medföra förfång för tredjemans uppgifna rätt. Enligt sakens natur kan tredjemans utredning i förevarande afseende blott gå ut på att visa, det den rätt, som han påstått vara hotad, verkligen existerar. Det är till en dylik utredning, som lagens godkännande af sannolika skäl ansluter sig². Af hänsyn kanske

¹ Af skäl, som framgå af det ofvan s. 152 n. 1 sagda, anse vi det vara öfverflödigt att särskildt betona den alltid nödvändiga förutsättningen, att processens utgång varit materiellt oriktig.

² Jfr till det nu sagda ECKSTEIN, Intervention, s. 209. »Nur Eines ist unbedingt erforderlich, und darauf muss streng gesehen werden: Kausalnexus zwischen den bestimmt gearteten Urteile und der Beeinträchtigung fremder Rechtssphäre. Das bedarf einiger erklärender Worte: Es muss logische Gewissheit darüber herrschen, dass, wenn die vom Interventionswerber behaupteten thatsächlichen Umstände richtig sind, die ihm benach-

lika mycket till den pågående processen som till tredjeman har det ej fordrats, att denne för sitt tillträde som intervenient presterade full bevisning för grunden till den åberopade rätten. Här-efter kan det vid första påseendet förefalla, som om C bort afvisas af domstolen: då han blott kunnat åberopa hvilande ansökningar om inteckning, förefinnes ej någon logisk visshet om att hans rätt skulle komma att skadas genom att A:s talan bifölles. Om nämligen C:s ansökningar ej komme att bifallas, lämnades han fullt oberörd af processens utgång. Denna argumentering stöder sig emellertid ganska uppenbart på en oriktig utgångspunkt. C åberopar nämligen i själfva verket för sin interventionsbefogenhet ej den rätt, som uppstått därigenom, att hans ansökningar förklarats hvilande, utan han stöder sig på den rätt, hvarpå han grundat dessa, i det skick, hvari densamma befinnet sig, sedan ansökningarna förklarats hvilande. Och denna rätt står onekligen i det samband med det af A i processen påstadda rättsförhållandet, att den med logisk visshet måste menligt påverkas af en dom, som bifölle A:s talan. C har alltså blott att prestera sannolika skäl för befintligheten af denna rätt, och det har han gjort, i det att han åberopat domstolens beslut, enligt hvilket hans ansökningar förklarats hvilande och icke ogillats. Därmed föreligger otvifvelaktigt det mått af sannolikhet för rättens befintlighet, som lagen kan fordra för C:s befogenhet att intervenera.

Beträffande den sålunda begränsade regeln angående tredjemans befogenhet att intervenera torde emellertid ytterligare en restriktion kunna ifrågasättas. Det kan nämligen inträffa, att en

teiligende Wirkung von dem in bestimmter Weise ausfallenden Urteile geübt wird. Die thatsächlichen Umstände müssen nur dargethan, bescheinigt werden, die Urteilstwirkung muss — die Richtigkeit jener vorausgesetzt — als notwendig eintretend erkannt werden. Hier schlechthin von Wahrscheinlichkeit zu sprechen, wie Menger es thut, geht nicht an. Die wahrscheinlichen Wirkungen eines Urteiles 'reichen bis an den Sirius'. Med hänsyn därtill, att domstolen på grund af sakens natur och enligt satsen »iura novit curia» icke kan sväfvä i ovisshet om, huruvida domen hade den ifrågavarande betydelsen för tredjemans påstadda rätt eller icke, och då ifrågavarande kausalnexus är en omedelbar och nödvändig konsekvens af själfva interventionsgrunden, såsom vi nu fattat denna, förefaller det från vår ståndpunkt ej vara logiskt riktigt att särskildt framhålla denna kausalnexus såsom något obetingadt erforderligt, hvarpå »streng gesehen werden muss».

utanför rättegången stående person, hvilken enligt denna regel borde vara befogad att intervenera, har möjlighet att medelst andra processuella vägar än interventionen bevaka sina intressen. Närmast föres tanken på de fall, i hvilka tredjeman, hvars rätt sålunda kan beröras af domen, har möjlighet att inkomma i rättegången såsom medpart vid s. k. nödvändig processgemenskap¹. Vi förmena, att interventionen principiellt ej bör kunna utnyttjas vid sidan af denna möjlighet. Någon verklig interventionsgrund kan i själfva verket här ej utletas. Den där intressekollisionen, till hvilkens afvärjande interventionsbefogenheten skulle förlänas tredjeman, kan här ej befaras. Gent emot den ifrågavarande tredjeman tillkommer det nämligen parterna ej någon rätt till exklusivitet, som kunde kollidera med den förres intressesfär. Det ligger i interventionens natur att i denna mening vara ett subsidiärt institut². Det nu sagda kan emellertid ej ha någon betydelse, för den händelse tredjemans intressen tillhörde svarandesidan eller för den händelse han eljest, trots sin delaktighet i saken, ej kunde tilltvinga sig partsställning. I ett annat sammanhang (nedan s. 224 f.) skola dock ytterligare skäl antydvas för interventionens otillåtlighet i hithörande fall, skäl, hvilka äfven för nyss berörda händelser äga giltighet.

Vanskligare synes oss det spörsmålet vara, om af liknande orsak äfven möjligheten för tredjeman att uppträda som mellankommande part skall utesluta hans interventionsbefogenhet. Detta spörsmål har — såvidt vi veta — ingenstädes uttryckligen beja-

¹ Är rättsläget sådant, att tredjemans meduppträdande i rättegången såsom part blott skulle bilda s. k. enkel processgemenskap, så torde det samma — med hänsyn därtill att domen ej bildar res indicata för en dylik tredjeman — ej kunna grunda någon befogenhet för honom att intervenera. Se dock nedan s. 233 f.

² Egendomligt nog har detta ej i doktrinen antydts. Uppfattningen synes tvärtom allmänt gå i motsatt riktning. Se t. ex. HELLWIG, Lehrbuch II, s. 489 vid n. 74; SKEDL, Civilprozessrecht I, s. 367; Scuffert, 66 §. 2 c, och WACH, Handbuch I, s. 624, samt SCHMIDT, Lehrbuch, s. 874. De båda senare tillägga samägaren interventionsbefogenhet i en servitutsprocess, förutsatt att domen bildade res indicata för honom. Se angående detta fall äfven ECKSTEIN, Intervention, s. 255, och v. CANSTEIN, Lehrbuch I, s. 225, och Z. f. d. C. Bd 8 s. 220.

kats¹, men däremot af åtskilliga författare besvarats nekande². Vi ha i föregående afd. framhållit, att de skäl, som tredje man kunde anföra för sin befogenhet att uppträda såsom mellankommande part, i allmänhet vore oförenliga med sådana omständigheter, som kunde bilda interventionsgrund³. Med hänsyn härtill kan spørgsmålet för visso sägas sakna praktisk betydelse. Emellertid förefaller det nu berörda förhållandet ej vara beaktadt. Ett afgörande af Tysklands högsta domstol i följande rättsfall⁴ torde i detta afseende vara ganska belysande. H. hade lämnat värdepapper som pant till A. för erhållen försträckning. H. uppgaf sig därefter hafva sålt de pantsatta papperen till B. samt råkade sedan i konkurs. B. instämde så A. med yrkande, att han mot betalning af skulden, för hvilken värdepapperen lämnats som säkerhet, måtte förpliktas utgifva dessa till B. I denna process uppträdde nu förvaltaren i H:s konkurs som intervenient på A:s sida och fordrade, att kärandens talan måtte ogillas, under det att A. inskränkte sig till att förklara sig villig utgifva de omtvistade papperen mot skuldens betalning. Efter utredning från intervenientens sida ogillades käromålet af *Landgericht*. *Oberlandesgericht* fann däremot efter B:s vadetalan, *dass die in Frage stehende Intervention weder als Hauptintervention noch als Nebenintervention zu betrachten, vielmehr ein bedeutungsloser Prozedurakt und das ganze auf dieselbe gegründete Verfahren nach § 501 C. P. O.* (nuv. 539 §, återförvisning) *aufzuheben sei*. På begäran om revision af intervenienten upphäfde *Reichsgericht* återförvisningsbeslutet med bl. a. följande motivering: *Zunächst erscheint es irrig, wenn das Oberlandesgericht davon ausgeht, der Syndik der besagten Fallitmasse habe nicht den Weg der Nebenintervention wählen dürfen, vielmehr als Hauptintervenient auftreten müssen. Ohne Zweifel war in vorliegendem Falle eine Hauptintervention im Sinne von § 61*

¹ Man märke emellertid följande uttalande af WREDE, Civilprocessrätt I, s. 255: »Detta intresse (den s. k. hiintervenientens) får visserligen icke vara sådant, att den tredje för egen del gör anspråk på föremålet för tvisten ty i sådant fall blefve han hufvudintervenient.»

² WACH, Handbuch I, s. 630; ECKSTEIN, Intervention, s. 211 n. 1; HELLWIG, Lehrbuch II, s. 487 vid n. 63, s. 489 vid n. 74. Den senare åberopar härför domar af Tysklands Reichsgericht, som nedan skola beröras.

³ Ofvan s. 101 f.

⁴ Entsch. d. RG:s in Civ. Bd 10 s. 397.

(nuv. 64 §) C. P. O. statthaft, allein hieraus folgt nicht, dass nicht auch der Weg der Nebenintervention gewählt werden konnte, falls dieser geeignet erschien, zum Ziele zu führen. Das Gesetz bestimmt nirgends, dass in Fällen, die sich zur Hauptintervention eignen, die Nebenintervention nicht gestattet sein solle: es erscheint dies auch keineswegs selbstverständlich, vielmehr entspricht es den allgemeinen Prinzipien, dass in Fällen, wo das Gesetz verschiedene Rechtswege eröffnet, jedem freisteht, denjenigen Weg zu wählen, der seinen Zwecken am besten zu dienen scheint. Allerdings konnte, wie das Oberlandesgericht mit Recht annimmt, die Nebenintervention nicht zu Entscheidung führen, dass dem Nebenintervenienten das Eigentum und das Rückforderungsrecht an fraglichen Wertpapieren zustehe sondern nur zur Entscheidung, dass der Anspruch der Kläger unbegründet sei; allein, wenn der Syndik der Ansicht war, dass letztere Entscheidung genüge, das Interesse der Fallitmasse zu wahren, so ist nicht erfindlich, warum ihm verwehrt sein solle, sie herbeizuführen.

Vi tveka ej att biträda *Reichsgerichts* uppfattning, att konkursboets representant i föreliggande fall skulle kunnat begagna sig antingen af den ena eller andra utvägen för att få sitt ord med i laget. Men därmed vilja vi ingalunda ha sagt, att i detta fall interventionsgrund konkurrerade — i den mening, hvarom här är fråga — med rättsgrund för tredjemans befogenhet att uppträda som mellankommande part. Det förhåller sig enligt vår mening på följande sätt. För att konkursboets representant skall kunna fordra de pantsatta värdepapperens utfående, måste han förklara sig beredd att för boets räkning återgälda försträckningen. Vill eller kan han ej detta, så förblir rättsläget sådant, att han ej kan göra anspråk på den ifrågavarande prestationen och alltså ej heller kan föra någon talan som mellankommande part. Då konkursförvaltaren nu i fallet i fråga begärt att få »göra ett» med A., så ligger ju häri, att han för närvarande vill, att A. behåller papperen. Därmed kan åter uppenbarligen blott vara förenligt, att han ej erbjuder omedelbar betalning åt A., att alltså en nödvändig förutsättning för hans anspråk på värdepapperens utgifvande saknas. Såsnart därför representanten för konkursboet uppträder såsom intervenient, vet man, att rättsläget är sådant, att han ej skulle kunnat åberopa detsamma för en talan såsom mellankommande part. Att han emellertid trots

detta i vårt fall skulle haft befogenhet att uppträda som s. k. hufvudintervenient beror därpå, att han befinner sig i den rättsliga situationen med hänsyn till A:s innehaf af värdepapperen, att han genom ett ensidigt rättsärendet (erbjudandet af betalning) kan förändra densamma därhän, att han kan fordra deras utlämnande. Sin salunda förändrade rättställning kan han nu aberopa som grund för ett uppträdande som mellankommande part. Visserligen kan alltså tredjeman efter godtflunande uppträda antingen som s. k. biintervenient eller s. k. hufvudintervenient. Men man bör därvid märka, att det verkliga rättsläget, när han väljer det förre alternativet, är sådant, att han icke skulle kunnat åberopa det samma såsom stöd för en talan sasom mellankommande part.

Innebörden af det sagda torde klarare framgå, om vindikationsprocessen tänkes förd angående en sak, som svaranden innehar t. ex. på grund af en med tredjeman såsom ägare ingången saklega. Så länge legotiden ej gått till ända, kan tredjeman ej fordra sakens utlämnande, alltså icke heller uppträda sasom mellankommande part. Interventionsgrund är däremot uppenbarligen förhanden. Är åter hyrestiden tilländagången, så har han ju anspråk på sakens utlämnande, och därmed är äfven gifvet, att han kan »komma mellan» såsom part. Däremot måste vi anse, att någon befogenhet att intervensera nu ej kan tillerkännas honom; detta alldeles bortsedt därifrån, att han har möjlighet att bevaka sina intressen genom s. k. hufvudintervention. Beaktar man, att enligt vårt antagande, att hyrestiden vore tilländalupen, svaranden vore skyldig att utgifva saken till tredjeman, så förefaller det ju innebära en ganska påtaglig motsägelser att tillåta den senare att sasom intervenient påfordra, det svaranden tillerkännes rätt att behålla saken, något hvartill denne enligt vår förutsättning vore lika litet berättigad som käranden. Emot detta resonemang kan ej med fog invändas, att i ägarens intervenserande måste ligga ett bemyndigande för svaranden att fortfarande besitta saken. Vore detta fallet, så stode vi därmed inför ett rättsläge, enligt hvilket ägaren ej kunde fordra sakens utgifvande och salunda ej hade befogenhet att uppträda såsom mellankommande part. Det gäller emellertid att visa, det rättsgrunden härför i vårt fall vore oförenlig med ett rättsläge, ur hvilket tredjeman kunde härleda befogenhet att intervensera, »göra ett» med svaranden. Är svaranden verkligen förpliktad att ut-

gifva saken till tredjeman, har denne ej på något sätt befriat honom från denna förpliktelse, så kan ej heller någon grund utletas för tredjemans befogenhet att »göra ett» med svaranden. Domen bildar ej *res iudicata* för den förre, och hans äganderätt kan svårligen anses kränkt därigenom, att besittningen till saken öfvergår från en icke berättigad till en annan icke berättigad, liksom det obligationiska rättsförhållandet mellan tredjeman och svaranden ej beröres häraf¹. — Strängt taget torde det icke förhålla sig annorlunda, i den händelse käranden i rättegången yrkade utfående af en tredjeman tillhörig sak, som denne lånt åt eller deponerat hos svaranden. Med hänsyn därtill att tredjeman nu när som helst kan ensidigt fordra den omtvistade sakens utlämnande, kunde man visserligen känna sig frestad till antagandet, att ett och samma rättsläge här i och för sig skulle kunna grunda både interventionsbefogenhet och rätten att uppträda som mellankommande part. Det är dock ganska klart, att äfven här — bortsett från att en eventuellt stipu-

¹ Jfr FRANCKE, *Nebenparteien*, s. 17. -- I detta sammanhang vilja vi anteckna ytterligare ett fall från tyskrättspraxis, ref. i *Entsch. d. RG:s in Civ. Bd 46 s. 404*. W. innehade två hypotek till säkerhet för ett lån. Sedan detta betalts, återfordrade ägarinnan hypoteken i rättegångsväg. W. underrättade Q. och G. härom, hvilka gjorde anspråk på hypotekens utfående »auf Grund einer Pfändung», och dessa uppträdde nu som intervenienter. I denna egenskap väddade de emot underrättens dom men uppträdde i öfverrätten såsom mellankommande parter. Kärandens invändning, att de s. k. hufvudintervenienterna bort afvisas, enär de förut i samma process »gjort ett» med svaranden, ogillades både af öfverrätten och Reichsgericht. Detta resultat synes vara riktigt. Man måste instämma i den senare domstolens motivering, att en motsatt åsikt icke kunde grundas därmed, att tredjeman icke i samma process kunde tillåtas både såsom hufvudintervenient vara kärande och såsom biintervenient svarande, eftersom biintervenienten öfver hufvud taget icke intager partställning. Men när det heter, »dass auch nicht ein materieller Widerstreit zwischen den Thatfachen besteht, auf welche die Hauptintervenienten ihr Recht stützen, und dem, was sie als Nebenintervenienten gelten machen, liegt auf der Hand», så står detta i rak strid med det ofvan i texten sagda. Ty utmärkes »intervenienternas» rättsställning däraf, att de kunna fordra hypotekens utlämnande af svaranden, då är rättsläget sådant, att de ej böra tillåtas att såsom s. k. biintervenienter understödja svaranden i hans yrkande att få behålla papperen. Deras rättsliga ställning kan nu ej förnärmås, därigenom att käranden i stället för svaranden erhåller besittningen till hypoteken.

lerad låne- eller depositionstid gått till ända — svarandens förpliktelse att utgifva föremålet måste vara beroende af en härpå riktad viljeförklaring af tredjeman. Så länge en dylik icke afgifvits, kan tredjeman därför blott »göra ett» med svaranden; föreligger åter en dylik, så bör han enligt det föregående endast kunna uppträda som mellankommande part. Men det är äfven gifvet, att — om icke förr — så kommer den ifrågavarande rättshandlingen till stånd i och med tredjemans yrkande att få »komma mellan» såsom part. Gör han åter ett med svaranden, så är därmed klart, att svarandens plikt att utgifva den omtvistade saken till tredjeman ännu ej inträdt. Det är alltså visserligen riktigt, att tredjeman i nu senast afsedda fall bör kunna efter behag intervensera eller uppträda som mellankommande part. Men detta får ej betraktas som ett uttryck för att de båda slagen af »intervention» kunde vara tillåtna vid sidan af hvarandra. Ty rättsläget, när han väljer s. k. biintervention, är icke detsamma som rättsläget, när han väljer s. k. hufvudintervention. Och skillnaden består just däri, att i förra fallet grundar det icke befogenhet till hufvudintervention, under det att detsamma i senare fallet blott konstituerar dylik befogenhet.

Af dessa skäl synes oss det ifrågavarande spørsmålet blott kunna uppställas med hänsyn till ett fåtal rätttegångar, t. ex. sådana, i hvilka talan föres af »tredjeman» såsom kärande i rätttegången mot promittenten i ett den förre berättigande tredjemansafstal¹, eller en process, hvarunder käranden öfverlåtitt sitt anspråk till tredjeman. Angående en dylik *successors* ifrågavarande befogenheter skall framdeles blifva tal (nedan s. 217 ff.). Emot interventionens tillåtlighet i förra afseendet åter för promissaren vid sidan af befogenheten att »komma mellan» såsom part talar, hvad som nyss framhållits om interventionens karaktär af ett subsidärt institut. Därför kan icke heller den satsen nu göras gällande, att det borde stå hvar och en öppet att i det fall, hvarest lagen medgifver honom olika rättsliga vägar, begagna sig af den väg, som synes bäst ägnad att tjäna hans mål², och detta så mycket mindre som verkan af promissarens intervention aldrig kan vara effektivare eller i något afseende bättre tillgodose hans intressen

¹ Jfr s. 101 f.

² Jfr Reichsgerichts motivering, ofvan s. 188 f.

med hänsyn till den omtvistade saken än hans »mellankommande» som part. Rent principiellt torde därför det riktiga vara att i detta fall bestrida interventionsbefogenheten. Att emellertid denna uppfattning ej öfvensstämmer med svensk rättspraxis framgår af ett ofvan behandladt rättsfall¹. I detta afseende torde denna också nog kunna sägas ha lagen för sig. Det torde emellertid af rent praktiska hänsyn vara tvifvelaktigt, om den nämnda principen *de lege ferenda* förtjänar att upprätthållas. Den s. k. hufvudinterventionen måste enligt sin natur, såsom innebärande öppnandet af en ny rättegång, alltid medföra åtminstone möjligheten af en vida kostbarare och besvärligare procedur än interventionen i egentlig mening². Lagstiftaren måste känna det motbudande att under sådana omständigheter blott medgifva tredjeman att uppträda såsom mellankommande part, då han dock skulle kunna vinna sitt syfte i lika hög grad genom intervention. Beaktar man så den synnerligen ringa praktiska betydelse, som ett urgerande af hvad som framhållits som det principiellt riktiga — med hänsyn till dess sällan förekommande tillämplighet — kunde medföra för rättsordningen, så kan man väl med säkerhet förutsäga, att den ifrågavarande principen aldrig kommer att arbeta sig fram till karaktären af en giltig rättssats.

Innan vi ingå på en granskning af interventionsgrunden i särskilda interventionsfall, torde detta vara platsen för ytterligare en anmärkning af allmänt intresse. Vi ha vid utredningen af interventionsgrunden utgått från att interventionen utgjordes af ett deltagande i en anhängig rättegång af en utanför rättegången stående person, tredjeman, d. v. s. en person, som icke är part i den ifrågavarande processen. Att den, som själf är part, icke kan intervensera ligger i interventionens begrepp. En närmare motivering för detta påstående anse vi här efter den föregående utredningen om interventionsgrunden vara öfverflödig, och vi konstatera endast, att riktigheten af detsamma i själfva verket — med den vanliga uppfattningen af partsbegreppet — måste anses vara

¹ Ofvan s. 123 ff.

² Jfr ofvan s. 125 n. 1, s. 175 n. 2. Denna omständighet har ej särskildt berörts i afseende å den tredjeman, som hade möjlighet att inkomma i rättegången såsom medpart vid nödvändig processgemenskap, enär, som ofvan antydts, hans intervenerande måste anses uteslutet, alldeles bortsett från ifrågavarande synpunkter.

allmänt erkänd¹ samt att det otvifvelaktigt har sitt stöd i svensk lag, som blott medgifver interventionsmöjlighet åt den, hvilken »hvarken är stämd eller stämma låtit» (18:1 R. B.), d. v. s. den hvarken är kärande eller svarande². Vissa följsatser af regeln, att part själf är undandragen möjligheten att intervenera, skola här antydas.

Af denna regel måste gifvetvis den konsekvensen dragas, att en person, hvilken såsom part i processen är företrädd af befullmäktigadt ombud eller legal ställföreträdare, icke — i motsats till förhållandet i romerska rätten³ — skulle kunna inträda i processen såsom intervenient⁴, lika litet som att en juridisk

¹ Att intervenienten själf ej kan vara part i vanlig mening framgår uttryckligen af affattningen i 66 § D. C. P. O. och 17 § Ö. C. P. O. Interventionen sägs i dem båda äga rum »in einem zwischen anderen Personen anhängigen Rechtsstreite». Strängt taget framgår detta äfven af formuleringarne i 49 § i Finlands Förslag till reform af rättegångsväsendet, II, 243 och 373 §§ i Danmarks Lov om Rettens Pleje samt 61 § i det norska Udkast til lov om rettergangsmaaden i tvistemaal. I rubriken till det förstnämndas 4 kap., den danske lagens 33 kap. och det norska förslagens 4 kap. betecknas också interventionen såsom ett förfarande från tredje mans sida. Bland hithörande litteratur märkes särskildt FRANCKE, Nebenparteien, s. 8 ff.; ECKSTEIN, Intervention, s. 217 ff. Se dessutom tyska läroböcker och kommentarer.

² Jfr GRANFELT, Konkursförvaltaren i vanliga konkurser, Hfrs 1906, s. 225; SERLACHIUS i J. F. T. 1906 s. 468.

³ Här blef nämligen icke blott den legale ställföreträdaren utan äfven »fullmäktigen» »dominus litis» genom litiskontestationen. Se ofvan s. 32 f.

⁴ Detta erhåller sin betydelse särskildt för frågan angående konkursborgenärernas och gäldenärens befogenhet att intervenera i rättegång, förd af konkursförvaltaren. Men det saknar, äfven bortsedt härifrån, icke alldeles sitt intresse. Man tänke t. ex. på en förmögenhetsprocess, som för den omyndig förklarade föres af förmyndaren. Den omyndig förklarade behöver icke sakna processhabilitet, han kan ha en begränsad sådan. Låt vara att man visserligen äfven för intervenientens räkning måste fordra processhabilitet, så kunde väl — om det i texten sagda ej hade giltighet — det spørsmålet dryftas, om icke denna begränsade processhabilitet vore tillräcklig för ett intervenerande i en förmögenhetsprocess, eftersom ett dylikt uppträdande emot förmyndarens processföring aldrig kunde skada myndlingen. I en process, förd af fullmäktig, kunde fråga uppstå, om icke hufvudmannen vid sidan af möjligheten att återkalla fullmakten kunde uppträda såsom intervenient. Detta senare kunde nämligen möjligen vara mera effektivt med hänsyn till det för hufvudmannen skadliga läge, hvori processen råkat genom ombudets processföring. Som intervenient skulle han kanske hafva kunnat desavuera vissa ombudets processhandlingar.

person, t. ex. staten, företrädd i processen genom ett af sina organer, vore befogad att i samma process intervenera genom ett annat organ ¹. För att tala med WACH, så *bedürfte es nicht nur nicht der Intervention, um in den Prozess einzutreten, sondern sie wäre begrifflich unmöglich, weil man nicht sein eigener Intervenient sein kann* ². Å andra sidan måste det principiellt anses möjligt, att hufvudmannens ställföreträdare i processen samtidigt gör sig gällande såsom intervenient för egen räkning, liksom en person kan uppträda i rättegången både såsom part och ombud för tredjeman såsom intervenient, allt under förutsättning att interventionen äger rum på den ifrågavarande partsidan, *weil niemand sein eigener Gegner sein kann* ³.

Är parten i en rättegång ett rättssubjekt, som icke är en fysisk person, d. v. s. en s. k. juridisk person ⁴, så kan satsen, att part är utesluten från möjlighet till interventionsbefogenhet icke lägga hinder i vägen för ett intervenerande från medlemmarnes eller intressenternas sida. En aktieägare t. ex. är sålunda icke utesluten från interventionsmöjlighet i bolagets rättegång, förd af dess styrelse. Men därmed är visst icke sagdt, att han i regeln borde få intervenera, när bolaget processar genom sin styrelse: han kan gifvetvis blott vara befogad härtill, när interventionsgrund föreligger, d. v. s. när hans rätt beröres af utgången af processen. Och detta är i regeln ingalunda fallet, därför att han är intressent i bolaget. Tvärtom, hans rättsliga ställning till bolaget på grund af aktien beröres i allmänhet icke af den process, som bolaget för. Hans rätt till dividend, hans rätt att vara medbestämmande vid förvaltningen o. s. v. på grund af aktien förblir densamma oberoende af resultatet af bolagets rättegång, såvida denna ej skulle röra bolagets skyldighet att träda i likvidation och upplösning, giltigheten af motparts innehafda aktier eller dylikt. Processen kan i regeln blott inverka på det ekonomiska värdet

¹ FRANCKE, Nebenparteien, s. 9.

² WACH, Handbuch I, s. 631.

³ FRANCKE, Nebenparteien, s. 9. »Eine andere selbständige und für den bezüglichen Rechtsstreit unerhebliche Frage ist es», fortsätter FRANCKE »ob derjenige, welcher in der beregten Weise zugleich fremde und eigene Interessen geltend macht, nicht im Fall des Widerspruchs derselben dem Vertretenen gegenüber verpflichtet ist für einen anderen Vertreter zu sorgen».

⁴ Se särskildt KALLENBERG i Tidskr. f. Retsv. 1907, s. 39.

af tredjemans rätt på grund af aktien. Just däraf att bolaget och icke tredjeman i sin egenskap af aktieägare är subjekt i det omprocessade rättsförhållandet följer, att den senares rätt i denna egenskap vanligen icke kan influeras af domen. Däraf att en intressent i en dylik juridisk person icke är part i en rättegång, som denna för, torde alltså blott kunna följa, att han kunde intervenera i antydda undantagsfall, eller i den händelse han innehade en sådan rättslig ställning, att han kunnat intervenera, om han icke varit intressent i bolaget. Det är tydligt, att interventionen i sist nämnda fall kunde komma i fråga icke blott på bolagets sida utan lika väl på motpartens. Sammalunda torde förhållandet gestalta sig för medlemmen i en registrerad ekonomisk förening med hänsyn till en rättegång, förd af denna¹.

Äfven handelsbolaget måste vi uppfatta såsom ett särskildt rättssubjekt, såsom en juridisk person². Bolaget kan sålunda föra process i egenskap af part, och bolagsmännen äro icke parter i den process, som bolaget för. De hafva därför möjlighet att intervenera i densamma³. Men här gör sig en betydande skillnad gällande på grund af förhållandet mellan bolagsman och bolaget, jämfördt med t. ex. förhållandet mellan aktieägare och aktiebolag. På grund af den så att säga mera flytande gränsen i afseende

¹ Med oss öfverensstämmande synes FRANCKE, Nebenparteien, s. 9 f., jfd med s. 16; äfvensom SEUFFERT, 66 § 2 b, under det att ECKSTEIN, Intervention, s. 237, finner interventionsgrunden alltid följa redan af ställningen såsom medlem i föreningen, resp. innehafvare af aktie i bolaget.

² 2 § i Lag om handelsbolag d. 28 juni 1895. Se härom framför allt KALLENBERG a. st. bl. a. s. 38 ff och s. 46 ff. I utländsk rätt är frågan som bekant föremål för meningsskiljaktighet. Nämnas må, att WREDE, Civilprocessrätt I, s. 175, för finsk rätt bestrider handelsbolagets personlighet samt att GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 184, utgår från att detta äfven är öfverensstämmande med svensk rätt.

³ Så äfven GAUPP-STEIN, 66 §, II A; SEUFFERT, 66 §, 2 b; STRUCKMANN-KOCH, 66 §, 2; HELLWIG, Lehrbuch II, s. 481. Detta bestrides däremot af ett flertal författare, bl. a. WACH, Handbuch I, s. 631 (se äfven PETERSEN, 66 §, II C), men på den grund att bolaget ej af honom uppfattas såsom en juridisk person och sålunda bolagsmännen såsom de verkliga parterna. -- SEUFFERT anmärker, att interventionen från en bolagsmans sida vore meningslös, om han själf förde bolagets process (jfr 16 § i lag om handelsbolag). Riktigheten häraf torde emellertid kunna dragas i tvifvelsmål, låt vara att i regeln en sådan bolagsman på grund af bristande interventionsintresse vore utesluten från möjligheten att intervenera. Jfr föreg. s. vid n. 3.

å omfattningen af handelsbolagets och bolagsmans rättssubjektivitet torde ofta nog rättsgrund för bolagsmans befogenhet att intervenera i bolagets rättegång vara förhanden redan på grund af hans intressentskap i bolaget, i det att rättegången kommer att influera äfven på bolagsmannens rätt och icke blott på hans ekonomi¹. För såvidt bolagsman emellertid åberopar sin ställning som sådan för interventionsbefogenhet, är det gifvet, att det blott kan vara fråga om ett deltagande i rättegången för att föra bolagets sak till seger. Af det sagda bör äfven följa, att i en process, hvori ett kommanditbolag är part, interventionsspörsmålet kan besvaras olika för kommanditdelägarne och öfriga bolagsmän. För de förra gälla i stort sedt samma regler som för aktieägarnas intervention i aktiebolagets rättegång.

Ett flertal författare uppställa inom processrätten numera ett ganska konstladt begrepp, s. k. formell partshabilitet.² Man åsyftar därvid vissa företeelser, hvilka utåt i en rättegång uppträdde och behandlades såsom parter utan att besitta rättssubjektivitet eller åtminstone juridisk personlighet, företeelser, under hvilka i själfva verket de särskilda intressenternas partsskap dolde sig. Som den i praktiskt hänseende betydelsefullaste af dylika företeelser plägar anföras handelsbolaget³. För svensk rätt kan detta enligt det föregående ej vara riktigt⁴. Men man anför äfven andra sammanslutningar, såsom partrederi, konkursbo⁵, föreningar för ideella och allmännyttiga ändamål⁶ o. s. v.

¹ Jfr särskildt 19 § i lag om handelsbolag.

² WACH synes hafva infört åtminstone själfva uttrycket i doktrinen, Handbuch I, s. 520 ff. Förut talar emellertid t. ex. FRANCKE, Nebenparteien, s. 12, om associationer, hvilka visserligen icke bildade juridiska personer, materiellt-rättsliga enheter, men likväl »einheitliche Prozessparteien, so zu sagen civilprocessualische Personen darstellen». Efter WACH ha bl. a. både WREDE, Civilprocessrätt I, s. 175 och GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 183 f., upptagit ifrågavarande begrepp.

³ Särskildt WACH, Handbuch I, s. 522 ff.

⁴ Se härom KALLENBERG a. st. s. 84. Motsatsen antages af GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 184, och WREDE, Civilprocessrätt I, s. 175.

⁵ WREDE, Civilprocessrätt I, s. 175 f.; GRANFELT, Konkursförvaltaren, sid. 184.

⁶ WREDE, Civilprocessrätt I, s. 175. Jfr FRANCKE, Nebenparteien, s. 12; PETERSEN, 66 §, II b.

T. o. m. beträffande de sistnämnda torde det vara tvifvelaktigt, huruvida i den tyska processen den företeelse, som uttryckes genom ordet »formell partshabilitet», kan sägas vara sanktionerad genom 50 § i D. C. P. O.¹ Enligt vårt förmenande innebär den s. k. formella partshabiliteten en överklighet, en logisk omöjlighet. Denna kan därför, synes det oss, icke ens genom ett positivt lagstadgande af sådant innehåll, som det nämnda, erhålla sanktion. Det förhåller sig på följande sätt. Hvilken närmare innebörd man än vill gifva partsbegreppet, så är det dock ostridigt, att parten måste stå i en viss rättslig relation till det omtvistade rättsförhållandet, alltså själf besitta rättssubjektivitet. En association, som ej är ett rättssubjekt, kan alltså ej vara part. Men man får nu aldrig glömma, att partsbegreppet dock helt och hållet är ett processuellt, ett formellt begrepp. Att »vara part» och att »uppträda såsom part» måste vara två fullt identiska ting. Det ena kan ej vara mindre formellt än det andra. Det är på grund af processens väsen, som emellertid detta formella partsbegrepp alltid måste bestämmas med hänsyn till den materiella rätten. Det är materiell rätt, som i hvarje process är det egentliga föremålet för pröfning, och därför kan blott ett rättssubjekt föra talan inför domstol. Vill man nu tala om »formell» partshabilitet för en sammanslutning, som saknar rättssubjektivitet och sålunda ej kan vara part, och skall ej ett dylikt tal utan vidare — hvilket voro riktigare — såsom meningslöst ogillas, då kan därmed »ej förstås annat, än att föreningsmedlemmarne kunna under en kollektivbenämning kära och svara; part är ej i realiteten sammanslutningen såsom sådan, föreningsmedlemmarne äro de verkliga parterna och för dem inträda processens verkningar»². Är detta riktigt, så har emellertid, med den »formella partshabilitetens» tillerkännande åt vissa personföreningar, ut sagts något, som ej alls har med partshabilitet att skaffa. Däri ligger nämligen blott och bart, att hvar och en af personerna i den ifrågavarande sammanslutningen, — för så vidt det är fråga om en rättegång, som angår deras gemensamma intressen såsom medlemmar i associationen — representeras af en gemen-

¹ »Ein Verein, der nicht rechtsfähig ist, kann verklagt werden; in dem Rechtsstreite hat der Verein die Stellung eines rechtsfähigen Vereins.»

² KALLENBERG a. st. s. 84. Jfr WACH, s. 521 f., och SEUFFERT, 50 § 2 d.

sam legal ställföreträdare. Något tvifvel om att man just som sådan har att uppfatta hufvudredare för ett partrederi eller den, som enligt 10 § sjölagen kan sökas »för rederiet», synes oss ej kunna uppkomma. Det är oomtvistadt, att partrederiet icke bildar någon juridisk person, icke besitter rättssubjektivitet.¹ De olika medredarne måste alltså i själfva verket vara parter i rederiets rättegång. När lagen stadgar, att hufvudredaren företräder »rederiet» inför rätta² eller att medredare, instämd, innan hufvudredare valts, svarar för »rederiet»,³ så finnes ej någon slags anledning att sluta till någon »formell partshabilitet» för rederiet. Med insikten om att rederiet icke bildar någon juridisk personlighet kunna de antydda lagstadgandena icke ens efter ordalagen antagas innebära något annat, än att hufvudredaren eller den ifrågavarande medredaren är hvar och en af de öfriga redarnes gemensamme legale ställföreträdare. Den svenska sjölagen kan alltså ej afgifva något stöd för befogenheten af begreppet formell partshabilitet.⁴

Detta kan lika litet sägas om vår konkurslag. Spörsmålet är emellertid här mera inveckladt och skall först i annat sammanhang (nedan s. 234 ff.) upptagas till pröfning.

Beträffande s. k. ideella föreningar saknas i vår lag icke mindre bestämmelser till ledning för afgörande, huruvida de besitta rättssubjektivitet än äfven huruvida sådana sammanslutningar kunna vara parter i rättegång. Den domstolspraxis, som finnes att tillgå, gifver dock otvetydigt vid handen, att en förutsättning för att en dylik förening skulle kunna behandlas såsom part, utgöres däraf, att »den som sådan kunde ingå aftal»⁵ eller att densamma »måste anses kunna förvärfva rättigheter och ikläda sig skyldigheter».⁶ Det kan alltså blott vara fråga om verklig partshabilitet. Ej det minsta stöd för ideella föreningars s. k. formella partshabilitet kan utletas i svensk rättspraxis.⁷

Det föregående torde hafva tillräckligt gifvit vid handen, att vi utan saknad i den svenska processen kunna eliminera

¹ Se t. ex. WREDE, Civilprocessrätt I, s. 175.

² Sjlagen 11 §.

³ Sjlagen 10 §.

⁴ Annorlunda däremot GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 184.

⁵ N. J. A. 1900 s. 98.

⁶ N. J. A. 1910 s. 41.

⁷ Se äfven N. J. A. 1899 s. 76.

bort den formella partshabilitetens konstlade och overkliga begrepp¹. Därmed befrias äfven det föreliggande interventionsspörsmålet beträffande hithörande företeelser från alla svårigheter. Antingen bildar sammanslutningen ifråga en juridisk person. I enlighet härmed intager den partsställning i rättegången och de olika intressenterna hafva såsom varande icke parter möjlighet (d. v. s. befogenhet under förutsättning af interventionsgrund) att intervensera i densamma. Eller ock bildar sammanslutningen icke någon juridisk person. Intressenterna äro nu parter, och interventionsbefogenhet kan ej komma ifråga från deras sida.²

Den ofvan gifna regeln för interventionsgrundens befintlighet måste med de restriktioner, som gjorts, vara fullt uttömmande och gälla undantagslöst. Med de synpunkter, som ofvan utvecklats, förefaller det nämligen vara klart, att det ej finnes *der geringste Grund vorhanden gewissen Urteilswirkungen auf fremde Rechtssphären erhöhte Bedeutung durch Gewährung des Interventionsrechtes an den Betroffenen beizulegen*³. Men å andra sidan är det för ett riktigt förstående af interventionsgrunden nödvändigt att ha blicken klar för det förhållande, att domens verkningar på utanför rättegången ståendes rättssfärer kunna vara af de mest växlande slag. Detta hade vi redan vid behandlingen af den romerska rättens lära tillfälle att se. Liksom de många i de romerska rättskällorna berörda interventionsfallen blott kunde betraktas såsom exempel, så är det äfven gifvet, att interven-

¹ Se emot detsamma äfven ECKSTEIN, Intervention, s. 226 ff.

² Vi ha blott funnit en författare, FRANCKE, Nebenparteien, s. 12, uttryckligen beröra interventionsspörsmålet med hänsyn till den formella partshabiliteten (FRANCKE opererar, som vi funnit, ofvan s. 197 n. 2, med ett härmed identiskt begrepp). FRANCKE drager ej i betänkande att i processuellt hänseende betrakta intressenterna i en sammanslutning af ifrågavarande art såsom tredje personer i förhållande till processen, hvori densamma uppträder såsom part, trots det att sammanslutningen ej bildar ett afskildt rättssubjekt i materiellt-rättslig mening. I enlighet härmed tillägger han dem möjligheten af interventionsbefogenhet, men gör den restriktionen, att intressentskapet i och för sig ej finge grunda sådan befogenhet, enär deras intressen redan voro representerade i rättegången. Häremot bör märkas, att WACH, som å ena sidan tillägger handelsbolaget formell partshabilitet, Handbuch I, s. 522 ff, å andra sidan, s. 631, undantagslöst synes vilja fränkänna de enskilda bolagsmännen befogenhet att intervensera.

³ ECKSTEIN, Intervention, s. 207.

tionsgrunden i vår tid med hänsyn till de snart sagdt oändliga nyanserna i relationen mellan tvänne rättsförhållanden ej ens tillnärmelsevis kan låta sig i detaljerna angifvas för hvarje tänkbart interventionsfall. Det kan i det följande därför blott vara fråga om att låta en del typer passera revy. En gruppering af fallen skall gifvetvis härvidlag komma att tjäna som god ledning.

WREDE indelar interventionsfallen i tvänne hufvudgrupper, allteftersom domens inverkan på tredjemans rättsläge vore »mer eller mindre omedelbar eller medelbar»¹. Vi tro ej, att denna gruppering med den innebörd, som WREDE gifvit densamma, bör erhålla gillande. Det heter i afseende å densamma bl. a. följande: »medelbart inverkar domen på en tredje persons rättsläge, då förändringen i detta läge icke är en direkt följd vare sig af själfva domen eller af dess verkställande, utan domen endast utgör en förutsättning för denna förändring. Detta är alltid fallet, då den tredje är regresspliktig gentemot svaranden»². Men hvad är det, som i ett dylikt fall bör utgöra interventionsgrund? Ingalunda den blott eventuella förändring i tredjemans rättsläge, hvarom WREDE talar. Denna är för visso ej en omedelbar verkan af domen utan beror jämväl af andra faktorer. Interventionsgrund utgöres just däraf, att genom en dom, som går svaranden emot, den där förutsättningen blir existent. Detta är en omedelbar verkan af domen, genom denna förutsättnings producerande har tredjemans rättsliga ställning råkat i den ofvan (s. 153) antydda faran, och det är i själfva verket blott med orsakssammanhanget mellan denna förutsättning och domen som interventionsbefogenheten här kan grundas³. Måste domens menliga verkan för intervenienten sålunda i kausalt hänseende alltid betecknas såsom omedelbar, så får man dock ej förglömma, att förhållandet mellan domen och intervenientens rätt så till vida alltid är blott medelbart, som intervenienten ej för någon egen talan och hans rätt alltså ej kan vara direkt föremål för domstolens pröfning⁴. Äfven med hänsyn härtill kan därför en gruppering af interventions-

¹ WREDE, Civilprocessrätt I, s. 255. Jfr äfven t. ex. HELLWIG, Lehrbuch II, s. 487; SCHMIDT, Lehrbuch, s. 874 f.; GAUPP-STEIN, 66 §, II C.

² WREDE, Civilprocessrätt I, s. 256.

³ Härom i slutet af denna afd.

⁴ Jfr ofvan s. 163 n. 2.

fallen allt efter domens medelbara eller omedelbara betydelse anses mindre lämplig¹.

Efter WACH pläga interventionsfallen nu allmänt indelas i tre kategorier, allteftersom interventionsgrunden utgjordes däraf, att domen bildade *res iudicata* för tredjeman (*Rechtskraftwirkung*), att domen kunde medföra faktiska moment af menlig betydelse med hänsyn till dennes rätt (*Tatbestandswirkung*) eller däraf att, *wenn dasselbe (domen) zwar an und für sich keine Rechtskraft gegen den Dritten schafft, auch nicht im Stande ist, als Thatbestandsmoment benachteiligend zu wirken, weil sein sich im Gebiete der Vorstellung bewegender Inhalt die äusseren Thatsachen, Zustände nicht zu ändern vermag, dagegen die Vollstreckung solche Zustandsveränderung in einer den Dritten benachteiligenden Weise droht*² (*Vollstreckungswirkung*)³.

Beaktar man några hithörande exempel, så måste det vara ganska klart, att denna domens *Vollstreckungswirkung* såsom ett domens menliga inflytande å tredjemans rätt innebär något annat, än att domen bildade *res iudicata* för honom. KALLENBERG anför som exempel på interventionsgrundens uppkomst, enär »verkställigheten af domen skulle lända till rättsförlust för tredje man», de fall, att talan går ut på »rifning af en byggnad, hvari tredje man har en sakrätt, eller käranden yrkar utbekommande af en sak, som svaranden innehar till nyttjande på grund af upplåtelse af en tredje person i egenskap af ägare»⁴. I förra fallet är rättsförhållandet mellan tredjeman, t. ex. en inteckningshafvare,

¹ Se dock ofvan s. 168 f.

² WACH, Handbuch I, s. 630.

³ WACH a. a. s. 621 ff. — Liknande tredelning tillämpas af bl. a. KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 70 f., (jfr äfven WREDE, Civilprocessrätt I, s. 255 f.); SCHMIDT, Lehrbuch, s. 874 ff., (jfr äfven WEISMANN, Lehrbuch I, s. 493); GAUPP-STEIN, 66 §, II C.; WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 130 ff.; SKEDL, Civiprozessrecht I, s. 365 ff.; POLLACK, System, s. 143. — Före WACHS gruppering talade man om domens menliga verkan för intervenienten såsom bevismedel. SCHULTZE, Z. f. d. C. Bd 2 s. 37 ff., eller bevisgrund, FRANCKE, Nebenparteien, s. 59. SEUFFERT, 66 §, 2 c, opererar fortfarande med domens verkan såsom bevisgrund i interventionsafseende. Om oriktigheten däraf i ett annat sammanhang.

⁴ KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 70. — Liknande fall från tysk domstolspraxis, anfördt i Jurist. Wochenschrift 1881, s. 4, återopas äfven af WACH, Handbuch I, s. 630, och SCHMIDT, Lehrbuch s. 874 n. 2.

och svaranden, ägare af fastigheten, fullt oberoende af det rättsförhållande, som pröfvas i rättegången. Trots det att domen på byggnadens rifvande har fallit, bibehåller inteckningshafvaren sin panträtt i fastigheten med den därå varande byggnaden. Frågan om domen bildade *res iudicata* för honom, d. v. s. om domaren i en senare rättegång, hvori inteckningshafvaren uppträdde såsom part, vore bunden af fastställelsen i den förra rättegången, saknar här praktisk vikt, eftersom han blott i sin egenskap af inteckningshafvare ej gärna kunde råka i någon process, där den ifrågavarande fastställelsen kunde erhålla någon betydelse. Antaget emellertid, att inteckningshafvaren förde talan mot käranden, svaranden eller den exekutiva myndigheten med yrkande, att verkställigheten af domen skulle inställas, och att omständigheterna vore sådana, att domstolen funne sig böra ingå i pröfning af densamma, så kunde det visserligen vid en ytlig betraktelse förefalla, som om domen i förra rättegången bildade *res iudicata* för inteckningshafvaren: dess producerande å svarandesidan måste nämligen vara tillräckligt för att hans talan måste ogillas. Detta är emellertid ej ett utslag af domens rättskraftiga verkan. Enligt hvad vi å annat ställe närmare utvecklat¹, kan domen bilda *res iudicata* för tredjeman, blott om en dylik utvidgning af rättskraften är af behovet påkallad för effektiviteten af det parterna meddelade rättsskyddet. Ett sådant behof förefinnes icke här. Den verkan, som domen i förra rättegången åstadkommit parterna emellan, är här alldeles tillfyllestgörande: står kärandens befogenhet fast att få domen verkställd mot svaranden, så följer däraf, att inteckningshafvaren lika litet som någon annan tredje person kan lägga hinder i vägen för byggnadens rifvande.

Med den senare exemplifieringen torde KALLENBERG afse t. ex. det fall, att A, som tillhandlat sig B:s lösbo, på denna grund för talan mot den senare om utbekommande af någon sak, hvilken i själfva verket tillhör C, hvilken hyrt ut, lånat eller deponerat densamma hos B². Ej heller här består domens

¹ Gränserna i subj. häns. för civildomens rättskraft, Lund 1911, särskildt s. 50 ff.

² Fallet bör tänkas sådant, att B ej på grund af eviktionen erhåller ett ersättningsanspråk mot C. Vore detta händelsen, tillkommer nämligen en särskild interventionsgrund i samband med det eventuella regressanspråket. I detta afseende skiljer också KALLENBERG ut en särskild grupp interventionsfall, de s. k. regressfallen.

verkan för C däri, att den bildade *res iudicata* för honom. En dom, som godkänt A:s talan, har blott fastställt, att A i förhållande till B vore berättigad. Därmed är ingalunda fastställt, att C:s rätt till saken i fråga vore utesluten, hvaraf åter följer, att den nämnda fastställsens bindande verkan för C i en process, som denne för mot A eller B angående sin rätt till saken, ej kan komma i fråga¹.

Bildar domen alltså i dessa fall ej *res iudicata* för tredjeman, så betyder detta gifvetvis icke att interventionsgrund här skulle saknas. I förra fallet går hans panträtt till byggnaden förlorad genom dess skiljande från grunden; i senare fallet får hans äganderätt till saken tåla en svår förnärmelse, i det besittningen af saken med tvång beröfvas en person, åt hvilken densamma upplåtits af tredjeman såsom ägare. Man synes, som antydts, nu allmänt förmena, att det i dessa och liknande fall ej vore domen som sådan utan först dess verkställande, som utgjorde interventionsgrund. Vid första betraktelsen kan detta också synas riktigt. I afseende å det först anförda fallet är det nämligen tydligt nog, att, så länge byggnaden är förenad med marken, omfattas densamma af C:s panträtt, lika mycket vare sig dom på dess rifvande föreligger eller ej. Det är alltså först domens verkställande, som åstadkommer, att C:s panträtt i byggnaden upphör. På motsvarande sätt synes det äfven förhålla sig i senare fallet. Domen bildar ej *res iudicata* för C, under det att däremot dess verkställande skulle stå i strid mot och alltså innebära en kränkning af C:s äganderätt till den omprocessade saken. Med hänsyn härtill kan det förefalla oegentligt att med WREDE mena det en omedelbar rättslig inverkan af målets utgång föreläge i det fall, att visserligen icke själfva domen genom sitt innehåll ingriper i den tredjes rättsförhållanden, men likväl dess verkställande skulle för honom medföra skada². Just här kunde man nämligen känna sig frestad att beteckna

¹ Angående förhållandet mellan domens rättskraftiga verkan och dess verkställbarhet se inom litteraturen särskildt HELLWIG, *Rechtskraft*, s. 46 ff. och MENDELSON-BARTHOLDY, *Grenzen der Rechtskraft*, s. 366 ff. Jfr äfven FREY, *Skiljemannainstitutet enligt finsk civilprocessrätt*, Helsingfors 1911.

² WREDE, *Civilprocessrätt* I, s. 255. Jfr särskildt SCHMIDT, *Lehrbuch*, s. 874, som uttryckligen betecknar domens »Vollstreckungswirkung» på tredjemans rätt såsom en domens omedelbara inverkan å densamma.

interventionsgrunden såsom en domens blott medelbara inverkan å tredjemans rätt. Ehuru föreliggande spörsmål blott från systematisk synpunkt kan tillmätas någon betydelse, för tjänar det dock framhållas, att det emellertid icke är den ifrågavarande medelbara verkan af domen på tredjemans rätt, som i själfva verket här utgör interventionsgrund. Det är domens omedelbara inverkan genom dess verkställbarhet, en egenskap, som tillkommer domen som sådan, hvilken bildar interventionsgrund. På grund af denna egenskap hos domen har här i och med domen själf (där denna gått intervenenten emot) uppstått en rättslig situation af den beskaffenhet, att intervenientens rätt råkar i fara att förnärmas genom åtgärder, hvilka det ej står i intervenientens makt att hindra¹. Det är en dylik effekt af processens utgång, som tredjeman vill förekomma med sitt deltagande i rättegången. Därför kan man icke — åtminstone icke i WACHS mening — påstå, att interventionsgrunden i de frågavarande fallen utgjordes af domens *Vollstreckungswirkung*. Här liksom eljest är det själfva domens omedelbara inverkan på tredjemans rättsliga ställning, som bildar grunden för tredjemans befogenhet att intervenera.

Till den ifrågavarande kategorien räknar WREDE t. ex. ett intervenerande från konkursborgenärens sida i processen mellan borgenär, mot hvars bevakning jäf framställt, och sysslomännen angående det tvistiga fordringsanspråket². Det torde vara tvifvelaktigt nog, huruvida konkursborgenärerna efter svensk rätt böra vara befogade att intervenera. Vi tro i hvarje fall ej, att interventionsgrunden här blifvit riktigt uppfattad, om densamma sättes i särskildt samband med betydelsen af domens verkställbarhet för de öfriga borgenärernas anspråk. Det är (det materiellt oriktiga) fastställandet i och för sig af den tvistande borgenärens talan, som kränker de öfrigas rätt. Härvid komma uppenbarligen deras fordringsanspråk såsom sådana ej i betraktande. Dessa beröras rättsligen lika litet af domen som af dess verkställande. Det är den särskilda rätt med hänsyn till gäldenärens förmögenhet, hvilken tillkommer dem såsom konkursborgenärer, det s. k. del-

¹ Ofvan s. 153.

² WREDE (för finsk rätt), Civilprocessrätt I, s. 255 f.

tageanspråket, som i viss mån beror på utgången af den ifrågasvarande processen ¹.

Af Tysklands *Reichsgericht* har interventionsbefogenhet tillerkänts ett barn genom dess förmyndare i en process, hvori barnets föräldrar förde talan emot hustruns fader, som uppfostrade barnet, om dess öfverlämnande i föräldrarnes vård ². Beträffande frågan, om förmyndarne kunnat visa skäl för tillvaron af interventionsintresse, heter det i domstolens motivering kort och godt: *Dies dürfte angenommen werden, da das Interesse eines Kindes, bezw. der zur Wahrung gerade dieses Interesses bestellten Vormünder, in einem über das Kind selbst geführten Rechtsstreit einzugreifen, ohne weiteres zu Tage liegt*. Liknande fall hafva härefter ofta anförts som exempel på att domens *Vollstreckungswirkung* bildade interventionsgrund ³. Det torde emellertid kunna sättas ifråga, huruvida man här bör söka interventionsgrunden i den betydelse, som domen medförde genom sin verkställbarhet. Fallet torde ej få betraktas såsom analogt med de båda af KALLENBEG anförda. I dessa förnärmades den rätt, till hvars skydd tredjemen sökte intervenera, icke genom fastställelsen i domen utan först genom domens fullgörande ⁴. I det af *Reichsgericht* afgjorda fallet åter synes det vara ganska klart, att den kärandena eller svaranden tillkommande rätten att vårda och uppfostra barnet motsvarades af en barnets rättsliga ställning, enligt hvilken det måste foga sig i att bo hos och uppfostras af kärandena, resp. svaranden. I och med det att vårdnadsrätten tillerkändes kärandena, hade alltså äfven fastställts, att barnet ej hade rätt att stanna hos sin morfar utan måste foga sig i att uppfostras hos sina föräldrar. Och frågan synes nu böra bli, om denna fastställelse vore bindande i afseende å barnet, d. v. s. om domen bildade *res iudicata* också för detta. Besvaras denna fråga jakande, så bör äfven det riktiga vara att fatta domens rättskraftiga verkan mot tredjeman såsom interventionsgrund redan med hän-

¹ Angående intervention i dylikt fall se nedan.

² Ref. i Entscheidungen des Reichsgerichts in Civilsachen Bd 10 s. 113 f.

³ WACH, Handbuch I, s. 630; SCHMIDT, Lehrbuch, s. 874; GAUPP-STEIN, 66 §, II C c 3; SKEDL, Civilprozessrecht I, s. 369.

⁴ Att själfva domen likväl omedelbart åstadkom den rättsliga situation, som grundade interventionsbefogenheten, betonades ofvan.

syn till att tredjeman i fallet ifråga härigenom får lida ett vida kraftigare ingrepp i sin rättssfer än genom den verkan, som domen kunde utöfva å densamma på grund af sin egenskap att vara verkställbar¹. Spörsmålet, huruvida domen i den ifrågavarande processen borde bilda *res iudicata* för barnet, torde nu böra erhålla ett jakande svar. Det är nämligen ganska gifvet, att det rättsskydd, som genom en käromålet bifallande dom meddelats föräldrarna, vore af föga värde, om barnet efteråt skulle kunna öppna en process mot dem med yrkande att tillerkännas rätt att för sin uppfostran kvarstanna hos eller återsändas till morfadern, en process, hvori frågan, om föräldrarne eller morfadern hade bättre rätt, gjordes till föremål för ny ompröfning oberoende af den förra domen. Enligt den regel för rättskraftens subjektiva begränsning, som vi å annat ställe² sökt göra gällande, måste därför domen i rättegången mellan föräldrarne och morfadern bilda *res iudicata* också för barnet. Denna omständighet borde alltså åberopas som interventionsgrund³.

Vi påvisade nyss, att det i de fall, hvarest interventions-

¹ Alltså äfven för det fall, att i den ifrågavarande processen en dom kunde erhållas, som vore exigibel emot barnet. Ehuru med en viss tvekan med hänsyn till den rättsliga innebörden af förhållandet mellan barnet och den till uppfostran af detsamma berättigade luta vi åt åsikten, att detta emellertid ej vore händelsen. För att erhålla en dylik dom borde (enligt vår mening) talan hafva förts jämväl mot barnet, företrädt af dess förmyndare.

² »Gränserna i subj. hänseende etc.», särskildt s. 50 ff. Se äfven nedan s. 209 n. 2.

³ Det torde däremot vara svårare att afgöra, hur det förhåller sig med interventionsgrunden efter tysk eller österrikisk rätt »in Ansehung des Ehemannes bezüglich seines Verwaltungsrechtes, Niessbrauches oder sonstiger durch die Ehe begründeter Rechte an dem Vermögen seiner Frau, welche Handelsfrau ist, in den gegen diese wegen Handelsschulden angestregten Prozessen». SKEDL, Civilprozessrecht I, s. 368, finner, att det här vore fråga om domens »Vollstreckungsvirkung», under det att t. ex. HANGEN, Fälle der notwendigen Streitgenossenschaft, Lahr 1895, s. 73, anser, att interventionsgrunden utgjordes af domens rättskraftiga verkan mot mannen. Enligt svensk rätt har visserligen, med hänsyn till stadgandet i 5 § K. F. d. 28 juni 1798, frågan om mannens interventionsbefogenhet här sin betydelse; men då mannen jämlikt 4 § i K. F. d. 18 juni 1864 ang. utv. näringsfrihet måste ikläda sig ansvarighet för hustruns förbindelser i och för rörelsen, kommer domens verkställbarhet väl regelmässigt att sakna betydelse för interventionsspörsmålet. Vi få tillfälle att i det följande beröra interventionsgrunden i ett dylikt fall.

grunden säges utgöras af domens *Vollstreckungswirkung*, i själfva verket ej vore fråga om en dylik domens medelbara verkan å tredjemans rätt utan att interventionsgrunden framginge däraf, att domen omedelbart skapade ett visst tillstånd af fara för kränkning (genom domens verkställande) af tredjemans rätt. Det är klart nog, att redan uppkomsten af detta tillstånd innebär (om domen varit materiellt oriktig) en förändring, visserligen icke af själfva den rätt, i och för hvars värnande tredjeman velat deltaga i rättegången, men af så att säga hans rättsliga ställning med hänsyn till denna rätt. Domen har alltså såsom sådan skapat ett nytt rättsläge för tredjeman, och det är denna omständighet, som här bildar interventionsgrund. I själfva verket utgöres denna därför af domens *Tatbestandswirkung*. Beträffande innebörden af begreppet domens *Tatbestandswirkung* såsom interventionsgrund synes visserligen åsikterna vara något divergerande¹. Enligt vårt förmenande måste emellertid denna helt enkelt innebära domens verkan för tredjeman såsom ett menligt rättsfaktum, d. v. s. — med vår uppfattning af rättskraften såsom ett rent formellt institut (»Gränserna etc.», s. 6 ff.) — domens rättsgestaltande verkan för tredjeman till skillnad från dess rättskraftiga verkan mot honom. Det är gifvet, att interventionsgrunden alltid låter hänföra sig till någon af dessa två kategorier.

Att domens *Tatbestandswirkung* i afseende å tredjemans rätt är något helt annat, än att domen bildade *res iudicata* för honom, torde ha framgått af de nu senast behandlade exemplen och har redan förut påvisats². Det ofvan behandlade interventionsfallet från Göteborgs rådstufvurätt³ torde i all sin enkelhet vara särskildt ägnadt att låta ifrågavarande spörsmål ställas på sin spets. Man kunde till en början känna sig frestad till antagandet, att det här vore domens betydelse af ett menligt rättsfaktum för C:s rätt, som utgjorde interventionsgrund: erhåller A den sökta inteckningen med påstådd förmånsrätt, så kunna C:s inteckningar ej fastställas med förmånsrätt framför A:s inteckning. Uppkomsten af A:s inteckning innebär — om densamma var obefogad — en försämring af C:s rätt. Det är emellertid att märka, att A:s inteckning uppstår, först sedan han efter domens

¹ Jfr t. ex. med hvarandra WACH, Handbuch I, s. 626; HELFWIG Lehrbuch II, s. 487; GAUPP-STEIN, 66 §, II C.; WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 130.

² Ofvan s. 26 ff.; Jfr »Gränserna etc.» s. 29.

³ Ofvan s. 176 ff.

meddelande fullföljt sin ansökan och denna bifallits af domstolen. Domen har blott fastställt, att rättsläget är sådant, att A bör erhålla den inteckningsrätt, hvarom han gjort ansökan. Någon rättsbildande effekt, *Tatbestandswirkung*, vidlåder i detta afseende icke domen. Så till vida utöfvar emellertid denna dylik verkan i afseende å rättsläget mellan A och C, att den förre numera blott har att fullfölja sin inteckningsansökan för att få inteckningen med den påstådda förmånsrätten beviljad. Domens ifrågasvarande verkan är fullt analog med domens betydelse för tredjeman i sådana fall, hvarest interventionsgrunden plägar — ehuru, som påvisats, ej helt med rätt — betecknas såsom en domens *Vollstreckungswirkung*. Men därmed torde man ej här hafva fullt riktigt karakteriserat grunden för C:s befogenhet att intervenera. Domen har nämligen en vida mer ingripande betydelse för C. Det rättsläge, enligt hvilket A har rätt att erhålla den sökta inteckningen med förmånsrätt för ogulden köpeskilling, innebär med logisk nödvändighet, att hvarje annan inteckningsberättigad, alltså äfven C, blott kan hafva rätt att få sig inteckningar beviljade med förmånsrätt efter A:s inteckning. Domstolens fastställande af A:s nyssnämnda rätt måste i enlighet härmed jämväl innebära ett fastställande af att C:s inteckningar, om de beviljades, kunde erhålla förmånsrätt först efter A:s inteckning¹. Det torde nu vara riktigt att påstå, att detta fastställande måste bilda *res iudicata* äfven för C. För effektiviteten af det rättsskydd, som i rättegången bort tilldelas A, vore det ej tillräckligt med den ofvan antyddda *Tatbestandswirkung*, som medföljde domen. Utan hinder af denna domens verkan skulle C — om domen ej bildade *res iudicata* för honom — i rättegångsväg kunna få fastställd sin rätt att erhålla inteckning med förmånsrätt, såsom om A:s inteckning ej existerade. Såvidt vi kunna finna, är en dylik möjlighet blott utesluten därigenom, att domen, hvarigenom A:s rätt fastställts, antages bilda *res iudicata* äfven för C. Denna omständighet är det också, hvilken framför allt kommer i fråga såsom interventionsgrund².

¹ Det är fråga om olika uttryck för ett och samma rättsläge; C:s nämnda rättsställning står uppenbarligen ej i prejudicierande förhållande till A:s rätt.

² För att kunna bedöma, huruvida domen med hänsyn till behovet af ett effektivt rättsskydd för part i en rättegång bör bilda *res iudicata* för

Under denna synpunkt måste interventionsgrunden ses i en mängd fall. Att tredjeman måste vara befogad att intervenera i

tredjeman måste man gifvetvis ha klart för sig — utom det nödvändiga innehållet i domsnormen för att bedöma, om denna kan utgöra bindande norm med hänsyn till tredjemans rätt — hvad rättsskyddet gäller, d. v. s. det befogade rättsskyddsanspråkets innehåll i processen i fråga. Be-
träffande nu senast berörda fall så går kärandens rättsskyddsanspråk ut på att han erhåller inteckning med förmånsrätt såsom för ogulden köpeskillning. Af det i texten sagda framgår, att detta i själfva verket måste innebära, att ingen annan inteckning, alltså icke heller de af C sökta, kunde beviljas med förmånsrätt framför eller lika med kärandens. Därmed är det äfven klart, att, om C efteråt hade möjlighet att, oberoende af den förra rättegången och domen, i en ny rättegång mot den före svaranden föra utredning om att hans inteckningar rättsligen ej borde nedtryckas af den åt A beviljade och erhålla dom i enlighet härmed, så vore det föga bevändt med det rättsskydd, som A erhållit i sin process. Behovet af ett effektivt skydd för A fordrar sålunda, att domen i den förra rättegången bildar *res iudicata* för C. Man jämföre nu med detta fall ett annat. A vinner i rättegång bifall till sin vindikationstalan mot B. Därefter för C vindikationstalan angående samma föremål mot A. Fordrar icke äfven nu behovet för A af ett effektivt rättsskydd, att den förra domen bildar *res iudicata* för C? Nej, ty ehuru det visserligen skulle vara af största betydelse för A att i rättegången mot B få föra talan om att han öfver hufvud taget vore ägare till föremålet i fråga, så kan processordningen med hänsyn till sitt ändamål och sakens beskaffenhet här aldrig till pröfning emot B upptaga annat än en talan, som går ut på att A i förhållande till B tillerkännes äganderätten till det omtvistade föremålet. Då A:s rättsskyddsanspråk måste begränsas härtill, är det icke blott klart, att det rättsskydd, som genom förra domen meddelats A, icke för sin effektivitet kan fordra, att domen bildar *res iudicata* för C, utan man torde äfven få anse, att denna dom med hänsyn till fastställelsens innehåll (A är i förhållande till B ägare) faktiskt icke kan utgöra en bindande norm för domaren i Cs rättegång. Därför att fastställelsen med hänsyn till sitt innehåll omfattar tredjemans rätt, är det emellertid visst icke gifvet, att den också utgör bindande norm med hänsyn till denna. Domen i en process angående klander af testamente mellan testamentstagare och arfvinge kan t. ex. väl med hänsyn till fastställelsens innehåll utgöra bindande norm i en klanderprocess, som angående samma testamente föres mellan en annan till testamentstagare designerad person och arfvingen. Men ingen af parterna i förra rättegången har i denna varit befogad att begära ett rättsskydd af sådan beskaffenhet, att det för sin effektivitet kunde fordra, att domen bildade *res iudicata* i den senare processen. Jfr härtill rättsfall i N. J. A. 1895, s. 499. — Vi ha med denna anmärkning blott i största korthet velat påpeka, att det vid en tillämpning af vår regel angående rättskraftens subjektiva begränsning just gäller att åstadkomma så att säga en utkristallisering af det, som bör hänföras till den materiella sidan af partens af domstolen till

en rättegång, hvars dom bildar *res iudicata* för honom, kan icke betvivlas. Vi ha funnit, hur domens rättskraftiga verkan mot tredjeman enligt de romerska lagarne spelade den betydelsefullaste rollen såsom interventionsgrund. Och alltsedan torde denna domens verkan i främsta rummet ha betonats såsom grund för tredjemans befogenhet att få deltaga i parternas rättegång. Visserligen utöfvar domens rättskraft lika litet någon materiellt-rättslig inverkan å tredjemans rätt som å partens¹, men det behöfver knappt framhållas, att denna omständighet ingalunda förringar hans interventionsintresse: genom en materiellt oriktig dom, som ogillar interventens talan och bildar *res iudicata* för tredjeman, kränkes dennes rätt lika mycket vare sig rättskraften antages medföra en omgestaltning af densamma eller icke². — Det skulle föra oss utanför ramen för vårt ämne, om vi här till behandling ville upptaga spörsmålet, i hvilka fall en dom sträckte sin rättskraftiga verkan utöfver parterna till tredjemans rättssfär. Ett afstående från denna frågas behandling torde vara så mycket mera befogadt, som grunderna för vår uppfattning angående rättskraftens subjektiva begränsning å annat ställe redan blifvit till trycket befordrade³. I det följande skola blott en del frågor beröras, hvilka i interventionsafseende kunna väcka ett särskildt intresse.

I afseende å en *successor post rem iudicatum*, för hvilken domen otvifvelaktigt bildar *res iudicata*⁴, synes interventionsfrågan vid första betraktelsen vara ur räkningen. Emellertid har man här att iakttaga olika möjligheter. Man kan med begreppet *successor post rem iudicatum* afse såväl den succession, som inträffar efter det domen fallit, som successionen, först sedan domen vunnit laga kraft. Den förra tidpunkten synes böra vara den afgörande, med hänsyn därtill att successionen efter denna tidpunkt ligger utanför de omständigheter, som kunnat bedömas pröfning upptagna anspråk på rättsskydd. Denna metod bör gifvetvis ha motsvarande betydelse, när det är fråga om att utröna rättskraftens begränsning i objektivt hänseende. Ett närmare ingående på densamma skulle föra oss för långt utom vårt ämne.

¹ Jfr »Gränserna etc.», s. 6 ff.

² Genom tryckfel står å s. 153 r. 6 och r. 9 ordet försämrar i stället för förnärmas.

³ Den ofvan anförda uppsatsen »Gränserna etc.»

⁴ Se »Gränserna etc.» s. 16, 34 ff., 51 f.

af domstolen och som eventuellt komma att bli föremål för högre rätts pröfning¹. Nu uppstår spörsmålet, om en tredje person, som succederat i det omtvistade rättsförhållandet, efter det att rättens dom fallit, men innan densamma vunnit laga kraft, kan tillerkännas interventionsbefogenhet². Ett nekande svar härpå torde svårligen kunna motiveras. Domen bildar *res iudicata* för honom, och han kan ej tvinga sin *auctor* att afstå partställningen åt sig. Beaktar man så, att högre rätt blott har att företaga en ompröfning af den föregående instansens dom, d. v. s. beakta rättsförhållandet, sådant som det gestaltade sig, när denna dom gafs, kan ett uppträdande från tredjemans sida som mellankommande part ej heller komma ifråga³. Interventionsgrund måste sålunda antagas vara för handen. Såsom inter-venient bör *successor* dels kunna »göra ett» med *auctor* i dennes talan i högre rätt, dels ock — om *auctor* underlåtit att föra talan mot domen eller att bemöta en dylik från motpartens sida — på eget bevåg använda rättsmedel, resp. ensam yttra sig i högre rätt emot den klagande parten⁴.

En intervention i första instans utaf en *successor post rem iudicatam* synes emellertid enligt sakens natur vara utesluten. Tanken kan dock härvid falla på frågan, om icke sådana utanför rättegången stående personer, t. ex. arfvingar eller till testamentstagare nominerade, hvilka enligt sakernas vanliga ordning i en framtid borde blifva parts *successores* i det omtvistade rättsförhållandet, borde kunna åberopa en dylik omständighet för befogenheten att få deltaga i rättegången. Vid närmare eftersinnande skall det dock vara ganska klart, att en sådan befogenhet ej bör tillerkännas dem. Enligt de regler, som ofvan gifvits, kan näm-

¹ Äfven HUSBERG, Rättskraft, s. 61, och WREDE, Civilprocessrätt II, s. 240, synas blott fästa sig vid den ifrågavarande tidpunkten. Med hänsyn därtill att hos oss rättskraften inträder (saken blir »*res iudicata*»), först efter det domen vunnit laga kraft (se t. ex. »Gränserna etc.» s. 22 n. 1), blir uttrycket »*post rem iudicatam*» i viss mån oegentligt, ehuru det visserligen från språklig synpunkt kan försvaras.

² Härvid kan blott en s. k. singularsuccessor komma ifråga, eftersom universalsuccessor »*ipso iure*» succederar i partsställningen (10: 13 R. B.; jfr äfven 15: 8 R. B.)

³ Med ett sådant vore han för öfrigt föga hjälpt, då ju detsamma förutsatte, att någon af parterna fullföljt talan till högre rätt.

⁴ Jfr KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 71 f., samt afd. V här nedan.

ligen ej någon interventionsgrund utletas för dem. Deras rätt beröres ej af utgången af processen. Att domen ej bildar res iudicata för dem i deras egenskap af eventuella efterträdare, utan först sedan successionen ägt rum, är ju gifvet. Rådde emellertid beträffande successionen så till vida visshet, att densamma ej kunde omintetgöras genom disposition från *auctors* sida, så innebure väl detta, att den blifvande *successor* redan under den pågående processen innehade en rättslig ställning i afseende å det omtvistade rättsförhållandet, hvilken genom en oriktig dom kunde läderas. Detta är emellertid icke fallet beträffande en till testaments-tagare i egentlig mening nominerad person. Dylik visshet råder ej heller beträffande partens arfvingar, icke ens om de äro bröst-arfvingar. Den rätt till laglott, som tillkommer dessa, gäller blott arflåtarens förmögenhetsrättigheter vid dödstimmen. Om den omtvistade rätten kommer att ingå bland dessa är helt och hållet beroende på arflåtarens dispositioner. Däraf framgår att dylika eventuella *successores* i denna sin egenskap ej kunna för sin befogenhet att intervensera åberopa, att deras rätt förnärmades genom en materiellt oriktig dom.

Annorlunda torde det däremot förhålla sig, om successionen i afseende å den omtvistade rätten vore oåterkalleligen gifven med uppfyllandet af ett villkor eller en tidsbestämmelse, och ej genom disposition från föregångsmannens sida kunde omintetgöras¹. Vi tänka särskildt på succession, anordnad genom fideikommissstiftelse. Vid tvist om rätt till fideikommiss bör sålunda den förment blifvande fideikommissarien vara befogad att intervensera, enär hans rätt att efter nuvarande innehafvaren blifva ägare skulle läderas genom en materiellt oriktig dom, som ginge denne emot. Det är klart, att det ej är domens rättskraftiga verkan mot tredjeman i egenskap af *successor*, hvilken här bildar interventionsgrund, eftersom tredjeman ännu ej succederat i det omtvistade rättsförhållandet. Det kan vara kinkigt nog, att söka besvara frågan, på hvilket sätt hans rätt till succession kränkes genom den ifrågavarande domen. Man kunde kanske vilja antaga, att denna såsom ett annat rättsfaktum utöfvade nagon konstituerande verkan å tredjemans rätt. Till detta antagande kunde man frestas med hänsyn därtill, att fastställelsen i domen ej synes

¹ Jfr WACH, Handbuch I, s. 621.

direkt beröra tredjemans rätt till succession, under det att däremot domen med dess verkan mellan parterna förefaller så att säga reflektera sig på tredjeman, i det att föremålet för hans rätt till succession, *auctors* äganderätt, med den rättskraftiga domen icke längre finnes till. Man blir emellertid tvehågsen beträffande antagandets riktighet redan på den grund, att domen mellan parterna ej kommit *auctors* äganderätt att upphöra, enär fastställelsen i domen ej kan tilläggas någon gestaltande inverkan å det omprocessade rättsförhållandet ¹. Men hvad som är viktigare: tredjemans blifvande äganderätt till egendomen härleder sig icke från den föregående innehafvaren, han är icke i rättslig mening dennes *successor* utan efterträder honom blott rent faktiskt i äganderätten. Denna grundar han därför också icke på något successionsförhållande utan på fideikommissstiftarens förordnande. Den ifrågavarande tvisten rör sig nu också om hvem som enligt detta bör vara innehafvare af fideikommisset, den nuvarande innehafvaren eller den kärande motparten. Bifalles den senares talan, så är den logiska innebörden i fastställelsen, att fideikommissförfattningen gifver honom rätt till egendomen och att sålunda nuvarande innehafvaren och dennes *successor* ej kunna åberopa författningen i fråga för sin rätt. Därigenom kan fastställelsen enligt sin innebörd vara normerande för tredjeman, blifvande fideikommissarie för den händelse innehafvaren varit berättigad sådan. Beträffande spörsmålet, om domen äfven bör bilda *res iudicata* för honom, så må visserligen märkas, att samma skäl ej leda härtill, hvilka komma domen att bilda *res iudicata* för den, hvilken i rättslig mening succederade efter part i det omtvistade rättsförhållandet ². Spörsmålets besvarande kan också vara tvifvelaktigt. Ser man emellertid på innehållet i den materiella sidan af kärandens processanspråk, så torde man finna, att det rättskydd som domstolen velat meddela honom genom att bifalla detta, för sin effektivitet fordrar, att fastställelsen i domen äfven utgjorde bindande norm med hänsyn till ifrågavarande tredjemans rätt på grund af fideikommissförfattningen. Kärandens intresse gar helt naturligt ut på att om möjligt få sin rätt på grund af fideikommissförfattningen definitivt fastställd icke blott gent-

¹ Se »Gränserna etc.», s. 6 ff.

² Se härom »Gränserna etc.», s. 51 f.

emot svaranden utan öfver hufvud taget mot hvar och en, som enligt författningen skulle vilja väcka anspråk på rätt till fideikommisset. En så vidsträckt talan kan processordningen emellertid icke tillåta honom i den ifrågavarande processen mot svaranden. Däremot synes det vara riktigt, att processordningen — både i det allmännas och enskildas intresse — icke begränsade kärandens talan mera, än att densamma tillätes omfatta, att käranden på grund af fideikommissförfattningen vore berättigad till egendomen gent emot svaranden, dess nuvarande innehafvare, och dem, hvilka sedermera skulle kunna åberopa rätt till denna, blott om svaranden ägt dylik. . Det är praktiskt erforderligt, att en sådan talan kan föras, och svaranden bör gifvetvis i processen angående densamma betraktas såsom s. k. *legitimus contradictor*. Är detta riktigt, så är det äfven nödvändigt för effektiviteten af det käranden i dylik rättegång meddelade rättsskyddet, att den ifrågavarande fastställelsen bildar *res iudicata* för den, som, om svaranden varit berättigad innehafvare, skulle hafva blifvit hans efterträdare till fideikommisset ¹.

För riktigheten af att vid en dylik tvist angående fideikommiss en förment blifvande fideikommissarie borde vara befogad att intervenera, kan följande rättsfall från svensk domstolspraxis åberopas ². F. R. yrkade efter stämning till Göta HofR., att G-n, innehafvare af ett visst fideikommiss, måtte på grund af fideikommissförfattningen, såsom denna tolkades af käranden, afträda egendomen till denne såsom fideikommissarie. G-n, som visserligen gillade kärandens tolkning af fideikommissförfattningen och instämde i hans »rättsåsiikt» rörande anspråket på fideikommisset, ville dock vid det förhållande, att han möjligen uppfattade saken oriktigt och andras rätt dessutom kunde förnärmas, därest han medgåfve anspråket, inskränka sig till att utan att vare sig bestrida eller godkänna kärandens talan öfverlämna pröfningen däraf till HofR:n. Här inställde sig emellertid G. R. såsom »mellankommande part» ³ och bestred F. R:s talan, åberopande följande skäl för att saken rörde hans rätt: G. hade ej någon manlig bröstarfvinge utan endast en minderårig dotter, och, om hon skulle afida utan att hafva ingått äktenskap, så skulle an-

¹ Jfr D. C. P. O. 326 §.

² N. J. A. 1876 s. 38.

³ Jfr s. 121 ofvan.

gående fideikommisset lottning ske mellan G:s närmaste manliga släktingar, bland hvilka G. R. vore den närmaste. Öfverginge fideikommisset nu till kändanden, så skulle G. R. gå miste om sin rätt att deltaga i lottningen om fideikommisset. — Kändanden yrkade, att G. R:s »talan ej finge till pröfning upptagas», men HofR:n fann med afseende å den i åberopade fideikommissförfattningen stadgade ordning för rättighet att tillträda och besitta egendomen i fråga, att G. R:s rätt kunde af målets utgång vara beroende och ogillade förty kändandens yrkande. Efter fullföljd af målet gjordes härutinnan ingen ändring af H. D.

Bestyrker denna dom å ena sidan riktigheten af vårt påstående, att den förment blifvande fideikommissarien bör vara interventionsbefogad i en process angående äganderätten till fideikommisset, så kunde man kanske af visst skäl vilja betvifla, att intervenienten i den anförda rättegången enligt de regler, som ofvan gjorts gällande, visat grund för sin befogenhet att få intervensera. Den omständigheten, att han ej kunde åberopa rätt att efterträda svaranden utan blott rätt att efter svarandens död deltaga i lottning om sådan rätt, vållar ej någon betänklighet. Det vore i båda fallen fråga om en rätt, som skulle kränkas genom en oriktig dom, som bifölle kändandens talan. Tveksamheten beror därpå, att det ej synes vara alldeles gifvet, att de af intervenienten åberopade omständigheterna, för den händelse svaranden vore berättigad fideikommissarie, grundade en genom processens utgång kränkbar rätt att deltaga i den ifrågavarande lottningen. Såsom äfven af intervenienten påpekades, framgår det nämligen af fideikommissförfattningen, att, för att hans ifrågavarande rätt till deltagande i lottning om fideikommisset skulle vara tryggad, måste ett af följande villkor inträffa, antingen att svarandens enda barn, en dotter, aflede utan att ha ingått äktenskap eller att, om hon ingått äktenskap, detta dels blefve barnlöst och dels svaranden underlätit att utnämna sin måg till fideikommissarie. Vid inhämtande af ifrågavarande bestämmelser i fideikommissförfattningen¹ kan man svårligen komma till annat resultat, än att det här vore fråga om suspensiva och ej resolutiva villkor för intervenientens rätt att efter svarandens död deltaga i lottning om fideikommisset. Är detta riktigt, så innehade intervenienten

¹ Utdrag af fideikommissförfattningen finnes intaget i N. J. A. 1876, s. 38.

under den ifrågavarande processen icke någon rätt att i framtiden deltaga i en sådan lottning. Att han i enlighet härmed ej borde hafva tillåtits att intervenera, vilja vi dock ej hafva sagt. Redan den ställning, hvori tredjeman befinner sig, när han kan sägas erhålla en viss rättighet, i händelse vissa villkor skulle inträffa, är utaf rättslig kvalitet, innesluter en hans individuellt skyddade, subjektiva rätt. En dylik tredjemans rätt skulle i den ifrågavarande processen hafva kränkts genom en materiellt oriktig dom, som bifallit kärandens talan. Med rätt hafva sålunda domstolarne tillåtit tredjeman att intervenera.

Härefter några synpunkter i afseende å en (singular-) *successor pendente lite* under antagande, att domen bildade *res iudicata* för honom¹. Kan han äfven åberopa successionen för sin

¹ Meningarne härom äro dock delade. Se »Gränserna etc.», s. 61 f. s. 35 n. 3. Vid korrekturläsningen till detta arbete ha vi uraktlåtit att rätta en felaktighet, som dock är ganska påtaglig. Följande punkt har nämligen förskaffat sig plats å s. 62: »Detta argument» (det är fråga om det argument för att rättskraften ej bildade *res iudicata* för »successor pendente lite», som ligger däri, att domen icke utsäger något ångående frågan, huruvida rättsförhållandet redan å den tid, då successionen skedde, funnes till eller icke) »förlorar emellertid sin betydelse, när man betraktar rättskraften såsom ett rent processuellt institut, som ej materiellrättsligt inverkar på det omtvistade rättsförhållandet». I själfva verket kan icke denna omständighet på något sätt förtaga betydelsen af argumentet i fråga. Äfven med den regel, som vi sökt göra gällande i afseende å rättskraftens subjektiva begränsning, kunde det därför förefalla, som om domen ej bildade *res iudicata* för nämnde successor: då domen ej fastställt, huruvida kärandens talan före och vid den omtvistade rättighetens föryttrande vore befogad eller icke, är fastställelsen till sitt innehåll sådan, att densamma ej kunde vara bindande för successor. Vi tro ej, att HUSBERG, Rättskraft, s. 62, alldeles träffat den rätta synpunkten, om han också tangerat densamma, när han emot argumentet i fråga framhåller: »Man må erinra sig, att domens materiella rättskraft egentligt taladt är en processens kraft. Det rättsförhållande, hvaröfver process blifvit inledd, står under inflytelsen af processens rättsnormerande verkan redan från det ögonblick, då denna börjades. Det erhöi då karaktären att skola i den rättegång med bindande verkan afgöras». Vi vilja i dettas ställe för vår del betona, att käranden i och med successionen förlorat saklegitimationen och att på denna grund en materiellt riktig dom borde ha ogillat käromålet. Innehåller nu fastställelsen något annat än ett ogillande »propter deficientem legitimationem ad causam», så innebär detta, att domstolen bedömt kärandens talan, såsom om successionen ej ägt rum, och sålunda i dylikt afseende i det skick, talan vid rättegångens inledande befunnit sig. Gifver man fastställelsen denna innebörd, så följer af vår regel, att domen måste bilda *res iudicata* äfven för en »successor

befogenhet att intervensera i rättegången? Ett jakande svar härpå står i öfverensstämmelse med den allmänna uppfattningen inom litteraturen¹. Att åtminstone efter tysk rätt interventionsbefogenhet måste tillkomma honom synes vara nödvändigt med hänsyn därtill, att domen å ena sidan enligt uttryckligt stadgande bildar *res iudicata* för honom² och han å andra sidan, likaledes på grund af uttryckligt stadgande, är urståndsatt att på annat sätt utan motpartens medgifvande åstadkomma någon inverkan på utgången af processen³. För svensk rätt kan emellertid interventionsspörsmålet ej vara lika lätt att afgöra.

Det gäller i första hand att till besvarande upptaga frågan, om icke en *successor pendente lite* har andra möjligheter att tillvarataga sina intressen. Ett uttryckligt stadgande, motsvarande 265 § D. C. P. O., saknas hos oss. Ej heller kan i svensk process utletas en rättssats, hvars innehåll täcktes af innehållet i nämnda §. Det skall dock ej förnekas, att regeln *Die Veräusserung oder Abtretung hat auf den Prozess keinen Einfluss* icke heller hos oss saknar en viss tillämplighet. Det torde nämligen först och främst vara otvifvelaktigt, att en succession i det omtvistade rättsförhållandet icke *ipso iure* medför en s. k. suc-

pendente lite. — WREDE, Civilprocessrätt I, s. 267, jfd med II, s. 240, synes som stöd för den motsatta uppfattningen vilja åberopa stadgandet i Missg. B. 49 kap. 2 § (nuv. Sp. 16 § 5 mom.), att vid klander, som hänförde sig till stulet gods, detta skulle nedsättas i rätten eller hos bofast man, »hvilket vore öfverflödigt, om domen skulle gälla äfven mot förvärfvaren». Just här föreligger emellertid ett tillfälle, då man har att strängt skilja domens rättskraftiga verkan från dess verkställbarhet. Domen, hvari karendens vindikationstalan bifallits, kan ej verkställas emot tredjeman, som fått saken till sig traderad. För att säkerställa karenden beträffande verkställighetsåtgärden har därför stadgandet tillkommit. Något samband mellan detta och spörsmålet, om domen bildade *res iudicata* för tredjeman, torde ej kunna utletas.

¹ WACH, Handbuch I, s. 621; HELLWIG, Lehrbuch II, s. 484; SKEDI, Civilprozessrecht I, s. 368; SEUFFERT, 66 § 2 a; GAUPP-STEIN, 66 § II Ca; PETERSEN, 66 § II D. I 265 § D. C. P. O. förutsättes, att interventionsbefogenhet tillkommer en »successor pendente lite». En närmare utredning angående detta interventionsfall efter tysk rätt finnes hos WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 148 ff. KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 71, synes förmena, att interventionsbefogenhet i förevarande fall tillkommer tredjeman äfven i svensk process.

² D. C. P. O. 325 §.

³ D. C. P. O. 265 §.

cession i rättegången¹. Men man måste gå än längre och fasthålla att enligt svensk processrätt *successor* icke har någon befogenhet att undantränga *auctor* och själf intaga partsställning. Detta torde i själfva verket vara lika grundadt som satsen, att den materiellt-rättsliga successionen icke *ipso iure* kunde medföra succession i rättegången². Med hänsyn till grunderna för stad-

¹ WREDE, Civilprocessrätt I, s. 265 ff. — Detta kan visserligen icke redan sägas ligga i sakens natur. Ty äfven om man utgår från — härtill synes man numera äfven med hänsyn till svensk jurisprudence vara fullt befogad (se särskildt GRANFELT, Den materiella processledningen, Hfrs 1908, särsk. s. 19 ff.; äfven TRYGGER, Skriftliga bevis, s. 21 ff.; FREY, Skiljemanna-institutet, Hfrs 1911, s. 14 ff. Jfr dock uttalanden af WREDE, Civilprocessrätt I, s. 273 ff., hvilka emellertid något modifierats i andra upplagan af s. a.) — att processen gifver upphof åt ett processuellt rättsförhållande mellan domstol och part, behöfver man ej fordra någon särskild processuell akt, för att detta rättsförhållande skall vara konstitueradt mellan successor och domstolen. Tvärtom kunde väl genom det omtvistade materiella rättsförhållandets öfvergång till successor äfven en succession i det mellan auctor och domstol redan inledda processrättsförhållandet vara tänkbar. En dylik ordning skulle emellertid — äfven om den stundom medförde praktiska fördelar — dock kunna hafva till följd den största osäkerhet i rättegången (WREDE, Civilprocessrätt I, s. 266) och kan dessutom svårligen erhålla något stöd i den positiva svenska rätten. Emot densamma talar den stränga ordalydelsen i 11:1 R. B. samt den omständigheten, att — bortsett från de i detta lagrum antydda undantagen — en modifiering af stadgandet blott kan utletas i afseende å parts universalsuccessorer, 10:13 och 15:8 R. B. Dessa båda §-er kunna alltså åberopas såsom ett indirekt stöd för att succession i rättegången ej åtföljer en singularsuccession i det omtvistade rättsförhållandet. Ytterligare må anföras följande. Lagens hållning bör väl åtminstone leda till, att spörsmålet måste besvaras på samma sätt, vare sig det är fråga om succession på kärende eller svarandesidan (se dock SCHREVELIUS, Lärobok, s. 166). Och att i senare fallet — utan att tvingas därtill af uttryckligt stadgande — antaga, att den materiellt-rättsliga successionen droge en processuell dylik med sig måste med hänsyn till de praktiska konsekvenserna vara alldeles uteslutet.

² Se föreg. not. Den här anförda ståndpunkten hos lagen har oförminskad betydelse gent emot en successors befogenhet att efter godtfinnande vinna inträde i rättegången. Osäkerheten i denna skulle med den ifrågavarande möjligheten blott göra sig ännu mer gällande. Trots detta ha vi emellertid att anteckna, det H. D. på senaste tid godkänt den motsatta uppfattningen och på yrkande af en kärendens singularsuccessor medgifvit honom att ingå i rättegången såsom kärendepart. I fallet i fråga, ref. i N. J. A. 1910 s. 551, synes visserligen auctor ej hafva ställt sig afvisande till successors inträde i rättegången men motparten — och detta är det i fallet betydelsefulla —

gandet i 18: 2 R. B. torde man emellertid vara fullt befogad att anse en succession i rättegången vara tillåten i svensk process, »om både successor är villig att öfvertaga rättegången och motparten härtill samtycker»¹. Häraf kan gifvetvis ej följa, att interventionsbefogenheten, såsom något subsidiärt, vore utesluten, men väl, att i händelse motparten påyrkade, att *successor* skulle inträda som part i stället för att uppträda som intervenient, den senare måste foga sig härutinnan.

Vi betrakta härefter frågan om möjligheten för *successor* att »komma mellan» såsom part (18: 2 R. B.)². Äfven denna möjlighet kan väl vid första påseendet synas vara utesluten med hänsyn därtill, att den s. k. hufvudintervenienten skall »klandra bägge delomännens rätt». Det kunde förefalla, som om *successor* för en talan mot *auctor* ej skulle kunna åberopa något verklig rättskyddsbehof, eftersom han inträdt i *auctors* rätt, först sedan denne anhängiggjort process angående densamma. Detta torde dock svårligen kunna sägas vara den svenska processens ståndpunkt. I brist på ett stadgande af sådant innehåll som det nyssanförda tyska lagbudet måste vi nämligen blott räkna med att den materiellt-rättsliga successionen beröfvar *auctor* saklegitimation i rättegången. Hans talan måste i enlighet härmed anses vara obefogad. Härmed förefaller det oss vara bäst öfverensstämmande, att *successor* tillerkännes möjlighet att i lagens mening klandra både *auctors* och motpartens rätt³. Att det sagda ej har någon giltighet för den händelse käranden till tredjeman blott öfverlåtit sin rätt mot svaranden »enligt rättegången» är klart. »*Successor*» kan nu ej rimligtvis klandra kärandens rätt.

bestred dennas yrkande härom. I HofR:s dom, hvari H. D. ej gjorde någon ändring, åberopas också icke något medgifvande från *auctors* sida utan *successors* rätt att uppträda som part i rättegången grundas blott och bart därpå, att han ostridigt förvärfvat den rätt, hvarpå *auctor* i rättegången mot svaranden framställt anspråk. Denna dom synes stå i öfverensstämmelse med SCHREVELIUS' uppfattning af svensk rätt, Lärobok s. 166.

¹ WREDE (för finsk rätt), Civilprocessrätt I, s. 268.

² Härvid kommer blott succession å kärandens sida i fråga.

³ Härmed öfverensstämer referentens i HofR:n votum i ofvan, s. 219 n. 2, berörda rättsfall: Enär W. (*successor*), hvilken måste anses klandra såväl M:s (*auctor*) som bolagets (svarande) rätt, vid sådant förhållande icke mot bestridande lagligen äger att i annan ordning än som i 18 kap. 2 § rättegångsbalken stadgas föra talan i målet etc. . . .

Redan af *successors* på kärandesidan befogenhet att föra talan efter 18: 2 R. B. borde principiellt följa, att han ej kunde »göra ett» med auctor¹. Men äfven antaget att vår uppfattning om nämnda befogenhet ej vore riktig, eller att interventionsinstitutets subsidiära natur ej vore erkänd i svensk rätt (jfr ang. promissarens i tredjemansaftalet befog. ofvan s. 193), så vore därmed ingalunda gifvet, att ett intervenerande från *successors* sida kunde komma i fråga, lika litet som detta vore händelsen, om successionen ägt rum å svarandesidan. Ånyo komma vi nu till betydelsen af att den svenska processen, bortsedt från hvad som ofvan antydts, icke låtit den nyssnämnda tyska regeln komma till uttryck: *Die Veräusserung oder Abtretung hat auf den Prozess keinen Einfluss*. Däraf följer att så snart en viss utredning förebragts om att successionen ägt rum, vare sig den skett å kärande- eller svarandesidan, måste domstolen ogilla käromålet *propter deficientem legitimationem ad causam* å auctors sida. Frågan synes nu bli, i hvilken mån en utredning från tredjemans sida för hans befogenhet att såsom parts *successor* intervenera i målet kan föranleda ett dylikt utslag från domstolens sida². Antag till en början, att domstolen vid utredningen om interventionsgrunden blefve i processuell mening öfvertygad om existensen af de rättsfakta, hvilka grunda en succession i det omtvistade rättsförhållandet. Skall i anledning häraf käromålet ogillas?³ Svaret synes stå i ett visst samband med förhandlingsmaximens betydelse för den processuella utredningen. Spörsmålet sammanfaller nämligen med frågan, hvilken roll spelar i den anhängiga processen domstolens sålunda vunna kännedom om de fakta, som grunda öfvergången af partens ställning såsom subjekt i det omtvistade rättsförhållandet till tredjeman. Äfven om den ifrågasvarande kännedomen ej låter dessa fakta i afseende å rättegången mellan *auctor* och hans motpart framstå såsom notoriska fakta i strängt terminologisk mening⁴, så kan väl dock svårligen

¹ Se ofvan s. 187.

² Vi bortse från den för visso nära till hands liggande möjligheten, att i anledning af tredjemans interventionsbegäran motparten eller auctor själf gör gällande den bristande saklegitimationen å den senares sida och yrkar målets ogillande.

³ Det är klart, att härigenom tredjemans rätt ej kunde kränkas. Denna dom är till sitt innehåll sådan, att densamma ej kan bilda *res iudicata* för honom.

⁴ Se angående begreppet notorietet TRYGGER, Skr. bevis, s. 54 ff.; WREDE, Grunddragen af bevisrätten, s. 11; Civilprocessrätt I, s. 69.

antagas annat, än att de med hänsyn till processmaterialet i rättegången mellan *auctor* och motparten — så länge icke motbevisning presterats från någon af dessa — borde ha samma betydelse, som om de ägde notorietet. Den satsen kan nu knappt sägas vara ens bestridd, att domstolen vore skyldig *ex officio* beakta notoriska fakta och detta sålunda, att icke blott ett dylikt faktum alltid borde observeras, så snart det förelåge, vare sig parterna uppmärksammat detsamma eller ej, utan ända i den utsträckning, att obeaktadt borde lämnas, hvad af parternas anföranden eller det af dem förebragta öfriga processmaterialet befundes oförenligt med ett notoriskt faktum, utan afseende därå om detta åberopats, eller så icke skett¹. I enlighet härmed och med hänsyn därtill att parterna vid utredningen om interventionsgrunden regelmässigt haft tillfälle att yttra sig, förefaller det, som om domstolen ej borde invänta, att den bristande saklegitimationen gjordes gällande från någondera partsidan, utan *proprio motu* ogilla käromålet. — Man får emellertid vidare ihågkomma, att domstolen för interventionens beviljande ej behöfver vara fullt öfvertygad om befintligheten af den rätt, som tredjeman åberopat för sin befogenhet att intervensera, utan att det är tillräckligt, om denne kunnat förebringa »sannolika skäl» för densamma. Med hänsyn härtill synes möjlighet vara för handen för ett verkligt intervenserande i processen mellan *auctor* och motparten. Från den svenska rättens ståndpunkt i afseende å den materiella successionens betydelse för rättegången måste det väl dock sägas innebära en principiell motsägelse för domstolen att å ena sidan skänka successionen beaktande med hänsyn till tredjeman och å andra sidan låta den inledda rättegången fortsättas utan påverkan af den genom successionen uppkomna bristen i saklegitimationen. Det riktiga synes därför vara, att domstolen vid en interventionsbegäran från en *successor pendente lite* icke låte det stanna vid blott sannolika skäl utan inriktade sina bemödanden på att åstadkomma en öfvertygelse i processuell mening angående existensen af de fakta, som skulle kommit parts rättsställning att öfvergå på tredjeman, samt i enlighet härmed antingen ogillade käromålet eller låte processen fortgå utan intervention från tredje mans sida. Under alla omständigheter vore därmed visserligen

¹ GRANFELT, Processledningen, s. 51.

ett intervenerande uteslutet, men mot en dom till förfång för tredjemans rätt hade fullgoda garantier åstadkommits. I sagda förfarande från domstolens sida torde heller icke kunna ses ett öfverskridande af de befogenheter, som falla inom den materiella processledningen ¹.

Har en kärande däremot efter anhängiggörandet af rättegång till en tredje — såsom icke sällan händer — öfverlätit sitt anspråk mot svaranden »enligt rättegången», så kan det vara tvifvelaktigt nog, härvidla nyssanförda synpunkter göra ett intervenerande från tredjemans sida uteslutet eller icke. Måste successionen anses äga rum i och med öfverlåtelsehandlingen, så har *auctor* med denna förlorat saklegitimationen och en interventionsbegäran från *successors* sida kunde i bästa fall blott leda till käromålets ogillande. En öfverlåtelse af anspraket »enligt rättegången» kan dock redan enligt sin ordalydelse mycket väl tyda på att successionen i själfva verket ej skulle äga rum förrän i och med rättegångens slut. Denna innebörd torde så mycket hellre böra gifvas en dylik öfverlåtelse, som det ju otvetydigt framgår, att *auctor* själf vill föra rättegången till ett lyckligt slut och alltså vill behålla saklegitimationen. Därmed är emellertid icke sagdt, att interventionsbefogenhet tillkommer tredje man. Domen kan väl influera på tredjemans rätt, ehuru densamma icke bildar *res iudicata* för honom. Fastställsens bindande verkan i afseende å rättsförhållandet mellan *auctor* och hans medpart kan här svårligen sägas utgöra en formellt bindande norm med hänsyn till *successors* rätt, enär domen på grund af innehållet i öfverlåtelsehandlingen såsom ett verkligt rättsfaktum utöfvar gestaltande verkan å *successors* rätt. Här föreligger ett fall, hvori domens rättsbildande verkan, *Tatbestandswirkung*, så att säga konsumerar dess rättskraftiga verkan. Härigenom blir fallet ganska jämförligt med det af *Justinianus* i Nov. 112 c. 1 sanktionerade interventionsfallet ². Att likväl interventionsbefogenheten måste anses tvifvelaktig beror därpå, att den ifrågavarande verkan framkallats genom det särskilda innehåll, som käranden och tredje man gifvit åt sitt successionsaftal ³. För interventions-

¹ Jfr särskildt GRANFELT, Processledningen, s. 44 ff. m. fl. s.

² Ofvan s. 29 ff.

³ Se om betydelsen häraf ofvan s. 179 ff.

befogenhet trots detta talar dock i viss mån den omständigheten, att tredjeman, om successionen ej bestämts med orden »enligt rättegången» men likväl enligt aftalet skolat äga rum först i och med den laga kraft vunna domen, kunnat åberopa domens rättskraft för sin interventionsbefogenhet (jfr ofvan s. 214 f.).

Under begreppet *successor pendente lite* faller strängt taget äfven den, som succederat i det omtvistade rättsförhållandet, sedan dom fallit, men innan densamma vunnit laga kraft. Af skäl, som ofvan antydde, kunde han emellertid i hithörande frågor betraktas såsom en *successor post rem iudicatam*. Har successionen ägt rum före rättegångens anhängiggörande, så är det uppenbart, att *successors* rätt ej beröres af domens rättskraft. Den störning i njutandet af den succederade rätten, som kunde vållas genom att *auctor* trots successionen processade angående densamma, kan enligt sakens natur ej afhjälpas genom intervention i egentlig mening. Däremot står här ett utmärkt medel till buds för *successor*, i det att han kan föra talan såsom mellankommande part och få sig den omtvistade rätten definitivt tillerkänd gentemot både *auctor* och dennes motpart ¹.

Domen i en rättegång angående servitut, hvilken A, delägare i den härskande fastigheten, för mot B, delägare i den tjänande fastigheten, bildar *res iudicata* för C, delägare jämte A, och D, delägare jämte B ². Det har redan antydts, att detta ej kan leda till interventionsbefogenhet för C och D ³. Beträffande C öfverensstämmer detta redan med interventionsinstitutets subsidiära natur, i det att han genom att instämma B kan tilltvinga sig ställning i rättegången såsom A:s medpart ⁴. En dylik möjlighet står däremot icke D till buds. Han kan blott efter stämning af kärandeparten uppträda som B:s medpart. Antag alltså, att han framställde begäran om intervention till domstolen med anförande af sina skäl därför och att domstolen funne sannolika skäl vara för handen för D:s samäganderätt till *prædium serviens*. Därmed föreligga äfven sannolika skäl för att B ensam icke vore saklegitimerad svarande och för att alltså käromålet borde ogillas eller kanske, enligt svensk process, afvisas.

¹ Se t. ex. GAUPP-STEIN, 66 §, II Ca.

² »Gränserna etc.», s. 56 ff.

³ Ofvan s. 187; »Gränserna etc.», s. 58.

⁴ Ofvan s. 187.

Låt vara att, med hänsyn till bevisskyldigheten i processen parterna emellan, dessa skäl icke ens i brist på motargumentering från kärandesidan vore tillräckliga för att så förfara med målet, så kan ett fortsatt processande mellan dem med D såsom intervenient ej komma ifråga. Ty i samma mån som det blefve utredt, att »interventionsgrund» verkligen vore förhanden, blefve det ju äfven gifvet, att den passiva saklegitimationen (resp. en processförutsättning) saknades. Antingen peka nämligen i själfva verket de sannolika skälen i rätt riktning: då är interventionen utesluten, på den grund att rättegången måste omedelbart avslutas genom käromålets ogillande (eller afvisande). Eller ock visa de sig vara ogrundade. Häraf är det klart nog, att en interventionsbegäran från D:s sida i själfva verket aldrig bör kunna godkännas. Detta innebär emellertid icke, att den skall lämnas obeaktad af domstolen. Af domstolens plikt att ej döma till förfång för tredjeman (25: 10 R. B.) följer tvärtom, att densamma har att pröfva D:s skäl samt, i händelse de finnas tillräckligt grundade, antingen omedelbart ogilla (resp. afvisa) käromålet eller uppskjuta proceduren, på det att käranden må erhålla tillfälle att instämma D såsom medsvarande¹.

Ett ganska inveckladt spörsmål utgöres af interventionsfrågan i rättegång inför konkursdomstol angående tvistiga fordringsanspråk eller klander af utdelningsförslag och slutredovisning liksom ock i processer så att säga utanför konkursen, i hvilka »konkursboet» uppträder såsom part. Det rör sig om, i hvilken mån interventionsmöjlighet kan förekomma för enskilda konkursborgenärer eller konkursgäldenären. Beträffande processer inför konkursdomstol af förstnämnda slag, torde det med hänsyn till svensk rätt kunna vara ganska svårt att afgöra, i hvilket förhållande borgenärernas rätt står till konkursdomen, äfvensom huruvida de böra vara befogade att intervenera. Om också den yttre proceduren kan gifva sken af att konkursdomstolen hade att pröfva en den jäfvandes (borgenärs, sysslomans eller gäldenärs) talan mot borgenärspretendenten, bevakaren af det tvistiga anspråket, så torde det dock vid närmare eftersinnande vara med sakens natur mera öfverensstämmande, att jäfsanmärkningens fullföljande inför domstolen i stället för att kunna fattas såsom

¹ Se t. ex. KALLENBERG, Föreläsningar I, s. 77.

en talan, som omedelbart vore föremål för domstolens pröfning, blott ansåges utgöra en anledning för domstolen att till pröfning upptaga en viss talan, hvilkens subjekt på den aktiva sidan utgjordes af bevakaren af det tvistiga fordringsanspråket. Detta framgår ganska tydligt af konkurslagens hithörande stadganden, särskildt 75 §, där det heter, att rätten skall gifva dom öfver tvistiga fordringsanspråk¹, som till densamma hänskjutits, äfvensom af konkursdomarne från rättspraxis, hvilka icke afgöra öfver jäfsanmärkningens befogenhet utan yttra sig angående bevakningens giltighet eller ogiltighet. I konkurslagar, modernare än vår, har detta också formellt tagit sig uttryck däri, att borgenärspretendenten, om tvistigheten ej på annat sätt undanröddes, i regel måste instämma sin talan om fastställelse af anspråket till domstolen². Det återstår att närmare bestämma innehållet i den talan, som genom konkursdom skall afgöras. Tre möjligheter komma härvid ifråga. I sin bevakning gör borgenär gällande det s. k. deltaganspråket. »ett rättsskyddsanspråk, hvilket företer en processuell sida, som innefattar rätt att taga del i konkursförfarandet, och en materiell sådan, hvilken innebär rätt till dividend, andel ur konkursmassan»³. En materiellt-rättslig förutsättning för deltaganspråkets befogenhet är uppenbarligen, att bevakaren är subjekt för en fordran mot gäldenären till det belopp, hvarför han gör deltaganspråket gällande. Man kan nu tänka sig, att i borgenärens talan inför domstolen innefattades en begäran om fastställelse antingen af deltaganspråket eller af det civila fordringsanspråket eller till sist af både det förra och det senare. Betraktar man konkursprocessen hufvudsakligen som ett exekutionsförfarande i den förhandenvarande konkursförmögenheten — och härtill är man otvifvelaktigt befogad⁴ — så kunde man väl

¹ Jfr 96 § i finska konkursstadgan samt kommitterades Förslag till konkurslag, Stockholm 1911, 108 § och motiven till densamma, s. 347.

² Se t. ex. 146 § i Tysklands Konkursordnung. Särskild tvist jämlikt 96 § i Konkursstadgan för Finland i anledning af anmärkning mot bevakning kommer också till stånd, därigenom att borgenärspretendenten utför sin talan efter stämning såsom kärande. Se t. ex. WREDE, Civilprocessrätt I, s. 255.

³ GRANFELT, Konkursförvaltaren i vanliga konkurser enligt gällande finsk och svensk rätt, Hfrs 1906.

⁴ Jfr t. ex. Förslag till konkurslag, Stockholm 1859, s. 64; BROOMÉ, Studier i konkursrätt, Lund 1883, s. 53 ff; Anteckningar efter professor R. A. WREDES föreläsningar i Konkursrätt, utgifna af SAXÉN, Hfrs 1895, s. 7.

tänka sig, att talan om fastställelse gällde blott deltaganspråket och att själfva fordringsanspråket blott anfördes såsom ett prejudicerande rättsförhållande¹. Att emellertid detta ej är öfverensstämmande med den svenska konkurslagen framgår af dess stadganden i 69—75 §§, särskildt den sistnämnda. Granskningen och jäfsanmärkningarne angå enligt dessa stadganden icke deltaganspråket utan blott det materiella fordringsanspråket, och enligt 75 § hänskjutas uttryckligen tvistiga sådana till rätten. Att detta är den svenska konkursrättens ståndpunkt, därför talar dessutom kraftigt den omständigheten, att enligt föregående svenska lagarbeten på detta område konkursdomen bildade *res iudicata* för gäldenären utom konkursen². Detta måste förutsätta, att själfva fordringen varit omedelbart föremål för pröfning och ej blott beaktats såsom en prejudicerande rättighet. Vidare kan härför åberopas, att konkursdomen med hänsyn till fordringsanspråket bildade *res iudicata* utom konkursen äfven efter nutida svensk rättspraxis, som härvid jämväl torde kunna sägas öfverensstämma med gällande konkurslag³.

Det skulle vara väl förenligt med den gällande svenska konkursproceduren att till domstolen blott hänskjuta det tvistiga fordringsanspråket men icke deltaganspråket. Om ej jäf göres eller gjordt jäf förlikas, blir ju själfva deltaganspråket icke föremål för fastställelse genom konkursdom, och domstolen tager nu befattning med detsamma, blott om det blir föremål för tvist genom klander af utdelningsförslag. Framställd jäfsanmärkning angår, som antydts, blott det materiella fordringsanspråket⁴.

¹ Därigenom hade äfven den kontroversa frågan, huruvida konkursdomen bildade *res iudicata* för gäldenären angående fordringen utom konkursen erhållit en tilltalande lösning, i det att densamma måste besvaras nekande. Se MONTAN, Om konkursdoms rättskraft etc. i Tidskr. f. Retsv. 1894, å ena sidan inledningen och å andra sidan särskildt s. 359 ff, samt 1911 års Förslag till konkurslag, 115 §, jämte motiv. till densamma, särskildt s. 354.

² Se härom MONTAN, Tidskrift for Retsvidenskab 1894, s. 309 ff.

³ Se rättsfall, anförda hos MONTAN a. st. s. 379 ff., och N. J. A. 1899 s. 291. Jfr i öfrigt MONTAN, s. 321 ff; s. 359 ff.; 1911 års Förslag till konkurslag s. 353.

⁴ Det vill emellertid säga icke blott dess materiellt-rättsliga befogenhet utan äfven dess beskaffenhet med hänsyn till formuleringen af borge-närseden (82 §).

Omedelbart har alltså detta gjorts tvistigt genom jäfvet, och hvad ligger nu närmare till hands, än att domstolen till pröfning upptager blott detta anspråk? Något behof att af domstolen få fastställt, huruvida borgenär, som äger vederbörlig¹ fordran, äfven på denna kan grunda deltageanspråk, existerar icke mera, om den fastställda fordringen varit föremål för tvist inför domstol, än om den från början varit ostridig eller framställt jämförlikt. När en borgenärs befogenhet till deltageanspråk sålunda i allmänhet icke genom konkursdom fastställs, måste det innebära en inkonsekvens, om domstolen, vid fastställandet af det materiellt-rättsliga fordringsanspråkets existens eller beskaffenhet jämligt 82 §, äfven fastställde, att borgenären hade rätt att för detta taga del i konkursförfarandet och erhålla dividend ur konkursmassan. Antaget att i enlighet härmed domstolens pröfning och fastställelse begränsade sig till det tvistiga fordringsanspråket, då kunde uppenbarligen icke den jäfvande betraktas såsom *legitimus contradictor*, d. v. s. den verkliga motparten, för borgenärspretendentens talan, utan en dylik ställning kunde blott intagas af gäldenären själf. En dom, som godkänt fordringsanspråket, hade i enlighet härmed emot gäldenären fastställt, att borgenärspretendenten hade den omprocessade fordringen emot honom. En dylik dom kunde ej bilda *res iudicata* för de öfriga borgenärerna. Dessas fordringar berördes ej af densamma. Visserligen påverkades den materiella sidan af deltageanspråket af domen ifråga. Men fastställelsen i denna rörde blott det privaträttsliga fordringsanspråket och utsade intet angående kärandens och alltså ej heller öfriga borgenärers deltageanspråk. Klandrades utdelningsförslaget sedermera inför konkursdomstolen och gjorde klandraren gällande, att den såsom borgenär godkändes fordran med orätt upptagits till förfång för den förres deltageanspråk, så vore det sant, att en hänvisning till konkursdomen vore tillräcklig för att vederlägga ett dylikt klander. Men detta berodde blott därpå, att konkursdomen bildade *res iudicata* i afseende å fordringsanspråket för gäldenären och den ifrågasvarande borgenären. Därigenom hade denne erhållit en slutlig befogenhet att med ett deltageanspråk begränsa de öfriga borgenärernas. Konkursdomen hade alltså likt ett annat rätts-

¹ Se föreg. not.

faktum haft en rättsgestaltande inverkan å klandrarens deltageanspråk.

Icke förty torde det riktiga vara, att konkursdomen bildar *res iudicata* icke blott för gäldenären och den tvistande borgenären utan äfven för öfriga konkurrerande borgenärer¹. Vi grunda detta därpå, att enligt 75 § konkurslagen måste borgenärspretendentens talan, som pröfvas af konkursdomstolen, anses innefatta en begäran om fastställelse icke blott af det privaträttsliga fordringsanspråket utan äfven af deltageanspråket. Det heter nämligen uttryckligen i detta stadgande, att, om borgenärens anspråk berodde på annan rätts pröfning, så hade konkursdomstolen att fastställa hans betalningsrätt för det belopp, som blefve bestämdt i den särskilda rättegången. Att blott i detta fall betalningsrätten i konkursen skulle fastställas kan med hänsyn till ordalydelsen i lagstadgandet ej antagas. Har alltså konkursdomstolen att till pröfning upptaga både fordringsanspråket och deltageanspråket, så torde det riktiga vara att betrakta både gäldenären och samtliga konkurrerande borgenärer såsom borgenärspretendentens motparter, ty deltageanspråket riktar sig med hänsyn till den materiella sidan just mot dessa. Att domen, om det sagda är riktigt, måste bilda *res iudicata* i konkursen för både borgenärerna och gäldenären är en själfklar sak. Af hvad som nu framhållits, erhåller emellertid interventionsspörsmålet här en mycket enkel lösning: möjlighet att intervenera föreligger lika litet för gäldenären som för borgenärerna. Det har ju ofvan betonats, att interventionsbefogenheten ej är grundad för en person redan därmed, att han kan påvisa, det han är subjekt för ett rättsförhållande af sådan beskaffenhet, att det influerades af domen, utan att en nödvändig förutsättning äfven består däri, att interventionssökanden stode utanför parternas rättegång, d. v. s. att han själf ej vore part i processen². Någon förnärmelse af borgenärernas eller gäldenärens rätt kan ej heller rimligtvis sägas

¹ Så äfven BROOMÉ, Studier i konkursrätt, Lund 1888, s. 100. Vål också MONTAN, Konkursdoms rättskraft etc. i Tidskrift for Retsvidenskab, 1894, t. ex. s. 356.

² Se härom ofvan s. 193 ff. — Ha vi fattat BROOMÉ rätt, så betraktar äfven denne författare i själfva verket borgenärerna som parter. Det heter nämligen till motivering af konkursdomens rättskraftiga verkan mot alla i konkursen, a. a. s. 100, bl. a.: »Detta konkursanspråk är det nu, som

uppstå genom deras uteslutande från möjlighet att intervenera. De ha samtliga haft tillfälle att också inför domstolen

konkursen eller konkursförfarandet skall realisera. Men allt detta är dock en yttring, ett utflöde af fordringsrätten; det är ock denna, som den bevakande borgenären fullföljer i konkursen; det är denna, som han söker realiserad mot gäldenären, på samma gång han ock vänder sig mot öfriga borgenärer, som stå hindrande i hans väg.» Trots detta finner han, att en borgenär, som icke framställt jäfsanmärkning men å förlikningssammanträdet anslutit sig till dylik, äger träda in i processen »såsom mellankommande part, han har ett själfständigt intresse att fullfölja i och genom processen». Oaktadt ordalagen afses icke s. k. hufvudintervention utan intervention i egentlig mening. Detta framgår bl. a. af att BROOMÉ för sin åsikt åberopar WACH, Handbuch I, s. 624. Att BROOMÉ emellertid befinner sig på falsk stråt framgår särskildt af följande uttalande, s. 101: »Denna öfriga i konkursen deltagande personers rätt, att träda in i processen mellan den bevakande och den eller de bestridande, framträder ock i den befogenhet att vädja mot domen, som man enligt vår rätt torde få tillerkänna andra än den eller någon af dem, som fullföljt jäfvet i första instansen, men sedan är ock öfrigas intresse af processens utgång och på grund däraf äfven deras rätt att träda in i processen slut, om ändring i rättens dom gäller endast för den eller de borgenärer, som vädjat». Antaget att de ifrågavarande borgenärerna vore intervenienter, så är det otvifvelaktigt, att de icke kunde föra någon egen vadetalan, icke själfva vädja utan blott understödja dens vadetalan, som var befogad att föra sådan. Men eftersom denna vadetalans utgång ej har minsta betydelse för den understödjande på grund af stadgandet i 79 § konkurslagen, såvida icke gäldenären vore den till vadetalan befogade, så är det gifvet, att en intervention i HofR:n icke kunde ifrågakomma, för den händelse därmed blott en jäfvande borgenärs vadetalan kunde biträdas. Det innebure därför en uppenbar missuppfattning af interventionens karaktär, om man utan den antydda restriktionen ville tillerkänna borgenärerna befogenhet att just såsom intervenienter uppträda med »vadetalan» mot en konkursdom. — Att, såsom BROOMÉ, här åberopa WACH är oriktigt, enär proceduren angående den ifrågavarande fastställelsen i svensk konkursrätt till sin karaktär så helt skiljer sig från den motsvarande tyska. Borgenärspretendenten har nämligen här jämlikt 146 § Konkursordnung att föra fastställsetalan mot samtliga jäfvande borgenärer. Har han underlåtit att instämma någon dylik, så är denne ej part, och WACH menar nu, att denne kunde uppträda såsom intervenient (om interventionsgrunden i ett sådant fall skall nedan talas) under det att däremot dylik befogenhet fränkännes borgenärer, hvilka icke framställt jäf mot den tvistiga fordringen »weil sie durch das Unterlassen des Widerspruchs ihrerseits den Willen, die Forderung nicht zu bestreiten, bindend ausgesprochen haben», Handbuch I, s. 624. Det senare synes oss dock innebära en öfverdrift. Spörsmålet är emellertid i den tyska doktrinen omtvistadt. Med WACH gå WILMOWSKI, Deutsche Reichskonkursordnung, 4 uppl., 135 § (nuv. 147 §) n. 1, och JAEGER, Kom-

uppträda såsom parter, om de blott å förlikningssammanträdet inför rättens ombudsman gjort förbehåll härom; ja, GRANFELT gifver, säkerligen med rätt, stadgandet i 76 § konkurslagen en så vidsträckt tolkning, att äfven jäfsberättigad, som icke gjort sadant förbehåll, vore obetaget att inför domstolen förena sig uti eller upptaga anmärkningen, liksom han, också om han ej begagnade sig härpå, kunde, därest anmärkningen icke inför rätten frångåtts, draga jäfvet under högre rätts pröfning¹. På grund af detta stadgande synes därför ej något rum kunna lämnas för interventionsbefogenhet å borgenärernas sida, äfven om man antog, att de ej vore parter, trots det att konkursdomen med detta antagande, enligt hvad som ofvan framhållits, hade rättsgestaltande inverkan å det s. k. deltaganspråket. Ty hade förbehåll gjorts af den, som vidhållit anmärkningen, så måste annan jäfsberättigads uppträdande nu täckas af 76 §. Hade åter ej något förbehåll gjorts, så torde ett intervenerande vara uteslutet på grund af stadgandet i 75 §: »Ej vara part tillåtet etc. . . .». Med »part» afses nämligen — det framgår otvetydigt af 76 § — icke blott den, som framställt eller deltagit i jäfsanmärkning, utan hvar och en jäfsberättigad person.

För borgenär talan om klander af utdelningsförslag, så är det uppenbart, att han blott gör gällande sitt deltaganspråk och att han riktar sig mot öfriga borgenärer, samtliga eller några af dem, såsom motparter. I enlighet härmed bör ej heller interventionsbefogenhet komma i fråga från dessas sida. Såsom parter ha de också uttryckligen erkänd befogenhet (120 § konkurslagen) att i rättegången bemöta klandret.

Härmed är emellertid spörsmålet ej utageradt. Hur ställer det sig med gäldenärens interventionsbefogenhet i en dylik klanderprocess? Lagen gifver ej gäldenären någon möjlighet att själf föra klandertalan². Lagstiftaren torde ha utgått från att gäldenärens rätt ej vore beroende af det sätt, hvarpå de afträdde tillgångarne fördelades mellan borgenärerna. Låt vara att detta

mentar zur Konkursordnung, 2 uppl., 146 §, anm. 11. Motsatta åsikten hyllas däremot af FRANCKE, Nebenparteien, s. 33, och PETERSEN-KLEINFELLER, Konkursordnung, 4 uppl., 146 §, anm. 6.

¹ GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 111 f. Detta öfverensstämmer äfven med BROOMÉS uppfattning, Studier s. 101. Se dock härom föreg. not.

² 119 och 120 §§ konkurslagen.

i allmänhet är händelsen, så är det dock, såsom kommitterade i motiven till 130 § i 1911 års Förslag till konkurslag framhålla, otvifvelaktigt, att »fall kunna förekomma, då gäldenären har ett berättigadt intresse att få utdelningsförslaget ändradt»¹. Ehuru lagstiftarens antydda utgångspunkt svårligen låter förena sig med möjligheten för gäldenären att intervenera i en ifrågavarande rättegång, så synes denna omständighet dock ej kunna utesluta honom från befogenheten att uppträda såsom intervenient i en dylik process i de för visso sällan förekommande fall, hvarest utgången af borgenärens klandertalan² verkligen kunde ha betydelse af menlig art för gäldenärens rätt. Det ligger i sakens natur, att interventionen kan komma ifråga både på klandrarens och motpartens sida. Med hänsyn till detta spörsmåls föga praktiska betydelse kunna vi underlåta att gå in på en undersökning angående arten af domens verkan för gäldenären i ett sådant fall. — Vidare uppstår frågan, huruvida de borgenärer, mot hvilka käranden med sin klandertalan ej kan anses göra sitt deltagesanspråk gällande och hvilka sålunda ej kunna betraktas såsom dennes motparter, hafva möjlighet att intervenera. Det är antingen fråga om borgenärer, hvilka blott bevakat prioriterade fordringar, eller ock, bland öfriga, sådana, hvilkas rätt till dividend ej kan förnärmas genom bifall till klandrarens talan. För de förra skall ej någon interventionsgrund kunna utletas. För de senare skulle interventionsgrund kunna tänkas vara förhanden, i den händelse nämligen att ett godkännande af klandret med hänsyn till grunden för detsamma stode i öfverensstämmelse med en förbättring äfven af deras rätt till dividend. Ser man nu på 1911 års Förslag till konkurslag, så finner man, att interventionsbefogenhet emellertid ej kan komma ifråga. I dess 131 § stadgas nämligen: »Af borgenär väckt klander mot utdelningsförslag gälle ej för annan än honom själf». Gällande konkurslag innehåller ej något dylikt uttryckligt uttalande. Man har därför att se på hvad sakens natur gifver vid handen. Klandren kan blott göra sitt deltagesanspråk gällande. Detta går ej ut på upp-

¹ 1911 års Förslag till konkurslag, s. 373.

² Kan gäldenärens rätt i allmänhet ej beröras af utdelningen, så bör man märka, att det måste vara vida sällsyntare, att just den ändring af utdelningsförslaget, som klandraren gör gällande, kunde vara af rättslig betydelse för honom.

görandet af ett nytt utdelningsförslag utan måste gifvetvis begränsas till att afse en ändring i detsamma med hänsyn till af honom bevakade fordringar. Den grund, som han härvid åberopar, kan blott uppfattas såsom ett prejudicium och bör ej omfattas af domens rättskraft. Redan af detta skäl är det klart, att domen alltså ej kan bilda *res iudicata* för borgenärerna ifråga. Den motargumentering, som häremot tilläfventyrs kunde frammanas ur 121 § konkurslagen, finna vi tillräckligt häfd genom den ståndpunkt, som rättskipningen kan sägas hafva antagit¹. I enlighet härmed måste äfven enligt gällande rätt den ifrågavarande interventionsbefogenheten bestridas.

Vid klander af slutredovisning ställer sig saken däremot annorlunda. En dylik rättegång försiggår mellan klandraren såsom kärande och sysslomännen såsom svarande. Att, om gäldenär klandrar redovisningen, utgången af processen kan inverka på borgenärernas rätt till dividend är klart. I själfva verket måste emellertid detta gälla äfven i händelse af borgenärens klandertalan. Intet i lagen angifver, att denna måste eller ens kan begränsas till att afse redovisning blott i den mån klandraren skulle göra förlust på grund af den klandrade förvaltningen eller åtgärden från sysslomännens sida. Tvärtom synes det af 124 § konkurslagen framgå, att en klandertalan, förd af borgenär, hade samma innebörd, som om gäldenären gjort den gällande². Domen i en ifrågavarande klanderrättegång torde därför få sägas bilda *res iudicata* för de utomstående intressenterna, vare sig talan förts af borgenär eller gäldenären själf. Till sitt innehåll måste nämligen fastställelsen i en dom öfver dylik klandertalan gälla dem samtliga. Behofvet af ett effektivt rättsskydd för parterna fordrar med hänsyn härtill också, att fastställelsen blir bindande i afseende å dem alla. Interventionsgrund synes alltså vara förhanden³. På grund af interventionsinstitutets subsidiära natur

¹ Jfr rättsfall i N. J. A. 1894 s. 422 och 1897 s. 114 samt 1911 års Förslag till konkurslag, s. 373 f.

² Detta visas äfven af åtskilliga prejudikat. Se bl. a. N. J. A. 1874. s. 26; 1888 s. 454. Det förtjänar äfven att framhållas, att 1911 års Förslag till konkurslag godkänner samma ståndpunkt, i det att beträffande klander af slutredovisning ej föreslagits något stadgande, analogt med den i afseende å klander af utdelningsförslag föreslagna 131 §.

³ Med hänsyn till att rättegången ej kan försämma interventionssökandens ställning kan ett visst tvifvel uppstå angående hans befogenhet att

torde emellertid det principiellt riktiga vara att tillerkänna interventionsbefogenhet, blott om interventionssökandens egen klandertalan prekluderats. Befogenheten af denna restriktion är dock ej höjd öfver hvarje tvifvelsmål¹.

Vill man söka komma till någon klarhet i interventionsfrågan i afseende å rättegångar, som föras af eller mot »konkursboet», så synes den första uppgiften vara att bestämma, hvem som är part i sådana processer. En ingående utredning kan härvid ej komma ifråga. Vi ha blott att angifva de synpunkter, hvilka vi finna hufvudsakligen vara värda beaktande.

Vi antaga till en början, att det rör sig om en vindikationsprocess, hvilken föres af »konkursboet» genom godemännen eller sysslomännen. Det har på senaste tid också med hänsyn till svensk rätt utaf GRANFELT framställts den åsikten, att konkursgäldenären vore den verkliga parten i en dylik rättegång, hvilket partskap emellertid dolde sig under den »formella partshabilitet», hvilken man borde tillerkänna »konkursboet»². Då konkursförvaltaren i rättegångsväg gör gällande ett rättsskyddsanspråk, säger GRANFELT, måste han påvisa konkursgäldenärens saklegitimation med afseende å detsamma. Denne vore subjekt för rättsskyddsanspråket, och detta innebure, att han vore part i slik process. Det är visserligen sant, att konkursförvaltaren måste förebringa utredning för ett rättsläge, hvari gäldenären är subjekt, men detta är ingalunda det enda och icke heller det omedelbara, hvarpå utredningen i materiellt-rättsligt afseende måste gå ut. Konkursförvaltaren måste nämligen i första hand visa, att gäldenären — äfven om han vore ägare till den omtvistade saken — icke själf hade befogenheten att disponera öfver densamma, icke vore berättigad att utöfva sina rättigheter såsom ägare till saken, enär han råkat i konkurs och befogenheten att disponera öfver förmögenheten därmed beröfvats honom.

intervenera. Frågans begrundande skall emellertid först upptagas i samband med ett annat interventionsfall. Se ofvan s. 153 n. 1. — Det torde vara oriktigt att i interventionssökandens underlåtenhet att själf anställa klander finna ett uttryck för att han godkänt redovisningen. En sådan underlåtenhet kan ha helt andra skäl än tillfredsställelse med denna. Jfr ofvan s. 229 n. 2 in fine.

¹ Jfr ofvan s. 187 n. 2; s. 193.

² GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 167 ff.; s. 183 f.

Nu blir spørgsmålet: är det gäldenärens rättsliga ställning till saken, som bildar saklegitimation i den ifrågavarande processen, eller utgöres denna af dens materiellt-rättsliga relationsförhållande, hvilken på grund af konkursen innehar befogenheten att disponera öfver gäldenärens förmögenhet och sålunda utöfva hans rättigheter? Svaret måste bero på ett annat spørgsmåls afgörande: har utöfvandebefogenheten frångäts gäldenären blott på samma sätt som t. ex. från en omyndig förklarad person, d. v. s. utöfvas gäldenärens rättigheter af någon, i denna händelse konkursförvaltningen, såsom gäldenärens representant, eller har utöfvandebefogenheten öfverflyttats till annan att handhafvas i dennes eget intresse, för dennes egen räkning, d. v. s. är det borgenärerna, som, hufvudsakligen genom konkursförvaltningen, disponera öfver gäldenärens förmögenhet? Bejakas i enlighet med GRANFELTS utredning¹ det förra alternativet, då har man äfven att med honom låta gäldenärens relationsförhållande till saken utgöra saklegitimation och alltså betrakta gäldenären såsom part, alldeles så som myndlingen finnes vara part i förmyndarens rättegång för den förres räkning. Finner man åter det senare alternativet öfverensstämma med svensk rätt, då är det borgenärerna, som bilda part i rättegången, enär deras materiellt-rättsliga relationsförhållande gör dem saklegitimerade i rättegången. Detta tycks nämligen följa både af saklegitimationens begrepp och af partsbegreppet.

Vi tro, att man måste fatta förvaltningsrätten i konkursen och öfrig dispositionsrätt, som flyter ur gäldenärens förmögenhetsrättsliga ställning, såsom principiellt tillkommande borgenärerna. Utgår man från GRANFELTS väl motiverade påstående, att det icke är »genom deduktion ur konkursens begrepp konkursförvaltarens rättsliga ställning kan och skall teoretiskt konstrueras. Sådant måste ske, om ock med tillbörligt beaktande häraf, på grund af den positiva rättens stadganden rörande konkurs»², så synes oss, att mot konkurslagens ständigt återkommande anvisningar GRANFELT ej förebragt tillräcklig utredning, för att förvaltningen af konkursboet icke tillkomme borgenärerna och att dessa blott hade en rätt att inverka på densamma, hvilken

¹ GRANFELT, Konkursförvaltaren, särskildt s. 42 ff.; s. 161 ff.

² GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 51 f.

åter utfördes af godemännen och sysslomännen för gäldenärens räkning. Ja, det är vår fasta öfvertygelse, att en argumentering för GRANFELTS uppfattning med den gällande konkurslagen ej kan åstadkommas.

En ej underordnad betydelse anse vi här böra tillmätas stadgandet i 43 §, att sysslomännen ha »att i gode männens ställe förvaltningen af boet öfvertaga och besörja alla de ärenden, som borgenärernas gemensamma rätt och bästa röra». Låt vara, att i stadgandet ej ligger ett direkt uttalande, att gode- och sysslomännen i förvaltningen representera borgenärerna, så måste det väl dock ligga närmast att antaga, det stadgandet hvilar på den förutsatta uppfattningen, att de vore borgenärernas gemensamma ställföreträdare. Att förvaltningsmännen utses af borgenärerna (39 och 43 §§) kan visserligen ej tillmätas någon afgörande vikt, men denna omständighet står dock i mycket god öfvensstämmelse med uppfattningen, att gode- och sysslomännen utöfva borgenärernas förvaltningsrätt. Ett kraftigare stöd åter för att det äfven förhåller sig så i svensk rätt utgöres däremot af föreskriften, att borgenärerna skola utse gode män »för att konkursboet till förvaltning emottaga» samt att de härvid med rättens eller domarens medgifvande kunna anförtro förvaltningen åt blott en god man¹, vidare däraf att borgenär, som blifvit vald till god man eller syssloman, icke finge undandraga sig befattningen, något, som uppenbarligen sammanhänger med att han af lagen betraktas såsom »sakägare» i afseende å just förvaltningen². 60 §, jfd med 61 §, gifver vid handen, att borgenärernas i laga ordning tillkomna beslut i hvilken förvaltningsangelägenhet som helst är bindande för förvaltningsmännen, och 58 §, jfd med 44 §, visar, att borgenärerna efter anslagstiden böra erhålla tillfälle att fatta dylikt beslut i hvilken förvaltningsangelägenhet af betydelse som helst. Antaget nu, att det vore otvifvelaktigt, att enligt svensk rätt borgenärerna i och med konkursen erhöilo befogenhet att i stället för gäldenären disponera öfver hans förmögenhet och att de alltså vore subjekt för förvaltningsrätten, så kunde detta ej rimligtvis innebära

¹ 39 § konkurslagen.

² 45 § jfd med 39 § konkurslagen. Jfr för finsk rätt SERLACHIUS i J. F. T. 1906 s. 463.

hvarken att de hvar och en innehade denna rätt eller att de hvar och en kunde utöfva densamma. Förvaltningsrätten tillkomme dem gifvetvis blott i förening, d. v. s. såsom subjekt för förvaltningsrätten bildade borgenärerna ett särskildt rättssubjekt, en juridisk person. Men en dylik kunde ej själf utöfva förvaltningen; den måste företrädas af fysiska personer, såsom dess organ. Såsom sådana hade man därför med det gjorda antagandet att betrakta gode- och sysslomännen. Hvilket har nu mest skäl för sig att låta de nu nämnda fyra §:erna, sedda mot bakgrunden af det förut sagda, gälla såsom ett uttryck blott för borgenärernas rätt att inverka på gode- och sysslomännens förvaltning såsom representanter för gäldenären¹ eller att anse dem konstituera borgenärsföreningens befogenhet att genom beslut efter omröstning gifva instruktioner åt sina organ, liksom en annan förening med rättssubjektivitet gifver instruktioner åt sin styrelse? Svaret synes oss utan tvekan böra utfalla till förmån för det senare alternativet.

Hade borgenärerna blott en rätt att inverka på förvaltningen och sköttes denna af representanter för gäldenären, så har man äfven svårt att förstå, hvarför lagen ansett det öfverensstämmande med förvaltningsmännens uppgift att på eget initiativ sammankalla borgenärerna för att höras. Detta måste dock häntyda på att gode- och sysslomännen hade att fatta sig såsom borgenärernas representanter. Härpå tyda utöfver det förut sagda äfven i viss mån föreskrifterna i 48 § angående försäljning under anslagstiden af gäldenärens lösegendom, hvarvid gode männen äro pliktiga inhämta yttrande af gäldenären men däremot ej behöfva höra borgenärerna, trots det att lagrummet ganska uppenbart utgår från att dessas intressen i första hand beröres². Detta kan visserligen anses sammanhänka med behovet af ett skyndsamt förfarande. Beaktar man emellertid, att kungörelsetiden med hänsyn till borgenärssammanträde jämlikt 59 § kan oinskränkt begränsas samt att det väl äfven kan dispenserar från bestämmelsen angående det antal gånger, kungörelseannonsen i tidningarne enligt lagrummet borde införas³, så förefaller lagens

¹ Detta är GRANFELTS uppfattning, Konkursförvaltaren, s. 47 ff. jfrda med s. 164 ff.

² Se särskildt ordalydelsen i §:ens sista punkt.

³ GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 95.

tystnad i afseende å inhämtande af yttrande från borgenärerna jämväl kunna förklaras just däraf, att godemännen betraktats såsom de förras representanter och att de i denna egenskap ju alltid böra i fall af tvifvel angående försäljningens lämplighet enligt 58 § inhämta sina hufvudmäns föreskrift.

Till sist vilja vi äfven åberopa stadgandet i 40 §, som förutsätter, att konkursförvaltningen tillkommer de vid första förhöret närvarande borgenärerna, om på grund af deras fåtalighet val af gode män ej kan ske. Att stadgandet är ägnadt att gifva ytterligare stöd åt uppfattningen, att gäldenärens förlust af dispositionsbefogenheten öfver förmögenheten i själfva verket innebär, att denna med konkursen öfverflyttas på borgenärerna, synes oss svårligen kunna bestridas.

GRANFELT bedömer detta liksom åtskilliga nu berörda stadganden isolerade, hvart och ett för sig¹. Det kan med hänsyn härtill medgifvas, att intet af dem med logisk nödvändighet tvingar till antagandet af den här förfäktade åsikten. Men man bör enligt vårt förmenande icke blott bedöma betydelsen af hvart och ett stadgande för sig utan jämväl låta dem verka i samlad grupp. Gör man detta, och behåller man den satsen i sikte, att juridiken icke är någon exakt vetenskap, att det ej gäller att med »matematisk» visshet fastställa svaret på ett omdebatteradt spörsmål, så synes oss, att ofvan berörda stadganden bilda länkar i en lång och stark kedja af argument för att den svenska konkurslagen låter förvaltningen af gäldenärens förmögenhet utöfvas af gode- och sysslomännen såsom representanter för borgenärerna. Detta innebär, att gäldenärens förlust af dispositionsbefogenheten öfver förmögenheten närmast motsvaras af en borgenärernas rätt att utöfva densamma. En sådan rätt kan emellertid, såsom redan framhållits ej tillerkännas hvarje borgenär särskildt. Lagens stadganden gifva äfven ganska tydligt vid handen, att det är borgenärerna i förening, borgenärerna såsom utgörande en materiellt-rättslig enhet, en juridisk person, som den ifrågavarande dispositionsbefogenheten tillkommer, samt att densamma på grund af lagens stadganden utöfvas af förvaltningsmännen såsom den juridiska sammanslutningens legala representanter².

¹ GRANFELT, Konkursförvaltaren s. 49.

² I undantagsfall utgöras emellertid borgenärsföreningens organer jämlikt 40 § konkurslagen af gode männen samt vissa borgenärer.

Att enligt svensk konkursrätt liksom enligt den på samma principer byggda finska konkursrätten befogenheten att disponera öfver gäldenärens förmögenhet tillkommer borgenärerna samt att densamma för deras räkning utöfvas af de utaf dem utsedde förvaltningsmännen har före GRANFELT varit en ganska allmänt rådande uppfattning¹. Denne författares hufvudargumentering, för att gode- och sysslomännen i sin förvaltning ställföreträdde gäldenären², är emellertid bindande, endast om man godkänner hans förut framförda³ åsikt, att förvaltningen ej tillkomme borgenärerna utan att deras rätt i afseende å förvaltningen inskränkte sig till en befogenhet att blott inverka å densamma. Det är denna åsikt, som vi finna vederlagd genom åberopande af de anförda stadgandena⁴.

Tager man sålunda till utgångspunkt, att utöfvandet af de rättigheter, som härflyta från gäldenärens förmögenhetsrättsliga ställning, i och med konkursen tillkommer borgenärerna, så torde det ej vara svårt att visa, det gäldenären ej vore part i den ifrågavarande vindikationsprocessen. Redan den omständigheten, att käromålet ej kan bifallas efter en utredning blott om gäldenärens äganderätt till det omtvistade föremålet utan att det jämväl fordras bevisning om att han råkat i konkurs, det vill med vår utgångspunkt säga, att det icke tillkommer honom utan borgenärerna att fordra sakens utgifvande, synes tyda på att icke gäldenärens utan borgenärernas materiellt-rättsliga relationsförhållande till föremålet för processen bildade saklegitimation. Detta öfverensstämmer äfven med saklegitimationens begrepp, sådant

¹ Se t. ex. GISTRÉN, som emellertid anser konkursboet vara borgenärernas egendom, i NAUMANNS Tidskrift, I, 1879 s. 531 f.; BERGSTRAND i Nordisk retsenkyklopedi IV, s. 217 f.; och särskildt BROOME, Studier i konkursrätt, s. 74 f., äfvensom för äldre rätt SCHREVELIUS, Lärobok, s. 480. För finsk rätt SERLACHIUS, Om återvinning, s. 105, s. 152 och s. 158; Anmärkningar enligt professor R. A. WREDES föreläsningar öfver konkursrätt, utg. 1895 af SAXÉN, s. 89, s. 141 f.

² GRANFELT, Konkursförvaltaren afd. IV, särsk. s. 164—166.

³ GRANFELT a. a. s. 46 ff.

⁴ Det förtjänar äfven att framhållas, att både WREDE och SERLACHIUS med hänsyn till finsk konkursrätt trots kännedomen om GRANFELTS ifrågavarande arbete fortfarande stanna vid uppfattningen, att gode- och sysslomännen utföra konkursförvaltningen såsom borgenärernas representanter. WREDE, Civilprocessrätt II, s. 241; SERLACHIUS i J. F. T. 1906, s. 463 f.

detta af GRANFELT¹ uppfattas efter ROSENTHAL²: *diejenige rechtliche Beziehung einer Person zum Gegenstande des erhobenen Anspruchs . . . aus welcher die Befugnis folgt über den Anspruch als Kläger oder Beklagter zu prozessieren*. Ostridigt är nu, att gäldenären är »betagen makten att utföra konkursmassan rörande processer» samt att dessa utföras af gode- och sysslomännen³. Utgår man nu från att dessa utanför process representera borgenärerna, när de göra gällande gäldenärens rättigheter eller fullgöra hans förpliktelser, så vore det onekligen så godt som orimligt att antaga, det förvaltningsmännen ställföreträdde gäldenären angående en dylik rättighet eller förpliktelse, så snart densamma blefve föremål för rättegång. Det måste gifvetvis vara borgenärerna, som af förvaltningsmännen representeras äfven i »konkursboets» rättegångar. Antager man så, hvilket äfven urgeras af GRANFELT, att konkursen lika litet beröfvade gäldenären hans processhabilitet som hans rättsliga handlingsförmåga⁴, så synes man af gäldenärens uteslutande från befogenheten att utföra konkursmassan rörande processer logiskt blott kunna draga den konsekvensen, att hans materiellt-rättsliga relationsförhållande till saken i den ifrågavarande vindikationsprocessen icke grundade någon befogenhet att processa angående densamma och alltså icke innebure, att han innehade saklegitimationen i rättegången⁵. Gäldenären kan sålunda icke vara part i rättegången. Saklegitimationen innehafves af borgenärerna, och det är äfven dessa hvilka intaga partställning.

Detta står i full öfverensstämmelse med partsbegreppet. Part i en process är enligt finsk och svensk rätt, säger GRANFELT, tvifvelsutan blott den, i hvars namn och för hvars räkning, i hvars intresse processen föres, rättsskyddsanspråket göres gällande⁶. Att gode- och sysslomännen ej föra rättegången i gäldenärens

¹ Konkursförvaltaren, s. 167.

² ROSENTHAL, die Sachlegitimation, 1903.

³ GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 172. Jfr konkurslagen 46 §, jfd med 43 §.

⁴ GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 172 f. Att gäldenären bibehåller sin processhabilitet förutsättes uppenbarligen i 53 § konkurslagen.

⁵ Jfr äfven STEGEMANN i Z. f. C. Bd 17, s. 330.

⁶ GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 177. Se äfven WREDE, Civilprocessrätt I, s. 173; KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 68 n. 1; PETERSEN, Vorbem. I till 50 §, samt i Z. f. C. Bd 18 s. 1 ff.; SEUFFERT, Vorbem. till 50 §.

namn, för hans räkning eller i hans intresse är med vår utgångspunkt gifvet. Emellertid kunde man vilja göra gällande, att rättegången äfvenledes, rent objektivt sedt, fördes åtminstone i gäldenärens intresse och i viss mån alltså äfven för hans räkning. Men detta kan blott tyda på att partsbegreppet nyss ej blifvit tillräckligt noggrant bestämdt. Part kan uppenbarligen blott den vara, i hvars omedelbara intresse rättegången föres, den, för hvilkens räkning den processförande utför rättegången. Också kan rättegången blott sägas vara förd i en sådan persons namn. Därmed är det borgenärerna och icke gäldenären, hvilka man har att tilldela partsställning.

Det är visserligen sant, att partsbegreppet enligt den till för kort tid sedan härskande åsikten blott kunde tillämpas på dem, hvilka äro subjekt i det omtvistade rättsförhållandet ¹. I enlighet härmed skulle gäldenären och icke borgenärerna vara part i »konkursboets» vindikationsprocess. Ett enkelt resonemang vederlägger dock rent principiellt den antydda uppfattningen angående partsbegreppet. Part måste gifvetvis vara den, som är subjekt för rättsskyddsanspråket. Subjekt för detta kan åter blott den vara, som har behovet af rättsskydd för en rättighet. I så godt som alla förekommande rättstvister skall det nu uppenbarligen vara just subjektet i det materiella rättsförhållandet, som kan åberopa rättsskyddsbehovet. Men det är lika klart, att detta blott blir hufvudregeln. Onekligen kunna omständigheterna gestalta sig så, att det aktuella rättsskyddsbehovet icke kan åberopas af bäraren af rättigheten utan af en annan. Detta är fallet, när rättigheten icke får utöfvas af den förre eller för dennes omedelbara räkning. Det säger sig ju själf, att den, som har befogenheten att, med en annan persons uteslutande, i sitt eget intresse utöfva dennes rättighet, draga nytta af densamma, han har, så länge befogenheten varar, det omedelbara eller kanske riktigare det aktuella behovet af att rättigheten ifråga skyddas. Det är också

¹ Detta var väl den härskande ståndpunkten i »gemeines Recht», och den återfinnes hos WACH, Handbuch I, s. 519; PLANCK, Lehrbuch des deutschen Civilprozessrechts I, Nördlingen 1887, 42 §, särsk. s. 206. Jfr NEHRMAN, *Int. til. then sw. proc. civ.*, VIII cap.; SCHREVELIUS, *Lärobok*, s. 161; BROOMÉ, *Allmänna civilprocessen*, 13 §. Den ifrågavarande ståndpunkten har särskildt motarbetats af KOHLER i olika arbeten. Se J. J. Bd 24 s. 186 ff.; Z. f. C. Bd 12 s. 97 ff. samt *Prozess als Rechtsverhältnis* s. 96.

därför, som rättsskyddsanspråket måste tillkomma honom och som han måste vara part i processen angående en dylik rättighet. Antoge man, att A kunde pantsätta sin fordringsrätt till B¹, så skulle processen angående fordringen mellan B och gäldenären lämna det allra påtagligaste bevis för riktigheten af det sagda. Att B, som gör gällande den pantsatta fordringen, alltså utöfvar A:s fordringsrätt, måste betraktas såsom part, under det att A, som fortfarande vore subjekt för densamma, står helt utanför rättegången kan icke betvivlas. Men andra exempel, hvilkas användbarhet ligger utom all tvekan, kunna åberopas. Vi erhålla ett fall, ganska analogt med det, som föreligger till vårt bedömande, »konkursboets» vindikationsprocess, om A pantsatt ett föremål hos B och denne på grund af sin panträtt för vindikationstalan angående detsamma mot tredjeman. Här gäller det för B att visa dels A:s äganderätt dels ock sin egen panträtt, liksom det i konkursboets process i själfva verket enligt den föregående utredningen gällde att visa icke mindre gäldenärens äganderätt, än att han vore i konkurs, d. v. s. att borgenärerna hade befogenhet att för egen räkning fordra sakens utlämnande. Det skall ej af någon dragas i tvifvelsmål, att B och icke A är part i den nämnda vindikationsprocessen.

Att borgenärerna och icke gäldenären intager partställning i »konkursboets» vindikationsprocess och andra rättegångar mot tredjeman angående gäldenärens förmögenhet förefaller med vår åsikt angående förvaltningsrätten i konkursen vara en alldeles nödvändig analogi till den allmänna uppfattningen äfven enligt svensk rätt, att mannen vore part »i rättegång angående ett hustrun enskildt tillhörigt, under hans förvaltning stående förmögenhetsobjekt, ehuru han ej är subjekt i det materiella rättsförhållandet»². Grunden är uppenbarligen den, att förvaltningsrätten icke ens beträffande hustruns enskilda egendom tillkommer henne själf utan tillhör mannen. Han gör gällande hustruns äganderätt liksom hennes fordringsanspråk; mot honom måste

¹ Spörsmålet är som bekant föremål för olika meningar inom svensk litteratur. Se härom särskildt BJÖRLING i Tidskrift för Retsvidenskab 1906 s. 365 ff. Den åsikt, som denne författare biträder, nämligen att »pantsättning» af fordringsrätten i själfva verket innebure en öfverlåtelse af densamma, torde emellertid ganska otvifvelaktigt vara den riktiga.

² KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 68 n. 1.

tredjeman göra sina anspråk mot hustrun gällande. Däri att förvaltningsrätten tillkommer mannen och icke hustrun ligger, att han icke representerar henne i densammas utöfvande utan att han tvärtom utför sin egen förvaltningsrätt i afseende å hustruns förmögenhet. Här skulle kanske dock det spörsmålet kunna dragas under diskussion, huruvida den teoretiska rättskonstruktionen nödvändiggjorde, att förvaltningsrätten tillades mannen, och om man icke kunde nöja sig med antagandet, att mannen utöfvade hustruns förvaltningsrätt såsom hennes legale representant. Med detta antagande tillkomme partställningen visserligen hustrun och icke mannen. Motsvarande antagande är emellertid i afseende å förhållandet mellan gäldenärens och borgenärernas rätt alldeles uteslutet. Det finnes ej minsta stöd i konkurslagen för en rättskonstruktion, enligt hvilken borgenärerna representerade gäldenären i förvaltningsrätten och sedan i sin tur företräddes af gode- och sysslomännen.

Af det föregående framgår äfven, att enligt svensk rätt ej heller den mångenstädes förfäktade åsikten, att konkursförvaltaren vore part i »konkursboets» rättegång kan vara riktig¹ utan att han utgör legal representant för borgenärsföreningen såsom part².

Därméd finns ej heller någon anledning att här operera

¹ Detta framgår jämväl af GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 162 ff. Motsatt åsikt representera för tysk rätt bl. a. OETKER, Jurist. Litteraturblatt Bd 2 s. 188 ff. (recension af SEUFFERTS Kommentar), STEGEMANN i Z. f. C. Bd 17, s. 330 m. fl. s. och GAUPP-STEIN, Vorbem. till 50 §, I c. Häremot JAEGER, Kommentar zur K. O., 6 § anm. 11; PETERSEN, Vorbem. till 50 §, anm. 6; PETERSEN-KLEINFELLER, Konkursordnung, 4 uppl., 6 § anm. 18.

² Enligt ett tidigare arbete af SEUFFERT, Zur Geschichte und Dogmatik des deutschen Konkursrechts, afd. I, s. 82—84, representerar konkursförvaltaren borgenärerna såsom enskilda personer. Denne författare bekämpar i nämnda arbete åsikten, att borgenärerna bilda en sammanslutning med juridisk personlighet. Han har sedermera visserligen i detta afseende ej ändrat uppfattning, men det förtjänar emellertid framhållas, att han dock numera betraktar konkursförvaltaren såsom företrädare för borgenärerna såsom en enhet, »Gemeinschaft zur gesamten Hand», såsom »Organ der Gläubigerschaft», Deutsches Konkursprozessrecht, s. 156 n. 11, och Kommentar, Vorbem. till 50 §, 2 a. En sådan konstruktion vore analog med det ofvan s. 199 antydda förhållandet mellan hufvudredare och partrederiet. Här synes den emellertid vara utesluten. Tillkommer förvaltningsrätten i afseende å gäldenärens förmögenhet borgenärerna, så kan detta ej innebära en hvarje borgenärs rätt utan en rätt, gemensam för samtliga borgenärerna. Däri ligger, att borgenärerna tillsammans bilda ett särskildt rättssubjekt, en juridisk person.

med begreppet formell partshabilitet. GRANFELT finner, att stadgandet i 11: 14 R. B., hvori talas om »stämning å konkursbo», otvetydigt häntyder å en detsamma tillkommande formell parts-habilitet¹. Vi se i denna formulering blott ett uttryck för att lagstiftningen — helt naturligt med hänsyn till bristen på en fast utbildad rättspraxis² och meningsskiljaktligheten inom litteraturen — ej kunnat eller velat fatta ståndpunkt i frågan, hvem partsställningen tillkommer.

Härefter är interventionsspörsmålet lätt att besvara. Då gäldenären å ena sidan behåller sin processhabilitet och å andra sidan ej är part, så har han interventionsmöjlighet, hvilken åter här betyder detsamma som befogenhet att intervenera. Ty vare sig det är fråga om en vindikationsprocess eller rör sig om en fordran, och vare sig »konkursboet» är kärande eller svarande, är det gäldenärens rätt, som är föremål för fastställelsen i domen, och det är klart, att åtminstone det rättsskydd, som genom domen meddelats motparten, för sin effektivitet äfven fordrar, att domen bildar *res iudicata* mot gäldenären³.

Äfven för de enskilda borgenärerna måste interventionsmöjlighet vara för handen. Borgenärsföreningen är nämligen part; de enskilda borgenärerna intaga icke dylik ställning. Därutaf följer först, att de kunna intervenera antingen på »konkursboets» eller motpartens sida, om de kunnat detta utan att tillhöra borgenärsföreningen. Frågan blir nu, om redan deras ställning såsom konkurrerande borgenärer grundar interventionsbefogenhet. Härvid torde någon analogi med aktieägarnes ställning i afseende å

¹ GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 185. Jfr ofvan s. 197 ff.

² Jfr. GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 185.

³ Jfr GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 179. Däraf att domen vinner rättskraft gent emot gäldenären, sluter GRANFELT, att denne äfven är part. Från vår ståndpunkt är denna slutledning gifvetvis icke befogad. — Att GRANFELT ej kan medgifva gäldenären interventionsbefogenhet är blott en nödvändig konsekvens af hans uppfattning af denne såsom part. Jfr Konkursförvaltaren, s. 224 f. Likaså PETERSEN-KLEINFELLER, Konkursordnung, 10 och 11 §§, anm. 8; SCHMIDT, Lehrbuch, s. 876. SEUFFERT drager konsekvensen af sin uppfattning, att konkursförvaltaren ställföreträder borgenärerna, och medgifver gäldenären interventionsbefogenhet, Deutsches Konkursprozessrecht, s. 182 f. Så äfven HELLWIG, Lehrbuch II, s. 481, enär han anser konkursmassan såsom »ein selbständiges Sondervermögen» vara part. Se äfven JAEGER, Kommentar zur K. O., 6 § anm. 29.

bolagets process¹ knappast kunna åberopas. Man märke nämligen, att borgenärerna bilda en juridisk personlighet blott såsom subjekt för förvaltningsrätten, under det att deltaganspråket tillkommer dem hvar och en såsom enskild konkurrerande borgenär. Genom den rättskraftiga verkan, som domen i en »konkursboets» process af ifrågavarande slag utöfvar för gäldenären och parterna (borgenärsföreningen och tredjeman) i densamma, kommer domen jämväl att ha betydelse för innehållet i den materiella sidan af detta deltaganspråk, rätten till dividend. Då denna domens rättsbildande effekt icke rör borgenärssammanslutningen såsom juridisk person utan når fram till hvar och en af de enskilda borgenärerna², synes det riktiga vara att tillerkänna dem befogenhet att intervenera i »konkursboets» rättegångar angående konkursförmögenheten på konkursförvaltningens sida redan på grund af deras ställning som konkurrerande borgenärer. En viss tvekan måste dock göra sig gällande med hänsyn till den offentligt-rättsliga synpunkten emot interventionen (ofvan s. 134 f.), hvilken för visso ej helt kan anses öfvervunnen genom borgenärernas nämnda relationsförhållande till rättegången. I anledning här af vilja vi såsom vår fullt grundade mening blott uttala, att en borgenär bör vara interventionsbefogad, om annan rätt än hans anspråk på dividend kunde kränkas genom en materiellt oriktig dom³.

¹ Jfr ofvan s. 195 f.

² För enkelhetens skull tänka vi ej på skillnaden mellan borgenärer med prioriterade och oprioriterade fordringar.

³ Att de olika borgenärerna kunna uppträda som intervenienter är gifvetvis också deras uppfattning, hvilka anse konkursförvaltaren eller gäldenären vara part. Se t. ex. GAUPP-STEIN, 66 §, II B; STRUCKMANN-KOCH, 66 §, 2; PETERSEN, 66 §, 11; PETERSEN-KLEINFELLER, Konkursordnung, 10 och 11 §§, anm. 8; JAEGER, Kommentar, 6 § anm. 29; GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 225. Så äfven HELLWIG, Lehrbuch II, s. 481, hvilken betraktar »das selbständige Sondervermögen» som part. Man märke emellertid, att äfven SEUFFERT medgifver borgenärerna möjlighet att intervenera, 66 § 2 b, trots det att han anser dessa representeras af konkursförvaltaren utan att bilda en juridisk person. SEUFFERT motiverar detta därmed, att konkursförvaltaren, »Organ der Gläubigerschaft», representerar konkursborgenärerna såsom »eine Gemeinschaft zur gesamten Hand». Se äfven SEUFFERT, 50 § 2 d, och jfr begreppet »formell partshabilitet». FRANCKE, Nebenparteien, s. 12 f., finner, att borgenärerna och gäldenären bilda en enhetlig part (icke materiellt-rättslig enhet, alltså formell part), att den enskilde konkursborgenären i förhållande till denna är att betrakta som tredjeman och att han därför bör ha möjlighet att intervenera. Emellertid synes den allmänna

Återvinningsrätten tillkommer enligt vår mening lika litet de enskilda borgenärerna som gäldenären utan borgenärerna i förening. Detta följer af denna rätts egenskap att »grunda sig å och ingå i förvaltningsrätten»¹ och synes oss bäst öfverensstämma med stadgandet i 37 § konkurslagen. Är detta riktigt, så är hvarken gäldenären eller den enskilde borgenären part i återvinningsprocessen.

Trots detta torde den meningen vara enhällig, att gäldenären ej kan »göra ett» med förvaltningsmännen eller borgenär i återvinningsprocessen². Vi biträda denna mening. Efter vår konkursrätt torde visserligen icke kunna sägas, att gäldenären saknar interventionsintresse³, men det måste innebära en principvidrighet, om gäldenären tillätes biträda en talan, som går ut

uppfattningen bland dessa författare vara, att konkursborgenärens ställning i och för sig ej är tillräcklig interventionsgrund, utan att »betingelserna för interventionsrätt i det konkreta fallet böra påvisas», GRANFELT s. 225. Se härom särskildt FRANCKE, s. 13, äfvensom PETERSEN a. st.; PETERSEN-KLEINFELLER a. st. och JAEGER a. st.

¹ Cit. efter SERLACHIUS i J. F. T. 1906 s. 467. Frågan är som bekant kontrovers. I utländsk doktrin saknas ej representanter för uppfattningen, att återvinningsrätten tillkommer gäldenären. Efter vår konkurslag (se särskildt 35 och 37 §§) kan en dylik åsikt väl näppeligen komma i fråga. Jfr dock SERLACHIUS a. st. s. 467. Se emot den nämnda åsikten GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 44—46. Denne författare finner emellertid, att återvinningsrätten är en hvarje enskild fordringsägares rätt. Intet af hans argument talar dock mera härför än för uppfattningen, att borgenärerna i förening äro subjekt för densamma. Att enskild borgenär äger föra återvinningstalan (37 §) betyder blott, att han vid sidan af gode- och syssломännen i hithörande rättegångar är borgenärsföreningens organ. GRANFELTS mening synes stämma med SERLACHIUS', Om återvinning, s. 158 f. Denne gör dock ej något principuttalande. Nära öfverensstämmande med vår uppfattning är t. ex. SEUFFERT, Deutsches Konkursprozessrecht, s. 218, enligt hvilken återvinningsrätten liksom förvaltningsrätten tillkommer »die Gläubigerschaft», en »Gemeinschaft zur gesamten Hand» och utöfvas af konkursförvaltaren såsom dess organ. Se äfven KOHLER, Lehrbuch des Konkursrechts, 1891, s. 210, och JAEGER, Kommentar, 36 § anm. 8.

² Se t. ex. GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 224; JAEGER, Kommentar, 36 § anm. 9. Hos andra författare, hvilka äfvenledes icke betrakta gäldenären såsom part i återvinningsprocessen, torde tystnaden i afseende å hans interventionsbefogenhet få uppfattas såsom ett uttryck för att denna ej kunde komma i fråga. Se nästa not.

³ Annorlunda däremot enligt tysk konkursrätt på grund af 29 § K. O. I enlighet härmed står gäldenärens intresse i strid mot »eine Anfechtung, weil er dem Gegner gewährrpflichtig bleibt», JAEGER, Kommentar, 36 § anm. 9.

på klander af hans egen rättshandling. Detta kan däremot icke anföras emot ett gäldenärens intervennerande å motpartens sida, hvilket emellertid torde ha föga praktisk betydelse. Då ett bifall till återvinningstalan i regeln skall vara förmåuligt för konkursboet och gäldenärens rätt därför, som antyddes, ej kan förnärmas genom att motparten förlorar processen utan snarare tvärtom, så måste det äfven i regeln vara uteslutet för gäldenären att kunna visa sannolika skäl för interventionsgrundens befintlighet ¹.

Vår uppfattning om subjektet för återvinningsrätten leder till att den enskilde borgenären kan intervenera i rättegång angående densamma. Med hänsyn därtill, att domen, genom sin rättskraftiga verkan för parterna (borgenärsföreningen och tredje man) samt gäldenären, har rättsbildande effekt i afseende å den enskilde borgenärens rätt till dividend (jfr ofvan s. 245), torde redan ställningen som konkursborgenär ² kunna åberopas som interventionsgrund. Samma tvekan, som vi nyss uttalade i afseende å de enskilda borgenärernas allmänna interventionsbefogenhet i andra rättegångar, hvori borgenärsföreningen är part, gör sig emellertid äfven här gällande. Att en borgenär i det konkreta fallet jämväl skall kunna åberopa grund för befogenhet att intervenera å svarandens sida är med vår utgångspunkt gifvet ³.

¹ Annorlunda gifvetvis t. ex. JAEGER, Kommentar, 36 § anm. 9, för tysk rätt. Se föreg. not. Emellertid synes GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 225, öfverensstämma med JAEGER äfven i afseende å svensk rätt. SERLACHIUS finner, J. F. T. 1906 s. 468, att gäldenären icke bör kunna intervenera vare sig å konkursboets eller svarandepartens sida.

² Vi tänka fortfarande blott på en konkurs utan prioriterade fordringar.

³ Att GRANFELT, Konkursförvaltaren, s. 225, fränkänner den enskilde borgenären interventionsmöjlighet är blott en konsekvens af hans uppfattning, att denne är part i processen. Detsamma gäller om WACH, Handbuch I, s. 631, och COSACK, Das Anfechtungsrecht der Gläubiger, 1884, s. 237. — WILMOWSKI, Reichskonkursordnung, 29 § (nuv. 36 §) anm. 2, JAEGER, Kommentar, 36 § anm. 8, och PETERSEN-KLEINFELLER, Konkursordnung, 36 § anm. 4, tilldela den enskilde borgenären allmän befogenhet att intervenera å konkursförvaltarens sida. Därmed öfverensstämmer äfven för finsk rätt SERLACHIUS, J. F. T. 1906 s. 468. FRANCKE, Nebenparteien s. 13, finner däremot, att borgenärerna här liksom i andra »konkursboets» rättegångar blott kunna intervenera, om de skulle kunnat detta utan att vara konkursborgenärer. Detta grundar han därpå, att deras intressen såsom konkursborgenärer redan äro representerade genom konkursförvaltaren. Jfr ofvan s. 200 n. 2; s. 245 n. 3. Några tyska författare — KORN, Anfechtung von Rechtshandlungen der Schuldner, 1885, s. 29; OTTO, Die Anfechtung von Rechtshandlungen etc.,

I detta sammanhang skall i största korthet äfven beröras ett annat interventionsspörsmål: kan efter svensk rätt hustru intervenera i en rättegång, som mannen för angående gemensam förmögenhet eller hustrun enskildt tillhörig sådan, hvilken står under hans förvaltning? Vi ha redan framhållit, att det riktiga torde vara att icke betrakta mannen såsom hustruns ställföreträdare utan såsom den verkliga parten (ofvan sid. 242 f). I enlighet härmed torde hustrun med hänsyn till rättegången få betraktas såsom »tredjeman». Är detta riktigt, så måste äfven interventionsgrund så tillvida föreligga, som domen är af omedelbar betydelse för hennes rätt: domen bildar gifvetvis res iudicata för henne. Ehuru vi ej funnit frågan om hennes interventionsbefogenhet bedömd af svensk rättspraxis, känna vi oss dock tämligen öfvertygade med hänsyn till den osäkerhet i rättsuppfattningen, som i afseende å hustrus processuella befogenheter är rådande i vårt land, att man ej skall vara villig tillåta henne uppträda som intervenient. Det torde emellertid vara ganska tvifvelaktigt, huruvida detta verkligen är öfverensstämmande med svensk rätt. Vi äro böjda att besvara denna fråga nekande. Hustrun är myndig, hon är i saknad lika litet af juridisk handlingsförmåga¹ som af processhabilitet². Hon står utanför rätte-

1881, s. 154; SCHULTZE, Das deutsche Konkursrecht, 1880, s. 68 f. — finna stadgandet i 29 § (nuv. 36 §) af den tyska K. O. lägga hinder i vägen för den enskilde borgenärens interventionsbefogenhet.

¹ Jfr WINROTH, Handbok i svensk civilrätt II, Norrk. 1911, s. 7, och BJÖRLING, Lärobok i civilrätt för nybörjare, 2 uppl., Lund 1911, s. 248. Se äfven ofvan s. 194 n. 4.

² Man plägar säga, att hustrun äger en af mannens målsmansrätt begränsad processhabilitet, t. ex. WREDE, Civilprocessrätt I, s. 179. I denna framställning måste lämnas därhän, huruvida detta är fullt riktigt. Några antydningar om vår uppfattning af spörsmålet må dock i detta sammanhang göras. Enligt vårt förmenande har hustrun fullständig både juridisk handlingsförmåga (utom i afseende å åtagandet af borgensförbindelse) och processhabilitet. Den förra begränsas ej af mannens husbondevälde eller förvaltningsrätt. Oberoende af dessa ha af hustrun utförda rättshandlingar giltighet d. v. s. de göra henne berättigad eller förpliktad. Har hustrun utan mannens samtycke åtagit sig att åt annan utföra ett arbete, så förpliktar detta åtagande henne. Mannens samtycke har ej varit nödvändigt. Men mannen kan på grund af sitt husbondevälde med rättslig verkan uttala sitt förbud för hustrun att fullgöra det åtagna arbetet. Därigenom blir hennes förpliktelse juridiskt omöjlig. Det är uppenbarligen

gången, och domen bildar *res iudicata* för henne. Samtliga rekvisita för interventionsbefogenhet äro sålunda för handen. Beaktar man så, att hon såsom intervenient icke för någon egen talan, alltså hvarken är kärande eller svarande, att sålunda näppligen 9: 1 G. B. eller någon annan uttrycklig rättssats med nödvändighet talar emot den ifrågavarande befogenheten, samt att hennes interventionsintressen enligt sakens natur här ej kunna producera någon mannens rätt, analog med hans förvaltningsrätt, så torde det påståendet ej vara ogrundadt, att interventionsbefogenhet enligt svensk rätt borde tillerkännas hustru i en rättegång af nämnda art.

fråga om s. k. efterföljande omöjlighet och förhållandet bör bedömas efter obligationsrättens vanliga regler: har hustrun varit vållande till att mannen gifvit sitt förbud, uppstår plikt för henne att ersätta eventuellt uppkommen skada; kan omöjligheten åter icke tillräknas henne, men borde hon vid sitt åtagande ha insett, att mannen genom sitt förbud skulle komma att göra förpliktelsens uppfyllande omöjligt, så blir hon ersättningskyldig för det s. k. negativa kontraktsintresset. Den skadeståndsgäld, som sålunda för hustrun kan uppkomma, är ej egenartigare än och måste uppenbarligen i enlighet med stadgandet i 11: 5 G. B. bedömas efter samma regler som annan gäld, hvilken hustrun åtagit sig utan mannens samtycke. I detta afseende gäller nu, att hon med rättslig verkan kan på egen hand avsluta hvilket rättsärende som helst (framgår af 11: 5 G. B.) med undantag af ingående af borgen (10: 13 H. B.) Det är något rent sekundärt och har ej med rättsärendets giltighet att skaffa, att mannen tillkommande förvaltningsrätt öfver hustruns förmögenhet så fullständigt skyddas, att borgenärerna för den gäld, som hustrun sålunda åtagit sig enligt 11: 5 G. B. blott kunna göra sig betalda med den egendom, som hon själf förvaltar. Med hustruns obegränsade juridiska handlingsförmåga öfverensstämmer nu hennes fullständiga processhabilitet. Att hon i regel ej själf får föra talan i rättegångar, i hvilka hennes förmögenhetsrättigheter stå på spel, strider ej mot det sagda. Det nämnda förhållandet beror nämligen därpå, att icke hon utan mannen på grund af sin förvaltningsrätt öfver hustruns förmögenhet är part i sådana rättegångar (jfr ofvan s. 241 ff.). Så snart hustrun själf är part, så kan hon äfven själf eller genom af henne befullmäktigadt ombud föra sin talan. Detta är fallet, när hon för talan om skillnad i äktenskapet, om klander af mannens förvaltningsåtgärder angående hennes egendom (9: 2 G. B.) eller när processen »angår egendom, som är från hans förvaltning undantagen, samt gäld, hvarom i 11 kap. 5 § sägs» (9: 1 G. B.; jfr WREDE, Civilprocessrätt I, s. 179). Antagandet af hustruns fullständiga processhabilitet står gifvetvis ej i strid med uppfattningen, att hustru på grund af stadgandet i 15: 3 R. B. vore inkapabel som rättegångsombud, en uppfattning som väl svårligen kan bestridas. Se KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 86 n. 2 in fine, och WINROTH, Handbok II, s. 8.

En brokig taffla erbjuder de många olikartade exempel, i hvilka domens rättsbildande verkan för tredjeman af honom kan åberopas såsom interventionsgrund. En del af dem har redan berörts, bl. a. ett, som erinrade om det i Nov. 112 c. 1 sanktionerade legatarfallet¹. Beträffande åter den romerske legataren, som intervenerade i querelprocessen mellan arfvingen och testamentstagaren, så har det visats, att han grundade sin befogenhet här till på domens rättskraftiga verkan mot sig². Att detta exempel för 1734 års lagstiftare spelat en stor roll i interventionsafseende torde vara utom allt tvifvel. NEHRMAN nämner bland sina få exempel först och främst detta i sin »Inl. til then sw. pr. civ.»³. Jämväl WREDE upptager samma interventionsfall⁴. Liksom exemplet af NEHRMAN uppenbarligen användts efter den romerska rättens föredöme, så har man äfven all anledning att antaga, det 1734 års lagstiftare här i öfverensstämmelse med den gemeinrättsliga doktrinen uppfattat interventionsgrunden på samma sätt som romarne: legatarens anspråk hvilade på testamentets giltighet; i och med testamentets ogillande i processen mellan testamentstagaren och intestatarfvingen vore äfven för legataren rättskraftigt afgjort, att testamentet vore ogiltigt och därmed att grunden för hans anspråk icke existerade⁵. Om också i vår gällande svenska rätt det romerska *legatum* saknas såsom institut⁶, så kan ej förnekas, att därmed analoga fall kunna förekomma och att alltså ett spörsmål, motsvarande det om legatarens interventionsbefogenhet, kan uppstå äfven för oss. En person testamenterar sin förmögenhet helt eller delvis, universellt eller speciellt, åt A med föreskrift, att denne såsom villkor skall fullgöra vissa prestationer åt C; intestatarfvingen B för klandertalan mot A. Hvilken betydelse har domen för C? Är testamentet ogiltigt, så är det gifvet, icke blott att A:s rätt såsom testamentstagare är obefintlig, utan äfven att icke heller C:s anspråk mot A existerar. Denne

¹ Ofvan s. 223.

² Ofvan s. 13—29.

³ Se ofvan s. 168 n. 1.

⁴ WREDE, Civilprocessrätt I, s. 255.

⁵ WREDE framhåller uttryckligen, att domen här genom sin rättskraft ingrepe i intervenientens rätt, Civilprocessrätt I, s. 255; jfr äfven s. a. II s. 242.

⁶ Jfr WINROTH, Arf och danaarf, s. 1 m. fl. s.

förpliktar sig nämligen mot C genom sitt antagande af testamentet blott under förutsättning att han genom detta antagande verkligen vinner de med testamentet förenade förmånerna. På denna grund kan domsnormen i den ifrågavarande klanderprocessen med hänsyn till sitt innehåll vara bindande äfven i afseende å C:s rätt: domen afgör angående en nödvändig förutsättning för hans rätt. Men detta innebär ingalunda, att domen måste bilda *res iudicata* för honom. B:s talan går endast ut på att A ej kan grunda någon rätt på testamentet. Han har icke ens något intresse af att en dom, som godkände hans talan, vore bindande också i en rättegång, hvori C:s ifrågavarande anspråk låge till bedömande. Där emot har gifvetvis A ett påfallande behof af att icke C efter en dom, som förklarar testamentet ogiltigt, kunde ha möjlighet att genom utredning för detsammias giltighet i en rättegång mot A få genomfördt ett anspråk på de i testamentet föreskrifna prestationernas uppfyllande. Men för tillgodoseendet af detta behof är det visst icke nödvändigt, att den förra domen bildade *res iudicata* för C. Redan på den grund att de båda parternas rätt, B:s och A:s, omfattas af domens rättskraft, är det tillräckligt för A att bemöta C:s anspråk i denna senare rättegång med en enkel hänvisning till den förra domen. Genom denna är det definitivt afgjort, att A icke är testamentstagare. Därmed har, om domen varit oriktig, förutsättningen för C:s anspråk mot A upphört att existera. Domens rättsbildande verkan för C:s rätt gör det här öfverflödigt, att domen bildade *res iudicata* för honom. Därför ha vi också att antaga denna domens verkan, dess *Tatbestandswirkung*, såsom interventionsgrund¹.

Föres åter klanderprocess t. ex. mot en genom testamentet insatt universalsuccessor, så kan ej en i samma testamente utsedd singularsuccessor såsom intervenient uppträda emot klandret. Domen bildar ej *res iudicata* för honom, lika litet som den har rättsgestaltande verkan å hans rätt².

Som andra interventionsfall anför NEHRMAN, att »löftes-

¹ Se ofvan s. 208 f.; »Gränserna etc.», s. 51 ff. Jfr WACH, Handbuch I, s. 627; SKEDL, Civilprozessrecht I, s. 370, och SCHMIDT, Lehrbuch, s. 844 och 875. Den ofvan s. 26 ff. mot WACH förda polemiken afser blott romerska rättens lära. Litteratur angående domens betydelse för legataren har för öfrigt utom ofvan s. 14 n. 1 angifvits i »Gränserna etc.» s. 34. n. 3.

² Se ofvan s. 209 n. 2 och där antecknad rättsfall.

mannen wil hielpa then han gått i borgen före¹. NEHRMAN hänför detta till samma kategori, synes det, som det nyss behandlade legatarfallet. Därmed torde sannolikt NEHRMAN äfven ha uppfattat domens rättskraftiga verkan som interventionsgrund. Äfven inom den nyare svenska och finska litteraturen finnes ifrågasvarande exempel anfördt i sammanhang med behandlingen om domens rättskraftiga verkan mot tredjedman². Man är emellertid ense om att domen kunde bilda »res iudicata» för löftesmannen i hufvudgäldenärens process, blott om domen ogillat borgenärens talan mot den senare; däremot ej om fordringen tillerkänts honom. Det vore alltså fråga om en rättskraftig verkan för tredjeman *secundum eventum litis*³.

Å andra sidan har bl. a. från auktoritativt håll gjorts gällande, att det här ej alls vore fråga om domens rättskraftiga verkan för tredjeman utan om dess rättsbildande effekt för honom⁴. Följande resonemang synes också leda härtill. En dom i rättegång, förd af borgenären mot hufvudgäldenären, innehåller ej något, som är normerande för frågan om borgensförbindelsens existens. Domsnormen utsäger ej något, som kunde innebära en fastställelse angående löftesmannens förpliktelse. Detta vore påtagligt, när domen har godkänt borgenärens talan. Fastställelsen i denna dom kunde enligt sitt innehåll ej vara bindande vid pröfningen i en senare rättegång af frågan om borgensförbindelsens giltighet. Skulle förhållandet vara annorlunda, i händelse domen ogillat borgenärens talan mot hufvudgäldenären? Säkerligen icke; domen kunde i själfva verket lika litet nu utsäga något angående löftesmannens rätt. Domens stora betydelse i afseende å denna bestod därför icke däri, att fastställelsen i domen utgjorde bindande norm för domaren i en senare rättegång, hvori borgenären förde talan mot löftesmannen, vid pröfningen af rättsförhållandet mellan dessa parter. Domens

¹ NEHRMAN, *Inl. til then sw. proc. civ.*, 2 uppl. s. 209. I första upplagan, s. 206, anføres detta som andra och sista exempel.

² HUSBERG, *Rättskraft*, s. 60 f.; WREDE, *Civilprocessrätt II*, s. 243 f.; ERICH i J. F. T. 1907 s. 64. Jfr KALLENBERG i *Tidskrift for Retsvidenskab* 1907 s. 87 f.

³ Se »Gränserna» etc. s. 59 n. 3 och nedan s. 276 n. 1.

⁴ HELLWIG, *Wesen und subj. Begrenz. der Rechtskraft*, s. 30; *Lehrbuch II*, s. 488 f.

i den förra rättegången stora betydelse låge däri, att densamma på grund af sin rättskraftiga verkan mellan hufvudgäldenären och borgenären bildade ett rättsfaktum, som är oförenligt med borgensförbindelsens existens, som alltså kommer denna att upphöra, om densamma rättsligen funnits till föredomen, d. v. s. om denna dom varit materiellt oriktig ¹.

Resonemanget hvilar emellertid på en oriktig utgångspunkt. Domen i processen mellan borgenären och hufvudgäldenären är till sitt innehåll just sådan, att den kan vara normerande för tredjemans, löftesmannens, rätt, och det vare sig den gillat eller underkänt borgenärens talan. För tredjemans ansvarighet som löftesman äro nämligen tvänne moment fullt lika nödvändiga. Dels måste de rättsfakta vara för handen, som konstituera ett tredjemans åtagande af ansvaret för en förbindelses uppfyllande, dels, och i första hand, måste denna förbindelse finnas till. Detta sistnämnda moment är det just som är föremål för pröfning i den ifrågavarande rättegången. Fastställelsen i den dom, som här faller, utsäger alltså, huruvida ett nödvändigt moment i grunden för tredjemans förpliktelse existerar eller icke. Spörsmålet blir blott, om fastställelsen äfven blir bindande i afseende å tredjemans rätt, d. v. s. om domen bildar res iudicata för tredjeman med hänsyn till detta moment. MENDELSON-BARTHOLDY besvarar denna fråga med ett obetingadt »ja» ². Han gör detta på grund af sin uppfattning om rättskraftens absoluta karaktär ³. Vi ha att besvara detta spörsmål med hänsyn till behovet af ett effektivt rättsskydd för parterna i den ifrågavarande rättegången ⁴. Borgenärens talan går ut på dels ett fastställande af fordringen och dels dennas betalning af gäldenären. Det torde vara ganska gifvet, att borgenärens intresse i förra afseendet, då det gäller en

¹ På grund af rättskraftens rent formella verkan kunde man ju ej säga, det den oriktiga domen kommit hufvudskulden, till hvilken borgensförbindelsen anknyter sig, att upphöra. Däremot kunde väl antagas, att rättskraften för parterna af en dylik dom åstadkomme, att domen komme löftesmannens förpliktelse att upphöra.

² MENDELSON-BARTHOLDY, Grenzen der Rechtskraft, s. 447 ff.

³ Se härom och om vår polemik emot denna uppfattning »Gränserna etc.», s. 40 ff. Numera ansluter sig WREDE till MENDELSON; senare uppl. af Civilprocessrätt II, Hfrs 1912, s. 245 ff. Så äfven FREY, Skiljemanna-institutet enligt finsk civilprocessrätt, Hfrs 1911, s. 50—52.

⁴ Se »Gränserna etc.», s. 50 ff.

fordringsrätt, för hvilken borgen ingåtts, jämväl måste omfatta, att fordringen fastställles med giltighet äfven mot löftesmannen. Bör han nu, för att hans befogade talan skall erhålla denna innebörd, instämman äfven löftesmannen, eller skall åt hans talan i rättegången mot blott gäldenären gifvas en dylik innebörd? Vi bejaka — om ock med en viss tvekan — det senare alternativet. Grunden härtill finna vi i borgensförbindelsens accessoriska karaktär och dess innebörd att vara en garantiförbindelse för borgenären. Med hänsyn härtill måste för effektiviteten af det rättsskydd, som domstolen har att meddela borgenären, fordras, att den dom, som fastställt fordringen emot hufvudgäldenären, bildar *res iudicata* äfven för löftesmannen¹. Har åter borgenärens talan ogillats, så är det alldöles uppenbart, att det rättsskydd som genom domen meddelats gäldenären, vore af noll och intet värde, om borgenären hade möjlighet att efter process få fordringen betald af löftesmannen. Vore detta möjligt, så följde jämväl, att denne nu regressvägen skulle kunna vända sig mot gäldenären, som sålunda till sist svarade för beloppet trots den friande domen. Det är sålunda nödvändigt, att äfven denna bildar *res iudicata* för löftesmannen. Häraf följer, att det är domens rättskraftiga verkan, som utgör grund för tredjeman att intervenera i rättegången. Med vårt sätt att betrakta saken bör man här öfver hufvud taget ej tala om domens rättsbildande verkan, *Tatbestandswirkung*, för löftesmannen. Någon sådan existerar lika litet för honom som för parterna².

På samma sätt bör äfven förhållandet på grund af 19 § i lag om handelsbolag och enkla bolag bedömas i afseende å en rättegång, som angår handelsbolags betalningsskyldighet, och de enskilda bolagsmännens rätt samt betydelsen jämlikt 4 § i K. F. ang. utvidgad näringsfrihet för mannen af en dom, som fallit i en hustruns process, som förts enligt 5 § i K. F. den 28

¹ WREDES förändrade uppfattning om rättskraften borde leda till samma resultat. Åberopande den rådande rättsuppfattningen bestrider han detta, i det han konstaterar »ett på billighetssynpunkter grundadt undantag från regeln», Civilprocessrätt II, 2 uppl., s. 250. Jfr nedan s. 288 n. 1 in fine.

² Däremot torde den ofvan anförda gängse åsikten för svenk-finsk rätts räkning rätteligen böra uppfattas såsom innebärande icke den ogillande domens rättskraftiga verkan för löftesmannen utan såsom en domens »Tatbestandswirkung» för hans rätt.

juni 1798. Domen bildar i fullt riktig mening *res iudicata*, i förra fallet för den enskilde bolagsmannen och i senare fallet för hustruns make. I båda fallen måste därför interventionsbefogenhet vara för handen ¹.

Vi antaga nu, att borgenären, i stället för att vända sig mot gäldenären, för talan mot löftesmannen, som åtagit sig *prieborgen*, eller att han för sin fordran mot handelsbolaget vänder sig mot enskild bolagsman jämlikt 19 § i lag om handelsbolag och enkla bolag. Därmed uppstår frågan: kan hufvudgäldenären, resp. bolaget, intervenera i en dylik rättegång? Bortsett från kontroversen angående handelsbolags rättssubjektivitet ², äro meningarne därom ej delade, att interventionsbefogenhet är för handen. Denna befogenhet grundas här gifvetvis därmed, att utgången af processen hade betydelse i afseende å regressförhållandet mellan part och tredjeman. »Interventionsintresset beror i dessa fall icke därpå, att tredjeman skulle vara bunden af domen, ty detta är han icke, men en för den regressberättigade ofördelaktig dom är såsom ett blott faktum af menlig beskaffenhet för tredje man, i det att den sätter den nödiga faktiska betingelsen för ett regressanspråk» ³. Efter WACH ⁴ hänföras också hithörande interventionsfall ganska allmänt till den grupp, hvori domens *Tatbestandswirkung* för tredjemans rätt utgjorde grunden till hans befogenhet att deltaga i rättegången.

Vi ha förut behandlat det tredjemans deltagande i rättegång, som i romersk rätt grundade sig på hans regressplikt mot part ⁵. Vi funno här blott säljarens (och hans löftesmans) interventionsbefogenhet i eviktionsprocessen ⁶ mot köparen sanktionerad ⁷.

¹ Jfr i afseende å förra fallet ofvan s. 196 f. och i senare fallet s. 207, n. 3.

² Angående betydelsen i interventionsafseende häraf se ofvan s. 193 ff.

³ KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 70 och n. 1 ibid. Jfr samma förf. i Tidskr. f. Retsv. 1907 s. 91 n. 1.

⁴ WACH, Handbuch I, s. 629 f.

⁵ Ofvan s. 54--64.

⁶ Begreppet eviktionsprocess, eviktionsstalan o. s. v. har i detta arbete samma betydelse som klanderprocess, klandertalan. Se t. ex. ECKSTEIN, Intervention, s. 67 ff. Terminologien är emellertid icke stadgad. CHYDENIUS t. ex. betecknar köparens regresstalan såsom eviktionsstalan, J. F. T. 1892—93 s. 417. Se äfven en diskussion i J. F. T. 1904 s. 300 f. Kanske borde företräde gifvas åt detta beteckningssätt.

⁷ Se dock ofvan s. 65 och s. 67.

Interventionsgrunden utgjordes däraf, att eviktionsdomen producerade ett regressanspråk mot tredjeman. Å ena sidan var eviktionen en nödvändig betingelse för köparens regressanspråk, och å andra sidan kunde säljaren ej göra någon annan invändning mot domens betydelse, än att köparen kolluderat med evincenten.

Att äfven för 1734 års lagstiftare bland hithörande interventionsfall, de s. k. regressfallen, säljarens befogenhet att intervenera i eviktionsprocessen har spelat den mest betydande rollen torde man ha anledning förmoda af åtskilliga omständigheter. Härför talar att romerska rätten omedelbart eller medelst den gemeinrättsliga doktrinen tjänat som förebild vid tillkomsten af bestämmelserna om interventionen i 1734 års lag¹. Att upphofsmännen till 18 kap. R. B. framför allt haft säljarens regressplikt i händelse af eviktion i sikte, har man så mycket större skäl att antaga, som just köpet, den viktigaste företeelsen inom obligationsrätten, alltid särskildt varit föremål för lagstiftarens omtanke. Också är regressförhållandet mellan köpare och säljare det, som företrädesvis blifvit föremål för stadganden i 1734 års lag. Riktigheten af vår förmodan erhåller ett mycket betydelsefullt stöd däri, att just säljarens befogenhet att intervenera i köparens eviktionsprocess af NEHRMAN framhålles såsom exempel, utan att denne författare ytterligare anför något regressfall².

Vill man nu komma 1734 års lags interventionsgrund med hänsyn till regressfallen inpå lifvet, så bör i första hand en undersökning företagas af eviktionsprocessens betydelse med hänsyn till säljarens rättsliga ställning. Första spørsmålet blir helt naturligt: är en mot köparen gående eviktionsdom en nödvändig betingelse för regressanspråkets uppkomst? Den mellan säljarens ansvar efter germansk och efter romersk rätt bestående skillnaden borde visserligen leda till att frågan besvarades annorlunda enligt svensk rätt än enligt den romerska. Emellertid måste spørsmålet äfven efter 1734 års lag besvaras så, att köparen på grund af bristande äganderätt till det köpta kunde regressvis vända sig mot säljaren, blott om han efter eviktionsdom blifvit af med detsamma. Grunden härtill är emellertid en annan än enligt den romerska rätten. Den romerska rättens svar på spørsmålet sammanhänge därmed, att romarne, visserligen harmonierande

¹ Se ofvan s. 170 f.

² NEHRMAN, Inledning til then swenska proc. civ., 2 uppl., s. 209.

med den historiska utvecklingen, dock så till vida förfarit inkonsekvent, att de, trots det att rättshandeln mellan säljare och köpare omedelbart gick ut på, att denne skulle blifva ägare, läto den förre blott ansvara för att köparen ej genom eviktion tvangs att afstå från besittningen till saken, men däremot ej för att han verkligen blef ägare till densamma¹. Under det att köparen i den romerska rätten med denna restriktion dock måste sägas grunda sitt regressanspråk omedelbart på köpeaftalet, så hade hans rätt mot säljaren efter germansk rätt en helt annan karaktär. Säljaren åtog sig gent emot köparen i första hand blott defensionsplikt. Subsidiärt erhöll köparen så ett materiellt-rättsligt anspråk mot säljaren. Gången var denna. I ett särskildt löfte utfäste han sig att, i händelse köparen invecklades i eviktionsprocess angående det köpta, försvara honom i processen. Med tiden behöfdes ej något särskildt löfte, utan defensionsplikten uppstod för säljaren *ipso iure* med köpets afslutande. Var sålunda säljarens omedelbara förpliktelse af processuell art, så var han därför icke fri från materiellt-rättsligt ansvar. Misslyckades säljaren i sitt bemödande att fullgöra defensionsplikten eller åsidosattes denna af honom, så efterträdde densamma af en materiellt-rättslig regressplikt. Af dennas nu antydda egenskap att vara subsidiär i förhållande till defensionsplikten följer, att den blott kunde inträda, i händelse köparen genom eviktionsprocess beröfvats det köpta föremålet².

Annorlunda förhöll det sig ej heller i den svenska rätten på landskapslagarnes tid. Säljarens förpliktelse gick i första hand ut på hemulsskyldighet, en defensionsplikt i händelse af klander å köpet. Och allt tyder på att köparens regressanspråk mot säljaren förutsatte, att säljaren brustit i fullgörandet af denna sin plikt och att sålunda den förre gått miste om saken genom eviktion³. Äfven CHRISTOFFERS landslag och 1734 års lag stå på samma ståndpunkt. Beträffande den förra kommer stadgandet i

¹ Se ofvan särskildt s. 60.

² Jfr WACH, Handbuch I, s. 655 ff.; ECKSTEIN, Intervention, s. 67 ff. Se äfven PLANCK, Das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter, I 2, 65 §, särsk. s. 546.

³ Se AMIRA, Nordgerm. Obligationenrecht I, Lpz. 1882, s. 558 ff. Jfr äfven SEBLACHIUS, Om klander af jord enl. de svenska landskapslagarne, Hfrs 1884, s. 129 ff.; ESTLANDER, Bidrag till en undersökning om klander å lösöre enligt äldre svensk rätt, Hfrs 1900, s. 94 m. fl. s.

12 kap. J. B. i betraktande: »..... Klandas noghot i thy Köpeno. Tha skal Fangaman fram komma: Giter han hemulat som salde Stande köp thes som köpt hafwer. Komber ey Fangaman hans fram eller komber fram och gither ey hemulat Tha gange hwar til sins»¹. Liknande torde ha gällt i afseende å lös egendom².

I 1734 års lag finnas ganska utförliga föreskrifter, såvidt det rör fast egendom, i 11 kap. J. B. Här framhålles uttryckligen som grund för säljarens regressplikt, att köpet blifvit klandradt. Säljarens förpliktelse i första hand karakteriseras såsom en ren defensionsplikt: köpet skall af honom värjas (1 §), det åligger honom att stånda i hemul (5 och 6 §§). Begreppet klandra köp kan i svensk lagstiftning ej gifvas någon annan betydelse än att inför rätta göra äganderätten till det köpta gällande emot köparen. Att detta är betydelsen af ordet i Chr. L. L. 12 kap. J. B. framgår ju tydligt däraf, att det heter, att köparens fångesman skall för att hemula (d. v. s. försvara köparens fång i klanderprocessen) »fram komma», nämligen inför rätta i den pågående klanderprocessen³. När det så i 11: 1 J. B. af vår gällande lag heter, att köparen i anledning af klandret borde instämma säljaren att med honom värja köpet mot klandraren, så förutsätter ju detta, att denne redan inledt eviktionsprocess. Vidare bör märkas, att 10: 18 R. B. förutsätter säljarens hemulsbriest såsom grund för köparens regresstalan. Att sålunda köparen af fast egendom enligt 1734 års lag erhöi ett materiellt-rättsligt regressanspråk mot säljaren, först sedan denne brustit å sin plikt

¹ Cit. efter ABRAHAMSSON, Swerikes Rijkens Landslag, 1726.

² Jfr 5 kap. i Köpm. B. samt ABRAHAMSSON, s. 537, till 1 kap. Köpm. B.: »Skier Klander på det sålt är det bör Sälljaren hemula».

³ Både SERLACHIUS och ESTLANDER utgå också i sina anf. arbeten såsom från ett ostridigt sakförhållande därifrån, att klander är liktydigt med klanderprocess. Se SERLACHIUS, Klander af jord, t. ex. s. 29; ESTLANDER, Klander å lösöre, t. ex. s. 22 f. Anmärkas må emellertid att ABRAHAMSSON i sina anmärkningar till 12 kap. J. B., s. 374, talar om å ena sidan klander inför rätta och å andra sidan klander utom rätten. Af hvad han i senare afseendet anför framgår emellertid, att »klander» utom rätten i och för sig ej medförde några rättsverkningar till men för säljaren och att det alltså ej ingick i kap:s bestämmelse om klander. I lagkommiténs motiver till Förslag till allm. civillag, Sthlm 1826, s. 108, angifves begreppet klander såsom den talan, rätte ägaren för mot innehafvaren af egendomen för att frånvinna honom denna utan lösen, och Lagberedningen ansluter sig till denna uppfattning i Förslag till jordabalk II, Sthlm 1908, s. 196.

att i eviktionsprocessen försvara köpets befogenhet eller i sitt försvar härför misslyckats. att alltså köparens regressanspråk på grund af bristande äganderätt förutsatte en eviktionsdom, torde vara otvifvelaktigt.

Uppenbarligen kan man med hänsyn till det historiska förloppet ej vara befogad att a priori antaga, det 1734 års lag skulle ha afvikande regler beträffande lös egendom. Man har all anledning att gifva en strikt tolkning åt stadgandet i 1: 3 H. B.: »Klandras det, som såldt är, eller det man i värde fick; värje hvar det han utgaf, eller böte tio daler, och skadan åter.» Beaktar man öfverensstämmelsen mellan ordalagen i detta lagrum och i 11: 1 J. B. (jfr äfven 1: 8 H. B.: Gör det någon och å k ä r e s) så måste köparens regressanspråk mot säljaren på grund af bristande äganderätt äfven enligt det förra anses förutsätta eviktionsdom. Denna uppfattning af innebörden af 11: 1 J. B. och 1: 3 H. B. motsäges, så vidt vi veta, hvarken af äldre rättspraxis eller den hithörande doktrinen ¹.

¹ SCHREVELIUS synes ej draga riktigheten af en dylik uppfattning i något slags tvifvelsmål, Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civilrätt II, Lund 1857, särskildt s. 114 och s. 502. Både CHYDENIUS, Försök till kort framställning af läran om köp enligt finsk rätt, J. F. T. 1892--1893, s. 417 f. och SERLACHIUS i J. F. T. 1902 s. 9 fordra, att köparens regresstalan föregåtts af eviktionsdom. ALMÉN åter uttrycker sig i sin Kommentrar till lagen om köp och byte af lös egendom, II, 59 § s. 240, mera förbehållsamt: »bestämmelserna om säljares hemulsskyldighet i 1734 års lag synas förutsätta, att klandertalan blifvit anställd af rätte ägaren». Anmärkas må emellertid, att man i UPPSTRÖMS lagedition, att döma af de under 1: 3 H. B. anvisade prejudikaten, synes gifva detta lagrum en helt annan innebörd än den, som här antagits såsom den riktiga. — I Lagberedningens förslag till lag om köp etc. af fast egendom ingå i 1 kap. följande bestämmelser: »Varder egendomen efter klander vunnen från köparen, betale säljaren åter, hvad köparen därför gifvit; gälde ock skadestånd, där köparen varit i god tro, när köpet slöts» (21 §); och »När klander väckes, äge köparen instämma säljaren att i rättegången egendomen värja. Underlåtes det, vare säljaren öppet att till befrielse från ersättningskyldighet åberopa alla de skäl, hvarmed han kunnat värja egendomen, om han varit instämd i rättegången» (22 §). Med tanken på den historiska bakgrunden synes oss ordalydelsen i först anförda stadgande böra gifva vid handen, att köparens regressanspråk förutsatte eviktionsdom. En dylik tolkning har emellertid af Lagberedningen, Förslag till jordabalk II, sid. 201, afvisats med hänsyn till den föreslagna 22 §, enligt hvilken »det för hemulsskyldighetens utkräfvande icke är nödvändigt, att säljaren instämmas i klanderprocessen». Däraf lär följä, menar Lagberedningen, att det »icke heller är nödvändigt att öfver hufvud en sådan rätte-

Härmed är grunden för säljarens befogenhet att intervensera i klanderprocessen mot köparen gifven: slutade processen med en eviktionsdom, så förelåg därmed ett af de rättsfakta, hvilka i förening gifvo upphof till ett köparens regressanspråk mot säljaren. Vi ha redan antydtt skälen för vår förmodan, att lagstiftaren i 18: 1 R. B. bland de interventionsfall, i hvilka grunden till interventionsbefogenheten utgjordes af tredjemans regressplikt, framför allt haft det s. k. eviktionsfallet i sikte. Häremot har man emellertid att befara följande invändningar: dels beträffande klander å fast egendom, att lagen innehåller särskilda regler för säljarens deltagande i processen i 11: 1 J. B., hvilka dessutom äro af sådan beskaffenhet, att ett interventionsintresse i egentlig mening ej synes kunna finnas till för honom, samt dels beträffande klander af lös egendom, att säljarens befogenhet att intervensera voré utan någon större betydelse på grund af den svenska rättens regler om förvärf i god tro af lös egendom. På grund af dessa regler kunde en klanderprocess angående lös egendom antagas vara ganska sällsynt, och, när den förekom, kunde eviktionsdomen i regeln ej gifva upphof åt ett köparens regressanspråk, enär han erhöile lösen för saken af klandraren ¹.

I förra afseendet har man till en början att se på de båda stadgandenas historiska tillkomst. 11: 1 J. B. återgifver i det väsentliga innehållet i 12 kap. J. B. i Chr. L. L. 18: 1 R. B. åter har ej några anor i den äldre svenska lagstiftningen. Det har ofvan påvisats, att interventionsinstitutet t. o. m. icke beaktats i de lagförslag, hvilka föregingo det år 1734 till lag antagna förslaget till rättegångsbalk, utan att institutet först i det sistnämnda blifvit regleradt ². Den möjligheten torde nu ligga nära till hands, att lagkommissionen, relativt långt efter det att densamma funnit sig på ett tillfredsställande sätt hafva löst de spörs-

gång från köparens sida föres. En ovillkorlig defensionsplikt såsom åliggande säljaren i första hand kan emellertid ej betraktas såsom en nödvändig förutsättning för att köparens regressanspråk för sin existens tarfvade eviktionsdom. Vi behöfva blott hänvisa till den romerska rättens lära. Att de lege ferenda eviktionsdom ej bör utgöra en nödvändig betingelse för regressanspråket är gifvet; man måste blott fråga sig, hvarför den föreslagna 21 § ej erhållit en formulering, i ifrågavarande afseende analogisk med 59 § i lag om köp och byte af lös egendom.

¹ Jfr ALMÉN, Kommentar till 59 §, sid. 234.

² Ofvan s. 169 f.

mål, som sammanhänge med 12 kap. J. B. i Chr. L. L., till sist blifvit öfvertygad om behovet af interventionsinstitutets positiva reglerande. I enlighet härmed kan det nuvarande 18 kap. R. B. hafva intagits i sista lagförslaget, utan att man därvid haft tanken riktad på interventionsbestämmelsen i 11:1 J. B. Vare emellertid med detta antagande hur som helst; säkert är att 1734 års lagstiftare i 18 kap. R. B. velat gifva allmänna regler för interventionsrätten.

Det är visserligen sant, att den numera härskande uppfattningen inom både domstolspraxis och rättslitteraturen såsom en ovillkorlig förutsättning för uppkomsten af köparens regressanspråk mot säljaren på grund af 11:1 J. B. fordrar, det den förre instämt den senare i klanderprocessen att värja köpet¹. Vi äro öfvertygade, att denna uppfattning ej äger något stöd i 1734 års lag. Vi uppfatta orden »tage då köparen stämning å den, som sålde» blott såsom ett kanske mindre afsiktligt uttryck för den urgamla uppfattningen, att säljarens skyldighet i första hand utgjordes af en processuell defensionsplikt. Först när han brustit å fullgörandet af denna plikt, uppstår det materiella regressanspråket. Han kan emellertid ej rimligtvis sägas hafva brustit härutiinnan, såvida han icke haft vetskap om att klandertalan blifvit anhängiggjord. Härom erhåller säljaren upplysning, därigenom att köparen låter instämna honom att fullgöra sin skyldighet att värja köpet. Men uppenbarligen erhåller han underrättelse om processen äfven genom en privat, direkt från köparen utgående uppfordran att fullgöra sin defensionsplikt. Ja, omständigheterna kunna uppenbarligen vara sådana, att köparen utan särskild påminnelse till säljaren om den honom åliggande skyldigheten kan räkna med hans vetskap om det instämda klandret. Enligt före 1734 års lag gällande rätt utgjorde säljarens instämmande ej någon nödvändig förutsättning för defensionspliktens aktualitet och alltså för regressanspråkets uppkomst. I 12 kap. J. B. i Chr. L. L. finnes ej någon antydning häröfver, och att rättstillämpningen vid tiden för 1734 års lags tillkomst ej tillagt säljarens instämmande den ifrågavarande betydelsen fram-

¹ N. J. A. 1888 s. 335 och 1896 s. 68. Se äfven Lagberedningen, Förslag till jordabalk II, s. 200, samt en diskussion i J. F. T. 1904 s. 299—304. — SERLACHIUS, Lärobok i sakrätten, s. 129 och 132; CHYDENIUS, J. F. T. 1892—1893 s. 418; WREDE, Civilprocessrätt I, s. 260.

går af ABRAHAMSSONS anmärkningar till nämnda kap. Det heter här: »Försummar Kiöparen at instämna sin Fångesman, utan inlåter sig allena i twist, och det kiöpte winnes honom ifrån, och han låter dommen winna laga krafft: Så kan Sälliaren ey förbindas at præstera hemuld, med mindre det wises, at dess rätt, som klandrat, warit bättre, än dens, som solt har»¹. Man finner härutaf, att säljarens instämmande, hvarmed ABRAHAMSSON synes likställa hans uppträdande i rättegången utan föregående stämning, ej vore nödvändigt för regressansspråkets uppkomst men däremot förstärkte eviktionsdomens betydelse för detta, i det att denna dom i stället för att utgöra ett af de fakta, hvilka i förening grundade regressansspråket, ensamt konstituerade detta anspråk. Stadgandet i 11: 1 J. B. af 1734 års lag gifver ingalunda otvetydigt vid handen, att säljarens instämmande vore nödvändigt för att göra defensionsplikten aktuell, och »i sakens natur, synes en sådan stränghet icke vara grundad»². Så mycket mindre kan man därför våga antaga, att förut gällande rätt i detta afseende blifvit ändrad genom stadgandet i fråga, såvida icke någon särskild grund härför kunde utletas. En sådan skulle kanske anses förefintlig, om säljaren i eviktionsprocessen komme att stå som svarande emot köparen som kärande. Härför kunde man möjligen finna stöd i föreskriften i 11: 1. J. B.: »Kan det köp värjas etc. . . . tagit» Detta skulle nämligen kunna tyda på att, om evincentens talan befunnes grundad, så skulle icke blott köparen åläggas att afstå egendomen åt evincenten utan äfven säljaren på köparens yrkande samtidigt förklaras regresspliktig mot denne. Så kan emellertid stadgandet ick uppfattas. Enligt rätten före 1734 års lag var regressprocessen skild från eviktionsprocessen³, och det finns ej någon grund till antagandet, att 1734 års lag härutinnan velat införa någon ändring. Hvarje tvifvel angående dennas ståndpunkt försvinner emellertid vid beaktandet af stadgandet i 10: 18 R. B.: »Brister säljare åt hemul; lagsöke köparen honom där han bor»⁴.

¹ ABRAHAMSSON, Swerikes Rijkets Landslag, s. 375.

² Lagberedningen, Förslag till jordabalk II, s. 201.

³ Se ABRAHAMSSON, s. 375 d.

⁴ Annorlunda däremot i den engelska »third party procedure»; se härom ofvan s. 131 n. 8 in fine. Jfr WREDE, Civilprocessrätt I, s. 261 n. 3. Att emellertid en kumulering af klandertalan och köparens regresstalan

Det sagda gifver vid handen, att 1734 års lag genom uppmaningen till köparen att taga stämning på säljaren i 11: 1 J. B. liksom i åtskilliga andra stadganden velat gifva ett godt råd, hur man i visst fall borde ordna sina rättsliga angelägenheter. Sådana råd brukar 1734 års lag ofta nog gifva för att lägga vederbörande betydelsen af bevisningen på hjärtat. Se t. ex. 9: 1, 10: 1 och 12: 1 H. B. Samma syfte har lagstiftarens råd äfven i 11: 1 J. B. Särskildt må uppmärksamheten fästas vid öfverensstämmelsen mellan uttryckssätten i 11: 1 J. B. och de anförda ställena. Lika litet som enligt de senare försträckningen, pantsättningen eller deponeringen måste ske i vittnens närvaro eller skriftligen, lika litet heter det 11: 1 J. B., att köparen måste vidtaga den formaliteten att instämma säljaren för att bevara sitt regressanspråk mot honom. Att just stämningsformen af lagstiftaren föreslagits torde möjligen kunna betraktas som en reflex från den äldre svenska och germanska rättens ståndpunkt, enligt hvilken säljaren inträdde i klanderprocessen som svarandepart i köparens ställe¹.

Att säljarens instämmande i klanderprocessen ej utgjorde nödvändig betingelse för regressanspråkets befogenhet enligt 1734 års lag antogs äfven af den äldre Lagberedningen², ett antagande som också delats af SCHREVELIUS³. Med detta antagande är det gifvet, att eviktionsdomens rättsbildande effekt, bestående i att densamma utgör en nödvändig faktisk betingelse för köparens regressanspråk mot säljaren, enligt 1734 års lag innebär en den kraftigaste grund för en säljaren tillkommande befogenhet att i

mot säljaren kan äga rum framgår särskildt tydligt af ett rättsfall, ref. i N. J. A. 1876 s. 505. Köparen, svaranden i klanderprocessen, instämde sin fångesmans afvingar att antingen värja köpet eller ock svara på den förras regressalan i anledning af hemulsbrist. Köpet kunde emellertid i den klandrade delen ej värjas, och samtliga instanserna upptogo nu regressanspråket till bedömande i sammanhang med godkännandet af klandrarens talan. Förutsättningen för riktigheten häraf, nämligen att fångesmannens forum domicilii utgjorts af underrätten, vid hvilken klandret anhängiggjordes, framgår ej af referatet.

¹ Se t. ex. AMIRA, Nordg. Oblig. I, s. 559; SERLACHIUS, Klander af jord, s. 133, och Lärobok i sakrätten, s. 128; ESTLANDER, Klander å lösöre, s. 110; WREDE, Civilprocessrätt I, s. 260.

² Lagberedningens motiver till Förslag till giftermålsbalk etc., Sthlm 1847, s. 96.

³ SCHREVELIUS, Lärobok ... civilpr., s. 169. Se äfven J. F. T. 1904 s. 302.

enlighet med stadgandet i 18: 1 R. B. intervenera i klanderprocessen, äfvensom att alltså 11: 1 J. B. icke kan lägga något hinder i vägen för vår förmodan, att lagstiftaren bland de s. k. regressfallen i interventionsafseende företrädesvis haft säljarens deltagande i klanderprocessen i sikte ¹.

Beträffande den andra invändningen, rörande klander å lösöre, emot riktigheten af denna förmodan, så är det lätt att visa, att interventionsregeln i 18: 1 R. B. måste hafva haft en mycket stor betydelse enligt 1734 års lag i afseende å dylik klandertalan. Det kan nämligen ingalunda sägas, att denna lag så sanktionerat godtrosvärkvet af lös egendom, att rätte ägaren alltid blott mot lösen kunde återfå sin sak. Lagen erkänner den godtroende förvärfvarens rätt uttryckligen blott i de fall, att han gjort förvärfvet från en låntagare eller depositar ². Den åsikten har inom teorien förfäktats, att en utvidgad tolkning af dessa lagrum ej öfverensstämde med 1734 års lag ³. Vore detta riktigt, så vore därmed gifvetvis äfven den ifrågavarande invändningen obefogad. Emellertid torde numera få anses, att redan enligt 1734 års lag rätte ägaren blott mot lösen kunde få återtaga gods från den godtroende innehafvaren, så snart föryttraren med ägarens begifvande fått saken i sin besittning ⁴. Äfven med denna uppfattning återstår dock ett vidsträckt område, inom hvilket den godtroende mottagaren utan lösen måste utlämna saken till rätte ägaren. Föryttraren har t. ex. utan ägarens vilja tillägnat sig saken i den tron, att han

¹ Vore säljarens instämmande nödvändigt för regressanspråkets befo-genhet, så kunde stadgandet i 18: 1 R. B. uppenbarligen icke ha något att skaffa med en process angående klander af fast egendom. I denna händelse hade nämligen säljaren ej något intresse af att deltaga i rättegången, förrän han erhållit domarens kallelse att inställa sig. Det kunde alltså ej vara fråga om någon rätt för tredjeman att deltaga i andras rättegång utan blott om en skyldighet därtill, d. v. s. icke om frivillig intervention utan om s. k. tvungen sådan. — Vår framställning afser uppenbarligen icke ett deltagande i rättegången, hvartill »tredie mannen warder nödgad» (jfr NEHRMAN s. 211). Om ett bestämmande af »interventionsgrund» i dylikt fall kan ju ej heller vara tal.

² 11: 4 och 12: 4 H. B.

³ SCHREVELIUS, Lärobok civilrätt, II, s. 125—127, samt i SCHMIDTS Jur. Ark. VII, s. 55 ff.; HULTGREN, Förklaringar Handelsb., Sthlm 1878, s. 5 och 24 f.; HASSELROT, Handelsbalken etc. I, Sthlm 1893, s. 61.

⁴ Se härom BJÖRLING, Den svenska rättens exstinktiva laga fång till lösören på grund af god tro, Lund 1896, s. 124—142.

vore därtill berättigad, eller i god tro tillhandlat sig densamma från en person, som på antydda sätt åtkommit saken, eller från en tjuf eller från någon af dessa erhållit saken som lån, lega, depositum, pant o. s. v.¹. Man får dessutom ej förgäta, att äfven om det omtvistade föremålet i själfva verket med ägarens fria vilja kommit ur hans hand, säljaren likväl kunde hotas med ett regressanspråk, nämligen om trots den frivilliga afhändelsen från ägaren saken i klanderprocessen skulle ha tillerkänts denne utan skyldighet för honom att erlägga lösen. Detta kan gifvetvis vara möjligt; ty en sak är, hvad som i verkligheten utgör det materiella rättsförhållandet mellan parterna, en annan sak, hvad som på grund af den åstadkomna utredningen i processen fastställles såsom det materiella rättsförhållandet. Klandraren har i processen blott att bevisa de rättsbildande fakta, hvilka grunda hans äganderätt till det klandrade. Invänder svaranden, att han blott mot lösen vore förpliktad att utgifva saken till klandraren, så åligger det honom att grunda denna sin invändning genom att visa, det saken med ägarens begifvande kommit ur hans besittning². Kan han ej detta, så tillerkännes han ej heller något anspråk på lösen emot ägaren men erhåller i stället ett regressanspråk mot säljaren. Just på grund däraf att 1734 års lag intog den ståndpunkten, att »förvärfvaren» i god tro af en sak stundom blott med och stundom utan lösen måste utgifva densamma till rätte ägaren, måste befogenheten för säljaren att få intervenera i klanderprocessen hafva varit af särskildt stor betydelse. Med interventionen kunde han nämligen fullfölja syftet att förhindra regressanspråket på tvänne vägar: antingen kunde han söka biträda köparen med köpets värjande för att förekomma eviktionsdom, eller ock kunde han inskränka sig till att söka ådagalägga, det saken med rätte ägarens begifvande kommit ur dennes besittning. — Det är först med rättens fortbildning genom doktrin och praxis, som svensk rätt numera kan sägas allmänt erkänna godtrosförvärfvet af lös egendom, oberoende af hur saken kommit ur rätte ägarens hand. Den svenska rättens nuvarande ståndpunkt är emellertid uppenbarligen utan betydelse för tolkningen

¹ Det fall, att föryttraren själf tillägnat sig saken i ond tro, kan i interventionsafseende ej komma i fråga.

² Jfr. WREDE, Grunddragen af bevisrätten, Hfrs 1894, s. 37 n. 18.

och innebörden af 1734 års lags bestämmelser angående intervention.

Invändningarna emot vårt antagande, att bland regressfallen just klanderprocessen intagit ett särskildt framstående rum med hänsyn till interventionsreglerna i 18 kap. R. B., ha således ej visat sig hållbara. — Det har redan antydts, att eviktionsdomens rättsbildande effekt för säljaren ej var af fullt samma art som eviktionsdomens verkan efter romersk rätt. Enligt denna utgjorde eviktionsdomen ensam hela den faktiska grunden för regressanspråket. Efter 1734 års lag åter kunde eviktionsdomen blott i förening med andra rättsfakta, hvilka materiellt-rättsligt grundade evincentens bättre rätt än säljarens, sägas utgöra den rättsliga grundvalen för regressanspråket. Däraf att eviktionsdomen likväl utgjorde ett nödvändigt rättsfaktum för anspråkets befogenhet följer dock, att säljarens rätt äfven efter 1734 års lag skulle lida en svår kränkning genom en klanderprocess, som utmynnade i en materiellt oriktig eviktionsdom.

Utöfver förhållandet mellan köpare och säljare har 1734 års lag reglerat ett annat fall af regress, nämligen arfvinges rätt att af sina medarfvingar fordra fyllnad, för den händelse klander kommit å den förres arfvegods¹. Äfven här förutsättes för regressanspråket, att arfslotten blifvit genom rättegång och dom helt eller delvis frångunnen den regressberättigade arfvingen. Att »klander» ej heller här kan ha någon annan betydelse än klanderprocess framgår däraf, att det för regressanspråket — liksom i 11: 1 J. B. och 1: 3 H. B. — förutsättes, att de regresspliktige fått tillfälle jämte svaranden »värja» godset. Då lagen här icke ens föreslår, att de regresspliktige genom stämning inkallades i rättegången, så kan dylik här så mycket mindre uppfattas såsom ett nödvändigt formellt prestandum för regressanspråkets uppkomst i anledning af klandret². Att den allmänna regeln angående tredjemans interventionsbefogenhet i 18: 1 R. B. äfven haft afseende å ifrågavarande regressfall, måste sålunda antagas³.

¹ 13: 2 Ä. B.

² Jfr WREDE, Civilprocessrätt I, s. 261, och J. F. T. 1904 s. 302. Se dock NEHRMAN, *Inl. etc.*, s. 127, och J. F. T. 1904 s. 301 och s. 303.

³ Om man anser en privat litisdenuntiation nödvändig eller icke är för nu berörda spörsmål likgiltigt. I förra alternativet föreligger gifvetvis interventionsgrunden först med litisdenuntiationen. Jfr ofvan s. 72 n. 1.

Äfven i ytterligare fall torde den frågan kunna diskuteras. huruvida icke regressanspråket efter 1734 års lag borde sägas förutsätta, att den regressberättigades förlust fastställts genom dom. Vi syfta särskildt på cessionarens anspråk mot cedenten på grund af den transporterade fordringens ogiltighet. Ett cessionarens privata kraf mot gäldenären med ty åtföljande vägran från dennes sida att erkänna sin betalningsskyldighet torde ej utan vidare kunna grunda något anspråk för den förre mot cedenten. Visserligen vore det möjligt för cessionaren att i en rättegång mot cedenten förebringa utredning om att gäldenären vid ett privat kraf vägrat att betala och öfver hufvud att betrakta cessionaren som sin borgenär. Cedenten har emellertid, om ej annat öfverenskommit, genom öfverlåtelsen ej åtagit sig att svara för att gäldenären icke tredskades med cessionaren. Cedenten ansvarar blott för att cessionaren genom fordringstransporten rättsligen blir gäldenärens borgenär¹. Huru härmed förhåller sig, torde emellertid i allmänhet böra bli föremål för fastställelse i en rättegång mot gäldenären, däremot icke i en regressprocess mot cedenten. Emellertid kunna onekligen förhållandena i förevarande afseende gestalta sig så, att regressanspråket enligt gällande rätt måste betraktas såsom fullt grundadt, utan att dom föreligger på gäldenärens befrielse från betalningsskyldighet. Gäldenären föret. t. ex. ett kvitto från cedenten, dateradt före cessionen eller före gäldenärens vetskap om densamma. Från 1734 års lags ståndpunkt torde emellertid böra ifrågasättas, huruvida icke grunderna för det ofvan behandlade stadgandet i 1: 3 H. B. kunde åberopas för att regressanspråket alltid måste föregås af dylik dom, och detta vare sig fordringen af cedenten sålts eller t. ex. såsom betalning öfverlåtits till cessionaren.

Antydda synpunkter torde däremot ej ens efter 1734 års lag kunna tillämpas på f. d. myndlingens ersättningsanspråk mot förmyndaren för förlust, som denne efter uppnådd myndighet lidit i sitt ekonomiskrättsliga förhållande till tredjeman på grund af förmyndarens förvaltning. Och säkert är, att det i de flesta andra fall ej kan vara fråga om att uppställa den betingelsen för uppkomsten af ett regressanspråk, att det genom rättegång och dom fastställts, att den regressberättigade varit förpliktad till, resp. saknat rätt

¹ Jfr. ABRAHAMSSON, a. a. s. 374.

till det, i afseende hvarå han gör sitt anspråk mot den regresspliktige gällande. Det kan vara tillräckligt att bland dylika fall hänvisa till de båda redan antydda regressförhållandena mellan löftesmannen och hufvudgäldenären, bolagsmannen och handelsbolaget. Att enär löftesmannen kan göra sin regressrätt mot gäldenären gällande, utan att han genom rättegång tvungits att betala till borgenären, och enär bolagsmannen erhåller sitt anspråk mot bolaget, när han frivilligt fullgjort dettas förpliktelse mot tredjeman, att därför antaga det hufvudgäldenären resp. handelsbolaget, i den händelse vederbörande regressberättigade låtit det skrida till process, ej skulle kunna åberopa stadgandet i 18: 1 R. B. för en befogenhet att intervenera i dylik process, kan emellertid ingalunda vara riktigt. Regressförhållandet grundar äfven i dessa fall ett interventionsintresse af det slag, som enligt det föregående bör gifva upphof till interventionsbefogenhet. En undersökning af den nu berörda interventionsgrunden skall blifva föremål för den följande framställningen.

Interventionsgrunden i fråga utgör den allmänna interventionsgrunden vid de s. k. regressfallen efter gällande svensk rätt. Det må nämligen framhållas, att den typiska interventionsgrunden inom den ifrågavarande kategorien ej längre i förut använd betydelse kan karakteriseras därmed, att en dom på parts förlust utgjorde en nödvändig förutsättning för hans regressanspråk mot tredjeman. Beträffande köpares af lös egendom regresstalan mot säljare torde i själfva verket senare tiders rättsuppfattning af stadgandet i 1: 3 H. B. ingalunda ha känt sig bunden att betrakta eviktionsdom som en nödvändig betingelse för densamma¹. Numera har i hvarje fall stadgandet upphäfts och ersatts af 59 par. i lagen om köp och byte af lös egendom. Enligt detta lagrum har säljarens urgamla defensionsplikt uttryckligen afskaffats. Han åtager sig numera det omedelbara ansvaret för att köparen blifver ägare till saken. Om köparen alltså frivilligt afhänder sig det köpta till en tredje person på grund af dennes förmenta bättre rätt, så är hans regressanspråk mot säljaren grundadt, om blott den tredje verkligen befinnes hafva haft bättre rätt och köparen ej haft anspråk mot denne att hålla honom skadeslös. Tilläggas må emellertid att, såsom redan an-

¹ Jfr nedan beträffande fast egendom.

tydts, klanderprocessen angående lös egendom i den senare svenska rätten öfver hufvud taget, bortsedt alltså från den nämnda lagändringen, ej kunnat ha någon afsevärdare betydelse som interventionsprocess¹. Med den sedan länge gällande uppfattningen af godtroshöfvet's betydelse kan något intresse för säljaren att få intervensera i klanderprocessen blott sällan vara för handen. I enlighet med denna uppfattning kan köparen genom eviktionsdom blott förpliktas att mot lösen utgifva saken. Då köparen sålunda erhåller lösen kan ej något rum vara kvar för hans regressanspråk mot säljaren, såvida ej »den lösen, som rätte ägaren jämlikt H. B. 11: 4 eller grunderna för samma lagrum har att utgifva, är mindre än det belopp, hvarpå köparen i förhållande till säljaren har anspråk»². Vare sig man anser lösesumman böra utgöras af köpeskillings belopp eller böra bestämmas efter sakens värde kan det nu inträffa, att densamma blir mindre än det belopp, hvarpå köparen i förhållande till säljaren har anspråk. I förra fallet, om saken köpts billigt och alltså har större värde än köpeskillingen. Ty mot säljaren har köparen anspråk på ersättning för all skada³. I senare fallet om saken köpts dyrt. Köparens uppenbara befogenhet att på grund af eviktionen »häfva köpet» kan ej innebära annat, än att han, sedan han mot lösen för sakens värde utgifvit denna till evincenten, mot säljaren erhåller anspråk på differensen mellan denna lösen och köpeskillingen⁴.

Utöfver det nu sagda kommer säljarens regressplikt alltid i fråga i de fall, hvari köpet icke afsedt lös sak utan en rättighet. Grundsatsen om godtroshöfvet gäller nämligen endast med afseende å lösa saker⁵. Oklarheten angående spörsmålet, huruvida säljarens regressplikt här skall anses innebära ett an-

¹ Vi afse för korthetens skull med detta ord rättegången mellan parterna i sin helhet och ej, såsom ordet — förvisso lämpligare — plägar användas, den till spörsmålet om tredjemans befogenhet att intervensera begränsade delen af proceduren.

² ALMÉN, Kommentar II, s. 234.

³ 11: 1 J. B.; 1: 3 H. B.; 59 § i l. om köp etc. Jfr ALMÉN, Kommentar II, s. 238 f.

⁴ ALMÉN, Kommentar II, s. 237 n. 36.

⁵ Se ALMÉN, Kommentar II, s. 235.

svar på grund af *Rechtsmängel* eller *Sachmängel*, har i interventionsafseende uppenbarligen ingen betydelse.

Vidare är det icke alldeles uteslutet, att trots vår rätts gällande satser om godtroshöret af lösa saker området för säljarens regressplikt låter ytterligare utvidga sig. För köparens lösensanspråk mot tredjeman är det nämligen tvifvelaktigt, huruvida det är tillräckligt, att han var i god tro, när rättshandeln ingicks, eller om man måste fordra, att köparen var i god tro, äfven när traditionen af saken ägde rum. Besvaras det senare alternativet jakande¹, så medför detta, i den händelse aftalet och traditionen till tiden äro skilda åt samt köparens i aftalets ögonblick existerande goda tro upphört före traditionen, att en eviktionsdom måste förplikta köparen att utan lösen utgifva den omtvistade saken till evincenten, hvadan köparen i dylikt fall erhöle full regressrätt mot säljaren.

Beträffande fast egendom kvarstår visserligen ännu stadgandet i 11: 1 J. B. På grund af detta skulle köparen fortfarande ej erhålla något regressanspråk mot säljaren utan eviktionsdom. I rättskipningen har emellertid det praktiska behovet tagit ut sin rätt. Sedan långt tillbaka har regressanspråkets befogenhet erkänts oberoende af eviktionsdom². Anmärkas må äfven att den pågående lagstiftningen på jordabalkens område utgår ifrån att köparens regressanspråk borde uppstå oberoende af en föregående klanderprocess med eviktionsdom³. Sålunda återstår till slut blott det föga betydande stadgandet i 13: 2 Ä. B. med bibehållande af domen på den regressberättigades

¹ Så ALMÉN, Kommentar II, s. 234. A. m. däremot BJÖRLING, Exstinktiva laga fång, s. 36 f., 156 f. och 171.

² Se N. J. A. t. ex. 1876 s. 272; 1879 s. 446; 1883 s. 322; 1894 s. 280; 1896 s. 467. (Genom rent förbiseende har ofvan, s. 55 n. 5, 1734 års lags ståndpunkt i förevarande afseende angifvits såsom »gällande svensk rätt».) Som en ganska påtaglig inkonsekvens måste det betraktas, att rättspraxis å andra sidan i händelse af klanderprocess så starkt synes vilja betona ett bristande i fullgörandet af säljarens defensionsplikt såsom regressanspråkets underlag, att köparen går miste om detsamma, i händelse han underlåter att instämma säljaren. Se ofvan s. 261 n. 1. — Man märke, att CHYDENIUS och SERLACHIUS fortfarande för finsk rätt fasthålla vid 1734 års lags ståndpunkt. Se J. F. T. 1892—1893 s. 417 och 1902 s. 9.

³ Se härom ofvan s. 259 n. 1.

förlust såsom nödvändig betingelse för regressansspråkets befogenhet¹.

När således som regel kan sägas, att enligt gällande svensk rätt en rättegång med åtföljande dom på den regressberättigades förlust ej är en nödvändig förutsättning för regressansspråkets materiella befogenhet, så framträder, som antyddes, spörsmålet, om i regressfallen numera öfver hufvud taget någon grund till interventionbefogenhet existerar för den, som efter utgången af en pågående process kan vänta sig ett regressansspråk, när man betänker, att interventionsgrunden måste framgå däraf, att domen i processen kan komma att utöfva menligt inflytande på tredjemans rättsliga ställning. För utrönande af det inflytande, som domen i hithörande rättegångar kan medföra för den regressförpliktade tredjemau, kunna vi som exempel ånyo använda eviktionsfallet, utgående från att eviktionsdomen — såsom numera är fallet enligt svensk rätt — ej är en nödvändig betingelse för regressansspråket. Vi antaga, att eviktionsprocessen utan intervention från säljarens sida afslutats med en laga kraft vunnen dom, som förpliktat köparen att utgifva det köpta till evincenten. Köparen vänder sig med en regressprocess mot säljaren. Till stöd för sin talan åberopar köparen aftalet mellan sig och säljaren samt hänvisar i öfrigt blott till domen. Säljaren erkänner, att han sålt saken till köparen men bestrider regressansspråkets befogenhet, enär saken vid köpets afslutande varit hans. Det ålåde alltså köparen att visa, att evincenten haft bättre rätt än säljaren. Härtill replikerar köparen, att — äfven om bevisskyldigheten här för ålåde honom — dylik utredning vore öfverflödig, enär det redan genom eviktionsdom vore definitivt fastställt, att evincenten haft bättre rätt än säljaren.

Detta köparens åberopande af eviktionsdomens rättskraftiga verkan i afseende å regressprocessens afgörande förefaller vid första betraktelsen ej så orimligt. Det visar sig nämligen, att den tvistiga kärnpunkten i hvar och en af de båda processerna är densamma. I eviktionsprocessen har gången i stort sedt varit

¹ Svensk rättspraxis gifver, såvidt vi hafva funnit, ej något uttryckligt stöd för att regresstalan på grund af mistad arfslott vore befogad, utan att den mistade lotten frånvunnits genom klanderprocess. Icke förty torde det vara högst tvifvelaktigt, huruvida fordringen på den nämnda förutsättningen för regressansspråket numera verkligen skulle kunna upprätthållas.

denna. Evincenten har för sitt anspråk på sakens utfående visat sådana fakta, som grunda uppkomsten af hans rätt till tvisteföremålet. Köparen har bestridit anspråket på den grund, att han blifvit ägare till saken genom köpet med säljaren. Skulle köparen ha erhållit någon framgång i sitt bestridande af evincentens anspråk, så måste han ha kunnat visa, det säljaren i förhållande till evincenten varit befogad att afyttra saken, d. v. s. att den förre haft bättre rätt till densamma än den senare. Angående detta spörsmåls besvarande måste domaren alltså i regel ha en viss öfvertygelse före målets afgörande. — I regressprocessen måste köparen grunda sitt anspråk mot säljaren därpå, att denne brustit åt sin »hemulsskyldighet»¹. Men denna innebär, att säljaren måste ansvara för att han och icke någon annan, t. ex. evincenten, varit ägare till saken, när den såldes. Regressanspråket får alltså tillerkännas köparen, blott om domaren kan utgå från att evincenten i köpets ögonblick haft bättre rätt till saken än säljaren. Härigenom blir köparens påstående i regressprocessen, att eviktionsdomen borde bilda *res iudicata* för säljaren, förklarligt: regressprocessens utgång är beroende på afgörandet af en rättsfråga, fullt identisk med ett rättsligt spörsmål, som bildat kärnpunkten äfven i eviktionsprocessen och i denna afgjorts². I själfva verket har också inom den hithörande litteraturen rättsgrunden för säljarens befogenhet att intervensera i denna process förts tillbaka på den omständigheten, att domen i densamma under vissa omständigheter bildade *res iudicata* för intervenienten³.

Det kan emellertid ej vara riktigt att härpå grunda säljarens interventionsbefogenhet. En nödvändig betingelse för att eviktionsdomen skulle kunna binda domaren i regressprocessen utgöres uppenbarligen först och främst däraf, att den i båda rättegångarne förekommande identiska rättsfrågan, huruvida evincenten eller säljaren i köpets ögonblick haft bättre rätt, blifvit rättskraftigt afgjord i eviktionsprocessen⁴. Det är emellertid otvif-

¹ Detta ord har — väl ganska oegentligt — bibehållits i lagen om köp och byte 1905 (se rubr. till 59 §).

² Jfr WALSMANN, Streig. Nebenintervention, s. 10.

³ Så WETZELL, System, 7 § n. 7—13, 47 § n. 32.

⁴ Att denna betingelse måste föreligga är ju själfklart, när man beaktar, att domens rättskraftiga verkan, vare sig att den är begränsad till parterna eller sträcker sig till tredjeman, går ut på att göra det i domen meddelade rättsskyddet effektivt för de förra.

velaktigt, att denna betingelse icke är för handen. Den berörda frågan omfattas i själfva verket icke af eviktionsdomens rättskraft. Efter den brukliga terminologien kunde man grunda detta påstående därmed, att domens rättskraft ej omfattar frågor rörande prejudiciella rättsförhållanden¹. Därmed är emellertid i själfva verket ej mycket sagdt till verklig förklaring af att spörsmålet angående evincentens eller säljarens bättre rätt ej omfattades af domens i eviktionsprocessen rättskraftiga verkan. Grunden härtill ligger i rättskraftens eget väsen. Vore det riktigt, hvad man länge ansett, att rättskraften innebure, att domen såsom en statens auktoritativa fastställelse fingerades vara med den materiella sanningen öfverensstämmande, så förfore man väl mest konsekvent, om man icke uteslöt afgörandet öfver en rättsfråga sådan som den föreliggande från att omfattas af rättskraften². Men rättskraften är ej ett uttryck för en teoretiserande rättskänsla³. Den har sin grund i det praktiska lifvets kraf på rättssäkerhet. Det rättsskydd, som domstolen genom domen har att meddela de rättssökande parterna, skulle vara af föga värde för dem, om de ej kunde räkna med att domens innehåll vore slutgiltigt. Detta är, kort antydt, synpunkten. Men däraf följer å andra sidan, att domstolens afgöranden ej böra omfattas af rättskraften i vidsträcktare mån, än som är erforderligt för att göra det meddelade rättsskyddet effektivt. Därmed är i själfva verket sagdt, att rättskraftens objektiva begränsning är helt och hållet underkastad samma normering som gränserna för rättskraften i subjektivt hänseende⁴. Också i förra hänseendet gäller det att söka åstadkomma en utkristallisering af det, som bör hänföras till partens rättsskyddsanspråk⁵. Hvad som faller utanför detta kan ej beröras af rättskraften. Därmed är det äfven klart, att eviktionsdomens rättskraft ej kan omfatta spörsmålet angående företrädet mellan evincentens och säljarens rätt. Ingenderas af parterna rättsskyddsanspråk i eviktionsprocessen omfattar jämväl en fastställelse af berörda förhållande. Föremål för parternas tvist har utgjorts af följande

¹ Jfr t. ex. WREDE, Civilprocessrätt II, s. 233 f.

² Jfr SAVIGNY, System VI, s. 350 ff.

³ BINDER, Rechtskraft, s. 2.

⁴ Jfr »Gränserna etc.», s. 50 ff.

⁵ Se s. 209 n. 2 in fine.

rättsfrågor: har köparen rätt att behålla det köpta, eller har klandraren såsom bättre berättigad till saken anspråk på att få densamma till sig utlämnad. Det är för denna rättsfrågas afgörande, som domstolens pröfning blifvit påkallad, och det är därför också blott denna fråga, med afseende å hvilken domstolen kan meddela rättsskydd i form af rättskraftig fastställelse. Klandraren har ej anhållit, att domstolen ville fastställa, att han vore bättre berättigad än säljaren. Han har ej något behof af att få föra en sådan talan. Detta framgår kanske tydligast däraf, att innebörden af hans talan ej kan vara beroende af hans vetskap om att svaranden köpt tvisteföremålet af tredjeman. Köparen åter, svaranden i rättegången, kan blott begära, att domstolen skall ogilla kärandens talan. Som grund anför han visserligen, att han köpt saken af tredjeman, som före honom varit ägare till densamma, men någon befogenhet att såsom svarande i eviktionsprocessen föra talan om fastställelse af denna säljarens rätt kan ej tillerkännas honom. Vål är det sant, att för den händelse evincentens talan af domstolen godkändes, det vore en verklig fördel för köparen med hänsyn till regressanspråket, om därvid rättskraftigt hade fastställts, att evincentens rätt vore bättre än säljarens. Men detta intresse kan ej grunda någon befogenhet för köparen att i klanderprocessen föra den ifrågavarande talan. Köparens talan såsom svarande i denna process måste till sitt innehåll helt och hållet bestämmas af evincentens talan. Köparen kan erhålla en talan, blott om och så vidt han riktar sig mot evincentens käromål. Gent emot detta kan i själfva verket processuellt afseende fästas blott vid köparens intresse af att få fastställt, att evincenten ej är befogad att utfå saken. Bifalles köparens talan härom, så måste han också vara fullkomligt nöjd. Godkännes åter evincentens anspråk, så visar det sig med hänsyn till köparens regressanspråk, såsom ofvan framhållits, vara förenligt med hans intresse att få fastställt, det evincenten i förhållande till säljaren varit den bättre berättigade. Ett verkligt rättsskyddsbehof i detta afseende föreligger också onekligen; men den talan, som härvid tillkommer köparen, måste han föra i en rättegång, hvari icke evincenten utan säljaren är *iustus contradictor*, nämligen i regressprocessen.

FRANCKE har velat göra gällande, att domen i eviktionsprocessen visserligen icke kunde bilda *res iudicata* emot säljaren

i den efterföljande regressprocessen men däremot till hans förmån kunde åberopas som bindande norm; m. a. o. att icke eviktionsdomen men väl en dom, som ogillat evincentens anspråk, bildade *res iudicata* i regressprocessen.

Att domen i klanderprocessen skulle ha en dylik partiell rättskraftig verkan, en rättskraft *secundum eventum litis*, i afseende å säljaren, kan ej erhålla något verkligt stöd. FRANCKE synes utan vidare vilja likställa antagandet, att säljaren till sin befrielse från köparens regresstalan blott behöfver åberopa en dom i klanderprocessen, som ogillat evincentens talan, med påståendet, att en dylik dom bildade *res iudicata* för säljaren. Beträffande nyss nämnda antagande kan det först synas, som om dess riktighet kunde dragas i tvifvelsmål. Vore eviktionsdom en nödvändig betingelse för uppkomsten af köparens regressanspråk, så borde säljaren i regressprocessen gifvetvis med framgång kunna hänvisa till den föregående processen, hvari klandret ogillats. Dock uppenbarligen ej därför, att domen i klanderprocessen bildade *res iudicata* till säljarens förmån, utan enär genom domen på klandrets ogiltighet en nödvändig förutsättning för regressanspråkets befogenhet uteslutits. Utgår man åter från att eviktionsdom ej utgör nödvändig betingelse för regressanspråket, så är ett dylikt resonemang uteslutet. Det är emellertid med denna utgångspunkt, som FRANCKE menar, att en hänvisning till domen i klanderprocessen vore tillräcklig för att befria säljaren från köparens regresstalan, en mening hvars riktighet, efter hvad FRANCKE själf framhåller, ej af någon betviflas. Det är ej heller vår afsikt att söka göra denna mening tvistig. Men det måste framhållas, att densamma ej kan vara riktig, om domens anförda verkan till säljarens förmån blott kan förklaras såsom en rättskraftig verkan *secundum eventum litis*. En för säljaren gynnsam dom i eviktionsprocessen kan otvifvelaktigt lika litet som en eviktionsdom ha betydelsen af *res iudicata* i regressprocessen. En dom, som ogillar evincentens talan mot köparen, innehåller i och för sig hvarken uttryckligen eller logiskt¹ något angående företrädet mellan säljarens och evincentens rätt. Såsom prejudicialfråga torde detta visserligen i regeln ha bedömts af domstolen men omfattas såsom sådan enligt det föregående ej ens af rätts-

¹ Jfr däremot t. ex. ofvan s. 209 vid n. 1.

kraften hos domen i klanderprocessen. Härefter är det öfverflödigt att särskildt framhålla, att det i rättegången meddelade rättsskyddet ej för sin effektivitet kan fordra, att domen bildar *res iudicata* för säljaren¹.

¹ FRANCKE har äfven i annat sammanhang framhållit åtskilliga fall, hvori domen enligt hans mening vore verksam för men icke mot tredje man, Nebenparteien, s. 42 f. Ett principuttalande i samma riktning återfinnes hos FISCHER i J. J. Bd 40 s. 167 f.: »Gewöhnlich stellt man mit der Frage der Wirkung des Urtheils gegen Dritte die Frage seiner Wirkung für Dritte ganz gleich und geht davon aus, dass in allen Fällen, in denen eine Wirkung für Dritte verordnet ist, auch eine Wirkung gegen Dritte anzunehmen sei und umgekehrt. Thatsächlich liegen die Fälle wesentlich verschieden Die Wirkung eines unrichtigen Urtheils gegen einen Dritten enthält eine so krasse Ungerechtigkeit, weil sie eine nicht zugezogene Person trifft. Die Wirkung für einen Dritten trifft dagegen die unterlegene Partei, welche, wenn sie sich des eventuellen Eintritts dieser Wirkung bewusst war, durchaus sich in der Lage befand, auch in dieser Richtung ihre Rechte wahrzunehmen. Deshalb lässt es sich viel eher rechtfertigen, einer Entscheidung Rechtskraft für Dritte zu geben, als ihr solche gegen Dritte zuzuerkennen. Immerhin verlangt aber die prozessualische Ordnung, dass regelmässig auch für Dritte keine Rechtskraft eintritt». — Med fullt fog framhåller häremot WACH, Zur Lehre von der Rechtskraft. Drei Rechtgutachten von WACH und LABAND, Lpz. 1899, s. 65, att tviflet på den rättskraftiga domens materiella riktighet vore »der unzulässige Widerspruch gegen die Rechtskraft». Jfr MENDELSON-BARTHOLDY, Grenzen der Rechtskraft, s. 344. WACH fasthåller vid att rättskraften i princip verkar både »pro et contra», s. 80, och MENDELSON drager energiskt i härnad mot antagandet af en rättskraft »secundum eventum litis», s. 332 ff. Härmed torde för öfrigt den härskande uppfattningen öfverensstämma. Se särskildt HELLWIG, Anspruch und Klagerecht, s. 167; Rechtskraft, s. 23 n. 62, s. 87 f. och s. 486 f. — Vi ha på annat ställe, »Gränserna etc.», s. 59 n. 3, antydtt, att man med vår uppfattning angående regeln för rättskraftens subjektiva begränsning kommer till samma resultat. I anslutning härtill må följande framhållas. Med vår utgångspunkt kan det väl ej — såsom af nu nämnda författare antages — sägas ligga i rättskraftens väsen, att den verkade »pro et contra». Det är ju behovet af rättskraftens utvidgning för effektiviteten af det parterna meddelade rättsskyddet, som i hvarje fall bör vara afgörande. Man torde dock såsom regel kunna påstå, att, om effektiviteten af det rättsskydd, som skall meddelas genom en dom, som bifaller kärandens talan, fordrar, att domen bildar *res iudicata* för tredje man, så måste det motsvarande gälla med afseende å en dom, som utfaller till svarandens förmån; detta därför att svarandens talan till sitt innehåll måste bestämmas af motpartens. Om emellertid t. ex. domen i konkursboets (riktigare borgenärsföreningens) rättegång med tredje man med hänsyn till behovet af ett effektivt rättsskydd för part kanske blott måste sägas bilda *res iudicata* mot gäldenären men icke för honom (jfr ofvan s. 244), så kan detta på grund af undantagsnaturen

För att den ifrågavarande domen skall erhålla den antagna stora betydelsen för säljaren måste en annan grund än domens rättskraft kunna åberopas. En dylik grund ligger också påtaglig och nära till hands. När evincentens anspråk mot köparen

hos förhållandet mellan »konkursboets» och gäldenärens rätt icke jäfva riktigheten af det sagda såsom regel; liknande, om man antog, att domen i processen mellan borgenären och gäldenären bildade *res iudicata* angående skuldens existens för men icke mot löftesmannen (jfr ofvan s. 254). — Också WACH medgifver, att rättskraften gent emot tredjeman af särskilda skäl kunde inskränkas, men blott till hans förmån. Ett eklatant bevis härför utgjordes af »die rechtskräftige Abweisung eines Konkursgläubigers im Feststellungsprozess, den er mit einem der mehreren bestreitenden Kolliquidanten oder dem Konkursverwalter geführt hat. Dieses Urteil wirkt zu Gunsten der nicht mitbeklagten Interessenten, dagegen der Sieg des Klägers nicht zu ihren Ungunsten». Och den särskilda grunden härtill vore, »dass der Konkursgläubiger nicht gegenüber dem einen anerkannt, gegenüber dem anderen ausgeschlossen sein kann und eine Vertretungsbefugnis des einzelnen Kolliquidanten im Verhältnis zu den übrigen, welche die Forderung bestritten haben, nicht besteht, also alle besiegt werden müssen, wenn die angemeldete Forderung von mehreren bestritten ist, während andererseits sie dann schon ausgeschlossen ist, wenn sie auch nur einem Bestreitenden gegenüber nicht festgestellt werden konnte», Rechtsgutachten, s. 80. Jfr WACH, Handbuch I, s. 623. (Se, angående skillnaden mellan den svenska och tyska proceduren, antydningen ofvan s. 229 n. 2.) Emot den af WACH framhållna grunden till domens fördelaktiga betydelse för kolliquidant kan väl näppeligen någon invändning framställas; se dock däremot MENDEL-SOHN-BARTHOLDY a. a. s. 339 vid n. 1. Men den anförda grunden torde dock ganska tydligt gifva vid handen, att domens verkan för tredjeman ej består däri, att densamma bildade *res iudicata* för honom, trots ordalagen i 147 § i Tysklands K. O. Förhållandet är följande. För att tillerkännas deltaganspråk i konkursen måste borgenärspretendenten få sin tvistiga fordran fastställd gent emot hvar och en som emot densamma framställt jäf. På grund af de konkursrättsliga förhållandenas natur (jfr 144 § K. O.; WACH, Rechtsgutachten, s. 18; HELLWIG, Rechtskraft, s. 26; PETERSEN-KLEINFELLER, Konkursordnung, 147 §, anm. 1) är borgenären, så snart han ej lyckats genomdrifva en jäfsanmärkning mot den tvistiga fordran, definitivt utesluten från deltagande i konkursen. Har han alltså misslyckats i fastställelseprocessen mot den jäfvande A, så är det ändamålslost, att han efteråt vänder sig mot B. Denne hänvisar blott till den förra domen. Men han kan ej stödja sig därpå, att denna nu bildade *res iudicata* för honom: äfven om domsnormen vore af det innehåll, att den kunde vara bindande för domaren i afseende å den rättsfråga, som nu skall afgöras, så kan effektiviteten af det rättsskydd, som meddelats A, ingalunda fordra detta. Domens verkan mellan A och hans motpat gör tillfyllest. På grund af denna är det definitivt uteslutet för borgenärspretendenten att gent emot A få fastställt fordringen, alltså att åstadkomma en nödvändig betingelse för att få sig ett deltaganspråk tillerkänt. Det är denna domens verkan för A, som nu af B

ogillats af domstolen, är denne fullt säkrad mot ytterligare vindikationsanspråk från den förres sida, hvars förnyade talan mot köparen — såvidt ej till äfventyrs en ny grund kunde åberopas för densamma — kommer att resultera i ett afvisande utan pröfning. Alldeles samma öde måste emellertid äfven vederfaras den talan, som köparen trots den för honom gynnsamma utgången af eviktionsprocessen i sin öfvertygelse om denna utgångs materiella oriktighet skull vilja föra emot säljaren och grunda på evincentens bättre rätt till det köpta. Genom en hänvisning till den förra domen ådagalägger säljaren nämligen till fullo, att köparens talan mot honom är obefogad, att han ej alls har något behof af att i en regressprocess erhålla rättsskydd gent emot säljaren, att alltså en nödvändig betingelse för det af köparen gällande gjorda rättsskyddsanspråket saknas ¹.

Då sålunda säljaren, i den händelse köparen vinner i klanderprocessen, ej längre kan befara någon regressprocess, så är det ju påtagligt, att han har ett betydande intresse af att domen i denna process kommer att gå evincenten emot. Frågan är emellertid, om detta hans intresse kan erkännas vara interventionsgrundande. Det har ju å andra sidan visat sig, att rättskraften af eviktionsdomen — utan hvilken senare regressanspråket ju för öfrigt med vår utgångspunkt vore möjligt — ej kan utsträckas till säljaren och således ej göra sig gällande i regressprocessen. Man får alltså icke — såsom MAXEN säger — förbise, att, om köparen skulle förlora i eviktionsprocessen, så vore säljarens ställning rättsligen alldeles sådan som och icke ett spår sämre, än om denna process icke hade föregått regressprocessen. Vare sig ej någon klandertalan förts mot köparen eller

åberopas. För B erhåller domen på grund af sin slutgiltighet betydelsen af ett rättsfaktum, som definitivt hindrar uppkomsten af ett deltaganspråk för borgenärspretendenten. Jfr MENDELSON-BARTHOLDY a. a. s. 338 särsk. n. 1 och HELLWIG, Rechtskraft, s. 26; Lehrbuch II, s. 488 n. 70. Annorlunda JAEGER, Kommentar, 147 §, anm. 1.

¹ Jämväl afvisandet af evincentens förnyade vindikationstalan har sin grund i frånvaron af ett såsom rättmätigt erkänt intresse af rättsskydd. Frånvaron af dylikt intresse hos evincenten beror därpå, att han redan fått sin talan pröfvad och afgjord. Se »Gränserna etc.» s. 22 n. 1 in fine. Bristen i rättsskyddsbehof å köparens sida i afseende å en regresstalan mot säljaren beror uppenbarligen i sista hand också just på att evincenten redan fått sin talan mot köparen bedömd och ogillad.

sådan talan bifallits, måste det i regressprocessen själfständigt utredas och afgöras, huruvida förutsättningarna för regressanspråket existera, äfven sådana, hvilkas befintlighet redan fastställts i en föregående klanderprocess.

Häraf sluter nu samme författare, att det ej kan råda något tvifvel om att interventionsbefogenheten icke kan vara den regresspliktige gifven *um ihm Gelegenheit zu gewähren, durch active Be-theiligung am Prozesse des Regressberechtigten mit dem Dritten drohenden rechtlichen Nachtheil von sich abzuwenden, weil ihm von jenem Prozesse, auch wenn derselbe mit einer Niederlage des Regressberechtigten endet, rechtlicher Nachtheil nicht drohet.* — Wenn dennoch, was nicht bestritten werden kann, dem Regresspflichtigen die Intervention nicht¹ gestattet ist, so muss das deshalb geschehen sein, *um ihm Gelegenheit zu geben, durch Mitherbeiführung des Sieges des Regressberechtigten sich diejenige günstige Lage zu verschaffen, in welche er, wie oben gezeigt, durch den Sieg des Regressberechtigten versetzt wird*². För ögonblicket må blott betonas, att den rationella grunden till den regresspliktiges interventionsbefogenhet härmed ej af MAXEN kan vara riktigt angifven. Af vår föregående utredning för interventionsgrundens bestämmande framgår ju, att interventionsbefogenhet blott kan tillerkännas tredjeman för att afvärja en utgång af processen, som skulle medföra ett menligt inflytande på hans rättsliga ställning³.

Den betydelse i afseende å tredjemans regressplikt, som nu af MAXEN tillagts den regressprocessen föregående rättegången framhålles äfven af SCHULTZE, hvilken betecknar densamma såsom negativ *insofern im Fall des Sieges der Hauptpartei die Möglichkeit eines Regressanspruches ganz fort fällt, weil eine thatsächliche Voraussetzung desselben, nämlich die, dass der eventuell Regressberechtigte Das nicht hat, dessen Haben der Regresspflichtige ihm zu prästiren hat, überhaupt nicht eintritt*⁴. I afseende härå må blott den anmärkning göras, att det ej kan betecknas såsom logiskt riktigt att utan vidare påstå, det med den regressberättigades seger i den föregående processen en nödvändig förutsättning

¹ Detta ords tillkomst beror uppenbarligen på tryckfel.

² MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 392 f.

³ Se nedan s. 284 ff.

⁴ SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 36.

för regressanspråket fallit bort¹. I senare *gemeines Recht* utgjorde dom på den regressberättigades förlust i en regressprocessen föregående rättegång lika litet någon förutsättning för regressanspråkets uppkomst i eviktionsfallet som i öfriga regressfall. Hvad SCHULTZE menar är emellertid klart, nämligen att — för att återgå till eviktionsfallet — säljaren i regressprocessen till sin omedelbara befrielse från köparens regresstalan kunde, såsom nyss utredts, åberopa domen på klandrets ogillande.

SCHULTZE torde emellertid hafva funnit, att denna negativa betydelse af den föregående processen för den regresspliktige ej vore tillräcklig att grunda hans interventionsbefogenhet. I hvarje fall tillskrifver SCHULTZE eviktionsdomen jämväl ett positivt inflytande på säljarens regressplikt. Han resonerar därvid på följande sätt. I fall klandrarens talan mot köparen skulle godkännas, så vore visserligen därför regressanspråket ännu icke grundadt. Han medgifver, att i eviktionsdomen ingalunda gentemot säljaren rättskraftigt fastställts, att köparen i kraft af objektiv rätt icke hade, hvad han på grund af sitt rättsförhållande till säljaren borde ha. Gentemot säljaren stode i och med eviktionsdomen blott fast, att köparen i kraft af domstolens afgörande icke hade, hvad han borde ha. Men, fortsätter nu SCHULTZE, då hvarje afgörande af en domstol *prima facie* också vore ett rättsligen grundadt. d. v. s. riktigt afgörande, så talade presumptionen för att den regressberättigade i kraft af (objektiv) rätt icke hade, hvad han i kraft af domstols afgörande icke hade. Genom eviktionsdomen blefve alltså gent emot säljaren *prima facie* bevisadt, att köparen *kraft Rechts* måste utlämna saken. Ehuru domen ej rättskraftigt fastställt något emot säljaren, vore den dock alltid ett bevismedel för tillvaron af en del af den regressanspråket betingande faktiska grunden, ett bevismedel som försatte säljaren i det nya läget, att han måste söka förtaga dess verkan genom motbevisning. Eviktionsdomen hade sålunda det menliga inflytande å säljarens rättsliga ställning, att denna försämrades med hänsyn till hans bevisskyldighet².

¹ Jfr emellertid nedan angående WACH.

² SCHULTZE i Z. f. C. Bd 2 s. 36 f. Domens inverkan på tredjemans rättsliga ställning med hänsyn till hans bevisskyldighet utgör enligt SCHULTZE interventionsgrund i allmänhet, icke blott i regressfallen; jfr ofvan s. 19 n. 1 in fine. — I afseende å de senare ansluter sig FRANCKE, Nebenparteien,

Hvad SCHULTZE här betecknar såsom bevismedel torde rätteligen böra utmärkas med ordet bevisgrund¹. Med det förre afse vi ju de yttre medel, hvarigenom bevisgrunderna bringas till domarens kännedom. Åsyftade SCHULTZE en dylik egenskap hos eviktionsdomen, så skulle väl innebörden af hans resonemang vara, att denna såsom en skriftlig urkund till domaren i regressprocessen förmedlade de bevisgrunder, hvarpå förut domaren i klanderprocessen stödt sig². Det är emellertid klart, att SCHULTZE ej åsyftar någon dylik egenskap hos domen. Skall det ligga någon mening i teorien om eviktionsdomens inverkan på säljarens rättsliga ställning med hänsyn till bevisskyldigheten i regressprocessen, så måste domen själf uppfattas såsom en bevisgrund, d. v. s. domaren i regressprocessen skulle enligt denna teori af den omständigheten, att ett afgörande af domstol förelåg, att tredjeman trots köpet haft rätt till det köpta, känna sig juridiskt öfvertygad om att det verkligen förhölle sig så, tills hans öfvertygelse härom rubbats genom motbevisning från säljarens sida. Emot denna teori torde det nu vara befogadt att anföra följande.

Vore domaren i regressprocessen nödgad att ovillkorligen behandla eviktionsdomen såsom materiellt riktig, så innebure detta, att denna dom hade rättskraftig verkan emot säljaren i regressprocessen. Att så ej kan vara fallet medgifves ju uttryckligen af SCHULTZE. När icke förty innebörden af hans lära är, att domaren i regressprocessen måste vara öfvertygad, att rättsförhållandet verkligen gestaltar sig i enlighet med eviktionsdomen, tills motsatsen bevisats, så har han enligt vårt förmenande underskattat betydelsen af den motsats, som består

s. 59, till SCHULTZE. — SEUFFERT, 66 § anm. 2 c, finner i vissa fall äfvenledes, att interventionsgrunden utgjordes däraf att »die Entscheidung zwar nicht als rechtskräftiges Urtheil für oder gegen den Nebenintervenienten wirkt, aber doch im Verhältnisse zwischen dem Nebenintervenienten und dem Gegner der unterstützten Partei als Beweisgrund benützt werden kann». Liknande KROLL, Klage und Einrede, s. 172, och HANGEN, Fälle der notwendigen Streitgenossenschaft, Lahr 1895, s. 68.

¹ Så äfven FRANCKE, Nebenparteien, s. 19; jfr samma förf. s. 59 och SEUFFERT a. st.

² Såsom sådant bevismedel torde för öfrigt icke själfva domen komma ifråga utan blott grundvalen för densamma (i vår rätt närmast protokollen från de domen föregående förhandlingarna). Se WACH, Handbuch I, s. 629; SKEDL, Civilprozessrecht I, s. 362 n. 19.

däri, att en dom har och en annan dom icke har rättskraftig verkan gentemot tredjeman. Ett domstolens afgörande kan vara antingen riktigt eller oriktigt. Konsekvenserna af den ovisshet angående afgörandets riktighet, som alltid måste vidlåda domen, undanröddas just och blott genom rättskraften ¹. Men däraf följer också, att, så snart rättskraftsmomentet faller bort, så måste äfven ovissheten angående domens riktighet i högre eller lägre grad göra sig gällande. Beträffande graden af denna ovisshet kan ej någon bestämd regel gifvas. Den växlar med de olika konkreta fallen (icke med de olika rättsförhållanden, som genom domen afgjorts) från ett maximum till ett minimum. Det sagda måste gifvetvis äfven gälla eviktionsdomen. Låter man domaren i regressprocessen ovillkorligen känna sig bunden af eviktionsdomen, tills dennas materiella oriktighet lagts i dagen, så tilldelar man därmed eviktionsdomen såsom sådan en alldeles särskild verkan i samma riktning som rättskraften men svagare än denna. Härför saknas all grund ².

Det kan gifvetvis, och kanske i regeln, inträffa, att domaren i regressprocessen känner sig fullt öfvertygad om eviktionsdomens materiella riktighet. Men det är lika gifvet, att det kan inträffa, att han icke gör det. Det är tydligt nog, att reglerna angående parternas bevisskyldighet i regressprocessen i ena och andra fallet

¹ Jfr HUSBERG, Rättskraft, s. 4 ff.

² Jfr framför allt MENDELSON-BARTHOLDY s. 365 f.: »Wenn das Gesetz eine praesumptio iuris et de iure aufstellt, so ist nicht gesagt, dass in Ausnahmefällen, in denen dieselbe nicht zur Wirkung gelangt, von selbst eine einfache praesumptio iuris tantum übrig bleibt, in Kraft ist. Durch die Rechtskraft wird nicht eine dem Urteil schon innewohnende Kraft der Wahrheit oder Richtigkeit der Möglichkeit des Gegenbeweises entrückt, und damit sozusagen gesteigert, sondern es wird dem Urteil eine ganz neue Eigenschaft verliehen. Ist das Urteil nicht rechtskräftig, so sprechen in der That alle jene Möglichkeiten absoluter Unrichtigkeit gegen dasselbe, welche man — mit Unrecht — gegen die Wirkung des rechtskräftigen Urteils auf Dritte geltend gemacht hat: der Richter kann irren, die Parteien können gemäss der Verhandlungsmaxime das Ergebnis fälschen, das Urteil kann auf Prozessfehlern, auf Versäumnis ruhen, und so weiter. Alle derartigen möglichen Mängel des Urteils sind durch die Rechtskraft getilgt, weil sie gesetzliche praesumptio iuris et de iure ist; das ist die Beweiskraft nicht.» Emot MENDELSON har i denna punkt ganska skarpt polemiserats af KRÜCKMANN i Z. f. C. Bd 30 s. 221 ff. Det förefaller, som om KRÜCKMANN ej rätt uppfattat innebörden af MENDELSONS angrepp på SCHULTZES teori.

ej få skilja sig åt. Dessa regler utgöras af vissa objektiva rättsnormer, hvilka ej kunna påverkas af domarens subjektiva uppfattning i det konkreta fallet. När det sägs, att domaren i regressprocessen kanske i regeln skall känna sig öfvertygad om eviktionsdomens riktighet, så är detta något, som ej har med bevisskyldigheten att göra utan rör spørgsmålet om bevispröfningen. Med den fria bevispröfningens system innebär detta dock principiellt icke, att eviktionsdomen för domaren i regressprocessen skulle kunna utgöra en bevisgrund af större eller mindre betydelse, utan det innebär, att domaren i regressprocessen efter själfständig pröfning af det processmaterial, som förebragts i eviktionsprocessen, kommit till samma visshet som domaren i denna. Det är således ej själfva eviktionsdomen, som öfvertygat domaren, utan det processmaterial, som i densamma förebragts. En annan sak är, att domaren i regressprocessen i sin mänskliga ofullkomlighet kan vid pröfningen af detta processmaterial suggereras af den dom på grundvalen af detsamma, som redan fällts af en annan kanske särskildt skicklig domare eller af honom själf i den föregående eviktionsprocessen. På detta sätt kan eviktionsdomen praktiskt taget komma att spela samma roll, som om den själf utgjort bevisgrund. Såsom sådan får den dock rättsligen under inga omständigheter uppfattas. Det måste sägas innebära något emot rättsnormen för en domares ämbetsplikt stridande, om han i sitt afgörande skulle rätta sig efter en annan domares dom utan att genom rättskraften vara därtill tvungen. Ett uttryck härför innehålles bl. a. i 23: 5 R. B. Principen måste gifvetvis äfven gälla förhållandet mellan domare i olika domstolar och det icke blott i ett rättssystem, i afseende å bevispröfningen sådant som det svenska, utan äfven i ett rättssystem med friare bevispröfning ¹.

Det sagda gifver vid handen, att eviktionsdomens antydda inverkan på domarens i regressprocessen öfvertygelse ej kan grunda någon befogenhet för säljaren att intervenera i klanderprocessen. En dylik domens verkan kan ej sägas beröra säljarens rättsliga ställning ².

¹ Jfr WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 141.

² »Die blosse Befürchtung, der Richter könne auf eine infolge des Verhaltens der Partei im ersten Prozess unrichtige Entscheidung desselben Rücksicht nehmen, kann niemals ein rechtliches Interesse zur Nebeninter-

När MAXEN vill grunda interventionsbefogenheten i eviktions- och andra regressfall därmed, att den regresspliktige genom att bidraga till den regressberättigades seger i processen med tredje man kunde förskaffa sig en särskildt gynnsam ställning ¹, så kan denna formulering, såsom redan antyddes, ej vara ett korrekt uttryck för interventionsgrunden. Kunde man blott finna, att t. ex. eviktionsprocessen eventuellt medförde ett fördelaktigare rättsläge för säljaren, men däremot icke, att samma process genom sin utgång kunde åstadkomma en menlig inverkan å hans ställning, så måste man äfven följdriktigt göra gällande, att säljaren öfver hufvud taget icke kunde förlänas befogenhet att intervensera i eviktionsprocessen. Detta framgår af den förestående utredningen angående interventionsgrunden, hvilken gifvit vid handen, att interventionsinstitutet bör uppfattas såsom en neutraliserande faktor vid kollision mellan tvenne intressesfärer ². I förevarande afseende har WACH alltså slagit in i rätt riktning, när han beträffande interventionsgrunden i regressfallen säger, att det i själfva verket ej heller här gällde något annat än att söka afvända ett för intervenienten ogynnsamt faktiskt moment: det faktum, som t. ex. i eviktionsfallen ligger däri, att saken frångivits köparen. Ty, fortsätter emellertid WACH, låt vara att detta faktum ej fullständigt bildade grunden för regressanspråket, så utgjorde det dock alltid ett och det viktigaste momentet i grunden för detsamma, och vore faran för en oemotståndlig regress nära, hvaremot, om evincenten sloges tillbaka, den faktiska förutsättningen för regressen saknades ³. Den af WACH förebragta motiveringen torde dock i dess föreliggande formulering ej kunna sägas jäfva befogenheten af MAXENS ofvan anförda

vention des Dritten im ersten Prozess begründen», WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 141. — Se emot SCHULTZES lära — utom MENDELSON och WALSMANN — WACH, Handbuch I, s. 629; SKEDI, Civilprozessrecht I, s. 362 n. 19. Se dessutom t. ex. HELLWIG, Lehrbuch II., s. 487 n. 65. — Med en helt annan utgångspunkt än SCHULTZE talar PFIZER, Das Urteil und seine Surrogate etc. i GRUCHOTS Beiträge Bd 35 (årg. 1891) s. 281—326, särskildt s. 283—294, om domens beviskraftiga verkan. Med hänsyn till denne författares uppfattning om rättskraftens väsen kunna vi här afstå från en redogörelse för och polemik emot hans åsikt.

¹ Se ofvan sid. 279.

² Se ofvan särskildt s. 150 ff.; jfr s. 171 n. 3.

³ WACH, Handbuch I, s. 629.

synpunkter, enligt hvilka eviktionsdomen ej gjorde säljarens rättsliga ställning sämre, än den var före processens början, och sålunda ändamålet med interventionen måste sägas vara att åstadkomma en gynnsammare ställning för säljaren, än han hade vid denna tidpunkt.

Likväl anse vi det ej vara tvifvelaktigt, att WACH riktigt karakteriserat interventionsgrunden i regressfallen, när han låter intervenientens deltagande i rättegången gå ut på att söka afvända ett för honom ogynnsamt faktiskt moment. I själfva verket är nämligen detta af rättslig betydelse. Säljarens rättsläge i förhållande till köparen blir försämradt därigenom, att klanderprocessen slutar med eviktionsdom. Detta framstår klart, om man blott anställer en befogad jämförelse af rättsförhållandet mellan säljaren och köparen före och efter eviktionsdomen. Man har ej rätt att anställa jämförelsen på följande sätt. Å ena sidan: köparen riktar utan föregående klanderprocess och alltså utan föregående eviktionsdom ett regressanspråk mot säljaren. Å andra sidan: köparen riktar först efter eviktionsdom ett regressanspråk mot säljaren. Det är blott vid en sådan jämförelse, som man kan argumentera på följande sätt: enär denna dom ej utgör en nödvändig betingelse för regressanspråket, ej bildar *res iudicata* i regressprocessen och ej håller utöfvar någon beviskraft i denna process, utan köparen fastnär trots eviktionsdomen är skyldig att prestera alldeles lika mycket utredning, som om någon eviktionsdom ej fallit, så kan denna dom ej påstås ha haft något menligt inflytande för säljarens rätt och därför ej heller säljarens interventionsintresse anses vara grundadt på någon dylik domens verkan.

Det är nu tvärtom gifvet, att man vid den ifrågavarande jämförelsen ej har något att skaffa med säljarens ställning i en regressprocess, som ej föregåtts af klanderprocess. Spörsmålet, huruvida säljaren bör vara befogad att intervenera, måste ju alltid uppställas med hänsyn till en klanderprocess emot köparen. Kommer sådan ej till stånd, så kan ej heller interventionsfrågan komma upp. Härutaf följer att man för att finna svaret på frågan, om säljaren bör tillerkännas befogenhet att intervenera i klanderprocessen, har att utreda, hvilken verkan eviktionsdomen åstadkommer för säljarens ställning, sådan denna artar sig, efter det att klanderprocessen anhängiggjorts. Denna

verkan framgår af skillnaden mellan säljarens ställning, å ena sidan i den händelse eviktionsdom faller, och å andra sidan om detta ej blir fallet, d. v. s. om klanderprocessen utmynnar i en dom, hvarigenom evincentens talan mot köparen ogillas. I senare fallet har säljaren blifvit definitivt befriad från köparens regresstalan i anledning af evincentens framställda anspråk¹. Slutar åter klanderprocessen med eviktionsdom, så måste säljarens ställning till köparen sägas karakteriseras däraf, att det, minst sagdt, är oafgjordt, huruvida icke den senares regresstalan mot den förre i anledning af evincentens bättre rätt vore befogad. Eviktionsdomens effekt i afseende å säljarens rätt kan således i själfva verket sägas vara den, att i stället för regresstalans definitiva obefogenhet inträder dess möjliga befogenhet, eller m. a. o. att eviktionsdomen utgör ett af de nödvändiga fakta, som bilda grundvalen för regressansspråkets befogenhet. När MAXEN påstår, att en eviktionsdom ej är nödvändig för regressansspråket, så kan detta, efter hvad vi sett i det föregående, vara fullt riktigt. Men MAXENS fel — betydande i sina verkningar² — ligger däri, att han tagit denna sats till utgångspunkt för interventionsgrundens bedömande. MAXEN åsyftar den allmänna obegränsade grunden för regressansspråket, den grund, som består däri, att säljaren öfver hufvud taget ej haft äganderätt till den sak, som han sålt. Blott grunden, så fattad, kan också afses, när eviktionsdomen säges icke utgöra en nödvändig betingelse för regressansspråket. Därför blir emellertid MAXENS påstående fullkomligt irrelevant, när det gäller att afgöra angående säljarens interventionsbefogenhet i klanderprocessen. I afseende härå spelar det blott roll, huruvida eviktionsdom är nödvändig eller icke för befogenheten af den regresstalan, som köparen efter klanderprocess gör gällande under åboropande af att evincenten vore berättigad att utfå den köpta saken. Det är blott med hänsyn till regressansspråket, så grundadt, som interventionen skall äga rum och som i anledning däraf interventionsintresset bör bedömas. WACHS ofvan anförda motivering är därför också åtminstone med hänsyn till sin formulering vilseledande, enär det af densamma ej framgår, att det vore regressansspråket med den sålunda

¹ Se härom ofvan s. 277 f.

² Se nästa afd.

begränsade grunden, hvilket fordrade eviktionsdom såsom en nödvändig faktisk betingelse för sin uppkomst.

Det sagda gifver alltså vid handen, att domen i de s. k. regressfallen äfven enligt gällande svensk rätt har rättskonstituerande verkan, *Tatbestandswirkung*, å tredjemans rätt, att interventionsgrund i egentlig mening sålunda är förhanden samt att densamma i själfva verket gestaltar sig alldeles sådan, som den framträdde i de typiska regressfallen enligt 1734 års lag.

Bortsedt från de fall, i hvilka interventionsgrunden utgöres däraf att domen bildar *res iudicata* för tredjeman, har nu den förestående utredningen gifvit vid handen, att den rättskränkning, som hotar tredjeman genom »interventionsprocessen», måste bestå däri, att hans materiella rättsställning förändras till det sämre. Också om den rätt (resp. frihet från förpliktelse), hvars värnande i yttersta hand med interventionen åsyftas, ej omedelbart påverkas af domen utan blott råkar i fara, så får man därför ej förbise, att denna fara i själfva verket alltid åstadkommes just därigenom, att en ny rättslig situation, alltså en rättsförändring, af menlig beskaffenhet uppstått i och med domen. I teorien angående interventionsgrunden kommer därigenom det ofvan s. 153 sagda angående farans betydelse faktiskt ej att spela någon roll.

Följande rättsfall, i interventionsafseende af ett visst intresse, har just nu omedelbart före tryckningen kommit till vår kännedom. L har såsom löftesman iubetalt G:s skuld till en viss bank. L vänder sig med regressprocess vid Stockholms RR. mot G och anmodar banken att i rättegången intervenera. G bestrider anspråket, anförande, att han visserligen tecknat sitt namn som försträckningstagare å skuldebrevet, men att emellertid icke han utan T utan G:s fullmakt utkvitterat försträckningssumman, som icke på något sätt kommit G till godo. I enlighet härmed ogillas L:s talan, och domen vinner laga kraft. Banken har ej anmält sig som intervenient. L har emellertid efter utslaget vändt sig mot banken med yrkande att återfå hvad han, utan att sålunda i själfva verket hafva varit därtill förpliktad, utgifvit till banken. Det är ostridigt, att T och icke G utkvitterat försträckningssumman. Sådant är för närvarande läget. Är den laga kraftvunna domen bindande i den pågående

processen? Den omständigheten, att L anmodat banken intervenera, är utan betydelse för denna fråga. Dylik verkan torde litisdenuntiationen hafva i fall, som afses i 11: 1 J. B. (se härom ABRAHAMSSON, anf. ofvan s. 262) äfvensom i 13: 2 Ä. B. I brist på positiva regler kan man ej våga antaga en dylik verkan i andra fall. Gifvet är dessutom, att någonsådan rättsverkan ej kan tilläggas en anmodan åt tredjeman att intervenera, i den händelse han saknar interventionsbefogenhet. Huru härmed förhåller sig i fallet i fråga skall nu undersökas. Klart är att domen, som ogillat L:s talan mot G, ej kan utöfva någon rättsgestaltande verkan, *Tatbestandswirkung*, för banken. Det kan blott vara fråga, huruvida den bildar *res iudicata* för banken eller icke. Detta spörsmål synes verkligen med något fog kunna uppställas: i processen mot G har fastställts, att denne icke vore L:s gäldenär, enär han icke varit bankens gäldenär. I den pågående processen skall det senare, huruvida G varit bankens gäldenär eller icke, just afgöras. Emellertid är det att märka, att, ehuru det i den förra rättegången i viss mån måste sägas vara fastställdt, att G icke varit bankens gäldenär, så har denna fastställelse ej blifvit föremål för rättskraften af domen i denna rättegång: L:s talan går blott ut på att få fastställdt, att G är L:s gäldenär, icke att han varit bankens. I enlighet härmed kan G:s talan blott innefatta en fastställelse, att han icke på angifven grund vore förpliktad gent emot L, däremot icke, att han icke varit bankens gäldenär (jfr ofvan s. 272 ff., s. 209 n. 2). I anledning häraf hade banken icke heller kunnat åberopa domens rättskraftiga verkan såsom interventionsgrund. Interventionsbefogenhet har sålunda ej varit för handen¹. Af hvad som nu

¹ Att man emellertid i vår domstolspraxis skulle vara böjd att konstatera interventionsbefogenhet, torde kunna förmodas. »Saken» synes ju röra banken eller dess rätt (18: 1 R. B.). Från praktisk synpunkt kan väl också näppeligen någon invändning häremot framställas: dylika »gränsfall» äro fåtaliga, och banken skulle onekligen kunna ha bidragit till utredningen i målet. Hade banken verkligen uppträdt som intervenient, hade domen blifvit bindande mot honom (se härom nedan). Den af WACH framhållna synpunkten borde alltså här leda till antagande af interventionsbefogenhet (se ofvan s. 150 n. 2). Emellertid torde fallet i fråga ej kunna hänföras till någon af honom anförd kategori af interventionsfall. — På tal om domens rättskraft skola här ytterligare några antydningar göras i anledning af de förtydliganden och modifieringar som efter vårt publicerande af »Gränserna etc.» framhållits af WREDE, Civilprocessrätt II, senare uppl. (1912); jfr äfven GRANFELTS kritik af »Gränserna etc.» i J. F. T 1912. Bådadera ha först omedelbart före

anförts framgår äfven att L:s talan också mot banken möjligen kommer att ogillas, nämligen i den händelse den senare skall lyckas förebringa utredning om att försträckningssumman likväl uppburits tryckningen kommit till vår kännedom. WREDE betonar här uttryckligen, att domens verkan ej är rent processuell i den mening, att rättskraften icke skulle sträcka sig till det materiella rättsförhållandet mellan parterna, utan blott innebära en bundenhet för domstolen, s. 234 n. 7; jfr »Gränserna etc.» s. 9—16. I afseende å rättskraftens subjektiva begränsning ansluter han sig liksom FREY, Skiljemannainstitutet s. 50 ff., till MENDELSONS lära om rättskraftens absoluta verkan, s. 245 ff. Vi ha visat ohållbarheten af MENDELSONS argumentering (»Gränserna etc.» s. 45 ff.) äfvensom å ena sidan medgifvit, att läran om rättskraftens absoluta natur vore en enkel och nödvändig konsekvens af uppfattningen om rättskraftens konstitutiva verkan (»Gränserna etc.» s. 27 med n. 4 och s. 47), men å andra sidan framhållit, att rättskraftens absoluta verkan vore oförenlig med åsikten, att rättskraften saknade rättsbildande effekt (»Gränserna etc.», s. 45 f. och 47 ff.). Beaktar man det i »Gränserna etc.», s. 20—22, sagda så synes oss, att ett fasthållande vid uppfattningen om rättskraftens konstitutiva verkan icke låter motivera sig. Man kunde möjligen förmena, att åsikten om rättskraftens uteslutande rent formella betydelse stode i strid mot — hvad som uppenbarligen ej kan förnekas — att den part som vunnit en materiellt oriktig dom dock faktiskt kommer i åtnjutande af den rättsliga ställning, som domen tillerkänner honom. Så GRANFELT i J. F. T. 1912. Man tager emellertid säkerligen miste, när man argumenterar med en dylik konflikt. Denna existerar i själva verket ingalunda. Det är icke i och för sig domens rättskraft, som låter ett rättsförhållande uppstå i enlighet med den materiellt oriktiga domen. Vi ha visat, att rättskraften rationellt bör betraktas såsom domarens rent formella bundenhet. Då emellertid med den laga kraft vunna materiellt oriktiga domen en rättsförändring faktiskt kommer till stånd, så måste detta bero på andra moment än rättskraften, just därför att rättskraften, såsom begränsad till domarens rent formella bundenhet, ej i och för sig kan producera materiell rätt. Riktigheten häraf styrkes genast, om man betraktar de s. k. fullgörelsedomarne. Hade dessa domar icke utöfver sin egenskap af rättskraft en annan egenskap, nämligen verkställbarhet, så skulle man uppenbarligen ej ha så svårt för att afstå från talet om rättskraftens rättskapande kraft. Det har inom doktrinen ofta varnats för att sammanblanda betydelsen af dessa båda egenskaper hos domen. (Så t. ex. icke blott HELLWIG, Rechtskraft s. 46 ff., utan jämväl MENDELSON, Grenzen der Rechtskraft, s. 366 ff., och FREY, Skiljemanna-institutet, s. 57.) Det vore väl nu ganska egendomligt, om man vid fullgörelsedomarne måste betrakta verkställbarheten, vid öfriga domar rättskraften såsom omedelbar grund till den ifrågavarande rättsbildande effekten. (En sak för sig är ju, att fullgörelsedomen så till vida alltid är rättsbildande, som den producerar ett rättsläge, enligt hvilket exekution kan påfordras; se HELLWIG, Rechtskraft, s. 5—7; jfr ofvan s. 205, s. 208.) Kan man då antaga, att vid alla slags materiellt oriktiga domar en annan domens egenskap än rättskraften, den egenskapen hos domen, som vid full-

för G:s räkning eller åtminstone kommit honom till godo. Kan detta öfverensstämma med god rättsordning? Ställes icke L, som t. o. m. haft försiktigheten att anmoda banken intervensera, i viss mån utan-

görelsedomarne gaf upphof till domens verkställbarhet, gjorde domen rättsbildande? Nej, enligt vår mening icke heller det; det är och förblir en orimlighet, en absurditet att öfver hufvud taget betrakta domen som en rättstitel. Hur skulle processen i rak strid mot sitt ändamål kunna utmynna i en akt, som skapade nya rättigheter? Kunde staten sanktionera en dylik domens verkan? Söker man bestämma civilprocessens ändamål utan att till utgångspunkt taga eller a priori räkna med riktigheten af uppfattningen om den materiellt oriktiga domens rättsskapande kraft, så kan man ej komma ifrån att detta ändamål är att upprätthålla den objektiva privaträtten och dymedelst skydda bestående rättigheter och intressen. (Se t. ex. WREDE, Civilprocessrätt I, s. 18, öfverensstämmande i senare uppl. Vi kunna ej biträda FREYS åsikt att processen jämväl afser »förverkligandet af sitt rent begreppsensliga (!) syfte att i konkreta fall skapa rättsskick i fridsordningens intresse», Skiljemannainstitutet, s. 13. Särskildt hans argumentering med rättskraften, s. 11 f., kan ej godkännas. Rättskraften grundar sig blott så till vida på statsintresset, som den är nödvändig för att staten skall kunna fylla sin plikt att genom civilprocessen meddela part ett effektivt rättsskydd. Rättskraften har nämligen blott en funktion den s. k. positiva, se »Gränserna etc.», s. 22 n. 1.) I enlighet härmed har man att se saken sålunda: att efter den laga kraft vunna domen alltid faktiskt ett rättsförhållande består i enlighet med domens innehåll, att alltså i och med den materiellt oriktiga laga kraft vunna domen i själfva verket subjektiv rätt har skapats, detta är icke en effekt af domen utan en verkan af det förhållande, att med den laga kraft vunna domen för den förlorande parten alla resurser äro uttömda, hvarigenom han skulle kunna komma till sin rätt. Detta sakförhållande beror nu åter på en mängd olika moment: att domen icke kan öfverklagas, att på grund af saknaden af ett af rättsordningen erkänt rättsskyddsbehof parterna ej kunna inleda ny rättegång (se »Gränserna etc.» s. 22 n. 1 in fine), att domen såsom rättskraftig medför domarens rent formella bundenhet i en senare rättegång, att den förlorande parten ej får använda själfhjälps o. s. v., att m. a. o. öfver hufvud taget hvar och en af alla tänkbara möjligheter för genomförande af bestående subjektiv rätt utanför en på visst bestämdt sätt ordnad process är utesluten. Man märke alltså: frånvaron af möjligheten att öfverklaga domen, att inleda ny rättegång, frånvaron af möjlighet för domaren i en senare rättegång mellan samma parter att fritt och obundet pröfva riktigheten af en rättsfråga, som förut varit föremål för laga kraft vunnen dom, frånvaron af alla dessa möjligheter har med hänsyn till den uppkomna rättsförändringen ej större eller annan betydelse än frånvaron af möjlighet till själfhjälps, till skiljedom, till på annat sätt åstadkommen utredning för och reliserandet af den före domen befintliga rätten o. s. v. Det är i samtliga fallen fråga om en möjlighet för rättens tillgodonjutande, som är utesluten, därför att den ligger utanför en på visst bestämdt sätt ordnad pro-

för möjligheten att genom process komma till sin materiella rätt? Det är nämligen uppenbart, att han på grund af sin betalning till banken

cess. Frånvaron af hvar och en af de nu nämnda möjligheterna, med undantag af domarens obundenhet, har en och samma betydelse: blefve möjligheten existent, så behöfde man ej längre påstå, att efter den materiellt oriktiga domen en verklig rättsändring uppstått. Detta gäller däremot, såsom antyddes, icke i afseende å bortfallandet af rättskraften, inträdandet af domarens obundenhet i en senare rättegång. Det är med hänsyn därtill, att parterna på grund af bristande rättskyddsbehof ej kunna inleda ny rättegång angående redan afdömd sak, blott i de undantagsfall, då trots detta domaren i en senare rättegång finge med en dylik sak att skaffa, som rättskraftens bortfallande, d. v. s. domarens obundenhet, skulle förekomma uppkomsten af subjektiv rätt och alltså blott i dylika undantagsfall som rättskraften såsom blott och bart en domarens rent formella bundenhet, liksom frånvaron af mängden öfriga antydda möjligheter till med orätt förlorande parts ernående af honom tillkommande rätt, indirekt kommer att förorsaka uppkomsten af subjektiv rätt. — Dessa omedelbart före tryckningen nedskrifna antydningar torde åtminstone gifva vid handen, att någon slags olöslig konflikt ingalunda uppstår genom rättskraftens begränsande till en domarens i en senare rättegång rent formella bundenhet af den föregående domen. Däraf följer att rättskraften rationellt också måste gifvas denna innebörd. (Jfr »Gränserna etc.» s. 20 f.). När nu rättskraften på grund af denna sin innebörd sades i undantagsfall indirekt komma att förorsaka uppkomsten af subjektiv rätt, så får detta icke ens fattas så, att rättskraften i och för sig såsom innebärande domarens rent formella bundenhet, stundom hade konstitutiv reflexverkan. Det är domarens rent formella bundenhet i förening med frånvaron af alla de öfriga tänkbara möjligheterna för den med orätt förlorande parten att komma till sin rätt, hvilken såsom reflexverkan åstadkommer uppkomsten af ny subjektiv rätt. Att denna sålunda till en del kan vara en reflex af domens rättskraft, fattad blott och bart såsom domarens rent formella bundenhet, kan uppenbarligen ej tillmätas den allra minsta betydelse, när det gäller att utgående från rättskraftens begrepp, bestämma rättskraftens subjektiva begränsning. — Läran om rättskraftens absoluta verkan synes med nödvändighet tvinga till uppställande af undantag från den däri innehållna regeln. A har genom testamente insatts såsom arflåtarens successor. Intestatarfvingen B för för sin räkning klanderprocess mot A. Domen angående tolkningen eller giltigheten af testamentet måste enligt MENDELSONNS lära bilda *res iudicata* äfven i en senare klanderprocess mellan C och A. Vi tro ej, att detta är öfverensstämmande med svensk rätt. Som stöd härför torde i viss mån kunna åberopas ett rättsfall, ref. i N. J. A. 1895 s. 499. Enligt den af oss föreslagna regeln för rättskraftens subjektiva begränsning (»Gränserna etc.» s. 50 ff.) kan domen i förra rättegången ej bilda *res iudicata* i den senare. Jfr ofvan s. 209 n. 2. Flera exempel skulle kunna anföras. Det synes oss svårt att bestrida, att däremot den af oss föreslagna regeln enligt sin beskaffenhet måste vara fullt rationell och alltså

såsom löftesman för G måste hafva erhållit en fordran antingen emot G, i den händelse G verkligen varit gäldenär, eller ock i annat fall emot banken. Nej, L har haft möjlighet att processvägen ernå den honom tillkommande rätten. Det var ett misstag af L att söka bevaka sina intressen genom att litisdenuntiera banken. L hade, så snart käromålet på anförd grund bestridts af G, bort instämma banken att alternativt med G svara å käromålet. Behofvet af en dylik kumulering af målen torde ha förutsetts i 1734 års lag genom stadgandet i 10: 7 R. B. I hvarje fall kunna grunderna för detsamma åberopas.

Till sist några antydningar angående förfaringssättet i händelse missnöje skulle yppa sig i anledning af domstolens beslut öfver tredjemans begäran att tillåtas intervenera. Vi antaga först, att dylik begäran afslås. Frågan blir, om och på hvad sätt tredjeman kan få beslutet underkastadt högre rätts pröfning. Enligt 16: 8 R. B. får ej särskild talan föras mot beslut, som under rättegången meddelas. Hade detta stadgande tillämplighet, kunde väl följdén svårligen blifva någon annan än den, att tredjeman öfver hufvud taget ej kunde få sin interventionsbegäran bedömd af högre instans. Enligt 25: 7 R. B. skulle väl

konsekvent måste kunna genomföras. Något behof af att uppställa undantag från regeln kan aldrig göra sig gällande. Man kan visserligen t. ex. tveka, huruvida betalningsdomen mot hufvudgäldenären bör bilda *res iudicata* för löftesmannen. Men denna tvekan angår i själfva verket ej tillämpningen eller suspenderandet af regeln, utan densamma rör spörsmålet angående omfattningen af det rättsskyddsanspråk, som borgenären är befogad att göra gällande mot hufvudgäldenären. Detta spörsmåls besvarande tarfvade mycket vidlyftigare undersökningar, än som skulle kunnat företagas inom ramen af detta arbete. Det begrundande, som kunnat komma ifråga, har fört oss till att, ehuru med tvekan, gifva borgenärens talan en vidsträckt innebörd. Därmed var rättskraftens verkan mot löftesmannen gifven (se ofvan s. 253 f.). Står detta resultat i strid med rådande svensk rättsuppfattning, så innebär detta icke, att ett undantag måste uppställas från vår regel angående rättskraftens subjektiva begränsning, utan det innebär fastmer, att svensk rätt icke tillstöder borgenären att föra en så omfattande talan mot hufvudgäldenären, som vi antagit. Med läran om rättskraftens absoluta verkan åter är blott förenligt att låta den ifrågavarande domen bilda *res iudicata* mot löftesmannen. WREDE, som nu finner detta vara stridande mot rådande rättsuppfattning, konstaterar därför här »ett på billighetssynpunkter grundadt undantag från regeln», Civilprocessrätt II, 2 uppl. s. 250.

part, som vore missnöjd med beslutet, d. v. s. part på hvares sida tredjeman velat intervenera, i sammanhang med fullförd attalan i hufvudsaken kunna draga detsamma under hofrättens pröfning. En ändring af beslutet skulle så här åtföljas af hofrättens utslag på målets återförvisning till underrätten! Att däremot tredjeman genom klagan efter 25: 10 R. B. ej skulle kunna åstadkomma ett återförvisningsutslag ligger i sakens natur.

Det vore en betänklig brist i vår rättegångsordning, om lagen, som i 18 kap. R. B. uttryckligen tillerkänner tredjeman en rätt till intervention, ej äfven skulle gifva honom möjlighet att få underrätts beslut angående hans interventionsbegäran underkastad högre rätts pröfning. Otvifvelaktigt har han också dylik möjlighet enligt vår rätt. Domstolens ogillande af tredjemans anhållan kan nämligen ingalunda uppfattas såsom ett beslut under parternas rättegång. Hans begäran är att uppfatta såsom ett i förhållande till den inleda rättegången fullt fristående yrkande, och domstolens beslut i anledning af densamma såsom ett slutligt utslag i ärende eller — med hänsyn till kollisionen mellan tredjemans och parternas intressen — kanske riktigare mål, som genom ansökning kommit under dess behandling. I enlighet härmed har tredjeman att i vanlig ordning föra klagan öfver detsamma genom besvär (25: 2 R. B.), och har underrätten att för sådant ändamål enligt 25: 8 R. B. *ex officio* meddela besvärshänvisning¹. Någon grund för part att klaga öfver beslutet kan däremot ej utletas. Den part, hvares talan tredjeman velat biträda, kan väl ha intresse af att erhålla hans hjälp i rättegången, men ett rättsligt anspråk därpå har han gifvetvis icke. Någon hans rätt kan på intet sätt trädas för nära genom domstolens afslag af tredjemans interventionsbegäran.

Annorlunda däremot i den händelse domstolen tillstodjer tredjeman att såsom intervenient deltaga i rättegången. Är domstolens beslut ej materiellt grundadt, så innebär detsamma en kränkning af parternas befogenhet att ostörda af tredjeman få

¹ Se N. J. Å. 1910 s. 551. Här afgjordes en fullt analog fråga: hindrar 16: 8 R. B., att särskild talan af tredjeman föres mot beslut, hvarigenom hans yrkande att i kärandens ställe få inträda som part i rättegången af underrätten ogillats. Denna fråga besvarades — svärförståeligt nog med hänsyn till den praktiska konsekvensen — af tvänne justitieråd med nej, men bejakades af H. D:s öfriga ledamöter.

utagera tvisten med hvandra¹. Däraf följer, att både intervenenten och hans motpart böra kunna föra talan mot beslutet — genom besvär enligt 25: 2 R. B. Underlåta parterna att enligt detta lagrum anföra besvär mot beslutet, vinner det laga kraft. Någon talan af innebörd, att högre rätt bör lämna utan afseende, hvad intervenienten anført, på den grund att han ej bort tillåtas intervenera, bör enligt vårt förmenande alltså ej kunna föras af part i samband med fullföljd af talan i hufvudsaken. Strängt taget bör högre rätt ej heller *ex officio* vid pröfning af hufvudsaken kunna ingå på någon undersökning, om tredjeman med rätt eller orätt tillåtits intervenera. Man kunde väl känna sig frestad att för en motsatt uppfattning åberopa stadgandet i 8: 1 R. B., enligt hvilket hofrätten bör se till, att vid underdomstolarne »rätt skipas efter lag och dess rätta förstånd». Men utgår man från att underdomstolens ifrågavarande beslut ej kan betraktas såsom ett beslut under parternas rättegång, utan att det hänför sig till ett särskildt ansökningsmål, så torde det böra betraktas såsom följdriktigast, att högre rätt vid sitt bedömande af hufvudsaken mellan parterna ej ingår i pröfning af beslutets befogenhet. Om detta emellertid öfverensstämmer med svensk rättspraxis kan vara mer än tvifvelaktigt².

¹ Se ofvan s. 135, jfd med s. 150.

² Emot vår uppfattning gå hofrättsminoritetens och kanske ett justitieråds vota i ett fall, ref. i N. J. A. 1905 s. 440; jfr ofvan s. 121 f. Majoritetens i HofR. och H. D. underlåtenhet att uttala sig angående tredjemans interventionsbefogenhet torde blott kunna uppfattas såsom ett godkännande af att dylik befogenhet varit för handen, däremot icke såsom ett uttryck för att hinder förelegat att ingå i pröfning af underrättens beslut, hvarigenom interventionen tillåtits. Äfvenså synes justitierådet ALMQVISTS utlåtande i ett annat rättsfall, ref. i N. J. A. 1877 s. 111, stå i strid med den åsikt, vi förmenat vara den följdriktigaste. Anmärkas må äfven, att hofrätterna lika litet som underdomstolarna låta beslut om interventionens tillåtande åtföljas af besvärshänvisning, hvilket — så vidt vi kunna finna — på grund af 25: 8 R. B. vore det riktiga af hänsyn till parts rätt att besvara sig öfver interventionens tillstånd. Denna underlåtenhet måste dock ses i samband därmed, att domstolens medgifvande åt tredjeman att uppträda såsom intervenient vanligen ej tager sig uttryck i ett formligt tillståndsbeslut. Detta torde emellertid åtminstone i regeln och borde alltid bli händelsen, om part bestridt interventionens befogenhet. Att besvärshänvisning i praxis dock icke meddelas angående ett dylikt beslut beror uppenbarligen på att det samma ej uppfattas såsom ett slutligt sådant utan såsom ett beslut under parternas rättegång.

V.

Intervenientens processuella ställning enligt svensk rätt ¹.

Från svensk rättspraxis torde väl knappast någon direkt ledning kunna hämtas för bedömandet af intervenientens processuella befogenheter. I intet af samtliga de rättsfall, hvilka ofvan i interventionsafseende blifvit berörda, inriktade domstolarne sin pröfning på frågan, om den eller den af intervenienten företagna handlingen i rättegången borde tillerkännas betydelse såsom en verksam processhandling eller icke ².

Däremot har spörsmålet angående intervenientens ställning i processen berörts inom den svenska rättslitteraturen liksom inom den nordiska doktrinen för öfrigt. Den uppfattningen kan här sägas vara allenahärskande, att man vid spörsmålets besvarande hade att räkna med en indelning af interventionsfallen i tvänne grupper, allt efter interventionsgrundens beskaffenhet. I vissa fall, när interventionsintresset kunde betecknas såsom särskildt starkt, t. ex. när domen i processen bildade *res iudicata* för

¹ Förf. ser sig här nödsakad af yttre skäl, som oundgängligen påfordra arbetets skyndsamma afslutande, att ytterligare, utöfver hvad som inledningsvis antydts, modifiera den ursprungligen afsedda planen för arbetet. Det har blifvit nödvändigt att afstå från en mera ingående undersökning af intervenientens ställning i processen i rättssystematiskt afseende, en undersökning, som särskildt med hänsyn till den hithörande befintliga litteraturen skulle hafva varit önskvärd. Förf. hoppas emellertid att senare genom en uppsats i ämnet kunna få söka afhjälpa denna brist. Framställningen har hufvudsakligen begränsas till påvisandet af skälen för antagandet, att intervenienten intoge en af intervenienten oberoende ställning i den svenska processen. Men äfven i detta afseende har behovet af skyndsamhet ledt till en vida mindre utförlighet, än som från början afsetts.

² Se ofvan s. 129 n. 1.

intervenienten, vill man tilldela honom en af part oberoende, själfständig ställning, under det att man i andra fall, framför allt när interventionsbefogenheten grundade sig på det i processen inneslutna hotet om ett regressanspråk mot intervenienten, låter verkningarna eller giltigheten af dennes handlingar i processen vara mer eller mindre beroende af partens, interventens, förhållande ¹.

Man synes utan vidare inom den nordiska doktrinen ha utgått från riktigheten af denna tudelning af interventionsfallen såsom från ett axiom. Man har ej på ett öfvertygande sätt sökt ådagalägga, att den ifrågavarande grupperingen vore befogad. Mycket förklarlig är denna hållning. Å ena sidan bör man nämligen betänka, att någon ingående själfständig utredning öfver hufvud taget ej ägnats interventionsläran inom den nordiska litteraturen. Det har blott varit fråga om en mera flyktig behandling i och för fullständigandet af en systematisk framställning. Å andra sidan verkar ju motiveringen för den ifrågavarande grupperingen acceptabel nog. När domen hade sådan betydelse för intervenienten, att den bildade *res iudicata* för honom, borde han få utveckla samma verksamhet, som om han själf vore part, under det att denna själfständiga ställning i processen ingalunda vore nödvändig för att fylla interventionsändamålet, när domen — såsom i regressfallen — icke vore bindande för intervenienten, utan denne fastmer kunde göra sin rättsliga ställning gällande alldeles oberoende af domen i den rättegång, hvori han inter-
venerat.

Man tager säkerligen ej fel, när man påstår, att denna den nordiska jurisprudentens så att säga axiomatiska behandling af frågan emellertid jämväl finner sin grund i inflytande från det hithörande tyska lagstiftningsarbetet. D. C. P. O:s satser åter angående intervenientens ställning i processen stödjade sig företrädesvis på den gemeinrättsliga doktrinen omkring midten af 1800-talet. Framför allt är det de ofvan berörda BRAUERS och MAXENS arbeten, som här komma i fråga. Har den törre så till vida den största betydelsen, att han banat vägen för utbredandet af uppfattningen om interventionsfallens

¹ KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 71 f.; WREDE, Civilprocessrätt I, s. 257 f.; MUNCH-PETERSEN, Civilproces I, s. 154 ff.; HAGERUP, Forelæsninger I, s. 199 f. Jfr NELLEMAN, Den ordinaire civile Procesmaade, s. 252 f.

gruppering i tvänne kategorier med hänsyn till tredjemans processuella befogenheter och en grundväsentlig skillnad mellan de båda grupperna ¹, så är det dock MAXEN, som satt sin prägel på den tyska civilprocessordningen och därmed indirekt på den österrikiska och på det norska processlagförslaget ² äfvensom på den inom doktrinen härskande uppfattningen.

Stödjande sig på de romerskrättsliga källorna och i enlighet med sina föregångare inom den gemeinrättsliga doktrinen ³ räknar MAXEN i afseende å interventionsgrunden blott med de två kategorierna, de s. k. rättskrafts- och regressfallen ⁴. Denna indelning utnyttjar han så för att bestämma intervenientens processuella befogenheter ⁵. Väl vore intervenienten alltid, såsom rättsligen intresserad af rättegångens resultat, att uppfatta såsom ett själfständigt berättigadt processbiträde (*Streitgehülfe*) åt intervenenten, men en väsentlig skillnad gjorde sig gällande, allteftersom interventionsgrunden vore af ena eller andra slaget. I regressfallen kunde man tala om en intervenientens rätt att

¹ Vid tiden omedelbart före BRAUER voro tvänne olika riktningar företrädade inom doktrinen. Den ena tillerkände biintervenienten i samtliga fall enahanda af intervenenten oberoende ställning — t. ex. MARTIN, Lehrbuch, 305 §, hvilken uppfattar honom såsom medpart, och GESTERDING, Nachforschungen, V, 1, s. 182 f. -- den andra låter det »accessoriska» i alla fallen taga ut sin rätt och tillerkänner honom blott en af intervenenten beroende ställning. Så framför allt GENSLE, Arch. civ. Bd 4 s. 169; samt LANG, Interventionen, s. 45. Den äldre gemeinrättsliga doktrinen utgick för samtliga fall från intervenientens själfständiga ställning, begränsad dock gifvetvis af interventionsändamålet. Se t. ex. GAILL, Obs. pract. I, LXX, 7, och CXXII, 5; HILTROP, Proc. iud. II, tit. XI, 56, 91. Jfr ofvan s. 88. Angående de tyska partikularlagarnes före D. C. P. O. ståndpunkt, se WACH, Handbuch I, s. 638 f.

² Första inflytandet på lagstiftningen af MAXENS arbete kan spåras i förhandlingarna inom den i Hannover från år 1862 sammanträdande kommissionen »zur Berathung einer allgemeinen Civilprocessordnung für die deutschen Bundesstaaten». I synnerhet var det emellertid förslaget till en processordning »in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten für den preussischen Staat» som influerades af den MAXENSKA läran om intervenientens processuella ställning. Härifrån öfvergick densamma till senare processordningsförslag, hvilka till sist utmynnade i den nuvarande D. C. P. O. Se SHULTZE, Z. f. C. Bd 2, s. 28, s. 74, s. 78, s. 80 och s. 83 f. — Hithörande bestämmelser i D. C. P. O. återgå såväl i Ö. C. P. O. som i Norges Udkast til lov om rettergangsmaaden i tvistemaal.

³ Se ofvan, s. 87 f.

⁴ MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21. s. 372.

⁵ MAXEN a. st. s. 373 f., 398 ff., 449 f., 456 ff. och 462 ff.

intervenera i förhållandet mellan honom och interventens motpart: motsatte sig intervenenten icke ett deltagande från den regresspliktige tredjemans sida, så yttrade sig dennes själfständiga rätt däri, att motparten ej kunde förbjuda honom att såsom intervenient uppträda i rättegången¹. Däremot behöfde intervenenten ingalunda tåla, att tredjeman påtvang honom sin hjälp i processen.

I afsende å intervenientens beroende af intervenenten gällde nu enligt MAXEN icke blott, att den förre öfver hufvud taget ej erhöll tillträde till processen utan den senares medgifvande. Interventen kunde när som helst under rättegångens lopp fordra, att tredjeman upphörde med sitt deltagande i densamma. Men icke nog härmed, äfven om tredjeman med den understödda partens fortfarande medgifvande deltagit i rättegången, vore det ingalunda säkert, att den förres processuella handlingar, företagna inom de gränser, som enligt sakens natur vore gifna², ägde någon giltighet och verkan i afseende å processen. Som förutsättning härför måste nämligen fordras, att intervenientens handlingar icke af parten desavuerades uttryckligen eller stillatigande genom processhandlingar, som stode i strid med intervenientens. Kunde tredjeman åter såsom grund för sin befogenhet att intervenera åberopa, att domen komme att bilda *res iudicata* för honom, så vore han i samtliga nu nämnda afseenden fullt oberoende af parten.

MAXEN har i själfva verket ej förebragt ett enda fullt giltigt skäl för riktigheten af sin lära. Detta är lätt att visa genom hänvisningar till föregående delar af vår framställning. Då det gällt *gemeines Recht* har MAXEN måst grunda sin uppfattning på den romerska rättens satser. Hans hufvudargument för intervenientens osjälfständigare ställning i den ena gruppens fall är, att regressanspråket ej förutsätter den regressberättigades nederlag i en process med tredjeman, hvaraf MAXEN drager slutsatsen,

¹ BRAUER går däremot längre, i det att han finner att man ej heller i afseende å denne kunde tala om någon intervenientens själfständiga rätt »denn dieser (motparten) braucht ihn nur so weit anzuerkennen und zu berücksichtigen, als ihn der Prinzipal (intervenenten) nicht desavouirt, also so weit, als er als Procurator des Prinzipals auftreten kann». Arch. civ. Bd 24 s. 465. Se nedan s. 300 n. 2.

² Se härom nedan.

att det kan synas betänkligt nog att öfver hufvud taget här tillstādja interventionen ¹. Lade man så härtill, att interventionen hade den effekten, att en dom på interventens nederlag i processen bildade *res iudicata* i den regressprocess, som f. d. intervenenten därefter riktade mot f. d. intervenienten ², att interventionen sålunda faktiskt mera kommit den förre än den senare till godo, så *ergiebt sich als Resultat von selbst dass der Regressberechtigte nicht für verpflichtet erachtet werden kann, selbst wider seinen Willen im Process mit dem Dritten vom Regresspflichtigen sich unterstützen zu lassen* ³. MAXEN synes själf vara beredd att medgifva, att det ej kunde blifva tal om en dylik intervenientens osjälfständiga ställning, i händelse den regressberättigades nederlag i process med tredjeman måste uppfattas såsom en nödvändig betingelse för regressanspråket ⁴. Vi ha emellertid ofvan sökt visa i afseende å eviktionsfallen, det enda slaget af regressfall, hvarest med säkerhet kan antagas att de romerska källorna stadgat interventionsbefogenhet, att eviktionsdomen enligt romersk rätt icke blott varit en nödvändig betingelse för köparens regressanspråk utan jämväl att denna dom ensamt utgjort hela grunden för regressanspråket ⁵. Redan häraf torde det vara tämligen gifvet, att det ej funnits någon anledning för romarne att tilldela säljaren såsom intervenient i eviktionsprocessen en mindre själfständig ställning än t. ex. legataren såsom intervenient i querelprocessen mellan intestatarfvingen och testamentstagaren. Att detta bekräftas af de olika källställena angående interventionen, hafva vi också förut sökt visa ⁶.

För befogenheten af MAXENS argumentering kunde dock anföras, att — låt vara det han grundar sin lära på den romerska rätten — *gemeines Recht* dock faktiskt ej längre fordrade, att regressanspråket föreginges af eviktionsdom ⁷. Äfven med MAXENS argumentering så betraktad, är grunden för ett fullständigt vederläggande af densamma gifven i det föregående ⁸. Denna grund

¹ MAXEN a. st. s. 393. Se äfven ofvan s. 279.

² MAXEN a. st. s. 395 ff.

³ MAXEN a. st. s. 399.

⁴ MAXEN a. st. s. 380.

⁵ Ofvan s. 57—64.

⁶ Ofvan s. 70 ff.

⁷ Jfr ofvan s. 62 n. 4.

⁸ Ofvan s. 285 ff.

skall emellertid närmare beröras först i samband med intervenientens processuella ställning i den svenska rätten.

Angående intervenientens processuella befogenheter lyder den allmänna regeln, 67 § i D. C. P. O., sålunda: *Der Nebenintervenient muss den Rechtsstreit in der Lage annehmen, in welcher sich dieser zur Zeit seines Beitritts befindet; er ist berechtigt, Angriffs- und Verteidigungsmittel geltend zu machen und alle Prozesshandlungen wirksam vorzunehmen, insoweit nicht seine Erklärungen und Handlungen mit Erklärungen und Handlungen der Hauptpartei in Widerspruch stehen.* Från denna regel göres i 69 § undantag för de fall, i hvilka domen har rättskraftig verkan för *das Rechtsverhältnis des Nebenintervenienten zu dem Gegner*¹, i hvilka fall intervenienten gäller som intervenientens medpart.

D. C. P. O. återgifver sålunda icke alldeles MAXENS lära. En jämförelse mellan dess 66 § mom. 1, nu berörda 67 § samt 71 § gifver nämligen vid handen, att det ej är på parten beroende, huruvida tredjeman öfver hufvud taget bör få uppträda såsom intervenient, resp. såsom sådan fortsätta att deltaga i rättegången. Det afgöres af domstolen med hänsyn till interventionsgrundens förefintlighet, huruvida interventionen bör tillståndas. Har domstolen gifvit sitt tillstånd, kan interventionen ej förbjudas af intervenenten². Uppenbarligen har emellertid en besvärlig sådan möjlighet på grund af 67 § att göra interventionen i sin helhet

¹ Angående den rättsliga betydelsen af detta uttryck råder kontrovers. Motiven till §-en (ursprungl. 66 §) begagnar den äldre doktrins formulering (se t. ex. cit. från BAYER här ofvan s. 87 vid n. 4) för att uttrycka domens rättskraft såsom interventionsgrund (jfr ofvan s. 30 n. 1). Denna formulering innesluter emellertid äfven andra fall än rättskraftfallen. Å andra sidan omfattar lagens uttryckssätt blott en begränsad grupp af de fall, hvarest domen bildar *res iudicata* för tredjeman. I motiven opererades med den romerska legatärens intervention i processen angående testamentets giltighet. (Se HAHN, *Die gesammten Materialien zur Civilprozessordnung*, Berlin 1880, 1:ste Abth. s. 178.) Domen bildade visserligen här *res iudicata* för tredjeman (ofvan s. 13 ff.), men något rättsförhållande består ej mellan denne och interveniens motpart, intestatarfvingen. Se särskildt WACH, *Handbuch* I, s. 646 f. och FRANCKE, *Nebenparteien*, s. 94 ff.; samt dessutom, SEUFFERT, 69 § anm. 1; GAUPP-STEIN, 69 § anm. I. Från dessa afviker WILMOWSKI-LEVY, *Civilprozessordnung*, Berlin 1886, 66 § anm. 1, och till synes äfven STRUCKMANN-KOCH, 69 § anm. 1.

² Jfr WACH, *Handbuch* I, s. 639. — Härutinnan öfverensstämmande HAGERUP, *Forelæsninger* I, s. 199; väl äfven WREDE, *Civilprocessrätt* I, s. 254, jfd med s. 257 f. I enlighet med MAXEN däremot MUNCH-PETERSEN, *Civil-*

ineffektiv. Dessutom torde en formell afvikelse från MAXENS lära kunna sägas ligga däri, att D. C. P. O. låter intervenientens osjälfständiga ställning framstå såsom det principenliga och tilldelar hans själfständighet undantagsnatur. I motiven grundas nu denna intervenientens principiellt beroende ställning därmed, att han inträder i rättegången *nur zur Unterstützung der »Hauptpartei»*, hvarjämte man trott sig kunna anföra de romerska källornas *causae adesse*, liksom man för intervenientens ställning af medpart i undantagsfallen åberopat hans befogenhet enligt l. 14 pr. D. de app. 49, 1 att *causam agere*¹.

Att de romerska källorna emellertid ej kunna gifva något stöd för den ifrågavarande klassiferingen af interventionsfallen är, såsom redan betonats, klart af det föregående². Trots detta synes särskildt formuleringen *causae adesse* ha spelat en mycket stor roll till karakteriserande af intervenientens ställning i processen. Därifrån härleder sig sådana beteckningar för intervenienten som »biträde», »assistent», »stridshjälpare» (*Streitgehülfe*), »sekundant» m. m. åt intervenenten, beteckningar, hvilka återfinnas icke blott i förarbetena på olika stadier till D. C. P. O. utan jämväl med förkärlek begagnas i den gemeinrättsliga litteraturen³. Alla dessa beteckningar angifva nu interventionens accessoriska karaktär till skillnad från partens principala ställning. Det kan ej vara tal om, att icke denna skillnad är träffande. I detta afseende hänvisas till den föregående framställningen angående interventionsbegreppet. Af denna framgår emellertid blott, att

proces I, s. 154. — Det synes vara utom allt tvifvel, att de senares uppfattning är fullt konsekvent. Det måste betecknas såsom allt annat än följderiktigt att å ena sidan tilldela tredjeman en fullt själfständig rätt att uppträda såsom intervenient och å andra sidan låta rättighetens utöfvande å hvarje särskild punkt vara beroende af intervenientens vilja. Denna motsägelse i D. C. P. O. har påvisats af SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 92. I verkligheten måste emellertid den ifrågavarande konsekventa uppfattningen anses innebära, att interventionsrätt saknas. Så också BRAUER, Arch. civ. Bd 24 s. 465. Jfr ofvan s. 136, s. 138 n. 1. Se äfven ECKSTEIN, Intervention, s. 153.

¹ Angående intervenientens processuella befogenheter gifvas i Ö. C. P. O. 19 och 20 §§ bestämmelser af samma innehåll som 67 och 69 §§ i D. C. P. O. Motiven till de förra innehålla intet af betydelse. Detsamma gäller i afseende å 64 och 65 §§ i det norska Udkast til lov om rettergangsmaaden i tvistemaal jämte motiven till dem.

² Se särskildt s. 69 f. och s. 71 ff. ofvan.

³ Jfr SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 47.

interventionens accessoriska karaktär består däri, att intervenienten själf ej framlägger någon talan till domstolens pröfning, att denna ej har att omedelbart pröfva ett rättsförhållande, hvori intervenienten är subjekt, utan att denna fastmer blott biträder partens talan och fordrar, att det af part påyrkade anspråket godkännes. Sedan det sålunda klargjorts, att intervenienten i materiellt-rättsligt hänseende enligt sakens natur intager en fullt accessorisk ställning, så återstår emellertid spørgsmålet, om detta äger sin motsvarighet äfven i processuellt afseende, d. v. s. om jämväl intervenientens uppträdande i rättegången skall anses ha en accessorisk karaktär i förhållande till parteus och alltså vara i högre eller lägre grad beroende af denne. Ett jakande svar härpå är ingalunda gifvet på grund af sakens natur¹. Praktiskt framgår ju detta redan af den omständigheten, att man inom både lagstiftning och nutida doktrin är ense om att intervenienten åtminstone i vissa fall måste tillerkännas en själfständig ställning. För den allmänna uppfattningen om interventionens accessoriska egenskap äfven i processuellt hänseende i öfriga fall åter har ej något hållbart skäl kunnat åberopas².

¹ Denna begränsning af det accessoriska i biinterventionens karaktär antyddes förgäfvat redan af GESTERDING, *Nachforschungen* V, 1, s. 183, och har sedermera betonats af SCHULTZE, *Z. f. C.* Bd 2 s. 47, äfvensom af ECKSTEIN, hvilken bl. a. framhåller, att det just gällde »alle Vorstellungen von Unterstützung des Interventen . . . zu bannen; dagegen die Vorstellung zweier nebeneinander prozessführender Personen festzuhalten, und man hat sich dessen stets bewusst zu bleiben, dass beide den Prozess für sich und in eigenem Namen führen», *Intervention*, s. 282. Den ifrågavarande begränsningen har äfven antydts inom den svenska litteraturen af KALLENBERG, *Föreläsningar* II, s. 69 n. 2.

² Har man formellt velat stödja sig på uttalanden i de romerska rättskällorna, så torde emellertid den verkliga drifkraften ha varit att söka i andra omständigheter. Såsom sådan ifrågakommer gifvetvis den gängse uppfattningen om interventionens anomaliska natur. (Se ofvan s. 130 n. 1.) Med denna uppfattning står det i en viss öfverensstämmelse, att, om man går så långt, att man tillåter tredjeman uppträda såsom intervenient, inskränka hans befogenheter till det minsta möjliga. (Se dock SCHULTZE, *Z. f. C.* Bd 2 s. 43.) Det doktrinhistoriska förloppet, föreningen af det mellankommande partsskapet med den romerska interventionen och den därpå följande uppdelningen i de koordinerade begreppen hufvud- och biintervention, har otvifvelaktigt haft sina betydande verkningar i detta afseende. Den materiella skillnaden mellan de båda interventionsformerna har man ju un-

Det är vår öfvertygelse, att tillräcklig grund för den gängse indelningen af interventionsfallen i tvänne grupper med hänsyn till intervenientens processuella befogenheter vare sig enligt svensk rätt eller *de lege ferenda* öfver hufvud taget ej kan anföras. Vår uppfattning går i stället ut därpå, att intervenientens processuella befogenheter i samtliga interventionsfall efter svensk rätt ha samma omfattning och äro fullt oberoende af medgifvanden eller invändningar från interventens sida. Skälen skola nu anföras.

Interventionsbestämmelsen i 18: 1 R. B. synes ej gifva det ringaste stöd för att intervenientens befogenheter växlade med hänsyn till olika kategorier interventionsfall. Man har alltså till en början att efter sakens rättsliga natur söka bedöma, huruvida en likartad eller olikartad, själfständig eller osjälfständig ställning bör tillerkännas intervenienten i de särskilda interventionsfallen. Härvid måste gifvetvis själfva interventionsgrunden tjäna till utgångspunkt. I samtliga fall utgöres denna af en kollision mellan å ena sidan parternas rätt till exklusivitet i rättegången och å andra sidan en rätt (resp. frihet från en viss förpliktelse), som tillkommer intervenienten och som skulle kunna kränkas genom ett strängt urgerande af den nämnda exklusivitetsrätten. Denna intressekollision har i samtliga fallen den betydelsen, att den förlänar interventionsbefogenhet åt tredjeman, och den har såsom interventionsgrund icke mera giltighet beträffande en grupp fall än en annan. Väl är det sant, att den interventionsgrundande intressekollisionen i de olika fallen sinsemellan visat sig vara högst olikartad. Däri ligger emellertid ingalunda, att densamma hade större betydelse i vissa kategorier fall än i andra. Men äfven antaget att så vore förhållandet, så funnes det a priori ingen anledning antaga, att det mått af styrka, hvarmed intressekollisionen i en viss kategori fall öfversköte kollisionsgraden i en annan kategori, skulle kunna tillerkännas någon betydelse i afseende å

der långa tider ej fullt förstått. I afseende å processuella institut låg det också nära till hands att söka olikheten just på den formella sidan. Då uppenbarligen hufvudintervenienten måst tillerkännas en fullt själfständig ställning i processen, så har man så att säga axiomatiskt utgått från att bi-intervenientens processuella befogenheter vore af intervenenten beroende. Undantag har dock gjorts för en viss grupp fall, hvarest interventionsgrunden befunnits vara särskilt betydande, rättskraftsfallen. Äfven hafva dessa senare inom litteraturen stundom hänförts till hufvudinterventionen; se ofvan s. 103 f. Märk äfven antydningen nedan å s. 328.

utöfvandet af den dock i hvarje fall fullt grundade interventionsbefogenheten. A priori finnes ej skäl att betrakta saken annorlunda än så: antingen föreligger interventionsgrund eller också icke; i förra fallet har tredjeman rätt att intervenera, i senare fallet icke. Utaf interinterventionsgrundens bestämmande såsom och begränsad till en kollision mellan parternas och tredjemans rättigheter finns blott anledning att räkna med ett slags interventionsbefogenhet¹.

Härtill kommer emellertid nu att det ej kan vara logiskt riktigt att påstå, det interventionsgrunden i vissa slags fall vore starkare eller svagare än i andra. Vi hafva funnit, att interventionsgrunden antingen måste utgöras af domens rättskraftiga verkan eller ock af dess rättsbildande effekt, *Tatbestandswirkung*, för tredjeman. Det finnes nu ej den minsta anledning att såsom regel påstå, det domens verkan af förra arten innebure ett kraftigare ingrepp i tredjemans rättsfär än dess verkan af senare slaget. Detta torde ha framgått af den förestående utredningen angående interventionsgrunden i olika fall. Det tvifvel, som i detta afseende kunde råda med hänsyn till en viss grupp af de fall, i hvilka domens *Tatbestandswirkung* utgjorde interventionsgrund, de s. k. regressfallen, bör vara undanröjdt genom utredningen angående interventionsgrundens verkliga innebörd i dessa fall. Man kan ej längre göra den satsen gällande, att domen på den regressberättigades förlust i processen med en tredje ej hade betydelsen att utgöra en nödvändig betingelse för regressanspråket. Tvärtom måste man i interventionsafseende just hålla fast vid att en dylik dom ingår såsom ett nödvändigt moment i den faktiska grunden för regressanspråket. Den eventuellt regresspliktiges rättsliga ställning har i och med denna dom blifvit till hans nackdel förändrad. Att han i regressprocessen har möjlighet att fria sig från regressplikt är något rent sekundärt, som ej har med själfva interventionsgrunden att skaffa: låt vara att han ytterst hoppas att redan med interventionen för-

¹ Här skall framhållas, att vid »första läsningen» af det s. k. hannoverska förslaget — alltså innan MAXENS arbete publicerats — inom kommissionen ej blott af enskilda medlemmar utan af majoriteten också gjordes gällande, att intervenientens ställning borde erhålla samma normering för alla fall. Se härom SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 69 ff. Jfr äfven ofvan s. 297 n. 1.

hindra regressplikt, så måste han dock strängt taget såsom interventionsgrund just anföras, att han vill förekomma den rättsliga situation, som inträder med den ifrågavarande domen, såsom utgörande ett nödvändigt rättsfaktum för regressanspråkets uppkomst. Lika litet, som man i allmänhet kan vara befogad att påstå, att den interventionsgrund, som utgjordes af domens rättskraftiga verkan, vore af mera ingripande betydelse för tredjeman än domens rättsbildande effekt såsom interventionsgrund, kan det utletas någon norm, enligt hvilken interventionsgrunden i regressfallen vore af lägre grad än i öfriga fall, hvarest tredjeman grundade sin befogenhet att intervenera på den omständigheten, att domen i rättegången kunde komma att utgöra ett rättsfaktum, som menligt inverkade på hans rättsliga ställning. Det är visserligen alldeles uppenbart, att interventionsintresset kan vara af den mest växlande styrka; men det är fullt lika klart, att någon gradering af detsamma ej får eller kan göras med hänsyn till olika arter af interventionsgrund. Det är med de konkreta fallen, som styrkan af interventionsintresset växlar. Det intresse, för hvilkas bevakande interventionsbefogenhet tillerkännes tredjeman, ha i de särskilda fallen mer eller mindre väsentlig betydelse för honom. Det behöfver gifvetvis blott påpekas, att det intresse, som står på spel för den eventuellt regresspliktige, kan komma interventionsbehofvet att framstå vida mera trängande, än det intresse, som tredjeman tillåtes bevaka genom intervention, på den grund att domen bildar *res iudicata* för honom. Af vår framställning af interventionsgrundens karaktär torde det dock framgå, att dylika variationer med hänsyn till tredjemans intresse ej få spela någon roll vid bedömandet af hans processuella befogenheter såsom intervenient.

Af interventionsgrundens karaktär följer äfvenledes, att interventionens ändamål ej kan tänkas uppnådt, om man blott tillerkände intervenienten en af den understödda partens godtycke beroende ställning i processen. Är det riktigt, att tredjemans rätt, som hotas med kränkning genom en oriktig utgång af processen, förmår bryta parternas exklusivitetsrätt, så är det riktigt att göra verkan af hans processhandlingar beroende af parternas godtycke. I brytandet af parternas exklusivitetsrätt ligger uppenbarligen icke blott, att det bör tillåtas intervenienten att oberoende af parternas uttryckliga eller tysta medgifvande inställa

sig i rättegången såsom intervenient. Detta vore skäligen meningslöst. I exklusivitetsrättens brytande måste ligga ett berättigande för tredjeman att med sin insats bidra till en för ena parten, intervenenten, lycklig utgång af processen, d. v. s. att oberoende af parternas tillstånd eller förbud själfständigt förebringa den utredning och i öfrigt utföra de processhandlingar, som kunna leda till detta resultat af rättegången¹. Därmed har äfven antydts en enligt sakens natur framgående begränsning af intervenientens befogenheter, en begränsning, som dock ingalunda är ett utslag af förfoganderätt från parternas sida².

Intervenientens själfständighet gent emot parterna har också, kan man säga, till hälften allmänt erkänts både inom doktrinen och lagstiftningen: man utgår nämligen utan vidare från att han gent emot interventens motpart intager en fullt oberoende ställning. En sådan halfnesyr³ kan blott förklaras däraf, att intressekollisionen såsom interventionsgrund ej tillräckligt beaktats. Det är med parternas exklusivitetsrätt, som tredjemans intresse kolliderar, icke blott med ena partens; och det är omöjligt att utleta någon grund, efter hvilken blott

¹ I och med att man tillerkänt tredjeman interventionsbefogenhet har man erkänt, att hans rätt står på spel. Befogenheten har han just erhållit på det att han själf — emot interventens oskickliga, vårdslösa eller malitiösa processföring — skall kunna bidra till en riktig utgång af processen och dymedelst förekomma en lädering af sin egen rätt. I regressfallen står intervenientens rätt på spel lika väl som i öfriga interventionsfall. Förnekar man detta, så måste man äfven förneka interventionsbefogenheten i de förra fallen. Det måste därför vid regressfallen vara fullt lika meningslöst som vid öfriga interventionsfall att medgifva tredjeman befogenhet att delta i rättegången men på samma gång förklara, att betydelsen af hans handlingar i processen skulle vara beroende af intervenenten. Man hade därmed i alla händelser gifvit honom befogenhet att emot en eventuellt underhaltig processföring från interventens sida — kunde dålig eller ofullständig processföring ej befaras, saknade ju interventionen hvarje rasion d' être — själf bevaka sina intressen, en befogenhet alltså riktad emot intervenenten, hvilken denne själf efter godtfinnande kunde göra fullkomligt illusorisk. Har man sålunda interventionsgrunden i sikte, så synes det snart sagdt innebära en *contradictio in adiecto* att tala om interventionsfall, i hvilka intervenientens processuella befogenheter kunde vara beroende af intervenenten. Jfr SCHULTZE i Z. f. C. Bd 2 s. 43 f. samt ECKSTEIN, Intervention, särskildt s. 151 ff., båda berörda här nedan.

² Se härom nedan.

³ Den ifrågavarande inkonsekvensen har i det föregående från en annan sida antydts, s. 138; s. 298 n. 1; s. 300 n. 2.

motpartens exklusivitetsintresse men icke interventens skulle vid denna kollision öfvertrumpas af tredjemans interventionsintresse. Gent emot detta senare borde snarare interventens intresse anses böra lättare gifva med sig än motpartens. Ty under det denne aldrig kan finnas vinna någon fördel genom interventionen, utan denna tvärtom enligt sin natur är ägnad att motverka honom, så måste — med hänsyn till den ofvan antydda af interventionsgrunden själf framgående begränsningen af intervenientens befogenheter — motsatsen regelmässigt från processuell ståndpunkt antagas beträffande intervenenten. Därigenom att den härskande uppfattningen, uttryckt i doktrin och lagstiftning, låtit tredjemans interventionsintresse fullt öfverflygla motpartens exklusivitetsintresse och gent emot denne tillerkänt intervenienten en fullt oberoende ställning, kan den alltså, strängt taget, i viss mån åberopas såsom stöd för att intervenienten öfver hufvud taget, äfven gent emot intervenenten, borde erhålla en själfständig ställning i processen. Sådant stöd bör på grund af det föregående äfven kunna erhållas i den härskande uppfattningen af det skäl, att denna åtminstone i en viss grupp fall tillerkänner intervenienten själfständighet¹.

I afseende just å de fall, där principen om intervenientens osjälfständiga ställning plägar betonas, de s. k. regressfallen, tillkommer ytterligare en synpunkt, som praktiskt och som, särskildt med den härskande uppfattningen angående interventionens grund och ändamål, äfven teoretiskt talar för att intervenienten borde erhålla en af parterna fullt oberoende ställning i processen. Vi syfta på det af WACH m. fl. framhållna behovet af processernas minskning i antal och undvikandet af mot hvarandra stridande domar². Skall detta behof på ett fullt rationellt sätt kunna tillgodoses i regressfallen³, så bör åt interven-

¹ KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 71 f.; HAGERUP, Forelæsninger I, s. 200, och MUNCH-PETERSEN, Civilproces I, s. 150 f., hänföra hit icke blott rättskraftsfallen utan äfven de fall, hvori interventionsgrunden utgjordes af domens verkställbarhet. Jfr äfven WREDE, Civilprocessrätt I, s. 258.

² Se ofvan s. 150 n. 2.

³ Bildar domen res iudicata för tredjeman, så gör sig behovet i fråga ej gällande (jfr ofvan s. 152 n. 2) ej heller i de fall, hvarest domens rättsbildande effekt för tredjeman är en följd af dess rättskraftiga verkan mellan parterna (jfr t. ex. ofvan s. 203—205; s. 228; s. 250; s. 252, 1:sta stycket; s. 276 n. 1 in fine) eller sammanhänger med dess rättsproducerande effekt för parterna själfva, dess verkställbarhet (se t. ex. HELLWIG, Rechtskraft s. 5—7 och jfr ofvan s. 205 och s. 208).

tionens utöfvande tilläggas den verkan, att intervenienten icke med någon utsikt till framgång i en senare rättegång kunde bestrida riktigheten af grundvalen för den gifna domen, att domen — om man så vill — bildade *res iudicata* emot intervenienten¹. En sådan domens verkan på grund af tredjemans intervenerande kan uppenbarligen blott anses rättfärdigad under den förutsättning, att han i sin intervention äger fullt oberoende af intervenenten utveckla all den verksamhet, som vore ägnad att befordra dennes talan till seger².

Att inom den gemeinrättsliga doktrin, som föregick BRAUER och MAXEN, den uppfattningen ingalunda saknade representanter, att den accessoriske intervenienten utan undantag intoge en af båda parterna fullt oberoende ställning i processen har redan antydts³. Också har denna uppfattning äfven efter nämnda författares arbeten erhållit förespråkare. Så förklarar WETZELL, att MAXENS lära angående den regresspliktige intervenientens be-

¹ Man märke blott, att det ej kan vara fråga om en *res iudicata*, som grundar sig på rättskraft. Den ifrågavarande bundenheten af domen har en helt annan grund än rättskraften. Se äfven HELLWIG, Lehrbuch II, s. 513; System des deutschen Zivilprozessrechts I, Lpz. 1912, s. 229. WACH, Handbuch I, s. 645, däremot ville här tala om rättskraft, om domens verkan blott icke varit begränsad på grund af 67 § D. C. P. O.

² Jfr SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 93 f.

³ Ofvan s. 297 n. 1. Af särskildt intresse äro hithörande uttalanden af GESTERDING, som man väl torde kunna kalla en af sin tids bästa kännare just af dessa frågor, uttalanden, som han gjort efter att särskildt ha uppmärksammat just regressfallen: »So viel sieht man wohl, dass die accessorische Intervention sehr mit Unrecht so genannt wird. Zwar auf die Benennung kommt eben nichts an; allein, wie dadurch in diesem Fall zugleich etwas über die Natur dieser Intervention ausgesagt wird, was eine technische Bedeutung hat und an bekannte Rechtsregeln erinnert, können dadurch leicht falsche Vorstellungen erweckt und unrichtige Schlüsse daraus hergeleitet werden. Diese s. g. accessorische Intervention hat einen selbständigen Charakter, wenigstens mehr, als die Ausleger zu wissen oder anzuerkennen scheinen. Aus dem Recht, was dem Intervenienten und sogar seinem Bürgen zusteht, zu appelliren, obgleich der streitende Theil sich bei dem Urtheil beruhigt, ja obgleich er auf die Appellation Verzicht geleistet oder sich verglichen hat, scheint deutlich hervorzugehen, dass diese Intervention wenigstens von jetzt an keine accessorische, ja dass sie es nie gewesen sei. Den selbständigen Charakter nimmt sie wohl nicht erst jetzt an, sondern sie zeigt ihn erst jetzt — oder hier in einem stärkeren Grade, wie in anderen Fällen. Indessen ist doch immer ein Unterschied zwischen dieser Art von Intervention und der s. g. Principal-Intervention», Nachforschungen, V, 1, s. 182 f.

roende ställning lika litet kunde erhålla stöd i de romerska källorna som i sakens natur¹. Äfven BAYER tillerkänner intervenienten utan åtskillnad med hänsyn till interventionsgrunden en fullt själfständig ställning². Det viktigaste inlägget emot den härskande uppfattningen har emellertid gjorts af SCHULTZE, ett inlägg så mycket betydelsefullare, som det trotsat denna uppfattnings sanktionerande af D. C. P. O. På grund af interventionsinstitutets anomaliska natur, menar SCHULTZE, kunde väl rättsordningen vägra att öfver hufvud taget gifva sin sanktion åt det samma. Men vunne institutet erkännande i rättssystemet, då fordrade dess ändamål, att intervenienten erhöles oinskränkt befogenhet att göra gällande angrepps- och försvarsmedel, förete bevis och utföra alla processhandlingar, som kunna befordra interventens sak till seger. En intervention utan denna befogenhet för intervenienten innebure en negation af sig själf, vore *ein Messer ohne Heft und Klinge*³. — Äfven ECKSTEIN har öfvertygande utredt, att interventionens begrepp innebure en fullt själfständig interventionsrätt, och det just med hänsyn till säljarens intervention i klanderprocessen mot köparen⁴, samt tillerkänner intervenienten befogenhet att oberoende af intervenenten utveckla all den verksamhet i processen, som vore ägnad att medverka till en lycklig utgång af densamma för intervenenten⁵. Alla hans bemödanden voro dock förgäfves. Hans stämnia förklingade, som vi veta, ohörd: Ö. C. P. O. sanktionerade rättsreglerna från D. C. P. O.

Vi anse det ej vara tvifvel underkastadt, att den uppfattning, som här ofvån funnits vara den riktiga, står i god öfverensstämmelse med 1734 års lag, ja, vi äro ganska öfvertygade, att den härskande läran däremot icke är förenlig med vår lags ståndpunkt. Stadgandet i 18: 1 R. B. gifver otvetydigt vid handen, att en gensaga från någondera parternas sida emot tredjemans deltagande i rättegången i och för sig ej kan tillmätas någon

¹ WETZELL, System, 7 § n. 12 b.

² BAYER, Vorträge, s. 139 f.

³ SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 43 f.; se äfven s. 48, s. 92 f.

⁴ ECKSTEIN, Intervention, särskildt s. 151 ff. Å s. 213 a. a. heter det: » . . . gerade darin, in der Intervention gegen den Willen der eigenen Partei, liegt ja die eigentliche Kraft des Interventionsrechtes ».

⁵ ECKSTEIN, Intervention, s. 272 ff.

betydelse. Kan denne inför domstolen framlägga sannolika skäl för att interventionsgrund är för handen, så måste han trots parts protester tillåtas att uppträda såsom intervenient. I själfva verket bör redan detta utgöra ett betydande stöd för antagandet, att intervenienten enligt lagen äfven i utöfvandet af interventionen vore oberoende af parterna. Motsatsen måste innebära en inkonsekvens, hvilken behöfde ett mer eller mindre uttryckligt lagbud för sin sanktion¹. I 18: 1 R. B. kan emellertid ej utletas det minsta stöd för att intervenientens handlingsfrihet i processen vore begränsad. Tvärtom häntyder sista punkten i §-en, jfd med 3 § i samma kapitel och dettas rubrik — såsom i annat sammanhang framhållits² — därpå, att intervenienten hade en ställning i processen, lika själfständig som en parts. Att detta påstående ej kan betraktas såsom öfverdrifvet framgår af NEHRMANS ofvan anförda uttalande äfvensom af hvad vi yttrat angående Lagkommitténs och Lagberedningens processlagförslag³. Här vilja vi äfven särskildt fästa uppmärksamheten på den kategoriska uppmaningen: »höre domaren skäl hans», hvilken för visso svårligen kan förenas med en åsikt, enligt hvilken någon af parterna kunde vara befogad att förhindra intervenienten att med full verkan förebringa den utredning, som han aktade nödig.

Föreskriften i 18: 1 R. B.: »döme så mellan dem alla» har i ytterligare ett afseende stor betydelse såsom stöd för uppfattningen, att lagen tillerkänner intervenienten en af parternas medgifvande eller protester oberoende ställning. Den nämnda föreskriften bekräftar det i och för sig mycket nära till hands liggande antagandet, att 1734 års lag — följande den romerska rättens och *gemeines Rechts* föredöme — såsom verkan af interventionen lät domen, i den mån den hade betydelse för intervenientens rätt, vara bindande för honom⁴. Då man med hänsyn till interventionsbegreppet ej kan låta de citerade orden syfta tillbaka på en intervenienten tillkommande egenskap af part, så kan svårligen någon annan betydelse tilläggas dem, än att intervenienten åt-

¹ Jfr ofvan s. 300 n. 2.

² Ofvan s. 114—117.

³ Ofvan s. 116—118.

⁴ Det har redan framhållits, att en dylik särskild interventionsverkan enligt sakens natur torde böra betraktas såsom öfverflödig i andra fall än just regressfallen. Se ofvan s. 307 och n. 3 ibid.

minstone i den mening hade att uppfatta domen mellan parterna såsom en dom äfven för sig, att han ej i en senare process kunde hjälpa sig med en utredning om domens materiella oriktighet. Att med en dylik lagens ståndpunkt blott en intervenientens själfständiga ställning kunde förenas har redan betonats (s. 308).

Uttalandena i frågan inom den svenskrättsliga doktrinen gå emellertid i annan riktning. Så förutsätter t. ex. KALLENBERG utan vidare, att domen ej bunde den regresspliktige intervenienten¹, och WREDE finner i uppmaningen »döme så mellan dem alla» blott »ett uttryck för det förhållandet att domen inverkar äfven på intervenientens rätt»². Någon utredning för att domen enligt svensk rätt ej kunde antagas vara bindande för intervenienten har emellertid ej förebragts. Efter det ofvan anförda torde väl bevisskyldigheten böra åligga den, som menar, att ett dylikt antagande vore obefogadt. Detta så mycket mera, när man beaktar det historiska förloppet, enligt hvilket 18: 1 R. B. ganska otvifvelaktigt just velat positivt fastslå en rättsregel, som sedvanerätten länge godkänt efter mönstret af romersk rätt och *gemeines Recht*. Hvarken i det förra eller senare rättsystemet har det betvivlats, att tredjeman på grund af sitt intervenerande blefve bunden af domen. Att interventionen hade denna betydelse enligt svensk rätt före sanktionerandet af 1734 års lag erhåller också, enligt vårt förmenande, ett betydelsefullt stöd i det uttalande af ABRAHAMSSON, som ofvan (s. 262) anförts. Af utredningen angående frågan om nödvändigheten af säljarens instämmande för regressanspråkets bevarande torde det antagandet nämligen vara fullt befogadt, att ABRAHAMSSON i sitt uttalande vill likställa ett frivilligt intervenerande från säljarens sida med hans instämmande: vare sig säljaren blifvit instämd i rättegången eller han utan föregående stämning faktiskt intervenerat, behöfver köparen i händelse af eviktionsdom ej förebringa någon utredning i regressprocessen om »at dess rätt, som klandrat, warit bättre, än dens, som solt har». Att just 1734 års lag nu velat fränkänna interventionen betydelsen att göra den emot intervenienten gående domen bindande äfven i afseende å intervenienten kan efter det föregående svårligen antagas. Ej heller kan i svensk rättspraxis spåras

¹ KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 290.

² WREDE, Civilprocessrätt I, s. 257.

något uttryck för att sedvanerätten härutinnan skulle hafva medfört någon ändring¹.

I detta sammanhang kunde man vara frestad att jämväl ägna någon tanke åt stadgandet i 25: 22 R. B. (nuv. 25: 10 R. B.), enligt hvilket det medgafs rätt för en tredje part eller annan som ej varit hörd och lede förfång af rättens dom, att söka ändring af densamma inom natt och år *a tempore scientiae*. Med de spärrade orden afsågs just en person, som haft interventionsbefogenhet utan att begagna densamma². *E contrario* följer af lagrummet, att ifrågavarande rättsmedel ej stode den till buds, som utöfvat sin interventionsbefogenhet. Hvarför? Svaret kunde synas ligga nära till hands: domen har för intervenienten blifvit definitivt bindande, en gifven konsekvens af att han såsom intervenient varit i stånd att utveckla en fullt själfständig verksamhet till ernående af partens seger, bl. a. alltså äfven haft tillgång till det ordinarie rättsmedlet mot domen. Detta resonemang kan emellertid blott erhålla någon betydelse, om den interventionsbefogade tredjemans talan mod domen enligt 25: 22 R. B. kunde uppfattas såsom en klagan på materiellt-rättslig grund och alltså ej vore en nullitetsklagan i egentlig mening. Ser man på hvad sakens beskaffenhet ger vid handen, så måste det förra antagas: det vore praktiskt orimligt och saknar dessutom stöd i 1734 års lag att såsom plikt ålägga domaren att vaka öfver att på olika grunder interventionsbefogade personer sattes i tillfälle att göra bruk af sin befogenhet. En dom utan den interventionsbefogades hörande borde därför åtminstone icke annat än i särskilda fall

¹ Det i N. J. A. 1880 s. 67 ref. fallet ligger helt utanför vårt spörsmål.

² KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 290; WREDE, Civilprocessrätt II, s. 242. Båda dessa författare utesluta emellertid dem, som grundade interventionsbefogenheten på regressplikt, en utgallring, som emellertid just sammanhänger med deras gruppering af interventionsfallen med hänsyn till intervenientens befogenheter. För den nämnda utgallringen kan lika litet som för grupperingen af interventionsfallen åberopas något stöd, hämtadt från 1734 års lag eller den dåtida jurisprudensen. Hos NEHRMAN kan ej någon antydning spåras. Då han uttryckligen framhållit säljarens interventionsbefogenhet i klanderprocessen mot köparen, synes det böra erhålla en viss betydelse, att han ej vid något tillfälle antydde, att området för interventionsfallen ej fullt täcktes af 25: 22 R. B.

kunna uppfattas såsom rättegångsfel¹. Emellertid torde det förhålla sig så, att 1734 års lag, utan åtskillnad med hänsyn till de olika kategorierna i 25: 22 R. B. och oberoende af omständigheterna *in concreto*, uppfattat all klagan enligt lagrummet såsom en nullitetsklagan i strängt egentlig mening. Härför talar stadgandets inträngande omedelbart efter ett lagrum af det innehåll, som ingår i 25: 21 R. B. samt ordalydelsen: » fäller Domaren i någor twist sådan dom, at annar lider ther af förfång ». Detta tyder på att lagstiftaren blott fäst sig vid den objektiva sidan och utan vidare uppfattat det såsom ett rättegångsfel, om en dom ländt interventionsbefogad tredjeman till förfång, utan att denne haft tillfälle yttra sig, lika godt om det berott på domarens försumlighet eller icke. En viss betydelse måste äfven tillerkännas NEHRMANS mera ingående beskrifning på »hwad nulliteter äro», till hvilka han utan restriktion räknar domar, som man fällt utan att »höra alla them som saken angår»². Därmed torde ej heller någon vikt kunna tillerkännas åt 25: 22 R. B. såsom stöd för riktigheten af teorien om intervenientens själfständiga ställning.

Ett moment ej utan mycket stor betydelse i kedjan af argument för dennas giltighet i svensk rätt erhålla vi däremot i den omständigheten, att interventionsgrunden också i regressfallen för stiftarna af 1734 års lag icke ens kan ha förefallit särskildt svag och därigenom motiverat en mera osjälfständig processuell ställning för intervenienten. Hvad vi här ofvan funnit för gällande svensk rätt, nämligen att en dom på den regressberättigades förlust utgjorde ett nödvändigt rättsfaktum för regressanspråkets uppkomst, var i de typiska regressfallen på 1734 års lags tid ett påtagligt sakförhållande, eftersom en klanderdom öfver hufvud taget, vare sig klanderprocess förts eller icke, enligt denna lag måste föregå regressanspråket på grund af mistad äganderätt. Ett resonemang, analogt med det af MAXEN förda till förmån för en intervenientens osjälfständiga ställning i processen var på denna tid icke blott

¹ WREDE, Civilprocessrätt II, s. 239, synes också förmena, att den interventionsbefogades talan efter 25: 22 R. B. åtminstone stundom kunde betraktas såsom en talan på materiellt-rättslig grund.

² NEHRMAN, *Inl. til then svenska proc. civ.*, s. 390.

vid närmare skärskådning oriktigt utan måste a priori ha betraktats som uteslutet.

Till allt detta kan nu läggas ett uttalande angående rätten vid tiden för 1734 års lags tillkomst af en sådan auktoritet som den mycket rättslärd f. d. domaren Petter Abrahamsson, ett uttalande, som dess bättre icke lämnar något öfrigt att önska i afseende å dess rätta mening. Till 38 kap. tingmål. Chr. L. L. om »Huru man maa moth Häradz höfdingia wädhia» anmärker han bl. a. följande: »Är någor *Interveniendo* inkommen uti någon twist, ettdera, som hemulsmän eller löftesmän för Swaranden, och den ey appellerar, eller är han för sig sielf inkommen, och Domen honom graverar; Så må en sådan och så der emot appellera»¹. En befogenhet, som tydligare visar tillbaka på en intervenientens själfständiga ställning i processen än hans af parten oberoende appellationsbefogenhet, kan ju ej anföras. Såväl formuleringen, som de båda exemplen ådagalägga till fullo, att intervenienten enligt ABRAHAMSSON alltid, utan åtskillnad med hänsyn till interventionsgrundens beskaffenhet, hade rätt att vädja mot domen i händelse intervenienten underlåte sådant. (Det senare alternativet i de citerade orden afser uppenbarligen s. k. hufvudintervention.)

Till sist skall det påpekas, att svensk rättspraxis — låt vara att någon direkt ledning för vårt spörsmål ej från densamma kan erhållas — ingalunda strider emot den här förfäktade uppfattningen; ja moment kunna t. o. m. varsnas, hvilka äro ägnade att i någon mån stödja densamma. Sådana moment finna vi dels i domstolarnas allmänt förekommande beteckning af intervenienten såsom mellankommande part (jfr ofvan s. 121), en beteckning, som ingalunda fränkännes den regresspliktige intervenienten², äfvensom däri, att tredjeman tillåtits intervenera och såsom intervenient utföra processhandlingar oberoende af protester från intervenientens motpart³.

Uppfattningen om intervenientens själfständiga, af part oberoende ställning i processen får nu icke innebära, att den förre kunde uppträda, alldeles såsom om han själf vore part.

¹ ABRAHAMSSON, Swerikes Rijkets Landslag, s. 669.

² Se t. ex. N. J. A. 1880 s. 70 (RR:ns yttrande öfver en invändning).

³ N. J. A. 1876 s. 38; 1877 s. 111; 1905 s. 440 och väl äfven 1906 s. 120. Jfr ofvan s. 306 f.

Det karakteristiska för intervenienten är just, att han icke är subjekt i det rättsförhållande, som utgör föremål för domstolens pröfning i processen, att han i och för detta ej gör gällande något eget rättsskyddsanspråk, ej i och för detta för någon egen talan, d. v. s. att han just icke är part i rättegången¹. Det kunde kanske i och för sig ej förefalla orimligt att trots detta tillerkänna intervenienten en parts ställning i processen. Just den omständigheten, att intervenienten materiellt-rättsligt står utanför själfva rättegången, måste emellertid medföra skrankor för utvecklandet af hans processuella verksamhet, hvilka icke hindrade honom, om han vore part.

I detta afseende ha följande begränsande regler uppställts af MAXEN: dels kan intervenienten blott vara befogad att utföra sådana handlingar, som *in concreto* kunde företagas af intervenienten själf, och dels får han icke utveckla någon verksamhet, som kunde strida mot intervenientens intresse såsom part i rättegången². Beträffande den förra inskränkningen heter det hos MAXEN: *Das ist ganz natürlich; denn der Intervenient will als Streitgehülfe des Interventen nur mit durchführen, was durchzuführen Sache des letzteren als eigentlicher Partei ist. Er kann darum zur Erreichung dieses Ziels nur so und nicht anders thätig werden, als der Intervent selbst es kann. Es beurtheilt sich demnach die rechtliche Zulässigkeit processualischer Handlungen seitens des Intervenienten ganz nach der Person des Interventen.* Premissen i detta resonemang är onekligen riktig. Giltigheten af den gjorda slutledningen åter förutsätter, synes det oss, att intervenienten alltid haft förmåga att och lojalt bemödat sig om att utveckla just den verksamhet i processen, som tillkommit honom i egenskap af part. Men man måste gifvetvis just räkna med att denna förutsättning kan brista (jfr t. ex. ofvan s. 306 n. 1). Några exempel skola belysa saken. Käranden har vid ett rättegångstillfälle ålagts *sub poena praeclusi* att vid nästa rättegångstillfälle förebringa all utredning, som han aktade nödig. Å dag, till hvilken målet uppskjutits, inställer sig jämte käranden tredjeman som intervenient utan vetskap om innehållet i uppskofsbeslutet. Kan detta nu åberopas emot intervenienten till hinder för bifall åt hans uppskofsbegäran? — Innan intervenienten fått tillträde till

¹ Se ofvan afd. III och jfr s. 241 f. och s. 331 n. 4.

² MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 455.

processen har intervenienten med eller mot bättre vetande erkänt något faktiskt förhållande, som af motparten åberopats, gjort medgifvande i afseende å något anspråk eller till en del afstått från ett dylikt o. s. v. I regeln torde verkan af dylika interveniens processhandlingar nu ej kunna omintetgöras af honom själf¹. Är åter intervenienten efter tillträdet till processen förhindrad att bestrida ifrågavarande faktum eller anspråk eller att vidhålla det anspråk, som parten till en del afstått ifrån? -- Parten har försuttit sin rätt att framställa invändning om jäf mot domare, domstolens obehörighet eller stämningens delgifning eller underlåtit att anmäla missnöje enligt 16: 3 R. B. Kan intervenienten, som sedermera erhåller tillträde till processen, med verkan företaga ifrågavarande processhandlingar, därför att de med hänsyn till honom, om han vore part, ej skulle befunnits vara prekluderade?

Vid besvarandet af dessa frågor må först framhållas, att den omständigheten, att tredjeman först senare förskaffar sig tillträde till rättegången rent objektivt sedt ej såsom en försummelse kan läggas honom till last. Möjligt är, att hans sena uppträdande beror på försumlighet, men lika möjligt är, att detta ej är händelsen. Positiv rätt gifver ej något stöd för att intervenientens befogenheter böra bedömas med hänsyn härtill. Så snart interventionsgrund föreligger, har tredjeman befogadt anspråk att erhålla tillträde till rättegången vid underrätt, så länge målet ännu är föremål för handläggning². Från praktisk synpunkt skulle det också svårligen kunna försvaras att tillägga tredjemans ifrågavarande försumlighet rättslig betydelse. Däremot bör man med MAXEN kunna utgå från att handlingar, som ej befrämja interventionens ändamål, äro uteslutna från intervenientens befogenhet³.

Härefter må skillnad göras mellan de tre frågorna. Beträffande invändningen om stämning torde det utan vidare vara klart, att intervenienten ej kan framställa dylik. Detsamma kan emellertid äfven sägas angående *exceptio fori* och missnöjesanmälan emot beslut, som ogillat en dylik. Detta måste på grund af stadgandet i 10: 28 R. B. vara alldeles otvifvelaktigt, i hän-

¹ Se t. ex. WREDE, Civilprocessrätt II, s. 141.

² »Hvar så händer, att under parternas tvist etc.», 18: 1 R. B.

³ Jfr emellertid för tysk rätt WACH, Handbuch I, s. 641.

delse invändningen ej rör sådant fall, som omförmäles i 10: 29 R. B. I afseende å både stämningsinvändningen och *exceptio fori* af det slag, som afses i 10: 28 R. B., må nämligen framhållas, att det på grund af dessa invändningars karaktär måste anses stå i god öfverensstämmelse med interventionens ändamål, att de ifrågavarande processhandlingarna äro uteslutna från intervenientens befogenhet, äfven om preklusionstiden för part ännu ej gått till ända. Men äfven för i 10: 29 R. B. afsedda fall måste intervenienten med den gjorda förutsättningen antagas vara utesluten från befogenheten att företaga de ifrågavarande processhandlingarna, framställande af invändning och missnöjesanmälan. Detta öfverensstämmer därmed, att denna invändning af lagen gjorts preklusorisk: på ett visst stadium af rättegången bör visshet vara rådande, att invändningen ej kan framställas, något som i själfva verket aldrig vore händelsen, om nytillträdande intervenient hade möjlighet att framställa densamma. Framför allt kan blott den påstådda uppfattningen förenas med den särskilda procedur, som åtföljer denna invändning med dess egenskap att vara processhindrande. Så mycket mera måste detta antagas, som dels med hänsyn till invändningens beskaffenhet och dels på grund af domstolens officialpröfningsplikt möjligheten af en kränkning af intervenientens intresse måste vara ganska aflägsen. Ungefär på samma sätt förhåller det sig med jäfsinvändningen. Äfven denna är preklusorisk och processhindrande, hvarjämte prövning *ex officio* åligger domstolen. Nytillträdande intervenient torde blott vara befogad att framställa invändning om jäf mot domaren, i den händelse dylik befogenhet tillkommer part själf. Man märke emellertid, att jäfsinvändning, som grundar sig å domarens förhållande till intervenienten, af denne bör kunna framställas, men detta sammanhänger därmed att dylik invändning vid intervenientens tillträde ej heller för part kan vara prekluderad (»den omständighet, hvarå jäfvet grundas, då ej var för handen» 16: 1 R. B. Se äfven nedan s. 328 n. 1).

Beträffande de båda först uppställda spörsmålen, kan svaret vara tvifvelaktigt nog. Ser man dem blott från interventionsynpunkt, så kan man svårligen komma till annat resultat, än att intervenienten oberoende af partens bundenhet måste vara befogad till de ifrågavarande processhandlingarna, hvilka samtliga äro ägnade att gynna interventionsändamålet: befordra inter-

ventens sak till seger. Men emot interventionsändamålet står här ett annat betydande praktiskt intresse: ändamålsenligheten och säkerheten i det processuella förfarandet och den härför nödvändiga vissheten angående betydelsen och innebörden af företagna processhandlingar. Genom att tillåta en nytillträdande intervenient utveckla sådan processuell verksamhet, som parten förlorat befogenheten att företaga, skulle hela den vid intervenientens tillträde framskridna proceduren stundom kunna tänkas ha varit förgäfves. Låt vara att ett desavuerande af partens processhandlingar efteråt af intervenient ej alltid skulle ha någon mera betydande menlig verkan för den pågående processen, så måste denna dock alltid vara tryggad emot möjligheten af dylika mer eller mindre svåra störingar. Detta kan blott åstadkommas genom en regel af innehåll, att *der Nebenintervenient muss den Rechtsstreit in der Lage annehmen, in welcher sich dieser zur Zeit seines Beitritts befindet*¹, en regel i det praktiska behovet så naturligt grundad, att den i afseende å en rätt, sådan som vår, utan uttryckligt stadgande i frågan, icke blott bör anföras *de lege ferenda* utan äfven antagas såsom gällande rätt². Grunden till denna regel har emellertid större omfattning än regeln själf och motiverar i själfva verket just den af MAXEN uppställda satsen, att intervenienten — öfver hufvud taget, bortsedt alltså från tidpunkten för hans tillträde — blott kan utveckla sådan verksamhet i processen, som interventen själf hade möjlighet att företaga.

Den andra af MAXEN föreslagna regeln kan, grundad som den är i själfva interventionsändamålet, uppenbarligen icke bestridas. Genom sin negativa formulering kan emellertid MAXENS regel ej sägas gifva ett fullt adekvat uttryck för begränsningen

¹ 67 § D. C. P. O. Fullt öfverensstämmande Ö. C. P. O. 19 § äfvensom 64 § i Norges Udkast til lov om rettergangsmaaden i tvistemaal.

² Den ifrågavarande regeln får ej sägas råka i konflikt med satsen, att interventionen kommer domen att blifva bindande mot intervenienten: denne har att, i händelse han först under rättegångens lopp vill anmäla sig som intervenient, före sitt tillträde bedöma, i hvilken mån rättegångens framskridna stadium förhindrar honom att bidraga till interventens seger, och därefter fatta sitt beslut, huruvida han vill delta i rättegången eller icke. I tysk rätt hjälper sig intervenienten genom en »exceptio mali processus» (68 § i D. C. P. O.). En dylik hvarken kan eller behöfver antagas i svensk rätt; se af SCHULTZE antydda synpunkter, Z. f. C. Bd 2 s. 93 f.

af intervenientens processuella befogenheter i jämförelse med partens. Det är ej nog med, att intervenienten är utesluten från att företaga sådana processhandlingar, hvilka stå i strid mot interventens talan och sålunda äro ägnade att motverka hans seger. Den legislativa grunden till interventionen gifver fastmera vid handen, att han blott är befogad att utveckla den processuella verksamhet, som enligt sin beskaffenhet *in abstracto*¹ är ägnad att befordra interventens talan i materiellt-rättsligt hänseende till seger. Däraf följer att icke blott handlingar, som strida häremot, utan äfven i detta afseende rent indifferent handlingar böra vara undandragna intervenientens befogenhet. Indifferensen sammanhänger med att processhandlingen rör själfva förfarandet och tager sig emellertid i regeln uttryck däri, att den ifrågavarande handlingen, som man säger, faller inom området för partens dispositionsbefogenhet. Vi ha redan i annat sammanhang antydtt exempel på dylika handlingar: invändningen om domstolens obehörighet, som afses i 10: 28 R. B., samt invändningen, att stämningen ej lagligen delgifvits. Invändningen om domstolens obehörighet i fall, som afses i 10: 29 R. B., har däremot ej denna indifferent karaktär, och torde det därför vara följdriktigast att tilllåta intervenienten oberoende af intervenenten framställa dylik invändning inom för denne beräknad preklusionstid. — Därför att en processhandling, som angår det formella förfarandet, innebär en tillämpning af en dispositiv processuell rättssats, är det emellertid ingalunda gifvet, att densamma ligger utom intervenientens befogenhetsområde. Visserligen kan t. ex. icke intervenienten, i händelse intervenenten vid ett rättegångstillfälle uteblifver, genom öfverenskommelse med motparten befria vittne från edens afläggande. Men detta beror bl. a. därpå, att eden *in abstracto* måste uppfattas såsom en garanti för vittnesberättelsens sanningsenlighet och alltså såsom ett bidragande moment till den materiella utredningen. Just därför måste intervenienten också vara i stånd att förhindra verkan af att intervenenten eftergifvit vittneseden. Den ifrågavarande processhandlingen angår visserligen en viss processuell akt, edens afläggande, men då denna i sin tur enligt sin beskaffenhet är ägnad att bidraga till en sanningsenlig utredning i målet, kan en emot edens eftergifvande riktad viljeförklaring lika litet som detta själf uppfattas såsom en indifferent processhandling.

¹ Jfr WACH, Handbuch I, s. 641.

När det, bortsedt härifrån, gäller att bedöma innebörden af den ifrågavarande begränsningen af området för intervenientens själfständiga processuella verksamhet, så sker detta lämpligast under antagen förutsättning, att intervenientens processhandlingar icke kunna råka i konflikt med interventens. Ty att å ena sidan, om intervenienten t. ex. erkänner ett af motparten påstått faktum, helt eller delvis medgifver detsamma o. s. v., under det att intervenenten bestrider, den senares processhandling måste tillerkännas full verkan måste ju med hänsyn till interventionsgrunden vara fullt klart. Å andra sidan kan det naturligtvis diskuteras, huruvida icke interventens underlåtenhet att uttryckligen desavuera intervenientens dylika handlingar, hans passivitet vid nämnda förhållande från intervenientens sida, enligt svensk rätt i det särskilda fallet kunde uppfattas såsom ett instämmande i intervenientens förklaringar¹. Af dessa skäl kan spörsmålet angående den ifrågavarande begränsningen af intervenientens processuella befogenheter lämpligen uppställas med hänsyn till ett rättegångstillfälle, hvarvid handläggningen af målet avslutas och intervenenten trots föreläggande *sub poena praeclusi* icke infunnit sig.

Uteslutna från intervenientens befogenhet äro alla sådana processhandlingar, som omedelbart grunda sig å förmågan att disponera öfver det materiella rättsförhållande, som är föremål för pröfning i processen: talans nedläggande, förlikning, afstående från anspråket helt eller delvis, dess medgifvande helt eller delvis o. s. v. Nu kan man emellertid ej alltid påstå, att dylika handlingar äro ägnade att motverka partens sak såsom helhet betraktad och att de på denna grund strida emot interventionens ändamål. Ett medgifvande af eller afstående från ett anspråk till en del kan under särskilda omständigheter vara till fördel för partens sak i sin helhet. Beträffande dessa handlingar torde man dock kunna påstå, att de enligt sin beskaffenhet *in abstracto* icke äro förenliga med interventionens ändamål att befrämja interventens seger och att de därför regelmässigt måste förvägras interveni-

¹ Ett sådant instämmande måste efter det sagda om interventionsändamålets betydelse ha karaktären af en ratihibition, d. v. s. göra intervenientens antydda processhandlingar giltiga såsom rättsligen varande *partens*. Från positiv tysk rätts ståndpunkt erhåller den ifrågavarande passiviteten från parts sida en alldeles motsatt betydelse: giltigheten af intervenientens processhandling undanrödjes ej af parten. Jfr bl. a WACH, Handbuch I, s. 639, s. 640 (nr 3); SCHULTZE, i Z. f. C. Bd 2 s. 94.

entens, eftersom en pröfning *in casu* angående deras betydelse för utrönande af intervenientens befogenhet till desamma ej rätt gärna kunde komma i fråga. Däremot kan det icke vara riktigt att på samma sätt uppfatta förlikningen. Denna kan ingalunda enligt sin natur påstås motverka partsintresset, kanske snarare tvärtom. Icke förty synes oss ej något tvifvel kunna råda därom, att intervenienten ej heller bör kunna ingå förlikning med motparten. Detta beror därpå, att intervenienten saknar befogenhet att disponera öfver den omtvistade rätten och att förlikningen är en processhandling, som omedelbart grundar sig å en dylik befogenhet. Saknaden för intervenienten af nämnda befogenhet kan gifvetvis äfven åberopas som grund, utöfver det nyss anförda, för att intervenienten icke heller kan medgifva eller afstå från ett anspråk ¹.

Uppfattar man erkännandet såsom en dispositionsakt, så gäller om detsamma, hvad som sagts om ett anspråks medgifvande eller afstående. Särskildt enligt svensk rätt synes emellertid det riktiga vara att betrakta erkännandet såsom en bevisgrund med verkan i civilprocessen i regel af fullt bevis ². Att lagen tilldelat erkännandet en så kraftig verkan i bevisafseende beror därpå, att detsamma, såsom innebärande en partens förklaring i rättegången, att ett för honom ogynnsamt faktum existerar, förnuftigtvis måste medföra en mycket hög grad af sannolikhet för att detta faktum verkligen är existent. Den legala bevisregeln i 17: 36 R. B. för erkännandet såsom fullt bevis i civilprocessen har under tidernas lopp i stort sedt ej behöft jämka på sig för tendensen i vår rätt åt en friare bevispröfning: då en part rent af med verkan i processen kan afstå från sin rätt eller medgifva ett anspråk mot sig, hvilket ej existerar, så vore det ingen mening i att förhindra honom att indirekt åstadkomma en liknande effekt genom att erkänna tillvaron af ett icke existerande, för honom ogynnsamt faktum. Det ena som det andra är blott en konsekvens af hans befogenhet att fritt disponera öfver sin rättsliga ställning, den må vara föremål för pröfning i rättegång eller icke. Det står

¹ Annorlunda däremot enligt D. C. P. O. 67 § och Ö. C. P. O. 19 §. Jfr WACH, Handbuch I, s. 641 f.; POLLACK, System, s. 145. Den senare finner t. o. m. intervenienten befogad att nedlägga partens talan.

² Se framför allt WREDE, Civilprocessrätt II, s. 134—138.

emellertid i god öfverensstämmelse med det nu sagda, att den legala bevisregeln i 1734 års lag måst modifieras i de undantagsfall, då parterna saknat rätten att fritt förfoga öfver det omprocessade rättsförhållandet. Här måste möjligheten, att erkännandet icke öfverensstämmer med verkligheten, taga ut sin rätt: erkännandets betydelse såsom bevisgrund måste i dylika processer grunda sig »uteslutande på dess trovärdighet och förmåga att öfvertyga domstolen»¹. Ett uttryck härför framträdde i den svenska lagstiftningen redan i K. K. den 5 dec. 1798, hvars föreskrifter erhålla analog tillämpning på alla rättegångar, i hvilka parterna sakna dispositionsrätt öfver det omprocessade rättsförhållandet, och som »bör så förstås, att i de mål, som där afses, erkännandet aldrig kan utgöra fullt bevis, men att dess verkan i öfrigt beror af domstolens pröfning»².

Härefter öfvergå vi till en undersökning af betydelsen af intervenientens »erkännande» i processen. Då intervenienten ej har någon rådighet öfver rättsförhållandet, som pröfvas i rättegången, kan det alltså aldrig vara fråga om att tillerkänna hans »erkännande» verkan af fullt bevis. Skall det bedömas efter normerna för ett partens erkännande i rättegångar, i hvilka denne saknar dispositionsbefogenhet? Vid besvarandet af denna fråga har man att beakta tvänne omständigheter: dels är intervenientens »erkännande» en handling, som strider mot interventionens ändamål att befordra partens sak till seger och dels är intervenienten ej part, hvadan, utom det att han saknar dispositionsbefogenhet, han ej intager den ställning till den omtvistade

¹ WREDE, Civilprocessrätt II, s. 138.

² WREDE a. st. Den anmärkningen må här tillåtas, att man i svensk praxis i föreliggande afseende ofta synes skrida till öfverdrifter. Så nöjer man sig — åtminstone vid åtskilliga underrätter — för bifall till talan om äktenskapsskillnad på grund af förlöpande icke med svarandens erkännande, utredning om hans vistande i utlandet och ett vittne om äktenskapets olycklighet såsom grund till förlöpandet utan fordrar alltid just tvänne vittnen, i händelse ej annat slag af bevisning förebringas. I svensk rätt finnes blott stöd för denna regel: så snart så mycken utredning förebragts, att erkännandet måste betraktas såsom fullt trovärdigt, bör talan bifallas. Denna utredning bör åtminstone stundom anses vara åstadkommen genom ett vittne, ja t. o. m. genom en eller två såsom trovärdiga kända personers skriftliga intyg.

rätten, som parten intager och hvarpå just dennes erkännande bygger sin betydelse såsom bevisgrund. Den förra omständigheten synes emellertid här ej rimligtvis kunna utesluta, att en intervenientens förklaring, motsvarande partens erkännande, beaktas i rättegången. En dylik förklaring innebär nämligen hvarken ett yrkande eller en dispositionsakt. Det faktum, att intervenienten afgifvit förklaringen, föreligger. Det är notoriskt och kan ej omintetgöras. Har det enligt sin beskaffenhet betydelse i bevisningsafseende, så måste äfven denna betydelse göra sig gällande, trots det att »erkännandet» verkar mot interventens talan.

Beträffande denna betydelse får man, som antydts, visserligen ej förbise, att intervenienten ej är part, att hans »erkännande» sålunda ej är ett erkännande i lagens mening. Detta gör, att man ej kan likställa den förrés förklaring med parts erkännande i rättegångar, i hvilka han saknar dispositionsbefogenhet. Men att utan vidare fränkänna densamma betydelsen af bevisgrund kan med hänsyn till intervenientens rättsliga ställning till processföremålet ej heller gärna komma i fråga. Det påståendet torde också i princip vara befogadt, att intervenientens »erkännande» har betydelse af bevisgrund. Intervenientens »erkännande», såväl som partens i de ånkydda undantagsfallen, grundar sin betydelse i bevisningsafseende på sin trovärdighet eller förmåga att öfvertyga domstolen. Beträffande intervenientens »erkännandes» trovärdighet åter, så är ju denna utom af de närmare omständigheterna i målet beroende dels af intervenientens person och dels af hans materiellt-rättsliga förhållande till processföremålet. Då detta senare icke kan sägas ha fullt samma betydelse som partens, så bör också intervenientens »erkännande» regelbundet, rent objektivt sedt, ha mindre betydelse såsom bevisgrund, än partens har i rättegångar, som behärskas af officialprincipen. Kan det å andra sidan tänkas, att intervenientens erkännande med hänsyn till dennes vederhäftigare personlighet *in concreto* kunde erhålla större trovärdighet än partens? Ja, förvisso; men detta saknar nämnvärd praktisk betydelse, eftersom interventionen så godt som alltid äger rum i processer angående rätt, som är föremål för parternas dispositionsbefogenhet, och den legala regeln i 17: 36 R. B. därför kommer att tillämpas på partens erkännande, hvilket sålunda kommer att innebära fullt bevis. Att intervenientens »erkän-

nande» på grund af dess ringa trovärdighet i det särskilda fallet åter kan alldeles sakna karaktären af bevisgrund är klart ¹.

I detta sammanhang bör framhållas — ehuru det för svensk rätt saknar större praktisk betydelse --- att intervenienten ej kan vara befogad att bjuda ed eller antaga edsanbud. Rent formellt sedt kan väl hvarken bjudandet eller antagandet af ed uppfattas såsom en »disposition» öfver annat än lagens regler angående bevisningen. Men i realiteten kan det väl svårligen undgås att uppfatta dem såsom akter af disposition öfver själfva föremålet för tvisten. Åtminstone måste detta gälla i afseende å delatens antagande af edsanbudet. Alldenstund denne efter sitt antagande alltid har möjlighet att, äfven om han vet sig hafva rätt, underlåta att gå eden, en passivitet, som har definitiv effekt till hans nackdel i afseende å saken, så vidt den berörts af edsanbudet, så måste om dettas antagande alltid sägas, att det kan vara första momentet i en kraftig disposition öfver föremålet för tvisten. Beträffande edsanbudet åter torde ett dispositivt moment kunna sägas ligga däri, att deferenten låter afgörandet af tvistefrågan göras beroende af vederpartens samvetsgrannhet ². Dock synes oss det dispositiva momentet vid edsanbudet ej vara lika påtagligt som vid anbudets antagande, eftersom i förra fallet en objektiv disposition förutsätter motpartens mened, under det att den i senare fallet slutföres blott och bart genom partens egen passivitet. Den svenska doktrinen uppfattar emellertid icke mindre edsanbudet än dess antagande såsom en disposition af parterna öfver föremålet för

¹ Särskildt vid frågan om intervenientens, »erkännande» äfvensom, vid edgång (härom nedan), föres tanken lätt på en jämförelse mellan verkan af intervenientens uttalande och ett vittnes berättelse. I utländska rättssystem, som med afseende å vittnesjäfven representera den fria bevispröfningen, uppstår också diskussion angående de invecklade spörsmålen, huruvida part kan förekomma intervention på motpartens sida genom att åberopa tredje man såsom vittne eller om vittnesplikten i vissa fall kan kringgås genom att tredje man intervenerar i rättegången. Se härom framför allt ECKSTEIN, *Intervention*, s. 286—289. Hos oss sakna dessa spörsmål betydelse, enär interventionskvalifikationen diskvalificerar tredje man såsom vittne på grund af stadgandet i 17: 7 R. B., att »ej må den vittna som själf eller hvars skyldemän hafva i saken del, eller kunna nytta eller skada därpå vänta».

² WREDE, *Civilprocessrätt II*, s. 162.

tvisten¹. Det torde sålunda tryggt kunna påstås, att intervenienten enligt svensk processrätt lika litet kan vara befogad att afgifva edsanbud som antaga sådant².

Af hvad som sagts, torde det äfven vara gifvet, att i den händelse motparten erbjuder intervenienten att beediga sina påstående, det spörsmålet nu kan uppstå, huruvida intervenienten med interventens tillstånd kunde antaga anbudet och gå eden. Vi äro därmed inne på en fråga af större betydelse, nämligen om intervenienten öfver hufvud taget har förmåga att aflägga »partsed». Denna fråga måste besvaras för hvarje slags ed för sig.

Utgår man från — hvad som väl är riktigt — att fyllnadseden i svensk rätt är begränsad till de få i lagen särskildt nämnda fallen³, så torde för intervenienten blott s. k. värderingsed kunna komma ifråga, och äfven den blott i ytterst sällsynta fall. Karakteren hos dylik ed torde emellertid utesluta densamma från intervenientens befogenhet⁴.

Annorlunda med värjemålseden. Något afgörande skäl, hvarför domaren icke skulle kunna ålägga intervenienten värjemålsed torde svårligen kunna utletas⁵. Fasthåller man, att intervenienten på grund af sin materiellt-rättsliga ställning bör vara oförhindrad att begagna alla processuella angrepps- och försvars-

¹ SCHREVELIUS, Lärobok civilpr., s. 349, uppfattar anbudet och dess antagande såsom en art af förlikning; AFZELIUS, Om parts ed såsom processuellt institut, Uppsala 1879, s. 163, finner den bjudna eden vara ett »uttryck af parternas rätt att förfoga öfver föremålet för tvisten samt att dess verkan är beroende af det aftal, de i detta afseende med hvarandra ingått». WREDE, Civilprocessrätt II, s. 162 f., och Grunddragen af bevisrätten, s. 155 f., förnekar, att parternas ifrågavarande processhandlingar böra uppfattas såsom rättsärenden men medgifver, att de, och i synnerhet edsanbudet, i viss mån innebära en disposition öfver föremålet för tvisten.

² Enligt WACH, Handbuch I, s. 643, och SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 90, kan intervenienten erbjuda ed, men ej antaga edsanbud. Se äfven MAXEN i Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd 21 s. 460 f., WETZEL, System s. 272, och ECKSTEIN, Intervention, s. 283 f. Ett närmare ingående på hithörande spörsmål kunna vi, med hänsyn till deras ringa betydelse i svensk rätt, afstå ifrån.

³ AFZELIUS, Om parts ed s. 94; WREDE, Civilprocessrätt II, s. 161.

⁴ »Den Schätzungseid kann der Intervenient nicht schwören, weil es der Partei selbst obliegt, ihr Interesse eidlich zu taxieren». »Der Schätzungseid des Intervenienten hätte gar den Charakter eines Sachverständigen-gutachtens», ECKSTEIN, Intervention, s. 286 och not 1 ibid.

⁵ Se dock nedan s. 327.

medel, öfver hufvud taget utveckla all verksamhet, som kan tjäna till en lycklig utgång af processen för intervenenten, så vida icke denna verksamhet innebär en disposition öfver tvisteföremålet, att han sålunda på grund af relationen mellan sin egen och den omprocessade rätten såsom processuellt handlande subjekt kan likställas med en part, så synes redan däraf följa, att värjemålsed ej bör anses utesluten från området för intervenientens verksamhet i processen¹. Läger man härtill, att det är domaren, som efter fri pröfning ålägger värjemålsed, att domaren har att afgöra, huruvida part eller intervenient bör gå eden, samt att således värjemålsed kommer att åläggas intervenienten, blott om det på objektiva grunder finnes lämpligt, så kunna knappt några menliga konsekvenser bli nödvändiga af en dylik uppfattning. Med den här (ofvan och nedan) förfäktade åsikten angående intervenientens befogenheter i öfrigt torde tvärtom den motsatta uppfattningen stå i mindre god öfverensstämmelse. Ett exempel torde vara ägnadt att belysa det sagda. Cessionaren är i process med gäldenären. Cedenten intervenerar. Gäldenären påstår sig ha betalt till cedenten eller gör annan sakinvändning, som har afseende å denne. Gäldenären åstadkommer bevisning, dock ej full sådan, hvarefter cessionaren, för sin del öfvertygad, erkänner det eller de fakta, som den förre åberopat, under det att cedenten bestrider desamma. Att ålägga intervenenten värjemålsed är uteslutet, eftersom han redan erkänt existensen af det faktum, som han med eden skulle förneka. Det återstår blott att ålägga intervenienten edgång eller att afstå från beslut om dylik. Med antagandet af det senare alternativet skulle ett naket bestridande från intervenientens sida i allmänhet kunna erhålla en vida kraftigare verkan till men för motparten än ett bestridande af parten själf. Visserligen skulle detta ej alltid vara händelsen i det nu förutsatta fallet. Ty äfven om cessionaren bestridit riktigheten af gäldenärens invändning, kunde det vara olämpligt, ja, kanske uteslutet, att ålägga honom värjemålsed. *Faktum probandum* är att gäldenären betalt till cedenten, att denne gifvit honom anstånd eller afstått från fordringen o. s. v. Från denna synpunkt ligger det åter just i vårt fall särskildt nära till hands att ålägga intervenienten och icke intervenenten värjemålsed. Den

¹ Jfr WETZELL, System s. 270 f.

regeln torde alltså kunna uppställas, att, när edstemat är af sådant innehåll, att värjemålsed med hänsyn härtill skulle kunna åläggas intervenienten, så har domstolen vid beslut om edgång att pröfva och afgöra, huruvida denna bör åläggas intervenienten eller intervenenten¹. Ett edgångsbeslutet, som afser intervenienten, kan dock icke tillerkännas samma verkan som ett åläggande för part att värja sig med ed. En sådan verkan skulle nämligen kunna innebära, att intervenienten efter edgångsbeslutet stode inför möjligheten att genom underlåtenhet att gå eden, trots det att han utan fara för mened skulle kunna aflägga densamma, indirekt kunna förfoga öfver tvisten. Ett åläggande för intervenienten att gå värjemålsed har samma verkan, som om part ålagts edgång, för det fall att eden verkligen gås. Brister åter intervenienten åt eden, så kan detta blott betraktas såsom ett efter domarens pröfning mer eller mindre starkt indicium till motpartens förmån. Kan denna modifikation i afseende å intervenientens värjemålsed ej anses befogad på grund af svensk rätts lära angående dylik ed, så måste, trots allt, möjligheten förnekas, att densamma kunde åläggas intervenienten.

Att enligt vår uppfattning intervenienten, i händelse ed af motparten bjudes honom, med interventens tillstånd bör, om edstemats beskaffenhet ej lägger hinder i vägen, med laga verkan kunna antaga eller afslå anbudet och i förra fallet gå eden är härefter gifvet².

Bortsett från ofvan berörda enligt sakens egen natur nödvändiga begränsningar måste intervenienten vara befogad att fritt handla i processen. Han kan bestrida motpartens påståenden, fordra bevis för befintligheten af af denne åberopade fakta, göra jäf mot vittnen, låta inkalla vittnen, öfver hufvud taget gå i författning om anställande af bevisning för fakta, åberopade antingen

¹ Jfr WETTZEL, System, s. 271; ECKSTEIN, Intervention, s. 280, s. 284. Enligt SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 90, kan ed ej åläggas intervenienten eller af honom presteras, enär han vore partens ställföreträdare.

² Långt går i detta afseende egendomligt nog MAXEN, Z. f. C. u. Pr. N. F. Bd. 21, s. 460 f. Att dylik ed allt efter edstemats beskaffenhet, en ed »de veritate» men icke »de credulitate», bör kunna afläggas af intervenienten medgifves af WETZEL, System s. 51 f., s. 270—272, och ECKSTEIN, Intervention, s. 284. Annorlunda SCHULTZE; se föreg. not. — Se i öfrigt angående intervenientens förmåga att aflägga »partsed» ECKSTEIN a. a. s. 277—286.

af honom själf eller af intervenenten, framställa invändning mot domstolens behörighet på grund af 10: 29 R. B., om jäf mot domare¹ eller om att saken är res iudicata o. s. v., öfver hufvud taget göra yrkanden eller påståenden af olika slag, med ett ord: i fullt samma grad, som om han själf vore part, vara verksam för åvägbringande af en så god utredning som möjligt för befogenheten af intervenientens talan, hvarjämte han äfven måste vara befogad att föra talan mot lägre rätts slutliga utslag eller beslut under rättegången, som kunna öfverklagas och ha materiell inverkan å målet. Och detta gifvetvis icke blott vid rättegångstillfälle, hvarvid intervenenten uteblifvit, utan äfven i dennes närvaro, ja t. o. m. om intervenientens antydda verksamhet skulle råka i strid med processhandlingar, som intervenenten vill företaga, eller denne direkt inlägger sin protest mot intervenientens processföring. Intervenienten kan sålunda med full verkan bestrida anspråk, som af intervenenten medgifvits, vidhålla dylikt, som denne afstått ifrån; han kan fordra bevis för faktum, som intervenenten erkänt, bestrida, att jäfvigt vittne på grund af 17: 14 R. B. afhöres, fordra användande af ett af intervenenten åberopadt bevismedel, från hvars begagnande denne afstått, påyrka, att vittne aflägger ed, trots det att denna eftergifvits af parterna, vädja mot domen, under det att intervenenten nöjer sig med densamma o. s. v. Här må emellertid anmärkas, att intervenienten ej bör kunna hindra intervenenten att nedlägga sin talan. Detta kan uppenbarligen ej fordras af hänsyn till interventionsändamålet. Lika litet som tredjeman skulle kunna fordra, att en person inledde rättegång, för att den förre skulle få tillfälle intervenera, kan det komma i fråga, att intervenienten skulle kunna fordra, att rättegången mot kärandens, interventens, vilja fortsattes för erhållande af dom, till hvilkens innehåll intervenienten medverkat.

Man har väl ofta nog, trots det man erkänt principen om intervenientens själfständighet, ryggat tillbaka för att såsom regel lösa dessa konflikter så, att intervenienten afginge som

¹ Beträffande invändningar om jäf mot domare eller vittne torde väl ej något tvifvel kunna råda därom, att dylika kunna härledas på grund af förhållandet icke blott till part utan äfven till intervenient. Jfr FRANCKE, Nebenparteien, s. 108; WACH, Handbuch I, s. 643; ECKSTEIN, Intervention, s. 273. I öfrigt torde däremot ej några processuella invändningar kunna uppstå på grund af tredjemans intervention.

segrare med sin processhandling, under det att partens återlämnades utan betydelse¹. De svårigheter, hvartill konflikterna gifvit orsak, hafva väl också i sin mån understödt framgången för läran om intervenientens beroende af parten. Emellertid har åtminstone i rättsdoktrinärt hänseende denna lära ej lyckats undanskaffa svårigheterna, eftersom man dock alltid åtminstone för en viss grupp fall bibehållit tesen om intervenientens själfständighet. Här måste ju under alla omständigheter konflikten lösas. Och kan den lösas här, så kan den lösas för alla fall. Teoretiskt kan konflikten mellan interventens och intervenientens verksamhet i processen — det är fullt klart af det föregående — blott lösas sålunda: giltighet tillerkännes den handling, som är mest ägnad att befordra partens talan till seger. Har intervenientens handling denna egenskap, så bör den också erhålla full verkan på bekostnad af interventens. Leder detta till oantagliga praktiska konsekvenser? Vi kunna ej finna detta. Giltigheten af intervenientens processhandling på bekostnad af interventens kan ju icke komma i fråga, såvida den förra ej länder den senares talan till nytta. Man vill säga: intervenenten kränkes i sin dispositionsbefogenhet. Om någon kränkning af denna kan det väl dock ej vara tal med vår utgångspunkt, enligt hvilken den processuella exklusivitetsrätten ju måst vika för interventionsintresset. Partens privaträttsliga befogenhet att fritt förfoga öfver sin rätt lämnas fullt oberörd. Med denna bör han också kunna känna sig ganska nöjd. Det är icke intervenenten utan fastmer motparten, som blir lidande på att den förres dispositionsakter i processen kunna omintetgöras af intervenienten. Man har nämligen att här erinra sig, att en dispositionsakt, som intervenenten företager för att tillgodonjuta en dylik af motparten, m. a. o. förlikning, ej utan vidare får uppfattas såsom stridande mot interventionsändamålet. Huruvida intervenientens protest emot dylik skall tilläggas betydelse eller icke beror fastmer på domarens pröfning af förlikningens effekt med hänsyn till interventionsändamålet. I enlighet härmed bör intervenienten i regeln ej kunna hindra part att ingå en förmånlig förlikning.

Särskildt påståendet, att interventens erkännande ej kan förtaga verkan af intervenientens bestridande, torde för domstolsjuristen verka motbjudande. Man må dock märka, att konflikten

¹ Se t. ex. WACH, Handbuch I, 638 n. 7.

principiellt ej kan leda till att partens erkännande lämnas utan betydelse. Det måste nu som alltid ha sin betydelse som bevisgrund. Men under det att det eljest enligt den legala regeln hade betydelse af fullt bevis, kan det nu, eftersom parten kan vara befogad lika litet till en indirekt som direkt dispositionsakt till förfång för interventionsändamålet, blott verka i enlighet med sin trovärdighet och förmåga att öfvertyga domaren.

Af antydda skäl¹ är det emellertid nödvändigt att afstå från ett närmare ingående på de tvistefrågor, som kunna uppkomma i anledning af oförenligheten mellan partens och intervenientens handlingar i processen. Vi anse dessutom, att denna underlåtenhet kan försvaras, på den grund att lösningen af ifrågasvarande spørsmål, till den del synpunkterna ej redan äro angifna, i stort sedt är beroende på normer, som måste hämtas från ett annat processuellt institut, den s. k. nödvändiga processgemenskapen². Bortsedt från de modifikation, som följa däraf, att medparten till skillnad från intervenienten är subjekt för den talan, som i rättegången skall pröfvas³, synes det nämligen vara påtagligt, att samma frågor, som uppkomma på grund af stridigheten mellan parternas handlingar vid den nödvändiga processgemenskapen, äfven göra sig gällande i anledning af oförenligheten mellan partens och intervenientens verksamhet i processen⁴.

Utaf det både nu och förut⁵ sagda torde det emellertid vara klart, att det saknar all grund att från rättssystematisk

¹ Ofvan s. 295 n. 1.

² Jfr 69 § D. C. P. O., hvilken beträffande den själfständige intervenientens ställning hänvisar till 61 §. Denna berör dock icke särskildt den nödvändiga processgemenskapen, för hvilken 62 § gäller. Man har i anledning här af antagit, att hänvisningen i 69 § vore oriktig, att 62 § afsåges i stället för 61 §. Så bl. a. WACH, Handbuch I, s. 651. GAUPP-STEIN, 69 § II, motiverar en tillämpning äfven af 62 § utan att antaga en redaktionell oriktighet i 69 §. Se äfven 20 § Ö. C. P. O. och 65 § i Norges Udkast till lov om rettergangsmaaden i tvistemaal.

³ Här af synes oss bl. a. böra följa, att intervenienten mot partens bestridande efter omständigheterna in concreto har möjlighet att ingå förlikning, under det att dylik alltid måste vara utesluten från parts befogenhet, i händelse medpart vid en nödvändig processgemenskap inlägger sin gensaga däremot.

⁴ Jfr ECKSTEIN, Intervention, s. 159 f.

⁵ Ofvan s. 77 f. och afd. III.

ståndpunkt tillämpa medpartsbegreppet å intervenienten¹. Denna ståndpunkt kan väl också numera i allmänhet sägas vara öfvergifven². I stället hafva emellertid en mängd försök gjorts att inränga intervenienten under andra rättsfigurer. Alla dessa försök äro föga eller intet gifvande. Antingen råka de i konflikt med erkända rättsgrundsatser, eller också stå de i uppenbar strid med interventionsbegreppet, eller leda de ej till konsekvenser, som kunna tillerkännas någon betydelse, och sakna på den grund värde. Det förra kan framför allt sägas vara fallet med teorien, att intervenienten vore interventens ställföreträdare³ äfvensom i viss mån med läran, att intervenienten vore att uppfatta såsom *Nebenpartei*⁴. Af denna senare lära kunna dessutom ej några

¹ Man har talat både om »Streitgenossenschaft», »Streitgenossenschaft im weiteren Sinn» och om »uneigentliche Streitgenossenschaft». Se härom den utförliga litteraturanvisningen hos KISCH i G. Z. Bd 26 s. 327 n. 16.

² Dock gillar ännu ECKSTEIN, Intervention s. 160, med särskild motivering intervenientens beteckning såsom »Streitgenosse».

³ Dess upphofsman är SCHULTZE, Z. f. C. Bd 2 s. 44 ff. Senare har denna teori erhållit en energisk förkämpe i KISCH, Der begriff der Nebenintervention und seine Consequenzen nach deutschem Recht, i G. Z. Bd 26 s. 315 ff. Öfriga anhängare af denna lära anförda af KISCH a. st. s. 315 n. 1. Se emot densamma bl. a. WACH, Handbuch I, särskildt s. 640; ECKSTEIN, Intervention, s. 48 f., s. 151 ff.; och framför allt med en öfvertygande utredning WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 58--67, äfvensom HELLWIG, Lehrbuch II, s. 29, s. 366 och s. 508 f.; System des deutschen Zivilprozessrechts I, 1912, s. 226, och POLLACK, System, s. 140.

⁴ Så framför allt FRANCKE, Nebenparteien, s. 1 f., s. 94 ff. och v. CANSTEIN, Lehrbuch I, s. 208 ff., och Z. f. C. Bd 8 s. 218 ff. Den förre likställer begreppen Nebenpartei och Nebenintervenient, a. a. s. 1 f. Den senare gifver begreppet Nebenpartei en något större omfattning än begreppet Nebenintervenient, Z. f. C. Bd 8 s. 220. Se emot dessa författare KISCH, G. Z. Bd 26 s. 326 ff.; POLLACK, System, s. 140, och WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 55 ff. Se i afseende å v. CANSTEIN äfven ECKSTEIN, Intervention, s. 50 ff., s. 217 ff. Äfven HELLWIG, Lehrbuch II, s. 497, s. 510, och System I, s. 226, betecknar intervenienten såsom »Nebenpartei», detta dock blott när D. C. P. O. faktiskt betecknar intervenienten som »Hauptpartei» samt »Nebenpartei» utmärker en på egen rätt grundad processuell befogenhet. Se nedan s. 335 n. 1. — Jfr ofvan s. 119. Vi ha här och eljest, när det gällt särskilja intervenienten från en part, betecknat den senare såsom subjekt i det omprocessade rättsförhållandet. Att denna beteckning ej alltid är fullt träffande har i annat sammanhang erkänts (ofvan s. 240 ff.). Den har emellertid lämpligen kunnat användas vid jämförelsen mellan intervenient och part, när skillnaden dem emellan i allmänhet just karakteriseras däraf, att part men icke intervenient är subjekt i det omprocessade rättsförhållandet.

följdsatser dragas af verklig betydelse¹, hvilket ej heller i och för sig kan sägas om åsikten, att intervenienten vore *Streit-* eller *Parteihilfe*² eller parts rättegångsbiträde af art, som afses i 90 § i D. C. P. O., hvilken senare åsikt jämväl så till vida står i rak strid med interventionens begrepp, som sådant rättegångsbiträde härleder sin rättsliga ställning från partens vilja³.

Man hvarken kan eller bör söka subsumera interventionsinstitutet under något allmänt begrepp inom rättsläran. Man har gjort dylika försök, säger KISCH, för att därigenom förmildra *die in unserem Institut zweifelloß gebotene Anomalie*⁴. Någon dylik anledning finna vi ej vara för handen⁵. För oss intager intervenienten i processsystemet rätt och slätt ställning såsom intervenient. Såsom sådan är han ett själfständigt subjekt i processen, som inom vissa af sakens beskaffenhet framgående, här ofvan antydda begränsningar kan utveckla samma processuella verksamhet som en part. Han grundar sin processuella ställning

¹ Se särskildt WALSMANN, *Streitg. Nebenintervention*, s. 57 f.

² Så t. ex. SCHMIDT, *Lehrbuch*, s. 873, äfvensom förr Tysklands Reichsgericht i åtskilliga fall (se t. ex. *Entscheidungen des Reichsgerichts* Bd 18 s. 416, Bd 20 s. 393). Emot utnyttjandet af »hjälpare»-begreppet se KISCH i *G. Z.* Bd 26 s. 320 n. 7; FOLLACK, *System*, s. 141, och WALSMANN, *Streitg. Nebenintervention*, s. 70, samt särskildt träffande ECKSTEIN, *Intervention*, s. 155 f.: »..... Darans erhellt: Das Beistehen, Hülfeleisten ist eine sekundäre, aber notwendige Begleiterscheinung, die durch irrtümliche Auffassung in den Vordergrund gerückt wurde». ECKSTEIN medgitver dock, att man kunde benämna intervenienten »Streitgehülfe», om man blott är på det klara med, att han icke vore en »Parteighülfe». — MAXEN, *Z. f. C. u. Pr. N. F.* Bd 21 s. 449 ff., talar om intervenienten såsom interventens »selbständig berechtigter Streitgehülfe» och WACH, *Handbuch I*, s. 615, betecknar honom såsom en »Theilnehmer am Prozess (Socius) Gehilfe der Partei zu eigenem Recht, in eigenem Namen und auf eigene Rechnung». Efter WACH numera äfven Tysklands Reichsgericht, se *Entscheidungen* Bd 64 s. 70. Betydelselösheten af »hjälpare»-begreppet i WACHS definition från rättsystematisk synpunkt har framhållits af både KISCH, *G. Z.* Bd 26 s. 320 n. 7, och WALSMANN, *Streitg. Nebenintervention*, s. 71. ff.

³ WALSMANN, *Streitg. Nebenintervention*, s. 69. Man söker emellertid undgå denna invändning genom att tala om »Beistand kraft eigenen Rechts» el. d. (se t. ex. REINCKE, *Die deutsche Civilprozessordnung*, 67 § anm. 1). HELLWIG framhåller, att det är teorien om intervenienten såsom partens ställföreträdare, hvilken här i själfva verket går igen, *Lehrbuch II*, s. 508 n. 58.

⁴ *G. Z.* Bd 26 s. 315.

⁵ Jfr ofvan s. 130 f., s. 150.

på sin egen materiella rätt. Denna rätt producerar för honom ett anspråk, riktadt mot såväl domstolen som parterna, hvilka senare ju måste låta sin exklusivitetsrätt vika för detsamma. Men detta anspråk har till skillnad från partens rättsskyddsanspråk blott en rent formell sida, är alltså i eminent grad ett processuellt anspråk: det har blott och bart till innehåll, att intervenienten må tillerkännas befogenhet att med anförda begränsningar utföra alla sådana processuella handlingar i rättegången, hvilka en part kunde företaga. Däremot kan det ej vara följdriktigt att tillägga intervenientens anspråk jämväl den materiella innebörden, att domstolen skulle tillerkänna intervenienten den rätt, resp. frihet från förpliktelse, som innefattades i dennes rättsskyddsanspråk. Interventionsändamålet fordrar ingalunda, att ett dylikt innehåll gifves åt intervenientens anspråk. Ett motsatt antagande skulle leda till att intervenienten kunde hindra intervenienten, käranden, att nedlägga sin talan, en konsekvens som ofvan afvisats. Det sagda står ej i strid med att intervenienten kan förhindra tillkomsten af en dom i enlighet med intervenientens afstående från eller medgifvande af anspråk. Detta beror nämligen ej därpå, att intervenienten nu i stället för parten fordrar en dom, till innehållet i enlighet med dennes rättsskyddsanspråk, utan därpå, att partens medgifvande eller afstående ej har haft någon verkan. M. a. o. intervenienten har ej kunnat afstå från sitt anspråk att erhålla en dom, som tillerkänner honom den rättsliga ställning, som verkligen tillkommer honom. Detta kan han i strid mot intervenientens processhandlingar öfver hufvud taget aldrig såsom svarande, och, i händelse han är kärende, blott genom att nedlägga sin talan (jfr ofvan s. 328).

Intervenientens processuella anspråk grundar sig på hans materiella rättsställning, men det är ej konstitueradt i och med denna. Tvärtom uppstår det först genom anhängiggörandet af rättegången mellan parterna. Det har förut framhållits, att han bör kunna göra gällande anspråket när som helst »under parternas tvist» (18: 1 R. B.). En anmärkning blir dock här nödvändig: det kan af praktiska skäl ej tillåtas intervenienten att inleda interventionen på hvilket stadium af rättegången som helst. Han kan ej göra detta efter handläggningens slut, under formen af klagan mot rättens utslag. Har han sålunda ej intervenerat vid underrätt, kan det ej tillåtas honom att anmäla vad enligt 26: 1 R. B. Då

någon pröfning, huruvida de omständigheter, som den anmälände tredjeman åberopar, bilda interventionsgrund, ej kan ifrågakomma på vadeanmälans stadium¹, äro blott tvänne alternativ möjliga: antingen måste en vadeanmälan af tredjeman alltid upptagas eller också måste den alltid afvisas. Det förra alternativet måste vara ur räkningen på grund af dess orimliga konsekvens: hvilken utanför rättegången stående person som helst, med eller utan interventionskvalifikation, skulle genom en enkel anmälan till parternas förfång kunna åstadkomma, att domen vunnne laga kraft eller åtminstone att visshet om dess slutgiltighet erhöles, först afsevärdt länge efter den stadgade klagetidens utgång. Man har alltså att fatta »under parternas tvist» såsom liktydigt med innan handläggningen af målet definitivt afslutats. Blott denna tolkning står för öfrigt i öfverensstämmelse med 3 § i 18 kap. R. B.: »Är någon sak genom vad² kommen till hofrätt, och gifver sig en annan först där an»³ Att det skulle förhålla sig annorlunda i afseende å tiden för interventionens inledande i hofrätten är säkerligen ej förenligt med lagens ståndpunkt. Detta måste ske under skriftväxlingstiden eller åtminstone före domen. Interventionen kan sålunda ej inledas under form af en missnöjesanmälan enligt 30: 12 R. B. Har part anmält vad eller missnöje, så torde det riktiga vara att icke heller låta tredjeman inleda intervention genom att ensam fullfölja den genom anmälan af parten inledda talan. Då någon plikt att omedelbart efter tredjemans ingifvande af inlaga pröfva, huruvida interventionsgrund vore för handen, ej kan åligga högre rätt, skulle en orimlig konsekvens, analog med den nyss framhållna i afseende å tredjemans vadeanmälan, göra sig gällande.

Det är i enlighet med det här ofvan sagda, som intervenienten, såsom redan förut (ofvan s. 117) antagits, måste uppfattas såsom ett verkligt och själfständigt processsubjekt vid sidan

¹ Jfr KALLENBERG, Föreläsningar II, s. 72.

² Med det sagda strider det ej, att tredjeman måste anses oförhindrad att å rättegångsdag, efter målets öfverlämnande, men innan utslag fallit, anmälningvis inleda intervention med den påföljd, att målet ånyo upptages till handläggning. För sådan verkan af hans anmälan fordras gifvetvis icke blott, att interventionsgrund är för handen utan jämväl, att det ej är för domstolen uppenbart, att en förnyad handläggning med tredjemans medverkan såsom intervenient vore ändamålslös.

af parten, subjekt i ett processuellt rättsförhållande, annat än det, hvori parten är subjekt ¹.

¹ Härom erinrar i viss mån den dock alltför mycket konstruerade uppfattningen hos WALSMANN, Streitg. Nebenintervention, s. 74 ff. Den öfverflödiga konstruktionen ligger däri, att WALSMANN betecknar intervenientens processuella verksamhet såsom »die Verfügung über fremdes (partens) Prozessführungsrecht». Med rätt anmärker HELLWIG, att det torde vara riktigare »das Prozessführungsrecht der Partei und dem Nebenintervenienten zuzuschreiben», Lehrbuch II, s. 510 n. 75. Större öfverensstämmelse torde råda mellan den senare författarens ståndpunkt och vår egen åsikt angående intervenientens rättssystematiska ställning. Se HELLWIG, Lehrbuch II, s. 509 f. Att han med förkärlek benämner intervenienten »Nebenpartei» har mindre betydelse, eftersom han uttryckligen betonar, att intervenienten icke är part och i benämningen »Nebenpartei» blott vill inlägga, just att intervenienten vore subjekt i ett processuellt rättsförhållande.

Rättelser.

Sid. 3 r. 18 *står* Civilprosessordnung, *läs* Civilprocessordnung

- › 14 n. 1 r. 12 *står* 1637 *läs* 1737
- › 28 n. 1 r. 20 *står* ›in contumaciam icke› *läs* ›in contumaciam› icke
- › 30 n. 1 sista r. *står* Bd n. 24 *läs* Bd 24
- › 31 n. 1 r. 10 *står* emptio *läs* emptio
- › 35 r. 23 *står* lärarten *läs* läsarten
- › 55 n. 5 *står* Gällande svensk rätt *läs* 1734 års lags ståndpunkt
- › 77 r. 14 *står* subject *läs* subjekt.
- › 79 sista r. i noten från s. 78 *står* 114 *läs* 114 ff.
- › 81 n. 3 näst sista r. *står* KLINGEN *läs* KLING
- › 101 r. 7 *står* borde *läs* borde, strängt principiellt sedt,
- › 101 sista r. i texten *står* Blott i ett alldeles särskildt fall synes *läs* I alldeles särskilda fall synes emellertid
- › 102 r. 3 *står* syfta på *läs* syfta bl. a. på
- › 102 n. 1 r. 1 *står* någon rimlig *läs* någon
- › 107 n. 3 r. 3 *står* det förra *läs* den förra
- › 107 n. 3 r. 9 från slutet *står* 1877 *läs* 1897
- › 107 n. 3 r. 10 från slutet *står* der *läs* den
- › 119 n. 4 sista punkten utgår (jfr s. 295 n. 1 och s. 331 n. 2).
- › 121 n. 1 r. 1 *står* 13 *läs* 38
- › 123 r. 7 från slutet *står* jämpäl *läs* jämväl
- › 141 r. 3 från slutet *står* i rättegången *läs* af utgången af processen
- › 153 r. 6 och 9 *står* försämrar *läs* förnärmas
- › 156 r. 8 från slutet *står* Francke *läs* FRANCKE
- › 175 n. 2 r. 2 *står* bevaka *läs* göra gällande
- › 232 r. 2 i texten från slutet *står* Klandren *läs* Klandraren
- › 257 n. 2 r. 2 *står* Gerichtverfahren *läs* Gerichtsverfahren
- › 291 noten r. 14 från slutet *står* att *läs* att,
- › 303 noten r. 1 från slutet *står* 328 *läs* 328 f.

Litteraturförteckning.

- ABRAHAMSSON, P., Swerikes rijkes lands-lag . . . Nu ånyo andra gången med anmärckningar uplagd. Stockholm 1726.
- AFZELIUS, IVAR, Om parts ed såsom processuelt institut. Upsala 1879.
- ALMÉN, TORE, Om köp och byte af lös egendom. Kommentar till lagen den 20 juni 1905. 1—2. Stockholm 1906—08.
- AMIRA, KARL VON, Nordgermanisches Obligationenrecht. 1—2. Leipzig 1882—95.
- BAUR, ERICH, Das Verhältnis des Nebenintervenienten zu dem am Ausgange des Rechtsstreits interessierten Zeugen. Borna-Leipzig 1906.
- BAYER, H. J. P. VON, Vorträge über den deutschen gemeinen ordentlichen Civilprocess. 10 Aufl. München 1869.
- BECHMANN, AUG., Der Kauf nach gemeinem Recht. 1. Erlangen 1876.
- BERGSTRAND, W., Processen i konkurs-, boskilnads- och urarfvamål. i: Nordisk Retsencyklopædi. IV. s. 199—242.
- BERNHÖFT, F., Beitrag zur Lehre vom Kaufe. i: J. J. 14 s. 58—205.
- BINDER, JULIUS, Zur Lehre von den subjektiven Grenzen der Rechtskraft. Leipzig 1894. [Diss. Würzburg].
- BINDING, Die gemeinrechtliche Lehre von der Rechtskraft des Urtheils gegen Dritte aus dem Grunde ihrer Mitwissenschaft vom Streite. i: Arch. civ. 47 s. 259—75.
- BJÖRLING, C. G., Lärobok i civilrätt för nybörjare. 2 uppl. Lund 1911.
- , Den svenska rättens exstinktiva laga fång till lösören på grund af god tro. Lund 1893.
- , Anmälan af Hasselrot, Handelsbalken i: Tidskrift for Retsvidenskab 1906 s. 353—69.
- BOITARD, J. E., Leçons de procedure civile. 15 éd. refondue par E. Glasson. 1—2. Paris 1890.
- BORSARI, LUIGI, Il codice italiano di procedura civile annotato. Vol. I: P. 1. Torino, Napoli 1870.
- BRAUER, W., Ueber die Grundlage und den Umfang der Nebenintervention. i: Arch. civ. 24 s. 423—68.
- BROOMÉ, GUSTAF, Allmänna civilprocessen enligt svensk gällande rätt framställd. Lund 1882.
- , G. A., Studier i konkursrätt särskildt med afseende på svensk rätt. Lund 1888.

- BRUNNEMANN, JOH., *Tractatus juridicus de inquisitionis processu*. Wittenberg 1684.
- BUNSEN, FRIEDRICH, *Lehrbuch des deutschen Civilprozessrechts*. Berlin 1900.
- CANSTEIN, R. VON, *Lehrbuch des oesterreichischen Civilprozessrechtes*. 2 Aufl. Berlin 1893.
- , *Die Stellung des Nebenintervenienten nach der Civilprozessordnung*. i Z. f. C. 8 s. 217—53.
- CHYDENIUS, WILHELM, *Försök till kort framställning af läran om köp enligt finsk rätt*. i: J. F. T. 1892—93 s. 337—426.
- CLAPROTH, JUSTUS, *De interventione libellus*. Göttingen 1763.
- COSACK, KONR., *Das Anfechtungsrecht der Gläubiger eines zahlungsunfähigen Schuldners innerhalb und ausserhalb des Konkurses nach deutschem Reichsrecht*. Stuttgart 1884.
- CUIACIUS, J., *Observationum et emendationum lib. XXVIII*. Halae 1737.
- DONELLUS, H., *Commentariorum juris civilis libri XXVIII*. Francofurti 1626.
- ECK, ERNST, *Die Verpflichtung des Verkäufers zur Gewährung des Eigenthums nach römischem und gemeinem deutschen Recht*. Festschrift. Halle 1874.
- ECKSTEIN, JOSEPH, *Die Intervention nach österreichischem Rechte*. Leipzig 1893.
- EHMANN, EBERHARD, *Der Parteibegriff der Civilprozessordnung*. Tübingen 1898.
- ERICH, R., *Om domens rättskraft*. i: J. F. T. 1907 s. 16—65.
- ESTLANDER, ERNST, *Bidrag till en undersökning om klander å lösöre enligt äldre svensk rätt*. Helsingfors 1900.
- FAHLCRANTZ, G., *Om rättegångsväsendet i England med svenska paralleler*. Stockholm 1885.
- FISCHER, OTTO, *Von den subjektiven Grenzen der Rechtskraft*. i J. J. 40 (1899) s. 151—248.
- FRANCKE, WILH., *Die Nebenparteien der deutschen Civilprozessordnung, nebst der Rechtskraft Dritten gegenüber*. Göttingen 1882.
- FREUDENSTEIN, KARL GUST., *Die Rechtskraft nach der Reichscivilprozessordnung und ihre Wirkung auf die subjectiven Rechte*. 2 Aufl. Hannover 1884.
- FREY, ALEXANDER, *Skiljemannainstitutet enligt finsk civilprocessrätt*. Uppsala 1911. [Diss Helsingfors].
- FUCHS, CARL, *Beiträge zum Civilprozess. I. Die Lehre von der Litisdenuntiation*. Marburg 1855.
- GAILL, ANDREAS, *Practicarum observationum tam ad processum judicarium, præsertim imperialis cameræ quam causarum decisiones pertinentium libri duo...* Ed. postrema. Colonie Agrippinæ 1634.
- GARSONNET, E., *Précis de procedure civile*. Revu par Charles Cézair-Bru. 4 éd. Paris 1901.
- GAUPP, L., *Die Civilprozessordnung für das deutsche Reich*. 5 Aufl. bearbeitet von Friedrich Stein. 1—2. Tübingen und Leipzig. 1901—02.
- GENSLE, BEITRAG ZU DER LEHRE VON DEN INTERVENTIONEN IN DEM CIVILPROCESS. i Arch. civ. 4 s. 153—74.
- GESTERDING, F. C., *Ausbeute von Nachforschungen über verschiedene Rechtsmaterien*. T. 5 Abt. 1. Greifswald 1835.

- GISTRÉN, P., Hvem tillhör ett konkursbo intill dess utdelning af dess tillgångar skett? i: Tidskr. f. lagstiftning, lagskipning och förvaltning 1879, s. 529—35.
- GLÜCK, CHR. FR., Ausführliche Erläuterung der Pandecten. T. 6. Erlangen 1800
- GRANFELT, O. HJ., Den materiella processledningen vid underdomstol i vanliga tvistemål enligt gällande finsk och svensk rätt. Helsingfors 1908.
- , Konkursförvaltaren i vanliga konkurser enligt gällande finsk och svensk rätt. Helsingfors 1906.
- , Svensk processrätt. Litteraturanmälan i J. F. T. 1912. Helsingfors 1912. [Har endast förelegat i särtryck].
- GÖNNER, Handbuch des deutschen gemeinen Processes. 1—4. 2 Aufl. Erlangen 1804—05.
- HAGERUP, FRANCIS, Forelæsninger over den norske Civilproces. 1—4. Kristiania 1895—1901.
- , Om Kjøb og Salg. 2 Udg. Kristiania 1884.
- HANGEN, Fälle der notwendigen Streitgenossenschaft mit besonderer Erörterung des § 51 C. P. O. sowie Fälle der unmittelbaren Beteiligung beim Ausgange des Rechtsstreites im Rechtsgebiete des code civil. (§§ 51, 59, 65 und 358 Nr 4 C. P. O.) Lahr 1895.
- HASSELROT, BERNDT, Handelsbalken jemte dithörande författningar med förklarande anmärkningar och belysande prejudikat. 1. Stockholm 1893.
- HEIM, FRANZ FELICIAN, Die Hauptintervention. München 1907. (= Abhandlungen zum Privatrecht und Zivilprozess 15:2.)
- HELLWIG, KONRAD, Lehrbuch des deutschen Civilprocessrechts. 1—2. Leipzig 1903—07.
- , System des deutschen Zivilprozessrechts. 1. Leipzig 1912.
- , Wesen und subjektive Begrenzung der Rechtskraft. Leipzig 1901.
- , Anspruch und Klagrecht. Jena 1900.
- HEYSSLER, MORIZ, Gegenwart und Zukunft der accessorischen Intervention im österreichischen Civilprocess. i G. Z. 2 s. 78—122.
- , Anmälan af Aug. Sig. Schultze, Die sogenannte Nebenintervention im Civilprocess. i G. Z. 8 s. 324—30.
- HILTROP, Protribunalium moderni fori libri IV seu processus judicarius. Coloniae Agr. 1629.
- HULTGREN, O. J., Förklaringar öfver de till civilrätten hörande delar af handelsbalken. 2 uppl. Stockholm 1878.
- HUSBERG, K. S., Om domens materiella rättskraft enligt svensk ordinär civil process. Vexjö 1882.
- IHERING, RUD. VON, Gesammelte Aufsätze. Bd 2. Jena 1882.
- JAEGER, E., Kommentar zur Konkursordnung. 2 Aufl. Berlin 1904.
- KALLENBERG, E., Föreläsningar öfver lag om ändring i vissa delar af rättegångsbalken den 14 juni 1901. 1—2. Lund 1902—04.
- , Om handelsbolags rättssubjektivitet enligt svensk rätt, i: Tidsskrift for Retsvidenskab 1907 s. 32—99.
- KELLER, FRIEDRICH LUDWIG, Der römische Civilprocess und die Actionen in summarischer Darstellung. 2 Ausg. Leipzig 1855.

- KELLER, FRIEDRICH LUDWIG, Ueber Litis-Contestation und Urtheil nach classischem römischem Recht. Zürich 1827.
- KISCH, W., Der Begriff der Nebenintervention und seine Consequenzen nach deutschem Recht. i G. Z. 26 s. 315—360.
- KLING, MELCHIOR, Das gantze Sechsig Landrecht mit Text und Gloss. Leipzig 1572.
- KOHLER, J., Lehrbuch des Konkursrechts. Stuttgart 1891.
- , Der Prozess als Rechtsverhältniss. Prolegomena zu einem System des Civilprocesses. Mannheim 1888.
- , Zivilprozess- und Konkursrecht i: Holtzendorffs Encyclopädie der Rechtswissenschaft. 6 Aufl. Bd 2 Leipzig, Berlin 1904, s. 47—205.
- , Der Dispositionsniessbrauch. i J. J. 24 (1886) s. 187—328.
- , Ueber die Succession in das Prozessverhältniss. i Z. f. C. 12 (1888) s. 97—152.
- KORN, L., Anfechtung von Rechtshandlungen der Schuldner in und ausser dem Konkurse. 2 Aufl. Berlin 1885.
- KRIES, AUG. VON, Die Rechtsmittel des Civilprocesses und des Strafprocesses nach den Bestimmungen der deutschen Reichsgesetze. Breslau 1880.
- KROLL, W., Klage und Einrede nach deutschem Recht. Berlin 1884.
- KRÜCKMANN, PAUL, Anmälan af A. Mendelssohn Bartholdy, Grenzen der Rechtskraft. i Z. f. C. 30 (1902) s. 199—229.
- LANG, JUL. JOS. FR., Die Interventionen nach den Grundsätzen des gemeinen teutschen Civilprocesses. Landshut 1826.
- LINDE, J. T. B. VON, Lehrbuch des deutschen gemeinen Civilprocesses. 6 Aufl. Bonn 1843.
- , Abhandlungen aus dem deutschen gemeinen Civilprozesse. Bd 2. Bonn 1829.
- , Ueber Intervention in der Instanz der Rechtsmittel. i Z. f. C. u. Pr. 5 s. 417—28.
- LUNDSTEDT, A. V., Aftal angående prestation till tredjeman. En civilrättslig studie. Lund 1908.
- , Gränserna i subjektivt hänseende för civildomens rättskraft. Lund 1911.
- MARTIN, CHR., Lehrbuch des deutschen gemeinen bürgerlichen Processes. 12 Ausg. Heidelberg 1838.
- MAURITIUS, E., Dissertationes et opuscula. Francofurti 1692.
- MAXEN, J., Die sog. accessorische Intervention im Civilprocess. i Z. f. C. u. Pr. N. F. 21 (1864) s. 365—476.
- MENDELSON-BARTHOLDY, ALBRECHT, Grenzen der Rechtskraft. Leipzig 1900.
- MENGER, ANTON, Die Lehre von den Streitparteien im österreichischen Civilprocess. i G. Z. 7 s. 647—713.
- MONTAN, C. O., Om konkursdoms rättskraft utom konkursen samt dermed sammanhängande spörsmål i: Tidskrift for Retsvidenskab 1894 s. 306—403.
- MUNCH-PETERSEN, H., Den danske Civilproces i Hovedtræk. Trykt som Manuskript. 1. København 1905.
- NEHRMAN[-EHRENSTRÄLE], DAVID, Inledning til then swenska processum civilem. Lund 1732.
- , Stockholm o. Upsala 1751.

- NELLEMANN, J. M. V., Den ordinaire civile Procesmaade. 3 Udg. Kjöbenhavn 1881.
- ODGERS, W. BLAKE, The principles of pleading and practice in civil actions in the High court of justice. 6 ed. London, Toronto 1906.
- OTTO, VICT., Die Anfechtung von Rechtshandlungen, welche ein Schuldner, zu dessen Vermögen Konkurs nicht eröffnet ist, zum Nachtheile seiner Gläubiger vornimmt, nach gemeinem, sächs. und deutschem Reichsrechte. Leipzig 1881.
- PRTERSEN, JULIUS, Die Civilprozessordnung für das deutsche Reich. 5 Aufl. Bearbeitet von E. Remelé und E. Anger. 1—2. Lahr 1904—06.
- , Ueber den Parteibegriff und die Parteifähigkeit. i Z. f. C. 18 s. 1—64.
- & KLEINFELLER, GEORG, Konkursordnung für das deutsche Reich nebst den Einführungsgesetzen. 4 Aufl. Lahr 1900.
- PFIZER, Das Urteil und seine Surrogate. i Gruchots Beiträge zur Erläuterung des deutschen Rechts. 35 (1891) s. 281—326.
- PLANCK, J. W., Lehrbuch des deutschen Civilprocessrechts. 1—2. München 1887—96. (= Lehrbücher des deutschen Rechts hrsg. von Max Seydel. 1.)
- , Die Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten im Prozessrecht. Göttingen 1844.
- , Das deutsche Gerichtsverfahren im Mittelalter. 1—2. Braunschweig 1878—79.
- POLLAK, RUDOLF, System des österreichischen Zivilprozessrechtes mit Einschluss des Exekutionsrechtes. Wien 1906.
- PUCHTA, G. F., Cursus der Institutionen. 10 Aufl. besorgt von P. Krüger. 1—2. Leipzig 1893.
- RABEL, ERNST, Die Haftung des Verkäufers wegen Mangels im Rechte. 1. Geschichtliche Studien über den Haftungserfolg. Leipzig 1902.
- REGELSBERGER, FERDINAND, Pandekten. 1. Leipzig 1893. (Bindings Handbuch I: 7.)
- ROSENTHAL, KARL, Die Sachlegitimation. München 1903. (Diss. Würzburg).
- SAVIGNY, FRIEDRICH CARL VON, System des heutigen römischen Rechts. 6. Berlin 1847.
- SCHLINK, I. HEINRICH, Commentar über die französische Civilprozessordnung. 2. Coblenz 1843.
- SCHMIDT, RICHARD, Lehrbuch des deutschen Civilprozessrechts. Leipzig 1898.
- SCHREVELIUS, FREDRIK, Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civilprocess. Lund 1853.
- , Om vindicationsrätten till lösören enligt Sveriges lag i: Juridiskt arkiv utg. af Schmidt. 7. 1836—37 s. 41—62.
- SCHULTZE, AUG. SIGM., Das deutsche Konkursrecht in seinen juristischen Grundlagen. Berlin 1880.
- , Die rechtliche Stellung des sogenannten Nebenintervenienten im Rechtsstreit. i Z. f. C. 2 s. 20—100.
- SCHWEIGAARD, A., Den norske Proces. I^a, II^a, III. Christiania 1862—85.
- SERLACHIUS, JULIAN, Lärobok i sakrätten enligt gällande finsk rätt. 1—2. Helsingfors 1899—1900.
- , Om klander å jord enligt de svenska landskapslagarne. Helsingfors 1884.
- , Om återvinning till konkursbo. Helsingfors 1884.

- SERLACHIUS, JULIAN, Rättsärendens ogiltighet i 1734 års lag. i: J. F. T. 1902 s. 1--44.
- , Anmälan af Granfelts Konkursförvaltaren i J. F. T. 1906 s. 457—68.
- SEUFFERT, L., Kommentar zur Civilprozessordnung. 1—2. 9 Aufl. München 1904—05.
- , Deutsches Konkursprozessrecht. Leipzig 1899 (Bindings Handbuch IX: 3).
- , Zur Geschichte und Dogmatik des deutschen Konkursrechts. I. Die Rechtsverhältnisse der Aktivmasse. München 1888.
- SKEDL, ARTHUR, Das österreichische Civilprozessrecht. 1. Leipzig 1900.
- SOHM, RUDOLPH, Institutionen. Geschichte und System des römischen Privatrechts. 13 Aufl. Leipzig 1908.
- STEGEMANN, F., Die Parteien im Prozess. Ein Beitrag zur Kritik des herrschenden Parteibegriffes. i Z. f. C. 17 s. 326--86.
- STRUCKMANN J. & KOCH, R., Die Civilprozessordnung für das deutsche Reich. Kommentar. 9 Aufl. Berlin 1910.
- TRYGGER, ERNST, Om skriftliga bevis såsom civilprocessuellt institut. Stockholm 1887.
- UMMIUS, ILICO, Disputationes XXIII ad processum judicarium directae. Ed. 3. Jenæ 1620.
- WACH, ADOLF, Handbuch des deutschen Civilprozessrechts. 1. Leipzig 1885. (Bindings Handbuch IX: 2).
- , Der Feststellungsanspruch. Ein Beitrag zur Lehre vom Rechtsschutzanspruch. Leipzig 1889.
- und LABAND, P., Zur Lehre von der Rechtskraft. Drei Rechtsgutachten. Leipzig 1899.
- WALSMANN, HANS, Die streitgenössische Nebenintervention. Leipzig 1905.
- WEISMANN, JAKOB, Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrechtes. 1—2. Stuttgart 1903—05.
- , Hauptintervention und Streitgenossenschaft. Ein Beitrag zu den Grundlehren des Actionen- und Processrechtes. Leipzig 1884.
- , Die Entwicklung der Principalintervention in Italien, i: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germ. Abt. 1 s. 191—244.
- WETZELL, GEORG WILHELM, System des ordentlichen Civilprocesses. 3 Aufl. Leipzig 1878.
- WILMOWSKI, G. VON, Deutsche Reichskonkursordnung. 4 Aufl. Berlin 1889.
- und LEVY, M., Civilprozessordnung und Gerichtsverfassungsgesetz für das deutsche Reich. Mit Kommentar in Anmerkungen. 4 Aufl. 1—2. Berlin 1886.
- WINDSCHEID, BERNH., Lehrbuch des Pandektenrechts. 1—3. 9 Aufl. bearbeitet von Theodor Klipp. Frankfurt a. M. 1906.
- WINROTH, A. O., Svensk civilrätt. 5. Arf och danaarf. Stockholm 1910.
- , Handbok i svensk civilrätt. 2. Äktenskaps rättsverkningar. Stockholm 1911.
- WREDE, R. A., Finlands gällande civilprocessrätt. 1—2. Helsingfors 1904—10.
- , —. 2:a uppl. Helsingfors 1911—12.
- , Grunddragen af bevisrätten enligt gällande lag. Helsingfors 1894.
- , Till frågan om fastställsetalan enligt finsk rätt. i: J. F. T. 1902 s. 364—92.

- WREDE, R. A., Anteckningar enligt professor R. A. Wredes föreläsningar öfver konkursrätt. Med tillstånd af föreläsaren, men utan hans medvärkan utgifna af E. SAXÉN. Helsingfors 1895.
- OETKER, FR., Anmälan af Seuffert, Die Civilprozessordnung für das deutsche Reich. 5 Aufl. 1890 i Juristisches Litteraturblatt 2 (1890) s. 1880—91.
-
- Arkiv, Nytt juridiskt. Afd. 1. 1876, 1877, 1879, 1880, 1883, 1884, 1887, 1888, 1894, 1895, 1896, 1900, 1901, 1905, 1906, 1910.
- Bemærkninger til det af den ved allerhøjeste Reskript af 11:te Maj 1892 nedsatte Proceskommission udarbejdede Udkast til Lov om den borgerlige Retspleje. Kjøbenhavn 1899.
- Codes belges et lois usuelles en vigueur en Belgique collationnés d'après les textes officiels avec une conférence des articles et annotés d'observations pratiques par Jules de Le Court. 6 éd. Bruxelles 1889.
- Corpus juris civilis. Rec. Krüger, Mommsen, Schoell. Editio stereotypa. 1—2 (2 uppl.), 3. Berolini 1877—95.
- Entscheidungen des Reichsgerichts in Civilsachen. 10, 18, 20, 23, 37, 46, 56, 58, 64. Leipzig 1884—1907.
- Förrarbetena till Sveriges rikes lag 1686—1736 efter offentligt uppdrag utgifna af WILHELM SJÖGREN. 1—8. Stockholm 1900—1909.
- Förslag till utsökningslag, så ock till rättegångsbalk. 1: Om rättegång i tvistemål. Stockholm 1822.
- Förslag till rättegångsbalk. Stockholm 1849.
- Förslag, Underdåniga, till konkurslag samt förändrad lagstiftning i andra dermed sammanhang egande ämnen. Stockholm 1859.
- Förslag till konkurslag och till lag om ackordsförhandlingar utan konkurs äfvensom till andra därmed sammanhängande författningar, afgifna af därtill utsedda kommitterade. Stockholm 1911.
- Förslag till reform af rättegångsväsendet [för Finland]. Utarbetade af en därtill förordnad komité. 1—4. Helsingfors, 1899, 1901.
- Förslag till allmän civillag [med] Motiver. 1—2. Stockholm 1826.
- Förslag till giftermålsbalk, ärfdabalk, jordabalk och byggningsbalk. Stockholm 1847.
- Förslag, Lagberedningens, till jordabalk. 2: Förslag till lagar om köp, byte och gåfva af fast egendom, om rätt till undantag samt om inskrifning af rätt till fast egendom m. m. Stockholm 1908.
- Konkursstadga för storfurstendömet Finland. i: Finlands författningssamling 1868 nr 31.
- Lov om Rettens Pleje af 26 Marts 1909 forsynet med Henvisninger og Sagregister af H. MUNCH-PETERSEN. København 1909.
- Materialien zu den neuen österreichischen Civilprocessgesetzen. Herausgegeben von k. k. Justizministerium. 1—2. Wien 1897.
- Materialien, Die gesammten, zur Civilprozessordnung und dem Einführungs-gesetz zu derselben vom 30. Januar 1877. Auf Veranlassung des kaiserlichen Reichs-Justizamts hrsg. von C. HAHN. 1—2. Berlin 1880.

Practice, The annual. Being a collection of the statutes, orders and rules relating to the general practice, procedure, and jurisdiction of the Supreme court, with notes, forms etc. by B. FOSSETT LOCKE, RICHARD WHITE, and FRANCIS A. STRINGER. 1911: 1—2. London 1911.

Udkast til lov om rettergangsmaaden i tvistemaal med motiver. Afgivet af den ved kgl. resolution af 3:dje januar 1891 nedsatte kommission. Kristiania 1908.

Zivilprozessordnung, Die, vom 1. August 1895 samt dem Einföhrungsgesetze ... Wien 1903. (= Taschenausgabe der österrichischen Gesetze. VI: 2).

Öfversikt af innehållet.

Afd. I.	
	Sid.
Inledning	5—10
Afd. II.	
Interventionen i romersk rätt med hänsyn till	
interventionsgrunden	11—69
intervenientens processuella ställning	69—80
Kortfattad redogörelse för interventionsinstitutet i den italienska medeltidsjuridiken och den gemeinrättsliga doktrinen.....	80—89
Afd. III.	
Interventionsbegreppet (med hänsyn till klassifikationen hufvud- och biintervention s. 90—128).	
Klassifikationen befogad eller icke	90—97
Rättsdoktrinen ståndpunkt.....	97—106
Utländska lagar, norskt och danskt lagförslag	106—110
1734 års lag, svenska lagförslag, finskt lagförslag.....	110—121
Svensk rättspraxis	121—128
Afd. IV.	
Interventionsgrunden med särskild hänsyn till svensk rätt (s. 129—294).	
A. Interventionsgrunden i allmänhet	129—186
a. <i>De lege ferenda</i> under granskning af utländsk germansk rätt och doktrin.....	129—156
b. Kortfattad framställning af fransk och italiensk rätt.....	156—165
c. Svensk rätt	165—186
B. Kan tredjeman anlita interventionen vid sidan af andra processuella möjligheter, uppträdande som medpart eller mellankommande part, för att bevaka sina intressen	186—193
C. Innebörden af att blott tredjeman, icke part, kan intervensera	193—200
D. I anslutning till olika fall visas, att interventionsgrunden beror antingen på domens rättskraft eller ock på dess rättsbildande effekt för tredjeman	200—208

	Sid.
E. Fortsättning: interventionsgrunden bedömes med hänsyn till olika fall i svensk rätt (s. 208—292).	
a. I afseende å innehafvare af fastighetsinteckning vid annans talan om intecknings erhållande i fastigheten	208—211
b. I afseende å en <i>successor post rem iudicatam</i>	211—217
c. » » » <i>successor pendente lite</i>	217—224
d. » » » <i>successor ante litem</i>	224
e. » » » delägare i den härskande eller tjänande fastigheten vid talan angående servitut	224 f.
f. I samband med konkurs (s. 225—247),	
1. vid pröfning af tvistiga fordringsanspråk	225—231
2. vid klander af utdelningsförslag	231—233
3. vid klander af slutredovisning	233 f.
4. vid »konkursboets» rättegångar med tredjeman, hvarvid frågan, hvem på »konkursboets» sida bör betraktas som part, måste besvaras, för hvilket ändamål äfven spörsmålet angående subjektet för förvaltningsrätten dryftas	234—247
g. I afseende å hustru vid rättegångar, förda af mannen på grund af hans förvaltningsrätt öfver hennes egendom	248 f.
h. I afseende å en tredjeman, som intager en ställning till en testamentsklanderprocess, anslog med den romerskrättslige legatarens	250 f.
i. I afseende å löftesmannen vid borgenärens rättegång mot gäldenären	252—254
k. I afseende å den regresspliktige tredjeman.....	255—287
(Här utföres, med särskild hänsyn till eviktionsfallet, interventionsgrunden efter 1734 års lag och efter gällande rätt.)	
F. Ett aktuellt fall från praxis, i hvilket interventionsgrund måste förnekas.....	287—292
G. Om talan mot domstolens beslut i anledning af tredjemans begäran att få intervenera	292—294

Afd. V.

Intervenientens processuella ställning enligt svensk rätt (s. 295—335).

A. Frågans läge inom jurisprudensen: en gruppering af fallen, allteftersom intervenienten kunde tillerkännas en af intervenenten oberoende ställning eller icke, skälen för denna gruppering och deras hållbarhet.....	295—302
B. Argumentering för att svensk rätt tillerkänner intervenienten en af intervenenten oberoende ställning (s. 302—314).	
a. Af sakens rättsliga natur framgående skäl	302—308
b. Stöd hos vissa rättslärda	308 f.

	Sid.
c. Argumentering, hämtad omedelbart från svensk rätt.....	309—314
C. Begränsningar i afseende å intervenientens processuella befogenheter, jämförda med parts.....	315—327
D. Intervernientens befogenheter, konfliktfrågor	327—330
E. Arten af intervenientens ställning i processen	330—335
Litteraturförteckning	337—344

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 7. Nr 5.

STUDIER

I

SVENSK FOLKLORE

AV

TOBIAS NORLIND

LUND 1911

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

TILL

PROFESSOR

DR. JOHANNES BOLTE

HÖGAKTNINGSFULLT

FRÅN

FÖRFATTAREN

Innehållsförteckning.

Förord	VII
Litteraturförteckning	XI
Använda förkortningar	XXV
Rättelser	XXVI

I. Diktkonstens, dansens och musikens ursprung	1—56
1. Evolutionsprincipen	4
2. Den rytmiska principen	11
3. Imitationsprincipen	19
4. Språkprincipen	28
5. Musikprincipen	41
II. Dans och musik i svensk folktro	57—161
1. Ljungby horn	61
2. Älvorna	78
3. Näcken och havsfrun	94
4. Näcken och kristendomen	148
III. Den naturmytiska folkvisan i Sverige	163—240
1. Hr Magnus	167
2. Älvefärd	170
3. Hr Olof och älvorna	172
4. Ungersven och havsfrun	193
5. Näcken och jungfrun	195
6. Harpans kraft	199
7. Agneta	210
8. Den bergtagna	217
9. Havsfrun	231
10. Näcken	237

IV. Sånger vid svenska folkfester	241—338
1. Folkfest och barnuppfostran.....	243
2. Majvisor	249
3. Staffansvisor	258
I. Staffansvisan 262.	
II. Staffan och Herodes 274.	
4. Trettondagsvisor	285
5. Trettondagsspel	294
6. Julbockspel	326
7. En julgransvisa.....	332
 V. Den svenska polskans historia	 339—400
1. Polskan i nordisk forskning på 1800-talet	341
2. Pardansen i Europa intill år 1700	354
3. Den polska dansen under 1600-talet	366
4. Polska och menuett under 1700-talet.....	373
5. Dansen i Sverige 1800—1830	382
6. Dansen i Sverige 1830—1900	392
 Tillägg	 401
Innehållsöversikt på tyska	405
Personregister	415
Titlar å anförda visor, sagor och sägner.....	417
Sakregister	421
Källförteckning till musikbilagan	430
Musikbilaga	1--16

Förord.

Då jag nu utger mina första studier i svensk folklöre, sker det under stor ängslan för deras ofullkomlighet. Att de blifvit så ojämna i behandlingen sammanhänger med den olika långa tid de legat skrivna. De flesta äro temligen gamla och ha legat färdiga i nära tio år, utan att jag fått tid att grundligare utarbeta dem. Vad tillkomsten beträffar, är den sista om polskan äldst. Under mina universitetsstudier i München vintern 1898—99 undersökte jag de i därvarande universitetsbibliotek befintliga musikalierna i tryck och handskrift från 1500-talet särskilt de för soloinstrument och kom därvid närmare in på 1500- och 1600-talets dansmusik. Sedan jag kompletterat dessa studier i Paris och London, avslutades de tills vidare i Berlin. Av det samlade materialet är redan en del förut tryckt (*Zur Geschichte der Suite* 1906), en del håller på att utgivas och slutligen har här sammanförts det som kan belysa den polska dansen. Den första studien om konstens ursprung har huvudsakligen utarbetats i Berlin och utgör inledningskapitlet till mitt svar å D. F. SCHEURLEERS prisfråga av år 1900: *Welches ist die beste Methode, um Volks- und Volksmässige Lieder nach ihrer melodischen Beschaffenheit lexikalisch zu ordnen*¹. Grupperingen och samlandet af materialet härtill är mitt eget, men jag kan ej

¹ Det andra kapitlet i samma svar är redan förut tryckt som själfständig bok: *Om språket o. musiken*, Lund 1902. Det tredje om pentatoniken hade jag först tänkt medtaga här, då emellertid ämnet är rent musikaliskt, och dessa studier äfven vilja vända sig till icke musikaliskt skolade, har jag väntat till annat tillfälle.

underlåta att uttala mitt tack till professor C. STUMPF, vars föreläsningar vid Berlins universitet vintern 1900—01 först gävo mig tanken att fördjupa mig på området. Det ofta återkommande citerandet af hans namn kan visa, hur mycket jag genom hans skrifter erhållit. Den andra studien om dans och musik i svensk folktro är nog den ojämnast skrivna och detta därför, att ämnet mer än andra är svårt att behandla fullständigt och öfversiktligt. Själfva kärnan i uppsatsen har varit en liten studie om musik i svensk folktro, vilken varit avsedd som inledning till Svensk musikhistoria (1901). Under arbetet därpå växte uppsatsen så, att jag var tvungen att låta allt ligga för att tryckas i samband med den svenska folkmusikens historia, en bok som jag förgäves sökt förläggare till. Den fjärde uppsatsen framgick ur sysselsättningen med de äldre svenska skolsångerna, särskilt samlingen *Piae Cantiones*, varav 1901 trycktes en del (*Schwedische Schullieder im Mittelalter und in der Reformationszeit*) och 1909 en annan (*Latinska skolsånger i Sverige och Finland*). Det sista kapitlet om svenska skolfester i denna sistnämnda bok blev mera kortfattat än som från början var avsett, i det att jag måste stryka allt, som ej direkt hade med de latinska sångerna att göra. Den fjärde studien vill i någon mån råda bot för den ofullständighet, som härav blev följden. Yngst av alla studierna är den tredje om den naturmytiska folkvisan i Sverige, enär den tillkommit ur de föreläsningar och seminarieövningar i svensk folkvisa, som jag sedan höst-terminen 1909 hållit vid Lunds universitet. Om således uppsatserna tillkommit vid olika tidpunkter och därigenom alla måhända blifvit små fragment, har äfven utarbetandet av dem till mera enhetlighet ej minst varit svårt, då jag måst dela min verksamhet åt två håll, en ansträngande folkhögskoleföreståndarebefattning och en många gånger ej mindre krävande universitetssyssla. Största svårigheten har dock legat däri, att jag måst helt och hållet undvara den hjälp studiet i ett större bibliotek kunnat ge. Min lärareverksamhet har tvungit mig att utarbeta allt på landet hänvisad till eget bibliotek och den nyare litteratur, som kunnat erhållas till län från Lunds universitetsbibliotek och en del privata personer.

Själfva kärnan i alla fem studierna vilar dock på långvariga biblioteksstudier, och min tacksamhet gäller därför först de bibliotek, vilka stått mig bi i arbetet. Av dessa komma univer-

sitetsbiblioteken i Lund och Uppsala i främsta rummet, därnäst kungl. biblioteken i Stockholm, Köpenhamn och Berlin. Skulle jag nämna några namn på dem, som genom råd och anvisningar hulptit mig, vill jag först nämna min personlige vän kapellmästaren vid Lunds domkyrka, fil. dr **PREBEN NODERMANN**, vilken dels ur sitt rika folklöre-bibliotek lånat mig mången svåråtkomlig bok, dels ur sina jämförande folklöre-studier meddelat mången detalj. Inom första uppsatsen har äfven professor **FR. WULFF** i Lund gifvit mig flera goda råd. Utanför Sverige står jag i stor tack-samhetsskuld till Danmark. De danska personer, vilka för mina musikhistoriska studier i allmänhet ha varit af stor betydelse äro först mina vänner professor **ANGUL HAMMERICH** och cand. theol. **HJALMAR THUREN**. Sedan måste jag inom folkloristiken även uttala mitt tack åt de män, vars skrifter för mig varit out-tömliga källor till kunskaper och lärdomar, **H. F. FEILBERG**, **A. OLBK** och **E. TANG KRISTENSEN**, för att nu ej nämna den hjälp **SVEND GRUNDTVIGS** arbeten givit. Om jag i en och annan punkt varit av annan mening, har det endast gällt en relativt ringa detalj, då min aktning och vördnad inför dessa mäns arbete är mer än stor.

Den svårighet, som allt för korta besök i bibliotek på senare tiden givit mig, har jag inom folkloristiken måst ersätta med ett så mycket intensivare liv med och bland allmogen. De rent folkliga delarna av mina studier ha alla dryftats tillsammans med folket själv och prövats till sin halt under resor i bygderna och under samtal med eleverna i de nejder, där min lärareverksamhet tid efter annan varit förlagd (företrädesvis Gotland, Kalmar län, Skåne). De i fjärde studien nämnda folkspelen (särskilt trettondagsspelen) ha prövats till sin estetiska verkan, i det att de vid skolfesterna utförts av mina elever så historiskt troget som möjligt. Folktraditionerna ha på så sätt blivit mera levande för mig, än blott läsandet av beskrivningar kunnat bli.

Vad slutligen den folkloristiska metoden beträffar, har jag bemödat mig om att gå så historiskt tillväga som möjligt och låtit handlingarna själv tala. De egna åsikter jag här och där uttalat, må ju få stå för min egen del. Det skall glädja mig lika mycket att bli öfvervisad om dessas oriktighet. Jag har öppet uttalat, att jag ej vill vara mytolog, men detta ej av

bristande intresse för denna vetenskap utan av skepsis angående en del av de ännu använda metoderna. Det är min livliga önskan, att den rent historiskt-vetenskapliga forskning, som under de sista åren även här begynt, skall komma fram med resultat, som kan återinsätta mytologien i det högsäte, den av gammalt intagit såsom den främsta av de folkloristiska vetenskaperna.

Jag har så vitt möjligt velat undvika polemik mot andra. Där det ej kunnat undgås, har det överallt skett under den allra största respekt för andras åsikter.

Då dessa fem studier avgingo till tryckeriet, var det min avsikt att ännu ytterligare lägga till tvänne studier om svenska gåtor, talsånger och ramsor, men då boken, om dessa medtagits, skulle ha svällt ut minst till det dubbla, måste jag vänta med dem till annat tillfälle, vilket, som jag hoppas, ej för länge skall låta vänta på sig.

Tomelilla och Lund den 8 maj 1911.

T. NORLIND.

Litteraturförteckning.

För detta arbete ha följande bibliotek anlitats:

Kungliga biblioteket, Stockholm, Musikaliska akademiens bibliotek (jämte Tyska kyrkans musiksamling, därstädes).
Universitetsbiblioteken i Lund och Uppsala.
Läroverksbiblioteken i Västerås, Växiö och Kalmar.
Finspångs bibliotek i Norrköping.
Kungliga biblioteket i Köpenhamn.
Kungliga biblioteket i Berlin.
Nationalbiblioteket och konservatoriebiblioteket i Paris.
Biblioteket i British Museum, London.

Tryckta arbeten ¹.

AALST, J. A. v., Chinese music. Shanghai. London 1884.
AARNE, A., Verzeichnis d. Märchentypen. Helsinki 1910. F. F-communications Nr 3.
ABBOTT, G. F., Macedonian Folklore. Cambridge 1903.
AFZELIUS, A. A., Svenska folkets sago-hävdar. 3 uppl. Sthm 1860—68 (cit. AFZ. Sh.).
—, Avsked av svenska folksharpan. Sthm 1848.
AFZELIUS se GEIJER.
AFZELIUS se ÅHLSTRÖM.
ÅHLSTRÖM, A., Om folksagorna. Ldm. XI: 1. (1895).
ÅHLSTRÖM, J. N., 220 svenska folkdanser. Sthm s. å.
—, 300 nordiska folkvisor. Sthm 1878.
— och P. C. BOMAN, Valda svenska folksånger, folkdanser o. folklekar; 9 hftn. Sthm 1845.
ALDÉN, G. A., I Getapulien. Sthm 1883.
ALLARDT, A., Nyländska folkseder och bruk. Nyland IV. Helsingf. 1889.

¹ Endast tillfälligtvis anförda arbeten finnas citerade i texten.

- ALLARDT, A. och S. PERKLÉN, Nyländska folksagor och -sägner. Nyl. VI. Helsingf. 1896.
- AMINSON se Bidrag till Södermanlands kulturhistoria.
- ANDERSSON, NILS, Musiken i Skåne. Ldm. XIV: 2. Sthm (cit. AND.).
- , Skånska melodier. Ldm. XIV: 1. Sthm.
- ANDERSSON, OTTO, Visan om återseendet vid båren. Brage IV, 1909. Helsingf.
- , Über schwedische Volkslieder u. Volkstänze in Finland. Brage III, 1908. Helsingf.
- , Bidrag till kännedom om polskamelodiernas byggnad. Brage IV, 1909. Helsingf.
- , Svenska fackeldansen i Finland. Brage III, 1908. Helsingf.
- Arkiv f. nordisk filologi. Ny Följd. Lund 1890 ff.
- ÁRNASON, Y., Íslenzkar Þjóðsögur og æfintýri. I, II. München 1862—64.
- ARNDT, E. M., Reise durch Schweden im Jahr 1804. Berlin 1806.
- ARNIM se Wunderhorn.
- ARWIDSSON, A. I., Svenska fornsånger. I—III. Sthm 1834—42 (cit. ARW.).
- ASBJÖRNSSEN, P. Ch. och J. MOE, Norske Folke-Eventyr I, II. Kria 1904.
- AXELSON, MAX., Västerdalarnie. Sthm 1855.
- BAGGE, J., 75 polskor från Upland och Södermanland. Sthm 1880 (cit. Uppl.).
- , 76 polskor fr. Östergötland. Sthm 1879 (cit. Ög.).
- , 73 polskor och högtidsstycken från Gotland; 2 hftn. Sthm (cit. Gotl.).
- BARTSCH, K., Sagen, Märchen u. Gebräuche aus Mecklenburg. I, II. Wien 1879. (cit. SMG.).
- BERGE se BUGGE.
- BERGGREEN, A. P., Svenska Folke-Sange och Melodier saml. och udsatte f. Pianoforte. 2 uppl. Kbhv 1861.
- , Danske Folke-Sange og Melodier. 3 uppl. Kbhv. 1869.
- BERGMAN, C. J., Gotländska skildringar och minnen. 2 uppl. Visby 1901.
- BERGSTRÖM, RICH., och JOH. NORDLANDER, Sagor, sägner och visor. Ldm. V: 2.
- BERGSTRÖM, R., Sjöormen. Ldm. VI.
- , se GEIJER.
- Bidrag till vår odlings hävder:
1. Finland i Nord. mus. Sthm 1881.
 2. Ur de nordiska folkens liv. Sthm 1882.
 4. Livet i Kinds härad i Västergötland. Sthm 1885.
 5. Byskomakaren Jonas Stolts minnen. Sthm 1892.
 6. Om nyckelharpospelet på Skansen. Sthm 1899.
 7. Vidskepelse, vantro och huskurer i Danderyd och Lidingö. Sthm 1899. Se RETZIUS, DJURKLOU, LEFFLER, WALLENSTEEN.
- Bidrag till Södermanlands kulturhistoria I—XI. Strängnäs 1877—1900 (cit. Sdm.).
- BLEES, J., Sankt Martinsdagens firande i Nuckö-Rickholz i Estland. Medd. fr. Nord. mus. 1897. Sthm.
- BOHLIN, K., Folktoner fr. Jämtland. Ldm. II: 10. Sthm 1883.
- , Dansmusik. Ldm. 1905.
- BOLTE, J., Ein Weihnachtsspiel a. d. Salzkammergute. Zeitschr. d. VfV. XVIII (1908) s. 129—150.

- BOLTE, J., Das Märchen vom Tanze des Mönchs im Dornbusch. Festschrift zur Begrüssung d. 5. allg. deutsch. Neuphilologentages. Berlin 1892 s. 1—76.
- , Deutsche Volkslieder in Schweden. Zeitschr. f. vgl. Litt.-gesch. NF. III. 1890.
- , se KÖHLER.
- BOMAN se AHLSTRÖM.
- BONDESON, AUG., Halländska sagor. Lund 1880.
- , Visbok I, II. Sthm 1902—03.
- , Historiegubbar på Dal. Sthm 1886 (cit. Dal).
- , Från julgille och lekstuga. Svenska folkdanser. Sthm 1884.
- BORE, E., Bergsmansliv. Ldm. V: 7.
- , Bergslagshistorier. Lindesberg 1889.
- , Hos bergsmän och gruvkarlar. Lindesberg 1892.
- BORGSTRÖM, F. L., Folkvisor upptecknade i Värmland och Dalsland. Kristineh. 1875.
- Brage. Årsskrift 1—4. Helsingf. 1906—1909. Se även ANDERSSON, OTTO.
- BRENTANO se Wunderhorn.
- BRUZELIUS, N. G., Allmogelivet i Ingelstads härad i Skåne. Malmö 1876.
- BUGGE, S. och RIK. BERGE, Norske Eventyr och Sagn. Kria 1909.
- BUGGE, S., Gamle norske Folkeviser. Kria 1858.
- , [under medv. af MOLTKE MOE], Harpens Kraft. Ark. f. nord. filol. N. F. VII. Lund 1891.
- BÜCHER, K., Arbeit u. Rhythmus. 3 Aufl. Lpzg 1902.
- BÄCKSTRÖM, P. O., Sv. folkböcker I, II. Sthm 1845—48.
- BÖHME, FR. M., Altd deutsches Liederbuch. Lpzg 1877 (cit. A. Lb.).
- , Deutsches Kinderlied u. Kinderspiel. Lpzg 1897 (cit. Kl.).
- , Deutscher Liederhort, gesammelt u. erläutert v. LUDW. ERK, neubearb. u. fortgesetzt von Fr. M. B. I—III. Lpzg 1893 f. (cit. Lh.).
- , Geschichte des Tanzes in Deutschland I, II. Lpzg 1886.
- CARLHEIM-GYLLENSKIÖLD, V., Visor och melodier. Ldm. VII: 7. Sthm 1890.
- CASTRÉN, M. A., Föreläsningar i finsk mytologi. Helsingf. 1853.
- CAVALLIUS se HYLÉN-CAVALLIUS.
- CEDERSCHIÖLD, G., Rytmens trollmakt. Sthm 1905.
- , Medeltidsberättelser. Ldm. V: 6.
- CHILD, F. J., The english a. scottish popular ballads. I—V. Boston 1882 ff.
- CHYBIŃSKI, ADOLF, Über die polnische mehrstimmige Musik des XVI. Jahrhunderts. Riemann-Festschrift 1909.
- CLEASBY, R. och VIGFUSSON, G., An icelandic-english dictionary. Oxford 1874 (cit. Cl.-Vigf.).
- COLLAN, K., Kalevala. I, II. Helsingf. 1864, 68.
- COLLIANDER, S., Folkvisor upptecknade och utgivna av S. C. Harmoniserade av ALFR. BERG. Lund 1902.
- CRÆLIUS, M. G., Berättelse om Tunaläns, Sevede och Asbolands häraders fögderi. Kalmar 1774.
- DANELL, Nuckömålet. Ldm. 1906. Bil.
- Dania. Tidskrift I—X. Kbhn 1890—1903.

Danske Studier. Kbh 1904 ff.

DARWIN, CHARLES, Die Abstammung des Menschen. Lpzg (Reclam).

DJURKLOU, G., Livet i Kinds härad i Västergötland. Bidrag till vår odlings
hävder 4.

—, Ur Närikes folkspråk och folkliv. Örebro 1860. (cit. NFF.).

—, Vem var Staffan stalledräng? Sv. fornm. tidskr. II. 1902.

—, Sagor och äventyr. Sthm 1883.

—, Unnarsboarnes seder och liv. Sthm 1874 (cit. Unnarsh.).

DYBECK, R., Svenska folkmelodier; 5 hftn. Sthm 1853—56.

—, Svenska visor, 2 hftn. Sthm [1847—48].

—, Svenska vallvisor och hornlåtar. Sthm 1846.

—, se Runa.

DÜRINGSFELD se REINSBERG.

E. se H.

ECORCHEVILLE, J., Vingt Suites d'Orchestre du XVIIe Siècle français 1640—
1670. I, II. Paris 1906.

—, Un livre inconnu sur la danse. Riemann—Festschrift 1909.

EGGELING, F., Nu är det jul igen. 80 svenska ringdansar och jullekar. 3 uppl.
Lund. s. a.

EHRlich, H., Die Musik-Aesthetik in ihrer Entwicklung von Kant bis auf
die Gegenwart. Lpzg 1882.

EKMAN, C. J., Polskor och valser. Ldm. VI.

EMPORAGRIUS se Handl. rör. Sv. hist.

ENESTRÖM, F. J. E., Gnosjöborna. Halmstad 1906.

ENGEL, CARL, An introduction to the Study of national music. London 1866.

E[NGELGE], V., Helsingesägner. Ldm. I: 5.

—, Helsingesägner. Ldm. VII: 10.

—, Helsingesägner. Sthm 1899.

ENGSTRÖM, TH., Öland, dess historia, land och folk. Kalmar 1903.

ENVALLISSON, C., Svenskt musikaliskt lexikon. Sthm 1802.

F., A. O., Skrock och vidskepliga bruk hos svenska allmogen i Vasabygden.
Helsingf. 1883.

FAGERLUND, L. W., Anteckningar om Korpo och Houtskärs socken. Bidrag
till kännedom av Finlands natur och folk hft 28. Helsingf. 1878.

FALLERSLEBEN se HOFFMANN.

Fataburen. Sthm 1906—1910.

FAYE, A., Norske Sagn. 1. Udg. Arendal 1833. 2. Udg. 1842.

FEILBERG, H. F., (cit. Flbg.). Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål.
Kbh 1886 ff.

—, Dansk Bondeliv. Kbh I. 3. Opl. 1910. II. 2. Opl. 1899.

—, Jul I, II. Kbh 1904.

—, Bjærgtagen. Kbh 1910 (cit. Bgt.).

—, Der Kobold in nordischer Überlieferung. Zeitschr. d. VfV. VIII, 1 ff.,
130 ff., 264 ff.

FLENTZBERG, A., Föreställningar om älvorna. Fatab. 1907.

—, Spott och spottning. Fatab. 1908.

Folkemindesamling, Dansk. Meddelelser. I—III. Kbh 1908—10.

- Fornaldarsögur Norðrlanda. Reykjavík 1886—1891. (cit. Fas.).
- Fornmanna Sögur. Kbhn 1825 ff. (cit. Fms.).
- FREDIN, A., Gotlandstoner. Ldm. 1909. Bil.
- FRYKHOLM, M., Folkvisor från Värmland (cit. Vl.). Sthm 1854.
- , Nya folkvisor från Östergötland. Sthm s. a. (cit. Ög.).
- Gamle danske Minder i Folkemunde. Udg. av S. GRUNDTVIG. Kbhn. I: 1854. II: 1857. III: 1861 (cit. GdM.).
- GASLANDER, Beskrivning om allmogens sinnelag, seder etc. i Jönköpings län och Väsbo härad (1774). Ny uppl. Ldm. Bih. I: 3. Ups. 1895. (cit. Gasl.).
- GEIJER, E. G., och A. A. AFZELIUS, Svenska folkvisor. 3 uppl. utg. av R. BERGSTRÖM och L. HÖIJER. Sthm 1880 (cit. GA).
- GERING, H., Islendzk Aeventýri. Halle 1882—84.
- GOLDSCHMIDT, H., Wilh. Heinse als Musikästhetiker. Riemann-Festschrift 1909.
- GONZENBACH, LAURA, Sicilianische Märchen. Herausgeg. von OTTO HARTWIG. I, II. Lpzg. 1880.
- GRIMM, Brüder, Irische Elfenmärchen. Herausgeg. von JOH. RUTZ. Die Fruchtechale XII). München u. Leipzig s. å. (cit. IM.). Se Irl. folksagor.
- , Kinder- u. Hausmärchen I, II, III. (Uppl: Reclam). (cit. KHM.).
- , Deutsche Sagen. Vierte Aufl. besorgt von R. STEIG. Berlin 1905 (cit. DS.).
- GRIMM, JAC., Deutsche Mythologie. 3. Ausg. Göttingen 1854 (cit. Myth.).
- GRIP, E., Skuttunge- och Björklingemål. Ldm. XVIII: 3 (1899).
- GROOS, K., Die Spiele der Menschen 1899.
- GROSSE, E., Die Anfänge d. Kunst. Freiburg 1894.
- Grundriss d. germanischen Philologie 2. Aufl. II, III. Strassb. 1900—09.
- GRUNDTVIG, FR. L., Livet i Klokkergaarden, I, II. Kbhn 1908 f.
- , Svenske Minder fra Tjust. Kbhn 1882 (cit. Tjust).
- GRUNDTVIG, SV., Danmarks gamle Folkeviser. I—VIII. Kbhn 1853 ff. (VI—VIII genom OLRİK, A.) (cit. DgF).
- GRUNDTVIG, SV, och J. SIGURDSSON, Íslendzk fornkvæði, I, II. Kbhn 1854—85.
- GRUNDTVIG, S. se Gamle d. Minder.
- GRASSE, J. G. Th., Sagenbuch d. preussischen Staats. I, II. Glogau 1866. 1871.
- GURNEY, EDM., The power of sound. London 1880.
- GÖRANSSON, J., Ur Skånes saga och historia. Lund 1900.
- , Skånes landsbygd. Malmö 1904 (cit. Göranss.).
- H. & E., Folkminnen. Ldm. IX: 1.
- HAHN, I. G. v., Griechische u. albanesische Märchen I, II. Lpzg 1864.
- HALLENDER, N. L., Folksägnar från Levendetrakten. Ldm II.
- HALLGREN, F., Förtjänar sagan en plats i bibeln. Kristendom och vår tid. Lund 1907.
- HALLIN A., Polskor från Jämtland och Helsingland. Sthm 1883.
- Hallands fornminnesförenings årsskrift I. Halmstad 1868—72.

- HALTRICH, J., Zur Volkskunde d. Siebenbürger Sachsen. In neuer Bearb. hrs. v. J. WOLFF. Wien 1885.
- HAMMARSTEDT, E., Om smörjning och därmed befryndade bruk. Medd. fr. Nord. mus. 1891—92. Sthm.
- , Brödets helgd hos svenskarne. Medd. fr. Nord. mus. 1893—94. Sthm.
- , Fågeln med segerstenen, sprängörten och livsämnet. Medd. fr. Nord. mus. 1901. Sthm.
- , Lussi. Medd. fr. Nord. mus. 1898. Sthm.
- , Såkaka och gullhöna. Medd. fr. Nord. mus. 1899—1900. Sthm.
- , Tillägg till Levi Johanssons uppsats om Lucia. Falab. 1906.
- , Julbröd. Fatab. 1906.
- , Striden om vegetationsstången. Fatab. 1907.
- , Inspirationsfågeln. Fatab. 1908.
- , se WALLENSTEEN.
- HAMMERSHAIMB, V. U., Færösk Anthologi. I, II Kbhn 1891 (cit. Fær. Ant.).
- , Færöiske Folkesagn. Ant. Tidskr. 1849—51.
- HANDL. rör. Sv. hist. Andra ser. Andra avd. II: VI. Den svenska kyrkoordn. (biskop E. EMPORAGRII kyrkoordningsförslag).
- HARALDSSON, M., Anteckningar om seder och bruk, sägner och vidskepelse i Villstads skn, Västbo hd, i Småland under 1700-talet. Medd. fr. Nord. mus. 1893—94. Sthm.
- HARTMANN, A., Weihnachtlied u. Weihnachtsspiel in Oberbayern. München 1875.
- HARTMANN, H., Bilder aus Westfalen. Neue Folge. Minden i W. 1884.
- HARTWIG se GONZENBACH.
- HAUPT, L. och J. E. SCHMALER, Volkslieder der Wenden. Grimma 1841.
- HAZELIUS se Runa.
- , se Bidrag till vår odl:s hävder.
- , se Nord. museet.
- HELLQVIST, E., Sjönamn. Ldm. XX. Sthm 1903—06.
- HENRIKSSON, J., Plägseder och skrock bland Dalslands allmoge. Åmål 1889.
- HERMELIN, O., Sägner, seder och sagor. Ldm. 1909. Bil.
- HEYCK, E., Die Kreuzzuge u. das heilige Land. Monogr. z. Weltgesch. XII. Bielef. & Lpzg 1900.
- HIRN, YRJÖ, Konstens ursprung. Sthm 1902.
- HJELMSTRÖM, A., Från Delsbo. Ldm. XI: 4 (1896).
- HOFBERG, H., Svenska folksägner. Sthm 1882 (cit. Fs.).
- , Närikes gamla minnen. Örebro 1868 (cit. NGM.).
- HOFFMANN v. FALLERSLEBEN u. E. RICHTER, Schlesische Volkslieder. Lpzg 1842.
- HOLMBERG, A. B., Bohusläns historia och beskrivning, 2. uppl. Örebro 1867.
- HORN, W., Saxo-Overs. Kbhn 1898.
- HÜLPHERS, A. A., Dagbok över en resa genom Dalarne år 1757. Västerås 1762.
- HYLTÉN-CAVALLIUS, G. O., Värend och virdarne I, II. Sthm 1863—68. (cit. Vär.).

- HÄGG, G. A., 20 Gotlands-polskor satta f. piano. Sthm.
HÖIJER, J. L., Musik-lexikon. Sthm 1864.
HÖIJER se GEIJER.
Irländska folksagor. Övers. Sthm 1839. Se GRIMM.
ISTEL, EDG., E. T. A. Hoffmanns musikalische Schriften. Stuttg. 1906.
JIRICZEK, O. L., Der Vergessenheitskrank in der Niebelungensage. Zeitschr. f. vergl. Litt.-gesch. Neue Folge Bd VII.
—, Färöische Märchen u. Sagen. Zeitschr. d. VfV. II (1892).
JOHANSSON, L., Lucia och de underjordiske i norrländsk folksägen. Fatab. 1906.
JOHNSSON, PEHR, Kulturbilder samt sagor och sägner från Ö. Göinge. Hessleh. 1904.
JOHNSSON, P., En svartkonstbok från Ö. Göinge. Ldm. 1906.
—, Några sagor. Ldm. 1909.
JONSSON, MARTIN, Folketro, seder och bruk i Möre under nittonde årh. Ldm. II: 5.
JOSTES, F., Der Rattenfänger v. Hameln. Bonn 1895.
JUNOD, A., Les chants et les contes des Baronga. Lausanne 1897.
JÖNSSON, B., Gagnväxter. Lund 1910.
KAHLE, B., Aus schwedischem Volksglauben. Zeitschr. d. VfV. X (1900) s. 194 ff.
KALLSTENIUS, G. S., »Staffan var en stalledräng». Medd. fr. Nord. mus. 1897. Sthm.
KALM, P., Västgöta- och Bohusländska resa förrättad år 1742. Sthm 1746.
KARLGREN, B., Folksägnen från Tveta och Mo härader. Ldm. B. 2. 1908.
KAUFMANN, ALEX., Quellenangaben u. Bemerkungen zu K. Simrock's Rheinsagen u. Alex. Kaufmann's Mainsagen. Köln 1862.
KJELLIN, J., Predikodeklamation fr. mitten av 19:de årh. Ldm. 1906.
KNOOP, O., Sagen u. Erzählungen aus der Provinz Posen. Posen 1893.
—, Volkssagen, Erzählungen, Aberglauben, Gebräuche u. Märchen a. d. östl. Hinterpommern. Posen 1885.
KNORRING, F. v., Fördomar hos Ålands betolkning. Ldm. II.
KREUTZWALD se LÖWE.
KRISTENSEN, E. T., (cit. TK) Jyske Folkeviser og Toner. Kbhh 1871 (cit. Fv. I).
—, Gamle jyske Folkeviser. Kbhn 1876 (cit. Fv. II).
—, 100 gamle jyske Folkeviser. Kbhn 1889 (cit. Fv. III).
—, Gamle Viser i Folkemunde. Kbhn 1891 (cit. Fv. IV).
—, Danske Börnerim, Remser og Lege. Aarhus 1898.
—, Aeventyr fra Jylland. I—IV. Kbhn 1881—97.
—, Dyrefabler og Kjæderemser. Aarhus 1896.
—, Danske Skjæmtesagn. Aarhus 1900.
—, Jyske Folkesagn. Kbhn 1876.
—, Sagn fra Jylland. Kbhn 1880.
—, Sagn og Overtro fra Jylland. Kbhn 1883—88 (cit. JS.).
—, Danske Sagn I—IV. Aarhus 1892—1901. (cit. DS.).
—, Bindestuens Saga. Kbhn 1897.

- KRISTENSEN, E. T., *Det jyske almueliv*, 2 serier: 1—6, Kolding 1891—94.
Tillægsbind I—VI. Aarhus 1900—1902. (cit. Alm.).
—, se *Skattegraveren*.
- KRISTENSEN, MARIUS, *Takt og Arbejde*. Danske Studier. 1906 s. 1—19.
- KROHN, Ilm., se *Suomen Kansan Säv*.
- KROHN, JUL., *Finska litteraturens historia*. I: *Kalevala*. Övers. av E. NERVANDER. Helsingf. 1891.
- KROHN, KAARLE, *Die geographische Verbreitung estnischer Lieder*. (Separat aus den Ber. d. geogr. Gesellsch. in Finnland). Kuopio 1892.
- KULLANDER, A., *Några drag ur det forna skogsbyggarelivet i Edsvedens skogstrakter*. Ldm XI: 10. Sthm 1896.
- KÖHLER, R., *Kleinere Schriften*, hrsg. von J. BOLTE. I. Weimar 1898. II, III. Berlin 1900.
- LAGUS, E., *Nyländska folkvisor*. Nyl. III, V. Helsingf. 1887, 1900.
- LAMMERS, THORV., *Norske Folkeviser*. I. 2. Opl. Kria 1910. II. 1. Opl. Kria 1902.
- LAMMERT, G., *Volksmedizin u. medizinischer Aberglaube in Bayern*. Würzburg 1869.
- LAMPA, SV. M., *Om folklig övertro*. Heimdals folkskrifter nr 39 (cit. Lampa).
—, *Folklekar fr. Västergötland*, Ldm XIX: 1. Sthm.
- Landsmål, Svenska, och svenskt folkliv*. 1879—1910. Utg. av J. A. LUNDELL. Sthm (cit. Ldm.).
- LANDSTAD, M. B., *Norske Folkeviser*. Kria 1853.
- LANGER, Thure L., *Dalsländska folksägner*. Uddevalla 1908.
- LANDTMANSON, S., *Några visor och dansmelodier från Västergötland*. Fatab. 1906.
- LANGER, Th. L., *Dalsländska folksägner*. Uddevalla 1908.
- LAUNIS, A., *Lappische Juoigos-Melodien*. Helsingf. 1908.
- LEFFLER, K. P., *Om nyckelharpospelet på Skansen*. Bidr. t. vår odl. hävder 6.
—, *Folkmusik från norra Södermanland*. Sdm X, XI. Sthm 1899 f.
—, *Öster-Färnebo*. Sv. Landsmål 1910. Sthm.
- Lekstugan*. Beskrivning över svenska folkdansar. Sthm 1907.
- LENNÆUS, KNUT NILSSON, *Delsboa Illustrata*. Sthm 1764.
- LEVERTIN, O., *Johan Wellander*. Sthm 1908.
- LINDEMAN, L. M., *Ældre og nyere norske Fjeldmelodier* I, II. Kria 1853—58.
- LINDGREN, AD., *Om polskemelodiernas härkomst*. Ldm. XII: 5. Sthm 1893.
—, *Contribution a l'histoire de la »Polonaise»*. Congrès international d'histoire de la musique tenu à Paris 1900. Paris 1901.
- LINDHOLM, P. A., *Lappbönder*. Sthm 1884.
- LINDSTRÖM-SAXON, JOH., *Saga, sägen och sång i Jämtabygd*. Sthm 1902.
- LINNÉ, C. v., *Skånska resa 1750*. (Ny uppl. Lund 1874).
- LIPPERT, J., *Deutsche Festbräuche*. Prag 1884.
- LITHBERG, N., *Brölloppseder på Gottland*. Fatab. 1906 ff.
- LJUNGGREN, *Svenska dramat intill slutet av 17:e årh.* Lund 1864.
- LLOYD, L., *Svenska allmogens plägseder*. Övers. av G. SWEDERUS. Sthm 1871.
- LOVÉN, N., *Folklivet i Skytts härad i Skåne*. 2. uppl. Lund 1868.

LUND se TROELS-LUND.

LUNDELL, J. A., Skandinavische Volkspoesie. Grundriss d. germ. Philologie II.

—, se Landsmål.

—, se Visböcker.

LUNDIN, A. o. STRINDBERG, A., Gamla Stockholm. Sthm 1882.

LUNDQUIST, ABR., 200 svenska folkdanser. Sthm s. a.

LUSSY, M., Die Correlation zwischen Takt u. Rhythmus. Viertelj.-schr. f. Musikwissenschaft I: 1885.

—, De la Diction musicale et grammaticale. Riemann-Festschrift 1909.

—, Die Kunst d. musikal. Vortrags. Übers. v. FELIX VOGT. Lpzg 1886.

LÖWE, E., Ehstnische Märchen aufgezeichnet von Fr. KREUTZWALD. Aus dem Ehstnischen übersetzt von F. LÖWE. Halle 1869.

MAGNUS, OLAUS, Historia de gentibus septentrionalibus. Roma 1555.

—, Historia om de nordiska folken. I. Sthm 1909.

MAGNUSSON, J., Skrock o. vidskepelse i Fryksdals härad i Värmland. Medd. fr. Nord. mus. 1886.

MANKELL, ABR., Musikens historia, I, II. Örebro 1864.

MANNHARDT, W., Wald- u. Feldkulte. 2:te Aufl. v. W. HEUSCHKE, I, II. Berlin 1904 f.

MAURER, K., Isländische Volkssagen der Gegenwart. Lpzg 1860.

—, Das Elbenkreuz. Zeitschr. d. VfV. VIII (1898) s. 454 f.

Meddelanden, se Nordiska museet.

MEICHE, A., Sagenbuch d. Königreichs Sachsen. Lpzg 1903.

MEYER, E. H., Deutsche Volkskunde. Strassb. 1898.

—, Mythologie der Germanen. Strassb. 1903.

MEIER, J., Deutsche u. niederländische Volkspoesie. Grundriss d. germ. Philologie II.

MEYER, R. M., Altgermanische Religionsgeschichte. Lpzg 1910.

MOE, J., se ASBJÖRNSEN.

MODIN, ERIK, Huskurer och signerier samt folkl. namn som läkemedel från Ångermanland. Ldm VII: 2.

—, Härjedalens ortnamn och bygdesägner. Ldm. XIX: 2 (1902).

MOGK, E., Die Behandlung der volkstümlichen Sitte der Gegenwart. Grundriss d. germ. Philologie III.

—, Mythologie. Grundr. d. germ. Philologie III.

MOOS, P., Moderne Musikästhetik im Deutschland. Lpzg 1902.

MÜLLENHOFF, K., Sagen, Märchen u. Lieder d. Herzogthümer Schleswig, Holstein u. Lauenburg; Kiel 1845. (Nytryck: Kiel 1899).

MÜNNICH, RICH., Von Entwicklung d. Riemannschen Harmonielehre u. ihrem Verhältnis zu Oettingen u. Stumpf. Riemann-Festschrift 1909.

MÖRTSELL, J., Lapparnes sång. Runa 1888.

NERVANDER, ELLEN se KROHN, JUL.

NESSELMANN, G. H. F., Littauische Volkslieder. Berlin 1853.

NEUS, H., Ehstnische Volkslieder. Reval 1850.

NICOLOVIUS, se LOVÉN.

NIETZSCHE, FR., Tragediens födelse. Övers. av W. PETERSON-BERGER. Sthm 1902.

NILSSON, KN. se LENÆUS.

- NILSSON, K., Gamla abeteket. Karlskrona 1886 (cit. G. A.).
- NILSSON, P., Gamla seder och bruk bland allmogen inom Vemmenhögs härad vid början av 19:de seklet. Saml. till Skånes hist. 1871 s. 82—96.
- , Ellakors i Skåne. Medd. fr. Nord. mus. 1886. Sthm.
- Nordiska museet: Samfundet f. Nord. mus. Medd. 1881—96. Medd. fr. Nord. mus. 1897—1903. Se även: BLEES, HAMMARSTEDT, HARALDSSON, KALLSTENIUS, MAGNUSSON, NILSSON, SAMZELIUS, UNANDER, WIGSTRÖM, VISTRAND, YSENIUS.
- , se Runa.
- , se Saga.
- Nordisk Familjebok. Gamla och nya uppl.
- NORLANDER, J., Djurens språk. Runa 1888.
- , Svenska barnvisor och barnrim. Ldm. V:5. Sthm 1886.
- , Svenska folksagor. Sthm 1892.
- , se BERGSTRÖM.
- NOREEN, AD., Folkvisor från Värmland. Ldm. II.
- , se Visböcker.
- NORLIND, T., Svensk musikhistoria. Helsingb. 1901.
- , Om språket och musiken. Lund 1902.
- , Latinska skolsånger i Sverige och Finland. Lund 1909.
- , Melodier till svenska folkvisor och folkdanser upptecknade före år 1800. Ldm. 1906 s. 67—79.
- , Die Musikgeschichte Schwedens in den Jahren 1630—1730. Smlb. d. IMG I, 165—212. (1899).
- , Zur Geschichte der Suite. Smlb. d. IMG. VII, 172—203 (1906).
- , Vor 1700 gedruckte Musikalien in den schwed. Bibliotheken. Smlb. d. IMG IX, 196—231 (1908).
- , Zur Geschichte der polnischen Tänze. Smlb. d. IMG. XII (1911) [under tryckning]:
- NYBLIN, A. G., Staffanssjungning sådan den utförts i Närke. Ldm. 1906.
- Nyland se ALLARDT, LAGUS, ÅBERG.
- OLAUS MAGNUS se MAGNUS.
- OLSSON, HJ., Sägner från Gotland. Ldm. VI.
- OLSON, J., 50 polskor från Värmland och Dal. Sthm. (Cit Värml. Dal).
- PAILLER, W., Weihnachtslieder u. Krippenspiele aus Oberösterreich u. Tirol. I, II. Innsbruck 1881, 1883.
- PARIS GASTON, Poèmes et légendes du moyen âge. Paris 1900.
- , Légendes du moyen âge. Paris 1903.
- , La poésie du moyen âge. I. 4. Éd. Paris 1899. II. 1895.
- , Studier över medeltida sagor. Övers. av E. STAAFF. Sthm 1903.
- PAUL, H. se Grundriss d. germ. Philologie.
- PERKLÉN se ALLARDT.
- POESTION, I. C., Lappländische Märchen. Wien 1886.
- Poetisk kalender 1812.
- RAFN se Fornmannasögur.
- RAMM, AX., Folkdanser från Nässejö. Ldm. II.
- REINSBERG-DÜRINGSFELD, O. v., Fest-Kalender aus Böhmen. Prag 1861.

- REINSBERG-DÜRINGSFELD, *Das festliche Jahr*. Lpzg 1898.
- RENVALL, L. T., *Åländsk folktro, skrock och trolldom*. Ldm. VII: 9. Sthm 1890.
- RETZIUS, G., *Finland i Nord. mus. Bidr. till vår odl. hävder* 1.
- RICHTER, E. se HOFFMANN.
- RIEMANN, H., *Riemann—Festschrift. Zum sechzigsten Geburtstage*. Lpzg 1909.
- RIETZ, J. E., *Skånska skolväsendets historia*. Lund 1848.
- ROCHER, W. H., *Ausführliches Lexikon d. griechischen u. römischen Mythologie*. Leipzig 1884 ff. (Cit. ROCHER, Lex.).
- ROCHHOLZ, E. L., *Schweizersagen aus dem Aargau*. I, II Aarau 1856 (Cit. ROCHH. Ss.).
- , *Alemanisches Kinderlied u. Kinderspiel a. d. Schweiz*. Lpzg 1857 (Cit. ROCHH. Kl.).
- ROLLAND, E., *Rimes et jeux de l'enfance*. Paris 1883.
- ROSENBERG, A. G., *160 polskor, visor och danslekar upptecknade i Södermanland*. Sthm 1876.
- Runa. Utg. av R. DYBECK. Sthm 1842—43; 1844—45; 1847—50; 1865—73; 1874—76.
- , *Minnesblad från Nord. mus.* 1888. Utg. av A. HAZELIUS.
- RUSSWURM, *Eibofolke in Estland*. I, II. Reval 1855.
- RYDQUIST, J. E., *Nordens äldsta skådespel*. Skandia VII.
- RÄÄF, L. F., *Beskrivning över Ydre härad*. Link. 1856—75.
- Saga. *Minnesblad från Nordiska Museet*. 1885.
- SAHLGREN JÖRAN, *Edsbergs härads sjönamn*. Ldm. 1906.
- Sammelbände d. internat. Musikgesellschaft*. I ff. Lpzg 1899 ff.
- SAMZELIUS, H., *Sagor och sägner, skrock och övertro från finnbygden och lappmarker*. Medd. fr. Nord. mus. 1902 och 1903. Sthm.
- SCHEFFLER, W., *Die französische Volksdichtung u. Sage*. I, II. Lpzg 1884 f.
- SCHMALER se HAUPT.
- SCHULENBURG, W. v., *Wendisches Volksthum in Sage, Brauch und Sitte*. Berlin 1882.
- SCHÜCK, H., *Illustrerad svensk litteraturhistoria I: Sveriges litteratur till frihetstidens början*. Sthm 1896 (ny uppl. 1910 f.).
- , *Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria I, II*. Sthm 1904.
- , *Om den svenska folkvisan*. Nord. tidskr. 1882.
- , *Våra äldsta historiska folkvisor*. Sv. hist. tidskr. 1871.
- , se Visböcker.
- SCHWARTZ, W., *Der Ursprung d. Mythologie*. Berlin 1860.
- , *Indogermanischer Volksglaube*. Berlin 1885.
- SIGURDSSON se SV. GRUNDTVIG.
- SIMROCK, K., *Handbuch d. deutschen Mythologie*. Bonn 1864.
- , *Rheinsagen aus dem Munde des Volkes u. deutscher Dichter*. 6. Aufl. Bonn 1869.
- SJÖBERG, N., *Ett bidrag till julgranens historia*. Fatab. 1909.
- Skattegraveren*, utg. av E. T. KRISTENSEN. I—VI. Kolding 1884—89.
- , *Efterslet til*. Kolding 1890.
- Skånska landsmålsföreningen* se Teckningar och toner.
- SNÖBOHM, ALF. TH., *Gotlands land och folk*. Visby 1900.

- STAAR se PARIS.
- STEENSTRUP, J. C. H. R., Vore Folkeviser fra Middelalderen. Kbh 1891.
- STEFFEN, R., Enstrofig nordisk folklyrik. Ldm. XVI: 1. 1898.
- STEFFEN, RICH., Sv. sagböcker 1, 2. Sthm 1902 (cit. Sv. Sgb.).
- STOLPE, G., 20 originalpolskor från Gästrikland. Sthm 1882.
- STOLT, JONAS, Byskomakaren J. St:s minnen. Bidr. till vår odl. hävder. 5.
- STORCKENFELDT, E., Västgötasägnen. Ldm. 1907.
- STRINDBERG se LUNDIN.
- STUMPF, C., Tonpsychologie. I, II. Lpzg 1883, 90.
- , Musikpsychologie in England. Vierteljahrsschr. f. Musikwissensch. I. 1885. Lpzg. (se i övrigt texten).
- STÖYLEN, BERNT, Norske Barnerim og Leikar. Kria 1899.
- SUNDBLAD, J., Gömda blad. Sthm 1883.
- , Gammaldags seder och bruk. Sthm 1888.
- Suomen Kansan Sävelmiä. Kolmas Jakso. Kansantansseja. Helsingf. 1893.
- SUTERMEISTER, O., Kinder- u. Hausmärchen aus der Schweiz. Aarau 1869.
- SVENSÉN, E., Sagor från Emådalen. Ldm. II: 7 (1882).
- SYDOW, C. W. v., Studier i Finnsägnen och besläktade byggmästarsägnen. Fatab. 1907.
- SYMONS, B., Heldensage. Grundriss d. germ. Philologie III.
- SÄVE, P. A., Åkerns sagor, Sthm 1876.
- , Strandens sagor. Visby 1894.
- Teckningar och toner ur skånska allmogens liv utg. av skånska landsmålsför. Lund 1889.
- TELLANDER, K. O., Allmogelivet i Västergötland. Sthm 1891 (cit. Vg.).
- TETZNER, H. u. F., Dainos. Litanische Volksgesänge. Lpzg (Reclam).
- TIERSOT, J., Histoire de la chanson populaire en France. Paris 1889.
- THIELE, J. M., Danmarks Folkesagn. I—III. Kbh 1843 (I, II), 1860 (III).
- THOMASSON, SV., Visor upptecknade i Bleking. Ldm VII: 6. Sthm 1890.
- THUREN, HJ., Folkesangen paa Færøerne. Kbh 1908.
- , Tanz u. Tanzgesang im nord. Mittelalter nach d. dän. Balladendichtung. Zeitschr. d. IMG IX. 1908.
- se Folkemindesamling.
- TILLE, A., Gesch. d. deutschen Weihnacht. 1893.
- TIRÉN, K., Från vildmark och lekstuga I, II. Sthm.
- TOBLER, L., Schweizerische Volkslieder. I, II. Frauenfeld 1882—1884.
- Traditioner av sv. folkdanser se ÅHLSTRÖM.
- TROELS-LUND, Dagligt Liv i Norden i det Sekstende Aarhundrede. Illustreret Udg. Kbh 1908 ff.
- TUNSTEDT, E. J., Lekar och låtar, uppl. i Dalarne. Sthm 1891.
- UHLAND, LUDW., Alte hoch- u. niederdeutsche Volkslieder. 3. Aufl. I—IV. (Uppl. Cotta'sche Bibl.).
- UNANDER, F., Ett och annat ur folktron i Västerbotten. Medd. fr. Nord. mus. 1889, Sthm.
- UPMARK, Julvisorna om Jesus och Maria, om Betlrhemsstjärnan och Sankte Staffan. Läs. f. folket. Bd 36. (1870).

- Ur de nordiska folkens liv se Bidr. till vår odlings hävder.
Urquell, Am., Bd I—VI. NF. I, II. Hamburg 1890—98.
WACKERNAGEL, PH., Das deutsche Kirchenlied I—V. Lpzg 1864—77.
WAGNER, RICH., Gesammelte Schriften u. Dichtungen. I—X. Lpzg 1897 f.
VALENTIN, KARL, Studien über die schwed. Volksmelodien. Lpzg 1885.
WALLASCHEK, RICH., Primitive music. London 1893.
WALLENSTEEN, J. P., Vidskepelse, vantro och huskurer i Danderyd och Lidingö i slutet av 1700-talet. Utg. av E. HAMMARSTEDT. Bidr. t. vår odl. hävder 7.
WALTMAN, K. H., Lidmål. Ldm. XIII: 1. Sthm 1894.
VECKENSTEDT, E., Wendische Sagen, Märchen u. abergläubische Gebräuche. Graz 1880.
WEIS, G. E., Sägner och historier på Aspelandsmål. Ldm. 1906.
WENZIG, J., Slavische Volkslieder. Halle 1830.
WERNER, H., Västergötlands fornminnen. Sthm 1868.
WESTERDAHL, FR., se GASLANDER.
WESTERMARCK, HEL., Nyländska folksagor. Helsingf. 1897.
Vierteljahrsschrift f. Musikwissenschaft I—X. Lpzg 1885—94.
WIESELGREN, P., Ny Smålands beskrivning I—III. Växiö 1844—46.
VIGFUSSON se CLEASBY.
WIGSTRÖM, E., (cit. WGSTR.) Folketro och sägner. Ldm. VIII: 3 (cit. Fs.).
—, Folkdiktning, samlad och upptecknad i Skåne. Kbh 1880. Första samlingen (cit. Fkd. I).
—, —. Andra samlingen. Göteb. 1881 (cit. Fkd. II).
—, Skånska visor, sagor och sägner. Lund 1880 (cit. SkVSS).
—, För »fyrtio», nu sjuttio år sedan. Tavlor ur skånska folklivet. (Ny uppl.) Lund 1900.
—, Byhistorier och skämtsägner. Första saml. Sthm 1909.
—, Sagor och äventyr upptecknade i Skåne. Ldm. V: 1 (1884).
—, Allmogeseder. Ldm. VIII: 3 (1891).
—, Omklädda folkseder. Runa 1888.
—, De nedstötta andarna. Medd. fr. Nord. mus. 1889. Sthm.
—, Spöken och gästar. Medd. fr. Nord. mus. 1890. Sthm.
—, Trollkonster och häxerier. Medd. fr. Nord. mus. 1891—92. Sthm.
WIKLUND, K. B., Lapparnes sång och poesi. (Serien Norrland I: 2.) Upsala 1906.
VILLEMARQUÉ, HERSART DE LA, Barzaz-Breiz, Chants populaires de la Bretagne. 9. Éd. Paris 1893.
WILLEMS, J. F., Oude Vlaemsche liederen. Gent 1848.
Visböcker, 1500- och 1600-talets. I. Harald Oluffsons visbok. Sthm 1884.
— —, II. Bröms Gyllenmärs visbok. Sthm 1885.
— —, III. Barbro Banérs visbok. Upps. 1889.
— —, IV. Pär Brahes visbok. Upps. 1894.
— —, V. K. bibl:s visbok i 16:o. Upps. 1901.
— —, VI. K. bibl:s visbok i 8:o. Upps. 1903 f.
(I—IV utg. av A. NOREEN o. H. SCHÜCK, V—VI utg. av A. NOREEN o. J. A. LUMDELL.)
VISTRAND, P. G., Signerier från Småland. Medd. fr. Nord. mus. 1897. Sthm.

- WLISLOCKI, H. v., Märchen u. Sagen d. Transsilvanischen Zigeuner. Berlin 1886.
- , Vom wandernden Zigeunervolke. Hamb. 1890.
- , Märchen u. Sagen d. Bukowinaer u. Siebenbürger Armenier. Hamb. 1892.
- WOHLGEMUTH, FR., Riesen u. Zwerge in der altfranzösischen erzählenden Dichtung. Lpzg 1907.
- WOLF, J. W., Deutsche Hausmärchen. Göttingen 1851.
- , Deutsche Märchen u. Sagen. Lpzg 1845.
- , Beiträge zur deutschen Mythologie. I, II Lpzg 1852, 57 (cit. Beitr.).
- WOLFF, J., se HALTRICH.
- Volkskunde, Zeitschr. d. Vereins f.
- WOSSIDLO, R., Mecklenburgische Volksüberlieferungen. I—III. Wismar 1897, 1899, 1906.
- WRANGEL, E., Om folkets visor i uppteckningar och skillingstryck. Samlaren . XV, 1894.
- Wunderhorn, Des Knaben, I—III. (Uppl. MEYERS Volksbücher).
- WUTTKE, A., Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 3. Bearb. v. E. H. MEYER. Berlin 1900.
- Västergötlands fornminnesförenings tidskrift I, 1869—99.
- YSENIUS, M., Iakttagelser över julens firande i södra Halland på 1860-talet. Medd. fr. Nord. mus. 1888. Sthm.
- Zeitschrift f. Psychologie u. Physiologie d. Sinnesorgane.
- Zeitschrift d. internat. Musik-Gesellschaft. I ff. Lpzg 1899 ff.
- ZETTERQVIST, E. A., Minnen från Gärdslösa. Ldm. 1907.
- ÅBERG, G. A., Nyländska folksagor. Nyland II. Helsingf. 1887.
- ÅHLSTRÖM, O., Traditioner av svenska folkdanser; 4 hftn. Sthm 1814—15.
- ÖBERG, E., Folkvisor med melodier. Bidr. till Söderm. äldre kulturhist. I—VII. Strängnäs 1877—89.
- ÖBERG, SV., Några bilder från Härjedalens fäbodlar. Ldm VII: 11. Sthm 1890.
- ÖDMAN, J., Chorographia Bohusiensis, det är Bohusläns beskrivning. Sthm 1746.
- ÖDMAN, SAM., Hågkomster från hembygden och skolan. 3. uppl. 1842.
- ÖSTERGREN, K. A., Visan om sjöfrugan. Ldm. II.

Handskrifter.

- A. I. ARWIDSSONS mskr. till Svenska fornsånger i Kgl. bibl. i Stockholm (cit. Arw. ms.).
- P. A. SÄVES Gotländska samlingar, mskr. i Uppsala univ.-bibl.
- Övriga handskrifter citerade på sina vederbörande ställen i texten.

Förkortningar ¹.

A. Lb. = Böhme, Altd. Liederbuch.
And. = N. Andersson.
Arw. = Arwidsson, Svenska fornsånger.
Arw. ms. = Handskrifterna till Arw.
Afz. Sh. = Afzelius, Svenska folkets sagohävder.
DgF = Danmarks gamle Folkeviser.
Fas. = Fornaldarsögur.
Flbg = Feilberg.
Fms. = Fornmannasögur.
Fs. = Folksägner.
Fv. = Folkvisor.
GA = Geijer och Afzelius, Svenska folkvisor.
Gasl. = Gaslander.
GdM = Gamle danske Minder.
IMG = Die internationale Musikgesellschaft.
Kl. = Kinderlied.
Lb. = Liederbuch (se Böhme).
Ldm. = Svenska Landsmål.
Rochh. = Rochholz.
Sdm. = Bidrag till Södermanlands kulturhistoria.
Smlb. = Sammelband.
TK = E. T. Kristensen.
VfV = Der Verein für Volkskunde.
Vär. = Hyltén-Cavallius, Varend.
Wgstr. = E. Wigström.

¹ De författarenamn, som i texten utan angiven boktitel stå anförda, återfinnas i litteraturförteckningen med endast *en* bok.

Rättelser.

Sid. 34	rad 18	nedifr. står:	Saml. skr.	läs: Saml. skr.' 4. uppl.
› 67	› 10	›	› Mülllenh.	› Müllenh.
› 71	› 4	›	› ech	› och
› 72	› 9	›	› Nibelungen	› Niebelungen
› 73	› 18	›	› han	› hon
› 75	› 10	› uppifr.	› des	› der
›	› 16	› nedifr.	› Schwart	› Schwert
› 97	› 14	› uppifr.	› Ldm.	› Sdm.
› 112	› 5	› nedifr.	› 26	› 27
›	› 2	›	› fota	› fata
› 113	› 1	›	› aspectris	› a spectris
›	›	›	› apparetibus	› apparentibus
›	›	›	› immunis audi	› immunis. Audi
›	› 2	›	› linnitus	› tinnitus
›	› 17	› nedifr.	› Ldm.	› Sdm.
› 115	› 7	› uppifr.	›	›
› 125	›	› nedifr.	› polska	› polska
› 142	› 8	›	› hind	› lind
› 160	› 11	›	› s. LIV	› LXXXVII f.
› 185	› 7	› uppifr.	› sant	› sent
› 186	› 15	›	tillägges: Två var. BORGSTRÖM, Vl. nr 3 Olof Adelin A. 13 str. B. 12 str.	
› 188	› 8	› nedifr. står: (första ordet)	› Han	› läs: Hon
› 191	› 8	›	› Ellekone.	› Ellekone.
› 269	› 1	›	› var. 2	› var. Q.
› 283	› 1	› uppifr.	› stutligen	› slutligen
› 295	› 13	›	tillägges: K. WEINHOLD, Weihnachtslieder u. Weihnachtsspiele aus Süddeutschland u. Schlesien.	
› 298	› 16	›	› står: Sk.	› läs: Sk. fkliv
› 313	› 8	›	› sitz	› setz

I.

DIKTKONSTENS, DANSENS OCH MUSIKENS
URSPRUNG.

Forskningen rörande konstens ursprung har hittills till största delen rört sig med bevismaterial från naturfolken utanför Europa. Ju djupare den folkloristiska forskningen når, dess klarare framträder det för oss, att vi även i Europa inom den primitiva folkdiktningen ha exempel, som kunna lämna väsentliga bidrag till forskningen efter de tre sammanhörande konsternas, diktkonstens, dansens och musikens, ursprung.

För de nordiska folken framför alla torde om någonsin denna forskning vara av betydelse, då hela norra delen av skandinaviska halvön, norra Finland och norra Ryssland ännu äga rester kvar av en befolkning med synnerligen ursprunglig konst. De senare årens forskning över lapparnas sång har därför tillfört oss ett folkloristiskt område, som mer än någonsin kräver att ställas i samband med forskningen efter konstens ursprung.

För att i någon mån belysa den primitiva konsten vill jag därför här såsom en inledning till mina folkloristiska studier ge en översikt av de olika teorier, som tid efter annan framkommit rörande konstens ursprung. I allmänhet har man nöjt sig med en ensam förklaringsgrund och noga fullföljt den, för att till sist komma till det resultat, att teorien är allmängiltig för alla konster eller åtminstone för den speciella konstgren, vars ursprung man sökt.

Felet i alla teorierna synes mig vara, att man ej ur endast en princip kan härleda en hel konstgrens ursprung. långt mindre alla konsternas. I stället för olika *teorier* borde snarare frågan gälla olika *krafter*, vilka alla *samverkat* till den primitiva konstens första framsteg. Genom att på detta sätt sammanställa dem alla kan vida lättare en verklig förklaring över konstens ursprung ernås. Varje konstteori har flere luckor, som först kunna fyllas genom tillhjälp av en annan teori. Varje primitiv konstprodukt har i sig summan av alla de verkande krafterna, ehuru de ej alla framträda lika starkt.

Den särdelning, vi här företaga, åsyftar således ej att förklara annat än den hos en viss grupp av primitiv konst särskilt framträdande kraften eller principen.

De fem huvudprinciper, som här komma till behandling, äro:

1. Evolutionsprincipen.
2. Den rytmiska principen.
3. Imitationsprincipen.
4. Språkprincipen.
5. Musikprincipen.

Inom den primitiva konsten höra alltid dans, musik och dikt-konst så nära samman inbördes, att de ej låta lösrycka sig från varandra, utan att skevhet i konstbedömandet måste inträda.

1. Evolutionsprincipen.

Evolutionsprincipen griper av alla längst bakåt i utvecklingen.

Den förste som fullt utbildat teorien är CHARLES DARWIN, vilken i sin bok *Människans härstamning* (1871) även upptager frågan om konstens ursprung. Människans språk, sång och dans ha enligt Darwin sina närmaste motsvarigheter hos djuren. De ljud, som de olika djuren begagna sig av, äro av olika slag men tjäna alla ett och samma ändamål, att vara ett meddelelsemedel. De meddelanden, som djuren sålunda hava, tjäna antingen till att locka, att varna, att kalla samman, eller att ge uttryck för erotisk känsla. Ljuden äro antingen råa och grova utan all musikalisk klang, eller äga rent musikaliskt välljud. Utvecklingen från grodan till fågeln visar en stegring mot allt högre stående sång. Från det korta, råa lockropet har utvecklingen skridit fram mot en högt utbildad sång, vars uttrycksfullhet gradvis blivit allt större. Av alla de meddelanden, djuren med sina ljud velat göra, har intet varit av så stor betydelse som det erotiska känslouttrycket. Hannen söker kalla honan till sig genom sitt rop eller sin sång. Under parningstiden nå dessa meddelanden mellan de olika könen sin största mångfald och uttrycksfullhet. Förädlingen från det råa ropet till den fint utbildade sången har försiggått på följande sätt:

När flere hannar tävla om en honas gunst, har den senare alltid föredragit den, som haft den angenämaste rösten. Tävlan-
det har framkallat en allt högre uppdriven känsla att synas det
motsatta könet angenäm och behaglig. Genom honans slutliga val
kommer den hanne, som har den uttrycksfullaste rösten, att bli
fortplantare av släktet, och de andra med mindre utvecklade
röstorgan få därför så småningom vika för medtävlare, vilka
äga fullkomligare sångröster. Sången som uttrycksmedel har där-
för blivit ett synnerligen viktigt moment i släktets bestånd.

Överföra vi denna utvecklingstanke på människans förhål-
landen, så skulle rösten som sång vara det första konstnärliga ut-
trycket, och sångens främsta och äldsta ändamål vara att tjäna den
erotiska känslan, antingen som mannens gent emot kvinnan eller
tvärt om. I den mån sålunda sången strävat framåt mot allt högre
fullkomlighet, har även textunderlaget blivit av allt större inne-
håll och kommit att konstnärligt stå allt högre.

Dansen förklaras på liknande sätt ur de parningsdanser,
som flera fågelarter företaga (hönsfåglar, vadare).

Enligt denna teori är den erotiska sången, poesien och
dansen den äldsta, och den sång och diktkonst, som ej tjänar
detta ursprungliga ändamål, är mer eller mindre en degenera-
tionsprodukt.

Flere författare ha upptagit teorien för att därmed förklara
skilda delar inom konsten. Så har en tysk forskare H. BERG¹
upptagit principen för att förklara mannens djupare röst. Då
målbröttet hos kvinnan är vida mindre utvecklat och hennes
röst bibehåller samma höjd, har därför den kvinnliga rösten upp-
kommit senare än den manliga. Mannens djupa röst förklaras
ur två principer: modets princip: mannen ville göra sig mera
bemärkt; män med djup röst föredrogos av kvinnorna; bekvämlighetsprincipen: det var förenat med mindre ansträngning
att frambringa de lägre tonerna.

EDMUND GURNEY² finner orsaken, att musiken intager en
sådan särställning, ligga däri, att den genomgått en sådan
lång utveckling, att uuder den enormt långa mellantiden den na-
turliga styrkan hos de ursprungliga lidelserna så småningom för-
ändrats, förfinats och förmildrats.

¹ Die Lust an der Musik, 1879.

² The power of sound, 1880.

I Danmark ha tvänne författare försvarat evolutionsprincipen. Den ene, prof. O. JESPERSEN, har sökt språkets ursprung och velat finna det i djurens erotiska yttringar och ljud¹. Den andre, GEORG BRANDES, upptager frågan i sin uppsats om Höga visan (1894)². Han säger:

»Poesien er hos alle Folkeslag ældre end Prosaen, og Poesien er oprindeligt Sang. Man har sunget, ikke blot for man har skrevet, men for man har talt. Dog Poesien var i den ældste Tid ikke Sang alene. Dans og Sang er oprindeligt forbundne, rytmisk forenede; Stavelsen svarer til Skridtet. Menneskets Forfædre har efter al Sandsynlighed udstødt musikalske Toner, længe for de havde et tydeligt leddelt Sprog. I sin Bog om Udtrykket for Sindsbevægelser udleder Darwin selve Sprogets Oprindelse af den Kendsgerning, at begge Køn af mange Dyr i Brunsttiden stadigt raaber hinanden til, idet Hannen i mange Tilfælde søger at vinde eller lokke Hunnen ved sin Stemme. Han gør opmærksom paa, at Brugen af Stemme-Organerne saaledes sammenknyttedes med den største Fornøjelse. Dyret er i stand til at føle. — Her er Kilden til den ældste Poesi! Sprogets første Træden til var rimeligvis Nævnelser af den Genstand, der vakte Glæden og tiltrak. Hvor du er skøn, du Elskede! eller lignende, det er den ældste Lyrik.»

Darwin låter av musikens båda arter, vokal- och instrumentalmusik, den förra vara äldst. Emellertid saknas ej heller till den senare utgångspunkter i djurriket t. ex. i insekternas summande, i fåglarnas olika ljudframbringelser med näbb och fötter.

KONRAD LANGE upptager den Darwinska teorien såväl rörande sången som instrumentalmusiken. Vokalmusiken föres tillbaka till fåglarnas sång och gibbonapornas skall-liknande skrik³. Instrumentalmusikens ursprung söker han »in Erscheinungen, wie den geigenartigen Vorrichtungen auf den Flügeldecken der Grillen, deren sich diese Tiere bei der Ausführung ihres bekannten Geräusches bedienen»⁴.

¹ Sprogets Oprindelse, Tilskueren 1892.

² Saml. Skr. XI, 374 f.

³ Die bewusste Selbsttäuschung als Kern des künstlerischen Genusses, 1895, s. 13.

⁴ Gedanken zu einer Aesthetik auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage. Zeitschr. f. Psychol. u. Physiol. d. Sinnesorg. Bd XIV, s. 242—273.

ERNST HÄCKEL ansluter sig även till Darwin rörande konstens ursprung och finner, att »manche Singvögel kommen nicht allein den besten menschlichen Sängern gleich, sondern sie übertreffen sie noch bedeutend an Wohlklang, Umfang, Zartheit, Modulationsfähigkeit der Stimme und an Mannigfaltigkeit der Singweisen»¹.

Den Darwinska teorien har fått sin skarpaste kritik genom C. STUMPF². Han riktar sig först mot själva utvecklingsprincipen. De flesta exemplen äro tagna från fåglarnas liv och ej från de närmast människan stående däggdjurens. Från de senare upptagas endast två exempel, ett rörande en musikalisk gibbonapa (*Hylobates agilis*)³, som kunde sjunga kromatiska skalan upp och ned fullkomligt exakt, ett annat från en amerikansk mus, vars sång helt och hållet rörde sig i musikaliska former. Från fåglarna äro exemplen däremot många nog. Stumpf finner nu, att man knappast kan räkna med fåglarna såsom ett direkt led i utvecklingskedjan, utan snarare som en sidolinje (s. 309). Även står utvecklingsläran i strid med frågan om olika människors större eller mindre musikaliska begåvning. »Man begreift, dass der Vierhänder, welcher durch seinen Gesang reüssirte, Musikliebhaber ward und diese Eigenschaft womöglich auf seine Nachkommen vererbte, die ihrerseits das ererbte Pfund zu gleichem Zwecke benützten und vermehrten, und dass sich so eine musikalische Varietät ausbildete. Aber die Unmusikalischen, im sexuellen Wettkampf Unterliegenden müssten ausgestorben sein. Man könnte annehmen, dass sie sich etwa durch andere compensirende Vorzüge die Gunst der Weibchen erwarben. Dann musste sich eine musikalische und eine unmusikalische Varietät bilden, letztere durch andere glänzende Vorzüge ausgezeichnet. Doch vielleicht wissen Naturkundige hier Rath» (s. 311). — Vore det erotiska grundbetingelsen för all poesi, så skulle den äldsta lyriken bära en eminent sexuell karaktär d. v. s. ha till uppgift att väcka rent sinnlig vällustkänsla. Den äldsta lyriska poesiers alla övriga arter, vilka ej bära en erotisk karaktär, bleve alldeles oförklarliga. Stumpf vill emellertid ej erkänna någon förbindelse mellan människans språk och djurens rop, ej heller mellan människans sång och fåglarnas kvitter. De tonavstånd, som kunna urskiljas i fågel-

¹ Generelle Morphologie II, 246 f.

² Musikpsychologie in England, 1885.

³ Annat liknande exempel från *Hylobates leuciscus*.

sången såsom verkliga tonintervaller, äro mycket oavsiktliga och tillfälliga. Vad som fröjdar fågeln är ej frambringandet av musikaliska tonavstånd i och för sig, utan ljudet som sådant. Till sång i musikalisk mening hör emellertid ett avsiktligt skiljande på intervaller samt grupperande av de enskilda ljuden till melodiska satser.

Mot Darwins åsikt uppträda även: W. WUNDT, Grundzüge der physiol. Psychologie (1874); A. R. WALLACE, Tropical nature (1878), s. 183, 209 m. fl. st.; samme förf., Darwinism (1889), s. 284 m. fl. st.; AUG. WEISMANN, Gedanken über Musik bei Thieren u. beim Menschen, Deutsche Rundschau LXI (1889), s. 50—79; C. LLOYD, Animal life and intelligence (1890), s. 413 f.; H. SPENCER, The origin of music, Mind 1890, s. 449 ff.; W. H. HUDSON, The Naturalist in La Plata (1892), s. 279; E. WESTERMARCK, Det mänskliga äktenskapets historia (Helsingf. 1893), s. 186 m. fl. st.; K. GROOS, Die Spiele der Menschen (1899), s. 21 f.

R. WALLASCHEK¹ för frågan in på rent empirisk grund, i det att han låter sin åsikt framgå ur en grundlig undersökning om naturfolkens konst. Han begynner sin behandling av Darwins teori med följande frågor: Det är visserligen möjligt, att fågelhannar med vackra fjädrar föredragas av honorna, men få vi därför antaga, att fåglar förstå sig på måleri? Det är likaledes möjligt, att några hannar föredragas, emedan de ha vacker röst, men kunna vi därför säga, att de förstå sig på musik (s. 242)? I likhet med Stumpf förnekar han, att man kan tala om en verklig musik vid fågelsången. Vidare betvivlar han, att honorna ha så stor urskiljningsförmåga i sitt val, att de låta leda sig endast av sångens större fullkomlighet. Likaledes bestrides språkets uppkomst ur djurropet: »The origin of language is not to be sought in the fact that birds call »cuckoo«, »cluck«, »goback«, or imitate our speech, but in our connecting certain things and ideas with certain sounds.» Man har nyligen upptäckt att några fiskar kunna frambringa ljud — varför anser man ej dessa musikaliska? (s. 245). Det är lika stor skillnad mellan dessa djurläten och vår musik, som mellan en skällande hund och en poet (s. 246).

Året efter Wallaschek utgav ERNST GROSSE sin bok »Die Anfänge der Kunst». Han ägnar här tre kapitel åt dansens (kap. 8).

¹ Primitive music, London 1893. Jfr även samme förf:s Natural selection and music, Congr. of exp. Psych. Sec. session, 1892.

poesiens (kap. 9) och musikens (kap. 10) ursprung och kommer efter en grundlig undersökning av den primitiva diktkonstens ämnesarter till det resultat, att den erotiska poesien nästan alldeles saknas hos naturfolk: »Es ist uns nicht gelungen, bei den Australiern, Mincopie und Botokuden auch nur ein einziges Liebeslied zu entdecken» (s. 233). Om eskimåerna säger Rink uttryckligen, att de sakna varje känsla för kärleken. »Die Liebe in unserem Sinne ist eine Blüthe, welche sich auf dem armen und dürrten Boden des Jägerlebens nicht entfalten kann. Was man in Australien und in Grönland Liebe nennt, ist keine geistige Neigung, sondern eine sinnliche Leidenschaft, die im Genusse rasch veriraucht». Jägarfolkens lyrik har en helt personlig, egoistisk prägel. Diktaren besjunger sig själv, sina egna lidanden och fröjder, hans medmänniskors öde locka ej fram en enda ton (s. 234).

Slutligen har YRJÖ HIRN i »Konstens ursprung» (Helsingf. 1902) underkastat teorien en allsidig utredning. Hirn ställer sig i det stora hela tämligen sympatisk till teorien. »Man behöver ej heller giva upp något enda av de allmänna resultat, till vilka Darwin letts genom sina undersökningar» (s. 195). »Det är lätt att förstå den lockelse, som Darwins teori har utövat på så många författare. Efter att ha gjort sig reda för könsurvalets betydelse för djurens s. k. konst, frestas man helt naturligt att tillämpa samma betraktelsesätt på alla likartade verksamhetsformer hos människan. Tävlan om det motsatta könets gunst representerar ett biologiskt datum, d. ä. en princip av så att säga högre och universellare ordning, än något av de sociala och religiösa motiven. Men hur fördelaktigt det än må vara att underordna alla de olika konstformerna under en sådan allomfattande förklaring, så kan man icke, efter ett noggrannare studium av fakta, frigöra sig från nödvändigheten att uppmärksamma de sociologiska inflytanden, som befrämja eller inskränka könsurvalets verkningar» (s. 231 f.). Slutligen sammanfattar han sin åsikt i följande: »Med ett ord, det sexuella urvalet är *en* orsak till den erotiska konsten, men det är icke denna konstarts enda orsak» (s. 235). Härmed har han rörande evolutionsprincipen i huvudsak erkänt det samma, som vi redan i inledningen betonat, att teorierna var för sig föra oss ett stycke på väg framåt, men ingen förmår föra oss ända fram.

Frågan om den erotiska konsten hos primitiva folkslag upptages närmare i kap. 16. Hirn erkänner ej den relativt ringa

erotiska poesien såsom ett bevismedel emot evolutionsprincipen: »Det bör erkännas, att teorien om könets inflytande på konstutvecklingen icke . . . fullständigt kan vederläggas genom hänvisning till det faktum, att de estetiska motiven upptaga en så obetydlig plats i de allra lägsta vildfolkens konst» (s. 222 f.). Hirn vill först avskilja de verkligt primitiva folken från degenerationstyperna (polynesier). Han kommer sedan till det resultat, att användandet av estetiska yttringar som medel att vinna det motsatta könets gunst motsvaras av en relativt hög social utvecklingsståndpunkt (s. 226). Det är vidare självskrivet, att erotisk diktning måste finnas hos de folk, som äga erotiska danser. Den överraskande höga utveckling det mytiska dramat erhållit hos australnegrerna står i skarpaste kontrast till den fattiga erotiska poesien — »med ett ord, då de religiösa, magiska och traditionella konstformerna hos de lägre vildfolkens äga en så otvetydig övervikt över de erotiska arterna, så skall man svårigen ur etnologiens fakta kunna hämta något stöd för påståendet, att konsten haft sitt ursprung i strävandet att »*attract by pleasing*» (s. 230 f.). I följd härav har man också »på många håll över-skattat de erotiska ämnenas betydelse för den primitiva konsten» (s. 238).

Det slutresultat, som den etnografiska och psykologiska forskningen kommer till rörande evolutionsprincipen, torde således bli, att den som en medverkande orsak i konstens ursprung ej kan bortförklaras, men att den hjälper oss att förklara endast en del av det hela, ej allt.

För Europas primitiva folkdiktning har den erotiska sidan varit av synnerligen stor betydelse; särskilt torde detta gälla den erkänt uråldriga ringdansen, vars motiv till sin allra väsentligaste grad är erotisk. De ringdanser av erotiskt innehåll vi i våra dagar äga, kunna till största delen föras tillbaka till helt sexuella eggelsedanser från hedna tidens vårfäster, om än härvidlag ej får förbises den sympatiska magiens betydelse, varom Hirn på flera ställen talar (s. 239).

Bland svenska ringdanser av sådant rent erotiskt innehåll torde blott behöva nämnas sådana som i ARWIDSSONS samling (bd III) nr 18, 21 A, 22 A, 31, 32, 37, 40, 42, 43, 45, 46, 50, 52, 54, 57 och 60, där under möjligast korta form ett frieri eller ut-

väljande av en hjärtans kär sker, ofta med ett sådant slut som givande av tro, ära, att söteligen sova eller också av innehåll som smekande, klappande, kyssande, omfamnande m. m. Ännu mera framträder denna erotiska innebörd i de flesta pantlösningslekarne, där dock det textliga mera träder i bakgrunden för handlingsmomentet.

Redan det äldsta omnämmandet av dans i Norden syftar på erotisk växelgång mellan könen. Då biskop Jon 1106 tillträdde sitt biskopsdöme på Island motarbetade han, att karl kvad till kvinna i dans ett smäktande och lättfärdigt kväde och kvinna till karl kärleksvisor ¹.

Lapparnes juoigosmelodier sakna ej heller ämnen av erotisk art. PER HÖGSTRÖM skriver 1747 om lapparnes sång, att den »angår dels deras renar, resor och flyttningar, dels deras älskogsaker, fririer» m. m. Då lappungdomen under kvällarna samlas, sjunga de unga männen ofta improviserade sånger för sina älskade ². Ehuru juoigosmelodierna vida övervägande äro av icke erotiskt innehåll, torde dock förekomsten av kärlekssånger av synnerligen primitiv art bevisa, att ej ens hos dessa nordliga folk den erotiska sången varit utan sin betydelse för poesien och musiken.

2. Den rytmiska principen.

Denna principns representanter låta rytmiska känslan vara det första och äldsta, och ur denna har sedan dansen, musiken, poesien utgått. Men frågan gäller härvid först rytmen's ursprung. En mycket stor mängd skrifter har sysselsatt sig med detta ämne. Vi börja med den moderna estetikens grundläggare F. Th. VISCHER. Enligt honom har takt och tempo sin förebild i känslolivet, och han hänvisar till pulsens slag, gången, minspelet m. m. ³. J. H. v. KIRCHMANN har i sin estetik av 1868 tagit till utgångspunkt, att musikens alla uttryckselement finnas förebildliga i det reala livet. Taktens, tempots och rytmen's reala före-

¹ R. STEFFEN, *Enstrofig nordisk folklyrik* s. 154 f.

² K. B. WIKLUND, *Lapparnes sång* s. 22. Jfr även s. 35. — Se A. LAUNIS, *Lappische Juoigos-Melodien*, n:r 88, 168, 383, 396, 408, 574.

³ *Aesthetik* 1857 § 754 s. 805, § 758 s. 809.

bild blir människans naturliga rörelser (I. 282). Vidare hänvisas till gång och marscherande.

M. Lussy kom självständigt på samma tankar om rytmens ursprung i sin »*Traité de l'expression musicale*» av 1873¹. Han låter andningen vara »eine vernunftmässige psychische Erklärung» (Correlation etc. s. 144). Ursprunget skall givetvis sökas i en företeelse, där regelmässiga starka och svaga rörelser omväxla med varandra. »Das Athemholen allein nun besitzt jene besondere Eigenschaft. Es kann daher als Prototyp des musikalischen Taktes und als Erzeuger des Rhythmus angesehen werden; die Athmung ermöglicht es, die Zeit zu messen und unserer Seele das Gefühl der Ruhe, des zeitlichen Abschlusses zu geben» (s. 144). Inandningen betecknar sedan rörelsemomentet, utandningen vilan. Utandningen motsvarar thesis, den betonade taktdelen; inandningen arsis, den obetonade taktdelen, upptakten. Andningen delar tiden i avsnitt och föder omedelbart den tvåtidiga takten. Även den tretidiga takten har sin grund i andningen: »Hören wir eine Person athmen, die in ruhigem Schläfe liegt; die Zeit, welche zwischen dem Aus- und Einathmen verstreicht, ist doppelt so lang als jene zwischen Ein- und Ausathmen. Eine Person in ruhigem Zustande athmet daher dreizeitig».

År 1885 kommer FR. v. HAUSEGGER in på samma ämne i »*Die Musik als Ausdruck*». Musiken är en idealiserad efterbildning af människans rörelser. Den tvådelade rytmen grundades på kroppsbyggnadens tvådelning, takt och tempo på pulsens slag. BILLROTH låter hjärtats slag innehålla det elementära rytmiska momentet hos människan². C. DURUTTE förklarar den tretidiga rytmen ur blodomloppet, och ur hjärtats rörelser³. Såsom vidare anhängare av pulsslagsteorien omnämner Stumpf⁴: DR. JACKSON, HEMSTERHUY, K. E. BAER, O. LIEBMANN. Den sistnämnde säger, att teorien vilar på »nykter, strängt fysikalisk beräkning».

K. LANGE tager benrörelsen jämte blodets cirkulation

¹ Särtryck därur: »*Le Rhythme musical*». Vidare behandlat av samme förf. i »*Die Correlation zwischen Takt u. Rhythmus*», 1885.

² Wer ist musikalisch, 2. Aufl. 1896, s. 3, 19; se Moos, Mod. Musikästhetik s. 435.

³ Esthétique musicale; jfr H. EHRLICH, Die Musik-Aesthetik s. 140.

⁴ Musikpsych. in Engl. s. 328.

och pulsens slag till utgångspunkt för rytmen¹. Även W. WUNDT² låter kroppens rörelse bli rytmsens begynnelse. Slutligen äro även R. WESTPHAL och W. SCHERER anhängare af denna teori³.

FR. WULFF yttrar om rytmen: »Det synes mig obestriddigt, att marschtakt eller rodd är den ursprungligaste av all använd rytm. Den består av två jämna och likstora momenter, två 'lika tider', alltså av två taktslag, det ena för det ena fotslaget eller årslaget, det andra för det andra, och av två pauser, en för vardera lyftningen. Huruvida hjärtats slag ('pulsen') eller andhämtningen givit första upphovet till rytmiska tankeschemata, lämna vi därhän. Båda äro ofrivilliga och ingendera är likformig, men alltid kräves av takten vid marsch (och rodd) att den skall vara frivillig och likformig» (Om värmbildning, Lund 1896, s. 17 f.). Jfr. FR. WULFF, Om rytm o. rytmicitet. Forhandl. paa d. 4. Nord. Filologmöde 1892 s. 164—189; I. A. LYTTEKENS o. FR. WULFF, Sv. spr. ljudl. o. aks. (Lund 1885), s. 5—10 m. fl. st.

Mot pulsslagsteorien uppträder redan GURNEY (The Power of Sound, 1880). Sex år senare yttrar E. v. HARTMANN: »Den zweigliederigen Rhythmus von der symmetrischen Zweiteilung des Atemholens, des Körpers und der Körpergeberden abzuleiten, erscheint als gesuchte Künstelei angesichts der That-sache, dass für den gleichberechtigten dreigliedrigen Rhythmus eine ähnliche körperliche Anknüpfung fehlt»⁴. ERNST MEUMANN påpekar den stora olikhet, som förefinnes mellan andedräkten och pulsens slag å ena sidan och den jambiska och trokéiska takten å den andra sidan. Först sedan man blifvit närmare bekant med rytmiska rörelser och takt, kom man till upptäckten, att pulsen och andningen hade samma förlopp.

Av övriga författare, som yttrat sig i frågan, kunna nämnas: H. v. STEIN, Vorlesungen über Aesthetik (1897), s. 36 f.; TH. LIPPS, Aesthetische Einföhlung, Zeitschr. f. Psych. u. Phys. d. S. Bd. XXII, s. 441—446; M. ETTLINGER, Zur Grundlegung einer Aesthetik des Rhythmus, Zeitschr. f. Psych. u. Phys. d. S. Bd

¹ Gedanken zu einer Aesthetik auf entwicklungsgeschichtlicher Grundlage, Zeitschr. f. Psych. u. Phys. d. S. Bd XIV, s. 265.

² Grundzüge 1874; 4 uppl., II, 91, 84.

³ Jfr STUMPF s. 328.

⁴ Die deutsche Aesthetik seit Kant s. 508.

XXII; LOTZE, Geschichte der Aesthetik (1868); C. STUMPF, Über den Begriff der Gemüthsbewegung, Zeitschr. f. Psych. u. Phys., d. S. Bd XXI, s. 85—88; K. EBHARDT, Zwei Beiträge zur Psychologie des Rhythmus und des Tempo, Zeitschr. f. Psych. u. Phys. Bd d. S. XVIII; CH. STANFORD, Poetry and music, Zeitschr. d. IMG X, s. 133—137.

Slutligen ingår MARG. K. SMITH närmare på ämnet i sin bok om rytmen och arbetet¹. Hon håller fast vid, att betingelserna för rytmen utan tvivel äro för handen i de kroppens rörelser, som tjäna att uppehålla den, och att de särskilt förefinnas i gångmuskulaturens rörelser och i andningen, men hon tviflar på, att man verkligen iakttagit dem. »Der Ursprung des Rhythmus ist überhaupt physiologisch, d. h. die regelmässig wiederholten körperlichen Bewegungen sind die physiologischen Reize, deren geistiges Produkt der Rhythmus ist» (s. 294)².

Vi lämna härmed frågan om rytmens uppkomst för att sysselsätta oss med de teorier, som anse rytmen såsom det primära och därur vilja härleda dansens, diktkonstens och musikens ursprung. Rörande musiken uttalar WALLASCHEK sin åsikt på följande sätt: »The origin of music is to be sought in a general desire for rhythmical exercise, and the »time-sense« is the psychical source from which it arises. The rhythm through itself leads us to certain tones (and consequently tunes) by which rhythmical periods are better marked, and the whole movement becomes more distinct . . . The most primitive music is no melody, but noise reduced to time». (Prim. mus. s. 294). Wallaschek anser sedan, i likhet med flera andra författare, vilka vi längre fram skola behandla, att diktkonsten framgått ur denna musik³.

Sin fulla utbildning har den rytmiska principen erhållit hos de författare, som sammanställa taktiska rörelser med arbetet. Redan L. NOIRÉ hade 1877⁴ framställt åsikten, att språket skulle utvecklat sig ur de primitiva människornas arbetsrop⁵. I system

¹ Rhythmus u. Arbeit. Philos. Studien Bd 16 (1900), s. 71—133 o. 197—305.

² Jfr vidare MOOS, Moderne Musikästhetik, Lpzg 1902, s. 217, 311, 435.

³ Om romantikerna och musikens härledning ur dansen se längre fram s. 43.

⁴ Der Ursprung der Sprache s. 331 ff.

⁵ Se även FR. WULFFS ovan citerade arbeten.

framställes teorien av den tyske nationalekonomen KARL BÜCHER i hans verk *Arbeit und Rhythmus* (första uppl. 1897; utvidgad 1899, och sedan i flera upplagor för varje gång med tillägg; här användes tredje uppl. av 1902). Svenska och danska efterföljare äro G. CEDERSCHIÖLD (*Rytimens trollmakt*, 1905) och MARIUS KRISTENSEN (*Takt og Arbeide*, D. Stud. 1906). Den förre av dessa uttalar den rytmiska kroppsrörelsens betydelse för primitiv konst på följande sätt: »Såväl sång som musik ha ursprungligen förekommit uteslutande i förbindelse med rytmiska kroppsrörelser; ja, vi finna, att de rytmiska kroppsrörelserna måste ha förekommit *först*, att det är dessa, som från början förlämnat sin rytm åt sången och åt instrumenternas ljud» (s. 39)¹. Rörande arbetssångens förhållande till poesien heter det: »När vi höra några fiskare skråla sitt '*Å-hå, å-hå!*' vid stranden, sällan betänka vi väl då, att dylik primitiv 'sång' kan utgöra själva fröet till all poesi» (s. 38). Härvid utbrister författaren: »Ja, så enkelt är ursprunget till arbetssången!» Motsvarande ställe hos Bücher lyder: »Es ist die energische rhythmische Körperbewegung, die zur Entstehung der Poesie geführt hat, insbesondere diejenige Bewegung, welche wir Arbeit nennen. Es gilt dies aber ebensowohl von der formellen als von der materiellen Seite der Poesie» (s. 349).

Bücher håller särskilt fast vid arbetets, musikens och diktkonstens enhet under ett primitivt stadium. Såsom slutresultat efter en lång och grundlig bevisföring heter det: »Wir kommen damit zu der Entscheidung, dass Arbeit, Musik und Dichtung auf der primitiven Stufe ihrer Entwicklung in eins verschmolzen gewesen sein müssen, dass aber das Grundelement dieser Dreieinheit die Arbeit gebildet hat, während die beiden anderen nur accessorische Bedeutung haben» (s. 348).

Att för anhängarna av rytmiska teorien dansen måste få en framstående plats säger sig själv. I sin uppfattning om dansens ursprung synes dock såväl Bücher som Cederschiöld ha upptagit åtskilliga moment från K. Groos, som betonat lekens betydelse (*Die Spiele der Menschen*, 1899). Bücher säger: »Es ist bekannt, dass auch die primitiven Völker Thätigkeiten, die den Charakter des Spieles tragen, mit grossem Eifer und einer

¹ Kursiveringarna lika med originalet.

für uns unbegreiflichen Ausdauer üben. Zu diesen gehört in erster Linie der Tanz. Es giebt kaum eine Thatsache aus dem Leben der Naturvölker, welche besser festgestellt wäre als die allgemeine Verbreitung, die häufige und ausdauernde Übung des Tanzes» (s. 18). Cederschiöld likställer t. o. m. dansen helt med leken: »Mycket nära det rytmiska eller rytmiserade arbetet står dansen eller den rytmiskt utförda leken» (s. 113). Dansen definieras som en slags rytmisk kroppsrörelse, som har till ändamål att framställa vissa händelser eller handlingar, vare sig dessa i och för sig hava ett rytmiskt förlopp eller icke. Längre ned sammanställas likaså dansen och leken. Redan hos Bücher återkommer på flera ställen denna osäkerhet mellan arbetet eller leken som det primära. S. 397 hävdar han enheten mellan de ursprungliga samhöriga tre formerna arbete, lek och konst och låter alla tre uppstå samtidigt. På ett annat ställe däremot blir leken en senare form: »Wie in den Tanz, so geht die Arbeit nicht selten unmittelbar auch in solche Spiele über» (s. 314). S. 169 omtalas ett fall, då en sång från lekens sfär gått över i arbetets. Eljest betonas synnerligen starkt arbetets och lekens nära förbindelse med varandra: Naturmänniskan känner ingen skillnad mellan lek och arbete, nyttig och underhållande verksamhet (s. 5). Då en skarp skillnad mellan arbete och lek icke består, kunna båda lätt gå över i varandra (s. 355; se även s. 295). I allmänhet synes författaren dock vara af den mening, att leken är en senare produkt, vunnen ur arbetet, dock förefaller det på flera ställen som om leken föregått dansen, vilken i sin tur utvecklats sig ur arbetet å ena sidan, leken å andra. Även framhäves det imitatoriska elementet: »Die ersten Versuche zu rhythmischer Gliederung von Silben und Wörtern haben sich an einen aus innerer Notwendigkeit gegebenen festen Bewegungsrhythmus angeschlossen, als an einen wandelbaren, dem subjektiven Belieben anheimgegebenen. Vielleicht kann man sogar noch einen Schritt weiter gehen und die Entstehung des Tanzes auf die Gewöhnung an gewisse Arbeitsrhythmen zurückführen. Sind doch viele Tänze der Naturvölker nur Nachahmungen bestimmter Arbeitsvorgänge» (s. 343 f.). Cederschiöld driver denna efterbildning än vidare: »Då nu den dansande härmar t. ex. en människas eller ett djurs rörelser under vissa förhållanden, måste han naturligtvis utföra dessa

rörelser så troget, att en verklig och påtaglig likhet framträder, men på samma gång måste den rytmiska gestaltningen vara så fulländad, att det estetiska kravet både hos den dansande själv och hans åskådare tillfredsställes». Rytmen blir likväl vid en sådan förklaringsgrund ej det omedelbart första utan det andra, och det imitatoriska står i stället främst. Till det rytmiska arbetet ansluta sig så småningom rytmiska ljud, musik och sång. Fotens stampningar och handens klappningar ackompanjera, men efter hand träda musikinstrument i stället, interjektionerna utveckla sig till sjungna meningar med anslående innehåll. Endast en formell åtskillnad finnes mellan arbetsrytm och dansrytm. Den förra är bunden vid arbetets beskaffenhet, den senare är fri från sådana band. Men därav, att dansrytmen har denna frihet, följer å andra sidan, att den kan utveckla sig till större omväxling och konstnärlig fulländning (Cederschiöld s. 114 f.).

Poesiens, musikens och dansens ursprung förklaras alltså enligt såväl Bücher som Cederschiöld på följande sätt: dansen har uppstått ur arbetet och leken i förening, ur dansen (arbetet och leken) har musiken och sist poesien framkommit.

Just detta sista ledet i utvecklingen, poesien, förklaras av Bücher synnerligen utförligt:

»Er baute seine erste Arbeitagesänge aus demselben Urstoff, aus dem die Sprache ihre Worte bildete, den einfachen Naturlauten. So entstanden Gesänge . . ., die lediglich aus sinnlosen Lautreihen bestehen und bei deren Vortrag allein die musikalische Wirkung, der Tonrhythmus, als Unterstützungsmittel des Bewegungsrhythmus in Betracht kommt. Der nächste Fortschritt hätte dann darin bestanden, dass man einfache Sätze zwischen jene Lautreihen einschob. Aber die ungelenke Sprache wollte sich der Einspannung in ein rhythmisches Gesetz nicht sofort fügen, und so wurde sie vergewaltigt. Man wich von der gewöhnlichen Art des Sprechens ab, liess Silben ausfallen und zog andere auseinander. So entstanden jene besonderen Dichtersprachen neben der Sprache des gewöhnlichen Lebens, wie wir eine bei den Mincopie gefunden haben, wo der Dichter-Komponist sein Lied erst durch eine Erklärung verständlich machen liess» (s. 345 f.).

Av de olika slagen av rytmiskt arbete fäster sig Bücher särskilt vid solosång av arbetsledare eller försångare med kör-sång av arbetare. Försångaren sjunger här en verklig text, under det att kören ständigt upprepar samma fras, d. v. s. sjunger *refrängen*. Denna refräng blir härigenom det fasta ursprungliga, texten däremot det lösa, flyktiga, som ständigt improviseras nytt.

För varje nytt arbete uppstår en ny variant av den gamla sången. Refrängen blir urmaterial för sången, och från denna har allt det andra utvecklats sig. Arbetssången blir en dikterisk skapelse först då man emanciperat från hans refräng. Fast fixerade texter uppstå emellertid på ett långt senare stadium, och även sedan en dylik punkt är nådd, återstår en mängd varierande uttryck, som inläggas efter behag. Man går således från den improviserade sångens mångfald endast så småningom till den fasta sångens enhet. Medelstadiet är en improviserad sång med ständigt återkommande uttryck och fraser. Bücher citerar här en författare H. FRANKE (ur Globus Bd 75 s. 238): »Fast alle Völker, die den improvisierten Gesang als Volkslied pflegen, verfügen über einen Schatz von allgemein bekannten Versen, die den eisernen Bestandteil aller Improvisationen bilden und den dichterisch weniger Begabten als Zuflucht dienen»¹.

Bücher tänker sig tre stadier inom folkdiktningen: 1. *under arbetet diktade sånger*, 2. *dans- och kultsånger*, 3. *folkvisor* (s. 378).

De under arbetet skapade sångerna delas av Bücher och Cederschiöld i två huvudgrupper, individuella och kollektiva, mellan vilka stå växeltaktsångerna. Till första huvudgruppen höra sedan kvarnsånger, spinsånger, vävsånger, vaggvisor m. fl.

KARL GROOS hade redan 1892 i sin »Einleitung in die Aesthetik» anslutit sig till Spencers uppfattning om språket såsom musikens äldsta källa, då Wallascheks »Prim. music» förde honom in på andra tankar. År 1899 offentliggjorde han sitt banbrytande arbete »Die Spiele der Menschen», där på ett överlägset sätt påvisas lekens utomordentliga betydelse för den primitiva konsten. Det är helt säkert genom direkt inverkan från honom, som Bücher och Cederschiöld inrymt en sådan stor plats åt leken vid sidan om arbetet. Så vitt denna lek har samband med arbetet, är den likväl uteslutande av imitatorisk art (pantomimisk efterhärming) och hör då endast delvis under denna teori.

Bland våra svenska ringdanser finnas många, som utgöra sådana efterbildningar av ett visst slags arbete. Jag hänvisar blott till följande ur Arwidssonska samlingen: n:r 11, 12, 35, 48, 79, 47, 98, 99, där lantbruksarbetet, vävandet m. m. efterbildas.

¹ Se även Cederschiöld s. 117 om folkvisans uppkomst.

Arbete och rytm äro helt säkert av utomordentlig betydelse för den primitiva konsten. Att den rytmiska teorien härmed dock ej kan räcka till att förklara *allt*, torde redan av det föregående vara klart.

3. Imitationsprincipen.

Ehuru imitationsprincipen ej som den föregående blivit utbildad i ett helt system, finnas dock så många anhängare av den, att den torde få räknas med till de i våra dagar populäraste teorierna.

Man utgår från naturmänniskans skarpa iakttagelseförmåga och starkt utvecklade härnningsdrift.

Ehuru härnningslusten är en allmänmänsklig egenskap, förekommer den dock ej med samma styrka på alla utvecklingsstadier. Hos naturmänniskorna är den nästan oemotståndlig, men ju mera de enskilda medlemmarna i samhället med kulturens framsteg differentiera sig, dess svagare blir imitationens makt. Den högt stående individen söker i allt vara sig själv. Det efterbildande elementet, vilket hos primitiva stammar spelar en så stor roll, undantränges därför allt mer och mer, och endast hos barnen, var-est ännu den primitiva människan lever kvar, kan det trivas.

Ju mera vi alltså följa kulturlivet bakåt till dess ursprungliga, primitiva former, dess mera måste vi räkna med efterbildningsdriften som en naturkraft av vikt. GROSSE har i sin studie över primitiv konst upptagit flera exempel på imitationens makt över naturfolken. Rörande de mimiska danserna heter det: »Sie befriedigen seinen Nachahmungstrieb, der häufig genug zu einer wahren Nachahmungssucht entwickelt ist. Die Buschmänner machen sich das grösste Vergnügen daraus, die Bewegungen bestimmter Menschen oder Thiere täuschend nachzuahmen; alle australischen Eingeborenen besitzen eine staunenswerthe mimische Begabung, die sie bei jeder Gelegenheit bethätigen; und von den Feuerländern erzählt man, dass sie jedes Wort eines beliebigen Satzes, den man ihnen versprechen mag, mit vollkommener Genauigkeit wiederholen, wobei sie zugleich die Manier und die Haltung des Sprechenden copiren» (s. 214).

Med hänsyn till den stora betydelse rytmen har för natur-

folken låter Grosse dansen bli det första. Han indelar dansen i två arter, den mimiska och den gymnastiska. Den förra består i rytmiska efterbildningar av djurens och människornas rörelser, under det att den senare ej följer någon bestämd förebild. Av de båda slagen är Grosse böjd för att inrymma åt den mimiska den viktigaste platsen ¹.

Den mimiska dansen, vars tyngdpunkt vilar på efterhärminingsdriften, har två huvudarter, allt efter som djur eller människor tjäna som förebild. Djurdanser hos naturfolken äro emu-, dingo-, grod-, fjärl- och kängurudanser. För att göra dansen mera verkningfull utkläda deltagarna sig så, att de likna djuret, taga djurets hud, fjädrar, vingar på sig. Eskimåerna påtaga under dansen säl- och renhudar. Våra germanska förfäder togo oxhudar på huvudet. Vissa negerstammar i Afrika ha en gorilladans, som härmar denna jätteapas rörelser. Alpländernas »Schuhplattlertanz» föres tillbaka till tjäderns och orrens lek ². Vid djurdanserna tillkommer ett moment av praktisk betydelse, i det vilden, då han vill jaga, ofta så mycket som möjligt söker efterlikna djuret och taga dess hud på sig samt härma lätena.

De mimiska danser, där människans rörelser efterbildas, tillhöra till största delen arbetssångerna eller lekarna och äro som sådana redan behandlade i föregående avdelning. Även betonades där den imitatoriska principens betydelse (se t. ex. Cederschiölds uppfattning om dansens ursprung citerad å s. 16 här). I Karl Groos' »Spiele der Menschen» betonas ännu ytterligare imitationens betydelse för naturmänniskornas danser.

Rörande poesins ursprung har ERNST GROSSE ej vidrört efterhärminingsdriftens betydelse, ehuru den där synes vara fullt lika viktig som för dansen. Bland naturfolkens sånger finnes en stor grupp med dikter om djur, där djurens läten efterbildas. Dessa djurrop återkomma på bestämda platser i sången som ett slags refräng och bilda kärnan i hela sången. I de flesta av eskimåernas sånger utgöres texten uteslutande av upprepning av naturljud. Även i de mera utvecklade sångerna med bestämt

¹ Hirn talar om »den gymnastiska dansen, det geometriska ornamentet och den melodilösa, rent rytmiska musiken» som »de tre logiskt mest ursprungliga konstarterna» (s. 88).

² TH. ZELL, Streifzüge durch die Tiervelt, 1906: Tiere als Tanzlehrer s. 28.

innehåll återkomma dessa naturljud i slutet på varje sats (versrad). Grosse anför efter Boas en sådan göksång (s. 231).

Bland lapparnas juoigosmelodier träffa vi synnerligen goda exempel på sådana »djursånger». K. B. WIKLUND förklarar sig i sin bok »Lapparnas sång och poesi» helt och hållet för anhängare av imitationsteorien, i det han inledningsvis om poesiens ursprung säger: »Den lägsta arten av 'poesi' är väl emellertid den, som blott består av ett efterhärmande af alla handa djurs läten eller av ett tjutande och hojtande, åtföljt av handklappningar och annat buller och kanske av hopp och språng eller dansliknande kroppsrörelser, som då t. ex. Ceylons urinnevånare, de mycket lågt stående weddaerna, dansa i en halvkrets under enformigt hojtande och ackompanjera sig med kraftiga slag på magen. Detta är ett gott exempel på vad man kunde kalla 'urpoesi', en blandning av tjut eller sång, buller och hoppande, ur vilken sedermera under årtusendenas lopp poesien, musiken och dansen utvecklats sig och särskilts».

Innehållet i sådana imitatoriska lappsånger utgör än en berättelse om djuret, än lägges talet i djurets egen mun, och naturlätet återkommer då i slutet på varje rad. En visa om ugglan lyder t. ex.

Ugglan lilla, ugglan lilla, noi noi noi
Runt om rullar huvu't, » » »
Munnen äter småmöss, » » »
Vingarne ha tennfärg, » » »
Fladdrar omkring folket, » » »
Piper liksom mössen, » » » (s. 22).

En vargsång är ännu mera efterbildande:

Voi voi voi, la la la, lu lu lu, fam fam fam, huo huo huo!
Då låter han så här, när han är mätt:
huoo huoo huoo, vuooaa vuooaa vuooaa.
Då låter han så här, när han äter en ren,
och när han har ätit färdigt, så börjar han låta:
vuooaa vuooaa vuooaa.
När han låtit så, så lunkar han till skogs och går utefter myrmarkerna.

I övrigt finnas bland lapparnas sånger visor om de flesta djur i deras omgivning, såsom laxen, háljeflundran, hermelinen, räven, vargen, björnen. — A. LAUNIS¹ anför flera sådana

¹ Lappische Juoigos-Melodien, Helsingf. 1908.

efterbildande sånger t. ex. kråkhärming (s. XV), ångbåtsljudets efterbildning (s. 180 n:r 712).

Denna hos naturfolken ständigt återkommande djurdiktning har i folkpoesien hos de europeiska folken en motsvarighet i de korta nästan alltid tvåradiga djurrimmen, där i likhet med de primitiva folkens rim än djurens handlingar beskrivas, än djuret självt framställs talande. I den svenska folkloristiska litteraturen förekomma sådana särskilt rikligt i följande arbeten: **NORDLANDER**, Barnrim, s. 158—168: Läten; **DJURKLOU**, Sagor o. äv. s. 33, 78, 188; **NORDLANDER**, Djurens språk, Runa 1888, s. 6 f.; Nyl. II n:r 189—193, Nyl. V: B. s. 247 f.; Varend II s. XXXVI f. och XXVIII; Ldm XI: 4 s. 31, Ldm VII: 5 s. 28; **WESTR.** Fkd. II, 168—170, 272—274; **F. L. GRUNDTVIG**, Sv. Minder fra Tjust s. 20, 37. Se även **CEDERSCHIÖLD** s. 167 m. fl. ställen. — Danska motsvarande djurrim se bl. a. **TK.**, Remser s. 156: Dyrenes Sejlads s. 27 ff., Naturlyd s. 201—209, 230; **TK.**, Börnerim s. 132—135. — Ifråga om övriga länder se **ROCH.**, Kl. s. 21—98; **HALTRICH-WOLFF**, Siebenb. s. 151—158; **CHILD** I s. 240 f.; **R. KÖHLER**, Kleinere Schriften III, 318: Schwalbensprache; **BÖHME**, Kinderlied s. 218—229: Tiersprache; **WOSSIDLO**, Meckl. Volksüberlief. II, 93, 379 f.; **SCHULENBURG**, Wend. Volksthum s. 150—159; **PAILLER**, Weihnachtslieder s. XXVI; **WLISLOCKI**, Zigeunervolke s. 122—131; **A. BOSSLER**, Tierlaut u. Schalldeutung, Hess. Bl. f. Volksk. Bd VIII.

Såsom exempel må anföras:

Svalan: Jungfru Maria tog silversaxa och silvernystat däri låg.

(Nordl. Barnrim s. 167).

• : Wenn ich wegzieh, wenn ich wegzieh, sind Kisten und Kasten voll.
Wann ich wiederkomm, wann ich wiederkomm, ist alles verzehrt.
(Köhler s. 318).

En gammal latinsk djurdikt, som åtminstone kan föras tillbaka till 1500-talets slut, innehåller följande djursamtal:

Tuppen: Christus natus est.

Korpen: Quando, quando?

Kråkan: Hac nocte, hac nocte.

Oxen: Ubi, ubi, ubi?

Fåret: Bethlehem, Bethlehem. (Child I, 240).

En motsvarande italiensk lyder:

Tuppen: È nato Gesù!

Oxen: In dôva?

Fåret: Betlèm! Betlèm!

Åsnan: Andèm! Andèm! Andèm! (Child I, 241).

Tyska former:

Tuppen: Christ ist geboren.

Duvan: Wo? Wo?

Fåret: Bethlehem, Bethlehem, Bethlehem.

Geten: Mecht hin gehn.

Åsnan: I—a! (Pailler I s. XXVI).

Tuppen: Kikeriki! Gott der Herr lebt!

Oxen: Wo? Wo?

Geten: Mäh' zu Bethlehem. (Böhme Kl. s. 221).

(Jfr PH. LE DUC, Les Noëls Bressans: Vieux Noëls français, s. 145: en fransk variant; NOËL ET CHARPENTIER, Dict. I Art. Fête de Noël, en flandrisk form; CHILD II, 501, IV, 451, flera varianter).

Såsom avslutning på alla dessa djurdikter vill jag anföra senare delen av en zuluvariant av en i Europa vida spridd ramsa:

Le monstre ayant été ouvert par le milieu, il en sortit d'abord un coq qui fit: »Koukou — koukou! Je revois le monde!« Il était resté fort longtemps, en effet, sans le voir. Après le coq sortit un homme. Il fit: »Haou! A la fin, je revois le monde!« Après lui, ce fut un bœuf: »Ou-ououm . . fit-il, je revois le monde!« Après le bœuf, ce fut un chien: »Oua! oua! dit-il, je revois le monde!« Après le chien sortit une chèvre. Elle dit: »Méeé! Méeé! Je revois le monde!«. Après la chèvre parut le mouton. Il fit: »Bè! Bè! Je revois le monde!« Après le mouton, il sortit encore toutes sortes de choses. Tout reprit son cours comme par le passé¹.

Därmed vilja vi lämna denna lilla folkloristiska grupp, vilken tydligt ger vid handen, huru ännu hos Europas kulturfolk rester finnas av en diktning direkt vilande på imitation av djurens läten.

Denna grupp närstående är härmningen av naturljud (kyrk-klockornas klang, vattenhjulets rasslande i en kvarn, knarrandet av vagnshjul m. m.). Vi hänvisa härför blott till den redan

¹ H. A. JUNOD, Les chants et les contes des Baronga s. 202 f.: två varianter av samma ramsa, vilken i Sverige är bekant under namnet: »Den tjocke katten» (spridd över hela Europa i en mängd varianter).

nämnda litteraturen (se särskilt NORLANDER, Barnrim; БÖHME Kl.; РОСНН. Kl.).

Gå vi från denna diktning till den primitiva sången och musiken, så äro representanterna för imitationsteorien här synnerligen många, på samma gång som åsikten uppträder redan långt tillbaka i forntiden. Vad som härvid särskilt sysselsatt folken har varit förhållandet mellan fåglarnes och människornas sång.

En gammal kinesisk saga omtalar, att musiken uppstod så, att man sökte härma de båda fåglarne *Peng* och *Feng*, av vilka den förra var manlig, den senare kvinnlig¹. Även hos inderna återkommer en liknande uppfattning av musikens härkomst. S. M. TAGORE² citerar en äldre sanskritförfattare över ämnet: »De ljud, vilka djuren frambringa, särskilt fåglarnes sång, äro en viktig källa, från vilken bildandet av skalorna ursprungligen härledde sig». Hos romarna möta vi åsikten hos LUCRETIVS CARUS i hans *De rerum natura*, där satsen lyder:

At liquidas avium voces imitauer ore
Ante fuit multo, quam lævia carmina cantu
Concelebrare homines possent, auresque juvare (lib. V).

Senare försök att binda fågelsången samman med den äldsta sången finna vi hos ATHANASIUS KIRCHER i hans *Musurgia universalis* (1650). Även här i Sverige har teorien fått anhängare. På 1770-talet talar den kände skalden och musikern JOHAN WELLANDER om »den första människans älskliga maka», som instinktmässigt började tävla med fåglarnas »angenäma samljud» och därigenom skapade den mänskliga musiken³. C. E. SÖDLING förfäktar i sin bok *Tonologie* (Västerås 1859), ej utan sakrik kännedom om primitiv musik, fåglarnas betydelse för musikens uppkomst. Han tager exempel från göken, som helst sjunger i terser. Av två gökar, vilka han samtidigt iakttog, sjöng den ena en stor ters, den andra en liten. Härmed vill han bevisa, hurusom redan hos fåglarna dur- och mollmedvetandet finnes.

Till sist vilja vi nämna en av nutidens forskare, CARL SAPPER, vilken studerat fågelsången i Guatemala, och funnit

¹ J. A. V. AALST, *Chinese music* s. 7.

² *Six principal ragas*, Calcutta 1875, s. 12 f.

³ O. LEVERTIN, *Joh. Wellander* s. 159.

anknytningspunkter mellan fågelsången och musiken hos därvarande indianer¹: »Ingenstädes finnas mera musikaliska fåglar än i Guatemala. Hos några blir man i ovisshet om ackord och tonart, hos andra däremot kan man iakttaga en ovanlig distinkthet i att skilja tonerna från varandra». Några exempel lämnas sedan på fågelmelodier med oktav-, kvint-, kvartavstånd och treklanger och till sist få vi en statistik över tonavstånden hos fågelsångerna: Av 87 fåglar använde 30 treklangen, 7 förminskade och 1 överstigande septimaackordet — »bevis nog, att även naturen ger företräde åt de enklare svängningstalen». Några indiansånger finnas visserligen ej, som direkt kunna anses utgå från fågelmelodierna, ehuru infödingarna med stor skicklighet härma fåglarna, då de jaga dem, men då indianerna med förkärlek använde kvint, kvart och treklang, torde häri ligga en indirekt påverkan från fågelsången. Så långt Sapper.

I den svenska instrumentala folkmusiken förekomma ej sällan rester av en sådan efterhärming av djurens läten. Till den må hända vanligaste formen höra de s. k. gök- eller svanpolskorna, där två eller flera toner söka återge djurets läte. Ibland underlägges själva det härmade lätet en kort text². Tonerna utföras på fiol alltid i flageolett. Namnet »svanpolska» tycks endast vara bekant i Skåne, Gotland och Finland (tillsammans med det andra namnet), under det att namnet gökpolska är det vanligaste och förekommer över hela Sverige. Båda representerna och samma form i $\frac{3}{4}$ -takt och äro en art av åttandedelspolska. Såsom exempel på svanpolskor kunna nämnas: N. ANDERSSON n:r 3, 122, 205; BAGGE, Gotl. n:r 26, 28; Brage 1908 s. 174. Av gökpolskor må nämnas: HÄGG, Gotl. n:r 7; LUNDQUIST, 200 danser n:r 4; BAGGE, Gotl. n:r 53; BAGGE, Uppl. n:r 2, 20; ROSENBERG, I n:r 22, 105; OLSON, Värml. o. Dal, n:r 12; Fatab. 1906, s. 170 n:r 21. Den mest bekanta av alla torde den sedermera med text försedda: »Vi ska ställa till en roliger dans» vara. Även i Norge finnes motsvarande form hos LINDEMANN n:r 381.

Instrumentala melodier med härming av naturljud förekomma ibland i Sverige såsom »Kattugglans polska, OLSON Värml. o. Dal n:r 41, »Björnvalsen», AND. n:r 13 och 45,

¹ Die Volksmusik der Zuecchi-Indianer, Neue Musikzeitung 1890.

² Hägg n:r 7: »Kuku, sade lilla göken».

»då och då dov ton i basen härmande björnens brummande», »Tyska klockorna», ROSENBL. I, 40, med flera pizzicato, vilka skola härma klockspelet i tyska kyrkan i Stockholm; »skratt-polska» BAGGE Gotl. n:r 5 och 16, den senare med här och där inlagt *ha, ha, ha*.

Slutligen finnes en tämligen stor grupp fiolmelodier med härmande av belägringar och strider, där kanonskott, gevärsskott m. m. skola åskådliggöras i musik. LOVÉN ger oss i sin bok om Skytts härad en beskrivning över ett sådant stycke:

»De kringvandrande birfilarne spelade även då ett stycke, som skulle föreställa de danskes och svenskes strid vid Helsingborg, och vars mening spelmanen förtydligade medelst interfolierade förklaringar och allehanda utrop, jämmerskri och åtbörder. Stycket började med Karl XII:s marsch, under vilken birfilaren med mun och med knäppningar på fiolen härmade trummor och trumpeter. Härarne ryckte mot varandra och snart tillkännagåvo ett taktlöst och snabbare lopp med fingrarne och ett ivrigare arbetande med stråken, att drabbningens tumult tagit sin början. Längre varade ej detta stridens ävlande på alla fyra strängarne, förrän stråken hoppade in bakom stallen, där den gnisslande föreställde danskarnes nederlag under det birfilaren lade huvudet tillbaka och uppgav skärande jämmerrop; snart hoppade stråken in igen på sin vanliga stråkväg och tolkade svenskarnes triumf, då birfilaren rätade på sig och sjöng några övermodiga ord.... Nya strider jagade fingrarne upp till de finaste tonerna på kvinten och slutligen stråken över stallen, under det spelmanen med en skärande stämma bad om nåd och ropte pardon! pardon! varpå stråken åter kom in på svenskarne sida.... Stycket slutades med en marsch, under vilken spelmanen påstod, att de segrande svenskarne tågat in i Helsingborg» (s. 11 f.).

Sådana upptecknade polskor äro: AND. n:r 282: Karl XII:s marsch vid uttåget från Bender; AND. n:r 299 (Teckn. o. Toner n:r 5): Bohus' belägring; AND. n:r 123, 292; Fataburen 1906, s. 169 f.: Stenbockens polska; AND. n:r 298: Stenbockens marsch; AND. n:r 39, 69: Leipzigerpolskan (slaget vid Leipzig 1813); SÄVE, Gotl. saml. (ms. Upps. bibl.) III: Lekar n:r 21: Danska polskan (»skall efterbilda en strid med danskarne»).

I alla dessa instrumentala melodier lever otvivelaktigt kvar en rest av den äldsta imitatoriska musiken, och folkets lust att efterbilda djurens eller människans egna handlingar och ljud ger sig tydligt tillkänna i dessa.

Frågan om det rent musikaliska elementet i fågelsången är

ofta upptagen till behandling såväl från zoologiskt håll som från musikhistoriskt. Ofta behandlas frågan i samband med den Darwinska teorien. En ingående behandling av alla hithörande ämnen har nyligen givits av E. M. v. HORNBOSTEL: Musikpsychologische Bemerkungen über Vogelgesang (Zeitschr. d. IMG XII, s. 117—128), varest även en liten förteckning av källorna och sista årens skrifter i ämnet stå angivna.

Såväl rörande den primitiva dansen, poesien som musiken måste vi således räkna med den imitatoriska principen såsom en av de krafter, som ha medverkat till den primitiva konstens dande. Då frågan om det imitatoriska således från en del håll alldeles skjutes åt sidan, torde man därför helt säkert gå för långt. En författare, VOLKELT¹, yttrar:

»Was soll es denn sein, was der Musiker in seinen Tongespinnsten... nachahmt? Könnte wirklich jemand so läppisch sein, dass er die Stimmen der Menschen, der Tiere, vielleicht besonders der Vögel oder die Geräusche der unorganischen Natur im Ernste als das Original hinstellte, das der Tonkünstler nachahmen solle?... Ich halte dergleichen Ausflüchte für den Gipfel der Abgeschmacktheit. Vielmehr liegt die Sache so, dass uns in den Tongebilden... vollkommen freie und neue Phantasiewelten gegenübertreten, für die sich in der Natur auch nicht entfernte Annäherungen als Nachahmungsgrundlage aufweisen lassen.»

Det torde vara lämpligt att gent emot sådana yttranden, där det imitatoriska elementet förringas till det minsta möjliga, sätta följande uttalande av den framstående finske estetikern Y. Hirn: »Läran om den allmänna sympatin, som med så stor klarhet framställdes redan i Adam Smiths moralteori, har sålunda vunnit en psykologisk bekräftelse genom de moderna teorierna om efterhärmsningen. Man har lärt sig att uppskatta den imitativa verksamhetens betydelse för utvecklingen av allt mänskligt kulturliv, och man har till och med på en del håll gått så långt, att man ur denna ena princip velat härleda alla samhällsvetenskapens lagar. Samtidigt har man inom naturvetenskapen begynt beakta imitationens nödvändighet för instinktutvecklingen och för inövningen av livsnödvändiga handlingar»². Hirn nämner vidare som anhängare av imitationsteorien sådana namn som VISCHER, GROOS,

¹ Aesthetische Zeitfragen 1895 s. 73.

² Konstens ursprung s. 72.

JOUFFROY, VERNON LEE, A. THOMSON samt inom enskilda områden även HOME, HOGARTH, D. STEWART och H. SPENCER ¹.

Det torde härmed vara klart, att imitationsprincipen är en viktig faktor i den tidiga konsten, och att vi ej kunna gå den förbi, då det gäller ett allsidigt bedömande av den primitiva dansen, poesien och musiken.

4. Språkprincipen.

Ha de först behandlade principerna begynt med en tid, då ännu ej dans, poesi eller musik funnos till i utbildad form, så lämna de nu återstående två principerna dansen å sido och förutsätta antingen poesien eller musiken såsom redan färdig och fullt utbildad; de vilja ur den givna konsten härleda den andra. Språkprincipens representanter utgå från poesien såsom redan färdig och härleda sedan musiken ur denna. Musikprincipen härleder poesien ur en redan färdigbildad musik.

Det låge möjligen härvidlag närmast till hands att se dessa som två skilda utgångspunkter, språkprincipen såsom diktarnas, musikprincipen som musikernas, och så har särskilt under 1700-talet helt säkert varit fallet, men under 1800-talet torde denna partiståndpunkt få anses som alldeles övergiven, då förfäktarna av en viss princip lika gärna kunna vara diktare som musiker. Frågan saknar ej sin betydelse för diktkonsten och tonkonsten. Är diktkonsten det primära, så måste idealet för tonkonsten vara att ge så noggrant uttryck som möjligt åt dikten, och den absoluta musiken, där ingen text finnes, vara en andrahandskonst av sekundär betydelse i jämförelse med sången. Är däremot tonkonsten det första, så måste inom diktkonsten det musikaliska stämningselementet, lyriken, vara det förnämsta, och den diktkonst, som aflägsnar sig från detta ideal, vara en andrahandskonst på samma sätt som den absoluta tonkonsten. Mittpunkten i utvecklingen för båda dessa principer utgör folkvisan såsom på samma gång den textliga musikens och den musikaliska textens idealform. Båda principernas förfäktare sälla därför sitt beröm över denna konstform.

¹ Konstens ursprung s. 73—79. Se vidare: Om imitationens betydelse för den sympatiska magin s. 73; Konsten och magin s. 268—286.

Sin första utbildning fingo båda dessa principer i 18. seklet, då särskilt i Frankrike under 1750- och 1760-talen en häftig strid fördes på operans område, på samma gång som nationell och universell konst dryftades. De äldre konservativare elementen höllo på musikens självständighet och konstens universalitet, de yngre, framskrittselementen, hävdade musikens samband med poesien och ville, att konsten framför allt skulle vara nationell. Från Frankrike utbredde sig striden till Tyskland och England för att på 1770- och 1780-talet även beröra Sverige. Striden fördes huvudsakligen om Gluck och den dramatiska diktkonsten samt tonkonsten, och med Glucks seger kan även språkprincipen anses ha segrat. Så står saken omkring år 1800, då romantikerna med sitt kraftiga betonande av känslöstämningar åter tala för musikens rätt och inom diktkonsten bestämt framhäva lyriken och speciellt den musikaliska lyriken som idealet, och tydligt framhålla musiken som mönstret att efterbilda. Den störste skalden är den, som kan dikta i både ord och toner. I femtio år räcker denna period, tills nya krafter upptaga frågan om språkets rätt och föra frågan in på filosofiens eget område. Ännu 1870 står striden, då musikens förstfödsrätt ännu en gång med skärpa hävdas för att till sist med århundradets slut vinna seger.

Vi återgå till språkprincipen och dess förespråkare.

Språkets och musikens inbördes sammanhang var redan framhåvt av grekerna. Sofisterna på 400-talet f. Kr. betonade musikens betydelse i retorikens tjänst, och språkvetenskapen braktes genom dem att närmare uppmärksamma det musikaliska elementet i det talade språket. Den förste som betonade musikens betydelse var HIPPIAS från Elis. Han sysselsätter sig särskilt med talets rytm och tonfall. En av hans efterföljare, LYKYMNIOS, fann ett ords skönhet uteslutande ligga i dess melodiska tonfall. För att en talare skulle kunna räkna på bifall måste han behärska språkets musikaliska element. ISOKRATES liknade ett konsttal vid en musikalisk komposition¹.

En ny uppblomstring upplevde språkteorien under senrenässansen mot 1500-talets slut. Musiken hade avlägsnat sig från

¹ H. ABERT, Die Lehre vom Ethos in der griechischen Musik, Lpzg 1899. — En kort framställning av grekernas och romarnas lära om det musikaliska talet har jag givit i min bok: Språket och musiken, Lund 1902, s. 20—23.

sin urkälla språket, och därför borde man gå tillbaka till grekerna. Resultatet blev emellertid en ny musikform, hälften deklamation och hälften sång.

Striden mellan den nationella och den italienska riktningen inom teatern i England vid 1700-talets början förde flera författare in på frågan om poesiens och musikens rätt. En av de förnämsta representanterna för språkets rätt blev ADDISON, vilken i *The Spectator* med viss satirisk udd angrep den italienska operan¹. Särskilt intressant är hans yttrande om recitativet, där hans bevis till förmån för den nationella tonkonsten delvis äro de samma, som längre fram uttalas av Rousseau i Frankrike: »Varje folks tonfall eller för att tala med fransmännen varje folks accent är vid vanligt tal olika mot varje annat folks. Redan mellan skottar, walesare och engelsmän är en sådan skillnad tydlig. I följd härav borde recitationsmusiken i varje språk vara lika mycket olika som deras språks klang är olika; ty eljest blir det, som i ett språk fullt riktigt uttrycker lidelsen, ej passande i ett annat språk. Var och en, som varit länge i Italien, vet mycket väl, att kadenserna i recitativet ha en aflägsen likhet med deras rösts tonfall vid vanligt samtal eller för att säga det noggrannare, deras eget språks accenter äro blott gjorda mera musikaliska och sjungande. Därför förstår italienaren ej Purcell, och engelsmännen ej italienarna.» Slutresultatet blir, att engelska komponister skola skriva i överensstämmelse med sitt eget språk, likaväl som italienaren med sitt. Komponisten skall anpassa sig efter folkets anda för att förstås.

Här uttalas med full konsekvens den nationella musikens berättigande med utgångspunkt i den ur språket födda musiken.

Addisons varma ord för en nationell tonkonst hade ej väl förklingat, förrän den italienska operan gjorde sitt mäktiga intåg i London. Men striden blev med varje år intensivare, och då »*The beggar's opera*» 9 år efter Addisons död 1728 med hånets bitterhet slagit den italienska operan, firade den nationella riktningen en av sina största triumfer. Segern var så mycket underbarare, som den besegrade var — Händel.

I Paris fördes striden mellan den franska nationella operan (Lully) och italienarna huvudsakligen på 1740- och 1750-talen. Dock

¹ G. CALMUS, *Drei satirisch-kritische Aufsätze von Addison über die ital. Oper in England*. Smlb. d. IMG IX, s. 131—145.

hade redan vid århundradets början stridsskrifter växlats. RAGUENET hade 1702 utgivit en skrift »Parallèles des Italiens et des Français en ce qui regarde la musique et les opéras», där han uttalar sig för italienarna. Tre år senare följde en motskrift av FRENEUSE DE LA VIEUVILLE: »Comparaison de la musique italienne et de la musique française», där den nationella operan försvarades¹. Med 1740-talet kom striden in i en annan riktning med RAMEAU som anhängare av franska operan och encyklopedisterna som förkämpar för den italienska stilen. På encyklopedisternas sida ställde sig ROUSSEAU, som därigenom blev en motståndare mot nationalisterna. Med den italienska (komiska) operans seger 1754 syntes anhängarna av musikens rätt gent emot språket ha segrat, men Rousseau vände helt om förhållandena. För honom gällde det att bevisa den franska musikens omöjlighet, därför att det franska språket ej lämpade sig för musikalisk behandling. Han är en av de ivrigaste försvararna för språkets rätt, men med utgångspunkt från det italienska språket, ej eget språk. Denna inre motsägelse i hans principer får sin försoning först med GLUCKS uppträdande, då Rousseau ser i Gluck den rätte mannen gent emot den franska operan. Enär Rousseaus vän GRIMM fortfarande tar parti för italienarna mot Gluck, blir striden på 1770-talet snart en helt annan: italienska operan mot Gluck — musikens rätt gent emot språket.

1753 utgav Rousseau sin första skrift i ämnet: *Lettre sur la musique française*. Två år senare följde: *Examen de deux principes avancés par M. Rameau och Du principe de la mélodie*; 1761 *Essai sur l'origine des langues*, samt slutligen 1767 *Dictionnaire de musique*. Under den lyckliga tid, då språket uppstod, voro språk, poesi och musik ett. Det fanns ingen annan musik än melodi och ingen annan melodi än ordets varierade ton. Från det lidelsefullt höjda talet skiljde sig sången endast genom tonernas tidslängd. Musiken är därför helt och hållet avhängig av olikheterna i språket. Varje nation behärskas blott av sin språkaccent. Italienaren har italienska arier, turken turkiska. Nationer, vilkas språk fullkomligt saknar accent, som det franska, taga sin musik utifrån, men pina blott sina öron därmed. Musik såsom ett universellt känslspråk är en ren motsägelse. Framtidens

¹ Båda översatta till tyska av MATHESON, *Critica musica* I, 287 ff. Jfr ROMAIN ROLLAND, *L'histoire de l'opéra*, kap. I.

musik skall bli att så vitt möjligt låta språket sjunga som hos grekerna, idealet måste bli en dramatisk språksång¹. DIDEROT upptager Rousseaus idéer och säger i *Le neveu de Rameau*: »I skolen få se, att melodians linje helt och hållet sammanfaller med deklamationens». År 1785 utger LA CÉPÈDE sin *Poétique de la musique*, varest återigen recitativets rätt betonas. »Vad är musik? Ett mera gripande, kraftigare språk än det vanliga, uttrycksfullare, emedan det är mångfaldigare, mera i höjd och djup gående.» Slutligen följer i början av nästa århundrade G. A. VILLOTEAU, vilken i Egypten under det Napoleonska fälttåget gjort grundliga studier av primitiv diktning och tonkonst. År 1807 utkom av honom »*Recherches sur l'imitation de language*». Han särskiljer två språkarter: språkets artikulation som uttryck för ideer och språkets inflektion såsom uttryck för känslor. Båda arterna äro ständigt förenade. Musiken väcker direkt hos oss känslor, i det att den efterbildar språkets naturliga känslouttryck. Musiciens efterbildning av språket är ett slags kopierande och kommer närmast målningens efterbildning av naturen. Villoteau tror på möjligheten att fixera de deklamatoriska accenterna i noter. Han rekommenderar (liksom grekerna) studiet av musik åt talare.

I Tyskland uttalar sig redan 1754 SCHEIBE i »*Ursprung und Alter der Musik*» till förmån för språket. Sången har uppkommit ur det upprörda talet; musiken måste vara olika, där språken äro olika. Scheibe hyllar således nationalitetsprincipen inom musiken. Den tonkonst, som saknar text, anser han ej mycket värd. HERDER blir den förnämste representanten för språkmusiken i Tyskland under denna tid. Han är direkt påverkad av Rousseau. Melodi (ton) och harmoni (ljud) ställas mot varandra, den förra, tonen, representerar den unisona musiken med enkelt ackompanjemang, den senare, ljudet, däremot den polyfona med rikt harmoniskt underlag. I den fjärde av sina *Kritische Wälder* (1769) påstår han, att de nordiska folken vant sig vid att blott

¹ JULLIEN, *La musique et la philosophie du XVIII:me siècle*, 1873; A. JANSEN, *Rousseau als Musiker*, 1884; PUGIN, *Jean-Jacques Rousseau, musicien*, 1901; J. CARLEZ, *Grimm et la musique de son temps*, 1872; E. HIRSCHBERG, *Die franz. Encyklopedisten u. die franz. Oper im 18. Jahrh.*, (Beiheft XX. d. IMG.; rec. av HEUSS i *Zeitschr. d. IMG V.* s. 280—287; C. STUMPF, *Musikpsych. in Engl.* s. 268 ff. Flera viktiga namn och data äro tagna ur detta sistnämnda arbete.

höra ljud, under det att grekerna hörde toner; man har vant sig vid att känna tio toner på en gång men ingen av dem i sin musikaliska, moderliga kraft; man hör icke accenter utan gotiskt tunga harmonier och lärda tonförhållanden. Urspråket var en följd av råa, höga, starka, långt uthållna accenter... detta är dock ej annat än rå säng. Så småningom skiljde man ton från ton, tonföljder odlades såsom tonföljder, och därmed uppstod en från språket avskild tonkonst. »Man brauchte die gewohnten Accente der Leidenschaft nur etwas mehr zu erheben, zu ordnen, zu moduliren, zu verstärken, und es ward eine Wundermusik aller Affekte, eine neue Zaubersprache der Empfindung.» 1772 upptager han frågan ånyo i sin »Ursprung der Sprache». Här står han ännu på samma ståndpunkt, men ju mera han frigör sig från Rousseaus inflytande, dess mera övergår han till musikprincipen.

De flesta av Tysklands större skalder och tänkare ställde sig på språkprincipens ståndpunkt. Den absoluta musiken, där ej textunderlag fanns, var för dem en styggelse, »vor dem eher zu warnen als Achtung zu predigen sei»¹. KLOPSTOCK kunde ej begripa, vad skönhet som dolde sig i den rena instrumentalmusiken och framför allt vad rika känslor den var i stånd att väcka². För Kant ägde endast den musik giltighet, som var förenad med ord (Kr. d. prakt. Vernunft). SULZER kan ej tåla musik utan ord. Av direkta stridsskrifter mot den rena instrumentalmusiken till förmån för den med ordet förenade må slutligen nämnas: WOLF, Was ist wahre Musik, Deutscher Merkur 1783; J. CHRISTOPH. GREILING, Populäre Abhandlungen aus dem Gebiete der praktischen Philosophie, 1797; J. P. A. SCHULZ, Gedanken über den Einfluss der Musik, 1790.

I England hade, som vi redan sett, språkprincipen ett väsentligt stöd i nationalisterna på konstens område. Till verklig teori blir frågan först med senare delen av århundradet. BROWN skrev 1763 och D. WEBB 1769 över poesi och musik, AVISON om det musikaliska uttrycket, JACOB HARRIS över konst, musik och lycksalighet. Harris hävdar mot de föregående mera musikens rätt, ehuru han ej vill bestrida språkets betydelse. MITFORD utger

¹ A. SCHERING, Zur Musikästhetik Kant's, Zeitschr. d. IMG XI, 169—175.

² O. FISCHER, Zum mus. Standpunkte des nord. Dichterkreises, Smlb. d. IMG V, 245—252. OSW. KOLLER, Klopstock als mus. Ästhetiker, 1889, s. 18.

1774 en essay över språkets harmoni, där musikens och språkets förhållande till varandra närmare dryftas. Om musiken och språket handla slutligen STEELE, *Essay towards establishing the melody and measure of speech*, 1776; BEATTIE, *Essay on poetry and music*, 1777; WALKER, *The melody of speaking*, 1787; ALISON, *Essays on the nature and principles of taste*, 1790.

Till Sverige kommo ideerna med Glucks operor, om än WELLANDER, vilken redan på 1770-talets början skrivit ett »tal om musique», som visat sig starkt påverkat av Rousseaus skrifter, får anses ha förberett marken åtminstone i Stockholm¹. Glucks Orpheus uppfördes redan 1773, sedan följde Iphigenie i Auliden 1778, Alceste 1781, Iphigenie i Tauriden 1783 och Armide 1787². Således inom en tid av 14 år hade man blivit bekant med mästarrens 5 förnämsta operor. Först med Iphigenie i Auliden begynte man dock reflektera över de åsikter, som företrädde i Glucks musik gent emot den italienska. År 1779 meddelar Stockholmsposten flera uppsatser i ämnet, däribland behandlande operor och svårigheten att i dessa erhålla överensstämmelse mellan poesien och musiken (»Om Gluck och om operan»: 3 juli; »Om musik»: 14, 15 och 17 sept.). På 1780- och 1790-talen omtalar KELLGREN flere gånger sin ställning till musik och diktkonst. I hans Wellanderminnesteckning heter det (Saml. skr. III, 150): »Männe väl är nödvändigt att för er bevisa den nära släktskap, som skaldekunsten och musiken med varandra äga? och att de än i dag gå med nöje att förenas? Man har sagt, att poesien är själens musik; man kan ock säga, att musiken är poesiens skaldespråk. Utan stöd av musiken är skaldens språk mindre rörande: utan skaldekunstens hjälp musikens uttryck mera vacklande. Också såg man dem i deras första ungdom, i deras fosterbygd Grekland, nästan aldrig åtskiljda. Detta lands språk var bildat av dem båda, och skaldens sång var ej då ett namn. I en olycklig stund hava de brutit denna förening» (s. 148 f.). ATTERBOM citerar i sin Bellmanbiografi följande yttrande av Kellgren om Bellman som skald och musiker, där återigen de båda syskonkonsternas nära samband betonas³: »Aldrig ännu voro skaldekunst och tonkonst mera systerligt förenta; det är icke vers, som äro

¹ LEVERTIN, Wellander s. 155—160.

² DAHLGREN, Stockholms theatrar.

³ Sv. Ak. Handl. bd XXV, s. 157 f.

gjorda till denna musik, icke musik, som är satt till denna vers; de hava så iklätt sig varandras behag, så sammansmält till en skönhet, att man föga kan se, vilken mest skulle sakna den andra för sin fullkomlighet: versen att rätt fattas; eller musiken, att rätt höras».

Kellgrens ideal tyckes således vara en förening av dikt och musik, där ingen konst vill göra sig gällande på den andras bekostnad. Dock synes det, som om hans yttranden mera riktade sig mot musikens övergrepp än diktkonstens, och huvudsakligen gällde en straffpredikan över den italienska musiken. Också hävdas bestämt diktkonstens förstfödslo rätt och musikens tjänande ställning, i yttranden sådana som följande i Wellanderbiografien: »Man gissade ej än, eller rättare, man hade glömt, att en musik kunde givas för hjärtat och själen. Men Gluck har uppstått, denna musik är återfunnen, och skalden insatt i sin förstfödslo rätt: den, att skapa och dana det verk, som musiken förädlar, dansen växlar, och målningen pryder» (Saml. skr. III, 145).

Mot slutet av århundradet begynner med romantikens inbrott en ny anda att göra sig gällande, och mot 1700-talets hela förståndsriktning sättes nu känslan. Därmed kom också musiken såsom direkt vädjande till känslan att sättas i förgrunden av alla konsterna. Först med romantikens upplösning framemot 1850-talet återupptogs på allvar språkteorien.

De förnämsta tyska skrifterna i frågan äro nu: JACOB GRIMM, Ursprung der Sprache, 1851; LOUIS KÖHLER, Melodie der Sprache, 1853; L. MERKEL, Physiologie des menschlichen Stimm- und Sprachorgans, 1857; G. GERVINUS, Händel und Shakespeare, 1868; J. H. v. KIRCHMANN, Ästhetik auf realistischer Grundlage, 1868. Grimm uttalar sin åsikt om sången i följande ord:

Aus betonter gemessener Recitation der Worte entsprangen Gesang und Lied, aus dem Lied die andere Dichtkunst, aus dem Gesang durch gesteigerte Abstraction alle übrige Musik, die, nach aufgegebenem Wort, geflügelt in solche Höhe schwimmt, dass ihr kein Gedanke sicher folgen kann . . . Viel eher dürfte die Musik ein Sublimat der Sprache heissen als die Sprache ein Niederschlag der Musik».

Köhler begagnar sig av teorien för att få konstsången så naturlig som möjligt. Han går t. o. m. så långt, att han efter alla språkets regler vill »göra» en melodi och väljer för detta ändamål Goethes »Kennst du das Land» som text. Att hans musik

ej kan mäta sig med Beethovens, Schuberts eller Schumanns över samma text torde vara mindre svårbegripligt, likaså att här och där musikaliska omöjligheter och förvridna tonföljder förekomma. Merkel experimenterar med enskilda ord och ger exempel på, huru olika affekter förorsaka olika språkliga melodifall. Han rättar recitativ hos Bach, vilka borde ha varit språkmelodiskt annorlunda. Gervinus utgår från Rousseaus teori om efterbildandet och tager musikens historia till hjälp för att rätt bevisa sin mening. Såväl estetiken och filosofien som musikhistorien skall bevisa, att musiken alltid varit och alltid kommer att förbliva en konst, som utan språket ej kan existera. En av de mest typiska svenska representanterna för teorien i alla dess överdrifter är **ABR. MANKELL**: *Om sann o. falsk deklamation*, Örebro 1862.

I Frankrike yttrar sig **VICTOR COUSIN** 1855 i sin bok »Du vrai, du beau et du bien» om de sköna konsterna, till förmån för språket. Han erkänner visserligen musiken såsom den av alla konsterna »utan gensägelse mest gripande, den djupaste, den innerligaste av alla», men den uttrycksfullaste av alla konster är dock poesien. Poesien har *ordet* till instrument; poesien giver åt ordet den form, som den behöver och förändligar det för att kunna ge uttryck åt det idealiskt sköna, den förlämnar åt ordet rytmisk kraft och rytmens välbehag... Poesien nöjer sig icke med att ge uttryck åt allt, den uttrycker tillika vad som är oåtkomligt för varje annan konst, nämligen *tanken*, frigjord från sinnesintryck.... Det är fåfängt att bedja arkitekten, skulptören, målaren, ja själva musikern att på det sättet i ett enda tag frambesvärja alla andens och naturens makter. De kunna det icke, och med det samma erkänna de, att *ord och musik* äro det högsta, konstens höjdpunkt»¹.

Såsom en av huvudrepresentanterna för språkteorien står den store engelske filosofen **HERBERT SPENCER**. År 1857 utkom i *Frasers Magazine* »The origin and function of music». Året därpå upptogs uppsatsen i »Essays: scientific, political and speculative»². En avslutande liten uppsats utgav han 1890 i *Mind* (s. 449—468): »The origin of music»³.

Spencer utgår ifrån det emfatiskt höjda talet. Varje känsla sätter muskelsystemet i verksamhet. Ju större rörelsen är, desto starkare är stämningvningen och desto större den resonans rösten erhåller samt vidsträcktare avvikelser i höjd och djup från talets

¹ Efter medd. av prof. FR. WULFF.

² Svensk övers. i SPENCER, *Valda uppsatser*, Sthm 1888.

³ Se även **HERBERT SPENCERS** »Facts and comments» med uppsatserna: *The origin of music* och *Developed music*.

medelnivå. Med ett ord talet övergår i sång. Sången har därför i motsats till talet en resonantare stämning, använder högre och djupare toner, vidare intervaller samt besitter större föränderlighet i tonhöjd. I likhet med flere av föregångarna inom teorien vill Spencer, att en talare skall studera musiken och medvetet inlägga musikaliskt tonfall i sin röst för att verka på åhörarna. Han tager ett exempel: En jesuitpredikant, som inlade melodiskt tonfall i sin röst, kunde förmå alla sina åhörare att fälla tårar av rörelse, ehuru innehållet i talet var föga övertygande. Vokalmusiken är sålunda, och därmed all musik, ingenting annat än en förstärkning, systematisering, kort och gott en idealisering av det lidelsefulla talets naturliga språk. I sin slutuppsats söker Spencer vetenskapligt bevisa sin teori och slutar sedan med följande bestämda uttalande: »The origin of music, as the developed language of emotion, seems to be no longer an inference but imply a description of the fact».

Bekämparna av språkteorien äro att söka bland musikteoriens representanter. Såsom alltid i en strid om åsikter går man till överdrifter och så ej minst här. Den Spencerska bevisföringen såväl som hela teorien har fått sin grundligaste, mest ingående och sakligaste kritik av professor C. STUMPF dels i hans uppsats *Musikpsychologie in England*, *Vierteljahrsschr. f. Musikw.* 1885, dels i hans recension av Minduppsatsen i *Zeitschr. f. Psych. u. Phys. d. Sinnesorg.* 1890. I den första uppsatsen säger han rörande språkhistorien: »Sie ist psychologisch so evident falsch wie nur irgend etwas. Sie scheitert, von allem anderen abgesehen, unrettbar an der principiellen Verschiedenheit musikalischer und sprachlicher Intervalle, oder, dass wir uns correcter ausdrücken: an der Verschiedenheit der Intervalle von den sprachlichen Tonveränderungen. Denn Intervalle im musikalischen Sinne giebt es eben in der Sprache nicht, oder nur zufällig und gelegentlich»¹.

Frågan om en »deklamationsmusik» vilande på en språklig grundval är ej tillfredsställande besvarad ännu. Den musikaliska konstform, som står språket närmast, är recitativet sådant det föreligger dels inom (katolska) kyrkan dels inom operan och oratoriet.

¹ En annan kritik av Spencers teori av E. NEWMAN: *H. Spencer as musician*, *Zeitschr. d. IMG* IV, 242—250.

Kunna dessa recitativ följas tillbaka till naturfolken, och kan det med vetenskaplig säkerhet bevisas, att inom den primitiva konsten självständiga recitativiska former uppkommit spontant, utan inverkan från kulturmusiken? Dessa frågor ha i allmänhet av musikteoriens män samstämmigt förnekats, under det att språkteoriens förkämpar lika samstämmigt ha svarat jakande. WALLASCHKE, som måhända mera än någon annan musikpsycholog utgått från naturfolkens egen musik ställer sig bestämt avvisande gentemot hela språkteorien, och jag tillåter mig att här anföra hans yttrande in extenso:

»We find even in the most primitive state of culture a sort of recitative, side by side both with a kind of music, in which the rhythm alone plays a leading part, and with songs, the words of which are perfectly meaningless or at least cannot be understood by the tribe in question. In such circumstances it is obviously impossible for the musical modulations to have taken rise from the spoken modulations, since there is no genuine speech in the case at all. Among savages, primitive vocal music reveals in many cases no connection with language, but is simply a succession of musical sounds sung by the voice. The recitative is a secondary form of poetical speech, the structure of which is influenced by music already invented, but it is by no means the original type of music. It is only made possible in stages where speech is so far advanced as to allow of connected sentences or stories» (Prim. mus. s. 251).

Så bestämt här än uttalas en förkastelsedom över all ursprunglig musik på språkgrundval, kan jag dock ej finna, trots det övermåttan rika bevismaterial, som stått Wallaschek till buds, att han i alla punkter har rätt. Att sätta språkmusiken helt utom räkningen synes mig omöjligt.

Vad som i hela striden om språkteorien är det viktigaste momentet är recitativets betydelse. Men den definition man givit av recitativet har ej varit lika vid på båda hållen, och följaktligen ha resultaten därigenom blivit rakt motsatta. I min bok »Om språket och musiken» har jag försökt bestämma recitativets grundkaraktär till förefintligheten av en medelton (*tonus currens*) med höjningar eller sänkningar över eller under denna i början eller slutet av melodien; dessutom ett ringa tonavstånd mellan högsta och lägsta tonen och små intervaller (tetrakordet med omfång av en ren kvart). Som mina exempel (s. 5—12) i ovannämnda arbete kunna visa, äro sådana recitativ mycket vanliga hos naturfolken. Av 1,000 melodier, vilka jag ur tryckta

arbeten om primitiva folkslag utanför Europa (Asiens, Afrikas och Amerikas äldre kulturfolk äro ej medräknade) sammanbragt, kunna med säkerhet 400 föras tillbaka till detta tetrakordrecitativ med bestämd tonus currens, fastän texten ej får anses stå högt eller vara mera utvecklad än vanligt hos primitiva sånger. Att alla dessa recitativ äro en följd av högre reflektion måste också förnekas. Det resultat jag därför kommit till, efter ett sorgfälligt genomgående av den etnografiska litteraturen, är, att en primitiv språkmusik är intill 40 % förefintlig bland naturfolkens sånger, och att dessa språksånger ej kunna förklaras ur annat än en bestämd inverkan från det högtidligt talade språket.

Några vittgående följder för *all* primitiv musik kan detta naturligtvis ej ha. Språkteorien hjälper oss lika litet som de andra teorierna att ensam förklara allt, och vad jag här betonat är blott språkteoriens *nödvändighet* till förklaringen av den primitiva sången. Mot de 40 % för teorien stå dock 60 % mot, vilka ej låta härleda sig därur. Likaså återstår en viktig punkt rörande de 40 % språkmelodierna. Därför att språkteorien är en väsentlig faktor följer ej, att det är den *enda*, ja, ej ens, att den är den *äldsta* inom gruppen. Endast förekomsten av ett slags språkrecitativ, som ej är resultatet av reflektion eller teori, får anses som avgjord.

Musikteoriens förkämpar lämna i allmänhet ur räkningen kulturfolkets recitativ såsom helt och hållet vilande på reflektion och teori. Även här torde en ensidighet föreligga. Att helt och hållet genom litterär överföring förklara likheten i de recitativiska principerna mellan kulturfolken, låter sig ej göra, då folkens äldsta recitativ kunna följas så utomordentligt långt tillbaka i historien. Jag hänvisar blott till min framställning av kinesernas, indernas, arabernas, grekernas och romarnes samt judarnes och kristna kyrkans recitativ i min nyss nämnda bok, alla av synnerligen primitiv och språklig art.

Gå vi till folksången hos europeiska folk, finnas många exempel på uråldriga recitativ, vilka ej låta föra sig tillbaka till kulturrecitativet. De bästa exemplen äro att finna bland barnvisor, vallvisor, kedjerim, räknerim m. fl.¹

¹ Se Språket och musiken s. 35--42. Med tillämpning på Färöarnas musik se HJ. THUREN, Folkesången paa Færøerne s. 178—193. Jfr även O.

Det har legat i sakens natur, att vid språkteorien musiken fått en utförligare behandling, då ju hela teorien går ut på att förklara musikens uppkomst ur en konst, vilken mer eller mindre antages som redan färdig. Något om diktkonstens ursprung har således teorien ej att giva. Naturligtvis kan tonkonstens begynnelse sättas olika långt tillbaka i språkets utveckling, och vi få då föra de längst tillbakagripande övergångsformerna till nästa teori. Som vi redan påpekat, anslöto sig romantikerna ej sällan till sådana mellanformer.

Emellertid lämna oss de flesta av språkteoriens män i tvivel om språkets förhållande till poesien, samt huruvida musikens ursprung skall sättas *efter* det färdigbildade språket, men *före* poesien. Skulle detta senare vara fallet, måste en noggrann definition av poesien göras, som skiljer den från språket såsom blott och bart meddelelsemedel. Redan Villoteau gör ett försök i den riktningen, då han skiljer på artikulationerna såsom uttryck för ideer och inflektionerna såsom uttryck för känslor, men strax efter nämner han, att de ej låta skilja sig från varandra, då inga ideer finnas, som ej samtidigt äro beledsagade av känslor, och följaktligen är tankens språk oskiljaktigt från känslans. Skall känslans språk vara liktydigt med poesi, tyckes således poesien som konst vara att sätta lika tidigt som det talade språket. Grosse definierar poesi som språkligt uttryck för yttre och inre händelser i estetiskt verksam form till estetiskt ändamål (s. 223). Diktaren vill ej väcka handlingar till liv utan känslor och ingenting annat än känslor: »Alle Poesie kommt aus dem Gefühle und geht zu dem Gefühle. Darin liegt das Geheimniss ihres Schaffens und Wirkens» (s. 224). Poesi tyckes i alla fall här rätt mycket sammanfalla med Villoteaus inflektioner. Grosse behandlar sedan poesiens tre arter, lyrik, epik och dramatik, och kritiserar Spencers uppfattning, att dessa hos naturfolken skulle vara odifferentierade. Frånsett övergångsformer existera emellertid alla tre redan på det primitivaste stadiet såsom skilda, och frågan blir då, vilken som är äldst av dem. Därom säger Grosse:

FLEISCHER, Ein Kapitel vergleichender Musikwissenschaft (1899), Smlb. d. IMG I, 1 ff., och samme förf. Zur vergleichenden Liedforschung (1902) Smlb. III, 185 ff. — Det bl. a. inom språkforskningen ofta förekommande fixerandet av ordaccenter, uppläsandet av berättelser m. m. i noter har naturligtvis ej med språkteorien att skaffa.

»Kein Stoff liegt dem Menschen so nahe als sein eigenes Gefühl, deshalb ist die Lyrik die natürlichste Form der Poesie; und kein Ausdruck liegt ihm so nahe als die Sprache, deshalb ist die Lyrik die natürlichste Form der Kunst» (s. 225). Nu uppstår ånyo den gamla frågan om lyrikens uppkomst, som jag skulle vilja formulera så: Har känslopoesien (lyriken) kunnat uppstå utan samband med tonkonsten? Språkteoriens män ha kort och gott besvarat frågan jakande, under det musikteoriens förespråkare besvara den nekande.

Innan vi upptaga till behandling vårt svar på frågan, må vi nödvändigtvis få en närmare inblick i tonkonstens och diktkonstens förhållande till varandra, och vi övergå därför till nästa princip.

5. Musikprincipen.

Vi ha redan i det föregående betonat, att musikprincipens målsmän äro att finna bland förkämparna för en universell konst, där känslouttrycket är huvudsaken. I de tider, då lyriken inom diktningen stått högt, har alltid det musikaliska elementet inom konsten varit starkt betonat.

Såsom huvudman för principen står under förra delen av 18:de århundradet RAMEAU. Musiken är enligt honom en fri och obunden konst följande harmoniska lagar. Diktkonstens hjälp behöver hon ej för att erhålla det rätta uttrycket. Hon säger själv vida tydligare och fylligare än allt språk, vad känslan vill ha uttryckt. Ju mer tonkonsten får intaga en tjänande ställning under diktkonsten, såsom i deklamationen och recitativet, dess mera förlorar hon i ursprunglig uttrycksfullhet, och dess ofullkomligare blir hennes tolkande av känslorna.

Denna Rameaus åsikt fick en försvarare i J. B. DUBOS, som tager harmoniprincipen med i sin förklaring över musikens ursprung¹. 1765 uppträdde CHASTELLUX för principen i »Essai sur l'union de la poésie et de la musique»². Ju mera musikaliskt ett språk är, dess mindre förmår det i musikaliskt hänseende, då det ju redan erkänner sig äga, vad musiken vill förhjälpa

¹ *Réflexions critiques sur la poésie et la peinture*, Paris 1719.

² Jfr STUMPF, *Musikpsychologie in England*, s. 268 f.

det till att erhålla. CHABANON AÎNÉ utger 1779 och 1785 två böcker i samma ämne: *Observations sur la musique* och *De la musique*. Han invänder här mot språkprincipen, något som sedan ständigt återkommer i alla motbevis, att språket ej har fast bestämda intervaller, musiken är följaktligen ingen efterbildning, och alltså är språkstudiet för musikern onödigt. Recitativet har ej föregått musiken, utan är en senare produkt av musikalisk bildning. I början på nästa århundrade erhöll Villoteau en motståndare i G. M. RAYMOND, som 1811 utgav ett »Lettre à M. Villoteau». Argumenten mot språkteorien äro här ungefär desamma.

En tysk representant för musikprincipen är WILHELM HEINSE. Han står mitt uppe i den musikaliska striden för och mot Gluck. Mot denne mästare hävdar han italienarna, mot vokalmusikens representanter, vilka kallat den absoluta instrumentalmusiken »lindanseri av toner» (REINHOLD), sätter han Haydns symfonier, mot nationalisterna konstens allmängiltighet. Tonkonsten skall ej väcka hos oss bestämda känslor utan obestämda, känslan i dess största allmänhet. Heinse talar om den högre stämningsmusiken, som utgör instrumentalmusikens väsen: »Der Jubelton bei gewissen Momenten übertrifft alle andere Sprache. So lässt sich das innere Gefühl bei andern Thaten, das Wallen des Herzens, die hohe Fluth in Adern und Lebensgeistern durch nichts besser ausdrücken . . . Der heilige Augustinus hält blosse Töne des Entzückens ohne Worte für die beste Sprache gegen Gott»¹. Heinse kämpar energiskt mot de språkprincipens män, som kallat instrumentalmusiken rent av en prostitution. De olidliga fjättrar musiken genom sitt beroende av språket fått, kan han ej tåla, och endast den italienska operan kan rädda oss undan tvånget och återge åt tonkonsten frihet: »Der Vorzug der guten italienischen Musik besteht in dem edlen leichten Gang der Melodie, dem Ebenmass ihrer Perioden, der Klarheit, Reinheit passender mannigfaltiger Harmonie, und überhaupt der schönen Proportion des Ganzen» (V, 249). Den raska handlingen, som ej har tillräckligt lyriska vilopunkter, förkastar han, och vill ej veta av, att arian drages in i handlingen. Till och med den italienska koloraturarian finner i honom en försva-

¹ Sämmtl. Werke (1903) V, 243.

rare. I arian står handlingen stilla, och därför kan tillfälle givas struparna att fullkomligt efter deras natur visa hela sin makt och fulla rikedom (V, 315 f.). Handlingen skall därför vara möjligast enkel, så att tillfälle kan givas att få fram viloelementen. Gluck har gått alldeles för långt i sina eftergifter för texten. Gluck har orätt, då han säger, att diktningen skall vara teckningen och musiken blott kolorit, ljus och skuggor (V, 314). Gluck har gått alldeles för häftigt tillväga vid skapandet av sin nya operaform.

Slutligen behandlar Heinse frågan om språkets och musikens ursprung. Han avvisar en musik, som uppstått ur språket: »Die gewöhnliche Aussprache scheint eher ein Überbleibsel, ein Ruin (sic), ein Aschenhäufchen von der Melodie, als deren Wurzel oder Quelle zu sein» (V, 237 f.). Sedan betonas direkt musiken som språkets ursprung: »Die Sylben und Wörter der Sprache sind wahrscheinlich erst nach blossen Tönen entstanden und erfunden worden; und so scheint auch der Vers seinen Ursprung der Melodie zu verdanken zu haben» (V, 358). Slutligen nämner han, att musikens ursprung är att söka i hjärtat, ej i uttalet. Tonkonstnären kan ej som målaren efterbilda någon modell. Han är därför mer skapande än någon annan konstnär¹.

Om språkteoriens män ansågo sig som segrare i och med den Gluckska operans fullständiga genombrott, kunde anhängarna av musikteorien peka på Mozart såsom den italienska operans fullkomnare och på instrumentalmusikens självständighetsförklaring med Haydn, Mozart och Beethoven. Det gick ej längre an att förklara den rena instrumentalmusiken som en prostitution.

Heinse är ej den ende tyske skald under 1700-talet, som betonar musiken som fri konst. Även GERSTENBERG framhäver tonkonstens betydelse och uttalar gent emot Klopstock och dem, som ej erkände annat än vokalmusiken, att tonkonstens framtid just låg inom instrumentalmusikens område². Såsom primär konst, vilken diktkonsten hade att efterbilda, upphäves musiken genom romantikens förste typiske representant: W. H. WACKENRODER. Denne diktare ställer *musiken* och *religionen* såsom de båda uräldsta makterna, vilka ur sig alstrat konsten både som diktkonst,

¹ Se HUGO GOLDSCHMIDT, Wilhelm Heinse als Musikästhetiker. Riemann-Festschrift 1909.

² O. FISCHER, Zum mus. Standpunkte des nord. Dichterkreises, Smlb. d. IMG V, 251.

dans och musik. Wis andra uppsats »Die Wunder der Tonkunst» behandlar musikens betydelse för känslolivet. Men ej vokalmusiken, utan den reela instrumentalmusiken utgör tonkonstens innersta väsen. Slutligen behandlar han samma ämne i sina »Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders», 1797. Endast de fullstämmiga symfonierna kunna tjusa honom i all deras omedelbarhet. Han är så uteslutande den instrumentala musikens förkämpe, att han, i motsats till Heinse, råkar i fullständig förlägenhet, när han skall tala om operan. Endast mellanaktsmusiken vill han då yttra sig om. Wackenroder erkänner således tonkonsten såsom det första, men när han sedan skall utreda denna konsts ursprung, griper han till den rytmiska teorien: »Wahrlich, so oft ich Tanzmusik höre, fällt es mir in den Sinn, dass diese Art der Musik offenbar die bedeutendste und bestimmteste Sprache führt, und dass sie notwendig die eigentliche, die älteste und ursprünglichste Musik sein muss». J. GREGOR¹, som citerat detta ställe, tillägger: »Es ist höchst beachtungswert, wie diese Meinung im Verlaufe der Romantik immer wieder auftaucht».

TIECK upptager Wackenroders åsikter om musiken och vill i sitt betonande av instrumentalmusikens rätt till och med gå så långt, att han anser det möjligt att utan förändring av uttrycket ersätta solosången i en vokal komposition med ett soloinstrument, fiol eller horn.

E. T. A. HOFFMANN blir hela romantiska skolans typiske diktarmusiker, förenande i sig alla konsterna till en enda all-konst. Hans ställning till musiken och diktkonsten framträder särskilt tydligt i hans musikkritiska uppsatser, av vilka de flesta tillhöra 1800-talets andra decennium². Framförallt är det Beethovens symfonier och kammarmusikverk, vilka i honom ha en både beundrande och djupt tänkande bedömare. Rörande Beethovens instrumentalmusik heter det (s. 86): »Sollte, wenn von der Musik als einer selbständigen Kunst die Rede ist, nicht immer nur die Instrumentalmusik gemeint sein, welche jede Hilfe, jede Beimischung einer andern Kunst (der Poesie) verschmähend, das eigen-

¹ Die deutsche Romantik aus den Beziehungen von Musik u. Dichtung, Smib. d. IMG X, 526.

² EDG. ISTEEL, E. T. A. Hoffmanns musikalische Schriften, Stuttg. 1906.

tümliche, nur in ihr zu erkennende Wesen dieser Kunst rein ausspricht? — Sie ist die romantischste aller Künste, beinahe möchte man sagen, allein echt romantisch, denn nur das Unendliche ist ihr Vorwurf». Om Beethovens föregångare heter det (s. 88): »Haydn fasst das Menschliche im musikalischen Leben romantisch auf. — Mozart nimmt mehr das Übermenschliche, das Wunderbare, welches im innern Geiste wohnt, in Anspruch,» och slutligen om Beethoven: »Er ist daher ein rein romantischer Komponist.»

Från Hoffmann utgår den första eggelsen till verklig musikkritik, och på den grund, som han i andra decenniet lade, bygga C. M. v. WEBER, L. SPOHR och R. SCHUMANN och till sist R. WAGNER¹.

En av våra senare estetiker har uttalat romantikens vidare musikuppfattning i följande sats, där även *vokalmusiken* får sin förklaring i musiken utan text: »Musik ohne Worte ist die reinste und ursprünglichste nicht bloss als Instrumentalmusik, sondern auch im Gesang»².

Med ATTERBOM når romantikernas musikuppfattning även Sverige. Redan vid den romantiska stridens början upptages musiken, i det att de två skalderna VALERIUS och BELLMAN ställas mot varandra. Den franska stilens målsmän hävdade dikt-konstens förståndsmässighet, och musiken såsom en andrahandskonst, fosforisterna däremot betonade diktkonstens känslomoment, och musiken som det första. Bellman, diktarmusikern, blir idealet för de senare, och Atterbom den ivrige försvararen för musikens rätt. I sin karaktäristik av Valerius och Bellman framhäver Atterbom Bellmans diktning såsom »en melodisk njutning av det närvarande livet» och betonar starkt den stora betydelsen för stämningen, härmningarna av musikinstrumenten i Bellmansdikter ha. (Se A:s uppsats »Om Bellman och Valerius» i Phosphorus 1812 s. 49—69.) De dikt- och musikorgan, som i denna strid stå direkt mot varandra, äro ÅHLSTRÖMS »Skaldestycken satta i

¹ G. ADLER talar i sin Wagnerbiografi (1904) om »die Fortwirkung von Ideen Wackenroders in der Kunstlehre der musikalischen Spätromantik, in der Kunstlehre Rich. Wagners».

² Över romantiken och musiken se vidare följande källor: GEORG BRANDES, Hovedströmninger: Den romantiske Skole i Tyskland (Wackenroder; Forhold til det Musikalske och Musiken), Saml. Skr. IV, 186—308. H. EHRLICH, Musik-Ästhetik, 1882, s. 9—34.

musik» och ATTERBOMS »Poetisk kalender». I dikten Allegro och Adagio talar Atterbom med äkta romantisk uppfattning om musikens ursprung: »Innan själen tvangs från himlen falla, var musik det språk hon talte där». Med RICHARD WAGNERS banbrytande verk »Oper und Drama», Zürich 1851, får musikprincipen en sista grundlig utredning. Wagners åsikt innebär lika litet här som i allt annat en revolution med nedbrytande av allt gammalt. Han endast framhäver fullt konsekvent hela den romantiska skolans ideal: ett allkonstverk, där diktkonst, musik, dans och scenisk konst förenas i ett — och varför? Därför att konsterna i begynnelsen, då de elementära verkningarna ännu voro levande, voro förenade till ett. Konsternas splittring innebär en degeneration, som först kan hävas, då en fullständig återställelse till ursprunglig enhet är uppnådd. Att man med sådana konstnärliga principer först måste sträva efter klarhet om konsternas ursprung och primärkonsten är självskrivet, och Wagner upptager på allvar frågan till besvarande i ovannämnda arbete. författat vid en tidpunkt, då han stod på höjdpunkten av skaparkraft så i konstnärligt som filosofiskt hänseende.

Om Wagner får betraktas som en av huvudrepresentanterna för musikprincipen, så kan dock ej förnekas, att han, i motsats till så många andra av forskarna inom primitiv konst, låter *alla* principerna medverka; detta gäller såväl evolutions- som rytm-principen. Såsom ivrig förkämpe för diktens rätt vid musikdramat förfaller han aldrig till den ensidigheten att förneka språkprincipens berättigande och stora betydelse.

Han jämför djurens och människornas ljudyttringar med varandra och finner stor överstämmelse dem emellan. När som helst kunna vi övertyga oss härom, om vi borttaga konsonanterna och låta vokalerna ensamt klinga:

»In diesen Vokalen, wenn wir sie uns von den Konsonanten entkleidet denken, und in ihnen allein den mannigfaltigen und gesteigerten Wechsel innerer Gefühle nach ihrem verschiedenartigen, schmerzlichen oder freudvollen Inhalte, kundgegeben vorstellen, erhalten wir ein Bild von der ersten Empfindungssprache der Menschen, in der sich das erregte und gesteigerte Gefühl gewiss nur in einer Fügung tönender Ausdrucks-laute mittheilen konnte, die ganz von selbst als Melodie sich darstellen musste. Diese Melodie, welche von entsprechenden Leibesgebärden in einer Weise begleitet wurde, dass die selbst gleichzeitig wiederum nur als der entsprechende innere Ausdruck einer äusseren Kundgebung durch die Gebärde erschien, und desshalb

auch von der wechselnden Bewegung dieser Gebärde ihr zeitliches Maass — im Rhythmus — der Art entnahm, dass sie es dieser wieder als melodisch gerechtfertigtes Maass für ihre eigene Kundgebung zuführte, diese rhythmische Melodie, die wir, in Betracht der unendlich grösseren Vielseitigkeit des menschlichen Empfindungsvermögens gegenüber dem der Thiere, und namentlich auch desshalb, weil sie eben in der — keinem Tiere zu Gebote stehenden — Wechselwirkung zwischen dem inneren Ausdrücke der Stimme und dem äusseren der Gebärde sich undenklich zu steigern vermag, — mit Unrecht nach ihrer Wirkung und Schönheit gering anschlagen würden, — diese Melodie war, ihrer Entstehung und Natur nach, von sich aus so maassgebend für den Wortvers, dass dieser in einem Grade aus ihr bedingt erscheint der ihn geradeweges ihr unterordnete, was uns heute noch aus der genauen Betrachtung jedes achten Volksliedes einleuchtet, in welchem wir den Wortvers deutlich aus der Melodie bedingt erkennen, und zwar so, dass er sich den ihr eigenthümlichsten Anordnungen, auch für den Sinn, oft vollkommen zu fügen hat. (Schriften IV, 91 f.)

Här behöves sålunda såväl djurets läten som rytmens betydelse till förklaring av språkets ursprung. I det följande talar han om den redan före språket färdiga *ur dansen* vunna melodien (s. 114). Slutligen hävdas bestämt musikens högre rang i följande ord: »Die Tonsprache ist Anfang und Ende der Wortsprache, wie das Gefühl Anfang und Ende des Verstandes, der Mythos Anfang und Ende der Geschichte, die Lyrik Anfang und Ende der Dichtkunst ist» (s. 91). Endast »med stor instinktiv försiktighet samt mycket långsamt avlägsnade sig detta språk från dess närande modersbröst, melodien, och dess mjölk, de tonande ljuden» (s. 93). »Die Wissenschaft hat uns den Organismus der Sprache aufgedeckt; aber was sie uns zeigte, war ein *abgestorbener* Organismus, den nur die höchste Dichternoth wieder zu beleben vermag, und zwar dadurch, dass sie die Wunden, die das anatomische Sezirmesser schnitt, dem Leibe der Sprache wieder schliesst, und ihm den Athem einhaucht, der ihn zur Selbstbewegung beseele. *Dieser Athem ist — die Musik*» (s. 127).

Vad som således för Wagner är A och O inom diktkonsten är dess förbindelse med musiken¹. Emellertid skulle väl också satsen kunna omvändas så, att *musikens* A och O är tonkonstens och diktkonstens förening, och ingen musiker har väl heller mera kunnat framhäva tonkonstens nära förbindelse

¹ »Vad som ej är värt att sjungas, är ej heller värt att diktas», säger Wagner rent ut.

med diktkonsten. GURNEY har en stor beundran för Wagners musik och hans bemödanden att komma det språkliga uttrycket så nära som möjligt i den musikaliska deklamationen, men han kan ej förstå, huru Wagner i alla fall rörande språkets och musikens förhållande till varandra alldeles vänder om saken, och låter musiken vara det första¹.

Wagner fortsätter vidare sin tankegång om språkets ursprung. Konsonanterna »träda till», för att vokalernas oändliga linje skall begränsas. Ur versrytmen uppstår stavrimmet och till sist slutrimmet. »Das Bezeichnendste der ältesten Lyrik ist Das, dass in ihr die Worte und der Vers aus dem Tone und der Melodie hervorgingen, wie sich die Leibesgebärde aus der allgemein hindeutenden und nur in öfterster Wiederholung verständlichen Tanzbewegungen zur gemesseneren, bestimmteren mimischen Gebärde verkürzte» (IV, 143). Wagner framhäver ständigt dansens och mimikens nära förbindelse med urkonstverket, och den närmaste konsekvensen därur blir naturligtvis, att också dramatiken föres tillbaka till den primitiva konsten.

Wagners tankar om lyrikens födelse ur musiken och dramas härledning ur en förening av båda ha fått sin närmare utveckling av FR. NIETZSCHE i hans första arbete »Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik» (1872). Det är närmast det grekiska dramas skapelse, som behandlas, men hans yttranden ha sin allmängiltighet för all primitiv konst. N. utgår från folkvisan:

»Melodien är alltså det första och allmänna, vilket därför också kan vara underkastat flere objektiveringar, i flere olika texter. Den är även i folkets naiva uppskattning den ojämförligt viktigare och nödvändigaste beståndsdel. Melodien föder ur sitt sköte dikten, och det ständigt åter på nytt; något annat vill icke folkvisans strofiska form påminna oss om, detta fenomen, som jag alltjämt betraktat med förvåning, tills jag slutligen fann denna förklaring . . . I folkvisans diktning se vi språket i den starkaste spänning för att efterbilda musiken. Därför börjar med Archilochos en ny poesiens värld, som i sin djupaste grund förnekar den homeriska. Härmed ha vi kännetecknat det enda möjliga förhållandet mellan poesi och musik, ord och ton: ordet, bilden, begreppet söker ett med musiken analogt uttryck och erfar nu på sig själv musikens makt. I denna mening kunna

¹ STUMPF, Musikpsych. in Engl. s. 275.

vi i det grekiska folkets språkhistoria skilja mellan två huvudströmningar, allt efter som språket efterbildade företeelsernas och bildernas värld eller musikens . . . Hela denna betraktelse håller fast vid, att lyriken är obetingat beroende av musikens anda, medan musiken själv i sin fullkomliga oinskränkthet icke behöver bilden eller begreppet, utan endast tål densamma jämte sig. Lyrikens dikt kan icke utsäga något som icke redan i sin oerhörda allmänlighet och allmängiltighet fanns i den musik, som nödgade honom till bildspråk» (s. 42—46 sv. uppl. — Jfr motsv. hos Wagner: *Oper u. Drama*, *Schriften* IV, 144).

Ännu ljuder romantismens hela musikdyrkan oss till mötes från Frankrike i ÉMILE MONTÉGUTS uppsats, *La musique*: »Musiken är liksom religionen, mystisk beslöjad, fördold i dunkel. Dess hemligheter och principer äro icke åtkomliga för andra ögon än de invigdas. Och ändå kunna alla människor, utan skillnad till samhällsställning, nationalitet, hembygd, uppfostran, ja utan avseende på dygd och sedlighet, få del av dess välgärningar. Herren ville, att det skulle finnas en del, i varje människa, som skulle vara verksam oberoende av hennes egen vilja, och som finge bliva hennes andliga besittning, utan att hennes självbestämmande förmåga behövde betungas för den saken»¹. — Musiken får här samma undantagsställning som hos alla romantikerna; hon förbindes med religionen, och hennes ursprung sättes samman med det översinnliga; hon är universell, ej bunden av nationella skranker. Vad som för Cousin (se s. 36) utgjorde tonkonstens svaghet, nämligen hennes obestämdhet, brist på begreppsmässighet, blir för Montégut hennes styrka: det dunkla, omedvetna, beslöjade, det mystiska.

Frågan om musikens och språkets förhållande till varandra överföres på etnografiens område på 1890-talet med WALLASCHEK² och GROSSE³. Båda komma till ungefär samma resultat oberoende av varandra (arbetena trycktes samtidigt): I den primitiva konsten är i allmänhet musiken det mest utvecklade och orden ofta meningslösa. Melodien vandrar i det närmaste oförändrad från ort till ort, under det texten såsom oväsentlig ständigt växlar. Dans och sång äro uteslutande en följd av ljud och rörelser utan ett bestämt textinnehåll. Till en del av danssångerna är texten utbildad och till sitt innehåll klar, men ofta är den oförstådd även av den sjungande. Sångerna inläras under dansen och kunna ej upprepas utan i samband härmed. Som resultatet av de många olika exemplen från olika länder, kommer Wallaschek till följande slutmening, som sammanfattas i två punkter (s. 174):

¹ Meddelande från prof. FR. WULFF.

² *Prim. mus.* Kap. 6: *Text and music* s. 170—186.

³ *Die Anfänge d. Kunst.* Kap. 9: *Die Poesie* s. 234—239.

1. På naturstadiet är vokalmusik på intet sätt en förening av poesi och musik. Tvärt om är vokalmusiken hos stammar med outvecklat språk ej förenad med något slags text alls. Vokalmusiken är alldeles oavhängig av varje annan konst.

2. Det är omöjligt, att musiken i alla de anförda fallen uppstått genom direkt imitation av den naturliga accenten från ett färdigt språk, ej heller kan melodien ensam vara tagen från ett utvecklat språk, ty i sådant fall skulle orden lånats samtidigt med musiken. Meningslösa ord tjäna blott att underlätta sångens framförande.

Han påpekar sedan den stora svårighet, som förefinnes hos naturfolk, att skapa en lång, sammanhängande berättelse eller ett fullständigt poem; man tar helt enkelt upp några allmänna händelser, sätter dessa samman i två eller tre strofer och repeterar dem åtskilliga gånger (s. 175).

GROSSE betonar, att lyriken på det lägsta kulturstadiet framför allt eger en musikalisk betydelse och först i andra hand en poetisk (s. 239). Texten består i flera fall av en rytmisk upprepning av en alldeles meningslös interjektion. Varje primitiv lyriker är samtidigt komponist, och följaktligen är varje primitiv sång ej blott ett poetiskt verk utan likasåväl ett musikaliskt. För diktaren må visserligen sångens ord ha en självständig betydelse; men för de övriga äro orden i de flesta fall blott bärare av en viss melodi (s. 237). Grosse tillbakavisar även, att poesiens utveckling börjar med epos. I verkligt primitiv poesi framträder eposet endast obetydligt (s. 239). Om dramats uppkomst heter det slutligen: Den sjungna dialogen blir till drama, så snart den beledsagas av mimiska rörelser; den mimiska dansen blir till drama, så snart den beledsagas av ord (s. 235).

Vi ha slutligen tydliga exempel på denna primitiva konst i lapparnas juoigosmelodier¹. Lappen sjunger gärna korta melodier, vilka ständigt upprepas, ibland hela timmar. Texten till sådana melodier avser en bestämd person, ett djur, en sak m. m. En sådan text är den kortast möjliga, ofta endast namnet på personen eller en betydelselös stavelse. Melodien blir sedan förknippad med detta bestämda föremål och återkommer som ett slags karaktärisering av personen. Härvid är alltid melodien huvudsaken. Den

¹ Se den grundliga undersökning, som ARMAS LAUNIS lämnat härom i sin bok *Lappische Juoigos-Melodien*, Helsingf. 1908.

enskilda melodien kan överföras på andra (gå från far till son) eller på en hel grupp (alla av samma yrke få samma melodi) och på så sätt kan ett verkligt »ledmotiv» uppstå. Skulle personen bege sig bort och efter lång tid återkomma, tilldelas honom ofta en ny melodi. En flicka kan få samma melodi som den yngling, som älskar henne. En ond människa kan få djävulens melodi. Kort och gott, melodien blir ett igenkänningsmedel lika väl som ett karaktäriseringsmedel. Orden äro härvid oväsentliga, under det att rytmen och melodien äro det viktigaste, ja utan all text tillräcklig att igenkännas och förstås. Fastslagna ord finnas nästan aldrig, likaså sättas de aldrig i regelrätt sångform. Genom stympningar och inflickande av fyllnadsord uppstår visserligen ett slags rytm, men den noggranna gestaltningen, särskilt med hänsyn till ordställningen, förblir en tillfällets sak och beror på den plats på vilken utfyllningsordet råkar komma. Är det ej meningslösa stavelser som *nun, lul, la, lo, vouv*, så är det lappska partiklar som *de, dal, dat, gol, maid* o. s. v. eller former av hjälpverbet »vara» (*læ, læi*). Då dessa ständigt inflickas mellan orden, försvåras i hög grad juoigos-textens tolkning.

Härav torde framgå, att de lappska juoigospelodierna följt samma lagar som den primitiva diktkonsten och tonkonsten i allmänhet, d. v. s. äga en skarpt utpräglad, fullt individualiserad melodi och en betydligt underordnad text, huvudsakligen bestående av upprepningar av ett fåtal ord och stavelser.

Ur en sådan text har sedan ett textligt innehåll så småningom arbetat sig fram, och en verklig poesi skapats.

Huru den primitiva musiken, varur diktkonsten skall ha vuxit fram, var beskaffad, därmed sysselsätta sig i allmänhet ej teoriens förkämpar, lika litet som föregående teoriers målsmän yttrade något om dikten, som tänktes som underlag för den primitiva musiken. Sedan emellertid samtidens förnämsta psykologer tagit sig an musikprincipen, så har även denna sida blivit föremål för en grundlig forskning. Man har härvid fäst sig vid den primitiva melodiers utseende.

Inom en melodi kunna huvudsakligen tvänne tonkombinationer äga rum, den ena, den *melodiska*, där toner med nära *grannskap* intill varandra företrädesvis användas, den andra, den *harmoniska*, där toner stående i harmonisk *förvantskap* med varandra ha

företräde. Den melodiska formen låter tonerna följa diatoniskt efter varandra i hel- eller halvtonssteg, den harmoniska i intervallavstånd på terser, kvarter, kvinter, sexter eller oktaver. Då såväl melodier med skarpt framträdande melodisk, som melodier med skarpt framträdande harmonisk form förekomma hos naturfolken, kunna de flesta primitiva sånger delas i två skilda grupper: den melodiska och den harmoniska. Av dessa två sammanfalla i allmänhet de förra med språkmelodien, och jag har därför i min bok »Språket och musiken» låtit dessa melodiers uppkomst förklaras ur språkprincipen såtillvida, att någon annan princip med större sannolikhet ej kan förebringas till förklaring av denna tydliga förkärlek för toner, som stå i varandras grannskap. Emellertid ha vi i det föregående påpekat att endast 40 % av naturfolkens melodier torde kunna föras tillbaka till språklig grundval. Det återstår då att förklara uppkomsten av de återstående 60 %. Så gott som alla dessa tillhöra den harmoniska gruppen, vilka således föredraga de toner, som stå i harmonisk förväntskap med varandra. De tonavstånd, som föredragas, äro terser och kvarter, ofta med tydlig förkärlek kombinerade med halvtonssteg (dca; deg; def).

För att sådana melodiers uppkomst skall kunna förstås, måste en förklaringsgrund förebringas, som förhjälper oss till att förstå, varför naturfolken visa en sådan övervägande förkärlek för dessa harmoniska intervaller. Forskningen rörande musikens ursprung har också sysselsatt sig härmed under mycket lång tid. Att närmare ingå på de olika teorierna härför vore här mindre på sin plats, då de mera vilja förklara den mångstämmiga musiken än den enstämmiga. Endast en översikt må göras.

Den enklaste förklaringsgrunden till naturfolkens förkärlek för terser, kvarter och kvinter skulle kunna sökas i bruket av musikinstrument med tydliga och lätt frambringbara övertoner, sådana såsom horninstrumenten. Alla primitiva folk ha dessa instrument och sätta så stort värde på dem, att de låta dem bli förda mest av hövdingar och konungar¹. Även de europeiska folken ha likaledes med stor förkärlek brukat dessa instrument, och många vokala melodier ha sådana di-

¹ Se WALLASCHEK, Prim. mus. s. 99—102; B. ANKERMANN, Die afrikanischen Musikinstrumente, Berlin, s. 39—47.

rekt att tacka för sin tillkomst. Nästan alla folk ha kohorn som instrument, de polynesiska en stor snäcka, afrikanerna en elefanttand, europeerna sina näverlurar, vilka alla utan svårighet kunna frambringa sådana övertoner som kvinter, kvarter och terser. Huru tidigt i utvecklingen just sådana horninstrument med naturtoner få sättas, visa oss bronsålderns lurar, vilka redan under bronsålderns blomstringstid hade nått en så hög fullkomning, att man måste antaga en mycket lång förutveckling. En direkt representant för denna efterbildningsteori synes R. HOHENEMSER vara. Han upptar frågan i sin uppsats »Über die Volksmusik in den deutschen Alpenländern» (Smlb. d. IMG XI, 388 f.) med en viss polemisk udd emot LUDW. RIEMANN och hans (STUMPFs) sammansmältningsprincip. (Se Riemanns svar ibid. 595 f.)

Det kan emellertid omöjligt vara tillräckligt att blott ur dessa instrument vilja härleda förkärleken för de harmoniska intervallerna. Det måste i medvetandet vara nedlagt en särskild känsla för sådana tonkombinationer, och HELMHOLTZ fann den i »klangförvantskapen» och »svävningarna»¹. Han framställer sin uppfattning så: två närliggande toner orsaka svävningar och göra därigenom förnimmelsen intermitterande, rå, oangenäm. Detta gäller även om två klangars övertoner (partialtoner), så att ju flera övertoner koincidera, dess konsonantare är klangen, ju flera åter som råka i svävningar, dess mer dissonant blir den. De koinciderande övertonerna utgöra således efter denna teori grunden för samklangen (s. 299—324). Samklangarna delas i tre grupper: absoluta (oktaver), fullkomliga (kvint och kvart), medelgoda (stor sext och ters).

Till denna teori om klangförvantskapen ansluter sig WUNDT², under det att STUMPF i stället talar om en *sammansmältning* av klangar³. Genom sitt skarpa betonande av naturfolken och

¹ Lehre v. d. Tonempfindungen (1862). Vad som här säges, gäller naturligtvis i första hand den flerstämmiga musiken, men har sin betydelse även för melodiens harmoniska intervaller. Se s. 425—469 (5:te uppl.).

² Grundzüge d. physiol. Psychologie II.

³ Mot såväl Wundt (Helmholtz) som Stumpf vänder sig TH. LIPPS. Han vill ersätta klangförvantskapen med en »Prinzip der Tonverwantschaft.» Då Helmholtz' och Wundts teorier äro ohållbara, enär de inga förklaringar äro i sig själva utan först tarva en förklaring, »so sehe ich einstweilen keinen anderen Weg der Erklärung als denjenigen, der von der Thatsache der einfacheren und weniger einfachen Schwingungsverhältnisse ausgeht. Dabei

och deras egen musik som utgångspunkt för forskningen, har Stumpf mer än någon av sina föregångare blivit skaparen av en tonpsykologi, som står i nära beröring med den etnografiskt-musikaliska forskningen. I våra dagar torde också Stumpfs sammansmältningsteori vara allmänt antagen och med exempel från naturfolken vederbörligen bestyrkt¹.

Oberoende av Stumpf har LUDVIG RIEMANN² genom en undersökning av naturfolkens stämning av sina instrument och deras melodier kommit till samma slutresultat. Han sammanfattar deras åsikter, sedan han jämfört dem med Stumpfs sammansmältningsgrader, i följande (s. 130 f.):

Samhörighetens kraft mellan tvänne toner löper i regel parallellt med sammansmältningsgraden: oktav, kvint, kvart, ters, sext, septima, tritonus, sekund och fjärdedelstoner. Hos följande folk framträda enskilda intervaller ur intervallföljden framför andra:

Kineserna: kvint, kvart före oktaven.

Inder, perser, arabier: kvint, kvart understundom före oktaven.

denke ich ... daran, dass die Schwingungsrhythmen oder regelmässigen Schwingungsfolgen, die in einfachen Verhältnissen stehen, eben damit ein Moment der Übereinstimmung oder Verwandtschaft eine, ob zwar nicht näher zu bestimmende, Übereinstimmung oder Verwandtschaft zwischen den psychophysischen Erregungsvorgängen entsprechen wird, die durch jene Schwingungsfolgen erzeugt werden und in den zugehörigen Tonempfindungen uns zum Bewusstsein kommen». Jfr LIPPS, *Psychologische Studien: Das Wesen der musikalischen Harmonie und Disharmonie* (1885); *Grundthatsachen des Seelenlebens* (1883); *Tonverwandtschaft und Tonverschmelzung*, *Zeitschr. f. Psych. u. Phys. d. S.*, Bd 19; *Zur Lehre von den Gefühlen*, *Zeitschr. f. Psych. u. Phys. d. S.*, Bd 8; *Grundlegung der Ästhetik* (1903), Kap. 1: *Anfangsgründe der Musikästhetik*. Se vidare P. MOOS, *Th. Lipps als Musikästhetiker*, *Bericht d. IMG. Kongr.* 1907 s. 87—111; *Die Ästhetik des Rhythmus bei Th. Lipps*, *Bericht d. IMG. Kongr.* 1909 s. 345—350.

¹ Då vi ej här kunna ingå på den närmare utredningen av Stumpfs sammansmältningsprincip, nöjer jag mig att hänvisa till följande arbeten av honom: *Tonpsychologie II* s. 127—218; *Geschichte des Konsonanzbegriffs*, *Abh. d. Bayr. Ak. d. Wiss. Cl. XXI*, Bd I; *Konsonanz und Dissonanz*, *Beitr. zur Akustik u. Musikwissensch.* I, 1898; *Neueres über Tonverschmelzung*, *Beitr.* II, 1898; *Die pseudo-aristotelischen Probleme über Musik*, *Abh. d. Berl. Ak.* 1896; *Differenztöne und Konsonanz*, *Beitr.* IV, 1909. Se i övrigt uppsatserna i *Beitr.* II—IV.

² *Über eigentümliche bei Natur- und orientalischen Kulturvölkern vorkommende Tonreihen und ihre Beziehungen zu den Gesetzen der Harmonie*, Essen 1899.

Bortre Indien: förkärlek för kvarter.

Oceaniens, Afrikas och Amerikas naturfolk: ters och sext före kvart; mindre ofta före oktav.

Härmed måste vi lämna de musikaliska teorier, som till dato framställts för att förklara musikprincipens berättigande. Man måste härvid, gent emot språkteoriens förfäktare, utgå ifrån ett uppkomstsätt för musiken, som ställde den oberoende av varje annan konst, och genom läran om tonernas inre förvantskapsförhållande och harmoniska samhörighet var det möjligt att komma till en verklig förklaringsgrund för det hos naturfolken ständigt återkommande användandet av harmoniska intervaller vid melodierna.

Om vi alltså med sammanställande av samtliga våra principer ville konstruera upp en sannolik utvecklingslinje för de tre konsterna musikens, dansens och diktkonstens ursprung, skulle den taga sig ut så här:

Ur det outvecklade ljudknippet (fonemet) och ropet (interjektionen) har den första sången, bestående av oavbrutet upprepade harmoniska intervaller, uppstått; rytmen har trätt till och givit melodien dess fasta form och ordnat tonerna i grupper; med denna rytmiska sång har så småningom dansen förknippats, vilken i sin tur för sin närmaste utveckling betingats av å ena sidan arbetet, å andra sidan leken (imitationen). Ur den av interjektionsmeningar bestående texten har ett visst innehåll så småningom uppstått, och den primitiva poesien avskiljts såsom lyrik. Ur den primitiva musiken, dansen och lyriken har dramat till sist framgått. Först då kulturen skridit ett gott stycke framåt har epiken följt. Med avseende på den primitiva musikens och diktens innehåll har kärlekssången och dansen ej saknat betydelse för konstens framåtskridande.

Slutligen vilja vi ej förglömna, att ännu en kraft kunnat påskynda konstens uppsving, nämligen de sociala förhållandena. Vi ha dock här ej velat närmare uppehålla oss vid denna princip, enär den varit viktigare för konstens *utveckling* än för konstens yttersta *ursprung*.

För den folklörhistiska vetenskapen kan frågan om konstens ursprung ej anses oviktig. Den hjälper oss att förklara flera

former av primitiv diktning, dans och musik, vilka äro gemensamma för stora grupper av folk, på samma gång den belyser konstgrenarnas inbördes förhållande till varandra. Särskilt kan musikprincipen hjälpa oss att förstå det även i Europas primitiva diktning i så eminent grad framträdande musikaliska draget.

Mången dunkel punkt rörande konstens ursprung kan slutligen även folkloristiken bidra till att lösa.

II.

DANS OCH MUSIK I SVENSK FOLKTRO.

Tvänne riktningar ha alltid stått emot varandra inom den folkloristiska forskningen, den ena den nationella, den andra den internationella. Den förra har i sägnerna, visorna och sagorna velat se det karaktäristiska för landet själv och sökt grundlynnnet samt nationalkaraktären ur folkets egna föreställningar. Den andra har däremot sökt det mellan folken gemensamma och i det funnit det allmänmänskliga, universella i folkens diktning. I våra dagar har måhända den internationella riktningen de ivrigaste förespråkarna, och den jämförande folkloristiken har väl heller aldrig stått så högt som just nu. Den nationella hade sina flesta anhängare för hundra år sedan.

Det torde ej kunna förnekas, att varje land har vissa grupper av folktro särskilt utbildade, och att givetvis ett samband förefinnes mellan ett lands natur och folkets föreställningsliv. Det var med tanke härpå, som GEIJER och AFZELIUS vid utgivandet av folkvisorna gjorde sina jämförelser mellan svenskarnas och de utländska folkens diktning. Med det ringa bevismaterialet följde självskrivet allt för hastiga slutledningar. Vi vilja här blott taga ett exempel från visan om »Bergkonungen» (GA 29), där det bl. a. yttras: »Att man i England och Danmark sjunger om en Havmand, när man i Sverige sjunger om en bergakung, är naturligt». Med ledning av detta yttrande säger sedan ARWIDSSON (n:r 141): »Den danska sången Agnete og Havmanden . . . är ett slags efterbildning gjord av ett sjöfolk efter ett bergfolks dikter». Motivet spinnes vidare hos LANDSTAD (s. 432): »I de danske Samlinger haves ikke disse Viser om i Bjærget indtagne, men derimod om Piger, der ere forlokkede og indtagne i Havet. Dette Træk er karakteristisk for Nationalpoesien. Medens de norske og svenske Viser lægge en hemmelighedsfuld Verden ind i Fjældene, lægge de danske den ned i Havet». Sedan Sverige och Norge yttrat sig i frågan, återstod Danmark.

och här gavs svaret av SVEND GRUNDTVIG (DgF II, 39): »Sandheden er at Normænds, Svenskeres og Danskes Fædrenetro var een og den samme, og om den end i det enkelte kan være bleven modificeret ogsaa efter Landenes Naturforhold, saa er den dog aldrig bleven saaledes forrykket derved, at man jo i Danmark veed lige saa god Skjel paa Nøkker og Dværge, som man veed i Sverig eller Norge».

Sedan alla dessa skandinaviska forskares tid har antalet uppteckningar av svensk, norsk och dansk folktro stigit i betydlig grad, och måhända är det i våra dagar ej omöjligt att därur draga en slutledning om, vilket land som med särskild förkärlek upptagit berg- eller vattenmotiv i sin folktro. Rent kvantitativt sett äro i Danmark de upptecknade folksägnera med berg- eller högmotiv betydligt talrikare än de med vattenmotiv, under det i Sverige förhållandet är tvärtom. Dock kunde detta möjligen bero på, att man från början ägnat höggruppen i Danmark, vattengruppen i Sverige mera uppmärksamhet. En närmare granskning av, hur länderna behandla dessa motiv, ger emellertid vid handen, att det danska folket vetat nedlägga vida större fantasi och vida större tankedjup i sina högsägnar än i sina vattensägnar. Svenskarna ha vattensägnar i en nästan ändlös mångfald, och de nedlägga i dem den största karaktäriseringsförmågan och den djupaste stämningen. Högsägnera i södra Sverige äro talrikast i de fordom danska landskapen Skåne, Halland och Bleking och i de närliggande svenska områdena: västra Västergötland och södra Småland. Högsägnera i norra Sverige ha däremot en alldeles skiljaktig karaktär och stå närmast de norska bergsägnera. Det synes mig därför icke förhastat att i direkt motsats mot Geijer-Afzelius, Arwidsson och Landstad hävda det som snarare karakteristiskt, att svenska sjösägnar bli danska högsägnar. Ett litet exempel kan närmare belysa detta. Vi ha i Sverige, så vitt mig bekant, ej något musikstycke, som fått namn efter bergfolk, under det att melodier efter vattenväsen äro utomordentligt talrika (näckens polska). Från Danmark däremot omtalas såväl »bjærgmandens stykke» som »bjærgdansen», båda lärda av högfolk, och om den senare heter det, att den »spilledes næsten ved alle Legestuer». (TK DS. I s. 191.) Huruvida Danmark har någon egen »näckens polska», känner jag ej.

Om vi således måste ge Grundtvig rätt uti, att Danmark likaväl som Sverige och Norge känt näckar och vattenväsen, måste vi på samma gång framhäva den särskilda förkärleken för högsägnen i Danmark och för vattensägnen i Sverige. Min framställning av folktro rörande dans och musik i Sverige kommer därför företrädesvis att röra sig om vattenväsen. Av högsägnerna i Sverige låta ej så få gruppera sig omkring motivet: hög upp-rest på pelare, dans därunder, rövad bägare. Den mest kända formen av denna sägn är: Ljungby horn.

1. Ljungby horn.

Den äldsta tryckta framställningen av Ljungby horn-sägnen är att finna i LINNÉs Skånska resa av 1749 (tryckt 1750) s. 403 f., och här åberopas som källa en handskrift av 1620. Linnés framställning är följande:

»Vid år 1490 hade en fru Ulfstand skolat bott på Ljungby gård [Villands härad, Skåne], vilken hört, att Maglesten mestadels var julnatt skulle vara uppställd på pelare, och att trollen då dansade under stenen; ty anmodade hon om julafton sina betjänter, att om någon av dem ville rida till Maglesten, som ligger 3 à 4 bösseskott ifrån gården, och där se vad som skedde, ville frun förära honom en klädning och den bästa häst. En av stalldrängarne reser dit, ser stenen vara upphäven på pelare, en stor hop ljus upptända och under, så väl som omkring stenen, trollen som drucko, dansade, sprungo och voro helt lustiga; tvänne troll komma till karlen, det ena med ett horn, det andra med en pipa och begärde, att han skulle göra besked, det vore bergskonungens skål, och när han hade druckit, skulle han pipa i båda ändarna på pipan, lika som han hade sett de andra göra för honom. Karlen tog hornet och pipan, då till honom på andra sidan kommer en piga, vilken viskade, att han icke skulle dricka, men rida på det hårda och icke på det torra; ty slår han hornet bakom sig, då håret strax avlopp på länderna av hästen där han spillde, och rider över åkern till Ljungby gård. Trollen måste löpa utåt vägen, kommo därför något senare och sedan vindbryggan blivit uppbävd efter stalldrängens ankomst. När som drängen hade lämnat frun hornet och pipan, ropte pysslingarne över graven till frun, att de voro utskickade av sin

konung till att igenföra deras horn och pipa, och där frun ville godvilligt lämna det dem tillbaka, så skulle hennes familj aldrig gå ut, men städse må väl och bliva den yppersta i danska riket: men sedan de fått korta svar och blivit bortvista, utan hopp om horn och pipa, antydde de frun, att hennes familj ej skulle komma till 9:de led, att gården skulle komma till främmande ägare och 3 gånger avbrinna, varpå de tågade tillbaka, och karlen blev död tre dagar därefter, men hästen den andra dagen. Gården skall hava brunnit 3 gånger och Ulfstands familj gick ut med 9:de led därefter; med mera, som en berättelse av Hans Holst, år 1620 författad, skall utföra».

Källor före 1850: Handskriften av 1620 författad av HANS HOLST »Konungens Fogde över Blekinge», finnes återopad i en uppteckning av d. 11 febr. 1692, författad av hovkanslern WILH. JULIUS COYET. Efter Linne upptog PETRUS MUNCK 1751 sängen i sin dissertation: *De Willandia*. 1767 följde JOH. LOR. GILBERGS Beskrivning över Kristianstads län (tr. i Lund) med sängen omtalad s. 25 f. På danska utkom den i tryck 1774 i SUHMS Samlinger I: 1, 120 (THIELE, Dfs. II, 236). Coyets framställning trycktes i Stockholm 1775 under titeln: »Berättelser om trollhornet och trollpipan, samt bergsrån, troll och elvar, på Ljungby gård i Skåne.» Två år senare trycktes i Stockholm en beskrivning om »Ljungby trollhorn och pipa» med Linné som källa, och 1792 försvarades vid Lunds universitet en avhandling, »Dissertatio de Cornu Ljungbyano», av N. LUNDSTRÖM och SVEN THORÉN. Tjugo år därefter utkom i Kristianstad en beskrivning »översatt från danskan» under titel: »Några underrättelser om trollhornet och pipan, som förvaras på Ljungby gård i Skåne, samt berättelse om bergspusslingar, troll och bytingar därstädes». 1813 trycktes sängen i Karlskrona efter Coyet som källa, 1815 i Kalmar och 1836 åter i Lund. 1840 omtalas den i AFZELIUS Sv. folkets sagohävd II, 159, och 1848 i BÄCKSTRÖMS Sv. folkböcker II: Översikt s. 57 ff.

Det bekanta teaterstycket »Ljungby horn och pipa», utarbetat av G. L. SILVERSTOLPE med musik av P. C. BOMAN och balett av S. LUND såsom »sagospel med sång i 3 akter», uppfördes första gången på kgl. teatern i Stockholm 22 jan 1858¹. L. HAMMARSKÖLDS bekanta ballad kallad Ljungby horn: »Riddaren red genom grönskande lund, sin kärastes boning att nå», förekommer tryckt redan i Poetisk kalender för 1812 (s. 57). I motsats till sängen är det här »skogsnympfen», som står framför riddaren. F. A. FRIEBERGS allbekanta musik till denna ballad trycktes första gången i tredje häftet av hans sånger: »Fyra sånger tillagnade Julius Günther» (Hirschs förl.). Hammarskölds dikt har till sist blivit en folkets tillhörighet och upptecknats som folkvisa i Västergötland: »Riddaren han rider genom rosande lund sin

¹ DAHLGREN, Anteckn. om Sthms teatrar s. 273.

kärastes boning att nå, där fick han se uti samma stund själfva skogsfrun framföre sig stå.» Skogsfrun frågar, varför fålen »ränner så snällt» och får till svar: »Jag ärnar min allra käraste uppnå, och i Ljungby jag sadlar i kväll.» (LANTMANSON, Några visor... från Västergötland, Fatab. 1906 s. 161).

Innan jag går att behandla sägnens historia, vill jag anföra tvänne andra svenska varianter, av vilka den ena är till uppteckningen ungefär samtidig med Ljungby horn eller år 1620. Biskopen i Växiö PETRUS JONÆ ANGERMANNUS omtalar i sin likpredikan över Anna Trolle ett släkthorn inom denna familj. O. CELSI och HYDRÉNS dissertation (Upps. 1751): De gente Trollorum, anför denna ordagrant:

»En märkelig gudfruktig herre, av samma släkt som fru Anna Trolle, bodde på Ed i Östbo härad, vilken kyrkdagar aldrig försummade. När han en julotta drog med sitt hov till Voxtorps kyrka, Kristi heliga födelse att begå, uppsatte satan sig med en hop av sina andar, kom emot honom likasom en brudfärd, viljandes samma gudstjänst hindra. Då ställde satan en jungfruliknelse fram, som kom med ett dryckeshorn och drack herren till. Då undfick samme herre hornet med den vänstra handen och kastade drycken bakom sig, men hornet behöll han, och med högra handen grep han till svärdet och i Jesu Kristi namn högg till jungfrun och skar hennes huvud av, och när han ifrån gudstjänsten tillbaka kom, fanns samma jungfrus liknelse liggande på vägen med sådan skapnad, som Trollars vapen ännu i många uthuggna stenar finns.» Fru Anna Trolle hade själv haft hornet med sina 300 slags färger; men de danska hade tagit detta i nio mansåldrar förvarade horn 1570, ehuru frun ej velat mista det för några gods. — Enligt en senare tradition kom hornet från Voxtorp till Växiö domkyrka, där händelsen finnes avmålad å muren. (Se vidare om Trolle-hornet: ROGBERG, Smål. beskrivn. s. 619; WIESELGREN, Smål. I, 455; LLOYD s. 101 f.; OGIER, Ephemerides 1634).

I denna sägn är bågaren dels släkthorn dels kyrkokalk. I nästa svenska variant från Västergötland, ur JOH. SUNDBLADS Gömda blad s. 331 f., äro vi helt och hållet inne på kyrkokalkarnes område:

»En av församlingens präster red en julotta till Hedared för att hålla messa. Han följde vägen, som går åt Vemmenhult förbi Valsjöbergen utåt Hedareds by. Då han kommit till det ställe, där dessa

berg stupa som brantast ned i den under liggande »bottenlöse» sjön, kom en bergakvinna fram ur berget med ett dryckeshorn i handen, ur vilket hon bød prästen dricka. Denne mottog dryckeskärlet, men i stället för att föra det till munnen, slog han ut innehållet över axeln, varvid några droppar spilldes på hästens länd, där håret liksom avsveddes. Dryckeshornet behöll han emellertid och började rida undan, allt vad hästen förmådde springa. Härvid började bergakvinnan överljutt ropa: »Ut, ut, allt vårt folk och enbeningarne med! För Per Jonson tog vår svarta balg.» Bergafolket var emellertid oense, och detta räddade prästen. En av de andra bergakvinnorna skrek nämligen så högt, att han kunde höra det: »Rid på åkern, den svåle, men inte på renen, den håle, för då hinner Snottra dig». Han lydde rådet och kom därigenom undan. — Enligt sägnen i orten, skall detta vara samma kalk, som Hedareds och Sandhults kyrkor förr hade till gemensamt bruk, men vilken nu, efter kyrkornas sammanbyggande, begagnas i den senare.»

Av dessa tre varianter torde framgå, att vi ha framför oss en platssägn, vilken fästats än vid en gård, än vid en kyrka, och att ett visst till våra dagar bevarat horn varit föremålet för sägnen. Ehuru ej alla de nu återstående sägnerna omnämna, att hornet bevarats, torde dock platsen utgjort en viktig del i sakens tillkomst. De svenska platshorn, jag funnit omtalade, äro följande:

Skåne: Ljungby (se ovan).

Højelycke vid Trolleholm. WGSTR. Fkd. I, 132.

Albäckshögen vid Skanör. WGSTR. FS. 187.

Hammars hög » » WGSTR. FS. 213.

Dockendals hög, Strövelstorp (Vegeån). WGSTR. FS. 214.

Småland: Voxtorp och Växiö kyrkor (se ovan).

Trollberget, Angerdshestra skn. KARLGREN 39.

Östergötland: Döraberget, Norra Vi skn. HERMELIN 59.

Gotland: Basshalders kulle mellan Grötlingbo och Fide. SNÖBOHM 338.

Bro kulle, Bro skn. SNÖBOHM 339; WGSTR. FS. 283.

Södermanland: Jäders kyrka. Sdm. II, 115; HERMELIN 10.

Stockholm: Maria kyrka. FERNOW, Värml. 318.

Närke: Örebro kyrka. WGSTR. FS. 215; Jfr HOFBERG, NGM. s. 230.

Västergötland: Hedared och Sandhult (Se ovan).

Börjerör. WERNER s. 66 f.

Värmland: Eskilsäter (Se ovan Maria kyrka).

Av utländska källor för sägnen må anföras:

Norge: Øiestad Sogn vid Nidelven. FAYE 27.

Haftorn i Hallingdalen. FAYE 29.

Gudbrandsdalen. G. SCHÖNING, Budst. 2 Aarg. 601; FAYE 29.

- Danmark*: Persker Skn, Bornholm. THIELE II, 227; PANUM, Beskr. over Bornholm, Slesvig 1830, 93—96; SUHMS Samlinger I: 2, 37.
 Siellev-Skovgaard, Framlev Hd (Om Sv. Fælling). THIELE II, 230. Tolne, Vendsyssel. GdM. III, 143.
 Marup o. Aagerup, Holbek Amt. THIELE II, 232.
 Kiærlinghøj, S. o. N. Kongerslev. THIELE, II, 234.
 Holmstrup, Vigersted, Ondløse. ESTRUP, Tygestrup 86.
 Skouby vid Bogense. RASK, Moerskapsl. I, 45.
 Rise kyrka på Aerø. HÜBERTZ, Beskr. 280.
 Övriga danska horn omtalas hos TK DS. I s. 206—228, nr 770—789: »Guldbægere»; 790—798: »Guldbægere hentede tilbage»; nr 799—804: »Bægere og trolderåd»; 805—823: »Altérbægere fra høje».
- Slesvig och Holstein*: MÜLLENHOFF, SML. s. 293—295: »Die Kirchenbecher» 1—3, »Der gestohlene Becher» 1—2; s. 576: »Abendmahlskelch in Viöl».
- Tyskland*, Oldenburg: »Das Oldenburger Horn». GRIMM DS. 541. THIELE I, 54. (HAMELMANN, Chron. Oldenb. [1599] I, 19; WINCKELMANN, des Oldenb. Wunderhorns Ursprung, fol. mus. reg. 60; Monum. dan. 396; WORMII Epist. I, 516—17; ARNKIEL, Cimbr. Heyden-Horn 21; HOLCK, Beskr. over Kunstkammeret 12; STOUENBERG, Merkwürdigkeiten Rosenburgs 21, Am Urquell IV, 208 f.).

Hornsägnerna äro alltid fästade vid två platser, den ena högen, varifrån bågaren erhållits, den andra huset, varest bågaren bevaras.

Den förra har ofta namn efter de troll, som anses bo därunder (»Trollberget», Smål.), och ofta äro även många andra högsägner fästade vid samma plats. Vid Ljungby är det en stor sten, varunder trollen uppehålla sig, och sägnen har vetat att vidare utspinna motivet genom att förklara, hur stenen kommit dit. Genom att sålunda sammanställa Åhus' kyrkobyggnad med stenen vid Ljungby, Maglesten, har följande sägn uppkommit: Trollen i bergen omkring Åhus blevo förgrymmade över kyrkobyggnaden, och två jättekvinnor beslöto förstöra byggnaden. De togo därför två ofantliga stenblock, som de lade i sina hårband och slungade dem mot kyrkan. Blocken kommo emellertid för långt och det ena stenblocket, Maglestenen, hamnade utanför Ljungby, det andra, Toppelstenen, ej långt därifrån. Kyrkan blev färdig, men vid ringningen med klockorna, blevo trollen så förargade, att de lämnade sina bergfästen och togo sin boning under de nyss omtalade blocken, där de fortforo att hålla sina

nattliga orgier (LLOYD 102). Då det i hornsäguerna ofta omtalas, att trollen vid förföljandet kasta stenar emot ryttaren, torde detta bimotiv i Ljungbysägnen ej sällan ha sin grund i förefintligheten av en självständig platssägn, där troll kastat stenar mot en kyrkobyggnad.

Ljungbysägnen har även fått fördubblingar i ett annat avseende, i det att drängen blivit tre personer, som en julafton togo var sin häst för att rida: den ene till Maglesten, den andre till Skräve kvarn och den tredje till en kyrka för att taga lakanet från Store Ture, en gast, som höll till där (Wgstr. Fs. 199).

En annan fördubbling är pipan. I Trolleholmsägnen är pipan med först vid förföljandet, i det att trollet med pipan tillkallar de övriga att hjälpa sig. I Södermanlandsvarianten har trollet en bågare i ena handen och ett ljus i den andra; eljest saknas varje sådant bimotiv i andra varianter.

Fördubblingar förekomma även vid bågaren, i det att två till tre sådana bringas fram. I N. Vi-formen ropar personen ut trollet, som erbjuder honom att dricka först ur ett träkärl, och, då han vill ha bättre kärl, ur en silverpokal. I Grötlingbo-formen (Gotland) bjudes honom först ett dryckeshorn, men då han vill ha bättre, en silverbågare. Brokalken (Gotland) är en av trollen rövad kyrkokalk av guld, som en man skall söka återtaga. Trollen bjuda honom nu först ett horn, sedan en silverbågare och till sist guldalken.

Sammanfatta vi sakens olika varianter få vi följande översikt:

Tiden för händelsen är angiven till julafton i: Ljungby, Höjelycke, Dockendal, Trollberget, Jäder, Eskilsäter, Basshalder, samt hos utländska varianter: Faye 29, Thiele 232, 234, TK n:r 778, 798, 805. I alla övriga är den obestämd¹.

Personen är en riddare i Voxtorp och TK 770, 773, 775; egendomsherre i Trollberget; bestämd namngiven person i Jäder (Axel Oxenstjärna), Thiele 230 (Sven Fælling) och Oldenburg (greve Otto). En präst är hjälten i Hedared och Eskilsäter, TK 790, 806. I övriga är det en dräng, bonde eller kort och gott en man. Högen såsom upprest på pelare angives speciellt i Ljungby, Höjelycke, Albäckshögen, Hammarshög, Dockendal, Thiele 234, Müllenh. 293:2, TK 771, 772, 775, 784, 787.

¹ Bestämt år: 1490 i Ljungby, 990 i Oldenburg; Trollesläktens horn 9 mansåldrar före 1620 eller $9 \times 70 = 630$ år förut d. v. s. likaledes 990.

789, 791, 803, 805—807, 812, 817. Trollens sysselsättning med dans och firande av gille¹ omtalas i Voxtorp, Basshald., Thiele 227, 230, 232, 234. Müllenh. 576, TK 770—772, 781, 784, 785, 787, 789, 790, 792, 793, 797, 798. Motivet med bägaren införes på tre sätt: a. den ridande begär få dricka: Döraberget, Börjerör, Trollberget (tar oombedd hornet), Bro, TK 771—774, 776, 780, 794, 801, 802, Oldenb. — b. trollen ha av ovarsamhet låtit bägaren stå ute i solen: Örebro; bergmannen har allt sitt guld ute, hinuer taga in allt igen utom hornet: Hofb. 230. TK 788; ett horn står på ett bord i ett berg (ingen varelse syns), en människa kommer och tar hornet: Müllenh. 294: 2. — c. trollen erbjuda drycken: alla övriga varianter².

I alla formerna förekommer sedan, att han *ej* dricker utan kastar drycken bakom sig, och i de allra flesta omtalas även, att håret på hästens länd avbrändes. Mannen, som fått hornet i sin hand, flyr och förföljes av trollen. Den nu följande flykten äger i de flesta varianterna rum över nyplöjd åker, där han rider tvärs över fårorna, under det att trollen få springa på längden. Förföljarna skildras än som enbening, tvåbening, trebening, än som små dvärgar och än som jättar, vilka förmå kasta stora stenblock.

I förföljelsemomentet nedlägger sägnen den största dramatiska spänningen, och varianternas antal, fördubblingarne m. m. äro särskilt talrika här. Mindre verkningsfullt är motivet behandlat i två varianter (TK 770, 799), i det att den förföljde tappar hornet, och förföljelsen alltså upphör. I TK 789 upplyses högen med bloss, och ryttaren rycker ett av dessa till sig; han förföljes sedan men kastar blosset, när han ser, att trollen äro honom nära. Trollen kasta en sten, som sedan ligger kvar som ett minne av händelsen i följande varianter: Hammarshög, Müllenh. 293: 1, TK 777, 786, 795, 803, 805 (jordklumpar, som sedan bli högar: 781—83). Till sist hinner han hem och kommer inom porten, just som trollen nått hästen. Hästen sönderrives i Basshald. och Bro, trollen ta hästens ena ben i TK 809 och Müllenh. 293: 2. Hästens ena sko behålles i TK 772—775, 778, 779. I flera varianter beger han sig *ej* hem utan blir fri: a. när han kommit

¹ Bröllop i Växiö, TK 775, 784, 785.

² Dryckens art anges till en snaps i TK 783, 808, öl och brännvin i GdM. och till kärnemjöl i TK 809.

till en korsväg: TK 784. — b. när han kastat sig över kyrkogårdsmuren eller kommit in på kyrkogården eller i kyrkan: Bro, TK 772, 784, 786, 800—803, 805—808, 810. — c. när han kommit över en bäck eller å: TK 773—775, 777, 778, 785, 791.

Orsaken, varför allt går så lyckligt med flykten, skall emellertid närmare klargöras, och nu insätter sägnen en rådare. Ljungby och Højelycke äro de enda, som ha en bergtagen flicka. Den i sin helhet här meddelade västgötasägnen har i stället trollens oenighet, och detta preciseras närmare på så sätt, att några troll i en annan backe, som passeras under flykten, ge rådet, emedan fiendskap finnes emellan de båda högarnes invånare: Döraberget, Trollberget (ett tacksamt troll, som ryttaren förut gjort en tjänst), Faye 27, Thiele 234, TK 797, 799, 800 (en »lille kone», som förskjutits, och därför vill hämnas), 801, 802 (troll från annan hög, förnärmat, för att det ej blifvit bjudet till gillet), 804, 807. I TK 775 är det en person, som vet, hur allt kommer att tillgå, vilken, innan ryttaren beger sig på väg, råder honom att kasta drycken bakåt och rida på den nyplöjda åkern.

Sedan ryttaren är hemkommen, skall hornet skyddas, så att det ej återtages. I Basshald. lägges hornet i en vedhög med de närmaste vedpinnarna korslagda; i Højelycke lägger mannen sig under hästen för att vara i säkerhet. I de varianter, där ryttaren söker sin tillflykt inom kyrkogårdens mur eller i kyrkan, är hornet redan skyddat nog. Hornets vidare historia omnämnes ej i ett flertal former, under det andra omtala, att han behöll det. I en liten grupp av varianterna blir hornet återtaget på så sätt, att en främling vid ett gille inkommer och får dricka av bägaren, varvid han tar den och försvinner: Hammarshög, Thiele 234, Müllenh. 293, 294: 1, 2, TK 790—798, 804. Att hornet stannade hos personen själv och hans släkt omtalas i: Börjerör (gick i arv från far till son och var alltid en prydnad vid högtidliga tillfällen), Faye 27 (ännu i behåll, skänktes sedan till Arendals skolmuseum), Faye 29, TK 786, 787, 788, Oldenb. I en tämligen stor grupp ger han det bort: a. till sin husbonde (el. husfru): Ljungby, TK 784, 804. — b. åt kyrkan: Eskilsäter, Jäder, Hedared, Örebro, Växiö, N. Vi, Bro, Bassh., Thiele 232, Müllenh. 293: 1, 2, 3, 576, TK 801—823. — c. åt en brud: TK 785, GdM. — d. åt Karl XII: Dockendal. I denna sista form får han i gengäva en gård. Samma motiv återkommer i: TK 781.

Hornet ges här åt konstkammaren, och han får så mycket pengar, att han kan köpa en gård. I TK 784 ges hornet även åt konstkammaren, och i stället får kyrkan en klocka. Slutligen har TK 782, 783, att hornet användes till att bygga en kyrka. I TK 789, där ej en bågare utan ett bloss tages, är blosset på morgonen rent guld och för detta bygges en kyrka.

Emellertid är ej sägner härmed avslutad, utan det omtalas även, vad verkan hornets vinnande hade för ägaren eller hornets förlust för trollen. Detta motiv blir i flere varianter en följd av ett löfte eller en förbannelse från trollens sida. I Oldenb. lovas greven lycka och välgång för sig och hela sin släkt, om han dricker ur hornet men hotas med ständig oenighet inom släkten, ifall han ej dricker. I Thiele 230 lovas Sv. Fælling tolv mäns styrka, om han återger hornet; han gör så, och trollen hålla sitt löfte. I Ljungby hotas, om ej hornet återlämnas, med att släkten ej längre än intill 9:de led skall bestå, och gården skall bli avbränd, i Faye 29 får släkten olyckor intill 9:de led och i Dockedal avbrinner gården, som han fick av Karl XII, upprepade gånger.

I de allra flesta sägner omtalas, att hornet hölls i ära och endast framtogs vid högtidliga tillfällen. Müllenh. 293: 3 har detta motiv vidare utspunnet: Bågaren användes först som kalk i kyrkan, sedan även som nattvardskalk åt sjuka, varvid man upptäcker bågarens helande kraft, i det att de sjuka tillfriskna. Snart utlånas den även till bröllop och sättes fram åt nygifta, ty därmed följde välsignelse och äktenskaplig lycka.

Å trollens sida har bågarens förlust med sig, att de förlora sin kraft, och motivet sättes i Skåne tillsammans med trollens ringa antal och ringa makt nu för tiden: WGST. Fs. 154; WGST. i Medd. fr. Nord. Mus. 1889 s. 21. I WGST. Fkd. I, 132 har hornets förlust med sig, att trollen ej mer kunna samlas till gille och därför ej ha någon riktig trevnad här i Skåne. En Ljungbyhorn-variant låter trollen enträget anhålla om att återfå hornet och som orsak uppge de: »För vår släkts skull.» Hornet ger således här kraft åt trollsläkten (HOFBERG, Fs. s. 25).

Alla de motiv, vilka sammansätta hornsägnerna, finnas i den gängse folktron, och en översikt av närstående grupper av foktro kan närmare belysa sägnens uppkomst.

Vi börja då med den till grunden liggande föreställningen

om trolles vistelse i berg och sysselsättning med dans och musik:

Folktron om bergen såsom säte för övernaturliga varelser är spridd över nästan hela världen och har särskilt utbildats hos Nordeuropas folk. I Danmark med sina småkullar och ätthögar har tron särskilt fattat fäste, och den torde där utgöra huvudgruppen av all folktro om övernaturliga väsen.

Högfolkets sysselsättning är till stor del dans och musik, och de bruka ej sällan dessa som medel att locka människorna till sig. Dock förekommer även sång från berg utan någon sådan lockelse. Så är t. ex. förhållandet i en hel del byggnadssägner. De äro allt för väl kända att här citeras. Några enklare sådana finnas hos HERMELIN 5, 6, 8, 9, Ldm. II, 115. Lunds, Uppsala och Trondhjems domkyrkors byggnadssägner äro måhända de vanligaste. I alla röjes jättens namn genom jättekvinnans sång¹.

Om musik ur berg i nordisk, engelsk och tysk folktro må här blott anföras några exempel ur mängden:

En jätte sitter utanför ett berg och slår harpa, HOLMBERG, Bohusl. II, 191, HOFBERG, Fs. 77. — Spel som från de bästa musikanter i en hög i Tanum, ÖDMAN, Bohusl. 1746, 80. — Trollkåringar dansa på berg och taga en gubbe upp i luften samt sätta honom ned på en kyrkogård (Dalsl.), Runa 1843: 4 s. 29. — Barn lyssna till julspelet i en kulle julafton, Vär. I, 256. — Spelman lyssnar till musik ur berg och lär melodien (Danmark), TK DS. I, 191. — Tre vitklädda jungfrur dansa var kväll på en hög, TK DS. I, 197. — Älvor dansa var natt i en hög, TK JS. II, 40. — Troll kan man få höra sjunga var morgon och afton från en hög i Norge, FAYE 31. — Huldrorna taga folk in i högarna, varest härlig musik höres, FAYE 42. — Härlig musik höres ofta från älvorna i berg (Skottl.), GRIMM, Myth. 462. — Musik från högar (Irland), GRIMM, IM. s. XLII. — I Venusberget klingar glad, förförisk musik och dans (Laurin 24) (Tyskl.), GRIMM, Myth. 438. — På Sandalp i Glarus (Schweiz) får man höra »suavissimum musicorum concertum», ROCHH., Ss. I, 134. — Dvärgarna från berg dansa sig utmattade (Bretagne), VILLEMARQUÉ I, 39. — Män lockas av musik in i berg (keltrisk tro), FLBG, Bgt. 8.

Trollen älska musik, och den som sjunger eller spelar ett instrument har lättare för att falla i trollens våld än andra:

Ex. En kvinna blir intagen i en hög. då hon sjungit »älvavisan», GÖRANSSON, Skåne, 101. — Farligt att sjunga, när man mjölkar, JONSSON, Möre, 17. — Trollen bli närgångnare, och antalet ökas, när man begynner spela på en klarinett (Danmark), TK DS. I, 193.

¹ Vidare källor för denna sägngrupp se C. W. v. SYDOW, Studier i Finnsägner, Fatab. 1907 s. 200 m. fl. ställen.

Tiden för trollens fester och danser är i allmänhet natten, och särskilt äro högtiderna kända för att mera än eljest se trollen i rörelse. Under det att svensk folktro härvid i allmänhet nöjer sig med att omtala dans från berget eller omkring det, samt att det lyser från någon rämna, har dansk och engelsk folktro utvidgat motivet. I engelsk föreställning nämnes ofta, att högen förvandlas till ett glänsande slott om högtidsaftnar¹. Musikkunniga herdar tagas ibland in i slottet och få spela upp till dans, och de tycka då själva, att deras spel aldrig klingat så härligt:

Ex. Herde intagen i berg, sättes över alla spelmännen därstädes (Irl.), »Fingerhütchen», GRIMM, IM. 16. — Två musikanter komma till ett rikt upplyst hus och få spela där hela natten; när de komma ut på morgonen, se de, att de varit i en kulle, GRIMM, IM. s. LVII. — Spelman inbjudes att spela i hög; tonen tycktes honom bli allt härligare, danserna allt skönare under spelet (Schweiz), ROCHH., Ss. I, 311.

I Danmark (och de skånska landskapen) tänkes högen i stället upprest på glödande pelare, vilka än äro till antalet 3 än 4. Det lyser som eld därunder, och man kan se trollen dansa:

Ex. »Ellekulle» vid Esperöd, Krist. län, Skåne, upprest på 3 stötter, SJÖBORG, Saml. t. Skånes hist. I, 109. — Midsommarafton en hög på pelare, THIELE I, 111. — Hög på 4 glödande pelare, TK JS. II, 20. — Hög på glödande pelare, musik och dans därunder, TK DS. I, 192. — »Höje på pæle og dans der inde», TK DS. I s. 198—206. Julnatten omtalas här i nr 726, 764, 766. Midsommarsaftonen hög på röda pelare TK DS. II s. 180. — Hög på röda pelare, dans därunder TK DS. II s. 219. — Hög upprest på glödande pelare, en man ser sin hustru dansa med högfolket därunder, FLBG, Bgt. 67.

Motivet: bågare, som räckes en människa av ett övernaturligt väsen, är ej sällsynt i något folks tro: En man spelar utanför ett berg och blir bjuden in; en fager jungfru ber honom dricka ur en bågare; han gör så men förbjuder sina män att dricka, emedan det var gift, STEFFEN, Sv. sb. II, 133. En annan saga begynner med ett motsvarande hornmotiv: »Det var en gång en prins och en gosse, som gåvo sig ut att jaga. På vägen säger gossen till prinsen: 'När vi fara förbi, där prinsessan bor, kommer hon ut med ett glas gift och vill ge ers majestät. Men då skall han icke dricka ur det, utan hålla det bakom sig på hästens länd.' Då de kommit fram, skedde så,

¹ GRIMM, IM. s. LVII; FLBG, Bgt. 13, 24.

som gossen sagt, och giftet kastades bakåt. Sedan han ridit ett stycke. föll hästen omkull och var död. När de sågo efter, hade giftet frät tätt stort hål på länden» (Prinsen o. gossen, *BOND.*, Dal s. 330).

I en dansk sägn hos THIELE II, 213 sover en man middag på en hög; en vacker jungfru vinkar på honom med en, guldbägare i handen; han gör korstecknet; hon vänder sig då om och han får se, att hon är ihålig. I en macedonisk sägn (ABBOTT s. 246) bjuder en nymf en herde att dricka ur en bägare; han korsar sig, och bägaren förvandlas till en döds-kalle. Från Estlands svenska befolkning (*RUSSW.* II, 252) omtalas en sägn om en havs-jungfru, som bjuder en man dricka ur en kanna; han dricker, men skadas ej därav. Slutligen inlägges även magisk verkan i hornet. I en irländsk sägn har en flicka förlorat sin talförmåga. Flickans fosterfar kommer smygande fram till en älvhög, hör trollen tala om, att endast om flickan dricker ut hornet framför dem, kunde hon återfå sin röst. Hornet går runt bordet, och när det kommer nära intill mannen, griper han hastigt bägaren och far hem utan att bli förföljd av någon (*FLBG*, Bgt. 21).

I alla hornsägnens varianter kastades drycken bort, och vi lämnas således i det ovissa om, vad verkan drycken skulle haft, om personen tagit den. I stället överflyttas allt intresset på bägarens öde. Emellertid kan ej folkfantasiën bli stående på denna punkt, och i själva verket finnes också en stor grupp av sägner, där den räcka bägarens innehåll verkligen drickes. Dessa sägner tillhöra emellertid alla gruppen »bergtagna» och höra som sådana ej direkt hit. De ha särskilt blivit omtyckta inom folkvisan, och det är därför vi ha att finna de flesta varianterna där. Då vi i den tredje uppsatsen närmare avhandla dessa, nöja vi oss här med att ge en översikt över dryckens verkan sådan den omtalas i nordisk folktro. Vi följa härvid i huvudsak O. L. JIRICZEKS uppsats: »Der Vergessenheitstrank in der Nibelungen-sage» (*Zeitschr. f. vergl. Litt.-gesch.*, Neue Folge, Bd VII s. 49—59).

Redan i Völsungasagan (cap. 25) omtalas, att Grimhild givit Sigurd en glömskedryck; först efter Brynhilds bröllop återfår han minnet. (Jfr Eddan: Gripisspá str. 31 o. 34. Sigurd återfår erinring i str. 45). I Sörlapáttir (Fas. I s. 400) ger Freja åt Hedin en glömskedryck och befrias först längre fram från förtrollningen (s. 402). I Þorsstein Saga Víkingsonar (Fas. II) är det ett troll, som har ett tvådelat horn, dricker man i undre delen

glömmer man allt, dricker man uppifrån, återfår man minnet. I Gönguhrolfss. (Fas. III) förekommer en dvärg, som vill locka en kvinna och räcker henne en dryck; *hon slår ut den*, men förlorar i alla fall minnet och först genom en erinringsdryck återfås det (s. 298—309). — Slutligen ha vi motivet från Island i en senare saga i MAURERS Isl. Volkssagen s. 318: en skön kvinna kommer till en konung, som är änkling och räcker honom en bågare vin, så att han glömmer sin avlidna gemål och tager kvinnan (ett troll) i stället.

I en färöisk sägn (HAMMERSH., Fær. Anthol. I, 327), erbjuder huldrefolk från berg en dryck åt en gosse. Dryckens skum skall avblåsas uppifrån för att ej bringa skada, eljest glömmes allt, och han hemfaller åt högfolket.

I folkvisorna är det bågaren med glömskedrycken, som till sist binder den bergtagna helt och hållet vid berget. Med folkvisans förkärlek för stegring genom att inlägga dubbleringar av motivet blir det flera bågare, som erbjudas: vid den första glömmes himmel och jord, vid den andra Gud och hans ord, vid den tredje syster och bror (Bergkonungen GA 29 v. 38—40). I en annan visa är drycken dödande (Den bergtagna GA 1: 1 v. 21):

Och första dricken, han av mjödglasen drack
Hennes ögon de lycktes, och hjärtat det brast.

I några svenska, norska och danska varianter inläggas i drycken tre förvirringskorn, som ge glömska.

Allra närmast hornsägnerna kommer en variant av havsfruvisan hos WERNER (s. 78 f.): Sven Hildebrand. Riddaren rider till havsfruns gård. Tärnan kommer ut med en guldkanna i handen:

»Goddag, herr ungersven, giv noga akt på mig!
Vill intet han dricka litet vin här med mig?»

Riddaren vill först veta tärnans faders och moders namn. När hon sagt sin härstamning, heter det i visan:

Så tog han guldkannan av jungfruns hand,
Och slog genast vinet över gångarens länd.
Så svepte han om henne kappan blå,
Och rider genast mot stranden därifrån'.

Havsfrun ser det och säger:

»Och vore jag ej så tung på min fot,
Jag skulle ha igen min tärna god».

Slutligen förekommer drycken även tillsammans med djävulen, som räcker ett horn åt de avlidna:

Da kam ein böser Geist hervor
und nahm sie herein ins Höllenthor,
Und setzte sie auf einen glühenden Stuhl,
Gab ihr einen glühenden Becher in die Hand,
Darnach ihr Mark und Ader zersprang.

(»Die drei Schwestern», MÜLLENH. s. 497).

Ända till dess rytaren fått bägaren i sin hand, har intresset varit fäst vid drycken, och den verkan denna möjligen kunnat ha. Genom den hastiga flykten ryckes intresset med ens bort från innehållet till bägaren själv, och dess vinnande samt bibehållande blir huvudmotivet. Nästan alla sägn varianterna hålla också med full konsekvens fast vid detta och kunna ej nog motivera den triumf över trollen, som vinnes genom bägarens frånrövande. Nu uppstiger emellertid en annan undran, varför den nye ägaren av bägaren är så särskilt mån om att få behålla bägaren. I de sägner, där hornet kvarblir på gården, omtalas särskilt, att det i flera släktled ägdes. Något direkt svar, varför den särskilt bevarades, ger visserligen sägnen ej, men vi ha ett indirekt svar genom bägare, vilka utan att ha någon övernaturlig härkomst, haft betydelse av släktbägare. Så omtalar SAM. ÖDMAN i sina »Hågkomster» (jfr Vär. II, 202), att den gamla Vislandaslakten en gång om året plägade samlas för att dricka sin stamfaders minne ur ett berömt horn, ännu bevarat i slakten under namn av gamla Vislanda-hornet. Här utgör hornet medlet för släktens kraft, och det får således samma betydelse som Ljungbyhornet för trollen (HOFB., Fs. 25) och som den av Müllenhoff omtalade kyrkokalken att ge underbar kraft, på samma gång hemmets välsignelse följer, då bruden får dricka därur¹. Hornsägnerna omtala därför också, att trollen förlora sin makt, då bägaren frånrövats dem. *Hornet i släktens vård blir det, som både sammanhåller slakten och uppehåller dess kraft*².

¹ WOLF, Beitr. II, 287, omtalar en brud, som av en älva fått en silverkanna; varje afton skulle hon med kannan upphämta vatten ur en brunn; vattnet förvandlades varje gång till vin.

² Flera bevarade horn ha inskriptioner. På såväl Oldenburgerhornet som det norska från Haftorn finnes antecknat namnen på de tre vise: Melchior, Balthazar, Kasper. A. GRÖNING (Am Urquell IV, 209) antager med an-

Flera släkthorn omtalas i tyska litteraturen och även undantagsvis i engelska. UHLAND har behandlat en engelsk hornsägn i sin dikt: »Das Glück von Edenhall»¹: På Edenhall i Cumberland bevarade man ett färgat drickesglas, som en fé vid en källa i närheten lämnat kvar. På glaset stod

If that glass either break or fall,
Farewell, the luck of Edenhall.

Så länge glaset bevarades, följdes släkten av framgång och lycka. I samma nejd, dit Oldenburgssägnen förlägges, förvarades länge ett dryckeskrus, som en dvärg glömt kvar i ett värdsbus. »Den hinterlassenen Krug hatte sein (des Wirtes) Vater und er selbst auf seine ausgesteuerte Tochter erhalten, und solange der Krug im Haus gewesen, die Wirtschaft vollauf Nahrung gehabt. Als er aber vor kurzem zerbrochen worden, wäre das Glück gleichsam mitzerbrochen und alles krebegängig.» (»Die Osenberger Zwerge», GRIMM, DS. n:r 43). — Från Island omtalas, att en »huldukona» om natten kommit till en familj med tre gåvor: ett grönt kläde, en gyllene ring och ett silverkors. Det sistnämnda skulle noggrant bevaras och gå i arv först till den äldste sonen, sedan till den yngsta dottern. Det bevaras ännu och hålles i ära (JÓN ÁRNASON, Isl. Þjóds. I, 3 f., 93 ff.; Ol. DAVIDSS., Isl., Þjóds. s. 4—8; Zeitschr. d. VfV Bd VIII, 454 f.; i sistnämnda källa avbildat [ett kors med frälsarens bild]). — De tre gåvorna återkomma i flera tyska sägner: Hos GRIMM, DS. n:r 70, »Das Streichmass, der Ring und Becher», är det en greve av Lothringen, som har ett kärleksförhållande till en underbart skön skogsjungfru. Då förhållandet upptäckes, ger hon honom till avsked tre gåvor: ett måtmått, en bågare och en ring. Gåvorna skulle han ge i arv åt sina döttrar och bevara väl, att de ej kommo i andras händer. — K. SIMROCK meddelar i sina »Rheinsagen» (n:r 5) »Der Schwanenritter», en version av Lohengrinsagan. Svanriddaren är redan sedan länge gift med Elsa och har fått tre söner:

Bald wuchsen in dem Hause drei Heldensöhne:
Wie weidete sein Auge der Knaben Schöne!
Sein Schwart gab er dem einen, den Edelstein
Dem andern, gab dem dritten sein Horn von Elfenbein.

»Du hast sie ausgestattet mit reichen Gaben,
An diese Schätze knüpft sich das Glück der Knaben.
Es kann ihm nie gebrechen, der sie bewahrt,
Dem Eigner ist die Fülle des Reichtums aufgespart.»

ledning av Oldenburgerhornets inskrift, att arbetet är utfört i Köln, enär de heliga tre konungar där särskilt höllas i ära (enligt legenden äro de begravna där). Då de tre »magernas» namn är en mycket vanlig trollformel i såväl Norden som Tyskland (se t. ex. TK, Almueliv Bd 4 s. 150 n:r 413, GdM. III, 165 och BARTSCH, SMG. aus Meckl. II s. 448 nr 2060), torde redan därur de antecknade namnen kunna förklaras, utan att man därför behöver sätta föremålet i direkt förbindelse med Köln.

¹ Källan för denna sägn är RITSON, Fairy tales (1831), n:r 19: The luck of Edenhall; jfr även HUTCHISON, History of Cumberland I, 269 (Am Urquell V, 34 och VI, 153 f.).

Då han far, ger han ännu en gång rådet att väl bevara gåvorna:

»Drei Kleinode bleiben den drein zurück,
So lang sie die bewahren, bewahren sie das Glück.»

(jfr även Alex. KAUFMANN, Quellenangaben u. Bemerk. zu K. Simrocks Rhein-sagen, Köln 1862, s. 12 f.; Am Urquell V, 34). — KNOOP, Volkssagen aus d. östl. Hinterpommern s. 76 f., har en sägn om en öfvernaturlig person, som ger en jungfru tre ringar. »An diesen drei Ringen hängt das Schicksal Deines Geschlechts», säger han, i det han försvinner. — GRÄSSE, Sagenb. d. Preuss. Staates II, 1337 (Am Urquell VI, 41) omtalar en sägn om en grevinna Ranzau, vilken hulptit en dvärgkvinna i barnsnöd och i belöning erhållit tre stavar av trä; om hon lade dem under sin huvudkudde, skulle de förvandlas i guld; av guldets skulle hon sedan låta göra en bågare, en slända och ett 50-pfennigstycke. »Bei diesen drei Dingen wird das Glück deines Hauses sein.» Gre-vinnan skulle komma att föda tre söner, vilka skulle bliva stamfädrar för tre mäktiga släkter. »Dem ältesten der Knaben gebührt der Becher, das bedeutet ihm grosse Herrschaft zu Wasser und zu Lande, Kriegsglück und ununterbrochene Ehren, die so lange dauern, als er mit dem Becher aus dem eignen Brunnen schöpfen kann.» Såväl bågaren som sländan bevaras ännu. — Inom släkten Buchwald från Slesvig går samma sägn om en fru, vilken erhållit en bågare som tack för hjälp åt en dvärgkvinna i barnsnöd (GRÄSSE II, 1259; Am Urquell VI, 41). — En annan liknande berättelse om en fru von Alvensleben, vilken erhållit en gyllene ring som gåva för hjälp åt en bergkvinna i barnsnöd, omtalas hos GRIMM, DS. n:r 68. Löftet lyder: »Nehmet dies teure Pfand wohl in acht und lasset es nicht von euch noch von euerm Geschlecht kommen; die von Alvensleben werden blühen, solange sie diesen Ring besitzen, kommt er ihnen dermaleins ab, so muss der ganze Stamm erlöschen». — Slutligen vilja vi anföra en sägn, som bl. a. är intressant därför, att i den omtalas, hur det gick, sedan gåvan förlorats: En fru von Beeren (Grossbeeren) låg i barnsäng, då några dvärgar komma, som bedja få hålla en fest i rummet. Då de gingo, lade dvärgakungen en bernstensdocka med mänskligt huvud och fisksvans i vaggan och knöt till gåvan förutsägelsen, att förlusten av denna skulle betyda familjens undergång. En julafton ägde en stor fest rum, och i upprymt tillstånd tog ägaren dockan och kastade den i elden. Missväxt, eldsvådor, plundringar och plötsliga dödsfall förrödde familjen. Godset gick över i andra händer, men även dessa följdes av samma olyckor, split och tvedräkt söndrade husets folk, förmögenheten förlorades genom utsvävningar, och först i våra dagar tycks olyckan ha vikit, sedan staden Berlin köpt godset och bragt ordning och reda i allt (Am Urquell VI, 154). — De olyckor, som här omtalas, äro, som vi se, desamma, som följde de svenska släkterna: eldsvådor, hastiga dödsfall inom familjen och släktens upplösning.

Det ojämförligt största antalet horn i såväl Sverige och Danmark som Slesvig-Holstein blevo kyrkokalkar, och en variant från sistnämnda länderna utvecklade vidare detta motiv genom att omtala de underbara verkningar kalken hade: att bota sjuka,

ge lycka åt äktenskap m. m. Därigenom kommer kyrkokalken att få en ännu större mystisk betydelse. Denna tro på kyrkokalkens underbara kraft för oss in i medeltidens hela åskådnings-sätt och torde i första hand bero på sättet att utdela nattvarden inom katolska länder, i det att folket undfick brödet men ej vinet, vilket förbehölls åt prästen.

Om hornsägnerna stannat vid att antyda kyrkokalkens kraft och betydelse, har det dock ej saknats vidare utbildningar av detta motiv.

Under medeltiden tävlade flera kyrkor om att vara ägare av den underbara kalk, som använts, då nattvarden första gången instiftades. Den ansågs äga större kraft än andra och följaktligen var ägandet av denna kalk ett medel till kyrkans lycka och välsignelse. Ju närmare vi komma medeltidens slut dess flera äro de kalkar, om vilka sägnen nämner, att de använts vid nattvardens instiftande av Kristus själv.

Dessa nattvardskalklegender få sin utförligaste behandling på keltiskt område, där Gralsägnen utbildas ur detta motivs kombinerande med andra.

För Britanniens kelter gällde Josef av Arimatia som landets skyddspatron, och det blir han som var den förste ägaren av nattvardskalken vid instiftelsen. Josef skulle sedan ha farit till Britannien och där grundat en kyrklig församling och haft kalken med sig, varigenom kelterna i Wales kommo att äga den rätta kalken. Nu kombineras instiftelsekalken med den bägare, vari enligt legenden Kristi blod efter länstingandet upptagits, och kalken fick så dubbelt underbar kraft. Men fantasien förde motivet ännu vidare, och man visste att berätta, huruom Josef efter Kristi gravläggning suttit fängslad i flera år och under hela denna tid fått mat och dryck ur just denna kalk, vilken Kristus själv överräckt åt honom i fängelset. Då Josef i västra Europa grundat en församling utgjorde allt fortfarande kalken det, omkring vilket allt rörde sig. Varje dag samlade Josef sin menighet i andakt omkring kalken och erhöll genom dennas kraft både mat och dryck. När Josef dog, lämnade han kalken i en släktings vård, och nu blir vårdandet av kalken, vilken på keltisk botten fått namnet Gral, det som både *sammanhåller församlingen och ger den kraft* i släktled efter släktled. De britiska härskarna instifta sedan en taffel till åminnelse av nattvarden och Gral.

Här blir Arthur konung, och då han sitter tillsammans med sina kämpar omkring bordet, visar sig den verkliga Gral, buren av englar. Denna bespisar taffelrundens riddare¹.

Grallegenden föreligger färdig på keltisk botten i 12:te århundradet, och vid den tiden går den över till Frankrike och Tyskland för att här närmare utbildas och vidare kombineras.

I Grallegenden ha vi den mest utbildade kyrkokalksäggen. Gral är instiftelsekalken, den ger andlig och kroppslig kraft, bringar välsignelse samt utgör det sammanhållande för församlingen, på samma gång den, då vårdarna alltid äro släkt med varandra, blir släktbägaren, vars kraft håller ätten vid makt. Genom Arthur-motivet blir kalken även *festbägaren*, som ger festen en högre mening och djupare innebörd såsom åminnelsefest.

Gralsägnens utbildning har försiggått hos ett folk med stark tro på övernaturliga krafter betydelse, och där mytiska väsen mera än någonsin tänkas driva sitt spel.

Hos de nordiska folken fanns visserligen en stark tro på övernaturliga makter men ej samma mystiskt-kristna tro, och då man därför här skulle förklara kyrkokalkarnas underbara kraft, grep man efter de närmast till buds stående övernaturliga väsen, trollen — och så blev kristna kyrkans högsta och heligaste trossymbol en bägare rövad från ett hedniskt, ondskefullt troll².

2. Älvorna.

Älvorna ha i svensk folktro upptagit flera naturgudomlighetens egenskaper och förväxlas därför lätt med andra närstående

¹ Gralkalken finnes avbildad i Ed. HEYCK, Die Kreuzzüge s. 56.

² Grekerna låta nymferna vara ägare av ett horn, som fylles med allt, vad man önskar. Skogsväsenens horn blir här både *önskehornet* och *lyckohornet*, som ger välsignelse åt ägaren. Nymfen Amaltheia gav Zeus mjölk från en get. Då geten bröt av ena hornet på ett träd, fyllde hon det med frukter och gav det åt Zeus (Ovid., Fast. 5, 115—128). Enligt en annan version bröt Zeus från geten Amaltheia av ett horn, gav det åt Melisseus (konung på Kreta och fader till nymfer) och lade en välsignelse till, att det skulle fylla sig med allt, vad man önskade. Amaltheia-myten har fått sin första utbildning på Kreta. Än är det skogsväsen än vattenväsen, som äro ägare av hornet. Ymnighet och överflöd följer alltid med dess ägande. Se ROCHER, Lex., Amaltheia. (Svensk övers. bl. a. i C. ENVALLSSON, Acerra Philologica, Sthm 1802, s. 26). — Över hornet och hornsägnen i allmänhet se F. L. W. SCHWARTZ, Der Ursprung der Mythologie, Berl. 1860, s. 201 ff.

väsen. Hos åtskilliga folk träffa vi namnet älv eller alf såsom en allmän benämning på naturväsen, ehuru varje land gärna vill låta dem få en bestämd vistelseort. E. MOGK ställer i sin mytologi (Grundr. d. germ. Philol. III s. 285) »die elfischen Geister» emot demonerna. De förra äro »seelische Geister», under det de senare representera naturkrafterna. Älvandarna äro älvor, dvärgar, husandar, skogs-, ängs- och vattenväsen¹. RICH. M. MEIJER, Götterlehre, indelar däremot »die niedere Mythologie» i: ättandar, naturandar, demoner, jättar och dvärgar, trollmänniskor (dessutom själar). Älvorna placeras nu bland demonerna tillsammans med drömandar och huldror, och deras område bestämmes så här (s. 115): »Die Elfen besitzen ein besonderes Reich wie die Zwerge, Riesen, Götter. Dies ist aber nicht in irdischer Räumlichkeit vorzustellen, sondern rein begrifflich als das Reich der völlig ungebundenen Geister».

Just denna fullständiga obundenhet gör det svårt för fantasien att tillräckligt bestämt karakterisera dem. I irländsk folktro bli de dels ängsväsen dels bergandar, likaså i dansk. I svensk äro bergen endast undantagsvis deras boningsplatser, däremot så mycket oftare ängarna och vattenytan. FLBG, Bgt. s. 110, går till och med så långt, att han rörande »elven» i Sverige säger, att den »er mest knyttet till den strömmende Elv, till Fossen eller Söen og er i Slægt med Vandets andre Vætter »Sjöfru» og »Ström-karl». Detta skulle då hänga närmare samman med den förut påpekade förkärleken för vattenväsen i svenskt folktro².

¹ FEILBERG (D. Bond: liv II, 159 f.) sammanställer även älvorna och själarne: »Aandepustet, Vejrets Susen, Bladenes Raslen en stille Aften, Striben paa den spejklare Sø af en Luftning, stormens Brus en Uvejrsdag, det er altsammen Sjæles Færd, den enkeltes eller de manges. Navnet, man gav disse Sjæle, var Alfer; vi har det bevaret i Elverhøj, Elverfolket, et Ord, der paa Grund af Lighed i Lyd med El er opfattet som Ellefolket. Saa er Skridtet ikke langt til at tænke sig, at Ellefolket bor mellem Elletræerne. Dette Folk er det stille, skjulte Folk, det kaldtes paa norsk Huldrefolket, paa ordnordisk »Huldufolket», det tilhylede, skjulte». I Zeitschr. d. VfV Bd VIII s. 276 yttrar samme författare: »Die Elfen sind also die Seelen der längst verstorbenen Geschlechter, die rund um uns her wohnen, und bald freundliche, bald feindliche Verhältnisse mit den lebenden Menschen, die mit ihrem Tode sich dem Elfenvolke anschliessen, unterhalten».

² Jfr. FLBG, Jul II, 336. — CAVALLIUS säger om dem (Vär. I, 255), att de ursprungligen äro vattenväsen men i folktron även förekommande på fasta landet i träd, oftast i högar och kullar.

Det fasta, omkring vilket svensk älvtro i allmänhet rör sig, synes mig vara älvringarna och älvkvarnarna. I alla omnämnanden i såväl äldre som yngre svenska källor ställas älvorna tillsammans med dessa ringar, och deras dans där och på älvkvarnarna återkommer ständigt i alla svenska beskrivningar. Lämnas dessa platser, förlora älvorna allt mer sin ursprungliga karaktär och övergå å ena sidan i bergdvärgar. å andra sidan i husnissar och tomtar. Ej minst gäller detta senare de sjukdomar, som älvorna anses bringa. De stå härvid närmast barnen och skilja sig från tomtarna ofta endast däri, att de senare anses skydda och göra gott för barnen, under det att de förra äro småkitsliga och lättretliga och bringa mest skada. Namnet älv övergår också vid älvsjukdomar lätt till »vätt», varmed övergången till husandarna är klar.

FLBGS sammanställande av älven med »sjöfru» och »strömkarl» torde ha sin grund mera i skånsk namnbeteckning än i allmän svensk föreställning. Näckens namn i Skåne är genomgående Älven (»Ellen»), likaså kan vattnets (insjöarnas) rå ibland få namnet älv åtminstone i södra Sverige, dock torde detta utanför Skåne endast gälla i andra hand. Jag har ej mera än helt undantagsvis utanför skånska landskapen funnit namnet Älven på näcken. (CAVALLIUS' framställning är rätt mycket färgad av skånsk folktro; se vidare s. 100 här).

Likaså torde »älvorna» i flertalsform vara för Sverige den allmännaste formen och således mera beteckna en samling av flera, ej som individer framträdande, än en bestämd man eller kvinna.

En särdelning i »dunkelalfer» och »ljus-alfer», som AFZELIUS (GA¹FV. II, 315; Sh. II, 220) med ledning av Eddan vill göra, där de förra skulle vårda sig om de delar av träd, säd och växter, som lågo under jordytan, de senare skulle vårda sig om trädplantan eller brodden av en växt, sedan den kommit upp i dagen, har aldrig folktron direkt företagit¹. Likaså synes mig WUTTKES framställ-

¹ FAYE yttrar om ljus- och mörkalferna: »Alferna deeltos efter den nordiske Mythologie i Lysalfer, der havde deres Bopæl i Alfheim hos Freyr, og vare blankere end Solen; og Svartalfer, der boede nede i Jorden og vare sortere end Beg. Svartalferne sammenblandes ofte med Dvergene, med hvilke de selv i Eddaerna synes at være eensbetydende, skjönt der i Odins Ravnesang nævnes baade Dvergar og Döckalfar (svart-

ning (Volksabergl. § 50, ur Bavaria 2, 788) vara åtskilligt färgad av äldre mytologers framställning:

»Die in der freien Natur, im Walde u. auf Wiesen sich bewegenden Elben oder Elfen, teils Licht-Elben, gutmütig und munter, teils Schwarz-Elben oder bösertige, beide auf Wiesen Tänze aufführend, die bösertigen dabei das Gras wie verbrannt zurücklassend, Menschen herbeiziehend u. sie zerreissend, sind im wesentlichen nur ein allgemeiner Name der nichtriesischen Naturdämonen, zu denen die Zwerge, wie die Berg-, Wald-, Feld-, Wiesen- und Wassergeister gehören. In den Bayrischen Alpen leben die gutmütigen, weiblich gedachten Elfen in Bergschluchten, sind sehr scheu, daher schwer zu sehen, nähren sich von der Milch der Kühe und Ziegen, die in ihrer Nähe weiden, und geben den Menschen dafür reichlichen Segen».

En direkt gruppering i onda och goda, svarta och ljusa älvor är omöjlig att göra inom nordisk folktro och väl knappast heller i tysk. Utseendet skiftar allt efter vistelsen i fria naturen eller vid husen, så att de ute under bar himmel få utseende efter dimman, skogens eller ängens grönska och den blå himmelen. Vid husen bli de mera människoliknande och små utan någon bestämd färgangivelse. Den kvinnliga gestalten är den vanligaste ute, den manliga måhända mera inne. I naturen äro de underbart vackra, vid husen omtalas ej vidare deras utseende såsom något mera oväsentligt.

Av exempel, som omtala deras utseende och dräkt i naturen, må anföras:

Vita kläder: LAMPA 21. — Vit kappa med slöja: GRIMM, IM. s. XLVIII. — Grå kläder: TK JS. 44. — Blå kläder: LINNÉ, Gotl. s. 312; LAMPA 21. — Mörkblå klädning: FLBG, Bgt. 29 (Island). — Gröna kläder: GRIMM, IM. s. LIII; TK DS. II n:r 65; FLBG, Bgt. 33 (ASBJ. III, 196). — Långt hår: GRIMM, IM. s. XCII, Myth. 459; RUSSW. II, 251. Gyllene hår: MÜLLENH. 195. Svart hår: RUSSW. II, 251. Grönt hår: GRIMM, Myth. I, 460 (Ryssl.).

alfar) ved Siden af hverandre. Den norske Almue gjør Forskjel paa Dverge og Alfer. Hine tænkes at leve ene og stille, medens disse leve i Selskab, ynde Dands og Musik, og ofte have deres Tilhold i gamle Træer. De ere at betragte som en Mellemting af Lys- og Svart-Alfer, da del ve ere lyse, smukke og livlige; men derhos slemme og skadelige. Alfer (de ordnordiske Alfar) svare til de svenske Elfer, danske Elve- eller Ellefolk, Tydskernes Alp, Irlændernes Shefro, Scotternes Daoine Shie, Persernes Peris o. s. v.» (s. 48 f.) — Över ljus- och mörkalfer se vidare: GRIMM, Myth. 414; WOLF, Beitr. II, 228; SIMROCK, Myth. 124. — Slutligen må rörande alftron i sin helhet nämnas FEILBERGS utförliga och grundliga studie: Der Kobold in nordischer Überlieferung, Zeitschr. d. VfV. Bd VIII s. 1 ff., 130 ff., 264 ff.

Genom förväxling med skogsfrun förekommer sedan även svansen (FAYE 39) och baktrågsryggen (TK JS. 44).

Då dimmorna stiga upp, tvätta älvorna sig (MANNH. I, 152; klappa tvätt: WGSTR. Fs. 418), eller röra de sig i lätta, luftiga danser (THIELE II, 176; Ant. Annaler I, 331; MEICHE, Sachsen n:r 422; GRIMM, IM. s. LII, Irland; se särskilt den vackra O'Donoghue-sägnen ibid. 216). Med vinden stå alltid älvorna i nära förbindelse, än med den milda fläkten, än den brusande stormen (ROCHH. Ss. I, 135, 170; MANNH. I, 86, 141).

Musik och dans är överallt deras förnämsta sysselsättning. Grimm yttrar rörande älvorna i nordisk och engelsk folktro (IM. s. XLII f.):

»Die Elfen lieben über alles die Musik. Wer sie angehört hat, kann nicht beschreiben, mit welcher Gewalt sie die Seele erfülle und entzücke: gleich einem Strom dringe sie mächtig entgegen . . . Im kunstreichen Tanz übertreffen sie weit alles, was Menschen leisten können, und ihre Lust daran ist unermüdlich. Sie tanzen ununterbrochen, bis der Sonnenstrahl an den Bergen sich zeigt, und machen die kühnsten Sprünge ohne die mindeste Anstrengung».

Dansen är förförisk, och människor lockas ofta in i deras ringar samt få då ej sällan dansa med dem. De bli efter en sådan älvdans sjuka och dö. Farligast äro älvorna för sovande människor i skogar, ängar och mossnejder. Exempelen äro synnerligen många, och vi vilja här blott anföra följande:

En dräng går över en äng och lägger sig till vila vid foten av en ek; han hör ett ljufligt spel och ser en mängd småfolk dansa ringdans i gräset: älvafrun med guldkrona på huvudet och klädning glittrande av guld vinkar åt honom och ber honom dansa; drängen stiger bugande in i ringen; blir sedan tungsint och svårmodig och dör snart (Närke), DJURKLOU, NFF. s. 63 f.; HOFB., Fs. 140. — På vägen vid ett berg röra sig två gossar i den livligaste och yraste dans på vägen, och under dansen höras de sjunga: »Här dansar Socki Pelle och Näver Strut, den tredje ligger i bytta och kommer inte ut» (Västerg.), TELLANDER s. 76. — Älvorna vid en stor lind: »Älvadansareträdet» (Skåne), Runa 47 s. 20; GÖRANSSON 57. — »De underjordiska» taga en flicka in i dansen; hon räddas av en, som kör förbi (Skåne), WGSTR. Fs. 287. — Två vitklädda flickor (»vättar») dansa omkring en persons vagn (Skåne), ibid. 285. — En man letar efter kreatur och kommer in bland det dansande älvfolket (Norge), ASBJ. II, 196; FLBG, Bgt. 38 f. — Fjorton jungfrur komma mot en skytt; de dansa, och han får ej ro, förrän han hotat med bössan, FLBG 33. — En man faller i sömn vid ett kärr och vaknar av en vacker musik från små dansande fruntimmer, som be honom

dansa; han räddas av solen (Slesvig), Ant. Annaler I, 331. — Näckar och älvor vagga sig på vita dimstrimmor i älskliga danser (Sachsen), MEICHE nr 422. — Se vidare GRIMM, IM s. XCIX; ROCHH., Ss. I, 359 f.; MANNH. I, 149 m. fl. st. »Ellefolks Sang» TK DS. II s. 16; jfr även TK DS. I, 192, 196. — Slutligen torde älvornas sång och dans kunna jämföras med motsvarande hos grekernas nymfer, oriader, dryader, nereider, fauner och sirener (ROCHER, Lex.).

Såsom vättar, dvärgar och tomtar ställas älvorna i förbindelse med stenar, trädrötter m. m. De få där ofta djurgestalt: vid ett hål i en »älvväg» framspringa små djur, råttor med fiskstjärtar; en dräng sätter en propp i och får utslag (Runa 44 s. 76). I WALLENSTEENS anteckningar om vantro av år 1783 heter det om älvorna: »en slags små levande varelser liknande understundom råttor, grisar, smågossar uti röda mössor och gröna eller vita tröjor klädde, havande sina boningar under frodväxta eneträd och martallar eller stora stenar, och sin dans där man ser gräset om sommaren vara liksom bortbränt, vilka ställen man kallar »älvdansar» (s. 1).

Såsom husandar komma de under natten in i stugorna, då folket sover, hoppa upp på bordet, tvätta sig i dryckeskannan, varför folket, när de dricka nattståndet dricka, borthålla något. En morgon låg en sådan liten älva drunknad i kannan (Dalarne, Runa 44, s. 24).

De föremål och platser, som särskilt sättas i förbindelse med älvorna äro vättstenar, älvkvarnar och älvringar.

Av vättstenarna tänkas belemniterna som ljus, vilka älvorna ställa ut, där de dansa. Allmänna folknamnet är därför »vättaljus»¹: När vättarna eller älvorna samla sig nattetid till dans och lekar, hålla de alltid i handen ett ljus brinnande med en klar, blåaktig eller grönaktig låga. Dessa ljus nedsätta de sedan på jorden i en ring, fatta så varandra i händerna och dansa i ring omkring de små brinnande ljusen. Ljusen hittas någon gång i jorden och de kallas vättaljus (Vär. I, 270). Har man vättaljus i hemmen, håller det vättarna borta (Blekinge. WGSTR. Fs. 295). Likaså fredar ett vättaljus i barnets linda mot vättar (WGSTR. Fkd. II, 155). I Skytts härad, Skåne, brukade man bota sår med dem (LOVÉN 161). I en stuga inkomma några »trollkäringar, breda en duk på golvet, å vilket de sätta små ljus» (Dalsl., Runa 43 s. 29). Mången husmor, som vaknat

¹ Se NATHORST, Jordens historia II, 776.

och varit av med sitt barn, har återfunnit det under sin säng, där det låg leende, omgivet av vättar, som tänt kring det sina små, klara ljus (Lovén s. 161).

Dessa belemniter spela en rätt stor roll i flera folks tro. Då de emellertid endast förekomma, där en viss geologisk formation finnes (juraformationen och äldre kritan), sammanhänger tron på deras betydelse med dessa områden. I Sverige finnas de så gott som uteslutande i vissa delar av Skåne (genom istidens inverkan undantagsvis även annorstädes). I Tyskland förekomma de rätt talrikt. I Elsass är deras namn: djävulsfinger, torssten och hammare (Hämmerli). I Schwaben hållas de för avtryck efter en människohand och kallas där torsstenar. I Harz skrapar man dem och ger dem åt sjuka barn, då de lida av »hammare» (äro ostyriga, »förhäxade»). I Algau hänga barnjungfrur dem på vaggan och ofta stickes hål i ena ändan, då de få namn av »vättapengar» (Wichtelpfennige). I Jura kallas de »alp- eller strålsten»; de skrapas och rivas samt användas som läkemedel. Från Neu-Strelitz omtalas en »torsstenhammare», som inom en församling brukats mot epileptiska anfall. Litet stoft avskrapades och intogs (Рочн. Ss. II, 205). I en schweizisk naturalhistoria av 1680 heter det: Belemnites, a sagitta sic dictus, nonnullis Alp-schoss, h. e. sagitta incubi dicitur» (Рочн. Ss. I, 386).

En del smärre stenar ha i mellersta Sverige en de tyska belemniterna närstående användning. Ett slags cirkelrunda, av vattnet svarvade naturbildningar av kalk eller annan lös stenart, vilka flerstädes förekomma i åar, kallas hos allmogen (i Västergöt.) älvstenar eller näckstenar. På gränsen mellan Östergötland och Närke brukar folket ännu hänga på barnets bröst små stenar av slät trapp, likaledes utmärkta av insvarvade fördjupningar eller håligheter. Dessa stenar få där namn av ältstenar, emedan de tros bota för ältan, en barnsjukdom, som kommer av älvorna. I Skåne brukar man hänga små stenar om halsen på barn till skydd mot »förgärning». Namnen på dessa stenar är Gommona-stenar (Gomoden, Kornmoden, i Ö. Göinge och Varend namn på Thor) i Skåne, Gobonda- eller Gofar-stenar i Varend (Vär. I, 257). Namnet sätter således stenarna i förbindelse med Tor, på samma sätt som belemniterna sättas tillsammans med hans hammare i Tyskland.

Såsom vättstenar omtalas även sjöborrarna från kritperioden (*echinus*). Dessa få ofta namnet torsstenar och tjäna på liknande sätt som skydd mot vättar. I Jylland läggas »torstenstenar» (*echiniter*) i mjölkstugan och i stallet (FLBG, D. Bondeliv II, 165; THIELE III, 138, 749); i Tyskland skydda de mot blixten (Grummelsteine, Donnersteine, WUTTKE § 111).

Slutligen tjäna stenåldersyxor och pilar som vättstenar. Även dessa sammanställas med åskguden, stenyxorna bli åskviggas, pilarna dels Tors med blixten nedslungade vapen dels »älvskott». I Skottland och Irland trodde man, att flintpilarna avskjutits av älvorna, varför de ock ansågos kunna skydda för de av älvorna i synnerhet mot kreaturen sända sjukdomarna. Därför buros de också i dessa och andra länder som amuletter, stundom infattade i silver. Å ett grekiskt eller etruskiskt halsband av guld, som nu förvaras i Brittiska museet, hänger i mitten en i guld infattad pilspets av flinta.

Då torsviggen träffar jorden, drives stenen djupt ned. På Gotland trodde man, att åskviggen drevs ned sju alnar i jorden, varpå den efter sju års förlopp åter kom i dagen, sedan den under tiden stigit åt jordytan en aln varje år. För att skydda nybyggda hus mot åska och andra olyckor brukade man på 1700-talet sticka en stenyxa eller flintkniv i väggen eller under tröskeln. På Gotland brukade man hänga en stenyxa ned i bryggkaret för att hindra trollen att förstöra brygden. En bonde i Värmland använde stenyxor i näten för att få fiskelycka, en annan i samma trakt lade en flintdolk bland säden för att den skulle skydda den. En bonde i Jönköpings län lät, innan han avbrände ett svedjeland, en dräng släpa en stenyxa (»åskvigg») tre slag rättsylls i mullen, runt omkring svedjelandets yttergräns, på det att ingen vådeld skulle utbrista eller antända skogen därvid. Statens historiska museum äger en stenyxa från Bleking, vars egg blivit stött och given som läkemedel åt sjuka kreatur¹.

Även på Jylland användas flintyxorna som skydd mot olyckor i ladugård och mjölkstuga (FLBG, D. B:liv II, 165). I Tyskland kallas stenyxorna »Donnerkeile» och giva skydd

¹ E. HILDEBRAND, Sveriges historia. Del I: Forntiden av O. MONTELIUS s. 60 ff. Se även ALDÉN, I Getapulien s. 124. — England: GRIMM, IM. s. I, XXIX.

mot åskslag, rosen, mot utslag i bröst och juver hos kor, i det man bestryker den sjuka delen därmed; även brukas de mot kramp. Den gotländska tron på åskviggen, som går 7 alnar ned i jorden och varje år stiger en aln uppåt, återfinnes fullständigt lika i Mecklenburg, Pfalz och Böhmen¹. Montelius yttrar om denna tro på blixten, som sjunker i jorden och långsamt stiger mot jordytan, att den återfinnes i nästan alla trakter av jordklotet. Redan för två tusen år sedan fanns den i Hellas (s. 61)².

Mycket närstående tron på stenyxorna som amuletter mot sjukdomar äro de s. k. »älvkorsen» (ellekors) av silver eller stål. Metallen skall tiggas av 9 hustrur, vilkas förstfödda barn äro gossar, och metallen skall hustrurna ha ärvt. Guldsmeden skall ha arbetat på ellekorsen två torsdagsmorgnar och en söndagsmorgon. Korset skall sedan läggas under altarduken i kyrkan så att prästen kommer att mäsas över det tre söndagar. En man, som var i »ellens» våld hade skaffat sig flere sådana och vilja sälja ett särskilt kraftigt för 50 kr. (Trelleborg). WGST. Fs. 400 f.; LovÉN 172 f.; P. NILSSON, Ellakors i Skåne, N. Mus. 1886 s. 19 f.

Övriga stenar, som förbindas med älvorna äro de s. k. älvgrytorna eller älvkvarnarna. En i Sverige gängse föreställning är, att de ringformiga fördjupningar, som finnas i vissa stenar och klippor, härröra från älvorna. I dessa offerar man därför till älvorna eller smörjer för sjuka barn (Vär I, 256). Namnen på fördjupningarna äro antingen älvkvarnar (Västmanl.), älvgryor eller älvringar (Uppl.) En sjukdom, som erhållits genom älvorna, botas därigenom, att man smörjer älvkvarnen. Denna smörjning verkställes av någon klok gumma med ister eller osaltat smör, ansyls, i själva solnedgången, varefter offeras knappnålar, slantar o. s. v. alltid udda tal (Vär. II, s. XIV). I andra nejder bruka kvinnorna, när barn bli sjuka, först smörja stenen med talg eller smör, som ingnides i de små hålorna, och sedan i dem till offer insätta små dockor (trolldockor) af hoplindade klutar (Vär. I, 146). I Södermanland smörjes med osaltat smör eller ister. »Varan skall vara god och ren, ty älvorna äro noga» (HERMELIN s. 76).

Älvkvarnarna äro i Södermanland synnerligen allmänna,

¹ WUTTKE § 111, BARTSCH, SMG. II s. 205.

² Om tron på stenar som skyddsmedel se FLBG, Steingeräte als Heilmittel, Am Urquell VI, 161 ff.

ofta en eller två i var socken. De äro vanligen av två slag antingen mindre flata stenar, som ha ett eller flera »ögon» (hålör), eller större flyttblock med många hålör. Den märkligaste stenen av detta slag är »Ballerstenen» nära Rantens station i Västergötland (HERMELIN s. 76).

FLENTZBERG, som ägnat älvorna en liten specialstudie (Fatab. 07 s. 7 ff), omnämner den olika stora tätheten med älvkvarnar och omtalar Mariefreds m. fl. församlingar, där endast en offersten (älvkvarn) återfunnits under det den närbelägna Selaön på samma areal äger 12 sådana. »Har måhända varje boplats, eller åtminstone varje större sådan, haft sin offersten, sitt altare, där de offrat åt sina älvor?» säger författaren. Ehuru frågan är av stort intresse, torde den dock mera höra hemma under fornforskningens område än folklöristikens. Att vi i älvkvarnarna ha att se hedniska offerstenar torde för länge sedan vara fastslaget av forskningen (se MONTELIUS s. 48).

Hur en »malning på älvkvarnen» går till, därom få vi slutligen även en beskrivning av WALLENSTEEN (§ 2): »Man tager sig en fläsksvål eller yllelapp med en fläskbit och gnider därmed en tämelig stund runt omkring uti de i stenen varande runda caviteter, förorsakade av dylika malningar och nötningar, varav nämnda sten över hela sin övre sida är intagen. Under dessa malningar läses och omläses en bön, vilken en viss man har sig förbehållen att lära den sjuke malaren, och den han sedan av fruktan för hatad död, icke får lära någon annan. Uti den håla, den sjuke malit, offras antingen pengar eller knappnålar. Den trasa, varmed de efter malningen flottiga fingrarna avtorkas, får icke hemtagas»¹.

Alla dessa handlingar äro enligt allmänna föreställningen att betrakta som offer för att göra älvorna gynnsamt stämda, dock förekommer även tron på, att smörjandet äger rum, för att dansen på älvkvarnen skall gå lätt och lustigt (HERMELIN s. 76). De urholkade små skålarna, vilka enligt FLENTZBERG (s. 14) äro stora som ägg och enligt Vär. I, 146 1, 5 tum breda, lika djupa samt 2 tum långa, bli på så sätt till och med dansplatser för älvorna, en föreställning som ofta återkommer i svensk folktro.

¹ Utförlig beskrivning av en offring för »vättar» se K. NILSSON, G. A. s. 26. Om »smörjning» se Medd. fr. N. Mus. 91/92 s. 34 ff. Offer se även WGSTR. Fkd. II, 155 f.

Älvornas förnämsta dansplatser synas dock i folkföreställningen vara de s. k. älvringarna. Upphovet till dessa ringar förklaras olika. Enligt Runa 45 s. 51 är det älvväxningen (*Sesleria caerulea*), som tillskapar mörkgröna ringar, vilka särdeles hösttiden träffas på sämre betesmark. Av samma mening är Afz. Sh. II, 155, 161 och Vär. II s. XIII; HOFBERG, NGM. s. 247, omtalar »älvdansagräset» (*Sesleria caerulea*): »som bekant växer gräset på sidlända ängar i stora ringformiga tuvor. Den mörka ringen kring varje tuva, som bildas av de utvecklade svartblå axen, tros vara spåren efter älvornas ringdansar». NEUMANN'S flora ger *Sesleria* namnet »Elving». Ringarne kallas här »häxringar»; tuvorna bli genom toppskottens bortdöende ringformigt utbredda. Enligt FLENTZBERG (s. 10) är det hovsvampen (*Tricholoma gambrosus*), hvilken har den egenheten att utbreda sig i år efter år vidgade ringar, vartill kommer, att varest svampen föregående år stått, växtligheten är alldeles hämmad, under det att följande år gräset därstädes äger en ovanlig frodighet. Runa skiljer på älvdansar bildade av gräset och älvgångar bildade av en slags svamp. CAVALLIUS för båda tillsammans och låter namnen blott bli olika allt efter olika landsdelar: i mellersta Sverige älvringar eller älvdansar, i Helsingland älvgångar (Vär. II s. XIII.) Motsvarande engelska namn är »fairy rings» (GRIMM, Myth. I, 438). Dessa ringar skola särskilt skyddas, och onda sjukdomar kunna följa av ovarsamhet mot dem. HERMELIN omtalar sid. 79 en sådan älvring, där en sten låg innanför. Då stenen sprängdes, skadades stensprängaren. När man går över en älvring, skall man spotta för sig (Vär. II s. XIII.) Man får ej hålla hett vatten på dessa platser (CRÆLIUS 65; GASLANDER 51; N. MUS. 03 s. 228; F. FLENTZBERG 7) ej förena (WALLENSTEEN 1; FLENTZB. 7; Vär. II s. VIII), ej slå ut barnens tvättvatten Vär. (II s. IX). Enligt dansk föreställning skola kreaturen ej äta gräs, där älvfolk varit, ty då bli djuren sjuka (THIELE II, 176). Enligt samma källa hålla älvorna särskilt till i högt gräs. I Norge talar man om, att älvorna dansa i det våta gräset vid älvstranden, och man ser även spår av deras dans (FAYE 48). Även i irländsk folktro finnas dessa älvringar med samma föreställning om älvdans (GRIMM IM. s. XCVIII); å ön Man dansa älvorna t. o. m. i snö och lämna ringformiga märken efter sig. Enligt skotsk tro dansa

älvorna på gräset och efterlämna cirkelrunda märken, som stundom äro gula och förbrända, stundom färgade med starkt grönt (FAYE XXVIII). I irländsk tro fira älvorna sina fester under stora rymliga svampar (GRIMM IM. s. XLII)¹. I Schweiz är det häxorna, som lämna efter sig stora ringar med förbränt gräs, där de dansat, under det att gräset både inom och utom ringen är särskilt frodigt (ROCHN. Ss II, 176). Namnet på dylika platser är därför överallt »Hexentanz»². Ibland tros även brunnjungfrurna och skogsmännen (Brunnenjungfern und Waldmännchen) förorsaka dem (ROCHN. Ss.; Runa 45 s. 82 låter trollsmör motsvara svampen *Æthelium flavum*; då växten skadas, lida även trollen I, 291). Några häxor ha engång dansat på en plats, och gräset ville ej mer växa där. Man begrov då ett stycke bröd, och nu växte gräset igen (ROCHN. Ss. II, 169).

Slutligen sammanställas med älvorna en del förtrollade trädgårdar, »älvträdgårdar». Sådana finnas på flera ställen och utpekas av lantfolket; alltid nämnes då någon, som varit införd i dem, vandrat omkring under träd av en härligare grönska än de någonsin förut sett, smakat frukter, vilkas like ej funnits på andra ställen av jorden, sett blommor av underbar skönhet, men när de sedan sökt dem på samma ort, finnas de icke mer igen. Det är då, såsom vanligt, vild skogsmark eller slätt fält. Mest bekant såsom älvträdgård är den s. k. Frustigen i Bergs socken i Västergötland. Sedan spöktimmen inträtt, vill icke gerna lantmannen gå genom en sådan park (ARZ. Sh. II, 158). Vär. II s. XIII vill förlägga dylika älvträdgårdar huvudsakligen till nejden omkring Vättern.

Ibland omtalas älvsalar eller älvstugor, grottor eller underjordiska hus i berg och kullar, där någon gång vandraren kommer in och vilar; men, då han en annan gång söker samma rum, finner han det icke mer (ARZ. Sh. II, 159). Av övriga växter, som sammanställas med älvor (vättar, vättsjukdomar) må nämnas följande:

Valeriana officinalis, vänderot: Begagnas av ungt folk, som ämna gifta sig, mot älvor, emedan dessa hysa »avund» mot

¹ Jfr svensk tro: Nyss uppväxte svampar på gamla gärdesgårdar, ruttna stubbar eller väggar kallas »trollsmör», WALLENSTEEN s. 11. Se även Medd. fr. N. Mus. 89 s. 41.

² Se WUTTKE § 209.

dem. Runa 45 s. 50. (AFZ. Sh. omnämner, att vänderot inlägges i kläderna på bröllopsdagen av brudgum, som fruktar älvornas avund; växten sammanställes här felaktigt med *Convallaria polygonatum*).

Secale cereale, råg: Brukas att spå med på midsommarafton. Gångar i rågåker tillskrivas älvor. Runa 45 s. 52.

Sambucus nigra, fläder: står högt i vördnad i södra Sverige och förbindes där med hyllfrun, som blidkas genom utkastad mjölk vid roten. I norra Sverige har hyllen ingen betydelse, emedan den ej är spridd så långt åt norr. Liksom man i mellersta Sverige talar om älvskåll och älvblåst talar man i Skåne om »hyllskåll» och »hyllblåst». Denna sjukdom erhålles, när man förnärmat en hyllebuske. WGST. Fkd. I, 278; II, 281; FS. 84—95; Runa 45 s. 56. — Motsvarande danska tro: FLBG. B:liv II, 160; tysk tro: WUTKE 135, 141; SCHULENB. 73; m. fl.

Daphne mezereum, tibast: skyddar mot »troll». Runa 45 s. 59.

Cucubalus behen, duve-ägg: ett bland de starkaste medeln mot trolldom. Ha »de små under jorden» gjort människorna något ont, är »duve-ägg» det säkraste vapnet mot dem. När de dansa på ängarne i det daggiga gräset, akta de sig noga att röra vid denna växt, varken med sina spåda kroppar eller ens med sin kjortelfäll; ty detta anses som den största olycka och vållar dem stor sorg och bittra tårar. Tron särskilt utbredd i Gotland: Runa 45 s. 60.

Sorbus aucuparia, rönn, flygrönn¹: den som är ute om nätterna och ej har flygrönn, får akta sig väl att ej bli dårad; rönn hjälper mot troll och ger lycka i tävlingsstrid. En flicka kan aldrig motstå den, som har flygrönn på sig. När ungboskap skola namngivas, skall man ge dem tre slag av en rönnvidja. Flygrönn lägges i barnets linda för att skydda mot vättar. Runa 45 s. 62 f. Om flygrönn och näckspel se längre fram.

Quercus robur, ek: älvorna älska att under lummiga ekar hålla sina nattliga dansar. Ibland synas omkring de gamla ekarna tilltrampade gångar, vilka äro rester av en älvdans. Vattnen, vari ekållon kokats, kan göra personer fria från bortbytingar. Runa 45 s. 77 f.

¹ Flygrönn: liten rönntelning på tak eller i bergsskrevor, som uppskjuter av kärnor, som fåglar kringspritt, Runa 45 s. 62.

Peltidea aphlosa, *Lichen aphosus* och *Lichen caninus* samt *Marchantia polymorpha* (lungmossan) sammanställas alla med älvnäver: utgör ett kraftigt medel mot älvsjukdomar isynnerhet älvblåst. Bladen böra plockas vid midnattstiden. Sjukdomen botas så, att bladen brännas under den sjuke, så att röken uppstiger mot de ankomna delarna. Runa 47 s. 31; Arz. Sh. II, 161; HOFBERG, NGM. 247; Vär. II s. XIII; WESTR., Fkd. I, 201; II, 185.

Allium, lök: användes särskilt för sjukdomar hos barn, bestående i vantrevnad och avtynande samt yttrande sig i tår och fingerspetsar, vilka älvorna diat om nätterna. Vitlök lägges därför i barnets linda eller vagga. Likaså lägges vitlök på samma sätt som Valeriana i en brudgums kläder som medel mot älvornas avund. Runa 48 s. 33; WESTR. Fkd. II, 155; Arz. Sh. II, 156.

Växter, som förbindas med vattenälvor, sammanställas längre fram under näcken.

De sjukdomar, älvorna anses bringa, sammanfattas vanligen under namnet älvblåst (älvbläst, äljabläst i Herjedalen; äliblästern i Jämtl., älvablåst i Smål. Jfr Runa 45 s. 51.) Sättet varpå älvorna ge människorna denna sjukdom förklaras ofta så, att älvorna blåsa på honom (Vär. II s. XIII). De sjukdomar, som anses ha samband med älvblåst, äro enl. WALLENSTEEN (s. 1): bläddror på kroppen, blädderrosen och svinkörn. Vär. I s. VIII säger om älvblåsten, att den är »nästan som småmessling»; den »ser ut som svinkjörn: det slår upp, om en timma är det borta och slår ut på ett annat ställe» (utdrag ur en gammal hdskr.). Sdm. IV, 83 sätter älvblåsten tillsammans med nässelfeber.

I allmänhet är det barnsjukdomar, som älvorna vålla; barn äro mera utsatta för älvornas makt än andra. Den allra vanligaste av älvsjukdomarna hos barn är mattighet och orolighet, magerhet och blekhet, vilken anses ha uppkommit därav, att älvorna »dissat» (diat) barns fingrar och tår¹. Andra sjukdomar sammanhänka med utslag och sår.

A. O. F., Skrock i Vasabygden s. 12 indelar sjukdomarna i sådana, som kommit från luften (vädret)¹ och vattnet. Vid

¹ Förf. ger oss ej upplysning om, vad slags sjukdom, som härvid menas. I K. NILSSONS G. A. s. 40 få vi en liten beskrivning av en sjukdom

de förra bör man bege sig till en smedja, sätta ett käril med vatten i ässjan framför röret till blåsbälgen och blåsa i vattnet. Med detta vatten tvättas kroppen å det lidande stället. Till det onda från vattnet räknas sårnader, skabb och andra utslagssjukdomar. Dessa botas genom penningoffer i källor. Barn få ofta dessa utslagssjukdomar och särskilt anses en form s. k. kroser vara förorsakad av »gålsrådarin» (tomten, vättan). Barnet skriker vid denna sjukdom mycket, är ständigt oroligt och sömnlöst.

Medlen emot älvblåst äro mångahanda: I Härjedalen är brukligt att i en med vatten fylld skål blåsa med en smedjepust eller bälg. Med vattnet, som därav tros få en helande kraft, bestrykas de sjuka delarna, och den sjuke intar också därav. I Jämtland brukas följande medel: Man skrapar guld av en vigselring, och lägger detta i barnets vatten, vilket sedan slås ut på marken, där älvdansarna äro synliga. Ungefär samma medel omtalas hos CRÆLIUS (s. 65): guld eller silver skavas av en vigselring, och detta nedgräves, där det heta vattnet utslogs (som vållat sjukdomen). Utförlig beskrivning av medlen mot sjukdomen se FLENTZBERG, a. a. s. 12—16.

Av besvärjelseformlerna meddelar Vär. II s. XIV en på latin ur SPÆGELS Rudera Gotlandica (1683). Ur denna anföras vi här början:

Conjuro vos Ellvos et Ellvas et omnia cætera genera vestra cujuscumque status vel conditionis estis, omnes incantatores et incantatrices et omnes Doemones per Deum Patrem + per Deum filium + per Deum Spiritum Sanctum + per beatam Mariam Virginem + per omnes Sanctos et Sanctas Dei + et per tremendum judicium Dei + ut non noceatis huic famulæ Biritteæ Clemens Aaby in vaccis aut lacticinis ipsius in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti amen.

En annan besvärjelseformel mot »vätta» (matthet) från Småland (Medd. fr. N. Mus. 97 s. 40) lyder:

Älvkungarne, som i nordvatten vada,
Vättarne, som i salarne springa glada,
Skall dig för denna sjukdom bota,
Att det inte dina nerver må skada.

.....
som man kan råka ut för »i själva vädret»: »Det flyr på en ackurat som 'villarpaskottet', utan att det varken syns eller hörs... Rätt som en går... dras munnen upp till ena örat, så att en blir plakat sned i synen, och hela den sidan blir likasom förta'n».

Då det ligger utom ramen för denna uppsats att närmare gå in på botemedlen mot älvsjukdomar, vill jag här blott nämna dem, som ställas samman med älvorna, jämte angivande av de källor, där botemedeln stå närmare omtalade:

Älvblåst i allmänhet: CRÆLIUS 74: 65. — GASL. 51. — Runa 45: 51. — HOFB. 247. — Vär. II s. XIII och I s. VIII. — Sdm IV, 83. — K. NILSSON, G. A. s. 7. — HERMELIN s. 77 f., 83. — WGSTR. FS. 1404—06. — H. E., Folkm. 206—209. — Sdm. II: 5 s. 15. — WGSTR. Fkd I, 201; II, 281. — LOVÉN, Sk. hd s. 168. — N. Mus. 89 s. 37 f.

Älta hos barn (= frossa): Vär. I, 257. — WALLENST. s. 7. — A. O. F., Vasab. s. 14. — K. NILSSON, G. A. s. 80.

»Disär» hos barn (skinnet på fingrar och tår drages ut till röda tappar): HERMELIN s. 76.

Skäver hos barn (uppkommer, när barnets vagga stått över en vättes underjordiska hemvist): DJURKLOU Unnarsb. s. 36. — N. Mus. 97 s. 40. — BRUZ., Ing. s. 94. — WGSTR. FS. 440. — WGSTR. Fkd. II, 128, 275 ff., 348, 398. — Hall. Fornm. årsskr. I, 27. — ALDÉN s. 123.

Skorv: (utslag) Sdm. IV, 96. — N. Mus. 03 s. 228.

Revorm: Sdm. II, 108; IV, 94. — N. Mus. 03 s. 228.

Ros: Sdm. II, 108. — Sdm. IV, 94. — WGSTR. Fkd. II, 399.

Bältros: Sdm. IV, 82.

Ettersmol: (utslag hos barn) Sdm. IV, 83. — WGSTR. Fkd. II, 398.

Skabb: Sdm. IV, 95. — O. A. F., Vasab. s. 12.

Sår: GASL. 50. — WGSTR. FS. 410. —

Ömhet: Sdm. IV, 101.

Orolig sömn hos barn: FLENTZB. s. 13. — A. O. F., Vasab. 12. —

Vättanop (vättarne suga blod, som se ut som loppbett): K. NILSSON, G. A. 78¹.

De flesta sjukdomar, som älvorna eller vättarna anses åskadkomma, ställas samman med vattnet, och torde därför närmast ett vattenväsen tänkas ha makten härvidlag. I skånsk folktro heter det därför oftast, att älven är vållare av alla dessa sjukdomar. Då emellertid älven där betecknar näcken, ligger det närmast till hands att antaga vattnet som orsak.

Huruvida vattnet som sjukdomsorsak är det ursprungliga i allmän folktro är svårt att säga; det synes dock som om den i Sverige särskilt starka tron på vattnet här påverkat den allmänna älvtron. Samma försiktighetsmått, som man företager

¹ Över älvsjukdomar se slutligen även J. V. BROBERG, Bidr. fr. vår folkmedicins vidskepelse, Sthlm 1878.

mot älvorna (spottning, offring), återkomma nästan alldeles lika mot näcken och vattenväsen.

Vi få därför i svensk tro tänka oss älvorna och vattenväsen delvis endast som tvänne grenar av samma älvtro. Den enda skillnaden skulle måhända bli, att bland älvorna endast sällan någon särskild individ framträder, under det bland vattenandarna en bestämd person, havsfrun eller näcken, spelar huvudrollen. De kollektiva andarna underordnas ofta dessa och kallas då näckens och havsfruns barn. På så sätt kommer tron på vattenväsen att få en annan prägel än älvtron, och folkets karaktärisering av dessa blir även en helt annan; personerna framträda mera individuella med bestämdare gestalt och bestämdare egenskaper.

3. Näcken och havsfrun.

I föreställningen om näcken äga vi en av de centrala delarna av svensk folktro. »Hela Värend är uppfyllt av sägner om näcken, och det gives knappast ett vatten, där man icke trott sig höra honom spela», säger **HYLTÉN-CAVALLIUS** (Vär I, 261) och en av meddelarna till **E. WIGSTRÖM** nämner om bäckamannen. »att han är så allmän, så honom kan vem som helst komma till att se» (Torup, **WIGSTR.** Fkd. II, 180).

Ett av de äldsta omnämnandena om vattenandarna i svensk folktro finnes hos **OLAUS MAGNUS**. Han sammanställer dem med grekernas nereider:

Sunt et beluæ in mari quasi hominis figuram imitantes, lugubres in cantu, ut Nereides: etiam marini homines, toto corpore absoluta similitudine, qui ascendere navigia nocturnis temporibus videntur; statimque degravari, quas insiderint partes compertum est et si diutius permanent, etiam ipsæ naves merguntur. Imo per fidelem Norvagicorum piscatorum assertionem addo, nisi tales capti ilico dimissi fuerint, adeo sæva tempestas exurget, cum horrido planctu ejus generis hominum, ac nonnullorum aliorum monstrorum, ut coelum ruere videatur (Lib. XXI).

Ehuru tron på vattnets ande huvudsakligen är fästad vid en manlig individ, som är ensam för sig, saknas ej föreställningen om en kvinnlig motpart i havsfrun eller sjöfrun. Jämte det att hon uppträder som näckens hustru och hjälpare åt honom, tänker man sig henne även utan samband med någon man.

Havsfrun bildar på viss sätt ett övergångsled mellan äl-vornas mångväsen och näckens individuella ensamväsen. Hon är husmodern, som enligt gammal bondesed har uppsikten över hemmet och boskapsskötseln. Hennes sysselsättning härmed lämnar henne fullt upp att göra, så att man mera sällan ser henne själv men så mycket oftare hennes boskap. Hon har hästar, kor, får, svin, som stiga upp ur sjön; hon vallar dem själv (Ldm. VII: 9 s. 12; TELLANDER 64; Vär. I, 247). Hennes boskap är blå (WGSTR. Fs. 414). Ibland kommer hon upp på fartygen och ber få köpa salt till sin slakt (WGSTR. Fs. 424). Mickelmässoafton skall man sätta skära i höet, så att ej havsfrun må taga det till sin boskap (RÄÄF, Ydre I, 62). Hon tar kraften av sädesskörden vid östanblåst (WGSTR. Fs. 414). Vårfruafton maler hon säd (WGSTR. Fs. 426). En gång gav havsfrun en bonde en ko, som ej fick komma till någon annan ko än havstjuren (WGSTR. Fkd. II, 250). Ibland sysselsätter hon sig med fiske (RÄÄF, Ydre I, 63; WGSTR. Fs. 436). Framför allt kan hon ge fisklycka (Ldm. VI s. CXLVI fr. Helsingl.). Hennes boning på havsbotten tillsammans med näcken beskrives som ett skönt slott: »Havets kung» bor på sjöbotten i ett grant, förgyllt slott (Ldm. II: 5 s. 14); havsfrun bygger stora slott på havet, vid oväder helt nära stranden (WGSTR. Fs. 426); havsfrun bor på havsbotten och har stora, granna salar (Vär. I, 247); bor på botten och har det »fint och vackert» (WGSTR. Fs. 424).

Havsfrun har även barn: Tre av havsfruns barn leka på stranden (WGSTR. Fs. 411); Har diande barn (WGSTR. Fs. 361); vågorna gå högt, ty havsfrun är i barnsnöd; mannen kommer upp ur vattnet till en båt och ber kaptenen låta sin fru gå ned och hjälpa (Slesvig, MÜLLENH. s. 339).

Föreställningen om havsfrun som husmor har måhända gjort, att beblandelse med människor ej är så vanlig. Dock före komma även drag härav: En havsfru kommer till en man och ligger hos honom; han lider rysligt, tills han dör (WGSTR. Fs. 434); havsfrun ligger hos en matros på ett skepp (WGSTR. Fs. 432); beblandelse med man (WGSTR. Fs. 434); havsfru trampar på en sovande dräng och försöker kyssa honom (WGSTR. Fs. 435); såväl havsfruar som havsmän ha ofta beblandelse med människor (WGSTR. Fs. 437); havsfru får begärelse till de unga männen; den som ger sig i lag med henne, får lycka i jakt och fiske

(Ldm. VII: 9 s. 12.); hon besöker ofta sin älskare och tål ej, att han gifter sig med någon annan (ibid.)

I flere av dessa föreställningar har redan havsfrun lånat gestalt från sjöjungfrun och torde härvid ofta en förväxling föreligga.

Havsfruns utseende är nästan aldrig fullt konstant, och folkföreställningen tycks knappast ha haft någon bestämd uppfattning om henne. De flesta dragen äro lånta från andra väsen allra vanligast skogsfrun. Så t. ex. omtalas ofta hennes långa bröst (WGSTR. 409; Nyland IV, 122, 125), baktrågsrygg (Ldm. II: 9 s. 12; Ldm 1907 s. 9 Västerg.; TELLANDER, Vg. 64), hennes långa svans (WGSTR. Fs 436; Ldm 1907 s. 9) och långa hår (Ldm 07 s. 9; HOFB. Sv. Fs. 214; WGSTR. Fs. 436; AFZ. Sh. II 167). Såsom vattenväsen framhäves även hennes fisknatur: Hon är gädda på underkroppen (TELLANDER, Vg 64); hälften kvinna och hälften fisk (WGSTR. Fs. 434); som en stor gädda (Ldm. 1906 s. 105). Då näcken omtalas som kvinna torde väl namnet i allmänhet stå i stället för havsfrun. Så heter det t. ex. i Nyland IV s. 125, att näcken har långa bröst och i Nyl. VI s. 30 långa bröst, som slängas upp på axlarna. WGSTR. Fs. 360 omtalar, att näcken ser ut som en käring, stor som en kyrkstapel (trollkäring?)

Under den allmänna benämningen sjörå kan förstås antingen en havsfru eller en sjöjungfru, dock är det nog vanligast, att man under namnet sjörå tänker sig ett ogift naturväsen på minnande om älvorna. I allmänhet äro sjöråna vackra och förföriska:

Sjörået klädd i en kjortel »så snöane vit, att han glindrar mot solen», och där ovan en ljusblå tröja (HOFB., Fs. 214). någon gång röd kjol men oftast präktig och grann dräkt (Ldm. VII: 9 s. 12) klädd i lång, vit slöja lik en dimma, höjer hon sig och sänker sig över sjön (TELLANDER, Vg. 64); en vittklädd jungfru framsvävar över vattnet (Runa 44 s. 73, Dalsl.; DJURKLOU 64), har sammetslen, vit hy och stora bröst (Nyl. IV, 122, 124), hon är skönare än någon kvinna och med ett hår, som glänser lik guld (WGSTR. Fs. 423).

Vid skildrandet av sjöråets förföriskhet glömmas ej heller de musikaliska egenskaperna: Hon sjunger »ganska behagligt» (RÄÄF. Ydre I, 64); spelar så förunderligt, att en dräng, som just skulle

fira bröllop, glömmar brud och hamnar hos »havsfrun» (TEL-
LANDER, Vg. 64); spelar på harpa av guld, och strängarna se ut
som solstrålar; vid fullmåne kan man säkert få se henne spela
(ibid.); spelar de allra vackraste visor, fast tonerna äro sorgliga,
hon är då farligast (ibid.); sjunger, och sången låter som finaste
strängaspel (HERMELIN 96.)

Sjörået rår över fisklycka och ger sådan mot offer: av en
blank riksdaler (NORLANDER, Fornm. Tidskr. IV, 78—80 s. 136);
av brännvin (WGSTR. Fs. 405, 407) knappnålar och slantar (Ldm.
VII: 9 s. 12); ingen törs taga fisk för »gölfrun» (Ldm. 09 s.
43); en man hjälper en kvinna av trollsläkt och får fiskelycka
(Ldm. VI s. CXLV); sjöjungfrur och sjörån råda över fiskarna,
isynnerhet gädda och brax; tar man sådan fisk, får man olycka
(Ldm. VIII, 104; jfr Vär. I, 248; RÄÄF, Ydre I, 62).

Föreställningen om näcken såsom havsfruns man ger oss
inga nya drag utan endast dubbleringar av det, som i ännu
väsentligare grad gäller om havsfrun. Så heter det t. ex. om
näcken, att han »har röda kor och kalvar så blanka och feta,
att de skina» (WGSTR. Fs. 359, Möckeln); näcken har havsboskap i
sådan mängd, att djuren fyllt en hel gård och haft långa, skram-
lande järntjuder efter sig; ibland är där hästar med i flocken
(WGSTR. Fs. 412).

Vid havet omtalas ofta sådan havsboskap: En kalv kommer
till en båt (WGSTR. Fs. 416); en sjökalv kommer var natt till logen
(WGSTR. Fs. 417).

Sjöväsen uppträda ofta under storm och buller samt båda
ibland oväder:

Näcken far i sjön, »och där blev det ett väsen och böl-
jande och blåsande, så en kunde tro, domen kom» (WGSTR. Fs.
392); en sjökalv kommer under starkt dån (ibid. 417); blåser så att
det sjunger i klipporna (ibid. 430); dyker ned så att det fräser om
honom (ibid. 405); havsfrun håller väsen om nätterna (ibid. 407);
lägger sig med en duns i golvet (ibid. 408); kommer under brus
och blåst (Ldm. 06 s. 104); visar sig i storm (Ldm. 06 s. 105);
kommer alltid före oväder (WGSTR. Fs. 439); om en olycka drab-
bar ett fartyg, sitta sjöfruar i fören och gråta (Ldm VII: 9 s. 12);
havsfrun förutsäger storm på hav (TK DS. II, 143 ff.)

Sjöväsen visa sig ibland före dödsfall:

En havsfru visar sig, och kort därefter drunknar en gosse;

ett litet barn ses flyta på vattnet; det blir sedan dödsfall i familjen (Ldm. VII: 9 s. 12).

Tron på vattenväsens boskapshjordar är vida utbredd, och de drag, som städse återkomma i svensk föreställning, ha sin motsvarighet hos flera folk.

Bland svenska befolkningen på öarna utanför Estland finnes en folktro, som rönt inflytande från estländarna¹, ehuru flera huvuddrag ännu äro helt och hållet svenska: sju stora gråa kor komma i land ur sjön, två följa och bli snart som vanliga kor (RusSW. II, 253). En brokig ko försvinner, och en kniv kommer i stället — en svart ko blir en hästsko (RusSW. II, 253 f.):

I norsk föreställning är det ofta huldran, som får boskapsjordar:

Huldran har kor, som äro bruna, stundom blå, men städse kalla (FAYE 40). Liksom i Sverige bådär havsfrun storm och oväder (FAYE 59). Även omtalas havskvinnornas barn, »marmæler»²; fiskarna taga dem med sig hem för att få kunskap om framtiden (FAYE 59).³ Havsfruarnas vattennatur framhäves liksom i Sverige: de äro vackra ovan till, med fiskstjärt nedan till (FAYE 59).

I dansk föreställning återkommer ofta havsfruns kreatur (THIELE II, 257): »Ellefolket» har stora, blå kreatur, som slicka dagg av gräset (THIELE II, 177); havskor, havstjurar stiga upp och söka samkväm med annan boskap (THIELE II, 255). Havsfruns utseende skildras på följande sätt: Hon har stora vackra bröst och sjunger i vattnet (TK DS. II, 149); hon sitter på stora stenar i vattnet och har barn vid bröstet (THIELE II, 255). Ävenledes har hon begärelse efter män: havsfrun kastar sömn på personer, så att de falla i vattnet (TK JS. 46).

I Skottland omtalas älvtjuren, som strider med folkets boskapshjordars tjur. Älvtjuren är liten, råttfärgad med klippta öron, korta, korkartiga ben och en lång svängd kropp som ett vilddjur, håret är kort, glatt och glänsande som på en utter (GRIMM, IM. s. LXXIX).

¹ Havsväsen tala estniska och förstå ej riktigt svenska, RusSW. II, 254. (Jfr Nucköålet och estniskan Ldm. 1906 s. 29).

² Se svenska marlekor s. 111 här.

³ Jfr Islands »havesgygjer» med marmæler »som barn i storlek», FAYE 62.

Även på tysk botten återfinna vi samma föreställning: En brun tjur kommer upp ur en »Mummelsee» och blandar sig med boskapen; en vattennäck uppstiger strax efter och vill driva den tillbaka (GRIMM, IM. s. CXX och РОСНН. Ss. II, 17). — Merowingernas stamfader omtalas som en vattentjur (E. H. MEYER, Myth. 200).

Den gamla grekiska Poseidontron har samma boskapsföreställningar. Offer av tjurar voro vanliga till Poseidon; en på stranden vrålände tjur var tecken till god fiskfångst av tonfiskar; Poseidon lät en tjur stiga upp ur havet som tecken, att Minos skulle härska på Kreta; Minos tog tjuren och lät den beta bland de andra och offrade i stället en vanlig tjur; en annan tjur sände Poseidon till Leomedon. Vid fiske offras första tonfisken åt Poseidon, och till guden uppsändas även böner, att ej svärdfiskar eller delfiner måtte riva sönder nätet. Poseidon är gift med Amphitrite, en av nereiderna, och hon bor hos guden i hans gyllene salar (ROCHER, Lex.: Poseidon).

Hos näcken i svensk folktro träder dock föreställningen om honom som husfader och ägare av boskap vida tillbaka för tanken på honom som vattnens *ensamme* behärskare. Här har svenska folktron skildrat honom i en mängd olika gestalter.

Av de namn, som tillkomma honom som människa är »näcken» det vanliga. Det förekommer över hela Sverige och torde även vara det allmännaste utanför Sverige. En översikt av namnets olika former skulle bli:

norsk: nyk; *dansk*: nök, nökke; *isländsk*: nykr, nennir; *engelsk*: nick; *finsk*: näckin, näkki; *tysk*: nix, nicker, nickel, nickelmann (Wassermann, Seemensch, Hakenmann). — Äldre former: *ahd*: nicchus, nichus, nihhus; *altmd*: nihhus, niches; *mhd*: nickes; *Rügen*: nickel; *alem*: nihsel; *ang*: nicor (Odins binamn är Hnikar). Jfr GRIMM, DW., Myth I, 456—467; CL.-VIGF. Isl.; FLBG Ordb.; E. H. MEYER, Myth. 199 f.; WUTTKE 54¹. Av svenska namn vill HERMELIN (s. 93) förlägga

¹ SCHULENBURG anför (a. a. s. 53) följande vendiska namn: nyks, nykus, wodny nykus, wódney, muž, hoder nykus, hoder nyks, hoder nyks, wodernika. HELLQUIST, Sjönamn s. 431, 443, sammanställer namnet med följande grekiska: νίζω, νίπτω: tvätta; νάμα: vättska, källa; νηιάς, νηιάς: källrå; νηρός: flytande. Mot dessa svara sanskritformerna: *nij*, tvätta, och *nir-nekas*: tvätta sig och indoeuropeiska *nā*: flyta, *nig*-, *neig*:-tvättning.

namnet strömkarl till norra Sverige och ellen, havsmannen, gölamannen och dammapågen till södra. Vär. II s. XIV f. indelar namnen i följande grupper: Norra Varend: vattenherren; söderut i Varend: vattenmannen, nacken eller »han i vattnet»; Södermanland: strömkarlen; Dalarne o. Helsingl.: strömgubben; Väster-Dalarne: forsgubben; Jämtland: ström-tussen och Helsingland: strömkatten. I den svenska medeltidshandskriften Själinna tröst från slutet av 1300-talet omtalas »nek» och »forsa karla», och de sammanställas där med vättar, maror och älvor (jfr Vär. II s. LVIII). Benämningen havsmannen återfinnes i Danmark som Havmand och i Tyskland som Wassermann. Namnet ällen eller älven är synnerligen vanligt i Skåne¹, Bleking, Halland och Bohuslän (knappast i egentliga Sverige förekommande) samt sedan i vissa delar av Danmark. Gölamannen och dammapågen syfta på en bestämd vistelseort vid smärre vattensamlingar. Vid vattenkvarnar är namnet vanligen kvarngubben (Fornm. Tidskr. IV, 78—80; gift med »kvarnfrun»). Näcken och (det mindre vanliga) havsmannen skulle beteckna ett manligt vattenväsen i allmänhet utan någon bestämd plats, under det att alla de övriga namnen mera varit bundna vid en bestämd vistelseort. Dock vill Vär. I, 249 begränsa näcken till de stilla vattnen: »Ett manligt vattenväsen omtalas i Varend under namn av älven, vattenälven. Han synes ifrån början vara källans och det rinnande vattnets naturväsen, vadan ock stora strömmar ännu i vårt språk få namn av 'elvar'; men förblandas snart i folktron med näcken eller *det stilla vattnets naturväsen*». Huru än härmed må förhålla sig synes det mig dock egendomligt, att namnet ellen i Skåne i flesta fall betecknar ett väsen vid Östersjöns eller Öresunds kuster, under det att inåt landet i Skåne namnet även på näck i mensklig gestalt nästan över allt är bäckahästen eller bäckamannen. Att sammanställa namnet »Ellen» med den rinnande älven såsom CAV. och FLBG (Btg 110) gör, synes mig även vågat därav, att det rinnande vattnet i Skåne så gott som aldrig, i södra Sverige åtminstone sällan, bär namnet älv, under det att norra Sverige, där rinnande vatten får detta namn, namnet Älv på vattenväsen torde vara alldeles okänt. Älven har väl då snarare med äl-

¹ »Elvar el. Neckum», BRING, Göinge 1745 s. 19.

vorna att göra, och namnet torde ha uppstått ur det i flera länders folktro förekommande namnet alf.

Näckens utseende som människa är tämligen olika skildrat i äldre och yngre källor. Den äldsta torde vara den i GA Fv. II sid. 300 omnämnda: liten skön gosse med gult, lockigt hår och röd mössa. Samma bild återkommer i Afz. Sh. II, 174: en man till midjan nacken med röd mössa och gula, kring skuldrorna hängande lockar med guldharpa i hand. Med den stora spridning GA Fv. fått, har denna beskrivning så många gånger (dock utan folklig källa som grund) blivit upprepade, att den inträngt i medvetandet ej blott i Sverige utan (genom Grimm) även i allmän germansk åskådning. Emellertid synes mig hela bilden snarare ha Afzelii fantasi till fader än svensk folktro. Redan Runa (49: 23) kritiserar detta näckutseende, i det utgivaren säger sig först vilja fästa sig vid näckens ynglingagestalt, när sådana beskrivningar komma från folket själv. De enda källor, som jag funnit, där näcken omtalas som ett barn eller pojke, äro följande: Skepnad av ett barn, liggande på botten (RÄÄF, Ydre I, 61); liten gosse med röd mössa (N. AND. s. 8); liten tiggarpojke (WOSTR. Fs. 431). I alla övriga mig till buds stående uppgifter är han en gammal gubbe eller »fin herre». Denna senare bild sammanhänger emellertid med, att han förmår skapa sig till »vem han vill», och detta utseende torde därför ej höra samman med hans egen gestalt. Redan samma källa (GA Fv. II s. 300), som omtalade hans ynglingagestalt, har även en annan bild: en gammal gubbe med sitt skägg. Afz. Sh. II, 171 omtalar likaså: »gammal man med sitt, grönt skägg». Vär. I, 248 har en något fylligare bild, dock vill CAV. ej helt medgiva den som äkta: Näcken är »klädd i snövita kläder och med långt, hängande hår; han står eller sitter i vattnet, och synes stundom böja sig ned och likasom ösa vatten över sig; när folket får se denna naturbild, heter det vanligtvis: 'i dag är sjörået ute; nu få vi vänta ombyte på väder'; annorstädes har man även sett sjörået såsom en liten pinhättegubbe eller en gråklädd gubbe med röd topphätta, en skepnad, som dock ej synes ursprungligen tillhöra våra nordiska vattenväsen, utan förmodligen blivit lånad och på sjörået överförd ifrån de gamla värendeska trollen.» (Jfr även Vär. I, 260).

Enligt HYLÉN-CAVALLI åsikt skulle således näckgestalten med de snövita kläderna och det långa, hängande håret vara mera

typiskt svensk än den gråklädde gubben med den röda toppmössan. Emellertid förefaller det mig som om snarare den senare föreställningen vore den ursprungliga. Den gråklädde gubben med den röda mössan återkommer bl. a. i följande källor:

Gråklädd med röd mössa (Runa 44 s. 76); liten man med gråa kläder och röd huva (WGSTR. Fkd. II, 280); gubbe med stor bredskyggig hatt eller klädd i grå tröja med stickmössa (Vär. II s. XV); gammal man med långt vitt skägg (N. AND. 8); karl med röd mössa (WGSTR. Fs. 387); liten röddklädd gubbe (ENGSTRÖM, Öland 159); liten man med röd pinnmössa (ibid. 215); gammal gubbe med långt skägg (HENRIKSS., Dalsl. 21); gråskäggig och gråklädd gubbe med grå kullmössa (BORE, Bergslagshist. s. 85).

Gubbgestalten framhäves än ytterligare, i det att näcken beskrives som enögd med lång, krokig näsa (Fornm. Tidskr. IV, 78—80)¹. Hans enkelhet och fattigdom framhäves även: gammal gubbe med lappade kläder (WGSTR. Fs. 364); en gubbe traskar omkring med spruckna träskor bland korna (WGSTR. Fkd. II, 180); vandrande tiggare (WGSTR. Fkd. I, 236).

Som motsats till denna sista enkelheten och gubbgestalten kan sättas tron på näcken som en fin herre: en grann, snygg herre (WGSTR. Fs. 392); fin herre med hatt (WGSTR. Fkd. II, 183); (Ldm. 1906 s. 103).

Slutligen kan näcken antaga gestalt av en bestämd man:

N. förskapad till bekant man (WGSTR. Fkd. II, 241); till en bokhållare (ibid. 242); till en bestämd man för att få vara hos en kvinna (WGSTR. Fkd. I, 111, 136); »lik Nils i Lyckan» (WGSTR. Fkd. II, 182); lik en flickas fästman (WGSTR. Fs. 388).

I alla dessa bilder har han helt och hållet mänsklig gestalt och något direkt vanskapt eller fult förekommer ej, ej heller någon övernaturlig storlek. I en mindre grupp finnas emellertid sadana utommänskliga drag:

Näcken har ett hiskeligt gap (WGSTR. Fs. 390; Fkd. I, 181); två ögon stora som halvmånar (Dalarne, HOFB. Fs. 170). Längden omtalas vidare: något stort och långt i mörker (WGSTR. Fs. 370); en mycket lång karl dras upp på land vid en strandning (ibid. 404); växer, då man såg honom, och blev hög som en mast, men då hade han intet huvud (ibid. 406); endast tre fot lång (BORE, Bergslagshist. s. 85).

¹ Jfr tomten med ett öga i pannan: Nyl. II, 123.

Slutligen finnas övergångsformer till djurgestalten: Vit fram-till, fjällig på baken med ett bälte kring livet, naken (WGSTR. Fs. 405); är man men kan ej bli av med hästfoten (WGSTR. Fkd. I, 111); tiggare, igenkännes på, att han har hästfötter (WGSTR. Fkd. I, 236; jfr Fs. 391); häst i »bakändan» (Ldm. 1906 s. 102); ung man nedtill häst (GA II, 301).

Helt säkert är det denna övergångsform, som skapat föreställningen som näcken som ful människa: »Näcken är en fuling, som en aldrig riktigt kan förstå sig på; antingen är han människa eller något annat. Han är djur ibland och människa ibland» (Ldm. II s. LXXVI).

Innan vi gå till föreställningarna om näcken som djur vilja vi jämföra den svenska mänskliga gestalten med motsvarande tro utom Sverige. Hos svenska befolkningen utanför Estland är näcken en grå man med trehörnig hatt (RUSSW. II, 250, 251); visar sig först med mössa, sedan utan sådan och till sist utan huvud (RUSSW. 251). — I norsk föreställning är näcken mörklagd med långt skägg, svart hår, ovan till människa och nedan till fisk (FAYE 59.) — I Tyskland är han än en liten grå man, än liten gubbe, än liten vänlig gosse med ljusa ögon, än vild gosse med stripigt hår; färgen på håret är grönt, skägget är grågrönt (WOLF Beitr. II, 281 f.); en skäggig, gammal man med grön hatt, gröna tänder, ofta grönt hår och grönt skägg (WUTTKE 54); tänderna äro alltid gröna (WOLF Beitr. II, 282, GRIMM Myth. 259; GRIMM DS. 37); ibland har han fisktänder (GRIMM Myth. 459); rocken är grön, likaså hans hatt (GRIMM DS. 37); WOLF, Beitr. II, 283); rocken röd med vit krage, röd kappa och rött hår, gullockig gosse med röd mössa; någon gång är han svart (WOLF I, 282). — Hos vänderna tänker man sig näcken liten som ett barn alltid med röd dräkt och grön mössa (SCHULENB. s. 53). — I Schweiz omtalas även hans röda mössa (ROCHÉ. Ss. I, 328). — Irlands Cluricaun tänkes som en ensam gammal man i i gammalmodig dräkt (GRIMM, IM. s. XLVI).

Om vi undantaga det i tysk tro ständigt återkommande draget med *grön* färg synes i allmänhet näckens gestalt i Sverige tämligen överensstämma med de närliggande ländernas. Ehuru ynglingagestalten ej fattas, torde dock gubbutseendet vara det vanliga även utanför Sverige.

Näcken visar sig ofta i djurgestalt och särskilt framträdande är härvid hästgestalten. Hans namn är som sådan »bäckahästen» el. »vattenhästen». Hästens färg och utseende i övrigt beskrivas tämligen olika:

vit: BRUZELIUS, Ing., RÄÄF, Ydre I, 60; Nyl. s. 76 n:r 75: »Den vite hästen, som spökade var natt».

vitgrå: WGSTR. Fkd. I, 111, 153.

vitbrokig: AFZ. Sh. II, 171.

brokig: Vär. I, 264; Ldm. 1906 s. 105; RÄÄF, Ydre I, 61; blackig Ldm. 1906 s. 104; Kalm. län 103.

brun: WGSTR. Fs. 381. Brun, sedan vit: WGSTR. Fkd. II, 181.

svart: RÄÄF, Ydre I, 61.

grå: WGSTR. Fs. 376. Nyl. VI s. 39 n:r 48: »stor, grann, grå häst»

Hans gestalt eljest är:

fet: WGSTR. Fs. 376.

stor: Ldm. 1906 s. 104; WGSTR. Fs. 372; Nyl. VI s. 39 n:r 48.

lång: 9 alnar lång: RÄÄF, Ydre I, 61.

bakåtvända hovar: GA II, 301; AFZ. Sh. II, 171.

trebenad: WGSTR. Fkd. II, 181.

som ett föl: WGSTR. Fs. 372.

Innan vi gå vidare, vilja vi jämföra dessa utseendesbeteckningar med motsvarande utländska:

Estlands svenska kustbefolkning omtalar näcken än som apelgrå, än som svart häst (RUSSW. II, 253). Islands »hnikur» ser ut som en vacker grå häst (FAYE 54). Shetlands »shoopiltee» är likaledes en liten vacker häst (FAYE 56), Orkenöarnas »tangie» liten häst (ibid.) Tyskland och Schweiz betona hästens skymmelutseende (ROCHN. Ss. I, 200; II, 347). Snövit häst omtalas hos ROCHN. Ss. II, 119; I, 199; svart häst: ibid. I, 199; WOLF, Beitr. II, 207; GRIMM, Myth. 458. Hans tre ben omtalas i: ROCHN. Ss. I, 200; II, 347; MÜLLENH. 245; tolvfotad är hästen hos ROCHN. Ss. I, 199; en häxa har 8 svarta hästar: ROCHN. Ss. II, 171.

Näcken visar sig ofta på stranden för att locka ungdomen att sätta sig upp. När de väl kommit på hans rygg, far han med dem i sjön: RUSSW. II, 253; FAYE 50; THIELE II, 292; ROCHN. Ss. I, 259. När man nämner näckens namn, försvinner han, och barnen, som satt sig upp, äro räddade: En bock frågar två gossar, om de vilja rida; de sätta sig upp, men en av dem

ropar »näck», och bocken försvinner (RusSW. II, 253). Några gossar sätta sig upp på en stor häst, en liten gosse säger: »Jag neker (når) icke upp», och hästen försvinner, svensk: WGSTB. Fs. 392. Ldm. 1906 s. 103; dansk: DgF III, 819; GdM. n:r 8; norsk: DgF III, 819; isländsk: J. ARN., Isl. Þjóðs. I s. 137.

Näcken blir som häst längre och längre, ju flera det är, som sätta sig upp. En gosse ser, att många sätta sig upp och ropar: »Sådan lång hors», och hästen försvinner: WGSTB. Fkd. I, 153; Ldm. 1906 s. 103; WGSTB. Fs. 372; LovÉN s. 87. Särskilt i Danmark finnes en mängd varianter av denna sägn: TK DS. II, s. 163—170: »Den lange hest»; THIELE II, 292; GdM. I, n:r 8; MÜLLENH. 233 f.

En häst som blir högre, när man vill rida på den, omtalas bl. a. från Schweiz: ROCHH. Ss. I, 184; II 26.

En likaledes mycket spridd sägn omtalar, huru en bonde sätter ett särskilt betsel på en bäckahäst och använder honom att plöja med. Den utför bättre arbete än andra hästar, men en gång tar bonden betslet av och nu far hästen i sjön, svensk: RÄÄF, Ydre I, 61; AFZ. II, 171; KALM, Vg. o. Bhl. resa 200; WGSTB. Fs. 378, 379, 381, 392; WGSTB. Fkd. I, 111, 153; Ldm. 1906 s. 103; Vär. I, 264; isländsk: FAYE 54; tyskt: GRIMM, Myth. 458; WOLF, Beitr. II, 307.

Näcken i hästgestalt har ofta sammanställts såväl med Odin som med Poseidon. Det finnes också spår av en gammal dyrkan och offring av hästar åt Odin. Så nedsänkes hos det svenska Eibofolket en kopparhäst i vattnet för att ge fiske-lycka: RusSW. II, 190. (Jfr HOLMBERG, Om våra hednafäders fredl. när., Sthlm 1852, s. 28.) Enligt TACITUS, Germ. Cap 10., höllo germanerna i heliga lundar, vita hästar, som ej fingo beröras med något arbete. Hästen som heligt djur kvarstod i folktron vida längre än hedendomen. Såväl under medeltiden som i senare tid höllos på flera ställen i Tyskland och Schweiz heliga hästar. ROCHH. Ss. omtalar flera sådana: kyrkhästar¹, klosterhästar och stadshästar. Blevo dessa hästar dåligt passade, hände olycka för församlingen (I, 369. II, 112, 346, 347). Till och med helgon få

¹ I Småland förekommer någon gång namnet »kyrkofålen» på kyrkogrimmen (kyrkans ande) Vär. II, s. XXXVI.

särskilda hästar helgade åt sig, så t. ex. den hel. Martin (Ss. II, 346). (Jfr. uppsatsen om festsånger: Staffans hästen).

Slutligen ställes även vattnets häst samman med döden och de avlidna. Särskilt torde hästen vara dödssymbol, när det omtalas, att han är svart eller utan huvud. Hos RÄÄF, Ydre I, 61, omtalas, huru en täckvagn, dragen av två svarta hästar, körde med stånkande hjul på Sommens öppna vatten. GRIMM, IM. s. CI, omtalar, huru svarta hästar ridas av de underjordiske. TK DS. II, 170--176 och TK JS. 46 s. 56 f. omnämna flere varianter, där långa, höga hästar utan huvud bli ridna. I schweizisk folk-tro omtalas ofta sådana huvudlösa hästar med spöklikt utseende (RocHH. Ss. I, 161, 196: halva hästar; I, 201: ryttare utan huvud, hästen halv). GRIMM, IM. s. LI, omtalar även maran (Alp, Phuka) som svart häst. Hästens sammanställande med döden torde närmast bero på detta djurs stora betydelse i forna tidens döds kult¹.

Av näckens övriga djurgestalter har helt säkert en stor del uppstått ur förväxling med hans boskap: Ett huvud med spetsiga horn sticker upp ur vattnet; djuret tages för ett sjörå, »men det var nog havsboskap» (WGSTR. Fs. 415); näcken uppträder som »röd ko, otäckt grann» (Ldm. 1906 s. 104); näcken som kalv omtalas dessutom flerstädes hos WGSTR. (Fkd I, 111; II, 280).

I engelsk tro förväxlas ofta näcken med havstjuren och får dennes gestalt: se WOLF, ZfM. I, 353; Beitr. II, 307. — Enligt Vär. I, 264 är hästen helgad åt Odin, liksom älvoxen åt älven. Då näcken i Vär. I, 264 förklaras vara lik ett djur, som ligger på stenarne i ån och skjuter rygg, då det får se skytten och fnyser som ett svin, när det simmar genom vattnet, är det väl en utter, som en mindre van lantman fått se (jfr GRIMM IM. s. LXXIX).

Av övriga djurskepnader förekommer hundgestalten i: WGSTR. Fkd. II, 104; (stor svart hund) 243; Runa 45 s. 100. På kattgestalt tyder beteckningen »strömkatten», ett namn vilket enligt Vär. II s. XV skall tillkomma näcken i Helsing

¹ Jfr Zeitschr. d. VfV Bd 11: 1901 s. 406 ff., 12: 1902 s. 14 ff. och 377 ff: JULIUS NEGELLIN, Das Pferd im Seelenglauben u. Totenkult.

land¹. (Om offer av katt till näcken se längre fram). Kattgestalten tillhör i allmänhet de onda andarna. Från Vombs socken i Skåne omtalar GÖRANSSON, huru en ond ande visade sig i kattgestalt och fördrevs med bön och sång. Häxor och troll ställas i såväl svensk som utländsk folktro tillsammans med kattorna: Vid ett berg, Trollberget, är en katt försvunnen. En kväll få man se trollen dansa på berget med katten (Vär. II s. XXXVI). En gosse befallas spela upp till häxdans; instrumentet visar sig sedan vara en katt (ROCHH. Ss. II, 34, MÜLLENH. 227 f.), en svart katt hjälper mot djävulen (ROCHH. I, 157); en katt slänges först inom dörren, när brud första gången beträder sitt nya hem, »för att rensa luften, i fall något trolltyg skulle vara därinne» (WGSTR. Fkd. I, 228); »trollkatten» suger mjölk ur korna om natten (Ldm. XIII: 1 s. 73); spöke i form av stor svart katt visar sig (HERMELIN n:r 76, 77); en synnerligen vanlig föreställning är, att dröm om katter betyder strid med onda människor (RUSSW. II, 233); redan i medeltidens franska chanson de geste omtalas jättar med katthuvud (WOHLGEMUTH 28). — Slutligen ställas katter direkt tillsammans med vattenväsen i WGSTR. Fkd. II, 280: »hundratals vita katter med svarta svansar; än sutto de sida vid sida, än rände de i diket vid vägen»; de antogos vara »bäckatyg». — Troligen genom förväxling med älvor (gård-rån) omtalas någon gång, att vattenväsen uppträda vid »älv-väg» som råttor med fiskstjärtar: Runa 44: 77. Endast undantagsvis förekomma sådana näckskepnader som: kråka utan huvud (WGSTR. Fs. 361) och örn med förgyllt huvud (ibid. 418).

Fiskgestalten är naturligtvis tämligen vanlig, dock anmärkningsvärt litet i jämförelse med lantdjursgestalterna: en fångad ål vill ej dö och kastas därför ut igen; sjörån skratta (ENGSTR. s. 224); en stor gädda syns; en man vill hugga till den och faller i sjön, det skrattar (TELLANDER Vg. 72; en sill med stort gap som en gädda är synlig i en djup grop (WGSTR. Fs. 390). — I alla de uppräknade fallen behöver ej nödvändigt näcken ha uppträtt i dessa gestalter, utan i stället fiskarna utgjort näckens egendom².

¹ I en svensk hofbalett av 1652 uppträder näcken »formerad som en hund el. katta m. lång svans». LJUNGGREN, Sv. dramat s. 442.

² Enligt Eddan bodde Andvari, Odins son, i gäddgestalt i en fors, GRIMM, Myth. 456.

I utländsk folktro sammanställas även ofta näckar och sjöväsen med en del vatten- och landdjur. Hos Eibofolket förekommer bockgestalten (RusSW. II, 253), även ibland fisk (ibid.). I Norge är näckens gestalt ibland en liten hund (FAYE 53). GRIMM, DS. 38 omtalar en man, som under bad blir slagen till döds av en stor lax; händelsen sättes i förbindelse med vattnets rå. I Skottland fångar en fiskare en gång sälar, av vilka de flästa äro älvor (GRIMM, IM. s. LXXX; WOLF, Beitr. II, 308).

Näcken skapar sig slutligen även till en sak. Det blir härvid mycket svårt att skilja på ett ting, som näcken utlägger för att locka med och näcken själv. I de fall vilka här anföras, omtalas näcken som boende i saken:

Ägg med en ritad man: en gosse tar det och kommer i havfolkets våld, WGST. Fs. 438.

Silverskål: flyter i kvarnbäcken; då mjölnaren tar den, förvandlas den i skum, och mjölnaren faller i vattnet, Vär. I, 262.

Kedja: en flicka tar den i barmen, och näcken drar henne till sig, Vär. I, 262.

En hop vedpinnar: bli till häst, djur och »annat konstigt», WGST. Fkd. II, 242.

Metalltrissor med en stockända: WGST. Fs. 361.

Strumpeband: en flicka tar det; i vattnet blir en ovanlig rörelse, så att hon förstår, att det var en förvandlad näck, Runa 45 s. 66.

Gungande skepp: näcken kommer i skepnad av ett gungande skepp, Ldm. 1906 s. 102.

Några motsvarande utländska föreställningar äro:

Eibofolket: näcken i skepnad av *ett stort brännvinsfat*, RusSW. II, 253. Österrike: Vattenman lockar med brokiga band de nyfikna barnen, E. H. MEYER, Myth., 203.

Näcken ställes ofta i förbindelse med ljusföreteelser:

Det lyser nere i bäckarna (WGSTR. Fs. 185, 241); bäcken ger ljus åt en kvinna (WGSTR. Fkd. II, 235); ljus i bäcken lyser på vägen hem (ibid. 241); »lyktmän» äro bedrägliga lantmätare el. bäckahästar (WGSTR. Fkd. I, 110, 158; II, 185); »bäckahästen» är stundom en ljusbärande bäckaman (WGSTR. Fs. 365); näcken lyser vandraren, om man ger honom en slant (ibid. 366); ljus tar makten från havmannen (ibid. 431); små ljus, som nattetid visa sig på sjön, tros härröra från näcken och förebåda, att någon

människa snart skall sänka sig (Vär. I, 265); när det är alldeles mörkt, kan det hända, att havsfrun lyser för en som en ljungeld (Nyl. II, 524). Enligt nordisk gudatro, lyser det som ett blekt ljus i Ægirs boning (GRIMM, Myth. I, 464).

Näcken ändrar något karaktär efter sin vistelseort. Vid havet är han mera avskräckande än lockande. Han sitter på klippor och skär samt vrider vattnet ur skägget (GA II, 302; AFZ. Sh. II, 171). Vid Skanör kommer han upp och kikar över tångvallarna (WGSTR. Fs. 403). Eljest uppträder han ofta liksom havsfrun vid storm och förutsäger olyckor.

Vanligen äro insjöarna i Sverige hans särskilda tillhåll, och många äro de små tjärnar, som fått namn efter honom och där han medelst offer dyrkats. Han bor företrädesvis i de djupa, mörka bergsjöarna, där han ofta visar sig, noga tillseende, att ej vattnet vanhelgas genom nedkastade föremål eller fisket oroas. Flere sådana sjöar äro uppkallade efter näcken eller Odin. HELLQUIST anför flere sådana namn på sjöar uppkallade efter övernaturliga väsen, så t. ex. Näken, Näckkalven, Näckungen, Näcktjärn, Näcksjön efter vattnets behärskare; efter Odin: Onsjön (Odinsjön), Onsörjen; efter troll och andra naturväsen: Trollsjön, Trolltjärn, Häxsjön, Puklingen, Puktjärn, Tomtetjärn, Tramsjön m. fl. (Sjönamn s. 438 f., 442 f., 451 f.) Alla dessa namn tyda på, att man ställer sjöarna samman med ett övernaturligt väsen, som tänkes bo i eller behärska vattnet.

Utanför Estlands kust kallas en del djup »Näckmans grund» (RUSSW. II, 255.) I Tyskland kallas djupa dammar ofta »Nixteich» (GRIMM, DS. 42) eller »Nixenbronn» (ibid. 39). Näcken visar sig ofta vid sådana sjöar och draga simmande ned. Ett annat namn på dylika sjöar är »Mummelsee». I dessa omtalas alltid näckar och älvor. Man får ej mäta dessa sjöars djup, ej kasta stenar dit och ej heller fiska (E. H. MEYER, Myth. 206). I »outgrundliga» sjöar bäras stenar, som dit kastas, till stranden av näcken (GRIMM, DS. 40; jfr liknande föreställning om Odensjön i Skåne). I Würmsees fordrar vattenanden offer, när sjön »blomstrar» (då många blåsor tränga upp från djupet, E. H. MEYER, Myth. 203). Slutligen höra även hit, de sjöar, som benämnas Koboldsee och Teufelsee (SCHULENB. s. 3).

En annan föreställning om djupa sjöar, i vilka vattenandar tänkas ha sitt tillhåll, är, att de äro sjunkna slott: En djup å ett sjunket slott (Ö. Göinge 105); Ivösjön o. Brattingsborg, (GÖRANSSON, Sk. h. 20); Odensjön, Sk., ett sjunket slott (WESTR. Fkd. I, 191); sjö utan botten ett sjunket slott (THIELE II, 7 ff.); Odense å och Ryå fordrar offer (II, 17 f.). Om sjunket slott och andar se även MÜLLENH. 341.

Över offer åt näcken i sjöar och åar se längre fram!

Vattenväxterna äro särskilt näckens tillhörighet, och flere sådana växter ha fått namn efter honom, mest bekant är *näckrosen*. De båda växterna *Nymphaea alba* och *Nuphar luteum* ha under skilda tider haft olika namn. Under 1600-talet möter oss namnen: sjöblomster, åblad och hårsträngsort (1643), skölleneblad och kanneblad (1645), sjöblad, sjölilja och ådocka samt slutligen näckdocka (1683)¹. Nyare namn äro: näck(a)liljor, -rosor, -blommor, -blad². Av övriga mera enstaka förekommande namn anför Runa (45 s. 64 f.): sjörosor; bäckblommor, tjärnrosor, vatten-tulpaner, blocker, smörkannor, sjöollon, lärblommor, hästskoblad, käringryggar. Runa skiljer ej på de båda släktena *Nymphaea* och *Nuphar* utan låter båda få samma benämning³. NEUMAN-AHLFVENGRENS, Sveriges flora, kallar familjen *Nymphaeaceæ* »näckrosväxter» och låter sedan den vita näckrosen (*Nymphaea*-släktet) motsvara »näckrosen», under det att den gula (*Nuphar*) får heta »kanna». Detta torde så till vida vara riktigt, som det senare i Sydsverige är det vanligare på gula näckrosen, dock torde väl knappast namnet ha vunnit någon allmännare spridning i Sverige⁴. Hos C. RAUNKIÆR⁵ kallas gruppen i Danmark Aakandefamiljen och *Nuphar* blir »Aakande» och *Nymphaea* »Nökkero»». Här har således den gula näckrosen givit namn åt familjen. I Tyskland kallas hela familjen »Wasserrose» eller »Seerose», släktet *Nymphaea*: »Seerose, Nixenblume, Mummel, Wasserlilie, Wasserrose».

¹ Runa 45 s. 64.

² Vär. I, 165.

³ Ett av Runa anført namn: näcktuppor återkommer (s. 67) som benämning på *Caltha palustris*.

⁴ Runa anför som plats för namnet »åkanna» endast Skåne (efter Linné). I övrigt nämnes namnet »kanneblad» från S. Närke.

⁵ Dansk Ekskursions-flora, 1906.

släktet Nuphar: »Seekandel, Kandelblume, Teichrose, Mummel, Nixblume»¹.

Näckrosorna tillhöra näcken och äro farliga att plocka, ty man kan då komma i näckens våld (HOFB., NGM. 217). Näckrosor skola ej sättas i begravningskransar, ty de förtaga lukten för den, som luktar på den (Blek., WGST. Fs. 363). Näckrosen ger dödhed (ibid. 1368). Näcken sitter som »skön, ljuslockig yngling» på blommans blad (HULTM., Skand. N. Myth., jfr Runa). Ofta omtalas, att näcken döljer sig under örtens breda blad (Runa 45 s. 64; 49 s. 23). Namnet »skölleneblad» torde möjligen kommit sig därav, att näcken »skyler» sig under bladen (DYBECK). En flicka märker en ovanlig rörelse bland näckrosorna, då hon tar ett strumpeband. Från Närke omtalas, att näcken uppsticker sin fiol mellan näckbladen för att lära människorna spela. Om näckens fiol säges det, att den fullkomligt liknar näckrosens fröhus (Runa 45 s. 64—66). — Enligt tysk folktro tillhör vattenliljan (*Nymphaea*) näcken, och man får endast under vissa skyddande trollformler avplocka henne (WUTTKE § 133).

Flera andra växter sättas i förening med näcken. Enligt HOFB., NGM. 217, tillhör vattenklöver (*Menyanthes*) näcken och enligt AFZ. Sh. II, 174 har växten stäckran (*Cicuta virosa*) även namnet: näcke-rot. I tysk tro utgöra *Valeriana*, *Origanon*, *Antirrhinum*, *Linaria* och *Daphne* ett säkert skydd mot näckar, djävlar och häxor (WUTTKE 135).

Gungflyn kallas »näckabrunnar» eller »näkahål» (Vär. I, 265). Slutligen ha vi de s. k. marlekorna, vilka fått namnet »näckabröd» (AFZ. Sh. II, 174. Jfr NATHORST, Jordens hist. II, 1031.)

Vid sjöarnes stränder sitter näcken i allmänhet, när han spelar till älvornas dans:

Älvorna välja sin dansplats nära stranden, emedan näcken spelar till dans (ARNDT III, 17; Ldm II: 5 s. 15). Näcken är »sjörånas spelman» (Ldm. XI: 10 s. 47). När älven el. näcken sitter i vattnet och spelar, uppstiga små väsen, liksom vitklädda barn med långt svart hår, utslaget åt ryggen; de hålla i ring

¹ MEIJERS Konv.-lex.; GRIMM, Myth. I, 457. Se även SCHULENB. a. a. 53; WUTTKE a. a. § 133. — B. JÖNSSON, Gagnväxter s. 529, sammanställer näckrosens dyrkan hos oss med egypternas och indernas lotusdyrkan.

och dansa på stranden Vär. I, 253. Näcken spelar, då älvorna dansa (GÖRANSSON 57; Ldm. II: 5 s. 15)

I bäckar och forsar visar han sig ofta och då vanligen vid kvarnarna. Mjölaren bör alltid söka stå väl med honom. »Kvarngubben» eller »strömkarlen» är det vanliga namnet på honom å dessa platser:

Näcken leker utanför vatten vid kvarnfall eller på en sten i forsen (Vär. I, 250); strömkarlen sitter på en sten vid en kvarn och sjunger; kvarnhjulen stanna, emedan strömkarlen satt sig på dem; någon tid därefter flyttar han sig utan tillsägelse, då hjulet åter börjar gå (Runa 44: 76); strömkarlen kommer in till en mjölnare och värmer sina händer (Runa 44 s. 76). »Älven» har begynt spela; mjölaren skyndar fram och rycker ut nyckeln till kvarnhuset för att icke dansa i sjön; han fick dansa med skäppan i famnen hela natten (Vär. I, 251). Vårfruaften skall man ej mala; en mjölnare gjorde så; hjulet stannade gång på gång och gick till sist sönder (WGSTR. Fkd. 287). Även i strömmar, där ej kvarnar finnas, uppehåller han sig: WALLENSTEEN omtalar s. 12, att näcken visat sig i Norrström vid Stockholm. Näcken älskar att bada sig i forsarnas och vattenfallens fräsande skum (HERMELIN s. 92).

Bland övriga vistelseorter nämner HERM. s. 92 broar, pilbuskar och alar, som luta sig över vattnet. Särskilt vanlig plats är broarna: Spel under en bro, en flicka dansar till Älven (i Kevlinge å); hon blir sjuk, och kroppen hoppade hela tiden på henne (WGSTR. Fs. 295). En man lägger en svartkonstbok under en bro och råkar i näckens våld (WGSTR. Fs. 434) Ett brudpar ryckes bort vid en bäck (ibid. 399); skallande skratt höres under en bro (DJURKL. NGM. 64); vid Levede herregård spelade näcken under en bro så vackert, att ingen kunde höra maken (Ldm. II s. LXXVI): en spelman faller i vattnet vid en bro, just som han får se näcken spela; han ropar Jesusnamnet, och synen försvinner (N. AND. 65). — OLAUS MAGNUS omtalar (lib. XX cap. 26) en liknande sägn från Finland:

Quod autem superius cernitur imago instar citharædi modulantis in mediis undis, portentum signat, videlicet, quod arcis præfectus, vel capitaneus in fota subito ruet, aut e sublimibus muris negligens, et somnolentus custos (castrensi lege) moribundus præcipitabitur. Interea aqua hæc

aspectris, ac monstribus omni tempore apparetibus, haud est immunis auditur et cantus tiliarum, et linnitus cymbalorum per oram maritimam.

I folkvisan omtalas ofta näckens vistelse vid broarna:

Mitt hus det är byggt allt under en bro,
Dit ingen kan segla, dit ingen kan ro,
Ej håller låna hus under natten.

(Jungfrun o. näcken, Wgstr. Fkd. I s. 51).

Slutligen förekommer näcken ej sällan i samband med isen. I nyssnämnda folkvisa heter det i den därpå följande strofen:

Jag är en liten båtsman under höljan den blå;
Jag bygger mitt hus under isen.

Näcken drar ned en kvinna i ett vintermethål (Ldm. 1906 s. 105); En man spänner skridskor och åker i full fart på svag, bräckig is utåt sjön och ovanpå det klara vattnet; uppnår motsatta stranden och försvinner (Räff, Ydre I, 61); några skridskoåkare få se ett vackert fruntimmer på skridskor, som far rakt ned i ett vrak (ibid. 64); näcken far i hästgestalt med förfärlig fart över nattgammal is, störtar sig sedan i vattnet, så att skummet står högt över honom (Uppl., Herm. 93); sjöjungfrun lockar folk att bege sig ut på svag is, där de falla i hennes famn (Ldm. VI, 104); sjöjungfrun förvillar i snöyra på sjön under vintern (ibid.); barn bör ej avvänjas, då is är på vattnet, ty då får det ingen sångröst (Wgstr. Fkd. II, 159) om vintern, när isen ligger starkast, kan man på en enda natt se en lång, bred vak med sönderbrutna isstycken, allt är en verkan av »Rore-Troldet» (FAYE 52); öppen rand i isen förorsakad av näcken (ibid. 54).

Näckens förhållande till människorna visar sig på många-handa sätt. Det vanligaste är hans förbindelse med kvinnor, som han förvillar och lockar till sig: hustrur och jungfrur utsatta för bäckamannens näsvisheter (Wgstr. Fkd. II, 182); kommer till flickor som fin herre (ibid. 182, 183); har särskild åtrå efter kvinnor, som nyligen fått barn (Fkd. I, 111); bäckamannen får makt att komma i huset, endast om jordgumman varit vårdlös nog att tvätta gummans kläder i en bäck eller å (Fkd. I, 111); en flicka är förvillad av näcken; då man stängde in henne, for hon rakt upp genom skorstenen ut till näcken (Wgstr. Fs. 382);

en flicka har förbund med näcken; hon kom sig, men barnet dog (ibid. 383); Älven är stygg till att sno efter kvinnfolk (ibid. 390); han »ynglade» med en piga en mängd varelser, som trilade kring henne som nystan, alla dogo eller blevo osynliga (ibid. 391); säljer sill till en kvinna, besöker henne sedan varje natt (ibid. 431); flicka i havfolkets våld, därför att man ej varit aktsam nog vid hennes födelse (ibid. 439); söker få fatt i kvinnfolk (Ldm. 1906 s. 105); näcken tycker om barn och unga flickor (Ldm. II: 5 s. 14). År 1617 befanns i en småländsk socken en jungfru vara havande och »såg mycket illa ut»; när hon härom blev tillspord, uppgav hon, att »Älven av vattnet bolade med henne», Vär. I, 250.

Sjukdomar, som vållas genom näckens närgångenhet eller hämd, sänmanhånga i allmänhet med omtöcknande av förståndet; någon gång sammanfalla sjukdomarna med de, som älvorna bringa: Den som låter bedra sig av näcken, blir från förståndet (Westr. Fkd. I, 111); ej kyrktagen kvinna blir galen, för att hon går över en avloppsgrop (Westr. Fs. 386); blir galen, för att hon sett näcken (ibid. 387); blir illa sjuk, för att hon sett älven (ibid. 390); tvingas möta älven var dag, blir galen; stolen lyftes vid 10-tiden på kvällen och dras mot dörren med henne (ibid. 388); näcken för vilse och ger sedan sjukdom (ibid. 396); en dräng »knuffar bort» havsrån och blir lam (ibid. 402); blir tung och konstig till sinnes (ibid. 405); näcken skickar dvala (ibid. 431); en man, som ej vill dansa, blir halt för alltid (ibid. 438); blir vid badning vilse i huvudet och kommer så till havsfolket (ibid. 439); kastas hår i vatten, får man huvudvärk (ibid. 439).

I flera av våra redan behandlade näckföreställningar finnes tron på, att drunknade komma till näcken eller dragas ned till honom. Näcken suger blodet ur drunknade, så att de bli bleka och blodlösa (Vär. I, 263). Vid badning bör man därför vidtaga vissa försiktighetsmått. Det vanligaste är nedstickande av stål, en kniv eller en nål, i stranden under uttalande av vissa besvärjelseformler. Några av dessa äro:

Näck! Näck! Stål i strand!
 Far din var en stålatjuv.
 Mor din var en nålatjuv.
 Så långt skall du vara härifrån
 som detta rop höres: Ho haggla!

(AFZ. Sh. VI: 1 s. 55. — FERNOW, Värml. 260. — RÄÄF, Ydre I, 62 — GASLANDER 295. — HOFB. NGM. 216).

Näck! Näck! nålatjuv!
Far din var en nålatjuv.
Mor din var en frilla,
Gick i gårdarna och gjorde illa.

(RÄÄF, Ydre I, 62; Vär. I, 264. — Ldm. III, 105, 116. — Ldm. Bih. I: 3 s. 51.)

Näck! Näck! nålasäck!
Var du i land, mens vi ä' i vann!

Vär. I, 264. Jfr ARNDT III, 17: Neck! Neck! Nadeldieb, du bist auf dem Lande, aber ich im Wasser).

Motsvarande utländska former äro:
Norge:

Jomfru Maria kastet staa i vatn!
Du säk, äk flyt. (FAYE 51).
Nyk, nyk, naal i vatn. (GRIMM, Myth. I, 464).

Tyskland:

Nix in der Grube, du bist ein böser Bube;
Wasch dir deine Beinchen mit rothen Ziegelsteinchen.
(GRIMM, Myth. 459. — E. H. MEIJER, Myth. 202).

Närstående dessa besvärjelseformler mot näcken, torde de verser vara, vilka verka mot näckbett och finnskott:

Näck och Tove. Huru långt vill du springa?
Så långt jag hinner, man och kvinna vill dräpa.
Jag skall binda dig under land och strand,
Och där skall du stå i Guds hand,
Och aldrig dräpa man och kött,
Guds ord och Amen.

HÜLPHERS' Dalaresa 1762 s. 170. (Jfr AFZ. Sh. VI: 1 s. 56; här och där oriktigt avskriven.)

Näcken tros vissa dagar och tider vara särskilt mäktig. Av veckans dagar är torsdagen den viktigaste, ej blott för näcken utan över huvud för alla naturväsen. Ehuru det skulle föra allt för vitt att här närmare gå in på torsdagen i folktron,

vill jag dock anföra några exempel, som kunna hjälpa oss att förklara näcktrons torsdagsbruk:

En gosse var född en torsdag och det var både väl och illa, ty därmed hade han fått gåvan att se alla de övernaturliga väsen, som gå ibland oss, men därmed följde även förmånen att varken vara rädd för spöken eller troll (WESTR. Fkd. I, 230); barn födda på torsdag (och söndag) kunna framför andra se gastar, gengångare och spöken, hava också lättast att finna förborgade skatter (HOFB. NGM. 214; Sdm. VIII, 91); man skall ej klippa naglar en torsdag, ty då får man tandvärk (WESTR. Fkd. I, 125; Sdm. VIII, 91); torsdagskvällar skall man bota sjuka kreatur (Sdm. VIII, 91). — Andarna ge underbar kraft, om man tre torsdagskvällar å rad söka dem: Tre torsdagskv. böra »trollknivar» smidas (ibid.); offer på älvkvarnar 3 t.-kv. (Sdm VI, 110). Läsningar och signerier skola ske torsdagskvällar för att få bästa verkan mot trolldom (HOFB. 214). Tredje torsdagen i Thor (mars) tändes ej ljus, ty då kunde det bli eldsvåda (WESTR. Fkd. I, 92). Vill man ha flickors bevågenhet skall man lägga en groda i en ask i en myrstack tre torsdagskvällar (Sdm. VIII, 119). — Den som far ut en torsdagsnatt kan råka ut för »Odins pilar» (Sdm. VIII, 92); näcken ser man huvudsakligen torsdagskvällar (SUNDBL., Gömda bl. 334); näcken visar sig, om man tre torsdagskvällar anropar honom (Ldm. XI: 10 s. 47); han tål ej malning om torsdagskvällar (Sdm. VI, 105).

Vissa helgdagar tros även näcken ha mer makt än eljest; sådana äro särskilt vårfruaften (24 mars), Lucianatten (13 dec.) thomasmessonatten (21 dec.) och nätterna före jul. På dessa aftnar får man ej mala på kvarnar, ty då går näcken fram genom strömmen. Gör man det, kommer näcken och bryter sönder hjulet (WESTR. Fkd. II, 287; Sdm. VIII, 90; Vär. I, 259).

Att malning på vattenkvarnar är förbjudet under julhögtiden säger sig själv, enär under denna tid ingen kringgärning få ske. Även förbudet mot malning torsdagsaftnar kan förklaras ur föreställningen, att »Thore-gud» ej tycker om kringgärning såsom malande, nystande, varpande, vindlande av hö åt boskapen. Framför allt får man ej spinna, ty då kunna trollen sätta sig i totten. Spinner någon ändå, får hon ej ro i sin grav (Sdm. VIII, 91).

För att avvända näckens onda anslag och förvärva hans ynnest brukas offer. Sådana näckoffer äro utomordentligt talrika, och vi kunna här endast anföra de mera vanligt förekommande. Offer av (vi räkna härtill även sådana medel, som binda näcken):

Sten: i vatten binder näcken, WGSTR. Fs. 369. En båt med bössflinter sjunker; näcken blir vred häröver och visar sig ej mer, Sdm. VI, 106. »Väggasten» hjälper mot bäckamannen, WGSTR. I, 136.

Spott: spotta 3 tag, WGSTR. Fs. 369 o. 425. Man får ej dricka ur sjöar, åar och bäckar utan att först ha spottat i vattnet, HOFB. 216. Spotta i vatten, innan en häst vattnas, Sdm. VI, 105. Spottar man i askan, får näcken ej någon makt, WGSTR. Fkd. II, 185. Spottning i alla väderstrecken medel mot storm, Ldm. 1906 s. 106. Jfr A. FLENTZBERGS uppsats, Spott o. spottning, Fatab. 08 s. 105—125.

Stål: *Kniv:* WGSTR. Fs. 368; Ldm. Bih. I: 3 s. 51; Ldm. II: 5 s. 14. (Se besvärjelseformlerna vid badning). — *Knappnålar:* Ldm. VII: 9 s. 12. — *Sax:* klippa med sax, som legat på lik, WGSTR. Fkd. II, 242. Endast sax, som legat på lik duger till att taga omkring sådana sjuka, som kommit för sitt onda i vädret el. vattnet, ibid. II, 286. — *Lie:* en näck tjänar som dräng för att få en lie i årslön; med den fördriver han näcken i grannsjön, HERMELIN 94. — *Stål:* (i allmänhet): stål i säng skyddar en icke kyrktagen kvinna från bäckamannen, WGSTR. Fkd. II, 243. Jfr HOFB. 219. — *Stöpa bly,* WGSTR. Fkd. II, 242. — *Spik, järnbit, hästsko* el. *söm* Sdm. III, 116.

Mynt: offrar en 50-öring för att få vind i seglen, WGSTR. Fs. 430; vit penning, Vär. I, 261. En blank riksdaler för fiskelycka, Fornm. Tidskr. IV s. 136. Slantar, Ldm. VII: 9 s. 12; WGSTR. Fs. 419; KARLGREN 42; A.O.F. Vasab. 12. Näcken lyser mot offer av en slant el. skilling, WGSTR. Fs. 366. (man kan förlora saligheten, om man gör det). Offer av en 4-styver, Ldm. II: 5 s. 14. Näcken har tagit en ko, slantar slängas i vattnet, för att han ej skall taga fler, Ldm. 1908. Skrapa silver ur en gammal päng, Ldm. 06 s. 106. Skrapa guld, Runa 45 s. 51.

Diverse föremål: knapparna i tröjan slängas ned för att få vind i seglen, WGSTR. Fs. 420. Blossa krut över näten till skydd mot havsrå, ibid. 416. Offra en ullvante, ibid. 422, 427; en näsduk, ibid. 423.

Diverse rörelser och åthävor: vända sin rock, WGSTR. Fkd. I, 153. Skrika (se besvärjelser vid badning), skymfliga tillmälen vita bort näcken, Vär. I, 264. Tända ljus, WGSTR. Fs. 431. — Nämna ett heligt namn, WGSTR. Fs. 381. Läs en psalm, WGSTR. Fkd. II, 182. Nämna Guds namn, DJURKL. 64; N. AND. Knäppa händerna till bön, Runa 45 s. 51.

Ur växtriket: en växande vitlök, WGSTR. Fkd. I, 136. Ax, Fs. 356. Julkärve, 357. Brännvin, 407. — *Bröd:* ojäst vört och osyrat bröd, 439. Brödsmler i vatten, 367—371. »Proviant» kastas i sjön, när havsfolket låter se sig, 419. Äta en bit badbröd och spotta i vattnet, 425.

Ur djurriket; *Katt:* svart k., Vär. I, 251; grå k., HENR. Dalsl. 21; svart k., som ej har ett vitt strå, F. L. GRUNDTVIG, Tjust 17; LAMPA 22. —

Ko: Mjölks spilld i vattnet ger näcken makt med kon, varifrån mjölken kommit, HOFB. 216. — *Får*: Svart bagge, Vär. I, 261. Svart lam GA II, 301; AFZ. Sh. II, 169. — *Rått själhuvud* för fiskelycka, A.O.F. Vasab. 6. — *Ben*: Den som bär på sig »väggasten, pölseben och det vita under jorden» kan vara säker för bäckamannen, WGSTR. Fkd. I, 136. Benskrävar ur en köttkorf, ibid. Ben kastas åt näcken; han blir vred, för att där ej finnes kött på, Nyl. IV, 122. — *Blod* och *orenlighet* får ej komma i rinnande vatten, ty då kan näcken förgöra en. Hämtar man vatten, sen solen gått ned, skall man hålla eld däröver, ty annars kan näcken ha följt med och göra skada, HOFB. 215.

Delar av människa: *Håret* klippes på en flicka, som varit i havsfolkets våld, och kastas i vattnet som gåva, WGSTR. Fs. 431; tre droppar *blod* ur ringfingret, Vär. I, 261.

Människa: Föreställningen om näcken krävande människooffer torde närmast sammanhålla med tron på, att alla drunknade komma till näcken d. v. s. äro dragna ned till näcken. Rörande flera sjöar och floder gäller, att de årligen kräva ett sådant offer. Framför allt är det de djupa »outgrundliga» sjöarna och åarna, som anses kräva människor (jfr Odin- och Näcksjöar). Sådana årligen människooffer fordrande floder och åar äro bl. a.: Sagån, Ljungan, Nissan (Runa 50 s. 23), Sommen (RÅÅF, Ydre I, 62). En bäck kräver årligen ett offer. Ett år får den intet, och ett rop höres: »Stunden är ute, och karlen är inte här», varvid strax en man kastar sig i vattnet (RÅÅF, Ydre I, 62; ALDÉN, Getap. 104).

En jämförelse mellan alla dessa offerbruk i Sverige och motsvarande i utlandet kan övertyga oss om, att förhållandena över allt äro likartade:

I Thüringen kastar en moder, som första gången går i kyrkan med ett barn, tre slags mynt i en flod (E. H. MEIJER, Myth. 203). I Böhmen kastas brokiga band i vattnet, när man ser näcken; komma (ibid.). Bröd och frukter kastas årligen till »Diemel-nix» (GRIMM, Myth. I, 462). När »vattenhanen» galler i Harz, kastar mjölnaren en svart höna i vattnet åt »Nickelman», eljest skulle någon drunkna (E. H. MEIJER, Myth. 204). I älvdansar, där gräs ej vill växa, nedgräves i Schweiz bröd (ROCHN. Ss. II, 169). — Floder och sjöar, som årligen kräva människooffer, äro synnerligen vanligen i såväl Norge o. Danmark som Tyskland: Norge: FAYE 51. Danmark: Västerhavet, THIELE II, 3. Bäcker TK DS. II s. 156—63, TK JS. 46; THIELE II, 7 ff., 258. Tyskland: Ur vattnet ropar det: »Zeit und Stunde ist da, aber der Mensch noch nicht», E. H. MEIJER, Myth. 203 (Lausitz). Offer till Pleissefloden, GRIMM, DS. 43; Oderfl., 44; Saale, Grimm, Myth. I, 462; Würmse, E. H. MEYER, Myth. 203. Då en man drunknar, heter det, att flodanden kräver ett årligt offer, vanligen är det ett oskyldigt barn, GRIMM DS. 60, 62.

Vattenandarna förhålla sig antingen välvilligt eller motsträvt gentemot alla dess föremål, allteftersom föreställningen om ett offer eller ett bindemedel ligger till sin grund. I allmänhet gå båda

föreställningarna in i varandra, och samma föremål kan också tjäna båda ändamålen. Som bindemedel anses föremålet kunna minska ett naturväsens makt, så att det ej kan skada någon; naturligtvis ställer sig också näcken då synnerligen missbelåten och vresig och kan taga tillbaka en redan utlovad belöning. Som offer kan föremålet däremot stämma näcken till välvilja, så att han ej skadar, ja, till och med ger gåvor och bortlärar en del underbara konster.

Näckens förnämsta lockmedel är musik och dans. Han spelar än för sig själv, än lockar han andra att dansa, varvid de lätt bli ett byte för honom. De dansa då i sjön och drunkna. Där dans höres, infinner han sig gärna och spelar då, så att ingen kan upphöra att dansa. Oftast är det i danssalar, där dansen räcker långt ut på natten. Även kommer näcken och bjuder upp själv, och han dansar då särskilt med jungfrur, vilka visa stolthet eller förmåtenhet. Följden av näckens dans eller spel är, att de falla i vattnet eller dö. Enda räddningsmedlet är, att en präst läser, eller Guds ord nämnes.

Vi vilja här sammanställa några av näcksägnerna om spel och dans. De äro till en del mycket allvarliga, och flera sluta på ett nästan hemskt sätt:

Näckens musik i allmänhet: I en älv höres underbar sång, *Arz.* Sh. II, 171. Harpospelet eller fiolspelet låter milt och lockande söder om Mälardalen, vilt brusande och medryckande i höga Norden, där den vilde »strömkarlen» råder i vattnet, *HEEM.* s. 92. »Älvaleken» ljuder först sakta men stiger allt högre och högre, fångslar, så att man blir alldeles förvillad och vill gå i sjön, *Vär.* I, 251. Näckens spel är i början smekande, sedan bli åhöraren förvirrad och sövd; efterhand blir spelet vildare och kraftigare; det hörs som flera spelmän på en gång; har åhöraren ej nog behärskning, blir han i näckens våld, *AND.* s. 8. Näcken driver skämt med sin åhörare med sitt spel; slutet blir att »en kommer i vanned» eller förlorar förståndet, *AND.* s. 9. Det är farligt att lyssna, ty man kan mista förståndet, *Westr.* Fkd. I, 172. Älven el. näcken är den yppersta felekarl, som någon i världen kan omtala; han sitter vanligen och leker utanför vassen vid sjölandet eller på en sten i forsen vid kvarnfallet och spelar »älvalekan», *Vär.* I, 250. Strömkarlen är den största mästare att spela fiol, av vilken denna konst är uppfunnen;

han finnes uti starka strömmar och forsar; har låtit höra av sig uti Norrström i Stockholm. När han spelar kan ingen sitta stilla, ända till bord och stolar måste dansa, **WALLENST.** s. 12. Forsakarlen spelar den ljuvaste dansmusik; svårt är för den förbifarande att ej tråda dansen vid dess toner; dock farligt, ty man måste dansa, tills man stupar av trötthet, **Ldm.** VII: 9 s. 12. Älven spelar i bäckar och kärr; ibland stiger han upp på land och går in i byarna och spelar vid gavlarna av ett och annat hus; att lyssna är vådligt; man kan bli från sina sinnen, så framt man ej har kraft att avlägsna sig, **LOVÉN**, Skytts hd s. 161. När älven begynner spela, skyndar mjölnaren att rycka ut nyckeln till kvarnhuset, för att ej dansa i sjön; en mjölnare, som kom försent, fick dansa med skäppan i famnen hela natten, **Vär.** I, 251. Näcken höres särskilt om våren i varje ström eller bäck; han är sjörånas spelman, **KULLANDER**, **Ldm.** XI: 10 s. 47.

Näcken vid danstillställningar: På en holme brukade ungdomen roa sig med dans; en fin kavaljer infann sig en gång och frågade efter, vem av fruarna, som vore vackrast; sedan bjöd han upp henne till vals, och nu bar det av i virvlande fart; hennes känger blevo utslitna, men allt vidare gick dansen i strumpfötterna, tills man slutligen fick bud på en präst, som kom och befriade den stackars kvinnan, **RENVALL** s. 18. Ett bröllop firas; gästerna dansa av hjärtans lust, men spelmännen voro tämligen förplägade, så att musiken gick både si och så; bland åskådarna befann sig en gubbe med främmande uttal; han ber få en av spelmännens fioler, så skulle de få se på annat; alla börja hoppa och dansa som besatta; en av de »förståndiga gästerna» tar fiolen från gubben, som strax försvinner, **ENGSTRÖM**, Öland, s. 159. Vid en danstillställning förhäver sig en spelman, och säger, att han spelar bättre än näcken; på hemvägen ber en vitklädd jungfru honom spela; han tar upp den ena polskan efter den andra; takten blir vildare och vildare; han ropar: »Gud nåde mig» och släpper stråken i samma ögonblick, **DJURKL.** 64. En papperslapp är instucken mellan dörren och panelen i en sal, där fest med dans försiggår; dansen blir vildare och vildare och upphör först, då papperslappen tages bort, **Ldm.** V: 2 s. 87. Prosten i Pärnå berättas ha vid danser och bröllop bjudit en eller annan bland gästerna att stiga i sina heliga skor, varvid även de blivit i tillfälle att se, hur »djävulen»

svängde om på golvet mitt bland de dansande bröllopgästerna, Nyl. IV, 131. En mjölnare är nyfiken och tar sin fiol: näcken ber honom spela och dansa; han fick dansa hela natten och blev så trött, att han beslöt aldrig spela mera, Nyl. VI, 31. På ett bondställe märker spelmannen, att han fått en kamrat, som spelar en 8-strängad fiol; bonden blir galen, så att han måste bindas, Nyl. VI, 99. I ett hus vid en backe i Sveg, Härjedalen, dansades midsommaraftonen; en kvinna kommer in och ber få dansa; hon dansar »så geschwint», att de andra dansa med; hon tillsäger dem, att de ej behöva gå i kyrkan; dansen går vilt, men när klockorna ringa till gudstjänst andra gången, ber »en studerad karl» henne draga sina färde och »draga rumpan efter sig»; hon far bort och tar halva huset med sig, (1791), Ldm. XIX: 2 s. 59. Vid Hårgaberget, Hälsingl., fanns ett hus, där det dansades. Klockorna ringa till sabbat en lördagskväll, men dansen fortfor ändå. Till sist trädde i stugan en främmande man och erbjöd sig spela för dem. Alla ville gärna. Han spelar en polska, vars make ingen hört förr. Han spelade och spelade, de dansade och dansade, och till sist sjöngo alla med:

Där dansar den blå
 Där dansar den grå;
 På Hårgaberget skall dansen stå!
 Ja' tror och ja' tror, att ni tröttnar.
 Vi tro å vi tro, att vi orka. (Med mel. i Runa).

Dagen grydde och ännu fortgick dansen med samma vildhet. Klockorna mana till Guds hus. En flicka sliter sig ur ringen, vill gripa sin fästman, men ringen far förbi, och hon sliter armen av. Hela skaran dansar bort över bäcken upp på berget, och där dansade de till köttet multnade på benen; benranglen dansa och till sist endast de vitnade skallarna, Runa 65 s. 62; V. E[NGELKE] Ldm. I: 5 s. 8; ENGELKE, Hälsinge-sägner s. 42.

K. P. LEFFLER (Oster-Färnebo, Ldm. 1910 s. 35) har en något kortare form av sägnen: »På Hårgaberget vid Hanebo kyrka i Hälsingland skulle ungdomen en afton hava dans. En av de tillämnade deltagarna, en dräng, vägrade att vara med, ty han kände på sig, att dansen skulle ha någon olycka med sig. Dansen började dock. Men när den fortgått en stund, uppträdde den onde och dansade en polska med flickorna, så häftig och lång, att den ena efter den andra av dem störtade upplöst till marken och endast huvudet blev kvar efter henne. På det ställe, där denna dans ägde rum,

kunde sedan ingenting växa, utan där visas än i dag en kal platta på berget i form av en hästsko». Upptecknaren, som ej iakttagit, att flera tryckta former av sägnen redan föreligga, tillägger: »Den förefaller mig allt för fragmentarisk, och önskeligt vore, att fullständig tradition meddelas. Särskilt skulle det vara av intresse att få veta något om den, som spelade denna djävulsdans».

En spelmanssagn, där ej något om spelmannen själv omtalas, torde närmast höra till denna grupp: »För längre tid tillbaka hände det på ett dansnöje, att ett trolovat par bad spelmannen spela älvaleken, så ville de två dansa efter den musiken. Spelmannen spelade och de dansade, först i stugan, sedan ut ur den, genom grinden och ner i sjön. »Nu bär det innerst i helvetel» ropade ynglingen, när de dansade ut i vattnet. De omkommo båda, och då man drog upp deras döda kroppar, höllo de varandra så fast i armarna, att ingen kunde rycka dem från varandra, utan blevo lagda i samma kista», WGSTB. Fkd. II, 105.

Vi vilja slutligen anföra några utländska varianter:

Norge: »Nissen» dansar springdans med en flicka; följande morgon fanns flickan »sprængt» i ladan, FAYE 45.

Estland: Vid ett bröllop vill dansen aldrig taga slut; en främling kommer och befäller spelmannen spela; han vänder om huvudet på spelmannen och spelar själv; dansen blir vild, och främlingen drar dem under dans ned i vattnet; alla drunkna; på morgonen voro alla försvunna, så när som spelmannen, vilken anträffades korsfäst på dörren, Russw. II, 252. En herde ser hästarne dansa; bonden kommer dit och måste nu dansa själv, ty näcken sjöng i bäcken, ibid. 254. Det finns blott ett medel mot dans, när näcken spelar, och det är att lägga sig rak lång på marken, ibid.

Slesvig-Holstein: En flicka är hängiven dans; en främling kommer och dansar henne till döds; hon får ej ro i graven utan återkommer varje natt och dansar samt blir först förlöst, då en kristen människa dansar med henne (MÜLLENH. 146.) En flicka vill dansa; en främling kommer och dansar med henne; hon sjunker ned i en gödselhög; en kusk med 4 svarta hästar hämtar henne, ibid. Ungdom vill dansa men saknar spelman; en av ynglingarna lovar att skaffa sådan, om det så vore djävulen;

denne kommer nu, och de dansa, ända till dess en präst kommer och befriar, *ibid.* 147.

Tyskland: En vacker, men stolt flicka blir vid en danstillställning uppbjuden av en främling; han dansar med henne ned i älv (1547), GRIMM, DS. 36 f. En av de mest bekanta tyska spelmansberättelserna är den i såväl sägn som visa spridda »Die Kinder zu Hammeln»: En stad har många råttor; en främling kommer och vill befria staden från djuren mot en viss belöning; han spelar, och alla råttorna följa honom ned i ett vatten; man vill nu ej ge mannen den förut bestämda belöningen, och därför återkommer han, spelar ännu en gång, och alla barnen följa under vild dans in i ett berg, GRIMM, DS. n:r 244, 245 (handelsen förlagd till 1284); BÖHME, Lh. n:r 14; F. JOSTES, *Der Rattenfänger von Hammeln*, Bonn 1895.

Irland: En bortbyting visar ovanlig musikbegåvning, han spelar, så att allt, t. o. m. livlösa ting, dansar; han kastar sig till sist i en brusande ström och spelar ännu i vågorna, GRIMM, IM. s. 34: »Der kleine Sackpfeifer» (sv. uppl. »Den unge musikanten» s. 17).

I alla hittills behandlade spelmanssägner, är det näcken själv, som spelar eller dansar, tvingande alla att under dans följa sig. Han lär emellertid även bort sin konst. Ibland ger han musikbegåvning: sådana barn, som tillfälligtvis sett näcken i ensamheten, få klar sångröst, ARNDT III, 17. Låter man ett barn dricka av badvattnet, får det klar röst, LAMMERT, *Volksmedizin* s. 115. En skogsande spelar om natten fiol; en bonde dansar efter musiken och blir sedan den bäste dansaren, MANNH. I, 43. Näcken kan också taga bort sångröst: om ett barn avvänjes, då is är på vattnet, får det ingen sångröst, WGST. Fkd. II, 159.

Näcken lär bort sin konst åt spelmän, som vända sig till honom. Vissa handlingar skola då företagas, och offer göras. Sådana offer äro bl. a.: Man skall lova uppståndelse, »så blir man i ögonblicket lärder», ÖDM. Bhl. (1746), s. 80. Man skall byta fiol med näcken; fiolen nedlägges på en sten; vid återkomsten ligga två instrument; det ena är näckens; tar man orätt, får näcken makt med en, Vär. I, 261. Man skall offra ett svart lamm och lova uppståndelse, GA II, 301; AFZ. Sh. II, 155, 169. Efter offring stämmer näcken fiolen, Vär. I, 261. Fiolen nedsänkes i ett källdrag; näcken stämmer den då, Ldm. II: 5

s. 14. Man skall »stämman emot», när näcken spelar (stämman efter anslagna tonen och spela med), *Arz. Sh. II*, 172. Man skall sitta tre torsdagskvällar vid ett sund, en fors eller vassrik strand, *Bore*, *Bergslagshist.* 23; *Nyl. IV*, 122. Man skall gå tre torsdagskvällar till en å och ha sin fiol med sig; tredje kvällen kommer strömkarlen och frågar, om han skall ställa fingrarna eller fiolen; svaras fingrarna, vrider han dem av, men säger man: fiolen, tar strömkarlen fiolen och slår den i flera bitar i en sten; sedan sättes en tid ut, då de skola mötas igen; strömkarlen går då och tar fiolbitarna med sig; när de så mötas, är fiolen ställd, men då skall han ha en svart katt i betalning, *F. L. Grundtvig*, *Tjust.* s. 17 f. Man skall sitta tre torsdagskvällar under en bro; den tredje kommer näcken, *Ldm. II* s. LXXVIII. Under vissa besvärjelseformler skall man lägga sitt instrument i närheten av något vatten, helst under en bro i någon enslig trakt. Under en viss tid efter får man ej raka sig eller klippa sitt hår eller gå i kyrkan; man finner sedan två fioler alldeles lika varandra; tar man sin egen, som näcken »strängat» under tiden, lär man konsten, tar man näckens, kommer man i vattnet, *And.* 9. Man skall hänga fiolen under en bro och själv sitta och höra på spelet, *Westr. Fkd. II*, 184. Man skall sätta sig i en korsväg med två fårbogor; den ena skall användas som fiol, den andra som stråke; man får ej skratta, ej tala, *Westr. Fs.* 394. Strömkarlen räcker fram sin fiol och stråke och vill lära människorna spela; endast byte av stråke behövs, *Runa* 45, 66. Tre torsdagskvällar skall man anropa näcken vid ett vattenfall, *Ldm XI*: 10 s. 47.

Enligt norsk tro lär »Fossegrimen» bort sin konst mot offer av ett svart lamm, eller också skall man med frånvänt huvud offra en vit bock en torsdagskväll i nordrinnande vatten; är offret magert, lär man endast stämman fiolen; är det däremot fett, griper fossegrimen spelmannens högra hand och för den fram och tillbaka, tills blodet springer fram mellan fingerspetsarna; nu kan han spela, så att träden dansa, och vattnet står stilla i floderna, *Faye* 57.

Skickliga spelmän anses alltid ha lärt konsten av näcken. I Småland vid Vätterns strand fanns en gård »Näckaryd», där en spelmannssläkt bott, där alla medlemmarna lärt musik av näcken. Spelmännen kallades »näckar», *Arz. Sh. II*, 170.

Flera spelmän nämnas vid namn såsom Nils i Blädinge, Peter i Änganäs, Vär. I, 251; Age i Närike, WGSTB. Fs. 394; »Sven värre» från Allerum, Bidr. odl. hävd. II s. 18; »Långbacka Jan» (J. Holmgren), Uppl. spelmanstäv. Ldm. 1909 s. 10; Spel-Jon i Torsås, Ldm. II: 5 s. 15; Jacob i Levende, Ldm. II s. LXXVIII; Bryngel i Västerg., Fatab. 08 s. 60.

Sedan spelmannen lärt konsten av näcken, får han ej spela ett visst stycke, ty då hemfaller han åt näcken eller straffas han: En spelman spelar ensam för sig »älvaleken», men får till straff dansa upp och ned i skorstenen hela natten, WGSTB. Fkd. II, 105. Sådana hemlighetsfulla stycken äro delvis upptecknade. Det mest bekanta torde vara det, till vilket AFZELIUS diktat sin bekanta text: »Djupt i havet». Om detta stycke, vilket första gången trycktes under beteckningen »Polonaise» i Idunas tredje häfte, 1812, s. 87 (musiken och Afzelius' text), finnas två versioner, huru diktaren lärde känna den: Enligt textförfattarens eget meddelande i Sh. II, 221, hörde han den första gången av en småländsk flicka 1810 (den väckte hos honom »beslutet att samla svenska folkets sånger och melodier»). Enligt prosten LIEDZÉNS uppgift till SUNDBLAD (G. bl. s. 147 f.) sjöng fru Tolla Elisabeth Brun, prästdotter från Odh i Skara stift, den för första gången för Afzelius i Stockholm. »Näckens polska» hade redan då en text, men tyvärr blev den aldrig upptecknad. Vi veta blott, att Afzelius lämnade fru Brun, dagen efter han hört den, sin text med orden: »Där har du *nya* ord till din polska». En senare »Näckens vals» inkom på 1850-talet (från Ungern?) till Sverige och blev där så populär, att den (under texten: »Och näcken han spelar på böljan blå») fick rang av näckmusik (N. AND. n:r 7). En annan »Näckens polska» från Kalmartrakten meddelas i ARW. Ms. II s. 233 n:r 33¹. En »Fanspolska» meddelas av OLSON, Värml. o. Dal, n:r 4. I samma samling finnes även en »skogstrollets polska» (n:r 15). En »strömkarlens» polska, även kallad »stenbockens polska» meddelas i Fatab. 1906 s. 169. Slutligen ha vi i AND:s samling från Skåne ett stycke, »Älvaspelet» (vals), som blivit fragment, därför att spelmannen ej vågade spela flera repriser.

¹ »Näckens polska, vilken äger den ljusningskraft, att den dansande ej kan upphöra, förrän spelmannen rör vid honom».

En säregenhet för flera av dessa näckpolskor är, att fiolen »förstämnes»: I Värml. o. Dal. är stämningen: a, ē, ā, ciss; i Kalmartraktens näckpolska: a, ē, ā, ē.

Ett i Vär. I, 253 meddelat stycke »Älvaleken» (mel. utan text i $\frac{2}{4}$ -takt) är snarare en mimisk dans efterbildande älvornas lek.

LINDEMAN har från Norge tvänne nummer, som stå i samband med övernaturlig musik: »Fans marsch» (I, 173) och »Underjordisk musik» (I, 124), båda utan text.

Namn på av näcken lärd musik, vilken ej meddelats med någon melodi, är: »Älvpolskan», Lovén, Sk. hd 161; »Näckaspelet», Vär. I, 251, Nyl. 122; »Älvaleken» Vär. I, 253; »Näckens trall», LAMPA s. 22; »Älvadansen», Ldm. II: 5 s. 14, Bidr. odl. hävder II s. 17; »Strömkarlspolska», Ldm. XI: 10 s. 47; »Elvaspelet», »Elvastråket», AND. 65; »Näckens polska», Fornm. Tidskr. 78—80.

Spelmänssägner, där spelmännen fått förmågan att tvinga allt att dansa, äro synnerligen vanliga i Norden, och vill jag, innan jag går igenom de svenska ur folklig tradition, meddela tvänne medeltida sådana, den ena ur dansk, den andra ur isländsk källa.

SAXO har om Erik Ejegod (12. boken, HORN, Saxo II, 44) följande sägn:

»Men så hände en sorglig tilldragelse, som nu skall berättas. Då Erik Ejegod hade kommit hem och en gång, som kungar ha för sed, höll öppen taffel, hände sig så, att där bl. a. var en spelman tillstädes. Han sade mångt och mycket till förhäriligande av sin konst, och bl. a. påstod han, att man med en stränglek kunde driva folk till vansinne och raseri, ja, det var nedlagt en sådan makt i den, att de, som hörde dess toner, icke kunde undgå att gå från sans och samling. Då han tillspordes, om han själv var man för det, sade han, att det var han, och så bad konungen honom om att låta dem se ett exempel på denna hans konst, och då det icke hjälpte, hotade han honom, så att han var tvungen att ge efter. Då han nu icke kunde få kungen till att afstå från sin begäran, varken av fruktan för att bliva vansinnig eller för annan fara, lät han först bära ut från hallen alla vapen, för att det icke skulle vara något, som de kunde göra skada med, när raseriet kom över dem, och därefter lät han ställa några män ute på svalgången, så långt borta, att de icke kunde höra instrumentet, och ålade dem, att när de hörde, att raseriet hade kommit över dem, som voro inne i hallen, skulle de springa in och rycka instrumentet ur händerna på honom och slå honom i huvudet med en sten, ty fick han lov att fortsätta med att

spela, skulle han också bringa dem från sans och samling. Han bad också att där skulle vara några till hands, som kraftigt kunde taga fatt på dem, som greps av vanvett, för att de icke, när de i deras raseri kom i strid, skulle slå varandra ihjäl. Det skedde, som han bjöd, och då vapnen burits ut och blivit bragta under lås och bom, begynte han att spela på instrumentet. Först spelade han ett stycke, som var så allvarligt, att de, som hörde det, strax uppfylldes av sorg och bedrövelse; därefter spelade han ett gladt stycke, som gjorde dem alla glada, så att deras sorg förvandlades i lustighet, som de gav luft åt i allahanda språng och skratt; till sist blev hans spel våldsammare och drev dem från sans och samling, så att de i deras raseri utstötte höga rop. På så sätt fick han deras sinnesstämning att skifta, alltefter som hans spel växlade. Då nu de, som stodo utanför, och som icke kunde höra hans spel, sågo, att kungen och de andra i hallen tedde sig helt vansinniga, bröto de in i huset och grepo fast i den rasande kungen, men de kunde icke hålla honom, ty raseriet, som hade gripit honom, hade så väldigt ökat de krafter, han hade av naturen, att han med makt slet sig lös från deras tag. Och då han nu hade fått bukt med dem, som brottades med honom, sprang han bort, ryckte upp dörren, grep ett svärd och dräpte fyra av sina hirdmän, som sprungo fram för att hålla honom. Till sist fingo hirdmännen överväldigat honom genom att låta drabanterna från alla kanter kasta dynor över honom, och så fingo de med stor fara för alla till sist hållning på honom.»

Herrauðr ok Bósisagan (Fas., N. RAFN, III s. 222 f.) har följande spelmansepisod:

Konung Gudmund i Glasisvall hade en rådgivare, Sigurd, som var en stor mästare att slå harpa. Herrauðr, son av konung Ring i Östergötland, beger sig tillsammans med sin vapenbroder Bóse för att fria till konung Gudmunds syster Leder. De dräpa nu Sigurd, och Herrauðr ikläder sig hans ansiktshud och spelar på harpa vid bröllopet, där de ämna bortröva Leder. Då den åt Tor helgade skålen inbars, »ändrade B. harposlaget», och nu började »allt, som var löst» och som ingen fasthöll, även knivar och bordkärl, komma i rörelse. Därpå följde »gýgjarslag», »draumbút» och »hjarrandahljód». Men då Odens minne bars in, tog B. på sig vita, guld-sömmade handskar och slog det slag, som hette »faldafeykir». Då flögo huvudbindlarna av kvinnorna och fladdrade ovan tvärträna. Män och kvinnor foro åstad i häftig dans. Ingen kunde vara stilla.

Som nutida motsvarigheter till dessa vill jag anföra tvänne svenska från Tjust, båda fästa till en och samma spelman (Ldm. II s. LXXVIII):

»En gång var det lek i Stora Attorp, och Jakob i Tjust, som lärt sig spela av näcken, var spelman på leken. De dansade hela natten och hade så roligt, som de kunde önska sig. Men så på morgonen hade Jacob supit

litet för mycket, ty han började spela den fjortonde reprisen, och sedan blev det ett dansande, kan tänka, som ej luktade mögel inte. Varenda gosse och varenda flicka på hela leken började dansa, och grytorna och pannorna i spisen, och faten och tallrikarna på karahyllan, och bord och stolar, och sängarna och allt ihop började dansa. En käring, som hade legat krymping i 13 år och aldrig varit ur sängen, flög upp och började dansa, så hårflätorna slängde kring henne, och hönsen i hönsstian under bänken dansa, som om de varit galna. Inte kunde Jakob sluta spela, och inte kunde de dansande sluta att dansa. En kan tänka, att där blev ett lipande och ett skrikande, som var rysligt, och vår Herre vet, hur det gått till slut med hela bunten — de hade dansat ihjäl sig, om icke grannen hade vaknat och gjort slut på spektaklet. Bonden skulle gå till stallet för att fodra hästarna och så fick han höra, hur det stod till i grannstugan. Så sprang han in till Jacob och skar av alla fyra strängarna på fiolen, och så stannade dansen.»

Den andra sägnen handlar om, huru kungen inbjudit alla spelmän i riket till spelmanstävlan i Linköping för att utröna vem som var den bäste spelmannen. Då alla spelat, kom Jakob fram. Han hade till fiol bara en brädbit, som han spänt fyra hästtagel på. Kungen frågade litet hånfullt: »Skall du fram nu gubbe?» Jakob drar till på fiolen, så himmel och jord kunnat fröjda sig åt det. »Det var ett spel, som ingen i hela Europa hade hört maken till . . . Först spelade han så omänskligt sorgligt, så drottningen grät, som om de hade piskat henne med eneris. Sedan spelade han så fröjdefullt, så kungen skrattade, så kindtänderna syntes på honom, ja, så storgubbarna måtte knäppa ihop bägge händerna och klämma sig på magen, för att inte den skulle spricka — det var ett annat spel det . . . Så drog han till med näckens polska, och så blev det en dans, som en skall tro inte var dålig. Kungen dansa, så rockskörten slängde kring honom och alla Linköpingsherrarna dansade, så tungan slängde i halsen på dem. 'Nu skall ni få betalt, för det Ni var högfärdiga och gjorde narr av mig och min fiol', tänkte han för sig själv, och så drog han till med stråken, så svetten lackade. Så kom han till den fjortonde reprisen, och då slutade han med spelningen.»

Vi vilja nu sammanställa alla dessa fyra och jämföra dem med andra likartade sägner.

Redan i spelmannens förhållande till den dans, han själv är orsak till, förefinnes en viss skillnad i de nämnda varianterna. I den isländska och den andra svenska varianten är spelmannen under hela spelet herre över situationen. Han kan sluta, när han vill, han kan ändra slaget och framkalla, vilka affekter han önskar¹. I detta fall står spelaren helt och hållet i näckens

¹ Jfr ARW. Ms. »Näckens polska»: Den dansande kan upphöra, då spelmannen rör vid honom (Se även Runa 45 s. 45). Här synes alltså spelmannen själv stå utanför.

ställe, och den onda makt, som griper de andra och binder deras vilja, förmår intet gent emot honom själv. I den sist anförda svenska formen förklaras denna spelmannens makt därmed, att han ej spelat 14:de reprisen, men denna förklaring försvagas därigenom, att melodien redan hos de andra framkallat den 14:de reprisens magiska verkningar. Den närmaste förklaringen skulle bli, att spelmannen tänkes stå i näckens ställe, och näcken krupit in i spelmannen. En sådan »mask» återfinnes i den isländska formen, då Herrödr, om vars spelförmåga sagan ej förut talat, först genom att ikläda sig Sigurds hud, får dennes förmåga att beherska allt med sitt spel. En annan liknande mask återfinnes i en av BÄCKSTRÖM (Övers. av sv. folklitt. s. 54) omtalad spelmanshistoria: En spelman strider, och hans älskade, vars musik-kunnighet eljest ej omtalas, tar hans harpa och spelar, så att han får kraft att kämpa.

En annan föreställning är, att näckens ande ej bor i spelmannen utan i instrumentet: En skicklig spelman går fram till sina instrument, som hänga på väggen, och frågar, vilken av dem, som vill bli spelad; det sjunger då i det instrument, som han bör taga (LEFFLER, Nyckelh. 40). Fiolen ryckes från spelmannen, men strängarna ljuda ändå och fortsätta att spela näckens melodi; intet kan nu hindra, att allt dansar i djupet, Sdm. VI, 105. En spelman stoppar fiolen i säcken, men strängarna ljuda ändå, AND. 65. Strängarna spela själv en gång, då instrumentet hänger på väggen, Ldm. IX: 1 s. 297. En uppländsk spelman spelar, så att bord och stolar dansa; han kunde omöjligt själv lägga ifrån sig fiolen, utan andra måste taga den från honom; men ej ens detta hjälpte; fiolen spelade alltjämt, där den låg på en säng (Uppl. spelmanstävlan, Ldm. 1910 s. 10).

Till denna föreställning torde även höra de varianter, där fiolen, såsom i den andra meddelade svenska formen, ej är ett vanligt instrument. Om näckens fiol heter det ibland, att den liknar näckrosens fröhus, Runa 45: 66; näcken har en harpa av »dödningeben» (dansk föreställning; citat ur FLBGS Ordbog: n ö k k e); en högman spelar på en fiol med två strängar (dansk föreställning, TK JS. 41); näcken spelar på en 8-strängad fiol, Nyl. VI, 99¹.

¹ Se visan om de båda systrarna, där en harpa göres av den mördade systemns kropp.

Till den grupp, där spelmannen trätt i näckens ställe, torde slutligen höra de sägner, där spelmannen har makt att förhäxa en medbroders fiol:

Spelmän, som stå i beröring med näcken, kunna förhäxa en yrkesbroders fiol, så att denne icke får en ton på sitt instrument. Kommer man tillsammans med en sådan, gör man klokast att först sätta flygrönn i sin fiol, AND. 10. Sättet att förhäxa en spelmans strängar är att lägga avbrutna skruvar och kvicksilver, där spelmannen går fram, så att hans strängar springa, Sdm. VIII, 122. Ett annat sätt är att draga en ormtunga fyra gånger omkring sina fingrar och uttala följande besvärjelse:

»Så sant jag haver dragit ormgadden 4 gånger omkring mina fingrar, så sant skall du icke få mer ljud i dina strängar, än i mina fingrar; i Guds Faders, Sons och den Helige Andes namn. Amen». Sdm. I, 101.

En spelman, som lärt »både spela och andra konster av sjörå och tocket», funderar, hur han skall göra konster för en annan spelman; tre kuggar på nyckelharpan springa sedan för den andra, Ldm. XVIII: 3 s. 65 n:r 72. Två spelmän finnas i en socken; den ene får spela på ett gille; den andre ställer om, att strängarna brista, ibid. n:r 94. Två spelmän, som spela tillsammans på ett bröllop, förgöra strängarna för varandra, så att de brista utan orsak, Uppl. spelmanstäv., Ldm. 1910 s. 9. Föreställningen om att en person kan taga tonen från en spelmans fiol återkommer i en dansk sägn (TK DS. s. 189 f): En spelman kan på ett gille ej få en ton fram; när han kommer hem, får han veta, att älvorna tagit hans musik och dansat efter den i hans hem.

I alla de först meddelade fyra sägnerna förekom en viss stegring i musikens verkan, så att ej genast den magiska dansen följde. En sådan stegring omtalas ofta i svenska varianter. Vanligen är det först, sedan ett visst antal repriser utförts, som den egentliga förtrollningen faller över de dansande: Början är utan fara; men blodet kommer allt mer i svallning; vid tredje reprisens slut inträffar raseriets farliga gräns; kan han då stanna, sjunker blodet, men börjar han med den fjärde, dansar allt, Lovén, Sk. hd. s. 161. Den femte reprisen är ödesdiger, men först vid den elvte dansar allt, AND. 9. Den fjärde spelas efter någon tvekan, vid den femte begynna de magiska verkningarna, och dessa stiga ända till 30:de, AND. 65; Ldm. XIV: 2 s. 10.

På ett bröllop spela två spelmän; under tävlingen dem emellan att överbjuda varandra i skicklighet, griper den ene sig an med »älvaleken». »Först stodo alla häpna och hörde på: sedan började de röra benen; han spelade en repris, han spelade 2, 10, 11 och började på den tolfte. — »Då skall jag säga, blev en dans, brud, brudgum, alla gästerna, spelman, prost och talesman, alla dansade de ut ur stugan och efter dem dansade kock, tappa-

rännare, pigor, bord, stolar, grytor, pannor, ja allt vad löst som fanns i huset. Och alla och allt dansade ned mot ån med spelmannen i spetsen, och hade där icke till all lycka kommit en man gående, som hade vett att avskära strängarna på fiolen, så hade de alla dansat ned i ån och blivit till ålvor» (WGSTR. Fkd. II, 184).

Antalet reprisar (»skiftningar», Vär. I, 251; »vändningar», Runa 47 s. 39; »strömkarlsslag», Afz. Sh. II, 172) är olika, och torde detta delvis sammanhånga med det antal olika affekter, som melodien skall framkalla. Troligtvis var det ursprungligen *hela* melodien, vilken haft en magisk kraft, som stegrats så småningom mot slutet. Denna föreställning om hela melodien såsom farlig, finnes ännu i följande varianter: Man får aldrig spela den polska, som näcken lärt, ty eljest spelar man sig till helvetet, Afz. Sh. II, 170; spelas älvadansen, begynner allt att dansa, Ldm. II: 5 s. 14; spelas strömkarlspolskan, dansar allt, Ldm. XI: 10 s. 47.

Där reprisernas antal bestämmes, inträffar den magiska verkan vid:

4. Lovén 161.
9. Runa 47 s. 39.
11. Afz. Sh. II, 172; AND. 9; LAGERBRING (1745) s. 25; Vär. I, 251; LAMPA 22; Ldm. IX: 1 s. 297.
12. WGSTR. Fkd. II, 184. (Älvadansen får spelas 11 *gång*er, ej 12, Ldm. II: 5 s. 15).
14. Ldm. II s. LXXVIII.
30. AND. 65; Ldm. XIV: 2 s. 10.

Spelmannens eget beteende vid spelandet av sista reprisen beskriver Afz. så här: han kastar sig med krampräckningar på golvet och spelar förtvivlat, så att fradgan står om munnen på honom (Sh. II, 170).

Stegringen framhäves även genom de olika affekter, som spelet förmår framkalla. Saxo-varianten och den senare svenska formen äro båda varandra lika däri, att de först omtala sorg, sedan glädje och sist den häftiga, våldsamma dansen. Sådana verkningar nämnas synnerligen ofta, och torde de till en del ej behöva någon övernaturlig förklaring. I Eddan beskrives, hur Gunnar spelar alla ormarna i ormgropen i sömn, så när som på en ¹.

¹ GRIMM, DS. n:r 246, har stor likhet med Gunnarmotivet: En trollkonstnär i Salzburg berömde sig av, att han skulle samla alla ormarna i

I Norna Gestsagan¹ omtalas »Gunnarslag», något som måhända hänsyftar på den sömn över ormarna, som Gunnar kunde framkalla. Herraudsagans »draumbút» tyckes även tyda på en sådan »drömväckande», sömngivande melodi. En keltisk saga (H. PANUM 108 f) omnämner likaledes sömn-, sorg- och glädjetonerna: En druid har förlorat sin harpa. Då han kallar på instrumentet sliter det sig lös och far fram till sin ägare. Druiden spelade sedan tre stycken *Suantraighe*, sömnkvädet, *Gentraighe*, glädjekvädet och *Goltraigh*, sorgekvädet. Först spelade han det sista, och kvinnorna gräto, så det andra och kvinnorna och ungdomen brast ut i skratt, men slutligen spelade han *Suantraighe*, och därmed nedsjönko alla i djup sömn, så att han obemärkt kunde bege sig bort. — Olof d. hel. träffade på sin vikingafärd havsfruar (margygr), vilka med sin livliga sång sövde sjömännen (Fms. IV, cap. 35; V s. 162).²

I Grekland spelar Orpheus kithara, så att fåglarna surra om huvudet; fiskarna komma, vinden tiger, hagel och snöväder höra upp, havets brus tystnar och floderna bli stående. Amphion uppbygger Thebe genom sin musik, så att stenar foga sig till murar.

Hos sigenarna i Siebenbürgen finnas två sägner om fiolens skapande, båda omtalande glädje- och sorgaffekterna: Djävulen har gjort en fiol och spelar först, så att alla måste glädja sig, sedan så att de gråta. När han vunnit de människor, han vill ha, låter han fiolen ligga i skogen; en fattig sigenare kommer; han tar instrumentet och förmår nu locka fram glädje och tårar allt efter önskan. I den andra fiolsägner är en person fångslad, och älvdrottningen kommer med en liten låda och en stav. »Tag här av mitt huvud och spänn det över kistan och staven!» säger hon till fången. Han gör så och stryker sedan med staven över håret. Älvdrottningen talade nu åter: »Denna låda skall bli en fiol och göra människorna glada och sorgsna allt eftersom du själv vill». Därefter tog hon instrumentet och »log in» i det; sedan begynte hon

nejden på en mils omkrets och sedan döda dem. Då han ville försöka det, kom till sist en stor gammal orm framkrypande, vilken, då han med trollformler ville tvinga den ned i gropen, sprang upp och dödade honom.

¹ Sögupattr af N. G. Fas. I.

² Jfr Odyssevs o. sirenerna. — Gesta Rom. (GRÄSSE II, 218) berättar om de tre sirenerna, att en sjöng, en spelade flöjt och en hanterade ett stråkinstrument; de genom musiken insövda skepparna dödades.

gråta och lät en tår falla i lådan. När fången gripit instrumentet och strukit över strängarna, strömmade melodier, som än gjorde hjärtat sorgset än glatt ¹.

Enligt kinesisk tradition skall Konfusius vid ett tillfälle ha hört en musik, som grep honom så, att han ej smakade någon föda på tre månader (ENGEL 5).

I ett drama från Birma, som är byggt på en gammal legend spelar en ande, så att skogens vildaste elefanter komma och sätta sig omkring honom och hans harpa. En melodi hjälper honom uppför ett högt berg, en annan ger honom mod i strid (ENGEL 6).

Från Indien finnes en mängd berättelser om musikens underbara makt. Oftast är det en viss melodi, som förmår behärska en naturkraft. En flicka räddar Bengalen från torka genom att spela en regnmelodi ². En annan person spelar en natt-raga under dagen, och mörkret utbreder sig, så långt som sången ljuder. Åter en annan förmår framkalla eld. Då denna sista berättelse har många drag, som erinra om Saxosägnen, anför jag den här: Kejsar Akber befallde en berömd musiker Naik Gopaul att sjunga *dhee puck-raga*, om vilken melodi det heter, att den som vågar spela den, skall förtäras av eld. Han ber om försköning men förgäves. Sedan han tagit farväl av hustru och vänner, begynner han sjunga. Han placerar sig i en flods vatten ända till halsen. Men vattnet blir, ändock det var på vintern, gradvis hetare; snart började det att sjuda och den olycklige musikerns vånda blir nästan outhärdlig. Han höll inne ett ögonblick och anropade monarken om nåd men även denna gång förgäves. Han förnyade sången — flammor bröto ut från hans kropp, och fastän han var nedsänkt i vatten, förtärdes den i aska (ENGEL 5).

Vi ha här återigen samma stegringsmoment som i så många andra av de nyss nämnda sägnerna. Liksom hos Saxo är det en konung, som befaller en musiker, trots enträgna böner, att spela. Liksom i den danska sägnen förekommer även i den indiska musikerns egen maktlöshet gentemot den melodi han utför.

Den magiska kraften sträcker sig också i såväl den danska som i den indiska natt-ragan och första svenska varianten så

¹ WLISLOCKI, Vom wand. Zigeunervolke s. 217—223.

² Flera av de melodier, som göra naturkrafter sig underdåniga, höra väl närmast samman med besvärjelser, som skola binda en viss Gud. Jfr ceremonier till nedkallande av regn, Y. HIRN 273.

långt tonerna höras. Endast en, som från början ej varit med, kan befria. Hos Saxo utbäras alla vapen först; i en svensk sägen tillrådas de närvarande att bära ut allt löst i rummet innan näckens melodi spelas (Norrl.) Fornm. Tidskr. 78—80.

Den birmanska tron på, att musiken kan hjälpa upp för berg, återfinnes i en svensk upplandssägn: En spelmans hästar orka ej draga ett lass uppför en backe; han tar då sin nyckelharpa och spelar, »så att lasset gick upp», LEFFLER, Nyckelh. 39. Om en annan spelman berättas det, att han spelat ett hölass in till Uppsala, sedan hästarna tröttnat, Uppl. spelmanstäv., Ldm. 1909 s. 8.

Slutligen komma vi till befrielse-momentet: I Saxo-berättelsen skola de, som placerats så långt bort, att de ej från början hört ljudet, rusa in och rycka instrumentet från spelmannen och slå honom i huvudet därmed; i den första svenska formen hör en granne bullret och rusar in samt sliter av strängarna. De medel, som i övrigt omtalas i svenska varianter, äro följande:

En av de förståndiga skall taga fiolen från den spelande, ENGSTR. Öl. s. 159; rycka bort stråken, DJURKL. Unnarsb. 56; slita instrumentet i stycken, Sdm VI, 105; skära av alla strängarna, LOVÉN 161; DJURKL. Unnarsb. 56; Ldm. XI: 10 s. 47; BRUZ. 26; HERM. 92; Vär. I, 251; Ldm IX: 1 s. 299; AFZ. II, 170; AND. 9, 64; Ldm. II: 5 s. 14; Bidr. odl. hdr II: 2 s. 18. De dansande befrias, då alla strängarna springa av sig själv, Bidr. odl. hdr II: 1 s. 17, II: 2 s. 18; spela melodien baklänges (sv. el. dansk?), GRIMM IM. s. C.; slå spelmannen för näsan, så att blodet springer upp, LEFFLER, Nyckelh. 39; rulla en spräcklig sten omkring den spelande, Runa 47 s. 39, LEFFLER 39; den som täppt till öronen med vax (och följaktligen ingenting hör) är fri, HERM. 92; nämna ett heligt namn (ofta direkt om näcken som spelman), AND. 65; Ldm. VII: 9 s. 18; trampa spelmannen på foten, WGSTR. Fs. 394.

På folkäventyrets område befinna vi oss slutligen i följande grupp: en gosse erhåller av en (övernaturlig) person ett instrument; när han spelar på detta, måste alla dansa.

I sin enklaste gestalt är sagan upptecknad hos WGSTR., SkVS. s. 34 från Helsingborgs lantförsamling: »Den glade gossen». En fattig yngling får en flundra i ämbaret, när han hämtar vatten; han vill äta den, men flundran lovar honom tre

önskningar för sin befrielse. Hans första önskan är, att han skall få en bössa, som träffar allt, som han siktar på; andra, en fiol, efter vars toner alla måste dansa; tredje, evig salighet. En herremann kommer, och när han får se, hur bra gossen skjuter, drar han honom inför domstol och anklagar honom för trolldom. Han skall till straff hängas i träd men ber först att få spela. Alla dansa vid spelet, och gossen befrias.

I en halländsk variant hos BOND., Hall. Sgr n:r 10, »Pojken och prästen», är det en gosse, som tjänat och fått sin lön; han möter nu tre fattiga och ger dem pengarna. De tre önskningarna äro desamma: en bössa, en fiol och saligheten. Sedan möter han en präst och skjuter till honom en orre, som faller ned i en törnbuske. Då prästen rusar in i busken för att taga orren, börjar han spela, så att prästen hoppar, och törnena sönderriva hans kläder. Förd inför domstol, spelar han, innan han skall till galgen, så att alla dansa, och han upphör först, då domaren tillsäger honom att gå.

Motivet om dansen i törnebusken återkommer i R. STEFFEN, Sv. Sb. I s. 15: »Rövarn som danste i törnabusken». I R. STEFFEN, Sv. Sb. II, 9: »Herr Makis af Karabas», dansa åhörarna sig till döds vid musiken. Konungen använder honom sedan mot fienden för den goda bössans skull: »Så många, som hörde skotten, dödde som flugor. De andra dansade ihjäl sig».

Nyl. VI s. 174 (H. WESTERMARCK, Nyl. Fksgr s. 14) har motivet om tvänne personer, som efter varandra träffa en gubbe och få fem önskningar. Den förste lyckas väl med sina önskningar, den andre däremot blir så glad, att han tanklöst önskar, att stugan skall dansa. När stugan begynte dansa, ramlade allt över ända och gick sönder.

Av andra finska varianter må anföras: Nyl. II s. 37: »Om vallherden och hans tre bössor» och II, 36: »Vallpojken och skogsrådet».

Norsk form se bl. a. ASBJÖRNSEN 101: »Lillefrick med fiolen», dansk TK, Efterslet till Skattegr. 104: »De tre önsker» och GdM. III s. 75: »Drengen og Munken».

Den tyska huvudformen torde vara GRIMMS KHM. 110: »Der Jude im Dorn». Grimm påpekar härvid motivets stora utbredning och nämner som äldre källor bl. a. ALBERT DIETERICHS »Historia von einem Bauernknecht und München», 1618, I. AYRES

fastlagsspel »Fritz Dölla mit der gewünschten Geigen» från ungefär samma tid. Slutligen påpekar Grimm motivets samhörighet med Herraudrs och Bosa-sagans samt omtalar sångarna (spelmännen) Oberon, Arion och Gunnar. — Av övriga tyska varianter må nämnas: WOLF, DM. 24: »Jack mit dem Flötchen»¹.

I. G. v. HAHN, Griech. u. alb. Märchen, meddelar under n:r 38, »Bakala», en grekisk variant, och i anmärkningarna anföres vidare en annan grekisk med hänvisningar dessutom till en valackisk hos SCHOTT, Arthur u. Ernst n:r 22. Såsom ett bidrag till den mytologiska sagotolkningens historia må anföras följande förklaring av sagan hos Hahn (s. 241): »Nimmt man Bakala für eine Parodie des Donnergottes, so ergibt sich die Beziehung des vom Baume prasselnden Mühlsteines auf den Donner und des Spiels des alles in Bewegung bringenden Dudelsackes auf den Gewittersturm gleichsam von selbst».

Slutligen har musikmotivet med dans ingått i flere visor. Den i Sverige mest bekanta av dessa folkvisor är »Inga lilla», spridd i en mängd varianter över hela landet. Danmark har endast en uppteckning från Jylland och en från Färöarna (DgF 243). Tyskland äger en motsvarande form i visorna: »Der Rattenfänger von Hameln» (Lh. 14), »Die buckeligen Fiedler» (Lh. 15) och »Der Spielmannssohn» (Lh. 16 a, b).

Av de svenska varianterna torde de äldsta vara: den i Verehianska samlingen s. 125 (av ARW. I, 387 omnämnd och med första raden meddelad) från tiden omkring 1700 och de två i Berghammarssamlingen s. 114 och 171 (av ARW. I, 397 o. 399 omnämnda och i utdrag meddelade), båda upptecknade från 1750-talet. De tryckta formerna äro:

A.	GA 60,	1.	Vg.	24 str.	I.	ARW. 63 C.	Ög. 16 str.
B.	»	2.	Ög.	24 »		(DYBECK, Vall v. o. H. s. III = I).	
C.	»	3.	När.	17 »	K.	ARW. 64. (= DgF IV, 473)	Ög. 16 str.
D.	»	4.	Ög.	22 »	L.	Sdm. V, 26 n:r 36	Sdm. 21 »
E.	»	5.	Sm.	15 »	M.	THOMASSON n:r 5	Bl. 14 »
F.	ARW.	62.	—	24 »	N.	WGSTR. Fkd. I, 5	Sk. 15 »
G.	»	63 A.	Vml. Dal	31 »	O.	ENGSTRÖM, Öl.	Öl. 20 »
H.	»	» B.	Ög.	23 »		(kombinering av två visor)	

¹ Hela sagan, vilken i AARNES Verzeichn. d. Märchentypen har n:r 592, har blivit föremål för en ingående historisk behandling av J. BOLTE: Das Märchen vom Tanze des Mönchs im Dornbuch, Festschr. z. Begrüssung d. 5. allg. deutsch. Neuphilologentages, Berlin 1892 s. 1—76. (Se även KÖHLER-BOLTE, Zur Märchenforschung, Klein. Schr. I, flera ställen).

P. Nyl. III, 1 n:r 23 a Finl. 15 str. | R. DYBECK, Sv. Visor I, 12 Gestr. frgt
 Q. , , b , 16 , | S. , , II, 3 Sdm. ,
 (Tre otryckta i CAV.-ST:s ms. enl. DgF IV, 469; flera otryckta i Arw. ms.).

Visans titlar äro: Liten vallpiga (A); Stolts Gundela liten vallkulla (B); Inga liten kvarnpiga (C); Inga lilla (D); Stolts Elin (E); Liten Inga (F); Stolts Karin getepigan (G); Lilla Lisa (H); Liten getepiga (I); Stolts Karins sorg (K); Konungen och getkullan (L); Vallkullan (M, P, Q); Konungen och vallpigan (N).

De utomsvenska varianterna äro:

Danmark: TK Fv. I, 50 »Den fejreste Sang» (= DgF 243 A) 16 str.
 Färöarna: DgF 243 B (uppt. av HAMMERSHAIMB) 29 str.

Alla dessa visor handla om en vallpiga, som sjunger och av konungen inkallas att sjunga. Hon vill ej först men till sist sjunger hon, och dansen begynner:

Lilla Lisa begynte den visan sjunga,
 Så getter och svin uti dansen de sprungo.
 Lilla Lisa begynte den visan så,
 Att konungen själfver i dansen månd' gå.

 Och klockan slog ett och klockan slog tu,
 Och nu dansar kungen med sin unga brud.
 Och klockan slog ett och klockan slog fem,
 Och nu dansar kungen med alla sina hofmän.
 (H str. 19—42.)

Om sångens magiska kraft heter det i en variant:

Och Inga lilla hon begynte uppå:
 För henne dansa stickor, för henne dansa' strå.
 (D str. 19).

Visan kan tvinga till sömn men även väcka upp därifrån:

Stolts Karin hon började en visa och kvad,
 Det somna vart barn uti stenstugan var.
 Stolts Karin hon kvädde en visa så lång,
 Så konungen han somnade i Stolts Karins fång.
 Stolts Karin hon började en visa och kvad,
 Hon väckte var en uti stenstugan var.
 (G str. 25—27).

I B upptages det bekanta stegringsmotivet. Gundela spelar gullharpa och lockar fram glädje, sorg, och till sist dans:

Första slaget hon på gullharpan slog,
 Konungens hjärta det lekte och log.
 Andra slaget hon på gullharpan lät,
 Konungens hjärta var nära det grät.

Tredje slaget, som på gullharpan klang,
 För henne dansade alla konungens hofmän.
 Fjärde slaget hon på gullharpan månd' slå,
 För henne så dansade båd' stickor och strå. (str. 19—22)

Av de tyska formerna har Lh. 16 a, »Der Spielmanns-
 sohn», en viss likhet med nyssnämnda saga. En kungadotter
 ber en gosse komma in och spela en visa. Konungen kommer,
 och gossen hänges i galgen. »Giv mig min fiol, jag vill spela
 på den» ropar han från galgen.

Ich strich wohl hin, ich strich wohl her,
 Ich strich auf allen vier Saiten,
 Ich spielt ein' hübschen Todtengsang,
 Der König fing an zu weinen.

»Komm herunter! komm herunter! kleiner Spielmannssohn,
 Meine Tochter soll dir werden.
 In Österreich ist ein Schloss gebaut,
 Da sollst du König werden.

Motivet om sångens makt är vida spritt och återkommer ofta
 i folkvisorna: I Riddar Tynne (GA 7) liknas dvärgjungfruns
 slag på gullharpan vid runoslag, som locka riddaren in i berget:

Det första slaget hon uppå gullharpan slog,
 Hennes harpa så väl mände klinga,
 Den lilla fågel, uppå kvisten satt,
 Glömde bort, vad han skulle sjunga.

De villande djur uti skogen var,
 Visste ej, vart de skulle springa.
 Där lövades skog, där blomstrades mark,
 Det kunde väl de runoslagen vålla.

Riddar Tynne sin häst med sporrarne stack,
 Han kunde honom näppeligen hålla. (GA 7: 2 str. 4—6).

I Allebrand, Harpspelaren, Arw. 65, upptages ett
 liknande spelmotiv, där flera ting utlovas, blott han vill spela¹.

¹ Om magisk dans inom nordiska folkvisan se HJ. THURENS grundliga
 studie: »Tanz u. Tanzgesang im nord. Mittelalter», Zeitschr. d. IMG IX,
 209 ff., 239 ff.

Av alla visor med musikmotiv är den i Sverige under namnet »Den underbara harpan» bekanta folkvisan den mest spridda. De svenska tryckta varianterna äro:

A. GA 16, 1.	Vg. 23 str.	H. WGSTR. Fkd. I s. 19 n:r 7 Sk. 29 str.
B. » 2.	Uppl. (Ög.) 24 »	(WGSTR.. SkVS. s. 4.)
C. ARW. 99.	Ög. 39 »	I. Nyl. III, 1 n:r 7 a Finl. 19 »
D. Runa 74 n. 17.	Rosl. 24 »	K. » » b » 12 »
E. Sdm. VI, 33 n:r 38 A. Sdm. 14 »		L. RANCKEN, Några prov av fv. s. 10
F. » 35 B. » 20 »		n:r 3.
G. » 37 C. » 14 »		

(GA II, 75 omtalar ytterligare fyra svenska och en finsk variant, Rancken tre finska, DgF II, 507 tre från Gotl., Sdm. och Ög. ur CAV-ST:s ms.)

Visans titlar äro: Den underbara harpan (A, E, F, G); De två systarna (B, C, D, I, K); Systemordet (H).

De danska varianterna äro till antalet tio: DgF 95 (II, 512—518: A—G; III 875—878: H—K): »Den talende Strengelæg.» Av de norska formerna omtalar DgF ej mindre än 12 (II, 507 och III, 877), däribland LANDSTAD n:r 53 »Dei tvo systar». DgF nämner fyra färöiska former. Av dessa är den första redan hos GA II, 69 meddelad i såväl original som svensk översättning: »Hörpuríma». Av de två isländska ingår den andra i Isl. Fornkv. n:r 13: »Hörpu kvæði».

England har ända till 21 varianter att uppvisa (CHILD n:r 10, A—U), av vilka var. C finnes i svensk översättning hos GA II, 76.

Slutligen omnämner DgF III, 879 en i nyare tid på litterär väg överförd spansk (katalansk) variant.

De svenska varianternas innehåll är följande: En bonde (A, D, H, I), konung (AB), greve (C), herre (F) eller fiskare (K) har två döttrar, den äldre svart och ond, den yngre vit och god. En friare (C, H) kommer till den yngsta. Den svarta ber nu sin yngre syster följa sig till stranden för att tvätta (leka K). När de kommit till vattnet, stöter den onda den goda i sjön. Den olyckliga lovar band, krona och fästeman (A, B, D, E) åt sin syster, blott hon vill hjälpa henne i land. Den onda springer blott därifrån. En spelman (A, B, D, E, I) eller sjöman (F) får se liket och tar upp det samt gör av bröstet en harpa, av fingrarna skruvar och av håret strängar (A, B, D, F, H, I)¹. Med

¹ CAV-ST:s ms. har i första varianten en mera utförlig beskrivning av harpan (DgF II, 509):

De togo den jungfruns huvudskål, där gjorde de fiole-harpor utav.

De togo den jungfruns fingrar små, där gjorde de fiolenycklar utav.

De togo den jungfruns armar små, där gjorde de fiolestråke utav.

Och sedan så togo de den jungfruns hår, där gjorde de fiolesträngar utav.

instrumentet beger han sig sedan till gården, där just den äldre systemen firar bröllop med den yngres fästman. Han spelar nu tre slag (fyra i G):

Vid första slag, han på guldharpan slog,
Den bruden hon satt i brudestoln och log,

Vid andra slaget, då gullharpan lät,
Den bruden hon satt i brudestoln och grät.

Vid tredje ljudet, som guldharpan gav,
Så dånade bruden i brudestoln av. (G str. 10—12).

A har: 1. hon ler, 2. klädes av 3. dör.

F » 1. blir blek 2. darrar 3. »

G » 1. ler 2. gråter 3. dånar av 4. dör.

H » 1. » 2. blir blek 3. dör.

I B talar harpan om dråpet och röjer sålunda allt:

Den harpan hon spelte på konungens gård.
»Och hör du min unga brud, vad harpan tala må!»
Och första slaget på harpan det rann:
»Bruden hon bär mitt röda gullband.»

Och andra slaget på harpan det rann:
»Brudgummen var min kära fästeman.»
Och tredje slaget den harpan hon slog:
»Min syster hon stötte mig i stridaste flod». (str. 20—23).

C har ett givetvis oäkta slut, i det att jungfrun sedan hon lämnats redlös i vattnet av systemen, upptages av »en ärlig man», som värmer henne, så att hon återkommer till livet. Allt röjes nu genom henne själv, och harpmotivet saknas följaktligen helt och hållet.

De danska varianterna skilja sig från de svenska däri, att de flesta ha två spelmän¹. (G har fyra, H en spelman). Av fingrarna göras skruvar, av håret strängar (fiolstråke av armarna H). I var. I darrar bruden vid första slaget, dansar vid andra och gråter vid tredje, i alla övriga talar instrumentet (fiolen) och yppar därigenom mordet. Färövarianten har två pilgrimer, som taga jungfrun och göra av armarna en harpa, av håret strängar. Harpan talar och röjer bruden.

¹ Två spelmän finnas i CAV.-ST:s första svenska variant.

Under det att de nordiska uppteckningarna äro från 1800-talet (en isländsk från 1600-talet) äro flera engelska av hög ålder (den äldsta från 1656; omtalad eller avtryckt: 1658, 1682, 1716, 1781 m. fl. år; hos W. Scott 1802). Visan är spridd såväl i England som Skottland, Wales och Irland. Var. A, B, C, H, P, Q och Ra ha två konungadöttrar, Rbc bondedöttrar. Den äldre systemen ber den yngre följa sig till stranden att se faderns skepp komma (A—E, G, H, I, O, Q). Nästan alla låta liket upptäckas av mjölnaren (eller någon i hans hus), under det att en spelman gör harpan. I några varianter tager spelmannen endast några lockar av hennes hår för att stränga sin harpa. Andra däremot uppräknar mera noggrant, huru han gör en fiol av hennes bröstben, skruvar av fingrarna, stav av näsbenet och strängar av ådrorna (A).

Fiolen talar och röjer brottet:

The first tune he did play and sing,
Was: ›Farewell to my father the king.›

The nextin tune that he playd syne,
Was: ›Farewell to my mother the queen.›

The lasten tune that he playd then,
Was: ›Wae to my sister, fair Ellen.› (B. str. 26—28).

I C-varianten heter det redan vid första slaget:

The first spring that the bonnie fiddle playd:
›Hang my cruel sister, Alison,› it said. (Jfr F. K).

Folkvisorna från Sverige (och Finland), Danmark, Norge, Färöarna, Island och England (Skottl. och Irl.) höra alla mycket nära samman och bilda därför en fullt sluten nordisk grupp, mot vilken sedan en slavisk, likaledes tämligen sluten, svarar. Varianterna här äro:

A. Estnisk: NEUS, Estn. Volksl. n:r 13 s. 56 (ROSENPLÄNTER, Beitr. z. Kenntn. d. estn. Sprache IV, 142. — CH. H. J. SCHLEGEL, Reisen in mehr. russ. Gov. V, 140. — DgF II s. 512).

B. Slovakisk: WENZIG, Slav. Volksl. s. 110. (Westsl. Märchensch. 273; Bibl. Slav. Poes. s. 134; LEWESTAM, Poln. Volksl. s. 151).

C. Litauisk: NESSELMANN, Litt. Volksl. n:r 378 s. 320 (jfr RHESA, Dainos ed. KURSCHAT n:r 85 s. 231).

D. Polsk: WOJCICKI, Klechdy ed. 1851 II, 15 (LEWESTAM, Poln. Volksl. s. 105); KOLBERG, Pieśni ludu Polskiego s. 292 n:r 40 a, b, c (till hälften saga)¹.

¹ Jfr CHILD I s. 124.

A: En brud är mördad av sina svägerskor och sänkt i en mosse. Ur hennes lik uppväxer en björk:

Was ward aus der Birk' erschaffen?
 Birke ward zur Harf' umbildet,
 Umgeschnitzt zu einer Geige.
 Woraus ward die Wand der Harfe?
 Aus des Lachses langen Kinnladen,
 Aus des Hechtes harten Zähnen.
 Woraus sind der Harfe Saiten?
 Aus dem Haar des holden Bräutchens,
 Aus des Hauseshühnchens Locken.
 Fehlten da Spieler des Saitenspiels,
 Sie, der Harfe Hallerzeuger.
 Brüderchen, o du mein Lieber!
 Trag die Harfe hin zur Halle,
 Lehn sie an des Lagers Rand an,
 Setze selber ein den Daumen,
 Fall ein mit den Fingerspitzen,
 Schwinge scharf den Eisenschlägel! ¹.

Brodern spelar, och brottet röjes.

B: En moder har sänkt sin dotter till en brunn att hämta vatten. Då hon ej får något, emedan brunnen är tillfrusen, önskar modern ont över henne, så att hon förvandlas till en lönn. Två spelmän komma och vilja skära sig en fiol och en stråke av grenarna. Trädet blöder vid snittet, och de vika förfärade tillbaka, men lönnen säger: »Skär gärna en fiol och en stråke och gå sedan till min moders hus och sjung henne en visa om mig, som är förtrollad.» De göra så; modern ber dem sluta upp och ej föröka hennes lidande; hon har ej haft en lugn stund, sedan hon miste sin dotter.

C: En flicka har fallit i en bäck vid en bro; hennes lik föres ut i havet och fastnar vid en strand; en hind uppväxer. Brodern kommer och skär en pipa av en gren. Modern säger, då han vill blåsa: »Det är icke lindens ljud utan din systers själ, som svävar över vattnet.»

D: Tre systrar finnas; den yngsta får en friare och den äldsta mördar i avund sin syster. Ett pilträd uppväxer på den

¹ Jfr längre fram om de finska Kalevalasångerna. En svensk övers. av ovan anförda folkvisa hos Neus se J. KROHN s. 270 f.

mördades grav. En herde skär en pipa av en gren; men han kan ej få andra toner ur den än dessa:

»Blase nur, du Hirt! Gott dir helfen wird.
Die ältste hat mich todt geschlagen,
Die Jüngste that viel dagegen sagen.»

Han kommer till systemns hem med pipan, innan hon har hållit bröllop med den mördades brudgum. Modern, fadern och nästäldsta system blåsa och få samma ljud. Fadern befäller den äldsta att blåsa. Hon bestänkes med den mördades blod, och pipan upprepar tonen och tillägger refrängen:

»Blas' nur, du Schwesterlein! Gott wird mein Rächer sein.»

En tatarisk sång torde närmast höra till samma grupp: Ett par barn ha blivit mördade, och väktare bevaka graven. Barnens föl kommer i en flickas skepnad och sjunger så vackert, att skogens djur och luftens fåglar skynda dit för att lyssna, och väktarna insövas, så att fölet kan uppgräva de döda och återväcka dem till liv (SCHIEFNER, Heldensagen d. minusinsk. Tatar. s. 60; cit. hos JUL. KROHN, Kalevala s. 277).

Från dessa visor föras vi direkt över i en grupp av sagor, vilka CHILD sammanfattar i 11 varianter:

A och **B**. Spanien: »La Flor del Lililá», FERNAN CAVALLERO, Lágrimas s. 41 och »La caña del rinde arenas», MILÁ, Observ. sobre la poesia pop. s. 178 n:r 3.

C. Lauenburg: »Es kommt doch einmal an den Tag», MÜLLENH. s. 495 n:r 49.

D. Sicilien: »Vom singenden Dudelsack», GONZENBACH, Sic. M. I, 329 n:r 51.

E. Tyrolen: »Die Greifenfeder», SCHNELER, MS. s. 143 n:r 51.

F. Frankrike: »La Flauto», BLADÉ, Contes et prov. pop. s. 3 n:r 1.

G. Schweiz: »s'Todtenbeinli», SUTERMEISTER KHM. s. 80 (jfr SUTERM. s. 33 »Das Knöchlein»), WACKERNAGEL, (HAUPT, Zs III, 35, 36).

H. Tyskland: »Der singende Knochen, GRIMM, KHM. n:r 28.

I. Tyskland: »Die drei Brüder», CURTZE, Volksüberl., Waldeck, s. 53 n:r 11.

K. Siebenbürgen: »Der Rohrstengel», HALTRICH, Deutsche Volksm. s. 225 n:r 42.

L. Polen: »Der goldene Äpfel», TÖPPEN, Aberggl. aus Masuren s. 139¹.

¹ Se även KÖHLER-BOLTE, Zur Märchenforschung (Klein. Schr. I) s. 49, 54.

Innehållet av dessa sagor är tämligen lika i alla: en ung man är mördad av sina äldre bröder, vilka erhållit vinsten av den bedrift som den yngre utfört. På platsen växer upp ett träd (ett rör), varav göres en pipa (A, B, C, K, L) eller hittas ett ben på platsen och anblåses (D—I). I alla ljuder det ur pipan en sång, som röjer mordet¹.

Härtill sluter sig en norsk form meddelad av S. Bugge till DgF III, 878: En man och hans hustru ha tre barn, en son och två döttrar. Den ena av döttrarna dödar sin syster och nedgräver henne. På träden varunder liket låg, växte »strängar». Brodern skar av dessa och satte dem på sin fiol. När han spelar, sjunger instrumentet: »Syster min är dräpt». Den brottsliga tillstår nu allt.

Slutligen må från sigenarne i Siebenbürgen anföras en hit-hörande saga, vilken står tämligen ensam för sig. Ur det förut av oss anförda slutet på sagan om fiolens skapande² vilja vi här tillfoga det sätt, varpå djävulen skapade fiolen: En flicka vill ha en ungersven, och djävulen gör en fiol åt henne. Av flickans fyra bröder skapar han fyra strängar; av hennes fader förfärdigar han en låda, som blir fiolen; av modern gör han en stråke och av hennes hår tagel till den. Sedan spelar han och hon ler; ännu en gång, och hon gråter. Nu skrattar djävulen och säger: »Om du ser din älskade, så spela, och du skall locka honom till dig».

Ännu en grupp av visor från Estland och Finland har utbildats ur ett liknande musikmotiv: kantelens skapande och Väinämöinens spel³. Vi börja då med några som visor förekommande musiksägner från östra Europas folk: En köpman från Novgorod seglar med ett fartyg lastat med varor, och skeppet blir stående, utan att man kan förstå anledningen. Till sist märker man, att havsguden själv håller båten. Man beslutar offra en man och kastar lott om, vem det skall bli. Lotten faller på köpmannen själv⁴. Han kommer på havsbotten till havsgudens rike, där han spelar så hänförande på sin medbragta

¹ I AARNES Verzeichn. d. Märchentypen har sagan n:r 780.

² WLISLOCKI, Vom wand. Zigeunerv. s. 219. Se sid. 132 här.

³ Mina källor härför äro i huvudsak följande: JULIUS KROHN, Kalevala; KAARLE KROHN, Die geogr. Verbreitung estn. Lieder; K. COLLANS Kalevala-översättning; M. A. CASTRÉNS Förel. i finsk mytologi; FR. KREUZWALD o. H. NEUS, Myth. u. mag. Lieder der Ehsten.

⁴ Jfr samma motiv i den svenska folkvisan: »Herr Peders sjöresa».

harpa, att havets konung jämte allt hans folk begynna dansa (J. KROHN s. 275). I en tatarisk sång ikläder sig en kvinna svaneskepnad. Då hon rör sina vingar, klingar ur den högra fyrtio sånger, ur den vänstra sjuttio. Då de höra detta, stanna rymdens fåglar hänryckta i sin flykt, och jordens alla djur hejdas i sitt lopp och gråta (J. KROHN s. 277). En hjälte spelar, enligt en annan tatarisk sång, på harpa fyrtio sånger så underbart tjusande, att tårarna trilla även utför gammalt folks kinder och fåglarna trenne gånger flyga omkring honom för att längre tid få beundra dessa toner (ibid.). — Från sägnerna om musikens verkan komma vi sedan till den grupp, som beskriver, hur instrumentet göres: I en estnisk sång förfärdigas ett instrument på så sätt att väggarna göras av laxens käkar, skruvarna av gäddans tänder, strängarna av en jungfrus hår. Harpans trädelar bestå av skilda träslag, huvudsakligen lönn och björk (K. KROHN s. 15; J. KROHN s. 275; jfr NEUS, Estn. Volkl. n:r 13 [citat ur denna sång hos J. Krohn s. 270]; under det att J. KROHN anser sången vara »ett eko från Finland», vill K. KROHN låta den bli förebilden till den finska Kalevalasången)¹. I de västra varianterna av visan sökes nu en spelare, en sångerska och en danserska till harpan; i de östra är det en sångerskas broder, som spelar; tonen är full av sorg »likt jungfrun, som gråter, då hon drager bort från fadershuset till den älskade makens hus». Sången om harpans danande kombineras redan i Estland med förfärdigandet av ett skepp, men under det Novgoradsången låter fartyget stanna på havet, blir fartyget i den estniska stående på land och kan ej röras från stället, förrän de rätta komma (K. KROHN s. 17; jfr NEUS 70 A). — De finska Kalevalasångerna om harpans skapande och Väinämöinens spel låta dela sig i två grupper: en sydlig, äldre och ursprungligare, och en nordlig, yngre och mera utbildad. I den södra tjänar en person i Estland och får i lön korn, vilket han sår; en gumse kommer och äter upp brodden; han dödar gumsen och befaller smeden att av kornen smida en kantele, vars kupa göres av björkträ och strängarna av en jungfrus hår; alla försöka spela på instrumentet men kunna det icke, tills en blind gubbe (stundom kallad Väinämöinen) griper kantelen och spelar, så att män

¹ Se ovannämnda visvariant A. sid. 142 här.

niskor och djur komma och beundra sången. Den norra variantgruppen omtalar båtfärden, olika personers tillsättande vid rodden, först de gamles, sedan de unges rodd. Till sist fastnar båten på en gädda, som infångas; av denna göres nu harpan; alla försöka spela, till sist griper Väinämöinen strängarne, och alla tjasas av hans spel, ej blott människor och djur utan även gudarna. — Slutligen vilja vi anföra några strofer (efter COLLAN), där Väinämöinens spel skildras:

Wäinämöinens fingrar spela,
Strängarne i harpan klinga,
Bärgen dåna, hållar braka,
Alla klippor återskalla,
Stenar skvalpa fram på vågen,
Gruset uppå vattnet flyter,
Furorna av fröjd betagas,
Stubbarne på sandmon dansa . . .
Vida ljud det ljuva spelet,
Till den sjätte byn det hördes,
Och ej fanns det något väsen,
Som ej skyndade till stället
Att det ljuva spelet höra,
Att på harpans toner lyssna.
Alla djur, som bo i skogen,
Hukade sig ner på klorna
För att strängaspelet höra,
Att dess glädjeljud beundra;

Fåglar, som i luften flyga,
Satte sig på trädens grenar,
Havets alla slag av fiskar
Kommo simmande till stranden;
Maskar, till och med, i jorden
Kröpo slutligt upp ur mulen,
Vredo på sig där och hörde
På det ljuva strängaspelet,
Den ovanskeliga glädjen,
Wäinämöinens harpotoner . . .
När uti sitt hem han spelte,
I sin boning, byggd av furu,
Hördes alla hustak dåna,
Kändes golvens plankor svikta,
Stugtak sjöngo, dörrar tjöto,
Fönstren klingade av glädje,
Gråstensugnen rörde på sig,
Spiseln masurstolpe gnällde.

(Ur 44:de sången).

Den underbara makt, som Wainämöinen äger genom sin musik, har av CASTRÉN (s. 310 ff.) ställts tillsammans med Odins runomakt. Utan att här vilja vara mytolog kan jag dock ej underlåta att påpeka den nära samhörighet, som underbar makt genom musik i folktron har med troll- och besvärjelsesångers bindande förmåga. »Vad Odin verkar med sina runor, detsamma åstadkommer åter Wainämöinen genom sina sånger», säger CASTRÉN, och satsen kan mycket väl förallmänligas därhän, att trollrunor och trollsånger endast äro olika former att tvinga övernaturliga krafter till underdånighet.

I en grupp närstående dansen efter näckens fiol och med samma hemska slut, dans ända till döds, är huvudpersonen ett spöke, som ej får ro i graven och därför vill upp och dansa. Vi ha redan vidrört en del sådana sägner, där en flicka i dansraseri har dött och ständigt återkommer vid given tid på natten för att dansa.

Spökens dans omtalas ofta. Ibland är det utan någon uppgiven orsak:

Ett spöke kommer upp genom golvet och dansar med en flicka hela natten dock utan att något ont sker, ENGSTRÖM, Öl. 205. Vanligen är det ett barn, som mördats, som dansar, tills det kommer i vigd jord: En skomakare syr om natten, och en »myrding» kommer upp och dansar för honom. På morgonen tar skomakaren upp liket och lägger det på kyrkogården, varefter spöket får ro. Vär. II, s. L. På en loge dansas, och från golvet ljuder det: »Sax, sax». En undersökning sker, och saxen borttages; spöket rusar upp och dansar med en flicka så länge, att till sist blott huvudet är kvar, GRIP 42; Sdm. VI, 122; WGSTR. Fs. 614, 623, 639, 642. I Högsby hade en kvinna dödat sitt barn och satt ut det i skogen i en bytta. Sen hördes det i långa tider ropa från skogen på sin moder: »Här är så trångt, här är så trångt». Tiggargubben Anders i Hallingeberg mötte »mylingen» i skogen. »Vill du dansa?», frågade mylingen. »Ja, varför inte». De började svänga om, och det gick allt högre, tills de voro i jämnhöjd med talltopparne. »Kors i Jesu namn, jag har ju påsen på mig», sade Anders. Som han nämnde Jesu namn, damp han ned utan större skador, ALDÉN, Getap. 120.

Död får ej ro, när det dansas: Vid en dans på loge höres underifrån: »Benen bli långa, byttan blir trång», GRIP 92. Det dansas jullekar på en kyrkobacke, en hop döda komma upp och dansa med; man dansar sedan aldrig där mer Nyl. VI, 78.

Utanför Sverige är tron på spökens dans vida utbredd: Ett spöke kommer upp vid midnatt och dansar med en kvinna, Schweiz, ROCHÉ. Ss. II, 161. En ande får ej ro; när det dansas, kommer han upp, ibid. I, 294. — Enligt schweizisk folktro få flickor, vilka dö som fästmör, dansa på korsvägar så länge, till deras fästman dör (ibid.).

Dans till döds och de dödas dans ha tillsammans givit upphov till de under renässansen så vanliga bildliga framställningarna av dödsdanser. Döden går i spetsen och spelar och bakom honom dansa alla såväl höga som låga. Särskilt under reformationstiden, då nya dansarter av vildare och lidelsefullare karaktär spriddes till alla samhällsklasser, sökte prästerskapet på allt

sätt bekämpa dansen, och skarpt framhävdes nu, att djävulen själv osynlig var närvarande¹. I folkets medvetande ingick snart föreställningen om, att all tygellös dans leddes av onda makter, och död under dans blev ett osvikligt tecken på, att djävulen gripit sitt byte. Överallt där en sådan dans ledd av ett övernaturligt väsen (näcken, spöke) förekommer, ligger en grundåskådning bakom, att all dans, då den till överdrift njutes, är synd.

I religiöst väckta kretsar har sedan *all* dans blivit bevis på syndfullhet, och även folktron har i vissa nejder rönt starkt inflytande från denna dolda skräck för dans såsom de onda makternas medel att vinna själarna.

4. Näcken och Kristendomen.

Folktron har, allt sedan kristendomens tid, på olika sätt velat förklara förekomsten av övernaturliga väsen. Enligt vanlig kristen föreställning sammanställas de med djävlar, och som onda andar stå de då gärna i motsats till änglarna. Deras tillkomst förlägges härvid till tidens begynnelse, och deras nedstörtande från himmeln sker samtidigt med djävulens fall. I svensk folktro möter oss denna tro i en uppteckning från Småland redan hos LINNÉ (Öl. och Gotl. resa s. 312 f.): Lucifers anhang nedstörtades från himmeln till jorden. Härvid fingo några sin boplats i vatten och kallas näckar; andra under hus: tomtegubbar; andra i rös och under träd: älvar; andra i skogar: skogsnuvor eller rå (jfr Sdm. VI, 103 och Fatab. 1906 s. 198). I WALLENSTERNs anteckningar av 1772 från Danderyd och Lidingö omtalas (s. 4): »Skogs- och sjörån tillkommo, då Gud nedstörtade änglarna ifrån himmelen. Några föllo då i skogar, några uti sjöar, och fingo där sin hemvist». Från Skåne har under 1800-talet flera gånger denna folktro upptecknats. Hos LOVÉN heter det (s. 158 f.): Det fanns den tron, att när de onda

¹ »Tanzes ist nichts anders denn eine Bewegung zur Geilheit, ein Spiel das allen Frommen übel ansteht, vom lebendigen Teufel, Gott zur Schmach, erfunden», säger en författare, Agrippa († 1535), och samma mening återkommer ständigt i den samtida litteraturen (se BÖHME, Gesch. d. Tanzes I, 105).

änglarna avfölla från Gud, störtades de avfälliga ned från himmeln. Den största mängden störtade då i sitt svindlande fall ned i den brinnande svavelsjön; men en alltför betydlig mängd föll rakt ned på jorden, där de uppehålla och fortplanta sig i backar och skogar och sjöar och källor och under gamla träd — korteligen, ingenstädes är man säker på, att de ej hava ett tillhåll». Hos E. WIGSTRÖM (Fkd. I, 202 f.) sammanställles sägnen med föreställningen om, att »de nedstötte» ej tåla klockringning och hundskall: »Ty dessa varelser höra till de änglar, som höllo med den gamle ormen, då han ville vara lika mäktig som Gud. De stöttes då ned från himmelen; somliga av dem föllo i havet och blevo sjörå, bäckamän, älven och sådant, andra föllo på det torra och blevo skogsrå, skogsfruar, bergstroll, jordfolk och annat sådant trössale, som en kan tänka får gå här till domedag» (jfr Fkd. II, 197). Slutligen har E. WESTR. även en annan sägn från V. Göinge, där Ljungby horn får komma med och förklara, varför naturandarna nu ej äro så många (N. Mus. 89 s. 21): »När vår Herre 'rangerade' de onda änglarna, nedstöttes en del av dem till jorden. De funnos då i långt större antal än nu, ty dels har åskan gjort slut på en mängd, dels ha de egentliga trollen förlorat makten, sedan de miste Ljungby horn och pipa; dessutom har kristna läran liksom tagit gadden från allt sådant tyale» (jfr WESTR. Fs. s. 37). I Småland sättes sägnen samman med en obebodd herregård, Katrineholm: »Ni ska veta, att då satan vart från himmelen för sitt stora högmods skull utkastad på jorden, funnos även andra andar, som av honom låtit locka sig till avfall. Dessa andar blevo även utkastade, och liksom de gulnade löven av höstens stormar skakas ned till marken, föllo dessa andeväsen ned på jorden, somliga i sjöar, andra i skogar eller på berg. Där de föllo, där blevo de ock liggande och fingo så sin verksamhet därstädes. Utav dessa sina hemvist fingo de även olika namn. Sålunda ha vi här på jorden sjörå, bergsrå, skogsrå, älvor, lövjerskor, vilka alla stå beskrivna i den gamla katekesen. Nu hände sig, att på den dagen föllo tvänne andar ned på den bärgshäll, där Katrineholms herregårdsbyggning nu står. Inne i detta berg ha deras avkomlingar sedan haft sitt stadigvarande hemvist» (HOFB., Sv. Fs. s. 44 f.).

Slutligen möter oss sägnen om de underjordiske även i Finland i Vasabygden: »De äro satans änglar, som sankt Mikael vid

en i himmelen försiggången stor strid med själatienden skall hava nedstörtat till jorden; de av dessa änglar, som nedfölla i skogen, blevo skogsrån, andra, som fölla i sjöarna, vordo sjörån och även bergen erhöilo då sina gästar, bergsråna (A. O. F., Vasab. s. 4 f.).

Vi återfinna sägnen redan 1587 i Danmark i HANS LAURIDSENS Själebog s. 90: »Da Lucifer med sine Engle, eller den gamle Slange, som kaldes Djævlen eller Satanas, blev, som vi have hørt af Aabenbaringens Bog, nedstyrtet paa Jorden, da faldt nogle Aander i Skove, dem kalde de Gamle Skovtrolle eller Skovsnabe. Somme av dem faldt paa slet Mark og Heder, dem kaldte de Gjengangere og Spøgelse. Somme faldt i Vand, dem kaldte de Jugger eller Nicker. Somme faldt paa Huse, dem kaldte de Nisser og Gaardjugger. Somme faldt paa Bjerge, dem kaldte de Bjergtrolle, og disse have tagit ind til sig christne Mennesker i Bjergene, som adskillige Historier formelde». På ett annat ställe i samma bok heter det: »Djævlen har mange Staldrödre, som ere sande Spøgelser, som Elleqvinder og Ellemænd, Dverge, Vætter, Natravne, Jordmaalere med gloende Ildstænger, Gjenfærd, som lade sig tilsyne mod Folk skal döe. Disse ere Djævle allesammen».

Från Jylland möter oss sägnen hos THIELE II, 175: »Den gang da Vorherre udstötte de faldne Engle af Himmelen, faldt nogle af dem ned paa Höiene, og de bleve Höifolk, eller som de ogsaa kaldes, Biergfolk; andre faldt ned i Ellemoserne, og de bleve Ellefolk; atter andre faldt ned i Gaardene, og de bleve Gaardboere, eller Gaardbonisser».

Enligt irländsk folktro äro naturandarna från himmeln nedstötta englar, som ej nedsjunkit ända ned till helvetet, utan leva i ångest och ovisshet om sin framtid, om de på yttersta dagen skola benådas (GRIMM, IM. s. XLV). I Skottland möter oss motsvarande föreställning: Älvorna hava ursprungligen varit änglar, men som, då de läto förföra sig av djävulen, i oräkneliga mängder nedstöttes från himmeln. De måste till yttersta dagen vandra över berg och sjöar utan att veta, vad dom de skola få på yttersta dagen (GRIMM, IM. s. LIII).

Armenierna i Siebenbürgen ha följande sägn: »Då ängeln Gabriel av Gud fick i uppdrag att skaffa nya änglar, var han ej så noga med sitt val och gjorde också sådana själar till änglar,

som icke voro nog saktmodiga och fridsamma. Följden blev, att tvedräkt uppstod bland änglarna. Vredgad häröver befallde Gud ärkeängeln Mikael att störta många av dem i djupet. Då föllo några under jorden, andra blevo liggande på den och slutligen några blevo svävande mellan stjärnorna. Då de under jorden befintliga klaga och jämra sig, märka vi det som jordbävningar; då de, som äro på jorden, gråta, äro deras tårar så heta, att det uppstår långvarig torka; men då de, som äro bland stjärnorna utgjuta tårar, så se vi dessa som stjärnskott falla ned på jorden» (WLISLOCKI, MS. d. Buk. Sieb. Arm. s. 51 f.).

Det framgår tydligt av alla dessa sägner, att folket känner sig stå i ren fiendskap till alla dessa övernaturliga väsen. All förbindelse med dem från människornas sida blir detsamma som en förbindelse med djävulen själv.

Emellertid har folktron även sägner av ett mildare skaplynne, där naturandarna komma att stå bredvid människorna och skapade liksom de, dock utan att vara fullt likställda med dem. De äro mörkets barn, stå mitt emellan djuren och människorna och drivas till alla sina handlingar endast av sina lustar, men allt detta är ej deras eget fel utan följderna antingen av en förbannelse över deras stamfader och stammoder, eller också av ett »fel» vid skapelsen.

En norrländsk sägn lyder: »Då Gud skapade Lucia, gjorde han ett felgrepp, i det att Lucia i fortplantningshänseende kom att likna de högre djuren. Hon hade i detta fall ingen fri vilja utan leddes helt och hållet av driften och måste följaktligen årligen föda barn. Gud insåg, att Lucia var olämplig att bliva stammoder för människosläktet. Alla kvinnor skulle komma att ärva hennes natur och följderna bliva en faslig villervalla i världen. Därför sköt Gud Lucia å sido, skapade Eva och gav henne frihet även i nu berört hänseende. Emellertid förökade Lucia sitt släkte, och då dömde Gud henne och hennes avkomma att 'vistas i jordkolor och bärgskrevor och hålla sig dolda till domedag'. Därför är det blott undantagsvis man ser en skymt av 'jordfolket', 'vittra' eller 'de underjordiske', vilka med allt annat än blida ögon betrakta sina av den högste mera gynnade halvbröder» (Fatab. 06 s. 195). En annan norrländsk sägn sammanställer naturandarna med Kain: »Då det i bibeln omtalas,

att Kain for till främmande land och tog sig hustru, så var det hos Lucias avkomma; och från hans efterkommande, som bo fyra alnar under jorden, skola vättarna leda sitt upphov» (Fornm. tidskr. XI s. 139 f.; jfr även Fatab. 06 s. 197).

En dansk sägn låter Adam först vara gift med Lucia (Lillis): »Adam havde først en Kone, der hed Lillis, hun kunde flyve, og hun kunde svømme, og når hun bekom Børn, var det en halv snes Stykker på Tiden. Det var alle deher Ellefolk, og de var så bitte lille. De fik det Navn efter deres Moder, for det hun havde alle de l-er i hendes Navn. De gamle vilde have til, at Vorherre skabte to Mennesker paa en Gang, og saa blev Herren kjed af Kvinden, som hed Lillis, og skabte Eva, som det fortælles i Bibelen» (TK DS. II s. 3).

Denna danska sägn kommer närmast en assyrisk, vari en kvinna »Lilit» är Adams första hustru. Hon övergav honom av högmod, enär hon ej ville vara honom underdånig. Gud hjälpte Adam och sände tre änglar efter henne. De hotade med att kasta henne i vattnet och dagligen döda hundrade av hennes barn, om hon ej vände åter. Hon bad om förskoning, då hon ej kunde hjälpa, att hon traktade efter alla gossebarns liv intill 8:de dagen och flickornas intill 20:de dagen efter deras födelse. Hon lovade emellertid skona alla, som hade en amulett. Hennes bön beviljades och härav kommer det sig, att varje dag hundra djävlar omkomma, och att judarna hänga på sitt nyfödda barn en amulett (SOLDAN-HEPPE, Geschichte der Hexenprozesse, 1880, I s. 174; jfr Fatab. 06 s. 199 f.).

En judisk sägn låter alla naturväsen bli Adams barn: då Adam hade ätit av kunskapens träd, blev han förbannad i 130 år. I alla dessa år avlade han blott demoner (THIELE II, 176 efter rabbi Jeremias Ben Eliesar).

Slutligen finnes en isländsk berättelse, där naturandarna t. o. m. bli Evas barn: Eva höll på att tvätta sina barn vid en källa, då Vår Herre kom; hon dolde då de otvättade, och på Vår Herres fråga, om alla barnen voro tillstädes, svarade Eva ja. Vår Herre sade då, att vad hon hade dolt för honom, hädanefter också skulle vara dolt för människor — och i samma stund försvann de orena barnen och doldes i bärg och från dem härstamma de underjordiske (THIELE II, 175).

Samma sägn möter oss i Slesvig. Här är det Kristus, som

vandrar och kommer till ett hus, där en fru bor, som hade fem vackra och fem fula barn. Då Herren inträdde, stoppade hon de fula ned i källaren. Kristus lät barnen komma till sig, och då han såg de vackra, frågade han, om hon ej hade fler. Då hon svarade nej, välsignade han de vackra och förbannade de fula, i det han sade: »Vad undertill är skall undertill förbliva, vad ovan till är, skall ovan till förbliva». Då kvinnan sedan kom ned i källaren, voro barnen försvunna; från dem härstamma de underjordiska (MÖLLENH. SML. s. 279).

Beteckningen »de nedstötte» brukas mycket ofta såsom ett namn på naturväsen, så t. ex. i Sverige hos WGST. Fkd. I, 135; II, 183; Fs. 378, 424 (»en av de nedmanade»); jfr MANNH. Bk. I, 110 (Tyrolen). Grodor och paddor ställas ofta samman med vättarna, och enligt blekingsk tro ha dessa djur varit människor före syndafloden (WGST. Fs. 301).

I alla dessa sägner fattas naturandarna som fiender till människorna, antingen på grund av deras djävulsnatur eller på grund av deras avundsjuka mot sina lyckligare lottade medbröder. Skarpast framträder deras hat mot de kristnes Gud, och de vilja därför på allt sätt skada kristendomen. Dock tänkas de på samma gång maktlösa gent emot den nya religionen, och man kan bäst freda sig mot dem genom att antingen nämna Guds namn eller bedja en bön, sjunga en psalm o. d.

Några exempel ur svensk folktro härpå må anföras:

Bäckamannen ställer till buller i skorstenen för att få slut på julpsalmerna, WGST. Fs. 375 (Skanör); näcken har tagit tjänst, som dräng och uppför sig oklanderligt men vill aldrig höra aftonbön, ej heller gå i kyrkan och ej sjunga med i kvällspsalmerna, HERM. 94. En kvinna får se näcken och börjar sjunga: »Vår Gud är oss en väldig borg». När hon kom till: »All världen full av djävlar var», for näcken med ett dån i vattnet, Runa 45 s. 100.

Emellertid visa de ovan citerade irländska och skotska sägner, huru nära övergången från ond till god makt är: Naturandarna leva under hopp och fruktan för förlossning. Redan i detta drag ligger en tanke, att de vilja något gott och liksom människorna sträva efter att förvärva saligheten.

Ur denna längtan efter förlossning utbildas först den ofta återkommande tron på deras vemodiga sång och spel: När näc-

ken spelar, uttrycker det alltid längtan efter förlossning, Vär. I, 206; Hofb. Fs. 219. En vemodig, klagande ton höres; det är älvaleken, som uttrycker, att han ej kan bli salig, Wgstr., Byhist. s. 8. Näcken sjunger på harpor och strängaspel om försoningens stora dag, Afz. Sh. II, 169. — HOLBERG (Julestue 12) omtalar, att »Nisser og underjordiske Folk drive store Fester bort med Klagen og Hysten, eftersom de ingen Del har deruti». I Norge lyder Huldre-slaa »huul og sørgelig» i motsats till de underjordiskes förtrollande musik (FAVE). — I Tyskland höras klagande röster från älvorna, som tala om, huru de måst rymma fältet för de kristne (GRIMM, Myth. I, 466).

Ett av medeln att få lära musik av näcken eller älvorna är att lova uppståndelse: »Den som har fiol och vill lära spela, blir i ögonblicket lärd, allenast han lovar uppståndelse; en som ej lovade det, fick höra, huru de i högen slog sönder sina fioler och gräto bitterliga», ÖDMAN, Bohusl. (1746) s. 80.

Häriifrån är steget ej långt till, att naturväsen sjunga psalmer och känna sig glada över att höra Jesusnamnet: En havsfru visar sig tacksam, då hon tillsäges gå i Jesu namn, Wgstr. Fs. 410. En havsfru släppes lös och sjunger under vattnet: Te Deum laudamus (dansk tro), THIELE II, 256. — Näcken sjunger en psalm, Wgstr. II, 183. Näcken spelar en psalm ur gamla psalmboken, Hofb. Fs. 170; spelar en psalm ur Sions sånger, HALLENDER, Ldm. II s. LXXVI; sjunger oupphörligt: »Jag förhoppas, jag förhoppas, att min förlossare lever än», Runa 44 s. 76; sjunger psalmen: »Jag vet, att min förlossare lever», Afz. h. II, 171; sjunger psalmen: »Kommen till min Fader åter», Wgstr. Fkd. II, 184; näcken sjunger om Frälsarens uppståndelse, hans lidande och död och om den nytta, som en stackars själ kan ha av denna hans uppståndelse; han sjöng medan han spelade, HALLENDER s. LXXVI.

Slutligen uppmana naturandarna t. o. m. till fromhet och hänvisa ofta till sitt eget olyckliga öde såsom ett varnande exempel. De ha i denna sägngrupp blivit alldeles kristna: de bedja, uppmana till fromhet, hata svordomar och hädelser mot Gud och vredgas häftigt, om man håller dem för djävlar, GRIMM IM. s. XC. Trollen mana folk att gå till gudstjänsten, Ldm. XI: 4 s. 41. En bergman kommer in och dansar med brudfolk och uppmanar sedan till fromhet, GRIMM, DS. 27.

Föreställningen om näckens längtan efter uppståndelse har skapat en sägn, vilken i Sverige är vida utbredd och därifrån även spritt sig till angränsande länder. I sin enklaste form lyder den: En man från Vedby socken (Sk.) hade en gång sett älven sitta och spela vid Baljandsbro, och sade då till honom: »Ja, du spelar nog grant, men aldrig får du därför nåd på domedag». När älven hörde detta, for han med stort buller och dån ned i den strida ån (WGSTR. Fkd. II, 183).

I uppteckning från Västerdalarne är den vidare utbildad (AXELSON, Västerdal. s. 151): Vid pass $\frac{3}{4}$ mil n. v. ifrån kyrkan ligger Snöakvarn, fordom endast en skvaltkvarn, belägen inom Järn rå, men tillhörande Nås' sockenbor. Här hände sig en gång, innan Järna ännu fått egen präst, att kaplanen i Nås for förbi på vägen åt Järnakapellet. Det var tidigt på söndagsmorgonen och bäst det var såg prästen Forskarlen sitta i älven (Snöån) och spela en psalm ur gamla psalmboken, vilken handlade om Guds nåd. »Du har ingen nåd att förvänta!» sade den andlige då. Forskarlen slog därvid strax sin fiol i stycken, men ångrande sin hårdhet uttalade prästen då ett: »Gud vet». »Är det så» — utbrast Forskarlen glad — »så plockar jag väl ihop mina bitar igen». Och detta verkställde han även samt började därefter spela som förut. (Jfr även HOFB. Fs. s. 169).

En sägn från Östergötland låter tvänne gossar leka vid en ström. Näcken spelar, men barnen tilltala honom: »Vad är det värt, att du Näcker, sitter här och spelar; du blir ändå aldrig salig?» Då begynte näcken bitterligen gråta, kastade sin harpa och försvann i djupet. Då barnen kommo hem, berättade de för sin far, som var präst, vad som hänt. Fadern tyckte det var synd om näcken och bad barnen genast gå tillbaka och trösta honom. Då de kommo tillbaka, satt näcken på vattnet och grät. Då sade de till honom: »Sörj inte så, du Näcker; vår far har sagt, att också din förlossare lever»; då blev glädje för mycken låt. Näcken tog sin harpa och spelte så ljuvligt, ännu länge sedan solen var nedgången (GA II s. 301; ARZ. Sh. II, 170; Sdm. VI, 103).

Förutom ovannämnda korta skånska form meddelar WGSTR. Fkd. II, 183 f. även följande: En man kom en gång till en å och hörde älven spela och sjunga psalmen: »Kommen till min Fader åter», och då han däri sjöng om nåd, ropade mannen:

»Ja, fan får du nåd! Älven dök då ned i strömmen, men mannen miste hela sitt lilla förstånd och blev rent vänstervriden i huvudet. Hans kvinna var fasligt olycklig över detta, och i sin vanda sökte hon en klok man, som rådde henne att följa den svagsinte maken ned till stranden; där skulle de båda sjunga samma psalm som älven sjungit, och när han så visade sig, skulle de säga: »Kunna vi få nåd, så kan du också få den!» Hon följde rådet, och mannen fick sitt förstånd igen.

HALLENDER (s. LXXVI) meddelar en västgötaversion, där en pastorsadjunkt nekar uppståndelse men hemkommen tillrättavisas av prästen och därför återvänder.

Enligt **AFZ. Sh. I**, 174 tilltalar prästen näcken med orden: »Vad är det, att du så gladligen slår din harpa? Förr skall denna torkade rörstav, som jag håller i min hand, grönskas och blomstra, än du får förlossning.» Hunnen ett stycke på väg märker han runt omkring sin gamla vandringsstav gröna skott och blad. Han återvänder och tillropar näcken: »Ser du, nu grönskar och blomstrar min gamla stav, såsom en telning i rosengård; så må ock hoppet blomstra i alla skapade väsens hjärta; ty deras förlossare lever.»

Denna samma sägn återfinnes i ännu tre varianter, där dock bergatroll stå i stället för näcken. Enligt den första (från Onslunda, Skåne, **WESTR. Fs.** 182), plägade trollen vissa aftnar leka i ett hus. Prästen tyckte illa om det och gick dit för att driva bort dem. De klagade då sin nöd för honom, och sade, att de voro nedstötta englar, som skulle leva som troll till domedag, och sporde så prästen, om de kunde hoppas få nåd. Vred stötte prästen sin gamla käpp i jorden och utbrast: »Lika litet som denna käpp kan grönska, lika litet få ni nåd.» Därpå gick han och lät käppen stå i jorden. Prästen fick ej ro utan återvände och hörde då, huru trollen bádo, att prästens käpp måtte grönska och de få hopp om nåd. Prästen blir rörd och instämmer i deras bön. Han hämtar käppen, som nu grönskar.

I den andra varianten hos **HERM.** s. 47 f. säger prästen till trollen: »Så omöjligt, som att det skulle växa blommor och blad på mitt kammargolv, så omöjligt är det, att ni kunna bli saliga!»

I tredje formen (**LOVÉN, Sk. hd** s. 90 och **WESTR. Fkd. I**, 166) är sägnen slutligen sammanblandad med hornsägnen: Mellan

Hammarlöf och Tomarp (Skåne) ligger en ättehög. Var julafton står högen på guldstolpar, och trollen dansa därunder. En dräng far förbi och frågar, vad de hade att glädja sig över på julaftonen. De svarade, att de voro glada, därför att de på yttersta dagen hoppades få Guds nåd. Förargad svarade drängen: »Lika litet skall ni på yttersta dagen få Guds nåd, som denna hög i natt skall få grönskande gräs.» Trollen springa in i högen, jämmer och gråt höras, och guldpelarna försvinna. Då drängen senare på kvällen far förbi högen, grönskar den. Den står åter på guldpelare, och trollen dansa och äro nu ännu gladare till mods än sist han red där förbi. Han blir underlig till mods och rider, så fort han kan, därifrån och får ej ro, förrän han fått bekänna allt för prästen. Från den stunden dömde han aldrig hårt om någon människa.

Den sista tillämpningen att ej fälla hårda domar genomgår alla sägnerna med motivet om grönska, dock blir det vida uddigare i alla de föregående formerna, där en präst utstöter förbannelsen. I AFZELIUS-varianten heter det, att prästen såg det som en vink från himlen att annorlunda predika försoningens trösteliga lära. Hos HERMELIN slutar sägnen med, att efter den dagen var prästen inte så sträng som förut.

Just denna udd mot prästerskapet för oss osökt över till den tyska Tannhäusersägnen: Tannhäuser har varit hos fru Venus i berget, men längtar ut och beger sig till påven att få syndernas förlåtelse. Då påven hör, att han varit hos Venus, vågar han ej längre ge honom förlåtelse:

Der Papst hat ein Stäblein in seiner Hand,
Das was sich also durre:
Als wenig das Stäblein grünen mag,
Kummst du zu Gottes Hulde!

(Lh. 17 a, str. 20, från år 1515).

Tannhäuser beger sig nu tillbaka till Venus. Staven grönskar, men nu är det för sent. I likhet med våra svenska sägner slutar därför sången med en varning till prästerna att ej förbanna en syndare; Guds nåd återstår alltid:

Drum soll kein Papst, kein Kardinal
Kein' Sünder nie verdammen;
Der Sünder mag sein so gross er will,
Kann Gottes Gnad erlangen.

(Lh. 18 a, str. 15).

Det torde ligga nära till hands att här se en direkt inverkan från Tannhäusersägnen på vår svenska näcksägn. I flera av de svenska sägnerna var det berginnevånare, som nekades förlossning. I den tyska visan var det en människa, som varit hos bergfolk. En andlig man nekar i båda fallen och utfäster som tecken den torra stavens grönskande. I de svenska formerna återvänder prästen sedan undret skett och tillsäger om Guds nåd, i de tyska skickas bud ut att söka Tannhäuser och ge honom löfte om Guds nåd.

Då motivet om den grönskande staven i Tannhäusersägnen ofta blivit behandlat i litteraturen, kan det måhända här vara på sin plats att göra en kort sammanfattning, huvudsakligen med ledning av: NYROP, Tannhäuser i Venusbjærget; GASTON PARIS, Légendes du moyen âge s. 113—145: La légende du Tannhäuser (även sv. uppl. Studier över medeltida sagor: Drottning Sibyllas paradis s. 55—84; Sagan om Tannhäuser s. 85—108); BÖHME, Altd. Liederb.; ERK-BÖHME, Lh.; dessutom flera tryck av visan¹.

I sägnens äldsta form² återvänder Tannhäuser från sibyllan för att skrifton sig för påven. »Påven hörde förfärad på hans skriftermål, men glädde sig över hans djupa ånger. Dock ville han för exemplets skull icke giva honom syndaförlåtelse strax, och ehuru det var hans avsikt att tillgiva honom viste han bort honom såsom förtappad för evigt». Tannhäuser lämnar förtvivlad påven och återvänder till Venus. Påvens sändebud komma för sent med absolution. De första tyska formerna äro: HERMANN V. SACHSENHEIMS »Die Möhrin», 1453, samt två »Meistersingerlieder»: »Tanhusers tagvise» och »Tannhuser im Venusberge» (MONE, Anz. V, 169 ff.) från ungefär samma tid. Här omtalas kort och gott, att T. drog till Rom, men påven vill ej ge honom förlåtelse:

Ich schied von Rom in grossem Herzenleide,
Doch will ich Gott hie rufen an,
Dass er mich nicht von seiner Gnade scheide,
Gott keinem Sünder nie verzeit.

Som folkvisa förekommer sägnen för första gången 1515 (UHL. 297 A; A. L. 21; Lh. 17 a) och sedan i en mängd tryck långt in på 1600-talet (därav ett, PRÆTORIUS 1668, återgivet i Lh. 17 b; Wunderh. I s. 67; på prosa GRIMM, DS. 170). Av yngre uppteckningar må framhävas den i synnerligen ursprunglig form bevarade schweiziska från St. Gallen: TOBLER, Schw. Vkl., s. 102 nr 19; Lh. 18 b. Utanför Tyskland finnes en nederländsk av 1544: HOFFMANN, Niederl. Vkl. nr 4; WILLEMS, Oude vl. Ld. nr 51; flera danska

¹ Under tryckläggningen har utkommit: Tannhäuser u. Tannhäusersage, RICH. M. MEYER, Zs. d. Vfv. XXI, 1 ff.

² ANTOINE DE LA SALE 1438—42. Beskrivningen vilar på undersökningar från Sibyllaberget av 1420.

från 1600-talet, varav den äldsta är av 1684: »En smuk, gammel Vise om en Ridder ved Navn Danyser». I nyare tyska samlingar förekommer Tannhäuservisan hos UHLAND nr 297, tre varianter (A = Lh. 17 a; B = 17 c; C = Lh. 18 a); Böhme, A. L. nr 21 (Lh. 17 a), 22 (Lh. 18 a). Liederhort meddelar 9 varianter: 17 a-d, 18 a-e, varav alla 5 under nr 18 äro nyare uppteckningar från folkets läppar.

Alla dessa folkvisor från 1515 ända till våra dagar ha motivet om grönskande staven. De flesta (17 a, 18 a, c) låter påven ha en stav i handen, som han visar på och säger, att förr skall denna stav grönska, än du få nåd. Enligt 17 b har han en vit käpp av en torr gren och säger: »Då grenen bär blad, kan han få nåd». 17 c har en torr stav, som stötes i jorden och slutligen tar påven i 18 b en stav i sin hand (18 e: en liten gren). Några forskare ha velat sammanställa stavmotivet med ett ställe hos LA SALE, där riddaren vid avskedet ur bärget får en guldstav (*vergette d'or*), som besitter en del underbara egenskaper, som riddaren fick veta, men sedan ingen annan. Enligt GASTON PARIS skall *vergette* översättas med ring. Han vill också hålla för troligt, att grönskande staven redan förekommit i den italienska sägnen. Mot detta talar för det första, att påven i den italienska formen långt ifrån är så tvärsäker, tvärtom vill han själv ge nåd. Alltså vore grönskande staven alldeles meningslös, så vida vi ej få antaga, att la Sale medvetet av undseende mot kyrkan förmildrat motivet. För det andra saknas grönskande staven i de tyska före 1515, under det att folkvisans alla varianter betrakta det som ett särskildt viktigt moment. Det torde väl därför ligga närmast till hands att antaga ett direkt inflytande från reformationstidens anda, då undret om staven skall visa påvens vanmakt gent emot Guds allmakt. En av reformationens grundtankar var ju, att påven *ej* hade nyckeln till himmelen att lösa och binda själarna. Då snart sagt varje stad i Tyskland hade avtalskrämare, som med påvens fullmakt utdelade syndernas förlåtelse, var tiden särskilt lämplig för en sådan udd mot påvens syndaförlåtelsemakt.

Om den grönskande staven såsom ett yttre tecken säger NYROP (s. 73 f.), att det möter oss åter och åter i världslitteraturen från de äldsta tider och ned till våra dagar. Han anför som exempel Arons stav, som blomstrade i templet; de apokryfiska evangelierna tala om staven, som blomstrade i Josefs händer och utpekade honom som den, där skulle vara Marias brudgum. Särskildt ofta användes det såväl i medeltidens fromma sägner och legender som i sagor, där det berättas om stora brott och svåra synder, så hemska och omänskliga, att de aldrig synas kunna sonas (jfr även G. Paris).

Det vore därför möjligt, att näcksägnen kunnat få motivet oberoende av Tannhäuser. Dock synas likheterna å andra sidan vara så stora, att åtminstone en inverkan efteråt bidragit att utforma sägnen i samma riktning som den tyska sagan. Vad som i Tannhäuservisan gällde katolska kyrkan gent emot den protestantiska har i den svenska sägnen förallmänligats till hedendomen mot kristendomen, folkets gamla tro på naturandarna gent emot den nya. Slutligen visar den svenska sägnen stora tendenser till att variera: en kulle grönskar under vintern, det växer blommor och blad på golvet i ett rum.

Förlossningssägnen är spridd även i Danmark. TK DS. I s. 190 f. omtalar en hög i närheten av en kyrka. En man spelar på högen, var gång prästen kör förbi. Prästen spørjer honom, varför han spelar. Han spelade för nåd, sade han. »Ja, du får aldrig nåd», sade prästen. Då slog han fiolen i stycken, och sedan har man aldrig hört honom spela mera.

THIELE II, 243 f. har en annan mera utbildad form: En präst kör en natt förbi en hög, där musik och dans höras. Några dvärgar springa fram, be vagnen stanna och fråga prästen, om han trodde, att de kunde bliva saliga. Han vill ej svara strax utan fordrade ett års betänketid. Det gick sedan illa för kusken, ty en gång, när han for förbi högen, välte han och slog ihjäl sig. När då året gått, tillfrågade trollen prästen igen, och nu svarade han: »Nej, ni är alla fördömda». Knappt hade han sagt detta, förrän hela högen stod i ljus låga. (Jfr även GRIMM, IM. s. LXXXVII).

Även en skotsk sägn har förlossningsmotivet: En präst går om natten förbi en sjö, där älvor bo. Han hör vacker musik. En gestalt skrider fram över vattenytan; en mängd musikanter följa. Anländ till stranden bjuder mannen farväl åt sitt följe och hälsar på prästen, som frågar, vem han är. Han säger, att han tillhör det folk, som en gång varit englar men som låtit förföra sig av djävulen och därför nedstöts; han och hans likar visste ej vad öde, som väntade dem, men de fruktade det värsta. Efter ett långt samtal ber prästen honom läsa Fader vår, men då prästen säger »som är i himmeln», säger älven »som blev i himlen». Till sist tillstår prästen öppet, att han ej törs lova honom förlåtelse enär hans brott var för stort. Älven utstöter då ett skri och kastar sig blixtnabbt i vattnet (GRIMM, IM s. LIV).

I alla sägner med förlossningsmotiv återkommer tämligen konstant samtalet mellan prästen och andeväsendet. Att folkfantasien just ställt dessa två mot varandra, torde ha sin grund i folkets medömkan med de väsen, vilka de en gång trott på och tillbett. Kristendomen hade lärt, att alla dessa väsen voro onda makter, men folkfantasien kunde ej så lätt ge dåliga egenskaper åt dem, som de ändock en gång försett med flera goda egenskaper. Alltid kvarstod ändå något drag av godhet, och ju mera kristendomens försoningstro och salighetslängtan fick behärska folket, dess mera uppreste sig folkets inre mot att fördöma

även naturandarna. Vad som hållit dem själva uppe och gjort dem fromma, nämligen deras längtan efter förlossning, kunde även en gång rädda naturens väsen. Från längtan efter salighet övergick man till tron på deras goda vilja att göra allt för sin kommande förlossning: läsande av böner, sjungande av psalmer, uppmanande andra till fromhet. Men ännu kvarstod kristendomens förbannelse mot dem, och från den kunde man frigöra sig blott genom att mot religiös ofördragsamhet och hårdhet sätta evangelii milda lära: Dömen icke, så varden I icke dömde, fördömer icke, så varden I icke fördömde utan varen barmhertige såsom Eder Fader ock barmhärtig är ¹.

Först när denna kristendomens kärlekstanke var utsagd, kunde folket förena gammal och ny tro, hedendom och kristendom.

¹ Prästens ord till drängen i Hammarlöfsvarianten, LOVÉN s. 92.

III.

DEN NATURMYTISKA FOLKVISAN I SVERIGE.

Under benämningen »naturmytiska» har jag här velat sammanföra de visor, som hava till handlande personer älvor eller vattenväsen, näcken eller havsfrun. De visor, där det naturmytiska endast ingår som bimotoiv, ha därför uteslutits, likaså ha alla med förvandlade människor uteslutits såsom mera hörande till gruppen: folkvisor över sagomotiv. Motivet: döda, som ej få någon ro, torde ävenledes knappast kunna räknas till den naturmytiska gruppen i inskränkt bemärkelse.

För att inledningsvis dock nämna några av dessa på yttersta gränsen av naturmytiska visan stående folkdikter vill jag här meddela en liten innehållsförteckning över några av de hos Arw. och GA befintliga till detta slag hörande. Vi ha då först en sådan visa som Arw. 146, Hr Peder och Dvärgens dotter: Peder rider vilse och kommer till ett berg; dvärgens dotter kommer emot honom; han säger, att han längtar efter sin fästnö, hon ber honom då ge sina gåvor tillbaka till sin käresta och sedan komma tillbaka och bli hos henne. Peder drar sitt svärd och hugger av hennes huvud. I en annan visa, Arw. 145, Bergman och Herreman, är det en mänsklig jungfru, som är huvudpersonen: Bergman vill ha Herremans dotter; han får henne och far med jungfrun till berget; framkommen kastar hon om tömmarna och rider så fort hon kan tillbaka till fadern, som tar emot henne. Visan om »Bergtrollet» (Arw. 13) står på gränsen till visorna med sagomotiv: Hemming plöjer med oxar och blir av med dem; han beger sig ut att söka och träffar först en björn samt kommer sedan till ett berg, där en gammal gumma finnes; han ber att få det röda guld och hennes dotter; hans anhållan beviljas, men i gengäld skall han stanna i berget;

gumman går bort, och Hemming flyr med dottern och guldets; när kvinnan kommer tillbaka och finner sig besviken, förföljer hon svennen men spricker, när hon får se ett kors.

Helt och hållet inne på folksagans område äro vi i GA 76, Havsmannen: Fru Helga på Dannemarka slott har förlorat sin dotter och sänder därför sin yngste son att uppsöka sin syster. Han finner henne på stranden; hon bor hos en jätte »Rosen»; systemen tar brodern in i berget och sätter honom i en vrå; då jätten kommer hem, vädrar han kristet blod, men får till svar, att en korp hade kommit med ett mannalår i munnen; då han andra gången vädrar blod, omtalar hon allt; jätten lovar nu följa hennes broder till stranden och samtidigt ge honom en kista med guld; jungfrun tar bort guldets och lägger sig själv i kistan och blir på så sätt bortburen tillsammans med sin broder.

Slutligen ha vi visan, Riddaren Tynne (GA 7): En riddare, Tynne, lockas av en dvärgadotter, Ulva, in i ett berg; dvärgens fru, Tora, löser förtrollningen och uppmanar riddaren att bege sig till Bernerland och befria hennes systerdotter, Hermelin, som konungen ämnat till brud åt sin systerson. Tynne beger sig på väg och möter först bergakungar, sedan sju Berniska kämpar; sedan han kämpat med kungens systerson och dödat honom, befrias Hermelin. ♪

Av förvandlingsvisorna tillhöra de flesta gruppen: elak styvmor. Styvbarnen bli förvandlade till djur eller växter och återfå sin naturliga gestalt först sedan styvmodern dödas.

Motivet: döda, som ej få ro i graven, omfattar huvudsakligen två visor, av vilka den första handlar om en avliden ungersven, som ej får ro i graven, därför att hans älskade sörjer honom så djupt, den andra om en mor, som sörjes av sina barn, vilka misshandlas av en styvmor.

Sedan alla dessa visor avskiljts, återstå som speciella naturmytiska folkvisor de med älvor och näckar som huvudpersoner. Dessa låta lämpligast fördela sig på två grupper: visor om älvor samt visor om näck och havsfru. På den förra gruppen komma tre visor, på den senare fem. Efter innehållet tillhöra de följande underavdelningar:

- I. Naturväsen lockar. Bytet:
- A. undkommer *a.* genom egen kraft: 1. Hr Magnus.
b. genom solens hjälp: 2. Älvefärd.
B. beröres och dör: 3. Hr Olof och älvorna.
- II. Naturväsen för till sin boning. Bytet:
- A återvänder ej: 4. Ungersven och havsfrun.
 5. Näcken och jungfrun.
- B. återvänder *a.* genom en människas hjälp: 6. Harpans kraft.
b. på egen bön *a* blir fri: 7. Agneta.
 β återtages: 8. Den bergtagna.

Till dessa egentliga naturmytiska visor sluta sig sedan tvänne oegentliga, vilka dock lämpligast torde behandlas i detta sammanhang, enär de i svensk tradition uteslutande ha naturandar som handlande personer, ehuru genom jämförelse med utländska förebilder med visshet kan antagas, att mänskliga personer ursprungligen förekommit. Av de två hithörande har den ena tillagts havsfrun, den andra näcken. Allmänna titlarna på dessa visor ha därför städse varit: »Havsfrun» och »Näcken».

I. Aa. Naturväsen lockar. Bytet undkommer genom egen kraft.

1. Hr Magnus.

De tryckta svenska varianterna äro:

A. Skillingtr. 1801 (GA II, 324) Bl.	9 str.
B. GA 82	— 8 »
C. » 83: 1	— 7 »
D. » » 2	Sm. 8 »
E. ARW. 147 B.	— 6 »
F. DYBECK, Sv. Fkml. frgt	Sm. 2 »
G. Vg. Fornm.-för. tidskr. I, 82 Vg.	11 »
H. Sdm. I s. 21	Sdm. 7 »
I. » III s. 34	» 12 »
K. WGSTR. Fkd. I s. 74	Sk. 6 »
L. BOND. Visb. 387	Sk. 6 »
M. Nyl. III, 41 d (str. 5) frgt Finl.	—

Visornas titlar äro: Hr Magnus och älvorna (B), Hr Magnus och havstrollet (C), Hertig Magnus och havsfrun (D), Hr Magnus (E, G), Bergtrollets frieri (H), Skogsjungfruns frieri (I), Finngubbens frieri (L).

Dansk: DgF 48: Hr Magnus og Bjærgtrollden (II, 120, 666; III, 825; IV, 874). — TK Fv. I, 63 A, B. — TK Fv. IV s. 20 A—E.

Norsk: BUGGE 11: Magnus aa havfrúva A,B (tillägg DgF IV, 876 f.).

Innehållet är följande: Ett naturväsen (havstroll C, D och norsk form, skogstroll I, tre bergtroll A, F, K, L, två bergtroll B, övriga ett bergtroll) lockar en ungersven: Hr Magnus (Mannelig G, H). Han rider ut en morgonstund (aftonstund E) och träffar ett troll, som erbjuder flera gåvor, blott han vill tillhöra henne. De utlovade gåvorna äro ungefär desamma i de skandinaviska varianterna:

skjorta, klädning, grå gångare, 12 fålar, 7 oxpar, 2 kvarnar A.

skjorta, 7 oxpar, 7 grå fålar K.

12 gångare, 12 kvarnar, svärd, skjorta H.

skjorta, svärd, skepp E.

7 skjortor, skepp, svärd, falk DgF 48 A.

skjorta, häst, skepp, svärd, falk DgF 48 B.

skjorta, svärd, gångare skepp DgF 48 C (III s. 826).

svärd, gångare, skepp TK 63 A.

Det svar, svennen ger, är med få olikheter följande:

Och väl kunde jag trolova dig,

Om du vor' en kristelig kvinna;

Men nu är du ett havstroll så vilt,

Som flyger alla bergen emellan. (C str. 5).

I A, L och norska formen slutar visan här, men de flesta fortsätta vidare: H, I, K låta trollet i slutstrofen gråta och beklaga sig, och upptaga en strof från visan om Herr Olof och älvorna och omarbета den:

Om int' min lycka had' varit så god,

Att hanan slagit ut sina vingar,

Så had' jag fått sovit i berget blå,

Ibland de elva bergakvinnor.

C låter svennen kasta om sin häst och rida bort, ett drag, som tämligen konstant återfinnes i de danska formerna. Där emot saknas i den svenska visan den överallt i danska förekommande slutstrofen, att riddaren vänder sig om och hugger trollet »så smått som sand». Endast i fragmentet M förekommer en jungfru, som klagar över, att hennes bröst är skuret så

smått som sand.» Däremot påpekar DgF, att Arw. 146, Hr Peder och dvärgens dotter (se sid. 165 här), har ett oäkta slut, där Peder vänder sig om och hugger huvudet av trollet, och att detta närmast torde höra hit. Jag vill ej förneka denna möjlighet, men då ingen av de varianter, som omtala trollets dödande, nämner något om, att han högg av huvudet utan regelbundet, att han högg henne »så smått som sand»¹, verkar slutstrofen i Arw. 146 tämligen fränmande, i vilken av varianterna av förevarande visa som helst.

Refrängen är någorlunda lika i alla versionerna såväl svenska som danska och norska:

Svensk: Herr Magnus, herr Magnus, troloven I mig!
Jag beder Eder ännu så gärna,
I sägen icke nej, utan jo, ja. (D).

Dansk: O Magnus, o Magnus, trolover du mig!
Til dig bejler jag saa gjerne:
Du kunde vel svare mig nej eller jo,
eller ja, ja, ja. (DgF 48 A).

Norsk: Herr Magnus, Herr Magnus, trolover du mig!
Till Eder bejler jag så gjerne.
Du svarer intet nej, uden ja, ja! (DgF IV, 876).

Alla de olika traditionerna äga en rent folklig prägel med undantag av D i de svenska varianterna. Denna har låtit Herr Magnus få drag av Gustaf I:s son den vansinnige hertig Magnus av Östergötland och därför lagt till flera smådrag, som alldeles saknas i de övriga. Slutet med hanen, som flaxar med vingarna, torde med all säkerhet vara oäkta, lika väl som ett slut ur en handskrivna variant i Cav-St:s samling omtalad i DgF II s. 120, där bergtrollet ger svennen en dryck, varav hans hjärta brister.

En engelsk folkvisa hos CHILD I s. 314, Allison gross, behandlar ett liknande motiv, huru en älva lockar en sven och sedan lämnar honom. Flera gemensamma drag finnas, utan att man dock får tänka sig någon direkt överföring av visan till England. Älvan smeker honom först:

She stroked my head, and she kembed my hair,
And she set me down softly on her knee.

¹ TK Fv. IV: »saa smaa som en Bæer».

Sedan erbjuder hon gåvor:

She showd me a mantle of red scarlet
With golden flowers and fringes fine;

Says, Gin you will be my lemman so true,
This goodly gift it sal be thine.

Det svar han ger härpå har viss likhet med den skandinaviska formen:

Away, away, you ygly witch,
Haud far away, and lat me be;

I never will be your lemman so true,
An I wish I were out of your company.

Hon bjuder honom sedan en skjorta av silke och ett horn av guld. Han nekar, och hon förvandlar honom då till en mask. Till sist återger hon honom hans mänskliga skepnad och låter honom gå.

II. Ab. Naturväsen lockar. Bytet undkommer genom solens hjälp.

2. Älvefärd.

Den till denna grupp hörande visan är vida uppmärksammat och har fått en spridning på litterär väg över hela Nordeuropa. Dock får den mera betraktas som ett övergångsled mellan den nyssbehandlade och den nästföljande. Varianterna äro få i såväl Sverige som Danmark. Jag känner blott två svenska i tryck varande former:

A. GA, 81 Älvefärd 8 str. B. ARW. 147 A Bergkvinnorna 9 str.

De danska varianterna äro:

DgF. 46 Elvehøj:

A. 18 str.

B. (Jfr DgF IV s. 830) 12 ,

C. DgF IV s. 831 13 ,

TK Fv. III s. 10: 5 str. (9 andra omtalas i TK Fv. IV).

Refrängen i svenska A-formen och alla fyra danska är: Sedan jag henne först såg (dansk C: »Siden jeg dem aldrig før saa'). Svenska B har: »Här sover en riddare så liten.»

Början är tämligen lika med den föregående visan. Två (svensk A¹ dansk B och TK) eller tre (sv. B) dansk A, C) jungfrur komma fram till en ungersven, men under det att i förra visan gåvor erbjödos, uppmanas han här att »pröva älskog». Huvudmomentet i lockandet utgör dock *sången*, som i alla såväl svenska som danska former skildras på ungefär samma sätt:

Den tredje begynte en visa att kväda,
Så fagert över alla kvinnor,

Den strida strömmen stanna därvid,
Som förr var van till att rinna.

Slutet är i alla sex svenska och danska varianterna lika:

Hade icke Gud den nåden givit
Att hanen hade flaxat sina vingar

Aldrig had' jag kommit ur berget blå.
Ifrån de elvekvinnor.

(Sv. B).

De danska varianterna ha alla en slutstrof, som saknas i de båda svenska:

Ty raader jeg hver danne-svend,
sin herres erinde skal ride:

hand dveller sig ikke under den elvekvindes hög,
der havde jeg ner farit saa ilde. (Dansk A).

Av denna visas innehåll torde framgå, att man bör skilja den från den föregående, trots de likheter, vilka såväl i början som slutet yppa sig. Senare visans två eller tre troll ha sin motsvarighet i fyra varianter hos den förra. Likaså är den senare visans slut med den galande hanen lika med fyra varianter i den förra. Mot dessa likheter stå emellertid så mycket väsentligare olikheter. Först och främst skild refräng, sedan olika lockmedel. I den första visan upptages gåvoerbjudandet, som alldeles saknas i den sista visan, vilken i stället har älvsångens magiska lockelse. Att mot denna sångens makt endast ett medel hjälper, nämligen dagens inbrott, är ett i sägnen så ofta återkommande

¹ I visans fortsättning omtalas dock (str. 5) den tredje jungfrun.

motiv, att man utan närmare analys kan taga för givet, att solslutet just hör hemma i denna visa. I visan, där gåvor erbjudas, finnes intet sådant magiskt lockande moment, och följaktligen kan svennen själv svara och därmed stöta bort trollen. Solslutet blir därför i den förra visan en dubblering av slutmotivet utan någon inre följdriktighet.

Att den senast behandlade visan innehåller de ursprungligaste lockmedeln och står folktron närmast torde tillräckligt ha framgått av den föregående framställningen behandlande älvornas dans och sång.

II. B. Naturväsen lockar. Bytet beröres och dör.

3. Hr Olof och älvorna.

Till denna sista avdelning inom första gruppen hör en av hörnstenarna i den äldre balladen. Såväl i Sverige som Danmark, Tyskland, England och Frankrike har den rönt så stor uppmärksamhet, att knappast någon annan folkvisa kan jämföras med den i ryktbarhet. Att här gå in på detaljer rörande litteraturen skulle föra alldeles för långt, då antalet skrifter dels av beskrivande art dels med varianter av visan uppgår till flera hundra-tal. Jag inskränker mig därför att röra det utomsvenska materialet hänvisa till två särskilt utförliga översikter: DgF IV s. 835—874¹ (se även II, 109—112, 663—666; III, 823 f.) och CHILD I s. 371—387.

De svenska tryckta varianterna äro:

A.	GA	80:2	— 15 str.	F.	DgF IV, 848 (ur CAV.-St.ms-
B.		79	Uppl. (Ög.) 12	,	saml.) Sm. 19 str.
C.		80:1	Ög. 18	,	G. DJURKL. s. 94 När. 12
D.	ARW. 148 A.	Värml., Dal	21	,	H. AFZ. Sh. II, 156 endast 9 str. med-
E.	ARW. 148 B.	Ög. 20	,		delade.

Titlarna äro: Älvkvinnan och hr Olof (A, C), Hr Olof i älvornas dans (B), Hr Olof och älvorna (D, E, I), Hr Olof och älvfrun (G).

Motsvarande danska former se ovannämnda översikt och nr 47 Elveskud 15. (A-G: s. 112—119; H, I: II s. 663—665; K-Ä: IV s. 835—846). Tillägg

¹ Särtryck: SV. GRUNDTVIG, Elveskud, dansk, svensk, norsk, færösk, islandsk, skotsk, vendisk, böhmisk, tysk, fransk, italiensk, katalonsk, spansk, bretonsk Folkeviser i överblick, Kbh 1881.

härtill lämnar TK Fv. II s. 10: Älvedansen A—C; TK Fs. IV s. 15 A--C. Rörande de norska, färöiska och isländska källorna se Child I s. 374 och DgF¹. Antalet nordiska varianter beräknas av DgF IV s. 852 till 68 (med TK varianterna och finsk I 75), varav 26 (32) danska, 8 (9) svenska, 18 norska, 4 färöiska och 12 isländska.

Innan vi gå till en översikt av innehållet vill jag lämna en översikt av de refränger, som förekomma i de svenska varianterna:

1. B. Den dansen går väl, så väl uti lunden.
 C. Men , , än, , , ,
 H. Den , han går, , lätt , ,
2. A. Hr Olof kommer hem, när skogen göres lövgrön.
 I. , , , , som skog , grön.
 F. Han kommer väl igen, medan skogen står lövgrön.
 D. Uti afton kommer Hr Olle igen.
3. E. Jag lovar eder tro min.
 G. För det han var trolovad med Rosin.

I fyra varianter förekommer dessutom en inrefräng, som hos alla är densamma:

- A. Driver dagg faller rim.
- D. Fallande dagg och drivande stim.
- I. Faller det rim driver dag fram.
- E. Driver dagg faller regn.
- G. Till den dag faller in.

Av dessa refrängarter ingår den första regelbundet alla 32 danska, och någon av de andra slagen 2. 3-eller inrefrängen känner danska varianter ej. Däremot förekommer i K—Q och FK Fv. II, A en inrefräng byggd på slutrefrängen:

Inrfr. Imen Dansen gaar end saa let.
 Slutrfr. , , , , , , udi Lunden.

De norska refrängerna påminna mera om den svenska inrefrängsformen:

Inrfr. Lyster Olav utrie.
 Slutrfr. Mens min Ganger i lunden biar meg.
 , Dagjen dagast, mæ döggi driv i lundi.
 Inrfr. Den lange nått.
 Slutrfr. Så lange va' nettanne, me søvna ei.

En slutrefräng återfinnes emellertid även i norsk form: Mæ dansen gjeng so lett ut igjenom lunden.

Den färöiska refrängen har intet direkt gemensamt med någon av de svenska eller norska formerna:

¹ Norsk bl. a. hos LANDSTAD nr 40 och s. 843; färöisk i Fær. Ant. s. 8; isländsk i Isl. Fornkv. nr 1: A-M.

Inrfr. Kol og smidur við.

Slutrfr. Ungir kallar, kátir kallar, gangid upp á gólv, dansid lystug.

Våra svenska refrängformer 2. och 3. sakna således utländska motsvarigheter, under det att 1. återfinnes i danska och norska varianter och även har en ringa beröringspunkt med den färöiska formen. Vadsomhärvidväger särskilt starkt till förmån för refr. 1. är, att alla danska utan undantag ha denna refräng.

En sammanfattande översikt av de nordiska varianterna med alla 8 svenska medtagna är redan förut uppgjord av DgF IV s. 853—865, och det återstår således till stor del endast att göra ett utdrag härur med smärre tillägg rörande de svenska visorna. DgF indelar visans innehåll i tolv avdelningar, varav dock den första endast finnes i färöisk form, under det att alla de övriga 11 återkomma i alla de nordiska länderna:

1. Riddarens utfärd från hemmet.
2. Mötet med älvorna.
3. Älvans tilltal, tillbud och hot.
4. Riddaren i dansen.
5. Valet.
6. Straffet.
7. Avsked och hemritt.
8. Riddaren i hemmet.
9. Brudfärden.
10. I bröllopsgården.
11. Bruden i höganloft.
12. Begravningen.

1. Riddarens utfärd från hemmet.

De färöiska varianterna omtala moderns samtal med hr Olof, innan han rider ut. »Hvart skall du rida»? frågar hon. »Jag vill jaga hind». »Nej, du far till din älskarinna». Hon varnar:

»Vit är din skjorta, väl är den skuren,
I blod varder den tillbaka buren».

Olof svarar: »Må det icke gå, som mig är spått».

I den första färöiska varianten omfattar detta parti 6 strofer.

2. Mötet med älvorna.

De svenska visorna börja här. Olof rider ut tidigt om morgonen. Orsaken till färden framhäves endast i E: »Han vill

hämta sina brudmän till sig». Dagen synes honom ljus, ty älvorna ha lyst hans väg. Borta vid berget ser han älvorna dansa:

1. Herr Olof rider om otte
Ljusa dagen honom totte.
2. Herr Olof rider för bergja,
Finner en dans med älvor.
3. Där dansar älv och älvemåg,
Älvekungens dotter med utslaget hår. (A).

Hela denna del, hur Olof träffar älvorna, omfattar i svenska och finska varianterna endast 3 stofer, tämligen lika framställd i alla.

3. Älvans tilltal, tillbud och hot.

Denna del omfattar i svenska formerna 36 strofer innehållande fråga, svar och gensvar. Olof uppmanas att dansa men törs ej, ty bruden väntar. Älvan (älvkungens dotter) hotar med olycka (A), sorg och sjukdom (C, D, E) eller ber honom stiga av hästen (G). I B ber först älvfader, sedan älvmoder och sist älv-syster honom dansa. Olof svarar lika på alla tre: »I morgon skall mitt bröllop stå». I A dubbleras Olofs svar, utan att ny fråga sättes emellan. Hela delen lyder hos A:

4. Elvekungens dotter räckte hand från sig:
»Kom hit, herr Olof, tråd dans med mig.
5. »Intet träder jag dans med dig;
Min fästmö har det förbudit mig».
6. Intet jag vill, ej heller jag må;
I morgon skall mitt bröllop stå.
7. Vill du intet tråda dansen med mig,
En olycka skall jag ställa på dig.

4. Riddaren i dansen.

I 14 danska varianter nedstiger nu Olof och dansar mot sin vilja med älvorna. I de svenska visorna förekommer detta parti endast i F:

7. Han stod av sin gångare i rosendelund,
Sju resor han med dem dansar på en stund.

I G förutsättes delvis ett dylikt nedstigande, då Olof (str. 4) uppmanas »att luta sig av hästen och tala ett ord med henne». Olof lyder och böjer sig framåt »över sölvsmiddan knapp».

5. Valet.

Olof får nu välja, om han vill stanna hos älvorna eller dö. Detta parti framträder ej så starkt i de svenska visorna. Endast C har följande betingelser:

4. Antingen vill du i sju år lida nöd,
Eller så vill du i morgon bli död.

De norska visorna ha däremot:

Hokke vil du då heller med elvo bu,
Hell' du vil fara frå elvo sjuk. (5 norska var.).

I de flesta varianterna förekommer dock ej detta, utan Olof rider bort strax efter hotet och får det, som hotet innebär: sot och sjukdom.

6. Straffet.

Redan i hotet finnes straffet omtalat, då Olof ej vill dansa. Emellertid förefinnes i flera varianter ett motiv inlagt, som närmare förklarar, huru älvan bringar död över Olof. De färöiska formerna ha en giftig dryck och en dräpande kyss; de isländska: kyss och sedan knivstyng. Detta senare motiv förekommer i Sverige i G-varianten. Om älvans uppmaning att luta sig av hästen heter det:

5. Herr Olof lutar sig över sölvs middan knapp,
En sölvboddan kniv i hans hjärta hon stack.

I E förekommer ett liknande vers men först inlagt längre fram i handlingen, då bruden får se Olofs lik:

18. Och jungfrun hon tog sin silverbodda kniv,
Och den stack hon i sitt unga liv.

Av de svenska varianterna har endast D älvans slag:

5. Älvfrus dotter slog upp med sin hand:
»Sol och sjukdom skall följa dig fram».
6. Älvfrus dotter slog upp med sin käpp:
»Aldrig skall någon präst bliva din hjälp».

7. **Avsked och hemritt.**

Visan har nu nått höjdpunkten av dramatisk spänning och endast mottagandet i hemmet och brudens sorg återstår att skildra. Avdelningen 7 förmedlar således endast övergången till hemmet. I de flesta svenska formerna sker detta kort och gott i en strof:

Herr Olof han vänder sin häst omkring,
Så rider han hastigt till kär moder sin. (D 7).

Endast en variant har älvans hänfulla tilltal:

Och hör du Herr Olof, vad jag nu säger dig:
Din unga brud, hon väntar efter dig. (G 6)

I G rider han till faderns gård och mottages först av fadern.

8. **Riddaren i hemmet.**

I sin enklaste form innehåller denna del endast Olofs uppmaning till de hemmavarande att reda sängen. I C heter det:

Herr Olof han red till sin moders gård,
Och ute för honom hans moder hon står.
»Och kära min moder, I bädden min säng!
Rätt aldrig så stiger jag upp utav den».

I A, G och I vänder han sig till fader, moder, syster och broder med tilltal av liknande art.

De flesta varianterna ha emellertid ett samtal mellan modern och sonen. Modern frågar, varför han är blek, och han svarar, att han varit i älvalek:

Herr Olle han går för sin moder:
»Och vi äst du nu så blek under kind?»
»Jag må väl vara bleker under kind,
Jag haver nu varit i älvfrus lek». (D 8; jfr H).

I A, E och F önskar modern honom välkommen och i E föreställes hon ej ana något om, att han är döende:

Välkommen hem, Herr Olof, till mig,
Mjöd och vin har jag blandat åt dig!

I A och F svarar han undvikande på frågan, varför han är blek: »Jag stötte mig mot en ekegren» (A, och I. F har apela-gren).

Olofs nästa tanke är på sin brud:

Stående nu när, det stånda vill.
Aldrig kommer jag till fästmö min.

I H frågar modern, vad hon skall svara bruden:

»Och vad skall jag svara, du säg det mig,
När unga bruden din hon frågar efter dig?»
»I svaren, jag är riden i rosendelund,
Att jaga vilda djur med hök och med hund».

I D säger Olof, utan att någon fråga göres, detsamma.

I A och I svarar modern på sonens uppmaning att reda sängen:

A. Min käre son, du säg ej så, I morgon skall ditt bröllop stå.	I. Och kära min son, du ej tale så, I morgon skall du för prästen stå.
--	---

Finsk I har här några slutstrofer, vilka fullständigt saknas i de övriga nordiska (och även de övriga europeiska) formerna. Älvkungen vill hämta Olof men hindras av prästen:

- str. 18. Älvkungen han träder på gården in:
»Var är riddar Olof, kär mågen min».
19. »I ottesång och vid bergafot
han lofte taga min dotter emot».
20. Fram kom prästen i kappa röd
med klockeklang och rökelse:
21. »Du svarta troll, så ful och fal,
du skall neder till dödens dal»!
22. Fram kom prästen i kappa svart:
»Du leda troll, du vart nu fast».
23. Till helvetet neder skall du gå,
»Om jag så genom elden gånga må»!

24. Prästen så i korset tog,
lyste herr Olof med helga ord.
25. Herr Olof han ligger blek på bår,
Ej älvakung mer själen får.

9. Brudfärden.

Olof är nu död, och intresset överflyttas därför på bruden, vilken beger sig till bröllopgården och frågar efter Olof. C inför först två strofer med brudens väntan: »i dagarne två» (jfr H) — »i dagarne fem», sedan sadlar hon sin häst och rider:

Och bruden sadlar sin gångare grå,
så rider hon till Herr Olofs gård. (C, F, H).

På vägen hör hon klockorna ringa och frågar sitt följe varför:

Och bruden hon talte med brudsåtan så:
»Vad månd' betyda, att klockorna gå?
»Det är sådan sed på denna vår ö,
Var ungersven ringer hem sin mö». (B 8, 9).

Framkommen mottages hon av svärmodern:

»Välkommen, liten Kerstin, dottern min,
Åt dig har jag blandat mjöd och vin».

10. I bröllopgården.

Hon frågar nu vidare efter sin brudgum och får först det svar, som Olof själv givit, att han jagar. I B får hon strax veta allt:

»Och sanning för er jag ej dölja må;
Herr Olof är död och ligger på bår».

I F utklädes en sven i Olofs kläder, men bruden ser förklädnaden och ber får gå i stenstugan (höganloft).

11. Bruden i höganloft.

I de varianter, som ha denna del, vet bruden ännu ej av, att Olof är död. I E klappar hon på dörren och ber sin brud-

gum öppna. I F får hon i stenstugan strax se Olof på båren. C, D och H har motivet om sparlakanet, som drages ifrån:

Och bruden hon viker på sparlakan röd,
Så fick hon se, var Olof låg död. (C 16)

E inför sedan nyss omtalade strof med kniven, varmed hon sticker sig till döds. De övriga låta henne dö av sorg.

12. Begravningen.

Olof och hans mö äro döda, och visan låter nu (för att få det obligatoriska tretalet) Olofs moder också dö. Stroferna här om tillhöra de ofta återkommande vissluten:

Och när det var dager, och dager var ljus,
Då var det tre lik i Herr Olofs hus.

Det första var Herr Olof det andra hans mö,
Det tredje var hans moder, av sorgen blev hon död. (C)
(Detsamma återkommer i B, D—H).

Några danska varianter ha vidare ett par strofer om tre liljor, som växa på deras grav.

Alla nordiska varianter visa sig vad såväl formen som innehållet beträffar, stå varandra så nära, att man ovillkorligen måste tänka på en direkt överföring ej blott av berättelsen utan av även visan själv från det ena landet till det andra. Alla utom nordiska former överensstämma med de nordiska blott i enskilda delar och låta därför ej indela sig i de nyss behandlade tolv delarna.

Närmast den nordiska formen står den *keltiska*, från Bretagne, tryckt första gången hos VILLEMARQUÉ, Barzaz-Breiz (första uppl. 1839), Le seigneur Nann et la Fée (n:r 3): »Nann och hans gemål voro unga gifta, unga blevo de skilda», begynner visan vemodigt. Hon har nyss fått en son och en dotter, och Nann frågar, vad hon vill hava att äta. Han rider ut för att skjuta, det som hon önskar. Han ser i skogen en hind och förföljer den till aftonen. Han vill dricka vid en grotta och får då se en älva, som uppmanar honom att äkta sig. Han vägrar och erinrar henne om sin hustru. »Vill du ej taga mig

till gemål, skall du antingen dö inom tre dagar eller vara sjuk i sju år». »Hellre vill jag dö strax än äkta en älva». Han rider hem. Hans moder tar emot honom: »Ma bonne mère, si vous m'aimez, faites-moi mon lit, s'il n'est par fait; je me sens bien malade. Ne dites mot à mon épouse; dans trois jours je serai mis en terre: une Korrigan [fée] m'a jeté un sort». Nu följer hustruns samtal med Nanns moder, som vill dölja sin sons död: »Varför, kära svärmoder, ringa klockorna, varför sjunga prästerna, klädda i vita dräkter?» »En stackars fattig man har dött». »Var är min herre Nann?» »Han har gått till staden och skall snart återvända för att se dig». »Kära svärmoder, skall jag taga röd eller blå klädning, när jag går till kyrkan?» »Det är så sed nu, att man tager svart». På kyrkogården får hon se sin gemåls grav. »Är någon av släkten död, ty jag ser en nygrävd grav på vårt fält?» »Ack, min dotter, jag kan ej längre dölja det för dig, din gemål är död». Hon kastade sig till marken och reste sig ej mera. På bådas gemensamma grav uppväxa tvänne ekar, och på deras grenar sitta två vita duvor; de sjunga, tills morgonen gryr och ställa sedan sin flykt mot himlen.

DgF och Child omtala flera andra bretonska varianter av visan, alla av samma innehåll. Visan har spritts över hela Frankrike, så att vi tillsammans ha 11 franska uppteckningar. DgF IV s. 867—870 sammanställer alla dessa.

Den bretonska visan har alla de väsentliga dragen, som förekomma hos den nordiska, och särskilt är hela den senare delen med skildringen av moderns, sonens och hustruns samtal lika i båda formerna.

Den *engelska* visan, »Clerk Colvill» (Child 42), har näst den bretonska visan den största likheten med den nordiska traditionen. Tre varianter finnas, dock alla ofullständiga. Den engelska visans början närmar sig den första, endast i färöisk källa förefintliga, delen inom nordiska visgruppen: Colvill har haft en vattenälva till sin käresta, men han överger henne och gifter sig med en annan. Hustrun tager ett löfte av honom:

»Oh, hearken well now, my good lord,
Oh, hearken well to what I say;

When you gang to the wall of stream,
Oh, gang never neer the well-fared may». (42 A 2)

Han lovar henne allt, »for I never saw a fair woman I like so well as thee». Men snart är löftet glömt:

He mounted on his berry-brown steed,
And merry, merry rade he on,
Till he came to the wall of stream,
And there he saw the mermaid.

Älvan tvättar en silkeskjorta och säger, att den är för honom. Hon griper honom med sin mjölkvita hand, och han glömmmer allt för henne.

Colvill får nu ont i huvudet, och älvan binder en bit av sitt silkelinne om hans huvud, men huvudvärken ökas. Då hånar hon honom och säger, att han skall bära bindeln, tills han dör. Colvill drar sitt svärd, men hon förvandlas i fisk och dyker under vattnet. Han rider hem och ropar till sin moder:

»Oh, mother, mother, make my bed
And, gentle lady, lay me down;
Oh, brother, brother, unbend my bow,
'T will never be bent by me again».

Vad han begär utföres:

His mother she has made his bed,
His gentle lady laid him down,
His brother he has unbent his bow,
'T was never bent by him again.

I varianten B framträder i Colvills rop på sin moder ännu tydligare likheten mellan engelsk och nordisk form:

»Oh, mother, mother, braid my hair;
My lusty lady, make my bed;
Oh, brother, take my sword and spear,
For I have seen the false mermaid».

Man jämföre detta ställe med den svenska A-formen:

12. Min kära syster bädda min säng
Min kära broder, hälle hästen i äng.
13. Min kära moder borsta mitt hår,
Min käre fader, gör mig en bår.

Engelska C-formen har även valet mellan att dö eller stanna, och Colvill väljer döden:

»Will you lie there and die, clerk Colin,
Will you lie there and die?
Or will you gang to Clyde's water,
To fish in flood with me?»
»I will lie here and die», he said,
»I will lie here and die;
In spite of all the devils in hell
I will lie here and die».

I likhet med de svenska A- och G-varianterna slutar den engelska här utan att upptaga motivet om den ovetande bruden.

Den bretonska och engelska visan stå närmast nordiska traditionen. De återstående utländska ha endast vissa mindre beröringspunkter.

Den *tyska* visan (ursprungligen ej folkvisa), Ritter Peter von Stauffenberg, har liksom den engelska först riddarens förbindelse med en älva. Han har fått avlägga ett löfte, att, om han vill äga henne, ej äkta någon kvinna, ty då skall han inom tre dagar dö¹. Uppmanad av vänner att taga brud gifter han sig, och älvans hot går i uppfyllelse.

Alla de återstående formerna uppehålla sig huvudsakligen vid visans senare del och sakna motivet med älvan. **HAUPT** och **SCHMALER** ha två vendiska visor, Die traurige Hochzeit (I, 3) och Die weinende Braut (II, 182), vilka båda handla om en brudgum, som på färden till kyrkan störtar av hästen och dör. I I, 3 frågar bruden efter sin brudgum, då klockorna ljuda första, andra och tredje gång, får undvikande svar de två första och rätt vid tredje gång. I II, 182 sitter bruden till bords och framställer frågorna vid varje ny rätt, som bäres in. Vid tredje frågan svaras så som i de svenska formerna: han är i skogen och jagar.

En *italiensk* visa i tolv varianter (se **CHILD** I, 382) uppehåller sig likaledes vid senare delen. Riddaren kommer hem. Modern uppmanar honom att glädja sig, ty hans hustru har fått en son. »Red mig en bädd, jag kommer aldrig att få glädja

¹ Enligt den engelske författaren *Gervasius av Tilbury*, som levde på 1200-talet, måste var och en, som ingått kärlekshandel med en älva, dö, om han gifte sig med en annan (*DgF* II, 440).

mig däråt, ty i morgon är jag död». Hustrun frågar sedan: »Varför ringa klockorna?» På kyrkogården får hon veta allt. Hon dör och begravas jämte sin man.

I *Spanien* finnas tio varianter (se CHILD I, 384) av en visa med samma motiv. En kvinna får en son under mannens frånvaro. Han kommer hem döende. Hustrun frågar svärmodern och får undvikande svar; hon går sedan till kyrkogården: »För vem ringa klockorna?» »En stor man är död». »Varför gräva grävarna en grav?» »O min dotter, jag må säga dig sanningen. Din man är död, och du är änka».

Slutligen omnämner Child en *portugisisk* och fem *böhmiska* former.

Huvudintresset lägges i de sydeuropeiska varianterna på den senare delen med dödsfallet, svärmodern och hustruns samtal, hustruns vandring till kyrkogården, klockringningen, grävandet av graven och till sist hustruns död och begravning tillsammans med sin man; några omtala även, att liljor eller ekar växa på graven.

Som vi ha sett, saknas ej dessa drag i de nordiska visorna, men de skjutas mera åt sidan för den närmare motiveringen av, varför riddaren dör. Emellertid synes mig en inverkan härvid föreligga från en annan folkvisa. Då denna visa i Norden bildat en egen självständig grupp, vill jag till en början anföra de svenska varianterna:

A. GA Hr Malmstens dröm 12 str. — **B.** ARW. 71 Peder Palleson 15 str. — **C.** ARW. 72 Hertig Nils 24 str. — **D.** ARW. 76 Olar Adelin 13 str. — **E.** ARW. 118 Ungersvens sorg 11 str. — **F.** Runa 45 s. 15 (s. t.) 13 str.¹ — **G.** FRYKHOLM, Vl. nr 3. 12 str. — **H.** FRYKHOLM, Ög. nr 4 Fåglasån-

¹) Melodien blev sedan av upptecknaren RICHARD DYBECK använd till texten »Du gamla, du fria», och är som sådan svenska folksångens allbekanta melodi. — Då jag ej så snart torde återkomma till denna melodis historia, vill jag här sammanfatta mina anteckningar i denna sak: Av de meningar, som tid efter annan framkommit, har den mest gjort sig hörd, att melodien ursprungligen skulle ha tillhört en religiös visa. Emellertid torde melodien ursprungligen endast ha varit bunden vid visan om ungersvensens sorg. Dybeck lämnar (Runa 45 s. 17) två varianter till första versen, den ena från Västmanland, den andra från Jämtland. Om den senare heter det, att den »överensstämmer i det närmaste med den anförda» (från Västmn.) Jag meddelar här dessa båda texter:

gen 10 str. — I. DJURKL. s. 106 nr 7 Den sörjande 15 str. — K. WERNER, s. 71 Olof Adelin. 11 str. — L. Vg. Fornm. Tidskr. I s. 71 9 str. — M. Sdm. II s. 21 nr 18 Olof Adelin 6 str. — N. Sdm. VIII s. 38 Olof Adelin 19 str. — O. Sdm. VIII s. 41 Lilla Vadel 10 str. — P. [BOHLIN Ldm. II: 10 nr 8 Olof Adelin (mel. utan text m. hänv. till Olaf Adelin ARW. 76)]. — Q. Ldm. V:2 s. 92 nr 2 Fästmon 9 str. — R. ibid. s. 98 nr 6: Olof Adelen 15

Så rider jag mig genom tolvmilan	Det var så sant om en lördagskväll,
skog	Då hörde jag kyrkklockorna, de ringa;
Me'n andra så söteligen sovo.	Klingeli klang, och klingeli klang.
Trallarera; trallarera,	Då hörde jag kyrkklockorna de ringa.
Me'n andra så söteligen sovo.	(Jämtl.)
(Västn.)	

Troligen är det denna Jämtlands var., som givit upphof till talet om melodien religiösa upprinnelse. Den första gången melodien trycktes med Dybecks text var 1845 i den något före midsommar i Stockholm (Hirschs förlag) utgivna: Valda sv. folksånger, folkdanser och folklekar, utg. av J. N. AHLSTRÖM och P. C. BOMAN. Den står här som nr 1 och har följande överskrift: »Melodien till denna visa (ej förut i tryck utgiven) lär vara upptecknad i Jämtland. Texten är ej den ursprungliga, utan tillhör en senare tid.» Dybeck recenserar häftet i Runa samma år s. 111 och är missnöjd med hela publikationen på grund av dess osjälvständighet. Om ifrågavarande visa säger han: »Den sjätte [omtalade] visan (nr 1) är med ytterst få förändringar i den harmoniska behandlingen alldeles sådan, som utgivarna vid, eller strax efter, aftonunderhållningarna i slutet av sistlidet år 1844, på ett för tillställaren av nämnda underhållningar obekant sätt, överkommit densamma. De högst medelmåttiga orden till denna visa, av utgivarna översatta på en ännu sämre tyska, voro, såsom endast för tillfället författade, aldrig ämnade att i tryck allmängöras. Tilltaget lærer av varje rättsinnad ogillas». Textförfattaren talar här endast om förändringar i den *harmoniska* behandlingen, *ej* i texten. Det kan måhända därför förvåna oss att finna uttrycket »Du gamla, du *friska*» (ej fria) i detta första tryck, då man ju de sista tio åren (sedan år 1900) allvarligt arbetat på att få in »originalsättningen» med »du *fria*». Kunde verkligen författaren som recensent gå förbi en sådan väsentlig förändring i texten utan att anmärka det? — AMANDA KERFSTEDT, som i Idun för d. 27 februari 1908 (s. 107 f.) givit en skildring av den första »aftonunderhållningen» hösten 1844, då den svenska folksången utfördes för första gången, omtalar, att texten då löd »du fria». I övrigt har jag ej funnit ett enda vederbörligen styrkt bevis för denna läsart. Det må tilläggas, att denna sistnämnda text, då artikeln i Idun skrevs, redan i flera år sjungits. Kanske ändå till sist »du friska» är den riktigaste formen? — Melodien i förbund med folkvisan harej levat länge i Sverige, och ingen ny variant av den har sedan upptecknats i Sverige. Emellertid lever den kvar ännu i Finland förknippad med sin ursprungliga vistext, och OTTO ANDERSSON anför ett stort antal varianter av den från olika platser i Brage IV s. 194—197. Av folkvisans utländska melodier stå de tyska

str. — **S.** *ibid.* s. 100 nr 7 frgt 12 str. — **T.** *Ldm VII*: 7 s. 6 nr 1 Ola Fadelin 11 str. — **U.** *ibid.* s. 11 nr 3 Olof Adeling 11 str. — **V.** *ibid.* s. 15 nr 5 frgt str. — **X.** *ibid.* s. 37 nr 20 Hr Peder 10 str. — **Y.** *WGSTR. Fkd. I* s. 36 nr 17 Kärlekssorg 13 str. — **Z.** *ibid.* s. 52 nr 26 Jungfruns död 32 str. — **Ä.** *WGSTR. Fkd. II* s. 22 Hjärtasorg 7 str. — **Å.** *ibid.* s. 47 Ola Fagerlin 8 str. — **Ö.** *Ldm.* 1904 s. 68 nr 2 Per Adelin 19 str. — **AA.** *COLLIANDER* s. 22 Två flickor (två visor sammanförda under samma mel., den andra utan titel är den här åsyftade visan motsv. str. 12—18) — **BB.** *BOND. Vish. I.* 52 frgt 3 str. — **CC.** *ibid.* nr 68 (s. t.) 25 str. — **DD.** *LINDSTR.-SAXON* s. 102 Dödens brud 23 str. — **EE.** *Fatab.* 1906 nr 2 (s. t.) 14 str. — **FF.** *Ldm.* 1909 s. 1 nr 1 (s. t.) 9 str. — **GG.** *FAGERLUND* s. 196 Ungersvensens sorg 30 str. — **HH.** *Nyl. 3:1* nr 39 a Den sörjande 8 str. — **II.** *ibid.* 39b frgt 1 str. — **KK.** *ibid.* 39 c 7 str. — **LL.** *ibid.* 39 d Den sörjande 15 str. — Finska varianter **A—V** se OTTO ANDERSSON, Visan om återseendet vid båren, *Brage IV* s. 177—193.

De av mig kända danska varianterna äro: **TK Fv. II**, 39 Kjærestens Död **A**, **B**, **C**, **TK Fv. III** s. 313 nr 77: Kjærestens Död **A** 10 str.; **B**. 12 str.; **C**. 9 str.; **D**. 10 str.; s. 319 nr 79: Greven og lille Lise **A**. 28 str.; **B**. 24 str.; **C**. 27 str.; **D**. 14 str.; **E**. 33 str. — **TK Fv. IV** *Kjær. Död* s. 154 nr 59 **A**. 11 str.; **B**. 1 str.; **C**. 2 str.; s. 159 nr 62 *Gr. og l. Lise.* **A**. 30 str. **B**. 26 str.; **D**. 24 str. — Se i övrigt *Dgf'* nr 458, Kærestens död och nr 446, Hr Magnus og hans Mø.

Norska: **LANDSTAD** s. 537 nr 61 Hr Stragi. — **BUGGE** 26 Maarstig aa hass möy **A B**.

Engelska: **CHILD II** s. 204 nr 73 ff. Lord Lovel 9 varianter.

Tyska: **Lh.** nr 110 a—g 7 varianter: Ritter und Magd; nr 92 Die Bernauerin; nr 93 a—e Der treue Knabe; nr 94 Der Tod der Braut; Wunderh. I s. 38 Der Ritter u. die Magd.

Romanska källor se **CHILD II** s. 206.

i **Lh.** 110 närmast den finska, utan att direkta likheter kunna uppges. Det synes likväl antagligast, att Tyskland är det land, som sett melodien födas, då den ej har den svenska folkmelodiens vanliga utseende. — Svenska folksångens historia i korta drag skulle följaktligen bli följande: En tysk melodi har tillsammans med folkvisan 'Ungersvens sorg' vandrat in till Sverige, där den fattat fast fot i Västmanland, Jämtland och svenska Finland. På hösten 1844 skrev **RICHARD DYBECK** (vid samma tidpunkt som de många fosterländska sångerna till hyllning åt Oscar I utkommo) sin text, vilken utfördes vid första aftonunderhållningen d. 13 nov., under livligt deltagande från åhörarskaran, som enligt Dybecks egen uppgift (*Runa* 65 s. 18) uppgick till 430 personer. Vid midsommar året därpå (1845) utge **I. N. AHLSTRÖM** och **P. C. BOMAN** melodien och den nya texten, samtidigt med att Dybeck själv i *Runa* trycker melodien med *originaltexten*. Att döma av författarens förvåning över, var utgivarna funnit texten, måste de nya orden då ha varit mycket litet bekanta. Då sedan Ahlström—Bomans folkvissamling fick en tämligen stor spridning (den upplevde två upplagor), blev texten snart, såsom det tyckes *mot* författarens önskan, bekant och med 1850-talet är den redan en allmänt erkänd svensk folksång för att på 1860-talet bli den populäraste av alla.

Att här gå in på en närmare granskning av det övermåttan rika stoffet skulle föra för långt bort från härvarande ämne, och jag vill därför blott relatera det allmänna innehållet:

En ungersven tjänar på konungens gård och får bud, att hans käresta är sjuk. Han rider om natten och hör först klockorna ringa:

»God dag, god dag, kära ringaremän!
För vem ringen i denna ringning?»
»Vi ringa denna ringning för den skönaste ros,
Som nu uti jorden skall vila». (I 3, 4)

Han ser sedan grävarna gräva en grav och frågar, vem som skall vila där. Han får samma svar. Han tillsäger dem:

»I gräven den graven så djup och så bred
Att två däruti kunna vila». (I 8)

Framkommen till sin kärestas hem uppmannas han i några varianter först att taga en annan, men han vill ej. Sedan går han fram till båren, tar täcket av och ser sin käresta vila. Han dör av sorg (sticker sig till döds med sitt svärd), och båda begravas tillsammans. Liljor växa på graven.

I den engelska formen 75 A frågar han en man, som han möter:

»What made the bells of the high chapel ring,
The ladys make all their moan».
»One of the king's daughters are dead,» said he,
Lady Ouncebell was her name.
She died for love of a courtous young night,
Lord Lovill he was the same.

Sedan kommer han fram till hennes bår, kysser henne och dör av sorg.

I tyska Lh. 110 dör den älskade, och han rider för att råka henne. Han möter på vägen bärarna och ber dem sätta ned båren.

Er deckt ihr auf das Leichentuch
Und sah ihr unter die Augen:
»O weh, o weh! der brasse Tod
Hat's Äuglein dir geschlossen.»

Er zog heraus sein blankes Schwert
Und stach sich in sein Herze:
»Hab ich dir geben Angst und Pein,
So will ich leiden Schmerzen!«

Man legt den Grafen zu ihr in Sarg,
Verscharret sie unter die Linde:
Da wuchsen nach dreiviertel Jahr
Aus ihrem Grab drei Nelken. (110 a 13—15).

I Lh. 92 älskar en jungfru en riddare. Riddarens fader, som ej önskar deras förening, sänder bud och låter henne välja mellan att ej älska riddaren eller dö i Donau. Hon vill hellre dö. Sonen kommer och får höra om sin älskades död och strider nu mot sin fader. Denne dör, och sonen tillsäger dem bära röda kappor vid faderns, svarta vid jungfruns begravning.

I de romanska varianterna är det en ung flicka, som är brud. Hon dör och hennes intet ont anande älskade kommer för att fira bröllopet. Han kommer fram till huset, ser en bår, drar bort en näsduk från ansiktet och ser sin älskade död. I några varianter träffar han grävorna och ber dem gräva graven dubbelt bred. Träd växa på graven.

Jämföra vi nu alla våra till denna senare visgrupp hörande visor med älvvisan, torde framgå, att de allra flesta av den senare visans motiv från och med Olofs död återfinnas i den förra blott med den skillnaden, att en kvinna i det ena fallet, en man i det andra är den döde. Det i en del varianter av visan »Kärestans död» återkommande motivet med uppmaning till ungersvennen att välja en annan återkommer t. o. m. i en del danska älverskudvisor (A, R), i det bruden uppmanas att taga brodern i stället. En översikt av jämförelsepunkterna torde med full evidens visa likheterna:

Älvvisan:

Brudgum är död; brud rider till
hans hem.
Han frågar efter klockringningen.
Träder fram till den älskades bår
och rycker täcket ifrån.
Kommer till graven och frågar, vem
som är död.
Dör av sorg eller dödar sig med kniv.
Båda läggas i samma grav.
Träd eller blommer växa på graven.

Ungersvens sorg:

Trolovad flicka är död; ungersven
rider till hennes hem.
Han frågar efter klockringningen.
Ser båren, kommer och rycker duken
ifrån.
Frågar grävorna, vem som skall vila
i graven.
Dör av sorg eller dödar sig med svärd.
Båda läggas i samma grav.
Träd eller blommor växa på graven.

Dessa överensstämmande partier i båda visorna tillhöra visserligen till sin allra största del de sydeuropeiska formerna, men dock saknas de ej heller i de nordiska varianterna. Vilken av de båda visorna, som först haft detta motiv synes tydligt utfalla till förmån för den sist behandlade Ungersvens sorg, där ju dödsscenen är ett huvudmotiv. Likaså är visan Ungersvens sorg spridd över så stort område och förekommer i sådan mängd av varianter, att det redan därigenom torde vara tydligt, att vi ha att göra med en självständig visa.

Älvvisans uppkomsthistoria skulle därför kunna delas i två huvudavdelningar. Den ena omfattar delarna 2—8 (av Grundtvigs indelning; den första, som blott förekommer i färöisk form, medräknas härvid ej), den andra 9—12.

I den förra delen ha vi en reguljär älvvisa: en riddare rider ut, lockas av älvor och dansas till döds eller får till straff dödsslaget och kommer döende hem. En otalig mängd sägner har detta motiv och vi torde i de föregående avdelningarna ha anfört tillräckligt med exempel härpå. Även de två förut behandlade folkvisorna behandla samma motiv, i den första lockas han av en älva med gåvor, i den andra med sång (till älskog); han är redan indragen i dansen, då solen befriar. Lockelsen i visan »Hr Olof och älvorna» är nästan alldeles densamma som i dessa visor: dans med älvan, löfte om kärlek; men solen befriar ej; han hänfaller därför åt hennes våld och dör i morgongryningen.

I den senare delen, där Olof redan är död, upptages motivet om den överlevandes sorg, och denna del utspinnas vidare efter mönstret av en redan förut känd visa, om en jungfru, som dött, då hennes älskades var långt borta. Denna senare del är i den nordiska formen i allmänhet kortfattad, ja, kan till med helt saknas (Sv. A, G); i sydligare länder blir den däremot utförligt behandlad, så att till sist i en del italienska och spanska varianter, hela första delen försvinner, och ingen älva alls omtalas.

Vilja vi lägga huvudvikten på den första delen, något som givetvis den nordiska visan förutsätter, måste vi också frånräkna alla romanska och slaviska varianter, och vi få då ett slutet utbredningsområde av Skandinavien med Färöarna och Island samt England och Bretagne¹. Var inom dessa läder visans ursprung skall

¹ Tyskland kan ej medräknas, då Stauffenberg-visan är en kulturvisa.

förläggas, därom kan skilda meningar vara. Grundtvig är av den tanke, att Bretagne är utgångslandet och sammanfattar sina slut resultat rörande visan i följande ord (IV, 874).

Min Ansknelse om denne Vises Skæbne er da den: at dens ældste paavislige Hjem er Bretagne, at den derfra i tidlig Tid (11:te Aarh.) er vandret mot Öst og Nord, har ved Rhinen afsat den Stedfæstelse, som er besungen i det tyske Digt fra 14:de Aarh. om Peter von Stauffenberg, er alt i 12:te Aarh. naat op til det skandinaviske Norden-sikkert i en oprindeligere Form end den nu kan findes i sit Hjemland — og har der ret slaaet Rod og bredet sig i mangfoldige Former. Fra Danmark er den allerede i 12:te — 13:de Aarh. overført till Venden og har affødt de forholdsvis svage Levninger, som nys ere fundne hos slaviske Folk. Efter at have overfaret og erobret Danmark, Sverige, Norge, Island, Færøerne og de syd for disse liggende Öer med oprindelig nordisk Befolkning, er den fra disse sidste, endnu i Middelalderen, vandret ind i Skotland. Samtidig har den bretonske Vise forplantat sig til de nærmest boende fransktalende Egne (gjennem hvilke den naturligvis ogsaa gik over Rhinen), og er derfra vandret i Sydost til Norditalien, hvor den endog i italiensk Form har sat over det adriatiske Hav, mod Sydvest til Spanien, hvorfra den ogsaa er fløjen over til de baleariske Öer.

I Elveskudvisan torde väl ändå partiet om älvan (d. v. s. den del som motsvarar vår första avdelning, Grundtv. 2—8), vara den förnämsta grundmätaren på visans värde och ålder. Ingen har velat förneka, att den äldsta svenska varianten från 1600-talets slut (A) är en fullständig visa, och felandet av sista delen om bruden har aldrig framställts som bevis på en svaghet hos den visan. Däremot måste helt säkert många endast med tvekan vilja indraga i visan de många sydländska formerna, där älvan saknas, och dödsorsaken för riddaren lätt överhoppas. Skall nu Bretagne utgöra utgångslandet, måste således just älvens del vara särskilt betydande såväl till innehållet som i konstnärlig karaktäristik. För att visa detta tager jag här ut ur äldsta bretonska uppteckningen (B. Breiz n:r 3) den del, som handlar om riddarens möte med älvan (tyvärr måste jag nöja mig med Villemarqué's prosaöversättning):

Et il trouva un petit ruisseau près de la grotte d'une Korrigan, et tout autour un gazon fin; et il descendit pour boire. La Korrigan était assise

an bord de sa fontaine, et elle peignait ses longs cheveux blonds, et elle les peignait avec un peigne d'or. «Comment êtes-vous si téméraire que de venir troubler mon eau! Ou vous m'épousserez sur l'heure, ou, pendant sept années vous sécherez sur pied; ou vous mourrez dans trois jours». »Je ne vous épouserai point, car je suis marié depuis un an. Je ne sécherai point sur pied, ni ne mourrai dans trois jours. Dans trois jour je ne mourrai point, mais quand il plaira au bon Dieu. Mais j'aimerais mieux mourir à l'instant que d'épouser une Korrigan!» »Ma bonne mère, si vous m'aimez, faites-moi mon lit, s'il n'est pas fait. Je me sens bien malade. Ne dites mot à mon épouse; dans trois jours je serai mis en terre: Une Korrigan m'a jeté un sort.»

Mot detta bretoniska parti, skulle jag vilja ställa en dansk form och väljer då en av de mest kortfattade, där lockelsen är minst utförligt behandlad (DgF 47 E):

1. Ridder Ole han red sig i Rosenlund,
At tæmme sin Hest og prøve sin Hund.
For Dandsen gaar saa let udi Lunden.
2. Og der han kom i Rosenlund,
Da mødte ham den Ellekone.
3. Den Ellekone rækker Haanden fra sig:
»Og lyster Ridder Ole at dandse med mig?»
4. »Og ikke saa vil jeg i Dands med dig gaa;
I Morgen jag lader mit Bryllup staa».
5. »Og vil du nu ikke i Dands med mig gaa;
Saa stor en Sygdom skal falde dig paa.»
6. Ridder Ole han vender sin Ganger omkring,
Da falmer hans Haar och blegner hans Kind.
7. Og der han kom til sin Faders Gaard,
Da stod hans kjære Moder var svøbt udi Maar.
8. »Og hör du, Riddar Ole, kjær Sønne min:
Hvi falmer dit Haar og blegner din Kind?»
9. »Og jeg red mig i Rosenlund,
Her mødte mig den Ellekone.

De båda äldsta danska uppteckningarne (A, B) ha lockelsemomentet mycket utförligt, i det att visan omtalar alla de skänker, som erbjudas, om han blott vill dansa. Först när han ändock ej vill, hotas han med olycka.

Det torde härav framgå, att vi just i Norden ha den utförligaste och konstnärligt sett bästa Elveskudframställningen med alla bimotiv vederbörligen skjutna åt sidan för det väsentliga

i hela visan, nämligen Hr Olof och hans död. Den konstnärliga stegringen från utridningen till mötet, lockelsen och till sist hotet med Olofs hastiga hemritt är i de nordiska formerna av Elveskudvisan träffad med en beundransvärd konstnärlig säkerhet. Härtill kommer, att de helt och hållet nordiska visorna »Elvefärd» och »Hr Magnus» behandla samma lockelsemotiv med en motsvarande förtrolighet med ämnet, något som endast låter sig tänka hos ett folk, där älvtron är ett med folkets lynne och egenart.

Sett från denna utgångspunkt, måste jag framhäva såsom vida troligare en annan utvecklingshistoria för visan Hr Olof o. älvorna.

Den första perioden av visans historia med *riddaren* som huvudperson: En älvvisa handlande om en riddare, som lockats in i en älvdans och sedan dött vid hemkomsten, har utgjort kärnan. Denna visa har med all sannolikhet diktats i Norden under medeltiden (1200-talet?). Av Nordens länder torde med hänsyn till varianternas enhet och uttrycksfullhet samt inre karaktäriseringsförmåga Danmark vara moderlandet. Denna enkla visa har haft två huvudpersoner: en riddare och en älva, varav den förra givetvis samlat huvudintresset omkring sig. Så småningom har motivet om modern, som mottager houom vid hemkomsten, tillagts. Orsaken, varför han så motsträvt deltagit i älvdansen, skall närmare förklaras, och man griper då till det i sägner av liknande slag så välbekanta motivet om hans trolovade. Så långt i utveckling hade man kommit, då visan ännu var begränsad till Danmark, Sverige, Norge, Färöarna och Island. Måhända har man redan tänkt på likheten mellan brudens sorg över riddarens död och ungersvennens sorg över den älskades död i en redan förefintlig visa. Så vandrar visan (genom Färögruppens förmedling) över till Skottland och slutligen till Bretagne, där motivet om bruden så småningom får allt större betydelse, så att *hon* till sist blir huvudpersonen i stället för riddaren. — Här har den första utvecklingsfasen slutat.

Den andra perioden av visans historia med *bruden* som huvudperson begynner i och med visans vandring över Frankrike, Italien, Spanien och de slaviska länderna, och denna period karaktäriseras därav, att riddaren allt tydligare skjutes åt sidan, ända tills han blir ett blott staffage, som redan i visans början kan försvinna.

för att huvudpersonen, den sörjande kvinnan, skall kunna bli så mycket tydligare framhävd. Allt flera motiv upptagas ur visan Ungersvens sorg, ända tills visan närmar sig till att bli en variant av denna och således långsamt upplöses i sidoformer.

Om denna andra tidsperiod begynt redan under medeltiden, blir väl en fråga, som aldrig med stöd av fakta kan besvaras. Dock synes det mig, som om vi härvid knappast skulle kunna gå längre tillbaka i tiden än till 1400-talets slut.

Jag vill härmed sluta älvvisans historia. Att jag varit så utförlig, har berott på den stora betydelse denna visa har för en fråga, som förr eller senare måste kunna lösas: Har balladen vandrat västerifrån till Norden eller tvärtom? Jag vill härpå ej svara, att vi måste antaga en vandring från öster till väster, men vill jag på det bestämdaste framhäva, att vi av visan »Hr Olof och älvorna» ej kunna erhålla några bevis för en vandring västerifrån till Norden.

II. A. Naturväsen för till sin boning. Bytet återvänder ej.

4. Ungersven och havsfrun.

De tryckta varianterna äro:

A. GA 78 Uppl. 18 str. (jfr Afz. Sh. II, 181).	D. WIEDES saml. frgt Ög. 22 str. (DgF IV 829).
B. CAV. DgF IV, 823 Sm. 20 ,	E. Sdm VIII s. 57 Sdm. 18 ,
C. , , 829 , 7 ,	F. Nyl. III: 1 nr 45 frgt Finl. 9 ,

Titlarna äro: Hr Olof (A), Ungersven o. havsfrun (E).

Dansk: Hr Bösmer i Elvehjem DgF 45 A: II, 102; B-F IV, 824 (TK Fv. I, 94 och II, 29).

Norsk: LANDSTAD 47: Hr Byrting og elvekvinn (en var. omtalad av Bugge i DgF III, 824).

Tre olika slutrefränggrupper finnas. Inrefräng förekommer endast i den svenska formen E (mitt unga liv) och F (trall: Drive drunkande dreg).

1. svensk: A. Men linden gror väl (upprepas två gånger).
- B. Men linden hon gror allt under de fagreste lunder.
- D. Medan linden hon grönskar så väl.
- F. Medan linden faller lövena de gröna.

- dansk: A. Men linden hun løfves.
 2. dansk B—F: For mig længes udi alle mine Dage.
 3. svensk E: Men vågorna de brusa högt på stranden.

Alla varianterna i såväl Sverige som Danmark ha ett kvinnligt naturväsen, och ett havsväsen förutsättes så gott som överallt, även där namnet skulle kunna tyda på ett äng- eller skogsväsen. Havsfrun nämnes uttryckligen i svensk A, C-F och dansk B-F. Svensk B har »Älven» och dansk A »Ellekone» samt den norska formen »Elvekvinn». Hos alla omtalas, att svennen snavar och faller i vattnet, och här föreligger således endast en olika namnbeteckning. Innehållet i visan är i övrigt:

En sven beger sig till en bro, snavar och kommer ned i vattnet till havsfrun, som frågar, var han är född och var han har far, mor och fästmö. Han ger sedan svar härpå (Sverige, Danmark, Norge). Havsfrun räcker honom nu en dryck vin (med två »glömningskorn» sv. F, tre »ellever» dansk F), som ger glömska (död sv. B), så att han svarar, att han är född på havets botten och där har sin fästmö.

Omkring denna kärna grupperas sedan en del bimotoiv. Först skall förklaras, varför svennen beger sig till bron och en inledning inlägges därför omtalande, att havsfrun natten innan besökt honom:

Och havsfrun gick sig till hans sängestock,
 Hon lekte så väl med hans ljusgula lock.

»Och kära du, min ungersven! du håll nu din dröm:
 Du möt mig i morgon vid Elvingens ström»!

(D str. 3, 5).

Detta motiv har sv. B och D, den norska var. samt danska A-E. I sv. E har svennen på sjöstranden tagit upp en gullring och ett silkeband, som tillhör havsfrun, varigenom denna får makten över honom.

Samma sv. E har därefter upptagit svennens bröllopfärd över havet med sin brud. Fartyget sjunker, och bruden får ligga död på botten, under det att svennen tages till havsfrun, som sätter ringen på hans hand, varigenom han bindes vid henne (drycksmotivet saknas således). Även sv. D avviker rätt avsevärt från de övriga, i det att riddaren undkommer havsfrun, därigenom att han spelar på sin harpa och framtvingar, att häst och sadel återlämnas till honom. Han rider sedan bort.

Visans motiv om havsfrun, som besöker en man, och om svennen, som neddrages till ett vattenväsen och undfår en dryck, äro båda i sägnen välbekanta, och vi hava behandlat dessa förut: havsfruns beblandelse med man sid. 95; drycksmotivet i samband med Ljungbyhornsägnen s. 73.

Att visan står nära den föregående gruppen torde vara tydligt nog. Om vi borttaga inledningen med havsfruns besök, begynner visan liknande elveskudvisan med en riddare, som rider ut, men i stället för att komma till ängens och skogens älvor, kommer han till havsväsen. I älvvisan erhåller han ett slag och dör, i havsfruvisan en dryck och dör (sv. B), eller förblir han åtminstone som död för yttervärlden.

5. Näcken och jungfrun.

I denna visa är näcken huvudperson i stället för havsfrun. I övrigt är innehållet liknande. De tryckta varianterna äro:

A. GA 73: 1	— 23 str.	G. HOFB. 250	När. 13 str.
	(jfr AFZ. Sh. II, 173).	H. Sdm. VII s. 56	Sdm. 13 ,
B. , 2	— 22 str.	I. CARLH. G. nr 14	Sm. 6 ,
C. , 74	Vg. 19 ,	K. Teckn. o. T. s. 44	Sk. 11 ,
D. , II, 304 Flygbl.		L. COLLIANDER s. 17	Sk. 12 ,
	1808 Sm. 13 ,	M. RANCKEN s. 17	Finl. 13 ,
E. CAV. DgF IV, 813	15 ,	(se GA II, 305)	
F. [, , , ,	19 ,]	N. Brage IV s. 203.	Finl. 21 str.

Titlar: Näcken (A, B, N), Grevens döttrar vid Elvabolid (C), Grevens döttrar vid Östervallaled (G), Grevens döttrar på Östervalla hed (H), Greven vid Östagalé (L), Näcken och jungfrun (K).

Dansk: DgF 39, Nökkens Svig: A-C med ett frgt IV, 813 (TK Fv. IV s. 13).

Norsk: LANDSTAD 39. BUGGE 12 A, B, FAYE 2 uppl. s. 49. DgF III, 819; IV, 814. Tillsammans varianterna A—G. LAMMERS II, 17.

Isländsk: Isl. Fornkv. nr 2.

Färöisk: Fær. Ant. nr 3 s. 12: Nykurs visa.

Tysk: De Waterkeerl in der Ja'. Altd. Lb. 91, Lh. 1 g.

De övriga tyska, slaviska och bretonska varianterna visa för nära släktskap med andra visor för att här i detta sammanhang kunna behandlas, och de komma därför att upptagas längre fram.

Med undantag av den svenska varianten F, som knappast hör hit, låta de övriga visornas refränger dela in sig i tre grupper:

1. Sv. B, C, I, L, N Med den äran.
D, H Med all ära.
G Med all äran.
2. Sv. A Inrfr. Vaker upp alla redliga drängar. Slutfr. De unga ha sovit tiden alltför länge.
E , Vaker upp mina redliga drängar. Slutfr. Ty hon har sovit tiden alltför länge.
norsk F , Våger opp, I adelige drengjir. Slutfr. For han har sova tia allt fer lengje.
G , Våger opp, I edelege drengi. Slutfr. For mi he sovi tiæ for lengi.
E , Våger opp, I edslege drengi. Slutfr. Fordi so var tiden for lengji.
3. dansk A Inrfr. Under liden. Slutfr. Mig tögtes, det er tongt at ride.
B , , , ,
C , Mig tögtes det er tongt. Slutfr. Mig tögtes, det er tongt at ride.

Till dessa kommer den færöiska rfr.:

Lykken bær manærlig uden angest.
(fær. även: Harra mín).

Innehållet är i de korta formerna följande: Näcken kommer i en mans skepnad till en jungfru och för henne med sig i vattnet. Hon ber få återvända men får nekande svar och begråtes av de hemmavarande. Till detta kommer såsom en inledning berättelsen om en greve, som har tre döttrar, av vilka den tredje ej vill gifta sig. Näckens påklädsel tecknas i flera varianter utförligt:

Näcken han satte sig allt uppå en stock,
Där skapade han sig en förgyllande rock.

Näcken kan satte sig allt uppå en sten,
Och skapte sig stöflar och drog på sina ben.
(sedan byxor, väst, betsel, sadel). (I).

Då näcken klätt sig, beger han sig antingen till dansen eller kyrkan. Partiet i kyrkan visar flera beröringspunkter med Agnetavisan. Prästen frågar, vem han är, bilderna vända sig om vid hans inträde, folket rusar ut från kyrkan m. fl. lånade drag. I sista delen ber hon så bevekande att bli fri. Hemma gråta fader, moder, syster, broder. I nästan alla varianter omtalas, att näcken kör (rider) så hastigt, att hon blir ängslig. I de allra flesta fall stannar hon hos näcken, endast några få ha motivet, att hon blir fri.

1. Grevens tre döttrar: sv. C, D, G, H, K, L.
2. Näckens antagande av mänsklig gestalt: sv. A, B, C, E, F, I, L, N; n: B, D, F, G; d: A—C fär.
3. Dans: sv: A; d: A—C.
4. Kyrkan: sv. A, B, E, N¹; d: B, C; n: B, G.
5. Fart till vattnet: sv. A—E, G, H, K, N; d: A—C; n: A, B, C, G.
6. a. stannar hos näcken: sv. A—H, K, N; d: A—C.
 b. blir fri: α genom nämnande av näckens namn: sv. L; n: C, D.
 β genom dödandet av näcken: n: A, B.

Den tyska visan synes närmast vara en efterbildning av en nordisk form: En rik bonde har tre döttrar; den tredje vill ej gifta sig; hon går till stranden:

Under det de nordiska varianterna låta prästen i kyrkan fråga efter, vem han är, har den tyska visan jungfruns utfrågande, varifrån han kommer. Svaret visar stor likhet med motsvarande i den svenska visan:

•Wo bist du zu Hause?
Wo kommst du her?•
•Ich komm aus der Jade,
Ich wohne im Meer.
Kein schlimmeres Wohnen als mei-
nes ich kenn'.
Da fahren so Viele über einem dahin.
(tysk av Böhme efter orig. i dialekt).

¹ Näcken ber att få köra henne till kyrkan men far i stället till vattnet
sv. C, K, L.

»Och Hållfast, Hållfast, du hjälp mig i land Och dig skall jag giva mitt röda gullband».	»Ack lieber Herr, lasst mich zurück an dem Land, Meinen Goldring will ich legen in eure Hand».
»Ditt röda gullband det kan jag väl få; Men aldrig skall du på Guds gröna jord gå.»	»Dein Goldring der will mir nicht anstehn: Auf die grüne Erd wirst du nie wieder gehn.»

(Bstr. 17 f)

Hon erinrar honom då om, att de sörja henne hemmet:

»Och hemma gråter fader och hemma gråter mor. Och hemma gråter syster och hemma gråter bror!»	»In unserm Haus mein Vater und Mutter weint, Dazu mein lieben Schwestern beide vereint».
»Och gråta så mycket de gråta må; Men aldrig skall du på Guds gröna jord gå.»	»Lass weinen in eurem Hause, lass weinen wer will: Aufs grüne Land kehrst du nimmer- mehr! sei nur still».

(Bv 21 f.)

Den tyska visans refräng är: Ach die Jade ist so tief (Och, de Ja' 's so deep).

Överensstämmelserna äro för många för att ej en direkt överföring måste antagas. Huruvida visan utgått från Tyskland eller från Norden må vara en senare fråga¹. För egen del skulle jag vilja uttala den förmodan, att visan uppstått i *Sverige* och därifrån vandrat till Norge och Danmark för att till sist uppnå Tysklands nordkust. Jag stöder mig härvid först på de svenska varianternas helgjutenhet sedan deras talrikhet och inbördes sammanhang. Av de utländska varianterna äro de norska så närstående de svenska som möjligt². De danska versionerna äro tämligen matta och visa också flera tendenser att vilja sluta sig till andra närstående visor. Härtill kommer, att endast ett fåtal varianter finnes, och visan således knappast får anses tillhöra de mera kända. Några fullt motsvarande tyska varianter till visan från Jadbukten finnas ej på tysk botten.

¹ DgF III, 820 säger, att tyska visan »er dog snarere en moderne Behandlung af et Folkesagn end en ægte Folkevisen».

² Det norska slutet med jungfruns befrielse från näcken har redan av Bugge och Grundtvig förklarats för oäkta.

Att hela visan såväl i Norden som Tyskland upptagit motiv ur andra visor bör ej förnekas¹, och särskilt gäller detta visorna Harpans kraft och Agneta, vilka, som vi snart skola se, varit vida spridda i Tyskland.

II. Ba. Naturväsen för till sin boning. Bytet återvänder genom människas hjälp.

6. Harpans kraft.

Varianterna äro:

A. GA 75: 1.	Ög. 18 str.	H. Sdm. II s. 17. frgt	Sdm. 7 str.
B. „ „ 2.	— 10 „	I. „ V s. 14.	„ 19 „
C. „ 3.	Vg. Vm. 18 „	K. „ VIII s. 35.	„ 20 „
D. ARW. 149 A.	— 17 „	L. FAGERLUND s. 191 nr 2 Finl.	11 „
E. „ B.	Ög. 27 „	M. CAV. DgF IV, 813	Sm. 19 „
F. „ C.	Sm. 22 „	(se föreg. visa)	
G. DJURKLOU	När. 17 „	N. AFZ. Folkh. s. 20. bearb.	—
(= HOFB. s. 258)		O. Runa 45 s. 100	Sk. 28 „
		(DgF nr 40 F)	

Smärre utdrag ur andra svenska varianter i GA II, 306; Arw. II, 318; Djurklou 94; DgF II, 662 (Cav.Ms.); COLLIANDER 1743 s. 5 (DgF IV, 816).

Titlar: Harpans kraft (A—I, L), Den sorgeliga brudfärden (K).

Dansk: Harpens Kraft DgF 40 A—E (F = sv. O); TK Fv. I, 110.

Norsk: LANDSTAD 51, 52. DgF III, 820.

Isländsk: Gauta kvædi. Isl. fornkv. nr 3.

Tysk: Altd. Lb. 90 B; Lh. 2 a—f.

Fyra huvudgrupper av refräng finnas:

1. Min hjärteliga kär, säg för mig, vem I sörjen A.
„ „ „ I sägen mig, varför I sörjen C.
„ „ „ „ „ vad eder sörjen D.

Min hjärtans allrakäraste, vad sörjen I då E. Tillägg Arw II, 318.

Min allra hjärtans kära, vi sörjen I så G. Tillägg Djurkl. 94.

„ „ „ käraste, vi sörjen du så hårt H.

Min hjärtelig kär I säg mig jungfru Lena, vem I sörjen I

Slutrefr. Vi sörjer du så? Nej, sörj ej min hjärteliga kära! K.

Min allra hjärtans kära, vi sörjer hon så L.

Min hiertelige kiere och min allerkierest, hvi sörger I. Dansk C.

Min Hiærtens allerkjærest, hvorfor sörger I saa. Dansk E.

O, Hiærtens allerkjærest! hvorfor sörger du da? TK.

¹ Se bl. a. den tyska formen Lh. 3.

2. Inrfr. Grön är en lind, och linden leker över löv • Så grön er alle dy löf • So faver æ de lindelöver alle • Fagre de lindelöver alle • Under lie	Slutrfr. Men de romare villom vi vinna M. • Med runer saa skulde mand gylli. Dansk A. • Mæ di roninne lyster man vinne. Norsk DgF III, 820. • De roner de lyster man vinne. Norsk DgF III, 820. • For di róninne lyster man vinne. Norsk DgF III, 820.
3. Inrfr. Liten vän, liten vän • Vid den vitaste sand • Med hviden haand	Slutrfr. Liten Kerstin och vi vilja följa ungersven inför Åland. GA II, 306. • Liten Kerstin, lyster eder följa ungersven inför Öland. B. • Liden Kirstin, om I vill følge en svend igienem Lydland. Dansk D.
4. Inrfr. Strengen er av guld	Slutrfr. Saa lille legte hand for sin jomfru. Dansk B. • So liflig leika Vilemann for si skjön jomfru. Norsk DgF IV, 816.

Slutligen finnas två enstaka förekommande refränger:

Inrfr. Me'n örter gro Sluttrfr. I hållen så väl eder tro F.
Henne rinner tårar på kind O.

Huvudinnehållet i visan är följande:

En brudgum frågar sin brud, varför hon sörjer och får till svar, att hon vet, att hon skall drunkna under brudfärden. När skaran kommer till en bro, faller hon i vattnet. Brudgummen hämtar nu en harpa och spelar, så att näcken kommer upp och återlämnar sitt byte.

Flera författare ha uttalat sig med anledning av det här förekommande musikmotivet. Redan ALEXANDER PRIOR har i sin engelska översättning av danska ballader¹ yttrat sig härom: »The story of Orpheus and Eurydice may possibly have suggested this and similar fictions, unless they are all, the Greek as well as the Northern, to be traced to a still more ancient source in the East».

¹ Anc. Dan. Ball., Lpzg 1860, II, 264. Jfr DgF. III 821.

Då såsom orsak till brudgummens uraktlåtenhet att genast rädda sin brud i en del varianter uppges en jakt efter en hind, föranleder detta en tysk författare, A. REIFFERSCHIED¹ att göra följande mytologiska tolkning av visans innehåll: »Der Hirsch mit goldenem Geweih erinnert an die Unterwelt, so dürfen wir in Peder einen Gott des Himmels sehen und in dem ganzen Mythos einen nordischen Orpheusmythos erkennen oder besser noch den Mythos vom Kampfe des Frühlingsgottes mit dem Wintergotte um die schöne Erdgöttin». ² Så lätt gick det att göra en gud enligt dåtidens mytologiska system. Exemplet kan ju vara intressant som et av de många tilläggen ur verkligheten till W. WACKERNAGELS bekanta parodi: »Die Hündchen von Bretzwil und von Bretten» (Kr. Schr. I, 423 ff). — BERGSTRÖM (GA II s. 3), som gör smärre utdrag ur Reifferscheids uttalande, vill ej riktigt tro på, att tydningen är rätt, men gör i alla fall ett halft medgivande: då nämligen visan om Harpans kraft står nära visan om den bergtagna, må vi, om R:s uppfattning är den riktiga, »betrakta 'Den bergtagna' som ett fragment av en mytisk dikt». — Orpheustolkningen återkommer slutligen hos SOPHUS BÜGGE, vilken upprepade gånger yttrar sig om visan. I DgF III, 821 (1862) säger han:

»Jeg finder heri en uafviselig Overensstemmelse med det navnkundige Sagn om Orpheus og Eurydike: den thrakiske Sanger Orpheus elskede Nymfen Eurydike, hun blev stukken af en Orm, som laa skjult i Græsset, døde og førtes til Skyggernes Rige. Da strömmede Orpheus' Klage ud i saa rørende Sange, at Fisken i Flod, Fuglen i Sky, Skovens vilde Dyr, endog Træer og Stene, lyttede og fulgte ham. Tilsidst steg han ned til Underverdenen og sang til Lyren, saa at han smeltede Plutons og Persephones haarde Hjærter. Eurydike fick Lov til at følge ham, dog kun paa det Vilkaar, at han ikke saae sig om, förend han var kommen i Mandhjem. Dette holdt han, indtil Dagskæret faldt i Hulen, hvorigjennem han steg op; da kastede han Blikket tilbage, og hans Elskede svandt for evig. — Den nordiske Vise er altfor ejendommelig til, at man tør tænke paa et umiddelbart eller middelbart Laan fra det hellenske Sagn. Derimod kan Over-

¹ Westfahl. Volkslieder, Heilbr. 1879 nr 2. Jfr DgF IV, 811.

² K. KÖHLER anför samma ställe och tillägger saktmodigt och lugnt som alltid: »Und alles dies nur weil der Hirsch an die Unterwelt erinnert!!!» KÖHLER BOLTE, Klein. Schr. III, 244).

ensstemmelsen mellem de to Digtninger vel forklares ved at antage hos Nordboer og Hellener en ligeartet Udvikling fra den fælles Grundforestilling om Tonernes Vælde; denne Forestilling kunde meget naturlig finde sit stærkeste Udtryk i en Digtning, som lod selv Dödens Magter betvinges derved. Men jeg følger heller en anden Opfatning og ser i det nordiske Kvæde og i det hellenske Sagn, hvilket sikkerlig ogsaa har været baaret af Sangen paa Folkets Tunge, Forgreninger af een og samme ældgamle Mythe... Naar Eurydike, efter at være stukken af en Orm, maa stige ned i Hades' Skygger, medens Möen i den nordiske Vise synker i striden Ström og röves af Nökken, saa er dette kun en forekjellig Indklædning. Ogsaa i Visen 'Nökkens Svig' [se den förut behandlade visan, dansk DgF 39] optræder Nökken som en til den græske Aidoneus svarande Dæmon».

Till detta slutresultat fogar sedan Sv. GRUNDTVIG (s. 822) följande anmärkning:

»I det jeg ganske kan tilltræde min lærde Vens her udviklede Betragtning af den væsenlige Lighed mellem det græske Orfeussagn og det her omhandlede nordiske Harpesagn, saa tror jeg, ikke i Modsætning til, men i Fortsættelse af denne hans Udvikling, at maatte fremhæve en, som det synes mig, væsenlig og betydningsfuld Forskjel mellem den hellenske og den nordiske Mythe. 'Afvigelsen i Slutningen, hvorefter Ungersvenden her [i det nordiske Sagn] vinder sin Brud igjen til fuldt Ege, medens Eurydike i den hellenske Mythe snart synker tilbage i Dybet', — denne afvigelse anser jeg for særdeles væsenlig og søger dens Forklaring i de to Folks afvigende Livsbetragtning.»

Detta yttrades 1862. I DgF IV av 1882 lämnade Bugge ytterligare några norska varianter men tog ej upp frågan. Nio år senare följde emellertid en närmare utredning av visans förhållande till Orpheussagan i Ark. f. nord. filologi NF VII s. 97—141. Han har nu funnit en engelsk handskrift av en bretonsk lai från 1200-talets slut, där Orpheussagan får en behandling i medeltida omarbetning: Kung Orpheus har förlorat sin Eurydike genom älvorna, som tagit henne till sig. Genom sin musik beveker han dessa att återlämna henne. Bugge sammanställer sedan den vendisk-tyska visan om »Bruden, som drunknar» med »Harpan kraft» och fäster sig särskildt vid vår härvarande variant M (DgF IV, 813). Harpan kraft skall nu ha uppkommit av den sv.

M-varianten + den engelska Orfeusdikten (jämte bimotoiv ur »Kvindemorderen» DgF 183, CHILD 4). Tiden för den fullbildade svenska visans danning sättes till 1400-talets början. Visans utgångsland bestämmes till sist till Danmark.

Ehuru de svenska varianterna äro de ojämförligt talrikaste har dock ej svensk forskning yttrat sig i frågan. Det enda svenska yttrande om visans historia jag har funnit, är i SCHÜCK-WARBURGS Ill. sv. Litt. I, 150 (2. uppl. I, 219), varest den förre författaren yttrar: »I den stämningsrika dikten Harpans kraft hava vi en medeltida omdiktning av den antika myten om Orfeus och Eurydike». Sedan tillägges med en viss försiktighet: »Flera av dessa motiv, ehuru erinrande om den bretonska laydiktningen och de engelska balladerna, behöva dock ej hava lånats av utlandet, utan kunna mycket väl hava självständigt utvecklats i Norden ur samma primitiva folktro, ur hvilken den engelska och franska fésagan växte fram.»

För att komma till en totaluppfattning av visan synes det mig nödvändigt att indela visans innehåll i två delar, av vilka den första slutar med partiet om möens drunknande¹. Det andra omfattar sedan brudgummens spel och brudens återfående.

Jag behandlar då först de nordiska varianternas förra del:

Bruden är sorgsen och brudgummen frågar: sörjer du för sadel eller häst, sörjer du för far, mor, syster, bror? Hon svarar, att hon sörjer, därför att hon skall drunkna. Hon vet detta, antingen genom en spådom (A, C, H) eller genom en dröm (G) eller därför, att hennes systrar före henne drunknat. Detta senare motiv om systrarna genomgår visans såväl svenska, norska som danska varianter (und. endast sv. A o. D). Antingen framhäves detta direkt, i det att bruden dessförinnan meddelar det, eller så, att näcken i slutet av visan, återlämnar såväl bruden som systrarna. Antalet systrar är olika: två i B, C, F, O, dansk A-D, tre i K, fem i E (längre fram sju) dansk E och TK, sju i E, G, I, L, M, nio och femton i norsk DgF III, 821. I alla dessa varianter ha således systrarna förut drunknat på sin bröllopsdag, och det ligger nära till hands att utgå ifrån att alla haft samma brudgum, något som dock ej direkt utsäges i den nordiska visan. För att nu befria sin brud från alla farhågor lovar han, att bygga bron så bred, att den

¹ I det stora hela är en sådan indelning redan erkänd av Bugge, då han sätter M-varianten som ett särskilt led i utvecklingen.

kan befaras av 12 riddare (C; 8 riddare F; 50 svenner G; 15 riddare H) m. fl. Under färden faller likväl bruden i vattnet, och orsaken varför, motiveras närmare i sv. C, E, I, K, O och dansk E med, att en vacker hind visar sig, som lockar brudgummen jämte svennerna att glömma bruden och i stället jaga efter hinden. Hästen stapplar på bron och faller i vattnet.

Denna del av visan omfattar största antalet av stroferna och synes mig åtminstone vara den ojämförligt viktigaste. Hela visan är byggd omkring brudens sorg och hennes öde. Bruden är hela tiden huvudpersonen; brudgummen är mycket lätt tecknad, och han förlorar till på köpet alla våra sympatier genom sitt lätt-sinne att låta jakten träda fram såsom viktigare än brudens fara. Hade visan slutat här, skulle den otvivelaktigt varit en fullt begränsad, konstnärligt uppbyggd dikt med en huvudperson och en biperson samt handlat om, hur en kvinna, över vilken ett tungt öde vilade, gick under trots alla försiktighetsmått. Såsom en stegring av detta ödestunga motiv inlades så redan tidigt motivet om systrarna, som före henne undergått samma öde. Det dystra intrycket framhäves än ytterligare genom refrängen (grupp 1), och vi ana, att visan skall skildra en tragisk händelse. Näcken framträder ej i denna del, och om drunkningen talas som ett oundvikligt öde, ej som ett löfte till näcken. Ännu mindre framträder näcken själv som försmådd friare.

Gå vi nu till de tyska visorna, finna vi en märkvärdig överensstämmelse mellan denna del av den svenska visan och den tyska visan: »Die unglückliche Braut» (Lh. 2 a—f). Med undantag av de två första varianterna (a, b) förekommer näcken ej heller här, utan hela katastrofen blir en följd av ett tragiskt öde. a och b begynna visserligen med att omtala näckens frieri, men se vi närmare efter, är båda dessa varianter början hämtad från Agnetavisan (Lh. 1), och stroferna stå ej i något organiskt sammanhang med visan; c och d börja i likhet med svenska formen E med en mans frieri:

Herr Peder han for sig söder under ö,
Där fäste han sig så vänan en mö.

Es freit ein Herr so reiche,
Er freit nach seines Gleichen,
Er freit nicht länger als sieben Jahr,
Bis dass die junge Braut seine war.

e och f begynna, konstnärligt sett, bäst, i det att de först tala om jungfruns sorg och orsaken härtill, en begynnelse, som delvis har sin svenska motsvarighet:

De flesta nordiska formerna begynna med att sätta ungersvensnens sorglöshet och glättighet mot jungfruns sorg, något som väl ännu mera framhäver den senare som huvudperson i en visa om sorg.

Ihr fliegt wohl hin, wo Freude ist,
Ich aber muss hin, wo Elend ist!

»Ach Fuhrman, halt mal stille,
Und zieh mir aus mein Ehrenkleid,
Ich mache mich zum Tod bereit.« (d. str. 8).

Der Bräutigam ritt hinüber
Mit vierundvierzig Reitern.
Auf dass die junge Braut selber sah,
Dass auch die Brücke noch feste war. (d str. 9).

Sie trat wohl auf die Brücke,
Und hatte sie halb überschritten,
Da brach in der Brücke ein Brettelein,
Da fiel die junge Braut in den Rhein. (d str. 10).

»Das ist fürwahr die siebente Braut mein,
Ich hoff, es wird die letzte sein.« (d str. 13).

Original from
THE OHIO STATE UNIVERSITY

Se vi nu på den tyska visans varianter, finna vi tydligt, att alla de väsentliga dragen i visan tecknats vida följdriktigare i de tyska än i de nordiska formerna. Jungfrun är huvudpersonen, hennes sorg, bön till fadern att få vänta, klagan inför svanorna, tillsägandet att hålla vid bron och slutliga drunknande, allt är tydligt framhävt. Brudgummen kommer, samtalar först med föräldrarna, sedan med bruden i några få korta hälsningsord. Då hon ängsligt stannar vid bron, låter han befara den med flera ryttare för att visa, att den håller. Sedan bruden drunknat, dödar han sig själv, eller omtalas han ej mera, då visan ej haft något intresse av att föra hans öde vidare. Brudgummen kan i tyska visan sägas existera blott i den mån han kan bidra till att föra handlingen framåt. Orsaken, varför hon drunknat, beröres så gott som ej i den nordiska formen, däremot framglimtar i de tyska formerna en förklaringsgrund, att föräldrarna velat sälja henne åt vattnet, d. v. s. ett »näckoffer» skulle vara orsaken. Ehuru näcken ej direkt nämnes, torde det vara klart, att visan är byggd på folktron om bäckar, som årligen kräva offer (se sid. 118 här) samt dessutom möjligen folktron om broar, som trollen byggt och kräva liv i betalning. En dansk sägn om en kyrkobyggnad torde möjligen också höra hit: En kyrka bygges på ett berg, trollet blir vred och skall som betalning ha den första »möbrud» (den första och sista bruden), som föres över en bestämd bro. Brudens vänner mena, att det ej har någon betydelse; brodern vill försvara henne och två handfasta män sätta sig på var sin sida om bruden, men på bron kommer en tät dimma; bruden försvinner och trollet har tagit sitt byte (TK DS. III, 132, 133; FLBG, Bgt. s. 50). Dylika sägner träffas ej blott i Danmark utan även i Sverige och Tyskland. Föreställningen om näckoffer av människoliv i sjöar och floder i Tyskland har redan i det föregående behandlats (s. 118).

På grund av vad som här sagts om enhetligheten i motivbehandlingen i de tyska visorna, skulle jag därför vilja framhålla den tyska visan såsom representerande en äldre tradition än den sedan med andra vismotiv kombinerade nordiska.

Vi övergå nu till senare delen av den nordiska visan. Alla nordiska varianter med undantag av sv. M ha motivet om harpan, som återlöser bruden. Var. M har, sedan str. 16 omtalat

brudens drunkning i floden, endast tre strofer, vilka innehålla hennes bön om hjälp och brudgummens svar:

Och intet passar jag på din guldkrona röd,
Men aldrig så hjälper jag dig uppå ö.

Denna slutstrof, vilken ej återfinnes i någon annan variant, torde vara det enda, som kan tyda på, att ett motiv skulle kunna vara lånat från visan »Kvindemorderen». Att strofen är ett tydligt *lån*, behöver väl ej närmare förklaras. Huvudsaken är, att verkligen en nordisk variant, låt vara, att det blott är *en*, har det tyska visslutet, att hon blir kvar i vattnet och ej återfås. Alla övriga nordiska varianter omtala, hur brudgummen tar sin harpa och spelar, så att näcken återger sitt byte. Att ett sådant moment som ett harpospel, vari magisk kraft nedlägges, ej kan upptagas, utan att de vid dylika tillfällen ständigt återkommande stroferna om, hur han spelar barken av träden och vattnet ur bäcken m. m. skall vara med, torde av det föregående vara klart. Mera direkt hithörande äro däremot stroferna, där vid det första slaget näcken visar sig, vid det andra slaget näcken underkastar sig den spelande och vid det tredje erbjuder sig att återge bruden och hennes systrar.

Musikens makt är, såsom vi redan förut visat, ett ofta återkommande motiv i folkvisor och torde ej på något vis vara särskilt i denna hemmahörande. I den förut behandlade visan om »Inga lilla» torde motivet först och främst ha sin plats inom de svenska visorna, då ju där hela visan från början till slut handlar om den magiska kraften i sången. En kort översikt av musikmotivet i europeisk visdiktning är redan given av CHILD II, 137, och jag hänvisar här blott till denna. För motivets behandling i sägnen kunna de här förut s. 126 ff. behandlade spelmanssägner lämnas exempel. Orpheussagan vare sig i grekiskt original eller medeltida omarbetning tyckes mig blott vara ett av de tusende exemplen, där en magisk kraft inlägges i musiken. Att *direkt* antaga den medeltida Orpheusframställningen som utgångspunkt för den nordiska visan synes mig därför allt för svävande.

Visan har emellertid ett moment, som delvis skiljer den från de vanliga musikmotiven. Det är ej näckens makt över musiken som skildras, utan tvärtom en människa, som binder

och således försvagar näckens kraft. Dock är ej heller detta drag sällsynt i folktron. En nästan över hela Europa utbredd föreställning finnes om, att sång undanhåller onda andar. Den som är ensam och sjunger, kan ej skadas av trollen, de få ej någon makt med honom. Grunden till denna föreställning torde vara, att de onda väsenen bliva genom sångens makt bundna. Härifrån är steget ej långt till tron på, att sång tvingar andarna till underdånighet under människorna. Vi ha bestämda drag isägnerna som ge oss exempel på denna tro. En dansk sägn har följande motiv: en jungfru är bergtagen; hennes broder hämtar 15 rytare och spelmän och rider i 40 dagar och 40 nätter omkring höjden under spel, tills trollen utlämna flickan (TK DS. I nr 846).

En liknande sägn har otvivelaktigt legat till grund för visans slutparti.

Nu återstår blott frågan: är detta slut på visan det ursprungliga? En blick på alla de nordiska varianterna skulle måhända fresta oss till att säga ett obetingat ja på denna fråga. Två skäl tvingar mig att svara nekande. Det ena skälet skulle vara, att visans alla tyska varianter ha det sorgliga slutet utan återkallande av bruden. Det andra skälet skulle bli, att i de nordiska varianterna, alla utan undantag, musikpartiet (efter hennes drunkning) kan avskiljas, utan att något behöver saknas eller anses mindre motiverat. Härtill kommer synnerligen viktiga inre grunder:

Visans huvudperson är i den första delen *bruden* i den senare *brudgummen*. Intet i första delen motiverar närmare hans helt plötsligt framträdande makt i musiken. Den första delen har tydligt behandlat honom som bifigur. Den senare delen däremot har haft brudgummen till huvudhjärte och bruden endast som ett medel för honom att visa sin makt. Vore det hela visans föremål att skildra brudgummens musikförmåga, då vore det ett högst betänkligt kompositionsfel att vänta med att låta honom handla till allra sista verserna. Är det däremot visans mening att skildra brudens olycksöde, så avtrubbas i hög grad vårt intresse för hennes hårda lott genom musikmotivets inläggande, och intet i allt hans ljuva spel kan avhålla oss från att känna oss bedragna på visans verkliga innebörd. Betecknande nog har varianten O (som dock är upptecknad så tidigt som på 1600-talet) ansett brudgummen mindre lämplig att spela sin brud i land och därför insatt en annan person, en munk ur ett kloster. Därigenom har visan

emellertid blott ännu tydligare visat sin bristfällighet i sammansättningen. I grund och botten hör munken lika litet till kompositionen som brudgummen, då det gäller visans slutparti.

Av båda dessa skäl vågar jag därför anse visans lyckliga slut såsom ursprungligen *icke* tillhörande dikten. Återstår då blott en liten fråga om två visor blivit kombinerade med varandra, av vilka den ena haft brudmotivet den andra spelmotivet. Då den senare delen i de flesta varianterna är mycket kort hållen (i allmänhet 3—8 str. mot 8—20 i första delen), och musikmotivet hämtats annorstädes ifrån, synes det mig omöjligt att besvara frågan jakande. Återstår då blott antagandet av en visa med ett tillagt slut.

Den tyska visan har otvivelaktigt det ursprungliga slutet, och det låge därför närmast till hands att låta denna bli den äldsta och avleda de nordiska formerna härur. Den tyska visans moderna form och av kulturdikten starkt påverkade behandlingssätt gör det dock omöjligt att sätta visan så långt tillbaka i tiden, under det att den nordiska visan med musikslutet föreligger färdig redan på 1500-talet (se de danska varianterna). Avskilja vi den senare delen i de första danska formerna, få vi en fullt avrundad medeltidsvisa med balladens form och till sitt innehåll nära överensstämmande med de tyska varianterna. Delvis i anslutning till Bugge måste jag därför hävda visans historia såsom delad i två utvecklingsskeden. Den första otvivelaktigt i Norden (Danmark) diktade visan (med sorgligt slut) har uppstått under medeltiden (1200- eller 1300-talet?) och allra senast i 1500-talets början vandrat över till Tyskland, där den fått en utveckling för sig och efter hand nära kombinerats med den måhända samtidigt från Danmark invandrade »Den bergtagna» (Agnetaformen)¹. Den nordiska visan erhåller sedan under 1500-talet (1400-talet?) ett lyckligt slut genom införande av ett musikmotiv, där en person (munk) spelar bruden tillbaka (sv. O-varianten). För att få större enkelhet i kompositionen överflyttas musikkörmågan på brudgummen, och visan är därmed färdig i den form, vari den över hela Norden bevarats till våra dagar.

¹ Denna kombination synes huvudsakligen ha försiggått på *vendiskt* område (se härom längre fram under Agnetavisan).

Har visan haft ett tragiskt slut med drunkning, torde dess nära samhörighet även med den förut behandlade (»Näcken o. jungfrun») vara klar. I båda visorna behåller näcken sitt byte, dock är behandlingssättet olika. I den förra visan är det näcken ensam, som uppträder som friare, och jungfrun önskar, att hon måtte få äga honom, och näcken hämtar själv sitt rov. I visan »Harpans kraft» är det en mänsklig friare, som går miste om sin brud genom näcken. Den svenska mellanformen M (DgF IV, 813) har därför rätt svårt att kombinera de båda visorna: »Fru Malin» borstar sitt hår, då en friare kommer. Hon springer in i kam-maren och utropar: »Krist give, den herren han ville bli min.» Friaren kommer och frågar efter, vem som ville bli hans. Frun sätter sig nu helt omotiverat och sörjer, för att hon skall drunkna. Slutet känna vi redan.

De tyska mellanformerna börja med, att låta näcken fria till jungfrun och omtala därefter den mänskliga friaren.

Genom alla dessa svenska och tyska mellanformer föres visan nära intill såväl näckvisan som den nu följande Agneta-visan. Hos denna sista återvänder jungfrun på egen begäran, och motivet kommer således att närma sig det nordiska vis-slutet i »Harpans kraft»: en jungfru, som råkat i näckens våld, återkommer.

II. B bz. Naturväsen för till sin boning. Bytet återvänder på egen bön och blir fritt.

7. Agneta.

Varianterna äro:

A. WGST. Fkd. I, 9 nr 1 Sk. 23 str.	E. Sdm. III, 43 Sdm. 13 str.
B. GA II, 308 , 20 ,	[F. WGST. Fkd. I, 13 nr 3 se nästa visa].
C. BOND. Visb. 69 , 23 ,	
D. Sdm. III, 43 Sdm. 18 ,	

(DgF II, 661 omtalar och beskriver tre var. ur CAV. ms.: 2 Sm. 1 Ög.). Ett svenskt skillingstryck »Havsmannen, dansk folksaga», Lund 1843 (= THIELE II, 259) omtalas i DgF IV, 809.;

Titlar: Agneta och havsmannen (A), Annetta (B), Skön Anna och havs-kungen (D), Helena och havsmannen (E).

Dansk: Agnete og Havmanden DgF 38 II, 48—57, 656—661; III, 813—819; IV, 804—812. TK Fv. I, 95; III, 3 A-C, IV, 13 A-D. Skgr. XII, 136. Folkm.-Saml. III, 33.

Norsk: DgF III, 817; IV, 809.

Tysk: Lh. 1 (Aesb. Lb. 90 a-c).

Refrängen är i de flesta fall en trall med följande upprepning av den sista raden: t. ex.

Agneta hon gick sig på Højelandsbro,
så kom där en hafsman från böljan opp.
Åh, hå, hå! Nå, nå, nå!
Så kom där en havsman från böljan opp. (A).

Denna art av refräng återkommer i sv: A-D; d: A, D, E, H.

E har såväl inrfr. som slutrfr.:

Inrfr.: I havet bor jungfrun.

Slutrfr.: Hon sörjer så jämmerligt sin moder.

Av danska refränger, utom ovan meddelade, må nämnas:

Tiden göres mig lang. — Eja hvor sorgen er tung, dansk: B.

Inrfr.: Fuglene synger. Slutrfr.: Skjønne Agnete C, G.

• Fram da mora • For den skjønne Agnete F.

Kongens Datter af Engeland den skjønne Angenete I.

De tyska slutrefrängerna äro nästan överallt desamma:

•Die schöne Agnete• (Hannale, Dorothee etc.) med förändringar efter innehållet (Ich arme Hannale etc.).

Dessutom förekommer i en del dessutom en inrefräng:

Zwischen Berg und tiefen Thal wohl über die See Lh. b (se även c. f).

Namnet på jungfrun är: Agneta (sv A, C, Cav. 1, dansk alla, tysk d), Agnese (tyske), Agnina (tysk f), Annetta (sv. B), Antonetta (norsk), Anna (sv. D), Helena (sv. E och Cav. 2, 3), Hannele (tysk a, b), Dorothee (tysk c). Naturväsenets namn är vanligen havsman, havmand, (sv. A, B, C, E och de flesta danska), havskung (sv. D), Wassermann (tysk a-d), Nickelmänn (tysk f); endast dansk C och G samt den norska formen har bergman.

Innehållet i de nordiska varianterna är: En jungfru beger sig till en bro, dit en havsman kommer och ber henne följa sig till havets botten. Hon svarar härpå ja (i dansk H svarar hon nej, ty hennes bröllop skall stå) och stannar hos honom i 8 år och får 7 barn. Hon hör då klockorna (Englands klockor sv. A; dansk: C, D, E, H och norsk; änglasång sv: B) och ber få gå till kyrkan. Villkoret för tillåtelsen är antingen att ej glömma barnen eller att ej slå ut håret, ej sätta sig i moderns stol, ej buga sig, när det höga nämnes, gå inuan välsignelsen. Hon kommer sedan till kyrkan. Modern frågar efter, var hon varit, och hon omtalar då sina barn

med havsmannen. Sv: B, C, D och d: A, D, E, H inskjuta här ett parti omfattande moderns förfrågan, vad hon fick för äran. De ständigt återkommande gåvorna äro harpa och kniv; denna senare önskar hon sute i hans liv. Havsmannen kommer nu och säger, att barnen längta. Slutet, som härpå följer, är något olika. I de allra flesta slutar visan med hennes svar, att de må längta, men hon vill aldrig återvända. Havsmannen återfår henne således *ej*. Men sv: B har en strof om, hur hon ber modern reda sin grav, sedan hon sagt allt. Hon dör alltså, utan att havsmannen kommer för att hämta henne. I danska var. C, får hon en sjukdom, sedan hon svarat havsmannen. I TK 13 B stannar Agn. hos föräldrarna, men en dag, då hon går på marken, återför näcken henne. Den danska var. i Folkm.-Saml. III, 33 har motivet om guldäpplet, som inkastas, varigenom hon får ett annat sinne och följer med havsmannen. I dansk E dör havsmannen, i den norska formen har visan upptagit bergtagningsvisans slut, om återvändandet och barnen, som sätta fram en stol åt henne samt hjälpa henne. I dansk var. I återkommer hon till berget, och dansk K har slutligen delningen av barnen; han skall ha två, hon två, det femte skall styckas, men här avbryter visan.

Den tyska visans varianter förtydliga delvis dessa olika slut. Innehållet är i sin helhet: En vattenman friar till en jungfru och bygger en bro, på vilken hon går; bron brister, och hon faller i vattnet; sedan stannar hon 7 år och får 7 barn; hon hör klockorna (Englands klockor c, e, f) och ber få gå till kyrkan men får till svar: nej, ty hon skulle då glömma barnen. Hon lovar emellertid att tänka på dem och får därför fara. På kyrkogården och i kyrkan niga alla för henne. I e, f uppmanas hon taga barnen med sig. Hon följer (a, b, f) med hem, där ett äpple rullar fram (a, b). Hon tillsäger föräldrarna att kasta äpplet, men just då visar sig vattenmannen¹. Slutet är sedan:

¹ Äpplet, vilket här återkommer i den tyska visan, har redan onatalats i den danska var. i Folkm.-Saml. III, 33 (se även Skgr. XII, 136). I den tyska formen har äpplet ingen direkt betydelse, då först delningen av den sjunde barnet blir orsaken till, att Agneta återvänder. I den danska var. har hon däremot först svarat, att hon *ej* vill bry sig om honom och barnen, sedan emellertid äpplet kastats, får »Agneta ett annat sinne», och nu följer hon honom. Att detta är den ursprungligaste formen torde vara tydligt. En tysk visa (Lh. 7 a, b)

1. att de skola dela barnen, 3 åt vardera och det 7:de delas i två stycken; hellre än att yngsta barnet skall styckas, vill hon följa med honom (a, b);

2. hon får välja, om hon vill följa med honom eller dö på kyrkogården. Hon väljer det senare, och han drar sitt svärd och dödar henne (c, d);

3. vattenmannen har satt en kedja om foten, och när hon anlant till hemmet, avtages denna, varpå näcken, då han drar i kedjan, ej finner henne; han avstår då från att äga henne (f).¹

Ett alldeles olika slut har varianten e, i det att jungfrun, när hon återvänder och vid kyrkan träffar sin fader, ej längre blir erkänd av honom. Slutet meddelas ej, men att hon åter beger sig till vattenmannen, torde vara klart.

Sammanfatta vi sålunda slutformerna i de nordiska och tyska varianterna erhålla vi följande:

1: a. stannar på jord hos föräldrarna: Sv: A, C, D, E; d: A, D, TK I, III A, B, IV A, C, D; norsk 2; tysk f.

b. stannar på jord och dör: sv: B, d: C; tysk: c, d.

2. återvänder till havsmannen: norsk; d: I, K, TK IV B; Fkm.-Saml. III; tysk: a, b, e.

Slutformen nr 2 saknas således helt och hållet i Sverige, under det att Norge har 1, Danmark 4 och Tyskland 3 varianter med denna form. Av de två till första gruppen hörande sluten finnes den andra i 1 svensk, 1 dansk och 2 tyska visor; den återstående formen 1 a har 4 svenska, 8 danska, 1 norsk och 1 tysk visa. Sätta vi således mot varandra de båda formerna: 1. bli kvar på jord, 2. återvända, får den förra det ojämförligt största antalet (18 mot 8); inom gruppen I har emellertid formen med Agnetas död endast ett ringa antal varianter (4 mot 14) och

Liebesapfel, Der har motivet om ett äpple, som faller från ett träd: en jungfru tar äpplet och delar det med sin älskade; ur kärnorna, som kastas i grannens trädgård, uppväxer strax ett träd; jungfrun tar en gren därav och lägger i sin säng och finner, när hon vaknar, grannens son. Föreställningen om äpplet som kärlekstecken utgör bakgrunden för alla dessa motiv. I visan om bergkungen, som längre fram skall behandlas, återfinna vi i en del varianter samma äppelmotiv. Om äpplet i mytologien se GRIMM, Myth. 243, SIMROCK, Myth. 35, BUGGE, Iduns Aebler Ark. f. n. filol. NF. V, 1—45.

¹ I den förut behandlade brovisan Lh. 2 omtala var. e och f kedjan, i det att brudgummen önskar sig en sådan att draga bruden upp.

jag antager därför såsom den sannolikaste slutformen, att Agneta, efter återvändandet till kyrkan och föräldrarna, stannat kvar på jord. GRUNDTVIG yttrar III, 818: »Spörsgsmaalet om Visens rette Slutning . . . staar, som mig synes, endnu ubesvaret.» Jag vill häri så till vida instämma, att frågan ej ännu *definitivt* är löst. Möjligen *kan* den ej alldeles lösas. GRUNDTVIG uppfattar emellertid visan som oavslutad i de former, där Agneta efter havsmannens erinran om barnen, säger, att hon ej vill tänka på dem mera, och tillägger därför i den populära upplagan av folkvisorna (»Danske Kæmpeviser» nr 9) tio strofer handlande om, huru Agneta i »Mulm og mørken Sky» beger sig tillbaka till havsmannen. Hon får här sitta »paa haarde Graasten» och leka med »døde Mands Ben» samt spela »saa sorrigfuld» på harpan. Hela detta slut förefaller mig såsom hela visans karaktär alldeles främmande, och denna slutform finnes ej ens antydd i någon variant vare sig i Norden eller Tyskland.

Innan vi upptaga frågan om visans ursprung, vilja vi anföra innehållet i en vendisk variant (HAUPT u. SCHMALE I, 62, SCHULENB., Wendisches Volkstum s. 55 f.), där sammanblandningen med visan »Die unglückliche Braut» är ännu tydligare. Den olyckliga bruden anar, att hennes friare är en vattenmans son; hon faller på bron och kommer i vattnet, där hon stannar i 7 år och blir moder till 7 söner. Hon ber få gå till kyrkan men får ej stanna längre än till välsignelsen. I kyrkan träffar hon sina syskon och blir kvar välsignelsen över. Vattenmannen rusar då plötsligt omkring i blå strumpor och röda skor. På vägen från kyrkan möter han henne ånyo och river yngsta barnet i stycken i hennes åsyn; de övriga stryper han och hänger sig själv på dörren.

De båda tyska visorna om Agneta och den olyckliga bruden stå varandra synnerligen nära, och FR. M. BÖHME sammanfattar därför bådas historia i en. I A. Lb., där båda visorna stå under ett nummer (90 A-C), anföras en del varianter ur skilda nejder i Tyskland (a-n s. 184), och som resultat av detta material lämnar utgivaren följande förklaring över visans ursprung: »Es wird das Lied von des Wassermanns Braut zwar in verschiedenen Gegenden Deutschlands gesungen, schliesslich scheint der Gegenstand doch aber nur in ursprünglich slavischen Landen (Schlesien, Brandenburg und der Lausitz) zu Hause zu sein

und ist vermuthlich von daher ins Magdeburgische und Dessauische eingewandert. In Süddeutschland und Thüringen und am Rhein ist die Sage und das Lied gänzlich unbekannt. Wäre die Sage vielleicht gar eine ursprünglich *slavische*?

Mot denna förmodan uttalar emellertid samme författare sig sedan i Lh. I s. 17: »Aus dem Fundorte dieser Nixenlieder, zumeist in lange slavisch gewesenem Ländern oder in Umgebung von Slaven gesungen, auf slavischen Ursprung zu schliessen, wäre jedenfalls ein Trugschluss, denn überall, wo See und Fluss, konnten solche Sagen sich bilden, und sind dergleichen auch bei Friesen und Dänen, wohin keine Slaven kamen, zu finden.»

Sv. GRUNDTVIG synes även ha tvekat rörande dess tyska eller danska ursprung. I inledningen till visan (II s. 49) säger han: »Denne Vise, der efter nogle [se s. 59 här] ret skulde være ejendommeligt og betegnende for den danske Folkesagn, er da maaske først i senere Tider indkommen hertil sønderfra». I inledningen till bergtagningsvisan nr 37 (II s. 39) heter det vidare, att Agnetavisan »efter al Sandsynlighed egenlig er tydsk og har først meget sent (maaske først for hundrede Aar siden) fundet Vej ind i Danmark».

Emellertid behandlas ämnet vidare i III, 819 och nu heter det; »Spørgsmaalet om Visens Slutning, saavel som det historiske Spørsmaal om dens oprindelige Tydskhet eller Danskhed, staar, som mig synes, endnu ubesvaret. Navnet taler ikke særlig for den af mig yttrede Formodning om Visens tydske Oprindelse; thi Agnete, der nok er det oprindelige Navn i den, er jo det latinske Helgennavn Agnes (Ejeform Agnetis), hvorefter det alt tidlig forekommende enstydige Agneta er dannet».

Slutligen upptages frågan om ursprunget ånyo i IV, 811 i samband med BÖHMES yttrande i A. Lb:

»Jeg tør ikke enten bekræfte eller benægte, at visse Nökkeviser i Tyskland kunde være Laan fra slaviske Folk, nærmest da fra Venderne i Lausitz; i andre Tilfælde er dog den modsatte Overgang paavislig. Dette Spørgsmaal berører jo heller ikke direkte de nordiske Viser; thi Forekomsten af disse vore Nr 37¹, 39 och 40², hver især med sin bestemt begrænsede og

¹ Den av oss ännu ej behandlade bergtagningsvisan.

² Nökkens Svig och Harpens Kraft.

ingen Sinde i hinanden løbende Sagnform er jo konstateret ved de danske Haandskrifter fra 16:de Aarhundrade, der i Virkeligheden strække deres Vidnesbyrd et godt stykke længere tilbage . . . ; og hertil kommer, at baade N:r 37 og N:r 39 optræde særskilte i engelsk Traditjon; N:r 39 alene synes ogsaa at spores som sydslavisk Folkevise».

Böhmes förmodande upptages sedan, och då N:r 37, 39 och 40 ej kunna låta härleda sig ur slavisk-tyska näckvisor, föreslås en vandring av visorna från Danmark till Venden, som i 12. och 13. årh. stått i livlig beröring med Danmark. Längs Oder och Neisse ha de kommit till Lausitz, där de sammansmält till en; efter en ny vandring till sydligare boende slaviska folk har den överförts till tyska och åter delvis upplösts och vandrat till Schlesien och Brandenburg, sedan åt väster till Elbe (Magdeburg). Följande denna flod har den som visa om den drunknade bruden spritts i ännu vidare kretsar mot öster och väster, under det att den som Agnetavisan funnit väg upp till Jylland och vidare ut till de nordiska länderna, varest den ingick förbindelse med den närbesläktade bergtagningsvisan ¹.

GRUNDTVIG vågar dock ej uttala sin teori mer än som »en ubevislig Formodning».

Rörande Agnetavisan är han nu övertygad om dess tyska ursprung: »At Visen N:r 38 om Agnete og Havmanden, i modsætning til vore Viser N:r 37, 39 og 40, i forholdsvis sen Tid er indvandret fra Tyskland, maa jeg fremdeles antage for vist, om det end er umuligt nøjere at angive Tiden og Vejen. Der er først Navnet Agnete . . . , dernæst Omtalen af Engeland . . . ; Nedtagelsen i Hav, Sø eller Flod, i Modsætning til Indtagelsen i Bjærg; Klockeklangen og Kirkegangen; alle disse Kjendemærker adskille den indvandrede fra den ældre nordiske Vise, med hvilken den i Nutidens Traditjon har blandet sig».

STEENSTREP, upptager på två ställen i boken »Vore Folkeviser» frågan om Agneta-visans ålder (s. 89 och 195). Efter att ha citerat ovan behandlade skiljaktighet mellan bergtagnings- och Agneta-visorna tillägger han: »Til dette kan jeg føie, at netop et Udbrud som hint Haa ja! er ligesaa almindeligt i tydske Vise-

¹ Se även min förut uttalade förmodan om visans, »Harpans kraft», vandring till Tyskland s. 209.

former, som det er sjeldent eller rettere sagt ganske ukjendt i Danmark . . . Denne Vise har altsaa ikke mindste Krav på at komme i Betragtning ved Behandlingen af vor Middelalders Digtning». Sida 196 uttalar han, att »Visens afstikkende Form og sene Fremkomst bestemt före den hen til det 18:de Aarhundrede».

Utan att här vilja framkomma med någon egen mening har jag velat anföra dessa bidrag till visans karaktäristik och historia, så mycket mera som härmed belyses även de närmast förut behandlade och nu följande visornas historia. GRUNDTVIGS hypotes om visans vandring från Danmark till Tyskland och slaviska länder samt slutliga vandring tillbaka¹ torde rörande hela visgruppen vara fullt riktig, så mycket mera, som visorna med naturmytiska motiv nästan alla visa sig tillhöra en och samma släktgrupp till alla delar nordisk till sitt skaplynne. Rörande Agneta-visan speciellt torde genom STEENSTRUP vara absolut fastslaget visans tyska härkomst och sena tillkomst i 18:de seklet.

Vad beträffar visans förekomst i Sverige, må först framhållas det ringa antalet varianter, av vilka de flesta stå varandra så nära, att gemensamma skillingtryck måste ha legat till grund, sedan dess spridning huvudsakligen i Skåne¹ (endast undantagsvis i Småland, Östergötland [Cav. Ms.] och Södermanland). Allt torde tyda på en huvudsakligen litterär spridning av visan från Danmark till Sverige under mycket sen tid (1800-talets förra del).

De norska varianterna stå såsom redan påpekats i DgF nära de danska formerna och torde närmast ha utvecklats ur visan »Den bergtagna».

II. Bbβ. Naturväsen för till sin boning. Bytet återvänder på egen bön; återtages.

8. Den bergtagna.

GRUNDTVIG föreslår (III, 808) en delning i tre grupper av hithörande visor. Emellertid omtalar han IV, 794 en övergångsform till Agnetavisan, vilken lämpligast bör skiljas ifrån de

¹ Flere skånska varianter finnas i handskrift.

andra tre. Vi få därför fyra grupper, vars varianter här meddelas under löpande variantföljd:

Grupp I.

A. GA 29 Bergkonungen	Vl.	41 str.
B. Cav. Ms. n:r 2 (DgF IV, 803).	Sm.	14 „
<i>dansk</i> DgF 37: A, B, D. Jomfruen og Dvægekongen.		

Grupp II.

C. GA 1: 1 Den bergtagna.	—	21 str.
D. 2 „	Ög.	20 „
E. ARW. II, 142. Jungfrun och bergakonungen	Ög.	25 „
F. WGSTR. Fkd. I, 21 n:r 8 Jungfrun och bergamannen	Sk.	19 „
G. BORGSTRÖM n:r 11.	Vl.	19 „
H. WERNER s. 93 frgt.	Vg.	2 „
H ₁ . Brage IV, 198 ¹ .	Finl.	23 „
<i>dansk</i> : DgF 37 E, F, H, TK IV, 6 n:r 12.		

Grupp III.

I. ARW. 141 A. Herr Elver, Bergakonungen	Ög.	16 str.
K. „ B. „	Uppl.	19 „
L. CAV. Ms (DgF IV, 803)	frgt Sdm.	5 „
M. „ 3 „	frgt Sdm.	1 „
<i>dansk</i> : DgF 37 C, G, K.		
<i>norsk</i> : LANDSTAD 42 A 44, 45 B, DgF IV, 801. LAMMERS II, 13 n:r. 14 A, B.		
<i>färöisk</i> : Ant. n:r 4 Signild og dvörgurin (se även DgF IV, 803).		

Grupp IV.

N. WGSTR. Fkd. I, 13 n:r 3 Agneta och bergamannen.	Sk.	24 str.
<i>dansk</i> : DgF 37: I, L—T. TK Fv. III, 3 n:r 2.		
<i>norsk</i> : LANDSTAD 46; DgF III, 817; IV, 801.		

Av refrängerna framträda huvudsakligen två såsom särskilt vanliga:

1. inrfr.: Tiden görs mig så lång, slutrfr. Men jag vet, att sorgen är tung,
Sv. A—D, F, G, H₁, N.
- d. Tiden den gjöres mig lang — Eja, hvor Sorgen er tung, DgF A—F, H,
I, K, TK III.

¹ Då jag först funnit denna variant, sedan det andra var utarbetat, har jag måst beteckna den H₁ i stället för I.

n. Tida sker meg lange — Deder eg som ber sorgi sa trange el. Men sorgi
hon tvingar sa mange, Landst. 46.

Jfr. den danska Agneta-var. B.

2. Löv och hallonkvist — Ty hon bär en hjärtelig ånger E
Löven och allarens is — För hon bär löndelig ånger I
Skönaste löven de bära välle mig — För jungfrun bär så löndelig ånger K
Löven och allan kvist — För hon var löndelig i ångest L
Löven trilla under linden — För hon bar löndeligen sorgen M
Hvem bryder Löven og Lindegren — Hvem træder Duggen med Jorden d:G
, , Løvet af det Tre — Men træder Duggen av Jorden n: Linda-
man 320.
, , af Lindegren — Sjell træder han Duggen af Jorden n:
DgF III, 808.

Slutligen förekommer i svenska H-varianten en refräng utan någon utländsk motsvarighet:

För alla de tärnor i nordn (upprepat både som in- och slutrefräng).

De danska Agneta-varianterna (grupp IV) ha refrängen hämtad från Agnetavisan.

De handlande personerna ha följande namn:

den kvinnliga: Kerstin (Kirstin, Kersti) sv. I; d: D, F, I, TK IV; n: Landstad 42 A, 44, 45 D. — Margareta (Margit, Marja) sv. A, D; n: Landst. 46. — Malfred d: C, H, K, n: DgF IV, 801. — Hermelin d: E. — Ermerig d: A. Signild fär. — Agneta sv. N, d: L—T; DgF III, 817. — Antonetta n: DgF IV, 801. Eljest förekommer mera allmänna titlar som: kungens dotter sv. B, d: A, B; eller helt enkelt: »jungfrun».

den manlige: bergakungen sv. A, C, D, E, F, H, H₁, L; bergmanden d: D, E, H, I, T; Landst. 44, 46; bergaren sv. B; elvekongen n: DgF. IV, 801; elver-kongen d: G; kong Elleved d: C; hr Elven sv. H; hr Elver sv. I; hr Ulver sv. K; dværgen d: A, B, L, fär.; Blåkungen sv. G. I den danska Agnetagrupperna förekomma slutligen följande på näcken tydande namn: Hr Nek M; Negen Q; Jens Nekmand P; Jens Netmand N; Jens Mekmand O; Nils Lækkemand R.

Visornas innehåll måste lämpligast ordnas efter grupperna:

Grupp I.

För denna begynnelsegrupp står den danska A-formen som en god typ, på samma gång som även de övriga gruppernas visor därigenom belysas:

En riddare önskar kungens dotter; en dvärg sitter i en buske och hör det och föresätter sig att göra allt om intet; han ber nu få hjälpa riddaren, som lovar honom guld i ersättning;

sedan dvärgen fått veta, vem den älskade är, beger han sig till sin moder och frågar, hur han skall få jungfrun; hon svarar, att kungens dotter skall gå till aftonsången; dvärgen skriver runer, över vilka hon träder, och hon går sedan till berget i st. f. kyrkan; hon stannar över natten hos dvärgen men får om morgonen gå hem; så fortfar det i 8 år; många friare infinna sig, men ingen antages. Jungfrun och hennes moder sitta i sin bur, och modern frågar, varför hennes kinder falnat, och varför alla friare avvisas; hon erkänner till sist, att dvärgen lockat henne; hon har 7 söner och en dotter i berget, men hon såg dem aldrig; dvärgen hör det och kommer vred mot henne: «Skynda dig i berget!» Han slår henne; hon säger nu farväl till fader, moder, syster och broder, fränder och vänner; med sorg följer hon dvärgen in i berget; hennes 7 söner komma mot henne; den äldste sätter fram en stol; de tilltala henne, men

Hun gad dem icke svarit for sorig och nød:
oc end för mydnat var hun död.

Denna version är på samma gång den äldsta (från 1500-talet) som den fullständigaste och minst med bimotoiv försedda av alla bergtagningsvisorna. Innehållet låter sig naturligtast dela i tre avsnitt. Det första begynner med:

Rider holder buske,
saa tager hand til at ønske.

»Herre Gud giffve, ieg motte ynske saa:
att ieg motte kongens dotter foe!»

och omfattar sedan dvärgens samtal med riddaren och modern samt slutar med:

Hand skreff ronner paa spange,
som iomfruen skull offuer gange.

Hand skreff ronner paa stye,
som jomfruen skulle offuer ryde (str. 18, 19.)

Därmed är den första delen avslutad och jungfruns vandring till berget närmare motiverad.

Den andra begynner sedan:

Syldig om afften, dag faldt paa,
den iomfru tog offuer sig kobe bloe.

Den iomfru hun vilde till afftens-sang,
hun tog den stye, till biergit rand. (str. 20, 21).

Denna avdelning slutar med, att hon gifvit alla friare avslag, enär hon haft förbindelse med dvärgen i 8 år. Visan förutsätter, att barnen för varje gång kommit till berget, under det att jungfrun varit i sitt hem, utan att någon vetat om hennes samliv med dvärgen.

Tredje delen börjar därför med hemlighetens uppdagande:

Iomfru Ermerig och hindis moder
saa ene syder di y dieris bure.

»Hör du, kiere datter min:
och hui daa falfmer dine faffvere kind?

Hvi daa falmer din kiender saa?
hui kand dig ingen ryder foe?»

»Min kiere moder, vredis iche vid:
alle min sorig siger ieg eder.

Ditt duer icke att dulle for eder:
den duerig-konge haffver lochit mig» (str. 32—34, 36 f.)

Sedan modern nu vet om förhållandet, kan dottern ej längre stanna på jord utan måste för beständigt bli i berget.

Alla tre delarna äro ungefär lika utförligt hållna, och ingen del behandlad som biomständighet. Antalet strofer på var blir: I, 19. II, 12. III, 25.

De övriga till första gruppen hörande varianterna låta i allmänhet första delen blott bli en kort förmotivering. Den danska var. B har en inledning på 4 strofer med riddarens önskan och dvärgens löfte att göra allt om intet, därefter hoppar den direkt till modern och dottern, som sitta i sin bur; modern frågar och får veta allt, dvärgen hämtar henne och barnen gå henne till mötes. Danska var. D börjar med bergmannens önskan och hans löfte om guld åt den man, som kan hjälpa honom; Kerstin går om aftonen till berget och klappar på dörren med vitan hand och ber få komma in; bergmannen öppnar. Visan avbrytes här.

Av de båda svenska formerna begynner A med att låta Stolts Margareta vara dotter till en konung över 7 kungariken; alla friare få avslag och som en följd av denna hennes stolthet beger sig bergakungen till sin moder och frågar, huru han skall få henne; modern frågar, huru mycket han vill ge henne för rå-

det; han lovar guld. Här förekommer således första delens tre huvudmotiv: löfte om guld som ersättning för hjälp, bergkungens samtal med sin moder och de försmådda friarna, allt dock utan någon sådan inre motivering som i danska A-formen och helt och hållet missförstådda till sin innebörd. Svenska B-varianten begynner med bergmannen och modern:

Bergaren sade till modern sin:
»Huru skall väl jag den kungadotter få?»

«Gack du dig åt kyrkogård!
Ute för dig kungadottern står.»

Bergaren gick sig åt kyrkogård,
Och ute för honom kungadottern står.

Bergaren tar henne kort och gott och bär henne in i berget, och hans moder gläder sig.

Svenska A-formen fortsätter sedan med den andra delen:

En söndagsmorgon då hände det så,
Stolts Margareta skulle till kyrkan gå.

Och allt som hon gick och allt som hon står,
Allt närmare kom hon, där höga berget låg.

I likhet med de till andra gruppen hörande varianterna förutsättes sedan, att jungfrun stannar i berget i 8 år, utan att hennes anhöriga få se henne. Hon ber nu få gå hem till sin moder (i B: fader). Någon orsak varför, uppges ej. I A får hon fara, utan att något villkor uppsättes. I B får hon ej säga, var hon kom ifrån. I båda tillfrågas hon, var hon varit så länge. Hon nämner då bergakungen och barnen. Bergakungen stiger nu vred in och slår henne. Hon bäres tillbaka in i berget, och barnen glädja sig. Det ena sätter fram en stol, det andra kommer med ett horn med ett »förgyllande korn». Vid drickandet glömmar hon himmel och jord, Gud och hans ord, syster och bror (A).

Grupp II.

De till denna grupp hörande visorna sakna första delens närmare motivering av, varför jungfrun beger sig till berget och begynna med hennes gång till kyrkan:

Och jungfrun hon skulle sig åt ottesången ¹ gå,
Så gick hon den vägen åt höga berget låg.

Hon klappar på dörren och ber få komma in — ett drag som redan fanns i den första gruppens visor.

Den tämligen konstant återkommande fortsättningen är, att hon stannar hos bergakungen i 8 år, får 7 söner och en dotter och ber (utan uppgiven orsak) få återvända till modern, vilket i alla beviljas henne. Löftet, som hon dessförinnan får ge, är att ej nämna barnen (C, H), ej nämna hans namn (E), ej tala om sitt öde (d: E), att komma åter till barnen (F). Vid moderns fråga, bryter hon löftet, och bergakungen kommer, slår henne samt hämtar henne tillbaka. Såsom en erinran om visan Harpans kraft omtala flera varianter, att de rida tillbaka över en bro (sv: D, F). Barnen sätta fram en stol och bjuda modern dricka. Dryckens verkan är antingen, att hon glömmer allt (sv: D, E), ² eller att hon dör (sv: C, F, H₁; d: F) ³. Den finska formen H₁ har tvänne slutstrofer, som omtala bergakungens stora sorg.

Grupp III.

Under det att den andra gruppen utesluter den första delen med motiveringen till bergvandringen, utelämnar denna tredje grupp även den andra delen med uppehållet i berget och bön om återvändandet samt begynner direkt med moderns och dotterns samtal. I likhet med grundformen d: A förutsätter hela denna grupps visor, att hon ej vistats i berget utan varit hemma hos föräldrarna och endast lämnat barnen i berget. Visan kan därför börja direkt med uppdagandet av hemligheten:

Liten Kerstin hon sitter i sin moders bur så glad,
Hon spinner där silke och väver guldlan.
Drottningen slog liten Kerstin på blomblekan kind:
»Vi rinner så mjölken ur bröstet din?»
»Det är ingen mjölk fast eder synes så,
Det är det mjöd, som jag drack i går.»
»Du har ej behov att ljuga för mig,
Mjödet är gult och mjölken är vit.»

¹ Sv. D har aftonsången liksom d: A.

² I d: H somnar hon efter drycken.

³ I d: E komma barnen med vatten och be henne tvätta sig.

»Jag kan ej längre dölja för er,
Unge Herr Elver har lockat mig». (I)

Detta motiv om mjölken, som rinner ur bröstet, återfinnes i flera varianter: sv: I, K, L; d: G; n: Landst. 42 A; DgF IV, 801; fär. Modern slår eller förskjuter sin dotter, sedan hon hört detta: sv: K; d: B, G; TK III. I likhet med flera Agnetavarianter upptages nu motivet om, vilka gåvor hon erhållit för äran: silkesärk (d: G; n: 45 D; DgF IV, 801), skor (sv: G; d: G; n: 45 D; DgF IV, 801), gullring (n: 42 A), »riddarespel och ädela låt» (sv: I), harpa (sv: G, I, K, L; d: G, K, L; n: 42 A; 45 D; DgF IV, 801). I alla de fall, där hon får en harpa, uppmanas hon av modern att spela på den, varvid bergakungen kommer och hämtar henne. Inkommen i berget erbjudes hon en dryck av sina barn, varvid hon antingen glömmmer allt (sv: K; d: L, M; n: 45 D) eller dör (sv: N, G; TK III, IV; n: IV, 801; n: 44, 42 A 45 D, ha i likhet med havsfruvisan tvänne gånger frågor; på de första svaras, att hon är född i Norge, på de senare i berget.

Grupp IV.

Såsom förut framhållits är denna grupp en blandningsform mellan bergtagnings- och Agnetavisorna. Mön intages i berg, men orsaken till hennes önskan att få komma till ovanvärlden angives vara klockorna (Englands klockor), som ringa. Under det bergtagningsvisorna endast sätta som villkor att ej nämna sitt förhållande till bergakungen, har grupp IV löftena att ej lösa håret, ej sätta sig i moderns stol, ej böja sig, då det höga nämnes, gå, innan välsignelsen läses. Bergmannen hämtar henne hem, sedan hon brutit löftena, (att hon stannar kvar omtalas ej i någon variant), och drycken sättes fram för henne av barnen, varigenom hon antingen glömmmer ovanvärlden eller dör. Motivet med äpplet återkommer i sv: N och d: E.

Att denna mellanform ej får betraktas som ett historiskt mellanled mellan den äldre bergtagningsvisan och den yngre Agnetavisan utan som en senare sammanblandning, sedan den modernare Agnetavisan undanträngt sin mera ålderdomliga nordiska motsvarighet, torde framgå av såväl refrängen som strofbyggnaden i allmänhet. Den har också fått sin största utbred-

ning i Danmark, varest Agnetavisan först varit spridd och även blivit populärast.

Agnetagruppen är ett av exemplen på, huru bergtagningsvisan passats in i andra omgivningar, men den torde ej vara det enda. Motivet om glömskedrycken visar ej blott i de nämnda norska varianterna tendens att ansluta sig till visan »Ungersven och havsfrun», utan även i svenska och danska former lånas ofta hela partier från denna. I den norska visan DgF IV, 801 får Antonetta strax vid inkomsten i berget en dryck, som dock ej verkar, ty hon erinrar sig allt; hon hör sedan Englands klockor och kommer ut.

En inverkan från andra visor spåras emellertid allra tydligast i den tredje gruppen, där jungfrun förskjutes av modern, sedan hon tillstått allt. Tvänne visor ha här kunnat stått som förebild. Den ena (DgF 265: Jomfruens Harpeslæt) har följande svenska varianter: **A.** GA 65 Rosilias sorg 22 str. — **B.** ARW. 54 B. 20 str. — **C.** CAV. ms. (DgF V, 133) 17 str. — **D.** ibid. V, 134 frgt 14 str. — **E.** ibid. V, 134 frgt 6 str. Innehållet är: Jungfrun sitter och gråter i kammaren, och modern frågar:

»Vi rinner vita mjölken ur bröstena din?»
 »Det är väl ingen mjölk fast eder tyckes så,
 Det är väl det vin, som vi drucko i går». (B str. 3, 4).

Modern slår henne, och dottern bekänner:

»Sanningen är ej god att dölja för er:
 Kung Olof han haver lockat mig». (B str. 6).

I A frågar nu modern:

»Och har konung Olof lockat äran från dig,
 Vad haver han då givit dig för äran din?»
 »Han haver givit mig en harpa utav guld;
 Han bad jag skulle spela, när jag blev sorgfull.»

Modern uppmanar henne att spela på harpan. Olof hör det. Jungfrun beger sig nu till honom, och han tar henne i famn och fäster henne.

Vi träffa här alla grunddragen av bergtagningsvisans tredje grupp: Modern, som frågar dottern, mjölken, som röjer förhållandet, harpan, som erhållits för äran, spelandet på instrumentet,

som förföraren hör, samt slutligen förbindelsen för alltid med den älskade. Moderns fråga, vad dottern fått för äran, får här en fullt naturlig förklaring, då hon därigenom vill övertyga sig om, huruvida förföraren lovat äkta henne. I en bergtagningsvisa äro naturligtvis sådana frågor av ringa vikt.

Den svenska refrängen: »Uti lunden (löndom) — För lekt haver hon med konungasonen den unga» har ingen motsvarighet hos bergtagningsvisorna; däremot har den danska visans refräng omisskänneliga drag av bergtagningsvisans refräng 2 (se sid. 219): Hvo bryder löven av de træer — Saa træder hun duggen af jorden (A)¹; Signelille, min Terne — Men Sorgen den tvinger saa saare (B). I denna sistnämnda danska variant B har jungfrun till och med samma namn som bergtagningsvisans färöiska variant: Signe (d: B), Signild (fär.).

Den andra hithörande visan (DgF 271: Redselille og Medelvold) har följande svenska varianter: **A.** Skillingsr. 1802 (DgF V, 281) 23 str. — **B.** GA 51: Hr Redevall 22 str. — **C.** ABW. 54 A: Krist' lilla och Hr Tideman 23 str. — **D—G.** CAV. Ms. (DgF V, 282—284): D 21 str.; E. 24 str.; F. 28 str.; G frgt 11 str. — **H.** Sdm. IV s. 16: Lilla Lisa frgt 4 str. — *Norska* varianter se DgF V, 284 ff. *Tyska* och *nederländska* V, 288 f.

Visan har liknande början med bergtagningsvisornas tredje grupp:

Det var lilla Lisa och hennes kära mor,
Och bägge så sutto de uti en bur.

Och modern talte till kära dottren sin:
»Vad är för mjölk, du har i bröstena din?»

»Det är väl ingen mjölk, fast eder tyckes så:
Det är av det mjöd, som jag drack uti går.» (A)

Modern fortsätter i var. B:

»Så litet de två ting varannan ä' lik,
Mjödet är brunt och mjölken är vit.»

»Och sanningen må jag ej dölja för dig:
Herr Redervall haver lockat mig.»

¹ Jfr GA 6, »Sorgens makt», inrefrängen: Vem bryter löven av liljetråd.

Hon förskjutes nu av modern och beger sig till sin älskade. Han sadlar sin häst och rider bort med henne, men i skogen föder hon barnen och dör.

Refrängen är antingen:

Den sorgen faller än — För sorgen tvingar så mången (D; jfr även E) eller i likhet med Agnetavisan ett »hå, hå, nå, nå» med upprepning av sista raden (A, B, F, G [Eja], H). Var. C saknar refräng (utesluten av utgivaren?). Dansk D har i likhet med förut behandlade visa: Hvem plukker Löven' udav Lilientræ — Selv træder hun Duggen af (jfr den norska var. av Bergtagningsvisan DgF III, 808). Alla de övriga danska varianterna, vilka äro synnerligen talrika, ha ovannämnda refräng med hå, hå el. ha, ha etc. (A—Y [ej Z]). De äldsta danska äro från 1700-talet. De flesta norska ha även trallrefrängen. De tyska sakna all refräng.

Redevallvisan har sålunda en betydligt mera konstant trallrefräng än Agnetavisan, på samma gång den torde vara såväl äldre som mera spridd i såväl Sverige, Norge som Danmark. De tyska Agnetavisorna sakna helt och hållet sådan refräng, och flera av de danska varianterna ha den tyska visans »skjønne Agnete»: »Die schöne Agnete». Skulle nu den förmodan vara riktig, att Agnetavisan från Tyskland invandrat till Danmark, borde givetvis den för den tyska och danska visan gemensamma refrängen vara den ursprungliga, och Agnetavisorna först efteråt erhållit trallrefrängen. Varifrån har den då hämtats? Den omisskänneliga likheten mellan flera Agnetamotiv (mötet med modern, gåvorna för äran, harpan) och grupp III av bergtagningsvisorna å ena sidan, mellan bergtagningsvisornas tredje grupp och Redevallvisan å andra sidan gör det ej omöjligt, att vi genom bergtagningsvisorna som förmedling fått Redevallvisans refräng överförd till Agnetavisan.

Slutligen påpekar Grundtvig III, 810 såsom i enskilda smådrag närstående bergtagningsvisan ARWIDSSONS nr 145 Bergman och Herreman, varest en bergman ber få en jungfru och rider bort med henne. När de komma på en bro, ger han henne silverspända skor, vid en väg guldringar.

När som de kommo till ett berg,
Då berget det öppnas och Bergman sprang in.

¹ En del sakna refräng och upprepa båda raderna i stället.

Jungfrun flyr emellertid undan, och bergmannen får ej sitt byte.

LANDSTAD har placerat en liknande visa (nr 43) mellan två bergtagningsvisor, men som Grundtvig påpekat (GdM. II, 67; DgG II, 38; III, 810) torde bergmannen här ursprungligen ha varit densamme som »Dankongen» i visan »Konungen och guldsmedens dotter» (frånsett slutet, som är alldeles olika)¹, och torde visan därför knappast kunna räknas till bergtagningsvisorna.

Till sist må nämnas en engelsk folkvisa, vilken till sina grunddrag har bergtagningsvisans (och Agnetavisans) motiv: CHILD 41 A—C, Hind Etin:

Var. A, B: Konungens dotter hör en sång i skogen och skyndar dit. Hind Etin tar henne till sig; hon får 7 barn. En gång jagar Etin tillsammans med den äldste sonen, som frågar, varför modern gråter. Fadern svarar, att hon är ett kristet barn; fadern jagar en annan gång ensam; sonen går då till modern och säger, att han hört en sådan vacker musik klinga:

»As we came frae the hynd-huntung,
We heard fine music ring.»
»My blessings on you, my bonny boy,
I wish I'd been there my lane».
He's taken his mother by the hand,
His six brothers also,
And they are one through Elmond's wood,
As fast as they coud go. (A str. 21 f).

De komma till kungen, och den äldste sonen träder fram och omtalar, att dottern är där ute; konungen kallar in henne och barnen; hon säger sig ej kunna äta, förrän hennes man kommer; bud sändes efter honom; detta finner honom gråtande över förlusten av de sina; den äldste sonen säger sedan, att han vill till kyrkan; de bege sig alla dit; modern vågar ej inträda, men prästen tar vänligt emot dem och ber dem stiga in; de bli kristna och leva lyckligt hos konungen, och modern får ärva riket efter hans död.

Huvudpersonen är här ej modern utan den äldste sonen, som alltigenom är den handlande.

C-formen har däremot jungfrun själv som huvudperson: En jungfru har många friare, men hon föredrager »young Hastings the groom». Han tar henne med sig till skogen.

¹ Se vidare visans former: DJURKL. 99; BOND., Vish. 384; GdM. II, 66.

And the have lived in that wood
 Full mony a year and day,
 And were supported from time to time
 By what he made of prey.
 And seven bairns, fair and fine,
 There she has born to him,
 And never was in gude church-door,
 Nor ever got gude kirking.
 Ance she took harp into her hand,
 And harped them a' asleep,
 Then she sat down at their couch-side,
 And bitterly did weep (C str. 4—7).

Hon önskar, att alla barnen voro råttor, och hon en katt, så skulle hon äta upp dem, ty tio år hade gått, utan att de varit i kyrkan. Den äldste sonen träder nu fram och ber modern taga dem alla med sig till kyrkan.

And she has left the wood with them, Where the gud priest them christined,
 And to the kirk has gane, And gave her gude kirking.

Här slutar visan, och om något återvändande till skogen talas således ej.

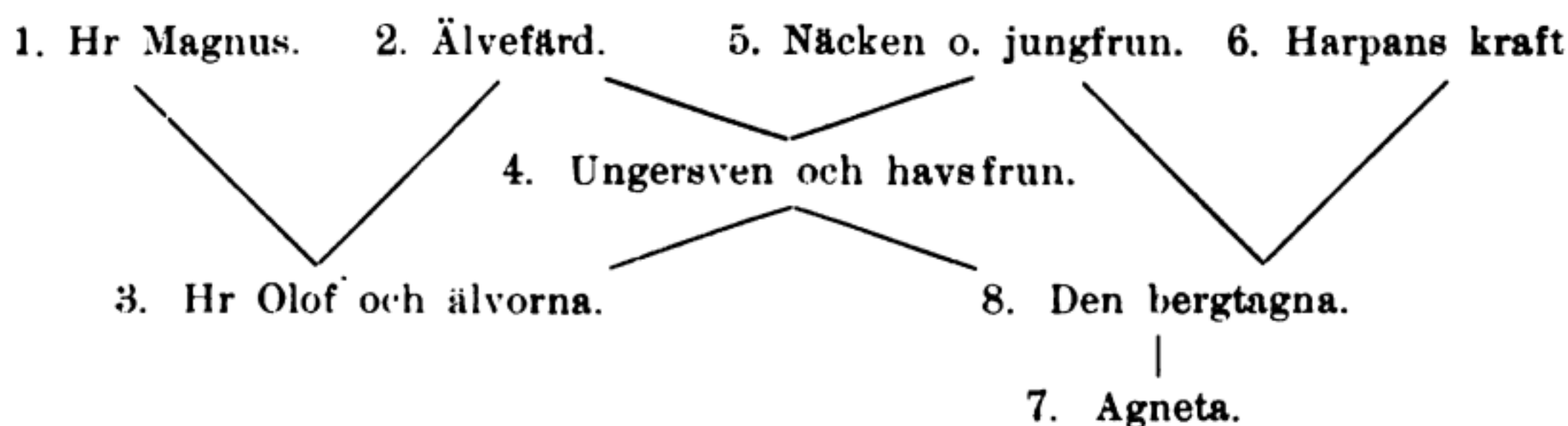
Grunddragen av den engelska visan äro således desamma som i den nordiska. En jungfru vistas borta från människorna i 8—10 år, får flera barn, återvänder sedan till kyrkan och föräldrarna, hos hvilka hon kvarstannar.

Draget att medföra barnen återfinnes i tyska Lh. 1 e och torde ej ha varit obekant i Norden heller.

Ur vår framställning har framgått, att visan om »Den bergtagna» är sprid över Norden, Tyskland och England. Vilken av dessa tre länder, som sett visan födas, torde ej vara svårt att säga. Hela visans samband med de föregående med likartade ämnen ger oförtydbart vid handen, att den är utgången från Norden och därifrån vandrat söderut till Tyskland och västerut till England.

Redan i det föregående har frågan upptagits om folkvisans ursprungsland, och vi ha rörande visan »Hr Olof och älvorna» också kommit till det resultat, att den ej kan vara kommen västerifrån till Norden. Låta vi nu visan om »Den bergtagna» vara mittpunkten i den senare avdelningen av de naturmytiska visorna, något som den givetvis också måste bli, om vi utgå från de däri behandlade motivens universella betydelse för hela avdelningens

visor, skulle också denna avdelning i sin helhet få betraktas som en nordisk grupp. Utgå vi alltså ifrån en nordisk balladstam avhandlande naturmytiska motiv, skulle således följande utvecklingslinjer kunna uppdragas för hela stammen:

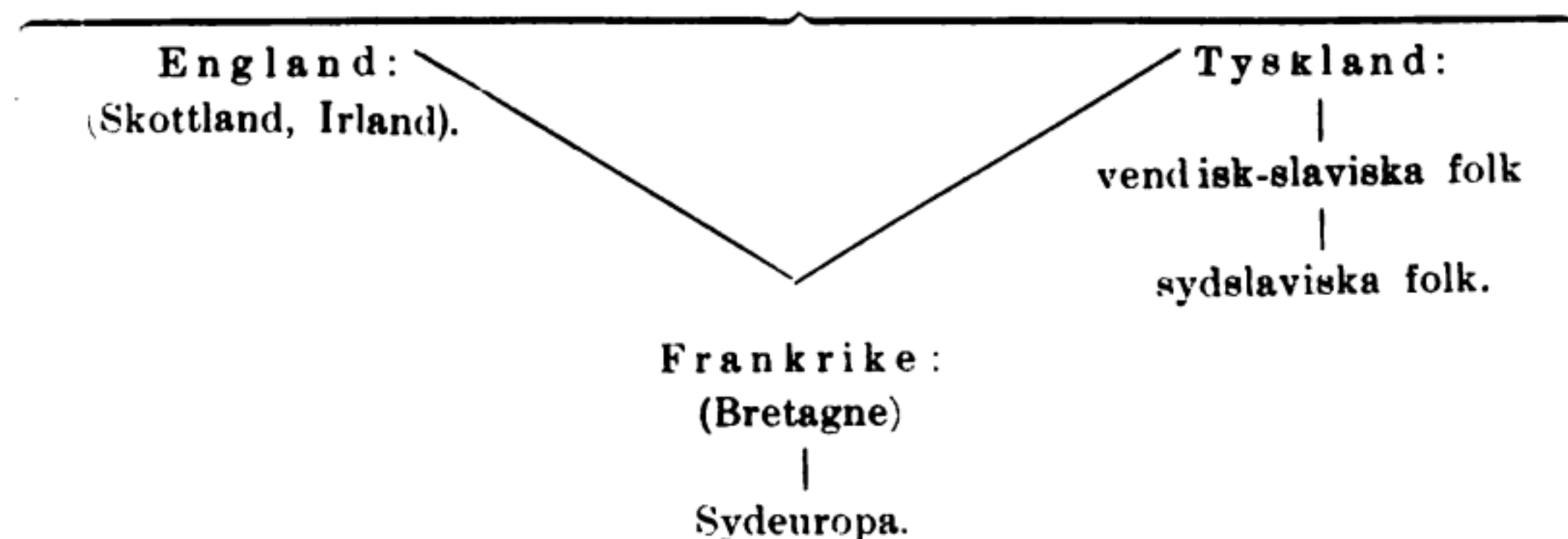
Det geografiska utredningsområdet skulle bli:

Norden.

Danmark.

Sverige, Norge, Finland.

(Färöarne, Island).

Taga vi denna utvecklingsserie till utgångspunkt, skulle en av den äldre balladens huvudstammar, den naturmytiska visan, bli en *nordisk* produkt, strålande ut från centralhärden Danmark mot öster, norr, söder och väster.

När den naturmytiska balladen uppstått, är naturligtvis svårt att säga. Att döma av hela stammens likformighet i tekniskt hänseende, måste tidpunkten för de enskilda visornas uppkomst sättas mycket långt tillbaka. Använda vi STEENSTRUPS alla kriterier på den gamla balladen, visa sig (med undantag av Agneta-visan) alla bestå provet att i formellt hänseende få anses som äkta. Jag skulle därför närmare vilja pecisera tidpunkten för visornas ålder därhän, att 1200-talet sett dem alla uppstå. 1300-talet skulle då bli tidpunkten för deras vandring västerut och

söderut. Med 1400-talet begynna visorna närmare kombineras med andra utomstående och med 1500-talet begynna de långsamt överges av de högre klasserna och nå folkets bredare lager för att till sist under 1800-talet även försvinna från deras visrepertoar.

Sedan hela den naturmytiska balladstammen eliminerats bort, torde det bli svårt att finna tillräckligt starka skäl som tala för, att den övriga äldre balladen *först* utbildats utanför Norden. Naturligtvis har Danmark såväl som Norden i sin helhet under hela tiden stått öppet för inflytelser utifrån, men själva huvudhärden för balladdiktningen torde dock från början ha varit Norden. England har helt säkert tidigast mottagit inflytelser från den danska balladen och av alla utomnordiska länder först utbildat självständiga inhemska ballader, som i sin tur redan under medeltiden vandrat tillbaka till Norden, på samma sätt som Agnetavisan under senare tid återbördats till Danmark. Något senare har Tyskland följt efter och upptagit balladen. Sedan den här vidare kombinerats med andra folkdikter, återvänder även den till Norden med 1400-talet.

III. Oegentliga naturmytiska visor.

De tvänne hithörande visorna ha i alla svenska varianter naturmytiska personer såsom handlande, och de ha helt säkert sedan tämligen lång tid tillbaka i Sverige haft mytiska drag. Dock måste de mera få betraktas som förändrade visor, vilka ursprungligen haft mänskliga personer men genom den i Sverige så vanliga förkärleken för vattenandar gjorts till mytiska. Båda ha omisskänneliga drag kvar av den ursprungliga formen.

9. Havsfrun.

Varianterna äro:

A. GA 77: 1	Vg. 30 str.	H. WGSTR. I s. 11	Sk. 29 str.
B. , 2	— 26 ,	I. , II s. 9.	Sk. 28 ,
C. ARW. 150 A.	Ög. 31 ,	K. THOMASSON nr 2	Bl. 17 ,
D. , B.	Sm. 23 ,	L. Sdm. V, 19 nr 35 A	Sdm. 19 ,
E. WERNER s. 76	Vg. 25 ,	M. , B	, 19 ,
F. Vg. Fornm.-för. tidskr.	Vg. 21 ,	N. ROSENB. I nr 55 frgt	, 1 ,
G. Ldm. II s. LXIII:	Vg. 26 ,		

han havsfrun, om han kan få tärnan, något som bifalles, blott hon återlämnas innan dager (F), innan kl. 5 på morgonen (G), om två dagar (I), om tre månader (D). Havsfrun låter dem fara och gör ej några försök att återtaga tärnan, utan beklagar endast hans falskhet.

Av innehållet framgår, att ej något övernaturligt huvudmotiv förefinnes. Kannan, som hon räcker, har i de flesta varianterna ej någon betydelse, och detta parti tyckes därför helt och hållet vara lånat utifrån. Allra mest framträder dock olikheten mellan havsfru-visan och de egentliga mytiska visorna i början, där riddaren beger sig bort för att uppnå havsfruns boning. Han kommer utan alla besvärligheter genom en ritt helt och hållet på land till hennes gård, eller också seglande på havet från ett land till ett annat. Endast genom en sen inverkan från de mytiska visorna har en begynnelse som den följande uppstått:

Herr Vallborg han går sig åt sjöstrand,
Där fick han se, var havsfrun sam.

Havsfrun är i det stora hela välvillig mot riddaren och gör ej det ringaste försök (kannan sättes i samband med jungfrun) att locka honom att stanna. Borttaga vi alltså de löst vidhängda mytiska dragen, skulle vi få en visa av följande innehåll: En flicka har blivit bortrövad och återtages av broder.

En jämförelse med visans utländska former kan öfvertyga oss om detta antagandes riktighet.

Se vi först på varianterna med samma mytiska tillägg som de svenska, träffa vi flera norska sådana (DgF VI s. 448 omtalar tre, däribland LANDSTAD 55), alla så närstående den svenska, att en svensk invandring får anses trolig; dessutom finnes en dansk i fragment, DgF 380, om vilken OLRIK säger, att det är väl tvivelaktigt, om den representerar en längre tids danska tradition; snarare är det en från Sverige invandrad text. Refrängen är, som vi redan visat, en direkt översättning av den svenska.

De självständiga danska formerna av visan, där det naturmytiska draget alldeles saknas, äro att träffa hos visan »Den genfundne Söster» (DgF 378). Varianterna till denna ordnar OLRIK i två grupper, en äldre från 1500-talet (A-D) och en yngre fr. o. m. 1600-talet (E-H). Den yngre gruppen har sina varianter från Jylland och antages vara den ursprungligaste. För att visa

huru närstående de svenska havsfruvisorna äro Jyllandsuppteckningarna, anföras vi här. G och upptaga motsvarande strofer i de svenska formerna:

1. Hr Peder han red over Hede,
Alt efter sin Söster han ledte.	Ungersven han sadlar sin appelgrå
häst,
Se'n rider han sig, var som honom
tyckes bäst. (K 4).
2. Og der han kom til Borggaardsled,
Der stod hun Fru Söllerland og
hvilte sig ved	Ungersven han rider till havsfruns
gård,
Där fick han se en havsfru så fager
och bård. (K 5).
3. »Nu haver jag rejst i syv Kongerig',
Men aldrig har jag set Söllerlands
Lig.»	»God dag, sköna havsfru, god dag på
eder gård!
Och fagrare jungfru jag aldrig än
såg.» (B 8).
4. Ak, saa du kuns min Tærne!
Hun skinner som Morgenstjerne.»	»Och haven I ingen sett fagrare än
jag:
Jag haver väl en tärna, som är fag-
rare ändå.» (B 9).
5. Hr Peder kasted Guld paa Tavlen-
bord hen:
»Og lader mig se den Jomfru saa
væn.»	»Kunde jag den vackra tärnan få se:
Häst och gullsadel det giver jag er.»
(B 10).
6. Fru Söllerland svøbte sit Hoved
i Skind,
Og saa gik hun sig for Gulddaa-
ler ind.	Havsfrun går sig åt högan loft,
Själver så väcker hon Elin opp.
(C 8).
7. »Stander op, Gulddaa'ler, I klæder
eder brav
For I skal skænke for Gæsteren
i Nat.	»Ständer upp, ständer upp, liten Elin
för sann,
I dag skall du för en unger sven
fram.» (C 9).
8. I klæder eder vel, I klæder eder
brav,
Men tager dog ikke alt eders
Guld paa.»	
9. »Forbyder I mig mit Guld at
bær'?
Min Fader vandt det med stor
Aer'.»	
10. En silkesærk hun først idrog,
En guldblommeret Skørt hun der-
over drog.	De kläder på henne en sikessydder
særk,
Där femton jungfrur hade visat sitt
verk (C 11).
11. Ja, hun drog Guld alt over Guld,
Bryster og Finger dem sætter
hun fuld.	De klädde på henne kjortelen blå,
Rödaste guldets i fällarne låg.
(C 12).

<p>12. Hun tog en Guldskaal paa hver
af sin Haand,
Guldkronen hun paa Hovedet
satt'.</p> <p>13. Guldkronen hun paa Hovedet
satt',
Gulddokker de ned til Jorden rakt'.</p> <p>14. Gulddaaler hun ind ad døren
trin,
Hr Peder han nejed for hende saa
fin.</p> <p>15. Hr Peder han pikked paa Hynden
saa blaa:
»Lyster eder, skön Jomfru, at
hvile derpaa?»</p> <p>16. »Jag er ikke træt, jeg kan nok
staa,
Sig mig eders Aerend og saa vil
jeg gaa».</p> <p>17. »Ak, sig mig noget om Fræn-
derne din',
Og helst paa Fader og Moderens
Sid'».</p> <p>18. »Den ægyptiske Konge er Fader
min,
Dronning Ellen hin vænne min
Moder.»</p> <p>19. »Er Dronning Ellen hin vænne
din Moder,
Saa er jeg Hr Peder din Broder.»</p> <p>20. Hr Peder han satte sig först til
Hest,
Saa löfted han hende alt op til
sit Bryst.</p> <p>21. Gulddaaler hun ud ad Gaarden
red,
Fru Söllerland hendes Hænder
vred.</p> <p>22. »Ak, havde min Herr været
hjemme,
Du skuld' ej ha' taget hend' alene!»</p> | <p>Havsfrun kammer och krusar hennes
hår.
Själves satte hon guldkronan därpå
(C 13).</p> <p>De satte på henne guldkrona röd,
Guldet det glimmade i vart enda löv.
(C. 14).</p> <p>Och tärnan hon gångar sig för rid-
daren in.
»Och give jag komme nu lyckligen
ut!» (D 11).</p> <p>Och riddaren han talade till tärnan
så:
»Var är väl denna jungfru ifrå?»
(D 12).</p> <p>»Min fader var en konung, min moder
en drottning.
Och de voro hemma allt uti Öster-
land». (G 19).</p> <p>»Och var Er far en konung, Er moder
en drottning,
Så äro vi syskon uti Herrans Jesu
namn.»</p> <p>Hillebrand svepte henne i kappan
blå,
Så satte han henne på gångaren grå.
(C 24).</p> <p>Och havsfrun väntar i åren fem:</p> <p>»Och kommer liten tärna ej tillbaka
än?» (A 29).</p> <p>»Hade jag trott din falskhet så stor,
»Du aldrig nå'nsin kommit på Guds
gröna jor.»</p> |
|--|---|

Till denna innehållslighet mellan dansk och svensk form kommer sedan tydliga namnöverensstämmelser hos de hand-

lande personerna. Hildebrand motsvarar norska Alebrand och jydsk Guldebrand, Valborg (Vallborg) blir norska Villfar och danska Vilmer. Peder ha vi redan återfunnit i G-varianten. Svenska C-formen låter tärnan heta Elin, ett namn som svarar mot fruns namn i dansk form: Drottning Ellen. Vår ovan citerade G-variant låter i v. 12 tärnan bära en guldskål i var hand. Till och med detta drag återfinnes i en svensk form (I), där det heter: »Så sattes en guldskanna på vardera hand». Då dansk tradition ej vidare utspinner detta hornmotiv, har man i Sverige just här funnit en likhet med flera visor och sägner och därför närmare utbildat formen. Dock må erkännas, att de flesta svenska varianterna ej rätt veta, vad jungfrun skall att göra med kannan. Än skall riddaren dricka därur än mottaga den som gåva, än är kannan en blott och bar dekoration nästan tillhörande hennes dräkt.

De danska 1500-talsvarianterna skilja sig från de yngre uppteckningarna däri, att de närmare motivera, varför tärnan blivit frånrövad. Något väsentligt nytt belysande de svenska visorna finnes ej.

Enligt Olrik skulle vi måhända kunna följa den danska visan ett stycke längre tillbaka i utvecklingen och träffa dess original i en tysk-slavisk visa, vilken bl. a. återfinnes i Lh. 178—181 samt HAUPT och SCHMALER nr 5. Här är det en kungadotter (förmäm mans dotter), som blivit rövad och såld till ett värdshus, där hon får tjäna som uppasserska. Brodern (hennes älskade) uppsöker henne och köper sig rättigheten att få vila hos henne under natten. Han frågar då efter fader, moder, syster och broder, och säger, när han få veta detta, att de äro syskon. Han far bort med henne på morgonen.

Olrik vill i denna tyska och slaviska visa se förebilden till den danska. Är denna förmodan riktig, skulle den svenska havsfruvisans utvecklingshistoria bli följande: En tysk eller slavisk visa har under en mycket tidig period (1500-talet) vandrat över till Danmark, där den förfinats och förädlats till sitt innehåll och avsatt den jydsk traditionen under 1600-talet. Denna danska visa har under 1700-talet vandrat över till Sverige och där upptagit mytiska motiv från havsfrudikter och -sägner. Redan vid 1700-talets slut har denna svenska visa fått en fullt konstant form med bestämd

refräng samt självständig början och slut. Den är också spridd i de flesta svenska landsorter.

Har havsfrun kommit att bli huvudpersonen i denna visa, så har hennes manliga motpart näcken blivit den handlande i den andra oegentliga naturmytiska visan.

10. Näcken.

Följande varianter finnas:

A. WGSTR. Fkd. I s. 51	Sk. 11 str.	G. Nyl. III, 41 c	Finl. 12 str.
B. Teckn. o. T. s. 45	Sk. 13 ,	H. , , d	, 5 ,
C. THOMASS. s. 14 nr 8	Bl. 13 ,	I. Nyl. IV, 122	, 11 ,
D. BOND. Visb. 247	Hall. 14 ,	K. Sdm. II s. 25 frgt Sdm.	1 ,
E. Nyl. III, 41 a	Finl. 11 ,	L. AFZ. Sv. Folkh. s. 17 ¹ Norrl.	1 ,
F. , , b frgt	, 1 ,	M. AFZ. Sh. II, 172 frgt	1 ,

Titlar: Jungfrun och näcken (A, B); näcken och jungfrun (C); näcken (E—H).

Visans ständigt återkommande begynnelse är:

Så tager jag min bössa och så min lilla hund,
Så gångar jag mig uti rosendelund,
Där fåglarne bland liljorna de sjunga.

Varianten I har en annan början:

Det var en gång en jungfru, så fager och så skön,
Den jungfrun hon var nu så viter som en snö.
Till henne stod ock mångens begäran (motsv. i G, H).

Innehållet är sedan:

En jungfru går att jaga och möter en ungersven; de bädda på ängen och sova hos varandra; jungfrun stiger upp glad, ty ännu är hon mö; de lägga sig åter att vila, men nu stiger jungfrun upp gråtande och frågar, när bröllopet skall stå; svennen ger till känna, vem han är och far bort:

Jag bygger mina burar allt under en bro,
Där ingen sjöman varken kan segla eller ro
Ej heller någon ta herberg över natten».

Och ungersven han flyger så långt ut på vann,
Han lämnade skön jungfru på snövitans sand,
Hon fällde så många tårar på kinder. (B str. 12 f.)

¹ Endast första strofen är äkta, resten tilldiktad av Afz. med Näckens förlossningssågn som motiv.

Av danska varianter till denna, där näcken omtalas som förförare, finnas två i TK Fv. IV s. 157 f nr 61 A, B »Under en Bro». B är ofullständig (2 str.) och behandlar blott näckens svar:

Og vil du lade mig vide, hvor din Bryllup skal staa,
Saa vil jeg lade min Graaganger omsko.
Rid' hen for at bese mine Gjæster.

Min Bryllup skal stande alt under en Bro
Hvor ingen kan sejle, hvor ingen kan ro,
Og der behøver jeg slet ingen Gjæster.

Rörande varianten A, som är utförligare (16 str.), nämner utgivaren: »Da Opskriften er noget ufuldstændig, har jeg sat enkelte Smaating ind hist og her, dog uden att ændre paa Versfølge eller Indhold». Innehållet avviker något från den svenska formen: En riddare jagar, träffar en jungfru och stämmer möte med henne till aftonen. De reda sängen, jungfrun stiger först glad upp, sedan sorgsen och frågar, när bröllopet skall stå: »Under en Bro, hvor ingen kan sejle, ej heller nogen ro, hvor alle mine Gjæster de maa kvæles». Han ber henne ej taga sig saken så när, han skall ej överge henne. Hon får stanna hos riddaren, som gifter sig med henne. Näckmotivet är således alldeles borttaget, fastän riddaren i str. 16 omtalat, att han bor under en bro, där ingen kan segla eller ro.

Detta slut är karaktäristiskt nog för folkets uppfattning av visans innehåll. Visan är i alla formerna en regulär förförelsevisa och blott den överallt konstant återkommande strofen om mannens bostad under en bro häntyder på mannens mytiska härkomst. Hans sätt att försvinna i slutet av visan är så litet näckaktigt som möjligt. I B flyger han »så långt ut på vann», i D skjuter han sin skuta ifrån land, i A stiger han i skeppet och rör från land, i E stöter han sin snäcka ifrån strand och slutligen i H och I stuvar han ut sin lilla båt från land.

Runa 42 hft 2 s. 54 meddelar en visa, där en man med våld tar en jungfru till en äng, där han förför henne. Hon frågar här, när hon skall brygga och baka samt när hon kan vänta honom hem.

Huvudformen för alla dessa danska och svenska näckvisor synes dock vara den danska TK Fv. II, 72: »I Morgengry» med sin närmaste motsvarighet på svenska var. G från Finland. Utgivaren

nämner i inledningen, att den stämmer »ganske overens med et Flyveblad, hvoraf kun kjendes et Tryk fra 1804. Visan synges i alla Egne af Danmark og er ogsaa kjendt i Norge og Sverige, helt op i Norrland.» Jag sätter här den danska och den finska formen mot varandra:

1. Jag ved mig en skjön Jomfru saa
faaver og saa fin,
Ak Krist gi'd, at denne skjön Jomfru
var min!

Til hende stander al min Vilje.

2. Og dersom jeg kan ikke den
skjönne Jomfru faa,
Og da skuld' jeg för af Landet bortgaa
Og aldrig komma her igjen mere.

4. De sadled op djær Heste, saa red
de dennem ud,
Saa red de dennem ad grønne Ro-
senslund,

Og det var efter begge deres Vilje.

5. De plukked af de Blade baade
gule og grönn',
Därav reded de dennem en Seng
saa skjön,
Däri de begge lystede at hvile.

Vers 6—8 saknas i finska formen. Riddaren vaknar och säger, att det dagas, ett motiv som återkommer längre fram i den finska varianten:

»Det dagas udi Öster, det kan jeg
let fornemm',
Der lyses over Bjærrig og Dale.

1. Jag vet utav en jungfru så fager
och så fin,
Jag önskade den jungfrun, att hon
vore min,

Till henne står all min begäran.

2. Ack, om jag jungfrun skådade
och ej kunde få,
Så ville jag vara så långt härifrån
Och aldrig till jungfrun komma!

3. Sadla nu på hästen och rusten
eder fort
Vi skola resa till rosendelund,
Där skola vi kärestan finna.

4. Jungfrun plockade bladerna av de
frodiga trån,
Hon reder sig en säng att vila sig
uti,
Där uppå de bägge skola vila.

10. Det dagas uti östern, där tändes
upp en rand,
Och jungfrunen hon vandrar på snö-
vitan sand.

Jungfrun svarar i den danska formen i likhet med medeltidens dagvisor, att det ej är solen utan morgonstjärnan (Jfr sv. B). Hon stiger sedan upp:

9. Op saa stod skjön Jomfru og
börsted hendes Haar:

»Jeg er lige saa god Jomfru i Dag
som i Gaar,
Skjönt jeg hos Ridderen i Lunden
har sovet».

3. Jungfrun ständar upp och sal-
verar sitt hår:

»I dag är jag skön jungfrun, liksom
jag var i går,
Fast jag har sovit hos en ungersven
så blyg.»

I den danska visan står riddaren sedan upp och tar jungfrun ånyo ned till sig: »Nu skal du ret aldrig komme Mö her fra mig, for disse Ord, som du haver talet.» Den finska låter svennen taga jungfrun andra natten till

sig och »då förgjorde han henne på ett oförsiktigt vis.» Fortsättningen är sedan i båda lika med de ovannämnda allmänna formerna. De två sista stroferna 17 och 18 i den danska formen tillhöra ej flygbladet och äro givetvis alldeles oäkta. Ungersvennen beder jungfrun ej taga sig det så när han skall ej överge henne, så länge han lever.

Att döma av alla dessa varianter skulle det ligga närmast till hands att antaga, att förföraren varit en sjöman (»jag är en liten båtsman» A), som på grund av sitt försvinnande i båt av folktron sammanställts med näcken. Endast ett fåtal varianter har näckens namn (B, C, D, E, I har »näktergal») och av dessa har endast I, att jungfrun redan vid första mötet »kände en rysning och skalv».

Att närmare bestämma visans ålder kan vara svårt nog. Den fullkomliga saknaden av all refräng tyder på relativt sen tillkomst. För tillbakadaterandet ha vi åtminstone ett stöd i det danska skillingtrycket av 1804. Då de svenska varianterna följa detta tämligen noga, blir det väl riktigast att antaga en dansk grundform, som uppstått på 1700-talet ur en förförelsevisa + visan om »näcken och jungfrun». Den svenska formen får väl anses tillhöra allra senast 1700-talets andra del.

Den första strofen i de flesta svenska varianterna med jungfrun och bössan har tillsammans med melodien fått en utomordentligt stor spridning och ingår lösryckt från de andra verserna i en mängd folkvissamlingar från hela 1800-talet.

IV.

SÅNGER VID SVENSKA FOLKFESTER.

1. Folkfest och barnuppfostran.

Under det att den naturmytiska visan i det stora hela får betraktas som en medeltida form från balladdiktningens glanstid, tillhöra folkfesternas sånger i allmänhet en långt senare tid, om än folkfestens grundelement äro äldre än kristendomens införande. Orsaken till dessa festsångernas sena tillblivelsetid torde vara att söka dels i det starka inflytande skolungdomen utövat på folkets sånger under de stora festerna, dels i kyrkans ivriga bemödanden att borttaga de gamla hedniska elementen och ersätta dem med rent kristliga. Hade den naturmytiska visan således endast haft ringa kristen bakgrund, får festsången så mycket mera religiös karaktär. Härtill kommer under inverkan från skolorna ett lärt, konstmässigt element med inblandning av utländska ord, tyska eller latinska, och regelbunden strofbyggnad. De äldsta folkdikterna vid festerna ha därför i vida högre grad än balladen undanträngts och ersatts av yngre dikter. Att i alla fall små rester finnas, visar närmast vilken livskraft den uråldriga festvisan haft och har.

Då kristendomen kom, blev dess första arbete ej så mycket att utrota de gamla festerna som att fylla dem med ett nytt innehåll, att omdana dem till kristliga åminnelsehögtider. De gamla sederna och bruken bliva tolkade på ett annat sätt, och kyrkan visste att draga fördel av folkets iver att deltaga i festen. Hade därför balladen straffats med kyrkans likgiltighet, kunde festsången så mycket mera smickra sig av kyrkans odelade intresse.

Ett äkta folkdrag, som sedan urminnes tider trätt fram särskilt under festerna, hade varit givmildheten, och gåvobringandet

hade såsom en offerhandling tillhört hedendomens gudstjänst. Kyrkan övertog nu dessa offergåvor men ställde dem i samband med de fattiga, på samma gång den för egen del såsom den hedniska religionens efterträdare tog sin del av gåvan. Kyrkan själv kunde behöva dessa frivilliga offer ej blott till underhåll av kyrkor och präster utan även till de skolor, som stodo under deras hägn. Då i regel obemedlade gingo i skolan för att en gång bliva präster, behövde dessa folkets hjälpsamhet i och för sitt skoluppehälle, och det blev tidigt en lagstadgad institution, att gåvor under de stora festerna skulle givas åt barnen. Skolgossarna själva skulle i sin tur genom sång visa det kunskapsmått de förvärvat och genom väl valda bibelspråk övertyga folket om, vilken Gudi välbehaglig gärning det var att ge gåvor åt de hjälpbehövande.

Gåvan kom härigenom att bli en slags belöning för visat välförhållande, och som sådan behövde den ej inskränkas till de barn, som gingo i skolan, utan kunde lika väl givas åt de små, som ännu stodo under föräldrarnas omedelbara uppsikt.

Den gåva, som lämnades under en folkfest, ansågs mera än andra ha Guds välsignelse, och givaren blev sålunda ett medel i Guds hand för spridandet av lycka och välgång åt människorna. Det låg därför nära till hands att även låta barnen själva bli, i stället för mottagare, givare av gåvor. Vi ha några få rester av en sådan uppfattning i Sverige. Stjärnkungen i ett trettondagsspel bär en panna glögg, varmed folket trakteras¹. I ett annat staffansspel utdela »staffansgossarna» glögg åt husets folk under sin kringvandring². Den vanligaste uppfattningen är, att en viss person av de kringvandrande får i uppdrag att ge gåvor och därvid föreställer en gåvobringande person, oftast ett helgon. Sådana helgon äro vanligen Martin, Nicolaus, Lucia, men de kunna också ersättas av ett visst djur (julbocken, julgalten) och slutligen bli underliga spökliknande fantasifigurer.

Att bakom många av dessa helgon och djurgestalter hedniska gudaväsen dölja sig är redan för länge sedan fastställt. Särskilt gäller detta fantasigestalterna. För oss av betydelse är här endast deras kristna omformning, vilken blivit så fullständig, att

¹ G. UPMARK, Julvisorna s. 85. Läs. f. folket, 36 årg. 1870.

² Sdm. IX, 182.

endast en djupgående jämförande mytologisk forskning har kunnat urskilja de hedniska elementen.

De spökliknande gestalterna ha upptagits i den kristna festen dels som avskräckande dels som varnande. Vi omtalade nyss, att gåvan blev uppfattad som en belöning för ett välförhållande. Det låg då nära till hands att i motsats härtill tillägga festen även bestraffning av dåligt förhållande. I festupptågen komma på så sätt in två motsatta element: bestraffning av det onda och belöning av det goda. Båda dessa led kunna utövas av en person men även av två skilda.

I Tyskland och Holland vandrar Nicolaus omkring d. 6 december och ger gåvor åt barnen. Han föreställes ridande på en häst, är en äldre allvarlig man med långt skägg och bär ett ris i ena handen och en korg med gåvor i den andra. Han ryter åt barnen: »Kan du bedja!» varpå barnen raskt knäppa händerna samman och bedja ett Fader vår eller Ave Maria. Först sedan utdelas gåvorna bestående av äpplen och nötter, däribland även en del ruttna äpplen avsedda för de stygga barnen. Då Nicolaus uppträder som bestraffare är han ibland klädd i fantastisk dräkt för att skrämma barnen. Han kan då ej samtidigt vara mild och bringa gåvor, utan denna roll måste upptagas av en annan, vanligen Jesus, som, sedan Nicolaus bestraffat, delar ut små skänkor åt barnen. Som tjänare åtföljas de dessutom av »Ruprecht Knecht» och »Petrus». Ibland sätta barnen ut skorna, och helgonet fyller dem under natten med gåvor (Westfalen)¹.

I Sverige får än Staffan än Martin uppbära Nicolaus' roll. På Gotland bruka barnen juldagsaftonen sätta sina skor väl putsade ut i ett annat rum, på det att Staffan skall få lägga sina gåvor i dem. Somliga fyllas med aska och sand eller ett litet ris, andra med vackra julgåvor. Detta är ett slags dom och vedergällning över barnens uppförande under det sist förflutna året. Staffan är dock i allra flesta fall godmodig nog att blott straffa med

¹ Över Nicolausfesten se bl. a. REINSBERG-DÜRINGSFELD, *Festkalender* s. 529—532; *Das festl. Jahr* s. 426—433; H. HARTMANN, *Bilder aus Westfalen*, *Neue Folge* s. 6—8. I de två senare arbetena finnes en avbildning av helgonet som gåvobringare. Jfr även ROCHH. *Ss.* I, 200.

att fylla det olydiga barnets ena sko med aska och lägga någon gåva i den andra¹.

Martinsdagen är ofta en allmän uppgörelse- och räkenskapsdag, då man ser efter, hur uppförandet varit under det gångna året och bestraffar begångna förseelser². Martin kan därför lätt få drag av Nicolaus och bestraffa eller belöna barn. Vi finna exempel härpå bl. a. hos den svenska befolkningen utanför Estlands kust. På Mårtensafton gå barn omkring i byarna och dansa i husen samt få i ersättning matvaror. De knacka på fönstret och ropa: »Kära mor och far, släpp mig in! Min fot fryser, jag ber, släpp mig in! Jag har en risknipa, om fars barn ej vilja lära något.» Fadern svarar: »Kom bara in, våra barn äro alltid elaka.» De förhöra därefter barnen, hota dem med käppen, om de icke vilja läsa flitigt eller äro smutsiga samt lova äpplen och nötter till jul, om de uppföra sig väl. Såsom ett minne härom lämna de kvar ett ris³.

På Nuckö utanför Estlands kust pläga den svenska befolkningens barn under Mårtensdagen kläda ut sig i fårskinnspälsar med halmband om midjan, mask för ansiktet och käpp i hand och gå till gårdarna. Så snart de komma in i förstun, taga de till att stampa i golvet och slå med käpparna mot sina pälsar. Barnen innanför intagas av en blind förskräckelse, och i synnerhet är detta fallet med de mindre läskunniga, vilka springa och gömma sig. Dörren öppnas, och de vidunderliga, djurliknande skepnaderna träda in. »Har ni några barn här?» höres en djup basröst fråga. »Aja, sådana lär det nog finnas.» »Var äro de då?» »De gamla skälmarna ha gömt sig, det är bara att leta nu. Vem vet så noga, var de gå och krypa.» Sedan »Sante-Marte» sökt upp flyktingarna frågar han: »Kan du läsa?» Som svar följer en bordsbön. »Kan du mer?» »Ja.» »Läs då!» »Tag gamlebyns grisar, Sante Marte, och kasta dem i riset». Efter förhöret vänder Sante-Marte sig till husfadern och ber om mat⁴.

¹ WGSTR., Sdr o. br., Ldm. 1904 s. 118.

² Se härom i skånsk folktro: LOVÉN, Skytts hd s. 50—56; Vemmenhögs hd, Saml. t. Sk. hist. s. 89.

³ RUSSWURM, Eibefolke II s. 104.

⁴ Medd. fr. N. Mus. 1897 s. 116—118.

Enligt RYDQVIST¹ förekommer i Sverige ibland på julaftonen en barnkomedi: »Rupert Knekt», en mycket fruktad person, med vilken man länge hotat olydiga barn, kommer först in i rummet. Han är hemskt utspökad, har en rund spetsig pappersmössa på huvudet, och har en dagg eller käpp i handen. Han har noggrann kännedom om barnets alla förgripelser, och varnar och hotar med att straffa. Just som han håller på att föra bort barnet, kommer den milde skonande Kinkeljes (Kindlein Jesus), klädd i vitt. Först visar han sin förargelse mot barnet för dess okynne, men slutligen efter löfte om förbättring stannar han kvar, tager barnet i beskydd, kör ut Rupert Knekt och ger barnet åtskilliga skänker. — Namnen på personerna ge vid handen, att vi här ha att göra med ett direkt från Tyskland invandrat bruk. — Slutligen kunde även julbocken taga upp Nicolaus' roll, antingen så, att han kastade in gåvorna eller också att han ville skrämma. LJUNGGREN citerar i Sv. dramat s. 126 ett ställe hos TEGNÉR (Saml. skr. III, 292), där denne omtalar julbocken:

Julebocken kommer och han går,
Barnen ömsom glädja sig och rysa.

Ju mera skolbarnen fingo taga sig an motivet om bestraffning och belöning, desto tydligare blev den tillhörande festen en ren skolfest, där barnen själva fingo bestraffa och uppträda som lärare. I England plägade skolbarnen på Nicolaus' dag välja en »gossbiskop», som under sång och dans beledsagades från hus till hus för att mottaga gåvor och utdela välsignelsen. Hans ämbete varade till den 28 dec. (»Menlösa barns dag»), och under denna tid hade han rätt att predika och utdela lediga prästämbeten². Från Schweiz omtalas så tidigt som 917, att biskopen Salomo på Menlösa barns dag kom till klostret St. Gallen och på skämt av barnen lät välja sig till »gossbiskop». Varje barn måste nu med smärre språk och latinska vers lösköpa sig från riset. De yngsta begynte läsa upp kortare latinska satser, de äldre små vers och de försigkomnaste hela dikter på latin. Ett par sådana hexametrar med leoninskt rim äro upptecknade och bevarade. Biskopen omfamnade och kysste gos-

¹ Nordens äldsta skådespel, Skandia VII s. 240 f. Jfr även LJUNGGREN, Sv. dramat s. 104 och LLOYD, Sv. allmogens plägseder s. 100.

² FEILBERG, Jul II, 263.

sarna och beviljade dem till de tre feriedagarna en dryck och tre slags maträtter ur abbotens kök. Festen kallades sedan »episcopatus puerorum» och blev en dryckeslagens och den obundna skolfrihetens fest ¹.

Steget var nu, sedan en gosse kunde väljas till biskop, ej långt till att skolgossarna själva agerade lärare och uppträdde mot sina magistrar som herrar. I trakten omkring Antwerpen pläga skolbarnen på Thomasdagen d. 21 dec. komma tidigt till skolan; de stänga läraren ute och öppna först, då han lovar traktera dem med öl och annan dryck. På andra platser i Belgien omtalas, att barn på samma dag stänga sina föräldrar ute, tjänstefolket sitt herrskap, lärdrängen sin mästare, och att skolbarnen binda läraren fast vid stolen och bära honom över i värdshuset; alla måste de lösköpa sig med ett traktamente, mat och dryck av skilda slag. I Brabant uppassas barnen av lärarna i skolan och av föräldrarna i hemmen ².

Slutligen ha vi i Danmark på Thomasdagen (d. 21 dec.) en skolfest, höstterminens avslutningsdag, där skolgossarna leka lärare, rätta stilböcker, härma lärarnas sätt, taga riset och bränna det samt trakteras med mat och dryck av läraren ³. I Sverige ha vi ej några direkta rester av en sådan skolgossarnas fest, men i Luciafirandet i svenska skolor ligger ofta samma glada frihet och otvungenhet gent emot läraren till grund som i Thomasfesten i Danmark ⁴.

Sammanfatta vi nu de rester, som finnas av en skolhögtid med bestraffande och gåvobringande, få vi dessa alla koncentrerade omkring en tid vid julen: 10 nov. (Mårten), 6 dec. (Nicolaus), 13 dec. (Lucia), 21 dec. (Thomas), 28 dec. (Menlösa barns dag) ⁵. De utmärkande dragen äro: en eller flera personer vandra omkring, förhöra sig om barnens förhållande, bestraffa och

¹ ROCHHOLZ, Kinderlied s. 501.

² FEILBERG, Jul I, 111.

³ FEILBERG, Jul I, 108 ff.

⁴ Se över skolsånger och skolfester: T. NORLIND, Latinska skolsånger s. 178—183.

⁵ RUSSWURM omtalar dessutom Katarinadagen (25 nov.), då jungfrur om aftonen förklädda drogo från gård till gård, en med en ullkarda, en annan med en spinnrock och slutligen en tredje med en ABC-bok och ett ris. De utfråga barnen och ge dem ris, om de ej förstå, samt skänka dem till sist matvaror. Eibof. II s. 104.

belöna. Upptågets pedagogiska art gör, att det tidigt anpassas till skolorna, där det blir en skolgossarnas egen fest.

På grund av alla de friheter man tillät sig på skolfesten, beslöt till sist katolska kyrkan mot slutet av medeltiden att förlägga den till en annan tid på året och helga den åt påven Gregorius den store (12 mars), skolväsendets store ordnare. Därigenom försvann så småningom de folkliga elementen och endast en allvarlig pedagogisk fest blev kvar.

2. Majvisor.

Kringvandring under sång med insamling av gåvor finnes i sin enklaste gestalt i djäknegången. Skolgossar vandra från hus till hus, sjunga en psalm och få gåvor bestående i penningar och matvaror. Sångens innehåll är härvid alltigenom religiöst och uppbyggelseelementet det viktigaste. Ibland hade man särskilda dikter för ändamålet, och då inflätades i själva sången bibelspråk, där den givmilde prisades (t. ex. Zachæi ord: Hälften av mina ägodelar giver jag de fattige, Luk. 19: 8), och girighetens olyckor framhöllos¹.

Folket lärde sig snart efterbilda dessa dikter och så uppkommo de sånger, vilka vid de folkliga kringvandringarna sjöngos. I början voro dessa strängt religiösa och någon direkt anhållan om gåvor förekom ej, utan sången höll sig inom de allvarliga formerna och slutade med ett Fader vår eller någon annan bön². Emellertid blev, allt eftersom sinnena förvärldsligades, anhållandet om gåvor allt mera påträngande, tills slutligen det hela nedsjönk till en blott och bar tiggarsång.

Vi kunna steg för steg följa denna utveckling inom de majvisor, som avsjöngos i Danmark och de fordom danska landskapen, Skåne, Halland och Bleking. Den religiösa, allvarliga formen

¹ Se T. NORLIND, *Lat. skolsånger* s. 152.

² BRUZELIUS omtalar: »I äldre tid sjöngos psalmer, ett bruk, som fortfor i Ingelstorp tills för få år sedan, men i nyare tid en längre visa (citeras sedan Majvisan)». RIETZ anför s. 77 ff. i *Sk. skolväs. hist.* en sådan andlig majvisa från Landskrona, diktad år 1613.

finnes hos Lovén, Skytts härad s. 109 ff.¹ Visan, som förut varit tryckt (skillingtryck?) har följande titel: »Majmånads visa, varmed alla rättsinniga kristna kunna tillönska sig själva och sin nästa ett gott och fruktsamt sommarväder, ymnig årsväxt och jordenes fruktbarhet, timmelig och andelig välsignelse. Efteråt följel Herrens bön uti rim författad och sångevis ställt under en bekant och behagelig melodi.» Visan begynner:

All världens skapar' av evighet,
Hör det vi nu bedje;
Du haver allting väl berett.
Var oss allom nådig Gud med glädje².

Den andra och fjärde versraden utgjorde refrängen. Stroferna 2—5 beskriva sedan våren, som kommit med löv och grönt gräs samt lärksång. Str. 6 fortsätter med: »Nu bärom vi maj i by och lovom Gud med psalmer ny». Därefter följer själva bönen, vari anhålles om ett ymnigt år, befrämjande av arbetet, tjänlig väderlek, tjänlig boskapsföda, koru på åkrarna, frukt på träden, honung åt bien, god humle, boskapens tillväxande och förökande, välsignelse åt fisk, höns, gäss, lin samt slutligen bön om hälsa (str. 7—23). Bönen, som tänkes ställd till Gud, slutar:

Str. 24. Reger' oss med din Ande god, Förtag vad Dig kan vara mot.
» 25. Det bedje vi i Jesu namn, Slutom med bönen till vårt gagn.

Lovén tillägger i sin beskrivning: »Vid avsjungandet av denna sista vers blottades alla huvud, alla knän nego, och allas

¹ Jfr även Vem. hd., Saml. Sk. hist. s. 87 f. Motsvarande danska form, vilken noggrant följa den svenska, se: BERGGREEN, Danske Folkesange Nr 163; TK Almueliv, Tillæg IV nr 29; FEILBERG, Bondeliv I, 313 ff. Fragmenter dessutom i TK Almueliv 4. nr 46 o. 76; Tillæg IV, 27, 30, 57.

² Den motsvarande danska formen lyder:

Al Verdens Skaber med god Besked,
Hör det, som vi bede!
Du haver alting vel bered;
Vær os alle naadig Gud med Glæde.

De mindre gossarna, som ej kunde sjunga hela denna visa, hade i stället en annan, som lydde:

Fadervor i Englekor — Hör det, som vi bede —
Vi er dine Børn på denne Jord. — Vær os alle en nådig Gud med Glæde.

TK 4. nr 76; jfr IV nr 27.

blickar riktades till himlen. Spelmannen föll in i en annan takt och en annan melodi, varpå ett rimmat Fader vår avsjöngs. Då det var slutat, bugade sig hela sällskapet, önskade en god natt och aflägsnade sig tyst och stilla». På det sista stället, dit de kommo, sjöngo de sig in, d. v. s. att deras sommarlag där skulle börja.

Det framgår tydligt av denna visa, att något insamlande av gåvor ej förekom. Sången är en andaktsfull bön till Herren om hans välsignelse under arbetet. Någon direkt anhållan från sångarna till värdfolket finnes ej heller i visan, likaså saknas de sjungandes välönskan. Att någon direkt insamling efter avsjungandet av denna visa ej förekommit, därpå tyder den fullständiga frånvaron av alla källor härför i Sverige. I Danmark förekom gåvoinsamlande men ej direkt efter; först sedan kringvandringen avslutats, samlade man sig ånyo och ordnade sig i grupper för att ännu en gång vandra omkring, denna gång lastade med säckar och korgar för att mottaga gåvorna. Nu sjöng man en ny sång, vari det hette:

Nu kommer vi igen paa ny,
Vi gaar omkring den ganske By.
Vi har jo været her en Gang før
At sjunge og kvidre for jer Dør.

Vi har en Kurv baade stor og vid,
Der kan gaa syv Ol Aeg deri.
Vi har og een til godt Rugbrød,
Gud unde os det indtil vor Død.

Också saknas ej anspelning på traktering av annat slag:

Jeg er saa tørstig, jeg kan ikke spytt',
O, hent os Flasken og giv os lidt!

Visan slutar:

Nu ha vi sjunget oprigtig og vel,
Saa veed I nok selv, hvad der hører til.

Sedan gåvorna erhållits, sjöng man:

Saa takker vi for Gaven god
Og ønsker eder et frugtbart Aar.

Innan man aflägsnade sig, inbjöds till pingstgillet i en slutstrof ¹.

¹ Jfr TK Alm: liv nr 47, 48.

I denna danska form framträder tydligt delningen mellan den religiösa utan insamling och den profana med direkt anhållan om gåvor, med tack och välönskan som avslutning.

Av det rimmade Fader vår finnes ingen svensk form, men ur en dansk majvisa¹ kunna åtminstone tre bönepunkter framletas (4., 6. och 7. bönen, str. 3, 4, 5):

Giv os i Dag vort dagligt Bröd,
Fri os fra Pest og Hungersnød.

Ej led os i Anfægting så,
At Jordens Vækst må Lykke få.

O, fri os fra den onde Troid,
Fra Synden slem og henhes Sold.

En sanmansmältning av de två omgångarna och två särskilda visorna, den religiösa och profana, borde ligga nära till hands, och en sådan blev också snart gjord. Man begynte härvid med en allmän hälsning, tog sedan upp bönen om välsigelse i arbetet, varvid den religiösa visan fick lämna de flesta stroferna. Sedan upptog man lyckönskan över det hus, dit man kommit och slutade med en direkt bön om gåvor. Sedan dessa erhöållits, följde till sist ett tack, varpå man avlägsnade sig.

Av denna delvis nya majvisa finnas flere uppteckningar från Skåne. De fullständigaste äro: Runa 1842 hft 2 s. 67 från Kvistofta socken; BRUZELIUS, s. 59 från Ingelstads härad och BONDESSONS Visb. nr 79 från Ö. Ljungby. Av dessa äro de två sista nästan ord för ord lika. Till dessa sluta sig sedan några, där bönen om välsigelse är så gott som bortfallen: THOMASSON nr 14 s. 29 (Ldm. VII: 6) från Bleking och COLLIANDER s. 20 från Halland 2.

Av de danska formerna är TK Alm: liv 4 nr 41 den fullständigaste.

Visan har erhöållit en ny refräng, som direkt syftar på maj och sommar:

¹ TK Alm: liv IV nr 27.

² Första verset finnes dessutom i en del uppteckningar, varav kunna nämnas: Vem. hd., Saml. Sk. hist. s. 87 och Eggelings Sångbok nr 389 (uppt. av M. HOLMSTRÖM-INGERS).

Maj är välkommen — Sommaren är ljuvlig för ungdomen.
(Maj ere velkommen — Glæder os nu ved den søde sommer)¹.
Visan börjar:

- str. 1. God afton, om ni hemma är!
Förlåt oss, om vi väcka er.
2. Nu komma vi uti Er går
Och fråga, om vi sjunga får.

Redan tredje och följande stroferna ha likheter med str. 6, 2, 4 och 5 i den religiösa (LOVÉN):

RUNA:

3. Ty bära vi nu maj i by
Och prisa den med sånger ny,
4. Ty vintrens tvång ur landet är,
För löv och gräset grönt nu är.
5. Den lilla lärkans ljuva klång
Går upp i sky med Majesång,
6. Välkommen är Maj månads tid;
Gud signe denna sommar blid.

LOVÉN:

6. Ty bärom vi nu maj i by,
Och lovom Gud med psalmer ny.
2. Du vintrens tvång ur landet drev,
Och sommaren tillbaka blev.
4. Vår skog och mark sig fröjde
skönt;
Valborg för löv och gräset grönt.
5. Den lilla lärkans ljuva klang,
Gud lovar med Maj månads sång.

Stroferna 7—11 (Bruzelius) motsvara sedan str. 7, 18, 12, 14 och 20 i den religiösa (Lovén).

De två sista stroferna (12, 13) innehålla tack för gåfvan:

Och tack och tack det skall ni ha,	God natt, god natt var kristen själ,
För gåvan, den var ganska bra.	Och sov nu alla sött och väl. (Bruz.)

Runa har en strof, som erinrar om, att de kringvandrande burit löv, varmed hemmen majats²:

Nu sätta vi löv uti ert tak,
Det skall ni få se i morgon dag.

¹ Den danska refrängen återkommer i en julvisa om Jesus och Jungfru Maria i DgF nr 97 B, C.

² RUNA har i beskrivningen härom följande: »Byens ynglingar gå omkring i gårdarna med nyutspruckna björkkvistar i händerna och sjunga visan utanför varje stuga, varefter de, i händelse av en god emottagning, till lyckönskings- och tacksamhetstecken sätta lövkvistar i taket utanför dörren» (s. 66).

WGSTR. ger oss i Allmogeseder (s. 20) en liknande beskrivning: »Då stucko sångarna en grönskande kvist i bondens tak, på en gång en vårhälsning och ett tecken till, att ungdomen ämnade fira 'pingstgille' och därvid önskade understöd av alla, som hade något att giva».

Om sådant majande talar även Blekingsvarianten (Thomasson).
Denna har ännu mera fått ett rent profant innehåll:

1. Gvafton I som hemma är!
Maj vare välkommen,
I afton vella vi gästa här.
Sen bäre vi de gröna löv åt lunden.
2. Nu sätta vi maj i bondens vägg,
Här väntar vi oss ett halvtjog ägg.
3. Mor hon är en tärna,
Hon ger oss ägg så gärna.
4. Haven I haft ållon i år,
Så given oss ett fläskalår.
5. Nu hör vi trappan knaka,
Nu väntar vi oss kaka.

Sedan gåvan erhållits, följer ett tacksägelsevers.

I Hallandsvarianten (Colliander) anhålles om gåvan redan i den andra strofen:

Vi stå här några gossar små.
Given I oss något sen låten oss gå. (rfr. = Bruz.)

Denna strof motsvarar närmast en pingstvisa, som sjöngs av barnen, då de nedrevo kråk- och skatbon:

Här stå vi, stackars pojkar små;
Giv oss litet och låt oss gå,
Och låt oss ej be för länge. (Bruz. s. 61).

Runa (42 hft 2 s. 68) anför en variant liknande denna strof, där dock refrängen är hämtad ur den religiösa visan:

Nu komma våra pågar små;
Hör det vi nu bedja;
Giv oss lit' och låt oss gå;
Var oss allom nådig Gud med glädje.

Hallandsvarianten har några slutstrofer med erinran om nästa år:

5. Tack och tack det ska ni ha,
För denna gåvan den var bra.
6. Hälsa folket inne,
Och tack för det vi finge.

s. 20, omtalar »sjunga maj i by» i samband med midsommarfesten men omnämner sedan det därmed förenade »pingst-brudparet».

Av varianterna till majvisan framgår, att visans utbredelseområde är begränsat till Danmark och de fordom danska landskapen Skåne, Bleking och Halland, och det torde därför vara tydligt, att vi ha att göra med dansk visa, som tillkommit före de skånska landskapens införlivande med Sverige och sedan i Skåne efter hand blivit översatt till svenska. Flera danska uttryck stå till och med ännu kvar. Så finns t. ex. från Vemmenhögs härad refrängen: »Glä' oss Gud för denne söde Sommer», något som närmast motsvarar den danska: »Glæder os nu ved den söde sommer» (TK 4 nr 41). Även den religiösa majvisan är vida utförligare i den danska formen. FEILBERG omtalar (Bondeliv I, 321) 40 strofer, av vilka TK återger 32. Av dessa senare saknas 23—31 i Lovén, under det att endast str. 17 och 18 i den svenska saknas i danska¹.

I det egentliga Sverige tyckes kringvandringen före majfesten ej ha haft samma betydelse. Valborgsnatten nöjde man sig med att samlas vid en hög och dansa omkring de tända blos-sen. Vid pingsten eller midsommar uppreste man en stång och dansade omkring den. Någon gång förekom val av pingst- eller midsommarbrud. I JONAS STOLTS minnen (från Högsby; Bidr. odl. hvdr 5, s. 77) heter det: »[Midsommars-]bruden smyckades midsommardagen på bästa sätt, och sedan gick man i procession någon gata till danssalen, som denna årstid för det mesta var en tröskloge.» Om vid denna procession någon särskild midsommarsång brukats, omtalas ej.

Några små korta Valborgs- och midsommarvisor omnämnas i Runa, dock äga dessa mera allmän karaktär. Majhäftet av Runa 44 (s. 3) meddelar tre sådana Valborgssånger:

¹ Över majfesten vid danska skolor se T. NORLIND, *Latinska skolsånger* s. 172—173. Över skånska skolors majfester se RIETZ, *Sk. skolv. hist.* 75 ff. -- Någon direkt motsvarande tysk form till våra ovannämnda majvisor har jag ej funnit men väl liknande tiggervisor vid majvandringar för insamlande av gåvor (ägg m. m.); även återfinnas nidstroferna, vid de tillfällen då gåvor nekades. Såsom orientering i de tyska majtiggervisorna hänvisas till Lh. nr 1234—1263.

1. Så gingom vi ut om Valborgsmässkväll,
Till att dansa ;
Så gingom vi upp på högsta berge,
Till att lustiga vara ;
För hej ! låt oss lustiga vara. (Österg.)
2. Lekt haver jag en Valborgsmässnatt ; tralle-ralle-ralle-rej.
Ut gick jag med både handskar och hatt ; hej, trall, etc. (Dal.)
3. Hej lusteligt att dansa, vi som andra.
Alla taga vi i ring, alla dansa vi i kring ;
Ella står uppå hålla. Hej etc. (Dal.)

Av midsommarsånger meddelar Runa 44 i junihäftet (s. 23) en form, varav en variant redan förut tryckts i 43 hft 3 s. 41. Båda äro upptecknade i Västmanland. Beskrivningen till visan i årg. 44 lyder: »I en socken i Västmanland (Odensvi enl. Runa 43) samlas man, åttonde dagen före midsommardagen, på stranden av en liten skogssjö, där sand fylles i medförda krukor, för att sedermera hemma begagnas vid rengöringen. Vid tillfället äga åtskilliga förlustelser rum, och till dansen denna kväll har intill senare tider sjungits denna visa :

1. Och träden de lövas, och marken är grön ;
Varendaste blomma hon ståndar så skön.
2. Lilla fågeln hon sjunger med ljuvlig röst ;
Han är fälle glader allt uti sitt bröst.
3. Så prisom vi sommaren, fager och fin ;
Sjungom : ljuveri, ljuveli midsommartid.

Lekar och upptåg följa sedan.

Dessa svenska Valborgs- och midsommarvisor visa, att man i Sverige företrädesvis nöjt sig med allmänna sånger rörande årstiden sommar eller vinter. Någon känsla för traditionella festsånger bundna vid en viss högtid synes man knappast ha haft i Sverige, därför blevo visorna ej så gamla utan försvunno eller förändrades lätt. Man lät sig till och med ej bindas av årstiden, utan visor för sommaren kunde anpassas till vintern och tvärtom.

THIELE, Danske Folkesagn (1. uppl. s. 155) omtalar en visa »Maie, er velkommen» etc. — alt saa vidt som Verden er springer i Rosens Blommer», som skulle brukas »i steden for den gamle letfærdige Mai-Maanedsvise: 'Husbonde, om du hjemme est, Maie vær velkommen'». I UPMARKS »Julvisorna» Läsn. f. folket 1870 s. 94 omtalas denna visa som *julvisa*, och man har således för

att uttränga den gamla, traditionella majvisan gripit till en julvisa.

Det är att förmoda, att man i Sverige på liknande sätt genom att till festsånger taga visor från skilda fester försvagat traditionens makt, så att vi nu knappast ha någon rest kvar av egentliga sommarfestsånger ¹.

Att Sverige en gång ägt sånger av samma typ som den skånska och danska majvisan, därom vittnar i första hand Staffansvisorna, till vilka vi nu övergå.

3. Staffansvisor.

Bestämmandet av Staffansvisornas karaktär försvåras i hög grad genom de olikartade varianterna. Förut nöjde man sig med att tala om *en* enda Staffansvisa, vars huvudform söktes, och vars biformer sedan grupperades runt denna. Det synes mig knappast möjligt att rörande de många Staffansvisor, vilka upptecknats i Sverige, Danmark, Färöarne och England, finna en enda huvudform, från vilken alla kunnat utveckla sig. Flera olika traditioner måste ha existerat mer eller mindre samtidigt, och sedan ha dessa genom gemensamheten i huvudpersoner så småningom kommit varandra allt närmare, tills de till sist i mycket sen tid blivit till ett. Vid behandlandet av Staffansvisorna, måste först två huvudgrupper avskiljas, som vi vilja kalla »Staffansvisan» och »Staffan och Herodes», därefter måste inom vardera vissa underavdelningar göras, av vilka väl även några en kortare tid existerat skilda för sig. En översikt av de svenska källorna härför skulle bli:

I. Staffansvisan:

1. Tiggjarvisan.

A. BOND., Visbok nr 299	Hall. 4 str.
(Fataburen 1906 s. 160 f.)	

2. Staffansritten.

B. GA 91: 1	— 7 »
C. Medd. fr. N. Mus. 97 s. 131	Värml. 4 »

¹ P. JOHANSSON, Kulturb. fr. Ö. Göinge s. 55, omtalar, hurusom de flesta av de ringdanser man sjöng vid jullekarna voro diktade för sommar-dansernas räkning.

D.	COLLIANDER	Hall.	4 str.
E.	Ldm. 1906 s. 6. .	När.	4 ,
F.	, 10.	, 4 ,	
G.	, 12.	Vml.	4 ,
H.	, 14.	Uppl.	6 ,
I.	, 15.	, 3 ,	

3. Tiggjarvisa och Staffansritt.

K.	THOMASSON, Ldm. VII: 6, s. 28	Blek.	11 ,
L.	LINDSTRÖM-SAXON, s. 87	Jämtl.	8 ,
M.	Västg. Fornm. Tidskr. I, 75	Vg.	6 ,
N.	HOFBERG, NGM. s. 262.	När.	7 ,
O.	WERNER s. 82	Vg.	10 ,
P.	Nyland IV, 49	frgt Finl.	4 ,

4. Staffansritt och tiggjarvisa med jaktmotiv.

Q.	GA 91: 2	—	30 ,
----	----------	---	------

5. Staffan och julhälsning.

R.	ROSENBERG I, 152.	Sdm.	6 ,
S.	FEILBERG, Jul I, 207 (efter medd. fr. Djurklou) (se äfven var. E).	När.	12 ,

Fragment:

T.	Afz. Sh. II, 44 f.	1 ,
U.	Sdm. IV, 182.	1 ,
V.	Ldm. 1906 s. 13	3 ,

II. Staffan och Herodes.

A.	DgF III, 882 f.	Vg.	11 ,
	a. Skillingtryck 1848.		
	b. , 1854.		
B.	Sv. Fornm. Tidskr. XI, 347 (Nya Dagl. All. 1901 nr 51)	Uppl.	5 ,
C.	DgF III, 883 (not) endast 2 str. meddelade.	Uppl.	—

Av dessa varianter ha alla första gruppens visor en i det stora hela gemensam refräng. Vi ordna dem efter deras inbördes samhörighet på följande avdelningar:

- I. 1. Vi tackom nu så gärna —
Allt för den ljusa stjärna.
Ingen dager synes än,
Stjärnorna på himmelen de blänka. B.
2. Vi tackom nu så gärna —
Allt vid den ljusa stjärna.
Dagen synes icke mer,
Fast stjärnorna de lysa. P.

3. Vi tackom nu så gärna —
Allt för den ljusa stjärna.
Ingen dager synes än,
Stjärnorna på himmelen de blänka. H.
 4. Tackom vi så gärna —
Allt för den ljusa stjärna.
Dagen lyser inte än,
Utan stjärnorna de blänka på himmelen blå. I.
 5. Nu sjungom vi så gärna —
Allt vid den ljusa stjärna.
Ingen dager lyser än,
Fast eder tyckes så;
Det är den ljusa stjärnan,
Som för dagen månade gå,
Solen lyser ej, men stjärnorna blänka. N.
 6. För den ljusa stjärna —
, , , ,
Ingen dager synes än,
Stjärnorna på himmelen de lysa och de blänka. G.
 7. Bedjom vi så gärna —
Allt för den ljusa stjärna.
Det är väl ingen dager än
Fast eder tyckes så,
Det är den ljusa stjärna,
Som för dagen plägar gå;
Ljus av ljus av himmelen
Och alla ljusa stjärnor. S.
- II. 1. Den tackom vi så gärna —
Allt för vår ljusa stjärna.
Frisker opp — dagrann.
Ingen dager synes än.
Fast eder tyckes så.
Det är den ljusa stjärnan,
Som för dagen plägar gå.
Frisker opp — dagrann.
Ingen dager synes än.
Fast eder tyckes så. F.
2. Håll fast fålen min —
Allt för den ljusa stjärnan.
Frisk' Er upp I adelsmän.
Ingen dager synes än;
Men stjärnorna på himmelen de blänka väl än. M.

- III. 1. Håll dig väl fålan min —
Hjälp Gud och sancte Staffan.
Ingen dager syns ändå,
Men den ljusa stjärnan,
Som för dagen månde gå. T.
2. Håll dig väl, fålan min —
Hjälp Gud och sancte Staffan.
Solen lyser inte än,
Men stjärnorna de blänka på himmelen. Q.
3. Hållt dig väl fålan min —
Allt för den ljusa stjärnan.
Dager synes inte än, inte än;
Men stjärnorna de blänka,
Som för dagen gå,
Som för oss ska' lysa
Detta nya år. Q. (Var. GA II, 355 f.).
4. Hållt dig väl fast, fålan min —
Ingen dager synes än,
För stjärnorna de blänka. A.
- IV. Hållen väl fålan min —
Det älskom vi så gärna. V.
- V. Hållen väl fålan min —
För er synes dag,
För alla de sju ljusa stjärnor. E.
- VI. 1. I ra, i ra, i hopp falleralla.
Gossar låt oss lustiga vara.
En gång jula modet fara.
Hopp fallerallala. D.
2. . . . stalledräng.
I ra, i ra sjung fallerallala.
Gossar låt oss lustiga vara,
En gång jul om året bara.
Sjung fallerallala. K.
3. . . . en stalledräng.
I ra, i ra i rallerarara.
Gossar, låt oss lustiga vara,
Jul en gång om året är bara.
Triralla raro. L.
4. . . . stalledräng
. . . fålar fem.
Stjärnorna de tindra så klara,

Gossar låt oss lustiga vara
Och i år båd' stora och små
En fröjdefull jultid få. C.

5. . . . stalledräng, stalledräng
. . . . fålar fem, fålar fem.
Flickor låt oss lustiga vara,
Gossarna låta oss hädanfara.
Jul en gång om året. R.

VII. Två redliga män —
Det dagas inte än. O.

VIII. . . . en stalldräng . . . fålar fem. U.

I. Staffansvisan.

1. Tiggарvisan. Var. A.

Jag har satt denna visa först ej därför, att den kan göra anspråk på någon hög ålder, utan blott emedan den bättre än den tredje avdelningens varianter återger huvuddragen av tiggарvandningsvisorna med alla bimotoiv avlägsnade. Visan lyder, sedan refrängen avskilts:

1. Här är annandag jul i år.
2. Här finns inte heller någon ring,
Men vi binda fålan, när vi stiga in.
3. Och finns här någon flicka fin,
Som låser opp sitt äppelskrin?
4. Till nästa år, när vi komma igen,
Så gråta väl barnen i ungmors säng.

Str. 2 visar, att gossarna äro ridande; str. 3 innehåller bönen om gåvor och den sista är en välönskan åt dottern för äpplena, som de tänkas ha erhållit.

Grundinnehållet är således det samma som i majvisan. Att de komma ridande är ej något nytt drag, då ju ursprungligen även majgossarna rida mellan gårdarna, när de sjunga. Ännu i flera nejder bruka majgossarna rida. Första strofens omtalande av dagen motsvarar majvisans nämnande av förste maj eller Valborg. Visan är således en regulär tiggарvisa med: hälsning — begäran om gåva — tack och välsignelse, utan något som helst

speciellt julmoment eller någon särskilt framträdande huvudperson.

Denna visa är ej den enda jultiggarvisa, som använts annandagjul. Fatab. 09 s. 160 f. meddelar en annan, vilken dock ej har mera samband med Staffansvisan än innehållet. De sjungande, som använde visan vid tiggarevandringar om julen, kallades för »staffansgossar». Jag meddelar den här som jämförelse:

Nu är det jul tredagskväll
Och det felar i kaggen,
Och nu är tunnan allt förbi,
Så det når inte upp i laggen.

Kött, ost och fläsk och strömming där näst
Och allt som finns uti huset
Och litet brännvin uti kruset.

Och få vi inte en ljusbit i varje gård
Så blir det mörkt uti huset
Och intet brännvin i kruset.

2. Staffansritten. Var. B—I.

Denna avdelning skiljer sig helt och hållet från den föregående, vad innehållet beträffar. Vi citera först B-varianten som exempel:

1. Staffan var en stallardräng,
Han vattna' sina fålar fem.	4. Den femte han var apelgrå,
Den rider själva Staffan på.
2. Två de voro röda,
De tjänte väl sin föda,	5. Innan hanen galit har,
Staffan uti stallet var.
3. Två de voro vita,
De va' de andra lika.	6. Innan solen månd' uppgå,
Betsel och gullsadel på.
7. Staffan rider till källan,
Han öser upp vatten med skällan.	

För anhängare av teorien om *en* huvudvisa blir denna visa blott ett fragment av en större. Detta synes mig mindre lämpligt ett antaga redan av det skälet, att det allra största antalet varianter (8) av alla avdelningarnas visor just tillhör denna del. Att döma av visan är innehållet: en person, som har vården om några hästar (enligt visan är han själv ägare av dem), går till stallet, där 2 röda, 2 vita och en apelgrå finnas. Han tar den grå och rider tidigt på morgonen ut att vattna den vid en källa.

De flesta varianterna inom avdelningen nöja sig med att omtala, att Staffan skådar hästarna och lägger sadeln på den apelgrå. Att mannen beser hästarna, innan han rider ut, är intet specifikt Staffandrag, då motivet med beseendet och utväljandet av en god ridhäst är ett nästan konstant återkommande drag i balladen, så fort en person skall företaga en ritt. Hästarnas färg vit, röd, apelgrå återkommer även tämligen regelbundet ¹. Aldrig har väl heller någon forskare velat förklara detta hästvalsmoment i balladerna såsom ett lån ur Staffansvisan. Visan kan således helt enkelt ha uppstått ur dessa vandrande strofer rörande hästurval vid en ritt. Jag vill blott taga följande exempel ur en Havsfruvariant:

Herr Peder han gångar sig i stallet,
 Där skådar han de fålarna alla.
 Han skådar den vita, han skådar den grå;
 Den yppersta lägger han sadeln på. (GA 77: 1).

Den närmaste orsaken till en sådan visas uppkomst är emellertid en julsed, vilken sedan heden tid förknippa tsmed annandag jul. Vid tvänne årets fester har det sedan gammalt varit en sed att rida och vattna hästarna vid en bestämd källa, där vattnet trots just vid den bestämda högtiden äga större kraft än eljest. Dessa fester ha varit dels julen dels pingst eller midsommar. Vid båda har vattnandet varit förenat med en kappritt, enär den som kom först, ansågs få bästa kraften. Något speciellt egendomligt i denna sed finnes ej, då ju föreställningen av särskilda kraftgivande källor vid viss årstid (särskilt Kristi himmelfärdsdag, pingst, trefaldighetssöndagen eller midsommar) är spridd över hela Europa och förekommer även i andra världsdelar. Husdjuren ha ryckts in i denna källdyrkan, och så har seden med hästritten uppkommit. Jämte drycken har även föreställningen om festmaten som särskilt kraftig och lyckogivande varit vida utbredd och även djuren ha därför fått delaktighet av denna. Så gav man t. ex. i Skåne lutfisk och gröt åt hästarna annandag jul (WGSTR. Fkd. II, 129; WGSTR. Sdr o. br. Ldm. 1904 s. 117). På andra ställen gömde man julmat för att på våren

¹ Varianterna D, F, M ha: vita, svarta, apelgrå, K har: svarta, röda, apelgrå.

ge hästarna därav (HOFB. 204). Man kunde också på annandag jul ge kreaturen, särskilt hästarna, av julölet (LÄSN. f. folket 1870 s. 96).

Sedan heden tid var midvintern förbunden med en fest åt hästarna, vilka ställdes under guden Freys särskilda omvårdnad. Då kristendomen kom, borttogs visserligen guden, men hästarna stodo kvar och fingo sin särskilda dag, annandag jul, helgad åt sig. Man steg då tidigt upp på morgonen för att rengöra i stallen och putsa hästarna samt sedan rida på dem till en viss källa för att vattna dem där. I många nejder i Sverige kvarstod ännu för kort tid sedan bruket att annandagen så tidigt som möjligt bege sig in i grannens stall och där göra i ordning, innan ägaren märkte något (SUNDBL., Sdr o. br. 140; Medd. fr. N. Mus. 88 s. 17). Från hästarna överfördes lyckan och välsignelsen till husbondefolket och den, som då haft en häst, som vid morgonritten fått »gräddan» av vattnet vid källan, fick lycka med kreaturen det året (HENRIKSS., Dalsl. s. 6). Kappritten ägde rum så tidigt på morgonen som möjligt, för att man skulle bli först till källan. Till ridhäst valdes alltid den eldigaste springaren. Olaus Magnus omtalar redan kappritten som ett uråldrigt bruk (I, kap. 24): »Otaliga skaror av invånare inom varje landskap (dock med iakttagande av skillnaden mellan de olika kommunerna) samla sig den 26 december på frusna träsk och älvar, där isen ligger spegelblank, till att rida i kapp antingen för att vinna segerpris eller för blotta äran . . . De bästa och vackraste hästarna sammanfördes. Detta gjorde man förnämligast av två orsaker: först och främst för att man skulle kunna efter samvetsgrann prövning hembjuda den eller de hästar, som genom sitt snabbaste lopp befunnos vara överlägsna alla de övriga, såsom ett kostbart offer åt gudarne . . . Den andra orsaken var den, att de önskade kunna erbjuda sin konung eller furste eller hans sändemän de snabbaste hästarna» (sv. uppl. s. 54 f.).

Här ställes således redan hästritten samman å ena sidan med hästoffer åt gudarna å andra sidan med folkets strävan efter att just på annandagen visa fram de bästa och förträffligaste hästarna¹.

¹ Danska klappritter annandagen och motsvarande bruk se bl. a. TR.-LUND, Dagl. Liv VII, 62 ff.; FEILBERG, Jul I, 210 f.

Till denna ritt fogades nu visan, vars innehåll endast är detsamma som ritten: ett utsökande av den bästa hästen och vattnandet av denna. Den anförda visan är således en fullt sluten berättelse med alla de väsentligaste dragen av annandagsritten.

Blott namnet Staffan i visan skulle ännu återstå att förklara. Närmast ligger det till hands att sammanställa annandagens namn Stephani dag med ritten och hästarna. Ännu ett moment kommer dock härvid till, i det att Stefan över hela Nordeuropa sammanställas med hästarna. I Holstein omtalas »Peerdesteffen» och staffansdagen kallas »der grosse Pferdstag». Man plägar på den dagen gå in i granngårdarna för att putsa deras hästar.¹ I E. MEIERS DS. s. 466 heter det: »Am Stephanstage, am 26 Dec., werden die Pferde ausgeritten und zwar so rasch als möglich. Dadurch kann man sie vor Hexen schützen.» Åderlåtning av hästar på Stephani dag omtalas såväl i Sverige, Danmark och Tyskland som England. I Stuttgart heter Stephani dag liksom i Holstein »der grosse Pferdstag» (F. NORR, Festkalender 1847 s. 778)².

Om man därför i Sverige skulle sammanställa visan om hästritten med en bestämd person, låg det allra närmast att i likhet med övriga germanska länder taga Stefan eller Staffan därtill.

3. Tiggarvisa och Staffansritt. Var. K-P.

Som själva titeln säger, ha vi här ej med en ny visa att göra utan med en kombinerings av de två föregående. Början är tagen ur Staffansrittvisan, under det att slutet utgör en utveckling av tiggarvisans motiv. De tre första varianterna K-M ha därför alla de obligatoriska fyra stroforna om Staffan och hans fem hästar, av vilka han rider på den apelgrå. Sedan tilläggas emellertid några strofer ställda till värdfolket. I K utgör str. 5 en felaktigt placerad avslutningsstrof att använda, då ingen gåva erhöles: str. 6—9 vända sig till bonden, hans

¹ WOLF, Beitr. I, 124 f.; II, 92 f.

² Se flere sammanställda källor och citat ur dessa i DgF II, 521 f. — Jfr även FLBG, Jul I, 211 ff.

hustru, dotter och piga, för att de skola ge öl och äpplen; str. 10 omtalar i likhet med flera av majvisans varianter, att sångarna ämna komma igen till nästa år. Slutstrofen har avseende på återvändandet hem och insättandet av hästarna: »Ja färden han gick lustigt all, nu föra vi hästarne i stall.» Var. L har stroferna 5—8 ställda till »kära mor», och anhålles det om julbullar, en tår av flaskan, en bit av julgrisen och att få se julkjuset. M har blott två tilläggsstrofer, som omtala, att »mor sitter i spisen och skiftar julegrisen», och att »far ligger i sängen och räknar pengar.» Varianterna O och P äro mera omarbetade former, där tiggeriet är huvudsak och bönerna befallningar. N har först två strofer om Staffan:

1. Staffan var en stallardräng,
Han vattnade och red i fläng.
2. Så red han sig på bondens gård,
Fast vintern var så sträng och hård.

Sedan handlar visan blott om flickan, som far upp för att betjäna Staffan:

3. Och flickan sprang ur sängen,
Och dörren upp och Staffan in.
4. Hon sade: »Kära Staffan, sitt!
Men jag får tända ljuset mitt.»
5. Hon rörde uti askan bra;
Men ingen gnista eld fanns kvar.
6. Och fast de ingen eld kund' få,
Så hjälpte de sig bra ändå.
7. Och öl hon skulle Staffan ge,
Hon tappa i — det rann bredve.

Var. O har slutligen hela tiggeriet i en ännu krassare form. Titeln är betecknande nog: »Skälmarne». Staffansinledningen är alldeles bortfallen och blott str. 7 o. 8 ha några få reminiscenser af Staffansritten:

1. Och hör du mor i spisen.
Få vi sjunga visan? 2. Ja, sjunga, vad ni sjunga vill,
Jag orkar nog höra på. | <ol style="list-style-type: none"> 3. Och hör du bror, som i farstun går,
Du gör nu allt, som i visan står. 4. Nu tar du af dig skorna,
Så går du dig åt bona. |
|--|--|

5. Så ser du där på häcken,
Du sticker allt i säcken.
6. Så ser du uppå hyllan,
Glöm ej den svarta yllen.
7. Så går du dig åt stallen
Och skådar fålar alle. | 8. Du tar den svarta, du tar den grå,
Den blacka lägger du sadeln på.
9. Så strör du halm på brona.
Det skramlar ej i skona.
10. Nu har jag slutat sången.
Tack för denna gången ¹ . |
|---|--|

Slutligen ha vi fragmentet P, där blott en rad efter beskrivningen av hästarna tyder på tiggeri: »Vill ej dottren giva ljus . . .»

Hela denna avdelnings varianter kombinera Staffansritt med tiggande av gåvor, och det blir därigenom klart, att en viss folksed måste ligga till grund. Vi vilja anförä en del beskrivningar häröver. Fatab. 08 s. 216 omtalar, huru hästarna vattnades i en »vattning» i grannbyn, varpå besök i gårdarna ägde rum. Staffan hade härvid rättighet att rida ända in i dagligstugan för att hälsa värdfolket. Traktering med ost och bröd följde, medan ryttaren satt i sadeln, under det följet fortsatte till nästa gård. I Göinge härader brukade ryttarna, som ridit Staffan, hålla vid varje gård, där de sjöngo Staffanvisan och trakterades med kakor, äpplen, öl eller brännvin (Westr., Sdr o. br., Ldm. 1904 s. 117). I Närike väcktes de sovande av bygdens ungherrar med Staffansvisan, »en uppmärksamhet, som alltid måste gäldas med en ståtlig undfägnad» (Hofb. s. 205 f). »Utanför grannarnas fönster eller dörrar sjunga staffansmännen sin visa och vänta förplägning därför, när de slutat» (Afz. Sh. II, 46).

Av dessa små citat framgår, att de båda bruken att gå omkring och under sång tigga sig gåvor bestående i matvaror samt ritten att vattna hästarna på flera ställen kombinerats med varandra, varav även följde, att Staffanvisan måste kombineras med tiggjarvisan.

¹ DgF nr 386, »Tyvene», anför en hithörande svensk variant ur Stephens' samlingar och TK Fv. s. 292 anför en dansk-svensk form. Båda dessa ha verserna om stallet och hästarna, men under det att Werners visa (var. O här) har slutet om visan, som sjungits och ett tack för denna gången, ha varianterna hos Stephens och TK verkliga tjuvar, som fly, då de igenkännas. Det synes mig därför som om den svenska O-var. ändock stode ett stycke närmare Staffansvisan än de två andra, om än jag naturligtvis ej vill förneka, att visan uppstått ur de utländska motsvarigheterna och först senare blivit en tiggjarvisa närstående Staffansvisorna.

4. **Staffansritt och tiggärvisa med jaktmotiv.** Var. Q.

Denna variant¹ är den allra utförligaste svenska formen, och vill man nödvändigt utgå från *en* urform för den svenska gruppen, måste denna givetvis bli en sådan. Emellertid kan man tydligt avskilja de båda delarna staffansritt och tiggärvisa, allenast ett nytt moment tillkommer, i det avsikten med staffansritten ej blir att vattna hästarna utan att jaga. Att ett sådant motiv blivit huvudsaken visar blott, huru svag traditionens makt i denna visa är, och därmed förfaller också ett av skälen för att antaga denna visa som urtypen. Därtill kommer, att Staffan och hans hästar nedsjunkit till ett fullständigt bimotiv för de båda huvudmomenten jakten och gåvotiggandet.

De första 6 stroforna handla om Staffan, som i stallet mönstrar hästarna och rider på den apelgrå. Sadeln lägges på, och ritten företages, innan solen månd' uppgå. Sätillvida är det de gamla traditionerna, men så följer ett alldeles nytt moment. I str. 7 heter det kort och gott: »Skinnpels och mössa, hundar och bössa». Han rider ej till källan utan till skogen, »innan någon vaknat har». Str. 9—13 omtalar sedan, huru han med hundar jagar orrar, tjädrar, björnar, vargar, rävar och harar. Men »dagen den lider, fålen hemskrider» (str. 14). Därmed är jakten slut, och julmaten och värdfolket bli nu huvudinnehållet ända till visans slut (str. 14—30). Alltså 16 strofer om jultiggandet, 8 str. om jakten och blott 6 om Staffan och utväljandet av en häst. Sista delen börjar med en beskrivning av julen: »Nu är eld uti var spis, julegröt och julegris». Sedan följer tiggandet med de i flera förut anförda varianter återkommande orden: »Kära mor i spisen, giv oss ett stycke av grisen». Sen begäres bullar, lutfisk, brännvin, kuse och kaka, varvid till och med hotelser begagnas: »Få vi intet brännvin i våra krus, så slå vi edra fönster ut». Str. 22—25 och 27—28 äro beskrivningar av julnöjena: gumman blir ung på nytt, unge bonden dansar polskor »tre å rad», hustrun, »ung och röd och varm håller barnet på sin arm». Flickorna dansa och sjunga, »drängarna hoppa, pigorna stoppa». Den bland dessa strofer inflätade str. 26 innehåller den förut i flera varianter återkommande

¹ UPMARK, Julvisorna s. 90 f. anför en form från Södertörn mycket närstående var. 2.

välönskan at ungmor, att en vagga till nästa år skall stå vid hennes säng. Str. 29 omtalar återvändandet till nästa år och den sista broder Knut, som gör slut på julen.

Innan vi lämna denna visa, kan det måhända vara på sin plats att se efter, om ej även staffanssångarna, då de uppträdde alltför bröstgänges, kunde förvägras några gåvor, och i så fall, om ej en nidstrof fanns till hands härför, såsom ju fallet var vid majvisan. Vi ha redan omtalat en felaktigt placerad strof i varianten K. Då gossarna komma in, begynna de nämligen, redan innan de bett om gåvorna, sjunga: »Nu rida vi till bondens vägg, där fryser isar i vårt skägg». Att en sådan hälsning icke just befrämjar en anhållan om gåvor säger sig själv. ARZELIUS säger också i Sh. II, 47: »Hava staffansriddarna länge sjungit, utan att få någon förplägning, så sjunga de till slut:

Sitta vi länge utför er vägg
Växer det is uti vårt skägg».

Denna strof återkommer i var. R. så gott som ord för ord lika. Nyl. IV, 48 omtalar ett annat slut, som liknar majvisans häntydan på girigheten: »Goder natt, goder natt, Ert gnidarepack».

5. Staffan och julhälsning. Var. R—S.

Denna avdelning utgör närmast en övergångsform till nästa grupp. Till det yttre se visorna nog så enkla ut. Första strofen i var. R är den vanliga med Staffan, som vattnar fålarna. Med andra och tredje verserna äro vi däremot helt och hållet inne i hälsningen på värdfolket:

2. God morgon! God morgon! kär' fader,
Gud låte er vakna glader.
3. God morgon! God morgon! kär' moder,
Gud låte er vakna goder!

Str. 4 och 5 äro vanliga tiggarrisstrofer med en artighet till döttrarna, att de nog ha haft friare förr och en häntydan på, att det nog finns gott om brännvin i huset. Slutstrofen är den nyss anförda nidstrofen om isen, som fryser i deras skägg.

Var. S begynner med de två hälsningsstroferna och inskjuter en strof om Staffan: »Staffan är en ståtlig man, är högt värderad i sitt land», för att därefter börja med Staffan stallar-

dräng. Något nytt i denna avdelnings visor är således endast de två stroferna, vilka innehålla en hälsning, vilken förut ej förekommit i staffansvisorna. Vi återfinna dem dock i flera av de föregående varianterna dock ej såsom led i staffanvisan utan som självständiga inledningsstrofer med särskild melodi. I var. E inledes visan just med dessa två strofer, ord för ord lika, varefter staffansvisan faller in med de vanliga om Staffan stallardräng. Ehuru melodierna härvid delvis äro olika i rytm och ton, är refrängen dock densamma. I varianten G följer *efter* staffansvisan som en avdelning för sig två strofer av följande lydelse:

God morgon, god morgon, både fader och mor.
Jag önskar eder en lycklig god jul.

Vi se på eran skorsten vit,
För eder dotter kom' vi hit.

Dessa strofer komma väl närmast var. R, 2—4. Fragmentet H hör troligen närmast samman med nidsstroferna, men begynner med en hälsning, som förut redan förefunnits i flera av de omnämnda varianterna, dock först inuti:

God morgon, kär mor i spisen.
Låt oss få smaka grisen.
Och drängen han sover som nalle,
Fålarne gnägga i stalle'.
Och pigan hon sover som nöte'.
Hon har glömt att salta stöte'.

Av alla dessa visor, där redan i början en hälsning med god morgon på far och mor vid inträdet i stugan förekommer, äro varianterna E och S de viktigaste, i det att hälsningen där står som inledning till ett trettondagsspel med stjärngossar. Som vi längre fram skola se, utgör vid dessa den stereotypa hälsningsfrasen av följande:

Goder morgon, goder morgon, både kvinnor och män
(vanligare form: goder afton, goder afton)
Vi önska eder alla en fröjdefull jul.

Den nyss anförda G-varianten har också närmast denna samma hälsning.

Det ligger därför närmast till hands att antaga, att i staffansvisan under inverkan från stjärnvisorna direkta hälsningsstrofer tilldiktats och därvid placerats än i början (var. E och S), än strax före bönen om gåvor (G), än slutligen i själva visan strax efter inledningsstrofen om Staffan (R). Därmed har åtminstone på en punkt en inverkan från stjärnvisorna kunnat konstaterats. Att det ej är den enda, visar oss tydligt refrängformerna.

Visan talade om, att Staffan, innan solen steg upp, begav sig ut att vattna hästarna. Refrängen tillägger nu, att det skedde »allt vid den ljusa stjärnan». Av refrängarterna äro emellertid I och II, 1 särskilt intressanta, i det att det tillägges: Ingen dager lyser än, *fast eder tyckes så*, det är den ljusa stjärnan, som för dagen månde gå. Stjärnan har således en sådan underbar klarhet, att den lyser som solen. En sådan märkvärdig stjärna omtalas emellertid i stjärnspelen särskilt i samband med herdarnas tillbedjan och genom analogiöverföring även vid de tre konungarnas vandring. Under det herdarna vila på marken, lyser stjärnan så starkt, att de vakna och tro det vara dag samt förebrå varandra, att ha sovit för länge. Engeln kommer då och förkunnar för dem, att det är stjärnan, som visar, att Jesus är född¹. I refräng V heter det: *För er synes dag*, för alla de sju ljusa stjärnor.

Detta motiv om den starkt lysande stjärnan behövde man för övrigt ej direkt hämta ur något julskådespel utan blott uppmärksamt höra på juldagstexterna. Juldagsepisteln börjar med orden ur Es. 9: 2: »Det folket, som i mörkret vandrar, ser ett stort ljus, och över dem, som bo i mörkt land, skiner det klarligen». I evangeliet för juldagen heter det ur Lukas 2. kap.: »Och se Herrens ängel stod när dem, och Herrens klarhet kringsken dem». Nu kom härtill ett nytt moment ur den gamla hedna tron. Julen var den mörkaste tiden på året, och solen tänktes därför stå stilla under juldagarna. Först på trettondagen började solen ånyo röra sig och stiga högre på himmeln. Man sinnebildligade detta med att vandra omkring med en stjärna, vilken skulle vara i oavbruten rörelse omkring sin axel. Denna

¹ Se vidare härom längre fram vid beskrivningarna av de tyska trettondagsspelen.

kringvandring med stjärnan var emellertid långt ifrån uteslutande bunden vid trettonafton, och man kunde vandra med stjärnan vilken av juldagarna som helst, vauligen någon av dagarna mellan annandag jul och nyår. Av alla dessa dagar, tyckas emellertid just annandag jul vara den allra vanligaste i Sverige, och en förväxling med staffansgångarna kunde därför mycket lätt ske, då båda sjöngo sånger och tiggde gåvor. HENRIKSSON har en beskrivning på såväl staffansgång som stjärngång, vilken tydligt visar, huru nära varandra de båda processionerna kunde komma varandra på annandagen: »Följande morgon [annandagen] väcktes man i god tid av 'staffansriddarna' eller av 'stjärnegåarna'. De förra utgjordes av personer, som efter att hava företagit . . . valfärden till nordrinnande vatten, nu voro stadda på återtåg. De slöto sig därvid tillsammans till stora sällskap och drogo från hus till hus under avsjungande av 'staffansvisan'. De senare, stjärnegåarna, vilka såsom man finner av benämningen, voro till fots, bestodo av sju personer, . . . utstyrda i brokiga dräkter. Ankomna till ett hus, stannade de utanför ett av dess fönster och uppstämde någon lämplig sång. Vanligen blevo de inbjudna att spela sina roller, varefter övlig traktering följde».

Vi ha här det allra tydligaste exempel på, huru inflätade i varandra kringvandringarna kunde bli. Att båda grupperna till sist, som var. E och S visa, gjorde sin vandring gemensamt, låg mycket nära¹. Staffansmännen fingo då först sjunga sin visa, sedan följde stjärngångarna med sin. Stjärngångarna begynna med att hälsa goder morgon på far och mor och sjunga om Staffan, som vattnade hästarna, stjärngångarna börja sen »Goder morgon både kvinna och man». Hälsningen blir således dubblerad, och båda visorna stå så oförmedlade som väl möjligt bredvid varandra (se var. E och S).

På detta stadium stannade första gruppen. Men utvecklingen skred vidare och gjorde till sist av båda en ny visa.

¹ G. UPMARK (Läsn. f. folket 1870) omtalar, att en ryttare vid »Staffansked» bar på en stång ett slags lykta, vilken ibland var i skapnad av en sexkantig stjärna, »möjligen därför att i senare tid bruket att gå med trettondagstjärna, genom traditionens försvagande, blivit flyttat till julannandagen, under det från början detta bruk var alldeles skilt från Staffanskedet».

Sedan staffansmännen sjungit sin visa, trädde konung Herodes fram och frågade, om han fick stiga in med sitt manskap, varefter andra hälsningen följde. Det fanns nu blott en möjlighet att kombinera Staffan med Herodes nämligen att låta den förre, som ju i visan kallades »stallardräng», bli dräng hos Herodes, eller, då folktraditionen redan förut låtit Herodes åtföljas av en betjänt, sätta Staffan till denna syssla. Så hade man fått enhet i det hela, men staffansvisan bortföll härvid helt och hållet, och endast Staffan fick behålla sin en gång »lånta» stjärna.

Sammanfatta vi nu den första gruppens visor, få vi alltså två typer, en *jultiggarvisa* och en *staffansrittvisa*, vilka kombinerats med varandra. Då båda av ålder tillhört annandag jul, mottogo de intryck dels från den hedniska föreställningen om solen, som stod stilla, dels från juldagsevangeliets och de kristna julspelens herdetillbedjan med stjärnan, som lyste med underbar glans i nattens mörker. Genom staffansgångens kombinerings med stjärngången sammanföll slutligen staffansvisan med stjärnvisornas spel.

Det är här ej min mening att ingå på någon kritik av andras åsikter, men då staffansvisan fått en tolkning av mera mytologisk art (HAMMARSTEDT, Lussi, Medd. fr. N. Mus. s. 18 f.), kan jag ej neka mig att anföra följande härur: »Sången handlar i sin nordiska form om Staffan stalledräng, vilken vid denna mörka årstid jämte sin egen vattnar solspannets fyra hästar vid underjordshärskarens brunn, och som själv såsom förridare på sin apelkastade skymmel färdas framför detta i rymden». Såsom icke varande mytolog av facket, vill jag ej yttra mig härom, men kan blott nämna, att våra utgångspunkter och åskådningsätt äro så vitt skilda i sådana saker, att en diskussion i ämnet bleve omöjlig¹.

II. Staffan och Herodes. Var. A—C.

Under det att föregående grupp ej har någon motsvarighet utanför Sverige, finnas flera utländska varianter till denna. Vi anföra följande:

¹ Att Staffan stallardräng ej har med det svenska helgonet Stefan, Helsinglands apostel, att göra, är redan för länge sedan bevisat, först av GRUNDTVIG (DgF II, 521 ff.) sedan av R. BERGSTRÖM (Sv. Folkv. II, 358 ff.).

Danmark: DgF nr 96 Jesusbarnet, Stefan og Herodes A (II, 525), B (III, 881), C (III, 881). C är upptecknad å Färöarne och därför till hälften på färöiska.

Norge: DgF III, 883 frgt av S. BUGGE. 2 str.

Färöarne: HAMMERSH. Fær. Ant. nr I, 39: Rudisar visa.

England: CHILD nr 22 (I, 233): St. Stephen and Herod.

De tre svenska varianterna börja ungefär lika:

A. I Bethlehem i Juda en stjärna upprann	B. Utav sanct Staffan en stjärna upp- rann
Allt under Kristi födelsetimma:	I Kristi födelsetimma:
»Nu är oss fött hit i världen ett barn,	»Nu är profeten oss födder för- sann,
Som för oss skall dödas och pinas».	Som världen skall frälsa och döma».

C. Det var för sanct Stefan en stjärna uppgick
Uti Kristi födelsetimma.
Dess herrliga sken och gudomliga blick
Än fortfar för människor att glimma.

Det kan härvid redan behöva betonas, att ingen av de därpå följande stroferna talar om Staffan, ej heller hans närvaro ens underförstås. Härav följer även, att var. A, som omtalar, att stjärnan upprann i Bethlehem, totalt saknar varje skymt av Staffan. Var. B och C omtala endast i första raden, att stjärnan upprann av Staffan, ej ett ord mera om honom. Av de utländska varianterna saknar danska C-formen fullständigt varje omnämnande av Staffan.

Innan vi gå till de svenska visornas innehåll, vilja vi omnämna den indelning av innehållet, som DgF III, 880 med ledning av de danska varianterna gör. Här föreslås en tredelning av innehållet, till vilket så kommer en fjärde hos dansk B. Sammanfatta vi alla, även icke-danska, varianter skulle följande partier erhållas:

1. Marias bebådelse och Jesu födelse.
2. Stefan och Herodes.
3. Herodes och de vise männen.
4. Herodes och Jesus.
5. Flykten till Egypten.
6. Såningsmannen.

Första momentet saknas i den svenska, färöiska och engelska formen men finnes i alla tre danska. Danska A och B begynner

Den Stjerne, den Stjerne betyder väl Christus,
Der tæntes et Lys i Hvermands Hus.

Denna strof motsvarar således närmast de svenska inledningsstrofena och omtalar blott, att Staffan under vattnandet fick se en underbar stjärna, som han tolkar så, att den är ett tecken på Jesu födelse; fortsättningen om Staffan och Herodes saknas i det norska fragmentet.

Den färöiska varianten har jämte den engelska visan de utförligaste Staffanpartierna. Av visans 26 strofer omfatta 14 Staffans och Herodes' samtal. Av den engelska visans tolv strofer, äro tio ägnade dessa båda. Skildringen av de två personerna är emellertid alldeles olika i båda. I den färöiska är Herodes en grym tyrann, som utan uppgiven orsak pinar Staffan, under det att den engelska har en konung, som på allt sätt vill tillfredsställa sin tjänares önskningar, så långt han förmår. Den färöiska visan börjar som flera av de förutnämnda varianterna med att låta Staffan gå ut och se en stjärna i öster, varefter han återvänder och omtalar sin tydning av synen:

1. Ut kom hann Steffan, han leit seg í eystan
Ovalaga glógvar tann stjörnan reysta.
2. Inn kom Steffan, hann siger ifrá:
»Ey sær sól á himli og stjörnu hjá.
3. » » » » » » » » standa hjá.
Mætur er sá konungar, id föddur vær ígjár.

Herodes kallar på sina svenner och ber dem hämta in Staffan; sedan befaller han dem att binda honom, så finge han se, om konungen kunde lösa hans band; därefter skulle de stinga ut hans ögon, så kunde de få veta, om konungen kunde hjälpa honom. Staffan bindes, men banden lösas, ögonen stickas ut, men han ser natt som ljusan dag. En tupp bäres fram på Herodes bord, skuren i trettio stycken:

»Jag skall tro Staffans tal, om hanen står upp att gala».
Hanen flög upp på rödan gullstol, han slog sina vingar,
Så fagert han gol, vid varje mässa sjunger han i kor.

Herodes ber då tjänarna att sadla hästen.

Den engelska formen börjar med att låta Staffan vara munskänk hos kung Herodes:

Sant Stevenne was a clerk in king Herodes' halle,
And served him of bread and cloth, as ever king befalle.

Sedan återkommer motivet, att han går ut och får se stjärnan, vilken han genast tolkar, varefter han ber få bli fri från Herodes tjänst:

2. Stevene out of kechone cam, with boares head on honde;
He saw a star, was fayr and bright over Bedlem stonde.
2. He kyst adown the boares head and went into the halle:
»I forsake thee, king Herodes, and thine werkes alle».

Herodes frågar, vad som fattas honom, om mat eller dryck. Staffan svarar, att intet fattas honom, men en konung är född i Bethlehem, som är större än vi alla. Herodes vill ge gods och guld, men Staffan säger, att i Bethlehem är ett barn fött, som hjälper oss av all vår nöd. Herodes vill först tro på hans tal, om hanen på bordet slår upp sina vingar och galer. Hanen flyger upp och ropar: »Christus natus est.» Sedan följa två alldeles omotiverade strofer, som föga passa samman med Herodes' föregående mildhet mot sin tjänare. Han befäller, att Staffan skall föras utom stadsporten och stenas. Sista strofen omtalar, att på grund av denna Stephani stening är det hans högtidsafton på Kristi egen dag. Motivet om Staffan har här alldeles mot apostlagärningarnas berättelse blivit förd samman med Kristi födelse, och visan tycks således mera vilja motivera, varför annandagjuls-episteln följer efter juldagsevangeliet. Den engelska visan är såtillvida den enhetligaste av alla, att den ej har några bimoment vid sidan utan helt koncentrerar sig omkring de båda huvudpersonerna Staffan och Herodes, av vilka den förre givetvis är den viktigaste, varom visan i främsta rummet handlar.

De svenska sakna Staffan som person, men handlingen är ungefär densamma. I A kallar Herodes sina närmaste:

- Str. 2. Herodes kallar på sina hovmän och råd:
»Jag kan inte tro eder talan,
Förrän hanen uppå detta bord
Slår ut sina vingar och galer».
3. Och hanen slog ut sina vingar och gol
Allt under Kristi födelsetimma:
»Jag kan inte trivas på denna här jord,
Förrän jag det barnet får pina».
4. Herodes han vred sina händer i blod
Allt under Kristi födelsetimma;
Herodes han föll på sin kungliga stol,
Förunderligt han mände bortsvimma».

Redan de danska var. A och B talade om Herodes' bortsvimmande.

Svenska B-formen låter såtillvida Staffan, för vilken stjärnan rann upp, stå i samband med Herodes, att han strax därefter talar om, att Herodes ej vill tro, att profeten är född. Emellertid användes uttrycket, att konungen ej vill tro »*deras*» talan, alltså ej en utan flera. Det torde således ej vara ett tal, som lägges i Staffans mun utan i fleras, d. v. s. underförstådda rådgivares liksom i A, något som också närmast överensstämmer med evangeliets berättelse i Matt. 2, där det heter: »Och han lät församla alla de översteprästerna och skriftlärde bland folket och frågade dem, var Kristus skulle födas». A har således hämtat Herodes' rådgivare närmast från evangeliets framställning, under det att de övriga texterna ha utan någon bestämd motivering lagt rådgivandet i Staffans mun.

Det nästa, tredje momentet finnes endast i dansk B, ty det andra verset i den norska formen om de tre heliga konungarna, som bege sig på väg, tillhöra enligt Bugges förklaring en »Helligtrekongers-Vise». I den danska visan är det tre strofer om, huru de tre vise männen komma från Österlandet till Herodes. De fråga:

»Hans Stjerne, som for os fremgangen er
Fra Öster, den monne os sige,
At han er den ny Konge saa kjær,
Paa Jorden findes ikke hans Lige».

»Gaar bort og søger efter Barnet kjær,
Indtil at I det monne finde!
Og siger mig, naar det opfundet er,
At tilbede det har jeg i Sinde».

Sedan begynner ett nytt parti, vari Herodes i vrede frågar sina män, var Kristus skall födas; de svara honom: i Bethlehem i Judaland. Denna strofs innehåll är en dubblering av motivet om Staffans meddelande, att nu är profeten född, såvida man ej vill skilja på frågan, *om* han är född och sedan, *var* han är född. Herodes har tydligtvis nu, sedan både hanen och de tre vise männen givit sitt vittnesbörd om, att den nye konungen är född, blivit fullt övertygad. Hans traktan står därför nu att döda barnet.

• Momentet 4, Herodes och Jesus, finnes blott i den färöiska formen och utgör närmast en fortsättning av handlingen, sedan

konungen börjat tro, att Jesus är född. Herodes befaller lägga sadel på sin gångare (v. 15), ty han vill rida till Bethlehem. När han kommer fram, önskar Maria honom välkommen. Herodes svarar med en begäran att få sonen att nagla på trä. Maria svarar, att i så fall fick han fara till himmeln. Herodes vill bege sig dit, men tolv Guds änglar störta ned honom, så att hans vänstra sida brister, varefter det sista verset tillägger: »sjalvur hin utskotni tok honum við».

Dansk A har en strof om, hur Herodes sadlar sin gångare för att rida till Bethlehem, ty han ville dräpa barnet. Han hinner emellertid ej fram, ty:

Maria tog Barnet udi hendes Arm,	Vel fjortentusinde Börn saa smaa
Og Josef tog Asnet tillige:	Deres Blod lod han udgyde:
Saa rejste de gjennem det jødiske Land	Men Jesus var tredive Mile derfra,
Til Egypten, som Gud dennem viste.	For solen den gick til Hvile.

Dansk B har dessförinnan en strof om ängeln, som visar sig för Josef i en dröm och tillsäger honom att taga Maria och barnet samt fly. En liknande tillsägelsestrof ha de svenska varianterna.

Med flykten till Egypten är den danska visan slut, men de svenska varianterna fortsätta alla tre med Herodes' förföljande, varvid en säningsman blir medlet att rädda de flyende:

A v. 6—11:

6. Och när som de kommo där ett åkergärde låg,
Så gick där en säningsman och sådde:
»Kommer det någon och frågar efter oss,
Så säg, att du aldrig någon såge!»
7. Och säningsman han svarade Maria alltså,
Han trodde hon var ena frua:
»Jag haver lovat min Herre och min Gud,
Att jag aldrig någonsin skall ljuga.»
8. Maria hon talte till den trogne säningsman,
Som Gud henne själver tillrådde:
»Gack du nu straxt hem och tag folket med dig,
Skär fort upp den säden, du sådde!»
9. Men efter kom Herodes den grymme tyrann,
Hans hästar över alla mände springa:
»Har du sett en man med en kvinna och ett barn,
Kom ridandes allt på en åsninna?»

10. Ingen har jag sett, som färdats här fram,
Sen jag denna säden utsådde,
Då såg jag en man med en kvinna och ett barn,
Kom ridandes allt på en åsninna.»
11. Herodes kasta om sina hästar och sin vagn,
Så hastigt han dem kunde vända:
»Är det nu så längesen de färdadas här fram,
Så äro de vid världenes ända.»¹

Därmed slutar den svenska visan.

Sammanfatta vi nu alla motiven, få vi en berättande visa med Herodes som huvudperson, ej Staffan, och i samband med honom kommer så först en inledning med Jesu födelse, sedan stjärnan, som bebådar en ny konungs födelse, därefter Herodes, som först vill tro, om hanen galler, därefter de vise männens möte med Herodes och hans beslut att bege sig till Bethlehem för att mörda barnet. Till sist antingen Herodes' död eller flykten till Egypten och den närmare motiveringen, varför Herodes ej kunde finna dem.

Av alla dessa motiv äro knappast mer än tuppundret av någon speciel utomkyrklig art, då ju hela det övriga innehållet följer evangeliet mer eller mindre troget. Det ser också nästan ut, som om man uppfattat just detta under såsom ett av de väsentligare momenten i hela visan, då man nedlagt mycken möda just på att förklara detta motivs förekomst i staffansvisan.

Rörande den galande hanen anför CHILD (I, 236) en fransk saga om en far, mor och son, som på en pilgrimsfärd till Jakobs grav taga in på ett värdshus. En jungfru lägger en silverbägare

¹ Såningsundret, som här kombineras med flykten till Egypten är mycket omtyckt i legendariska visor och förekommer, som DgF III, 883 påpekat, bl. a. i en katalansk visa hos WOLF. — En dansk visa över samma legend utan kombinerings med visan Staffan och Herodes finnes från Falster upptecknad av TK (D. Stud. 1904 s. 38, 5 str.). Även meddelas två medeltida bilder över samma händelse från Elmelunde och Tingsteds kyrkor. E. WRANGEL har nyligen i Dädesjö kyrka i Småland funnit en svensk framställning av legenden från tiden omkring år 1300. Här ingår den i en bildserie handlande om Kristi födelse, varest även Staffan och hans hästar förekomma. — E. GRIP har (Läsn. f. folket 1911 s. 11 ff.) omtalat legenden och sammanställt den med sin uppteckning av den svenska visan. Han säger här, att legenden är spridd hos folket i Portugal, Frankrike, Italien, Holland, Island, England m. fl. länder.

i sonens kappsäck. Denne anklagas för stöld och blir hängd. Tre månader därefter kommer fadern förbi sonens galge och finner honom levande. Hans fötter hade blivit stödda, och änglar hade burit mat till honom. Fadern berättar allt för domaren, som säger sig vilja tro det, om den stekta hanen på bordet galler. Hanen slår ut sina vingar och galler. Gossen befrias, och flickan blir hängd i stället. CHILD följer sagan genom Spanien, Holland, Bretagne och till vänderna. I Acta Sanctorum (§ 289 s. 529) finnes en för Staffan och Herodesvisan viktig variant, i det att den stekta tuppen, som återfår liv, här sättes i förbindelse med St. Stefan av Ungern: St. Gunther sitter till bords med konung Stefan och uppmanas av honom att äta en stekt tupp, men han vill ej, då det stred mot ordensregeln. Konungen befäller honom äta, men Gunther ber en bön till himmeln och nu flyger tuppen upp. Konungen ber honom ej längre.

Den allra äldsta framställningen av tuppundret förekommer i Nicodemusevangeliet. Här är det Judas, som ångrat sig efter att ha mottagit de 30 silverpänningarna. Han kastar dem i templet och säger till sin hustru, att Jesus skall uppstå på den tredje dagen. Hon vill ej tro det, förrän den stekta tuppen galler. Medan hon talar, flyger tuppen upp, flaxar med vingarna och galler tre gånger. Den engelska handskriften *Cursor Mundi*¹ från 14. årh. har samma berättelse med tillägg, att det var samma tupp, som gol för Petrus. Här är det Judas' moder, som säger: »Sooner shall this cock rise up that was scalded yesternight».

Hardly had he said the word,
The cock leapt up and flew,
Feathered fairer than before,
And by God's grace he crew;
The traitor false began to fear,
His peril well he knew.

This cock it was the self-same cock,
Which Peter made to rue,
When he had thrice denied his lord
And proved to him untrue.

En fransk medeltida romans från 12. årh. om Ogier le Danois omtalar undret i samband med de vise männen och Herodes. Den senare vill ej tro:

Se cis capon que ci m'est eu präsent
N'en est plumens com il estoit devant
Et se redrece à la perche en cantant.

(v. 11621—23)².

¹ Ed. R. MORRIS s. 212 f.

² La Chivalerie Ogier de Danemarche i RAIMBERT de Paris, Poème du XII siècle II, 485.

DJURKLOU¹ anför stutligen en engelsk julvisa, som ännu sjöngs för 40 à 50 år sedan, där likaledes de vise männen och Herodes samtala. De förra utlägga betydelsen av stjärnan:

»Är detta sant» — Herodes sad',	Och fjäderklädd flög hanen upp
»Så skall du ock få se,	På kungens gyllne stol,
Den stekta hanen flyga upp	Han flaxade med vingarne
Och gala gånger tre.	Och gånger tre han gol.

Av varianterna framgår, att en stor mängd olika former av tuppundret finnes, där än St. Jakob, än St. Stephan, än Judas, än de tre vise männen sättas i förbindelse med undret. Av dessa torde givetvis de vise männen och Herodes vara den närmast »Staffan och Herodes»-visan stående versionen. I den svenska A-formen vänder sig Herodes till sina rådgivare eller sina vise, ej till någon tjänare Staffan, och vi ha redan sett, huru detta parti på fullt naturligt sätt närmast sluter sig till evangeliets framställning. I den danska B-formen ger Staffan besked om stjärnan och tuppundret äger rum, men strax efter komma de vise männen och tala om stjärnan de sett, som betyder, att en stor konung är född. Här föreligger således en tydlig dubblering: 1. Staffan ser stjärnan och tolkar den för konungen. 2. De vise männen se samma stjärna och tolka den på samma sätt. Vilket av dessa båda moment, som är tillagt, torde vara mycket lätt att se. Motivet om de vise männen och stjärnan följer evangeliet och ingår som ett organiskt helt i visan och motiverar närmare, varför Herodes vill mörda Jesus. Staffan införes utan någon som helst förklaring och därför försvinner han också, sedan tuppundret skett. Ursprungligen torde således visan endast haft de tre vise männen, som förklarat stjärnan för Herodes. Han har ej velat tro, och efter mönster av den engelska visan (franska romansen, Nicodemusevangeliet och gängse legender) har man upptagit tuppundret för att tvinga Herodes att tro.

Det låter sig emellertid mycket lätt förklara, varför Staffan och stjärnan vid Jesu födelse intages jämte de tre vise männen och deras stjärna. Evangeliet omtalar själv två sådana tillbedjanden av Jesusbarnet, och medeltidens julskådespel framhäva, som vi längre fram skola se, ännu ytterligare denna dubblering.

¹ Vem var Staffan stallardräng? s. 345 f.

På juldagen kom ängeln till herdarna, för vilka en klar stjärna syntes. Ängeln uppmanar dem att gå och tillbedja barnet. De medtaga gåvor, som de sätta fram för Jesusbarnet. Medeltidens julspel ha vanligen tre eller fyra herdar, vilka bringa var sin gåva. Enligt legenden hette en av dem Stefan¹. På trettondagen synes en klar stjärna för de tre vise av Österlandet. De följa en inre uppenbarelse och bege sig till Jesusbarnet och lämna sina gåvor.

Både herdarna och de tre vise hade således genom undret blivit övertygade om Jesu födelse. Nu vände sig emellertid de vise först till Herodes. Det låg då nära att även låta herdarna bege sig till Herodes. Julspelet upptar också detta moment². När detta drag kom in i visan, förminskades herdarnas antal till en (Stefan) och genom förväxling med annandagens Stefan protomartyr och de på denna dag förekommande julspelelen med stjärnan samt de vise männen uppstod motivet Staffan och konung Herodes, som av sin tjänare får upplysning om stjärnan³.

¹ De fyra herdarna heta enl. Is. CASAULEONI exercit. II ad Baronii apparatusum in ann. snos Gen. 1663 s. 165: Misael, Cyriacus, Acheel o. Stephanus (R. HOFFMANN, Das Leben Jesu nach den apokryph. Ev. s. 117). Med tanke på, huru lätt medeltiden hade att sätta ordet »helig» till de i evangeliet uppträdande personerna, var det ej omöjligt att herden Stefan kunde få namnet »Sanct Stephanus».

² Se t. ex. Oswalder-Weihnachtspiel, PAILLER II, 258 f.

³ I den engelska visan ropar tuppen: Christus natus est. Vi ha redan i första uppsatsen s. 22 f., upptagit några exempel på härmningar av djurläten, och det torde av det där anförda framgå, att man särskilt älskat att låta djuren vid Jesu krubba tala. En gammal folkföreställning finnes även, att djuren julnatten kunna tala. — N. E. HAMMARSTEDT, alltid grundlig mytolog, ger oss (Fatab. 1910 s. 123) följande tolkning: »Den engelska, redan under medeltiden upptecknade Staffansvisan åskådliggör den hedniska vegetationstuppens transformation till den persisk-kristna gudsbebudaren, då hon låter den på Herodes' julbord framsatta stekta (enligt andra versioner styc-kade) tuppen — äringsoffret — i Kristi födelsestund leva upp och ropa: 'Christus natus est'. — Legendan om tuppen och Herodes har ofta blivit framställd i bild; se härom DJURKLOU s. 349 ff.; CHILD I, 240, 505. Dessa bilder framställa några personer sittande vid ett bord, där en hel tupp står på ett fat; en av personerna har kungakrona, de övriga äro krigare eller tjänare. Djurklou har tagit dem med som exempel på *Staffans*-legendens spridning, något som synes mig alldeles omöjligt, då legenden om tuppen i

Vi ha redan förut påpekat, att Herodes är huvudpersonen i hela visan, och att följaktligen den färöiska visans titel »Herodes' visa», vore den allra riktigaste. Att vi ändock här bibehållit titeln »Staffan och Herodes» följer av den tradition, som ännu existerar hos folket, där visan kallas »Staffansvisa».

E. GRIP anför visan (var. B här) som exempel på sång vid »Staffansridandet», i Uppland, och skillingtrycket av var. A., som även innehåller tvänne staffansvisor av den vanliga svenska typen har här som titel: »Beskrivning över Annandagsridningen samt trenne staffansvisor». På titelbladet av skillingtrycket av 1848 finnes en avbildning av tre ryttare, den ena med en stjärna i handen, därigenom angivande, att visan brukats vid kringvandring med stjärnan, och då de ridande äro tre, får det väl närmast antagas, att de vise av Österlandet äro avsedda. Vi komma härigenom ännu närmare de direkta trettondagsspelen och övergå därför till dem.

4. Trettondagsvisor.

Redan i det föregående ha vi ofta betonat den betydelse kringvandringar under sång och allmosetiggande haft för bildandet av de primitiva festsångerna. Vid julen har sådau sång omtalats vid staffansritt, och vi skola i det följande se, att tiggarevandringar kunna försiggå, så gott som hela julen.

En av de enklaste kringvandringssångerna är den i flera länder utbredda *nyårsönskningsvisan*, vilken sjungits under vandring från gård till gård, varvid matvaror som tack för välönskan erhöles. En dansk sådan sång från Sönderjylland lyder:

1. En Sang jeg eder synge vil,
Gud giv os sin Nåde!
Kom hela Verden og hør til.
Så sandt det er Nyårsaften.	3. Maria er hans moder kjær,
Og foruden Mand hans Fødsel er.
2. Kristus vor Frelser han er født,
Og al Verdens Sorg er helt forrødt.	4. Kristus ned på Jorden kom,
Og han kommer igen for at holde
Dom.

sina allra flesta versioner ej alla har med Staffan att göra. Intet å bilderna ger oss den ringaste hållpunkt vid bestämmandet av frågan, om *vem* som låter Herodes veta, att Jesus är född. — I den å s. 281 omtalade bildserien Jesu födelse i Dädesjö kyrka från c. 1300 förekommer även Herodes sittande till bords med en fågel flygande upp från en skål. Ehuru Staffan och hans hästar likaledes avbildas, finnes dock ej heller här något direkt bevis för antagandet, att just Staffan deltagit i Herodes' måltid.

Sedan gåvan erhållits, sjöngs:

5. Eder Gave jag anammet har,
Gud eder fra alt Ondt bevar'.	6. Nu siger jeg Dem Aer' og Tak,
Og ønsker Dem en rolig Nat.
7. Ret går jeg nu af Døren ud,
Og det Hus bevar den store Gud ¹ .	

Innehållet är således närmast en välgångsönskan med några strofer inflätade (2—4) handlande om Jesu födelse.

Sådana nyårssånger äro vitt spridda och ha nästan överallt liknande innehåll och form. BÖHME anför i Altd. Ldb. nr 530 första verset av en sådan »Ansingelied zum Neujahre» använd vid de gamla »Neujahrsumzügen» och tryckt redan 1540 i Zürich: »Nun wolle Gott, dass unser Gesang mit Lust und Freud aus Glauben gang». Texten, säger Böhme, handlade i 21 strofer om lyckönskningar till alla stånd: för överhet, folk, husfolk, tjänare, gifta, unga, far, mor, skolmästare, ogifta och döttrar, sjuka och nödlidande, fattiga, rika, arbetare, barn, präster och allt folk.

I Liederh. meddelas sedan fyra sådana nyårssånger (nr 1185—88). Den första börjar:

Was wünschen wir dem Herrn ins Haus für ein neues Jahr?

Wir wünschen ihm ein goldnen Tisch, darauf soll er essen gebratne Fisch,
rfr. Von Silber und von Gold, von Perlein nicht zu fein:

So wünschen wir ein glückseliges neues Jahr darcin.

Sedan uttalas välönskningar åt frun (en vagga åt sitt barn), åt sonen, åt dottern, åt pigan och åt drängen. Sången kallas »ein Bettellied».

En annan sång (nr 1201) är i början lika, dock är det här stjärngångare, som sjunga sången:

1. Hier treten wir her mit unserm Stern,
Einen guten Abend hätten wir gern.
2. Einen guten Abend, eine goldene Zeit
Bracht unser Herr Christus vom Himmelreich.
3. Wir wünschen dem Herrn ein'n vergoldeten Tisch,
Auf allen vier Ecken einen gebratenen Fisch.

De därpå följande stroferna vända sig till »der lieben Frau, dem Junggesellen, der Köchin». Sedan övergår man att skildra de vise männens tillbedjan, och, då sången slutat, erhållas gåvorna, varpå sjunges:

¹ TK Alm. 4 nr 371 s. 132. — Jfr även FLBG, Bondeliv I, 281 f.; Jul II, 280.

15. Jetzt haben Sie uns eine Verehrung gegeben,
Der liebe Gott lasse Sie in Frieden leben,
16. In Frieden leben immer fort,
Und so marschieren wir weiter fort.

Lh. nr 1204 är en »Lichtmess-Gesang» från 1660 (1602) med alldeles liknande önskningar, vilka brukats vid insamlande av julljus. I sången uppträda olika stånd själva med sina önskningar: Priestern, Edelleuten, Burgern, Handwerken, Bauren, Junggesellen, Jungfrauen. Såsom en »Danksagung» följer till sist:

Man hat uns ehrbarlichen geben:
Gott lass euch das Jahr mit Freuden ausleben!
Wir wünschen das Glück wol in das Haus,
Das Unglück fahr zum Giebel hinaus.
Wir schliessen den Riegel für die Thür,
Das heilig Kreuz macht Gott dafür.

Mycket vanligt förekommande är, att barnen klaga över att det är så kallt. TOBLER anför ett sådant visslut från Schweiz (s. 80):

I höre d'Pfanne chrache,	Papirni Händschli heben nit warm,
Sie wend is Chüechli bache.	Es ist so chalt, dass Gott erbarm.
I höre d'Schüsseli klinge,	Und habet ihr uns die Gaben gegeben.
Sie wend is Chüecheli bringe.	So wünschen wir euch das ewige
Wend ir üs gi, so gend üs bald,	Leben.
Vor der Thür ist ebe chalt.	Das ewige Leben, die ewige Freud.
	Der Stern der muss auf weitere
	Haid.

I Flandern finnas motsvarande nyårsönskningsvisor, och COUSSEMAKER anför flera sådana (nr 32—34). Den andra av dessa begynner:

Dag vrouw, dag man, dag alte gaer.
Ik kom u wenschen een nieuw jaer.

Vi anföra sången i sin helhet i fransk översättning för översiktens skull:

1. Femme, bon jour; brave homme, bon jour; bon jour à tout le monde.
Je viens vous souhaiter une nouvelle année. A travers l'eau et la boue, j'accours. N'avez-vous pas une gauffre ou deux; je n'irai pas les vendre.

2. C'est une bonne femme, qui nous donne cela; puisse-t-elle vivre encore l'année prochaine! Bonne femme, bonne femme, n'avez-vous pas une gauffre ou deux; je les mets toutes dans mon manchon.

I Frankrike finnas en hel grupp av tiggarrisor (chansons de mendiants), vilka tillhöra nyårsönskningarna. Dessa visors namn är vanligen »guillaneuf» (Au Gui l'an neuf)¹.

Vi hänvisa för dessa till WILHELM SCHEFFLERS bok: Die französische Volksdichtung und Sage I, 276—283². Hälsningen börjar ibland:

Seigneur, seigneur, pour nos étrennes,
La guillanneu nous faut donner.

Ofta omtala de, att de behöva litet för att föda sin familj:

I somm's de pauvres gens,
Bounegent!
Qui ne sont guère riches,
I avons grand b'soin d'argent,
Bounegent!
Pour nourrir nos familles.

De frysa om fötterna:

Si v'lez pas donner,
Fait'-nous pas attendre,
I buffe un vent d'nord
Qui fratchit les jambes.
Notre guillanneu
Nous vous le demandons.

När de fått gåvan, sjunga de, i det de gå:

La part à Dieu, ma bonne dame,
La part à Dieu, s'il vons platt.

Alla dessa nyårssånger ha således överallt en bestämd form med välönskan och anhållan om en gåva och ett tack med slutönskan. I detta inblandas sedan än berättelsen om Jesu födelse än herdarnes tillbedjan än de vise männens tillbedjan och stjärnan. Vi skola i det följande närmare komma in på denna form, men vilja blott hänvisa till de svenska folkvisor om Staffan, vilka vi redan anför, såsom fullständigt överensstämmande i formen med dessa önske- och tiggarevisor.

¹ Guillonu, guillonnée, aguillanon, guinando, anguilles etc.

² Jfr även J. TIERSOT, Hist. de la chanson pop. en France I. cap. 11 »Les Noëls», s. 240—258.

Seden att gå tiggarevandring under sång vid julen synes ha varit uråldrig. Då vi på 1300-talet möta de första omnämnandena i litteraturen, är det ej för att omtala en ny sed utan för att förbjuda oskicken vid en gammal. I ett statut från Schaffhausen förbjudes »bitten an des ingenden jares abent (nyårsafton) ald an dem zwelften abent (trettonafton) mit singene oder susse». År 1308 finnes ett annat liknande från Nordhausen. I Saalfelder Stadtrecht hotas med strängt straff: »wer zu winachten singet vor den husern» eller »wer da reiget zu dem nuwen jare umme gelt». Alltså plägade ej blott sång utan även dansuppföranden äga rum¹. I Sverige finna vi ett motsvarande förbud på 1660-talet i EMPORAGRII kyrkoordningsförslag: »Allt missbruk med omlöpande i städer och landet, evad namn det hava må, skall avskaffas och ingalunda tillåtas; isynnerhet förargelige spökeri och lopp ifrån och till hus, som somligstädes övas, för jul med barnet Jesus, och om trettondagen, de tre konungars och stjärnans företeende under särdeles habit och larvor med bägge delarna vidfogade kringgång och sång»².

De sånger, som man i svenska skolor sjöng vid sockenvandringar om julen, voro än psalmer ur svenska psalmboken (såsom nr 55, 60, 63, 66, 412) än direkta julsånger på latin såsom de i samlingen *Piæ Cantiones* förekommande³. Innehållet i dessa är ofta en kort berättelse om Jesu födelse, herdarnas och de tre vise männens tillbedjan med en tillagd bön om Jesusbarnets välsignelse. Ett gott exempel från Danmark på en sådan enkel psalmliknande julsång finnes i TK Fv. IV nr 80 s. 214. Visan börjar:

Nu sjunger vi saa lystelig i disse Juletider
Om Guds Søn den elskelig' og nyfød Konge blide,
Om Jesus Krist, vor Herre, Gud Faders Søn saa kjære,
Den Helligaand giv Naade til, at det sker Gud til Aere.

Därefter omtalas skattskrivningen, resan till Bethlehem, herdarna och änglarna. I slutstroforna välsignar den kristna församlingen Jesu födelse och ber till honom. Sista verset lyder:

¹ A. HARTMANN, *Weihnacht* s. 52 f. efter MONE.

² *Handl. rör. Sk. hist.* II Andra ser. III: Kyrkoordn. Afd. II: 2 s. 123.

³ Se T. NORLIND, *Latinska skolsånger* s. 168 m. fl. ställen.

Jag takker dig, Gud Fader blid, af Hjærtet tusind Gange.
 Jeg lover Jesum al min Tid med Bøn og hellig' Sange;
 Helligaand deslige vil jeg Pris udsige,
 Til en Gang jeg lover dig evig i Himmerige.

En särskild grupp av sånger bilda de, som omfatta vagg-sånger åt Jesusbarnet, varav bl. a. BÖHME, Altd. Ldb. nr 524—26 och BÄUMKER, Das katol. d. Kirchenlied I, lämna flera exempel. En mycket stor grupp inom dessa avhandlar herdarnes tillbedjan. Av de mera folkliga sådana kunna nämnas de hos W. PAILLER, Weihnachtslieder aus Oberösterreich und Tirol I s. 158—287 nr 150—270 anförda. Av svenska motsvarande herdesånger, vilka sjungits av skolungdom vid kringvandring under jul kan hänvisas till sången från Halmstads skola: »Kommen I herdar från skogar och ängar! Hasten från jorden I vallande drängar», vilken av J. W. BECKMAN sättes till 1700-talets början ¹.

Allra omtycktast blevo dock de julsånger, vilka behandlade de tre konungarnas tillbedjan. I sin enklaste icke dramatiserade form följa dessa sånger evangeliets berättelse (Matth. 2. kap.): De vise av Österlandet skåda stjärnan och följa henne till Bethlehem, där de uppsöka Herodes och utfråga honom, var den nyfödde Juda-konungen fanns. Herodes ber dem noga utforska allt och sedan återvända till honom, att också han måtte komma och tillbedja. Herodes utfrågar sina skriftlärde och anställer barnamordet, under det att de vise få en uppenbarelse att bege sig hem en annan väg.

Till hela denna berättelse, vilken under sång föredrogs vid kringvandringar i byarna, hörde nu en stjärna, vilken bars av en av sångarna. Gåvor erhöles, och följaktligen följde tack-sägelsestrofer efteråt. Antalet personer kunde vara huru litet och hur stort som helst. HARTMANN (Weihnachtlied) omtalar s. 92 från Bayern 12 sångare, vilka delade sig i två grupper, av vilka den ena gick inom, den andra utom byn. Sid. 52 omtalar samme förf., att i synnerhet kvinnor plägade företaga tiggarevandringar vid julen med sång. COUSSEMAKER (Chants populaires des flamands de France) visar oss på en bild till sid. 79 en gubbe med en stjärna i handen, åtföljd av en gumma. En hop barn slå krets

¹ Hallands fornminnesförs årsskrift I s. 207.

om dem. Från Danmark omtalas ofta, att *en* man vandrat omkring med stjärnan och fått gåvor¹; ibland var det två personer² och ibland tre³. I Sverige var också antalet obestämt, än många⁴ än blott tre. Vi skola längre fram återkomma till detta ämne och närmare bestämma antalet i varje särskilt fall.

Tiden för vandringarna var också i det stora hela obestämd. Ofta omtalas, att vandringarna försiggått *varje* dag under julen från sista dagen på året och 14 dagar framåt⁵ än åter blott tiden mellan annandag jul och trettondagen⁶. Visorna begynna att tala om de vise männen och stjärnan. TK Fv IV nr 76 var. A. s. 207, B s. 209, C s. 309, anför en sådan. Denna börjar:

Med denne her Stjerne, som vi nu her har,
Vil vi ikkuns eder erindre
Om Stjärnen, de vise af Östen blev va'r,
Der de sögte Jesum at finde;
Men der, hvor de saa
Den Stjerne at staa,
Over Huset, hvor Jesus var inde.

Sedan visan skildrat de vise och Herodes och de förras hemfärd, slutar den med en önskan om »et glædeligt Nytaar, med alt hvad som eder kan förnöje.»⁷

Av de tyska må anföras nr 1194 i Lh. Början lyder:

Mit Got so wollen wir loben und ehrn
Die heiligen drei König mit ihrem Stern.
Sie ritten daher in schneller Eil
In dreissig Tagen vierhundert Meil.

De komma till Herodes, som önskar behålla dem, men de vilja i stället skynda:

Sie zohent über den Berg hinaus,
Sie fundent den Stern stehn ob dem Haus.
Sie traten in das Haus hinein,
Sie fundent Jesum in dem Krippelein.

¹ TK Alm. 4 nr 393, 397, 400.

² Ibid. nr 395, 396, 405.

³ Ibid. nr 394, 401.

⁴ Bidr. odl. hävder II: 1 s. 19.

⁵ HARTMANN, Weihnachtl. s. 59.

⁶ LUNDIN-STRINDBERG, Gamla Stockholm, s. 36 f.

⁷ Skulle ingen gåva erhållas, kunde en ond önskan träda i stället, se s. 209.

Josef står vid krubban och hjälper Maria, som ber:

»Joseph, lieber Joseph mein,
Hilf mir wiegen mein Kindelein.»

Sedan gåvorna erhållits, sjunga de, liksom i nyårssången:

Man hat uns ehrentlich geben:
Der liebe Gott lass euch mit Freuden leben! etc.

Vid dessa kringvandringar tänkte man sig ofta, att de tre, som deltog (eller de främsta) i vandringen, föreställde de vise männen själva. Då nu enligt traditionen den ene av de vise var en neger, svärtade man honom i ansiktet. När de så kommo inför Herodes, frågar denne genast: »Ei, warum ist der hinter so schwarz?» och får till svar: »O lieber Herr, er ist uns wol bekannt. Er ist ein König von Mohrenland» (Lh. 1194 v. 7 f.)¹ Därmed var redan början till en dramatisk behandling gjord, och man stannade ej härvid. Nästa steg blev, att man under stjärnan på stängen anbringade en fyrkantig låda med en liten fönsteröppning på ena sidan och med ett tyghölje framför. Bakom detta fönster placerades en figur med krona, och på givet tecken drogs tyget ifrån, och man såg mannen med kronan, vilken skulle föreställa Herodes.²

Man vandrade sålunda omkring med Herodes också, och då visan nått till stället:

Sie zogen für Herodis Haus,
Herodes sahe zum Fenster raus,

drog man tyget från, varefter visan fortsatte:

»Ihr meine liebe Herren, wo wöllt ihr hin?»
»Gen Bethlehem steht unser Sinn.»

Man tycks ej ens stannat här. TK Alm. 4 nr 404 omtalar, att man vandrat med »stjärnan, barnet och vaggan» och och PAILLER, Weihnachtl. I s. XXI berättar från Tyrolen: »Bis-

¹ R.-DÜRINGSFELD, Das festl. Jahr, anför s. 33 ett exempel, där *alla tre* voro svärtade i ansiktet. De sjunga därför:

Wir sind die drei Kön'ge aus Mohrenland,
Die Sonne hat uns so schwarz gebrannt.

² En avbildning av en sådan stjärna från Harz med Herodesfiguren finnes i R.-DÜRINGSFELD, Das festl. Jahr s. 34.

weilen tragen oder führen die Sternsinger eine Krippe mit sich, die sie in den Hausfluren aufstellen und 'ansingen'.»

Därmed är redan den dramatiska handlingen med en primitiv »scen» färdig. Innan vi gå till de egentliga spelen, vilja vi anföra ett stycke, som står på övergången (Lh. 1197). De tre konungarna sjunga antingen alla eller blott en, nämligen den svarte. Ingen annan handlande person uppträder. Då negern är »solisten», blir han ensamt bärare av handlingen. De tre begynna nu gemensamt:

1. Wir kommen daher aus fremden Land.
Einen guten Abend den geb euch Gott!
2. Einen guten Abend, ein fröhliche Zeit,
Die uns der Herr Christus mit Freuden bereit.

Efter denna hälsning fortsätter negern:

Ich bin der König aus Mohrenland
Jetzt komm ich aus Egyptenland.

Sedan han presenterat de andra, drages Herodesförhänget undan:

Wir treten zusammen vor Herodes' Haus,
Herodes schaut zum Fenster heraus.
Herodes sprach: »Wo wollt ihr hin?»
»Nach Bethlehem steht unser Sinn.»

Negern säger sedan (i Herodes' namn):

Herodes sprach: »Kommt' rein zu mir!
Ich will euch geben Wein und Bier.»

Alla svara emellertid, att de ej vilja stanna, varefter negern (åter som Herodes) fortsätter:

Herodes sprach mit trotzigem Sinn:
»Wollt ihr nicht bleiben, geht immer hin!»

Herodesfiguren skakar nu på huvudet, och förhänget dras för. Därefter sjunga alla om stjärnan, som blev stillastående, och huru de gingo in och tillbådo:

Wir knieten nieder und beteten's an,
(här buga de tre »Reguli» sig tre gånger)
Und schenkten ihm Gold, Weihrauch und Myrrhen.

Sedan *de* nu givit *sina* skänker, anse de väl tiden vara inne att själva få något, och de övergå därför till upptagandet av gåvor, varpå de vanliga välönskningarna följa åt husbonden, frun, sonen och dottern.

Här slutar detta mitt emellan spel och visa stående stycke. Fortsättningen om flykten till Egypten upptages antingen som en särskild visa¹, eller ingår den som avslutning i trekonungsvisorna, sedan barnamordet omtalats. Man kan fortsätta även med Jesus vid 12 års ålder i templet², men vi äro därvid inne på julspelets område, och vi övergå därför till detta.

5. Trettondagsspel.

De rikt dramatiskt utvecklade julspelet gå ofta tillbaka till de kyrkliga av lärda män författade spelen, hvilka i kyrkor och skolor utförts under medeltiden och reformationstiden samt långt in på 1700-talet. Ehuru dessa dramatiska framställningar således ursprungligen äro rent kulturella verk, ha dock aldrig de folkliga elementen fullständigt fattats. HARTMANN, som s. 20 betonat julspelets upprinnelse ur de latinska kyrkohymnerna, antager tre inflytanden från medeltidens folkliga diktning: I. från Neidhart-sångerna med bondescener, ofta förbundna med dans; II. från erotiska herdesånger, av vilka huvudsakligen dialogformen erhållits; III. från de religiösa s. k. »Kühreihen» och »Hirtensegen» (s. 40—48).

Dansen i trettondagsspelet är i senare tid i allmänhet bortfallen, men rester saknas ej alldeles, så t. ex. förekommer i »Oswalder-Weihnachtspiel» (PAILLER II nr 482), några judar, som utföra en dans. Ursprungligen torde dansen varit förknippad med nyårs- och jultiggarvandringar, såsom förbudet i ovan citerade Saalfelder Stadtrecht ger vid handen. I det kulturella julspelet skall emellertid dansmomentet närmare motiveras, och så griper man till judedansen, vilken införes på ett ställe, där häftig rörelse skulle utföras. På Balaams profetia om stjärnan ur Jakob skulle ärkesynagogen tillsammans med judarna agera följande efter en medeltida framställning: »Archisynagogus cum suis Iudæis valde obstrepet auditis prophetiis... trudendo socium suum, movendo

¹ Se bl. a. PAILLER, I nr 310—315 s. 332—342.

² Evangeliet på sönd. näst efter trettondagen.

caput suum et totum corpus et percutiendo terram pede, baculo etiam imitando gestus Iudæi in omnibus». Då man ej riktigt förstod alla dessa olika slags handlingar, grep man till den enklaste formen för häftig rörelse — dansen¹.

Vi övergå nu till de folkliga julspelen i Tyskland, sådana de förefunnits i handskrifter från de sista tre århundradena, ofta gående tillbaka till litterära bearbetningar från tiden förut (15.—17. århundradet). Vi följa härvid för översiktens skull blott några få i tryck utgivna större samlingar jämte de beskrivningar, som utgivarna fogat till dessa. Huvudsamlingen är **WILHELM PAILLERS** *Weihnachtlieder und Krippenspiele* (andra delen omfattande spelen). Jämte denna har använts **AUGUST HARTMANN**s *Weihnachtlied und Weihnachtspiel*¹. Av övriga smärre mig till buds stående spel må nämnas ett från *Salzkammergut*, meddelat av **JOH. BOLTE** i *Zeitschr. d. VfV.* Bd 18 s. 129—150. Av svenska spel finnas tre från 1600-talet. Det första är tryckt 1635 i Linköping och finnes närmare beskrivet i **LJUNGBEREN**, *Svenska dramat* s. 463—466. Spelet omfattar endast de vise männens tillbedjan. Det andra, »*Salutaris Jesu Christi Nativitas*», av **PETER PACHIUS** från 1638 (på tyska) känner jag endast genom **KLEMMINGS** omnämnande i *Sv. dram. litt.* Det tredje, »*Genesis Aethærea* eller *Jesu Kristi födelse*», uppfördes den 9 januari 1659 i Åbo och var författat av **ERIK KOLMODIN**. Dramat, som trycktes samma år, är nyutgivet i **HANSELLI**, *Vitterh.-arb.* bd 21 s. 257—317. Detta sistnämnda spel är det enda utförliga, som omfattar såväl Jesu födelse som de tre konungarnas tillbedjan.

Såsom inledande exempel vill jag tills vidare uppehålla mig vid det förut omnämnda *Oswalderjulspelet*, som finnes utgivet hos **PAILLER** II s. 225—281 nr 482. Utgivaren anser kärnan av spelet gå tillbaka till 1400-talet. Till denna har sedan fogats åtskilligt av modernare art under de följande århundradena, tills det av Pailer utgavs efter en handskrift från 1800-talet. I motsats till flera andra är det emellertid rätt fullständigt och har ej blott alla de väsentligare avdelningarna utan även inledning och kör. Den egentliga julspelestrilogien omfattar föl-

¹ **PAILLER** II s. 230.

¹ Samme förf:s *Volkstüml. Weihnachtlieder* har tyvärr ej varit möjlig att erhålla.

jande tre huvuddelar: *Herdespel*, *barnamord* och *trekonungsspel*, till vilka kommer som inledning: *Bebådelsen* och *härbergssökandet*. Spelet tillägger dessutom en prolog. Jämte de handlande personerna finnes en förklarare och anordnare av det hela; under medeltiden var en sådan persons titel rector, proclamator, prædicator, nuntius, prælusor. Här i Oswalderspelet får han heta »Kalfas», d. v. s. rollen utföres av ingen mindre än översteprästen Kaifas.

Efter en inledande adventpsalm, »Ave Maria, du reines Geschirr, bist voll der Gnaden, der Herr ist mit dir», på 3 verser begynner Kalfas, som är fantastiskt klädd i lång kappa försedd med långa nedhängande pappersremсор och heroldstav i handen, med en julönskan (= nyårsönskan):

Ihr lieben Christen allzumal,
Seid gegrüsst von uns zu tauzendmal!
Ihr möcht'es uns doch nit für übel han,
Eine geistliche Komödie zu fangen an.
Ich bitt' euch ihr lieben Leut, gross und klein,
Ihr mögt doch ein wenig stille sein,
Auf dass wir spielen ohn' Verwehren
Dem neugeboren Christkindlein zu Ehren.
So spielt ein jeder auf das Best',
Dass sich erfreuen die dazuekommenden Gäst'!

Sedan begynner den egentliga inledningen, bebådelsen, med en dialog mellan ängeln och Maria. Ängeln Gabriel hälsar och Maria mottager budskapet, att hon skall bli moder till Jesus Kristus. Maria stannar därefter kvar, under det att ängeln går ut. Kalfas uppträder ånyo med en hyllningssång till Maria, varefter kören sjunger en psalm: »Ein Kind gebor'n zu Bethlehem». En änglakör sjunger »Ära vare Gud i höjden etc.» En person utropar, att en lag är påbuden, att alla skola låta skattskriva sig. Josef träder nu fram och meddelar Maria, att de skola skattskriva sig. Maria uttalar då sina farhågor, emedan hennes tid är snart inne. Därmed är första delen av inledningen till ända, och den andra följer med uppsökandet av herberget. Maria och Josef söka nattkvarter men bli utstötta på alla ställen. Maria klagar över människornas otacksamhet. Sedan två värdar stött dem undan, gå de in i stallet, där en sång meddelar, huru en oxe och en åsna stå vid krubban; en gammal man faller på knä vid barnets födelse

och tillber det. Kalfas beskriver sedan allt och gör en hänvisning på de olika i skådespelet uppträdande och anger deras platser. Till sist ber han var och en ställa upp sig: »So stellt sich ein jeder an sein' Ort, alsobald fangen an die Hirten ihre Wort».

Sedan inledningarna härmed slutat, begynner första avdelningen omfattande herdarnas tillbedjan. Herdarna äro tre, av vilka en, med namnet »der dalkete Bauer», är lustigmakare och komisk figur. Den ene herden, Sedo, klagar över, att det är så kallt; vargarna och de vilda djuren ge honom ingen ro, och han ber »der dalkete Bauer» blåsa ett stycke på sitt horn. Den sistnämnde blåser, och den återstående herden, Lomo, klagar nu också över kölden. Englar sjunga: Gloria i excelsis Deo. Ein Kind ist geboren im Stall auf dem Feld.» Bonden säger sig ha hört änglasång omtalande, att Jesus Kristus är född i Bethlehem. De förstå ej änglasången och lägga sig för köldens skull ånyo att sova. Nu ljuder änglakören: »Auf, ihr Hirten, von dem Schlaf, bei so schönen Zeiten. Sammelt die zerstreuten Schaf', lasst sie fröhlich weiden». Bonden tycker sig igen höra änglarna och stöter till sina kamrater. De svara: »Was schlagst, du grober Knopf?», och vilja sova i ro. Ännu en gång ljuder sången; en ängel träder fram och uppmanar dem att bege sig till Bethlehem. Sedan ytterligare några sånger ljudit, än av herdarna, än av änglarna, sjunga herdarna till sist:

»Laufet ihr Hirten!	Laufet nach Bethlehem
Laufte von eurer Herd,	Ein in den Stall!
Wie euch die Engel	Grüsset das Kindlein
Schon hab'm gelernt!	Zu tausendmal!
	Ihr Hirten, ihr Hirten.

Herdarna träda fram till krubban, där Josef söker hindra dem att alltför häftigt tränga sig på barnet. Bonden svarar, varefter herdarna tillbedja barnet: »Lasst uns das Kindlein wiegen unser Herz zum Kripplein biegen». De vända sig därefter till Maria och hälsa troskyldigt: »Grüss dich Gott, Maria rein». De bringa härvid sina gåvor: kött, lin till spinning och kläder. Josef och Maria tacka, och nu slutar herdeavdelningen med en dans av herdarna. Bonden säger:

Weil mir da gewesen sein	So müessn mir á Liedel singen
Beidem neugebor'n Kindelein,	Und dabei tanzen und springen.

Sedan ytterligare några herdesånger avsjungits, avlägsnade sig.

De två sista avdelningarna omfattande barnamordet och de tre konungarnas tillbedjan äro som vanligt inarbetade i varandra.

De tre konungarna av Österlandet begynna tala om stjärnan. Den andre berättar först om, att solen bränt honom svart och klagar sedan över, att en dimma hindrar honom att se stjärnan. De bli därför villrådiga och vilja bege sig till Bethlehem för att utfråga konung Herodes. Efter ett inskjutet berättande parti, som väl ursprungligen utförts av Kalfas men som här överlåtits på en ängel, uppträder Herodes. Han har sin betjänt, »Tragant» (drabant), hos sig och tilltalar honom:

Ich hör' ein Stimm, es geht mich an!
 Kom her, Tragant, und zeig's mir an
 So eilend und so schnell!
 Tragant, sitz dich nieder in meine Stell',
 Ich muss die heute Nacht ins Spanien hinein.
 Tragant, was soll wohl dieses sein?

Tr: Herr, ein neuer König soll sein geboren.
 H: Tragant, wo hast du das erfahrn?
 Tr: Die drei Weisen haben's ausgeforscht.
 H: Wo haben sie es ausgeforscht?
 Tr: In Bethlehem soll er sein geboren.

Tragant meddelar, att en bonde kan ge konungen närmare besked, och en av herdarna »der dalkete Bauer», inträder nu. Herodes säger, att han ej har någon ro varken dag eller natt, varpå bonden frimodigt svarar, att kungen skulle väl ha ro, endast bonden kan inte få det. Herodes ber bonden om råd, och med en viss försiktighet tillsäger denne honom att utfråga de tre konungarna av Österlandet och sedan söka få fast barnet och döda det, varpå Herodes svarar: »Baur, ich folge deinem Rath. Komm her, Tragant!» Betjänten förklarar sig genast beredd: »Mit aller Unterthänigkeit bin ich zu Eurer Majestät Dienst bereit». Han får befallning att hämta de vise. Betjänten tilltalar först de tre konungarna och ber dem strax infinna sig, sedan meddelar han Herodes, att de snart skola komma. Konungarna och Herodes samtala nu. Herodes frågar, huru de veta att barnet är fött; de berätta som svar om stjärnan, varpå Herodes frågar, var stjärnan är. Den tredje konungen säger, att

stjärnan förlorat sin glans och att de därför vilja begära upplysning av herdarna. Herodes uppmanar dem att noga forska efter barnet och sedan komma tillbaka, att också han må kunna komma och tillbedja. De tre konungarna fråga nu herdarna, var den nyfödde konungen vore att finna. De träda därefter fram till krubban. Maria är orolig och säger till Josef:

O Joseph mein!	Die Pauken hör' ich schallen,
Was muss das für Getümmel sein?	Die Trommel hör' ich knallen!

Josef bjuder konungarna välkomna. De begynna sin hälsning:

Seie, o Jesulein — sei gegrüsst
 Der du ein König der Könige bist,
 Voll der Barmherzigkeit, des Lebens Süßigkeit,
 Hoffnung und Freud.

(Diktad efter mönster av Salve Regina).

De bringa nu sina gåvor med ord, som delvis motsvara herdarnas: »Grüss dich Gott! Maria rein». Konung Kasper bringar guld, Melchior rökelse och Balthasar (Balthauser) myrra. Josef och Maria tacka. En ängel tillsäger dem att gå en annan väg tillbaka, ty Herodes är en elak man. Den andre konungen svarar, att de vilja hörsamma ängelns uppmaning. Kalfas uppträder och berättar om konungarnas tillbedjan. Maria och Josef äro därefter ensamma, och Maria sjunger:

O Joseph mein!	Dass ihm nichts Leides thut wieder-
Hilf mir wiegen das Kindelein.	fahr'n
Hilf du mir's wiegen und bewahr'n,	Dem Kindelein Im Windelein.

Josef svarar:

O Jungfrau rein! Jetzt hilf' ich dir wiegen das Kindelein etc.

Här inlägges ett komiskt parti med några uppträdande judar, som läsa något nytt i sina skrifter och (i förvåning) dansa därvid. De håna sedan de kristna. Herodes uppträder, och judarna meddela honom om de tre konungarnas gåvor till den nye konungen, men de få till svar ett vredgat: »Schert euch Verbrecher!» Herodes kallar på sin betjänt, som här får heta Annas (översteprästen Hannas), och ålägger honom att kalla översteprästen Kalfas. Sedan denne anlant, utfrågar Herodes honom,

om i den heliga skrift något står skrivet om den nye konungen, ty han hade redan nu beslutat döda alla gossebarn på ett eller två år. Kalfas citerar ett bibelspråk ur profeten Mika för att bestyrka sanningen men varnar i detsamma Herodes från handlingar, som kunna bringa honom till helvetet. Herodes rasar:

Du lügst mit sammt deinem Buch!
Verflucht, wer will werden zugleich,
Der mich wollt bringen aus mein' Reich!
Wer mich um meinen Thron will bringen,
Der muss mir über die Klingen springen.

Efter en liten mellanscen, där de tre konungarna lova Gud för barnets födelse, uppträder Kalfas och omtalar Herodes' beslut att mörda alla barn.

Maria klagar för Josef, att Jesusbarnet ej vill sova, ty det fryser om fötterna. Ängeln kommer och uppmanar Josef att genast fly till Egypten. Efter stor förvirring hos både Josef och Maria bege de sig av. Herodes kommer in, rasar över, att han blivit bedragen; en ängel varnar, men han vill ej låta varna sig och kallar på sin betjänt, som får befallning att döda alla gossebarn i Bethlehem, vilka äro ett eller två år gamla. Betjänten vill ej och ber få slippa, men konungen befäller honom utföra befallningen, så framt han vill behålla hans nåd. Tragant tilltalar mödrarna, dödar ett barn, som han lämnar fram till Herodes. Han säger sig ha mördat 40,000 barn. Tragant slutar med att uttala sina farhågor om konungen: »Der höllisch' Hund thut euch schon plag'n, dass ihr möcht't verzweifeln und verzagn». Härfter följer en slutscen, som ursprungligen varit en ren djävulsscen, men utbytts mot en sång om Döden, som i de flesta handskrifter fått namnet »Die Schifferin» efter sångens början (livets farkost anländer till evighetens strand). Herodes stönar i förtvivlan: »Ach we! ach we! was hab' ich gethan? Wohin? wo aus? Was fang ich an? Ach wie brennt mich mein Gewissen! hat mich recht der Teufel b'schissen». En ängel uppträder, som säger till Herodes, att han ännu kunnat leva i ro, men nu skulle djävulen komma och hämta honom. Herodes ber få en kniv, som han stöter i sitt bröst och dör.

Kalfas avslutar stycket med en tillsägelse till allmänheten att vara tacksam, för att Gud sänt sin son i världen. Herodes

var en stark tyrann, men han förfelade sin konst, därför skall han bränna i helvetets eld. Till sist följer en nyårshälsning på två rader:

Gott möcht' uns alle behüten davor:

Das wünsch ich euch und uns alln zu einem neuen Jahr.

Vad som genast vid detta spel faller i ögonen är blandningen mellan de episka, lyriska och dramatiska partierna. Det episka uppbäres av prælusorn (någon gång utbytt mot en ängel), vilken i slutet på varje ny avdelning i berättande form återger handlingen i det närmast förut agerade partiet. Till detta kommer hans betydelse i början och slutet, varigenom hela spelet kommer att stå i direkt förhållande till de förut omtalade nyårsönskningsvisorna. Prælusorn begynner med en hälsning och välönskan och slutar med att upptaga tråden från början med att önska ett gott nytt år.

Det lyriska går som en underström genom hela spelet, i det att nära 70 % av hela handlingen utgöres av andliga sånger (»Lieder») med hyllning åt Frälsaren, än utförda av änglakörerna, än herdarna, än de tre konungarna, än av en kör, som tänkes närvarande vid själva handlingen.

Det dramatiska uppbäres till sist av de handlande personerna, av vilka de flesta äro stående typer, vilka med få förändringar återkomma i alla spelen. Vi vilja följa dessa var för sig. De först framträdande, vilka från början ända till flykten till Egypten äro närvarande på scenen och tillsammans med krubban och Jesusbarnet utgöra mittpunkten, äro Maria och Josef. Av dessa är den förra mera lungt mottagande, helt och hållet moder med öm omvårdnad om barnet. I de fall där hon mera direkt ingriper i dialogen, är det som klagande och värlös utsatt för människors hårdhet och ondska såsom i herbergsscenen och flykten till Egypten. Mot herdarna och de tre konungarna räcker hon barnet i fullt förtroende, full av moderlig stolthet.

Mot hennes vekhet och rena jungfruliga blyghet står Josef som den gamle allvarlige vårdaren med ett visst groft, halvt knarrigt väsen, litet ohjälplig i sitt sätt att vårda jungfrun och mera inbjudande till karrikering trots sitt allvar. **PAILLER** om-

talar också (s. XII) ett spel från Thüringen, där Josef går omkring bland mängden och bjuder på en pris snus samt får i ersättning pengar i sin dosa. Här har han alltså fått skämtrollen åt sig anförtrodd, och i följd härav blir han också den, som uppsamlar gåvorna. LLYOD omtalar från Sverige, att i Bohus' län Josef spelade narr (s. 114). DJURKLOV omtalar i »Vem var Staffan stallardräng» s. 338, att i trettondagsspelen sällskapet åtföljdes av mera tillfälliga bipersoner däribland en narraktig figur kallad 'Soppe' »i vilken man, osagt på vad grund, trott sig spåra Josef, med vilken folkhumorn i så fall handskats alltför hårdhänt». LJUNGGREN anför i Sv. dramat s. 103 en norsk källa från 1590, där Josef uppträdde med en stor puckel på ryggen. Jfr även de danska folkliga spelen, där Josef uppträder puckelryggig (FEILBERG, Bondeliv I, 287; s. 324 här). Slutligen finnes en motsvarighet till Josef i den finska »Judakonung» med puckel på ryggen (Brage IV, 240).

Herdarna äro synnerligen omtyckta personer och få som regel mycket långt utspunna partier. De representera det rent folkliga och tala därför vanligen dialekt. De äro grova och otympliga men naiva, uppriktiga, i grunden hjärtegodas människor, vilka leva sitt liv bland sina djur ute i naturen. De älska musik och veta ej bättre att glädja Jesusbarnet än att spela på sina herdeinstrument: horn och säckpipa. De tala om stjärnan med stor förvåning och förebrå varandra att ha sovit för länge, då det genom stjärnans ljus ser ut som dager. Josef tillrättavisar dem, att de röra sig för häftigt omkring krubban, och de bli då genast ångerköpta och vilja ställa allt till rätta genom att visa sin vänlighet mot barnet. De bli förlägna, när de tänka på, vad de skola ge, ty de äro så fattiga, att de knappt ha mer än kläderna på kroppen. Inbjöd redan deras folkliga språk till karrikatur, blev efterhand i julspelen deras uppträdande allt mer blandat med skämt, så att de efter tillbedjandet t. o. m. kunna ställa till en dans för att roa åskådarna. Särskilt intressant är typen »der dalkete Bauer», vilken blir det egentliga kvickhuvudet bland dem, storprataren och den omedvetne ledaren, något förslagen och beräknande i allt sitt görande och låtande. Helt säkert har hans stora popularitet gjort, att han efter herdeavdelningens slut ännu en gång fått uppträda hos Herodes, där han dock ej långt efter tillbedjandet råder

Herodes att döda Jesusbarnet, detta likväl med en viss underliggande ironi.

Herodes representerar det onda. Han bär ständigt på på läpparna, att han är konung med makt, som sträcker sig vida. Han tåler ingen vid sidan, som inkräktar på denna hans makt, därför förföljer han Jesus. Mördandet sker blott för egen vinnings skull i fullständig likgiltighet för mordet som sådant. Trots allt detta är han i Oswalderspelet tämligen måttfull till karaktären. Samma är förhållandet i Salzkammergut-spelet (PAILLER nr 483 s. 281), där dock hela partiet med Herodes och de vise männen är med lätt hand tecknat. Gmunder-spelets (nr 484 s. 322) Herodes har likaledes en mera mild karaktär. Barnamordet blir också här blott lätt antytt. Helt annorlunda är emellertid förhållandet i det tämligen sent tillkomna Brixleggerspelet (äldre texten nr 485 s. 338), där Herodes är huvudpersonen. Här behandlas barnamordet riktigt *con amore*, och Herodes riktigt njuter av blodet. Hans slut är också hemskare, och hans kval utförligare behandlade.

Till sin hjälp har Herodes en tjänare, som i de flesta fall troget följer sin herres föreskrifter. Blott vid befallningen om barnamordet tvekar han i början. Sedan, när han mördat, prålar han med sin tapperhet och duglighet.

De tre vise männen äro i Oswalderspelet allvarliga män, av vilka ingen får någon särskild roll utöver de andra. Legendan ger oss följande detaljbeskrivningar av de tre vise:

Melchior är konung av Nubien och Arabien. Han tänkes som en gammal man med grått skägg. Såsom gåva bringar han guld. Balthasar är konung av Godolien och Saba. Han är en ung, skägglös man och frambär rökelse. Kasper är konung av Egypten och Moria land. Han är svart i ansiktet och frambär myrra.

Av alla tre är givetvis den sistnämnde den populäraste. Vi ha redan anført en sång, där Herodes frågar, varför en av de vise är så svart. I ett annat ävenledes anført spel (eller sång) är han bärare av hela handlingen, i det han svarar för Herodes likaväl som för de övriga konungarna. Till sist upptager han gåvorna. I allmänhet ville man ej låta de tre konungarna få skämtsamma roller, men detta torde ej just ha stärkt deras popularitet. De fingo därför efter hand allt kortare partier. Sär-

skilt typiskt är härvid Salzkammergut-spelet (nr 483 s. 281), vilket i allra största korthet omtalar de tre konungarnas tillbedjan och sedan alldeles utelämnar barnamordscenen.

Av de återstående personerna framträda endast ägarna av härbergen, värdarna, något litet genom den avsiktliga likgiltighet för Josef och Maria, som de visa. Också framhäva de, att de endast mottaga rikt folk. Judarna och överstepresterna äro helt och hållit bipersoner utan bestämd karaktär.

Mera karaktäristiska bipersoner äro de i flera julspel uppträdande kvinnorna, så t. ex. i Salzkammergut-spelet (nr 483) herdarnas hustrur, i Blixleggerspelet (äldre text nr 485) Herodes gemål Herodia och i Rosenheimerspelet likaledes Herodes gemål och dessutom hans son (HARTM. s. 162). Herodia är i båda spelen den ömhjärtade gemålen, som av omtanke för sin mans öde vill frånråda honom att mörda barnet. I sistnämnda spelet omkommer Herodes' egen son i barnamordet i Bethlehem. Herodes låter emellertid ej blidka sig varken av gemålen eller sonen.

Av de olika delarna i julspelen ha vi redan framhållit herdespelen såsom särskilt populära. Flera julspel begränsa sig också till dessa och sluta med herdarnas frambärande av gåvor. Av de genom PAILLER utgivna spelen äga nr 380—475, eller i allt 96 spel, blott de tre herdarna som handlande personer; nr 476—480 ha herdarna, Maria och Josef.

Att herdespelen torde vara mycket gamla framgår bl. a. därav, att man redan på 1200-talet från Frankrike vet att omtala, att under juldagsmässan tvänne präster eller prästen och en korgosse höllo ett samtal på latinskt och franskt språk, vilket skulle symbolisera de himmelska härskarornas samtal med herdarna (SCHEFFLER, Franz. Volksdichtung I, 325).

Den andra huvuddelen, de vise männens tillbedjan, torde givetvis ha varit den äldsta såsom rent kyrkligt spel av allvarlig, religiös prägel. I folkspelen förlora emellertid de vise en del av populariteten genom sitt allvar, men i den religiösa visan kvarstodo de så mycket längre. Som exempel på äldre medeltida tre-konungsspel kan anföras ett Milanostycke från 1336: Tre konungar till häst med småsvenner och livvakt skrida föregångna av en stjärnbärare fram till Herodes, som befäller dem taga reda på, var Kristus skulle födas. De bege sig därefter till en kyrka,

Ett annat medeltida stjärnspele försiggår helt och hållet i kyrkan: Tre präster utklädda till konungar, åtföljda av tjänare, som bära skänker, inträda i kyrkan. Ovan altaret synes stjärnan. De sjunga några verser, varefter de skrida mot koret och fråga efter den nyfödde Jesus. En förlåt drages undan, och ett barn synes ligga i en krubba. De ge skänkerna, »varpå församlingsmedlemmarna offra, och festen avslutas med sång». (UPMARK, *ibid.*)

Av de underordnade scenerna i julspelen kan, såsom tämligen populärt hos folket, särskilt anföras härbergsökandet. **HARTMANN** omtalar (s. 101), hurusom dessa »Herbergen» under adventstiden ägde rum om aftnarna omväxlande i husen i de bayriska byarna. På bordet placerades två figurer föreställande Josef och Maria, två vaxljus ställdes vid sidan, och man band en rosenkrans. Med fördelade stämmor sjöng man sedan sånger om Josefs och Marias uppsökande av ett herberge, varpå ofta herdesånger följde som avslutning. Som exempel anför han några sådana från Holzkirchen:

- En stor mängd tyska härbergsånger finnas upptecknade. **COUSSEMAKER** anför från Flandern två, nr 5 s. 12 och nr 8 s. 20, båda kort hållna men i stämningen praktfulla samt folkligt enkla och klara. Även i Frankrike ha de varit omtyckta. **SCHEFFLER** anför ett litet karaktäristiskt sådant (Franz. Volksdicht. I, 323):

Maria: La maison est bien grande,
Et semble ouverte à tous:
Cependant j'appréhende
Que ce n'est pas pour nous.

Josef: Mon cher Monsieur, de grâce,
N'avez-vous point chez vous
Quelque petite place
Quelque chambre pour nous?

Vården: Pour des gens de mérite,
J'ai des appartements;
Point de chambre petite
Pour vous, mes bonnes(!) gens.

Ett tämligen egendomligt tillägg i en del julspel är, att 'Jesus vid 12 års ålder i templet' upptages med in i handlingen som avslutning. Vi skola särskilt finna detta i flera svenska spel. Orsaken till denna kombination torde vara densamma som Stephani protomatyrs förbindelse med Jesu födelse, nämligen att evangeliet på söndagen strax efter trettondagen handlade om Jesus lärar i templet. **PAILLER** anför en sådan julsång I, 329 nr 309, och **DgF** meddelar under nr 97 en dansk form.

Slutligen må nämnas något om de slutscener, som åtfölja Herodes' död. Vanligen är det konungens eget samvete, som gnager honom, så att han tar en dolk och sticker den i sitt bröst. Men redan i Oswalderspelet förekom en antydning om en djävulsscen. I Rosenheimerspelet dödar Herodes sig själv, men djävlar komma och släpa bort honom. I ett stycke från Kremn tar den onde honom, och slutligen har ett Pressburgerspel fullt utbildade djävulsscener (**HARTM.** s. 158, 187). I ett stycke hos Hans Sachs tillkallar Herodes en läkare. Denne läkare övergår i ett annat spel till det onda samvetet, i ett annat till döden och sedan till en djävul (**HARTM.** s. 161). Slutligen påpekar **HARTMANN** likheten mellan slutstrofen om Herodes i Rosenheimerspelet med Judasvisan:

Samvetet:
Herodes, du grausamer Tyrann!
Was hat dir die Unschuld gethan?
Was hat dich verwendet?
Was hat dich verblendet?
In der höllischen Pein
Musst du ewig drinn sein.

(Judasvisan:) O du armer Judas,
Was hastu gethan
Das du deinen Herren also verrathen hast!
Darumb mustu leiden
In der Hölle Pein,
Lucifers Geselle mustu ewig sein.

Härmed var likställigheten med Judas snart given, och vi skola se, huru speciellt i de svenska folkspelen Judas får en plats i trettondagsspelet.

Slutligen kan nämnas satans uppträdande redan i inledningen i ett förspel omfattande: Adam, Eva, Gud Fader, en engel och en djävul »med lång hängande tunga» (HARTM. 112). Detta inledningsstycke kallades vanligen paradisspel och slutade med djävulens nedstörtande. Spelet sammanhänger med dagarna före juldagen (23 dec.: Adam, 24 dec.: Eva), vilka firades med kringvandringar under sång. Sången avslutades med, att djävulen ställde till ett förskräckligt larm vid dörren (HARTM. 112). PAILLER meddelar ett sådant förspel från böhmiska Erzgebirge, där Ruprecht (Rupprich) får spela satans roll, klädd i anskrämlig dräkt. I början av spelet står han vid dörren, därefter försvinner han under handlingens gång för att mot slutet plötsligt rusa in och ställa till upptåg (PAILLER II, 438 nr 490).

Satans roll uppbäres således av en figur, vilken ej just har så mycket att tala men så mycket mera att handla. Hans utseende är skräckinjagande, och hans uppgift är närmast att bära bort de onda men dessutom att genom buller och upptåg avsluta de allvarliga scenerna med skämt. Att djävulsscenerna i denna form äro mycket sena, och att likaså folket själv tillfogat dem, torde vara klart, av vad vi förut anført om julspelens religiösa allvar. Av all de komiska figurerna (Josef, en av herdarna, en av konungarna, djävulen) man sålunda fått, passade ingen bättre än den sistnämnde till upptågsmakare, då han ju ej haft någon allvarlig roll att utföra under den religiösa delen av stycket, och då han mot slutet uppträdde, voro redan Josef, Maria och Jesusbarnet borta från scenen, likaså herdarna och de tre konungarna; Herodes bär han själv bort och så kvarstod endast slutet, som folket ville ha i samband med gåvouppsam-

landet, och djävulen var på grund av sin fantastiska klädnad som skapad till denna gyckelroll.

Innan vi gå till de helt och hållet folkliga spelen, vilja vi genomgå de båda svenska och finska av 1635 och 1659. Det första är det kortaste och i handlingen enklaste, på samma gång det utesluter de delar, som handla om Kristi födelse och herdarnas tillbedjan. Början och slutet är som vanligt episkt med ett relaterande av innehållet före och efter den egentliga handlingen. Författaren är mycket mån om att visa, att han bildat sitt stycke efter bibelns berättelse och insätter därför noggrant bibelhänvisningar i texten. Första akten handlar om de tre vise, vilka i stjärnorna läst, att en stor konung skulle födas. De bege sig på väg, och till sist klagar Balthasar över, att stjärnan försvunnit, varför det blir nödvändigt att söka Herodes. Akten avslutas med »något kortvill». Andra akten handlar om Herodes, som anar onda tider. De vise komma och begära upplysning rörande den nyfödde judakonungen, och Herodes sänder bud på de skriftlärde, som meddela, att han skulle födas i Bethlehem. Herodes ber de vise återkomma. Tredje akten omfattar tillbedjan, fjärde och femte deras återvändande en annan väg. I sjette akten befäller Herodes sin tjänare att slå ihjäl barnen, därefter kommer en engel till Josef och Maria uppmanande dem att fly till Egypten, varpå följer Marias klagan över vedermoderna. Akten slutar med knektarnas beskrivning av, huru de mördat barnen. Att döma av utförligheten tyckes detta parti ha varit mycket omtyckt av publiken. Scenen återkommer tämligen lika i Åbospelet av 1659. Den ene har tvättat barnen med lut, den andre har dödat väl tusen svenbarn samt deras släkt och mödrar, en tredje har slagit dem mot väggarna, spetsat dem och dräpt dem vid mödrarnas bröst. Herodes lovar att belöna dem. Sedan till sist epilogen berättat alla händelserna omigen, slutar stycket med att nämna alla de plågor, varmed Herodes blev slagen.

Stycket av 1659 är vida utförligare och behandlar hela historien om Jesu födelse från herbergsökandet till flykten till Egypten. Vad som först kan iakttagas vid detta stycke är, att, i full överensstämmelse med de utländska spelen, stycket börjar och slutar med en välönskan, som direkt anpassas till *nyårsdagen*. Efter

denna önskan begynner prologen med den episka berättelsen och förklaringen av stycket. Prologen slutar med att beskriva de personer, som skola inleda handlingen:

En man framkommer här allt med sin käpp och stav,
Timmerman, det är Josef. Jag träder av.

Herbergscenen behandlas på vanligt sätt med Josefs och Marias klagan över, att ingen vill hysa dem. Sedan barnet är fött, sjunger Maria en vaggsång: »Min hjärtans son, sov nu, sov! sov! Ställer in med eder röst Josef, ty jag har tungt bröst». Herdescenen börjar som vanligt med klagomål över, att kölden är så stark. Liksom i de tyska spelen omtalas vargen, som stryker omkring i natten. Engeln Gabriel kommer och tillsäger dem att gå till Bethlehem. Framkomna lämna de sina skänker, varpå Josef och Maria tacka. Herdarna sjunga till sist en sång. Den tredje akten visar konungarna, som samtala om stjärnan. Något förtroende för Herodes hysa de ej utan uppmana varandra upprepade gånger till försiktighet. Herodes har hört talas om, att en ny konung skall födas och tillfrågar sina präster, som de ej kunna ge honom ett tillfredsställande svar, då de blott tala om Messias, något som han ej förstår. De vise komma och få af Herodes befallning att återvända, sedan de funnit Jesus. Nu följer tillsägelsen om barnamordet. Sedan de vise tillbett och sjungit sina hyllningssånger, uppträda soldaterna, som skola mörda barnen i Bethlehem. Liksom i Linköpingsspelet beskriva de utförligt, vad de ämna göra. Den ena, »Thraso», säger:

»Ty jag vill alla barn
Söndersmåla som flarn
Och träda på mitt spjut,
Att tarmarne gå ut.
Deras hjärna som drägg
Stryka uppå var vägg.

Den andra, »Tool», tillägger:

Jag skall vara dem så arg
Sönderslita som en varg,
Lever, lungor och vad mera
Skall jag mina hundar förära.

Engeln tillsäger sedan Josef att fly till Egypten. De begiva sig i väg. Epilogen upprepar på vederbörligt sätt handlingen:

I haven nogsamt all förnummit av vårt spel,
 Hur Gud är vorden kött, förutan brist och fel,
 Ett barn är oss nu fött, en son är oss nu given
 Som i den helga skrift varder nogsamt beskriven...

Till sist upptages ånyo välönskan åt borgmästare, råd,
 damerna m. m. och slutar:

Vi önska dem igen lycka och allsköns fröjd,
 Välmåga, ett långt liv utav himmelens höjd,
 Städs ock beflita oss härefter dem uppvakta
 Bjuder härmed god natt och träder av så sakta.

Av referaten torde framgå, att de svenska spelen noggrant följa de utländska formerna såväl i blandningen av lyriska, episka och dramatiska element, som i hela planen och karaktäriseringen av de handlande personerna. Prologen ger en förberättelse, epilogen en efterberättelse av handlingen. I likhet med de tyska spelen föregås de av en välönskan (nyårsönskan) och sluta med en liknande med ett tillagt god natt. Barnamordet mot slutet med soldatscenerna följer även utländska förebilder. Då Linköpingsspelet omtalar de 8 plågorna, som Herodes fick utstå, motsvaras detta av de utländska, där Herodes pinades och dödade sig själv (bortfördes av djävlar). Endast de många psalmerna, vilka förlänade de tyska spelen deras största charm, äro betydligt förminskade till antalet i de svenska spelen. Därigenom har också den lyriska underströmmen fått rätt mycket vika, och spelen verka därför ej så friska, som de tyrolska styckena.

Gå vi över till de folkliga spelen, möta vi där flera av de grunddrag, som förefinnas i konstspelen, blott måste man utgå ifrån, att folket förenklat allt, omdanat allt efter sitt eget förstånd, missförstått och omplacerat flera scener och insatt nya, mera folkliga partier. Vad som i mångt och mycket bestämde de folkliga trettondagsspelens karaktär var deras förening med kringvandring och uppsamling av gåvor. De kommo därför att i vida högre grad än de kulturella spelen stå i nära beröring med de förut omtalade jul- och nyårsönskningarna med deras stereotypa välönskan till allt husets folk och tack med slutönskan efter erhållen gåva. Av de i spelet uppträdande lades en vida större vikt på de komiska rollerna, då folkets givmildhet stod i direkt

förhållande till de glada och skämtsamma upptåg, som presterats. Faran låg därför nära, att det religiösa, allvarligare elementet allt mera förkortades, och i stället de fritt improviserade skämtdialogerna långt utspanns. De personer, vilka härvid särskilt lämpade sig till bärare av komiska roller, ha vi sett vara än herdarna (eller en av dem), än Josef själv, än en av konungarna (den svarte, Kasper), än djävulen. Med hänsyn till den obetydliga roll herdarnas tillbedjan intog i de nordiska folkliga spelen, fanns ingen tanke på komisk utveckling inom denna del. Av de vise männen kunde lätt Kasper genom en liten överföring av birollen gåvoinsamlandet bli en roande skämtperson, och vi se honom därför ofta sammanfalla med spelets narrfigur. Vad Josef beträffar, uppträder han mera sällan i de genuina svenska spelen och därför är även varje komik i allmänhet utesluten där. Annorlunda blir förhållandet i de gammaldanska landskapen Bleking, Skåne, Halland och Bohuslän, där i allmänhet Josef och Maria deltog i kringvandringarna. Här se vi också någon gång Josef bli sällskapets narr. Djävulen, som i de tyska julspelen fått slutpartiet i spelet anförtrött åt sig, förekommer väl till namnet ej direkt i de nordiska trettondagsspelen, men narrens klädsel tyder dock på, att han en gång varit identisk med den onde. Den ständigt återkommande dräkten är svart fårpäls med svans, ofta med horn på huvudet; dessutom är han svärtad i ansiktet. Då narrens uppgift jämte att roa folket med skämt och upptåg var att upptaga pengar, kom man snart att tänka på en annan person ur evangeliet, som brukade ha pungen om hand, nämligen Judas, ehuru narrens dräkt ej hade något släkttypiskt med denne Jesu lärjunge mer än pungen. Emellertid blev Judas stående namnet på narren i de svenska trettondagsspelen. Judas har således fått upptaga djävulens yttre dräkt, kung Kaspers ansikte och de tyska spelens Josef med dosan och pengarna. Av spelets övriga personer inbjöd kung Herodes lätt till karrikering genom sin prålighet, sina tyranniska later och mordiska uppsyn samt rädsla för att förlora makten; betjänten, som pliktskyldigast svarar »Ers Majestät!» på varje kallelse och alltid vill utföra sin konungs befallningar till punkt och pricka, blev en tacksam biroll. Slutligen kunde soldaterna, som skulle mörda barnen i Bethlehem, göra sig omtyckta av åskådarna genom att tala om sin starka mordlust eller sin stora tapperhet och oför-

skräckthet. Man hade på så sätt fått fram de världliga, skämtsamma partierna och kunde därför i ren folklig anda bygga vidare i riktning åt folkupptåget.

I det folkliga spelet möta vi därför två särskilda element förenade till ett: det ena är det från det kulturella, kyrkliga spelet erhållna med sitt skarpa betonande av den religiösa uppbyggelsen och därför med huvudvikten lagd på det historiska förloppet i överensstämmelse med bibeln eller den kristna legenden, vidare uppbyggt med kyrkopsalmer och religiösa sånger; det andra de ur narrspelen och julupptågen hämtade folkliga partierna med deras betonande av dialogerna och de improviserade skämtscenerna. Ju mera det allvarliga framträdde, desto rikligare inströddes psalmer, och de tre konungarna fingo då träda fram med sin tillbedjan och sitt gåvobringande, under lovprisande av Guds godhet. Herodes, betjänten, soldaterna uteslötos då i regel, och endast Judas, såsom oundgängligen nödvändig i och för pänningssamlandet fick stanna kvar. Kom däremot det folkliga mera fram, fick Herodes, betjänten och soldaterna huvudrollen, och konungarnas tillbedjan inskränktes till sjungandet av en eller annan julpsalm. Dialogen på prosa fick mera rum, och Judas kunde röra sig litet friare.

De tre konungarna, som följde stjärnan, kunde antingen bära stängen med pappstjärnan själv eller överlåta detta åt en stjärnbärare, som i så fall gick före dem och blev rikare utstyrd än de andra¹. Enligt traditionen skulle nu den ene konungen vara svart, men då Judas följde med såsom svart också han, kunde det lätt hända, att en förväxling mellan Judas och konung Kasper gjordes. Ett nyländskt trettondagsspel (Nyl. V s. 1) ger den åtföljande penningupptagaren namnet »svarta konungen», och han får till ytterligare utmärkelse en betjänt i likhet med Herodes. De vise äro dessutom tre, ehuru 'svarta konungen' utför en roll, som eljest borde tillhört en av de vise männen. I ett annat finskt spel från Vasabygden (Brage IV, 240) heter den medföljande pänninguppbäraren »Juda konung», och han presenterar sig som den, där »med sina tre söner [de vise männen] varit i den babyloniska fångenskapen i 70 år».

¹ Undantagsvis äro stjärnbärarna i Finland till antalet två eller tre (Nyl. V).

I en dalsländsk variant (HENRIKSS. 10) är Josef svärtad i ansiktet och på händerna samt klädd i trasor.

Vi sammanställa här huvudkällorna för trettondagsspelen i Sverige (och Finland):

A. ARW. III, 513—524 (flera var.)	G. Sdm. IX, 182.
B. Läs. f. fkt 1870 (flera var.)	H. LLOYD 114.
C. Hall:s fornm.-förs årsskr. 1872 s. 206 ff. o. mus.-bil.	I. Runa 1888 s. 19 Fkl. s. 110. (jfr. WGSTR. Sk.)
D. Ldm. V:7 s. 30 f.	K. Nyl. IV, 48.
E. Ldm. 1906 s. 5 ff. (flera var.)	L. Brage IV, 240.
F. HENR., Dalsl. s. 10.	M. Nyl. V s. I ff. (flera var.)
N. FEILBERG, Jul I, 20 ff. (efter DJURKLOU) ¹ .	

Dessa källor få ej betraktas som fullt utförliga spel utan endast som beskrivningar med mer eller mindre utförliga citat och kunna därför ej sammanställas med de varianter, som behandlats i samband med de förut omtalta folkvisorna. Flera fragment finnas dessutom såsom t. ex. ett i Runa 1844 s. 35. Sammanställa vi de i ovannämnda spel uppträdande personerna, skulle följande översikt erhållas²:

Källa:	3 v. män	Stjärnbärare	Herodes	Betjänt	Judas	Betjänt	Josef	Maria	Soldater
G	• ²	•	—	—	—	—	—	—	—
B	•	•	—	—	•	—	—	—	—
A	•	•	—	—	•	—	—	—	—
K	•	—	•	—	—	—	—	—	—
D	•	—	•	—	•	—	—	—	—
F	•	•	•	—	»en konung»	—	•	—	—
C	•	•	•	•	—	—	•	—	—
H	•	•	•	—	•	—	•	—	—
L	•	—	•	—	»Juda kon.»	—	—	—	1
I	•	—	•	—	—	—	•	—	2
E	•	•	•	•	•	—	—	—	2
M	•	2—3	•	•	»sv. kon.»	•	—	»Jungfrun»	—

¹ Jfr personbeskrivningen i DJURKLOU, Vem var Staffan stallardräng? s. 337 f.

² Anföringstecknet betyder, att vederbörande person finnes, tankstreck, att han saknas.

Ett undantag från den allmänna regeln utgör varianten N, vilken är en sammanblandning av ett staffans- och trettondelsspel: Staffan motsvarar Herodes och kallas »kungen»;¹ en av de vise männen bär stjärnan; Judas är klädd som vanligt; Staffan har fyra lakejer (motsvara således Herodes' betjänt och soldaterna). Härtill kommer Staffans häst, vilken spelas av två starka karlar, som äro sammanbundna med en rem om livet. Slutligen följa julbocken, skinnklädd och med bockhuvud, och väduren samt till sist herdepigan, klädd i gammal dräkt lik dem, som vakta djur: hon har en piska i handen och matpåse vid sidan. Hennes roll spelas vanligen av en lång karl.

Trettondagsspelet begynna nu olika, allt eftersom spelet kombineras med Staffansgång eller ej. Av de ovannämnda spelen finnes sådan kombinerings i: B, E, F, K och N. F-varianten visar förbindelsen tydligast, i det att där tvänne i början skilda trupper sluta sig tillsammans och tiggas gemensamt under utförande av trettondagsspelet. K är en blandning av både spelet och staffansvisan utan bestämt organiskt sammanhang. N lägger mest vikt vid Staffan, och han blir därför här bärare av en stor del av de komiska partierna. Konungarnas tillbedjan överhoppas, och hela senare delen krymper ihop till en visa på 8 strofer. E visar däremot utförligast, huru visorna och spelet förbundits. Alla de deltagande kallas »staffanssjungare» (således även de vise männen och Herodes), och spelet begynner (liksom N-var.) med staffansvisans hälsning: »God morgon, god morgon kär fader» etc., varefter beskrivningen av Staffans fem hästar följer. Därmed är emellertid hela staffanssjungningen slut, och trettondagsspelet begynner fullt regelmässigt med en bön att få stiga in. I B följer staffansvisan i slutet efter det egentliga spelet.

Saknas Herodes, såsom i varianterna A, B och G, får spelet redan från början en enklare gestaltning, och sångarna inträda direkt i huset med en hälsningssång. Finnes däremot konung Herodes, sänder han först sin betjänt in för att fråga, om konungen får stiga in med sitt manskap (E, M). Sedan inifrån svarats ja, begynner hälsningssången, vilken i nästan alla varianterna är lika:

Goder afton, goder afton,² båd' kvinna och man,
Husbonde, matmoder och var i sitt stand!

¹ Ibland förekomma både Herodes och Staffan som likställda, se DJURKLOU, a. a. s. 337.

² Sker vandringen på morgonen sjunges i stället: »Goder morgon» (var. B, E, G).

Vi önska eder alla en fröjdefull jul,
Från olyckor alla bevare er Gud. (A).

Saknas Herodes, begynna sedan julsångerna (psalmerna) omedelbart med berättelsen om Jesu födelse, herdarnas tillbedjan och de tre konungarnas besök. Finnes däremot Herodes, följer strax efter hälsningen en talscen på prosa utgörande ett samtal mellan Herodes, hans betjänt och de tre konungarna. E och M äro de fullständigaste härvid, och då de äro varandra tämligen lika till innehållet, får väl antagas, att en bestämd folklig tradition ligger till grund för bägge.

E börjar med att låta Herodes vända sig till åhörarna och be om ursäkt för hans dristighet att stiga in; han vill blott önska lycka¹ och fråga om något »skall vankas». Var. N låter Staffan i början be om ursäkt. för att han stigit in, sedan omtalar han, att där fattas pengar i pungen och ljus i stjärnan; vidare saknas brännvin, bröd och foder till hästarna. Han har varit ute i snö och slask och stridit med julbocken. Till sist ber att få ett »pass» av husbonden. M har en strof, som mera erinrar om visan »Staffan och Herodes»:

Hanen han slog sina vingar ihop
Allt uppå Kristi födelse-timma.
Då konung Herodes han satt uppå sin tron,
All sorgen mände honom försvinna.

I såväl E som M kallar Herodes sedan på sin betjänt, som ögonblickligen svarar: »Ers majestät». I M frågar konungen, var Kristus är född, i E däremot, var de vise männen tagit vägen. I M ger betjänten till svar, att Kristus är född i Bethlehem, varpå konungen blir vred och befäller sadla sin häst, att han må rida till Bethlehem, men han avbryter sig med att ånyo fråga »de tre främmande män», som kommit till hans rike. Tjänaren ger först upplysning om männen, sedan drar han sin värja och förklarar sig vilja strida med de vise männen. I E svarar betjänten på Herodes fråga, varthän de vise männen foro, att de begivit sig en annan väg hem. Herodes blir vred och ber sadla hästen, ty han vill rida till Bethlehem och slå ihjäl alla piltebarn. Skrytsamt tillägger han: »Turkar och hedningar haver jag slagit; med de vise männen vill jag ock strida». De vise männen komma in, och Herodes frågar: »Vart länder eder resa?»

¹ Var. K har jämte julönskan även *nyårsönskan*.

D sammanblandar Herodes sång vid inträdet i stugan med de vise männens hälsningssång, och låter konung Herodes i början vandra av och an i rummet, därvid visande en morsk uppsyn och tagande på sig en myndig ton, i det han säger:

Vi äro inga spejare
Fastän vi äro vita.
Vi äro tre herrar
Och en konung tillika;
Vi äro från Moria land,
Det skall mitt röda guldbälte bevisa.

Sedan följer psalmsången¹. M har ett samtal mellan de vise männen och Herodes, som närmast tycks vara hämtat ur den tyska traditionen. Endast »svarta konungen» talar för de andra. Herodes frågar först: »Ho äst du, som är så svart?» och får till svar, att han är en konung från Morieland. Herodes ber honom falla på knä, men svarta konungen ber sin betjänt falla i sitt ställe. Till sist faller konungen själv på knä, varpå Herodes ger honom sin nåd.

I en b-variant under E (Nyl. V s. 8) inflickas en hyllningsång före konungens knäböjande:

Kejsarens ära vi frambära
Och med våra vapen i hand
Vår mildaste kejsare försvara kan etc.

Den nu följande avdelningen omfattar de vise männens hyllning åt Jesusbarnet. Då i de allra flesta varianterna Maria med Jesusbarnet saknas, får det hela mera karaktären av psalm-sång med berättande om Jesu födelse. C-varianten, som lägger tyngdpunkten på denna avdelning, inskjuter flera sånger. I den första, »Kommen i herdar från skogar och ängar», omtalas herdarnas tillbedjan. En annan sång av samma innehåll meddelar musikbil. till samma variant (nr 4): »Så låtom oss alla vara glad och med de herdar gå åstad». De övriga äro än på latin än på svenska:

1. Nobis est natus puer ex Maria.
2. Ecce novum gaudium, ecce novum mirum².

¹ Denna sång handlar om Jesu födelse och återkommer även utan samband med trettondagsspelen; se t. ex. Ldm. XI: 10 s. 23 f. från Väster-götland.

² Se T. NORLIND, Lat. skolsånger s. 95 f.

3. Nihil magis admirandum miro hoc puerulo.
4. Malitia fugiat! Ejus vis pereat!
5. Psallite vocibus Domino nostro.
6. Immanuel, cœlorum rex, descendit.
7. O Christe, dulcis salus nostra, gaudium, spes et omnia.
8. (Mus.-bil. 7) Nådens strålar mörkret bryta, frälsta värld
din suck är hörd.

Slutligen finnes i musikbilagan ännu en annan, vilken återkommer i nästan alla varianterna (Mus.-bil. 3 och 9): »Guds son är född i Bethlehem på denna dag». A har i str. 6 herdarnas tillbedjan, E redan i 4:de, likaså M:d (Nyl. V s. 13).

Efter alla dessa psalmer, vilka närmast motsvara de tyska spelens många lyriska partier, vilka voro inströdda dels vid herdarnas, dels konungarnas tillbedjan, skulle nu följa bethlehemitiska barnamordet och flykten till Egypten. Emellertid saknas båda delarna i de svenska spelen, och man nöjer sig med en blott antydning, antagligen för att så hastigt som möjligt komma till skämtscenerna. Endast E har två soldater, vilka under marsch omkring på golvet sjunga:

Krigsmannen han är ju så modig i sinn,
Spatserar på golvet det jämna.
Förlåt att vi stigit så dristigt här in,
Och önskar Er jul och god sämja!
De vise männerna tre, som stånda breve',
Få se, om de gör' något bättre.

I övrigt antydes, som ovan nämnts, redan i den första scenen mellan Herodes och hans betjänt (var. E och M) bethlehemitiska barnamordet.

A och B¹ ha båda en sång omtalande Jesus (vid 12 års ålder) i templet: »Maria hon går sig åt Bethlehem». Hon saknar sitt barn och frågar Josef, var Jesus är. Till sist finner hon honom i templet:

»Vad sitter du här, så dägelig,
Din fader och jag ha sökt dig sorgelig?»
»Och får jag ej vara, varest jag vill;
Ty himmel och jord de höra mig till?»

Sin närmaste utländska motsvarighet har denna sång i en

¹ E har sid. 11 ett utdrag ur samma sång.

dansk hos DgF nr 97 s. 525 ff.: »Jesus og Jomfru Maria». Sasom källa hänvisar DgF till en tysk hos ERK, nr 2: »Maria die wollt wandern gehn, wollt' alle Länder ausgehn, wollt' suchen ihren Sohn». NEUSS, Estn. Volkslieder, nr 33 har en estnisk variant¹. Den danska 97 A kommer närmast en svensk från Skultuna, som ARWIDSSON meddelar s. 531. Den första strofen i båda lyder:

Jungfru Maria till Bethlehem gick,	Christus blev föd en Julenat,
Lovat vare Guds heliga namn,	Lovet være Jesu namn,
Där födde hon Jesum kär sonen sin.	Da blev en Stjerne paa Himmelen sat
Och så den helige and.	Udaf den hellig And.

De danska varianterna B och C föras över till majvisan ej minst genom refrängen: Maje er velkommen — Alt, saa vidt som Verden er, springer i Rosensblommer (C: Glæde os Gud og saa den søde Sommer).

Partiet om tillbedjan och flykten till Egypten får en särskild form i de få varianter, där Josef och Maria eller en av dem är med. I varianten C sjunger Maria endast ett kortare parti av hyllningssången:

Hans stora namn det Jesus är, en frälsare,
En mänskovän och älskare, det är hans namn.

Varianten I från Skåne finnes i två beskrivningar, båda av E. WIGSTRÖM. Då dessa omnämnanden äro mycket betydelsefulla för förståendet av scenen om flykten till Egypten, vill jag anföra dem båda:

Runa 88 s. 19:

De tre vise gingo ut ur ringen,
sedan de hört Herodes, och fram till
Maria, som var utstyrd i en krans
av pappersblommor på huvudet; de
bugade sig för den likaledes blom-
sterprydda dockan »och foro så en
annan väg», d. v. s. vid andra sidan
om ringen tillbaka till sina platser.
Därpå fingo krigsknektarne av He-
rodes en mycket barsk högröstad be-
fallning att draga till Bethlehem,

Sk. folklivet s. 110:

Maria stod mitt i ringen med en
blomstersmyckad docka på armen;
de tre vise hyllade barnet, under det
de sjöngo om stjärnan, som lett dem;
härunder snurrade stjärnbäraren den-
na med förtvivlad fart. Därefter steg
Josef fram, stötte med en lång käpp i
golvet och sjöng: Herodes han vill bar-
net mörda; men han skall ej sin vilja
få; ty vi ska' fly till Egypti land, till
Egypti land! skrek han och stötte med

¹ Jfr även JULIUS KROHN, Kalevala, s. 414 f.; Kalevala i COLLANS övers. 50. sången II s. 362 ff.

varpå de gingo ut i förstugan, medan Josef framträdde till Maria. Under en växelsång beslöto de om flykten; Josef tog då dockan från henne, och med stav i hand, åtföljd av Maria, gick han omkring i ringen, då båda sjöngo: »Herodes han vill barnet mörda, men han skall ej sin vilja få,» och så drogo de sig tillbaka, medan krigsknektarne kommo fram och medelst ett häftigt fäktande och slammer med träsvärden sökte giva oss en föreställning om det grymma uppträdet i Bethlehem.

käppen av alla krafter. Under sången hade knektarne, åtföljda av de två vise, vilka dubblerade sina roller, gått ut i förstugan, som framställde vägen till Bethlehem, dit Herodes' högljudda befallning skickade dem för att mörda barnet. Maria sjöng: »Josef, Josef, kär mannen min, hjälp mig att bära kär sonen din! Herodes han vill barnet mörda; men han skall ej sin vilja få,» varpå hon och Josef högtidligt gingo ett slag kring rummet. Buller och skrik samt slammer av träsvärden hördes där- under från förstugan. Nilla och Boel ... sprungo upp för att hindra de nu instörtande knektarne från att taga barnet; men fru Humbla hejdade dem, och föreställningen fortgick, först med en »sjungande» träta mellan Herodes och hans knektar, med vilka han korsade sitt träsvärd, sedan avslutades det hela med en försonande kör.

De flesta varianterna fortsätta sedan med att presentera Judas. I A-var. sker detta av de vise männen i följande ord, (b-formen sid. 523):

Vi havom ock en Judas, han är nu så ful,
Jag tror han är kommen från skogen.
Han har ock en mössa liksom en lur,
Den lutar dock litet åt krogen.

(Jfr Aa s. 522 och D).

E utvecklar motivet vidare:

Vi hava en Judas, som bär våran pung,
Jag tror han är kommen från skogen.
Och mössa det har han så lång som en lur,
Hans näsa hon pekar åt krogen.
Han är svarter i syna liksom en murjan,
Han kunde lätt skrämman bort alla små barn,
När som de få se honom skratta.

Judas säger sedan under skratt:

Så svarter jag är, är jag väl bekant,
En herre och konung av Moria land. (Aa).

Här får således Judas bli en dubblering av den svarta konungen d. v. s. en av de vise männen. I E svarar han emellertid: »Jag *haver* en konung och tre herrar från Kanaans land.» I Ab vänder han sig till folket bedjande om en gåva:

Jag har varit ute i dans och lek,
Och sjungit så jag blivit hes.
Den som ej vill hålla sig lustig som jag,
Kan ge mig litet pengar i vår pung.

L har »Juda konung» utstyrd med puckel på ryggen, och häntydande på denna yttrar han: »Jag är den gamle Judakonungen, som med mina tre söner varit i den babyloniska fångenskapen i 70 år, under mycken möda och värk har denna puckel vuxit på min rygg. Nu så skulle jag begära en liten hjälp till vår lilla fattiga stjärna, ljus och pengar ta vi gärna men en sötsurbulle alltför gärna.»

Sedan Judas under allehanda lustigheter samlat gåvorna, uttågade de spelande under avsjungande av ett tack med önskan om god jul:

Haven tack, haven tack för redeligan skänk,
Eder skänk skall vara hos Gudi betänkt!
Så hava vi nu en lycksalig god jul!
God natt! God natt! (Ab).

Skulle ingen gåva erhållas, fanns äfven här en nidstrof tillhands.

Ack, det var en usel koja,
Söndriga fönster och brutna lås.
Icke hade de ljus att tända,
Ingen styver i sitt bås.
Hår på er höna och fjäder på er katt,
Och därmed vi be' om en djävlig godnatt.» (Mb).

Inom M-formen finnas i de tre undervarianterna a-b, en uppträdande kvinnlig figur, vilken jag i min personöversikt placerat under jungfru Maria.

Hennes namn är också »Jungfrun», men jämte denna beteckning har hon även sådana beteckningar som »Gudinnan» och »Venus». En verklig förklaring över dessa scener förmår jag ej ge, och måste därför nöja mig med en ringa tydning, som åtminstone skulle kunna ha *möjligheten* framför sig. En bättre förklaring må forskningen ge sedan. Gudinnan är klädd i vit

klänning och har krans på huvudet. Huvudinnehållet tyckes vara ett kärleksförhållande mellan henne och Herodes. Då hon förkastar Herodes' alla ynnestbevis, förvandlas hon till ett träd i skogen. Vid spelets (M:a) början står Herodes vid gudinnans sida, men sedan intager konungen sin tron. Sedan svarta konungen knäböjt och fått nåd tager svarta konungen plats vid gudinnans sida. Första delen av den nu följande sången är episkt beskrivande den handling, som utföres:

Skall Venus med sin makt för alla hjärtan råda,
 Då skulle mången man av kärlek stå i våda.
 Skall Venus med sin makt för alla hjärtan råda,
 Då skulle mången man av kärlek snart förgås.
 Exempel gifves här, det snarligen på stunden.
 Då konungen till gudinnan gick i lunden. (Herodes går till henne.)
 Hon sig åt sidan sprang, bland vilda djur och björn,
 Och hennes vita fot blev stött av ris och törn.
 Och jungfru akta sig, att hon sig icke stöter,
 Evar hon sig nu går, de vilda djur hon möter.

Gudinnan sjunger solo:

O fader, om du vill en kung för floden vara,
 Så hjälp din dotter nu . . .
 Härefter följ det nu, dess aldrig följit har;
 Ack fader, skynda dig, tag mig i ditt försvar.»
 Gudinnan hon ej hant dess påbegynta tal till ända,
 Förrän hon så på stund till träd hon blev förvandlad.
 Dess vita fot blev ros, dess armar grön och grön,
 Och hennes fagra hår blev blad och liljor skön.
 Konungen gick till träd och därpå händer lade,
 Tog trädet i sin famn, han klappade och sade:
 »Jag månde mig en kyss.» Han kysste trät, tog det i famn.
 Men trädet böjer sig tillbakas av och an.

Gudinnan håller härunder en ungefär tre alnar lång duk framför sig, varpå ett lummigt träd är målat, vilket konungen kysser:

Och efter du nu ej min käreasta vill vara,
 Ett trä du vara skall i alla dina dagar.
 Och utanför mitt slott skall du till prydnad stå,
 Och mången tapper hjälte skall kransar af dig få.

Konungen återtager sin tron, och flykten till Egypten följer. Efter några sånger härom, sätter sig gudinnan på Herodes' tron,

ser bedrövad ut och täcker ansiktet med händerna. Herodes ställer sig på hennes plats. En sång följer, vari omtalas, att Herodes sticker gudinnan med sitt svärd; han utför också handlingen strax efter, varpå gudinnan svarar: »O, vem är jag och vem är du?» Gudinnan ber få dö, varpå »alla andra» sjunga en sång, som slutar: »Gack bort, du död och kom igen.» Här efter följer bönen om gåvor och gåvosamlandet.

Formerna b och c innehålla inom gudinnans parti ej något nytt utöfver a.

Vi iakttaga nu först, att gudinnans scen kommer mitt emellan de tre konungarnas Herodesbesök och Bethleheimitiska barnamordet d. v. s. motsvarar det parti, som eljest skulle omfattat konungarnas tillbedjan af Jesusbarnet, vilket så gott som alldeles *saknas* i alla de tre undervarianterna a-c. Då vi veta, att här just Maria plägade vara den, som mottog de tre konungarnas hyllning, ligger det närmast till hands att söka en Mariatyp såsom bakomliggande hela scenen.

Någon direkt Marialegend syftande på sägnen om gudinnan Venus och Herodes känner jag ej. Att beskrivningarna om Marias skönhet skulle i ett av antik bildning påverkat sinne kunnat väcka tanken på Venus synes ej så underligt. Flera nordiska visor utmåla jungfruns yttre skönhet i de mest praktfulla färger. Så heter det t. ex. i den danska Staffansvisan var. A (DgF 96):

En Jomfru ren oprunden er,
En Rose over alle Kvinder:
Hun er den væneste, i Verden er,
Hun kaldes Himmelens Kejserinde.

Hendes Hals saa hvid som Hermelin,
Hendes Kinder saa roselig røde:
För hun var saadan en Jomfru fin,
Skulde hun vor Herre föde.

Maria är medelpunkten i en hel del sägner om Jesu födelse. Vi vilja anföra några av dem:

FEILBERG omnämner i Jul I, 241 efter USENER, Weihnacht, (s. 38 f.) om en österländsk legend, där Maria under namnet »Källa» sammanställs med gudinnan Hera. Den persiske konungen inträder i Heras tempel och tilltalas av prästen: »Se! kom och gläd dig över Hera, hon är älskad . . . Den livlösa har fått liv, hon hatar ej längre Hera, utan himmelsdrottningen, Urania. Den store Helios, solguden älskar henne.» Gudarna omtala, att hennes rätta namn är Myria, tusenskön . . . I sitt

moderliv, som i ett hav, bär hon ett skepp, som rymmer tusen laster . . . I havet, hon bär, är där blott en fisk, som är fångad på guddomens krok. Den lever i havet och närer all världen med sitt kött . . .» Medan de talade, öppnades templets tak, och en lysande stjärna steg ned och blev stående över »Källans» bildstod. En röst höres, som utsäger, att hon skall bli moder till den högste. En drottningkrona strålade nu om hennes hjässa, i den en stjärna av karbunkler och smaragder, som lyste över henne.

Här i denna legend ha vi således en sammanblandning av Maria med en gudinna av strålande skönhet, stjärnan i Österlandet. Floden, som i det finska spelet förekommer i samband med jungfrun (»O fader, om du vill en kung för floden vara») blir i österländska legenden ett hav i gudinnans eget bröst.

Den finska formen låter svarta konungen [Kasper] placera sig invid gudinnan strax före sången, som omtalar, att hon blir ett grönt, blommande träd i skogen. Även här finnes en viss motsvarighet i en österländsk legend (Jul I, 244), som omtalar de jårtecken, vilka skedde vid Jesu födelse. De tre konungarna fingo se olika under, som väckte dem till förståelse av, att Jesus var född. I Kaspers rike, Tharsis, fanns ett träd, som blivit så gammalt, att nästan alla grenarna voro vissna, men den natt då Kristus föddes, grönskade det och blomstrade.

En valackisk julsång (FEILBERG, Jul I, 253) omtalar, att konung Herodes med jägare drog ut i en hög, lövrik ekskog och jagar vilt den långa sommardagen. Han uppdagar på aftonen en präktig hjort under en ek bland de gröna buskarna. Han vill skjuta men hör en röst, som säger, att det är Johannes döparen, som blivit förvandlad till hjort. »Vid min moders förbannelse nödgades jag att leva som vilt djur i skogen», säger han.

Slutligen ha vi även en finsk framställning i Kalavalas 50:de sång. Mariatta bor hos sina föräldrar men går ut i skogen, där ett lingonbär slår henne på munnen¹. Hon blir havande, förskjutes av föräldrarna, och beger sig till konung Ruotus för att få bada i hans badstuga. Ruotus och hans hustru tilltala henne hånfullt och be henne gå till tallskogen. Jungfru Mariatta beger sig in i skogen och dit anländ beder hon:

¹ Ur namnet Maria—marja = bär; jfr J. KROHN, Kalavala s. 414.

»Skänk mig, skapare, ditt bistånd,
Kom att nådigt mig beskydda
I det mödosamma verket,
I den svåra födslostunden!

Lindra tärnans vedermöda
Smärtan i en kvinnas sköte,
Att hon ej förgås av plågor,
Ej för kvalen dukar under»¹.

Här ha vi således Maria hos konung Herodes, vilken stöter ut henne i skogen och till sist Marias bön om hjälp av »skaparen». Denna sistnämnda kan ha en viss likhet med gudinans bön till »flodens fader» i trettondagsspelet.

Jag vill med dessa paralleller endast angiva en *möjlig* väg, varpå trädmotivet kunnat kombinerats med jungfru Maria. Många bimotoiv däri bli emellertid oförklarade, och jag överlämnar därför frågan åt den finska forskningen, för att denna må ge en bättre lösning².

Innan vi lämna de folkliga trettondagsspelen vilja vi nämna något om de motsvarande danska spelen. FEILBERG ger oss en beskrivning av ett sådant i sin bok D. Boudeliv I, 286 ff. Här tyckas flera personer ha uppträtt, vilka saknats i Sverige. Främst gingo de vise männen, av vilka Balthasar föreställde Kams ätt och därför var svärtad i ansiktet. En av de vise männen bar stjärnan. Efter konungarna följde jungfru Maria, klädd i rött, grönt, och blått samt ridande på en åsna, som man fått låna från närmaste herregård. Hon hade en sävvagga i sitt sköte; vid sidan gick Josef, timmermannen, som var puckelryggig och hade yxa och såg i handen. Judas var också med, klädd som narr. Han bar pungen och mottog gåvorna. Sedan följde Herodes, Simeon och Anna med krycka och stav och till sist alla konungarnas svenner och tjänare, som voro klädde, som de bäst kunde det, och gjorde musik med fioler, flöjter, skalmejor och basuner.

Vad som i denna personförteckning särskilt frapperar oss, är paret Simeon och Anna, vilket syftar på, att en scen före-

¹ COLLANS övers. II s. 361.

² Av de svenska spelen har åtminstone *ett* (N) en kvinnlig figur av mera allmän art i »herdepigan».

kommit, vilken handlat om frambärandet i templet. I tyska spel saknas ej antydningar om ett sådant parti, och flera julsånger upptaga frambärandet i templet (se t. ex. PAILLER I s. XXVI, 346—356), men likväl tycks det i allmänhet ha saknats eller åtminstone ej varit synnerligen framträdande. Om Josef med puckeln på ryggen ha vi redan i det föregående talat (s. 136) och helt säkert har i ett tidigare stadium i danska spelens historia Josef haft en komisk roll att utföra.

Redan i spelets början erinras vi om nyårsgången, ett drag, som eljest mindre tydligt framträder i de svenska folkliga spelen. I övrigt påminner julhälsningen om de allmänna jultiggarvisorna och staffansvisorna med tiggastroferna i Sverige:

God Aften, god Aften baade Mand og Kvinde,
Husbonden med al hans Husgesinde,
Gud give eder et lykksaligt Nyaar,
Fra al Ulykke eder Gud bewaar.

Tacksägelsen efter erhållna gåvor knyter sig igen till början och dess välönskan:

Vi ønske eder alle et glædeligt Nyaar,
Med alt, hvad som eder kan fornøje,
Med Lykke, med Aere, med Velstand, med Flor
Fra Himmelens Gud i det høje;
Vi sige Dennem Tak, vi ønske Dem god Nat,
Gud Dennem sin Naade tilfølje!

(Jfr TK, Almueliv 4 nr 398; en nidstrof nr 399).

Av själva det egentliga spelet kvarstår ej så mycket i Danmark. Av den citerade början framgår, att en psalm avsjungits vid konungarnas tillbedjan av ungefär samma innehåll som de svenska:

Med denne her Stjerne, som vi nu har,
Vi vil kuns alene erindre
Om Stjærnen, de Vise af Österland blev vaer,
Der de søgte Jesum at finde;
Og klarlig de saae den Stjerne at staa
Over Huset, hvor Jesus var inde.

(Jfr TK, Almueliv 4 nr 397, IV nr 290).

I FEILBERGS Jul II, 244 meddelas vidare några smådrag ur trettondagsspelet: Vid tillbedjan faller den svarte på knä, medan de två andra gå omkring och sjunga:

Herodes han spurgte, såvidt som han turde,
 (Du forstår jo nok, hvorfor han det gjorde):
 »Hvorfor er vel den ene så sort,
 Hvorfor er vel de andre så hvid'?»

Den svarte svarar:

Ja, jeg er sort og velbekendt,
 Thi jeg er Konge af Morians Land.

De vita svara:

Ja, er du sort, så er vi hvide,
 Thi vi er komne af Kristenhed.

I det de gå runt, får den svarte ett slag av den som går
 bakom, varpå han svarar:

Ak, nådige Herre, slå ikke for hardt,
 Naar Ködet er borte, sidder Benene bart!»

De ställa sig sedan i rad:

Vi byder Jer alle god rolig Nat,
 Der hopper en Höne, der springer en Kat,
 God rolig Nat og mange Tak.

Av alla de danska källor, som stått mig till buds, tycks
 framgå, att de gamla danska spelen i våra dagar förlorat sin
 dramatiska karaktär, och att Herodesscenerna så gott som all-
 deles försvunnit. I motsats till de svenska trettondagsspelen
 har däremot Josef och Maria mera fått framträda, och de tre
 konungarnas hyllning således kunnat rikta sig mera direkt till
 Maria och Jesusbarnet.

6. Julbocksspel.

Den i trettondagsspelen uppträdande lustige personen är som
 regel i Sverige utstyrd i en avigvänd, svart fårskinns päls, och ej
 sällan har han även horn på huvudet. Vi ha redan omnämnt,
 att denna gestalt har i folkfantasién blivit sammanställd med
 djävulen, och att tydliga rester av verkliga djävulsscener i en
 del tyska julspel förefanns. Emellertid kan den avigvända får-
 pälsen och hornen även ge föreställningen av ett svart får eller
 en bock. De lustiga upptåg »Judas» utför tyda mera på djur-

scener än på trettondagsspelen, och så långt vi kunna följa julfesten tillbaka har alltid en narrfigur i djurgestalt funnits förknippad med julupptågen¹. Denna narrfigur har sedan under kristen tid på många olika sätt kombinerats med det kristna julfirandet, än som den onde, än som »julspöket», som kör julen ut (»Felixdockan», Skåne), och än som bringaren av julgåvorna. Slutligen uppträder han kort och gott som narrfigur ensam utan kombinerings med något annat spel. I trettondagsspelet är han åtminstone som bärare av handling av mänsklig natur trots den om djur erinrande gestalten, och knappast finnes väl något trettondagsspel, där Judasfiguren direkt får namnet »bock». Där- emot ha Staffansmännen narren med såsom direkt djur och ofta kallas han här rent av »julbock»².

Särskilt intressant är N-varianten (FEILBERG I, 206), där dels Judas förekommer »svartklädd» (utan horn), dels bocken, skinnklädd med horn, dels slutligen en vädur, på liknande sätt utstyrd. Staffan omtalar redan från början, att han stridit med bocken. I övrigt uppträder ej bocken handlande i stycket, enär Judas upptager pengarna.

I lekstugorna uppträder bocken till sist alldeles ensam utan bärare av annan handling än den att göra så många puts som möjligt. LLOYD beskriver en del sådana julbockar. En person, klädd i skinn, och som håller en liten bunt av kort halm korsvis i munnen, vilket skall föreställa borst, sätter sig på en stol eller bänk. Emedan han låtsar vara död, är ideen i upptåget den, att han skall söka borsta den i ansiktet, som försöker tala i örat på honom, till tecken att han ej är att leka med (s. 100). — En yngling föreställer julbocken. Han är alldeles skyld i ludna skinn, med en del därav på framsidan hopfästade så, att de formara ett huvud, medan svansen utgöres av en ung björk. Både huvud och svans äro rörliga, förmedelst snören eller fina sprötor, som hållas av den utklädde personen. Allt beror här på den större eller mindre skicklighet, med vilken denne behandlar sina nämnda partier. Så utrustat blir vidundret inskaffat i rummet, där han vandrar omkring, till nöje för de äldre och till skräck för barnen (s. 99)³.

¹ Se bl. a. FEILBERG, Jul och TR.-LUND, Dagl. Liv i Norden VII.

² Se t. ex. V. E., Hälsingesägnen, Ldm. I, 253.

³ LJUNGGREN beskriver i Sv. dram. s. 136 en dansk julbok, föreställd

Slutligen vilja vi anföra en sägn om ett julupptåg med bock, från en jullekstuga i Skåne, särskilt intressant därigenom, att den tydligt visar, huru folkfantasiens kunde ställa samman bocken med den onde själv: Ibland avbröts dansen därigenom, att sångare med goda röster sjöngo omtyckta visor, eller att en julbock visade sig och gjorde löjliga hopp och språng. Detta senare var dock ett mindre omtyckt nöje till följd av en sägn, som gick om en dräng, vilken en gång spelat denna roll. Han hade klätt sig i svart med horn på huvudet, klor på händer och fötter samt rött under fötterna och i händerna. I munnen hade han blåner eller lin med eld uti, så att då han blåste, eldgnistor flögo omkring. Så utstyrd gick han från den ena lekstugan till den andra, men då han kom till skogen mellan Brandstorp och Ingelstråde, tog den onde honom med hull och hår, och man trodde sig under de mörka julnätterna ännu stundom höra hans hemska skrik (MANDELGRÉN, *Julen hos allmogen i Kullen*, *Ur de nord. folkens liv* 1 s. 18 f.)

Länge kunde naturligtvis ej folkfantasiens bli stående på denna punkt, utan man strävade efter att få kombinerat bockspelet med en viss handling, en berättelse om en bock, och man kunde då antingen taga upp ur den hedniska myten en händelse eller en historia, eller ur folklivet själv. Vi ha också från Norge och Sverige kvar åtskilliga sådana bocksånger kombinerade med en viss handling. Jag tager härvid först de norska, emedan de synas mig i viss mån ursprungligare.

De norska varianterna jag funnit äro fyra: tre ur B. STÖYLEN, *Norske Barnerim og Leikar* nr 382—384 (s. 60 f.) och en ur TR.-LUND, *Dagl. Liv i Norden* VII, 69 f.¹. Av dessa två stå de sistnämnda mycket nära varandra, likaså de två första. Nr 382 lyder:

av en person med svärtat ansikte, inhöljd i ett svart täcke, med en svans, krypande på alla fyra, med en liten käpp i munnen, varpå små brinnande ljus voro fastgjorda; av de närvarande fick han äpplen och nötter och visade sig barsk, då han ingenting fick. När ljusen brunnit ut, kröp han bort.

¹ LJUNGGREN anför i *Sv. dramat.* 126 en äldre norsk beskrivning av en julbok: en pojke bär på en stång ett bockhuvud med skägg och horn; vid huvudet är fäst ett stort täcke, som omhöljer och döljer pojken. Han spelar sin bockroll genom att springa omkring och göra allahanda löjliga krumsprång, falla ned och ställa sig död, allt som visans vers föranleda.

Faren og sonen dei rodde med strand,
 Saag dei den bukken hand skein upp i land!
 Kille bukken min!
 So killa dei bukken i baaten sin.
 Killebukken min!

2. Faren han rodde og sonen han skaut,
 Den vessle bukken i baaten laut.
3. »Kvar hev du fenge den bukken du fører?
 Eg trur vist den bukken meg tilhøyrer».
4. »Du skal gi' meg ei tunna med egg,
 Og det vil eg ha' for bukken sitt skjægg.
5. Du skal gi' meg ei tunna med konn,
 Det vil eg ha' for kvart bukkehonn.
6. Du skal gi' meg ei tunna med malt,
 Det vil eg ha' for bukken sin hals.
7. Du skal gi' meg ei tunna med bygg,
 Det vil eg ha' for bukken sin rygg.
8. Du skal gi' meg ei tunna med salt,
 So trur dg den bukken er vel betalt.

Innehållet torde således bli följande: en far och en son skjuta en bock ock lägga den i sin båt. Ägaren infinner sig och vill ha betalt för den och sätter olika pris på de olika kroppsdelarna. Nr 383 är ett fragment men torde närmast ha samma innehåll: Bocken ledes i båten, ägaren vill ha en tunna korn för hornen och en tunna salt till på handeln. I 384 slår bocken själf ihjäl sig:

Bukken uppaa Eliasfjell
 Han bykste utfyre og slo seg ihel.

De övriga stroferna äro frågor och svar mellan ägaren och den som tagit bocken: »Vad vill du ge för bockens skägg?» »En tunna ägg» etc. I alla dessa tre finnes således intet övernaturligt: Bocken dödas eller dör själv, och ersättning begäres. Varianten hos Tr.-Lund är emellertid delvis av annat innehåll och står också närmast de svenska formerna:

1. Bukken op paa Elias Top,
 Der stjal den sig en Faareflokk.
 Kid-Bukken min!
 (Bukken: Bæ!)
2. Bukken op paa Elias Fjæld,
 Der faldt den ned og slog sig ihjel.
3. Og hvad vil du gi' mig for Bukkens Skæg?
 Jeg skal gi' dig en Tönde Aeg.

4. Og hvad vil du gi' mig för Bukkens Horn?
Jeg skal gi' dig en Tönde Korn.
De bredte paa Bukken den Kappe saa rød.
Og det gjorde de, for Bukken var död.
6. De bredte paa Bukken den Kappe saa hvid,
Og det gjorde de, for Bukken laa Lig.
7. Op standar Bukken og ryster sit Skæg,
Den hopped og sprang paa femten Væg.

I likhet med nr 384 hos Stöylen dör bocken själv här, och frågorna om, vad den som tagit bocken, vill ge för den, upptagas också tämligen lika med Stöylens sista variant. Från och med strof 5 begynner emellertid ett nytt moment, de olika färgade kapporna, röd och vit, som läggas på bocken, och till sist omtalas, att bocken med ens blir levande och springer upp och stångar väggarna.

Taga vi bort sista strofen i sista varianten, blir handlingen fullt naturlig och någon mytisk bakgrund framträder då ej alls. Det finns heller intet i hela sista visan, som motiverar bokens uppståndelse från det döda. Vore bockvisan ursprungligen mytisk kunde man med skäl förvåna sig över, att allt övernaturligt till den grad försvunnit att av fyra å skilda platser gjorda uppteckningar endast en bibehållit detta moment som väl i en mytisk visa skulle vara huvudsaken¹.

De två svenska varianterna ansluta sig nu närmast till de norska. I likhet med de två första norska formerna bibehålles båtmotiv, likaså bibehållas de olika färgade kapporna och slutet med bokens uppståndelse. Endast momentet om köpslåendet som i alla de norska visorna var huvudinnehållet, har blivit inskränkt till två obetydliga omnämnanden om, vad bocken kostar bonden. De två svenska äro: ARW. III, 525 från Öland och Runa 1844 dec.-hft s. 119 från Bleking. Båda stå varandra tämligen nära. Blekingvarianten börjar liksom julvisorna med en hälsning:

1. Goder afton, goder afton, både kvinna och man!
Så ledom vi bocken till eder fram.
2. Vi hitta den bocken vid berge-vägg,
Där stod han så ondsker och riste sitt skägg.

¹ I den av Ljunggren beskrivna äldre norska formen omtalas bokens död men ej dess återuppståndelse.

Den tredje strofen är troligen felplacerad och talar om, att man lägger en röd kappa på bocken, emedan han åt bröd. I den fjärde strofen dödas bocken:

Ded ena han hötte, den andra han slog,
Så bocken han föll sig neder till jord.

Sedan lägges en blå, en vit och en gul kappa på bocken. Endast åttonde strofen omnämner i förbigående värdet:

Men förrän den bocken blir lagder i salt,
Det kostar väl bonden 500 mark.

Slutstrofen ser nästan ut som en dålig översättning från norskan:

Och bocken han upp och rusta sitt skägg,
Sen slår han sitt huvud i femte vägg.

Uttrycket 'rusta sitt skägg' är tämligen dålig svenska, under det att »ryste sit skæg» är god norska.

Ölands-varianten begynner med att omtala båtbygget, sedan »hitta» de bocken och till sist skjutes den:

1. Och fadern och sonen de byggde en båt
De byggde därpå i femton år.
Så lade de bocken i båten.
2. Och fadern och sonen de skulle gå vall,
Så hitta de en bock i den långa tall.
3. Och fadern han ladda' och sonen han sköt;
Så hastigt den bocken åt jorden stöp.

Sedan lägges en blå, röd och vit kappa på bocken. Bockens värde omtalas i två strofer:

7. Och innan den bocken han bliver hemkörd
Så kostar det bondens 500 ök.
8. Och innan den bocken han kommer i salt,
så kostar det bonden 500 mark.

Slutstrofen omtalar att bocken återfår liv:

Och bocken han upp och ruska sitt skägg,
Han slog sitt huvud mot var femte vägg.

Ställa vi nu samman de svenska och norska varianterna framgår av innehållet tydligt, att de norska ha en vida enhetligare

handling. De svenska stroferna med bockens värde visa sig alldeles meningslösa, då intet förut i dikten förklarar, varför den skall kosta så mycket. Bocken lagd i salt motsvarar tydligtvis den norska: »Eg skal gi' deg ei tunna salt, so veit eg visst at du er godt betalt» (STÖYLEN, 383 str. 3). Vad nu slutstrofen beträffar, framgår den lika litet av den egentliga handlingen i de svenska formerna som i den norska. Dess tillkomst torde emellertid mycket väl kunna härledas ur själva bockspelen utan förut bestämd handling, där bocken kommer in och vill stänga de innevarande. Ett upptåg med en död bock, som hela tiden låg stilla, skulle bli tämligen tråkigt, och så insatte man en slutstrof om bockens återuppvaknande.

Bockleken synes alltså ha uppstått i Norge, där en visa om en bock funnits av följande innehåll: en person (två personer: far och son) har tagit en bock (dödat den) och hemfört den i en båt; ägaren har kommit och velat ha ersättning för den. Till detta innehåll har sedan lagts en beskrivning av de kappor, som lagts på bocken (för att dölja stölden?), och till sist har spelet fått sin avslutning genom bockens återuppståndelse.

Huruvida denna bocklek kan ställas samman med Tors bockar och vila på hednisk tro, det tillhör ej mitt härvarande ämne att ingå på. Att bockupptågen i allmänhet innehålla mycket gamla hedniska element må ej förnekas, om däremot *visan* är lika gammal må bli en annan fråga. Ur »återuppståndelsen» vinnes ingen anslutning till Tors bockars återuppväckande till liv, då den enda strof, som därom handlar, ej på något sätt ingår som ett huvudmoment i handlingen i bockspelet. Att så som TR.-LUND (VII, 67) och HAMMARSTEDT (Brödets helgd, Medd. fr. N. Mus. 1893 och 94 s. 24 f.) m. fl. författare *direkt* sammanställa *visan* med de »mytologiska» julbockspelen kan jag därför ej. Snarare får *visan* tänkas ha närmare utbildats ur bockupptåg, vilka utan speciell handling brukat förekomma under julen såväl i Norge som Sverige.

7. En julgransvisa.

Runa 1843, tredje häftet sid. 40 f., meddelar från Risinge Bergslag i Östergötland följande julsång:

»Fjorton dagar före jul samla sig byns unge män, besöka grannarna i bylaget och erhålla, efter anmodan, av var bonde tre eller fyra kappor malt, varav öl brygges. Flickorna tillskjuta vetebröd och dylikt. När danskvällen är inne och skall begynna, inträda i den upplysta dansstugan, uti hvilken bylagets både äldre och yngre medlemmar äro församlade, fyra vitklädda unga flickor, prydda med glitterkronor på sina huvuden samt med annan grannlåt. Två av dessa flickor medföra välfägnaden. De andra båda bära mellan sig den så kallade julbusken — en späd granbuske, vars från roten skilda stam är stående i en med jord fylld låda, och i vilkens utsirade grenar äro fästade, medels band och blänkande färger, brinnande ljus. Busken nedsattes på golvet i mitten av stugan. De fyra flickorna sluta sig i ring kring den samma och sjunga:

Vårt värdefolk till ära
 En brinnande buske bäres fram
 Två jungfrur månde honom bära
 Som hemma äro i vårt lag.
 Förutan rot med kvist och topp,
 Denna buske växer opp.
 Gud signe vårt värdefolk!
 Gud signe dem till själ och kropp!

Busken ställes därefter på ett bord, och dansen begynnes.»

(Jfr. Runa 44 dec.-hft. s. 122 f; LLOYD s. 111; i senare bok även en illustration av ceremonien).

Se vi närmare på denna sed framträder här tydligt ett julgransspel av tämligen ålderdomlig art: En lekstuga »signas» genom en »brinnande buske», som bäres in. Det skulle naturligtvis bli enklast att här antaga en direkt utveckling ur julgranen, men forskningen har ju för länge sedan ådagalagt, att vi ej få tala om julgranen i Norden förrän på 1800-talet. Denna ceremoni i Östergötland, vilken i början av 1840-talet upptecknats av R. DYBECK, måste väl åtminstone då varit 40 år gammal och torde därför som folklig sed vara *äldre* än den egentliga julgranen.

Visan kan därför ge oss en ledning vid bedömandet av julgranens förekomst i Sverige. Innan vi gå till äldre källor, vilja vi ur Runa för 1847 s. 28 anföra en del uppgifter om granen i svensk folktro och folksed. Först citeras efter LINNÉ (1740-talet?) följande: Granruskor nedantill avskalade, att sätta utanför sina portar och grunder vid varjehanda högtider, såsom jul-helgen, bröllop etc. är allmänt bruk och prydnad här i riket; fordom sattes de allenast vid begravingar. Fina grankvistar (eller så kallade granris) sönderhackade, strös i Sverige allmänt på golvet,

att pryda detsamma, och att giva huset en angenäm, hälsosam och balsamisk lukt». Dybeck tillägger sedan: »Nu för tiden äro endast julgranar och brudgranar (även namnet på ett prydligt ligt blomster: *Satyrium conopseum*, Jungfru Marias julgran, Värml.) brukliga¹. Granar, vilka sedan gammalt behålla en viss helgd, finnas ännu, såsom i Långared socken i Västergötland, varest vid en gammal offerkälla är en väldig gran, som av folket kallas Helig-gran. Å en liten höjd i Vallby socken av Uppland stå invid en s. k. älvkvarn tre gamla granar. Höjden kallades redan på 1600-talet, och heter ännu i dag Tre-grans-backen.»

Redan under 1600-talets andra hälft omtalas julgranarna i Sverige hos RUDBECK i hans Atland II, 237 (jfr LUNDIN-STRINDBERG, Gamla Sthm s. 42): »Så sattes vid alla portar hos gemene man, som dock än i dag brukas, tvänne göna trån av furu..., ty de trodde, att när solen blev om vintern av en galt eller sugga ihjälrvnen, så växte av dess blod allena furun upp och kallades så solens syster, fick ock därför namn av solen, som ock kallades fur, det är eld, ... emedan de sågo intet träd om vintern vara grönt och lika som liv hava, mera än furun, och intet träd fetare att brinna». — På en 1742 publicerad runstav synas två furutrån i kors för den 21 december, vilka uppgivas betyda »att solen var vänd i furutrån, vilka nu göra samma tjänst. Denna sed, att Thomasmässan resa upp furu- eller granstänger i kors, är ännu i bruk på många orter» (LUNDIN-STRINDB. *ibid.*).

Det torde av dessa båda meddelanden före 1750 framgå, att furun (eller granen) vid julen brukats som ett tecken för solen och »gjort samma tjänst» d. v. s. varit upplyst². Man kunde då lätt låta »den brinnande busken», som julvisan omtalar, bli en sinnebild av solen. Huru nu än tolkningen av julvisan må bli, torde dock vara klart, att den östgötska granceremonien har flere moment gemensamma med de från Atland och runstaven omtalade furuträna, som efter Rudbecks utsago kallades »*Solens syster*». Professor SÖDERVALL i Lund citerar i brev till FEILBERG (Jul II, 367) Carl Bondes självbiografi,

¹ Här göres en hänvisning till Runa 42 och 44, varmed endast kan avses ovan omtalade gransång.

² Man skulle möjligen även kunna göra tolkningen, att furubrasan ersatt solljuset.

varest från 1740-talet i Skåne omtalas en »illuminerad gran med på kvistarna bundna vaxljus» och julklappar däromkring liggande.

Av allt att döma måste granen såsom symboliskt julträd med ljus för Sveriges vidkommande placeras ett gott stycke in på 1600-talet. En annan fråga blir sedan, när julgranen begynt bli mera spridd i de svenska hemmen. Södervall omtalar, att inom den skånska aristokratien julgranen måste ha förekommit redan under de första decennierna av 1800-talet och förmodligen tidigare. En friherrlig godsägare, sedan många år bosatt i Skåne, född i Närke 1814, hade i sitt föräldrahem sett julgran, så länge han mindes tillbaka. I ASPELINS bok, *Lars Stenbäck* (Helsingf. 1900), omtalas, att på 1820-talet en medlem av familjen diktat visor, vilka barnen sjöngo »dansande omkring den tända granen.» Även flera andra källor omtala granen på 1820-talet. I ett brev från norra Västergötland omnämner de unge greven Adolf Hamilton, huru han firade sin jul 1844 på Hönsäters herregård: »Barnaglädjen hör julen till, och det gav oss äldre syskon anledning att eklärera tre stora granar och smycka dem med äpplen, konfekt — och då jag återsåg denna min barndomsfröjd i all dess prakt blev också jag verkligen hjärteglad» (A. HAMILTON-GEETE, I solnedgången s. 205). Då Adolf Hamilton var född 1820, tyckes julgran i hans hem åtminstone brukats under 1820-talet.

Emellertid omtalas samtidigt, från flere håll, att granen ej var allmän inom medelklassen vid denna tid (se bl. a. Södervalls ovan omtalade brev), och flera beskrivningar visa, att i många hem det betraktades som en ren nyhet att pryda en gran. Av ett meddelande rörande julen 1817 på godset Trestena i Västergötland (Fataburen 1909 s. 249) framgår, att bruket med julgran här var alldeles nytt. TEKLA KNÖS berättar (Fotografier av det forna Uppsalalivet, Uppsala 1864 s. 6) om det traditionella sätt, varpå julen firades hos professorsfamiljerna i Uppsala på 1830-talet. Var och en ville noggrant bevara julfirandet så, som han brukat i sitt hem: »Så fick man hos Geijers se allt på värmländskt sätt, hos Atterboms den stora östgötska julkringlan, av honom kallad 'Heimkringla', hos Knös' de västgötska julkusarna och granen med flera saker, som påminde om barndomshemmen.» Det ser sålunda ut, som om man i början

av 1800-talet, då Thekla Knös' föräldrar voro unga, just i Västergötland haft julgran, under det att Värmland och Östergötland vid samma tid saknat sådan, då ju eljest Geijer och Atterbom såväl som Knös borde låtit granen vara med vid det traditionella julfirandet.

Så vitt jag av de gamles, nu levandes, minnen själv kunnat inhemta, torde julgranen under 1840- och 1850-talet långsamt spritts i Sverige till medelklassen för att först på 1860-talet och 1870-talet nå folkets bredare lager.

Av vår undersökning framgår således, att en granceremoni, liknande julgranen, med brinnande ljus förekommit i Sverige under 1600-talets andra del, under 1700-talet har denna sed mera allmänt antagits och fortfarande fattats som en symbol af ljuset, solen. Ur denna har signandet av jullekstugan med »den brinnande busken» vid början av 1800-talet på rent folklig grund utbildats. Under inverkan från Tyskland har sedan julgranen med frukt och gåvor kombinerats med »ljusgranen» för att under 1800-talets första del sprida sig i allt vidare kretsar inom Sverige.

Ljusen i granen synas i Sverige, åtminstone under 1600-talets senare hälft och 1700-talet ha fattats som symboler för solen och dagsljuset. Vi kunna alldeles säkert gå ett stycke längre och även förklara frukterna och konfekten i granen som symboler. I Tyskland existerar en sed, att man nyårsnatten i kronan eller på en gren av ett träd lägger ett litet mynt, för att trädet under året skall bära rikligt med frukt. Ofta säger man: »den som nyårsnatten ger gåvor åt ett träd, får också gåvor igen» (BARTSCH, SMG. aus Meklenb. II s. 232). I Böhmen brukar man skaka träden, då det ringer till julotta. De träd, som burit illa under året, få ruttna ben hängda på sig, så skämmas de och bära bättre till nästa år. På juldagen vid soluppgången går man ut i trädgården, och barnen sjunga då:

Bäumchen erwach,
Obst uns gib,
Heut' ist Weihnachtstag.

Föräldrarna upprepa rimmet och kasta äpplen på trädet, barnen plocka förnöjda upp dem och sjunga:

Bäumchen ist aufgewacht,
 Hat uns Obst gebracht,
 Denn es ist Weihnachtstag.

I Reichenberg i Böhmen brukar man efter julaftonsmåltiden kasta alla matresterna omkring fruktträden, sedan man först, innan kvällsmaten avätes, hövligt inbjudit dem att deltaga med orden: »Bäume alle, kommt zu uns zum Abendessen». Allt sker, för att de skola bära så mycket rikligare under året (REINSBERG-DÜRINGSFELD, Fest-Kalender aus Böhmen s. 558 ff.).

Det synes alltså som om smyckandet av trädet julafton ursprungligen varit en handling av sympatisk magi för att framkalla växtlighet. Från detta bruk har man övergått att smycka ett träd med frukter inomhus.

Ännu ett bruk av gran torde emellertid böra framhåvas i detta sammanhang. Av Dybecks citat från Linné tyckes framgå, att man först haft granar vid begravingar, sedan vid bröllop och vid julhelgen. Detta för oss in på majstången vid 1 maj och midsommar såväl som vid bröllop. LLOYD omtalar i samband med julfirandet (s. 91): »Julgranar, sådana jag omnämnt användas vid bröllop, unga och långa träd, kvistade så, att de upptill bilda en krona, stundom med fantastiska former, uppsättas invid huset». Det är tydligt, att dessa granar utanför och på huset ingenting annat äro än olika former för majstången och bröllopsstången¹. Dessa majstänger ha i Danmark satts i marken under avsjungandet av en särskild visa, som ofta kombinerats med ett tiggande af gåvor. Jag anför efter TK, Almueliv IV s. 9 följande visa:

1. God dag, god dag, min kjære Mand,
Og må vi komme til jer i Dag.
2. Vi har os en Majbøg sat,
Og den satt' vi om Pintsenat.
3. Vor Majbøg er så højt i Sky,
Den lyser over Lynghy By.
4. Vor Majbøg er så fast i Jord,
At den kan stå i femten År.
5. Den Bonde har så god en Viv,
Hun giver os Penge fir' og tyv'. etc.

¹ Om den smyckade bröllopsstången se bl. a. N. LITHBERG, Bröllops-seder på Gotl., Fatab. 1906 s. 84 ff.; om majstången bl. a. HAMMARSTEDT, Striden om vegetationsstången, Fatab. 1907 s. 193 ff.

Mycket erinrar här om den svenska julgransvisan: Innan leken vidtages, sjunges i både en visa mer eller mindre riktad till värdfolket, träd omtalas även i båda, och festen sker liksom i trädets namn, med det som festmittpunkten.

Sammanställa vi nu alla dessa olika seder och åskådningar, skulle vi erhålla följande förklaring av julgranen:

Vid festerna (jul, valborgsdagen, pingst, midsommar, bröllop och begravningar) har sedan urminnes tider funnits ett grönt träd (av naturen grönt eller smyckat med grönt), vilket har varit ett symboliskt tecken (vegetationssymbol för att tala med MANNHARDT och HAMMARSTEDT). Detta träd har vid julen satts i förbindelse med solen och därför fått ljus. Sedan har man förbudit bruket att kasta frukter och andra saker till träden, för att de må bära riklig frukt under året, med julgranen och smyckat det »brinnande» julträdet med frukter, och till sist har man förbudit även gåvorna (i början väl huvudsakligen söt-saker åt barnen), vilka under 1740-talet i Skåne redan lågo *under* julträdet (Carl Bondes hem), med granen. Sedan granen på detta sätt vederbörligen »klätts» med ljus, frukter, konfekt och gåvor har den vandrat ut i de många hemmen för att bringa julglädje åt de små och ljuva barndomsminnen åt de stora ¹.

¹ För dem som vidare vilja följa julgransbruken, hänvisar jag till kapitlet »Der Weihnachtsbaum» i A. TILLES Die Geschichte d. deutsch. Weihnacht (Lpzg 1893) s. 256—278 och »Juletræet» i FEILBERGS Jul II, 137—195.

V.

DEN SVENSKA POLSKANS HISTORIA.

Knappast någon del inom den svenska folkmusiken har varit föremål för så många olika meningar som polskan. Ännu kvarstår mången outredd punkt i dess historia, och fastän årligen en mängd nya uppteckningar av polskor göras i såväl Sverige som Finland, kan man dock ej säga, att den historiska frågan om polskans uppkomst och utveckling i någon nämnvärd grad förts närmare sin lösning. Det är ej min mening att här skriva polskans historia i alla detaljer utan blott att ställa polskan samman med övriga dansarter, och kulturhistoriskt söka följa dess olika historiska utvecklingsfaser. Då enligt min mening frågan om polskans ursprung nära sammanhänger med lösningen av frågan rörande de båda polska dansernas, polonäsens och masurkans, ursprung, har jag ej velat yttra mig i frågan, förrän dessa polska dansers historia i deras grundlinjer varit skriven. Sedan resultaten rörande mina studier på detta område nu snart bli offentliggjorda¹, anser jag tiden inne att även upptaga frågan om den svenska polskans historia.

Jag vill då börja med att redogöra för de senaste meningarna rörande svenska nationalpolskans ursprung.

1. Polskan i nordisk forskning på 1800-talet.

Den tidpunkt, då man i Sverige begynner tala om polskan som svensk nationaldans, är 1850-talet. Vi vilja först konstatera, att det *ej* är romantikerna från 1800-talets andra årtionde som gjort den till nationaldans. Då **AFZELIUS** år 1812 offentliggjorde sin »Näckens polska» ger han den benämningen »polo-

¹ Zur Geschichte der polnischen Tänze, Smlb. d. IMG XII.

naise» (se s. 125 här), därmed visande, att det för honom ej var frågan om en svensk *nationaldans* utan blott om en äkta svensk *melodi*. Något direkt yttrande om att *dansen* skulle vara svensk nationalegen-
dom finnes ej heller under första hälften av 1800-talet. Över-
allt omnämnas blott *melodierna* som urgamla och nationella. Forskarnas mening om polskan synes närmast ha varit den, att
en dans, om vars historia man ej ville yttra sig, blivit omtyckt
av folket, som i sin tur komponerat egna melodier till den. Då
ÅHLSTRÖM och AFZELIUS i början på 1800-talet utgävo de första
svenska folkliga polskorna¹, tänkte man väl på, att de voro
gamla, möjligen 100—150 år gamla, men folkliga i direkt mot-
sats till kulturdanserna därom förekommer intet yttrande hos
dem. Den skarpa motsats senare tider gjort mellan folkdans
och kulturdans fanns ej på den tiden och *kunde* ej heller finnas,
ty de danser folket dansade, kontradanser, menuetter och polskor,
voro alla *även* de bildade kretsarnas danser långt in på 1820-talet.

Så länge därför polskan ännu var en de bildade klassernas
dans, kunde det ej vara tal om att göra polskan vare sig till ur-
svensk eller i direkt mening folklig. Ju mera emellertid de
högre samhällsklasserna övergävo polskan, dess mera blev den
en uteslutande folklig företeelse. Allt tyder på, att denna tid-
punkt, då de högre klasserna fått danser av annat slag, inträtt
på 1830- och 1840-talet. De nya voro bl. a. valsen och polkan.
Man tvangs nu ovillkorligen att anställa jämförelser mellan
gammal dans och ny dans, de bildade kretsarnas dans och folkets
dans, och med de gamla erinringarnas förmåga att utjämna alla
fel och brister i en svunnen tidsålder följde nu, att man vid
denna jämförelse fann det gamla bättre än det nya. 1830-talet
var ännu en tid, då man satte värde på gamla minnen; man
levde med i dem med hela sitt inre, många gånger med våld
undanträngande ur sinnet de nya tiderna och tankarna. Det
förflutna blev det enda goda, och det nya syntes alltid värdelösare
än det en gång svunna. Så uppstod den nya uppfattningen
även om danserna. Polskan höjes upp till nationaldans och blir
typen för gammalsvenskheten. Därmed följde, att dess ursprung
flyttas allt längre och längre tillbaka i forntiden, tills den

¹ Traditioner av svenska folkdanser, Sthlm 1814.

slutligen en vacker dag på 1860-talet står vid gränsen, där svenska historien börjar.

Då ABRAHAM MANKELL 1864 utger senare delen av sin »Musikens historia», indelar han den svenska musikens öden i olika skeden, av vilken den äldsta, den hedniska tidsåldern, omfattar folkvisorna, ringlekarna och polskorna. Om de sistnämnda yttrar han:

»Själva ordet polska behöver icke vidare påminna om landet Polen, än att man överförde de polska dansernas *namn* 'polonaise' på våra egna, vida äldre polskor, emedan dessa av nyare tider måste erhålla *något* namn. Att emellertid en verklig polonaise, i de allra flesta fall utmärkt genom ett besynnerligt markerat slutfall vid sina rytmiska huvudavdelningars slut, är något helt annat än en gammal svensk 'polska', vet väl varenda musikvän» (s. 221 f.).

Att en år 1802 i Slesvig född och först 1823 till Sverige inflyttad man kunnat yttra detta, må väl ej förundra oss. Om en svensk infödd lika gammal man sagt detsamma, skulle det mera förvånat, ty en 1802 född svensk skulle nog erinrat sig, huru man under de första tjugo åren av hans liv dansat polska och polonäs på det hela taget lika hos såväl de lägre som högre samhällsklasserna, åtminstone i östra delen av Sverige. Vi ha sålunda en utlänning, som på gamla dagar blivit svenskare än svenskarna själva, till stor del att tacka för, att polskan blivit så bestämt avskild från kulturdanserna och ställd tillbaka i tiden, innan »folkmelodierna antagit en kristlig-kyrklig prägel»¹.

Sedan man sammanställt en viss polskamelodi, »Fackeldansen», med Erik XIV:s kröning, hade man snart »historiska» bevis, för att polskan också gick tillbaka åtminstone till 1500-talets senare del. Ännu då Nordisk Familjeboks första upplaga utkom, var man ej det ringaste i tvivelsmål om polskans uråldrighet, och ADOLF LINDGREN skrev som författare av musikaliska avdelningen inom detta lexikon sin artikel om polskan med fast tro på dess inhemsighet. Det lärer emellertid denne på sin tid Sveriges grundligaste musikforskare till heder att ej ha släppt tanken på att ställa polskan i historisk belysning. År 1893 publicerar han i Sv. Landsmålen (XII: 5, Om polskemelodiernas härkomst) de resultat han kommit till. Han utgår

¹ Sedan Mankell i sin musikhistoria behandlat polskan och ringdanserna, begynner han tala om medeltidens svenska musik, där folkmelodierna omdanats på kyrkligt vis.

ifrån en särdelning av polskorna i olika grupper, vilken företagits av BAGGE och tryckts i KARL VALENTINS »Studien über die schwed. Volksmelodien» (Leipzig 1885) s. 49 f. De tre grupper Bagge anser sig kunna göra äro:

1. Åttondelspolskan (Långpolska, Hamburgska).
2. Sextondelspolska (Slängpolska).
3. Triolpolska (Värmlandspolska).

Adolf Lindgren kommer nu till det resultat, att triolpolskan står närmast den norska springdansen och således får tänkas ha invandrat från Norge till Värmland, Dalsland och Bohuslän, där den äro vanligast. Rörande den andra gruppen, sextondelspolskan, finner han, att den står närmast polonäsen och således tillhör en kulturdans, vilken från Polen under 1700-talet inkommit i Sverige och där assimilerat sig med den redan förut där förefintliga åttondelspolskan. Återstår så endast åttondelspolskan. Om denna vågar han icke yttra sig med full säkerhet. Dock upptager han en tanke, som aldrig sedan blivit fullföljd. Redan vid citerandet av Mankell uttalar han sin förmodan, att åttondelspolskan har en viss likhet med den polska masurkan. Han framhäver först, att Mankell med sitt tvärsäkra yttrande om polskan som urgammal svensk nationaldans tydligen endast avsett åttondelspolskan, men tillägger: »För övrigt kunde Mankell även om den förra artens, åttondelspolskans, ursprung blivit tveksam, i fall han närmare betraktat en annan polsk dans, nämligen masurkan» (s. 2). Ännu vissare på sin sak är han längre fram (s. 24). Här heter det direkt:

»Jag har förut anmärkt, att våra åttondelspolskor eller hamburskor stundom ha tycke av masurkor, liksom å andra sidan Chopins enklare masurkor klinga oss helt bekant till mötes, som om det vore hambopolskor. Man skulle därför vara frestad antaga, att hamburskans melodier kommit till oss på samma väg som den egentliga polskans, om icke förstnämnda melodier visade släktskap med två företeelser, som säkerligen äro äldre än polonäsens hitkomst, nämligen å ena sidan flere av våra danslekmelodier, å andra sidan de norska springdanserna».

För att visa detta samband mellan åttondelspolskorna och danslekarna går han så till ARWIDSSONS samling, men han tycks ej alldeles ha blivit befriad från sitt tvivel ännu, ty han säger härvid:

»Flere av melodierna i denna samling hava återigen tycke av masurkor, t. ex. de å ss. 220, 312 och 322 i tredje delen, med sin utpräglade rytmik:

 Man blir sålunda ånyo frestad att antaga en inverkan från masurkan, ehuru på ett tidigare stadium än 1700-talet. Huru långt en sådan inverkan, eller huruvida alls någon sådan bör tänkas, vågar jag icke avgöra; varken fakta eller likheter i denna punkt äro säkra, som de äro i fråga om polonäsen och polonäspolskan (sextondelpolskan)» (s. 25).

Då Adolf Lindgren ej förmår följa polonäsen längre tillbaka än till 1700-talets början, och masurkan enligt den gängse forskningen är yngre än polonäsen, måste tanken på en inverkan från masurkan på den svenska åttondelpolskan *före* 1700-talet anses som väl djärv. Det förefaller emellertid, som om Adolf Lindgren, ifall någon med vetenskapliga fakta visat, att masurkan existerade långt före polonäsen, skulle duka under för frestelsen och tillerkänt även åttondelpolskan polskt ursprung. I så fall hade *intet* svenskt blivit kvar, och Sverige hade stått där fattigt, berövat sin *enda* nationaldans: polskan. Men den tanken var för tung, och som god svensk föll han ej utan vände sig till *Norge* för att få lisa: »Vad som emellertid gör en böjd att helst antaga ett skandinaviskt ursprung för åttondelpolskan eller hamburskan, är den omständigheten, att hon ofta röjer stark musikalisk släktskap med de norska springdansarna». Lindgren ser ej, att när han vill undvika det polska Scylla, faller han i det norska Charybdis. Som gammal varmhjärtad skandinav vill han hellre rädda polskan åtminstone åt Norden. Ännu i slutresultatet av undersökningen återfinna vi denna vacklan mellan Sverige, Norge och Polen:

»Resultatet av vår undersökning blir således det, att endast den oegentliga s. k. polskan av åttondelstyp, hamburgskan eller svingedansen, kan anses vara av inhemsk (nordisk eller svensk?) musikalisk härkomst på grund av sin släktskap med svenska danslekar å ena (alltså svensk) och norska springdanser å andra sidan (alltså norsk) — den möjligheten oförkränkt, att även hon kan under tidigare eller senare period ha tagit intryck av en polsk dans, nämligen masurkan (alltså polsk)¹; men att däremot den egentliga eller sextondelpolskan alldeles otvivelaktigt är ursprungligen musikaliskt identisk med polonäsen och, så långt de sparsamma historiska vittnesbörden kunna bevisa, kommit till Sverige från Polen först under Karl XII:s tid, samma tid då polonäsen även i Tyskland blev spridd och omtyckt, om än

¹ Paranteserna äro insatta av mig.

hennes ädla, livliga och originella melodier icke där blevo i så hög grad egentlig folkmusik som i Sverige» (s. 26 f.)¹

Den följande forskningen har ej givit akt på denna osäkerhet hos Lindgren utan blott tagit upp hans idé om polonäsens eller sextondelspolskans avskiljande såsom ren polsk. Man har därför blott ännu strängare skilt på 8- och 16-polskan och så mycket fastare hållit på 8-polskans svenskhet. För att så till sist kunna få bibehålla åtminstone *en* svensk nationaldans, tog man upp tanken, att i grund och botten hade aldrig »polonäspolskan» varit en »riktig» polska utan endast en oegentlig folkdans, införd under en tid, då man ej längre förstod den *verkliga* folkmusiken. En nationell forskare borde således vända sig till 8-polskan och söka tränga till botten av den för att på så sätt få fram kärnan i den uräldsta folkmusiken.

Två år efter Lindgrens studie skrev den framstående kännaren på folkmusikens område, NILS ANDERSSON, om de skånska folkdanserna och kom då också in på polskan². Gent emot de nya meningarna, som strängt ville skilja på 16- och 8-polskan, hävdar han bådas samhörighet under ett tidigare stadium:

»Med polonäsen har för övrigt polskan, efter all sannolikhet, mer än namnet gemensamt. Polskan, sådan den utvecklats i de södra provinserna har, såväl till sin rytmiska byggnad i allmänhet som till sina sluthildningar i all synnerhet, en så omöjlig likhet med polonäsen, att grundade skäl ej saknas för antagandet, att frändskap dem emellan förefinnes, vare sig sålunda att polskan utvecklats ur polonäsen, eller sålunda att båda härstamma från en gemensam urtyp. För den senare möjligheten talar då det faktum, att polonäsen vann sin egentliga utbredning först med nittonde århundradets början, då däremot polskan långt dessförinnan nått en fullt självständig utbildning» (s. 13).

Lika litet som Lindgrens tankar om 8-polskans möjliga ursprung ur en äldre masurka ha Anderssons tankar om en gemensam äldre urtyp för 8- och 16-polskan blivit senare upptagna av forskningen. Tills vidare är det en litteraturhistorisk för-

¹ A. LINDGRENs senare studie inom ämnet »Contribution à l'histoire de la 'Polonaise'» (Congrès intern. de la musique à Paris 1900, s. 215—220) innehåller intet nytt i saken. Endast några äldre polska danser äro tillagda; då emellertid dessa dansers samband med polonäsen ej närmare förklaras, vet man ej, om de skola betraktas som äldre polonäser eller som självständiga danser.

² Musiken i Skåne, Ldm. XIV: 2.

fattare, som kommit till ordet i saken, nämligen RICHARD STEFFEN, vilken tre år efter Anderssons uppsats utger sin avhandling »Enstrofig nordisk folklyrik» (Ldm. XIV:1, 1898). Väl bevandrad på dansens område vågar han sig utan nödiga vetenskapliga förutsättningar in på den instrumentala dansens område och yttrar sig om polskan med en viss udd mot Lindgren. Först gäller det att precisera, vilken av polskans tre arter han vill yttra sig om, och nu återkommer föreställningen om 16-polskan som oegentlig polska och 8-polskan som den egentliga. Ett av skälen härför synes mig tämligen svagt: Vi böra hålla på 8-polskan, säger han, »emedan svenska 8-polskan under namnet polska gått in i det internationella musikaliska medvetandet». Sedan citeras som exempel härpå GROVES engelska musiklexikon. (Huru många vetenskapliga oriktigheter få ej i det »internationella medvetandet» gälla för riktigheter? Huru många konventionella lögnen ha ej fått passera som sanningar, blott för att vetenskapen ej vågat säga rent ut?) För att sedan bevisa sin sats om 8-polskan som inhemsk och urgammal, sammanställas den sjungna låten och polskan. Efter att ha genomgått en del polskor med text finner han, att polskan ursprungligen är en sjungen dans, som sammanfaller med låten eller den gamla »leken» (sangleken). Han får då två indelningar, en koreografisk och en musikalisk:

»I koreografiskt avseende skiljer jag mellan ringdanser, polskor (eller låtar m. fl. polskartade danser) och hamburskor.

I musikaliskt avseende skiljer jag mellan sextondelspolskor, som jag helst vill kalla polonäser, emedan de åtminstone av dessa torde vara påverkade, och de egentliga polskorna, som, om man vill göra en indelning, bäst torde indelas i åttondelspolskor och triolpolskor» (s. 89).

Ett år efter Steffens bok utgav K. LEFFLER sin samling »Folkmusik från norra Södermanland» (I, 1899, Sdm. X), och återigen upptages frågan om polskans ursprung. Han följer i allt Lindgren utom i dennes tvekan rörande 8-polskans härkomst, och hävdar bestämdt triolpolskan och 8-polskan såsom »urgamla danser» (s. 11). Mot Steffens indelning säger han: »Jag finner ej tillräckligt starka skäl föreligga att ansluta mig till Steffens namnförändringar» (s. 10). Slutligen återkommer Leffler i Ldm. 1910 (XVIII:7, Öster-Färnebo) till ämnet men här upptages även en annan dans såsom ägande ett visst syskontycke med polskan, nämligen menuetten. »Redan 8-polskan fick ett visst tycke av menuett. Ännu större blev likheten med menuett hos 16-polskan,

när hon spelades i långsamt tempo, så som hon förr användes att 'dansa gammalt' efter... Det behöves blott en tillsats av lindrig, mjuk nigning på stegen, för att svängpolskan skall få ett ganska starkt tycke av menuett» (s. 21 f.). Att 8-polskan är gammal svensk fasthålles likväl: »Åttondelspolskan är vår gamla svenska polskmelodiform» (s. 23). Såsom god kännare på gammal folkmusik håller han likväl fast vid, att 16- och 8-polska *ej direkt* kunna skiljas från varandra och hävdar såväl i inledningen till Södermanlandsmelodierna som i Färnebodanserna, att övergångsformer finnas talrikt nog. Ja, han går så långt i sista uppsatsen, att han erkänner, att 8- och 16-polska endast beteckna *melodiformer*, *ej dansformer*, enär de olika danserna hambopolska och slängpolska kunna dansas efter *samma* melodier (s. 20 f.). I realiteten erkänner Leffler således, att de båda danserna äro varandra i rytmiskt hänseende närstående. Han anför några exempel från gamla spelmän, som sagt, att förr dansades svängpolska efter hambomelodier, »d. v. s. 8-polskor i mycket långsamt tempo». Det synes således som om skillnaden mellan de båda polskedanserna ej varit så stor, eftersom t. o. m. folket ofta sammanblandat dem. Knappast mer än tempot har skiljt dem från varandra, då ju Leffler erkänner, att *båda* danserna långsamt dansade få tycke av menuett.

Den finska folkmusiken har på sista tiden erhållit en grundlig forskare i OTTO ANDERSSON. Han har i många uppsatser behandlat polskan i Finland. Jag vill här blott uppehålla mig vid hans yttrande, om polskans båda arter och deras ursprung, i den på tyska avfattade skriften »Über schwedische Volkslieder und Volkstänze in Finland», Brage 1908 s. 145—176. Här sammanställas först de båda danserna polska och menuett:

»Die Tanzmelodien, welche bei uns zu finden sind, fallen natürlich unter eine Menge verschiedener Tanzformen. Die ältesten, geschichtlich wie musikalisch von weitaus grösserem Interesse, sind: Die Polska und das Menuet. Später sind noch hinzugekommen: Walzer, Schottisch, Hamburska, Polka, Mazurka u. s. w. Die Polska hat grössere Ähnlichkeiten anzuweisen mit der anfangs des 18. Jahrhunderts aus Polen eingeführten Polonäse; auch hat man diese beiden längere Zeit verwechselt. Wie die Polonäse hat auch die Polska $\frac{3}{4}$ Takt mit lebhafter, meistens Sechzehntel-Figuration. Nicht selten haben wir hier ebenfalls den für die Polonäse charakteristischen Akzent auf dem zweiten Viertel. Doch bin ich der Ansicht, dass die ursprüngliche Polska und die Polonäse sich scharf von einander unter-

scheiden lassen; nur haben die beiden Tanzarten in neuerer Zeit sich immer mehr genähert».

Här möter oss således åter åsikten om den »ursprungliga» polskan gent emot »polonäsen». Då han emellertid vill skilja dem, kommer han till rakt motsatt resultat som NILS ANDERSSON, vilken antog en urtyp, ur vilken båda uppstått. Otto Andersson vill tänka sig en urtid, då de voro »skarpt» skilda och förlägger därför tiden för deras sammanfallande till nutiden. Vill man hålla fast vid, att 8-polskan är en inhemsk dans och 16-polskan en utifrån införd, är givetvis Otto Anderssons åsikt den konsekventaste. De exempel han sedan nämner (s. 166 f.) på de två slagen »polonäs» och »äldre polska» skulle ändock knappast i Sverige få gälla annat än som 16-polskor *båda*. I allmänhet synes mig också framgå av alla de finska polskor jag sett, att 8-polskan är vida sällsyntare i Finland än i Sverige. På tal om fackeldansen kommer Otto Andersson återigen in på ämnet:¹

»Beträffande den rytmiska likheten mellan polskan och polonäsen, så är denna visserligen starkt i ögonen fallande. Men minst lika påtaglig är likheten mellan hamburgskan och flertalet av våra gamla ringlekar, som dock näppeligen kunna sägas vara utvecklade ur den förstnämnda. Samma rytmiska figur påträffas slutligen ofta genomgående i de gamla valserna, utan att det därför kan bliva tal om någon släktskap med de anförda danserna». (s. 53).

Vad Otto Andersson här särskilt vill framhålla är polskans frändskap med visan, således i viss mån samma åsikt som Steffen. Fackeldansen har ej utgått ur en polonäs utan en visa och tillägger: »Min erfarenhet har under flerårig samlarverksamhet givit vid handen, att en dylik utveckling särskilt i polskor och menuetter mycket ofta försiggått.» Vad som för Lindgren rubbade hans tro på 8-polskans nordiska härstamning, nämligen flere ringdansmelodiers släktttycke av polsk masurka, blir för Otto Andersson såväl som Steffen ett inre bevis på, att polskan är inhemsk.

Innan vi gå vidare, vilja vi göra en översikt av de skilda meningarna, som framträtt under de sista aderton åren, allt sedan Lindgren 1893 kastade ut »stridshansken» i frågan: Den ena åsikten vill hålla polskans skilda arter isär, den andra tillsam-

¹ »Svenska fackeldansen» i Finland, Brage 1908 s. 36—54.

mans. Den förra har på sätt och vis lättast att reda sig, då ju utan svårighet de utländska (polska och norska) elementen kunna avskiljas såsom »oäkta», »oegentliga» m. m. Det som sedan står kvar såsom ännu outrett, kan då lätt få gälla som inhemskt och nationellt, då ingen rätt gärna kan säga något däremot. Den enda diplomatiskt riktiga ståndpunkten blir naturligtvis härvidlag att låta de nu skilda grupperna i urtiden vara skilda danser, vilka så småningom uppgått i varandra. Den andra åsikten, som håller på enheten, har svårt för att konsekvent hävda svenskheten, då ju ingen forskare sedan Lindgrens tid velat förneka triolpolskans samhörighet med den norska springdansen och 16-polskans med polonäsen. Det skulle knappast bli någon annan möjlighet över än att antaga en bestämd väg för polskans vandring. Det ena antagandet skulle bli, att den norska springdansen vandrat till Sverige som triolpolska, sedan i västra Sverige blivit 8-polska för att i östra övergå till polonäs. Följden härav skulle då bli, att polonäsen från östra Sverige vandrat till Polen. Lindgrens undersökning om polonäsen har emellertid avstängt en sådan slutledning. Låtom oss då försöka den andra möjligheten: polonäsen har vandrat från Polen till Sverige, där blivit 8-polska och sist triolpolska, i vilken form den vandrat till Norge och blivit norsk springdans. Men, säger man, 8-polskan är *äldre* än polonäsen, och däri kunna väl alla forskare ena sig. Alltså är även denna vandring omöjlig att antaga. Då återstår oss ingen annan möjlighet, såvida vi vilja konsekvent hålla fast vid enhetstanken, än N. Anderssons åsikt, att en urtyp för *alla tre* måste sökas, ur vilken sedan under olika tider och olika kulturförhållanden de tre dotterformerna uppstått. Var denna urtyp skall sökas, om i Sverige, Polen eller annorstädes, det blir då kardinalfrågan.

Fasthåller man enhetstanken blir givetvis den norska springdansen en art av polska, och vi kunna från denna utgångspunkt erhålla ett geografiskt utbredningsområde för polskan omfattande Sverige, Norge och Finland. Nu framställer sig emellertid för alla vänner av enhetstanken den frågan: Finnes polskan, låt vara blott till namnet, även i andra länder (utom Polen)? Vore Norden centralpunkten låge det närmast att söka polskan i Danmark, och vi se då först efter i dansk litteratur. FEILBERGS Ordbog har ordet »polsk» från Västjylland och Västslavien.

Om denna dans heter det: »en særdeles voldsom gammeldags runddans; vistnok almen for en 50 år siden». Således har hos folket i Danmark på 1850-talet allmänt dansats runddans under namnet: »polsk». Gå vi vidare till de danska källorna, så omnämner Feilberg i Dansk Bondeliv I, 77, att vid de gamla Mårtensgillena på Jylland dansades »Vals, Berlin, Skotsk, *Polsk*, Fransäs, Kontra, Totur og Firtur». I andra delen av samma bok s. 39 omtalas, att dansen vid bröllop i Danmark i forna dagar »vexlede mellem Polsk og Menuet». TK Almueliv 4 s. 77 omnämner, att vid bröllop förekom »rundenom» och »monnevet». Enligt N. Andersson, Musiken i Skåne s. 15, är i Skåne namnet »runtenom» en beteckning för 8-polskan. Att det senare namnet är en förvridning av ordet menuett torde vara klart. Feilberg omtalar vidare (Bondeliv II, 46) vid bröllop »rundtenom» och »brudemolevitten» såsom typiska ceremonidanser. Således hos både Feilberg och TK sammanställas de båda danserna polska och menuett med varandra, och vi finna alltså, att Danmark liksom Sverige (se Leffler) och Finland (se O. Andersson) låtit dessa vara varandra närstående. Framför allt framstå båda danserna som bruddanser, vilka i Danmark utförts, innan de andra modernare danserna upptogos. Av Steffens alla anförda svenska exempel (Enstofig n. folklyrik s. 70—89) framgår, att Sverige häri följt samma regel som Danmark. För att slutligen visa, att den danska polskan dansats lika den svenska, vill jag ur Feilbergs Bondeliv I, 337 f., anför följande:

»Dansen begynder med, at først Bruden og saa Brudepigerne 'dances op'. Ja, jeg mindes det for en 20—30 Aar siden, hvilken Lystighed! Uden for Vinduerne i Gildeshuset var Byens Børn samlede til 'Vinduesgilde' for at se til, og indenfor Latter og Larm, medens Violiner og Klarinetter kappedes om Prisen i de høje, skingrende Toner; men det kunde ogsaa nok behøves, thi Polskdansen gik, nej, *gik* forslaar slet ikke, den snurrede, larmede, hvirvlede, suste hen over Gulvet, først til den ene Side, et vældigt Stamp i Gulvet, et Huj, et slag i Bjælken, saa Støvet dryssede ned, saa til den anden Side, rundt, saa Kvindernes Skørter stod ud som en Fane, og man kunde ikke følge Føddernes raske Trin paa Gulvet; et nyt Stamp, en ny Hujen, et nyt dundrende Slag i Bjælken, Par fulgte paa Par, Dans paa Dans, indtil Musikanterne ikke længre kunde holde ud».

Av allt detta framgår, att i Danmark förut existerat en runddans av samma slag och med samma namn som den

svenska folkdansen, och att den i likhet med den svenska sammanställts med menuetten.

Varifrån har nu denna dans kommit till Danmark? Mig veterligen har aldrig någon förklarat den för en inhemsk dansk nationaldans. Den måste alltså ha invandrat utifrån. Är Norden centralpunkten för polskan, får väl invandringen till Danmark ha skett från Sverige. Emellertid måste vi se efter, om ej även Tyskland haft sin polska eller ordagrant översatt sin »polnisch». E. M. ARNDT, som 1804 reste i Sverige, beskriver (*Reise durch Schweden* III, 234) polskan hos oss på följande sätt: »Der schwedische Bauer tanzt in der Regel polnisch, aber mit mancherlei Varianten und Verschränkungen, die man anderswo nicht kennt und meistens mit schnellerem Takt und grösserem Heftigkeit als der teutsche». Det torde härav med full evidens framgå, att Arndt ej ansett dansen annat än som en »variant» av den polska, *som tyskarna brukade dansa*. Även ur annan källa veta vi, att »polnisch» dansats bland folket i Tyskland under senare hälften av 1700-talet. Fr. BÖHME nämner i sin bok »Geschichte des Tanzes» (I, 150), att masurkan, »*die früher schon auf dem Lande unter dem Namen 'Polnisch' getanzt wurde*», efter 1830 ånyo upptogs som offentlig sällskapsdans.

Vi ha således nu kommit så långt vid bestämmandet av polskans geografiska utbredning som folkdans, att vi kunnat bestämma länderna Sverige, Norge, Finland, Danmark och Tyskland såsom alla ägande en folklig dans i slutet av 1700-talet under namnen: polska, polsk, polnisch, springdans. Ge vi akt på det tyska omnämmandet av folkdansen, finna vi, att dansen direkt sammanställs med masurkan, alltså samma dans som redan Lindgren för svenska 8-polskan anfört som den möjliga urtypen.

En lösning av frågan rörande alla dessa i Sverige, Norge, Finland, Danmark och Tyskland uppträdande polskors ursprung kan således ej direkt lösas, utan att de polska dansernas, polonäsens och masurkans, ursprung först löses. För att få en så klar översikt som möjligt över hithörande frågor, vill jag, innan jag framställer min egen åsikt anföra, vad den store danske kulturhistorikern TROELS-LUND har att anföra i saken.

I elvte bandet av »Dagligt Liv i Norden» behandlar han danserna i Europa i det 16. århundradet. Efter att ha omtalat, huru-

som dansen skiftat karaktär och blivit pardans, där varje par rörde sig oberoende av de andra paren, samt hurusom den gamla kedjedansen fallit isär och den obundna friheten i dans trätt i stället, nämner han, varifrån denna nya dansform kommit:

»Det toneangivende Land for den parvise Dans var mærkeligt nok Polen... Folkets Ildfuldhed och medfødte Anlæg for livlige og yndefulde Bevægelser har stillet det i Spidsen, da det først var traadt ret i Forhold til Europas øvrige Folkeslag. Og detta indtraf mod Slutningen af det 15de Aarhundrede... Aar 1466 fik Polen Luft til Havet... og en livlig Søforbindelse opstod, stærkest med Sverige... men dog ogsaa betydelig baade med de tyske Östersölande, Danmark, og Landene ved Vesterhavet (s. 201)... I Danmark og Holsten var den nye Dansemaade vel kendt ved det 16de Aarhundredes Midte, thi herfra bredte den sig straks efter Ditmarskens Erobring 1559 til disse hidtil uberørte Egne (s. 203)... I det 17de Aarhundrede gik man videre ad den indslagne Vej, og Polskdans blev nu vistnok almindelig hos alle Stænder i Norden (s. 205)... Indtil omkring Midten af det 17de Aarhundrede var Polskdans godkendt af alle i Danmark (s. 205)... Men kort efter begyndte Hoffet og Adelen at trække sig tilbage. En ny Retning gjorde sig gældende, den, der udgik fra Ludvig den Fjortende og Versailles, hvor enhver ubehersket Vildskab fordømtes og den første Fordring til Dans var, at den burde være afmaalt og yndefuld (s. 206)... Den franske Indflydelse holdt sig saa temmelig eneherkende i det øvrige Europa indtil Slutningen af det 18de Aarhundrede. Da, — omtrent samtidigt med den store franske Revolution, sprængtes Lænen, og medens det ulykkelige Polen opløstes som Stat, trængte endnu engang den polske Dans sejrrigt frem i Vesteuropa (s. 207)... Hele denne Udvikling fra 1650 til vore Dage var foregaaet i fuld Belysning hos Samfundets øverste Lag. Men samtidigt havde, i Norden i det mindste, den gamle Polskdans holdt sig i de lavere Lag og i Aarenes Löb kun gravet sig dybere ned og sikrere fast. Da endelig i det 19de Aarhundrede den i Rejsedragt hjemvendte gamle Dans, med Titel af Vals, i Norden mødte sig selv fra gamle Dage, kendte de ikke hinanden igen... Og alt imens den nye bredte sig, hædredes den gamle med Titel af Landets eller den enkelte Egns »oprindelige Nationaldans«. Under dette anselige Navn staar den gamle endnu i sin Kraft i mange norske Dale... 'Polskdans', 'Polonaise', 'Polka', 'Folkedans', betegner da fire Aarhundreders forskellige Syn paa, hvorledes den parvise Dans burde være eller paastaas i 'den gode Tid' at have været. De har alle Navne eller dog Udspring fra Polen, men er dog i sig selv vidt forskellige. Forsaaavidt de nu til Dags trives Side om Side, kunde dette forvirre Blikket. Men ingen kan dog være i Tvivl om, hvilken av dem det var, der i det 16de Aarhundrede med eet satte Norden i saa vild en Bevægelse (s. 208)».

Troels-Lunds uppfattning skulle således närmast bli följande: den polska dansen, som i 16. århundradet nådde Norden,

var i huvudsak den första pardansen; den betecknade med sin lössläppta frihet och vildhet ett nytt led i dansens historia; den polska dansen var i hela Norden intill 1650 en allmän dans i både de högre och lägre samhällsklasserna; under andra hälften av 1600-talet trängdes den i de högre kretsarna undan av de franska danserna, under det att folket fortfor att älska den; mot slutet av 1700-talet levde den åter upp i de nyare, vildare och friare danserna vals och polka; under första delen av 1800-talet hade såväl de högre som lägre samhällsklasserna danser, vilka voro i släktskap med varandra, de högre vals och polka, de lägre polska; denna sistnämnda dans fick i motsats till de båda andra heta folkdans eller nationaldans och representera det gamla och folkliga gent emot det nya och kulturella.

Ehuru Troels-Lund uttalat dessa åsikter långt före Adolf Lindgren, har varken denne musikforskare eller någon av de senare fackmännen inom svensk folkmusik upptagit idéerna och kombinerat dem med de olika slagen av polskedanser i Norden. Måhända ha tankarna varit för djärva för att rätt kunna fattas, då konsekvensen av Troels-Lunds teori närmast blir den, att polskan *från Polen* fått insteg i Norden, och att således *ingen* av våra polska danser ursprungligen varit inhemsk, vare sig i Sverige eller i Norden i sin helhet.

Då emellertid dessa åsikter äro uttalade av en stor kännare inom den allmänna kulturhistorien men näppeligen en fackman på dansens och musikens område, må det förlåtas honom, om han i vissa enskilda punkter skjuter över målet. Om vi således här i några punkter äro av annan mening, torde det vara förklarligt nog. De en gång uppdragna stora utvecklingslinjerna stå dock kvar och förbli Troels-Lunds oförgripliga egendom.

2. Pardansen i Europa intill år 1700.

Enligt Troels-Lund uppträdde den polska dansen i Europa utanför Polen redan i början av 1500-talet. Danmark och Slesvig erhåller den sedan i mitten av århundradet strax efter Ditmarskens erövring 1559. Som källa för dess förekomst i de två sista länderna nämnes NEOCORUS' »Chronik des Landes Dithmarschen». Slå vi upp MÜLLENHOFF, SML., finna vi s. XXIV följande, varest

Neocorus anföres som källa: »Erst nach der jüngsten Fehde 1559 drang in Ditmarschen der Biparendanz ein, wohl unser Walzer oder der sogenannte polnische Tanz: es tanzten nur zwei und zwei». Helt säkert är det detta ställe hos Müllenhoff, som varit närmaste källan för Troels-Lund och ej Neocorus själv. Originalstället heter nämligen (I, 177): »Sind averst der Dantzledor dierley Artt. Erstlich darna tve und tve danzen, welches se einen Biparendantz heten, den se erstliken kort vor der jungen Veyde Ao. 1559 angevangen tho dantzen, und vormalss ganz unbewust gewesen, als van frembden Orden ingeföhret. Wowol itt doch eine sonderlike Manere iss und se ock sonderlike Lede dartho gebruken». Här omtalas varken polska eller vals, och läsa vi noggrant Müllenhoff, vill han heller ej annat än med den på hans tid hos folket dansade valsen och polskan belysa, vad som kunde menas med Neocorus' »Biparentanz». Alltså något bevis för att Danmark redan vid mitten av århundradet känt just den *polska* dansen, ger oss Neocorus ej.

I Troels-Lunds övriga å sidd. 202—204 nämnda källor från Tyskland, Frankrike, England och Danmark omnämnas också endast en vild och häftig dans, ej att denna just kommit från Polen. I min ovannämnda uppsats, Zur Geschichte der polnischen Tänze, har jag betonat, att några direkta musikaliska källor ej finnas från Frankrike eller England om, att de polska danserna under 1500-talet varit bekanta i dessa länder. Jag stöder mig härvid på det synnerligen rikliga dansmaterial i tryck och handskrift, som förefinnes i nationalbiblioteket och konservatoriebiblioteket i Paris samt Brith. Museum i London, vilket allt jag i och för dansens historia under 1500- och 1600-talet genomgått.

Troels-Lund förväxlar här pardans i allmänhet samt vild, häftig dans med polsk dans. Under 1500-talet kunna dessa saker *omöjligen* sammanblandas. Ett av våra första omnämnanden av polsk dans är i en källa, »Schlesische Modetänze», vilken av utgivaren (LEBEDUR, Allgem. Geschichtskunde dess Preuss. Staates I, 278—80) sättes till 1405, men av BÖHME (Gesch. d. Tanzes I, 60) riktigare sättes till början av 1600-talet. Här heter det, att »der polnische Tanz» försiggick »in grossen Reverenzen, lieblichem Neigen des Kopfes mit Kippen und Wippen des Leibes» (BÖHME I, 322). Efter allt att döma var den polska dansen då

mycket allvarlig och lugn, och utgivaren får också den föreställningen, att av alla de beskrivna nio danserna i handskriften var polskan »der ruhigste med gesetzteste Tanz», alltså ej alls den av Troels-Lund som polska betecknade häftiga och livliga dans, vilken enligt dansk källa från 1587 t. o. m. kunde taga livet av folk. Se vi på de egenskapsord polskan erhåller i källor från 1600-talets början i Tyskland, tyder intet på en häftig, sprungen dans. Jag har i nyssnämnda arbete anfört sådana benämningar som: »ein guter, ein feiner, ein lieblicher, ein lieblicher und zierlicher Tanz.» Förband man under 1500-talet verkligen polskan med sådan dans, om vilken det i en hos Troels-Lund citerad engelsk källa av 1543 heter: »Her (paa Dansepladsen) begynder en saadan Renden, Löben og Hvirvlen mellem hinanden, og man ser en saadan ködelig Kasten till Vejrs og Blottelse af Kvinderne, at man skulde tro, disse Dansere havde bidt Hovedet af al Skam og var lutter gale og vanvittige», så vore de vackra titlar av god, fin, älsklig, sirlig dans, som genomgående i alla källor, som meddela polska dansar från tiden 1590—1615, förekomma, absolut meningslösa.

Men Troels-Lund nämner ej polskan i Tyskland utan i Norden, och där var måhända den polska dansen vildare. Nu ha vi emellertid medel i våra händer till att kontrollera de polska danserna i Tyskland och Sverige genom de melodiuppteckningar, som äro gjorda i båda länderna, varav de svenska (i handskrift ur Tyska kyrkans notsamling nr 32, Mus. Akad:s bibl., Sthm) förskriva sig från mitten av 1590-talet. Någon skiljaktighet finnes ej i karaktär mellan de tyska och svenska danserna, och allt tyder på, att det varit en och samma dans (se musikbilagan). Då Sverige hade den livligaste förbindelsen med Polen vid denna tid, och båda länderna till och med hade gemensam konung, vore det väl föunderligt, om ej Sverige fått den häftiga polska dansen, om blott en sådan vid denna tid existerat som polsk nationaldans.

Jämföra vi det tämligen talrika melodimaterial av polska danser i Tyskland och Sverige, som finnes i behåll från tiden 1590—1620, med de eljest vid denna tid förekommande kulturdanserna, få vi den uppfattningen, att den polska dansen ännu vid 1600-talets begynnelse var en på ett primitivt utvecklingsstadium stående dans, helt och hållet enkel och okonstlad,

passande endast till »grosse Reverenz und liebliches Neigen» (som den schlesiska krönikan uttrycker det).

Intet i den polska musikhistorien tyder heller på, att man under 1500-talet nått en så hög kulturståndpunkt, att man hunnit utbilda verklig konstans av värde för hela Europa. ADOLF CHYBIŃSKI, som ägnar den polska konstmusiken under 1500-talet en studie i Riemannsfestskriften¹, omnämner endast en framstående polsk kontrapunktist och väl skolad kompositör nämligen VENZESLAUS SZAMOTULSKI († 1572). Om denne heter det, att hans melodier voro »rhythmisch sehr belebt, oft an die volkstümliche Melodie erinnernd» (s. 345). Om en annan anonym polsk kompositör från mitten av århundradet heter det: »Er vermochte einen durchaus polnischen volkstümlichen Charakter zu erfassen». Omkring 1580 begynner den romerska skolans inflytande i Polen och efter 1600 den venetianska med Giov. Gabrieli och Viadana som läromästare. Om den världsliga musiken vid denna tid heter det: »Die bisherigen Forschungen über die weltliche polnische Musik des 16. Jahrhunderts sind zu spärlich, um eine Entwicklungsgeschichte derselben zu entwerfen. Schlichte Lieder a capella oder mit Lautenbegleitung sind nur in ganz kleiner Anzahl vorhanden Erst das 17. Jahrhundert ist die Epoche des polnischen weltlichen Kunstliedes» (s. 348).

När t. o. m. en inhemsk författare, välbevandrad i den polska musikkulturen under 1500-talet, får erkänna, att den närvarande forskningen intet har att säga rörande den världsliga, polska musiken under 1500-talet, är det väl knappast lämpligt, att en icke-polsk författare söker göra några slutledningar över den polska instrumentala dansens betydelse och verkningar *utanför* Polen. Vi känna endast *en* polsk dans, vars melodier i riklig mängd blivit oss bevarade fr. o. m. 1590-talet, och vi veta av beskrivningar och benämningar på den, att den varit en lugn, sirlig och graciös dans, i allo hövisk och aristokratisk.

Men då kan *ej* Polen under 1500-talet ha varit det tongivande landet för den sprittande glada pardans, varom Troels-Lund talar. Varifrån kom då den nya pardansen? Norden fick den sannolikt från Tyskland, men om detta land först utbildat den, må vara tvifvelaktigt.

¹ Über die polnische mehrstimmige Musik des XVI. Jahrhunderts, s. 340—348.

Sannolikt har redan medeltiden känt till en häftig sprungen dans med omsvängningar på stället. NEIDHART ger oss redan på 1200-talet följande beskrivning över en folkdans:

«Der Spielmann richtet sich, da nimmt Löchlein sich eine Jungfrau an die Hand, juheia! wie er springt! Herz, Milz, Lung' und Leber schwingt sich in ihm um, er fällt in den Anger, dass ihm Ohren, Nase und Maul von Blut überwallen, zu beiden Seiten sieht man sein Herz heftig klopfen, ihm hat gedünkt, als wären sieben Sonnen am Himmel und lief er um wie ein gedrehter Topf, ihm schwindelte es um den Kopf, und er meinte zu versinken» (Böhme a. a. s. 39).

Också omtalar Neidhart de höga sprången i dansen »eins klafters lanc und noch höher». Även beskriver samma författare en dans par om par, där de hoppade, som om de ville flyga:

»Sus mochent umb den giegen
ie zwei und zwei
ein hoppel-rei
reht sam si wellen vliegen.»

(BÖHME s. 35; NEIDH. XVI, 2).

Mot slutet av 14. och början av 15. århundradet begynner så dansraseriet, som stegras ända till vansinne, så att 'tanzen' och 'rasen' bli synonyma begrepp. Dansen i det fria ersättes emellertid snart av dans i stugor, och därigenom övergår den såsmåningom till nya former — renässansens dans begynner. De höga sprången bli mindre, häftigheten mildras, det hastiga framåtlöpandet ersättes med dans å en plats, då utrymmet ju i en danssal var begränsat. Alla kunde ej heller få dansa på en gång. Ett färre antal personer fingo utföra dansen, varigenom det individuella även här kommer till sin rätt. I stället för de regellösa hoppdanserna komma de mera ceremoniösa figurdanserna med fasta bestämda turer, där allt koncentreras omkring ett konstnärligt utförande. Helt och hållet utesluta de gamla sprungna danserna kunde man emellertid ej, och så fann man på att förena de gångna och sprungna danserna till två huvudturer inom samma dans, den förra i $\frac{2}{4}$ -takt, den senare i $\frac{3}{4}$ -takt, båda med samma melodi.

När denna kombinerings av en långsam och en rask, en allvarlig och en glad, en gången och en sprungen, dans begynt är svårt att säga. De äldsta spåren äro att finna på 1300-talet,

men först under 1400-talet blir det till en allmän regel. Tyskland äger sådana tvådelade danser redan på 1400-talet, men än dock torde för den närmare utvecklingen av dessa danser Italien och ej Tyskland ha varit det tonangivande landet.

Den tyska dans, »deutscher Tanz», som i en mängd instrumentala böcker föreligger i tryck och handskrift från 1500-talet, är i allmänhet konslös, mycket kort och utan någon utvecklad melodisk gång. Tyskarna själva tyckas ej heller ha satt så stort värde på den, då det epitet den vanligen får är »ein gemeiner Tanz» under det de «välska» danserna i tyska böcker få sådana titlar som »guter, feiner, artlicher». De dansböcker, vilka uteslutande innehålla tyska danser förråda genom sin dåliga stavning och sitt konstlösa språk, att en obildad man varit utgivare eller samlare. De med elegant tyskt språk skrivna böckerna, eller de med titlar och förord på latin försedda, ha endast undantagsvis tyska danser men så mycket mera italienska. Den aktningsvärde Nürnbergerborgaren HANS NEWSIDLER utger 1536 en lutbok bl. a. med 4 tyska och 2 italienska danser, 1544 en lut- och dansbok för enklare familjekretsar, vari mot fyra tyska danser svara nio italienska. Vid samma tid utger HANS GERLE sina lutböcker för de tyska familjekretsarna: i boken av 1546 förekommer endast en dans, men denna italiensk, 1552 utger han en ny bok, nu med 38 danser, *alla* italienska. I andra hälften av århundradet blir förhållandet ej bättre för de inhemska danserna, endast nyare danser av franskt ursprung upptagas nu jämte de italienska. Det är visserligen sant, att de tyska dansböckerna, som utkommo i tryck, till största delen äro från Sydtyskland, där städerna Nürnberg och Augsburg med deras livliga handel på Italien ledde in kulturströmningarna i italienskt farvatten. Nordtyskland står kvar på gammal grund, och där är den tyska dansen den övervägande, ända in på 1570-talet, då de utländska danserna även ha erövrat denna del. I Thomaskantorns i Leipzig E. N. AMMERBACHS klavérbok av 1571 finnas 15 tyska danser och 11 italienska; två år därefter utger pastorn MATH. WAISSSELIUS i Frankfurt a. d. Oder en lutbok med 26 danser, varav 20 italienska och endast 6 tyska; ännu fyra år senare följer BERNHARD SCHMID med en klavérbok innehållande 8 italienska, 8 tyska, 1 engelsk och 1 fransk dans. — 1570-talet tyckes således här i Nordtyskland ha varit den övergångstid, då

de utländska danserna trängt de inhemska åt sidan. Exemplet torde vara så mycket mera belysande, som de anförda böckerna ej varit i egentlig mening avsedda för de högre samhällsklasserna utan för medelklassen i städerna ¹.

Av allt det anförda torde framgå, att Italien varit det tongivande landet för nya danser, och att från och med 1530-talet de välska danserna trängt allt längre norrut för att med 1570-talet erövra även Nordtyskland.

Vi gå nu till Italien för att följa utvecklingen av dansarterna där. Vi omtalade här ovan, att en långsam, gången dans i $\frac{3}{4}$ -takt plägade under 1400-talet följas av en hastigare sprungen dans i $\frac{3}{4}$ -takt. Ju mera nu intresset samlas omkring den senare, gladare dansen, dess talrikare bli efterdanserna. Jag har redan i en föregående uppsats ² påpekat, att detta hopande av flera sprungna efterdanser, alla i $\frac{3}{4}$ -takt, måste ha skett tidigast i Italien. Redan i PETRUCCI-samlingen av 1508 förekommer en fördans, som efterföljes av två efterdanser ³. Det vanliga namnet på den trädde fördansen är *passe'mezzo* (passamezo) eller *pavana*; efterdansen heter *saltarello* eller *galliarda*. Samlingen av 1508 har ännu ett tredje namn på efterdansen *piva*. Redan 1536 har efterdansernas antal stigit till tre, så att på en tradd fördans följa tre sprungna efterdanser ⁴. Samma följd återkommer ännu 1546. Det ligger ett typiskt tidsdrag just i detta framhävande av efterdanserna. Med det större antalet danser i $\frac{3}{4}$ -takt följde givetvis, att huvudintresset förlades till de sprungna efterdanserna, och vi finna sålunda redan under första delen av 16. århundradet, att ett allt livligare och friare dansande kommit på moden i Italien. Nästa steg blev nu, att fördansen lösryckes från efterdanserna för att dansas för sig, vid sådana tillfällen, då mera värdighet erfordrades, under det att vid vanliga festliga tillfällen blott sprungna danser kommo till användning. Detta steg tages fullt ut under 1560- och 1570-talet,

¹ En närmare översikt över de i tyska dansböcker förekommande danslagen finnes i min studie: *Zur Gesch. d. Suite, Smlb. d. IMG VII* s. 178—183.

² *Zur Geschichte der Suite* s. 173.

³ Nytryck av sådana danssuiter från 1508 se bl. a. de hos O. KÖRTE, *Laute u. Lautenmusik bis z. Mitte d. 16. Jahrh.*, Lpzg 1901, s. 148 f. meddelade.

⁴ Se *Zur Gesch. d. Suite* s. 174.

och huvuddanserna bli då Saltarello, eller som namnet nu företrädesvis lyder galliarda, och en denna mycket närstående dans volte, båda i $\frac{3}{4}$ -takt, glada och uppsluppna till grundkaraktären.

Något senare än Italien kommer Frankrike in i samma utvecklingslinje. Fördansen heter här basse-dance, efterdanserna recoupe och tordion. År 1529 utgav ATTAIGNANT i Paris: »Dix-huits basses-dances garnies de recoupes et tordions». Under det att i Italien fördanserna skildes från efterdanserna, går i Frankrike utvecklingen därhän, att fördansen själv blir i $\frac{3}{4}$ -takt och således långsamt ändrar karaktär och övergår till en livligare dans.

En annan gammal medeltida dans (ringdans) branle fick även följa med sin tid och erhöll därför en gladare efterdans »branle gay» och snart (c. 1600) fogades ännu en efterdans, gavotten till. — Jämte branlen framträder även en denna närstående dans (»balletten»), mot slutet av århundradet ¹.

Den tyska dansen når Frankrike, där den ombildas, blir »hövisk» och får mera invecklade turer. Den gamla efterdansen faller samtidigt (1580-talet) bort, då det ej stämde överens med nyare tiders krav på en dans att ha en av den föregående dansen till melodien beroende springdans, och ersättes av en självständig sprungen dans i $\frac{3}{4}$ -takt: couranten.

Det starka inflytande Italien utövat på kulturdanserna förbleknar så småningom med 1580-talet, och Frankrike träder i stället. Det italienskt klingande »galliarda» blir »gaillard», det tyska »deutscher Tanz» blir »allemande».

Tyskland står som alltid under denna tid öppet för utländska kulturinflytelser och mottager sina danser från Italien, Frankrike eller England, men till namnen äro danserna nästan alltid franska. För att visa de nya danser, som uppträda i början av 1600-talet, tager jag som exempel fyra vid denna tid mycket spridda böcker. Antalet danser av vardera slagen torde ange sådana, som varit omtyckta vid denna tid. Böckerna äro: E. ADRIA-

¹ Över branlen se bl. a. HJ. THUREN, Folkesangen paa Færøerne s. 46—50; över 1500-talets franska danser i allmänhet se J. TIERSOT, Hist. de la chanson pop. en France s. 112—124. Jfr även min studie Zur Gesch. d. Suite s. 183—187.

NUS¹ 1600, J. v. d. HOVE² 1601, J. B. BESARDUS³ 1603 och M. PRÆTORIUS⁴ 1612.

	1600:	1601:	1603:	1612:	Summa:
Courante	5	6	32	162	205
Gaillarde	9	20	51	23	103
Volte	1	5	35	48	89
Branle	5	1	28	21	55
Allemande	9	9	34	—	52
Ballet	—	—	5	37	42
Passamezo	5	14	18	3	40
Övriga	—	1	11	13	25
Summa	34	56	214	307	611

Utgå vi nu från, att gaillarde och volte äro två varandra närstående danser, skulle således de tre omtycktaste danserna i början av århundradet bli: courante (205 av 611 i ovannämnda samlingar), gaillarde med volte (192 av 611) och branle (55 av 611).

Av dessa tre är givetvis gaillardens den mest uppsluppna och glada, älskad av båda höga och låga. BÖHME anför (a. a. I, 81) ett typiskt exempel från 1612, där kurfurstarna av Mainz och Köln äro gäster hos kurfursten av Sachsen, och själva de höga personerna dansa gaillarde »mit gewaltigen Luftsprüngen». — För dem som i övrigt vilja följa gaillardens förhållande till de övriga kulturdanserna under första och andra decenniet av århundradet, hänvisar jag till min studie »Zur Gesch. d. Suite» s. 183—186.

Att ännu 1623 ingen förändring inträtt inom moddanserna ens i Frankrike, intygar en då författad beskrivning av de gängse dansarterna⁵. Endast de tre ovannämnda danserna branle, courante och gaillarde nämnas. »Ce sont là comme les trois degrés de l'éducation que les gens du monde doivent franchir pour s'élever de la simple attitude civile et honnête jusqu'à la Capriole, qui

¹ Pratum musicum, Antwerpen.

² Florida sive Cantiones, Antwerpen.

³ Thesaurus harmonicus, Köln.

⁴ Terpsichore, Hamburg.

⁵ JULES ECORCHEVILLE, Un livre inconnu sur la danse, Riemann-Festschrift s. 288—293.

est le triomphe du bel air», tillägger Ecorcheville. Att av dessa tre Couranten ävenledes är den omtycktaste visas av följande:

»Enfin, entre les branles honnête et la gaillarde sra-breuse, se place la Courante. Celle-ci est la danse favorite des gens de bonne compagnie. C'est là que toute la science des jambes, du regard et des bras peut se manifester dans tomber sans l'outrance. La courante est la danse noble par excellence. Elle réunit dans ses pas et dans ses attitudes la bonne grâce des branles frustres et l'artifice des gaillardes. Elle restera la danse de cour jusqu'au moment où la bourgeoisie lui substituera le Menuet, plus familier. Elle forme chez de Lauze le centre de l'enseignement chorégraphique, la pièce de résistance de la 'Méthode'» (Ecorch. s. 291 f.).

Vad Sverige beträffar, tyckes detta land ha fått sina danser huvudsakligen genom tysk förmedling, åtminstone äro de musikböcker, som bevarats från denna tid, i flesta fall tyska avskrifter¹. Då Per Brahe 1620 reser i Tyskland och i Giessen övar sig i »fäktande och dansande» antecknar han flera danser i en särskild bok, som sedan blev annotationsbok för svenska och tyska folkvisor². Förutom 8 balletter förekomma här 6 couranter, 6 gaillardes, 3 volter och 3 tyska danser, jämte några andra, ett av varje slag. Alltså också här hörde couranter och gaillardes till de omtycktaste danserna.

I Frankrike begynner med 1630-talet en ny dans att komma in och långsamt uttränga gaillarden nämligen sara banden, en spansk dans, vilken redan i början av århundrandet undantagsvis förekommit. Därjämte uppträder även en annan ny dans, bourréeen, om vilken det heter, att den är »lätt att lära och lustig att dansa.» Denna dans skulle som fransk folkdans få stor betydelse³. För att belysa omtycktheten av de olika danslagen vid mitten av århundradet, tager jag ett exempel från

¹ Se T. NORLIND, Sv. musikhistoria s. 62 f.

² Per Brahes visbok, 1500- och 1600-talets visböcker IV, Upps. 1894. Genom nuvarande ägarens greve Per Brahes välvilja har jag fått tillfälle att låna originalet å Skokloster till Lunds univ.-bibl. för att göra avskrifter av dessa danser.

³ SCHLEFFLER säger i »Die franz. Volksdichtung» II, 292: »Die Bourrée könnte man fast den Nationaltanz des französischen Volkes nennen, so verbreitet ist sie. Der Auvergne entstammend, findet sie sich auch in Charolais, Niverne, Berry, Bourbonnais und namentlich in Angoumois». Jfr även J. TIERSOT, Hist. de la chanson pop. en France s. 117 ff.

några franska handskrifter ur Kasselbiblioteket ¹. Här finnas följande danser:

54 courantes	17 branles (— gavottes)
32 sarabandes	8 bourrées
2 gaillardes	

dessutom en av vardera: gigue, passepied och menuet.

En samtida dansbok för Kristinas hof i Stockholm ² visar för Sveriges vidkommande följande:

76 courantes	9 branles (— gavottes)	2 giges
39 allemandes	5 pavannes	1 bourrée.
28 sarabandes	4 gaillardes	

Gaillarden har alltså vid denna tid sjunkit ned till en av de allt sällsyntare förekommande danserna. Samtidigt ha nya danser inkommit av en karaktär mera erinrande om courantens vördighet: sarabanden, en långsam dans i $\frac{3}{4}$ -takt, och bourréeen, ävenledes långsam dans i $\frac{2}{4}$ - eller $\frac{4}{4}$ -takt (som folkdans även i tretakt). Den glada, uppsluppna gaillarden har alltså ersatts av lugnare, graciösare danser. Det franska hovet med sin vördighet i allt har tryckt sin stämpel även på dansen. Gaillarden lever kvar ännu till slutet av århundradet men ändrar karaktär och blir högtidlig som alla de andra. En engelsk författare, THOMAS MACE, som 1676 skriver om dansen ³, förklarar, att gaillarderna »are performed in a slow and large triple-tune and commonly grave and sober.»

Då mot slutet av århundradet de svenska källorna flyta rikligare, nöja vi oss nu med att citera endast svenska källor ⁴. Den nya dans, som från och med 1650-talet vinner anseende utöver alla de andra, är menuetten. En svensk lutbok från andra delen av 17. århundradet ⁵ har 3 menuetter, 2 sarabander och 1 gavott, av övriga dansslag endast 1 av varje; en

¹ Se JULES ECORCHEVILLE, *Vingt suites d'orchestre du XVII:e siècle français 1640—1670*, Paris 1906, I, II.

² Ur Dübenska biblioteket, I. M. 109, Uppsala bibl. Se: *Zur Gesch. d. Suite* s. 188 f.

³ *Musikes monument*; se min studie *Zur Gesch. d. Suite* s. 194—196, där alla på Maces tid förekommande danser beskrivas.

⁴ Om de utländska dansböckerna vid denna tid se min *suit-uppsats* s. 191—196.

⁵ Förut Gripsholms bibl. nr 301, nu kgl. bibl., Sthm.

annan (förut Gripsh. bibl. nr 97) har 5 couranter, 3 sarabander, 2 allemander, 2 airs och 1 gigue; ett löst blad i samma handskrift har 1 menuett och 1 sarabande; en klavérbok i mus. akad:s bibliotek från slutet av århundradet har 5 sarabander, 6 menuetter, 4 allemander, 4 couranter och 2 passepieds, av alla övriga danser 1 av varje. Slutligen tager jag en dansbok med ända till 116 danser från Finspång (nr 9098, nu Norrk. bibl.). De talrikast förekommande danserna äro: 18 couranter, 17 balletter, 17 sarabander, 13 gavotter och 7 bourrées. Endast 2 menuetter finnas. Till sist en lutbok från slutet av århundradet ur Möhlman-Djurklous samling (kgl. bibl.). Här äro de vanligast förekommande danserna: 15 menuetter, 8 gavotter och 7 couranter.

Mot slutet av århundradet har sålunda menuetten i Sverige likaväl som i Frankrike erhållit förrang framför de andra danserna.

Sammanfatta vi nu resultaten av våra undersökningar om 16. och 17. århundradets kulturdanser i Europa, skulle de allmänna utvecklingslinjerna bli följande: Vid 1400-talets slut existerar över hela Europa en sed, att sammanknyta två danser med varandra, varav den ena är i långsam $\frac{2}{4}$ -takt, den andra i livlig $\frac{3}{4}$ -takt. De långsamma och livliga danserna äro blandade med varandra så, att var och en har blivit lika lottad. Vid 1500-talets början inträder i Italien en förändring i detta förhållande, i det att efterdansen får större betydelse. Från Italien vandrar dansen norrut, och allt efterhand som de sprungna danserna vinna större terräng, erövra de Europa. Denna starka sydländska strömning avtager mot slutet av århundradet, då i stället Frankrike gör sitt inflytande gällande. Av de italienska danserna kvarstår i början av 17. århundradet knappast mer än gaillarden, nu typen för en häftigt sprungen, otyglad dans. Ju mera Frankrike får genomsyra det allmänna tänkesättet, dess starkare blir reaktionen i de högre samhällskretsarna mot danserna med de häftiga rörelserna. Gaillarden tränges åt sidan, couranten och sarabanden behärska en tid danssalarna, tills vid århundradets mitt menuetten kommer upp. Gaillarden blir allvarlig och ärevördig den också, tills den vid århundradets slut dör av ålderdomssvaghet. Menuetten gör som segrare sitt intåg till Europas alla huvudhärdar för fin smak och fransk bildning.

3. Den polska dansen under 1600-talet.

En fråga, som lätt inställer sig, då vi tänka på den hastiga utveckling de sprungna italienska danserna under 1500-talet såväl i Italien som ovan Alpena fingo, är, huru denna livliga dans inkommit i Italien. Då dansen mycket nära sammanhänger med kulturlivet i sin helhet, måste en strömning inom det högre sällskapslivet betingat denna förändring. Det genomgående realistiska, folkliga drag, som utmärker den italienska förrenässansen under 1400-talet, måste ha varit en av de väsentliga orsakerna till förkärleken för de glada, sprungna danserna. De livliga handelsstäderna i norra Italien från Venedig till Florens voro de tongivande under hela denna tid. Då under högrenässansen tyngdpunkten flyttas till Rom, blir förhållandet delvis ett annat. En allt starkare idealism undertrycker de folkliga elementen, och när senrenässansen med sin formalism under andra hälften av 1500-talet gör sitt intåg, då har även den italienska dansen spelat ut sin roll att vara den ledande för Europa. Norr om Italien däremot levde realismen kvar hela 1500-talet igenom, därför fingo de gamla glada, friska italienska danserna här snart en ännu friare och uppslupnare karaktär för att mot slutet av århundradet nå höjdpunkten.

Denna realism vilade såväl söder som norr om alperna på rent folklig grund och fick också i Tyskland ökad betydelse med reformationen. Folket hade emellertid, under det att de högre samhällslagren togo utländska seder, odlat vidare sin gamla dans från medeltiden, och att den ännu ägde mycket kvar av 1300-talets ysterhet och häftighet, visa tillräckligt de många förbud mot ohövisk dans, som från predikostolar och rådhus-salar riktas mot den. När nu från Italien de nya livliga danserna även bemäktigade sig de högre samhällsklasserna, förenade sig båda samhällslagren om en och samma ystra, hejdlösa dans, och nu kunde intet hindra den livliga springdansens segerlopp genom Nordeuropa. Då gaillarden således med 1500-talets slut är typen för en yster dans, är det lika mycket den sydländska moddans som den gamla folkliga springdans, som ligger bakom den i utvecklingen.

Just i *denna* tid, gaillardens ungdomliga kraftålder, vandrar den högtidliga, avmätta, enkla och okonstlade polska dansen över

till Nordeuropa. Intet i dess yttre kunde inge tanken på en kommande storhetstid för *den* dansen. För de högre kretsarna stod den alldeles säkert som typen för pueril simpelhet. Den såg närmast ut som den tyska dansen, sådan den ännu varit vid början av århundradet eller som en 1400-talsdans, vilken glömt sig kvar ett århundrade över. Ett hundra års danskultur hade gått spårlöst förbi. Den var kort med enkel melodi i $\frac{2}{4}$ -takt, ofta med en vidhängd efterdans i $\frac{3}{4}$ -takt, alltså i allt lik forna tiders dans. Något främmande i utseendet fanns så tillvida ej. Ej heller var melodien utländsk till skaplynnnet. Vari låg då det nya? Knappast mera än däri, att den ägde den gamla tidens alla förtjänster. De, som reagerade mot de nymodiga springdanserna, kunde således återfinna sitt ideal i den nya dansen. Det blev således de konservativare elementen, älskarna av en hövisk, allvarlig dans, vilka upptogo den polska dansen och ivrigt verkade för dess utbredande. Därför betonas så starkt, att det var en »god, fin, sirlig dans». Se vi på de män, som upptaga den polska dansen i sina musikböcker, är det antingen präster som Mattheus Waisselius i Frankfurt a. d. Oder, eller organister som August Nörmiger i Dresden och Valentin Haussmann i Gerbstädt, domkyrkokapellmästare som Christoph Demantius och kantorer som Johan Christenius i Altenburg. Tiden då den polska dansen hastigt vinner utbredning är 1590—1610¹, och centralhärden är Sachsen med Tyrolen. Dess utbredning sammanfaller sålunda med den tid, då gaillarderna var en av de mest gouterade sällskapsdanserna. De samhällsklasser, som upptogo den polska dansen, voro ej heller de lägre klasserna, utan medelklassen med det gamla kärntyska allvaret. Ett typiskt drag är ävenledes, att man tidigt lägger text under den (så t. ex. Valentin Haussmann). Att den från början ej ägde sådan, visa tydligt de första exemplen i notböckerna från 1590-talet. Att den från Polen införda dansen således varit en typisk instrumental-dans och ej en sångdans, torde framgå ur dansens hela struktur (se musikbilagan). De Haussmannska texterna visa tydligt, att dansen ej varit annat än en i allo hedervärd dans utan någon uppsluppen karaktär.

Ej länge skulle dock detta för polska dansen så lyckliga

¹ Se min uppsats Zur Gesch. d. poln. Tänze.

förhållande vara. Tidens lust för glada, sprungna danser grep snart även polskan, och den allvarliga prägeln utbyttes mot ett allt friare skaplynne. Vi kunna tämligen väl följa denna utveckling. Hos såväl Waisselius som Haussmann sammanställes polskan med de ärevördiga gamla tyska danserna (deutscher Tanz) men redan 1608 får den hos Demantius stå tillsammans med själva gaillarden och vara »ein fröhlicher Tanz». Närheten med gaillarden gör, att den får sin efterdans i tretakt med allt tydligare utpräglad rytm och klarare melodi. När den på 1640-talet uppträder i Virginia Renata-handskriften (Kgl. Bibl., Berlin)¹ har den en efterdans med skarpt utpräglad rytm i allo utbildad och klar.

Under det att således gaillardens karaktär så småningom övergår på polskans efterdans, röner gaillarden själv såsom gammal sällskapsdans intryck från couranten, blir avmättare och siriligare, tills den helt avskurit varje drag av livlighet. Polskan däremot, som aldrig vunnit inträde i de högsta samhällsklasserna förlorar i och med detsamma, som den träder i förbindelse med gaillarden, sitt förtroende hos medelklassen och nedsjunker till folket, som griper sig an och utbildar den vidare i gaillardens anda. Snart är polskan typen för en glad och uppsluppen folkdans — den enda, sedan gaillarden förlorat känningen med folket.

Flerfaldiga källor från 1600-talet tala om polskan såsom en bondedans, på samma gång som de beskriva den som livlig och uppsluppen. Jag nöjer mig här med att citera en del danska och svenska källor. **TROELS-LUND** citerar (XI, 55) ett skämtsamt brudetal från Randers, antagligen från mitten av århundradet. Här heter det: »Fornemme Folk lader deres Børn lære at danse engelske Danse, men andre, som er af mindre Kondition, er fornøjede med, at deres Børn kan lære en polsk Dans». Sedan tillägges en beskrivning av polskans två arter: »Menneskens Liv kan billigen lignedes ved en polsk Dans; thi ligesom en polsk Dans bestaar af en simpel Takt, Springdans og Tilgift, saa er det og med Menneskens Liv. Vi vil først gaa til Simpel-Takten . . .».

Ett av de äldsta omnämnandena av polsk dans i Sverige är ett ofta anført uttryck från Karl IX, citerat först hos **FRYXEL**

¹ Se min ovan anförda uppsats Zur Gesch. d. poln. Tänze.

(Berättelser V, 46); »Därest I icke skaffen denna fattiga präst-änka rätt, så varder betänkande därpå, att min käpp skall dansa polska på eder rygg»¹. Bilden är tydligen ej hämtad från en gången utan från en sprungen dans. Nästa gång i svenska litteraturen namnet polska förekommer är i **ANDREAS ARVIDI STRENG-
NENSI** »Manuductio Svecanum. Thet är en kort handledning til den svenske poeteri-, vers- eller rimkonsten», Stockholm 1651. Här heter det om den lyriska poesien: »Lyrica är de dikter, dem man till musik besynnerligen brukar. Deras innehåll... måste vara en uppväckelse till fröjd och lustighet. Såsom till exempel kan däruti förhandlas om sköne trädgårdar, sött vin, sköne och artige jungfrur, ljuvlig skugga, konstige krumsprång och polenske danser, dödsens ringa skattande och mera sådant». Här står således åter den polska dansen som typ för glättighet och munterhet. — Följande gång polskan uppträder är i ett omnämnande av de samtida kulturdanserna courante och menuett. **W. VON ROSENFELDT** skrev en dikt »Upmuntring till lustighet på herr rådman Schlyters bröllop i Karlskrona, den 30 maj 1688, uti musikanten Johan Ottos namn». I str. 8 heter det:

Opp med snabba snälla fötter,
Ställer an en polnsker dans,
Eller vill ni på sin frans
Ha couranter, menuetter?
Commenderar, så skall jag
Spela eder till behag.¹

Samme Rosenfeldt sammanställer i en annan ungefär samtidig visa åter den polska dansen med courante och menuett, men denna gång framhäver han skillnaden dem emellan, i det att de båda senare få bli de finare kretsarnas dans, den förra folkets. »Värköös slätteröl hållet d. 24 juli»:

Str. 13: Därmed gick då an,
Bocksfotspan, speld opp en visa,
Som vårt bygdfolk pläga prisa
Och ej någon la bochan.

¹ Jfr **HOLBERG**, Jeppe paa Bjerget, akt I sc. I: »Hvis du ikke inden fire Timer er her paa Stedet igen, da skal Mester Erik danse Polskdans paa din Ryg».

² **HANSELLI**, Vitterh.-arb. XVI, 214.

Courant, simpel, minuetter
 Passa ej för bondefötter,
 Dock en polnsker dans ibland
 Kan väl brukas i vårt land ¹.

Ännu 1707 skriver Runius i en brudskrift på tyska:

Ein teutscher Trunk Wein
 gewachsen am Rhein,
 die welche violen,
 frantzösische bein;
 man möcht auch schon holen
 die Tänze von Polen,
 es reimt sich doch fein ².

Slutligen ha vi ett yttrande om den polska dansen i en skrift från 1711 av JOHAN LINDER: »Tankar om surbrunnars kraft och verkan». Här heter det s. 46 (i andra uppl. av 1718):

De som starkare motion och rörelse av nöden hava, kunna med ridande, bollkastande, klotspelande och en polnisk dans sig betjäna, alldenstund vid de fransöskä komplimenter, och så kallade menuetter, gavotter, passepied och slika är ingen stor nytta. La folie d'Espagne och engelska giquen äro starke rörelser och tjäna intet gärna för surbrunnsgästom, så framt icke någon allenast med begynnelsen till skörbjugg är bekajad. All dans och spel behagar dock icke allom lika. Ty som kroppen är av senotrådar till alla sina fasta delar sammanvuxen och således hos den ena hårt utspänd, hos en annan något slappare, så tycke vi ej heller lika om alle melodier. Den ene vill hava en sorgelig ton, en annan Runda, den tredje Daldansen, en annan fransösk takt, en annan tysk och så bortåt.

Här ställes sålunda åter polskan som motsats till den franska menuetten på samma sätt som Rosenfeldt sätter polskan mot couranten och menuetten. Även i ett annat hänseende är stället intressant, i det att ännu två danser nämnas, vilka sannolikt haft med det lägre folket att göra, nämligen runda och daldans ³.

¹ HANSELLI a. a. s. 241.

² STEFFEN, a. a. s. 71.

³ Källorna för daldansen har jag sammanfört i min studie: Melodier till sv. folkv. och folkdanser, Ldm. 1906, s. 73—75. Å samma ställe finnas också upptagna de av mig kända daldansmelodierna (tre till antalet). Dansen omtalas först på 1670-talet och sist på 1710-talet. Ehuru alla uppteckningarna äro från de högre sällskapskretsarna (Bengt Oxenstjärna, Joh. Eleonora de la Gardie och Louis de Geer d. y. äro de namn, som stå i förbindelse

Med hänsyn till den polska dansens förekomst huvudsakligen hos det lägre folket må det ej förvåna oss, att antalet upptecknade polskdansmelodier i Sverige är så ringa. Vi ha redan nämnt de på 1590-talet upptecknade fyra polskorna i tyska kyrkans bibliotek. År 1620 antecknar PER BRAHE i Giessen en polsk dans¹. Alla dessa sakna efterdans och stå således i $\frac{3}{4}$ -takt. De följande svenska källorna äro från andra hälften av 1600-talet. I en handskriven basstämma från 1670-talet antecknas en polsk dans med efterdans². I en ungefär samtidig lutbok i kgl. bibl. (Möhlman-Djurklous samling) stå tre polskor, därav två med efterdans. Å några blad inlagda i musikhandskriften I. M. 109 (Upps. bibl.) från slutet av århundradet äro 9 polskor antecknade alla med efterdans. Av övriga källor må nämnas musikhandskriften 9098 i Finspångs bibliotek med fyra polska danser. Tillsammans med 3 menuetter finnes slutligen en polska antecknad i ett exemplar (Växiö bibl.) av JOH. ROSENMÜLLERS Paduanen, Alemanden, Couranten (Leipzig 1645). Båda dessa sista handskriftar äro från slutet av århundradet.

med den) torde dansen dock i huvudsak ha varit en folkelig företeelse. Mot slutet av 1600-talet förekommer mera allmänt i litteraturen föreställningen om Dalarne som själva utgångspunkten för de rent folkliga, urgamla sederna, och det ser nästan ut som om en ren moderiktning i de högre kretsarna vid denna tid begynt göra sig gällande, som velat efterbilda folkets seder. Måhända gick Karl XI själv härvid i spetsen. Det omtalas ofta, att han var närvarande vid folkets fester och bröllop, varvid han även deltog i de folkliga danserna. Helt säkert ha vi denna moderiktning att tacka för upptagandet av »daldansen» hos de bildade. Då emellertid just vid samma tid (1670—1720) polskan mera allmänt omtalas, torde även här en inverkan ur samma folkliga strömning vara att förmärka. — För rundadansen har jag endast få källor. En »runda» betecknad melodi förekommer i Finspångshandskriften nr 9098 tillsammans med polskor och daldanser, och det torde därför kunna antagas, att den varit en de båda nämnda danserna närstående form. I Sydtyskland finnes en folkdans betecknad *rundâ* (Vogtland), som är en slags schnaderhüpfel (se STEFFEN, Enstr. n. folklyrik s. 16), men huruvida denna dans är densamma som den svenska med samma namn, torde vara svårt att avgöra. Joh. Linder sätter den, som vi se, mellan de med »sorglig ton» och daldanser samt tyska och franska danser, alltså närmast gruppen omfattande de allvarliga danserna.

¹ Medd. i min tyska uppsats om polskan.

² Uppsala bibl. I. M. Caps. 9: 8. Se min tyska upps. om polskan.

Överallt har den polska dansen en fördans i $\frac{2}{4}$ (el. $\frac{4}{4}$)-takt, som i vanligaste fall efterföljes av en efterdans i $\frac{3}{4}$ -takt. Den rytmiska gestaltningen är genomgående:

i fördansen: ; slutfall: eller
i efterdans: * *
alltså en dans utan upptakt med markerad första fjärdedel och med slutfall på obetonad taktadel.

Ett intressant omnämnande av polskans rytm gör WALLE-RIUS-RETZELIUS i Uppsala-dissertationen: *De tactu musico* 1698. Här tages som exempel på, huru folket förändrar en ursprungligen trokeisk rytm till jambisk, en polska, vars fördans har rytmen: och vars efterdans hos de bildade (*proportio peritiorum*) har den rytmiska formen och hos folket (*proportio plebejorum*): (s. 31). Våra musikaliska källor visa, att uppteckningarna ännu vid mitten av århundradet voro mycket sparsamma, men att de i slutet tilltaga i förvånansvärd grad. Också äro de litterära källorna talrikast omkring år 1700. Allt detta tyder på, att de bildade klasserna mot slutet av århundradet ej se på folkets polska med samma oblida ögon som förut. Avhandlingen av 1698 omtalar t. o. m. två olika sätt att utföra efterdans: de bildades och folkets. Joh. Linder kan även rekommendera polsk dans åt surbrunnsgäster. Den bör alltså ej ha varit en så föraktad dans längre. Men just detta sista omnämnande tyder på, att en förändring försiggått. Linder vill med sitt omsorgsfulla uppräknande av alla dansarterna framhäva de danser, vilka på grund av sin rörelse lämpa sig som motion åt sjuka. Med menuett, passepied och gavott är det ingen nytta, säger han, på grund av de franska »komplimangerna». Alltså är rörelsen för liten i dem. La folie d'Espagne och engelska giguen ha däremot för starka rörelser, därför äro de olämpliga. Den polska dansen rekommenderas däremot såsom särskilt lämplig. Alltså har den polska dansens rörelser blivit betydligt modererade, och allt talar för, att polskan undergått samma förändring som en gång förut gaillarden. Denna senare dans kom i beröring med couranten och blev då allt lugnare i rörelserna. Den dans, som polskan mot slutet av århundradet kommit tillsammans med, är menuetten. Rosenfeldt omnämner i sina

båda citerade dikter couranten och menuetten i samband med polskan, Linder talar sedan han vidrört den polska dansen, om menuetten, och slutligen låter antecknaren av danserna i Rosenmüller-exemplaret 3 menuetter följas av en polska.

När därför med 1700-talet en ny tid även på dansens område begynner, skola vi just se dessa (polskan och menuetten) träda varandra allt närmare, undet det att 1600-talets övriga danser, courante, sarabande och allemande, långsamt försvinna.

4. Polska och menuett under 1700-talet.

De källor, vi ovan anført från 1600-talet, voro, som vi sago, alla nordiska. Som jag i min tyska polska-uppsats visat, äro också de svenska källorna talrikast, och endast undantagsvis träffa vi polskan i Tyskland och Frankrike. Allt tyder således på, att den haft sin huvudutbredning norråt, och att Tyskland, sedan man väl i början av århundradet arbetat på att bekantgöra den bland medelklassen, så småningom övergivet den.

Polskans upptagande i de högre klasserna mot slutet av århundradet tyckes också huvudsakligen ha försiggått i Nordeuropa. Var den nya långsammare polskan, eller som den i de bildade kretsarna numera kallades polonäsen, uppstått är en fråga, som ännu ej besvarats. Jag har i min tyska uppsats sökt visa, att förändringen knappast kan ha skett i Frankrike eller i Tyskland. Det återstår då blott två land, Sverige eller Polen. Av dessa två har Sverige företrädet, då det gäller de tidigast upptecknade polonäserna, under det att Tyskland först har polonäser på 1720-talet, har Sverige sådana minst tio år tidigare. Från Polen finnas, så vitt mig meddelats av polska musikforskare, inga polonäser *tidigare* än de svenska. Man vore alltså frestad till att antaga Sverige som utgångsland, såvida ej en särskild ny dans, som i början ofta uppträder i sällskap med polonäsen, hänvisat oss till Polen. Denna nya dans, som än sammanfaller med polonäsen, än är en beteckning för den gamla polskans efterdans, än återigen uppträder skild från polskan, är »serran». I den nyss nämnda uppsalahandskriften I. M. 109 betecknas efterdansen med »sara», i handskriften I. M. 110 i samma bibliotek står namnet ofta i stället för polonäsen, och i Kalmar-handskrifterna (se längre fram) finnes serran undantagsvis

även tillsammans med andra danser. Den rytmiska gestaltningen är därför vanligen densamma som för polskan, ehuru en viss dragning åt menuetten ej saknas (se musikbilagan).

Då serra som namn står tillsammans med polska namnet »taniez», torde dansens ursprung vara att söka i Polen. Jag har ej funnit den i den vetenskapliga danslitteraturen mer än hos CZERWINSKI¹. Han omtalar (s. 188 ff.) bland bröllopsdanserna i Västpreussen i början av 1700-talet »Platzmeistertänze» med efterdanser i $\frac{3}{4}$ -takt. »Bei diesem letzteren legten die Kavalier ihre Mäntel und Degen ab, und Alles tanzte miteinander. Eine eigne Art damals üblicher Nachtänze war die Serra (Säge), die in Form und Musik manches Anmutige darbot, aber schon früh auf den Hochzeiten der Vornehmen durch die Gavotte und spätar sogar allgemein durch die zierliche und von der Mode begünstigte Menuett verdrängt wurde». Här är således serran närmast en efterdans till en polsk bruddans. Fördansen torde närmast ha varit en art av den gamla polskan (i $\frac{2}{4}$ - el. $\frac{4}{4}$ -takt).

Då Västpreussen vid denna tid var ett polskt land med livlig handelsförbindelse på Skandinavien, har dansen helt säkert just härifrån kommit till Sverige. Polskans antagande till sällskapsdans i de finare kretsarna i Sverige sammanfaller vidare med Karl XII:s krig i Polen, då de svenska adelsmännen fingo goda tillfällen att komma in i de polska adelsfamiljerna. Karl XII:s politik gent emot Polen gick ju knappast ut på att ställa Polen i harnesk mot Sverige utan att tvärtom hjälpa Polen att bli av med beroendet under Sachsen, så att det sedan tillsammans med Sverige skulle kunna föra gemensam politik. Vi veta av historien även, att flera svenska adelsmän ingingo äktenskap med polska adelsdamer. Att Sverige självt skulle hållit sig passivt inför alla dessa polska förbindelser, är knappast troligt. Tvärtom måste vi antaga, att en ström av polsk förfining kommit till de svenska adelskretsarna, så att det tidigt blivit ett mod att dansa »polskt». Nästan alla de svenska dansböcker, vilka rikligt innehålla polonäser, förskriva sig från tiden 1705—1720. De äro även alla från Stockholm. De namn, som ofta nämnas i samband med polonäserna, visa hän på Karl XII:s allra närmaste omgivning: Piper, Düben, Wrangel m. fl.

¹ Geschichte der Tanzkunst.

Ehuru således tämligen säkert ett närmande redan i slutet av 1600-talet ägt rum mellan de lägre klassernas polske-dans och adelskretsarnas franska danser, torde dock först med Karl XII:s polska krig ett verkligt definitivt upptagande ägt rum. I de högre kretsarnas danssätt skedde tills vidare ej någon förändring med polonäsens upptagande, då endast polska dansen såsom redan *omdanad* upptogs. Den nya dansen fick sin plats bredvid den hittills mest omtyckta menuetten. Uppsala biblioteks handskrift I. M. 110, skriven i Stockholm vid olika tillfällen under tiden 1700 till 1725, kan få gälla som typsamling för denna tids sällskapsdanser. Ej mindre än 170 dansmelodier (skrivna för klavér) upptagas. Av dessa äro emellertid ej mindre än 147 menuetter och de övriga fördela sig på danserna: polonäser 6, allemander 3, kontradanser 3, sarabander 3, giguer 2, serra 2, marscher 2 och couranter 2. Ehuru på långt avstånd följa således polonäser omedelbart efter menuetterna. I de följande handskrifterna tillhörande Stockholms sällskapskretsar är antalet av vardera dansslagen mera utjämnat. I Kalmar biblioteks musikhandskrift nr 8 från tiden ungefär 1705—15 finnas 25 danser, därav 13 menuetter, 8 airs¹, 2 polonäser och 2 gavotter. I Kalmarhandskriften 4 a (musikavdeln.) från tiden 1705—1720 finnas 79 danser, därav 28 menuetter, 16 polonäser, 8 serra, 5 allemander, 4 couranter, 4 sarabander, 3 gavotter, 3 marscher, sedan en av varje av de övriga dansslagen. Slutligen kan för jämförelsens skull nämnas en handskrift från 1740-talet i musikaliska akademiens bibliotek, »Schola Claverino», där 20 danser upptecknats, därav 6 menuetter, 4 polonäser, 3 airs (»arier») etc.² Efter 1750 omtalas överallt polskor och menuetter tillsammans, och de utgöra ständigt kärnan i danssamlingarna. Så t. ex. finnes en handskriven samling »polskor och menuetter» från 1758 (en del av E. CARLANDER) i Uppsala bibliotek.

Under hela denna tid från 1700-talets början har emellertid även andra länder i Europa upptagit den nya polska dansen.

¹ Ej sångmelodi utan en sorts dans; se härom min studie *Zur Geschichte d. Suite* s. 195.

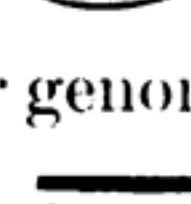

² Såsom ett intressant exempel på, huru folket upptager t. o. m. de högre kretsarnas dansmelodier må anföras, att en av de här förekommande polonäserna (se nr 61 i härv. mus.-bil.) nästan not för not lika upptecknats som folkmelodi i Södermanland av K. P. LEFFLER (Sdm. X s. 63 nr 70).

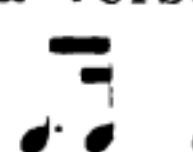

Att härvid Polens sachsiska förbindelser utgjort föreningslänken västerut torde vara självskrivet. Det är återigen, liksom hundra år innan, Sachsen, som är första landet att bekantgöra den polska dansen. J. S. BACH upptager som Thomaskantor i Leipzig redan på 1720-talet polonäsen i sina instrumentala arbeten¹. Samtidigt med Bach använder även HÄNDEL polonäsen i sin Concerto grosso nr 3 i e-moll. I den på sin tid vittberömda populära sångsamlingen »Singende Muse a. d. Pleisse» 1736 finnes en mängd polonäser, ännu flera i fortsättningen av 1741. Snart är polonäsen spridd över hela Tyskland, och Mozart komponerar på 1770-talet en »rondeau en Polonaise» som tredje sats i sin pianosonat i d-dur (nr 10 i Peters-uppl.). Mot slutet av århundradet är den återigen tysk folkdans (se här ovan citerade stället sid. 352). I Böhme, a. a. II, 155 nr 245 finnes en dans från slutet av århundradet under beteckningen »Deutsch», vilken till hela sin struktur påminner om polonäsen. Det heter också förklarande: »Im Tempo der Menuett und Polonaise». Polonäsen har alltså här påverkat de tyska danserna och omdanat dem i sin anda.

Polonäsens rytm är närmast den gamla efterdansens: men av den nu försvunna fördansen i 2/4 takt har upptagits det mera utvecklade fioriturverket med upplösning av fjärdedelarna i sextondelar. De vanliga förändringarna gå i två riktningar. Den ena, som söker utjämna rytmen, upptager sextondelarna. Den rytmiska figuren blir då uppdelad i följande figurer: || || ||. Den andra och tredje fjärdedelen uppdelas sedan i åttondelar. Första takten får då utseendet: (se musikbil. nr 29, 61 f.). Slutligen kan även de fyra sista åttondelarna upplösas i sextondelar, och rytmen är då helt och hållet utjämnad: (se mus.-bil. nr 63). Genom fasthållande av figuren en åttondel + två sextondelar hela takten igenom erhålles: , en rytm, vilken snart blir synnerligen allmän. Närmast ur denna figur uppstår sedan triol-

¹ 6 polonäser finnas i hans »Klavierbuch für seine zweite Frau», 1728. 1 polonäs i orkester-partitan i h-moll, 1 i den sjätte av de franska suiterna och slutligen 1 »polacca» i Brandenburger-koncerten.

figuren . Denna utveckling kan spåras redan i början av århundradet, i det att samma melodi, som den ena gången upptecknas med åttondel och två sextondelar (eller två sextondelar och en åttondel) andra gången upptecknas med trioler. Att dessa trioler i slutet av 1700-talet ansågos som karaktäristiska just för polonäsen, även sådan den utfördes hos de bildade kretsarna, intygas av C. ENVALLSSON i hans musiklexikon av 1802. Här heter det: »Polonaise, alla polacca, pålska. Ett dansstycke i fjärdedels takt, liksom minuets, men med livligare, muntrare och hastigare rörelse, samt gemenligen flera trioler och sextondelar; blivande första noten av triolerna gemenligen spelad mera markerat än de tvänne andra, liksom den första fjärdedelen i var takt, vilket för ett gott gehör även utgör ett av polskans egentliga kännetecken». Om nu första triolen spelas mera markerad än de tvänne andra, blir det

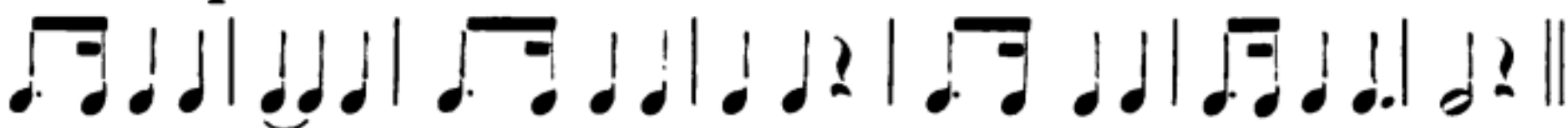
snarare en smaksak, om man i noter vill skriva: eller . Av slutformen eller uppstår genom uppdelning i sextondelar på samma sätt slutfigurerna och .

Den andra utvecklingslinjen av figuren går i motsatt riktning hän mot allt skarpare rytm¹. De två sista fjärdedelarna upptaga första fjärdedelens rytm, och takten får då följande utseende: ; eller också omkastas den första taktfiguren på mångfaldiga sätt: ; eller förbindas flera takter till en rytmisk figur, varvid ofta två fjärdelar sammanslås för att skärpa den rytmiska aksenten: eller .

¹ Ett intressant exempel på markerad rytm direkt utgången ur en s. k. fördans är nr 39 i musikbilagan där den rytmiska dansen får det gamla namnet »proportio». — Genom ett olyckligt förbiseende har fördansen nr 38 kommit att skrivas i $\frac{3}{4}$ -takt i st. f. $\frac{4}{4}$. Den punkterade åttondelen åtföljd av sextondel bör således överallt ändras till punkterad fjärdedel + åttondel.

1700-talet i min uppsats *Zur Geschichte der Suite* s. 200 f., nöjer jag mig här att hänvisa till de där anförda exemplen.

Under andra hälften av 1700-talet existerar ofta ingen nämnvärd skillnad mellan polonäsens och menuettens rytm. Om vi t. ex. se på de av *BELLMANS* melodier, som betecknats med menuett eller polonäs, skola vi finna, att de ej i någon nämnvärd grad skilja sig från varandra. Låtom oss t. ex. saga *Fredmans* epistel nr 14, som är betecknad »menuett»:

Hör I Orfei drängar, stämman edra strängar, knäppen al-la till Apollos pris.

Exemplet är ej enastående. Se t. ex. de som menuetter betecknade: 39. episteln, Storm och böljor tystna ren (märk trio-olerna); 61. episteln, Kära mor, slå nu i hand på kjolen; 79. episteln, Karon i luren tutar. Det är ej här tal om en felbeteckning, utan styckena äro menuetter men med typiska polonäsdrag (Jfr t. ex. den som polonäs betecknade episteln 62, *Movitz* valthornet proberar [’fackeldansens’ melodi]). *ENVALLSSON* säger också i sitt musiklexikon på ordet menuett: »Ett dansstycke i tre-takt, med majestätlig och allvarsamt munter rörelse . . . Dess skillnad från polska, se *Polacca*». Gå vi så till det sistnämnda ordet finna vi blott det ovan anförda, att polonäsen är »ett dansstycke, liksom menuetten, men med livligare, muntrare och hastigare rörelser». Härav skulle man kunna tro, att tempot vore det enda, som skilde de båda danserna från varandra.

En annan svensk författare, *S. H. W[ALCKE]*, som 1783 skriver om dansen¹, indelar den i tre slag, menuett, polska och kontradaus. Om polskan heter det, att den »är en slags dans, som göres med quarrésteg² lättast, och som är så lätt att verkställa, att här ej behöves därom ingå uti någon vidlyftigare avhandling».

Den franska smaken, vilken alltsedan första hälften av det 17. århundradet varit den förhärskande i Europa, avtager under andra delen av 1700-talet allt mer och mer och ersättes av en allt starkare tysk strömning. Dansen följer som alltid noggrant med sin tid och röner inflytande även den söderifrån. Det nya, som sökte arbeta sig fram inom dansen i Tyskland, var ingenting annat

¹ *Grunderna uti danskonsten*, Göteborg.

² Ett steg åt höger, ett framåt, ett bakåt och ett åt vänster.

än den gamla pardansen med kringsvängningarna och de ävenledes gamla hoppningarna. Rytmen blir livligare, rörelserna häftigare. En tysk författare, GRÄTER, yttrar sig 1794 om den tyska dansen (se BÖHME a. a. s. 145), speciellt folkdansen:

»Alle unsere deutschen Volkstänze, so alt sie sein mögen, sind von zweierlei Art: entweder Schleifer oder Reihentänze. Der Schleifer, auch unter dem Namen 'deutscher Tanz' bekannt, wurde sonst vom Volk in enge und weite getheilt, je nachdem die Melodie im reissenden $\frac{3}{8}$ oder im geschwinden $\frac{2}{4}$ Takte ging. Er war ein lustiger, schneller Rundtanz (dann die zärtlichen Walzer oder langsamen Dreher sind noch nicht lange her, auch mehr unter den feinern Klassen Mode geworden).» Han slutar sin beskrivning över denna dans med: »Alles ist Scherz uud munteres Spiel, Sprung und Freude».

Den andra dansen är ingenting annat än den gamla ringleken.

Här beskrives alltså en gammal pardans i livligt tempo med raska vändningar och höga språng. I förbigående nämnes valsen såsom en närstående form men som nyligen begynt göra sig gällande och det endast i de finare kretsarna. Valsens spridande som kulturdans har man sammanställt med Mozarts »Una cosa rara» och i följd därav bestämt begynnelseåret för valsen i Tyskland till 1787. Huru därmed än må vara förhållandet, spriddes dansen förvånansvärt hastigt till hela Europa och utträngde snart de gamla franska danserna. Därmed är en ny princip i dansen erkänd, nämligen den ensformade kringsvängande rörelsen utan särskilda figurer eller turer.

När har nu denna nya dans trängt in i Sverige? För att ge svar härpå vill jag meddela en liten statistik över de danser, som meddelas i en vid nya århundradets början vida spridd musiktidskrift, Musikaliskt tidsfördriv, vilken mer än alla samtida dansböcker kan tjäna som exempel på de bildade klassernas danser under denna övergångstid. Jag tager då tills vidare blott upp de tre danserna polonäs, menuett, vals, och ordnar tidskriftens årgångar i grupper om tio år:

	Polonäs	Menuett	Vals
1790--99	24	22	1
1800--09	17	6	10
1810--19	13	3	9
1820--34	11	2	23
Summa	65	33	43

Vid denna statistik ej minst intressant är att se, huru under 18. århundradets sista årtionde polonäsen nära nog *överflyglat* menuetten i omtyckthet. Med de följande tre årtiondena faller visserligen polonäserna i antal från 24 till 11, men denna minskning är dock ringa i jämförelse med menuettens, som på det hela taget under det sista årtiondet av 18. seklet stått i anseende lika med polonäsen. Från 22 intill år 1800 har antalet menuetter redan 1820 fallit till 3 på tio år, under det tidskriften på de sista 14 åren av sin existens ej har att visa mer än två. Valsen däremot finnes endast undantagsvis före år 1800, men det första årtiondet av nya seklet stiger antalet till 10. Nästa decennium är antalet nästan oförändrat, för att under tiden 1820—34 med ens stiga till 23.

Den första tredjedelen av vårt århundrade har således hastigt sett menuetten försvinna, polonäsen långsamt förlora i omtyckthet och valsen (särskilt på 1820-talet) stiga i anseende.

Vad som ej minst bidrog till, att polonäsen kvarhöll sig längre, var, att flera kompositörer upptogo den som variationsform i virtuosstyckena för soloinstrument. Redan ENVALLSSON (1802) omtalar polonäsen som konstform: »Nu för tiden brukas också polskor som konsert- och solostycken, vilka kunna bestå av flera takter, äga åtskilliga dubler och variationer samt ett flera gånger återtagat tema, liksom i ett rondo. Dessa polskor spelas alltid mera långsamt än vanliga danspolskor». Den första tredjedelen av vårt århundrade är en tid, då »thèmes variées» stå högt i kurs inom musiken såsom lämpliga stycken framför allt för dem, som ville visa sin färdighet i hastiga löpningar och svåra passageverk. I dessa varianter var en kokett polonäs mycket lämplig som avslutningsform. Ej blott inom variationsformen var den ett passande stycke. Även i operor upptog man alltmer polonäsen i arier, duetter, ensembles m. m.¹, och snart får den även här sin stående plats i finalen, vilken långt in på 1850-talet skrives i polonäsrytm.

Likvisst torde även en djupare liggande orsak kunna sökas, varför just polonäsen höll sig längre än menuetten. Menuetten hade alltid haft svårt att bli populär hos folket, under det att polonäsen av naturen var en folklig dans, som visserligen upptagits av de högre kretsarna och omdanats, men därför ej förlo-

¹ Se t. ex. DUPUYS' *Ungdom og Galskab* med dess lekande polonäsrytmer.

rat sin omtyckthet hos folket. Polonäsen var vida smidigare än menuetten. Den kunde anpassa sig efter olika smakriktningar och vara gravitetisk och ceremoniös hos de store men sprittande glad och uppsluppen hos de små. Fastän äldre än menuetten hade den större livskraft än denna. Redan i menuettens upptagande av polonäsens rytm ligger en ålderdomssvaghet. Menuetten var ett den högre civilisationens barn och därför fort utlevad, polonäsen däremot var ett folkbarn av kraftig, kärnfrisk stam, därför kunde den stå rak, då menuetten dukade under i den nya civilisationens virvlar.

5. Dansen i Sverige 1800—1830.

De exempel vi ha på folkdans i Sverige från 1700-talet äro ej många, men dock tillräckliga för att övertyga oss om, att man dansat som de bildade klasserna, endast med den skillnaden, att alltid någon tid måst förflyta, innan kulturdansen helt och hållet kunnat bli en folkets tillhörighet.

Den dans, som strax före menuetten var den mest gouterade i de högre kretsarna, nämligen couranten, blev folkdans under första delen av 1700-talet. Några få exempel må anföras från brölloppen vid mitten av 18:de seklet. **KNUT NILSSON LENNÆUS** skriver om bröllopsdansen hos allmogen i Helsingland i sin *Delsboa illustrata* (1764) följande (s. 207): »När spelmannen lyktar dansen, och nu antingen ställer strängarna, eller betänker sig på en ny courant, eller på en ny låt, som de här tala, så stå de till dans uppkomna paren så länge icke stilla, att vänta på den följande dansen, såsom på andra orter är brukligt». Ur en annan beskrivning från Södermanland (»Om Blacksta och Wasbro socknar», uppsats i Nyköpings veckoblad 1765 nr 15; medd. av **R. BERGSTRÖM** i Ldm. VI s. CXXIII) heter det om musiken vid allmogens bröllopsmiddagar: »Vid bordet tillbringas mest 6, 7, ja 8 till 9 timmar, och spelemännen gå före och spela en liten courant för var rätt, som bäres in, varvid är märkeligt, att de hava ett visst stycke för varje slags mat såsom ett för soppan, ett annat för korven, än ett annat för steken o. s. v., så att den, som är genompyrd med bond-gästabud, kan så snart han får höra spelet i förstugan, veta vad rätt som vankas på bordet».

Under det att således de högre klasserna i allmänhet upphört att dansa courante vid århundradets början, kunde man hos allmogen vid bröllopen höra dansen ännu på 1760-talet.

Menuetten synes hastigt ha blivit populär hos folket och jämte polskan (polonäsen) varit den vanligaste. En beskrivning av allmogedanserna i Göinge härad från 1740-talet ger oss **LAGERBERG** i sin avhandling *De Gothungia* 1745. Här heter det (sid. 25):

In conviviis, tam nuptialibus, quam aliis, Gothicam ullam vix invenies gentem, quæ effusius lætitiæ indulget, et minus poculis luxuriatur. Quin saltationibus et choreis omne fere tempus consumunt. Harum autem tria gera celebrantur apud gothungos, *Gynge Dantzen* vel saltatio gothungica κατῆχοχὴν sic dicta, *Tredantzen* et *Elfwardantzen*, omnes sine dubio ex ultima antiquitate repetendæ.

Gynge Dantzen: Prima illa, duplici modo absolvitur, vel enim longa saltantium series, a ducibus suis in varios flexa et reflexa gyros, subinde quasi sub jugum mittitur, vel singula saltantium paria figuras ducunt, non multum abhorrentes, a saltationibus, quas Galli Menuet dicunt, ut facile mihi persvadeum, Gallicam illam saltationem originem sapere gothicam, licet quid rude in hoc genere fuerit, serior emendaverit ætas: Cantus, quem imitatur chorus characteras exhibet, in Schemate subjuncto expressos, ex quibus musices periti facile sentinunt, non adeo magnum discrimen, has notas, a saltatione folie d'Espagne dicta distingere; quæ nec gothicam dedignabitur originem.

Tredanzten: Alterum genus, *Tredantzen* sc., intricatioribus absolvitur circulis, quam ut verbis, sine nimis ambagibus possit exprimi.

Den tredje dansen, *Elvaredansen*, beskrives ej som särskild dans utan blott som sägn om näcken och den magiska dans, som följer, när melodien spelas. Gyngedansens melodi meddelas i en musikbilaga under titel »Göingavisan». Stycket ($\frac{3}{4}$ -takt) är i två delar, av vilka den förra är i andante, den senare i presto. Den första delen kommer närmast menuetten i rytm, likahela som dansen torde ha stått menuetten närmast. Vilken dans, som ligger bakom tredansen, är svårt att säga, då beskrivningen är allt för knapphändig.

I **HÜLPHEES'** Dalaresa, 1762, omtalas vid bröllop i Malung en dans, »Mora-dansen», som var mycket i bruk. Melodien bifogas, och synes även denna komma menuetten nära, såvida nu karaktären överhuvud kan bestämmas av en så kort melodi.

Rörande menuetten som folkdans i senare tid yttrar K. P.

LEFFLER i samband med Nordiska museets handskrivna samlingar folkdanser (Medd. N. Mus. 1897 s. 135):

»Kadriljen och menuetten äro rikt företrädde. Menuetten har hos oss aldrig hunnit rotfästa sig såsom en verklig folklig dans, men har dock förekommit som sådan på ett annat håll. Ehuru vissa av museisamlingens menuettn melodier synas tämligen konstrika i sin bildning, sakna de dock kompositörsnamn, och man torde kunna antaga för ganska sannolikt, att de härleda sig från okända spelmän med någon musikalisk bildning — klockare, yrkesspelmän och dylika personer — så mycket hellre som ju vårt land saknar kända menuettkompositörer».

I allmänhet tyckes menuetten ha fattat fast fot som folkdans mera i Skåne än i det övriga Sverige. EVA WIGSTRÖM, (Ett bröllop i våra bygder, Bidr. till v. odl. hävder II: 1), låter en gumma från Västra Göinge omtala danserna och spelmännen. Sedan hon omnämmt älvaleken tillägger hon: »Eljest bruktes då¹ många slags danser, men 'mellevetten' var den vackraste ('kønnaste') av dem alla». — I samma häfte nämner E. Wigström även folkseder från Ö. Göinge (upptecknade 1881). Här heter det (s. 63 f.), sedan brudpolskan omtalats: »Vid denna tid (1820-talet?) kämpade menuetten, här kallad mellevett, sin sista strid mot den inträngande angläsen». — Slutligen omtalar MANDELGREN (ibid. s. 18) i sin beskrivning på julen hos allmogen i Kulen på 1820-talet, att de vanligast förekommande danserna voro slängpolskor, vals och menuett, här kallad »möllevitt», emedan den införts av sjömän från Mölle fiskläge. Denna sistnämnda dans var en pantomin, vari en kärleksförklaring på ett synnerligen lustigt sätt framställdes². — Från Västergötland ha vi en liten ringdansstrof, vari det heter:

Inte kan jag dansa ryska polska.
Och inte kan jag dansa milevett;
Men får jag dansa med den jag älskar,
Så kan jag dansa både fort och lätt.

(BOND., Ringlekar nr 17 b.).

Under det att i Sverige menuetten endast undantagsvis i södra delen levde kvar som verklig folkdans utöver 1800-talet,

¹ Upptecknat 1880 från en gammal kvinna; tiden för danserna blir måhända intressant 1810–30.

² I WIGSTR. Fkd. II, 175 förekommer ett uttryck från norra Skåne om en humla, som råkat in i en flaska, att den dansade »mellevett» därinne.

bibehölls den i Finland något längre. Redan OTTO ANDERSSON (Brage III, 165) inrymmer den en plats bredvid polonäsen, i det han rörande Finlands äldre folkdanser yttrar: »Die ältesten, geschichtlich wie musikalisch von weitaus grösserem Interesse, sind: die Polska und das Menuet». Även en del folkliga menuettmelodier finnas upptecknade t. ex. i Suomen Kansan Sävelmiä: Kansantansseja nr 348, 349 och Nyl. V: B nr 729 (»Minnett;» föreg. nummer 728 utgör en »ball polonäs»). Likaledes omtalas i inledningen till förra arbetet, att efter gamla bondspelmän år 1854 upptecknats en del menuetter och polskor (Suom. K. Säv. s. IX).

Av det anförda framgår alltså, att menuetten blivit folkdans vid mitten av 1700-talet och hållit sig kvar in på 1800-talet, dock längst i Skåne, där den först på 1820-talet långsamt försvann från folkets fester.

Under hela denna tid hade polskan anpassat sig efter den nya tidsandan. Allt tyder på, att man under 1700-talets sista hälft även hos folket dansat den i långsamt tempo, och att den nya polonäsen varit den övervägande formen. Då OLOF ÅHLSTRÖM och A. A. AFZELIUS utge sina Traditioner av svenska folkdanser 1814 och 1815, sådana de erinrade sig dem från sina unga år i Södermanland och Västergötland (mot 1700-talets slut)¹, upptogo de endast polonäser med de karakteristiska upplösningsarna av melodien i sextondelar. Ännu på 1820-talet förekommer det långsamma utförandet av polskan såsom allmännast hos folket. A. G. ROSENBERG säger i förordet till första samlingen av sina Svenska danspolskor (Nora 1875):

¹ A. A. AFZELIUS säger i sin minnesteckning över Åhlström, Sthm 1867: »Under de oförgätliga vinterkvällarna 1814 och 1815, dem jag hos Åhlström tillbragte, sysselsatte vi oss med upptecknandet av bröllops- och lektugumusik, jag ifrån min hembygd Västergötland och han från Södermanland» (s. 15). Åhlström var född 1756 och lämnade hembygden 1772, Afzelius var född 1785 och lämnade hembygden definitivt i början på det nya århundradet. Södermanlandspolskorna torde sålunda vara från 1760-talet och Västgötapolskorna från 1790-talet. Någon skillnad i karaktär på de båda landskapens polskor finnes ej. — J. SUNDBLAD förklarar i Gömda blad s. 148 utan vidare motivering, att S. M. Liedzén (södermera prost) »efterlämnat tvänne häften 'Traditioner av sv. folkdanser', vilka utgavos 1814». Det är ju ej omöjligt, att även Liedzens musikaliska västgötaminnen fått inflyta i den Åhlströmska publikationen.

»Den anmärkningen synes ligga nära till hands, att tempot hos många av polskorna är för långsamt; men därvid bör märkas, att för ett halvt århundrade sedan (alltså på 1820-talet) allmogens dans var helt annorlunda än i närvarande tid. Man fick då ofta skåda dans i långsamt tempo, utförd av äldre personer, i både jämn och ojäm takt; och inlades i denna dans mycket behag i jämförelse med sednare tiders folkdans, vilken ofta förefaller som ett slags betingelsearbete, verkställt utan all hållning, och giver oss föga begrepp om förra tiders ofta rätt sirliga folkdanser».

Emellertid synes denna polonäs i långsamt tempo med sextondelsfigurerna mot 1820-talets slut fått vika för den rytmiska karaktärsgruppen åtminstone i de nejder, som stått kulturen närmare. NILS ANDERSSON (Musiken i Skåne s. 14) nämner om »polonäspolskan» i Skåne, att allmogen började lägga bort den redan på 1820- och 1830-talen. »Man fortfor väl ännu en tid att dansa polska, i synnerhet på hoverigodsen, där folknöjena liksom allt övrigt i seder och bruk längst bibehöllos vid de gamla traditionerna; men sin rang och värdighet av huvuddans hade polskan i allt fall måst avstå åt valsen». När polonäspolskan upphört i de andra delarna av Sverige är svårt att säga. Längst torde den ha blivit kvar på Gotland och i Finland. Vid mitten av århundradet är dess egentliga tid som folkdans slut. I de högre kretsarna kvarstod den ännu hela århundradet igenom men mera som musikalisk konstform och marschstycke. Dansen stelnade till en promenad och fick som sådan kvarstå till våra dagar. K. STORCK (Der Tanz s. 115 f.) säger om nutidens polonäs: »Man kan natürloich diesen Rundgang, der die beliebte Ouvertüre aller Bälle war und zum Teil noch ist, in allerlei Figuren ausführen, indem das führende Paar auf geometrisch abgezirkelten oder von Phantasie und Laune eingegebenen Linien einherschreitet. Schnecke, Muschel, Fächer, Stern gehören zu den regelmässig wiederkehrenden Veranstaltungen.

Valsen blev tidigt upptagen i Stockholms sällskapskretsar. A. M. LENNGREN omtalar redan från 1800-talets första år denna dans i ett par av sina skaldestycken. I dikten »Elegi» (str. 5) heter det:

Ack, jag ser ännu min skönas harm
Vid en vals i denna glädjens boning:
Glas-perlbandet brast på hennes arm —
Rasp en spik, och kjorteln utan skoning.

I dikten »Kontrasten» (str. 4) skildras en annan situation

Hennes goda tant, kring halsen
Fullt sex kvarter tjock,
Stånkar andfådd med i valsen,
Ovig som ett block.

Omkring 1810 når den bönderna i Skåne. Lovén meddelar oss från Skytts härad (s. 72): »Valsen, som då var en ny-modig dans och nu [1840-talet] dansas såväl av vår allmoge, banade sig också vid den tiden väg genom dessa fönster till böndernas kretsar, där den emottogs under namn av 'väggadansen'. Mycket var dock ej för dem att lära, emedan ungefär enahanda lekar och nöjen, endast något mera förfinade, voro övliga bland ståndspersoner som bland dem». NILS ANDERSSON omtalar även, att valsen vid denna tid fick sin spridning i Skåne (Mus. i Sk. s. 16 f.): »I Skåne, där valsen enligt uppgift av Ola Feuer förekom så tidigt som mellan 1805 och 1817, upptogs den av allmogen i vissa trakter under benämningen 'väggadansen', tydligen i följd därav, att de valsande paren fördes stugan runt och icke, såsom i den gamla polskan, svängde om på samma plats mitt på golvet. Benämningen 'väggadansen', synes för övrigt giva vid handen, att man, åtminstone i dessa trakter ej kände till någon runddans före valsen och att således 'körepolskan' (8-polskan), som ju också är en runddans först senare blivit känd». Slutligen omtalar även BRUZELIUS från Ingelstads härad (s. 58), att vals tillsammans med polska dansades hos allmogen därstädes under andra och tredje decenniet. I det övriga Sverige torde i allmänhet valsen nått folket något senare, eller på 1820- och 30-talen.

Samtidigt med valsen eller måhända redan dessförinnan nådde även andra kulturdanser allmogen. Dessa danser pläga i allmänhet sammanfattas under benämningen kontradanser. Till dessa höra i första hand kadriljer och angläser. Dessa tyckas mycket tidigt nått de högre klasserna. Redan musikhandskriften I. M. 110 (Upps. bibl.) från början av 18. seklet har tre »contradances» och av Kalmarhandskrifterna från samma tid meddelar såväl 4 a som 6 en angläs. Kadriljerna omtalas ofta i fransk litteratur från samma tid, och Sverige måste tämligen fort fått bekantskap även med denna dans. S. H. WALCKE låter 1783 i

sin »Grunderna uti danskonsten» *all* dans vara av tre slag, menuett, polska och kontradans.

I koreografiskt hänseende voro alla dessa (kontradanser och angläser) turdanser, som stodo nära menuetten, fastän turerna voro mera invecklade och konstmässiga.¹ De synas ha haft sin största betydelse mot slutet av århundradet, då menuetten blev för gammalmodig². Samtidigt med valsens spridande i de högre kretsarne såsom typisk runddans 1800—1830 vunno kontradanserna med angläserna och kadriljerna stor utbredning såsom typiska figurdanser. Ännu en ny dans kommer till, nämligen ecossäsen, vilken först i början av 1800-talet vunnit någon vidare spridning i Europa³. I Sverige dansade man den åtminstone i andra decenniet. ENVALLSSON omtalar i sitt musiklexikon av 1802 kontradanserna och säger: »Kontradansen är glad, munter och selsätter flere personer. Gemenligen består dansen av en kadrilj, eller fyra par. Avdelningarna äro korta och takten merendels halv; icke ojämn till antalet i avdelningarne, men väl kadanse-rad, kvick och livlig, och icke desto mindre det hela så simpelt som möjligt är; ty ju lättare allting går, desto nöjsammare är dansen». Om angläsen heter det: »Herr Sulzer gör engelska danser och kontradanser till ett och samma; men mån icke däruti är mycken åtskillnad? Nog kan en angläs kallas för 'Country-dance', men den är blott i $\frac{2}{4}$ takt, och rörelsen alltid allegretto. Därigenom, att sluttonen kan falla på arsis, skiljer den sig från allemanden, vars slutton alltid är på tesis⁴». Etymologien con-radans—countrydance förekommer ofta (se t. ex. STORCK a. a. st. 118), men torde knappast vara riktig. — Slå vi upp de svenska

¹ Några av de vanliga kadriljturerna finnas avbildade hos STORCK, a. a. s. 114 f.

² I Skåne omtalas de på 1770-talet i SJÖBERGS beskrivning av Högestads prästgård (Medd. fr. N. Mus. 1897 s. 60): »Sedan min äldsta bror Carl Ulrik i Malmö lärt att dansa, lärde han oss även, därjämte hade vi en tid en äldre kringfarande dansmästare, som lärde oss menuett, långdans (anglaise) och kontradanser (kadriljer)».

³ Musikaliskt tidsfördriv upptager fyra ecossäser, därav en i vardera årgångarna 1822 och 1826 och 2 i 1827. Att ecossäsen även funnit väg till allmogespelmännens notböcker intygar Kristoffer Olssons handskrivna dansbok från 1820-talet (se s. 391 här).

⁴ Mus. tidsf. har kadriljer i årgångarna 1793, 1795 och 1826, angläser i 1804 och 1812.

dansböckerna på 1810- och 1820-talet skola vi se dem överfyllda med kadriljer, valser och angläser, och ännu på 1830-talet sammanställas dessa danser tämligen ofta. I allmänhet höllo sig kontradanserna tämligen långt in på andra delen av 19. århundradet även hos de bildade. **STORCK** anser orsaken till detta sega fasthållande ligga i saknaden av menuetten: »In allen diesen Tänzen können wir das Bestreben erkennen, für das altfranzösische Menuett einen Ersatz zu finden (s. 120)». Längre ned tillägger han: »Dem Menuett verbleibt also vom choreographischen Gesichtspunkte aus auch im Vergleich mit den modernen Contretänzen die Anwartschaft auf den Titel als 'Königin aller Tänze'». Dessa yttranden torde så tillvida vara riktiga, som vårt århundrade mera än något av de föregående behöver figurdanser, för att ej danskonsten skall urarta till ett innehållslöst kringsvängande. Måhända är detta vår tids ensidiga betonande av runddans att betrakta som en reaktion mot 1700-talets ensidiga betonande av figurdanserna, men i så fall är tiden mogen för återgång nu i det tjugonde seklets morgongryning.

Nittonde århundradets början hade ännu kvar hela det flydda århundradets franska smakriktning, och då därför menuetten försvann, grep man med så mycket större iver kontradanserna för att ej helt och hållet förlora beröringen med det förflutna.

Allmogen upptog kontradanserna vid seklets början och behöll dem länge, sedan de bildade övergivit dem. **KNUT LILJEBJÖRN** omtalar i sina värmländska minnen från århundradets början (Hågkomster av forna dagars tänkesätt), att angläser, då kallade långdanser, voro på landsbygden sällan i bruk. Namnet 'långdans' motsvarar närmast en tysk benämning »Lang-Englisch», som **Böhme** (a. a. s. 225) förklarar så: »Es bewegen sich die Paare der Reihe nach im taktmässigen Gange auf und ab, also in die Länge». I likhet med Värmland synes även Södermanland endast med tvekan ha upptagit kontradanserna. **LEFFLER** meddelar i sin samling (Sdm. X) 10 angläser och 10 kadriljer samt förklarar fåtaligheten så: »Vad kadrilj- och angläsmelodierna beträffar beror detta på, att de i norra Södermanland varit 'herrs-kapsdanser', ej folkdanser, varför musiken till dem ej synnerligen odlats... Angläsen uppgives hava varit på väg att bli allmogedans i norra Södermanland i förra delen av vårt århund-

rade, men synes snart ha blivit övergiven». I Skåne omtalas angläsen såsom den, där utträngt menuetten på 1820-talet i Ö. Göinge, men tillägger E. WIGSTRÖM (Fkseder i Ö. Göinge s. 64): »Östra Göinge är den enda ort i Skåne, där jag hört angläsen uppräknas bland allmogens danser». N. ANDERSSON anför däremot en hel del kontradanser, vilka uppförts i Skåne under första hälften av århundradet: Sextur, fyrtur, tretur, Depy-kadrilj, »stölpen», »Fiol i spann», Tosingadansen», Kiviksmarknad (= Monfarino el. »De lilla roliga»), »Fria valet» m. fl. (Mus. i Skåne s. 22 ff. jfr. även skånska melodier och Teckn. o. Toner). En av de allmännaste kontradanserna i Skåne var den s. k. »ryska polskan», vilken ständigt återkommer i skånsk folklitteratur (melodier i: Teckn. o. Toner s. 22; BAGGE, Gotl. polskor nr 22)¹. Ovan citerade (s. 384) ringdansstrof från Västergötland ställer den samman med menuetten. N. ANDERSSON beskriver den så här (Mus. i Sk. s. 24): »En särdeles intressant kontradans med invecklade turer, in alles tolv stycken. Den förekom tämligen allmänt i Skåne och dansades av 9 personer: 3 karlar, 6 fruntimmer. . . . I nordvästra Skåne hade ryska polskan en mera livlig, komisk karaktär, därigenom att en fjärde karl, kallad hållkarl eller 'löshäst', deltog i dansen». Slutligen omnämner Andersson, att av kontradanser i Skåne endast kadriljen bibehållit sig, men har denna dans, liksom de övriga fördärvats genom ett alltför hastigt tempo. I vissa trakter av provinsen är kadriljen på god väg att försvinna (Mus i Sk. s. 34). LEFFLER omtalar, att kadriljerna bland Skansens folkmusikaliska samlingar äro jämte menuetterna rikt företrädde (Medd. fr. N. Mus. 1897 s. 135). C. J. BERGMAN omnämner i Gotl. skildr. o. minnen s. 202, att 'engelska' på 1850-talet dansades vid de gotländska brölloppen. I de till våra dagar bevarade folkliga figurdanserna finnas talrika rester av dessa kontradanser, kadriljer och angläser (se folkdanssamlingarna »Lekstugan» och »Philochoros»). Runa 1845 meddelar s. 33—40 flera figurdanser tillhörande samma grupp av danser. I Finland odlades kontradanserna hos allmogen vid samma tid som i Sverige. Nyl. IV omtalar vid allmogens bröllop »fransk och svensk kadrilj», »fyrkant», »tre och fem mans engelska». Flera

¹ ILM. KROHN omtalar i inledningen till Suomen K. Säv. s. XIV »Russentänze» i $2\frac{1}{4}$ takt (se t. ex. 532). Huruvida dessa äro desamma som den skånska »ryska polskan», vet jag ej.

såväl kadriljer som angläser meddelas i den stora samlingen finska allmogedansmelodier: »Suomen Kansan Sävelmiä, Kansantansseja» (kadriljer: nr 244—258, engelskor: nr 187 b, 278—296). Likaså finnas de företrädda i Nyland V:B, där tre »engelskor» (nr 718—720) och fem »kontradanser» (nr 721—725) äro medtagna.

I Danmark ha kontradanserna i vida högre grad än i Sverige blivit ett med allmogens fester, och de representera där under benämningarna »Totur», »Firtur» m. m. de stående danserna vid alla folkliga festsammankomster (Se FEILB., B:liv och TK, Almueliv, flere ställen; Fr. L. GRUNDTVIG, Livet i Klokkeg. II, 225).

Av de övriga folkdanserna från denna tid före 1830 kunna nämnas hallingen och reelen (brännvinspolska). Den förra, mest känd som norsk allmogedans, utfördes på 1820-talet, enligt MANDELGREN (Julen hos allmogen i Kullen s. 18), med höga språng; drängen slog därunder klackarna tillsammans en eller flere gånger under samma hopp, och då han svängde om sin meddancerska, kastade han stundom benet över hennes huvud. Afzelius omtalas även Hallingen på tal om bröllopsdanserna i början av århundradet (Sh. VI, 228). Att den (enligt Runa 1845 s. 41) även förekommit i Bohuslän vid samma tid, torde vara mindre märkvärdigt. — Reelen har under namnet brännvinspolska åtminstone varit känd i Skåne, helt säkert genom dansk inverkan, då reelen jämte kontradansen¹ i Danmark är den mest omtyckta allmogedansen.

Innan vi lämna denna första period av 19. seklets danser i Sverige, vill jag anföra de danser, som upptagas i tvänne musikböcker från 1820-talet, skrivna av bondspelemannen KRISTOFFER OLSSON från Vemmerlöf, Skytts härad, vilken i dem upptagit de danser han spelat vid folkfester i trakten (möjligen har han i likhet med så många andra skickliga spelmän även anlitats av de bildade klasserna, och då också upptagit de danser han spelat hos dem)². Den ena, från mitten av 1820-talet, innehåller följande danser: 18 kadriljer, 13 valser, 12 polskor (alla polonäs-

¹ N. Andersson vill hänföra reelen närmast till kontradanserna (a. a. s. 21).

² Handskrifterna nu förvarade i Lunds bibliotek.

polsskor), 7 angläser, 5 »långdanser» (alltså likaledes angläser), 3 ecossäser, 3 marscher och slutligen dansen »Monfarino» (kontradans se s. 390). Den andra boken från början av 1830-talet innehåller 15 valser, 11 kadriljer, 1 angläs och 1 marsch. — Att döma av dessa handskrifter skulle kadriljerna jämte angläser, valser och polsskor varit de mest omtyckta danserna på 1820-talet såväl hos de bildare klasserna som allmogen. Vad som särskilt faller i ögonen är, att polsskorna i ovannämnda handskrifter äro till antalet så ringa, ja, att de till och med saknas i den senare boken från 1830-talets början.

6. Dansen i Sverige 1830—1900.

Denna andra period av 19. seklets dans kan närmast karaktäriseras som runddansens tid, under vilken figurdansen långsamt förlorar i anseende. De nya danserna, nästan alla runddanser, uttränga så småningom kontradanserna, och dansen blir i följd därav mera ensartad. Man skulle med skäl kunna kalla hela tiden för konstdansens förfallsperiod, då alla dansarter som kräva tid vid inövningen försvinna. Endast de lätt inlärbara pardanserna med möjligast ensartad rörelse kunna hålla sig uppe. Kringsvängningen, grundtypen för periodens dans, blir allt intensivare och tempot allt hastigare. Periodens mest omtyckta dans, valsen, ger oss en god bild av tidsandan. Redan på 1830-talet begynner denna dans ändra karaktär, få enklare turer och utföras mest på en plats (»dansa på en tallrik»). Ur denna förenkling under inverkan av en av nya danserna, galoppaden, uppstod till sist tvåstegsvalsen (till skillnad från den äldre trestegsvalsen, som fick namnet »gammalvals»). Tempot är under perioden intill 1830: M. M. $\text{♩} = 56$; Johann Strauss d. ä. begynner redan öka till $\text{♩} = 72$; mot slutet av århundradet är hastigheten intill $\text{♩} = 100$ ¹, eller nära det dubbla mot vad den var för 80 år sedan.

Den nya perioden inledes med den för tidens dansideal just så betecknande galoppen: Ett enda hejdlöst framåtspringande med fotombyte utan några invecklade stegföränd-

¹ Se STORCK, a. a. s. 113.

ringar, allt under det raskast möjliga tempo. År 1824 uppstod den »zum Leidwesen der Menscheint», tillägger BÖHME (a. a. 220). Det har ej fattats personer, som skarpt reagerat mot dansen, så t. ex. har humorn sagt, att den härstammar från »den Besen-reitern der heidnischen Preussen» (Voss, Der Tanz 341, se BÖHME ibid.). Trots denna ovilja från flera håll har den hållit sig kvar ända in på 1870-talet, ja, i vissa kretsar brukas den ännu i denna dag.

Jämte galoppen begynner på 1830-talet »Schottisch», delvis uppstånden ur ecossäsen och valsen. På 1840-talet uppgick den så småningom i polkan. Även denna dans har liksom valsen under hela perioden ständigt förenklats.

Endast några år senare inträder masurkan som kulturdans. Denna dans, vilken från sin allra första början uppstått ur 16-talets polska dans och ännu bibehållit efterdansens rytm: blev under 1700-talet typen för den rytmiskt markerade polskan och mot slutet av århundradet bli den en självständig dans, ju mera polonäsen lämnar den skarpa rytmen åsido. Sedan masurkan i koreografiskt hänseende rönt inverkan från valsen och de övriga av tidens runddanser, stod den på 1840-talet färdig att ånyo träda ut som sällskapsdans. Den hade då förlorat alla de konstnärliga figurer, varmed den i Polen alltsedan 1700-talet hade dansats. Dess självständighetstid varade ej länge, då den snart förbands med polkan till polka-masurka, och först som sådan blev den mera omtyckt.

Ur polkan utbildade sig på 1850-talet ännu en dans, rheinländer-polka, delvis med rörelser tagna från äldre danser. Slutligen må nämnas wienerkreuz-polka, även den från början av andra hälften av århundradet. Mot slutet av århundradet uppträder till sist pardansen: pas-de-quatre.

Under hela denna tid av ständigt nya pardans-variationer kan knappast figurdanserna sägas ha haft en enda ny form att uppvisa. Den enda är den i början av 1830-talet uppträdande fransäsen.

De sista 40 åren ha karakteriserats av ett allt djupare historiskt intresse inom dansen, och detta speciellt rörande 1700-talets figurdanser. Menuetten har allt tydligare blivit idealet för en ren konstdans och jämte denna möjligen gavotten. Inom

pardansen går tidens strävan ut på att nedsätta tempot och få långsammare dans, mjukare och ädlare rörelser och omväxlingsrikare turer. Resultatet av dessa strävanden har blivit 20. seklets nya danser: boston, vals, twosteps och mignon m. fl.

Sverige har noga följt med utvecklingen och hastigt tillägnat sig de nya danserna. Galoppen är redan spridd i Stockholm på 1830-talet. Polkan kommer in på 1840-talet. Geijers dotter Agnes skriver på våren 1844 från Uppsala societetsliv: »Alla ha nu gripits av en fullkomlig passion för att dansa polka. Prinsarna vurma för polka och sedan den nu dansats på adelsbalen och på hovet, är det den enda dans, som anses fullt comme il faut (A. HAMILTON-GEETE, I solnedgången s. 353). Sedan beskriver hon, huru man på fest hos landshövdingen på slottet i Uppsala skulle dansa polska, men ingen visste, hur den skulle utföras, och flera förtvivlade övningar ägde rum med tämligen ringa resultat. För att visa, vilka danser, som under tiden 1850-1875 voro de mest omtyckta, vill jag anföra några av den tidens mest tongivande dansalbum: WELLERS danser för piano och för violin, »Vinterdansnöjen» (6 årg.) och »Snöflingor» (1864—74), alla på Hirschs musikförlag, Stockholm. Lägga vi tillsammans alla dessa danser, få vi ett antal av 272. Dessa fördela sig nu på följande slag:

Vals,	Polka,	Galopp,	Fransäs,	Polkamasurka,	Masurka,	Kadrilj,
90	58	44	37	23	11	6
Polonäs, Wienerkreuz,						
2	1					

Allmogen söker även den följa med sin tid, och de nya danserna upptagas eller sammanbindas med de redan förefintliga. Ännu håller sig polskan kvar i folkets gunst, men en märkbar förändring inträder dock i dess karaktär.

Så länge figurdanserna haft anseende, stod polonäserna ännu högt i kurs. Ju mera valsen intränger och drar med sig de andra runddanserna, dess mer blir polonäsen impopulär.

Alla beskrivningar av polskan visa hän på, att den under polonäsens tid blivit en figurdans av menuettens skaplynne. Den var som sådan en konstdans, vilken av folket endast kunde upptagas i begränsad mån. Den gamla från 1600-talet med sin rytiskt markerade efterdans trängdes därför endast delvis undan,

och då nu under 1830-talets första del intet band höll tillbaka den gamla rytmiska pardanspolskan, bröt den åter fram. Polskan blir igen rytmisk med raskt tempo och häftiga rörelser. De namn man givit polonäspolskan hade i allmänhet blott varit »slängpolska», ett namn, otvivelaktigt äldre än polonäsen själv. Särskilda beteckningar allt efter de utförda turerna hade varit: ringpolska, fyrpolska, korspolska, prästpolska (vid bröllop), brudpolska (se LEFFLER, Sdm. X, 11). Såsom typisk ceremonidans lämpade den sig ännu som inledningsdans vid bröllop, isynnerhet så länge ännu prästerskapet deltog i dansen. Namnen på den nya rytmiska polskan blev: körepolska, svingedans, bondpolska, horrepolska (horren), sväng, bugadans och slutligen hanebopolska, hambopolska eller kort och gott hambo¹. Genom likheten med staden Hamburg blev detta namn till sist hamburska (hamburgska). I flera av de anförda namnen ligger en viss ringaktning av dansen, och denna torde närmast förskriva sig från 1700-talet, då givetvis polonäspolskan ägde högre anseende såsom »herrskapsdans», varför det låg nära till hands att kalla den gamla från 1600-talet nedärvda för »bonddans» eller »bondpolska».

Under det att polonäspolskan såsom figurdans ej kunda så lätt anpassa sig efter nya förhållanden, ägde den rytmiska polskan alla förutsättningar för att ännu kunna få leva en liten tid. Den löpte emellertid ständig fara att taga intryck från de nya danserna och sålunda långsamt uppgå i moderna former. Det egenomliga var emellertid, att den ej alls visade tecken till att anpassa sig efter den nya masurkan, som ju dock var en släkting till den, om de än sedan 1600-talet ej haft någon beröring med varandra. Måhända ha de någon gång vid århundradets början i förbigående råkats, åtminstone synes mig ett ställe hos AFZELIUS i hans Sagohävdar VI: 1, 228 tyda därpå. Här heter det, att vid bröllopet dansades en dans »marsysk». Då detta omnämnande sker långt före masurkans införande som konstdans i de högre kretsarna, är det att förmoda, att en gammal erinring föreligger om den rytmiska polskans namn i Polen under 1700-talets senare del.

Den rytmiska polskan fick i melodiskt hänseende redan under 1700-talet de typiska triolfigurerna (se ENVALLSSONS lexi-

¹ Det synes mig som om vid detta namns bildning den förut s. 121 anförda Helsingesägnen ej varit utan sin betydelse.

kon) och kom därför att åtminstone till sin musikaliska gestalt sönderfalla i två grupper, triolpolskan och åttondelspolskan. Den förra fick sin huvudsakliga utbredning i Värmland och Dalsland (jfr. OLSON, Polskor, fr. Värml. o. Dal.), Bohuslän (jfr Runa 45 s. 43), Dalarne (jfr Runa 45 s. 46 f.) och Närke (Hofberg, NGM. mus.-bil.). Från dessa landskap tyckes den ha vandrat över till Norge. Den senare formen tillhör mera mellersta Sverige och och de östra provinserna.

Av de övriga danserna undergick valsen flera förändringar. »Hoppvalsen» i $\frac{2}{4}$ -takt infördes åtminstone i Skåne på 1830-talet (N. AND. Mus. i Sk. s. 21) men fick ej någon vidsträckt utbredning. Däremot fick tvåstegsvalsen så mycket större spridning. Ännu 1888 kunde N. ANDERSSON skriva, att den ej fått någon allmännare utbredning i provinsen (Skåne), men strax efter på 1890-talet får han tillägga, den vunnit stor utbredning (ibid. s. 20). I övriga svenska nejder undanträngde den hastigt trestegsvalsen, som därför fick namnet »gammalvals». Endast på några orter har den sistnämnda förmått hålla sig kvar. LEFFLER säger i Sdm. X, 9 f., att »valsen i norra Södermanland är känd sedan början av 1800-talet, utträngdes för omkring 15—20 år sedan [alltså mellan 1885—90] av splädstegsvalsen, men har på de 5, 6 sista åren [före 1899] åter tagit fart, enligt uppgift återinförd från Uppland. 'De gamla' påstå, att den ej dansas så bra nu, som förr. Vid jämförelse under en bal har jag funnit skillnaden vara, att de gamla togo alla stegen mera mjukt likformigt än de unga, så att de åstadkommo en jämnare rundsvängning kring varandra, vilken kom gummornas kjolar att under hela dansen stå rätt ut som spetsen på en vid och stor strut».

Galoppen omtalas som allmogedans av HOFBERG, NGM. s. 269 tillsammans med valsen och polkan. Även förekommer den flerstädes i övriga Sverige, dock torde den såsom alltför en formig och konstlös ej ha fått så synnerligen stor spridning.

Polkan vann redan på 1850-talet fast mark hos allmogen. Namnet förändrades snart i hela landet till polkett (i vissa nejder även hoppare). En galoppaden mycket närstående polka var den s. k. hoppa. Under inverkan från polskans $\frac{3}{4}$ -takt uppstod snart en polka i tretakt, vilken under namnet hambo-polkett vunnit en synnerligen stor spridning i hela landet. Den

har rätt mycket fått karaktär av gammalvals. Av polkans övriga arter har undantagsvis även polka-masurkan upptagits som allmogedans.

N. ANDERSSON omtalar (Mus. i Sk. s. 21) att på 1880-talet voro polkan och galoppaden de enda danser, som ägde den skånska allmogens ynnest. Den förra spelades dock i ett tempo, som hart när liknade galoppaddans och därigenom gjorde denna dans överflödig.

Renländaren infördes redan på 1870-talet i Södermanland (LEFFLER Sdm. 9) och träffas även annorstädes, dock aldrig till stort antal. I östra Uppland inkom den först på 1890-talet och fick först i vissa nejder namnet »tyska polkan» (LEFFLER, Nyckelh. s. 37).

Masurkan dansas ännu av allmogen, men någon stor spridning tyckes den ej ha fått. I Uppland var den på 1890-talet i det stora hela obekant (LEFFLER, Nyckelh. s. 37).

Från Skåne nämner N. ANDERSSON (a. a. s. 33), att polka och mazurka till god del uppfyllde dansprogrammen på 1870 och 80-talen. Valsen bibehöll ännu en tid sin popularitet, men med de gamles vals fick den snart föga mer än namnet gemensamt. Masurkan blev i Skåne populär i synnerhet under senare hälften av 1870-talet, då valsen började bli mindre allmän. Melodien till masurkan har på senare tiden urartat på ett sätt, som väl förklarar, att den allt mer börjat komma ur bruk vid allmogens dansnöjen och så småningom måst ge vika för sin jämnåring och medtävlare, polkan. Den spelas nämligen i ett tempo, som i hastighet närmar sig valsens.

Den mest omtyckta allmogedansen mot slutet av 1890-talet har varit pas-de-quatre, åtminstone i de nejder, som stått kulturcentra närmast. Att döma av skånska förhållanden torde det ej dröja så länge, då även boston och twosteps äro allmänna allmogedanser.

Slutligen förekomma de nya danserna från 19. seklet även som allmogedanser i Finland. Bland de danser, som i Nyl. IV omtalas vid bröllop, nämnes bl. a. vals, polka, polka-masurka, skotska och hambopolka. Bland melodierna i V: B upptagas som allmogedanser polkor (nr 675—695), polkamasurkor (nr 696—704), Schottisch (nr 712—717) och tvåstegsvals (nr 727). Suomen K. Säv. har slutligen även masurka (s. 126) och fransäs (s. 127).

En fråga, som jag ej har vidrört rörande polskan, är dess förhållande till den gamla ringdansen. En melodi kan undergå flera förvandlingar såväl i rytmisk som melodiskt hänseende, utan att den därför upphör att vara sig själv. De exempel jag i min uppsats om Melodier till sv. folkvisor o. folkdanser anfört till belysande av melodiens till »Skära havre» historia kan visa, huru en instrumental dansmelodi kan bli en ringleksvisa, och många exempel hade kunnat anföras även på motsatta förhållandet, där en ringleksvisa blivit en instrumental dansmelodi. Men ej nog härmed rytmen i en visa kan lätt förändras, så att den sammanfaller med en given instrumental dans. En ofantlig mängd rytmiska kombinationer efter olika instrumentala danser finnas inom alla länders ringlekar, och Sveriges lekar ha likaså anpassats efter olika tidsriktningars danser.

Vi få därför tänka oss, att ringleken under 1600-talet dels anpassat de redan förefintliga melodierna till polskans rytm dels av polskan fått nya melodier, vilka underlagts text. I följd härav representerar den till vår tid bevarade ringleken olika tidsskikt: medeltida melodier, 1500-, 1600-, 1700- och 1800-tals melodier med rytmiska former från medeltidens dansvisa, polskan, polonäsen, valsen m. fl.

Det samma gäller det koreografiska. Medeltidens pardans lika väl som reformationstidens figurdans har förändrat den ursprungliga formen. När polskan på 1600-talet blev folkets tillhörighet utövade även den sitt inflytande på ringdansens turer.

Ringdansen blir såväl musikaliskt som koreografisk en summa av alla de tidsperioder, som varit verksamma sedan medeltiden. Huruvida sedan den gamla kärnan ännu står kvar, blir en senare fråga. Folkloristiken måste först kunna avskilja de olika tidsmomenten, innan den bör yttra sig om ringdansens ursprungliga karaktär.

Blicka vi tillbaka på hela den långa utveckling våra instrumentala folkdanser undergått, finna vi till det yttre ej en enda form, som i egentlig mening kan kallas allmogens egen. Överallt äro danserna tagna från de högre sällskapskretsarna. Detta gäller i så stor allmänhet, att ej ens den svenska polskan kan

få gå fri såsom folkets »uregendom». Ja, ej ens sedan den väl blivit en folkets egendom har den kunnat undgå att röna inflytande från de högre kretsarnas danser. Så länge de bildade klasserna hade runddans som modform, var folkets polska en runddans, då figurdansen stod högt i ynnest hos de bildade, blev polskan figurdans.

Detta är emellertid ej något blott för *dansen* typiskt folkdrag. Våra förut behandlade folkvisor och folkliga festsånger ha kunnat övertyga oss om, att även här icke existerat någon folkets »uregendom». Folkets breda lager stå lika öppna för kulturintryck uppifrån, som de bildade kretsarna för kulturintryck utifrån, från utlandet.

Det är emellertid ej *själva upptugandet* av intryck uppifrån det kommer an på, utan på allmogens förmåga att kunna skilja gott från ont, värdefullt från värdelöst. Ävenledes kommer det an på det geniala *bearbetandet* av det mottagna, sammansättandet av det en gång erhållna, tills det blir ett med dess eget väsen.

Har folket på så sätt soffrat bort det oäkta och orena samt sedan förarbetat allt till en egen produkt, så är det också folkets egendom. I den meningen är det folkliga en konstprodukt likaväl som det av de bildade klasserna frambragta. Har nu dansen från Polen blivit ett med det svenska folket och av det förarbetats och blandats med det redan förut erhållna, så har polskan blivit en svensk egendom av vida högre värde, än om den av sig själv från den uräldsta tiden följt med på en slump bland så mycket annat urgammalt gods, som släpats med genom tiderna.

Har allmogen en gammal nedärvd andlig egendom, som släktled efter släktled bevarats oförändrad, och denna egendom är tillräcklig för allmogens andliga liv, så borde folket utestängas från alla kulturinflytelser, så att intet kunde förfaras eller förstöras av rikedom. Är däremot allmogens egendom sådan, att något i varje ögonblick måste nyförvärvas som ersättning för det som i varje ögonblick förloras, då måste folket, likaväl som de mera bildade klasserna, vara öppet för de nya kulturinflytelserna men städse sammansmälta allt det nyförvärvade med det gamla, så att ej kärnan går förlorad under sökandet efter det nya.

Det har inom folkloristiken funnits en riktning, som ständigt beklagar alla nya kulturintryck, som folket mottagit. Man söker det gamla, ej det nya, heter det. Blicken kan härvid lätt bli förvänd, så att man ger en karrikatur av folket i stället för den verkliga bilden. Det i sann mening folkliga finnes överallt, där folket i genialisk åskådning upptagit de andliga bildningsfröna och låtit dem spira och växa.

Tillägg.

S. 22: De hos WOSSIDLO cit. sidorna 93 o. 379 avse endast den svalstrof, som nedan anföres. Boken i sin helhet (*Die Tiere im Munde des Volkes*) är en av de fullständigaste samlingarna omfattande härmanden av djurens läten med grundliga litteraturhänvisningar rörande motsvarande såväl tyska som utländska rim.

S. 23. Hos WOSSIDLO II (ovan cit. bok) nr 333 s. 59 två var. av den tyska formen. I anmärkningarna s. 369 f. flera källhänvisningar.

S. 43. Om W. Heinse som musikförfattare se vidare: HANS MÜLLER, W. H. als Musikschriftsteller, *Vierteljahrsschr. f. Musikwissensch.* III s. 561—605.

S. 62. Den allra äldsta källan för Ljungby horn-sägnen är från år 1624, upptecknad av »Jens Lauritzön, pastor til Ljungby og Gueloff sogner». Handskr. i kgl. bibl. Kbhn (*SUHMS Saml.* I: 1, 70—97; I: 2, 32). Jfr medd. av MART. WEIBULL i *Saml. t. Skånes hist.* 1868 f. s. 68.

S. 78. Gral uppfattas i sina äldsta former än som underbar sten, än som bord. Se bl. a. A. NUTT, *Studies of the Legend of the holy Grail*, Lond. 1888: id., *The Legends of the holy Grail*, Lond. 1902; L. E. ISELIN, *Der morg. Ursprung d. Grallegende*, Halle 1909. — En kort svensk framställning av Gralsagan av A. U. BÄÄTH i *Wagners sagor* IV. Parsifal, Sthm 1908.

S. 137. Ännu en var. hos BORGSTRÖM, *Fkv. uppt. i Värml. o. Dalsl. Kristineh.* 1875, nr 2: Fru Gunneli 7 str.

S. 139. En dansk var. dessutom i *Skgr.* IV, 161 nr 509.

S. 143. En behandling av visan i sammandrag har först efteråt kommit i min hand: R. KÖHLER, *Aufsätze über Märchen*

u. Volkslieder (herausgeg. v. J. BOLTE u. E. SCHMIDT), Die Ballade von der sprechenden Harfe s. 79—98.

S. 152. Över Lilit se vidare: Fatab. 1908 »Lilit i Norrland» s. 341; Am Urquell II s. 144, 196. Å det senare stället heter det: »Lilith ist eine Figur der Kabbalah, also der geheimen Lehre und nicht des Volksglaubens».

S. 168. En dansk var. i Skgr. II, 100: Bjærgjomfruens frieri nr 460.

S. 170. En rekonstruktion av visan se S. LARSEN, Kritiske Studier over vore Folkeviser s. 138—185, Dania IX, 1902.

S. 193. Grundtvigs åsikt om visans ursprung delas av G. PARIS (Journal des Savants 1898 s. 397). Av övriga franska författare yttrar sig E. MONSEUR (Bulletin de folklore III, 114 f.) till förmån för G. Paris' åsikt. För visans nordiska ursprung talar LÉON PINEAU (Les vieux chants populaires scandinaves I, 183—207) och GEORGES DONCIEUX (La chanson du roi Renaud, les dérivées romanes, sa parenté celtique et scandinave, Romania XXIX, 219—256; jfr även Nyrups tillägg Romania XXIX, 470). Slutligen har ännu en uppfattning gjort sig gällande genom K. NYRUP, som vill anse, att den skandinaviska och den bretonska visan uppstått oberoende av varandra (Elverskud, Dania VIII, 1901 s. 211—220).

S. 217. I D'sur le pont du Nord, Revue des traditions populaires 1894 söker L. PINEAU en gemensam upprinnelse till den danska Agnetavisan och till en liten fransk visa om Adèle, som trots moderns förbud dansar på en bro och störtar ned och drunknar, i en förmodad urgammal dansframställning av människoffer till flodguden (jfr A. OLRIK, Dania VI, 101).

S. 231. Teorierna om folkvisans ursprung äro så många, att ämnet omöjligt här på några rader kan översiktligt framställas, men jag kan ej neka mig nöjet att ändock vidröra en del. I ROSENBERGS Nordboernes Aandsliv (Kbhn 1880) uttalas åsikten, att nordboarna lånat dansvisan från de keltiska folken. Denna ursprungligen lyriska visa fick episka element i de nordiska vikingakolonierna Normandie och England. Här utbildades balladen först, innan den kom till Norden. H. SCHÜCK ville i Svensk litteraturhist. I (Sthm 1890 s. 113 f.) hävda dess härkomst från Tyskland. Häremot opponerade sig A. LINDGREN (Till frågan om den nord. folkvisans ursprung, Nord. Tidskr.

1895 s. 551—564): »Att balladen — såsom Rosenberg anser — uppstått i Danelagen i England, som faktiskt var ett av danskarna erövrat land, där befolkningen en tid var kanske övervägande nordisk, är i alla händelser vida sannolikare, än att den skulle importerats från Tyskland». I övrigt tillägger han: »Det vore ofattligt, om en form, som just i Norden vunnit sin högsta blomstring, skulle vara införd som en alldeles helt och hållet främmande planta». I Illustr. sv. litteraturhist. (Sthm 1896) återkommer Schück till folkvisan. Å s. 145 heter det (ordagrant lika i nyuppl. 1911 s. 215): »Här — i den franska carolen — synes det mig, som om man utan fara för misstag kunde söka källan till våra dansvisor. Att dessa — jag tänker härvid naturligtvis ej på någon viss, utan på dansvisor i allmänhet — direkt från Frankrike skulle hava vandrat över till Norden är föga troligt; sannolikare att de över England spritt sig till Island och Norge, samt över Nederland och Nordtyskland till Danmark». I nya upplagan tillägges (s. 217): »Balladformen har således med all sannolikhet kommit från England; balladstoffnen hava till en stor del också kommit därifrån, men även från Tyskland och Ryssland, och i regeln hava de kommit med resande köpmän, men också med andra främlingar av olika slag, som gästade Norden. — En sidolinje inom folkvisteorierna representera på sätt och vis MOLTKE MOE och R. STEFFEN. Den förres åsikt är framställd av den senare i hans Enstr. nord. folklyrik s. 173. Steffen citerar efter prof. M. Moes föreläsningar höstterminen 1890: »Balladens stevstam bör sammanställas med sagans lyriska dansstrof. Balladens stevstam skyller dansstrofen sin upprinnelse. Balladen har upptagit dansstrofen från dansleken, för att den skulle bli skickad att dansa efter». Steffen, som närmare utbildat ämnet, vill låta påskina möjligheten av en balladdiktning utgången ur en sammansmältning av korta lyriska dansvisor. Som handgripliga minnen av sammansmältningen finnas ännu i många visor den lyriska inledningen (stevstammen, som avger omkväde för hela visan). — L. PINEAU (Les vieux chants populaires scandinaves, étude de littérature comparée I, Paris 1898) vill söka göra troligt, att den skandinaviska folkvisan är en nordisk konstform äldre än skaldepoesien. Just vår här behandlade naturmytiska folkvisgrupp blir för honom den äldsta (»époque sauvage»). Titeln »les chants de magie» på gruppen torde vara

mindre väl vald. — Slutligen har engelsmannen WILL. P. KER yttrat sig om folkvisans ursprung (On the danish ballads, The Scottish Hist. Review I, Juli 1904: 357—78; med tillägg av förf. själv översatt till danska: Om de danska Folkeviser, Danske Studier 1907 s. 1—24). Han genomgår en del för Danmark och England samt Danmark och Frankrike gemensamma folkvisor och kommer till sist till den uppfattningen, att de beröringspunkter, som förefinnas i ämnen mellan Danmark och Frankrike, äro vida flera, än man förut velat antaga. Danmark och England visa sig stå tämligen självständigt gent emot varandra. Att flera gemensamma ballader finnas förnekas ej, man kan blott förundra sig över, att de ej äro flera. Till sist hävdas åsikten, att Danmark såväl som England fått formen från Frankrike, men båda utbildat den självständigt och fullständigt egenartat: »Har nu Danske og Englændere laant dette fra Frankrig sammen med Viseverset og Musiken? Hvis saa er, er Resultatet forbavsende; vi har intet andet Eksempel paa et saadant Laan, der ser saa lidt kunstigt ud, og som virker saa naturligt og hjemligt. Det er i det hele og store det samme, der er forgaaet i England og i Danmark: man har optaget fremmede Former for deri at udtrykke hjemmefødte Tanker; alle Poesiens oprindelige jævne Virkemidler har faat Liv igen og er fremstaaede i en ny poetisk Skikkelse, som hører hjemme hos en fremmed Nation. Og, vel at mærke, alt dette er sket efter at både England og de Skandinaviske Lande Aarhundreder igennem havde brugt det stavrimede gotiska Vers, Versemaalet fra Beowulf og den ældre Edda» (s. 23). — Om jag nu således å sida 231 framställt min åsikt om balladen som i huvudsak nordisk, kan jag ej se annat, än att den moderna forskningen på området just tenderar till att erkänna Norden större självverksamhet vid folkvisans skapande, än man förut velat antaga. Att förneka den yttre formens franska upprinnelse skulle väl ej falla någon in i våra dagar, men själva den episka balladstilen och sättet att behandla stoffet är i så hög grad för Norden typiskt, att ej ens det närmast Norden kommande landet England har något fullt motsvarande. När nu härtill kommer, att de direkt lånta visorna vid en grundligare undersökning visa sig vara allt färre och färre, må min åsikt i frågan åtminstone ha *troligheten* för sig.

Studien zur schwedischen Volkskunde.

I. Ursprung der Dichtkunst, der Musik und des Tanzes.

Fünf Triebkräfte haben wesentlich die Kunst entstehen lassen (3). 1. Das Evolutionsprinzip: Der menschliche Gesang ist das Resultat einer langsam fortschreitenden Entwicklung der Lautäusserungen vom Tier bis zum Menschen (4). Anhänger der Theorie: Darwin (5), G. Brandes (5), K. Lange (6), E. Häckel (7). Kritik: Stumpf (7), Wallaschek (8). Allseitige Beleuchtung der Theorie: Y. Hirn (9). Erotische Volkslieder und Tänze (10). — 2. Das rhythmische Prinzip: Das Atemholen als Ursprung des Rhythmus (12). Der Rhythmus als Ursprung der Kunst: Wallaschek (14). Die Arbeit u. der Rhythmus: Bücher, Cederschöld (15). Das Spiel u. die Kunst: K. Groos (18). — 3. Das Imitationsprinzip: Der Nachahmungstrieb bei den Naturvölkern (19). Volksdichtungen, die die Tierlaute nachahmen (21). Die Fixierung der Tierlaute in Tönen (24). Instrumentale Musikstücke, die Naturlaute nachahmen (25). — 4. Das Sprachprinzip: Die Anhänger sind unter den Fürsprechern einer Vokalmusik und einer nationalen Tonkunst zu finden: Die Griechen (29), Addison (30), Rousseau (31), Kellgren (34), das 19. Jahrhundert (35), Spencer (36). Kritik: Stumpf (37), Wallaschek (38). Das Rezitativ der Naturvölker (39). — 5. Das Musikprinzip: Die Anhänger sind unter den Fürsprechern einer instrumentalen Tonkunst und einer Universalmusik zu finden: Frankreich im 18. Jahrhundert (41), W. Heinse (42), die Romantiker (43), E. T. A. Hoffmann (44), Schweden (45), Wagner (46), Nietzsche (48), Wallaschek, Grosse (49). Die Juoigos-Melodien

der Lappen (50). Die Vorliebe der Naturvölker für harmonische Intervalle: Helmholtz, Wundt, Lipps, Stumpf (53), Riemann (54). Schlussresultat: Die primitive Poesie (als Lyrik) verdankt ihre Entstehung den Interjektionssätzen, wo die Musik die Hauptsache ist. Aus der primitiven Musik, dem Tanz und der Lyrik ist allmählich eine primitive Dramatik und Epik entstanden.

II. Tanz und Musik im schwedischen Volksglauben.

Der schwedische Volksglaube zeigt im allgemeinen eine Vorliebe für Wassergeister, wo Dänemark Berggeister hat (60).

1. Das Horn von Ljungby: Ein Knecht begegnet nahe einem Berg einer Jungfrau, die ihm ein Getränk anbietet; er nimmt den Becher, schüttet aber das Getränk hinter sich; schnell reitet er davon und behält den Becher, der, wie sich später zeigt, mehrere wunderbare Eigenschaften besitzt. Die Sage ist hauptsächlich dänisch und hat ihr deutsches Seitenstück in dem Oldenburger Horn (65). Der Kern der Sage liegt in folgendem: Eine Gabe wird von einem übernatürlichen Wesen gegeben; die Gabe bringt dem Inhaber und seinem ganzen Geschlecht Glück und Gedeihen (75). Das Horn wird auch Erbstück, Gastmahls- und Kirchenbecher. Die Gralsage handelt von einem ähnlichen Trinkgeschirr (77). Auch zeigt das Analtheahorn verwandte Züge (78). — 2. Die Elfen: Die elfischen Geister werden bald mit den Dämonen, bald mit den seelischen Geistern zusammengestellt (79). Die Elfen gehen auf der einen Seite gern in Wassergeister auf der anderen in Hauskobolde über (80). Die Einteilung im Licht- und Schwarzelven ist schwerlich vom Volke selbst vorgenommen (81). Der Tanz der Elfen ist verführerisch (82). Die Gegenstände, die mit den Elfen zusammengestellt werden, sind: Wichtelsteine (Belemniten) (83), Nixensteine (84), Donnersteine (85), Elfentöpfe (86), Elfenmühlen (87), Elfentänze und Hexentänze (88). Auch gehören mehrere Pflanzen den Elfen (89). Die Krankheiten, die die Elfen verursachen, sind hauptsächlich Kinderkrankheiten (91). — 3. Der Nix und die Wasserfrau: Die Wasserfrau tritt entweder einzeln für sich oder zusammen mit dem Nix auf (94). Sie führt die Aufsicht über das Getier des Wassers (95). Ihr Aussehen ist nicht konstant (96). Oft sieht man den Nix zusammen mit

seinen Wassertieren (97). Der Nix hat verschiedene Namen (99). Sein Aussehen ist gewöhnlich das eines Greises mit langem, grauem Bart und roter Mütze, dagegen treffen wir nur äusserst selten die Gestalt des Jünglings mit blondem Haare an (101). Als Pferd ist der Nix gewöhnlich weiss und von grosser Gestalt (103). Als Tier wird er oft mit denen des Wassers verwechselt (106). Ausnahmsweise treffen wir die Gestalt der Katze und des Hundes (107), auch kann er die Gestalt einer Sache annehmen (108). Er lebt gewöhnlich in den Binnenseen, und Wasserpflanzen sind immer sein Eigentum (110). In den Flüssen finden wir ihn besonders bei den Wassermühlen (112). Er sucht gern mit den Weibern zusammenzukommen (113). Die Krankheiten, die er herbeiführt, sind zumeist Unnebelungen des Geistes (114). Gegen die Macht des Nixes helfen Beschwörungen (114). Ganz besonders müssen solche an einem Donnerstag vorgenommen werden (115). Man opfert eine Menge von Gegenständen, um gegen den Nix gesichert zu sein (117). Auch sind Menschenopfer nicht selten (118). Der Nix lockt mit Tanz und Musik (119). Die Spielmannssagen, in denen der Nix selbst auftritt, sind sehr zahlreich (120). Er lehrt andere seine Kunst gegen Gaben, auch müssen einige ganz bestimmte Ceremonien vorgenommen werden (124). Von vielen Melodien heisst es, dass sie vom Nix gelehrt sind (125). Eine besondere Gruppe für sich bilden die Spielmannssagen, in denen der Nix die Macht seiner Musik auf einen Spielmann übertragen hat (126). Der Spielmann steht aber oft der Musik, die er selbst hervorbringt, machtlos gegenüber (131). Das Tanzmotiv ist sehr beliebt und kommt sowohl im Märchen. (Der Tanz im Dornbusch 134) wie im Volkslied (Die kleine Inga 137, die sprechende Harfe 139) vor. Auch in dem finnischen Epos der Kalevala ist das Musikmotiv sehr hübsch ausgebildet (144). Der magische Tanz wird auch mit den Toten in Verbindung gebracht (147). — 4. Der Nix und das Christentum: Die Naturgeister sind zusammen mit dem Teufel vom Himmel herabgestürzt worden und gehören nun seinem Anhang an (149). Nach einem anderen Volksglauben sind sie Kinder Adams und der Lucia (151) oder Lilit (152). Nicht selten trauern sie über ihr unglückliches Los und sehnen sich nach Erlösung (154). Der Nix spielt so schön und wehmütig. Ein Mann (gewöhnlich ein Geistlicher) sagt, dass der Nix nicht selig werden kann; er bereut es oder

wird durch ein Wunder (der grünende Stab) dazu gezwungen, ihm Erlösung zuzubilligen (156). Das Motiv kehrt in der Tannhäusersage wieder (158).

III. Das naturmythische Volkslied in Schweden.

Zu dem naturmythischen Volkslied rechne ich hier nicht die Verwandlungslieder, auch nicht die mit Leonorenmotiv (166). Zu den eigentlichen Volksliedern mit naturmythischem Inhalt rechne ich nur acht schwedische Lieder, wozu noch zwei uneigentliche kommen (167). 1. Herr Magnus: Ein oder mehrere Naturwesen suchen einen Jüngling durch Gaben zu gewinnen. Da er aber die Gaben nicht annehmen will, stösst er sie von sich (tötet sie) (168). Das Lied ist im grossen und ganzen in Schweden, Norwegen und Dänemark das gleiche. Der Schlufs von der Sonne, die befreit, gehört ursprünglich nicht hieher (169). Ein englisches Seitenstück der Ballade ist bei Child zu finden (170). — 2. Elfenritt: Eine Elfe sucht mit Gesang einen Jüngling an sich zu locken. Die Sonne befreit (171). Das Lied bietet den Übergang zu dem folgenden. — 3. Erbkönigs Tochter: Das Lied, durch Herder nach Deutschland geführt (Lh. I S. 18), ist fast in ganz Europa verbreitet. Der Inhalt wird durch Grundtvig in zwölf Teile geteilt (174). Von diesen sind die ersten, in denen Olof die Hauptrolle spielt, wesentlich im Norden verbreitet, dagegen die letzten mit der Braut als Hauptperson vorwiegend in Südeuropa bekannt. Die erste Hauptabteilung mit Olof ist im Norden (Dänemark) entstanden, während die letzten sich hauptsächlich aus dem Lied »Der Tod der Braut« entwickelt hat. Das Lied ist also im Norden entstanden und von dort nach England, Frankreich und Südeuropa gewandert (192). — 4. Der Jüngling und die Wasserfrau: Eine Wasserfrau lockt einen Jüngling zu sich und gibt ihm einen Trank, wodurch er alles vergisst (194). — 5. Der Nix und die Jungfrau: Der Nix kommt in der Gestalt eines Mannes zu einer Jungfrau und führt sie ins Wasser, wo sie verbleiben muss (196). — 6. Die Kraft der Harfe: Eine Braut weint, weil sie auf ihrem Hochzeitstage ertrinken soll. Der Bräutigam sucht die Brücke so sicher wie möglich zu machen; dennoch ertrinkt sie. Der Bräutigam nimmt

nun seine Harfe und spielt, so dass der Nix seine Beute wiederherausgeben muss (200). Wahrscheinlich hat das Lied ursprünglich wie die deutschen Varianten nur die verlorene, nicht die wiedergewonnene Braut gehabt. Das deutsche Volkslied »Die unglückliche Braut« muss daher eine ältere Tradition darstellen (204). Vielleicht ist die Ballade doch im Norden entstanden, von wo sie schon im Mittelalter nach Deutschland gewandert ist (209). Das Musikmotiv kommt in einer nordischen Fassung schon im 16. Jahrhundert vor (210). — 7. Agnete: Eine Jungfrau kommt zu dem Nix und bleibt sieben Jahre bei ihm und gebärt sieben Kinder; da hört sie die Kirchenglocken läuten und will zu den Eltern zurückkehren (212). Wahrscheinlich schloss das Lied so, dass sie bei den Eltern bleibt (213). — 8. Die in den Berg Ent-rückte: Nach dem Inhalt zerfällt das Lied in vier Gruppen: I. Der Berggeist sucht durch Runen die Jungfrau gewinnen. Sie kommt in den Berg, wo sie Kinder mit ihm zeugt. Nach der Geburt eines jeden Kindes kehrt sie zu ihren Eltern zurück. Erst als die Verbindung entdeckt wird, muss sie im Berge verbleiben (219). II. Die Jungfrau soll in die Kirche gehen, kommt aber in den Berg; sie bleibt hier sieben Jahre bei dem Berggeist und gebärt ihm sieben Kinder. Sie will dann ihre Eltern besuchen, wird aber bald zurückgeholt und bleibt nachher im Berge (222). III. Die Jungfrau befindet sich bei ihrer Mutter. Das Geheimnis wird offenbar und sie wird daher zurückgeholt (223). IV. Die Gruppe ist aus dem Agnetenliede entstanden. Die Jungfrau kommt in den Berg, wo sie sieben Jahre verbleibt. Sie hört die Kirchenglocken und geht in die Kirche. Ein Berggeist kommt und führt sie zurück (224). Eine englische Form »Hind Etin« ist bei Child zu finden (228). — Die naturmythischen Volkslieder erweisen sich alle als zu einer ganz geschlossenen Gruppe gehörig und müssen daher aller Wahrscheinlichkeit nach alle im Norden entstanden sein (230). Gehen wir von der grossen Bedeutung der naturmythischen Volkslieder aus; so können wir auch annehmen, dass die mittelalterliche Ballade wesentlich ein nordisches Kunstprodukt ist. — 9. Die Wasserfrau: Ein Jüngling begibt sich zu einer Wasserfrau, wo er seine Schwester zurückerhält (232). Durch Vergleichung des Liedes mit den dänischen und deutschen Quellen lässt sich feststellen, dass die Wasserfrau ursprünglich dem Liede nicht angehört; der Inhalt ist vielmehr,

dass eine geraubte Jungfrau von ihrem Bruder aufgesucht und zurückgeholt wird. Wahrscheinlich ist das schwedische Lied erst im 17. Jahrhundert entstanden (233). — Der Nix: Die Jungfrau trifft einen Mann, der sie verführt; sie fragt, wann die Hochzeit sein soll, erhält aber die Antwort, dass er im Wasser wohne. Auch hier müssen wir annehmen, dass das Lied ursprünglich nicht von einem übernatürlichen Wesen gehandelt habe. Das Lied ist erst spät (etwa im 18. Jahrh.) entstanden (240).

IV. Lieder bei schwedischen Volksfesten.

Die Lieder der Volksfeste sind im allgemeinen jünger als die Balladen, obgleich das Volksfest viele heidnische Elemente in sich trägt (243). Die gelehrten Schulgesänge sind für das Festlied von grosser Bedeutung (244). Die Schulgesänge wurden hauptsächlich gesungen, um bei Umzügen Gaben zu erhalten. Oft werden die Gaben von einer bestimmten Person verteilt, die dann einen Heiligen vorstellen soll, entweder Nicolaus oder Martin (245). Dieser Heilige geht oft in die Häuser, um die Kinder zu belohnen oder zu bestrafen (247). Da der Heilige oft von einem Schulknaben dargestellt wurde, kam man bald zu der Auffassung, dass der Knabe einen Lehrer vorstelle. Schon früh (im 10. Jahrh.) treffen wir Schulfeste, wo die Kinder ungebundene Freiheit genossen und Lehrer spielten. Erst am Ende des Mittelalters verschwanden allmählich diese Schulfeste, um in dem Gregoriusfest aufzugehen (248). — 2. Mailieder: Das Volk bildete die Lieder der Schulknaben nach und erhielt somit christliche, fromme Lieder in denen am Schluss Gaben erbeten werden (449). Zuerst sind die frommen Lieder von den Bettelliedern getrennt, aber bald werden beide Formen verschmolzen, so dass zuerst den Wirtsleuten Glückwünsche dargebracht werden, dann folgt das Preisen des Sommers und zuletzt die Danksagung nach erhaltener Gabe (252). Solche Mailieder sind hauptsächlich aus Dänemark und den vormals dänischen Landschaften Schonen, Halland und Blekinge bezeugt. In Schweden dagegen sang man allgemeine Sommerlieder, die dem Ringelreihen am nächsten stehen (257). — Staffanslieder: Zwei Hauptgruppen lassen sich unterscheiden. Die erste zerfällt in fünf Unterabteilungen:

1. Ein gewöhnliches Bettellied mit Erbitten einer Gabe und Danksagung (267). 2. Ein Staffanslied mit der Auswahl eines Pferdes und dem Ritt zur Tränke (263). 3. Ein Staffanslied mit Bettelstrophen (266). 4. Ein Staffanslied mit Bettelstrophen und ausserdem ein Jagtmotiv: Staffan reitet aus, um Tiere im Walde zu jagen (269). 5. Das Staffanslied beginnt hier mit einem Glückwunsch, der an die Sternlieder erinnert (270). Die zweite Hauptgruppe bildet das Lied »Staffan und Herodes«, wo der letztgenannte die Hauptrolle spielt. Das Lied, das in Schweden, Dänemark und England bezeugt ist, erzählt von der Geburt Jesu und den drei Magiern, die zu Herodes kommen, um zu fragen, wo der neue König der Juden geboren sei. Herodes will nicht daran glauben. Ein Wunder zwingt ihn aber dazu, und er lässt nun die Kinder in Bethlehem ermordern. Josef und Maria entfliehen nach Ägypten. Staffan hat hier keine wesentliche Stellung. Er sagt in einigen Varianten zu Herodes, dass ein grosser König geboren sei, und wird dafür bestraft. Sonst ist der König Herodes die Hauptperson im Liede (275). Zwei Legenden kommen im Liede vor: Ein Säemann kann das Gesäte sogleich ernten, damit Herodes verstehen soll, wie lange Zeit es her ist, seitdem Josef und Maria da vorbeizogen (280). Als Herodes nicht glauben will, dass ein grosser König geboren ist, fliegt ein gebratener Hahn auf (282). Das Staffan u. Herodes-Lied geht unmittelbar in die Weihnachtsspiele über (286). — 4. Weihnachtslieder: Der Kern der volkstümlichen Weihnachtslieder ist das Neujahrswunschlied mit Glückwunsch, Einsammeln von Gaben und Danksagung (286). In dieses Lied ist eine Erzählung von der Geburt Christi und der Anbetung der Hirten und der drei Königen eingeschoben (289). Allmählich wurde das Lied dramatisch belebt, indem Soli und Chöre abwechselten. Der schwarze König wurde hierbei oft die Hauptperson. Eine Herodesfigur in einem Kasten versteckt und auf dem Stern befestigt gab Veranlassung dazu, den König redend einzuführen, und bald kam der Dialog hinzu. In Süddeutschland trug man ausserden noch die Krippe mit sich herum, und Josef und Maria folgten (292). — Weihnachtsspiel: Die Weihnachtsspiele tragen schon im Mittelalter einen volkstümlichen Charakter (294). Sie sind im allgemeinen nach einem bestimmten Typus aufgebaut mit drei Hauptteilen: Hirtenspiel, Kindermord

und Dreikönigsspiel, wozu zwei Einleitungen kommen: Die Verkündigung und das Herbergesuchen. Als Typus eines vollständigen Spieles kann das Oswalder Spiel bei Pailler dienen (295). Die Weihnachtsspiele sind sowohl episch als auch lyrisch und dramatisch. Die epische Erzählung des Vorganges gehört dem Anfang und dem Schlusse an, die Lyrik tritt uns in den Psalmen entgegen, das Dramatische in den Dialogen der Hirten und der Könige (308). In den kirchlichen Spielen tritt das Komische nur bei den Hirten hervor. Dagegen kommen die fröhlichen Narrenscenen in den volkstümlichen Spielen umso mehr zu ihrem Recht. Die drei Könige werden zur Seite geschoben. Der Narr wird entweder Josef oder der schwarze König (Kasper), oder auch Judas. Auch werden die Spiele mit Staffansspielen verbunden (314). In den schwedischen Spielen kommen nur selten Josef und Maria vor, dagegen sind sie in den dänischen Spielen nicht selten. Herodes, der in Schweden oft vorkommt, ist in Dänemark selten (324). — 6. Der Weihnachtsbock: Der Narr in den schwedischen Weihnachtsspielen hat oft eine Verkleidung, die ihn mehr einem Tier als einem Menschen ähnlich macht (326). Nehmen wir die ernstesten Partien weg, so erhalten wir also ein Tierspiel anstatt eines religiösen Weihnachtsspieles. Es ist klar, dass wir eben hier heidnische Reste eines alten Mittwinterfestes vor uns haben. Ein Lied oder Spiel mit einem Bock in der Hauptrolle scheint in Norwegen und Schweden entstanden zu sein: Vater und Sohn fangen einen Bock und müssen dem Besitzer ein hohes Lösegeld geben. In einigen Varianten stirbt der Bock und am Ende des Spieles aufersteht er wieder (329). — 7. Ein Lied vom Weihnachtsbaum: Der Weihnachtsbaum hat seine Vorfahren in den Bäumen, die man bei Festen aufstellte oder ausschmückte. Solche waren von alters her in Schweden bei Hochzeiten, Begräbnissen, Maifesten und Weihnachten gebräuchlich. Im 17. Jahrh. sehen wir schon, dass die Weihnachtsbäume mit dem Licht und der Sonne zusammengestellt werden. Im 18. Jahrhundert erfahren wir, dass der Weihnachtsbaum illuminiert wurde, und dass Geschenke auf dem Tische darunter lagen. Allmählich wurden die Geschenke an den Baumen gehängt, dies wahrscheinlich weil es ein alter Volksglaube war, dass die Bäume im Laufe des Jahres Früchte tragen würden, wenn man sie in der Weihnachtszeit mit Früchten behängte. Erst nach

1800 ist der Weihnachtsbaum als voll ausgebildete Sitte in Schweden verbreitet (332).

V. Geschichte der schwedischen Polska.

1. Die Polska in der Forschung des 19. Jahrhunderts: Erst um 1850 tritt die Ansicht auf, dass die Polka ein schwedischer Nationaltanz sei. A. Lindgren beweist, dass die sogenannte Sechzehntelpolska aus der Polonäse entstanden ist. Die andere Form, die Achtelpolska steht nach A. Lindgren der Mazurka am nächsten (345). Die spätere Forschung hält daran fest, dass die Achtelpolska echt schwedisch sei (349). Das Verbreitungsgebiet ist aber nicht nur Schweden, sondern auch Finnland, Norwegen, Dänemark und in gewissen Beziehungen auch Norddeutschland. Der dänische Forscher Troels-Lund kommt daher zu dem Schlussresultat, dass die Polska polnisch gewesen und schon im 16. Jahrhundert in den Norden eingewandert ist (353). — 2. Die Paartänze vor 1700: Nach Troels-Lund soll der polnische Tanz schon von Anfang an lebhaft und fröhlich gewesen sein. Dagegen sprechen sämtliche Quellen des 16. Jahrhunderts, die alle betonen, dass der polnische Tanz um 1600 sehr ruhig war. Die lebhaften Tänze müssen eher aus Italien nach Deutschland und von dort nach dem Norden gekommen sein. Gegen Ende des Jahrhunderts wurden die italienischen Tänze von den französischen verdrängt, und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts finden wir nur französische Tänze vor. Um 1650 tritt das Menuett auf und um 1700 ist es allein herrschend. Der fröhliche Tanz am Anfang des Jahrhunderts, die Gaillarde, wird allmählich ganz ernst und ruhig und verschwindet am Ende des Jahrhunderts völlig (365). — 3. Der polnische Tanz vor 1700: Der polnische Tanz als ein ruhiger Tanz im $\frac{2}{4}$ Takt tritt in Europa gleichzeitig mit der Blütezeit der Gaillarde auf. Bald erhält er einen lebhaften Nachtan, und schon um das Jahr 1650 ist dieser der Haupttanz. Zur selben Zeit haben die niederen Volksklassen den Tanz aufgenommen und weiter geführt, so dass polnisch tanzen dasselbe ist wie bäuerlich tanzen. Um 1700 wird der Bauerntanz verfeinert und unter polnischer Einwirkung in einen ruhigen Tanz, die Polonäse verwandelt (370).

— 4. Polska und Menuett im 18. Jahrhundert: Schon am Anfang des Jahrhunderts ist die Polonäse der Modetanz von Stockholm. Um 1720 ist sie in Sachsen bekannt und um 1750 überall in Europa verbreitet. Sie wird immer mit dem Menuett zusammengestellt und muss auch in dem Charakter diesem nicht allzu fern gestanden haben (373). — 5. Der Tanz in Schweden 1800—1830: Um das Jahr 1800 haben beide Tänze ihre Rolle als Gesellschaftstänze ausgespielt, nur die Polonäse lebt als musikalische Kunstform noch fünfzig Jahre weiter. Bis 1830 tanzt man Contratanz und Angläse sowohl in den höheren Kreisen als im Volke. Der Walzer siegt aber bald, und die alten Tänze sterben aus (382). — 6. Der Tanz in Schweden 1830—1900: Im Volke erhält die alte Polska eine kurze Nachblüte, während die Modetänze Walzer, Galopp und Polka bei den Gebildeten beliebt sind. In der Mitte des 19. Jahrhunderts verschwindet die Polska auch im Volke, und die Tänze der höheren Klassen, Walzer und Polka, treten an ihre Stelle (392).

Personregister ¹.

Addison 30	Cousin, V. 36	Heinse, W. 42 f., 401
Adrianus, E. 362	Darwin, Ch. 4	Helmholtz 53 f.
Afzelius 125, 342, 385	Demantius, Chr. 367 f.	Herder 32 f.
Ahlström, J. N. 185	Diderot 32	Hippias fr. Elis 29
Ammerbach, E. N. 359	Doncieux 402	Hirn, Y. 9
Andersson, N. 346, 350	Dubos 41	Hoffmann, E. T. A. 44 f.
Andersson, Otto 348 ff.	Dupuy 381	Hornbostel, E. M. 27
Archilochos 48	Dybeck, R. 184 ff.	Hove, J. v. d. 362
Attaignant 361	Ecorcheville 362 f.	Hylthén-Cavallius 79 f.
Atterbom 34, 45	Encyklopedisterna 31	Häckel, E. 7
Bach 376	Emporagrius 289	Händel 30, 376
Bagge 344	Feilberg 79 ff.	Isokrates 29
Beattie 34	Fleischer, O. 39 f.	Jespersen, O. 6
Bellman 45 f., 379	Gabrieli, Giov. 357	Kant 33
Berg, H. 5	Gerle, H. 359	Kellgren 34 f.
Bergström 201	Gerstenberg 43	Ker, W. P. 404
Besardus, J. B. 362	Gervinus 35	Kerfstedt, Am. 185
Boman, P. C. 185	Gluck 29, 31, 34 f., 43	Kircher, Ath. 24
Brahe, P. 363	Greiling, J. Chr. 33	Kirchmann, J. H. v. 11, 35
Brandes, G. 6, 45	Grimm, F. M. 31	Klopstock 33
Bücher, K. 15 ff.	Grimm, J. 35	Kolmodin, E. 295
Bugge, S. 201 ff.	Grip, E. 281	Kristensen, M. 15
Böhme 214 ff.	Groos, K., 8, 15 ff., 27 f.	Köhler, L. 35
Cederschiöld, G 15 ff.	Grosse, E. 8, 19, 49 f.	Köhler, R. 201
Cepède, La 32	Gurney, Edm. 5, 48	Lange, K. 6
Chabanon ainé 42	Hammarstedt 274, 284	Liedzén 125, 385
Chastellux 41	Hausegger, Fr. 12	Likymnios 29
Chopin 344	Harris, J. 33	Linder 376 ff.
Christenius, J. 367	Hartmann, E. 13	Lindgren, A. 343 ff., 354,
Chybiński 357	Haussmann 367 f.	402 f.

¹ Här upptagas ej namn, vilka tillhöra anlitade källor.

- Lipps, Th. 53 f.
 Lussy, M. 12
 Mankell, Abr. 36, 343
 Mace, Th. 364
 Meijer, R. M. 79
 Moe, M. 403
 Mogk, E. 79
 Montégut, E. 49
 Mozart 376
 Müllenhoff 354 ff.
 Neidhart 358
 Neocorus 354 f.
 Newsidler, H. 359
 Nietzsche, Fr. 48
 Nörmiger, A. 367
 Olaus Magnus 265
 Pineau 402 f.
 Prior, A. 200
 Rameau 31, 41
 Raymond, G. M. 42
 Reifferschied 201
 Rosenberg 402
 Rousseau 31 ff.
 Sachs, Hans 306
 Sapper, C. 24 f.
 Saxo 126
 Scheibe 32
 Schmid, B. 359
 Schück 203, 402 f.
 Schumann, R. 45
 Spencer, H. 36 f.
 Spohr, L. 45
 Steele 34
 Steenstrup 216 f.
 Steffen, R. 347, 403, 450
 Smith, A. 27
 Strauss, J. 392
 Stumpf, C. 7, 37, 41, 53 ff.
 Sulzer 33
 Szamotulski, V 357
 Södling, C. E. 24
 Thuren, Hj. 39 f.
 Troels-Lund 352 ff., 368
 Wackenroder 43
 Wackernagel, W. 201
 Wagner, R. 46 ff.
 Waisselius, M. 359, 367 f.
 Valentin, K. 344
 Valerius 45 f.
 Wallaschek, R. 8, 14, 38 f.,
 49 f.
 Waller 394
 Webb, D. 33
 Weber, C. M. 45
 Wellander, Joh. 24. 34
 Viadana 357
 Wiklund, K. B. 21
 Villoteau 32
 Virginia Renata, v. Ge-
 hema 368
 Vischer 11, 27
 Volkert 27
 Wrangel, E. 281
 Wulff, Fr. 13 f.
 Wundt 8, 53 f.

Förteckning över folkvisor, sagor, sägner, dansstycken.

Adam-Evaspel 307	Den sorgeliga brudfärden 199
Agnetavisan 167, 196, 204, 209 f., 224 f., 228	Den sörjande 185 f.
Agneta o. bergamannen 218	Den talende Strengelag 139
Agneta o. havsmannen 210	Den tjocke katten, ramsa 23
Agnete og Havmanden 211	Den underbara harpan 139
Annetta 210	Den unge musikanten, irländsk sägn 133
Allebrand, harpspelaren 198	Der goldene Äpfel 143
Allison gross 169	Der Jude im Dorn 135
Bakala 136	Der kleine Sackpfeifer 123
Bergkonungen 59, 73, 218	Der Mönch im Dornbusch 136
Bergkvinnorna 170	Der Rattenfänger v. Hameln 136
Bergman o. herreman 165, 227	Der Ritter u. die Magd 186
Bergtagningsvisan 216	Der Rohrstengel 143
Bergtrollet 165	Der singende Knoch 143
Bergtrollets frieri 167	Der Spielmannssohn 136, 138
Bohus' belägring 26	Der Tod der Brant 186
Brixleggerspelet 403 f	Der treue Knabe 186
Chansons de mendiants 288	De tre önsker 135
Clerk Colvill 169, 181	De två systrarna 139
Dankongen 228	De Waterkeerl in der Ja' 195
Danksagung 287	Die Bernauerin 186.
Danska polskan 26	Die buckeligen Fiedler 136
Das Knöchlein 143	Die drei Brüder 143
Dei tvo systar 139	Die Greifenfeder 143
Den bergtagna 73, 167, 209, 217	Die Schifferin 300.
De båda systrarna 129	Die traurige Hochzeit 183
Den fejreste Sang 187	Die unglückliche Braut 204, 214
Den genfundne Söster 233	Die weinende Braut 183
Den glade gossen 134	Djupt i havet 125
	Drengen o. Munken 135

- Du gamla, du fria 184 ff.
 Dödens brud 186
 Ecce novum gaudium 316
 Ein Kind gebor'n zu Bethlehem 296.
 Elvehøj 170
 Engelska giguen 370 ff.
 Elveskud 172, 195, 402.
 Es kommt doch einmal an den Tag 143
 Fackeldansen 343, 349 f.
 Fader vår, på rim 250, 252
 Fans marsch 126
 Fans polska 125
 Finngubbens frieri 167
 Finnsägnen 70
 Flykten till Egypten 301, 318.
 Folie d'Espagne 370 ff.
 Fritz Dölla mit der gewünschten Geigen
 136
 Fru Malin 210
 Fru Gunneli 137, 401.
 Fästmän 185
 Fåglasången 185
 Förlossningssånger 155
 Förlossningssågn, näckens 237
 Gauta kvædi 199
 Genesis Aethærea 295, 308 ff
 Gralsagan 77 f., 401
 Greven og lille Lise 186
 Grevens döttrar vid Elvabolid 195
 Grevens döttrar på Östervalla hed 195
 Grevens döttrar vid Östervalla led 195
 Greven vid Östagalé 195
 Gmunderspelet 303
 Guds son är född 317
 Hanehopolskan 121
 Harpans kraft 167, 199
 Havsfrun 167, 231, 264
 Havsfruns tärna 232
 Havsfruvisan 234
 Havsmannen, 166, 210
 Helena o. havsmannen 210
 Helligtrekongers-Vise 279
 Helsingborgs belägring 26
 Herbergssånger 305 f
 Hr Byrting og elvekvinnu 143
 Hr Bösmen i Elvehjem 193
 Hr Elver, Bergakonungen 218
 Hr Magnus 167
 Hr Magnus og hans Mö 186
 Hertig Magnus o. havsfrun 167.
 Hr Magnus o. havstrollet 167
 Hr Magnus o. älvorna 167
 Hr Makis av Karabas 135
 Hr Olof i älvornas dans 172
 Hr Olof o. älvorna 172
 Hr Olof o. älvfrun 172
 Hr Peder 186
 Hr Peder o. dvärgens dotter 165, 169.
 Hr Peders sjöresa 144
 Hr Stragi 186
 Hertig Nils 184
 Hind Etin 228
 Historia von einem Bauernknecht u.
 München 135
 Hjärtesorg 186
 Hör I Orphei drängar 379
 Hörpukvædi 139
 Hörpurima 139
 Immanuel, coelorum rex 317
 Indiska spelmannssånger 133
 Inga lilla 136 f, 207
 Inga liten kvarnpiga 137
 Jack mit den Flötchen 136
 Jesusbarnet, Stefan og Herodes 275
 Jesus og Jomfru Maria 318
 Jesus v. 12 år 306
 Jomfruen og Dværgekongen 218
 Jomfruens Harpeslæt 225
 Judasvisan 306 f.
 Julbocksspel 326
 Julgransvisa 332 ff., 338
 Jultiggarvisor 263, 325
 Julvisa 257
 Julvisa om Jesus o. jungfru Maria 253
 Jungfrun o. bergakonungen 218
 Jungfrun o. näcken 237
 Jungfruns död 186
 Kalevala, 142, 144 ff, 318, 323 f.
 Karl XII:s marsch, musikstycke 26
 Karon i luren tutar 379
 Kinesisk musiksågn 133
 Kjærestens Död 186
 Kommen I herdar från skogar o. ängar
 290, 316

- Konungen o. getkullan 137
 Konungen och guldsmedens dotter 228
 Konungen o. vallpigan 137
 Krist' lilla o. Hr Tideman 226
 Kvindemorderen 207
 Kära mor slå nu i hand 379
 Kärlekssorg 186
 La caña del rinde arenas 143
 La Flauto 143
 La Flor del Lililá 143
 Leipzigerpolskan 26
 Le siegneur Nann et la Fée 180
 Lichtmess-Gesang 287
 Lilla Lisa 137, 226
 Lilla Vadel 185
 Lillefrick med fiolen 135
 Linköpingsspelet 295, 308
 Liten getpiga 137
 Liten Inga 137
 Liten vallpiga 137
 Ljungby horn 61—78, 195, 232 f., 401
 Ljungby horn o. pipa 62
 Lohengrinsagan 75
 Lord Lovel 186
 Maarstig og hass möy 186
 Majmånadsvisa 257
 Majvisan 18
 Malitia fugit! Ejus vis pereat 317
 Malmstens dröm 184
 Maria die wollt wandern gehn 318
 Maria hon går sig åt Bethlehem 317
 Midsommarsånger 257
 Monfarino 392
 Neujahrsumzüge 286
 Niebelungensagan o. hornmotivet 72 f.
 Nihil magis admirandum 317
 Nixenlieder 215
 Nobis est natus hodie 316
 Noël's 288
 Näcken 167, 195, 237
 Näcken han spelar på böljan blå 125
 Näcken o. jungfrun 167, 195, 210, 237, 240
 Näckens polska 60, 125, 341
 Nyårssånger 325
 Nyårsvisor 291
 Nyårsönskningsvisa 285 ff.
 Nådens strålar mörkret bryta 317
 Näckens trall 126
 Näckens vals 125
 Oswalder Weihnachtsspiel 294 ff.
 Nökkens Svig 195
 Nökkeviser 215
 O Christe, dulcis salus nostra 317
 O' Donoghue 82
 Ola Faderlin 186
 Ola Fagerlin 186
 Olafi Liljuros 173
 Olar Adelin 184
 Oldenburger-hornet 65
 Olof Adelen 185
 Olof Adelin 185
 Olof Adeling 186
 Parsifal 401
 Peder Palleson 184
 Per Adelin 186
 Pojken o. prästen 135
 Pressburgerspelet 306
 Prinsen o. gossen 72
 Psallite vocibus Domino nostro 317
 Redselille og Medelvold 226
 Riddar Tynne 138, 166
 Ritter Peter v. Stauffenberg 183
 Ritter u. Magd 186
 Rosenheimer-spelet 304, 306
 Rosilias sorg 225
 Rudisar visa 275, 277
 Rövarn, som danste i törnabusken 135
 Salzkammergut-spel 303 f.
 Salutaris Jesu Christi Nativitas 295
 Salve Regina 299
 Signild og dvärgurin 218
 Sjufrugan 232
 Skogsjungfruns frieri 167
 Skälmarne 267 f.
 Skön Anna o. havskungen 210
 Sorgens makt 226
 Spelmanssägner 119 ff.
 Staffan och Herodes 259, 274 ff.
 Staffan o. julhälsning 259, 270
 Staffansrittvisa 258 f., 263 f.
 Staffansritt o. tigggarvisa m. jaktmotiv 259, 269
 Staffansrittvisa 274

- Staffansspel 244
 Staffansvisor 258 ff., 322, 325
 Stenbockens marsch 26
 Stenbockens polska 36, 125
 Stolts Elin 137
 Stolts Gundela liten vallkulla 137
 Stolts Karin getepiga 137
 Stolts Karins sorg 137
 Stolts Margareta 221
 Storm o. böljor tystna ren 379
 St. Stephen and Herod 275, 277 f.
 Sven Hildebrand 73, 232
 Svenska folksången 184 ff.
 Systemordet 139
 Så låtom oss alla vara glad 316
 Såningsmannen 280 ff
 Tannhäusersagan 157 ff
 The beggar's opera 30
 The twa sisters 139
 Tiggarris o. staffansritt 259, 266
 Tiggarris 258, 262, 286, 337
 Todtenbeinli 143
 Trettondagsvisor 285
 Trollehornet 64
 Tyvene 268
 Tyska klockorna, musikstycke 26
 Una cosa rara 380
 »Underjordisk musik» 126
 Ungdom og Galskab 381
 Ungersven och havsfrun 167, 193, 225
 Ungersvens sorg 184, 186
 Valborgsvisor 257
 Vallherden och hans tre bössor 135
 Vallkullan 137
 Vallpojken o. skogsrået 135
 Wassermanns Braut 214 f.
 Vi ska' ställa till en roliger dans 25
 Vom singenden Dudelsack 143
 Åbospelet 295, 308
 Återsendet vid båren 186
 Älvaspelet, vals 25
 Älvedansen 173
 Älvefärd 167, 170
 Älvkvinnan o. hr Olof 172¹

¹ Se vidare sakregistret!

Sakregister.

Acta sanctorum 282	balladens härkomst 193, 228 f.	betjänt se Herodes, Svarta konungen
Adam 151 f.	ballersten 87	betsel på häst 105
adventpsalm 296	ballett 361 ff.	binda näcken 114 ff.
Aegir 109	Balthasar (Balthauser) 299, 303, 308, 324	biparentanz 355
aguillanon 288	barngåvor 335 f.	bjærgdansen 60
airs 364 f. 1, 375	barn, näcken som 101	bjærgmandens stykke 60
al 112	barn, rena och orena 152	björkkvistar maja 253
alfer se älvor	barnrim 22	björnvalsen 25
alla polacca 378	barnsjukdomar 86, 91 f.	blod 118
allemande 361 ff., 373	begravning 333	blomstra, sjöar 109
alpschoss 84	belemuiter 83	bly, offer 117
alpsten 84	belöning av barn 244 ff.	blå kläder, älvor 81
amaltheia-hornet 78	ben 118	blå kreatur 98
Amphion 132	benrangel dansa 121	blädderrosen 91
amuletter 152	benskärvor 118	bläddror 91
Anna 324	bergkung frågar sin moder 221	bock 104, 108
Annas 299	bergkung sörjer 223	bock, vit, offer till näck 124
andedräkten rytmisk 12 f.	bergman ger gåvor 227	bonddans 395
Andvari 107	bergman på kyrkogård 222	bondpolska 395
angläs 388, 392	bergman tager jungfru till sig 220	bondescener 294
anguilles 288	berlin, dans 357	Bose 127
apelgrå häst 104	besträffning av barn 244 ff.	boston 394, 397
arbetssånger 18	besvärjelse av fiol 130	branle 361 ff.
au Gui l'an neuf 288	besvärjelser mot näck 114 f., 124	branle gay 361
ax 117	Bethlehemitiska barnamor- det 294, 303 f.	brax 97
babyloniska fångenskapen 312		brinnande busken 333
badbröd 117		bro 112, 124
ball polonais 385		brokig häst 104
bagge, svart 118		brokig ko 98
bakåtvända hovar 104		bourré 363 ff.
Balaams profetia 294		

- brudpolska 395
 brun häst 104
 brunnenjungfern 89
 brännvin 97, 117
 brännvinsfat 108
 brännvinspolska 391
 bröd 118
 bröd, ojäst vört 117
 bröd, osyrat 117
 brödsmulor 117
 bröllop 333, 337
 bröllopsdanser 391
 bröllopsstången 337
 bröst, stora 96 ff.
 bröst, vackra 97 f.
 bugadans 395
 buller 97
 båt 97
 bäck o. näcken 112
 bäckar krävande offer 118, 206
 bäckman 100
 bäckahäst 100; se näcken
 bältros 93
 courante 361 ff., 369 ff., 373, 382
 Cursor Mundi 282
 daldans 370 f.
dans:
 d. 16
 d:s ursprung 20 f.
 d. i julspel 289, 294 f. 302
 d. i Norden på 1100-talet 11
 d:lekar 345
 d. o. musik 47 f.
 d. så bröllop 122
 d:raseri 358
 d:sal o. näcken 119
 d., syndfall 148
 d:sånger 18
 Darwinska principen 4—11
 delfin 99
 der dalkite Bauer 297 f., 302
 deutscher Tanz 359, 361 ff., 368
 Die Schifferin 300
 dingodans 20
 dissa, älvorna 91 f.
 disär 93
 djuren tala 284
 djurläten härmade 22 f.
 djur vid julkrubban 296
 djävul 148 ff., 154, 300, 307, 310, 328
 djävulen dansar 120 ff.,
 djävulsfinger 84
 djävulsscener 306, 326
 donnerkeile 85
 donnersteine 85
 dramatik 301, 310
 dramatisk diktkonst 29
 draumbút 127
 dricka av badvattnet 123
 drunknade komma till
 näcken 118
 drunkning 97 ff.
 dryckmotiv 232
 dryck ur horn 194, 222 ff.
 se Ljungby horn
 drömkvåde 132
 duve-ägg 90
 dvala genom näcken 114
 dvärg hämtar jungfru
 119 ff.
 dödas dans 147 f.
 Döden 300
 dödsfall 97
 echinus 85
 echiniter 85
 ecossäs 388 f., 392
 Eddan 72 f., 107, 131
 efterdans 360
 ek 90
 eld 118
 eld ur hög på pelare 71
 ellekors 86
 elvte reprisen i näckens
 polska farlig 131
 emudans 20
 engelsk dans 368, 391
 engelska gigen 370
 enögd, näcken 102
 epik 301, 310
 episcopatus puerorum 248
 erotisk dans 10
 erotisk sång 5
 ettersmol 93
 Eva 151
 Evas barn 152
 evolutionsprincipen 4
 Fackeldansen 343, 349 f.
 fairy rings 88
 faldafeykir 127
 Felixdockan 327
 festsånger 243
 fet häst 104
 fet ko 97
flol:
 f. av dödmans ben 129
 f., konsten att spela, läres
 av näcken 123 ff.
 f. lik näckrosens fröhus
 129
 f., näckens 120
 f., näcken spelar 119
 f. spelar av sig själv 129
 f., åttasträngad 129
 f:s skapande 144
 firtur 351, 391
 fiske 95
 fiskelycka 95
 fisknatur, havsfruns 96
 fiskstjärt 98
 fjortonde reprisen i näc-
 kens polska farlig 131
 fjärde reprisen i näckens
 polska farlig 131
 fjärildans 20
 flicka, vacker, dansar 123
 flintpilar 85
 flodanden, offer åt 118
 Flodens fader 324
 flygrönn 90
 Flykten till Egypten 301,
 318
 fläder 90
 fläsk 87
 Folie d'Espagne 370
 folket 399 f.

- folkdans 353
 folkfest 243
 folklöre 398 ff.
 folkvisor 18, 28
 folkvisans ursprung 402 ff.
 forskarlen 155
 fors o. näcken 112
 fossegrimen 124
 fransäs 351, 394, 397
 Frey o. hästarna 265
 friare få avslag 221 f.
 frossa 93
 Frustigen 89
 fyrrpolska 395
 fågelsång 24 f., 27
 fårbog till näcken 124
 föl 104
 förförelsevisor 240
 förgyllt slott 95 f.
 förlossning 153 ff.
 förstånd, mister 114, 119
 förstämning av fiol 126
 furu 334
 fördans 360
 förrenässans 366
 gaillard 360 ff., 366, 368, 372
 galopp 392, 396 f.
 gammalvals 392, 396
 gavott 361, 364, 370, 372, 393
 gigue 364
 givmildhet 310
 glömskekorn i en dryck 194
 gobonda-stenar 84
 gofarstenar 84
 gommona-stenar 84
 gomoden 84
 gorilladans 20
 gossbiskop 247
 granen 333
 granris 333
 granens signas 333
 gran som vegetationssymbol 338
 Gregoriusfesten 249
 grekernas språkmusik 29
 groda 153
 groddans 20
 grummelsteine 85
 grå häst 104
 grå kläder 101
 gröna kläder 81, 101 f.
 grönskande staven 156
 grönt skägg 101
 gröt åt kreaturen 264
 Gudinnan 320 ff.
 Guds namn, medel mot näcken 117
 Guds ord, medel mot näcken 119
 gudstjänst, trollen mana till 154
 guillaneuf 288
 guillonu 288
 guillonnée 288
 guinando 288
 guld skrapas 92
 Gunnarmotivet i Eddan 131
 Gunther av Ungern 282
 gýgjarslag 127
 gyngedansen 383
 göngadansen 383
 gymnastisk dans 20
 gårdsrådaren 92
 gåvoinsamlande 244, 251, 307 f., 310
 gåvor åt Jesus 805
 gädda 96 f., 107
 gökpolsskor 25
 gölfrun 97
 halling 391
 halt genom havsvå 114
 hambo 395
 hambopolkett 396
 hambopolska 395
 hambopolska se Hanebopolska
 hamburgska 344, 348, 395
 hamburska 395
 hammare se torssten
 hanen galler och räddar svennen 171
 hanen på Herodes' bord 315
 Hannas 299
harpa:
 h. 145
 h., gjord av en död människas 139 ff.
 h. återlöser brud 206 ff.
 h:spel 225
 h:spel betvingar havsfru 194
 havets kung 95
 havsman kommer in i kyrkan 212
 havsboskap 95 ff.
 havsfrun 94 ff., 194
 havsfrun mottager en ridare 232
 havsfruns beblandelse 95, 195
 havsfruns utseende 96
 havsgygjor 98
 havstroll 168
 heliga lundar 105
 heligt namn, medel mot näcken 117
 Helios 322
 Hera 322
 herbergescen 296 f., 304 f.
 herdarna 272, 284, 302 f.
 herdarnas tillbedjan 290, 297, 308
 herdeinstrument 302
 herdepigan 324
 herdesånger 290, 298
 Herodes 274, 278 ff., 290 ff., 299, 303, 307, 309, 312 ff., 321, 323
 Herodes' betjänt 274, 298, 300, 311, 315 f.
 Herodes' läkare 306
 Herodes' son 304
 Herodesscener 315
 Herodia 304
 Herraudr 127
 hexdanser 89
 Hirtensegen 294

- hjarrandahljöd 127
 hoppare 396
 hoppsa 396
 hoppvals 396
 horn 302
 hornmotiv 194 se dryck-
 motiv
 hornmotiv i folksaga 71,
 73
 hornsägn 157
 horren 395
 horrepolska 395
 hovsvamp 88
 hund 106
 huvudvärk 114
 hår 81, 96, 98, 101, 111, 118
 hår, ej klippa för nacken
 124
 håroffer 114
 hälsningssång 314
 härmning 22, 401
 häst:
 h. 104 f.
 h:ar, 4 svarta 122
 h:ar putsas 265
 h:ar åt gudarna 265
 h. får gräddan av vattnet
 265
 h., kappritt 265
 h., nacken som 103 ff.
 h. o. staffan 263 ff.
 h:offer 105, 265
 h:sko, offer 117
 h:skosöm, offer 117
 h:val i visor 263 f.
 h:äderlåtning 266
 häxdans 107
 Häxsjön 109
 hög på guldstolpar 157
 högrenässans 366
 imitationsprincipen 19—28
 imitationssånger 22 f
 insjöar uppkallade efter
 naturväsen 109
 instrumentalmusik 28
 instrumentalmusikens ur-
 sprung 6 f
- is 112, 123
 isländska sägner 73
 is o. Staffansritt 265
 ister 86
 Jakob i Tjust 127 f
 Jesus 245
 Jesus og Jomfru Maria 253
 Jesus v. 12 års ålder 294
 Johannes döparen 328
 jordbävning 151
 Josef 292, 296, 299, 301,
 311, 318, 324 ff
 Josef, narr 302
 Juda konung 302, 312, 320
 judarna 304
 Judas 282, 319 f, 324, 326
 jul:
 j:bock 244, 247, 327
 j:bocksvisor 328 ff.
 j:dagen 272
 j:dagspisteln 272
 j:dagsevangeliets 272
 j:galt 244
 j:gran 333 ff.
 j:gran klädes 338
 j:gris 267
 j:gåvor 245
 j:hälsning 270
 j:kärve 117
 j:lekar 258
 j:ljus 267
 j:mat 267, 269
 j:mat åt kreaturen
 j., nätterna före 116
 j:psalmer 289
 j:spöket 327
 j:stjärnan 272, 292
 j:strumpa = julsko 245 f.
 j:sånger 289, 301
 j:tiggarvisa 274
 j:öl åt hästar 265
 j:vaggan 292 f.
 jungfrun 320 ff.
 jungfru får barn med näc-
 ken 211
 järnbit, offer 117
 kadrilj 384, 388 f., 394
- Kain 151
 Kalfas 296, 299 f.
 kalv 97
 kantele 145
 kappritt 265
 Kasper 299, 303, 311, 312
 323, se svarta kon.
 Katarinadagen 248
 Katolska kyrkan 159
 katt 106 f., 117
 katt, grå 117
 katt, svart 117, 124
 kattugglans polska 25
 kedja 108
 Kinkeljes 247
 klosterhäst 105
 klockornas klang härmas
 23
 knappar, offer 117
 knappnål 86, 97, 117
 knektarna 307 ff. 317, 319
 kniv binder nack 114
 kniv, offer 117
 knäppa händerna till bön,
 medel mot nacken 117
 Koboldsee 109
 komiska figurer 307
 kontradans 342, 375, 387 ff.
 kontra, dans 351
 kopparhäst 105
 kor, röda 97
 kornmoden-stenar 84
 korspolska 395
 kringgång 289
 kringvandring vid jul 290 f.
 kristendomen o. nacken
 148 ff.
 Kristi himmelsfärdsdag 264
 krubban 301
 krut, offer 117
 kråka 107
 kråk- o. skatbon neddrivas,
 visa 254
 Kühreihen 294
 kultsånger 18
 kvarngubbe 112
 kvarn o. nacken 112

- kyrkhäst 105
 kyrkklockorna 121
 kyrklig inverkan på visan 243
 kyrkofåle 105
 kyrkokalk rövad fr. troll 69 ff.; se Ljungby horn
 »Källa» 322
 källa, ritt 263 ff.
 källdyrkan o. husdjuren 264
 kängerudans 20
 körepolska 392
 lam genom havsrå 114
 lamm, offer av svart 123
 Lang-Englisch 389
 lapparnas juoigos 11, 21, 50 f.
 lapparnas sång 3
 lek 347
 Lektugan 381
 lie, offer 117
 Lillit 152, 402
 Ljungby horn 149
 ljusalfer 80 f.
 ljus i bäckar 108 f.
 ljus vid julen 272
 lotusdyrkan 111
 Lucia 151 f., 244, 274
 Luciafesten 248
 Lucianatten 116
 Lucifer 150
 luften, sjukdom ur 91 f.
 lungmossa 91
 lustigmakare 320
 lutfisk åt kreaturen 264
 lyrik 301, 310, 369
 långdans 392
 lång häst 104, 105
 långpolska 344, 389
 låt 347
 lök 91
 Magnus av Östergötl. 169
 maja 253 f.
 majstång 337
 majvisor 249
 majvisor i Tyskland 256
 målning på älvkvarn 87
 Maria 292, 296, 299, 301, 304, 318, 323 ff.
 marlekor 98, 111
 marmøler 98
 marsch 392
 marsysk 395
 Martin 244 ff.
 Martins häst 106
 masurka 341, 348, 352, 393 f., 397
 medeltidens diktning 217
 medeltidens folkliga diktning 294
 Melchior 299, 303
 Menlösa barns dag 247 f.
 menuett 342, 347 ff., 364 ff., 369 f., 373 ff., 384, 389, 393
 metalltrissor 108
 Mickelmässoafton 95
 midsommar 264, 337
 midsommarbrud 256
 midsommarsång 256
 mignon 394
 Minos 99
 mjölk 118
 mjölnare o. näck 120
 molevitt 351
 monevet 351
 Mora-dansen 383
 Mummelsee 99, 109
musik:
 Maliskt tidsf. 380
 m. binder näck 208
 m. i hög 70 ff.
 m. motiv 200 ff., 207
 m.-principen 41—55
 m. till trettondagsspel 324
 mynt, offer 117 f.
 Myria 322
 mårtensafton 246
 mårtensdagen 248
 människooffer 118
 mörkalfer 80 f.
 narr 311
 narrspel 320
 narr i julspel 302
 nationaldans 353
 naturljud härmade 22
 naturmytiska folkvisan 230, 243
 nedmanade 153
 nedstötte 148 ff., 153
 Neidhartsånger 294
 nereider 99
 Nicodemusevangeliet 282
 Nicolaus 244 ff.
 nidstrof 255, 270, 320, 325
 nionde reprisen i näckens polska farlig 131
 Nixenbronn 109
 nuntius 296
 nyårsafton 289
 nyårsdagen 308 f.
 nyårsönskan 309 f.
 nål binder näck 114
näcken:
 n. 99 ff.
 n:brunnar 111
 n:bröd 111
 n. behåller jungfru hos sig 211 ff.
 n. binder jungfru med kedja 213
 n. friar 210
 n. förför jungfru 237
 n. ger gåvor 212
 n. har blå strumpor o. röda skor 214
 n. kör till kyrkan 196 f.
 n. lockar 196
 n. långa bröst 96
 n. lär bort konsten att spela 123 ff.
 n. o. dans 120, 197
 n. o. kvinnorna 113 f.
 n. som körsven 196.
 n:s namn 99
 n:s namn får ej nämnas 197
 n:s musik 119
 n. påkläder sig 196
 n. ss. sjönamn 109

- n. spelar i kärr 120
 n. spelar o. sjunger psal-
 mer 154
 n:s dans 119
 n:s spel 119
 n:s utseende 101
 n. under en bro 238
 n. vid en bro 211 ff.
 n:erot 111
 n:offer 117 f., 203 ff.
 n:rosor 110
 n:sjukdomar 114
 n:tuppar 110
 n:visor 238
 nämna heligt namn, medel
 mot näcken 117
 näsduk, offer 117
 Odin 105 ff., 146
 Odin som sjönamn 109
 offer 97
 offersten 87
 Ogier le Danois 282
 Orpheus 132, 200 ff., 207
 Orpheus o. älvorna 202 f.
 orrlek 20
 osynliga barn av näcken
 114
 osynlig, djävulen närva-
 rande 148
 padda 153
 papperslapp instucken 120
 paradisspel 307
 pardans 380
 parningsdans 5
 passamezo 360, 362
 pas de quatre 393, 397
 passepied 365, 370 ff.
 pavana 360
 pelare, hög upprest på 71
 penningoffer 97, 117
 personalförteckning i tret-
 tondagsspel 313
 Petrus 245
 Pferdstag 266
 Philocorus 390
 pilbuske 112
 pingst 264
 pingstgille 251, 253, 256
 pingstvisa 254
 piva 360
 Piæ Cantiones 289
 Platzmeistertanz 374
 poesiens ursprung 21
 Polen 353, 373 f.
 polka 348, 353, 396 f.
 polkamasurka 397
 polkett 396
 polnisch 352
 polonäs 341, 343, 353, 373
 ff., 376, 394
 polska 269, 339 ff., 342,
 366 ff., 369 ff.
 polsk dans 353
 polsk dans m. text 367
 polskor efterbildande djur-
 låten 25
 Poseidon 99, 105
 proclamator 296
 prolog i julspel 296
 proportio 377
 protestantiska kyrkan 159
 prædicator 296
 prælusor 296, 301
 prästpolska 395
 prästen o. näcken 155
 psalmsång, medel mot na-
 turväsen 163
 psalm-läsning, medel mot
 näcken 117
 psalmsång, naturväsens
 153
 pulsslagsteorien 11 ff.
 panninguppbärare 312
 quarrésteg 379
 reel 391
 refräng 17
 Reihentänze 380
 renländare 397
 revorm 93
 rheinländerpolka 383
 ringdans 380 f., 398
 ringpolska 395
 ris 248
 rore-troldet 113
 ros 93
 runda, dans 370 f.
 runor binda 220
 runtenom 351
 Ruotus 323
 Rupert Knekt 247
 Rupprich 307
 Ruprecht 245, 307
 ryske polska 384, 390
 rytm:
 r:s uppkomst 11 ff., 14 f.
 r. och arbete 14 ff.
 r. och lek 15 f.
 riska principen 11—19
 risk musik 20
 råg 90
 röd ko 97, 106
 röd toppmössa 101
 röka 91
 rönn 90
 sak 108
 saltarello 360
 sara, dans 373 f.
 sarabande 363 ff., 373
 satan 307
 sax, offer 117
 Schleifer 380
 schottisch 348, 351, 393, 397
 Schuhplattlertanz 20
 senrenässanssen 29, 366
 serra 373 ff.
 sextondelspolska 344
 Sibylla-berget 158
 silver, skrapa 92, 117
 silverskål 108
 Simeon 324
 sjukdomar vållade av näc-
 ken 114
 sjöar, krävande offer 118
 sjöborrar 85
 sjöfrun 94 ff.
 sjöjungfrun 113
 sjörå 96, 107
 skabb 92 f.
 skattskrivningen 296
 skepp, gungande 108
 skogsfrun 96

- skogsnuva 148
 skogstroll 168
 skolbarn lärare 247
 skolsånger 289
 skorv 93
 skotska 397
 skrapa guld 92
 skrattpolska 26
 skridskor 113
 skrika, medel mot näcken 117
 skymfliga tillmälen vita bort näcken 117
 skymmel-häst 104
 skål 108
 skägg, näckens 101
 skäver 93
 slantar 86, 97
 slott, sjunket 110
 släkthorn 69 ff.;
 se Ljungby horn
 slängpolska 344
 släpstegevals 396
 smedjepust 92
 smör 86
 smörjning 87
 snövit häst 104
 snöyra 113
 social konst 55
 soldater 317
 Solens syster 334
 solen står stilla 272
 solosång o. arbete 17
 solspannets hästar 274
 Soppe 302
 spelmanssägner 207
 spelmän, som lärt av näcken 124 f.
 spel, sjörånas 97
 spik, offer 117
 spott, offer 117
 springdans 345, 350, 352, 366, 368
 springdanser, norska 345 ff.
 springdans, nissen dansar 122
 språket 18
 språket o. djurens läten 19
 språket o. musiken 29
 språkprincipen 28—41
 språkets ursprung 6, 8
 spräcklig sten 134
 spökens dans 147
 spökeri 289
 spöklignande fantasifigurer 244
 stadshäst 105
 Staffan:
 s. 314
 s:sgossar 263
 S:s häst 106, 263, 314
 S. o. jakt 269
 s:smäns förplägning 268
 s:sriddare 273
 s:ssjungare 314
 Stefan, Helsinglands apostel 274
 Stefan, konung av Ungern 282
 sten, offer 117
 Stephani stening 278
 Stephanstag 266
 Stephanus protomartyr 306
 stenålderspilar 85
 stenåldersyxor 85
 stjärnan 297 f.
 stjärna med Herodes 292
 stjärngossar 271
 stjärnegåare 273
 stjärnskott 151
 stor häst 104
 storm 97
 strumpeband 108
 strålsten 84
 strömkarlens polska 125
 strömkatt 106 f.
 stunden är ute 118
 stål, offer 117
 stäckran 111
 stämma fiol 123
 svampar 89
 svanpolskor 25
 svans 96, 121
 svans, svart 107
 svarta konungen 292 f., 311 f., 335 f.
 svart häst 104
 svart svans 107
 svin 106
 svinkörn 91
 svingedans 395
 svängdans 395
 svängd kropp 98
 syndafloden 153
 sång av näcken 153 f.
 sång av sjörån 96 ff.
 sångelek 347
 sångröst 123
 såningsmannen 275
 sår 93
 säckpipa 302
 säl 108, 118
 sömn 92 f. 198
 tacksägelsestrofer 290
 taniez 374
 Teufelsee 109
 thèmes variées 381
 Thomasdagen 248 f.
 Thomasmässan 334
 Thomasmässonatten 110
 tibast 90
 tiggare, näcken som 103
 tiggarsång 249
 tiggarvandringar 262, 289
 tiggarvisor 256, 267
 tillgift 368
 tjäderlek 20
 tolvte reprisen i näckens polska farlig 131
 tomte 92
 tonfisk 99
 tordenstenar 85
 Tor 84 f., 116
 Tors bockar 332
 torsdagen 115 f., 124
 torssten 84
 torsstenhammare 84
 Totur 351, 391
 Tragant 298, 300
 Tramsjön 109
 trebenad häst 104

- tredansen 383
 trefaldighetssöndagen 264
 Tre-grans-backen 334
 tre konungar 74
 se vidare vise männen
 tre-konungsspel 304 f.
 trettionde reprisen i näckens polska farlig 131
 trettonafton 289
 trettondagen 272
 trettondagsspel 244, 271, 294 ff., 313
 trettondagsstjärna 273
 triolpolska 347, 395
 troll bygga bo 206
 Trollsjön 109
 trollsmör 89
 träd få gåvor 366
 träd inbjudas t. måltid 337
 tuppundret 281 ff.
 tvåstegsvals 397
 twosteps 394, 337
 tvättvatten 88
 tyska polskan 397
 tända ljus, medel mot näcken 117
 ugglans sång 21
 ullvante, offer 117
 underjordshärskaren 274
 uppståndelse, lova 123
 upptågsmakare 307
 Urania 322
 utslagssjukdomar 91 ff.
 utter 106
 vaggsång 290, 309
 Valborgsdagen 338
 Valborgsvisor 255
 Waldmännchen 89
 vals 342, 348, 351, 353, 355, 380, 386 ff., 394
 vargsång 21
 vattenklöver 111
 vatten, nordrinnande 273
 vatten, sjukdom ur 91 ff.
 se vidare sjö, hav
 vedpinnar
 vegetationstupp 284
 Venusberget 157, 320 ff.
 wichtelpfennige 84.
 wienerkreuz 394
 Würmsee 109
 vigselring 92
 vise männen 74 f. 275, 282 f., 286, 292, 298, 303, 312, 314 ff., 325
 Vislandahornet 74
 vita kläder, älvor 81
 vit häst 104
 vitgrå häst 104
 vitbrokig häst 104
 vitlök 91, 117
 vokalmusik 28
 volte 362 f.
 vårdanser 10
 vårfruafton 95, 116
 väggadans 387
 Väinämöinen 144 ff.
 välönskan 320
 vända sin rock, medel mot näcken 117
 vänderot 89
 värdarna i julspel 304
 värmlandspolska 344
 vättanop 93
 vättapängar 84
 vättaljus 83 f.
 vättar 153
 se vidare älvor
 vättar 87
 vättstenar 83 f., 85
 växter:
 Aethalium flavum 89
 Allium 91
 Antirrhinum 111
 Caltha palustris 110
 Cicuta virosa 111
 Convallaria polygonatum 90
 Cucubalus behen 90
 Daphne 111
 Daphne mezereum 90
 Lichen aphosus 91
 Lichen caninus 91
 Linaria 111
 Marchantia polymorpha 91
 Menyanthes 111
 Nuphar luteum 110
 Nymphæa alba 110
 Nymphæaceæ 110
 Origanon 111
 Peltidea aphtosa 91
 Quercus robur 90
 Sambucus nigra 90
 Satyrion conopseum 334
 Secale cereale 90
 Seslera coerulea 88
 Tricoloma gambrosus 88
 Valeriana officinalis 89, 91, 111
 zerra se serra
 åderlåtning av hästar 266
 åkannor 110
 åskvigg 85
 åttondelspolska 344
 ägg 108
 älv:
 ä:dansagräset 88
 äliblästern 91
 äljabläst 91
 älta 93
 ä:orna 78—94, 107
 ä:adansareträdet 82 f.
 ä:aredansen 383
 ä:or o. näck 111
 ä:besvärjelsesånger 92
 ä:blåst 91
 ä:ablåst 91
 ä:aleken 119
 ä:a lockar 169, 173
 ä:blåst 91, 93
 ä:bläst 91
 ä:dans 88
 ä:danser 118
 ä:en se näcken
 ä:frun 82
 ä:grytor 86
 ä:gång 88
 ä:ing 88
 ä:kors 86
 se även ellekors
 ä:kvarnar 83 ff., 86 f.

ä:näver 91	ä:ors avund 89	ä:tjur 98
ä:or: kläder vita, blå, gröna 81	ä:ors kärlek 183	ä:trädgård 89
ä:orna klappa tvätt 82	ä:ors sång 171	ä:väg 83
ä:ornas musik o. dans 82, 175	ä:ringar 86, 88	änglakör 298, 301
ä:or suga små barns tår 91 f.	ä:salar 89	änglar, nedstötta 148 ff.
ä:or taga musik fr. en spelman 130	ä:sjukdomar 89 ff.	äpple som kärlekspant 212 f.
ä:orna o. vinden 82	ä:skott 85	ömhet 93
	ä:skål 87	örn 107
	ältstenar 84	översteprästerna 304
	ä:stenar 84	
	ä:stugor 89	

Källförteckning till musikbilagan.

Polskor från tiden 1590—1740.

Nr 1—65.

Nr 1—4: Inskrivna i ett exemplar av JACOB DE KERLES *Selectæ quædam cantiones sacræ* (Nürnberg 1571) fordom tillhörigt tyska kyrkan i Stockholm (nr 32 i musiksamlingen) nu förvarat i musikalska akademiens bibliotek, Stockholm. De fyra danserna äro skrivna om två gånger, första gången i $\frac{4}{4}$ -takt () sedan andra gången i $\frac{3}{4}$ (). Melodien förblir härvid oförändrad. Dansernas titel är kort och gott »tanietz» d. v. s. det polska namnet för dans. Tiden för antecknandet torde bli strax efter Sigismunds tronbestigning eller mitten av 1590-talet. — Vanlig notskrift.

Nr 5—14: Ur en handskrift i kgl. bibl. i Berlin, utförd av hovorganisten AUG. NÖRMIGER i Dresden och överlämnad till hertig Fredrik Vilhelm, enligt anteckning, år 1598. Musikstyckena äro dels tyska sånger dels tyska, franska, italienska och polska danser att spelas på klavér. Beteckningen för det sistnämnda slaget är »polnischer Tanz». Den första av dessa polskor har efterdans (»Sprunck») i $\frac{3}{4}$ -takt, vilken som synes helt och hållet är bildad ur fördansens melodi. — Orgeltabulatur-notskrift.

Nr 15—16: Ur en handskrift i kgl. bibl. i Berlin, fordom tillhörig en dam: VIRGINIA RENATA VON GEHEMA och troligen skriven vid början av 1640-talet. Av de tre polska danserna är de två betecknade »Chorea polonia» och den tredje »Taniec polski». Alla tre äro försedda med efterdans (proportio) i $\frac{3}{4}$ -takt och, såsom tydligt framgår av de två meddelade exemplen, är denna melodiskt sett byggd på fördansen. Den tredje ej här meddelade dansen har jag upptagit i min uppsats: »Zur Geschichte der polnischen Tänze». Danserna äro skrivna för luta med ett synnerligen väl utbildat ackompagnement. Där detta kompletterar melodien, har jag vidfogat det väsentliga i små noter. Handskriften är ej minst viktig därigenom, att efterdansen här för första gången är fullt utbildad. — Fransk luttatur-skrift.

Nr 17—25: Ett löst blad inlagt i dansboken »I. M. Tab. 109» från drottning Kristinas tid i Uppsala bibliotek (Dübenska samlingen). Troligtvis

äro de polska danserna skrivna något efter 1675. Danserna betecknas med »taniec» och »zerra» (sara). Endast en melodistämma med besiffrad bas finnes. — Vanlig notskrift.

Nr 26—33: Ur en handskrift numera i Uppsala bibliotek (I. M. Tab. 110), men helt säkert skriven i Stockholm; enligt anteckning på pärmen har ägaren hetat MATTH. TERNSTEDT. Flera av de meddelade danserna äro försedda med årtal och datum. Då emellertid dessa tidsbeteckningar ej förekomma i följd utan blandade, så att en 1710-betecknad kan stå efter en 1725-betecknad, ha vi ej någon ledning vid bestämmandet av tiden för inskrivandet. Någon mening har väl ändå årtalet haft, och måhända avser det den första gången melodien användes. Det tidigaste året är 1704, det senaste 1727. De flesta namnen på kompositörerna äro svenska, så t. ex. AND. DÜBEN, FRANC. REINHART, R. KROLL (alla tre anställda vid hovkapellet). Flera tillägnanden (»à monsieur . . .», »à madame . . .») till personer finnas (t. ex. Sparre, Wrede, Düben [»pour mons:r Düben», »pour madame Düben»]). De meddelade polskorna tillhöra övergångstiden, då ännu ej polonäserna fått sin egentliga typiska karaktär utan stå närmast de gamla efterdanserna. Polonäsens rytm återkommer dock tydligt i en sådan dans som nr 29. Likaledes intressanta äro triolpolskorna som nr 31¹. — Orgel-tabulatur-notskrift.

Nr 34—35: Ur en handskrift i Kalmar gymnasiebibliotek (Mus.-ms. nr 8). På pärmen stå initialerna »H. M. L.» och årtalet 1715. Boken är skriven i Stockholm och upptar uteslutande de högre kretsarnas danser. De flesta styckena torde vara införda mellan 1705 och 1710. De två polskorna äro typiska för övergångstiden med den mindre skarpt utpräglade efterdansrytmen. I nr 35 framträda även triolfigurerna. — Orgeltabulatur-notskrift.

Nr 36—60: Ur en annan handskrift i Kalmar gymnasiebibliotek (Mus.-ms. nr 4 a.). På första sidan står antecknat: »MATTHIAS SILVIUS SVE-NONIS, Stockholm d. 29 Martii 1721». De här införda polonäserna torde vara de allra viktigaste för bedömandet av övergångstiden. De flesta tillhöra den rytmiskt klara typen dock med dragning åt de nya polonäsfigurerna och (se t. ex. nr 48, 52, 54) samt triolfigurerna (54, 56). — Orgeltabulatur-notskrift. Om felskrivningen i nr 38 se s. 377 här.

Nr 61—64: Ur en handskrift i musikaliska akademiens bibliotek betecknad »Schola Claverino», efter all sannolikhet från början av 1740-talet. Här är polonäsen fullt utbildad med alla de i rena sextondelar upplösta fjärdedelarna och de ideligen återkommande figurerna:

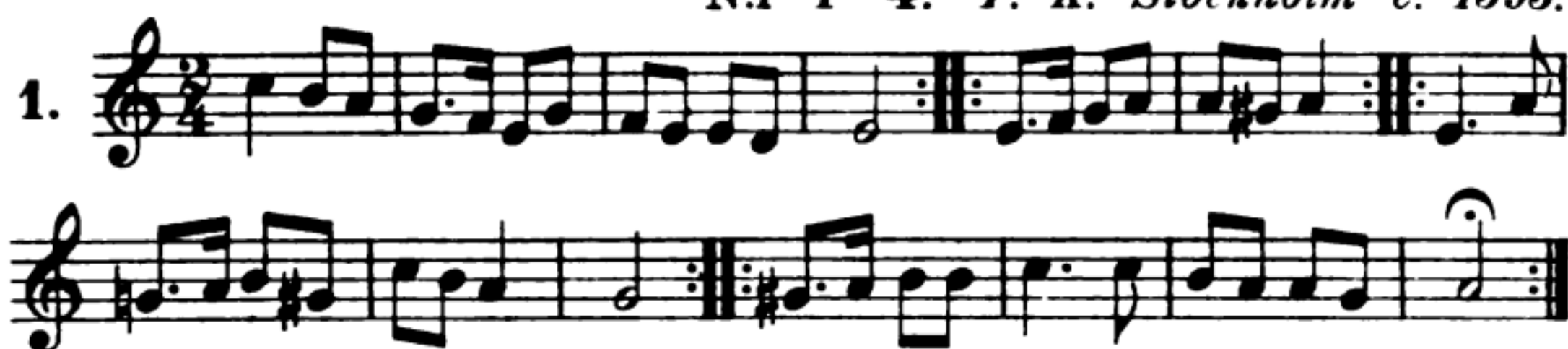

¹ För dem som vilja jämföra polonäserna med menuetterna ur samma bok, hänvisar jag till min uppsats: Die Musikgeschichte Schwedens in d. Jahren 1630—1730, Smlb. IMG I (1899), varest tre menuetter finnas meddelade i musikbilagan (s. 211 f.).

² En annan fullt utbildad polonäs ur svensk handskrift från början av 1730-talet har jag meddelat i den tyska polska-uppsatsen.

Nr 65: Ur en handskriven ouverture för 2 violiner, viola och violoncell, komponerad av FERDINAND ZELLBELI.¹ och daterad d. 21 april 1742 (Upps. bibl. I. M. 59:4). Polonäsen motsvarar en menuetto-sats och kan tjäna som exempel på, huru man redan i början på 1740-talet förstod att på ett fullt konstnärligt sätt betjäna sig av polonäsen inom de större musikaliska konstformerna.

¹ Om honom se Sv. musikhist. s. 123 f.

N:r 1 - 4: *T. K. Stockholm c. 1595.*Ein feiner polnischer Tanz. N:r 5 - 14: *Nörmiger Ms. Berlin 1598.*

Ein ander polnischer Tanz.

6.

7.

8.

9.

10.

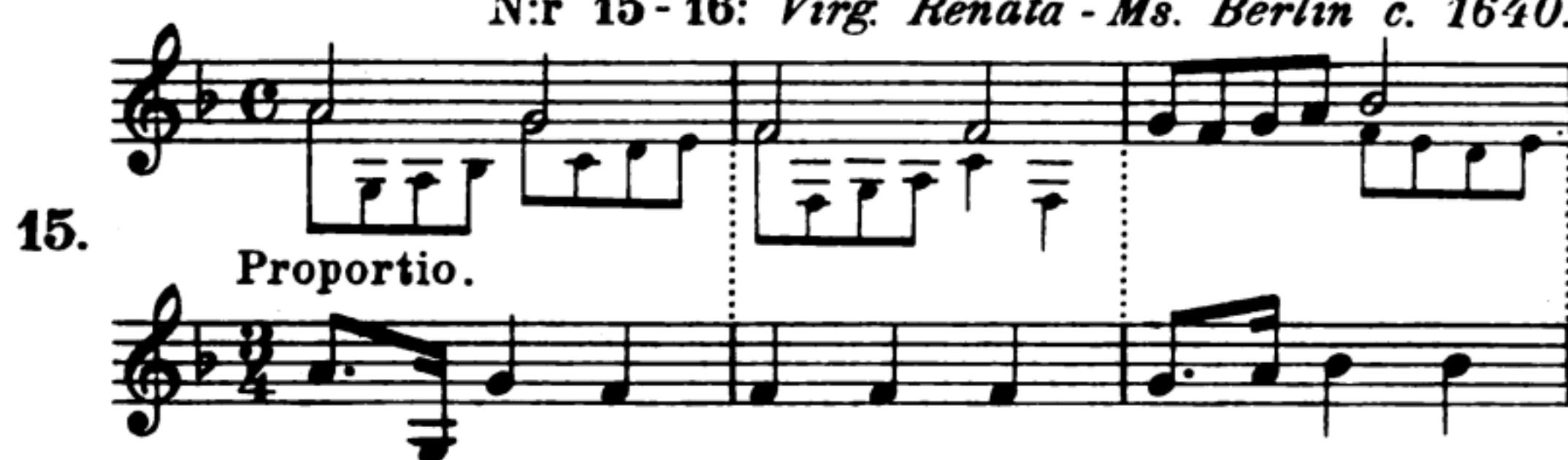
11.

12.

N:r 15 - 16: *Virg. Renata* - Ms. Berlin c. 1640.

16. Proportio.

Exercise 16, titled 'Proportio.', consists of two staves. The top staff is in common time (C) and the bottom staff is in 3/4 time. Both staves contain a sequence of eighth and sixteenth notes, with a key signature of one sharp (F#).

Continuation of exercise 16, showing the final measures of the two staves. The notation continues with eighth and sixteenth notes, ending with a double bar line.

Continuation of exercise 16, showing the final measures of the two staves. The notation continues with eighth and sixteenth notes, ending with a double bar line.

Continuation of exercise 16, showing the final measures of the two staves. The notation continues with eighth and sixteenth notes, ending with a double bar line.

N:r 17 - 25: *I. M. Tab. 109. Ms. Upps. bibl. c. 1680.*

17.

Exercise 17 is a single staff in common time (C) with a key signature of one sharp (F#). It contains a sequence of eighth and sixteenth notes, ending with a double bar line.

Continuation of exercise 17, showing the final measures of the single staff. The notation continues with eighth and sixteenth notes, ending with a double bar line.

Continuation of exercise 17, showing the final measures of the single staff. The notation continues with eighth and sixteenth notes, ending with a double bar line.

18.

Exercise 18 is a single staff in common time (C) with a key signature of two sharps (F# and C#). It contains a sequence of eighth and sixteenth notes, ending with a double bar line.

Continuation of exercise 18, showing the final measures of the single staff. The notation continues with eighth and sixteenth notes, ending with a double bar line.

23. Zerra.

24. Zerra.

25.

N:r 26-33:

Polonesse. 1711. 4 April. s. 30 N:r 53. *I. M. Tab. 110. Upps. bibl. c. 1700-25.*

26.

27. Zerra.

Polonesse. s. 33. (jfr. N:r 43.)

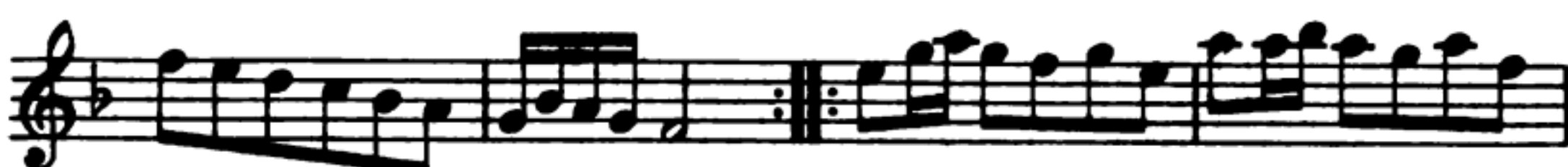

Fine.

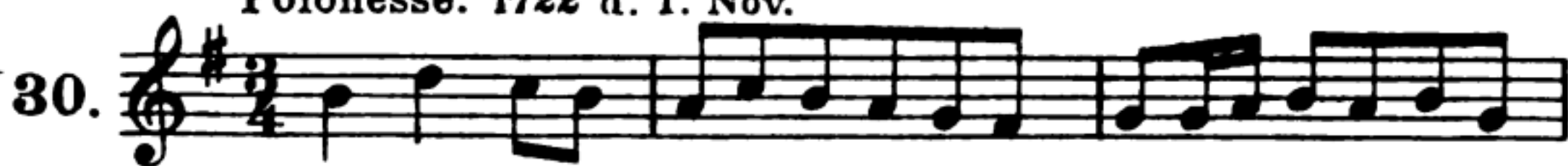

D. C.

Polonesse. s. 42.

Polonesse. 1722 d. 1. Nov.

Basstämman.

Polonesse. 1712. 22 Sept (jfr. N:r 57.)

N:r 34 - 35:

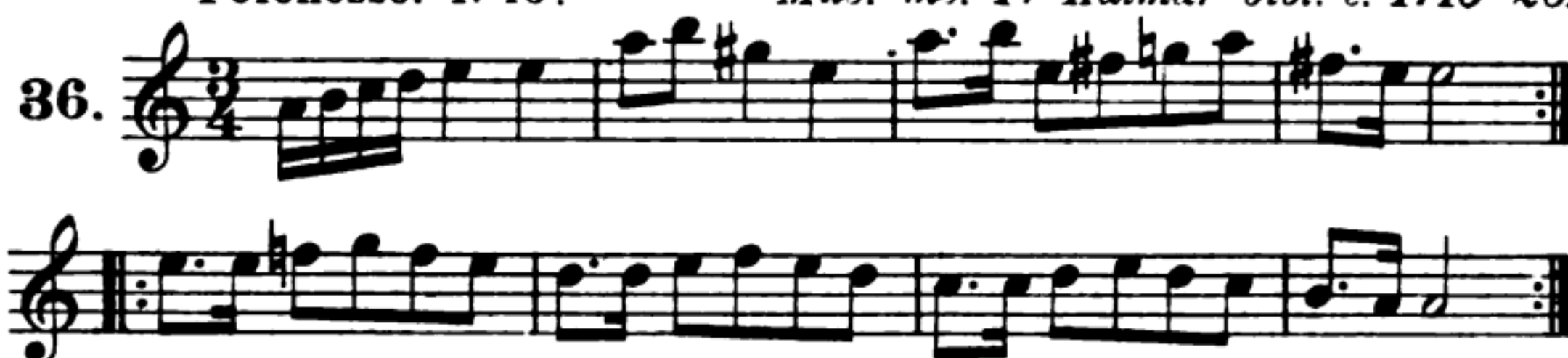
Polonesse. f. 3.

Mus.-ms. 8 Kalmar bibl. c. 1710.

Polonesse.

N:r 36 - 60:

Polonesse. f. 16^b*Mus.-ms. 4^a Kalmar bibl. c. 1710-20.*Zerra. f. 17^b

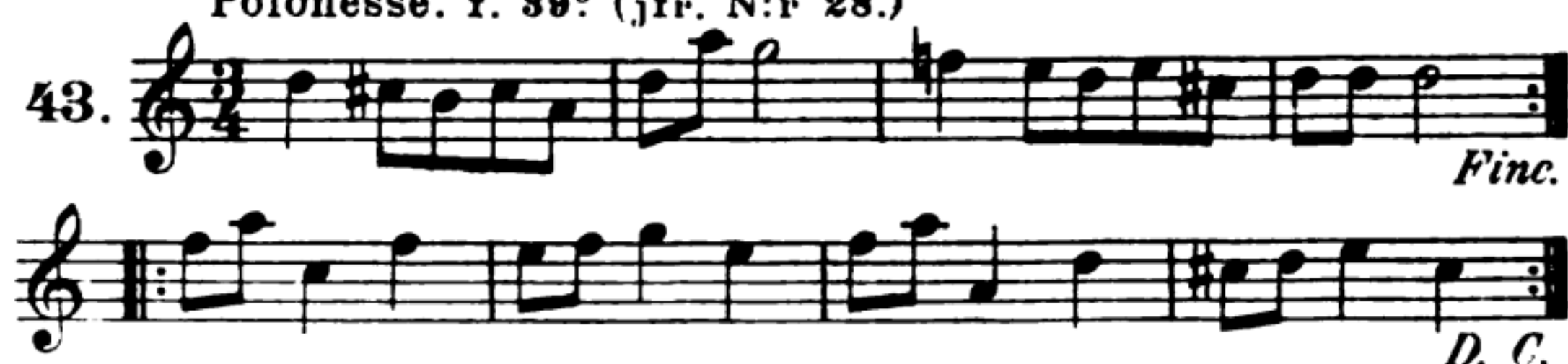
Polonesse. f. 37.

Proportio. f. 37.

Zerra. f. 37.

Polonesse. f. 37^bZerra. f. 38^bPolonesse. f. 39^b (jfr. N:r 28.)

Polonesse.

Polonesse. f. 40^b

Zerra.

Zerra.

Polonesse. f. 42.

Polonesse. f. 63^b

Zerra.

Polonesse.

Polonesse. f. 63^b (jfr. n:r 31.)

Polonesse.

59. Polonesse.

60. Polonesse.

N:r 61 - 64:

61. Polonesse. s. 10. *Schola Claverino. Mus. akad:s bibl. c. 1740.*

Polonesse. s. 15.

62.

Polonesse. s. 16.

63.

Fine.

D. C.

Polonesse. s. 18.

Tempo di polonesse. 21 April 1742.

Zellbell jun. Ouw. D - dur.
Ups. bibl. I. M. 59: 4.

Nordisk Notestik- og Trykkeri, Kjøbenhavn.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRSSKRIFT. N. F. AFD. 1. Bd 7. Bihang.

LUNDS UNIVERSITETS

ÅRSBERÄTTELSE

1910—1911

AF

UNIVERSITETETS REKTOR

LUND 1911

HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI

Innehåll.

	Sid.
Aflidne och pensionerade ..	5.
Professorsinstallationer	8.
Kanslersbesök	9.
Förbindelser med främmande universitet m. m.	9.
Donation och gåfvor	11.
Personalförändringar och förordnanden	12.
Docent- och resestipendier	16.
Tjänstledighet och vikariat	17.
Utmärkelser	20.
Kungl. bref	21.
Kanslersbref	28.
Institutioner.	
1. Anatomiska institutionen	31.
2. Astronomiska institutionen	32.
3. Biblioteket	34.
4. Botaniska institutionen	46.
5. Farmakologiska institutionen	52.
6. Fysiologiska institutionen	52.
7. Fysiska institutionen	52.
8. Geologisk-mineralogiska institutionen	53.
9. Historiska museet	54.
10. Kemiska institutionen	57.
11. Kliniska institutionerna	59.
12. Konstsamlingarna	60.
13. Medicinskt-kemiska institutionen	62.
14. Musikkapellet	62.
15. Mynt- och medaljkabinettet	63.
16. Patologiska institutionen	63.
17. Rättsmedicinska institutionen	64.
18. Seminarierna	64.
19. Zoologiska institutionen	74.
Af universitetets lärare och tjänstemän utgifna skrifter	81.
Ventilerade afhandlingar	97.

Universitetets årsskrift	98.
Rektorsval	98.
Ledamöter i konsistorierna m. m.....	98.
Statistiska uppgifter	99.
Doktorsutnämningar	100.
Val.....	108.

Utdrag ur räkenskaperna.
Föreläsningar och öfningar.

Lunds universitet har under det nu till ända gångna läsåret gjort en mycket smärtsam förlust — dess rektor magnificus professor *Bengt Jönsson* har aflidit.

Aflidna och pensionerade.

När på morgonen den 8 mars sorgebudet spred sig i staden, att professor Jönsson under natten gått hädan, var denna under rättelse helt visst för de allra flästa mycket oväntad, ty ännu dagen förut hade den plikttrogne mannen på vanligt sätt fullgjort sina ämbetsåligganden. För den bortgångnes allra närmaste vänner bland medici var den plötsliga döden dock ej egentligen någon öfverraskning. Hans hälsa hade under senare tid varit vacklande, och hans sjukdom — hjärtlidande — var af den art, att ett hastigt inträdande slut kunde befaras. Döden synes hafva kommit stilla och fridfullt, liksom den bortgångnes lif i stort sedt var förskonadt för strider och slitningar.

Med professor Jönsson förlorade Lunds universitet en varmt tillgifven lärjunge, lärare och vän. Hit hade han såsom ung student kommit för att fortsätta sina redan i skolan påbörjade naturvetenskapliga studier. Här aflade han sina akademiska examina; här tillbrakte han en lång följd af år såsom en lönlös docent, hvilken för sitt uppehälle måste ägna en stor del af sin arbetskraft åt praktisk verksamhet. Här blef han äfven, om ock efter en lång väntetid, ordinarie lärare. Först samma år, som han uppnådde femtioårs-åldern, befordrades han nämligen till extraordinarie professor, och han hade redan fyllt femtiotre år, innan han blef ordinarie professor.

Under de många docent-åren delade professor Jönsson sin tid mellan rent vetenskaplig forskning samt arbete med den för landtbruket så viktiga och gagnande frökontrollen. På detta senare område har han såväl för sin födelsebygd, Skåne, som för

hela vårt land gjort hetydliga insatser, och man misstar sig helt visst icke, om man förmodar, att det för honom själf — landtmannasonen — var en tillfredsställelse, att hans på vetenskapen grundade arbete sålunda omedelbart kom vårt jordbruk till godo.

Lunds universitet står emellertid till professor Jönsson i stor tacksamhetsskuld för hans gedigna vetenskapliga forskning och för hans framgångsrika lärareverksamhet. Det var som växt-anatom, som professor Jönsson började sin vetenskapliga författarebana, men småningom drogs hans håg allt mera öfver till växtfysiologien, och det blef honom förunnadt att efter grundliga studier vid utländska växtfysiologiska laboratorier inaugurerade det växtfysiologiska studiet ej blott vid Lunds universitet, utan öfver hufvud i Sverige. Den bortgångne förstod icke blott att vinna sina lärjungars aktning och förtroende genom sina omfattande kunskaper och goda undervisare-gåfvor; han förvärfvade sig äfven deras sympati genom sin flärdfria och tillmötesgående personlighet.

Flärdfrihet var nämligen öfver hufvud ett karaktäristiskt drag hos professor Bengt Jönsson. Härtill kom en rättfram vänlighet. Han var en bland de lyckliga människor, som, tack vare dessa goda egenskaper, förvärfva många vänner och — hvad mera är — bevara dem.

Det var utan tvifvel på grund af denna hans vinnande personlighet i förening med aktningen för hans vetenskapliga forskning och förvissningen om hans medfödda, icke svikande takt, som professor Bengt Jönsson 1909 utsågs till universitetets rektor.

Det allmänna deltagandet i hans jordafärd, vid hvilken äfven rektorerna vid Uppsala och Köpenhamns universitet samt Göteborgs högskolas prorektor personligen voro närvarande, torde i sin mån vittna om att han fullt motsvarat äfven de kraf, som hans universitet ställde på honom, när det tilldelade honom sin främsta förtroendeplats.

Också en annan framstående professor har under året aflidit. Efter blott några få dagars sjukdom gick professorn i exegetisk teologi *Frans August Johansson* ur tiden. Dödsfallet kom oväntadt och väckte i akademiska kretsar djup och allmän förstämning. Universitetet och kyrkan hade nämligen hoppats, att ännu

under flera år kunna hafva stort gagn af den redbare forskarens och prästens arbetskraft och nit.

Efter att först vid ganska mogen ålder hafva börjat studera hade prof. Johansson, tack vare ett godt hufvud och ungdomens energi, på ganska kort tid aflagt studentexamen, och senare följde de teologiska studierna. Lunds universitet tillhörde han i tre decennier. Efter att här hafva erhållit sin teologiska utbildning och under några år hafva tjänstgjort såsom docent utnämndes han till e. o. professor i Uppsala, men han återvände efter fem år till det sydsvenska universitetet. Detta har att tacka honom för ett mycket betydande arbete vid de unga teologernas utbildning, och detta kanske icke minst på grund af hans allmänna teologiska uppfattning. Äfven om alla tider kunna i viss mån sägas vara öfvergångs- och brytnings-tider, torde detta dock i synnerligen hög grad kunna sägas om den närvarande, och detta framför allt på det vetenskapligt-teologiska området. Här står i våra dagar ofta den ena ytterligheten skarpt och oförmedladt i opposition mot sin motsats. Prof. Johansson tillhörde emellertid i teologiska frågor intet ytterlighetsparti. I stort sedt torde han obetingadt böra karakteriseras såsom en modern teolog, men med sitt sunda omdöme och sin klara blick insåg han, att icke håller i teologiska frågor allt nytt är godt och allt gammalt dåligt, och i öfverensstämmelse med denna uppfattning handlade han äfven i praktiskt-teologiska spörsmål.

Ytterligare har Lunds universitet mistat två professorer under det senaste läsåret, men dess bättre har döden ej afklippt deras verksamhet, utan vetenskapen kan alltjämt vänta frukter af deras trägna forskning. Pensionsåldern uppnåddes den 19 november 1910 af professorn i latinska språket och litteraturen *Carl Magnus Zander* och den 2 mars 1911 af domprosten, förste teologie professor *Pehr Gustaf Eklund*, och båda hafva erhållit nådigt afsked. Vi hoppas, att dessa män, som båda under en följd af år med stor framgång arbetat i universitetets tjänst, nu under sitt otium måtte alljämt få hafva kraft att fortsätta sina forskningar.

I *Oscar Gerhard Regnéll*, som den 7 augusti 1910 afled, hade universitetet haft en synnerligen plikttrogen tjänsteman.

Under många år hade han ägnat sina krafter åt arbetet på universitetets räntekammare; han hade nämligen utnämnts till akademikamreraretjänsten den 22 oktober 1866, efter att sedan den 5 maj 1864 hafva på förordnande bestridt samma befattning, och han eröll afsked den 20 juli 1907.

Äfven universitetets gamle byggnadskonduktor byggmästaren *Magnus Svensson*, som varit i dess tjänst allt sedan 1876, har aflidit. Den dugande och plikttrogne mannen omkom genom olyckshändelse under utöfvande af sitt yrke den 13 oktober 1910.

Också tvänne studenter hafva under läsårets lopp kallats bort: Folke Palm, ld., den 27 februari och Hilding Ernst Richard Wirén, hels., den 11 maj.

**Professors-
installationer.**

En förstärkning af lärarekrafterna har universitetet fått därigenom, att icke mindre än fyra professorer under läsåret installerats i sina ämbeten. Den 1 september tillträdde professor Karl Petré sin lärostol i praktisk medicin med en föreläsning »Några ord om grundlinjerna för vår nutida invärtes sjukdomsbehandling, historiskt betraktade», och den 3 september föreläste nyutnämnde professor Emanuel Walberg öfver »Franskt riksspråk och franska dialekter», när han installerades såsom professor i romanska språk. En vecka senare, eller den 10 i samma månad, var det ånyo professors-installation, i det att professor Gustaf Ahlström då tillträdde sitt ämbete, professuren i oftalmiatrik, och därvid höll en föreläsning med titeln »Några ord om ögonläkekonsten hos medeltidens araber». Samma termin tillträdde ännu en professor sitt nya ämbete. Nyutnämnde professorn i fysik Valfrid Ekman, som har undervisnings- och examinations-skyldighet i mekanik och matematisk fysik, installerades nämligen den 12 november, och han föreläste då öfver »Mekanikens kunskapskällor». Till dessa professors-installationer hade dåvarande rektor professor Bengt Jönsson utgifvit inbjudningsskrifter, åtföljda af skilda partier af arbetet »Gagnväxter, särskildt utländska, deras förekomst, egenskaper och användning».

Liksom under de närmast föregående åren har Lunds universitet äfven under sistlidna läsår haft att glädja sig öfver ett besök af sin kansler. Dagarna den 11—15 november vistades nämligen universitetskanslern m. m. greve Fredrik Claesson Wachtmeister i staden. Därunder skaffade han sig icke blott kännedom om undervisningen, utan universitetets lärare och tjänstemän hade äfven tillfälle att personligen till honom framställa sina önskningsar och att med honom rådgöra om universitetets angelägenheter — en förmån, af hvilken många universitetsmän med stor tacksamhet begagnade sig.

Sedan decennier hafva universitetsmännen i Lund och Köpenhamn gästade hvarandra, och dessa besök hafva plägat vara förlagda till september månad. Eftersom emellertid det stora nybyggda Rigshospitalet i Köpenhamn under sistlidne september invigdes med stora festligheter, till hvilka äfven medicinska fakulteten vid vårt universitet var inbjuden, kunde det allmänna universitetsmannamötet, som denna gång skulle hållas i Köpenhamn, ej lämpligen försiggå under denna månad. Detta möte framflyttades därför till den 29 och 30 oktober. Med vanlig hjärtlighet och gästvänskap blefvo då lundensarna mottagna af sina köpenhamnska värdar, och denna liksom många liknande sammankomster bevaras af lundensarna i tacksamt minne.

Äfven med andra högskolor har vårt universitet under det till ända gångna läsåret haft förbindelser utöfver den alltjämt pågående utväxlingen af akademiskt tryck och vetenskapliga publikationer. När Berlins universitet den 10—13 oktober firade sin hundraåriga verksamhet, representerades Lunds universitet af sin rektor professor Bengt Jönsson, som vid detta tillfälle från universitetet öfverlämnade en adress. Vid Kungl. Vetenskaps-societetens i Uppsala 200-års-fest den 21 november frambar professor Fürst en adress från vårt universitet. Professor Holmquist var universitetets representant vid den samtidigt med Vetenskaps-societetens fest i Uppsala hållna Svedenborgsfesten, och Fysio-grafiska sällskapet i Lund lät sig vid båda dessa fester representera af sin sekreterare professor Bäcklund. Till Kungl. Karolinska mediko-kirurgiska institutet öfverlämnade prorektor professor Bo-relius en adress från Lunds universitet, när institutet den 13

Förbindelser
med främmande
universitet
m. m.

december firade sin hundraårs-fest, vid hvilken medicinska fakulteten representerades af professor Fürst och Kungl. Fysiografiska sällskapet af professor Broman. — Dessutom öfverlämnade Uppsala universitets rektor professor Schück en adress äfven från Lunds universitet vid Augustana College's jubelfest den 5 juni 1910.

Också vid flera större internationella kongresser har vårt universitet varit representeradt. Såsom representant vid den internationella kongressen för skolhygien i Paris den 1—5 augusti 1910 hade det docenten Ask; vid internationella zoolog-kongressen i Gratz den 15—20 augusti 1910 professor Wallengren; vid den internationella musikkongressen i London den 29 maj—3 juni 1911 docenten Tobias Norlind; vid internationella geolog-kongressen i Stockholm den 17—26 augusti 1910 professor Christian Moberg. Medlemmar af denna sistnämnda kongress besökte äfven Lund, och för dem var af åtskilliga lundensiska naturforskare en enkel fest anordnad i Bjerred den 30 augusti.

Här må ock erinras om att Kungl. Fysiografiska sällskapet i Lund den 2 december — hundraårsdagen af dess stiftande — hade i universitetets aula anordnat en fest, till hvilken äfven en större allmänhet hade tillträde. Professor Wallengren höll därvid ett föredrag »Om förvärfvade egenskapers ärftlighet». Dessutom öfverlämnade professor Fürst till sällskapet såsom gåva 1,205 kronor insamlade medel, afsedda att utgöra grundplåten till en medalj-fond för sällskapet. Till detta ändamål hafva senare professor Gustaf Retzius och hans hustru fru Anna Hierta-Retzius skänkt 1,800 kronor.

Äfven af utländska vetenskapsmän hafva under det förflutna läsåret ett par föreläsningar hållits i våra lärosalar. Den framstående danske romanisten professor Kristoffer Nyrop från Köpenhamn höll på inbjudan af Filologiska sällskapet den 20 oktober ett af en mycket intresserad publik åhörddt föredrag om »En middelalderlig Maria-legende og dens oprindelse». Etnologiska föreningen hade anmodat riksantikvariern Oscar Montelius att i Lund föreläsa till förmån för Knut Stjernas fond, och den 1 februari hade riksantikvariern godheten att i universitetets aula hålla ett med ljusbilder beledsagadt, för en större allmänhet afsedt föredrag öfver »Korssymbolens historia». När den berömda religionshistorikern Franz Cumont, professor vid universitetet

i Gent, i våras besökte Sverige, anmodades han af en krets intresserade religionshistoriker i Lund att äfven vid vårt universitet hålla en föreläsning. Han efterkom med stor beredvillighet denna uppmaning och föreläste den 12 april öfver »La religion astrale dans l'antiquité».

En högst betydande donation har Lunds universitet haft den stora glädjen mottaga under senaste läsår. Donation och
gåfvor.

I ett den 15 september 1910 dateradt gåfvobref hafva nämligen f. provinsialläkaren m. m. Axel Bokelund i Malmö och hans hustru fru Hedvig Bokelund, född Hammar, till Lunds universitet skänkt två tusen aktier i Svenska sockerfabriksaktiebolaget med ett nominellt värde af 200,000 kronor.

Ur gåfvobrefvet må följande utdrag göras:

»1. Så länge någon af oss lefver, skola till oss eller den af oss, som öfverlefver den andre nitton tjugonedelar af årliga afkastningen utbetalas. Återstående tjugonedelen af afkastningen skall användas till understöd åt forskningar i historiska eller geografiska ämnen.

2. Sedan vi båda med döden afgått, skall fondens afkastning på följande sätt användas.

a) En tiondedel af fondens afkastning skall årligen till densammas förstärkning besparas och läggas till kapitalet.

b) Två femtedelar af återstående årliga afkastningen skola användas för bedrifvande af forskningar medelst studieresor uti historiska, geografiska, arkeologiska eller etnografiska ämnen.

c) Öfriga tre femtedelar af sistnämnda afkastning skola användas till resor för studier inom något eller några till matematisk-naturvetenskapliga sektionen af filosofiska fakulteten hörande ämnen».

Detta är utan all jämförelse den största enskilda donation, som Lunds universitet någonsin fått mottaga. Å universitetets vägnar har naturligtvis redan en tacksamhetsadress öfverlämnats omedelbart efter gåfvans mottagande. Men jag begagnar äfven detta tillfälle att till de frikostiga donatorerna offentligen uttala universitetets djupt kända tacksamhet för den storartade donationen.

Professor F. A. Johanssons sterbhus har öfverlämnat hans värdefulla bibliotek såsom gåfva till teologiska fakulteten.

Till sin samling af professorsporträtt har universitetet haft glädjen mottaga bilden äfven af framlidne professor C. F. E. Björling. Porträttet är måladt i olja af artisten F. Krebs och skänktes af lärjungar till den framstående universitetsmannen.

Personalför-
ändringar och
förordnanden.

Professoren vid Upsala universitet, medicine doktoren Karl Anders Petrén utnämndes den 10 juni 1910 till professor i praktisk medicin vid Lunds universitet.

Docenten Frans Gustaf Emanuel Walberg utnämndes samma dag till professor i romanska språk.

Medicine doktoren Gustaf Ahlström utnämndes samma dag till professor i oftalmiatrik.

Docenten Vagn Walfrid Ekman utnämndes den 30 september 1910 till professor i fysik med undervisnings- och examinationsskyldighet i mekanik och matematisk fysik.

Professoren vid Upsala universitet, filosofie doktoren Bengt Lidforss utnämndes den 26 maj 1910 till professor i botanik vid Lunds universitet med undervisningsskyldighet, tillsvidare och till dess Kungl. Maj:t annorlunda förordnar, i fysiologisk botanik, innefattande anatomi, fysiologi och biologi.

Professoren Carl Magnus Zander erhöll den 25 november 1910 nådigt afsked från och med den 16 påföljande december.

Professoren Pehr Gustaf Eklund erhöll den 10 mars 1911 nådigt afsked.

Andre bibliotekarien vid Upsala universitet Robert Magnus Almqvist samt biblioteksamanuenserna Samuel Erik Melander och Nils Brodén utnämndes den 24 september 1910 till andre bibliotekarier.

Till docenter hafva förordnats: docenten vid Upsala universitet Pontus Adalbert Leander i assyriska och hebräiska språken den 29 april 1910; d:r Nils Walfrid Rosén i zoologi den 8 juni 1910; d:r Carl Wilhelm von Sydow i nordisk och jämförande fornminnesforskning den 24 september 1910, d:r Peter Olof Gränström i statskunskap och statistik den 26 september 1910, d:r Malte Ferdinand Jacobsson i teoretisk filosofi den 17 oktober 1910, d:r Gustaf Robert Malmgren i statsrätt och förvaltningsrätt den 11 november 1910, lic. Carl Gunnar Bergman i rätts-historia samma dag, lic. Nils Abraham Troell i obstetrik och gynekologi den 18 november 1910, d:r Hilma Johanna Ulrika Borelius i nyare litteraturhistoria den 25 november 1910, lic. Erik Gustaf Petrén i kirurgi den 21 mars 1911, lic. Ernst Hedström i teologisk etik den 31 mars 1911 samt lic. Karl Manne Georg Siegbahn i fysik den 15 maj 1911.

Docenten Johan Edvard Björnsson utnämndes den 10 juni 1910 till lektor vid högre allmänna läroverket i Borås.

Docenten Anton Hilmer Westergård utnämndes den 12 augusti 1910 till tjänsteman vid Sveriges geologiska undersökning och erhöll den 24 påföljande september afsked från docenturen.

Docenten Robert Eugen Zachrisson utnämndes den 18 augusti 1910 till lektor vid högre lärarinneseminariet och den därmed förenade normalskola för flickor i Stockholm.

Docenten Fredrik Mauritz Vetterlund erhöll afsked den 17 oktober 1910.

Docenten Peter Olof Gränström förordnades den 8 december 1910 till docent vid Göteborgs högskola.

Docenten Johannes Daniel Strömberg erhöll afsked den 3 februari 1911 och docenten Nils Abraham Troell den 25 april 1911.

Lektoren Charles Scott Fearenside förordnades den 16 juni 1910 att till utgången af vårterminen 1911 fortfarande vara lektor i engelska språket och erhöll den 30 december 1910 entledigande från detta förordnande från och med utgången af samma månad.

Master of arts Horace James Maidment förordnades den 30 december 1910 att under vårterminen 1911 uppehålla lektorsbefattningen i engelska språket.

Till assistenter hafva förordnats: vid fysiska institutionen lic. Karl Manne Georg Siegbahn den 11 augusti 1910 för tiden 1 juli—31 december 1910 och den 20 december 1910 för år 1911, vid geologisk-mineralogiska institutionen kand. Assar Robert Hadding den 20 december 1910 för år 1911, sedan han enligt förordnande den 10 oktober 1910 under tiden 1 september—31 december 1910 mot åtnjutande af assistentarvodet biträdt professoren J. C. Moberg vid uppehållandet af undervisningen i mineralogi med tillhörande öfningar, vid växtfysiologiska laboratoriet vid botaniska institutionen docenten Otto Daniel Gertz den 20 december 1910 för år 1911 samt vid patologiska institutionen docenten Per Gustaf Einar Sjövall den 30 december 1910 för år 1911 och kand. Carl Magnus Ellwyn den 10 april 1911 för tiden 16 april—31 maj 1911, då docenten Sjövall för företagande af en utrikes stipendieresa åtnjöt ledighet.

Lic. Lars Henrik August Edling förordnades den 30 december 1910 att under år 1911 vara assistent och föreståndare å det vid universitetets kliniker inrättade Röntgenlaboratoriet.

Den 16 juni 1910 förordnades docenten Rutger Kjell-Otto Göran af Klercker att under ett år från och med den 1 i samma månad meddela de i studieplanen för medicinska examina föreskrifna kurserna i de viktigaste kliniska undersökningsmetoderna samt lic. Malte Johan Julius Ljungdahl och docenten Erik Gustaf Petré att under ett år från och med den 1 september 1910 gifva, den förre föreskrifna kurser i allmän sjukvårdsteknik och den senare föreskrifna propedeutiska kurser i allmän kirurgi.

Docenten Torgny Karl Segerstedt förordnades den 5 december 1910 att under 1911 uppehålla undervisning och examination i teologisk encyklopedi och teologiska prenotioner.

Samma dag förordnades docenten Sven Otto Henrik Rydbeck att vara föreståndare för universitetets historiska museum samt mynt- och medaljsamling, samt docenten Simon Fredrik Bengtsson att vara föreståndare för den entomologiska afdelningen af zoologiska institutionen och uppehålla den entomologiska undervisningen, båda under år 1911.

Docenten August Hahr förordnades den 20 december 1910 att under år 1911 vara biträdande lärare inom ämnesgruppen estetik samt litteratur- och konsthistoria med undervisnings- och examinationsskyldighet i konsthistoria och konstteori.

Docenten Per Sigurd Agrell förordnades den 20 december 1910 att under år 1911 vara lärare i slaviska språk.

Docenten Bror Alexander Ludvig Holmberg förordnades den 30 december 1910 att under 1911 meddela de i nådiga stadgan angående medicinska examina och i gällande studieplan föreskrifna kurser i allmän kemi för medicine studerande.

Docenten H. E. Scholander förordnades den 3 februari 1911 att tills vidare vara examinator i religionshistoria för filosofiska examina.

Docenten E. F. K. Sommarin förordnades den 3 februari 1911 att under vårterminen förrätta examination i nationalekonomi för filosofiska examina.

Amanuensen Nils Heribert Nilsson förordnades den 14 februari 1911 att vara biträdande ledare för kursen i växtanatomiska öfningar för filosofie kandidat- och filosofisk ämbetsexamen.

Samma dag förordnades docenten L. Ribbing att under vårterminen leda de histologiska öfningarna vid zoologiska institutionen.

Till amanuenser hafva förordnats: vid fysiologiska institutionen stud. Erik Matteo Prochét Widmark den 8 juni 1910, vid fysiska institutionen stud. Helge Sven Albert Rydberg den 1 augusti 1910, vid zoologiska institutionens fysiologiska afdelning stud. Frans Fajers samma dag, vid medicinska kliniken kand. Pontus Ferdinand Wihlborg den 1 september och kand. Karl Henning Mattisson den 20 december 1910, vid pediatrika kliniken kand. Arvid Leire den 1 september 1910 och kand. Pontus Ferdinand Wihlborg den 15 maj 1911, vid obstetrisk-gynekologiska kliniken kand. John Olof Olow till och med den 31 december 1910 och kand. Ernst Valdemar Bagger-Jørgensen från och med den 1 januari 1911 den 24 september 1910, vid zoologiska institutionens zootomiska afdelning kand. Carl Anders Wilhelm Björck samma dag, vid medicinskt-kemiska institutionen stud. Jean Anselm Sandgren den 28 september 1910, vid botaniska institutionens fysiologiska afdelning kand. Nils Heribert Nilsson den 28 september 1910 och den 4 mars 1911, vid konstsamlingarna kand. Adolf Elias Anderberg den 14 december 1910, vid historiska museet samt mynt- och medaljkabinettet docenten Carl Wilhelm von Sydow samma dag, vid oftalmiatrika kliniken lic. Gustaf Pallin den 20 december 1910 och kand. Anton Hjalmar Elof Forsheim den 21 mars 1911, vid kirurgiska kliniken lic. John Olof Olow den 30 december 1910, i anatomi stud. Bengt Bertil Sven Svedin den 11 januari 1911, i histologi stud. Anna Elisabeth Pettersson samma dag, vid geologisk-mineralogiska institutionen kand. Sten Karl Anton Kallenberg samma dag, vid patologiska institutionens patologiska afdelning kand. Sten Erik Torvald Bergner den 8 april 1911 samt vid kemiska institutionen mag. Lennart Smith samma dag.

Till extra ordinarie amanuenser hafva antagits: vid botaniska institutionens systematiska afdelning stud. Josef Yngve Valentin Nordling och stud. Gösta Emin Jönsson den 8 juni 1910, vid fysiska institutionen mag. Eric Georg Ericson den 1 augusti 1910 samt kand. Ture Hilding Fridlund och stud. Holger Agaton Holmgren den 28 januari 1911, vid seminariet för klassisk fornkunskap och antikens historia stud. Nils Malte Adalbert Åkerman den 16 september 1910, vid zoologiska institutionens zootomiska afdelning stud. Anna Emma Maria Ahlberg och stud. Carl Algon Jönsson samt vid dess systematiska afdelning stud. Gustaf Albert Thulin

samma dag, vid botaniska institutionens fysiologiska afdelning stud. Carl Robert Larsson den 28 september 1910, vid zoologiska institutionens entomologiska afdelning stud. Nils Viktor Alarik Kemner den 28 oktober 1910, i anatomi stud. Walter Ludvig Ferdinand Sjöberg den 11 januari 1911, i histologi stud. Axel Einar Rietz samma dag, vid geologisk-mineralogiska institutionen stud. Gustaf Timoteus Troedsson samma dag, vid medicinskt kemiska institutionen stud. Sven Malcolm Wallengren den 28 januari 1911 samt vid kemiska institutionen kand. Knut Johan Teodor Parck den 8 april 1911.

Biblioteksamanuensen Otto Vilhelm Walde utnämndes den 17 oktober 1910 till andre bibliotekarie vid Upsala universitetsbibliotek.

Universitetets lärarepersonal utgjordes vid årets slut af 45 professorer, en observator, en laborator, 51 docenter, 4 assistenter, däraf 3 ingående i docentantalet, och 3 exercitiemästare; därjämte en lärare i psykiatri och 5 tillförordnade lärare. Af de med fast lön försedda läraretjänster voro lediga professorsämbetena i romersk rätt och rättshistoria samt i statsrätt, förvaltningsrätt, kyrkorätt och folkrätt, ett professorsämbete i zoologi, ett i matematik och ett i exegetisk teologi samt professorsämbetena i romersk vältalighet och poesi samt i dogmatik och moralteologi.

Till byggnadskonduktör antogs den 1 december 1910 arkitekten Axel Henrik Sjöström.

Docent- och
resestipendier.

Af de vid fakulteter eller sektioner fästa docentstipendierna innehades vid årets slut: teologiska fakulteten n:r 1 af docenten T. K. Segerstedt och n:r 2 af docenten E. M. Rodhe; juridiska fakultetens n:r 1 af docenten A. Åström, n:r 2 af docenten A. V. Lundstedt och n:r 3 af docenten F. P. H. Block; medicinska fakultetens n:r 1 af docenten P. G. E. Sjövall och n:r 2 af docenten R. K. O. G. af Klercker; filosofiska fakultetens n:r 1 af docenten E. F. K. Sommarin och n:r 2 af docenten P. S. Agrell; humanistiska sektionens n:r 1 af docenten N. A. F. Emmelin, n:r 2 af docenten M. F. Böök, n:r 3 a af docenten P. K. Sörensson, n:r 3 b af docenten M. J. S. Wallengren, n:r 4 af docenten G. E. Wallstedt, n:r 5 af docenten J. E. Olson, n:r 6 a af docenten A. C. Thorn och n:r 6 b af docenten N. O. Heinertz; samt matematisk-naturvetenskapliga sektionens n:r 1 af docenten

L. Ribbing, n:r 2 af docenten B. Svensson, n:r 3 af docenten H. G. Block, n:r 4 af docenten B. A. L. Holmberg, n:r 5 af docenten H. G. Simmons och n:r 6 af docenten S. F. Bengtsson. De rörliga docentstipendierna innehades n:r 1 af docenten C. E. D. Fehrman, n:r 2 af docenten F. G. Ask, n:r 3 af docenten A. Hahr, n:r 4 af docenten F. V. Törne och n:r 5 af docenten H. A. Lindroth.

Riksstatens resestipendier för år 1911 innehafvas, det större af docenten M. F. Bök och det mindre af docenten P. G. E. Sjövall.

Tjänstledighet har under hela året åtnjutit af professoren P. E. Falhbeck på grund af riksdagmanna- och kommittéuppdrag. Tjänstledighet
och vikariat.

Under hela året har professoren E. A. Kallenberg för fullgörande af uppdraget att vara ordförande i den af Kungl. Maj:t tillsatta kommittén för revision af konkurslagstiftningen varit tjänstledig, dock med skyldighet att dels förrätta examination i juris licentiatexamen, hvari processrätt inginge såsom ämne, dels ock deltaga i pröfning inom juridiska fakulteten af frågor om anställande af docent i berörda ämne.

Professoren P. G. Eklund var, till dess han erhöi nådigt afsked, tjänstledig från två timmars föreläsningar i veckan och från examination äfvensom från deltagande i den akademiska församlingens och det större konsistoriets göromål.

Undertecknad var under tiden 1 juni—31 december 1910 tjänstledig för vetenskapligt arbete dock med skyldighet att deltaga i sektions-, fakultets- och konsistorieärenden.

Professorn G. Ahlström var under höstterminen tjänstledig för enskilda angelägenheter.

Professoren J. R. Rydberg var dels under september tjänstledig för utrikes resa, dels under tiden 16 november—15 december 1910 på grund af offentligt uppdrag befriad från tre föreläsningar i veckan.

Professoren H. T. S. Wallengren var under oktober och november på grund af sakuuniguppdrag befriad från undervisningsskyldighet.

Räntmästaren R. V. A. M. Eklundh var under tre veckor från och med den 7 oktober 1910 tjänstledig för hälsovård.

Professorerna G. M. Pfannenstill och S. Herner voro såsom ombud vid allmänna kyrkomötet under tiden för dess sammanträde hindrade att tjänstgöra, men fullgjorde under öfriga delen af höstterminen till motsvarighet ökad undervisning.

Professoren C. M. Fürst var på grund af offentligt uppdrag tjänstledig från den 15 oktober 1910 till höstterminens slut.

På grund af riksdagsmannaupdrag var under vårterminen professoren S. Clasen tjänstledig och professoren J. C. W. Thyrén befriad från undervisningsskyldighet.

Docenten C. G. Bergman var under vårterminen tjänstledig för studier i utlandet.

Docenten E. F. K. Sommarin var under vårterminen tjänstledig på grund af förordnande vid Göteborgs högskola.

Docenten N. A. Troell var på grund af förordnande vid karolinska institutet tjänstledig från vårterminens början, till dess han erhöll afsked från docenturen.

Professoren S. Herner var under tiden 16 mars—15 maj 1911 på grund af sakkunniguppdrag befriad från undervisningsskyldighet.

Dessutom har tjänstledighet under kortare tider beviljats dels af prokanslern, dels af rektor.

De vikariat, som på grund af ofvannämnda förhållanden eller eljest påkallats, hafva varit följande.

Under hela året har docenten M. J. S. Wallengren uppehållit professorsämbetet i statskunskap och statistik, juris doktoren C. Sjunnesson professorsämbetet i romersk rätt och rättshistoria, docenten A. V. Lundstedt professorsämbetet i processrätt med ofvan nämndt undantag samt docenten B. Svensson det lediga professorsämbetet i matematik.

Professorsämbetet i nordiska språk uppehölls af Docenten E. Olson dels under undertecknads ofvannämnda tjänstledighet, dels från och med den 20 mars 1911, sedan undertecknad valts till universitetets rektor.

Den undervisningsskyldighet, hvarifrån professoren B. Jönsson såsom universitetets rektor var befriad, uppehölls af docenten N. H. Nilsson-Ehle beträffande föreläsningarna och af docenten O. D. Gertz beträffande öfningarna, hvarjämte den sistnämnde uppehöll tentamensskyldigheten. Sedan professoren Jönsson af-

lidit, förnyades dessa förordnanden, och uppehöll professoren S. S. Murbeck föreståndareskapet jämväl för den fysiologiska afdelningen af botaniska institutionen.

Professorsämbetet i statsrätt, förvaltningsrätt, kyrkorätt och folkrätt uppehölls till utgången af år 1910 af docenten A. Åström och därefter af docenten G. R. Malmgren.

Efter professoren F. A. Johanssons frånfälle har det lediga professorsämbetet i exegetisk teologi uppehållits af docenten vid Upsala universitet Sven Erik Aurelius.

Den undervisningsskyldighet, hvarifrån professoren P. G. Eklund på sätt ofvan sägs, varit befriad, uppehölls jämte examinationen af professoren G. M. Pfannenstill och en motsvarande del af dennes undervisningsskyldighet af docenten E. M. Rodhe. Sedan professoren Eklund erhållit nådigt afsked, fortfor nämnda anordning till och med den 12 april 1911, hvarefter professoren Pfannenstill uppehållit det lediga ämbetet samt docenterna Rodhe och E. Hedström hvardera hälften af professoren Pfannenstills tjänstgöringsskyldighet, den förre i kateketik och den senare i teologisk etik.

Till dess, såsom ofvan nämnts, tre andre bibliotekarietjänster blifvit tillsatta och tillträdts, uppehölls de af biblioteksamanuenserna S. E. Melander, N. Brodén och O. V. C. Walde. Under professoren G. Ahlströms ofvannämnda tjänstledighet uppehölls professorsämbetet i oftalmiatrik af docenten F. G. Ask.

Det lediga professorsämbetet i zoologi har sedan den 1 september 1910 uppehållits af docenten N. W. Rosén.

Under professoren S. H. T. Wallengrens ofvannämnda befrielse från undervisningsskyldighet uppehölls denna af docenten L. Ribbing.

Under räntmästaren R. V. A. M. Eklundhs ofvannämnda tjänstledighet uppehölls räntmästaretjänsten af kamreraren O. G. Regnéll och kamreraretjänsten af amanuensen B. H. A. Eklundh.

Under professoren C. M. Fürst ofvannämnda tjänstledighet uppehölls föreståndareskapet för anatomiska institutionen af professoren I. Broman samt sektorsgöromålen under tiden 15 oktober—15 december 1910 af lic. Gunnar Frising och under tiden 15—31 januari 1911, då professoren Fürst af prokanslern erhållit tjänstledighet, af lic. August Carl Hilding Hesser.

Den undervisningsskyldighet, hvarifrån professoren J. R.

Rydberg, såsom ofvan sagts, befriats under tiden 16 november—15 december 1910, har uppehållits af assistenten K. G. M. Siegbahn.

Lediga professorsämbetet i romersk vältalighet och poesi har sedan den 16 december 1910 uppehållits af docenten G. E. Wallstedt.

Under professoren S. Clasons ofvannämnda tjänstledighet uppehölls hans undervisningsskyldighet af docenten P. K. Sörenson och hans examinationskyldighet af professoren A. G. H. Stille.

Under professoren S. Herners ofvannämnda tjänstledighet 15 mars—15 maj 1911 uppehölls hans undervisningsskyldighet af kand. Erling Eidem.

Under tiden 15—31 maj 1911, då professorerna J. L. Borelius och G. E. Essen-Möller åtnjöto af rektor i prokanslerns frånvaro beviljad tjänstledighet för utrikes resa, uppehöll docenten E. G. Petréns dels professorsämbetet i kirurgi, dels ock examinationen i obstetrik och gynekologi.

Utmärkelser.

Bland utmärkelser, som tillfallit universitets lärare och tjänstemän, må följande här nämnas.

F. professoren A. V. Bäcklund har utnämnts till kommandör af kungl. nordstjärne-orden, första klass, och professoren H. Bendz till kommandör af samma orden, andra klass.

Professoren J. R. Rydberg har utnämnts till riddare af kungl. nordstjärne-orden.

Professoren N. O. M. Flensburg har utnämnts till riddare af konung Carl XIII:s orden.

Professoren V. W. Ekman har valts till ledamot af kungl. fysiografiska sällskapet.

Öfverbibliotekarien C. J. F. af Petersens och docenten P. K. Sörensson hafva valts till ledamöter af sällskapet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia.

Professorerna J. L. Borelius, M. J. C. A. Forssman och K. A. Petréns hafva kallats till utländska ledamöter af finska läkaresällskapet i Helsingfors samt den sistnämnde äfven till korresponderande ledamot af société de médecine i Paris.

Professoren N. M. P. Nilsson har kallats till korresponderande ledamot af k. tyska arkeologiska institutet.

Professoren F. G. E. Walberg har kallats till korresponderande ledamot af académie des sciences, belles-lettres et arts i Caen och af société des antiquaires de Normandie.

Docenten J. H. T. Norlind har kallats till ledamot af general-kommissionen för corpus scriptorum de musica med. ævi i Wien.

Den 10 juni 1910 har Kungl. Maj:t fastställt vissa ändringar i de till staten för universitetet hörande särskilda föreskrifter. Kungl. bref.

Samma dag har Kungl. Maj:t medgifvit, att docenterna A. Åström och A. V. Lundstedt samt juris doktorn C. Sjunnesson må från och med år 1910 tills vidare, så länge de fortfarande komma att innehafva förordnanden att sköta Åström professuren i statsrätt, förvaltningsrätt, kyrkorätt och folkrätt, Lundstedt professuren i processrätt samt Sjunnesson professuren i romersk rätt och rättshistoria, må åtnjuta vikariatarfvoden efter 5,000 kronor för år räknadt, att utgå i enlighet med bestämmelserna i punkterna 8 b och d af den 19 februari 1909 fastställda särskilda föreskrifter hörande till universitetets stat.

Samma dag har Kungl. Maj:t af det för resestipendier åt ordinarie lärare m. fl. vid rikets universitet samt karolinska mediko-kirurgiska institutet på extra stat för år 1910 beviljade anslaget tilldelat professoren H. T. S. Wallengren ett belopp å 350 kronor för att sätta honom i tillfälle att vid åttonde internationella zoologkongressen i Gratz den 15—20 augusti 1910 representera universitetet.

Den 18 juni 1910 har Kungl. Maj:t ur de enligt universitetets stat till dess disposition för år 1910 stående medel anvisat åt professoren J. C. Moberg 250 kronor för att vid 11:te internationella geologkongressen i Stockholm representera universitetet.

Den 18 juni 1910 har Kungl. Maj:t förordnat, att den i § 12 af stadgan angående juridiska examina den 29 april 1904 för behörighet att undergå juris kandidatexamen uppställda fordran om vissa insikter i latinska språket skall anses uppfylld äfven af studerande, som med intyg af universitetslärare i latin styrker sig hafva förvärfvat de för studentexamen eller fyllnadspröfning till samma examen i sagda ämne erforderliga insikter.

Samma dag har Kungl. Maj:t meddelat, att riksdagen på extra stat för år 1911 beviljat ett anslag å 10,000 kronor till resestipendier åt ordinarie lärare och vissa andra tjänstemän vid rikets universitet samt karolinska mediko-kirurgiska institutet.

Samma dag har Kungl. Maj:t meddelat, att riksdagen å extra stat för år 1911 anvisat såsom bidrag för täckande af kostnaderna för de föreläsningar, som från universitetet blefve på begäran, vare sig af institution, som ej åtnjöte särskild till populärvetenskapliga föreläsningssyfte beviljadt statsunderstöd, eller af viss kommun eller enskild person anordnade att under år 1911 eller senare hållas utom universitetsstaden, ett belopp å 3,000 kronor, att utgå under villkor, att den, som föreläsning begärt, för täckande af föreläsarens resekostnad och arfvode tillsköte minst lika mycket som staten.

Samma dag har Kungl. Maj:t i öfverensstämmelse med riksdagens beslut förklarat vaktmästaren vid universitetsbiblioteket C. F. Lundbergs änka Ingrid Lundberg berättigad under sin återstående lifstid, så länge hon förblifver ogift, uppbära en årlig pension å 200 kr. att utgå från och med ingången af februari 1909.

Samma dag har Kungl. Maj:t meddelat, att riksdagen å extra stat för år 1911 beviljat följande anslag för universitetet i Lund:

för anordnande af undervisning i bokföring under år 1911 600 kr. att användas enligt de närmare bestämmelser, Kungl. Maj:t kan finna godt meddela;

till arfvode åt en biträdande lärare i medicin 2,000 kr.;

till höjning af arfvodet för notarien vid medicinska fakulteten 200 kronor;

för anordnande af kostnadsfri propedeutisk undervisning i allmän kirurgi 1,500 kronor;

för anordnande af den i stadgan angående medicinska examina föreskrifna undervisningskursen i allmän kemi dels till aflöning åt en lärare vid kursen 2,000 kronor, dels ock till materiell för densamma 500 kronor;

såsom bidrag till arfvode åt en assistent å det vid universitetets klinikor inrättade Röntgenlaboratoriet, med den tjänstgöring, som af Kungl. Maj:t bestämmes, 1,500 kronor, under villkor,

att Malmöhus läns landsting med lika stort belopp bidrager till ifrågavarande assistents aflöning;

för anställande af lektorer i tyska, franska och engelska språken af förut beviljadt anslag 9,000 kronor;

till uppehållande af undervisning i slaviska språk, föredrädesvis ryska, 2,500 kronor;

till arfvode åt en lärare med åliggande att biträda vederbörande professor i estetik samt litteratur- och konsthistoria vid uppehållande af undervisnings- och examensskyldigheten i samma ämne enligt de närmare bestämmelser, som af Kungl. Maj:t meddelas, 3,500 kronor, med villkor att, därest vederbörande lärare är innehafvare af docentstipendium, arfvodet för undervisningen skall minskas, så att detsamma jämte stipendiet ej öfverstiger 5,000 kronor;

för aflönande af en föreståndare för universitetets historiska museum samt mynt- och medaljkabinettet 2,000 kronor, med skyldighet för föreståndaren att utföra det arbete, som det mindre akademiska konsistoriet finner skäl att bestämma;

till arfvode åt en amanuens vid universitetets konstsamlingar 500 kronor;

för uppehållande af undervisning i entomologi och vård af de entomologiska samlingarna 3,000 kronor, att utgå under förutsättning att fullt lämplig person för tjänstgöringens bestridande finnes att tillgå;

för höjning af arfvodet för notarien hos filosofiska fakulteten vid universitetet 250 kronor;

till materiell m. m. för universitetsbiblioteket 10,000 kronor;

till materiell för inrättningen för gymnastik och fäktkonst 500 kronor; samt

till anordnande af centraluppvärmning i byggnaden för den kemiska, den medicinskt-kemiska och den farmakologiska institutionen 23,300 kronor.

Den 23 juni 1910 har Kungl. Maj:t af det för resestipendier åt ordinarie lärare och vissa andra tjänstemän vid rikets universitet samt karolinska mediko-kirurgiska institutet på extra stat för år 1910 beviljade anslaget tilldelat professoren C. V. L. Charlier ett belopp å 350 kronor såsom resebidrag för deltagande i Astronomische Gesellschaft's och dess styrelses sammanträden i Breslau den 10—18 september 1910.

Den 8 oktober 1910 har Kungl. Maj:t ur de till dess disposition enligt universitetets stat stående medel för 1910 anvisat åt professoren T. L. Thunberg 400 kronor att användas såsom arfvode under sex månader, räknadt från den 1 juli 1910, för ett tillfälligt arbetsbiträde vid några å fysiologiska institutionen pågående vetenskapliga undersökningar öfver den elementära andningen.

Den 28 oktober 1910 har Kungl. Maj:t förklarat vissa lärare, tjänstemän och betjente berättigade att från och med år 1911 åtnjuta ålderstillägg å sina löner nämligen professorerna T. L. Thunberg och H. T. S. Wallengren hvardera ett ålderstillägg å 600 kronor; laboratorn L. Ramberg ett ålderstillägg å 500 kronor, trädgårdsmästaren N. Hagman ett ålderstillägg å 250 kronor samt vaktmästaren vid biblioteket J. Palmé ett andra ålders-tillägg å 100 kronor.

Samma dag har Kungl. Maj:t medgifvit, att af de till dess disposition enligt universitetets stat stående medel för år 1911 må utgå ett belopp å 2,500 kronor för uppehållande af undervisning och examination i teologisk encyklopedi och teologiska prenotationer under år 1911, med rätt för den person, som förordnas att uppehålla ifrågavarande undervisning och examination, att samtidigt oafkortadt uppbära innehafvande docentstipendium och med skyldighet för honom att för denna godtgörelse, enligt närmare bestämmelser af kanslern, föreläsa fyra timmar i veckan eller meddela annan motsvarande undervisning.

Samma dag har Kungl. Maj:t ur de till dess disposition enligt universitetets stat för år 1911 stående medel anvisat ett belopp å 1,000 kronor till understöd för samma år åt docenten S. Linde, med skyldighet för honom att till studerande vid universitetet meddela kostnadsfri handledning vid grekisk stilskrifning och eventuellt åtaga sig annan inom ämnet fallande undervisning, som filosofiska fakultetens humanistiska sektion kunde finna skäligt att ålägga honom.

Samma dag har Kungl. Maj:t medgifvit, att å universitetets rektorsrum finge upprättas en rikstelefonapparat.

Den 11 november 1910 har Kungl. Maj:t ur de till resestipendier åt ordinarie lärare och vissa andra tjänstemän vid rikets universitet samt karolinska mediko-kirurgiska institutet anslagna medel tilldelat professoren C. M. Fürst ett belopp af 500 kronor för att vid

anatomiska institutioner i utlandet studera anatomiska samlingar och möjligen nya anordningar vid sådana institutioner m. m.

Den 2 december; 1910 har Kungl. Maj:t beträffande assistentens å det vid universitetets kliniker inrättade Röntgenlaboratoriet tjänstgöring fastställt följande bestämmelser:

Assistenten, hvilken såsom föreståndare handhafver ledningen af arbetet på Röntgenlaboratoriet, åligger att ombesörja utförandet af de till radiologiens område hörande undersökningar och behandlingar af de sjukdomsfall, som till honom af klinikernas öfverläkare hänvisas, att under öfverinseende i ekonomiskt hänseende af sjukhusdirektören utöfva den närmaste tillsynen öfver Röntgenlaboratoriet samt att handhafva dess materiell. Assistenten eger rätt att under tiden mellan de akademiska lästerminerna utan afdrag å sitt arfvode efter anmälan hos sjukhusdirektören årligen åtnjuta sex veckors ledighet.

Den 9 december 1910 har Kungl. Maj:t medgifvit, att med förnyadt ledigförklarande af professorsämbetet i romersk rätt och rättshistoria vid universitetet i Lund finge anstå till den 1 juni 1911, dock med rätt för juridiska fakulteten att, om förhållandena skulle sådant föranleda, redan tidigare inkomma med framställning om ämbetets ledigförklarande.

Den 20 januari 1911 har Kungl. Maj:t ur humanistiska sektionens seminariers fond af besparade arfvodesmedel beviljat ett anslag å 600 kronor för bestridande af sådana utgifter, som äro nödiga för seminariernas gemensamma behof, och till hvilkas bestridande andra medel ej finnas att tillgå.

Den 3 februari 1911 har Kungl. Maj:t anvisat ett belopp af 3,000 kronor af allmänna medel till understöd för fortsatt utgifvande under år 1911 af universitetets årsskrift.

Den 17 februari 1911 har Kungl. Maj:t medgifvit professorer S. Herner att få optera Stångby och Vallkärra prebendepastorat, med villkor dock att tillträdet till pastoratet jämte därmed förknippade kontanta lönetillskott icke får ega rum, förrän blifvande innehafvare af lediga professuren i exegetisk teologi vid universitetet kommer att tillträda denna befattning, med hvilken skall höra Husie och Västra Skräflinge prebendepastorat jämte därmed förenad kontant aflöning.

Den 24 februari 1911 har Kungl. Maj:t beviljat docenten M. J. S. Wallengren för tiden från och med den 1 januari till

och med den 31 augusti 1911, hvarunder han förordnats uppehålla professuren i statskunskap och statistik vid universitetet, ett vikariatsarfvode efter 5,000 kronor för år räknadt att utgå i enlighet med bestämmelserna i punkterna 8 b och d af de den 19 februari 1909 fastställda särskilda föreskrifter, hörande till universitetets stat.

Den 10 mars 1911 har Kungl. Maj:t föreskrifvit, att med åtgärder för återbesättande af det genom professoren P. G. Eklund beviljadt nådigt afsked ledigblifna professorsämbetet i dogmatik och moralteologi samt därmed förenade domprostbefattning skall anstå tillsvidare, till dess Kungl. Maj:t annorlunda förordnar.

Den 31 mars 1911 har Kungl. Maj:t med ändring af mom. 2 af öfvergångsstadgandena till universitetsstatuterna föreskrifvit, att en representant för hvarje fakultet eller sektion i det större konsistoriet skall, efter lottning, utträda den 1 juni 1912 i stället för, såsom hittills varit stadgadt, den 1 juni 1911, samt att, där enligt nu gällande bestämmelser utträde af representant borde ske den 1 juni 1912, detta i stället skall ega rum den 1 juni 1914.

Samma dag har Kungl. Maj:t förklarat hinder icke möta för filosofie doktorn Niels Erik Nörlund att, ehuru dansk undersåte, söka den nyupprättade professorsbefattningen i matematik vid universitetet.

Den 7 april 1911 har Kungl. Maj:t medgifvit, att till lektorn i franska språket vid universitetet V. E. J. Pinot må under år 1911 af ränteafkastningen af Jollainska fonden utgå 150 kronor mot skyldighet för honom att, utöfver den honom såsom universitetslektor redan åliggande kostnadsfria undervisningsskyldighet, åt de studerande, som af professorn i romanska språk till honom hänvisas, meddela kostnadsfria lektioner i fransk konversation till ett antal af 30 under året, hvarvid i hvarje lektion högst två studerande såsom elever skola delta.

Den 21 april 1911 har Kungl. Maj:t af de enligt universitetets stat till dess disposition för år 1911 stående medel anvisat ett belopp af 300 kronor såsom resekostnadsbidrag åt professoren C. V. L. Charlier för att bereda honom tillfälle att i egenkap af universitetets representant närvara vid universitetets i Breslau etthundraårsfest i augusti månad 1911.

Samma dag har Kungl. Maj:t till bestridande af kostnaderna för hyra för ett rum jämte bränsle åt en amanuens vid botaniska institutionen under en tid af ett år, räknadt från och med den 1 september 1911, af det enligt universitetets stat till dess disposition stående anslag anvisat ett belopp af högst 250 kronor att utgå med en tredjedel ur samma anslag för år 1911 och med återstående två tredjedelar ur anslaget för år 1912;

Den 28 april 1911 har Kungl. Maj:t ur de till resestipendier åt ordinarie lärare och vissa andra tjänstemän vid rikets universitet samt karolinska mediko-kirurgiska institutet anslagna medel beviljat följande professorer vid universitetet reseanslag, nämligen: J. L. Borelius och G. E. Essen-Möller hvardera 1,000 kronor; F. G. E. Walberg 650 kronor; N. O. M. Flensburg, J. G. K. Wicksell, C. Lindskog och I. C. Bang hvardera 500 kr., E. H. G. Wrangel 400 kr., samt S. Clason 350 kr.

Den 19 maj 1911 har Kungl. Maj:t medgifvit adjunkten vid folkskoleseminariet i Landskrona Gunhild Lovisa Laurentia Linder att, oberoende däraf, att hon icke aflagt studentexamen, få inskrifvas såsom studerande vid universitetet i Lund samt därstädes aflägga filosofisk ämbetsexamen i ämnena botanik, zoologi och kemi samt geologi med mineralogi eller eventuellt geografi.

Den 16 juni 1910 har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag af 300 kronor för inköp af kartor och litteratur till det geografiska seminariet. Kanslersbref.

Samma dag har Kanslersämbetet bemyndigat det större konsistoriet att på vissa villkor till förvaltning mottaga de i Danmark för en »Tyge Brahe Fond» insamlade medel, då uppgående till 4,577 kronor 23 öre.

Den 11 augusti 1910 har Kanslersämbetet ur reservfonden anvisat ett anslag å högst 225 kronor för inköp af ett skåp, afsedt till förvaring af en till universitetet skänkt samling af svenska fjärilar, äfvensom till bestridande af transport- och frakt-kostnader för samlingen.

Samma dag har Kanslersämbetet af de med professorsämbetet i straffrätt och juridisk encyklopedi förenade tjänstgöringspenningar anvisat ett belopp af 366 kronor 80 öre såsom

ersättning åt professoren J. C. W. Thyren för kostnader i samband med fyra af honom under vårterminen 1910 för förrättande af tentamina och examina företagna resor från Stockholm till Lund och åter.

Den 17 oktober 1910 har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag å högst 600 kronor för inredning af ett af teologiska fakultetens seminarierum till bibliotekslokal och därmed sammanhängande kostnader.

Samma dag har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag å högst 1,000 kronor för anskaffande af fullständig utredning angående platsen för och storleken af den tomt, som vore erforderlig för en ny byggnad för zoologiska institutionen samt skiss och approximativt kostnadsförslag till byggnaden.

Samma dag har Kanslersämbetet ur reservfonden anvisat ett anslag å 150 kronor för anskaffande af skioptikonbilder och väggplanscher att användas vid undervisningen i klassisk forn-kunskap och antikens historia.

Den 31 oktober 1910 har Kanslersämbetet medgifvit, att från reservfonden får utgå ett belopp af 1,200 kronor till bestridande af kostnader i sammanhang med flyttning af historiska museet, inköp af museiföremål m. m.

Den 30 november 1910 har Kanslersämbetet beviljat ett anslag ur reservfonden å 237 kronor till anskaffande för akademiska kapellets räkning af musiklexika och materiell, att användas vid katalogisering och vetenskapligt bearbetande af de i kapellets bibliotek befintliga äldre musikkompositioner.

Samma dag har Kanslersämbetet ur reservfonden anvisat till professoren vid Stockholms högskola P. Varenius och professoren vid universitetet i Uppsala C. A. A. Reuterskiöld såsom ersättning för kostnader i samband med resor till Lund, som de företagit i ändamål att i egenskap af sakkunnige närvara vid profföreläsningar af sökande till professorsämbetet i statsrätt m. m. vid Lunds universitet, åt den förre ett belopp af 135 kronor 40 öre och åt den senare ett belopp af 138 kronor 40 öre.

Samma dag har Kanslersämbetet medgifvit, att ett belopp af 1,500 kronor må öfverföras från reservfonden till extra utgifts-medlen, hvilka visat sig otillräckliga för bestridande af de utgifter, som skulle ur dem utgå under år 1910.

Den 2 december 1910 har Kanslersämbetet beviljat ett anslag ur reservfonden å högst 160 kronor till inköp af en velociped att i tjänsteärenden användas af vaktmästaren vid universitetets kansli.

Den 5 december 1910 har Kanslersämbetet för täckande af en brist i patologiskt-anatomiska institutionens årsanslag anvisat ett belopp af 2,500 kronor att utgå ur reservfonden.

Samma dag har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag å 1,500 kronor för inköp af instrument, böcker och åskådningsmateriell för medicinska kliniken vid Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund.

Den 30 december 1910 har Kanslersämbetet ur reservfonden anvisat ett tillfälligt anslag å 200 kronor för år 1911 för bekostande af skötsel och vård af juridiska fakultetens boksamling.

Den 11 januari 1911 har Kanslersämbetet ur anslaget för år 1910 till vikarierande lärare anvisat till docenten, numera professoren B. Lidforss 125 kronor, till docenten N. H. Nilsson-Ehle 1,833 kronor 33 öre, till docenten O. D. Gertz 2,000 kronor och till docenten S. E. Aurelius 625 kronor samt föreskrifvit, att återstoden af anslaget skall till ett följande år besparas.

Den 16 januari 1911 har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag å 400 kronor till ledaren af härvarande studentsångförening under år 1910, kapellmästaren C. A. Berg.

Samma dag har Kanslersämbetet under hänvisning till § 142 af gällande universitetsstatuter medgifvit, att från reservfonden må till inköp af böcker för teologiska fakultetens seminariebibliotek utgå ett anslag af 200 kronor.

Samma dag har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett belopp af 600 kronor såsom ersättning åt professoren C. V. L. Charlier för en matematisk utredning i anledning af väckt förslag om ändring i gällande reglemente för pensionsinrättningen för änkor och barn efter lärare och tjänstemän vid Lunds universitet.

Den 14 februari 1911 har Kanslersämbetet anvisat 400 kronor ur reservfonden för inledande och anordnande af centralvärmeledning i patologiska institutionen.

Den 14 mars 1911 har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett understöd å 300 kronor åt förre kursorn N. P. Johns

son att under år 1911 till Johnsson utbetalas i den ordning rektor efter omständigheterna bestämmer.

Den 10 april 1911 har Kanslersämbetet beviljat ett anslag ur reservfonden å 500 kronor för inköp för kirurgiska klinikens behof af en uppsättning preparatburkar.

Samma dag har Kanslersämbetet ur reservfonden anvisat 195 kronor 74 öre till inköp af undervisningsmateriell för seminariet för klassisk fornkunskap och antikens historia.

Samma dag har Kanslersämbetet beviljat ett anslag å högst 2,400 kronor ur reservfonden för inköp af ett konsertharmonium.

Den 4 maj 1911 har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett belopp af 1,430 kronor för utarbetande af fullständiga beräkningar, ritningar och kostnadsförslag till anbringande i universitetshuset af dels ny centralvärmeledning dels ock elektrisk belysning.

Den 15 Maj 1911 har Kanslersämbetet ur reservfonden anvisat 600 kronor till inköp af ett mikroskop för oftalmiatriska kliniken.

Samma dag har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat ett anslag å 450 kronor för inköp af två mikrotomer för botaniska institutionens systematiska afdelning.

Samma dag har Kanslersämbetet ur reservfonden beviljat tillhopa 436 kronor för iordningställande af skåp samt anskaffande af nya gardiner för zoologiska institutionen.

Den 29 maj 1911 har Kanslersämbetet beviljat bibliotekarierna A. Malm och P. Wilner ett anslag ur reservfonden å 900 kronor såsom bidrag till kostnaderna för utgifvande af en ny upplaga af universitetets matrikel.

Ur fonderna af besparade docentstipendier ha enligt Kanslersämbetets föreskrifter gjorts följande utbetalningar: ur juridiska fakultetens fond till jur. kand. N. P. Hintze 800 kronor reseanslag, till docenten F. P. Hansson-Brock 750 kronor ersättning för biträde vid de propedeutiska kurserna och till docenten C. G. Bergman 1,200 kronor reseanslag; ur humanistiska sektionens fond till docenten S. Linde 350 kronor ersättning för kostnadsfri undervisning i grekiska, till docenterna J. A. Nilsson och J. H. T. Norlind hvardera 300 kronor ersättning för kostnadsfri offentlig undervisning, till docenten N. A. F. Emmelin

300 kronor såsom ersättning utöfver af honom innehafdt docentstipendium för en kostnadsfri kurs i psykologi samt i pedagogikens teori och historia samt till docenten A. Hahr 450 kronor reseanslag; ur matematisk-naturvetenskapliga sektionens fond till assistenten vid geologisk-mineralogiska institutionen docenten A. H. Westergård 1,500 kronor såsom ersättning för särskilda arbeten och undervisning vid nämnda institution samt såsom arfvoden under läsåret 1910—1911 till nedannämnde tjänstemän vid fysiska institutionen, assistenten K. M. G. Siegbahn 500 kronor, e. o. amanuensen C. O. G. Borelius 200 kronor, e. o. amanuensen S. H. T. Dahlgren 50 kronor, e. o. amanuensen E. G. Ericsson 100 kronor, e. o. amanuensen T. H. Fridlund 50 kronor och e. o. amanuensen H. A. Holmgren 50 kronor.

Angående universitetets institutioner hafva följande uppgifter lämnats af deras föreståndare.

1. Anatomiska institutionen.

Arbetena på institutionen hafva varit ordnade och fortgått efter fastställd studieplan. Dissektionerna slutade 1910 den 22 december och togo 1911 åter sin början den 9 januari samt pågingo med afbrott under påskferierna till den 31 maj. Anatomiska institutionen.

Dissektionsmaterialet har utgjorts af 73 lik af vuxna; dessutom hafva 14 foster dissekerats. Under höstterminen voro af 38 lik 35 af manligt och 3 af kvinnligt kön; under vårterminen voro af 35 lik 33 af manligt och 2 af kvinnligt kön. Till rättsmedicinska obduktioner har material lämnats med 6 lik under höstterminen och 2 under vårterminen.

Dissekanternas antal utgjorde under höstterminen 53 och under vårterminen 55. Hela dissekantantalet under läsåret var 73, däraf 9 från Köpenhamns universitet.

I histologiska öfningarna deltog 27 laboranter.

Institutionen har under detta år liksom under många föregående fått mottaga af professor C. Walter i Göteborg och Dr

O. Gröné i Malmö material för undervisning och undersökning. Institutionen har dessutom fått mottaga gåfvor af professorerna Gustaf Retzius, Essen-Möller, provinsialläkaren W. Rietz, med. d:r N. Sjöberg, d:r Hedlund, d:r Olow.

Institutionens samlingar hafva ökats på olika områden. Medeltidskranier från Lund hafva äfven i år förvärfvats från olika platser i staden. Gipsmodeller hafva inköpts. Fotografier för undervisningen och vetenskapliga undersökningar hafva framställts af preparator O. Mattsson. En samling af stereoskopbilder för undervisningen i makroskopisk anatomi har inköpts från England. Samlingen af snittserier af människo- och djur-embryoner har äfven i år ökats. Institutionen har inköpt tvänne mikroskop för histologiska kursen äfvensom ett för amanuensens behof. För öfrigt ha inköpts tvänne järnkistor för bevaring af större preparat, en skrifmaskin samt mindre laboratorieapparater m. m. Institutionen har inköpt en apparat för framställande af vaxplattor för embryologiska rekonstruktioner från Jung i Heidelberg efter O. Berners modell.

Institutionen har stått i låneutbyte af vetenskapligt undersökningsmaterial med anatomiska institutionerna i Uppsala och Stockholm, vetenskapsakademien, statens historiska museum samt universitetet i Köpenhamn.

Professor Bromans kurs i komparativ anatomi pågick mellan den 9 januari och den 4 februari detta år och hade 46 deltagare.

Carl M. Fürst.

2. Astronomiska institutionen.

Astronomiska
institutionen.

I de praktiska övningarna vid observatoriet hava under höstterminen deltagit 11, under vårterminen 9 studerande.

Observatorn har fortsatt sina iakttagelser medelst den lilla refraktorn å sådana stjärnor, tillhörande den i Lund observerade zonen, vilka kunna antagas vara till sin ljusstyrka föränderliga.

Amanuens O. Åkesson har, i likhet med föregående läsår, ledd de under höst- och vårterminen givna kurserna för fil. kandidat- och ämbetsexamen.

Av »Meddelanden från Astronomiska Observatorium» hava under året utkommit:

N:r 44. O. A. Åkesson: An astronomical method for determination of icedrift in the neighbourhood of the Pole.

N:r 45, 46, 47. C. V. L. Charlier: Die analytische Lösung des Bahnbestimmungsproblems I, II, III.

N:r 48. O. A. Åkesson: Über eine symmetrische Form der analytischen Lösung des Bahnbestimmungsproblems.

I serien II.

N:r 7. Die Lagrange'sche Gleichung im Bahnbestimmungsproblem.

Det vetenskapliga arbetet vid observatoriet har under året koncentrerat sig kring undersökningarna rörande en af under-tecknad given metod för härledning av en planets eller komets bana ur tre fullständiga observationer. Denna metod, genom vilken det s. k. banbestämningsproblemet för första gången erhållit en matematiskt sträng och fullständig lösning, finnes i sina grunddrag återgiven i n:r 45—48 av ovanstående »Meddelanden». Vid den numeriska tillämpningen av metoder för beräkning av planet- och komet-banor ävensom vid utarbetandet av partier av den analytiska behandlingen har jag haft en kraftig hjälp av de studerande, som åhört årets föreläsningar över banbestämningsproblemet, och vill jag bland dem särskilt nämna herrar Åkesson, Gyllenberg, Wicksell och Jönsson, vilkas arbete över detta ämne inom den närmaste tiden torde komma att publiceras i observatoriets »Meddelanden».

Vidare har under året planerats och påbörjats en omfattande stjärnstatistisk undersökning, avsedd att utröna vintergatans byggnad. En s. k. kort-katalog, för närvarande omfattande cirka 10.000 nummer, har bildats, i det på varje kort upptagits stjärnans koordinater, ljusstyrka, färg, spektrum och egenrörelse. Meningen är att utvidga denna katalog, så att den omfattar alla stjärnor, vilkas egenrörelse för närvarande är bekant. Dessutom skall den fullständigas med en liknande katalog över dubbelstjärnor. Detta material skall sedan läggas till grund för en bestämning av vintergatans byggnad.

Fröken E. Bruzelius har även under detta år varit mig behjälplig vid numeriska räkningar och särskilt vid uppgörande av ovannämnda kort-katalog över stjärnorna.

Det är mig en stor tillfredsställelse att härmed få uttala min djupa tacksamhet för regeringens och riksdagens beviljande

av de anslag för nybyggnad och räknebiträden, om vilka jag förut många gånger ordat i dessa års redogörelser. Det är min fasta övertygelse, att dessa anslag skola lända till gagn för universitetet och för vetenskapen.

C. V. L. Charlier.

3. Biblioteket.

(Kalenderåret 1910.)

Biblioteket.

Bibliotekets begagnande. Den tillökning i arbetskrafter, som i sammanhang med den af 1909 års riksdag beslutade löneregleringen för biblioteket kom detta till del, har medfört, att det samma under år 1910 kunnat hållas för allmänheten tillgängligt i vida större utsträckning än tillföre. Under hela året hafva således läsesalarna och låneexpeditionen i regeln varit öppna kl. 9,30 f. m.—3,30 e. m., de förra jämväl kl. 5—8 e. m. Endast 4 söckendagar (julafton samt 3 rengöringsdagar) har biblioteket hela dagen hållits stängdt; af olika anledningar har detta under ytterligare 5 söckendagar varit fallet på eftermiddagarna.

Följande tabell visar bibliotekets användning under årets olika månader.

M å n a d.	B e s ö k.			Framtagna volymer.			Hemlån, voll.
	F. m.	E. m.	S:ma	F. m.	F. m.	S:ma	
Januari	1,145	357	1,502	3,268	311	3,579	1,250
Februari	1,299	469	1,768	3,004	383	3,387	1,333
Mars	1,280	449	1,729	2,582	282	2,864	979
April	1,536	705	2,241	3,066	373	3,439	1,017
Maj	1,195	544	1,739	2,327	365	2,692	830
Juni	885	318	1,203	3,752	277	4,029	2,420
Juli	831	363	1,194	3,103	603	3,706	669
Augusti	878	361	1,239	2,445	575	3,020	608
September	1,404	689	2,093	3,981	831	4,812	1,491
Oktober	1,585	701	2,286	3,887	643	4,530	1,407
November	1,565	659	2,224	4,206	601	4,807	1,534
December	1,164	409	1,573	5,343	368	5,711	3,513
Summa	14,767	6,024	20,791	40,964	5,612	46,576	17,051

Jämförelsen med motsvarande siffror för näst föregående år visar i fråga om antalet förmiddagsbesök en ökning af 962 och i fråga om antalet eftermiddagsbesök en ökning af 1,056. Summan af antalet framtagna volymer har däremot minskats med 265, summan af hemlånade med 784.

Under året hafva 799 volymer tryckta böcker och 130 handskrifter (mot resp. 790 och 135 under näst föregående år) varit för härvarande forskares räkning från andra liknande institutioner lånade till biblioteket. De till antalet 33 olika bibliotek och arkiv, från hvilka lån erhållits, hafva varit följande. I Stockholm: Kungl. biblioteket, Vetenskapsakademiens bibliotek, Karolinska institutets d:o, Riksdagens d:o, Statistiska centralbyråns d:o, Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens d:o, Landbruksakademiens d:o, Stockholms högskolas d:o, Farmaceutiska institutets d:o, Tekniska skolans d:o, Sveriges geologiska undersöknings d:o, Svenska läkaresällskapets d:o, Nordiska museets d:o, Svenska Akademiens Nobelbibliotek, Riksarkivet, K. Utrikesdepartementets arkiv, Slottsarkivet; Universitetsbiblioteket i Upsala; Vetenskapssocietetens i Upsala bibliotek; Domkapitelsarkivet i Upsala; Stadsbiblioteket i Göteborg; Stiftsbiblioteket i Linköping; Läroverksbiblioteken i Kalmar och Växiö; Landsarkivet i Lund; Brinkmanska arkivet å Trolle-Ljungby; Kungl. biblioteken i Berlin, Bruxelles och Köpenhamn; K. Hof- och Statsbiblioteket i München; Universitetsbiblioteken i Jena, Köpenhamn och Leiden.

Från Lund hafva 481 volymer tryckta böcker och 31 handskrifter (mot resp. 498 och 10 under 1909) för begagnande af forskare utlånats till följande 26 institutioner. I Stockholm: Kungl. biblioteket, Vetenskapsakademiens bibliotek, Karolinska institutets d:o, Nordiska museets d:o, Svenska läkaresällskapets d:o, Svenska Akademiens Nobelbibliotek; Universitetsbiblioteket i Upsala; Stadsbiblioteket i Göteborg; Stiftsbiblioteket i Linköping; Läroverksbiblioteken i Halmstad, Helsingborg, Kalmar, Karlskrona, Landskrona, Skara, Sköfde, Vänersborg, Växiö, Ystad; Folkskolelärareseminariets i Strängnäs bibliotek; Stadsarkivet i Malmö; Landsarkivet i Vadstena; Hofrättens arkiv i Kristianstad; Kungl. biblioteket, Universitetsbiblioteket och Botanisk Haves bibliotek i Köpenhamn.

Samlingarnas tillväxt. Svenska tryckalster, som jämlikt tryckfrihetsförordningens föreskrift skolat till biblioteket aflämnas,

hafva inkommit i 594 sändningar från 467 olika boktryckerier. Antalet på grund af uteblifna eller felaktiga leveranser under året gjorda reklamationer har uppgått till 310. Beträffande arten och omfånget af tillväxten genom boktryckarnas leveranser af svenska tryck, hvilken ju bör vara lika för Sveriges tre stora statsbibliotek, torde som vanligt här få hänvisas till den i Kungl. bibliotekets årsberättelse meddelade detaljerade redogörelsen. — Genom köp har biblioteket under året förvärfvat 99 i Sverige tryckta volymer; genom gåfvor har det ökats med 75 svenska tryck, förutom ett antal särtryck, några småtryck samt en del dupletter.

Tillväxten af utländska tryckalster har uppgått till 13,771 volymer (= band, häften representerande hela band, broschyrer eller kartor). Af dessa hafva 4,765 erhållits genom köp och 943 genom gåfvor; återstående 8,063 volymer har biblioteket mottagit från de utländska lärda samfund och anstalter, med hvilka detsamma underhåller regelbundna bytesförbindelser; af dessa bytesskrifter utgöras 7,212 af akademiska afhandlingar, program o. d. från utländska universitet. — 1910 års accession af utländskt tryck utaf nyare datum kommer att, så vidt som detsamma anses förtjent af dylikt omnämnande, jämte 1909 års accession upptagas i bd 24 af den genom Kungl. biblioteket utgifna gemensamma accessionskatalogen för Sveriges offentliga bibliotek.

Handschriftssamlingen har under året erhållit åtskillig tillväxt. En synnerligen värdefull gåfva har densamma sålunda fått emottaga därigenom, att Skånska landsmålsföreningen genom professor Axel Kock och förste bibliotekarien A. Malm till biblioteket öfverlämnat sina betydande samlingar. Dessa utgöras i främsta rummet af omfattande förarbeten till en vetenskaplig ordbok öfver det skånska bygdemålet. Till större delen äro dessa förarbeten resultat af de undersökningar rörande de olika bygderernas mål, hvilka ett antal personer allt sedan år 1897, hufvudsakligen med understöd af Sparbanken i Lund, Sparbanken för Lunds stad och kringliggande land samt Billesholm-Bjufs aktiebolag, på ort och ställe utfört; det material, som på detta sätt sammanbragts, utgöres af omkr. 80,000 ordlappar, häradsvis ordnade i kapslar; härtill kommer landsmålsföreningens äldre liknande samling af omkr. 6,000 ordlappar. I öfrigt bestå de

öfverlämnade samlingarna företrädesvis af mer eller mindre utförda skisser öfver ljud- och formlära för åtskilliga skånska mål; äfven märkas några folkloristiska bidrag. Uti en med gåfvan följande skrifvelse meddelas närmare bestämmelser angående samlingarnas vård samt angifvas de villkor, under hvilka desamma få af forskare begagnas. — Af årets öfriga handskriftsförvärf äro följande de viktigaste: En samling handlingar i afskrifter eller samtida tryck rörande Sverges krig med Ryssland 1788—90 samt riksdagen 1789. (Gåfva af professor K. F. Söderwall.) — 108 originalbref från Esaias Tegnér till olika personer (de flesta till konsistorienotarien A. G. Ahlstrand) samt ett antal afskrifter af bref från Tegnér. (Köp.) — Afskrifter af 2 bref från Esaias Tegnér till brukspatron Chr. Myhrman. (Gåfva af docenten S. Agrell.) — Kollegium i estetik efter professor A. Lidbeck. (Gåfva af förste bibliotekarien E. Ljunggren.) — Förteckning på de vid universitetet i Lund 1754—1829 promoverade philosophiæ magistrar, af M. L. Ståhl. (Öfverlämnad från Filosofiska fakulteten.) — Handlingar rörande nordiska rättskrifningsmötet 1869, efterlämnade af dr Carl Schweder. (Gåfva af förste bibliotekarien E. Ljunggren.) — Anteckningar från professor O. Ahnfeldts föreläsningar i kyrkohistoria. (Köp.) — Genealogiska anteckningar öfver prestsläkterna i Sunnerbo härad. (Gåfva af författaren, läroverksadjunkten L. G. F. Norlander.) — En betydande samling skandinaviska ordspråk och ordstäf. (Gåfva af direktören G. Löwegren, som utfört samlingen.) — Bref, anteckningar och andra papper, som tillhört C. A. Agardh, J. M. Agardh, J. G. Agardh och Fr. Agardh. (Gåfva af sterbhuset efter änkefru Margreta Agardh, f. Meck.)

Gåfvor, hvilka icke kunna anses härröra från af biblioteket underhållna regelbundna bytesförbindelser, hafva ingått från följande offentliga myndigheter, anstalter och sällskap:

A. Svenska.

K. Justitie-, Civil-, Finans-, Ecklesiastik- och Jordbruksdepartementen; Riksbanken; Riksgäldskontoret; Kommerskollegium; Medicinalstyrelsen; Vattenfallsstyrelsen; Hydografiska byrån; Kungl. biblioteket; Riksarkivet; Nationalmuseum; Musikhistoriska museum; Medicinska fakulteten i Lund; Filosofiska fakulteten, ibm; Universitetsbiblioteket i Upsala; Landsarkivet, ibm; Västmanlands-Dalarnation, ibm; Göteborgs stadsbibliotek; Svenska sällskapet för antropologi och geografi; Svenska missionsförbundets expedition;

Svenska nationalföreningen mot tuberkulos; Sveriges allmänna exportförening; Försäkringsföreningen; Universella broderskapets Helsingborgskomit  .

B. Utländska.

American Medical Association; American Association of genito-urinary surgeons; American Urological Association; University of Michigan, Ann Arbor; Universitetet i Basel; Zentralstelle f  r Volkswohlfart, Berlin; Massachusetts General Hospital, Boston; K. Belgiska Regeringen, Bruxelles; Bibliothèque Royale de Belgique, ibm; Ungerska justitieministeriet, Budapest; Statistisches Bureau, ibm; Northwestern University Medical School, Chicago; Western Theological Seminary, ibm; Universitetet i Erlangen; Universitetet i Genève; Frederiksborgs Amts Historiske Samfund; Industristyrelsen i Finland, Helsingfors; Finants- og Tolddepartementet, Kristiania; Universitetets Observatorium, ibm; Aktionskomitee der Zionistischen Weltorganisation, Köln; Redaktion af Königsberger Allgemeine Zeitung; Ministeriet for Kirke- og Undervisningsv  esenet, K  benhavn; Conseil international pour l'exploration de la mer, ibm; Kommissionen for Havundersøgelser, ibm; Dansk Meteorologisk Institut, ibm; Statens Seruminstitut, ibm; Kommissionen for det Arna-Magn  anske Legat, ibm; Bestyrelsen for Carlsberglaboratoriet, ibm; Det Philologisk-historiske Samfund, ibm; Kommunalbestyrelsen, ibm; Grosserersocietetet, ibm; Société Polonaise pour l'avancement des sciences, Lemberg; Comiss  o de Cartographia, Lisboa; Peace Society, London; Institut O  c  nographique, Monaco; The Carnegie Foundation, New York; Theosophical Publishing Company, Point Loma; Redaktion af Revue de médecine tch  que, Prag; South African Central Locust Bureau, Pretoria; Instituto Oswaldo Cruz, Rio de Janeiro; Augustana Book Concern, Rock Island, Ill.; Ministero di grazia e giustizia e dei culti, Roma; Landes-Bibliothek, Rostock; Internationale Kommission f  r wissenschaftliche Luftschiffahrt, Strassburg; Universitetet i Utrecht; Library of Congress, Washington; Department of Agriculture, ibm; Philosophical Society, ibm; New York State Hospital for the care of crippled and deformed children, West Haverstraw; Svenska lyceum, Wiborg.

Följande enskilda personer hafva under   r 1910 med gåfvor h  gkommit biblioteket.

A. Svenskar.

M. Agardhs sterbhus, S. Agrell, A. A. Alexanderson, G. Andersson, W. Bülow, M. Collin, M. Eckerdal, V. Ekstrand, C. J. Enebuske, G. Ernst, C. M. Fürst, Gleerupska Universitetsbokhandeln, K. B. Hasselberg, E. Hildebrand, F. Hjelmqvist, A. U. Isberg, A. Jensen, F. A. Johanssons sterbhus, B. Jönsson, A. Kempff, f. af Petersens, P. Klason, Axel Kock, H. Lagergren, H. Larsson, J. F. Larsson, P. A. Leander, A. M. Lidforss, f. Svartling, E. Linderholm, S. Lindroth, f. Hildebrand, Ph. Lindstedts Universitetsbokhandel, C. A. Lindwall, E. Ljunggren, G. Löwegren, S. E. Melander, J. Morén, B. N. M. Möller, A. G. Nathorst, C. F. O. Nordstedt, L. G. F. Norlander, J. E. Olson, C. af Petersens, G. Retzius, S. Ribbing, P. Sannel, K. J. D. Schlyter, E. Skarstedt, A. Strindberg, K. F. Söderwall, C. A. Tärnlund, A. Ulrich, E. Walberg, O. Walde, J. P. Welander, G. Wetterberg, P. Wilner, N. Wohlin, F. A. Wulff, K. V. Zettersteen.

B. Utländingar.

F. Ameghino (Buenos Aires), P. J. Andersson (Aberdeen), J. Baer & Co (Frankfurt a/M), A. A. Björnbo (Köpenhamn), Breitkopf & Härtel (Leipzig), W. S. Bryant (New York), K. Caröe (Köpenhamn), Mme Léo Errera (Bruxelles), G. E. Fell (Buffalo, N. Y.), I. Fellman (Helsingfors), A. W. Gadolin (Helsingfors), B. L. Gildersleeve (Baltimore), F. Goppelsroeder (Basel), R. Grisson (Berlin), A. Groner (Wien), R. R. Gurley (New York), J. N. Haton de la Goupillière (Paris), G. Henriksen (Fjösanger, Norge), A. Hernberg (Helsingfors), A. Herzfeld (New York), O. E. A. Hjelt (Lepola, Finland), J. W. S. Johnsson (Köpenhamn), K. Knorth (North Tarrytown, N. Y.), Mlle Lantoine (Saint-Germain-en-Laye), S. Larsen (Köpenhamn), G. Lichtenstein (Richmond, Va.), Duc de Loubat (Paris), R. Ludloff (Erlangen), A. Lombroso (Roma), F. P. Manhart (Selinsgrove, Pa.), F. P. Marchant (London), E. Merck (Darmstadt), G. Parturier (Paris), F. Reininghaus (Zürich), A. Richard (Genève), J. A. Rivière (Paris), H. von Rotschild (Paris), O. Schöndörffer (Berlin), W. A. Shaw (Philadelphia), F. Silvestri-Falconieri (Roma), W. P. van Stockum Jr (Haag), E. Thorstenberg (New Haven, Conn.), Tillge's Boghandel (Köpenhamn), T. F. Troels-Lund (Köpenhamn), A. Weiler (Karlsruhe), K. Yamagiwa (Tokio).

Bland de gåfvor, hvilka biblioteket under året erhållit, synas

följande — förutom de ofvan vid redogörelsen för handskrifts-afdelningens tillväxt uppräknade — böra särskildt omnämnas. Det stora bokförlaget Augustana Book Concern i Rock Island, Ill., har till biblioteket öfversändt ett antal af sina förlagsartiklar, tillsammans 289 volymer, till större delen på svenska språket. — Professor F. A. Wulff har skänkt 197 band eller häften romansk filologi och litteratur samt åtskilliga editioner, tillsammans 46 band, af klassiska författares arbeten, hvilka senare tillhört framl. lektor N. W. Ljungberg. — Från änkefru Margreta Agardhs, f. Meck, sterbhus har öfverlämnats ett antal böcker och broschyrer ur framl. professor J. G. Agardhs boksamling, tillsammans 232 nummer.

Från Humanistiska sektionens seminariebibliotek hafva under året till universitetsbiblioteket öfverflyttats sammanlagdt 90 volymer, hvilka ansetts lämpligare hafva sin plats inom det sist-nämnda.

Såsom depositum har biblioteket af Fransk-svenska sällskapet i Lund mottagit 10 volymer fransk litteratur.

Med tacksamhet bör äfven erinras därom, att biblioteket jämväl under år 1910 fått såsom bidrag till uppehållande af sina bytesförbindelser mottaga ett större eller mindre antal exemplar af med statsunderstöd utgifna publikationer. — För samma ändamål har till detsamma godhetsfullt öfverlämnats: af Domkyrkorådet i Lund 100 ex. af den på dess föranstaltande af landsarkivarien L. Weibull utgifna Lunds ärkestifts urkundsbok, bd 4; af andre bibliotekarien S. E. Melander 40 ex. af hans arbete Förteckning öfver afhandlingar och uppsatser, som ingå i eller medfölja årsredogörelserna för rikets allmänna läroverk 1883—1909; af lektor A. H. Hennig ett antal exemplar af utaf honom utgifna skrifter.

Bibliotekskommissionen har för behandling af inkomna förslag till bokinköp hållit de föreskrifna ordinarie sammanträdena. Densammes valda ledamöter voro under vårterminen professorerna F. A. Johansson, K. Wicksell, I. Bang, E. Kock, S. Clason, T. Brodén och B. Jönsson, under höstterminen professorerna O. Holmström, K. Wicksell, I. Bang, Axel Kock, S. Clason, T. Brodén och J. C. Moberg.

Ekonomi. Bibliotekets räkenskaper för år 1910 visa i sammandrag följande siffror:

Debet.

Behållning från år 1909 1,135: 57

Inkomster:

Ordinarie statsanslaget	50,000: —	
Anslag å extra stat	10,000: —	
Intressemedel	2,181: 51	
Extra inkomster	1,137: 51	63,319: 02
	<hr/>	Summa 64,454: 59

Kredit.**Utgifter:**

Bokinköp	45,303: 29	
Inlösen af bibl:s bytesexemplar af Lunds univ:s årsskrift	800: —	
Bokbinderiarbete	9,668: 20	
Skrifmaterialier och tryck	825: 07	
Uppvärmning	2,591: —	
Elektrisk belysning och kraft	834: 89	
Frakt- och transportkostnader	504: 72	
Renhållning	459: 75	
Parkens underhåll	364: 45	
Inköp och underhåll af inventarier	673: 02	
Diverse omkostnader	383: 43	62,407: 82
Behållning vid årets slut		2,046: 77
	<hr/>	Summa 64,454: 59

Det å bibliotekets stat uppförda anslag af 12,000 kronor till »arfvoden, flitpenningar åt extra biträden, renskrifning, eftermiddagstjänst m. m.» har, jämte ett ur universitetets reservfond för samma ändamål beviljad belopp af 540 kronor, med Kanslersämbetets medgifvande på följande sätt användts:

Arfvoden till amanuenser	5,508: 33
Aflöning till extra vaktmästare	557: —
Uppehållande af eftermiddagstjänsten	2,885: —
Flitpenningar åt e. o. tjänstemän	2,775: —
Extra arbetshjälp samt renskrifning	814: 67
	<hr/>
	Summa 12,540: —

Under året hafva 4,967 böcker blifvit inbundna och 596 styfhäftade; 708 volymer tidningar hafva blifvit inbundna eller häftade i omslag af karduspapper.

Personalen. Den af 1909 års riksdag godkända och den 17 december 1909 af Kungl. Maj:t fastställda nya aflöningsstaten för biblioteket trädde i kraft den 1 januari 1910. Denna nya stat innebar icke blott väsentligen förbättrade lönevillkor för bibliotekets personal, utan äfven inrättandet af trenne nya tjänstebefattningar, hvarjämte de dittillsvarande titlarne bibliotekarie, vice bibliotekarie och amanuens förändrades till öfverbibliotekarie, förste bibliotekarie och andre bibliotekarie. Titeln amanuens föres däremot numera af de e. o. tjänstemän, hvilka uppbära s. k. fasta arfvoden, under det att de, som icke åtnjuta dylika arfvoden, benämnas e. o. amanuenser.

De ofvannämnda nya tjänsterna, hvilka utgjordes af två förste bibliotekariebefattningar och en andre bibliotekariebefattning, hafva under loppet af år 1910 blifvit tillsatta. Till innehafvare af de båda förstnämnda utnämndes sålunda den 22 april andre bibliotekarierna J. P. Sjöbeck och A. Malm; till innehafvare af de genom deras befordran lediga tjänsterna samt den nyinrättade andre bibliotekariebefattningen, hvilka tre tjänster på en gång anslogos lediga, utnämndes den 24 september andre bibliotekarien vid universitetsbiblioteket i Upsala R. M. Almqvist samt amanuenserna härstädes S. E. Melander och N. Brodén. — Amanuensen O. Walde utnämndes den 17 oktober till andre bibliotekarie vid universitetsbiblioteket i Upsala, men kvarstod som tjänstgörande härstädes t. o. m. den 20 november.

Amanuensarfvoden hafva under året innehafts af följande e. o. tjänstemän, — hvarvid dock de, hvilka varit förordnade att uppehålla ordinarie tjänst, under den tid sådant förordnande varat endast fått uppbära en del af arfvodesbeloppen, — nämligen af S. E. Melander och N. Brodén under 9 månader, O. Walde under $10\frac{2}{3}$ månader, B. Möller under 11 månader, G. Wetterberg under 3 månader, C. W. von Sydow under $2\frac{1}{2}$ månader och K. Tynell under $1\frac{1}{2}$ månad.

Tjänstledighet har åtnjutits af amanuensen B. Möller under november månad, af amanuensen G. Wetterberg under vårterminen, af amanuensen C. W. von Sydow 28 september—11 oktober samt af e. o. amanuensen A. Österling under september månad.

Förordnanden hafva innehafts af andre bibliotekarierna Sjöbeck och Malm såsom förste bibliotekarier 1 januari—30 april samt af amanuenserna Melander, Brodén och Walde såsom andre bibliotekarier 1 januari—30 september.

Arbeten och arbetsfördelning. Af under året utförda arbeten, hvilka icke varit att hänföra till löpande göromål, må följande nämnas. Den under förra året påbörjade revisionen af det svenska småtryckets anordning i förening med inordnande af från tidigare år magasinerade samlingar af dylikt tryck har blifvit fortsatt. — Samtliga i bibliotekets ego befintliga serier af utländska tidskrifter och acta academica hafva blifvit reviderade, i sammanhang hvarmed förteckning öfver alla i dessa serier befintliga luckor upprättats i och för komplettering i den mån, som sådan kan anses önskelig och lämpligt tillfälle därtill erbjuder sig. — En omläggning af realkatalogen i ett större antal kapslar, motsvarande den under föregående år med afseende på nominalkatalogen vidtagna åtgärden, har påbörjats. — Det i stora läsesalen uppställda referensbiblioteket har, sedan salens galleri försetts med bokhyllor, i betydlig mån utvidgats samt delvis omordnats. — Inom handskriftsafdelningen hafva de ordnings- och katalogiseringsarbeten utförts, hvilka längre fram omförmälas.

Bibliotekets nominalkatalog har under året ökats med 12,572 blad, däribland 6,411 tryckta och uppklistrade titlar å akademiska skrifter. Realkatalogen har ökats med 6,289 blad. Hela antalet nya katalogblad uppgår således till 18,861.

I enlighet med hvad som utgjort en af förutsättningarna för bibliotekets nya stat, hafva under år 1910 de trenne förste bibliotekarierna tjänstgjort som föreståndare för hvar sin afdelning af detsamma, nämligen Ljunggren för utländska afdelningen, Sjöbeck för svenska afdelningen och Malm för låneexpeditionen. Med afseende på göromålens fördelning mellan föreståndarna för de båda bokafdelningarna har emellertid den jämkning ägt rum, att ledningen af alla dithörande katalogiseringsarbeten, utom accessionsförtecknandet, uppdragits åt den ene af dem, förste bibliotekarien Ljunggren. Denna anordning motiveras däraf, att enär bibliotekets nominalkatalog och, på ett par fack när, äfven dess realkatalog äro gemensamma för båda bokafdelningarna, det är af synnerlig vikt att full enhet i katalogiseringen eger rum mellan dessa båda afdelningar, hvilket tydligtvis lättast uppnås därigenom

att öfverinseendet öfver katalogiseringsarbetena utöfvas af en och samma person. Särskildt är denna anordning af betydelse så länge icke katalogiseringsreglernas alla detaljer äro behörigen kodifierade.

Arbetsfördelningen har för öfrigt i hufvudsak varit följande.

Undertecknad öfverbibliotekarie har, jämte ledningen af det helas förvaltning, handhaft bibliotekets ekonomi, med nödigt biträde förberedt samt ombesörjt bokinköpen, skött korrespondensen, så vida icke annorlunda angifves, äfvensom affattat ifrågakommande ämbetsutlåtanden o. d.

Förste bibliotekarien E. Ljunggren har ledt och öfvervakat katalogiseringsarbetena å bokafdelningarna samt, delvis med biträde, mottagit och granskat leveranserna från bokhandeln, accessionsförtecknat den inkommande utländska litteraturen, handhaft bytesförbindelserna med tillhörande korrespondens, granskat korrekturen å accessionskatalogens bd 23 och redigerat uppgifterna till densammas bd 24; referensbibliotekets ofvan omnämnda utvidgande och omordnande har äfven af honom ombesörjts.

Förste bibliotekarien P. Sjöbeck har mottagit, granskat och, med undantag för det egentliga småtrycket, accessionsförtecknat det från boktryckerierna inkommande svenska årstrycket äfvensom skött den i sammanhang med tryckleveranserna stående korrespondensen; småtrycket har af honom grofsorterats och det obundna men för bindning afsedda svenska trycket har stått under hans omvårdnad.

Förste bibliotekarien A. Malm har hufvudsakligen haft sin verksamhet förlagd till låneexpeditionen och därvid bl. a. skött större delen af där förekommande brefväxling; därjämte har han utfört den ofvannämnda behandlingen af realkatalogen samt påbörjat ordnandet af framl. professor C. W. Skarstedts efterlämnade papper.

Andre bibliotekarien R. Almqvist har under den korta tid, han varit vid biblioteket anställd, deltagit i göromålen inom bokbinderiafdelningen.

Andre bibliotekarien F. Hjelmqvist har haft sin verksamhet förlagd till handskriftsafdelen, om hvilken han haft den närmare vården och inom hvilken han nyordnat universitetets därstädes deponerade arkiv samt däröfver upprättat förteckning äfvensom ordnat och förtecknat framl. professor Sven Nilssons

papper, utom brefsamlingen, samt åtskilliga andra i senare tider gjorda förvärf.

Andre bibliotekarien P. Wilner har utfört den ofvannämnda revisionen af serierna utaf utländska tidskrifter och acta academica, reviderat utländska afdelningens fortsättningskatalog, biträdt förste bibliotekarien Ljunggren vid bokhandelsleveransernas behandling samt vid förberedelserna för accessionskatalogens bd 24, deltagit i katalogiseringsarbeten samt under 3 månader tjänstgjort i låneexpeditionen, hvilken han därvid under en månad förestått.

Andre bibliotekarien S. E. Melander har deltagit i katalogiseringsarbeten samt under omkr. 8 månader tjänstgjort i låneexpeditionen.

Andre bibliotekarien N. Brodén har haft vården om det obundna men för bindning afsedda utländska trycket, ombesörjt böckers anordnande till bindning samt utöfvat kontrollen öfver bokbinderiarbetena; äfven har han något deltagit i katalogiseringsarbeten.

Amanuensen O. Walde har deltagit i katalogiseringsarbeten och i ordnande af svenskt småtryck, biträdt förste bibliotekarien Ljunggren vid förberedelserna för accessionskatalogens bd 24 samt ordnat och förtecknat framl. professor S. Söderbergs efterlämnade papper.

Amanuenserna B. Möller, G. Wetterberg, C. W. von Sydow och K. Tynell samt e. o. amanuenserna G. Carlquist och A. Österling hafva alla under längre eller kortare tider haft att ombesörja böckers framtagande och uppsättning samt inordnande af den nykatalogiserade litteraturen; Möller har ganska mycket varit sysselsatt med katalogiseringsarbeten, hvari äfven de öfriga mer eller mindre deltagit; de fyra sistnämnda ha jämväl haft uppdrag att ordna svenskt småtryck; Möller har biträdt förste bibliotekarien Ljunggren vid anordningarna i fråga om referensbiblioteket; von Sydow har delvis nyordnat samt registrerat framl. akad.-adjunkten C. G. Thomsons i bibliotekets ego befintliga brefsamling. Därjämte hafva de nämnda sex e. o. tjänstemännen under större delen af året uppehållit eftermiddagstjänsten.

Med största tacksamhet bör här äfven erkännas, att f. d. rektor O. Ingstad jämväl under år 1910 såsom frivillig deltagare i katalogiseringsarbeten och andra skrifgöromål egnat biblioteket ett för detsamma värdefullt arbete.

Carl af Petersens.

4. Botaniska institutionen.

A. Afdelningen för systematisk botanik.

Botaniska insti-
tutionen.

Genom K. Maj:ts och riksdagens bifall till en därom gjord framställning har ett statsanslag å 162,000 kronor erhållits dels för uppförande af en nybyggnad, afsedd att inrymma herbarierna, biblioteket och nödiga arbetslokaler, dels för inlösen af ett Lunds stad tillhörigt och till den botaniska trädgården gränsande tomtområde. Ehuru anslaget så fördelats, att blott 62,000 kronor disponeras för år 1912, finnes dock förhoppning att redan under instundande höst kunna påbörja förarbetena till byggnadens uppförande, och två år härefter torde därför, tack vare statsmakternas offervillighet, de svåra trångmål, hvari den här ifrågasvarande institutionsafdelningen länge befunnit sig, vara undanröjda.

Museet. Det förlidet år påbörjade arbetet med upprättande af en utförlig lappkatalog öfver Herbarium generale har blifvit fortsatt, hvarjämte Characésamlingen blifvit ordnad och uppfäst. Större inrangeringsarbeten hafva däremot till följd af bristande utrymme ej kunnat företagas.

Genom köp har under läsåret förvärfvats: Dörfler's Herbarium Normale cent. 51 & 52; Bauer's Musci europæi exsiccati, fasc. 13—15; Schiffner's Hepaticæ europææ exsiccatæ, ser. 6—8; Collins, Setchell & Holden Phycotheca boreali-americana, fasc. D & E; från I. Dörfler 1808 ex. af Bourgeau's Plantes d'Espagne, etc.; från J. E. Dinsmore 126 ex. Plantæ Palæstinæ; från E. Sagorski 430 ex. sällsyntare kärlväxter från södra Europa och norra Afrika.

Genom byte har erhållits: från Naturhistorisches Hofmuseum i Wien Cryptogamæ exsiccatæ cent. XVIII; från I. Dörfler i Wien 142 sällsynta europeiska fanerogamer; från O. Leonhardt i Nossen c. 650 ex. Fungi och Algæ. — I utbyte mot erhållna eller utlofvade samlingar har från härvarande museum sändts: till Berkeley University, Californien, 234 ex. nordeuropeiska Filices, Cyperaceæ etc.; till I. Dörfler i Wien 1,013 ex. skandinaviska fanerogamer insamlade af konservator O. R. Holmberg; till Muséum d'histoire naturelle i Paris ett 100-tal skandinaviska kärlväxter.

Bland gåfvor, som museet fått emottaga, äro flera af stor betydighet. Sålunda har konservatorn, herr O. R. Holmberg, medgifvit museet rättighet att ur hans utomordentligt rika och värdefulla herbarium uttaga allt, som för museet är af intresse; blott en mindre del af hans samlingar har emellertid hittills hunnit genomgå. Professor O. Nordstedt har likaledes ur sitt herbarium utrangerat och till institutionen öfverlämnat hvad som för museet var önskvärdt. Enkefru professorskan Agnes Björling har till museet skänkt sin aflidne makes, professor C. F. E. Björlings samlingar af mossor och kärlväxter jämte två herbarieskåp. Konsul Ekinans sterbhus har efter upphörandet af austalten »Esperanza» till museet såsom gåfva öfverlämnat flera större och mindre montrer. — Följande gåfvor förtjena äfven att särskildt omnämnas: från lektor F. Ingvarsson, Visby, 130 »scrub»-växter från Australien, från e. o. amanuensen G. Jönsson ett 30-tal fanerogamer från Lule lappmark; från fil. kand. A. Kemner diverse sydsvenska fanerogamer; från fil. licentiaten Thjelvar Molér 65 ex. odlade exotiska koniferer; från lektor Hj. Möller, Falun, 18 ex. Splachnacéer; från professor O. Nordstedt dels L. Romell's Fungi exsiccati scandinavici, cent. I, dels 220 extraskandinaviska alger; från magister A. Palmgren, Helsingfors, Carices fulvellæ exsiccatæ nr. 1 — 60; från docenten H. Simmons 26 fanerogamer från Ellesmereland, 130 fanerogamer från Grönland samt omkring 500 kärlväxter från Kiruna i Torne lappmark. — Enstaka växter hafva dessutom skänkts af overlärer Joh. Dyring, Holmestrand, licentiat T. Freidenfelt, licentiat John Frödin, lektor A. Hennig, rektor L. M. Neuman, Ystad, och kapten G. Pålman.

Trädgården med växthusen. I sina plantskolor eger trädgården numera ett rikt sortiment af sådana botaniskt intressanta träd och buskar, som under de senaste decennierna kommit i kultur i öfriga botaniska trädgårdar i Europa. Tyvärr har dock blott en mindre del häraf kunnat utplanteras, eftersom det enda område, som erbjuder plats för rekrytering och utvidgning af trädgårdens arboretum, nämligen den förut s. k. Östra promenaden, ej kan användas för ömtåligare växtmaterial, innan dränering där företagits. Då för öfrigt äfven i de lägre delarne af den äldre trädgården vattenafloppet är synnerligen bristfälligt, och talrika värdefulla växter till följd däraf vantrifvas eller efter

hand dö ut, är ett anslag för en tämligen omfattande dränering i hög grad behöfligt.

Bland gåfvor, som trädgården fått emottaga, bör i främsta rummet nämnas en stor och värderik samling af för trädgården nya träd och buskar från ordföranden i Deutsche dendrologische Gesellschaft, Graf Fritz von Schwerin. — Större samlingar af lefvande växter, lökar o. s. v., hafva äfven skänkts af ingenjör P. Dusén, Paraná (genom professor B. Jönsson), af professor I. Broman, af herr T. Nathorst-Windahl, Dablen, samt af Deutsche dendrologische Gesellschaft. — Genom gåfvor af lefvande växter hafva dessutom följande personer och inrättningar ådagalagt välvilja emot trädgården: doktor Bengtsson, Padjerim, trädgårdsmästare J. P. Eriksson, kand. H. Forsberg, vaktmästare A. Gustafsson, Henkel's Grossgärtnerei, Darmstadt, herr F. Kempf, landtbrukare O. Kristoffersson, Ahlstedt, trädgårdsmästaren J. O. Lindkvist, herr Sture Nilsson, professor O. Nordstedt, trädgårdsmedhjälpare B. Persson, kapten G. Pählman, målarmästare M. G. Rönnerberg, Traheryd, trädgårdsmästare Simmons, Säbyholm, herr N. Sjöstedt, Halle, stadsläkare A. R. Spoo, Åbo, doktor Emil Wadstein, Hessleby, lektor L. J. Wahlstedt, Wittsjö, läroverksadjunkt J. Wide, Landskrona, professor F. Wulff samt de botaniska trädgårdarne i Darmstadt och Leiden. — Slutligen bör nämnas, att d:r M. O. Malte till trädgården skänkt en 6-mm. Huskvarna salongsstudsare.

Genom byte hafva lefvande växter erhållits från professor I. Broman, från Alnarps trädgårdar samt från de botaniska trädgårdarne i Christiania och Köpenhamn. — Från härvarande botaniska trädgård har lefvande växtmaterial blifvit sändt till Högre allmänna läroverken i Lund och Malmö, till de botaniska trädgårdarne i Christiania, Halle a. d. S., Köpenhamn och Upsala samt till en del enskilda personer.

För det internationella fröbytet har, såsom under en följd af år, en katalog öfver frön från inhemska växter (samlade till större delen af konservator O. Holmberg, professor O. Nordstedt, e. o. amanuens G. Jönsson och undertecknad) utgifvits och utdelats till andra botaniska trädgårdar. Till 65 rekvisiter hafva därefter 1,156 fröportioner blifvit sända. I utbyte häremot hafva frön erhållits från följande botaniska trädgårdar: Amsterdam, Athén, Belgrad, Bergielund, Berlin, Bern, Bremen, Brüssel, Cambridge,

Christiania, Coïmbra, Darmstadt, Dresden, Edinburgh, Frankfurt a. M., Freiburg i. B., Genève, Genova, Faculté d. sc. de Grenoble, Ville de Grenoble, Groningen, Halle, Hamburg, Heidelberg, Hohenheim, Jena, Jurjew, Kew, Kiel, Kiew, Kolozsvár, Krakau, Königsberg, Köpenhamn, Laibach, La Mortola, Lausanne, Leiden, Lemberg, Liège, Lille (jard. municipal), Faculté de méd. de Lyon, Ville de Lyon, Michigan, Montpellier, Moskwa, Nancy, Nantes, Neapel, Odessa, Palermo, Paris, Pavia, Pisa, Prag (deutsche Univ.), Rom, Rouen, Sapporo (Japan), Sassari, Siena, St. Louis, St. Petersburg (jard. imp.), Sysran, Tábor, Tiflis, Triest, Upsala, Utrecht, Wien, Zürich. — Följande enskilda personer hafva dessutom skänkt frön till trädgården eller till det internationella fröbytet: professor I. Broman, e. o. amanuens V. Norlind, docent H. Simmons.

B. Afdelningen för fysiologisk botanik.

Här bör först och främst nämnas, att afdelningens nitiske föreståndare, professor B. Jönsson, den 8 sistlidne Mars plötsligt borttryckts genom döden. Uppgifterna rörande denna institutionsafdelning hafva med anledning häraf, i den mån de varit tillgängliga, blifvit sammanställda af undertecknad.

Museet. Arbetena å det till afdelningen hörande biologiska museet hafva under läsåret bestått dels i ordnandet af nytillkomna samlingar, dels i katalogisering af gagnväxtserierna samt slutkatalogisering af kryptogamerna.

Genom köp har förvärfvats: från ingenjör P. Dusén, Paraná, en samling sydamerikanska stamdelar; från Lehrmittelanstalt Ehrhard & C:o, Bernsheim, en samling träslag; från C. Jauch's Blumen-Fabrik, Breslau, en samling konstgjorda blommor.

Bland gåfvor, som influtit, äro särskildt att nämna: från konsul Ekmans sterbhus en större samling in- och utländska fröslag och frukter jämte burkar; från Malmö Oljeslageriaktiebolag, Malmö, diverse oljor; från Eug. Wingård's Färg-, Ferniss- och Kemikaliehandel, Malmö, åtskilliga af firmans fabrikat; från Skandinaviska Träimportaktiebolaget, Stockholm, (genom byråchefen Aug. Lyttkens) 51 utländska träslag; från Stora Kopparbergs Bergslags Aktiebolag, Falun, diverse fabrikat; från Ernberg, Simrishamn, diverse garfmaterialier; från Ryska Gummi-

fabriksaktiebolaget, Malmö, diverse gummifabrikat; från Aktiebolaget Svenska Strå- och Filthattfabriken, Malmö, stråflätsprofver; från Östanå Fabriks Aktiebolag, Glimminge, diverse trämasse fabrikat; från Hylm & C:is Fabriksaktiebolag, Stockholm, oljor och parfymer; från Svenska Sockerfabriksaktiebolaget, Helsingborg, prof till belysning af sockerfabrikationen; från Göteborgs Förnyade repslageriaktiebolag (Ahmansson & Son) diverse repslageriprodukter. — Genom insändning af växtdelar hafva dessutom åtskilliga personer ådagalagt välvilja mot museet.

Laboratorierna. För det växtfysiologiska laboratoriet hafva under läsåret anskaffats åtskilliga apparater. Bland dem förtjena omnämnas: ett diafanoskop; en endosmometer; en dialysator; ett Christiani's poroskop; ett Kühne's jäsningsrör; en apparat för mätning af yttre arbete vid fröns svällning; en apparat för bestämning af turgorns storlek; en apparat för påvisande af negativt tryck i kärnen; Garreau's transpirationsapparat; Baranetzky's apparat för automatisk, kvantitativ bestämning af blödningsvätska; tvänne Detmer's apparater för respirationsförsök; Detmer's apparat för experiment angående rötters andning; tvänne heliotropiska kammare; Ambronn's apparat för bestämning af växtväfnaders elasticitet och tånjbarhet; en aspirator; en saftpress.

C. Biblioteket.

Under det gångna läsåret har biblioteket vunnit en högst anseelig och värdefull tillökning, därigenom att dess aflidne föreståndare, professor B. Jönsson, i sitt efterlämnade testamente medgifvit institutionen rättighet att ur hans synnerligen omfattande samling af botaniska broschyrer uttaga allt hvad institutionen ej redan egde. Dessutom har emellertid professor Jönssons arfvinge, medicine licentiaten Arvid Leire, såsom gåfva öfverlämnat samtliga i professor Jönssons boksamling befintliga botaniska arbeten, som ej redan förefunnos å institutionsbiblioteket. Genom dessa donationer har institutionens bibliotek ökats med ej mindre än 2,400 broschyrer samt 370 inbundna volymer. — Detta anseuliga bokförvärf har med knapp nöd kunnat, jämte det Areschoug'ska biblioteket, inrymmas å amanuensrummet å den s. k. nya botaniska institutionen. Intill dess att den nybyggnad hunnit uppföras, för hvilken innevarande

års riksdag anslagit nödiga medel och till hvilken institutionsbiblioteket i sin helhet en gång kommer att öfverflyttas, måste således allt fortfarande ersättning beredas åt amanuensen för bostad inne i staden.

Bland öfriga förvärf äro att nämna följande:

Vid upphörandet af anstalten »Esperanza» hafva konsul Ekman's sterbhus samt direktör T. von Post skänkt 53 större och mindre arbeten, hvaribland äfven planschverket Köhler's Medicinalpflanzen, utgifvet af Pabst och Gürke. — Utgifvaren af »Botaniska Notiser», professor O. Nordstedt, har öfverlämnat 10 exemplar af den nämnda tidskriften för fortsatt byte med de botaniska institutionerna i Brüssel, Calcutta, Hamburg, Liége och Paris (Jardin des Plantes) samt för detta år påbörjadt byte med R. Botanic Gardens i Kew, s'Rijksherbarium i Leiden, Pomona College i Claremont, Californien, Musée du Congo belge i Brüssel samt Iowa State College. — Professor J. G. Agardhs sterbhus har skänkt en del äldre broschyrer af botaniskt innehåll jämte några bref samt äldre institutionsräkenskaper. — Flera botaniska arbeten hafva såsom gåfva öfverlämnats af den botaniska trädgården i Buenos Aires, af dr. Ernest Durand i Paris, af kyrkoherden S. J. Enander i Lillherrdal, af professor O. Nordstedt, af professor V. Schiffner i Wien, af docenten H. Simmons, af universitetet i Upsala samt af undertecknad.

Fortsättningar hafva erhållits å Sveriges Utsädesförenings Tidskrift, Meddelanden från Statens Skogsförsöksanstalt, Svenska växtnamn af Aug. Lyttkens, Report of Missouri Botanical Garden Report of Geolog. and Nat. hist. Survey of Minnesota, Notulæ systematicæ par M. H. Lecomte. — Fortsättningen å vissa tidskrifter, som förut bekostats af institutionens medel, hafva liksom under det närmast föregående året erhållits genom universitetsbiblioteket.

Professor B. Jönsson har genom testamente till institutionen öfverlämnat dels en botanisk autografsamling, dels en större samling porträtt af in- och utländska botanister.

Antalet under läsåret utlånta arbeten har uppgått till omkring 200.

Sv. Murbeck.

5. Farmakologiska institutionen.

Farmakologiska
institutionen.

Under det gångna läsåret har centraluppvärmning å institutionen installerats och visat sig i alla afseenden som en mycket stor förbättring. Samlingen af kemikalier, farmakologiska preparater och särskildt af glasutensilier har betydligt ökats.

Under höstterminen 1910 deltog 30 åhörare, under vårterminen 1911 11 åhörare uti kursen i farmakologi och receptskrifning.

E. Overton.

6. Fysiologiska institutionen.

Fysiologiska
institutionen.

I laboratoriekursen för med. kand. examen ha under h. t. deltagit 17, under v. t. 14 studerande. Utom dessa kurser har under höstterminen en elementär kurs i fysiologiska förkunskaper till psykologien gifvits med 43 deltagare.

T. Thunberg.

7. Fysiska Institutionen.

Fysiska
institutionen.

Antalet deltagare i de fysiska laborationsöfningarna utgjorde under höstterminen 32, däraf 6 under någon del af terminen, och under vårterminen 54, däraf 14 under någon del af terminen. Åhörarnes antal vid de offentliga föreläsningarna var under höstterminen 60, under vårterminen 76. Den propedeutiska kursens första afdelning, under höstterminen, bevistades af 29, andra afdelningen, under vårterminen, af 33 studerande. Båda dessa kurser gäfvos af assistent Siegbahn.

Bland under läsåret anskaffade apparater märkas följande, levererade af nedannämnda firmor:

Nya Förenade Elektr. A. B. Stockholm. Voltmätare. Amperemätare. — Franz Hegershoff. Leipzig. Spektralrör med helium argon och neon. — Aug. Franzén. Lund. Portativa ackumulatorer. — Elektriska Aktiebolaget A. E. G. Malmö-filialen. Båglampa. — Max Kohl. A. G. Chemnitz. Bord till megadiaskop. — E. Leybold's Nachf. Cöln. Båglampa.

Af kand. E. Kallenberg har institutionen äfven under detta år fått mottaga gåfvor, nämligen tvänne nya grammofoner, den ena med 12 skifvor från Skandinaviska Grammofonbolaget, den andra med 9 skifvor från Pathé frères, Paris.

Af möbler och inventarier har inköpts från Franz Jönsson, Lund, 2 arbetsbord, 6 st. taburetter, 1 skåp. — Från Bodafors Nederlag, Lund, korgstol.

J. R. Rydberg.

8. Geologisk-mineralogiska institutionen.

Institutionens samlingar ha erhållit följande gåfvor: silur-fossil från Fogelsång, dels af assistenten A. Hadding, dels af deltagare i geologkongressens exkursion till samma fyndort, samt kritfossil från Faxø i Danmark, af lektorn och docenten A. Hennig.

Geologisk-
mineralogiska
institutionen.

Boksamlingen har ökats rätt betydligt, dels genom inköp, dels genom de publikationer, många vetenskapliga institutioner öfverlämnat i utbyte mot »Meddelanden från Lunds Geol.-min. Institution» och »Meddelanden från Lunds Geologiska Fältklubb» och slutligen genom föreståndarens öfverlämnande af alla honom tillsända skrifter.

Inventariet har ökats genom inköp af 2 kartsåp och 3 bokhyllor, efter hvilkas uppställande utrymmets sista resurs blifvit utnyttjad. Undervisningsmaterialet har ökats genom anskaffande af en tafla med projektionsnät, afsedd för den kristallografiska undervisningen. Äfven har anskaffats ett nytt större jordborr.

Som vanligt ha samlingarne i vidsträckt mån begagnats äfven af främmande vetenskapsmän. Bland annat ha större samlingar varit utlånte till professor F. J. P. van Calker i Groningen, Mr K. W. Spencer i South Croydon, England, och professor A. G. Nathorst i Stockholm.

En del deltagare i 11:te internationella geologkongressen i Stockholm besökte institutionen. Likaledes har besök der aflagts af Skånska Ingeniörsklubben.

Underhandlingar om samarbete med Tekniska skolan i Kristianstad ha inledts, i syfte att främja tillvaratagandet och

förvärfvandet åt Institutionens Museum af fossil från nordöstra Skånes många stora kalkstensbrott.

Under loppet af sommaren 1910 afslutades omordnandet af museets redan uppställda samlingar, som härmed kommit i så godt stånd, som det otillräckliga utrymmet medger. Därefter har mesta arbetet nedlagts på utarbetande af realkatalog öfver boksamlingen, ett arbete synnerligen behöfligt för samlingens fulla utnyttjande. E. o. amanuensen har haft ett par timmars daglig tjänstgöring med bibliotekets skötsel samt med ordnande af till utlåning begärdt material. Vaktmästaren har jämte sina egentliga åligganden haft ständigt arbete med att förfärdiga slippref af bergartssamlingen tillhöriga stuffer.

Bland förestående institutionsarbeten måste uppackande och ordnande af de stora samlingar, som i 20 år och därutöfver legat magasinerade i källrar och packhus, i främsta rummet ställas på dagordningen. Fara är att de annars helt förfaras. Utrymmesfrågan, om hvilken jag under det gångna årtiondet upprepade gånger med beklagande erinrat, blir då brännande. Till dess nybyggnad kan åstadkommas eller utrymmet möjligen genom tillbyggnad kan ökas ser jag då ingen annan utväg, än att söka sådant i särskildt förhyrda lokaler.

Af »Meddelanden från Lunds Geologisk-mineralogiska Institution» ha under året utkommit n:r 19, Guide pour le terrain Crétacé de la Suède af A. Hennig, n:r 20, Senglaciala marina gränsen i sydvästra Sverige och Danmark af O. Bobeck samt titelblad och innehållsförteckning till n:r 1—20. Af »Meddelanden från Lunds Geologiska Fältklubb» har utkommit titelblad jämte innehållsförteckning och rättelser till Bd I (n:r 1—5) af ser. C. Af å institutionen utarbetade skrifter har därjämte i Sver. Geol. Undersöknings Årsbok för 1910 publicerats Historical-stratigraphical review of the Silurian of Sweden af J. C. Moberg.

Joh. Chr. Moberg.

9. Historiska museet.

Historiska
museet.

Historiska museets samlingar ha under läsåret riktats genom såväl gåfvor som inköp.

Särskildt beaktansvärd är ökningen inom stenåldersafdelningen. Sålunda har Sveriges geologiska undersökning skänkt

muséet en synnerligen värdefull samling föremål från flintgrufvorna i Kvarnby, Oxie hd. Bland dessa märkas ett tjugtal mer eller mindre fragmentariska hackor af hjorthorn, som användts vid grufarbetet, samt dessutom flint- och träföremål i stort antal, utgörande en större del af resultatet af doktor N. O. Holsts undersökningar på platsen. Tillsamman med de genom Etnologiska Föreningens försorg till muséet förut öfverlämnade fornsaker, som sedermera kommit i dagen under docenten B. Schmittgers gräfningar, belysa de på ett förträffligt sätt kulturförhållandena vid flintgrufvorna.

Af kaptenen Hugo Fischerström har muséet därjämte såsom gåfva fått mottaga tvenne yxor af flinta samt af friherre Claes Kurck en grönstensyxa. Dessutom har öfverste Carl Norlander ägnat ett oegennyttigt intresse åt främjandet af muséets förvärf, såväl inom det förhistoriska som det medeltida området.

Liksom under förra läsåret har det lyckats muséet att med sig införlifva flera dyrbara samlade fynd. Främst bland dessa och jämförligt med det märkliga under fjolåret förvärfvade Dalköpingefyndet står Sjörufsfyndet med sina 15 flintyxor af sen typ (50 m. från fyndplatsen påträffades dessutom en half båtformig yxa, som äfven inköpts), hvilka af landtbrukaren Axel Andreasson upplöjts å Sjörup n:r 3, Ljunits hd.

Ett annat samlat fynd af stort intresse har inköpts från Östra Torp, Vemmenhögs härad. Det utgöres af en mejsel och tre yxor. Den ena af dessa senare är särskildt egendomlig genom sin kraftigt utsvängda egg, betydligt bredare än någon annan stenysa bland universitetets samlingar, och antagligen den näst bredaste i hela landet.

Från Lilla Hammar, Skytts hd, ha förvärfvats sex stycken yxor, enligt uppgift funna tillsammans. De utgöras af: en grönstensysa med början till håll på ena bredsida, samt fem flintyxor.

Vidare har från V. Karaby, Harjagers hd, inlämnats ett samlat fynd bestående af tre oslipade flintyxor med utåtsvängd egg.

Bland öfriga talrika stenåldersförvärf kunna nämnas ett större antal stenredskap från Bjäre härad, hvarigenom denna förut fåtaligt företrädda landsända blifvit ganska väl representerad, vidare en dubbeleggad grönstensysa från Flyinge socken, Torna hd, ett större flintblad af ovanlig form från Slogstorp n:r

5, Frosta hd, och en båtformig yxa från Voxtorps socken i Halland. Slutligen har en vacker slipad flintmejsel inköpts, hvilken hittats å Akademiska föreningen vid harpning af grus från trakten af Refvinge järnvägsstation.

Genom tillmötesgående af doktoren N. O. Holst har dessutom införlifvats med samlingarna en s. k. »fågelpil», synnerligen väl bevarad, hvilken hittats i öfre delen af lefvertorfvén i en mosse tillhörig landtbrukaren Jöns Andersson på n:r 9 Hylteberga.

Från bronsåldersperioden har museet lyckats förvärfva en grafurna af lergods samt delar af en liknande, hvilka hittats vid Hufvudstorp i Dagstorps socken, Harjagers hd, vidare en hålcelt af brons från V. Karaby, Harjagers hd., och slutligen en flatcelt af brons af mycket sällsynt typ från en tidig del af bronsåldern.

Dessutom hafva synnerligen trogna och väl utförda afgjutningar af samtliga med hållristningar försedda stenar å Kiviksgrafven blifvit gjorda, en sak af så mycket större vikt, som ristningarna börjat lida af vittring.

Från järnåldern ha förvärfvats delar af en ornerad lerurna samt en mindre, söndrig bronsspann jämte en järnknif, funna i Hagestad vid Löderup, Ingelstads hd, samt en järnknif från Ramsåsa, samma hd.

Äfven museets samlingar från yngre perioder ha vunnit betydligt i omfång.

Under förra läsåret införlifvades med samlingarna en halfärdig dopfunt, som påträffats på en rullstensås, karaktäristiskt nog benämnd »Funtaliden» nära Fagereds kyrka i Halland. Under det gångna året har en närmare undersökning på fyndplatsen företagits, hvarvid ytterligare ett ämne till dopfuntskål påträffats försedt med stenhuggaremärke i midten. Därjämte hittades äfven en fot till en dopfunt. Båda dessa märkliga föremål ha förvärfvats.

En krucifix af trä, som tillhört Munkarps kyrka, men kommit i privat ägo, har räddats åt samlingarna och likaledes det eldskadade dopfatet från Östra Torps för ett par år sedan nedbrunna kyrka.

Den funtskål, som tillhört Åraslöfs nedrifna kyrka och som under många år användts som stöd vid stenkrossning, medan ett mindre stycke af densamma suttit inmuradt i ett hus, har

nu införlifvats med universitetsmuseet, hvarest bitarna åter blifvit hopsatta.

En vacker, med renässansänglar skulpterad sten, som måhända tjänat till mellanstycke i en funtfot, har af kyrkoherde N. N. Rosén i Nosaby öfverlämnats till samlingarna.

Häradshöfdingen A. von Schantz i Braås har såsom gåfva öfverlämnat en sällsynt fornsak, en c. 3 meter lång ljusstolpe af trä, som tillhört en kyrka i södra Småland.

Gräfningarna i Skanörs slottskulle hafva fortsatts sommaren 1910, hvarvid ytterligare en stor mängd föremål förvärfvats utan någon kostnad för museet. Bland de intressantare sakerna märkas: lerkrus och fat af skilda slag, kakel af äldsta form, armborstpilar, en liten bronsdosa med egendomlig låsinrättning, skodon, prydnadssaker, mynt, vapen m. m.

Till museets bibliotek har professoren friherre H. H. von Schwerin skänkt »Dublin, som norsk By» af L. J. Vogt.

Tack vare den höjning af anslaget, som årets riksdag beviljat, är det att hoppas, att bl. a. det nödvändiga utbytet af gamla montrar mot nya kan fortsättas.

Under det gångna läsåret har föreståndaren föreläst under höstterminen öfver »äldre kyrklig arkitektur i Skåne» och under vårterminen öfver »järnåldern».

Samlingarna ha afgiftsfritt varit tillgängliga för allmänheten söckendagar kl. 12—1 och under Sept.—Okt., samt April—Maj söndagar kl. 12—2, hvarjämte de vid flera tillfällen af föreståndaren demonstrerats för skolor och korporationer. Antalet besökande ha uppgått till inemot tusen.

Katalogiseringsarbetet har under läsåret fullföljts.

Otto Rydbeck.

10. Kemiska institutionen.

I laborationsöfningarna hafva under höstterminen 65, under vårterminen 50 studerande deltagit (2 amanuenser och 1 e. o. amanuens inberäknade).

Kemiska
institutionen.

Sedan 1910 års riksdag beviljat medel till anordnande af centraluppvärmning å Kemiska och de till samma byggnadskomplex hörande Med.-kemiska och Farmakologiska institutio-

nerna, kunde arbetet med värmeledningens inläggning taga sin början redan samma års sommar och afslutas hösten samma år. Under den gångna vintern har värmeledningen å institutionen fungerat till fullkomlig belåtenhet och visat sig vara en högst väsentlig förbättring. Arbetet har utförts af firman C. G. Faxe i Malmö. I sammanhang med öfriga reparationer å institutionen under 1910 års sommar blef äfven den förändringen vidtagen, att ett tidigare till mörkrum afsedt, men de senare åren endast som genomgångsrum till biblioteksrummet användt rum sammanslagits med det mindre af de såsom amanuensbostäder använda till en dublett. Denna utvidgning af den ena amanuensbostaden jämte den bristfälliga beskaffenheten hos några äldre till densamma hörande möbler nödvändiggjorde ett nyinköp af möbler, hvilka här nedan finnas upptagna bland tillkommet till institutionens inventarium.

Ännu en väsentlig förändring å institutionen vidtogs förliden sommar, i det dess elektriska ledningsnät omlades och utsträcktes till föreståndarens och laboratorns arbetsrum samt till det s. k. förbränningsrummet, samtidigt med att det anknöts till stadens elektriska central. Genom denna utvidgning har möjligheten att för diverse arbeten inom institutionen använda elektrisk energi betydligt utsträckts, på samma gång som densamma numera erhålles betydligt billigare än den förut (från Universitetets central) kunnat levereras. Arbetet har utförts af Aktiebolaget Lunds Elektrotekniska Byrå.

Såsom tillkommet till institutionens inventarium må anföras: Ett skrifbord till ena amanuensbostaden. En säng till d:o. En skrifbordsstol till d:o. En korgstol till d:o. Två stolar till d:o. Ett mindre bord till d:o. Allt inköpt från Bodafors Nederlag härstädes. En idealbokhylla till biblioteksrummet inköpt fr. Axel Wibell, Malmö. Ett spektralrör med argon, ett d:o med helium, ett rör med flytande kolsyra samt ett d:o med flytande salpetersyrighet, inköpta från Hegershoff, Leipzig. En analysvåg och en syntesvåg från Bouncken, Hamburg. En motståndssats 0,1—5000 ohm och en hörtelefon från Fritz Köhler, Leipzig. Två skålar af platinahaltigt guld vägande 47,6 och 63,8 g., en elektrisk förbränningsugn, samt en kvartsglaslampa med amalgam från Heraeus, Hanau.

J. M. Lovén.

11. Kliniska institutionerna.

A. Kirurgiska kliniken.

Antalet tjänstgörande medicine kandidater under läsåret har varit 33, däraf 28 från Lund, 5 från Stockholm. Kliniska
institutionerna.

Antalet patienter på kirurgiska kliniken under år 1910 var 2,513; antalet på dessa utförda operationer var 1,604.

Polikliniskt vårdades under året 2,023 patienter; på dessa utfördes 1,215 operationer.

På *Röntgenlaboratoriet* värkställdes undersökningar under år 1910 på 832 patienter.

Röntgenbehandling gafs åt 74 och radiumbehandling åt 32 patienter.

J. Borelius.

B. Medicinska kliniken.

Antalet tjänstgörande medicine kandidater under läsåret har utgjort 35, af hvilka 30 aflagt medic.-kand.-examen i Lund samt 5 i Stockholm.

Antalet patienter, som varit vårdade å kliniken under år 1910 utgjorde 1,121.

Under läsåret har anskaffats en del undervisningsmaterial (såsom väggtaflor öfver nervsystemet, fotografier af bröstkorgens organ, gipsgenomsnitt af bröstkorgen), undersökningsapparater för kliniskt bruk (Pfister och Streits perimeter, dynamometer, blodtrycksmätare, Kjeldahlsapparat, Sandströms elektriska bord med galvanometer jämte tvänne mikroskop för de tjänstgörandes bruk) samt vidare några apparater för vetenskapliga arbeten (mikrotom, termostat, paraffinugn och ett Zeiss' mikroskop med apokromatlinser). Slutligen har anskaffats en del nödiga uppslagsböcker öfver olika undersökningsmetoder m. m.

Lund den 6 juni 1911.

Karl Petrén.

C. Obstretisk-gynekologiska kliniken.

Å obstetriska avdelningen vårdades under år 1910 794 patienter. Å gynekologiska avdelningen var antalet 481. Antalet tjänstgörande medicine kandidater under läsåret har varit 7, varjämte några äldre deltagit i undervisningen. Inga särskilda för-

ändringar ha under året vidtagits. På grund av det alltjämt stigande antalet patienter är det snart omöjligt att reda sig med det ringa utrymme, som den gamla byggnaden medgiver, vadan en snar förändring är på det högsta av nöden. Förhoppningar finnas, att en sådan inom den närmaste framtiden skall kunna genomföras i form av en nybyggnad, som länge varit förberedd.

Elis Essen-Möller.

D. Oftalmiatriska kliniken.

Under år 1910 hafva på den oftalmiatriska kliniken vår-dats 586 patienter; å dessa hafva utförts 524 operationer.

Polikliniskt hafva behandlats 1,019 patienter, på hvilka utförts 147 operationer.

Gustaf Ahlström.

E. Pediatriska kliniken.

Undervisningen vid den pediatrika kliniken och polikliniken har fortgått under år 1910 enligt fastställd plan.

Under året 1910 intogos 286 barn: 142 gossar, 144 flickor. Utskrifne 293: 150 gossar, 143 flickor. Aflidne 52: 25 gossar, 27 flickor. Vid polikliniken 828 besök.

C. H. Hildebrand.

F. Psykiatriska kliniken.

Under vårterminen har gifvits en kostnadsfri föreläsning-kurs i allmän psykopatologi.

Teodor Nerander.

12. Konstsamlingarna.

Konstsamlin-
garna.

Målerisamlingen har under året ökats med trenne värdefulla taflor »Vinterbild från Lundagård» af O. Hermelin, »Sommarlandskap» af Herman Österlund, »Flicka vid handarbete» af J. V. C. Wahlbom; de båda förra äro gåfvor af konstnärerna, den sistnämnda af f. professorn Sven Berggren.

Till kopparstickssamlingen hafva etsningar öfverlämnats af konstnärerna Ernst Norlind och Kr. I. Anderberg.

Skulptursamlingen har ökats med en porträttrelief af Johannes Collin.

Fotografisamlingen har ökats genom flera värdefulla nummer från gallerierna i Braunschweig, Cassel m. fl. samt genom 40 bilder från Kairo, de senare gåfva af löjtnanten vid kgl. flottan Erik Wrangel.

Till boksamlingen hafva gåfvor öfverlämnats af fil. kand. Isidor Carlsson samt undertecknad.

Nyordnandet af planschsamlingen i den nya lokalen har under läsåret fortsatts af e. o. amanuensen Gregor Paulsson samt amanuensen Adolf Anderberg. Det konstvetenskapliga arbetsrummet med biblioteket har dagligen varit tillgängligt för studerande.

Från midten af oktober till slutet af maj hafva konstutställningar anordnats. Utställare hafva varit: Endis Bergström; Herman Österlund; Pehr Eklund; Hedvig Tegnér och Jöns Mårtensson; Hj. Falck; C. Wilhelmsson; Inez Leander; A. P. Waldur; samt Ernst Norlind, Kr. I. Anderberg, Artur Sahlén och C. O. Svensson. Bland dessa var C. Wilhelmssons af alldeles särskildt intresse, rikhaltig och representativ. Slutligen har i maj månad 1911 en i flera afseenden märklig minnesutställning anordnats efter den nyligen aflidne lundakonstnären C. F. Hill. Under dessa utställningar har museet varit besökt af öfver 6000 personer, hvaraf omkr. 2000 studerande vid stadens skolor. —

Den *Mandelgrenska samlingen* har under kalenderåret 1910 ökats med omkr. 400 fotografier jämte några teckningar och beskrifningar. Omkring hälften af dessa äro från Småland, där folkskolläraren P. G. Veide fortsatt sina undersökningar i Jönköpings län. Till amanuensen G. Clemenssons forskningsresor i Skåne har den Mandelgrenska fonden fortfarande lämnat understöd; vidare ha i nordvästra Skåne kyrkliga minnesmärken undersökts af amanuensen A. Anderberg. Den sistnämnde har fullständigt genomgått, ordnat och katalogiserat fotografisamlingen. — Till utgifvning förberedes en publikation af de i sitt slag så godt som enastående takmålningarna i Dädesjö kyrka, Wäxiö stift, hvilka undersökts af undertecknad och docenten O. Rydbeck med biträde af amanuensen T. Mårtensson och målaren Hans Erlandsson.

E. Wrangel.

13. Medicinskt-kemiska institutionen.

Medicinskt-
kemiska
institutionen.

På med. kem. institutionen har arbetet under läsåret förgått som vanligt. Under höstterminen deltog 13, under vårterminen 8 laboranter i den fysiolog-kemiska kursen. Dessutom arbetade utom föreståndaren 6 personer med vetenskapliga uppgifter.

Under sommaren 1910 blef, efter det att riksdagen hade beviljat nödiga medel, anordning för centraluppvärmning inlagd på institutionen. Denna har under vintern fungerat mycket tillfredsställande, men har dock varit tämligen dyr att drifna, enär dubbelfönster nästan öfverallt saknas.

Ivar Bang.

14. Musikkapellet.

Musikkapellet.

Musiköfningar hafva under läsåret hållits tvenne gånger i veckan, hvarvid ena gången öfvats kammarmusik, andra gången orkestermusik. Härvid hafva utförts kompositioner af såväl äldre som moderna mästare.

Öfningarna räknade under höstterminen 19, under vårterminen likaledes 19 deltagare bland den studerande ungdomen, hvarjämte några utanför universitetet stående musikintresserade personer deltagit i öfningarna. Härtill komma äfven ett antal för ensemblen nödvändiga legda musici.

Kapellets bibliotek har utom genom mindre inköp ökat med ett värdefullt musikbibliografiskt verk, nämligen R. Eitner's »*Quellenlexikon*» i 10 band, som anskaffats för särskildt af kanslers-embetet beviljad anslag ur reservfonden.

Undertecknad har fortsatt det bibliografiska bearbetandet af de äldre samlingarna af musikalier från 16- och 1700-talen.

I *violinspel* har en kostnadsfri kurs gifvits af undertecknad: häri hafva deltagit under höstterminen 5, under vårterminen 2 lärjungar.

I *liturgisk sång och framsägning* har meddelats kostnadsfri undervisning 6 timmar i veckan, höstterminen åt 23, vårterminen åt 19 teologie studerande.

Under läsåret har Lunds Studentsångförening på grund af Akademiska Föreningens ombyggnad fått hålla sina sångöfningar å musiksalen.

Alfred Berg.

15. Mynt- och medaljkabinettet.

Mynt- och medaljkabinettet har under det gångna läsåret mottagit följande gåfvor: af Kungl. Vetenskapsakademien dess minnespenning i silfver för 1911, slagen öfver B. E. Hildebrand; af Svenska Akademien dess minnespenning i silfver för år 1910 öfver C. V. A. Strandberg och af »Linnean Society of London» dess medalj öfver Karl von Linné.

Mynt- o. medalj-
kabinettet.

Genom inköp har medalj- och plakettsamlingen ökats med flera dyrbara föremål. Af medaljgravören, professor Adolf Lindberg har sålunda inköpts en synnerligen konstnärligt utförd plaket med porträttrelief föreställande intendenten Ludvig Looström och gjuten af A. Liard i Paris samt dessutom ett profilporträtt i relief af professor Liljeborg, båda i brons.

Af medaljgravören Eric Lindberg hafva följande plaketter förvärfvats: porträtt af konstnärens fader, professor Adolf Lindberg och ett liknande af konstnärens moder, båda gjutna i brons af A. Liard i Paris år 1903; »hemmets genier», galvanoplastisk kopia i försilfrad koppar år 1905; medalj gjuten till minne af finnarnes resa till Petersburg 1900 för att uppvakta tsaren, gjuten af A. Liard i Paris.

Bland mynt, som förvärfvats, märkes ett silfvermynt från Harald Heins tid (1075—80), ett borgarkrigsmynt från Erik Menved och II skilling dansk, från år 1672.

Otto Rydbeck.

16. Patologiska institutionen.

Under läsåret hafva förrättats 225 obduktioner, däraf 199 på institutionen och 26 på hospitalet. Dessutom 65 obduktioner å institutionen juni—augusti 1910. Med samlingarna hafva ett större antal preparat blifvit införlifvade och dessutom har dels af institutionens tjänstemän tillvaratagits, dels eljest till institutionen lemnats en större mängd preparat, särskilt från allmänna sjukhuset i Malmö, för bestämning och vidare bearbetning. Såsom gåfvor har institutionen fått mottaga talrika preparat från härvarande lasaretsafdelningar af deras föreståndare Borelius, Petré, Hildebrand, Essen-Möller och Ahlström — äfvensom från

Patologiska
institutionen.

Lunds hospital och asyl af öfverläkaren professor Nerander. Dessutom från Malmö sjukhus af öfverläkarna Bauer, Pfannestill, Petrén, Gröné och Ask, från lasarettsläkarna Hedlund, Kristianstad, Claus, Landskrona, Adlercreutz, Ängelholm och Langenheim, Hörby samt från doktorerna Malmquist, Helsingborg, Simonsson, Landskrona, Thulin, Ängelholm, Bjerkén, Edling och Gussander, Malmö samt Törne och Gustaf Petrén, Lund.

Hans Bendz.

17. Rättsmedicinska institutionen.

Rättsmedicinska
institutionen.

Under året hafva förrättats 10 rättsmedicinska obduktioner och flera preparat hafva tillvaratagits.

Hans Bendz.

18. Seminarierna.

I. Teologiska fakultetens seminarier.

1. Dogmatiska seminariet.

Seminarierna.

Seminarieöfning har hållits 1 timme i veckan öfver Schleiermachers *Der christliche Glaube* och proseminarium 1 timme i veckan öfver Luthers religiösa egenart. Deltagarnas antal var under höstterminen i båda seminarierna 20, under vårterminen 5.

Pehr Eklund.

2. Seminariet för gammaltestamentlig exegetik.

Undertecknad har hållit seminarium under höstterminen 1910 öfver temat: »Offermåltiderna enligt Prästskriften», samt mellan tiden 1 febr.—15 mars 1911 öfver temat: »Egyptiska profetior». De enskilda öfningarna hafva inledts med en uppsats af någon bland deltagarna, och har sedan denna uppsats legat till grund för samtal och fortsatta undersökningar. Deltagare under höstterminen 12, under vårterminen 4.

S. Herner.

3. Seminariet för historisk teologi.

Seminariet har under vårterminen leddes af undertecknad. Öfningarna ha därvid hållits i svensk kyrkohistoria med ämne: Olaus Petri. Deltagarnes antal har varit 9. Föredrag ha hållits öfver ämnena: Källorna till Olaus Petris historia, Olaus Petris lif till 1523, hans verksamhet 1523—1531, Bibelöfversättningen 1526, »En nyttig undervisning», Olaus Petris öfriga författarskap 1526—28, hans kyrkoorganisatoriska och liturgiska författarskap, hans lif och verksamhet 1531—1552.

Hj. Holmquist.

II. Humanistiska sektionens seminarier.

1. Seminariet för klassiska språk.

Seminariets för klassiska språk latinska afdelning har under höstterminen 1910 föreståtts af undertecknad. Öfningarna, som höllas en gång hvarje vecka, behandlade Catulli carmina. I dessa öfningar deltog tio studenter af båda könen såsom anmälda och arbetande medlemmar.

Carl M. Zander.

Under vårterminen 1911 har afdelningen föreståtts af undertecknad. Seminariets öfningar ha hållits en timme i veckan, hvarvid Minucius Felix gjorts till föremål för kritiskt-exegetisk behandling. Deltagarnes antal har varit tio.

Emil Wallstedt.

Inom seminariets grekiska afdelning höllas öfningar två timmar hvarannan vecka under såväl höst- som vårterminen, och leddes de af undertecknad. Under höstterminen behandlades Pindaros, under vårterminen attiska inskrifter. Deltagarnas antal var under höstterminen fyra, under vårterminen tre.

Cl. Lindskog.

2. Seminariet för klassisk fornkunskap och antikens historia.

Då en professur i detta ämne upprättats fr. o. m. förra årets ingång, inrättades omedelbart de för ämnets studium nödvändiga seminarieöfningarna. Vt. 1910, då öfningarna rörde sig om bestämning och interpretation af grekiska vaser, löpande

parallelt med föreläsningar i vaskännedom, användes som material dels äldre vaser och vasskärfvor, som befinna sig i ledarens ägo, dels planschverk tillhöriga härvarande universitetsbibliotek och klassiska seminariebiblioteket i Uppsala. Deltagarnas antal var 3. Ht. 1910 hölls i anslutning till terminens öfversiktliga föreläsningskurs öfver antikens kultur och historia proseminarieöfningar i klassisk arkeologi öfver olika tema som beväpningen hos Homeros, den athenska folkförsamlingen och politiken i anslutning till läsning af vissa scener i Aristofanes' Acharner och parallellställen hos Thukydides m. fl., den antika dräkten, stad och hus i antiken. Deltagarnes antal var 8. Dessutom gafs under 10 timmar för 1 deltagare de för högre betyg fordrade öfningarna i epigrafik. För anskaffande af nödigt åskådningsmaterial beviljades ur universitetets reservfond ett särskildt anslag på 250 kr. Ht. 1910 hölls jämlöpande med föreläsningar i grekisk religionshistoria seminarieöfningar i ämnet dels öfver vissa af Plutarchus' quæstiones græcæ, dels öfver en af fil. kand. H. Sjövall författad afhandling om den grekiska huskulten. Deltagarne voro 4, hvaraf 2 aktiva och 2 auskultanter. Äfven denna termin erhöles ett anslag ur reservfonden å 195 kr. 74 öre. För de sålunda erhållna medlen har inköpts dels åskådningsmaterial för de öfversiktliga föreläsningarna öfver antikens kultur och historia, som oftare skola återvända: en samling skioptikonbilder, som inberäknadt depositioner från olika håll uppgår till 426 st., Cybulskis och Luchenbachs väggplanscher, dels som material för arkeologiska öfningar nytrycket af Wiener Vorlegeblätter. E. o. amanuens vid seminariet har under läsåret varit fil. stud. Malte Åkerman, hb.

Martin P:n Nilsson.

3. Seminariet för semitiska språk.

Å seminariet för semitiska språk ha under läsåret 1910—11 inga öfningar hållits.

Axel Moberg.

4. Seminariet för nordiska språk.

Seminariets föreståndare var under läsåret undertecknad, som ledde öfningarna två timmar hvarannan vecka under vårterminens förra hälft (till d. 20 mars). Under höstterminen samt

under vårterminens senare hälft (från d. 20 mars) leddes öfningarna af docenten Olson, likaledes med två timmar hvarannan vecka.

Ämnet för höstterminens öfningar var Skånelagen. Öfningarna bestodo dels i öfversättning och kommentar till valda delar af lagtexten, dels och hufvudsakligen i behandling af speciella frågor ur ljud- och formläran. Deltagarnas antal var 6, hvaraf 5 arbetande medlemmar.

Ämnet för vårterminens öfningar var Runskriftens ursprung och tolkning af nordiska runinskrifter. Öfningarna bestodo i föredrag öfver de olika åsikterna om runskriftens härkomst och öfver runskriftens utveckling (6 sammanträden) samt i tolkning af ett par nordiska inskrifter (1 sammanträde). Deltagarnas antal var 5. Dessutom ventilerades vid ett särskildt sammanträde en uppsats af fil. kand. J. Palmér med titel: »Studier öfver vokallerna *o* och *u* i 1500-talets svenska».

Axel Kock.

5. Seminariet för romanska språk:

Seminariet har under båda terminerna föreståtts af undertecknad, som äfven ledt öfningarna. Dessa ägde rum med två timmar hvarannan vecka. Ämne var under hela läsåret Molières komedi *L'Avare*. Deltagarnas antal utgjorde under höstterminen 18 och under vårterminen 12.

E. Walberg.

6. Seminariet för germanska språk.

Engelska seminariet leddes af undertecknad. Sammanträdena voro under höstterminen 4, under vårterminen 5. Deltagare under höstterminen 8, under vårterminen 9. Ämne: *Béowulf* jämte andra uppgifter i fornengelska. Under höstterminen hölls ett föredrag, under vårterminen ett.

Eilert Ekwall.

7. Seminariet för slaviska språk.

Under läsåret 1910—11 hafva båda terminerna hållits öfningar i äldre ryska (speciellt i anslutning till Kotošichin's *O. Rossii v carstvovanie Aleksėja Michajloviča*) samt någon gång i

kyrkslaviska; samtidigt hafva problem inom den historiska ljudläran berörts och diskuterats. Deltagarnas antal har hösterminen varit 4, vårterminen 6 (däraf 3 auskulterande).

Sigurd Agrell.

8. Filosofiska seminariet.

Filosofiska seminariet har föreståtts af undertecknad.

På seminariet i teoretisk filosofi hava under läsåret behandlats frågor som stå i sammanhang med den i våra dagar pågående brytningen mellan objektivism och subjektivism: referat och diskussioner i anknytning till arbeten av Poincaré, Rickert, Croce, Boutroux, Bergson, James m. fl. Antalet närvarande deltagare i regel omkring tio.

Hans Larsson.

Afdelningen för praktisk filosofi leddes af undertecknad. Öfningarna fortgingo hela läsåret en dubbeltimme i veckan; därvid behandlades under höstterminen, då deltagarna voro 11, Boströms idélära och dess betydelse för hans praktiska filosofi, under vårterminen, då deltagarna voro 15, Kants »Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft».

Efraim Liljeqvist.

9. Seminariet för litteraturhistoria och poetik.

Seminariet har föreståtts af undertecknad och varit fördelat på två afdelningar, den ena för nyare litteraturvetenskap, den andra för folkdiktning.

A. Afdelningen för nyare litteraturvetenskap har under båda terminerna ledts af docenten J. A. Nilsson med biträde af undertecknad; under v. t. har också docenten Hilma Borelius biträdt. Öfningar ha hållits hvarannan lördag kl. 10—12 f. m.

Under hösterminen var deltagarnes antal 28. Arbetena rörde sig om de estetiska åsikternas utveckling under 1700-talet. Föredrag höllos af fil. kand. H. Sjövall om Boileaus estetik, af fil. kand. Alf Nyman om Dubos' estetik, af fil. kand. Anders Österling om Lessings Laokoon, af stud. Bertil Malmberg om Kellgrens estetiska åsikter, af stud. Isidor Carlsson om Neikters estetiska

afhandlingar samt af fil. kand. Ragnar Alvin om Silfverstolpes prisskrift om vitterheten.

Under vårterminen var deltagarnes antal 34. Äfven nu behandlades företrädesvis de vittra teorierna under 1700-talet. Härom höllos följande föredrag: af stud. Erik Gustafsson om Addisons essay om fantasien, af stud. Joh. Jeppson om de schweiziske estetikerna och deras förhållande till den engelska estetiken, af fil. kand. Alfred Forsvall om Youngs skrift om efterhärming, af fil. kand. Mathias Feuk om Lidners poetiska stil, af stud. Henning Hede om Montesquieus artikel om smaken, af stud. H. Dijsing om Leopolds afhandling om smaken. Vidare förekom ventilerung af en uppsats af fil. kand. Eric Elgqvist om Prometheusmotivet i litteraturen före Goethe. Slutligen höllo docent Nilsson föredrag om Tegnér's och Herders pedagogiska åsikter och undertecknad om Tegnér's förhållande till Herder i religiöst afseende.

B. Afdelningen för folkdiktning leddes under båda terminerna af docenten T. Norlind. Öfningar höllos hvarannan lördag kl. 10—12 f. m.

Under höstterminen var deltagarnes antal 12. Föredrag höllos af undertecknad om skånska skillingtryck af visor, af stud. Herman Håkansson om religiösa folkvisor, af stud. Harald Nordström om rytmen i folkvisan och af stud. Alf Hildinger om refrängen i folkvisan. — Under vårterminen var deltagarnes antal 16. Följande föredrag höllos: af stud. Thure Molin om kämpavisorna, af stud. Ivar Holmqvist om sånger vid gamla folkfester, af stud. Ragnar Stigen om dagvisan, af stud. Ragnar Andersson om romanvisan, af stud. Axel Andersson om jämförelse mellan svenska och tyska folkvisan, af stud. Hugo Svensson om öfverdriftsvisan samt af stud. Tage R. S. Östergren om den verelianska vishandskriften.

Under vårterminen ha, i samband med den propedeutiska kursen, hållits pedagogiska öfningar i analys af svenska dikter och prosastycken. Härvid ha under 12 timmar, vid sådana öfningar med 33 studerande, valda prof ur vår litteratur från medeltiden till 1800-talets början genomgått, samt under 9 timmar, vid öfningar med 24 studerande, Snoilskys Svenska bilder.

E. Wrangel.

10. Seminariet för konsthistoria med konstteori.

Så väl under höst- som vårterminen ha öfningar hållits två timmar hvarannan vecka, då dessa ej varit utbytta mot sammanhängande exkursioner. Antalet deltagare var under höstterminen 15, under vårterminen 10. Öfningarnas uppgift har varit studium och analysering af kyrkliga och profana byggnadsverk, framför allt i Skåne och Danmark. Därvid ha dels af deltagarna föredrag hållits, belysta af fotografier eller ljusbilder, dels diskussioner öfver afbildningsmaterial anordrats, dels exkursioner till märkligare byggnadsminnen företagits. Under september och oktober 1910 samt maj 1911 voro enligt lämnadt tillstånd öfningarna utbytta mot dylika exkursioner, hvilka företogos med understöd ur den Mandelgrenska fonden mot villkor, att beskrifningar af besökta och studerade minnesmärken lämnades till de Mandelgrenska samlingarna.

Föredrag ha hållits af fil. stud. B. Mattisson om Gumlösa kyrka, af fil. stud. T. Tufvesson om S. Olofs kyrka, af amanuensen G. Paulsson om Renässansinredningar i skånska kyrkor, af fil. stud. T. Munkberg om Trefaldighetskyrkan i Kristianstad, af amanuens A. Anderberg om Medeltidskrucifix i skånska kyrkor, af amanuens P. A. Olsson om En gammal korsverksbyggnad i Lund (»Habitatio pastoris S. Nicolai»(?)), af fil. stud. R. Hoppe om Borgeby borg, af undertecknad om Glimmingehus samt om Några senare skånska renässansslott. En samling af bildningar af märkligare medeltida kyrkor har vidare under en af öfningarna genomgåts. Under ledning af undertecknad gjordes nuder september månad en två dagars utflykt till Hessleholms-trakten, då Mölleröds slottsruin, Ignaberga ödekyrka, Mellby kyrka o. a. studerades, under oktober likaledes en två dagars utflykt till östra Skåne, då Glimmingehus jämte Borreby, Löderups, Stora Herrestads och S. Olofs kyrkor besöktes, samt slutligen under vårterminen i maj månad, då en två dagars utfärd företogs till Ö. Vrams, Vä, Färlöfs och Kristianstads kyrkor.

August Hahr.

11. Historiska seminariet.

Föreståndare för seminariet var under höstterminen Prof. Clason, under vårterminen Prof. Stille.

Under höstterminen var seminariet fördeladt på två afdelningar, en afsedd för filosofie licentiatexamen och en afsedd för filosofie kandidat- och filosofisk ämbetsexamen. Afdelningen för fil. lic.-ex. hade till ledare Prof. Clason. Antalet deltagare var 7. Seminarieöfningarna hade till ämne »Kongressen i Wien 1814—1815»; antalet sammanträden var 6. — Afdelningen för fil. kand.- och fil. ämbetsexamen hade till ledare Prof. Stille. Deltagarne voro 34, af hvilka 11 anmält sig såsom ordinarie och 23 såsom auskulterande ledamöter. Seminarieöfningarna höllos öfver valda delar af Sveriges äldre krigshistoria och därmed sammanhängande frågor; antalet sammanträden var 7.

Under vårterminen pågingo arbetena inom det historiska seminariet på en samfälld afdelning. Ledare för denna var Prof. Stille. Antalet deltagare var 30, af hvilka 19 anmält sig såsom ordinarie och 11 såsom auskulterande ledamöter.

Ämnet för öfningarna var detsamma som på den af Prof. Stille under höstterminen ledda afdelningen. Sammanträdenas antal var 9.

Arthur Sittle.

12. Statsvetenskapliga seminariet.

Seminariet förestods av undertecknad. Deltagarna voro under höstterminen 20, under vårterminen 10. Öfningarna ägde rum två timmar varannan vecka och bestodo i av deltagarna hållna föredrag eller referat. De förra hade till föremål skilda ämnen. I allmän statslära hölls ett föredrag, behandlande statsorganteorien, särskildt med tillämpning på folkrepresentationen. För den nya ryska författningen redogjordes i ett annat föredrag. De öfriga hade till ämne antingen svenska stats- resp. förvaltningsrättsliga frågor eller statistiska. De förra voro: folkskoleväsendets plats inom den kommunala organisationen, initiativrätten enligt Sveriges författning, gemensamma voteringsinstitutet. Föredragen av statistiskt innehåll behandlade: yrkesstatistikens teknik och metoder samt frihamnsstatistik. De stats- resp. förvaltningsrättsliga avhandlingar, som refererades, voro: Spira, Die Wahlpflicht, Hatschek, Das Interpellationsrecht, Palme, Undersökning om den proportionella valmetoden vid 1910 års landstingsmannaval, Malmgren, Stadsbildningen från rättslig synpunkt, Gränström, Om formerna för behandling af skiljaktiga beslut

Slutligen redogjordes vid ett seminariesammanträde för det av tillförordnade sakkunnige år 1910 avgivna »Betänkande om inrättande av en statsvetenskaplig examen». Av några seminarie-medlemmar hafva uppsatser utarbetats, vilkas föredragning å seminariet icke medhunnits; så över ämnena: de offentliga rättigheterna, det osmanska rikets författning, strävandena efter att införa »organisk» representation och proportionella val i Frankrike, äktenskapsfrekvensen i Sverige jämförd med utlandets.

Sigfrid Wallengren.

13. Humanistiska sektionens seminariebibliotek.

Med afseende på de för bibliotekets begagnande gällande ordningsreglerna har sektionen den 25 nov. 1910 vidtagit vissa ändringar, hvarvid bl. a. depositionsbeloppet för nyckel höjts till 10 kr.

Antalet studerande, som haft tillträde till biblioteket, uppgick under höstterminen till 127, under vårterminen till 138, hvarjämte 38 lärare innehaft nycklar till biblioteket.

Besök i biblioteket har under läsåret antecknats till ett antal af 6536, nämligen

Juni	161	December	316
Juli	127	Januari	284
Augusti	115	Februari	846
September	535	Mars	990
Oktober	792	April	788
November	862	Maj	720

Utlåningen har uppgått till 459 vol.

Bibliotekets tillväxt har utgjort 923 vol.

Från följande personer har biblioteket fått mottaga gåfvor: H. Borelius, E. O. Burman, S. Clason, P. O. Gränström, M. F. Jacobsson, E. Liljeqvist, R. Malmgren, G. Melander, O. Walde, F. Wulff. Särskildt är att med tacksamhet ihågkomma den synnerligen värdefulla och rikhaltiga tillökning romanska seminariet erhållit, i det dess förre föreståndare Professor Wulff till seminariet öfverlämnat en större samling äldre och nyare arbeten, hufvudsakligen inom romansk filologi.

Fullständiga inventeringar af biblioteket hafva verkställts tvänne gånger under året.

P. Wilner.

IV. Geografiska seminariet.

Tack vare en summa af 300 kronor ur reservfonden har seminariet varit i tillfälle att komplettera sitt inventarium och öka sin kartsamling med värdefulla arbeten.

Under höstterminen 1910 höllos 7 sammanträden (hvarannan onsdag 11 f. m.—1 e. m.). Följande 10 föredrag höllos af: fil. stud. Mauritz Malmström om Sjörfveriet speciellt i nordiska farvatten; fil. stud. Arvid Olsson, Kiel och Wilhelmshafen; den samme, Tyska storsjöfisket; fil. stud. Frans Broddesson, Istiden särskildt i Norden; fil. d:r G. Gunnarsson, Argentina; fil. stud. Oskar Ekelund, Böhmiska massivet; fil. stud. Emanuel Andersson, Österrikiska Ostalperna; fil. stud. Bengt Ekberg, En fotvandring Köln—Milano sommaren 1909; fil. stud. Bror Krook, En resa till Australien februari—augusti 1909; fil. stud. Gerhard Fromén, Sibiriens befolkning.

Inskrifna deltagarnes antal var under höstterminen 28.

Under vårterminen 1911 höllos 7 sammanträden (tiden som ofvan), hvarunder bl. a. följande 14 föredrag höllos: af Johan Österdahl, Sveriges ekonomiska geografi; fil. stud. Carl Jönsson, Väst-Indiens korallref; fil. stud. Bror Johansson, Ebb- och flodfenomenen; fil. stud. Frans Persson, Illyriska provinserna; fil. magister Fröken Dagny Flaum, Emigrationen speciellt från Sverige; fil. stud. David Furumark, Malayerna; fil. kand. Gottfrid Brunnström, Ungerska slätten; fil. stud. Valentin Norlind, Nordsjöns stranddynner; fil. stud. Ola Håkansson, Danmarks natur och folk; fil. stud. John Ericsson, Bremen och dess hamn; fil. stud. Fröken Dora Dencker, Naturfolkens kult; fil. stud. Fröken Doris Bolin, Elefantens utbredning; fil. stud. Hugo Svensson, Tysklands kolonier; fil. stud. Salomon Svensson, Mangroverna.

Deltagarne under vårterminen 1911 voro 30.

H. H. von Schwerin.

V. Matematiska seminariet.

Den propedeutiska kursen sköttes under september månad samt tiden 15 januari—15 februari af undertecknad, den öfriga tiden af docenten Bernhard Svensson. Deltagarnas antal var

under höstterminen 36, vårterminen 35. Den avslutande skrifningen försiggick den 26 maj.

De egentliga seminarieöfningarne voro som vanligt delade på en lägre och en högre afdelning. Dessutom voro deltagarne i de lägre öfningarne delade på två omgångar med skilda tider. Öfningarne förestodos hela läsåret af doc. Svensson, dock så att han vid den ena omgången biträdde af docenten i astronomi H. G. Block. Deltagarnes antal var höstterminen 53, vårterminen 52. De till seminariet hörande skriftliga pröfningarne ägde rum den 10 december och 24 maj.

Den högre afdelningen har föreståtts af undertecknad. Vid öfningarne har refererats nyare litteratur, hvilken under höstterminen valdes inom differenskalkylen och därmed sammanhängande funktionsteoretiska områden, under vårterminen inom teorien för analytisk fortsättning (med anslutning till undertecknads föreläsningar). Antalet deltagare var 4, resp. 5.

T. Brodén.

19. Zoologiska institutionen.

Zoologiska
institutionen.

Det *vetenskapliga arbetet* å institutionen har under det förflutna läsåret fortgått ostördt. Institutionsföreståndaren har på de tider, som ej upptagits af undervisnings- och institutionsgöromål, fortsatt sina undersökningar öfver de decapoda crustaceernas sympatiska nervsystem samt flimmercellernas finare byggnad. Docent L. Ribbing har fullföljt sina undersökningar öfver tetrapodernas extremitetmuskulatur och docent N. Rosén bearbetningarna af det från Bahamaöarna hembrakta materialet. Konservator O. Holmqvist har under de tider, som hans tjänstgöring det medgifvit, fortsatt sina under förra året påbörjade anatomiska undersökningar öfver benfiskarnas käk- och gälmuskulatur. Fil. licentiat T. Freidenfelt har i samband med sina undersökningar öfver sjön Örens hydrobiologi bearbetat det från nämnda sjö insamlade materialet och fil. licentiat H. Ågren fortsatt sina undersökningar öfver apterygoternas systematik. Amanuens W. Björck har på material, som insamlats å statens undersökningsfartyg »Skagerack», företagit en undersökning öfver vissa

decapoders larvformer och deras olika utvecklingsstadier samt dessutom arbetat på en mera ingående histologisk-anatomisk undersökning öfver skäggtömmarnas byggnad hos vissa benfiskar. E. o. amanuens G. Thulin har fullföljt sina arbeten öfver Sveriges tardigradfauna och fil. kand. L. Nilsson sina öfver nemertinernas anatomiska byggnad. E. o. Amanuens Anna Ahlberg har påbörjat en undersökning öfver *Paramæciums* förhållande till vissa i kulturvätskan uppslammade färgämnen. Vidare hafva under året e. o. amanuens A. Kemner upptagit undersökningar öfver muskelanfästningen hos insekter samt öfver den histogenetiska utvecklingen af de epitheliala bildningarna i muskelmagen hos fåglarna, fil. studerande C. Hallqvist och fil. studerande P. Henrici hafva påbörjat undersökningar, den förre öfver de s. k. kalkkörtlarna hos oligochæterna och den senare öfver skalbyggnaden och muskelanfästningen hos placophora. Under någon tid har fil. magister H. Nordqvist innehaft arbetsplats å institutionen för undersökningar öfver vissa sötvattensfiskars larvformer.

Följande vetenskapliga arbeten hafva under året utgått från institutionen: N. Rosén, Beiträge zur Frage, welches Keimblatt bildet das Skelett der Wirbeltiere? Kongl. Fysiograf. Sällsk:s Handl. N. F., Bd 21, N:r 7. — O. Holmqvist, Der Musculus protractor hyoidei und der Senkungsmekanismus des Unterkiefers bei den Knochenfischen, Kungl. Fysiograf. Sällsk:s Handl. Bd 21, N:r 6. — W. Björck, Bidrag till kännedom om nordhafsräkans (*Pandalus borealis* Kr.) utbredning och biologi i Kattegatt och Skagerack. Skrifter utgifna af Sv. Hydrogr. Biolog. Kommision. Bd IV. — W. Björck, Bidrag till kännedom om Decapodernas larvutveckling. I *Passiphæa*. Arkiv för zoologi, 1911. — G. Thulin, Beiträge zur Kenntnis der Tardigradenfauna Schwedens. Arkiv för zoologi, 1911.

Institutionsarbetet har på följande sätt varit fördeladt mellan institutionens tjänstemän. Liksom året förut har undertecknad ledt arbetena såväl å den zootomiska som systematiska afdelningen. Konservatorns tid har hufvudsakligen tagits i anspråk för konservering af nyankomna högre djur, men dessutom äfven för förfärdigandet af diverse anatomiska preparat samt skeletteringsarbete. Docenten N. Rosén har bestämt och ordnat de af honom från Bahamaöarna hemförda reptilie-, amfibie- och fisksamlingarna samt med biträde af e. o. amanuens Thulin

monterat en samling ormar, afsedd att utställas i institutionens museilokaler. E. o. amanuens Fajers har fortsatt ordnandet och etiketterandet af institutionens evertebratsamlingar samt förestått utlåningen af studiesamlingen. E. o. amanuens Thulin har bestämt institutionens samlingar af nordiska lamellibranchiater, amanuenserna W. Björck, Anna Ahlberg och K. Jönsson hafva tjänstgjort vid öfningarna å den zootomiska afdelningen, men äfven delvis tagits i anspråk för diverse andra arbeten å denna afdelning. Så har amanuens Björck ordnat institutionens planschsamling, och e. o. amanuens Ahlberg har etiketterat åtskilliga nygjorda anatomiska preparat.

Zootomiska afdelningen. I de under höstterminen anordnade öfningarna i jemf. vertebratanatomi deltog 15 och i de till förra delen af vårterminen förlagda öfningarna i jemf. evertebratanatomi 16 studerande. Under senare delen af vårterminen pågingo öfningar i allmän fysiologi med 9 deltagare och samtidigt af docent L. Ribbing ledda öfningar i histologi, hvilka räknade 18 deltagare.

På tider, då afdelningens arbetsrum ej tagits i anspråk för den akademiska undervisningen, hafva elever från Privata högre lärarinneseminariet i Lund under fil. licentiat H. Ågrens ledning därstädes fått genomgå zootomiska öfningar.

Under tiden från 25 juli till 6 aug. gaf undertecknad på anmodan af kgl. öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk en kurs i allmän fysiologi, afsedd för lärare i biologi vid statens allmänna läroverk och enskilda af staten understödda läroverk. I denna kurs deltog 26 lärare och lärarinnor.

Ett ökad utrymme för den zootomiska afdelningens samling af anatomiska preparat, hvilka förut varit magasinerade i ett mindre rum å andra våningen, har vunnits därigenom, att ett större rum i tredje våningen å den systematiska afdelningen utrymts och de där förut uppställda samlingarna, hufvudsakligen spritkonserverade fiskar, inpackats och magasinerats. Sedan de härigenom lediga skåpen genom anslag från universitetets reservfond undergått nödig reparation och målning, har den komp. anatomiska preparatsamlingen här utställts och sålunda blifvit tillgänglig för de studerande. Genom dessa åtgöranden blef visserligen för tillfället en vid studiet af zoologi sedan länge mycket kännbar brist i den zootomiska afdelningen nödtorftigt

afhjelp, men på bekostnad af andra viktiga samlingars tillgänglighet å den systematiska afdelningen.

De för fönsterna å den *systematiska afdelningens* musei-lokaler befintliga persiennerna hafva sedan länge varit i hög grad bristfälliga. Genom anslag från universitetets reservfond hafva dessa nu ersatts med dubbla ljustäta draggardiner för de mot solsidan belägna fönsterna och enkla för fönsterna å norra sidan.

Instrumentsamlingen har, förutom med en del mindre apparater och instrument, ökats genom inköp från H. Sandström i Lund af 2 st. mindre kymografer, en metronom, ett induktorium, två stativ med muskelklämmor, en Mareys kapsel, en kardiograf och en zphygmograf samt från The Harvard apparatus company: en magnetsignal, ett ställbart bord, ett cirkulationschema och ett respirationsschema.

Biblioteket har tillökats dels genom inköp och dels genom gåfvor. Af dessa senare torde här böra nämnas: Biologische Untersuchungen N. F. Bd XV, von G. Retzius, skänkt af förf.; Die Thiere der Erde I—III Bd, genom professor B. Jönsson skänkt af »Esperanza»; Wissenschaftliche Ergebnisse der Schwedischen Zoologischen Expedition nach dem Kilimandjaro etc. von Y. Sjöstedt 1—3 Bd, skänkt af professor E. Overton. Dessutom har institutionen haft nöjet mottaga en serie smärre afhandlingar af professor J. Nussbaum i Lemberg, samt af Kgl. Vet. Akad. de under året utkomna häftena af Arkiv för Zoologi.

Liksom under så många föregående år har institutionen under det nu gångna läsåret haft nöjet mottaga åtskilliga gåfvor, af hvilka här nedan torde böra nämnas: Af amanuens A. Kemner, dununge af Podiceps grisegena, 1 Nannus troglodytes, dunungar af Vanellus vanellus och Tringa alpina; Kulturhistoriska museet, 1 ulmerdogg; jägaren Madsen Storm å Bosjökloster, 1 varietet af Putorius ermineus; konservator W. Roth, Malmö, åtskilliga smärre fåglar samt delar af fågelskelett; direktör A. Westerstöm, Lund, unge af Lepus canescens, skinn och kranium af bastard mellan Lepus timidus och Lepus europæus, tvänne kroppar af Vulpes vulpes, 1 Cerchneis tinnunculus, 1 Clangula clangula; hofrättsnotarien Thure Westerström, Lund, harhufvuden till kranier, 1 skinn af Lepus canescens, 1 Lanius excubitor, åtskilliga fiskar från Öresund, 1 Lyrurus tetrix ♂; fru

Elsa Westerstöm, Lund 1 *Gadus pollachius*; baron Wrangel, Silfåkragården, 1 *Falco subbuteo*; baron Cl. Kurck, Lund, 1 benfragment af subfossil hval; studerande A. Neander, 1 *Microtus terrestris*; häradshöfding C. A. Trolle, Fulltofta, 1 kid af *Capreolus capreolus* med bakre kroppshalvvan vit; fiskeristipendiaten H. Ågren, Lund, 1 *Lumpenus lampretiformis*, 1 unge af *Gaidropsarus mustela*; amanuens W. Björck, Lund, ett antal fiskar och kräftdjur från Bohuslän och Skagerack; konservator O. Holmqvist, Lund, 1 *Lepus canescens*, 1 *Syrnium aluco*, 1 *Lyrurus tetrix* ♀; disponent Birch-Jensen, Svedala, 1 hvitbrokig *Sturnus vulgaris*; folkskollärare Lindberg, Barsebäck, 1 *Putorius putorius*; skolföreståndare Ekblad, Lund, 1 *Upupa epops*; ingenjör v. Gegerfelt, Lund, 1 *Caprimulgus europæus*; postmästare Joh. Thollander, Piedmont, Florida, U. S. A., flere torkade ormskinn; studerande H. Granvik, åtskilliga fågelbon med ägg; med. d:r S. Sjövall, Ljungby, 1 *Lagopus scoticus*; professor T. Nerander, Lund, 1 *Phasianus pictus*; herr Sökjær-Petersen, Råbyholm, 1 hufvud af *Vulpes vulpes*; herr N. Burrau, Lund, 1 skinn af *Lepus canescens*, 1 *Syrnium aluco*; kapten Dreilick, Lund, 1 kranium af *Vulpes vulpes*; fröknarne Rosenkrantz, Lund, 1 refben af subfossil hval; bokhållare G. Dahlgren, Lund, 1 *Sciurus vulgaris*, 1 *Fulica atra*; kammarskrifvare Folke Gerz, Lund, 1 *Gallinula chloropus*; Malmö museum, 1 *Corvus corone*, 1 *Mareca sibilatrix*, 1 bål af *Surnia ulula*; godsägare Axel Clairfelt, Rosenlund, 1 bastard mellan *Lepus timidus* och *L. europæus*; trädgårdsmästare C. Block, Lund, 1 *Putorius putorius*; Kulles vildthandel, Lund, diverse harhufvuden till kranier; konservator O. Gylling, Malmö, 1 *Porzana porzana*, 1 *Spatula clypeata*; kontorschef C. Bangert, Köpenhamn, en större samling Isländska och Grönländska fågel-skinn; veterinär H. Hasselgren, Malmö, 1 varietet af *Pyrrhula pyrrhula*; landtbrukare Joh. Jönsson, Dagstorp, 1 *Rallus aquaticus*; patron H. Petersen, Råbyholm, 1 *Syrnium aluco*.

Dessutom har den systematiska afdelningen vunnit tillökning genom de samlingar af hufvudsakligen evertebrater, hvilka hopbragtes under de draggningar, som under sommaren och hösten i fjor företogs i Öresund under professor H. Wallengrens ledning.

Genom inköp hafva följande föremål förvärfvats: åtskilliga fiskar från Öresund, ett råskelett af *Ursus marinus*, en större samling lappländska fågel-skinn, 1 bastard af *Tetraus urogallus*

och *Lyrurus tetrax*, 2 st. skinn af *Acanthis flammea holboelli*, 2 st. d:o af *A. hornemannii exilipes*.

Angående *entomologiska afdelningen* har dess föreståndare, docent S. Bengtsson lämnat följande redogörelse.

Föreståndaren har under året dels fullföljt sina undersökningar öfver svenska ephemerider och plecopterer, väsentligen på basis af det i föregående årsredogörelse omnämnda rikhaltiga materialet, dels fortsatt sin vetenskapliga bearbetning af museets numera icke obetydliga samling af coleopter-larver. Dessutom har föreståndaren haft under bearbetning såväl den äfvenledes i föregående årsredogörelsen nämnda samlingen af norska brconider och proctotrupider, som större och mindre kollektioner af insektlarver från svenska sötvatten åt fiskeristipendiaterna, lic. T. Freidenfelt och H. Ågren samt amanuensen F. Fajers, äfvensom en samling af subfossila insektsfynd åt friherre Cl. Kurck.

Inordnandet och uppställningen af Thomsonska typsamlingen af hymenoptera i de därför afsedda skåpen har, i mån som tiden det medgifvit, af föreståndaren fortsatt. — E. o. amanuens H. Rasmuson har under vårterminen varit sysselsatt med bestämningen af en del odeterminerad material af macrolepidoptera från senare årens insamlingar i den nedan omnämnda Ammitzböllska donationen; under höstterminen har amanuensen varit tjänstledig på grund af sjukdom. — E. o. amanuens A. Kemner har fortsatt den af konservator C. D. E. Roth påbörjade uppställningen af en allmän svensk coleopter-samling samt biträdt vid en del andra institutionsarbeten. — Stud. C. Gustafsson har påbörjat bestämningen af museets samling af odonat-larver.

Den 14—15 juni 1910 besöktes museet af den kände dipterologen, Stadtbaurath Th. Becker, Liegnitz, Schlesien — nu för femte gången — och Dr. med. F. Schnobl, Warschau, båda för studier i Zetterstedt'ska diptersamlingen, och den 7 juli 1910 af med. doktor H. Nordenström, Linköping, för granskning af en del Thomson'ska ichneumonid-typer. Under tiden 27 juni—10 juli 1910 idkade fil. doktor P. A. Roman, Upsala å museet studier och undersökningar i dels Thomsons, dels Zetterstedts typsamlingar af parasitiska hymenoptera. I öfrigt ha samlingarna besökts af läraren Osc. Ringdahl, Höganäs, professorn och intendenten vid Riksmuseets entom. afdelning, Yngve Sjöstedt, Stockholm, doktor E. Neander m. fl.

Från Zetterstedt'ska typsamlingen af diptera hafva exemplar på begäran varit utsända till dr. med. J. Villeneuve, Rambouillet, Frankrike (vid upprepade tillfällen) och mr. J. E. Collin, Newmarket, England. Från Thomson'ska typsamlingen af hymenoptera hafva exemplar varit sända till professor F. Habermake, Worms, Tyskland och från Thomson'ska coleoptersamlingen och Zetterstedt'ska typsamlingen af lappländska coleoptera diverse typer till forstassessor H. Eggers, Nauheim, Tyskland. Därjämte har föreståndaren tillhandagått med diverse upplysningar, såsom granskning och jämförelse med typexemplar i samlingarne m. m. åt dr. Biró-Lajos, Ungar. National-Museum, Buda-Pest, professor F. Habermake, Worms, mr. J. E. Collin, Newmarket, Malmö offentl. slakthus (professor A. Bergman) m. fl.

Glädjande att omnämna, har museet under året ihågkommit med tvenne värdefulla donationer, dels af regementsläkaren dr. I. Ammitzböll i Ystad, som till museet öfverlämnat sin synnerligen vackra och rikhaltiga samling af svenska fjärilar m. m., dels af aflidne öfverjägmästaren J. N. Wermelin, Malmö, som genom testamentariskt förordnande till universitetet öfverlätit sina entomologiska samlingar, i mån som vårt museum hade för dem användning och behof. — I öfrigt hafva samlingarna ökats genom gåfvor af diverse insekter och deras utvecklingsstadier, biologiska preparat m. m. från doktor Felix Eichelbonn, Hamburg, doktor P. A. Roman, Upsala, doktor J. Villeneuve, Rambouillet, disponent I. B. Ericson, Mölndal, doktor E. Mjöberg, Stockholm, licentiat T. Freidenfelt, amanuens F. Fajers, teol. kandidat Helge Rosén, amanuens A. Kemner, professor A. Bergman, Malmö, studerande Alvar Neander, studerande H. Christofferson, föreståndaren m. fl.

Diverse coleopter-larver hafva inköpts från konservator W. Schlick, Köpenhamn.

För uppställandet af spritsamlingen af imagines i tornrummet ha tvenne nya skåp inköpts.

Föreläsningarne i entomologi hafva besökts under höstterminen af 8 och under vårterminen af 6 studerande, och den f. o. m. vårterminen 1910 anordnade, närmast för blifvande elementarlärare afsedda proped. kursen i entomologi i förening med bestämningsöfningar räknade under höstterminen 16 och under vårterminen 13 deltagare.

Till samtliga här ofvan nämnda personer och institutioner, hvilka genom gåfvor främjat den zoologiska institutionen under det gångna året, ber jag att å institutionens vägnar få uttala ett värdsamt tack.

Hans Wallengren.

Nedannämnda skrifter hafva under året utgifvits af uni- Skrifter, utgifna af lärare och tjänstemän
versitetets lärare och tjänstemän.

- Alexandersson, A. M., Artiklar i Nordisk Familjebok, 2 uppl.
Ask, F. G., Linsluxationernas patologiska anatomi. (Förelöpande meddelanden.) (Hygiea 1911, Bilaga, samt Hospitalstidende 1911, Bilaga.)
—, La diminution de la myopie dans les lycées suédois. (III Congrès internat. d'hygiène scolaire. III compte rendu. Communications, Paris 1911, s. 821—26.)
—, Fall von Entwicklungsanomalie (rinnenförmige Einsenkung des Lidrandes) im Gebiete des unteren Tränenröhrchens. (Zeitschrift f. Augenheilkunde. Bd 25 (1911) s. 178—81.)
—, Beiträge zur Kenntniss der Entwicklungsgeschichte des Tränendrüsenapparates. (Referierender Aufsatz). (Archiv f. vergleich. Ophthalmologie Bd 2 (1911) s. 84—103.)
—, Från danska »Lægekorpssets applikatoriske og sanitærtaktiske Øvelser for Militærlæger» 1910. (Reseberättelse). (Tidskrift i militär hälsovård 1910 s. 356—61.)
—, Öfversikt öfver operationerna mot kroniskt glaukom samt några kasuistiska meddelanden m. m. Autoreferat i Lunds läkaresällskaps förhandlingar 1910—11. (Hygiea 1911, Bilaga.)
—, Referat af föregående års skandinaviska och finska oftalmologiska litteratur i Nagels Jahresbericht über die Leistungen u. Fortschritte auf dem Gebiete der Ophthalmologie.
—, Några referat af svensk oftalmologisk litteratur i Klin. Monatsblätter f. Augenheilkunde och i Revue internat. d'hygiène et de thérapeutique oculaires.
—, En populärvetenskaplig artikel om närsynthet i Sydsv. Dagbl. Snällposten.
Aurelius, E., Från Getsemane till Golgata. Historisk-exegetisk undersökning. Lund 1911. 375 s.

- Bang, I. C., Untersuchungen über die Guanylsäure. (Biochem. Zeitschrift Bd 26 (1910) s. 293.)
- , Die Kobragiftentoxikation. (Ergebnisse der wiss. Medizin 1910, s. 109 ff.)
- , Zur Frage des Cobralezithids. (Zeitschr. f. Immunitätsforschung Bd 8 (1910) s. 202 ff.)
- , Über den chemischen Vorgang bei der Milchgerinnung durch Lab. (Skand. Archiv f. Physiol. Bd 25 (1911) s. 105 ff.)
- , Studien über die Wirkungen des Kobragiftes. (Biochem. Zeitschrift Bd 31 (1911) s. 243—293. Tills. med E. Overton.)
- , Untersuchungen über Diastasen. I Mitteilung. (Därs. Bd 32 (1911) s. 417—42.)
- , Methodologische Notizen. (Därs. s. 443—45.)
- , Artikeln Phosphatide i Abderhaldens Biochem. Handlexikon 1911.
- , Chemie und Biochemie der Lipotide. Wiesbaden 1911. 189 s.
- Berg, A., »Vaggen, vaggen, stilla vågor» och »Harrgårstösa i äppelapla», manskvartetter i årshäften för 1910 och 1911 utg. af Sällskapet för svenska kvartettsångens befrämjande.
- Björling, C. G., Artiklar i Nordisk Familjebok, 2 uppl.
- , Smärre tidningsuppsatser.
- Block, H. G., Sur les équations aux dérivées partielles du type parabolique. (Arkiv f. matematik, astronomi och fysik. Bd 6. N:r 31.)
- , Sur les équations linéaires aux dérivées partielles à caractéristiques multiples. (Därs.)
- , Några variationsformler inom integralekvationernas teori. Lund 1911. 34 s. 4:o. (Lunds Univ. Årsskrift. N. F. Afd. 2. Bd 7. N:r 1.)
- Borelius, Hilma, Erik Gustaf Geijer. (Vår Lösen 1910, s. 150—153, 166—168, 215—218, 231—243.)
- , Studentrörelse och reformation. Några reflexioner. (Kristendomen och vår tid 1911, s. 182—189.)
- , Recensioner i Nordisk Tidskrift 1910, Dagny 1910 och 1911, Vår Lösen 1911, Kristendomen och vår tid 1911.
- , Tidningsuppsatser.
- Borelius, J. L., Bidrag till de akuta pankreasaffektionernas kasuistik. (Hygiea 1910 s. 1316—1358.)

- Borelius, J. L., Zur Kasuistik der akuten Pankreasaffektionen. (Beiträge zur klin. Chirurgie. Bd 73.)
- , Untersuchungen über die Endresultate in 25 mit Nephrektomie behandelten Fällen von Nierentuberkulose. 24 s. (Nord. med. Arkiv 1911, Afd. I. Festskrift för J. Berg. Nr 14.)
- , Årsberättelse för år 1910 från Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund. Lund 1911.
- Brodén, T., Bemerkungen über sogenannte finite Integration. Stockholm 1911. 34 s. (Arkiv f. matematik, astronomi och fysik. Bd 7. Nr 6.)
- Bäcklund, A. V., Zur Theorie der Fluorescenz. Stockholm 1910. 30 s. (Arkiv f. matematik, astronomi och fysik. Bd 6. Nr 19.)
- , Die in der Mechanik angewandte Variation der Integrationskonstanten als Lie'sche Berührungstransformation betrachtet. (K. Vet.-akademiens handlingar. Bd 46. (1911). Nr 1. 82 s.)
- Böök, M. F., Stridsmän och sångare. Svenska essayer. Stockholm 1910. 308 s.
- , Oscar Levertin och professor Lidforss. En karaktäristik och en polemik. Stockholm 1910. 66 s.
- , Prosabidrag af fru Lenngren i Stockholms-Posten. (Samlaren 1910 s. 161—202.)
- , Recensioner i Ord och bild 1910—1911.
- , Ett sjuttiotal artiklar och recensioner i Sv. Dagbladet 1910—1911.
- utgifvit: Samlade skrifter af Erik Johan Stagnelius. Första delen: Lyriska dikter intill tiden omkring 1818. X + 402 s. — Femte delen: Kommentar. H. 1. (Tills. med E. Tuneld.) IV + 98 s. Stockholm 1911.
- Clason, S., För hundra år sen. Skildringar, bref och stridskrifter från revolutionsåren 1809—1810. Andra samlingen. Stockholm 1910. VIII + 194 s.
- , Ett dystert hundraårsminne. Fersenska mordet. (Sydsv. Dagbl. Snällp. 19/6 1910.)
- , Tronföljarevalet i Örebro. (Därs. 21/8 1910.)
- , När kronprins Karl Johan kom till Sverige. (Därs. 20/10 och 2/11 1910.)
- , Gustaf Adolfs-minnet. Tal vid Gustaf Adolfs-föreningens i Lund årshögtid den 6 nov. 1910. (Vår Lösen 1 nov. 1910.)

- Clason, S., Recensionen i (Sv.) Hist. tidskrift 1911.
- , Artiklar i Nord. Familjebok, 2 uppl.
- Eklund, P. G., Vårt kyrkoår. Det evangeliska årsloppet i svensk gestalt. (Kristendomen och vår tid 1910 s. 235—240.)
- Ekwall, E., The Writing Scholar's Companion (1695). (Neudrucke frühneuenglischer Grammatiken hrsg. von R. Brotanek. Bd 6.)
- , Die Shakespeare-Chronologie. (Germanisch-Romanische Monatsschrift 1911 s. 90—108.)
- , Anmälan af: »Jespersen, A Modern English Grammar». (Anglia Beiblatt 1910—11 s. 321—331.)
- , Anmälan af: »The Century Supplement». (Moderna språk Årg. 5 (1911) s. 5—7.)
- , Kortare recensionen i Moderna språk.
- Essen-Möller, E., Till frågan om extrauterin graviditetens behandling. Diskussionsinlägg. (Hygiea 1911 s. 338.)
- , Sur les grossesses utérines survenant après une grossesse extrautérine. (L'Obstétrique 1911.)
- , Några ord om behandlingen af missfall. (Allm. sv. läkartidningen Årg. 8 (1911) s. 265—272.)
- , Referat af svensk facklitteratur i L'Obstétrique.
- , Recensionen i Hygiea och Allm. sv. läkartidningen.
- Fahlbeck, P. E., Arbetarefrågan. Villa och verklighet. Stockholm 1910. II + 134 s.
- , Socialismen i teori och praxis. Föredrag. Göteborg 1911. 28 s.
- , Försvaret och partierna. (Statsvet. Tidskrift Bd 14 (1911) s. 1—9.)
- , Årets riksdag. Några reflexioner. (Därs. s. 169—176.)
- , Redigerat Statsvet. Tidskrift.
- Fehrman, D., Lunds teologiska fakultet på 1810- och 1820-talen. Några anteckningar ur teologiska fakultetens arkiv. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 125—176.)
- Forssman, M. J. C. A., Om behandling af syfilis med »Hata». (Allm. sv. läkartidn. 1911, s. 1—11.)
- Fürst, Carl M., Arvid Henrik Flormans bref till Anders Retzius. Utgifna. Lund 1910. 54 s. 4:o. (Lunds Univ. Årsskrift. N. F. Afd. 2. Bd 6. Nr 5.)
- , Minnestal öfver Anders Retzius hållet i Medicinska Föreningen i Lund den 18 april 1910 på 50-årsdagen af Anders Retzius död. Lund 1910. 20 s.

- Fürst, Carl M., Något om antropologiens uppgifter och dess sociala tillämpningar. (Ymer 1910 s. 329—338.)
- , Om senaste undersökningar af sinnesepitelierna. (Hygiea 1910.)
- , Fall af spina bifida från stenåldern. (Hygiea 1910.)
- , Till Professoren i medicinens historia vid Köpenhamns Universitet Med. Dr Julius Petersen på hans 70-årsdag den 29 december 1910. 15 s. 4:o. Tryckt som manuskript.
- , Referat af anatomisk litteratur på nordiska språk i Schwalbes Jahresberichte über die Fortschritte der Anatomie und Entwicklungsgeschichte. Litteratur 1909.
- , Kungl. Fysiografiska sällskapet i Lund. [Föredrag vid årsfesten den 2 dec. 1910 med anl. af sällskapets stiftande.] (Sydsv. Dagbl. Snällp. 3/12 1910.)
- Gertz, O., Om anthocyan hos alpina växter. Ett bidrag till Schneebergflorans ökologi. (Bot. Notiser 1911 s. 101—132.)
- Hahr, A., Två skånska målares utställning i Hallins konstsalong. (Konst och konstnärer 1910 s. 90—91.)
- , Anmälan af: »Osvald Sirén, Studier i florentinsk renässansskulptur och andra konsthistoriska ämnen». (Ord och bild 1910 s. 621—623 och Monatshefte für Kunstwissenschaft Jahrg. 4: 86—88.)
- , Det forna Västerås. Några konturer efter gamla stadsplaner och bevarade minnen. (Gamla svenska städer. H. 3, Stockholm 1911, s. I—IX.)
- , Bibliographie zur Geschichte der Architektur. Neuere Kunstgeschichte. Schweden (1909—1910). (Zeitschrift f. Gesch. der Architektur Jahrg. 4: 157—163.)
- , Svenska slott och herresäten. H. 11. Mariedal. 9 s. — H. 13. Hedensberg, Tidö. 22 s. — H. 16. Torpa. 14 s. — H. 19. Bollerup, Bosjökloster. 20 s. — H. 20. Häckeberga, Tosterup, Örtofta. 22 s. — H. 24. Björnstorp, Hviderup, Rosendal.
- , Belgiska bilder. Konsthistoriska reseskildringar. Malmö 1911. 84 s.
- , Konsthistoriska uppsatser, konst- och litteraturanmälningar i Aftonbladet, Stockholms Dagblad, Skånska Aftonbladet och Lunds Dagblad.
- Heinertz, N. O., Tiodute. (Jahrbuch des Vereins f. niederd. Sprachf. Bd 36 (1910) s. 123—131.)

- Heinertz, N. O., Anmälan af: »Gallée, Altsächs. Grammatik» (Deutsche Litteraturzeitung 1911 sp. 535—538).
- Hennig, A., Om Skånes berggrund och lösa jordlager med särskildt afseende på de bildningar, som hafva betydelse för näringslifvet. (Meddelanden från Tekniska skolans i Kristianstad Handels- och Industrimuseum. N:r 1. 1911).
- , Lärobok i biologi. II, III. Stockholm 1911. (Tills. med H. Wallengren).
- , Lärobok i geologi. 2 uppl. Lund 1910. VII + 86 s.
- , De mineralogiska och paleozoologiska artiklarna i Nord. Familjebok, 2 uppl.
- Herner, S., Den nya preussiska »irrlärelagen». (Kristendomen och vår tid 1910, s. 240—244).
- , F. A. Johansson. »Den rättfärdige skall aldrig vackla.» [Grifftal]. (Därs. 245—247).
- , Antikritisk förening. (Därs. 279—285).
- , 1910 års kyrkomöte. (Därs. 427—433).
- , Die Opfermahle nach dem Priesterkodex. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 289—328).
- , Motioner och yttranden i Allm. kyrkomötets protokoll 1910.
- , Recensioner.
- Herrlin, P. A. S., Sambandet mellan Herbarts psykologi och pedagogik. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 329—350).
- Hjelmqvist, A. T., Anmälan af: »Finnur Jónsson, Den norsk-islandske skjaldedigtning». (Arkiv f. nord. filologi Bd 27: 198—208).
- , Vägsel eller vägsel? En randanmärkning till ett ställe hos Viktor Rydberg. (Sprak och stil Årg. 10: 176—178).
- , Till förklaringen av »ett kok stryk». (Därs. Årg. 11: 77—78).
- Hjelmqvist, F., Nagra originalmanuskript af Sven Lagerbring. (Hist. tidskrift f. Skåneland Bd 4 s. 84—89.)
- , Det finska folkuppbådet sommaren 1710. (Karolinska förbundets årsbok).
- Holmberg, B., Über einige Amid-derivate von Thiocarbonglykolsäuren. (Journal f. prakt. Chemie [2] 82: 440—450. Tills. med B. Psilanderhielm).
- Holmquist, Hj., Medeltidens kyrkohistoria till 14:e århundradets början. Uppsala 1910. XXXVII + 357 s.

- Holmquist, Hj., Ett svenskt arbete om modernismen. (Bibelforskaren 1911 s. 58—66).
- , Moderna kompendier i kyrkohistoria. (Därs. s. 67—70).
- , Lunds domkapitels första svenska form. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 351—368).
- , En vägvisare för Lunds domkyrka. En hypotes om Finnfigurerna. (Kristendomen och vår tid 1911 s. 239—43).
- , Sweden. (Artikel i The new Schaff-Herzog Encyclopedia, New York 1911).
- , Kyrkohistoria, allmän och svensk. Särtryck ur Nordisk Familjebok Bd 15 sp. 489—501. 1911.
- , Ett flertal artiklar i Nord. Familjebok, 2 uppl., samt recensioner af kyrkohistorisk litteratur i tidskrifter.
- Holmqvist, O., Der Musculus Protractor Hyoidei (Geniohyoideus auctt.) und der Senkungsmechanismus des Unterkiefers bei den Knochenfischen. Zugleich ein Beitrag zur Kenntnis der Atembewegungen. Lund 1910. 26 s. + 1 pl. 4:o. (Lunds Univ. Årsskrift. N. F. Afd. 2. Bd 6. Nr 6).
- Holmström, O., Gudstjänsten. (Lifvets väg. En bok för konfirmander, Lindesberg 1911, s. 29—34).
- , Organiseradt ungdomsarbete och församlingslif. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 369—406).
- Jacobsson, M., Henri Bergsons intuitionsfilosofi. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 439—478).
- Jönsson, B., Gagnväxter, särskildt utländska, deras förekomst, egenskaper och användning. Lund 1910. 560 s. (Åtföljer progr. vid installation af professorerna Petrén, Walberg, Ahlström och Ekman).
- , —. Med 162 illustrationer. Lund 1910. VII + 662 s.
- , Utgifvit universitetets rektorsprogram.
- Kallenberg, E. A., Artiklar i Nordisk Familjebok, 2 uppl.
- Kock, A., Svensk ljudhistoria. Andra delen. Senare hälften (s. 241—420). Lund 1911.
- , Ordforskning i den äldre Eddan. (Arkiv f. nord. filologi. Bd 27 s. 108—140).
- , Har såsom hufvudredaktör utgifvit Arkiv för nordisk filologi. Bd 27 (N. F. Bd 23).
- Kock, E. A., utgifvit: Great Deeds in English History, by M. B.

- Synge. With explanatory notes. Lund 1910. 4 + 104 s.
(Modern English Texts. VII. Tills. med A. C. Thorn).
- Kock, E. A., En recension i Moderna språk 1910.
- Larsson, H., Rousseau och Pestalozzi i våra dagars pedagogiska brytningar. Referat och reflexioner. Lund 1910. 4 + 64 s.
- , Intuition. Några ord om diktning och vetenskap. 3 uppl. Stockholm 1910. 78 s.
- , Om bildning och självstudier. 3 uppl. Stockholm 1910. 42 s.
- , Viljans frihet. 2 uppl. Lund 1910. 32 s.
- , Reflexioner för dagen. Lund 1911. 225 s.
- , Vir sapiens — vir fortis. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 479—484).
- , Begreppskonstruktioner och deras användning. (Kristendomen och vår tid 1911 s. 35—41).
- Leander, P., Die vermutete Pausaldehnung $o > \bar{a}$ im Hebräischen. (Le Monde Oriental Vol. 3: 174—177).
- , Zur hebräischen Lautgeschichte. (Därs. Vol. 4: 34—42 jämte en »Addition»).
- , Zur Etymologie des assyrischen Wortes *agargarū*. (Därs. Vol. 5: 37—38.)
- , Einige hebräische Lautgesetze chronologisch geordnet (Festschrift tillegn. K. F. Johansson, Göteborg 1910, s. 122—130).
- , Hebreisk grammatik. Uppsala 1911. III + 335 s.
- , Två bokanmälningar i Le Monde Oriental.
- Liljeqvist, E., Till frågan om voteringen enligt Boströms uppfattning. (Festschrift tillägn. E. O. Burman, s. 1—15).
- , Ein deutsches Institut für Rechtsphilosophie und soziologische Forschung? (Archiv f. Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie. Bd 4 s. 198—200).
- , Recension af: »Georg Mehlis, Die Geschichtsphilosophie Auguste Comtes kritisch dargestellt» (Därs. s. 327—328).
- , Om de oligarkiska tendenserna i den moderna demokratiens partiväsen. (Det nya Sverige. Bd 5 s. 330—339).
- , Jellinek och boströmianismens statsfilosofi. (Statsvet. Tidskrift Bd 14 s. 197—214).
- , Redigerat och af trycket utgifvit: Idélära från Boströms filosofiska ståndpunkt af P. J. H. Leander. Lund 1910. 70 s. (Lunds Univ. Årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd 7. Nr 3).

- Linde, S., Recension af: »H. H. von Schwerin, Oddysseus' irrfärder». (Nord. Tidskrift 1910 s. 451—452).
- , Betydelsen af communio sanctorum. (Under tryckning).
- Lindroth, Hj., Hymiskviða str. 38. (Festskrift tillägn. K. F. Johansson, Upsala 1910, s. 52—61).
- , J. Th. Bureus, den svenska grammatikens fader. H. 1. Lund 1911. 176 s. (Samlingar utg. af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 140).
- , Bidrag till Rökstensinskriftens tolkning. (Studier i nordisk filologi. II. 8. Helsingfors 1911. 16 s.).
- , Redigerat ett mindre antal artiklar i Svenska Akademiens Ordbok h. 43.
- , Några artiklar i språkliga och närstående ämnen i Stockholms Dagblad.
- Ljunggren, E. J., utgifvit: Lejonkulans dramer. III. Apollo. Uppsala 1910. (S. 111—158. Tills. med C. J. Polack).
- Lundstedt, A. V., Om biintervention. Ett institut i svensk civilprocessrätt. Första häftet. Lund 1911. 128 s. (Lunds Univ. Årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd. 7. Nr 4).
- Moberg, C. A., har såsom medarbetare deltagit vid utgifvandet af Orientalische Bibliographie hrsg. von L. Scherman. Bd 23. Berlin 1911.
- Moberg, J. C., Historical-stratigraphical review of the Silurian of Sweden. (Sveriges Geologiska Undersökning. Ser. C. Nr 229. Årsbok 1910. Stockholm 1911. 210 s. + 1 karta).
- , Referat af sydsvensk geologisk litteratur i Geolog. Zentralblatt.
- Murbeck, S., Om *Asplenium Ruta muraria* L. \times *septentrionale* (L.) Hoffm. och dess förekomst på Varaldsön i Hardanger. 7 s. (Bergens Museums Aarbog 1910 Nr 14).
- Nilsson, A., Tegnér's uppfattning av de klassiska studiernas bildningsvärde för skolan. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 527—557).
- Nilsson, M. P:son, Kolossen på Rhodos. (Nord. Tidskrift 1910, s. 362—371).
- , Den kristna julhögtidens uppkomst. (Kristendomen och vår tid 1910 s. 406—414).
- , Till den kristna julhögtidens uppkomst. (Därs. 1911 s. 70—72 och 122).

- Nilsson, M. P:son, Apollon, sjudagarsveckan och Orienten. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 559—568).
- , Primitiv religion. Stockholm 1911. IV + 206 s.
- , Primitive Religion. (= Religionsgeschichtliche Volksbücher. III Reihe. Heft 13—14). Tübingen 1911. 124 s. (Tysk upplaga af föreg.).
- , Smärre vetenskapliga notiser och recensioner.
- Nilsson-Ehle, H., Svalöfs Extra-Squarehead II. (Sveriges Ut-sädesförenings Tidskrift 1910 s. 141—167.)
- , Arbetena med hvete och hafre vid Svalöf under år 1909. (Därs. 332—353.)
- , Svalöfs Fyrishafre. (Därs. 1911 s. 24—26.)
- , Hvad kan göras mot gråfläcksjukan på hafre? (Därs. s. 54—56.)
- , Über Entstehung scharf abweichender Merkmale aus Kreuzung gleichartiger Formen beim Weizen. (Berichte d. d. botan. Gesellschaft. Bd 29 (1911) s. 65—69.)
- , Über Fälle spontanen Wegfallens eines Hemmungsfaktors beim Hafer. (Zeitschrift f. indukt. Abstammungs- u. Vererbungslehre. Bd 5 (1911) s. 1—37.)
- , Smärre artiklar i tidningar och tidskrifter.
- Nordstedt, O., Redigerat och utgifvit Botaniska Notiser 1910 h. 4—6 och 1911 h. 1—3.
- Norlind, T., Sydöstra Skånes folkhögskola, Tomelilla. Redogörelse för verksamheten under tredje läsåret. Ystad 1910. 36 s.
- , Zur Biographie Christian Ritter's. (Sammelbände der internat. Musik-Gesellschaft. Bd. 12 (1910) s. 94—98.)
- , Studier i svensk folklöre. Lund 1911. XXVI + 432 + 16 s. (Lunds Univ. Årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd. 7. Nr 5.)
- Olson, E., Östgötalagens 1300-tals-fragment. Lund 1911. CLII + 111 s. (Samlingar utg. af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 139.)
- , Redigerat artiklar i Svenska Akademiens Ordbok h. 43.
- Overton, C. E., Studien über die Wirkungen des Kobragiftes. (Biochem. Zeitschrift Bd 31 (1911) s. 243—293. Tills. med I. Bang.)
- Petrén, G., Über Perforation von Magen- und Duodenalgeschwüren. (Beiträge zur klin. Chirurgie Bd 72 (1911) s. 319—454.)

- Petrén, G., Några ord om symtom och prognos vid perforation af mag- och duodenalsår. (Allm. sv. läkartidn. Årg. 8 (1911) s. 233—241.)
- Petrén, K., Quelles formes différentes de la poliomyélite aiguë faut-il admettre? (Comptes rendus du congrès internat. de médecine à Budapest.)
- , Remarques sur l'oedème aigu du paumon avec hypertension artérielle paroxystique. (Archives des maladies du coeur T. 3. Tills. med G. Bergmark.)
- , Quelques observations sur le traitement de la sciatique et du morbus coxæ senilis. (Revue de médecine T. 30 (1910) p. 697—719.)
- , Über die Bahnen der Sensibilität im Rückenmarke, besonders nach den Fällen von Stichverletzung studiert. (Archiv f. Psychiatrie Bd 47 (1910) s. 495—557.)
- , Nervsystemets sjukdomar. (Hedenius, Terapeutiskt vademecum, 2 uppl. Stockholm 1910, s. 344—423.)
- , Några ord till frågan om patienternas deltagande i arbete vid folksanatorier. (Hygiea 1910 761—765.)
- , Några ord om grundlinjerna för vår nutida invärtes sjukdomsbehandling. Historiskt betraktade. Installationsföreläsning. Uppsala 1910. 26 s. (I vår tids lifsfrågor, utg. af S. Alrutz. 50.)
- , Inledningsföredrag om äktenskapslagstiftning. (Sv. Läkarsällskapets förhandlingar 1910.)
- Pfannenstill, G. M., Örebromötet. (Kristendomen och vår tid 1910 s. 414—420.)
- , Till frågan om kristendomens evolution. Lhotzkys »Die Zukunft der Menschheit.» (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 581—610.)
- , Motioner och yttranden i Allm. Kyrkomötets protokoll.
- , Recensioner i Kristendomen och vår tid.
- Pinot, V., Une satire littéraire et un nouvel art poétique: Chan-tecler. (Moderna språk 1910 s. 72—83).
- , L'enseignement de la langue française en Suède. (Därs. 1911 s. 33—34.)
- , Le Nord dans la littérature française. (La Revue Scandinave 1911 s. 110—124).
- , Le Viking Maupassant. (Därs. s. 345—349.)

- Pinot, V., Fromentin et Dominique. (Revue de Hongrie 1911 s. 539—556.)
- Ribbing, L., Kleinere Muskelstudien. I. Die Vorderarm- und Handmuskulatur von Sphenodon. II. Die distale Extremitätenmuskulatur von Pipa. Lund 1911. 25 s. 4:o. (Lunds Univ. Årsskrift. N. F. Afd. 2. Bd. 6. N:r 8.)
- Ribbing, S., Reglementeringskommitténs betänkande. En första öfverblick. (Sv. Tidskrift 1911 s. 191—200.)
- Rodhe, E., Ur predikans historia i Sverige. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 611—647.)
- , Kyrkolag och kyrkohandbok. En kyrkorättslig studie. Lund 1911. 116 s.
- , Striden om R. Sohms Kirchenrecht. [Profföreläsning.] (Bibelforskaren 1911 s. 208—221.)
- , Prästideal och prästbildning. [Profföreläsning.] (Därs. s. 222—234.)
- , Artiklar i Nord. Familjebok, 2 uppl.
- , Recensioner i Bibelforskaren och Vår Lösen.
- Rosén, N., Zur Kenntnis der parasitischen Schnecken. Lund 1910. 68 s. + 4 pl. 4:o. (Lunds Univ. Årsskrift. N. F. Afd. 2. Bd 6. Nr 4.)
- , Beitrag zur Frage: Welches Keimblatt bildet das Skelett der Wirbeltiere? Lund 1910. 28 s. + 1 pl. 4:o. (Därs. Bd. 6. Nr 7.)
- , Contributions to the Fauna of the Bahamas. I—III. (Därs.)
- Rydbeck, O., Lunds domkyrka, historik samt vägledning för besökande. Med 45 afbildningar och orienterande grundplaner. Lund 1911. 96 s.
- , Artikeln Kyrkomålningar i Nord. Familjebok, 2 uppl.
- Scholander, H. E., De våldsamme och himmelriket. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 649—654.)
- , Kultisk afklädning. (Därs. s. 655—659.)
- , Svensk nytestamentlig litteratur 1910. (Kristendomen och vår tid 1911 s. 152—156.)
- Schwerin, H. H. von, Afrikaskizzer. (Gleerupska Biblioteket.) [Dansk upplaga under tryckning.]
- Segerstedt, T., Själavandringslärans ursprung. (Le Monde Oriental T. 4 (1910) s. 43—87, 111—184.)

- Segerstedt, T., Religionshistoria och teologi. (Kristendomen och vår tid 1911 s. 18—35, 58—70.)
- , Nordiska vapengudar. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 661—695).
- , Artiklar och recensioner i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning.
- Simmons, H. G., Floran och vegetationen i Kiruna. Stockholm 1910. 403 s. + 22 taflor + 1 karta. (Vetenskapliga och praktiska undersökningar i Lappland. Anordnade af Luossavaara-Kiirunavaara aktiebolag.)
- , Bengt Jönsson. 1849—1911. Några minnesord. (Bot. Notiser 1911 s. 53—69.)
- Sjövall, E., Über die Entwicklung der soliden Cranial-Teratome im Lichte ihres Baues. Wiesbaden 1910. 75 s. + Tafel A—B. (Äfven i Frankfurter Zeitschrift für Pathologie.)
- , Redigerat: Meddelanden från Läkaresällskapet i Lund förhandlingar under arbetsåret 1909—1910. (Hygiea 1910 s. 1267—1288, 1435—1441.)
- , Referat af svensk, dansk och norsk neurologisk-psykiatrisk litteratur för år 1910 i Mendels Jahresbericht über die Leistungen und Fortschritte auf dem Gebiete der Neurologie und Psychiatrie. Bd 14 (1911).
- , Referat af motsvarande neurobiologisk litteratur i Folia neurobiologica 1911.
- , Tidningsartiklar i Arbetet och Aftontidningen.
- Sommarin, E., Ett förslag till försoning mellan kapital och arbete. (Tiden 1910 s. 193—200, 287—288.)
- , Ett statsvetenskapligt institut. (Statsvet. Tidskrift 1910 s. 326—328.)
- , Statsvetenskaplig examen. (Sydsv. Dagbl. Snällposten 1910 n:r 321, 327, 332.)
- , Torparfrågan. (Ekonom. Tidskrift 1911 s. 251 ff.)
- Öfversatt: En undersökning af folkens välstånd, dess natur och orsaker af Adam Smith. 2:dra delen. Lund 1911. 179 s.
- Stille, A., Öfversikt af fälttåget i Skåne år 1644. (Krigsvet.-akad:s Tidskrift 1910 s. 561—578.)

- Stille, A., Gustaf II Adolfs lifsfara vid Vittsjö den 11 febr. 1612. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 703—717.)
- , De Schirrenska samlingarna till det stora nordiska krigets historia. (Karol. Förbundets Årsbok 1910 s. 327—341.)
- , Redigerat Karolinska Förbundets Årsbok 1910.
- , Några recensioner af historiska arbeten.
- Sydow, C. W. von, Tors färd till Utgård. (Danske Studier 1910 s. 65—105, 145—182.)
- , Kloka Stina i Karshult. Några gamla anteckningar. (Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening II (1910) s. 29—40).
- Sörensson, P., Pipers och Rehnschölds koncept under fångenskapen i Ryssland. (Hist. Handlingar 21: 2.)
- , En fransk ambassadörs omdöme om Karl XII. (Karol. Förbundets Årsbok 1910.)
- Thorn, A. C., utgifvit: Great Deeds in English history by M. B. Syngé. With explanatory notes. Lund 1910. 4 + 104 s. (Modern English Texts. VII. Tills. med E. Kock).
- Thunberg, T., Studien über die Beeinflussung des Gasaustausches des überlebenden Froschmuskels durch verschiedene Stoffe. Abteilung 4—10. (Skand. Archiv f. Physiologie Bd 24 (1910) s. 23—89, 25 (1911) s. 37—54).
- , Untersuchungen über autoxydable Substanzen und autoxydable Systeme von physiologischem Interesse. Mitteilung 1, 2. (Därs. Bd 24 (1910) s. 90—96).
- , Physiologie der Druck-, Temperatur- und Schmerzempfindungen. Nachtrag. (Nagels Handbuch der Physiologie des Menschen. Ergränzungsbd s. 113—124. Braunschweig 1910).
- , Tidningarna och reklammedicinen jämte nya inlägg i apoteksvarustriden. Lund 1910. 72 s.
- , Skolan och hygien. Några synpunkter. (Ur ett föredrag vid Sveriges lärares nykterhetsförbunds årsmöte 1910). (Tirfing 1910 s. 114—117).
- , Nyare undersökningar öfver Hæpophysis Cerebri. En öfversikt. (Allm. sv. läkartidn. Årg. 7 (1919) s. 437—446).
- , Apoteksvarustriden än en gång. Lund 1911. 38 s.
- Thyrén, J. C. V., Principien einer Strafgesetzreform. I. Die soziale Aufgabe der Strafe. Das Strafsystem. Lund 1910. 2 + 200 s.

- Thyrén, J. C. V., Schema att använda vid föreläsningar i allmän straffrätt. Lund 1910. 46 s.
- , Om alkoholförbud. Tal i Blasieholmskyrkan den 13 februari 1911. (Sv. Tidskrift 1911 s. 179—190).
- Troell, A., Förlossningsmekanismen vid normala kronbjudningar. (Allm. sv. läkartidn. Årg. 8 (1911) s. 113—124).
- , Några fall af lyckligt förlöpande hafvandeskap och förlossning efter ventrofixation för genitalprolaps. (Därs. s. 160—164 och i något förkortad form i Hygiea 1911 s. 364—367).
- , Till kännedomen om gastritis phlegmonosa. Stockholm 1911 8 s. (Nord. Med. arkiv 1911. Afd. I (Kirurgi). Festskrift för J. Berg. Nr 21).
- Törnqvist, S. L., Graptolitologiska bidrag. 1. Två Cyrtograptusarter från Thüringen. 2. Strödda anteckningar om släktena inom Monograptidae. (Geol. Fören:s i Stockholm förhandlingar 1910.)
- Walberg, E., Franskt riksspråk och franska dialekter, historisk skiss. Installationsföreläsning vid Lunds Universitet den 3 september 1910. Lund 1911. 31 s.
- , Rollo och Gänge-Rolf. Särtryck ur Sydsv. Dagbl. Snällposten. Malmö 1911. 23 s.
- Wallengren, H., Lärobok i biologi. II, III. Stockholm 1911. (Tills. med A. Hennig).
- , Om förvärfvade egenskapers ärftlighet. (Naturvetenskaplig Revy. H. 3. 1911).
- Wallengren, S., deltagit i redaktionen af Statsvet. Tidskrift.
- Wallstedt, E., Spicilegium Plautinum. II, III. (Eranos Vol. 10 (1910) p. 61—70, 11 (1911) p. 145—169).
- , Zur Frage vom Verhältnisse zwischen Hiatus und Elision in der Verbindung \surd , \cup bei Plautus. I. Lund 1911.
- Weibull, L., Staden Lunds ålder. (Hist. Tidskrift f. Skåneland Bd 4 s. 1—12).
- , Dråpen i Roskilde i Knut den stores och Sven Estridsens tid. (Därs. s. 24—39).
- , Knut den stores skånska krig. (Därs. s. 40—52).
- Weibull, L., Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000. Lund 1911. VIII + 196 s.
- , Redigerat och utgifvit Hist. Tidskrift f. Skåneland.

- Wicksell, K., Den ny-malthus'ska kongressen i Haag. (Tidn. Arbetet ¹⁷/₈ 1910).
- , Böhm-Bawerks kapitalteori och kritiken däraf. (Ekon. Tidskrift 1911 s. 39—49).
- Wrangel, E., Konsthantverket och handtverksorganisationens främjande af det konstnärliga inom vissa yrken. Föredrag. Kristianstad 1910. 12 s.
- Sjuttonhundratalets möbelstilar. (Sv. Handtverkskalender för 1911. 7 s. + 6 pl.) .
- , Den nationella pånyttfödelsen i Sveriges litteratur för hundra år sedan. (Heimdals serie af populärvetenskapliga uppsatser 1910).
- , Tegnér och ortodoxien. (Skrifter tillägn. P. G. Eklund, Lund 1911, s. 729—751).
- , Kyrkofurstar och biskopskvalifikationer på Tegnér's tid. (Kristendomen och vår tid 1911 s. 170—182, 199—211).
- , Madame de Staël i Sverige. Ur Martina von Schwerins m. fl:s brevexling. (Nord. Tidskrift 1911 s. 178—199).
- , Uppsatser i Stockholms Dagblad 1910 (Lunds domkyrka, italienskt och tyskt inflytande; En familjekrönika från Tegnér's tid), i Sydsv. Dagbl. Snällposten 1911 (Gustaf Frödings möderne; Arbete och konst, föredrag vid svenska veckans fest i Lund), i Dagens Nyheter 1910 (Dädesjö kyrkas takmålningar), i Aftonbladet, Lunds Dagblad samt Arte et Marte.
- , Artiklar i Nordisk Familjebok, 2 uppl.
- Wulff, F. A., Ny svensk koralbok på Hæffnersk grund. Lund 1911. II + 319 s. (Tills. med Preben Nodermann).
- Zander, C. M., Eurythmia. I. Leipzig 1910. XX + 494 s.
- Åström, A., Valkretsordningen för Riksdagens första kammare. I. Öfvervalkretsarna för första kammaren. Lund 1910. 127 s.
- , Konungens dispensrätt. (Statsvet. Tidskrift 1910).

Jämte hvad sålunda af universitetets lärare och tjänstemän från trycket utgifvits, hafva följande afhandlingar ventilerats:

- Bring, S. E., Trollhätte kanals historia till 1844. Stockholm 1911. 4:o.
- Flensburg, J., Die mittelniederdeutschen Predigten des Jordanes von Quedlinburg in Auswahl. Lund 1911.
- Frölén, H. F., Nordens befästa rundkyrkor. En konst- och kulturhistorisk undersökning med 270 bilder. D. 1. Mit einem Resumé in deutscher Sprache. Stockholm 1911.
- Gadde, F., On the history and use of the suffixes -ery (-ry), -age and -ment in English. Lund 1910.
- Hedström, E., Det sedliga livets religiösa motivering hos Paulus. Lund 1911.
- Malte, M. O., Embryologiska och cytologiska undersökningar öfver *Mercurialis annua* L. Lund 1910.
- Nilson, G., Om varicocele och dess operativa behandling. Stockholm 1910.
- Nodermann, P., Studier i svensk hymnologi (i anslutning till den af Nodermann och Wulff utgifna Koralboken af 1911). Lund 1911.
- Palm, B., The place of the adjective attribute in English prose from the oldest times up to our days. A syntactic-historical study. Lund 1911.
- Petrén G., Bidrag till mag- och duodenalsårets kirurgi. Lund 1911. 4:o.
- Petrén, Louise, Extension de la méthode de Laplace aux équations

$$\sum_{i=0}^{n-1} A_{ii}(x, y) \frac{\partial^{i+1} z}{\partial x \partial y^i} + \sum_{i=0}^n A_{oi}(x, y) \frac{\partial^i z}{\partial y^i} = 0.$$

Lund 1911. 4:o.

- Siegbahn, M. Magnetische Feldmessung. Lund. 1911. 4:o.
- Smith, A. J. M., On names of things as designations for human beings in English. A sematological study. Lund 1910.
- Troell, A., Studien über das Uterusmyom in seinen Beziehungen zu Konzeption, Schwangerschaft, Geburt und Wochenbett. Stockholm 1910.
- Tydén, S., Di-tiodiglykolatoplatosyra jämte några salter och additionsderivat. Lund 1911.

Wickman, J., M:me de Staël och Sverige. Bidrag till Madame de Staëls biografi hufvudsakligen efter hittills otryckta originalhandskrifter. Lund 1911.

Öhlander, C. J. J., Canones Hippolyti och besläktade skrifter. Studier i den äldsta kyrkoordningslitteraturen. Lund 1911.

Universitetets
Årsskrift.

Af Lunds universitets årsskrifts nya följd hafva första afdelningens bd 6 och 7 under läsåret i det närmaste färdigtryckts. Af andra afdelningen har bd 6 färdigtryckts och bd 7 är under tryckning.

Rektorsval.

Sedan professoren B. Jönsson aflidit, valdes undertecknad den 15 Mars 1911 till universitetets rektor.

Ledamöter i
konsistorierna
m. m.

Under året har den akademiska församlingen hållit 3, det större konsistoriet 24 och det mindre konsistoriet 19 sammanträden.

Vid årets början voro ledamöter af det större konsistoriet rektor, professoren B. Jönsson samt professorerna P. G. Eklund, H. Bendz, C. M. Fürst, C. M. Zander, P. E. Fahlbeck, F. A. Johansson, J. C. W. Thyren, O. Holmström, E. A. Kallenberg, J. M. Lovén, C. V. L. Charlier, C. G. E. Björling, J. L. Borelius, E. H. G. Wrangel, G. M. Pfannenstill, M. J. C. A. Forssman, J. R. Rydberg, C. Lindskog, I. C. Bang, T. L. Thunberg, H. T. S. Wallengren, P. E. Liljeqvist, J. A. Ernberg, T. Brodén och K. A. L. Kock äfvensom i biblioteksärenden öfverbibliotekarien C. J. F. af Petersens och i ekonomiska mål räntmästaren R. V. A. M. Eklundh. I stället för professorerna Eklund, Kallenberg och Fahlbeck, som voro befriade från deltagande i konsistoriets göromål, den förstnämnde till dess han erhöll nådigt afsked, och de båda senare under hela året, tjänstgjorde professorerna S. Herner, J. G. K. Wicksell och H. H. von Schwerin.

Sedan professoren Johansson aflidit, inträdde i konsistoriet såsom ledamot på grund af fullmaktsålder professoren O. Holmström, och valde den akademiska församlingen den 24 september 1910 professoren Herner att vara ledamot i konsistoriet i hans ställe, hvarjämte professoren H. F. Holmquist inträdde i tjänstgöring i stället för professoren Eklund. Efter professoren Zander beviljadt nådigt afsked inträdde på grund af fullmaktsålder pro-

fessoren von Schwerin, hvarjämte professoren N. O. M. Flensburg inträdde i tjänstgöring i stället för professoren Fahlbeck. Sedan undertecknad blifvit vald till universitetets rektor, utsåg den akademiska församlingen den 8 april 1911 professoren C. A. Moberg att i stället vara ledamot af konsistoriet. Efter professoren Eklund beviljadt nådigt afsked inträdde på grund af fullmakt professoren Pfannenstill och valde den akademiska församlingen sistnämnda dag i hans ställe professoren Holmquist.

I det mindre konsistoriet hafva tjänstgjort rektor, prorektor, professoren Borelius, samt professorerna Johansson, Björling, Bendz, Liljeqvist och Lovén äfvensom i biblioteksärenden öfverbibliotekarien af Petersens och i ekonomiska mål räntmästaren Eklundh. Efter professoren Johanssons död valde den akademiska församlingen den 24 september 1910 i hans ställe professoren Herner.

I drätselnämnden hafva utom de ordinarie ledamöterna tjänstgjort professorerna Fürst, Björling och Forssman.

Dekaner hafva varit: i teologiska fakulteten professoren Holmqvist, i den juridiska professoren Wicksell, i den medicinska professoren Bang, i filosofiska fakultetens humanistiska sektion professoren Lindskog och i samma fakultets matematisk-naturvetenskapliga sektion professoren Rydberg.

Styrelsen för universitetets studenthem har utgjorts af rektor såsom själfskrifven ordförande samt professorerna Herner, Björling, Fürst och undertecknad jämte räntmästaren Eklundh. Sedan undertecknad valts till rektor utsågs i stället professoren C. A. Moberg.

Styrelsen för universitetets årsskrift utgjordes af professorerna F. A. Johansson, C. G. E. Björling, S. Clason, J. L. Borelius och B. Jönsson samt öfverbibliotekarien C. J. F. af Petersens.

De vid universitetet närvarande studenternas antal utgjorde under höstterminen 1,162, däraf 99 tillhörande teologiska, 283 juridiska, 149 medicinska och 631 filosofiska fakulteten.

Statistiska
uppgifter.

Under vårterminen utgjorde antalet 1,147, däraf 99 tillhörande teologiska, 265 juridiska, 147 medicinska och 636 filosofiska fakulteten.

Såsom studenter hafva inskrifvits 285, däraf 225 under höstterminen och 60 under vårterminen. Af dem hafva 32 förut varit inskrifna vid annat universitet eller högskola.

Under året hafva af följande antal studenter aflagts nedannämnda examina: teologie licentiatexamen 1, teologie kandidatexamen 31, praktiska teologiska prof 24; juris utriusque kandidatexamen 1, juris kandidatexamen enligt 1904 års stadga 22, kansliexamen 8; medicine licentiatexamen 12, medicine kandidatexamen 23; filosofie licentiatexamen 15, filosofisk ämbetsexamen 42, efterpröfning till filosofisk ämbetsexamen 5, filosofie kandidatexamen 73, efterpröfning till filosofie kandidatexamen 24, teologisk filosofisk examen 11, förhör i antropologi och logik 8.

Under året hafva utfärdats 68 akademiska betyg, däraf 13 för lärare och tjänstemän vid universitetet.

Premier.

1909 års premier för flit och framsteg i studier hafva på följande sätt utdelats: inom teologiska fakulteten teol. kand. A. B. Block, gb., teol. kand. V. Andrén, gb., teol. kand. H. F. Essén, gb.; inom juridiska fakulteten: jur. och fil. kand. B. Ö. Undén, värml., jur. kand. S. E. Ellberg, kr., jur. kand. W. Schmidt, hels.; inom medicinska fakulteten: med. lic. J. O. Olow, mlm., med. kand. H. Lapidus, gb., med. kand. S. I. Ingvar, yst.; inom filosofiska fakulteten: fil. lic. J. H. K. Petersson, kalm.; fil. lic. K. G. M. Siegbahn, kr., fil. kand. L. O. G. Cronholm, yst.

Doktors- utnämningar.

Den 31 maj 1911 förrättades medicine doktorsutnämning, därvid till medicine doktorer utnämndes:

Erik Gustaf Petrén. ld.,

född i Halmstad, Malmöhus län, 11 aug. 1874, föräldrar: kyrkoherden fil. jubeldoktor Carl Daniel Edvard Petrén och Kjerstin Beata Charlotta Göransson, intogs h.t. 1883 i Lunds högre elem.-läroverk, mogenhetsex. därst. 1 juni 1892, student vid Lunds univ. 5 sept. s. å., fil. kand. 31 jan. 1895, med. kand. 29 april 1899, med. lic. 15 sept. 1904, disputerade för med. doktorsgrad 11 mars 1911, docent i kirurgi 21 mars s. å. — E. o. amanuens vid anatom. institutionen läsåret 1896—97, amanuens därst. läsåret 1897—98, extra amanuens vid Serafimerlasarettets kirurg. klinik 1 juli—22 okt. 1900 och 1 mars 1901—7 jan. 1902, t. f. prosektor vid anat. institutionen 15 jan.—15 maj 1902, t. f. amanuens vid Serafimerlasarettets gynekolog. klinik 15 sept.—15 okt. 1902, t. f. poliklinikamanuens vid Serafimerlasarettets kirurg. klinik 29 okt.—10 dec. 1902, t. f. amanuens vid allm. barnbördshuset i Stock-

holm 2 veckor våren 1903, amanuens vid kirurg. kliniken i Lund 1 juni 1903—31 maj 1904, amanuens vid medic. kliniken 1 juni—31 aug. 1904, t. f. underläkare därst. 4—30 sept. s. å., amanuens vid patolog. institutionen 1 sept.—31 dec. 1904, underläkare vid kirurg. kliniken åren 1905—1907, amanuens vid obstetr.-gynekolog. kliniken 1 jan.—31 aug. 1908, amanuens vid oftalmolog. kliniken 1 sept. 1909—31 maj 1910. — T. f. öfverläkare vid gynekol. kliniken 9 juli—20 aug. 1906 och 15 juni—31 juli 1907, t. f. öfverläkare vid obstetr. och gynekol. kliniken 1 juli—15 aug. 1908, t. f. öfverläkare vid kirurg. kliniken 28 juli—19 sept. 1906, 24 sept.—23 okt. s. å., 18 juli—20 aug. 1907 samt 15 aug.—31 aug. 1908, t. f. lasarettsläkare i Hörby 10 juli—10 aug. 1909, 24 juli—24 aug. 1910 samt 29 april—12 maj 1911, förordnad att upprätthålla den propedeutiska undervisningen i allmän kirurgi 1 jan. 1905—31 dec. 1908 och 1 sept. 1909—fortfarande, t. f. professor i kirurgi (utom examinationen) 1 sept.—30 sept. 1908, t. f. professor i kirurgi 15 maj—31 maj 1911. — Iddade som Seved Ribbings stipendiat kirurgiska studier i Berlin och Bonn 1 juni—14 juli 1905 och som innehafvare af H. M. Konungens resestipendium kirurgiska och gynekologiska studier företrädesvis i Berlin och Wien 28 nov. 1908—18 april 1909.

Utgifna skrifter: Beiträge zur Kenntniss des Nervensystems und der Netzhaut bei Anencephalie und Amyelie (m. 1 pl.) (Virchows Archiv Bd 151 (1898) s. 346—379, 438—470; i fören. m. K. Petré). — Fall af skalpering (Hygieas festband 1908, n:r 28, 16 s.) — Fälle von Skalpierung. (Bruns Beiträge zur klin. Chir. Bd 61 (1908) s. 285—299). — Ein Fall von traumatischer Oesophagusruptur nebst Bemerkungen über die Entstehung der Oesophagusrupturen (Därs. s. 265—284). — Zur Behandlung der Uterusruptur in Anschluss an sechs eigne Fälle (Monatschr. für Geburtsh. und Gynäkologie Bd 29 (1909) s. 299—329, 461—498). — Om behandlingen af uterusruptur (Allm. sv. läkartidn. Årg. 6 (1909), s. 257—271). — Några resultat från den nyare forskningen angående fri transplantation. (Därs. s. 55—62, 73—87). — Två anestesiuppsatser af Bier. (Därs. s. 308—316). — Bidrag till mag- och duodenalsårets kirurgi (gradualafhandl.). (Lunds Univ. Årsskrift. N. F. Afd. 2. Bd 6. N:r 1. 1911 s. 1—154 och 1*—170* (m. 5 pl.). — Ueber Perforation von Magen und Duodenalgeschwüren (Bruns Beiträge zur klin. Chir. Bd 72. 1911, s. 319—454). — Några ord om symptom och prognos vid perforation af mag- och duodenalsår. (Allm. sv. läkartidn. Bd 8, 1911. s. 233—241). — Referat af nordiska kirurg. mötets i Helsingfors 19—21 aug. 1909 förhandlingar i Allm. sv. läkartidn. Bd 6, 1909, s. 707—734, 737—754 (tillsammans med Hj. Forssner).

Nils Abraham Troell, kr.,

född i Hjärsås den 18 dec. 1881, föräldrar: handlanden Bengt Nilsson och Tora Persson, aflade mogenhetsexamen vid Kristianstads h. allm. läroverk 19 maj 1900, student i Lund den 5 sept. s. å., aflade med.-filosofisk examen den 31 maj 1901, med. kandidatexamen den 15 sept. 1904, med. licentiatexamen vid Karol. institutet den 30 maj 1908,

disputerade i Lund för medicine doktorsgraden den 1 okt. 1910, docent i obstetrik och gynekologi 18 nov. 1910. — Tjänstgjorde som e. o. amanuens vid patologiska institutionen i Lund 14 okt. 1903—13 okt. 1904, assistent vid samma institution 1 mars—31 dec. 1907, assistent vid Serafimerlasarettets Röntgeninstitut 1 okt. 1906—28 febr. 1907, t. f. föreståndare för samma institut 10 jan.—24 febr. 1907, amanuens vid Serafimerlasarettets oftalmiatriska poliklinik 1 jan. - 23 aug. 1908 och vid dess gynekologiska klinik 7—18 mars 1906, t. f. amanuens vid obstetrisk-gynekologiska kliniken i Lund 1—15 juni 1907, 1 sept. 1908—31 aug. 1909, t. f. öfverläkare vid samma klinik 15 juli—31 aug. 1909, e. o. amanuens vid Serafimerlasarettets kirurgiska klinik 1 juni—30 sept. 1906, t. f. amanuens vid samma lasarets kirurgiska poliklinik 1—31 juli 1907, t. f. amanuens vid Lunds kirurgiska klinik 1—15 juni 1907, amanuens vid samma klinik 1 juni—31 dec. 1910. — Företog i egenskap af von Reisersk stipendiat 31 okt. 1909—6 jan. 1910 samt 1 febr.—5 maj 1910 en studieresa till kirurgiska samt obstetrisk-gynekologiska kliniker i Berlin och Wien.

Utgifna skrifter: Magnus Huss — ett hundraårsminne. (Mimer 1907 s. 168—173). — Zwei Fälle von Plattenepithelcarcinom der Brustdrüse. (Nord. med. Arkiv 1908. Abt. I. H. 2. Nr 8. 11 s.). — Zwei Fälle sympathischer Ophthalmie mit ungewöhnlicher Ätiologie. (Widmark's Mitteilungen 1909. H. 10. S. 25—40. På svenska i Hygiea. 1909 s. 1222—1236). — Zur Frage von der Behandlung der Uterusmyome. (Monatsschrift f. Geburtshülfe u. Gynäkologie 1910 s. 295—332). — Kejsarsnitt med lycklig utgång vid trångt bäcken och hjärtfel. (Hygiea 1910 s. 730—739). — Studien über das Uterusmyom in seinen Beziehungen zu Konzeption, Schwangerschaft, Geburt und Wochenbett. Stockholm 1910. VIII + 588 s. (Gradualafhandl. — Äfven i Nord. med. Arkiv 1909—10 Abt. I). — Förlossningsmekanismen vid normala kronbjudningar. (Allm. sv. läkartidn. 1911 s. 113—124). — Några fall af lyckligt förlöpande hafvandeskap och förlossning efter ventrofixation för genitalprolaps. (Därs. s. 160—164; i något förkortad form i Hygiea 1911 s. 364—367). — Till kännedomen om gastritis phlegmonosa. (Nord. med. Arkiv 1911. I. Festskrift för J. Berg. Nr 21. 8 s.).

Lars Gunnar Edvard Nilson, bl.,

född i Upsala den 28 sept. 1872, föräldrar: professorn, fil. d:r Lars Fredrik Nilson och Alfva Karolina Forssman, mogenhetsexamen vid latinläroverket å Norrmalm i Stockholm 16 maj 1890, student vid Upsala Universitet 5 sept. s. å, med. fil. ex. 26 maj 1891, med. kand. ex. 31 maj 1895, med. lic. ex. vid Karolinska Institutet i Stockholm 29 mars 1899, disputerade för med. doktorsgrad vid Lunds Universitet 15 dec. 1910. — 1:ste amanuens vid patologiska institutionen i Upsala 1 sept. 1894—31 okt. 1895, underläkare vid Allm. Garnisonssjukhuset i Stockholm 1 okt. 1897—31 mars 1898, läkarestipendiat i Kungl.

Flottan 1 april 1898—14 april 1900 och 1 jan. 1901—31 dec. 1902, uppbördsläkare å kanonbåten Urd 1 juli—4 okt. 1898, fartygsläkare å öfnings skeppet Najaden 10 maj—12 sept. 1899 och å kanonbåten Svensksund 30 okt. 1899—27 mars 1900, t. f. lasarettsläkare vid länslasarettet i Ystad 18 april—30 juni 1900, t. f. amanuens vid Maria sjukhus i Stockholm 2 juli—31 aug. 1900, amanuens därstädes 1 nov. 1900—17 april 1903 och t. f. öfverläkare 11—31 aug. 1902, läkare vid inskrifningsnämnden för Karlskrona sjöfyllföringsområde 10—27 febr. 1902, fartygsläkare å logementsfartyget Vanadis 13—23 juni 1902 samt å chefsfartyget Drott 24 juni—23 juli s. å, marinläkare af 2:a gr. i Kungl. Flottans reserv 23 jan.—17 april 1903, marinläkare af 1:a gr. och sjukhusläkare vid kir. afd. af Kungl. Flottans sjukhus i Karlskrona fr. o. m. 17 april 1903, stabsläkare vid Kusteskadern å rikets västkust 24 juni—16 okt. 1905, generalmönsterläkare vid Karlskrona station 9 febr.—31 dec. 1906, sekreterare i kommittén för utredning. angående marinläkarekårens aflönings- och tjänstgöringsvillkor 14 jan.—15 febr. 1911. — Företagit utrikes studieresor: på egen bekostnad till Tyskland och Frankrike 1—30 juni 1901, med understöd från 5:te hufvudtiteln till Tyskland och Holland 17 okt.—17 dec. 1903 samt till England, Frankrike och Tyskland 8 sept.—15 okt. 1909.

Utgifna skrifter: I Upsala Läkaresälls. förhandl. Bd 28, 1892—93: Till kännedom om lafvarnes kolhydrat. — I Hygiea 1902, II: Den kliniska betydelsen af de hvita blodkropparnes förhållande vid appendicit; 1903, I: Kasuistiskt bidrag till frågan om leucocytosens betydelse vid appendicit; 1904, II: Kurs å Institut für Schiffs- und Tropenkrankheiten i Hamburg — Claytons apparat för desinfektion af fartyg och Nochts koloxidapparat för dödande af råttor ombord; 1905, II: Ett anmärkningsvärdt fall af otogen pyæmi; 1907, I: Ett fall af bajonettsår, förlöpande såsom s. k. pålningseskada; 1909, I: Om intravesical divertikelbildning å uretererna. — I Nord. med. arkiv 1911, I: Om varicocele och dess operativa behandling. Akad. afhandl. — I Tidskr. i Sjöväsendet Bd 67, 1904: Sanitära förhållanden och inrättningar inom tyska flottan, flottans sjukvårdspersonal, dess nuvarande ställning samt utsigterna till förbättring af densamma; Bd 68, 1905: Luftvexling ombord; Bd 70, 1907: Vården af sårade ombord under nutida sjökrig; Bd 71, 1908: Konventionen i Haag 1907 angående tillämpning på sjökriget af Genèvekonventionens principer; Bd 73, 1910: Årsberättelse i hälso- och sjukvård för åren 1908 och 1909 afgifven till Kungl. Örlogsmannasällskapet. — I Tidskr. i mil. hälsovård Bd 32, 1904: Om sjukvårdsfartyg. — I Marinöfverläkarens årsberättelser 1904—05: Ventilationen å Wasa och Manligheten, luftundersökningar å trossbottnar och eldaremessar å Dristigheten; 1907—08: Om förbandsplatserna å pansarfartygen; 1908—09: Berättelse öfver utrikes studieresa.

Samma dag förrättades filosofie doktorsutnämning, därvid till filosofie doktorer utnämndes:

Hugo Folke Frölén, ög.,

född den 27 februari 1866 i Svinhult, Östergötlands län, föräldrar: kyrkoherden Per Gustaf Frölén och Carolina Janson, aflagt mogenhetsexamen i Linköping 1886, student i Uppsala samma år, fil. kand. ex. 1893 och fil. licentiat ex. 1898, genomgick profårskurs vid Uppsala högre allm. läroverk 1900, v. lektor därstädes 1902 och vid högre allm. läroverket å Södermalm v.t. 1903, e. o. lektor vid högre real-läroverket å Norrmalm h.t. 1903—v.t. 1907, adjunkt vid högre real-läroverket å Östermalm den 31 december 1907, v. lektor därstädes 1908—1911, disp. för filosofisk doktorsgrad i Lund 22 april 1911, studerade vid Berlins universitet 1894, vid Kristiania universitet (som 4:de nov. stipendiat) 1895 och i Jena 1900, har för konstarkeologiska studier företagit nästan årliga undersökningsresor inom Sverige, Norge och Danmark under åren 1898—1908.

Utgifna skrifter: Uppsala domkyrka 1893. — En gammal stockholmares anteckningar 1901. — Munsö kyrka (Uppl. Fornm. Tidskr. 1903). — Sonstorp och Thorönsborg (Sv. herrgårdar) 1903. — Några medeltids utgrävningar kring Ålleberg (Västerg. Fornm. Tidskr. 1910). — Nordens befästa rundkyrkor, en konst- och kulturhistorisk undersökning I, gradualdisp. II 1911. — En del smärre uppsatser och recensioner i historia, konstarkeologi och pedagogik.

Hedvig Louise Beata Petré, ld.,

född i Halmstad, Malmöhus län, den 12 augusti 1880, föräldrar: kyrkoherden Carl Daniel Edvard Petré och Kjerstin Beata Charlotta Göransson, åtnjutit elementarundervisning i Lunds fullständiga läroverk för flickor, aflagt mogenhetsexamen vid Lunds högre allmänna läroverk den 30 maj 1899, student i Lund den 6 september 1899, fil. kand. ex. den 31 maj 1902, fil. lic. ex. den 15 september 1910, disp. för fil. doktorsgrad den 3 maj 1911.

Utgifven skrift: Extension de la méthode de Laplace aux

équations $\sum_{i=0}^{n-1} A_{ii}(x, y) \frac{\partial^{i+1} z}{\partial x \partial y^i} + \sum_{i=0}^n A_{oi}(x, y) \frac{\partial^i z}{\partial y^i} = 0$. Lund 1911.

(gradualdisp.).

Anders Johannes Wickman, ld.,

född i Lund den 15 mars 1882, föräldrar: handlanden A. M. Wickman och Christine Louise Selander, åtnjutit elementarundervisning vid h. allm. läroverket i Lund, aflagt mogenhetsexamen därstädes v.t. 1900 fil. kand. ex. 1902, fil. lic. ex. 1910, studieresor till Rom, Florens, Paris, Cambridge och Berlin under åren 1902, 1903, 1905, 1906, 1907.

Utgifna skrifter: M:me de Staël och Sverige. (Lund 1911, gradualdisp.). — Tidningsuppsatser.

Birger Palm, mlm.,

född i Malmö den 19 november 1884, föräldrar: förste stationsskrivaren vid Statens järnvägar Nils Otto Palm och Emma Theodora Karolina Palm, skolstudier vid Malmö högre allm. läroverk 1894—1901, vid Lunds katedralskola 1901—1903, aflagt mogenhetsexamen v.t. 1903, student i Lund h.t. 1903, fil. kand. examen h.t. 1906, fil. lic. examen v.t. 1910, disp. för fil. doktorsgrad den 22 mars 1911.

Utgifven skrift: *The Place of the Adjective Attribute in English Prose from the oldest times up to our days. A syntactic-historical study, (gradualdisp.)* Lund 1911.

Arvid Johannes Magnus Smith, mlm.,

född i Trelleborg 11 aug. 1877, föräldrar: dåvarande kollegan sedermera kyrkoherden John Albrekt Smith och Ida Cecilia Hallengren, aflagt mogenhetsexamen i Malmö 24 maj 1895, fil. kand. ex. 14 dec. 1897, efterpröfning för fil. kand. ex. 31 jan. 1899, fil. lic ex. 28 maj 1903, profår i Lund läsåret 1903—1904, extralärare i Kristianstad t. o. m. h.t. 1907, adjunkt i Strängnäs fr. o. m. 1 okt. s. å., disp. för vinande af fil. doktorsgrad 1 okt. 1910.

Utgifven skrift: *On names of things as designations for human beings in english. A sematological study.* Lund 1910 (gradualdisp.).

Preben Magnus Christian Nodermann, hb.,

född den 11 januari 1867 i Hjörning (Jutland), föräldrar: fotograf Johan Th. Nodermann och Line Linnemann; aflade mogenhetsexamen vid Helsingborgs högre allm. läroverk 14 dec. 1886, student i Lund 13 sept. 1887, ex. stili latini pro gradu phil. 26 maj 1888, fil. kand. ex. 14 dec. 1891, fil. lic. ex. 31 maj 1895, organistexamen i Lund 21 dec. 1895, uppförde hösten 1898 operan »König Magnus» i Hamburg (Stadttheater), kyrkosångareex. i Lund 1898, från 1 jan. 1899 till 1 juni 1903 anställd såsom vik. organist och kantor i Malmö S:t Petri kyrka, organistex. i Skara 16 juni 1899, extra lärare vid Malmö högre allm. läroverk fr. o. m. höstterminen 1899 t. o. m. vårterminen 1901, musiklärareex. vid kgl. musikaliska akademien i Stockholm 6 sept. 1900, genomgick höstterminen 1901 och vårterminen 1902 profårskurs vid högre allm. läroverket i Lund, musiklärare vid högre allm. läroverket i Malmö höstterminen 1902 och vårterminen 1903, domkyrkokapellmästare i Lund sedan 24 april 1903, ex. i orgelspelning och musikteori vid Klindworth-Scharwenka-Conservatorium i Berlin (prof. Franz Grunicke) 14 juni 1903, Königl. Akad. Institut f. Kirchenmusik i Berlin (prof. R. Radecke) 15 juni s. å.; hos prof. Walter Fischer i Berlin samma dag, vid Königl. Akad. Institut f. Kirchenmusik der Universität i Breslau (Domkapellmeister Max Filke) 21 juni s. å., hos Hoforganist u. Seminar.-Musikoberlehrer A. Grundmann i Dresden (Evang. Hofkyrkan) 24 juni s. å., hos prof. G. Schreck i Leipzig 25 juni s. å., uppförde hösten 1909 operetten »Prins Inkognito» i Köpenhamn (Ca-

sino), lärare i musikteori vid sydsvenska musikkonservatoriet i Lund 1910, disp. för fil. doktors-grad 24 maj 1911.

Utgifna skrifter: Tvenne sånger (Ord af Topelius) i Helsingborgs elementarläroverks sångbok 1880 (ej i handeln). — Tvenne romanser ur Nordiska skymningssagor (Stockh. 1887). — Karnevalsmarsch för blåskör. Klaverutdrag (Lund 1890). — I Amsterdam i »Vår Holländska Färd» sid. 31 ff. (Malmö 1891). — Sång vid invigningen af Malmö nya sjömanshem (Malmö 1891). — Martina. Jenny. Två karaktärsstycken för piano, 4 händer (Stockh. 1892). — Karnevalsmarsch Andra uppl., Lund 1892. — Två sånger i Studentkalendern »Från Lundagård och Helgonabacken» 1892 (Ord af A. Toll och B. Mörner). — Sex enkla visor för barn (Ord af Topelius, Stockh. 1892). — Till Norden. Manskör (Stockh. 1892). — Drapa för en tenorbariton (Ord af C. Löfving, Stockh. 1893). — Stolts jungfrun hon sitter i konungens sal (Ord af C. Löfving) i Svenskt sångalbum (Stockh. 1893). — Kong Magnus, Operabillede i en Akt. Fuldstændigt Klaverudtog med svensk og dansk Text. Text af B. Mörner. Dansk Oversættelse af Komponisten (Köbenhavn 1894). — Barcarole. Trio för en tenorbariton och två basar. Sällskapet för svenska kvartettsångens befrämjande. Stockh. 1894 (prisbelönt af Sällskapet). — Sång ur Julkantaten »Betlehems Stjerna», tryckt i K. F. U. M:s jultidning »God Jul» (Stockh. 1895). — König Magnus. Oper in einem Akt. Vollständiger Klavierauszug mit deutschem Text. Text von B. Mörner. Deutsche Übersetzung vom Komponisten (Leipzig 1897). — König Magnus. Oper. Textbuch (Berlin 1897). — Lifvets färd. Sång, tryckt i Sanningsvittnet 1897 nr 36 (Ord af C. Boberg). — Gunnlögs saga, opera i tre akter. Fullständigt klaverutdrag med svensk och tysk text. Text af K. Stjerna och P. Nodermann. Deutsche Übersetzung vom Komponisten (Lund 1900). — Kompendium vid katekesundervisningen. Andra och tredje trosartiklarna. Med ett par tabeller (Malmö 1900). — Fyra sånger för barn. Ord af A. T. Gellerstedt (Lund 1900). — Fem visor för barn. (Fünf Kinderlieder.) Ord af Topelius. (Deutsche Übersetzung von A. Ammann.) (Lund 1900). — Sex visor för barn. Ord af Topelius (ib. 1900). — Elfva visor för barn. Sångstämma (Malmö 1900). — Fyra sånger för barn (Lund, andra uppl., 1900). — Fem visor för barn (ib. andra uppl., 1900). — Sex visor för barn (ib., andra uppl., 1900). — Vår svenska fana, blandad kör, tryckt i »Uppåt! Samling af andliga och fosterländska sånger», utgifna af Förbundet mellan Sveriges K. F. U. M. (sid. 158), (Stockh. 1900). — Fyra manskvartetter (1—4) (Malmö 1900, ej i handeln). — Tragedien om Orpheus och Eurydice af Johan Celsius, efter handskrifterna utgifven med inledning och textkritiska anmärkningar (Lund 1901, 154 s. 8:o). — Fyra manskvartetter (5—8) (Malmö 1901, ej i handeln). — Preludium, G-dur, nr 60 i Organistens orgelalbum, utg. af N. E. Anjou (Gefle 1901). — Snöhvít, Sagospel för barn, i tre bilder på vers (Malmö 1901, tryckt i 30 ex., 24 s. 8:o). — Psalm 17 (Credo) för blandad kör (Malmö 1902, ej i handeln). — Före profåret. Studier och rön från en tvåårig lärareverksamhet (Lund 1902

176 s. 8:o). — Fyra sånger för blandad kör (Malmö 1902, ej i handeln). — Åtta Bellmanssånger i arrangemang för skolkör (Malmö 1902, ej i handeln). — Orfeus, opera i 3 akter af Gluck. Förkortning och bearbetning. Körstämmor (Malmö 1903, ej i handeln). — D:o, Textbok (Malmö 1903, ej i handeln). — Trenne skolkörer (Malmö 1903, ej i handeln). — Melodier till Evald Tang Kristensen: Et hundrede gamle danske skjæmteviser, redigerede af P. N. (Aarhus 1903). — Sångelekar (melodier, texter, lekbeskrifningar och fotografier), utgifna jemte Kristina Nilsson och Augusta Ljungström, I—III (Lund 1904—5). — Preludier vid gudstjänsten (Lund 1905, första samlingen). — Trestämmiga motetter (Lunds domkyrkas körsånger 1—5, Lund 1905). — Högtidskörer (Lunds domkyrkas körsånger 6—10, Lund 1905). — Tre- och fyrstämmiga motetter (Lunds domkyrkas körsånger 11—14, Lund 1905). — Andliga körsånger för hemmet (Lund 1905). — Ungdomskörer för högre allmänna läroverk (Lund 1905). — Små koralpreludier för gudstjänsten (Preludier, andra samlingen, Lund 1905). — Nio violinserenader för barn och ungdom (Lund 1905). — Två violinduetter för barn och ungdom (Lund 1905). — Två andliga körsånger med liten orkester (Lunds domkyrkas körsånger 15—16, partitur, Lund 1906). — Motetter (Lunds domkyrkas körsånger 17—21, Lund 1906). — Preludier och Postludier vid gudstjänsten (Preludier, tredje samlingen, Lund 1906). — Vid grafven. Kända körsånger i trestämmig bearbetning (Lund 1906). — Gluck: Orfeus. Opera. För konsertsalen bearbetad. Klaverutdrag med svensk text (Lund 1906). — Julsånger i trestämmig sättning, för flickskolor (Lund 1906). — Tre motetter (Lunds domkyrkas körsånger 22—24, Lund 1907). — Preludier vid gudstjänsten. Fjärde samlingen (Lund 1907). — Körsånger med liten orkester (Lunds domkyrkas körsånger 25—26, partitur, Lund 1907). — Preludier vid gudstjänsten. Femte samlingen (Lund 1909). — Körsånger med orgel (Lunds domkyrkas körsånger 27—29, Lund 1909). — Prins Inkognito. Operette i 3 Akter. Sang-Udtog med Tekst. Köbenhavn 1909. — Prins Inkognito, Elskovsvals (Liebeswalzer). Köbenhavn 1909. — Fyrstämmiga motetter (Lunds domkyrkas körsånger 30—32, Lund 1910). — Fyrstämmiga körsånger (Lunds domkyrkas körsånger 33—36, Lund 1910). — Studier i svensk hymnologi i anslutning till den af Nodermann och Wulff utgifna koralboken af 1911 (gradualafhandling, Lund 1911, 382 s. 8:o) — Ny svensk koralbok på Hæffnersk grund, utgifven jemte professor Fredrik Wulff. (Lund 1911, 324 s. 8:o.) — Tidningsuppsatser och kritiker.

Sten Teodor Tydén, vml.,

född å Hofgårdsbergs landtegendom i Vendels socken, Upsala län, 23 febr. 1878, aflade mogenhetsexamen 7 dec. 1897 vid Upsala högre allm. läroverk, inskrefs vid Upsala universitet 7 febr. 1898, aflade fil. kand. ex. 27 maj 1903, genomgick frökontrollkurs i Upsala våren 1904, tjänstgjorde vid olika tillfällen, sammanlagdt ett år, vid kemiska stationen i Västerås samt åhörde föreläsningar i jordbrukslära vid Ultuna

landtbruksinstitut våren 1905, aflade fi. lic. ex. jan. 1906, besökte utländska universitet samt laborerade under Geheimrath Bacyer vid Münchens Staatslaboratorium sommaren 1906, förestod Surahammars brukslaboratorium samt utförde hållfasthetsprof därstädes under 14 månader, studerade vintern 1907—8 cellulosakemien vid kungl. tekn. högskolan i Stockholm, praktiserade som arbetare vid Kramfors sulfitfabrik till aug. 1908, sedan hösten samma år lärare i kemi och fysik vid Alnarps landtbruksinstitut, disp. för fil. doktorsgrad 27 maj 1911.

Utgifven skrift: Di-tiodiglykolatoplatosyra jämte några salter och additionsderivat. Lund 1911 (grad.-disp.).

Val. Den 8 april 1911 valde den akademiska församlingen till ledamöter i det mindre konsistoriet för tre år från och med den 1 nästföljande juni professorerna S. Herner och C. V. L. Charlier samt till ledamot i drätselnämnden professoren C. M. Fürst. — Till dekaner för det akademiska året 1911—1912 äro utsedda: inom teologiska fakulteten professoren O. Holmström, inom juridiska fakulteten professoren J. A. Ernberg, inom medicinska fakulteten professoren T. L. Thunberg, inom filosofiska fakultetens humanistiska sektion professoren H. Larsson samt inom sistnämnda fakultets matematisk-naturvetenskapliga sektionen professoren S. S. Murbeck.

Lund i augusti 1911.

Axel Kock.

Utdrag ur universitetets räkenskaper för år 1910.*Kapitalbehållning från 1909:*

Akademikassan	1,072,811:	49	
Reservfonden	31,167:	75	
Jollainska fonden	9,035:	68	
Magnatstipendiefonderna	1,542,414:	98	
Byggnadsfonden	2,566:	51	
Bibliotekskassan	17,297:	99	
Pensionsfonden	457,190:	28	
Änke- och pupillkassan	164,428:	18	3,296,912: 86

Inkomster under 1910:

Statsanslag (inkl. inbetalta pensionsaf- gifter 16,634: 77)	718,252:	14	
Arrendemedel	49,398:	54	
Räntor	164,827:	59	
Nya donationer	222,489:	39	
Diverse inkomster	22,752:	27	1,177,719: 93
			Summa 4,474,632: 79

Utgifter under 1910:

Löner och arvoden	598,664:	93	
Universitetsinstitutioner	140,192:	34	
Stipendier	56,531:	33	
Pensioner	29,077:	50	
Nybyggnader och reparationer	13,770:	30	
Diverse utgifter	31,549:	43	869,785: 83

Kapitalbehållning till 1911:

Akademikassan	1,107,151:	78	
Reservfonden	35,724:	09	
Jollainska fonden	9,464:	84	
Magnatstipendiefonderna	1,791,194:	55	
Byggnadsfonden	83:	13	
Bibliotekskassan	20,303:	69	
Pensionsfonden	474,352:	68	
Änke- och pupillkassan	166,572:	20	3,604,846: 96
			Summa 4,474,632: 79

Föreläsningar och öfningar under läsåret 1910—1911.

Teologiska fakulteten. Prof. *Eklund*: h.t. och v.t. till 10 mars seminarieöfningar och proseminarium. — Prof. *Holmström*: h.t. och v.t. första årgångens högmässotexter till 31 okt. och från 1 april, prästens uppgift inför våra dagars vaknande församlingssinne 1 nov.—31 mars (2 t.), svensk kyrkorätt (1 t.), homiletiska samt kyrkorättsliga och liturgiska öfningar. — Prof. *Pfannenstill*: h.t. och v.t. till 12 april dogmatik (2 t.), etik (2 t.), därefter dogmatik (4 t.). — Prof. *Herner*: h.t. och v.t. till 15 mars gammaltestamentlig teologi (1 t.), de mindre profeterna (1 t.), Genesis (1 t.), seminarieöfningar. — Prof. *Holmquist*: h.t. och v.t. reformationstiden och dess symbolbildning (h.t. 4 t., v.t. 2 t.), v.t. svensk reformationshistoria (1 t.), seminarieöfningar. — Doc. *Segerstedt*: h.t. teologisk encyklopedi (1 t.), nordisk mytologi (3 t.), v.t. Bergsons filosofi (1 t.), allmän religionshistoria (3 t.). — Doc. *Rodhe*: h.t. och v.t. kateketik (1 t.), kateketiska öfningar. — Doc. *Fehrman*: h.t. propedeutisk kurs i symbolik, v.t. svensk kyrkohistoria 1 febr.—7 april (2 t.), h.t. och v.t. liturgiska öfningar. — Doc. *Aurelius*: h.t. Jesu liknelser (4 t.), v.t. fångenskapsbrefven (4 t.). — Fil. och teol. kand. *Eidem*: v.t. Jeremias och hans tid 16 mars—15 maj (4 t.).

Juridiska fakulteten. Prof. *Thyrén*: sept., okt. komparativ allmän straffrätt (4 t.), förra hälften af nov. proped. kurs i straffrätt (8 t.), enskilda kollegier i juridisk encyklopedi, i elementär straffrätt samt i allmän och speciell straffrätt. — Prof. *Björling*: h.t. speciell obligationsrätt (3 t.), öfningar i behandling af civilrättsfall (2 t. hvarannan vecka) v.t. de fem första veckorna kurs i civilrätt för kansliexamen (5 t.) därefter speciell obligationsrätt (3 t.), öfningar i behandling af civilrättsfall (2 t. hvarannan vecka).

enskilda kollegier h.t. i sakrätt och personrätt. v.t. i familjerätt och arfsrätt. — Prof. *Wicksell*: h.t. positiv finansrätt (3 t.), nationalekonomiska öfningar (2 t. hvarannan vecka), v.t. febr., mars tillämpad nationalekonomi (4 t.) april, maj finansvetenskap (4 t.), v.t. enskilda kollegier i teoretisk nationalekonomi och i positiv finansrätt. — Prof. *Ernberg*: h.t. s. k. immateriell äganderätt, därefter handelsrätt (4 t.), v.t. sjörrätt, därefter jord- och vattenrätt (4 t.), h.t. och v.t. enskilda kollegier i speciell privaträtt. — Doc. *Åström*: h.t. statsrätt (4 t.), enskildt kollegium i statsrätt, v.t. »om ägo gränser» (sammanlagdt 15 timmar). — Doc. *Lundstedt*: h.t. straffprocessrätt (4 t.), senare hälften af november proped. kurs i processrätt (10 t.), v.t. kurs för kansliexamen (febr., mars, april), enskilda kollegier h.t. i utsökningsprocessrätt, v.t. i civilprocessrätt. — Doc. *Brock*: h.t. en del af sept., okt. en proped. kurs i civilrätt (10 t.), nov. handelspolitik (sammanlagdt 15 t.). — Doc. *Malmgren*: v.t. folkrätt, därefter förvaltningsrätt (4 t.). — D:r *Sjunnesson*: h.t. romersk obligationsrätt (4 t.), utbyttes 2 veckor mot kurs i handskriftsläsning, v.t. rätts-historia (sakrätt, därefter processrätt) (4 t.) — Jur. kand. *Hintze*: h.t. och v.t. praktisk juridisk kurs (sammanlagdt 100 t.).

Medicinska fakulteten. Prof. *Bendz*: ht. 1—15 sept. ledt förekommande patologiska obduktioner (5 t.), 16 sept.—31 okt. först rättsmedicin, därefter speciell patologisk anatomi (4 t.), nov.—dec. ledt förekommande patologiska obduktioner (5 t.); vt. ledt förekommande patologiska obduktioner (5 t.), hvarannan vecka rättsmedicinskt kollokvium (2 t.). — Prof. *Fürst*: vt. 1 febr.—15 maj histologi med embryologi (5 t.) jämte repetitionsföreläsningar och förhör. — Prof. *Hildebrand*: ht. och vt. ledt undervisningen vid pediatrika kliniken och medicinska polikliniken samt föreläst pediatrik (4 t.). — Prof. *Borelius*: ht. och vt. kliniska föreläsningar i kirurgi (6 t.), dagligen klinisk rond med demonstration af nykomna kliniska och polikliniska fall. — Prof. *Forssman*: ht. 15 sept.—31 okt. ledt förekommande patologiska obduktioner (6 t.); vt. 15 jan.—31 mars föreläst allmän patologi (6 t.), april—maj bakteriologi (6 t.). — Prof. *Essen-Möller*: ht. och vt. kliniska föreläsningar i obstetrik och gynekologi (3 t.), gynekologiska operationer 3 dagar i veckan, kliniska och polikliniska demonstrationer dagligen. — Prof. *Broman*: h.t. under

nov. bröst- och bukorganens utveckling och byggnad (5 t.); vt. under mars centrala nervsystemets utveckling och byggnad (5 t.), 9 jan.—8 febr. kurs i komparativ anatomi (6 t.); ledt de dagliga öfningarna å anatomisalen. — Prof. *Petrén*: ht. och vt. kliniska föreläsningar i medicin (6 t.), hvarannan dag klinisk rond med undersökningar och demonstrationer. — Prof. *Bang*: ht. 15 okt.—15 dec. och vt. 20 mars—15 maj fysiologisk kemi (5 t.), ledt praktiska öfningar å med.-kemiska institutionen (6 t.). — Prof. *Thunberg*: ht. 1 sept.—31 okt. och vt. 15 jan.—20 mars obligatorisk föreläsnings- och demonstrationskurs i fysiologi för medicine kandidatexamen (8 t.); ledt de dagliga operationerna i fysiologi. — Prof. *Overton*: ht. 1 nov.—15 dec. och vt. 20 mars—15 maj kurs i farmakologi och receptskrifning (4 t.). — Prof. *Ahlström*: vt. 15 jan.—15 maj kliniska föreläsningar i oftalmiatrik (4 t.), polikliniska demonstrationer (2 t.). — Doc. *Ask*: ht. 15 okt.—15 dec. kliniska föreläsningar i oftalmiatrik (3 t.), polikliniska demonstrationer (3 t.), ledt öfningar i undersökningsmetoderna af ögat, bestämning af glasögon, ögonoperationer och speciell sjukvårdsteknik (2 t.); vt. tvänne kurser om hvardera 10 timmar i undersökningsmetoderna af ögat, särskildt oftalmoskopi samt bestämning af glasögon; har dessutom å ögonpolikliniken vid Malmö allmänna sjukhus meddelat klinisk undervisning åt medicine kandidater, företrädesvis i speciell sjukvårdsteknik (i regel 3 t.). — Doc. *af Klecker*: sept., okt. och dec., jan., mars och april kostnadsfria propedeutiska kurser i de viktigaste kliniska undersökningsmetoderna (3 t.), kostnadsfria kliniska laborationsöfningar (ht. 15 t., vt. 20 t.). — Doc. *Törne*: ht. och vt. poliklinisk undervisning i otologi, rhinologi och laryngologi (1 t.). — Doc. *Sjövall*: ht., under samma tider som Prof. Bendz, ledt patologiska obduktioner (1 t.), nov. och första veckan af dec. föreläsningar i speciell patologisk anatomi (3 t.); vt. 15 jan.—15 april ledt patologiska obduktioner (1 t.) samt förekommande obduktioner å Lunds hospital och å Malmö allmänna sjukhus (dessa senare till ett antal af öfver 20). — Prof. *Nerander*: 2 månader hvarje termin klinisk psykiatri (2 t.). — Med. Lic. *Petrén*: sept., okt. och dec., jan., mars och april kostnadsfri propedeutisk undervisning i allmän kirurgi. — Med. Lic. *Ljungdahl*: de föreskrifna kurserna i allmän sjukvårdsteknik. — Doc. *Holmberg*: ht. och vt. kurser i allmän kemi under två månader hvardera terminen.

Filosofiska fakultetens humanistiska sektion. Prof. *Zander*: h.t. Horatii epoder och oder (3 t.), seminarieöfningar. — Prof. *v. Schwerin*: h.t. Centraleuropas geografi (3 t.), v.t. Europas geografi (3 t.), h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Prof. *Flensburg*: h.t. allmän indoeuropeisk språkvetenskap (4 t.), v.t. Mṛcchakatikam (2 t.), Dhammapadam (2 t.). — Prof. *Wrangel*: h.t. litteraturen i Europa omkr. 1800 (2 t.), diktkonsten och dess arter (2 t.); v.t. Sveriges litteraturhistoria (3 t.), öfningar i litterär analys (1 t.). — Prof. *Lindskog*: h.t. Sofokles Elektra (3 t.), v.t. under januari kurs i grekisk paleografi (4 t.), under februari—maj kurs i grekiska (3 t.), h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Prof. *Larsson*: h.t. och v.t. psykologi (2 t.), seminarieöfningar. — Prof. *Clason*: h.t. det tyska rikets grundläggning (3 t.), seminarieöfningar. — Prof. *E. A. Kock*: h.t. allmän ljudlära (1—15 sept., 4 t.), medelhögtyska (2 t.), modern tysk språklära (1 t.), h.t. och v.t. urgermansk formlära (1 t.), v.t. urgermansk ljudlära (2 t.), äldre nyhögtyska (1 t.). — Prof. *Liljeqvist*: h.t. rättsfilosofi (2 t.), v.t. Stämmers rätts- och socialfilosofiska åsikt (2 t.), h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Prof. *Axel Kock*: v.t. Eddasånger (3 t. till den 20 mars), seminarieöfningar. — Prof. *Ekwall*: h.t. engelsk språkhistoria (2 t.), engelsk fonetik (1 t.), v.t. engelsk språkhistoria (1 t.), engelsk fonetik (2 t.), h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Prof. *Stille*: h.t. och v.t. Sveriges historia från och med Carl X Gustafs tronbestigning (3 t.), seminarieöfningar. — Prof. *C. A. Moberg*: h.t. arabiska (4 t.), valda västaramäiska texter (2 t.), v.t. hebräiska (3 t.), 1001 natt (2 t.). — Prof. *Nilsson*: h.t. antikens historia och kultur (4 t.), proseminarieöfningar, v.t. gregisk religionshistoria (3 t.), seminarieöfningar. — Prof. *Walberg*: h.t. och v.t. fransk ljudhistoria (2 t.), italienska (1 t.), proseminarieöfningar. — Doc. *Linde*: h.t. Platos apologi (2 t.), h.t. och v.t. grekisk stilskrifning (1 t.). — Doc. *P. I. K. Svensson*: h.t. och v.t. prop. kurs i praktisk filosofi. — Doc. *Olson*: h.t. valda delar af den nysvenska formläran (3 t.), v.t. f. o. m. 20 mars de demonstrativa pronomina i nysvenskan (2 t.), Gunnlaugs saga Ormstungu, h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Doc. *Emmelin*: h.t. kurs i psykologi och pedagogikens teori och historia (3 t.), enskild kurs i filosofiens historia, v.t. pedagogisk-psykologiska problem (2 t., inalles 20 t.). — Doc. *Heinertz*: h.t. äldre nyhögtyska (2 t.), v.t. allmän och tysk fonetik samt realia (2 t.), — Doc. *Lindroth*: h.t. Samuel

Columbus, En svensk ordeskötsel (2 t.), enskild kurs i allmän fonetik, v.t. Stiernhielms Hercules (2 t.), enskild kurs i svensk stilistik. — Doc. *Wallengren*: h.t. och v.t. allmän statskunskap (3 t.), seminarieöfningar. — Doc. *Böök*: h.t. från och med den 4 oktober Stagnelius (2 t.), v.t. från och med 23 januari 1800-talets allmänna litteraturhistoria (inalles 20 t.). — Doc. *Agrell*: h.t. rysk vers (1 t.), ryska noveller (1 t.), polska (1 t.), kyrkslaviska (1 t. hvarannan vecka), v.t. polska (1 t.), ryska noveller (1 t. hvarannan vecka), propedeutisk kurs i ryska (2 t.), h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Doc. *Sommarin*: h.t. sociologi m. m. (inalles 15 t.). — Doc. *Rydbeck*: h.t. äldre kyrklig arkitektur i Skåne (1 t.), v.t. järnåldern (1 t.). — Doc. *Hahr*: h.t. fransk och spansk målarkonst (3 t.), enskild kurs i arkitekturens historia, v.t. bildhuggarkonstens historia (2 t.), målar- och bildhuggarkonstens metoder (1 t.), enskild kurs i läran om byggnadsstilarna, h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Doc. *Thorn*: h.t. fornfranska (inalles 15 t.), v.t. Dupré Ricordi autobiografici (inalles 20 t.). — Doc. *Wallstedt*: h.t. epistlar af Horatius (2 t.), v.t. Plauti Trinummus (3 t.), seminarieöfningar, h.t. och v.t. enskild kurs i latin. — Doc. *Norlind*: h.t. Sveriges musikhistoria under 1800-talet (1 t.), h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Doc. *Scholander*: h.t. och v.t. enskild kurs i religionshistoria. — Doc. *Sörensson*: h.t. Svenska statsförfattningens historiska utveckling efter 1520 (inalles 15 t.), v.t. Europas historia efter spanska tronföljdskrigets slut (4 t.). — Doc. *J. A. Nilsson*: h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Doc. *Leander*: h.t. och v.t. enskild kurs i hebräiska, v.t. propedeutisk kurs i arabiska. — Doc. *v. Sydow*: h.t. under oktober folkdiktning i Beowulfsången (2 t.), v.t. folkdiktning i germansk hjältesaga (2 t.), valda folksagor (1 t.), propedeutisk kurs i folkminnesforskning. — Doc. *Gränström*: h.t. enskild kurs i statskunskap. — Doc. *Jacobsson*: v.t. enskild kurs i filosofiens historia och psykologi.

Filosofiska fakultetens matematisk-naturvetenskapliga sektion. Prof. *Lovén*: h.t. och v.t. oorganisk kemi (4 t.), h.t. och v.t. laborationsöfningar. — Prof. *Charlier*: h.t. bestämning af banan för en komet eller planet ur tre fullständiga observationer (3 t.), v.t. fortsättning från h.t. till 20 april, därefter inledning till stellarastronomien (3 t.), h.t. och v.t. astronomiska seminarieöfningar. — Prof. *J. C. Moberg*: h.t. Sveriges geologi

(3 t.), v.t. allmän geologi (3 t.), h.t. och v.t. öfningar i paleontologi (1 t.) och i fältgeologi (1 t.). — Prof. *Rydberg*: h.t. elektriciteten (3 t.), v.t. värmeläran (3 t.), h.t. och v.t. fysikaliska laborationsöfningar. — Prof. *Murbeck*: h.t. valda fanerogamgrupper, därefter homologierna mellan fanerogamer och kärnkryptogamer samt därefter och under v.t. bryophyternas morfologi och systematik (2 t.), april och maj fanerogamsystematik (2 t.), h.t. och v.t. öfningar i embryologi och morfologi. — Prof. *Wallengren*: v.t. valda delar af den jämförande anatomen (2 t.), zootomiska och fysiologiska öfningar. — Prof. *Brodén*: h.t. under sept. kurs i matematik (3 t.), därefter divergenta men summabla serier (2 t.) och serieteoriens grunder (1 t.), v.t. från och med den 15 januari till och med den 15 februari kurs i matematik (3 t.), därefter analytisk fortsättning (2 t.) samt serieteoriens grunder (1 t.), h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Prof. *Ekman*: h.t. förra hälften i september delar af tvåbetygskursen för kandidatexamen i mekanik (4 t.), därefter rationellmekanik (under en månad) samt termodynamik (3 t.), v.t. kinetisk värmeteorik (2 t.) samt kurs i mekanik (2 t.), h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Observator *Engström*: h.t. och v.t. kurs i användning af enklare astronomiska instrument för bestämning af tid och polhöjd (3 t.), astronomiska observationsöfningar. — Laborator *Ramberg*: h.t. och v.t. laborationsöfningar i allmän kemi, h.t. 8 sept.—31 okt. kurs i undervisningsexperiment, 8 nov.—15 dec. kurs i reaktionslära och kvalitativ analys. v.t. jan.—mars kurs i kvalitativ analys, april kurs i organisk syntes, maj kurs i kvantitativ analys. — Doc. *Bengtsson*: h.t. och v.t. coleopterernas larver jämte grunddragen af ordningens systematik och biologi (1 t.), entomologiska bestämningsöfningar (2 t.) samt entomologiska exkursioner. — Doc. *Holmberg*: h.t. och v.t. kemiska seminarieöfningar, h.t. 7 sept.—31 okt. enskild propedeutisk kurs i kemi. — Doc. *Simmons*: h.t. och v.t. algernas systematik. — Doc. *Gertz*: h.t. kurs i skolförsök, h.t. växtfysiologiska och växtanatoma öfningar, v.t. fytotomiska och fysiologiska öfningar. — Doc. *B. Svensson*: h.t. projektivisk geometri (1 t.), metacykliska ekvationer (2 t.), v.t. projektivisk geometri, därefter sannolikhetsräkning (1 t.), teorien för primtalens fördelning (2 t.), h.t. och v.t. seminarieöfningar. — Doc. *Nilsson-Ehle*: h.t. o. v.t. variation och ärftlighet inom växtriket (2 t.). — Doc. *Block*: h.t. och v.t. teorien för himlakropparnas

figur. — Doc. *Ribbing*: h.t. oktober och november zootomiska öfningar (8 t.), valda kapitel af den jämförande anatomien (2 t.), v.t. histologiska öfningar (8 t.). — Doc. *Rosén*: h.t. (2 t.) och v.t. (4 t.) valda delar af vertebraternas systematik, h.t. embryologi (1 t.). — Assistent *Hadding*: v.t. speciell mineralogi (1 t.), öfningar i mineralogi.

Exercitier. Ritläraren *Lindqvist*: ritkonst (1 $\frac{1}{2}$ t.). — Öfversten *Norlander*: gymnastik- och fäktöfningar (12 t.). — Kapellmästaren *Berg*: kammarmusik (2 t.), orkestermusik (2 t.), undervisning i liturgisk sång och framsägning (6 t.), i violinspel (2 t.).

